

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SIVE

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD USQUE INNOCENTII III TEMPORA
FLORUERUNT;

RECUSIO CHRONOLOGICA OMNIUM QUÆ
EXISTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM
PRIORA ECCLESIE SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM
DILIGENTER CASTIGATA;

DESSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS LECTIOnIBUSQUE VARIANTIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS, AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTANQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUOBUS INDICIBUS GENERALIBUS LOCUPLETATA: ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID
UNUSQUIQUE PATRUM IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO
SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN
QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ
TEXTUS COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR: CHARACTERUM NITIDITAS,
CARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO OPERIS DECURSU CONSTANter
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSENTINQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS NIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM
AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS
FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES PRIMA,

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE LATINÆ
A TERTULLIANO AD GREGORIUM MAGNUM.

ACCURANTE J.-P. MIGNÆ, *Cursuum Completorum IN SINGULOS SCIENTIÆ
ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.*

PATROLOGIÆ TOMUS XXIV.

S. HIERONYMI TOMUS QUANTUS.

PARISIIS, VENIT APUD EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PRÆS LA BARRIÈRE D'ENFER.
cœ PETIT-MONTROUGE.

1845.

S. EUSEBII

HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

OPERA OMNIA

POST MONACHORUM ORDINIS S. BENEDICTI E CONGREGATIONE S. MAURI

SED POTISSIMUM JOANNIS **MARTIANÆI** HUIUS ORDINIS RECENSIONEM,
DENO AD MANUSCRIPTOS ROMANOS, AMBROSIANOS, VERONENSES ET MULTOS ALIOS,
NEC NON AD OMNES EDITIONES GALLICANAS ET EXTERAS CASTIGATA,
PLURIMIS ANTEA OMNINO INEDITIS MONUMENTIS,
ALISQUE S. DOCTORIS LUCUBRATIONIBUS SEORSIM TANTUM VULGATIS AUCTA,
INNUMERIS NOTIS, OBSERVATIONIBUS, CORRECTIONIBUS ILLUSTRATA,

STUDIO ET LABORE

VALLARSII ET MAFFÆII

VERONÆ PRESBYTERORUM,
OPERAM NAVANTIBUS ALIIS IN EADEM CIVITATE LITTERATIS VIRIS.
EDITIO PARISIORUM NOVISSIMA

EX SECUNDA AB IPSIS VERONENSIBUS EDITORIBUS CURIS POSTERIORIBUS ITA RECOGNITA,

ATQUE EX **RECENTIUS DETECTIS** SIC DITATA
UT PRÆSENS EDITIO, AMPLI-TUDINE SOLA, CÆTERIS OMISSIS EMENDATIONIBUS,
PRÆCEDENTES OMNES EDITIONES, ETIAM BENEDICTINAS,

tertia parte seu triente materialiter superet,

ACCURANTE ET AD ULTIMUM RECOGNOSCENTE J. P. MIGNE, CURSUUM COMPLE-
TORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS QUARTUS.

VENIT APUD EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PRES LA BARRIERE D'ENFER,
ou PETIT-MONTROUGE.

1845.

Digitized by Google

GENERAL BOOKBINDING CO.

79 70ST 53 005 S

ELENCHUS OPERUM.

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

Commentariorum in Isaiam libri octo et decem.	col. 9
Commentariorum in Jeremiam libri sex.	679
Translatio homiliarum novem origenis in visiones Isaiaë.	901
Abbreviatio in Isaiam.	937

PRÆFATIO.

Quæ Lectorem præmonere oporteat, non tam mei muneris ornandi gratia, quam ut ille instructor ad legendum accedat, paucis expediám. Commentarios in Isaiam, ac Jeremiam complectitur quartus iste Hieronymianorum operum tomus. Atque illi quidem qui priorem Prophetam explicant, decem et octo libri sunt : quorum quintus, qui decem Visiones historica explanatione prosequitur, diu antequam in universum Prophetam scribere S. Doctor instituisset, ab ipso est elucubratus, hanc sedulo exigente operam Amabile nescio quo Pannoniæ regionis episcopo, cujus et nomini inscribitur. Postea cum in se recepisset Isaiam ex integro exponere, eum quoque librum Commentario inseruit, ne quam antea explicuerat earum Visionum historiam superfluo replicaret : solamque adeo anagogen duobus subsequentibus, sexto ac septimo, per eadem Visionum capita recurrens, prætermissa historia, investigat. Eum porro diximus in Notis Chronologicis ad epistolam in nostra recensione 68 ad annum pertinere 397, quam epocham si denuo hic velimus argumentis experiri, nimis multa dicenda sint, repetendaque ægræ valetudinis, in quam subsequenti anno Hieronymus incidit, nota Chronologis antea non animadversa, multaque in eam rem longius arcessenda, quæ ad laudatam epistolam, et ad 71 et 72 opportune magis edisseruimus. Nunc ipsius Commentarii in universum Prophetam ætas quærenda est : quod læmen utpote longi operis studium non uni anno ascripserim, maxime cum et aliis tunc fuisse curis distentum, et notariorum laborasse inopia, denique ætate et corporis imbecillitate confectum se in Præfationibus librorum dicat. At satis quidem erudite Tillemontius inceptum opus anno 408 subsequentibus nono aut decimo supra quadringentesimum expletum perfectumque arbitratus est. Conjecerat enim Stilichonis necem, quæ anni 408 mense Augusto patrata est, denotari in undecimi libri Præfatione his verbis, quibus se ab impacta calumnia, quod barbarum Romani ducem exercitus suggillasset, purgat sanctiss. Doctor, *Nec est, inquies, generalis disputatio unius personæ injuria : quæ cum benigno meorum studio caveretur, Dei judicio repente sublata est.* Verum, ut hæc perquam proxima veritati conjectura sit, eum quidem librum Stilichonis posteriorem morte ἀπλωε̃ esse, non autem quanto temporis spatio, indicaverit. Quamobrem certior multo ejus epochæ ratio est, quæ ex aliarum serie lucubrationum colligitur, et cum primis Commentarii in Ezechielem, quem cum ineunti anno 411 ascribamus, pro certo quoque habemus, Auctore ipso fidejumente in Præfatione, recens expleto in Isaiam Commentario, inchoatum. *Finitis, inquit, in Isaiam decem et octo Explanationum voluminibus, ad Ezechiel..... transire cupiebam..... Et ecce subito mors mihi Pammachii, atque Marcellæ, Romanæ urbis obsidio, multorumque fratrum et sororum dormitio nuntiata est, et cætera, quæ uno tenore subsequuntur, ideinque tempus designant.* Vicissim ne operis initium ante quadringentesimum decimum putes, hoc velat sane luculentissimum testimonium in Commentariis in ipsum Isaiam tertio statim libro : *De hac Visione (Seraphim) ante annos circiter triginta cum essem Constantinopoli, et apud virum eloquentissimum Gregorium Nazianzenum tunc ejusdem urbis episcopum sanctarum Scripturarum studiis erudirer, scio me brevem dictasse, subitumque tractatum, ut experimentum caperem ingenioli mei.* Hi enim triginta ferme anni ab octogesimo primo eoque medio supra trecentessimum computandi sunt : quo tempore Gregorius regiæ urbis cathedram tenuit, a Maio scilicet post abrogatum Maximum Cynicum ad Julium mensem, quo sese ipse in œcumenico Concilio abdicavit. Atque adeo, ut brevissimam rationem ineas, ac putes trigesimum dici rotundo numero, qui annus fuerit undetrigesimus, eam summam conficias, ut saltem decimo supra quadringentesimum anno inceptam ejus prophetæ Explanationem fatearis.

Qui hanc excipiunt in Jeremiam Commentarios, aliis subinde elucubrationibus, prout res ferebat, interpellatus S. Doctor *per intervalla dictavit* : hocque fere postremum est ejus ingenii monumentum et labor, quem fini proximum mors, aut quæ mortem prævit ægra

ELENCHUS OPERUM.

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

Commentariorum in Isaiam libri octo et decem.	col. 9
Commentariorum in Jeremiam libri sex.	679
Translatio homiliarum novem origenis in visiones Isaie.	901
Abbreviatio in Isaiam.	937

PRÆFATIO.

Quæ Lectorem præmonere oporteat, non tam mei muneris ornandi gratia, quam ut ille instructor ad legendum accedat, paucis expediam. Commentarios in Isaiam, ac Jeremiam complectitur quartus iste Hieronymianorum operum tomus. Atque illi quidem qui priorem Prophetam explicant, decem et octo libri sunt: quorum quintus, qui decem Visiones historica explanatione prosequitur, diu antequam in universum Prophetam scribere S. Doctor instituisset, ab ipso est elucubratus, hanc sedulo exigente operam Amabile nescio quo Pannoniæ regionis episcopo, cujus et nomini inscribitur. Postea cum in se recepisset Isaiam ex integro exponere, eum quoque librum Commentario inseruit, ne quam antea explicuerat earum Visionum historiam superfluo replicaret: solamque adeo anagogen duobus subsequentibus, sexto ac septimo, per eadem Visionum capita recurrens, prætermittenda historia, investigat. Eum porro diximus in Notis Chronologicis ad epistolam in nostra recensione 68 ad annum pertinere 397, quam epocham si denuo hic velimus argumentis experiri, nimis multa dicenda sint, repetendaque ægræ valetudinis, in quam subsequenti anno Hieronymus incidit, nota Chronologis antea non animadversa, multaque in eam rem longius arcessenda, quæ ad laudatam epistolam, et ad 71 et 72 opportune magis disseruimus. Nunc ipsius Commentarii in universum Prophetam ætas quærenda est: quod tamen utpote longi operis studium non uni anno ascripserim, maxime cum et aliis tunc fuisse curis distentum, et notariorum laborasse inopia, denique ætate et corporis imbecillitate confectum se in Præfationibus librorum dicat. At satis quidem erudite Tillemonius inceptum opus anno 408 subsequentibus nono aut decimo supra quadringentesimum expletum perfectumque arbitratus est. Conjecerat enim Stilichonis necem, quæ anni 408 mense Augusto patrata est, denotari in undecimi libri Præfatione iis verbis, quibus se ab impacta calumnia, quod barbarum Romani ducem exercitus suggillasset, purgat sanctiss. Doctor, *Nec est, inquit, generalis disputatio unius personæ injuria: quæ cum benigno meorum studio caveretur, Dei judicio repente sublata est.* Verum, ut hæc perquam proxima veritati conjectura sit, eum quidem librum Stilichonis posteriorem morte ἀπώτης esse, non autem quanto temporis spatio, indicaverit. Quamobrem certior multo ejus epochæ ratio est, quæ ex aliarum serie lucubrationum colligitur, et cum primis Commentarii in Ezechielem, quem cum ineunti anno 411 ascribamus, pro certo quoque habemus, Auctore ipso fidejuncte in Præfatione, recens expleto in Isaiam Commentario, inchoatum. *Finitis, inquit, in Isaiam decem et octo Explanationum voluminibus, ad Ezechiel..... transire cupiebam..... Et ecce subito mors mihi Pammachii, atque Marcellæ, Romanæ urbis obsidio, multorumque fratrum et sororum dormitio nuntiata est, et cætera, quæ uno tenore subsequuntur, idemque tempus designant.* Vicissim ne operis initium ante quadringentesimum decimum putes, hoc velat sane luculentissimum testimonium in Commentariis in ipsum Isaiam tertio statim libro: *De hac Visione (Seraphim) ante annos circiter triginta cum essem Constantinopoli, et apud virum eloquentissimum Gregorium Nazianzenum tunc ejusdem urbis episcopum sanctarum Scripturarum studiis erudirer, scio me brevem dictasse, subitumque tractatum, ut experimentum caperem ingenioli mei.* Hi enim triginta ferme anni ab octogesimo primo eoque medio supra trecentessimum computandi sunt: quo tempore Gregorius regiæ urbis cathedram tenuit, a Maio scilicet post abrogatum Maximum Cynicum ad Julium mensem, quo sese ipse in œcumenico Concilio abdicavit. Atque adeo, ut brevissimam rationem in eas, ac putes trigesimum dici rotundo numero, qui annus fuerit undetrigesimus, eam summam conficias, ut saltem decimo supra quadringentesimum anno inceptam ejus prophetæ Explanationem fatearis.

Qui hanc excipiunt in Jeremiam Commentarios, aliis subinde elucubrationibus, prout res ferebat, interpellatus S. Doctor *per intervalla dictavit*: hocque fere postremum est ejus ingenii monumentum et labor, quem fini proximum mors, aut quæ mortem prævit ægra

valetudo, rerumque Ecclesiæ in pejus dilabentium, quibus ferret suppetias, vicissitudo intercepit. Absolvendo operi unus modo aut alter, quo historica narratio contractiori stylo fuerat colligenda, liber desideratur. Nam in Generali Præfatione ostendimus, eam falso hactenus invaluisse veterum ac recentiorum (a) sententiam, integros viginti fuisse abs Hieronymo elucubratos, quibus jam diu olim quatuordecim temporum injuria excidissent. Causam quoque ejus erroris quasi digito monstravimus eam exstitisse, quod sex Hieronymi libris in uno aliquo exemplari jam inde ante Cassiodorum quatuordecim Homiliæ Origenis in Jeremiam, quas S. Doctor Latine reddiderat, subnexæ fuerint, atque habitæ totidem librorum loco. Verum hac de re pluribus in ea Præfatione num. 30, quæ si tanti sunt, ut recolas moneo: certum quippe ex earum serie rerum nobis est, S. Doctorem magnis subitisque hæresis Pelagianæ motibus, factionibusque impiorum hominum, qui in eum strenue pro recta fide dimicantem manus injecere, ab incepto abreptum, præstare in eo quod ad finem usque exponere voluisset, non potuisse. Jam sex illos quos aut tantummodo elaboravit, aut certe solos editionis honori permisit, quod eorum ætatem spectat, inter Epistolam ad Ctesiphontem in nostra recensione 133 et Dialogum contra Pelagianos cum vulgo recepta sententia collocamus. Eaque palmaris causa est, quod in aliquot librorum Prologis, ejus epistolæ qua contra Pelagii hæresim velitatur, mentionem facit, iisdemque totidem locis minuitur, nisi hæretici respiciant, justo volumine eorum insaniam se respondurum. Ejusmodi est illud in Præfat. secundi libri, *Avertimus parumper aures ne audiamus judicium sanguinis, et interfectorum animas deplemamus, qui opinione virtutum, quotidie corrunt in superbiam, et Deo se similes arbitrantur.... Quorum furori respondimus ut potuimus, et si Dominus vitam dederit, plenius responsuri sumus.* Et in librum quartum, *Cui (hæresi Pelagianorum) respondere diu tacens, et dolorem silentio devorans crebra fratrum expostulatione compulsus sum, nec tamen lucusque prorupi, ut Auctorum nomina ponerem, malens eos corrigi, quam infamari.* Et in fine: *Verum hæc in proprio, nisi tacuerint, Opere plenius exsequemur.* Sic enim vero hæc videntur accipienda, ut primam illam contra Pelagianos velitationem rogatu Ctesiphontis institutam designet. cum ait breviter primum se et quoquo modo hæreticis respondisse: et vicissim tres intelligat Dialogorum libros, cum id plenius et proprio Opere se pollicetur exsecuturum. Quin id sibi ipse Hieronymus voluisse prioribus hisce Prologi verbis innuit: *Scripta jam ad Ctesiphontem epistola, in qua ad interrogata respondi, crebra fratrum expostulatio fuit, cur promissum Opus ultra differrem, in quo pollicitus sum me ad cunctas eorum, qui ~~antidivus~~ prædicant, quæstiunculas responsurum.* Cum adeo manifestum sit, suisque nos locis ostenderimus, inter utramque elucubrationem annum ferme intercedere, atque illum decimum quintum esse supra quadringentesimum, sive ejus maximam partem: neque hoc porro dubium sit, huicmet anno ascribendos esse Commentarios. Quod si in primo eorum libro descripta ad Ctesiphontem epistola nullum videatur esse vestigium, neutiquam tamen assentiendum Garnerio, qui in Marium Mercatorem dissertatione 6 ob eam causam ad Pelagianæ hæreseos initia librum hunc retrahit, sive anno ascribit supra quadringentesimum decimo tertio. In ipso enim libro in caput Jeremiæ tertium epistola ad Dardanum *de Terra promissionis* laudatur, quam in Notis Chronologicis ad annum quadringentesimum decimum quartum pertinere ostendimus, cum fuisset jam ille dignitate præfecti prætorio Galliarum denuo defunctus. Hieronymi verba sunt: *Edidi nuper libellum parvum de terra repromissionis.* Equidem postremi duo quintus et sextus, si in sequentem annum differantur, non reluctabor: quando jam hæretici ita videntur invaluisse, ut non solum maledicta, sed violentas etiam manus in recte sentientes adversarios injicerent. Quin etiam ultro fatebimur, quæ in quarti quoque libri Præfatione dici observamus a S. Doctore, compulsus se crebra fratrum expostulatione hæreticis respondere, nec tamen eousque prorupisse, ut Auctorum nomina poneret, rectius videri ad ipsos Dialogorum libros, quam uti fecimus ad epistolam ad Ctesiphontem, referenda. Verum hæc alios non

(a) Frauli fuit docti Viri, et cum primis claris. Muratorio in Dissertationibus Posthumis Italica scriptis, dissert. 45, pag. 60d, locus Luj. Ferrariensis. scribentis ad Papsm Benedictum III, circ. an. 855: *Commentarios Beati Hieronymi in Jeremiam, post sextum librum usque in finem prædicti Prophetæ, per eodem fratres (monachos Bonam petentes) nobis multi deposcimus in codice veritatis, vestra Sanctitati, si ita obtinerimus, postquam celeriter excerptus fuerit, sine dubio remittendos. Nam in nostris regionibus nusquam ullus post sextum Commentarium potuit inventiri, et optamus in vobis recuperare quicquid parvitati nostræ deesse sentimus. Petimus etiam Tullium de Oratore, etc.*

moveant, nec tam expedita ratione constant, ut lectorem a præconcepta vulgo sententia de-
jiciant.

Major multo scrupulus in eo est quod Appendicis loco subnectimus. Cum enim id susce-
perimus, ut nihil eorum prætermittamus, quæ ad universam Hieronymianorum operum col-
lectionem jurepertineant, Origenis in Isaiam Homilias quæ supersunt omnino novem, Latine
olim explicatas, suppresso Interpretis nomine, quod illas Critici impense docti Hieronymo
tribuant, quamquam secus, ut probatum imus, res habeat, huc adscitas jussimus, utpote
verabilem sobolem germanis fetibus subservire. Qui illas a Hieronymi calamo profectas
volunt, ut plerosque alios omittam, præcipui sunt rei litterariæ triumviri, Erasmus, Huc-
tius, ac Tillemontius. Atque Erasmus quidem ex eo probat, quod ipse S. Doctor testetur in
Catalogo tale quidpiam ex Commentariis Origenis in Isaiam Latine se reddidisse, ubi recen-
sitis duodeviginti in Jeremiam atque Ezechielem Homiliis, quas de Græco Adamantii Lati-
nas fecerat, alias jungit *De Seraphim, et Osanna*. Et vero de Seraphimis stantibus super
solium Domini Isai. vi, 2, prior istarum quæ supersunt Homiliarum agit. Quam leve tamen
argumentum hoc sit ad probandum et reliquas, quæ alias Visiones enarrant, Hieronymum
habere interpretem, nemo non sentit. Sed illud apprime falsum, laudato *de Seraphim* syntag-
mate quidpiam denotari aliud, quam quæ ita inscribitur ad Damasum epistola, ac numerum
in nostra recensioe decimum octavum tenet: quæque tantum abest, ut ab aliquo Origenis
tractatu desumpta sic Latine adornata sit, ut potius cōtra ipsius Origenis sententiam non
semel pugnet. Verosimilior Huetio conjectura capitur ex stylo, delectuque dictionum qua-
randam, quas frequentius, ait, sibi Hieronymus asciscere amat. Quas profert in exemplum, hæ
sunt: *absconsus, Dominicus, nuncupativus; principale*, pro eo quod est τὸ ἡγεμονικόν; *princi-
pari alicui, principalis, Prophetes, repromitto, repromissio, speculatorius, turpiloquium, Za-
bulus, cuncta Evangeliorum*. Ego vero ex his quædam sequioris Latinitatis vocabula, ut
sunt, *nuncupativus, principari, speculatorius, turpiloquium, cuncta Evangeliorum*, atque his
similia, nedum frequentiora esse in Hieronymi scriptis, pernego prorsus inveniri. Reliqua
si quando fortasse occurrant, non ejus propria esse contendo, sed illi cum universo Scripto-
rum ejus ævi choro communia. Ait deinde cum nona ex his in Isaiam Homiliis postrema
sui parte truncata sit in editis æque ac mss. libris, eique supplendæ detracta olim fuerit postre-
ma pars Homiliæ itidem nonæ in Jeremiam, quam nemo dubitat, Hieronymi interpretatio-
nem esse, facile fieri potuisse, ut librarius imprudens ad describendam postremam illius
partem, in hujus postremam casu inciderit; hinc vero non inane sumi argumentum Homi-
liarum in Isaiam non secus interpretem fuisse Hieronymum ac Homiliarum in Jeremiam.
Dixisset hinc colligi, quod profecto unum potest, conjectas in unum Origenianorum Operum
exemplar in utrumque prophetam Homilias, nulla interpretis, ut usuvenit in antiquis li-
bris, sed auctoris ratione habita: idque unum veteri librario fraudi fuisse, quod nonum
utraque locum obtineret. Sed jam Tillemontii argumenta expendamus. Rufinus, ait ille, ut
favoris in Origenem Hieronymi exemplo suspicionem purgaret, eum scribit in Præfat. ad
librum *de Principiis, ultra septuaginta libellos Origenis, quos Homileticos appellavit, transtu-
lisse*. Si rationem in eas ex omnibus, duodevigiinta in Jeremiam et Ezechielem, triginta quo-
que novem in Lucam, tum duabus in Canticum Canticorum, nonnisi sexaginta novem sum-
mam conficias; ut nihil adeo sit dubium, numerandas simul esse istas in Isaiam, quas
nominatim lib. II Investivarum num. 26, ait fuisse abs Hieronymo, cum Latine redderen-
tur, Catholico sensui, quibusdam immutatis, accommodatas. De hoc altero testimonio mox
dicam: nunc ad primum quod ex summa conficitur argumentum, nihil hoc mirum esse aio,
si quas sexaginta novem esse colligimus, Rufinus dixerit ultra *septuaginta*, ut rotundo,
quod fieri amat, numero uteretur: nonnihil etiam exaggeraret, quo ipse excusabilior vide-
retur in Origenicis libris Latine interpretandis, si plus jaclaret adversarium in eadem pa-
læstra exercitum. Potuit (a) et invidiosa diligentia objicere quæ occurrunt ἀποσπασμένα scriptis
Hieronymianis ex Adamantio intermixta: quidvis tandem aliud eo explendo numero, ut
vere dixerit presbyter Aquileiensis, liceat excogitare, quam quod volunt, Homilias in
Isaiam, quæ nullæ sunt, comprehendisse: et quas (sic opinor) si præter sexaginta novem

(a) Potuit et Tractatus decem in Psalmos, quos ab Origenis Græco translato in Latine fuisse abs Hieronymo,
propterea ad fidem est, ob oculos habuisse.

laudatas novisset, jam non septuaginta, sed ultra octoginta obliqua illa sedulitate laudasset. Testimonium porro illud ex secundo Invectivarum num. 26, quamquam alios multo magis sollicitat, non dissimulo. Opponit Hieronymo Rufinus, quod multa ex Origenis libris, quæ Christianas aures movissent, in interpretatione Latina aut penitus subtraxerit, aut commodo sensu explicarit : cumque aliquot in hanc rem exempla adduxisset, *Hæc*, inquit, *et mille alia his similia in interpretationibus tuis, sive in his ipsis Homiliis (in Lucam) sive in Jeremia, vel in ISAIA, maxime autem in Ezechiele subtraxisti.* Hoc scilicet palmare est argumentum ad Homilias in Isaiam Hieronymianæ interpretationi ascribendas; nam et Homiliæ sunt, quod nemo dubitarit, eæque abs Hieronymo certo certius in Latinum ex Adamantio refusæ, quæ præcedunt proximo, ac subsequuntur in Jeremiam, et in Ezechielem. Attamen non eam fuisse Rufini mentem, nihilque illum de Homiliis in Isaiam cogitasse; sed aliud voluisse Hieronymi scriptum in eum Prophetam cavillari, et pro certo habeo, et paucis demonstro. Scripserat S. Doctor ad Damasum tractatum, sive epistolam in nostra recensione 18, de Seraphim quæ Isaiæ Visio est cap. sexto : eumque locum, ubi duo Seraphim stantia in circuitu throni, et clamantia describuntur, quæ Origenes exposuerat Dominum nostrum Jesum Christum, et Spiritum sanctum, ille pro vetere ac novo Testamento est interpretatus, illa sententia, in quam Græci Latinique passim concesserant, multis improbata. Postea nec scemel cum veluti Origenis symmystes injuriose ab æmulis traduceretur, quantum ab ejus placitis abhorreret, hoc ipso exemplo comprobavit. Id videre est cum alibi, tum præcipue epist. 84, ad Pammachium et Oceanum, num. 3, ubi, *In lectione*, inquit, *Isaia, in qua duo Seraphim clamantia describuntur, illo (Origene) interpretante Filium et Spiritum sanctum, nonne ego detestandam expositionem in duo Testamenta mutavi? Habetur liber in manibus ante viginti annos editus.* Hic enim vero libellus est, seu tractatus de Isaiæ Visione, quem notat Rufinus : hæc Origeniana illa opinatio, quam ait, sibi permisisse Hieronymum ab eo quem præferebat sensu, ad meliorem convertere. Nullæ hic Homiliæ sunt in Isaiam : nihilque in eo laborandum ut in earum prima, quod facit Tillemontius, locum commoda interpretatione oblitum, aut plane dissimulatum reperias.

Sed ut, explosis quæ illas astruebant argumentis, demum et causas nonnullas proferamus, quibus constet, Hieronymo penitus abjudicandas : optimum illud cum primis esse velim antiquis scriptoribus internoscendis argumentum, quod ex stylo sumitur. Tum næ ille in Hieronymiana lectione plane hospes sit, qui semilatinum, nequid plus dicam, interpretem, pro Hieronymo habeat. Huetius, opinor, cum ex eo quædam adduxit mediæ Latinitatis vocabula ad præconceptam opinionem asserendam, quam potius everti ostendimus comparatione, multo tamen illis sequiora callide dissimularit : quod genus sunt, *figuraliter, invenibile, illud negotiorum, pro illud rei, magniloquax, sufficiens isto, pro hac contentus re*, atque his similia; hujus enim elegantia totus est sermo reliquus, subobscurus, incompositus, ne de syntaxi dicam aut agresti, aut ad Græcum ficta pueriliter. Stylus iste, si quod sentio profiteri liceat, Rufini est, quem et maxime Origenianis scriptis Latine interpretandis dedisse operam, et barbaræ locutionis tam sæpe accusari scimus abs Hieronymo, ut de Græcis bonis Latina fecisse diceretur non bona. Quod si rem acu tetigi, miror magis, Rufinum ipsum propriis fetibus pro aliena sobole supponendis adhiberi sideojorem. Jam vero (quæ alia sunt rationum momenta, ut a Hieronymianis removeantur) S. Pater cum cætera in Catalogo recensuerit, quæ ex Origene fuerat interpretatus, Homiliarum in Isaiam numquam meminit : neque integrum est opinari, post Catalogum manum earum interpretationi admovisse; ab eo enim tempore Origeniana doctrina in hæresim prolabente, ita illam animo expuit, ut confutare potius, quam Latinis propinare auribus deinceps studuerit. Ad hæc in ipsis in Isaiam Commentariis, cum subinde ejus versionis commemorandæ fuisset nedum occasio, sed necessitas, numquam meminit : et in Præfatione prioris libri cum ipsas laudet *viginti-quinque Homilias* Origenis in hunc prophetam, ne verbo quidem ex illis novem istas Latine a se redditas monet. Denique et Prologo carent Homiliæ istæ, quod unum esse discrimen ad Hieronymianas ab aliorum interpretationibus internoscendas notat Gelasius : carent quoque *mss. auctoritate*, aut veteris alicujus testimonii suffragio : atque ut semel dicam, ita abs Hieronymi ingenio dissident, ut mirari non desinam, doctissimos viros habere illas pro Hieronymianis potuisse.

Tomum claudit *In Isaiam parvula abbreviatio de capitulis paucis*, cujus quantum oporteat ad faciendum de Auctore periculum, nunc primum in lucem edimus. Ascribitur illa quidem Hieronymo in Veronensis bibliothecæ antiquissimo, atque optimæ cum primis notæ ms. libr. qui numero 24 ex nigro colore (sunt enim ex rubro alii) prænotatur, et quædam alia continet vere Hieronymiana. Nihilosecius non puto in eo laborandum, ut adductis argumentis falso illam probemus magno Hieronymo tribui, a cujus germana ipsa in hunc prophetam Explanatione supposititiæ fraudis arguitur. Abunde satis erudito Lectori sit, eam non omnino oscitanter lustrasse oculis, ne fucum sibi ex hac vetustatis memoria fieri patiat; et plane intelligat, studiosum quempiam pleraque omnia ex genuino Hieronymi Commentario sublegisse, junxisse autem non valde felicibus auspiciis, partimque additis ac partim detractis verbis, suo illa ingenio coaptasse.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN ISAIAM PROPHETAM

LIBRI DUODEVIGINTI.

Prologus.

1-2 Expletis a longo vit tempore in duodecim Prophetas viginti explanationum libris, et in Daniele Commentariis, cogis me, virgo Christi Eustochium, transire ad Isaiam: et quod sanctæ matri tuæ Paulæ, dum viveret, pollicitus sum, tibi reddere. Quod quidem et eruditissimo viro b fratri tuo Pammachio promississe me memini; cumque in affectu par sis, vicinis præsentia. Itaque et tibi et illi per te reddo quod debeo, obediens Christi præceptis, qui ait: *Scrutamini Scripturas (Joan. v, 39)*; et, *Querite, et invenietis (Math. vii, 76)*. Ne illud audiam cum Judæis: *Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei (Math. xxii, 29)*. Si enim juxta apostolum Paulum (II Cor. i, 24) Christus Dei virtus est, Deique sapientia; et qui nescit Scripturas, nescit Dei virtutem ejusque sapientiam: ignoratio Scripturarum, ignorantio Christi est. Unde orationum tuarum c fultus

a Exegimus hosce Commentariorum in Isaiam libros ad codicem Palatinatum 172, tum alium Vaticanum 322. Maximam quoque eorum partem consulimus cum duobus Ambrosianis, altero S littera, et num. 45, altero E et 98 prænotatis. Ubi vero codicibus aliis, qui unum aut alterum tantum Hieronymianæ hujus expositionis librum continerent, usi sumus, illos suis quosque locis laudamus.

b Fratri tuo, etc. Fratrem Eustochii Pammachium vocat Hieronymus, quia eidem Pammachio nupserrat Paulina soror Eustochii. MARTIAN. — Pula

A auxilio, quæ diebus ac noctibus in Dei lege meditaris, et templum es Spiritus sancti, imitabor patrem familias, qui de thesauro suo profert nova et vetera; et sponsam dicentem in Cantico Canticorum: *Nova et vetera, fratruelis meus, d servavi tibi (Cant. vii, 13)*; 3-4 sicque exponam Isaiam, ut illum non solum Prophetam, sed evangelistam et Apostolum doceam. Ipse enim de se et de cæteris evangelistis ait: *Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem (Isa. lxi, 7)*. Et ad ipsum quasi ad Apostolum loquitur Deus: *Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et ille respondit: Ecce ego, mitte me (Isa. vi, 8)*.

Nullusque putet, me voluminis istius argumentum brevi cupere sermone comprehendere: cum universa Domini sacramenta præsens Scriptura contineat; et tam natus de Virgine Emmanuel, quam

spiritus vocabulo dici, non carnis: tametsi Paulinæ, quæ Pammachio nupserrat, vere soror Eustochium fuit.

c Palatin. 172, *salvatus*, pro *fultus*.

d *Servavi tibi*. Quamplures ms. codices legunt alio modo, et contrario sensu: *Nova et vetera fratruelis meus servavit mihi*. At nullam inter variantes lectiones interpretum deprehendere potui, quæ hinc hinc hanc sententiam. In Hebræo legimus *לך תצא, tsaphanti lecha*, id est, *servavi tibi*, sive, *abscondi tibi*. MARTIAN.

illustrium patrorum operum atque signorum : mortuus ac sepultus, et resurgens ^a ab inferis, et Salvator universarum gentium prædicetur. Quid loquar de physica, ethica et ^b logica? Quidquid sanctarum est Scripturarum : quidquid potest humana lingua proferre, et mortalium sensus accipere, isto volumine continetur. De cuius mysteriis testatur ipse qui scripsit : *Et erit vobis visio omnium, sicut verba libri signati : quem cum dederint scienti litteras, dicent : Lege istum. Et respondebit : Non possum, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti litteras : diceturque ei, lege, et respondebit, nescio litteras (Isai. xxiv, 11, 12)*. Sive igitur hunc librum dederis nescienti litteras Populo nationum, respondebit : Non possum legere : quia non didici litteras Scripturarum ; sive dederis Scribis et Phariseis, qui Regis litteras nosse se jactant, respondebunt : Non possumus legere : quia signatus est liber. Quid ideo eis signatus est? quoniam non receperunt eum quem signavit Pater (Joan vi, 27) : qui habet. clavem David : *Qui aperit, et nemo claudit; qui claudit, et nemo aperit (Apoc. iii, 7)*.

Neque vero, ^c ut Montanus cum insanis feminis somniat, Prophetæ in ecclasi sunt locuti, ut nescierint quid loquerentur, et eum alios erudirent, ipsi ignorarent quid dicerent. De quibus Apostolus ait : *Nescientes quæ loquantur, neque de quibus affirmant (I Tim. 1, 7)* : sed juxta Salomonem qui loquitur in Proverbiis : *Sapienter intelligit quæ profert de ore suo ; et in labiis suis portabit scientiam (Prov. xvi, 23)*, etiam ipsi sciebant quid dicerent. Si enim sapientes erant Prophetæ, quod negare non possumus ; et Moses omni eruditus sapientia loquebatur ad Dominum, et Dominus respondebat ei ; et de Daniele ad principem Tyri dicitur : *Numquid sapientior es Daniels (Esch. xxviii,*

^A 3)? et David sapiens erat qui gloriabatur in Psalmo : *Incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi (Ps. l, 8)*, quomodo sapientes Prophetæ instar brutorum animantium quid dicerent, ignorabant? Legimus et in alio Apostoli loco : *Spiritus Prophetarum Prophetis ^d subjecti sunt (I Cor. xiv, 32)* : ut in sua habeant potestate, quando taceant, quando loquantur. Quod si cui videtur infirmum, illud ejusdem Apostoli audiat : *Prophetæ duo aut tres loquantur, et alii judicent : si autem alii fuerit revelatum sedenti, prior taceat (Ibid., 20)*. Qua possunt ratione reticere, ^e cum in ditione sit spiritus qui loquitur per Prophetas, vel tacere vel dicere? Si ergo intelligebant quæ dicebant, ^B cuncta sapientiæ rationisque sunt plena. Nec aer voce pulsatus ad aures eorum perveniebat ; sed Deus loquebatur in animo Prophetarum, juxta illud quod alius Propheta dicit : *Angelus qui loquebatur in me (Zach. 1, 9)*, et : *Clamantes in cordibus nostris, Abba, pater (Gal. iv, 6)*. Et : *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus (Ps. lxxxiv, 9)*.

Unde post historiarum veritatem, spiritualiter accipienda sunt omnia : et sic Judæa et Jerusalem, Babylon et Philisthim, et Moab et Damascus, Ægyptus et desertum mare, Idumæa et Arabia, ^f ac vallis Visionis, et ad extremum Tyrus, et Visio quadrupedum intelligenda sunt ; ut cuncta quæramus in sensu, et in omnibus his, quasi sapiens architectus Paulus apostolus jaciit fundamentum, quod non est aliud præter Christum Jesum. Magnique laboris et operis est, omnem Isaïæ librum velle edisserere, in quo majorum nostrorum ingenia sudaverunt : Græcorum dico. Cæterum apud Latinos grande silentium est, præter sanctæ memoriæ ^g martyrem Victorinum, qui cum Apostolo dicere poterat : *Etsi imperitus sermone, non tamen scientia (II Cor. xi, 9)*.

^a Vatican. 322, *resurgens a mortuis*.

^b *Ethica et theologica*. In antea editis libris habetur, *ethica et logica* ; sed errore manifesto, cum ipsemet Hieronymus *theologica pro logica* legendum statuerit epistola ad Paulam de alphabeto Hebraico, ubi ait de logica : *Pro qua nostri Theologice sibi vindicant*. MARTIAN.— Sic et mss. plerique habent, et veteres quoque editi libri præferebant. Perperam Martianæus de suo fecit *Theologica* ex præconcepta opinione ex epist. 30 ad Paulam de Alphabeto num. 1. At ibi quoque tradit Hieronymus satis luculenter, partiri *philosophos disputationes suas in physicam, ethicam, logicamque* : minime omnium *theologicam* nominat. Quin subdit *pro logica* nostris *theoricam* sibi vindicare : atque ita restituendam, uti fecimus, locum adducto ex Origene luculentissimo testimonio ostendimus : unde etsi quid mutare ex aliis mss. hic mavis, *Theorica*, non *Theologica* rescribendam omnino sit. Vide quæ in eum locum animal vertimus, tum in epist. 121, ad Algisiam, quest. 10, in fine : maxime vero in Commentar. in Ecclesiasten cap. 1, not.

^c *Ut Montanus, etc.* Idem Hieronymus hæc habet infra in 1 caput Isaïæ : *Ex quo Montani deliramenta conticeant, qui in ecclasi et cordis amenia Prophetas putat ventura dixisse*. Ecstasin igitur intelligit cordis ameniam, qua nunquam correpti sunt sancti Prophetæ, quemadmodum Montanus, Prisca et Maxilla, et cæteri pseudoprophetæ hæreticorum. Vide Euseb. Hist. Ecclesiast. lib. v, cap. 15 vel 16, Chrys. homil. 29 in Epist. 1 ad Cor. cap. 12, Hieronym.

lib. de Script. Eccles. in Mellitone, Apollonio et Tertulliano. MARTIAN.

^d Palat., *subjectus est, et in sua habet potestate*.

^e *Cum in ditione, etc.* Codices mss. fere omnes legunt in datione sit : *piritus*. MARTIAN.

^f *Ac vallis Visionis*. Editi addunt nonnulla, nempe *ac vallis Sion*, quæ absunt in cunctis Codicibus mss. nec leguntur in Versione Hieronymi, in qua post titulum istum, *Onus in Arabia*, consequenter scriptum est, *Onus vallis Visionis*. Consule tom. I sive divinam Bibliothecam S. Hieronymi. MARTIAN.

^g *Martyrem Victorinum*. In Catalogo virorum illustrium de eodem Victorino ait S. Hieronymus : *Non æque Latine ac Græce noverat ; inde opera ejus grandia sensibus, viliora sunt compositione verborum*. Epistola quoque ad Magnum : *Victorino Martyri in libris suis licet desit eruditio, non tamen deest eruditionis voluntas*. De patria hujus Victorini et Episcopatu, plura dicentur tom. IV nostræ editionis. Falsus est porro nuperus auctor qui putavit Victorinum scripsisse in Isaïam Commentarios usque ad visionem quadrupedum in deserto. Hæc enim, non de Victorino, sed de Origene intelligenda sunt ; uti perspicuum est attente legenti hunc Hieronymi locum. MARTIAN.

^h *Non enim æque Latine ac Græce noverat ; unde opera ejus grandia sensibus, viliora sunt compositione verborum*, inquit ipse Hieronymus in Catalogo, quibus paria habet in epist. 70, ad Magnum. Cæterum Victorini Commentarium istud cum plerisque aliis interdidit.

Scriptis enim in hunc Prophetam juxta editiones A quatuor, usque ad Visionem quadrupedum in deserto, Origenes triginta volumina, e quibus viceimus sextus liber non invenitur. Feruntur et alii subnomine ejus de Visione τετραπόδων, duo ad Gratum libri, qui pseudographi putantur; et vigintiquinque ^a Homiliæ, et Σημειώσεις, quas nos *Excerpta* possumus appellare. Eusebius quoque Pamphili juxta historicam explanationem ^b quindecim edidit volumina; et Didymus, cujus amicitia ^c nuper usi sumus, ab eo loco ubi scriptum est: *Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes: loquimini ad cor Jerusalem (Isai. xl, 1)*, usque ad finem voluminis, decem et octo edidit tomos. Apollinaris autem more suo sic exponit omnia, ut universa transcurrat, et punctis quibusdam atque intervallis, immo B

^a Palat., et vigintisex Homiliæ, etc. Alia porro videtur in Philocalia τῶν σημειώσεων notio tradi, quod et Huetlo observatum est, quasi σημειώσεις Tomi ipsæ constarent, et neutiquam pro *Excerptis*, sive Scholiis, sed pro justis Commentariis habendæ sint. Proprio autem σημειώσεων adnotare est, sive *Commentarium scribere*, vel scriptum aliquod ad aliud adjicere, unde *Annotationes* commode intelligi possunt.

^b Memorizæ, ut videtur, lapsu, nisi in librariis culpa torquenda sit, quindecim hic numerat Eusebii libros in Isaiam, quos dixerat in catalogo decem tantummodo: nec sane plures existisse aliis quoque argumentis evincitur. Ex illis porro multa sæpe Hieron. in suos Commentarios transtulit, quæ subinde nos ex cl. Montfauconii editione indicabimus.

^c Quindecim tamen anni plus minus elapsi erant,

ex quo Didymus diem obierat, siquidem anno 596, quod certis auctoribus, Palladio cap. 4 Lausiac. Hist., Sigeberto, ipsoque in primis Hieronymo in Catalogo comprobatur, finem vivendi fecit. S. vero Doctor circa an. 410 hosce Commentarios elaborabat.

^d Aut æqualis. Prolegomeno iv in Divinam Bibliothecam S. Hieronymi composui tetrapla antiquæ ac novæ divisionis versuum Scripturæ sacræ. Ex iis scire licet Isaiam duodecim Prophetis juxta numerum versuum, aut æqualem, aut majorem esse: nam juxta antiquam divisionem ante Hieronymum númerantur in Isaiam versus 3600, cum in libro duodecim Prophetarum sint tantum 3440. Deinde in manuscriptis Versionis Hieronymianæ, Isaias habet versus 3580, liber autem duodecim Prophetarum 3800.

MARTIAN.

LIBER PRIMUS.

7 (Cap. I. — Vers. A.) Visio Isaiæ, filii Amos, C quem vidit super Judam et Jerusalem, in diebus Ozia, Jotham, Achaz et Esachia, regum Juda. Pro Juda, in quo significantur duæ tribus, LXX et Theodotio posuere, *Judæam*, quæ totam terram duodecim tribuum ostendit. Et pro eo quod nos ex Hebræo verimus, *super Judam et Jerusalem*: illi interpretati sunt, *contra Judam et Jerusalem*. Symmachus more suo manifestus, ^a *de Juda et Jerusalem*; ut nec prospera, nec adversa velit titulo demonstrari: sed ea quæ de Juda et Jerusalem in utramque partem Propheticus sermo prædixerit. Ergo Isaias principaliter de duabus loquitur tribubus, Juda et Benjamin: exceptis decem, quæ in Samaria erant, et vocabantur Ephraim et Israel; et quas sub Ozia rego Juda, et Jerusalem, Phul rex Assyriorum vastare D jam coherat. Denique quinquagesimo et secundo imperii ejus anno, regnante apud Samariam Phacee filio Romeliæ, venit Teqlathphalasar rex Assyriorum,

et cepit Ajon et Abel, domum Maacha: et Janoe et Cedee et Asor et Galaad et Gallilæam, omnem terram Nephthali, et transtulit eos in Assyrios (IV Reg. xv, 18 19). Ex quo ostenditur, vicina eversione Samaritæ in commotionem duarum tribuum hæc universa narrari.

Ozias autem ipse est, qui et Azarias, duplici nomine. Et uno quidem atque eodem tempore Isaiam, Osee, Joel, et Amos prophetasse, ex regibus qui ponuntur in titulo, cognoscimus: sed principium verbi Domini fuit in Osee filio Beer. Amos autem pater Isaiæ, non ut plerique autumant, tertius duodecim Prophetarum est, sed alius; diversisque apud Hebræos scribuntur litteris. ^B Iste primam et extremam litteras habet KLEPH et SADE (קלפ סד); ille AN et SAMECH (אנ סמ): et iste secundum quosdam interpretatur *fortitudo*, sive *robustus*; ille *populus durus* vel *gravis*: de quo in Amos plenius diximus. Non solum autem hic propheta, sed et alii cum habeant

^a Penes Eusebium Demonstrat. Evang. pag. 66, Symmachus habet, ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας, καὶ ὑπὲρ τῆς Ἰερουσαλὴμ, *Super Judam et Jerusalem*. Rectius Hieronimus legit, περὶ Ἰουδα καὶ Ἰερουσαλὴμ, *De Juda et Jerusalem*.

in titulo : *Visio quam vidit Isaias*, sive Abdias, non inferunt quid viderint. Verbi gratia : *Vidi Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum et Seraphim duos circum ejus*; sed quæ dicta sunt, narrant, id est : *Audi, cœlum, et auribus percipe, terra (Isai. vi, 1, 2)*. Et : *Hæc dicit Dominus Deus ad Idumæam. Auditum audiivi a Domino, et legatum ad gentes misit (Abd. 1, 1)*. Prophetæ enim prius vocabantur videntes, qui dicere poterant : *Oculi nostri semper ad Dominum (Psal. xiv, 15)*. Et : *Ad te levavi oculos meos qui habitas in cœlo (Psal. cxvii, 1)*. Unde et Apostolis a Salvatore præcipitur : *Levate oculos vestros, et videte regiones : quia jam albæ sunt ad messem (Joan. iv, 35)*. Istos cordis oculos, et sponsa habebat in Cantico Canticorum, cui sponsus dicit : *Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, uno ex oculis tuis (Cant. iv, 9)*. Et in Evangelio legimus : *Lucerna corporis tui dicit oculus tuus (Matth. vi, 22)*. In veteri quoque dicitur Instrumento, quod populus viderit vocem Dei (*Exod. xx, 18*). Ex quo Moniani deliramenta conticeant, qui in ecstasi, et cordis amentia Prophetas putat ventura dixisse : neque enim videre poterant quod ignorabant. Scio quosdam Judæam et Jerusalem de cœlestibus interpretari, et Isaiam sub persona Domini Salvatoris : ^b quod captivitatem illius provincie in nostra terra prænuntiet, et postea reditam ^c consensumque ad montem sanctum in diebus novissimis. Quæ nos contraria Christianorum fidei judicantes, universa ⁹ despiciamus, et sequentes historie veritatem, sic interpretamur spiritualiter, ut quidquid illi de cœlesti Jerusalem somniant, referamus ad Christi Ecclesiam, et ad eos qui vel propter peccata egrediuntur ex ea, vel ob poenitentiam revertuntur ad sedem pristinam, de

^a Prius vocabantur. Legimus I Regum ix, 9 : *Olim in Israel sic loquebatur unusquisque videntes consulere Deum : Venite et amemus ad videntem. Qui enim Propheta dicitur hodie, vocabatur olim Videns*. Sic sæpius in libris Regum et Paralipomenon Prophetæ appellantur Videntes. Isaias quoque hæc habet infra cap. xxx, 10 : *Dic Videntibus, id est, Prophetis*. Cap. iterum xxxii, 3, et cap. xxxiii, 7, eodem nomine Videntes dicuntur Prophetæ. MARTIAN.

^b Quod captivitatem, etc. Millenarius hoc loco castigat Hieronymus, qui libro Script. Eccles. in Papia respuit eandem traditionem dicens : *Hic dicitur mille annorum Judaicam edidisse devotiorum, quem secuti sunt Irenæus, et Apollinarius et cæteri, qui post resurrectionem aiunt in carne cum Sanctis Dominum regnatorum. Tertullianus quoque in libro de spe fidelium, et Victorinus Petabionensis, et Lactantius hac opinione ducuntur*. His addendi sunt Justinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Athenagoras et nonnulli alii Scriptores antiqui. MARTIAN.

^c Antea erat consensumque.

^d In Jerusalem duodecimo, etc. Ex libro posteriore Chronicorum Eusebii hæc habet Hieronymus, qui semper in historica narratione ac temporum annotationibus fidem facit suis dictis ex hujusmodi Synagmaticis Eusebianis. Quare in Epistola ad Damasum de visione Seraphim, tempus regni Ozie ac nativitatæ Romuli probat his verbis : *Post cujus mortem, inquit, Isaias Propheta hanc visionem, quam explanare nunc nitimur, vidit, id est, eo anno quo Romulus, Romani imperii conditor, natus est : sicut manifestum esse poterit iis, qui voluerint legere Tem-*

A qua et illud in hoc eodem Propheta dici arbitramur : *Illuminare, illuminare, Jerusalem : venit enim lux tua, et gloria Domini super te orta est : et, In te apparebit Dominus, et gloria illius super te ostendetur : et gradientur reges in lumine tuo, et gentes in splendore tuo : quando venient omnes filii ejus de longe, et filie illius in humeris portabuntur, et operient eam cameli Madian, et Ephra, afferentes aurum et thus : et greges Cedar congregabuntur in Jerusalem, et arietes Nabaioth properabunt, et erunt placubiles hostiæ super altare Domini (Isai. lxxxix, 1 seqq.)*

Quodque in titulo ponitur prophetasse enim sub Ozia, et Joatham, et Achaz, et Ezechia, regibus Juda, non ut in aliis Prophetis confuse intelligendum est, ut nesciamus quid sub quo specialiter rege dictum sit : sed usque ad finem voluminis scriptum refertur, quid seorsum sub Ozia, et quid sub Joatham, et quid sub Achaz, et quid sub Ezechia ei a Domino revelatum sit. Sciamus quoque Ezechiam in Jerusalem ^d duodecimo anno Romuli, qui sui nominis in Italia condidit civitatem, regnare cepisse : ut liquido appareat, quanto antiquiores sint nostræ historie, quam gentium cæterarum. Interpretatur autem Isaias, ^e *salvatus Domini* : Juda, *confessio* : Jerusalem, *visio pacis* : Ozias, *fortitudo Domini* : Joatham : *Domini perfectio* : Achaz, *tenens sive robustus* : Ezechias, *imperium Domini*. Qui igitur Domino presidente salvatur, et est filius Amos, id est, fortis atque robusti, cernit spiritualiter visionem confessionis, dum antiqua peccata deplangit : et pacis, dum post poenitentiam transit ad lucem, et æterna pace requiescit : cunctaque illius tempora transeunt sub fortitudinæ Domini, et perfectione ejus ac robore. **10** Cumque omnia fecerit, dicit

porum librum, quem nos in Latinam linguam ex Græco sermone transtulimus. Monendus est autem lector Josephum Scaligerum valde hallucinatum fuisse cum vocavit Visionem Seraphim, primam Esaiæ visionem, quæ sexta esse debet juxta divisionem capitulorum, ordinemque Visionum in manuscriptis libris, et apud Hieronymum sæpe notatum : nam in codice Cluniacensi post prægrati Capituli contextum sacrum et Hieronymi Commentarios, legitimus hoc modo : *Visio Isaiæ secunda*. Errorem porro Scaligeri invenies in Animadversionibus ad Chronologica Eusebii, pag. 66, col. 2, in fine. Consule infra Commentarios in caput primum Isaiæ. MARTIAN. — Paria his sunt, quæ tradit epist. 18, ad Damasum, num. 1, quæ et Martian. in hunc locum laudat : *Regnavit Ozias annis quinquaginta duobus, quo tempore apud Latinos Anulius, apud Athenienses Agamemstor undecimus imperabat. Post cujus mortem Isaias propheta hanc visionem, quam explanare nunc nitimur, vidit, id est, eo anno quo Romulus, Romani imperii conditor, natus est : sicut manifestum esse poterit iis, qui voluerint legere Temporum librum, quem nos in Latinam linguam ex Græco sermone transtulimus*. Porro an. mundi 3256 Romam fuisse conditam, vulgo recepta sententia est.

^e *Salvatus Domini*. In antiquis editionibus Erasmi et Marian. et in multis mss. legitimus, *Salvator Domini* ; sed alii codices constanter retinent *salvatus Domini* ; et consequenter hanc lectionem comprobant Hieronymianus Commentarius. MARTIAN. — In Nominum libris plerumque *salvus Domini* exponitur olim erat *salvato*.

illud Evangelicum : *Servi inutiles sumus : quod enim A*
dolumus facere, fecimus (Luc. xvii, 10).

(Vers. 2.) *Audi, caelum, et auribus percipe, terra :*
quis Dominus locutus est. Supra, quis propheta, cu-
 jus filius, quid contra Judam et Jerusalem, sive su-
 per Judam et Jerusalem, et quo tempore viderit, ti-
 tulo demonstratum est : nunc caelum et terram ad
 audiendam provocat. In caelo supernas significans
 angelicasque virtutes : in terra mortalium genus,
 ἄγγελοι ab his quæ continent, ea quæ conti-
 nentur. Sive quia per Moysen testes vocaverat Do-
 minus caelum et terram, dans populo Israel legem
 suam, et dixerat : *Attende, caelum, et loquar : audiat*
terra verba oris mei (Deut. xxxi, 1) : post prævari-
 cationem populi, eosdem rursus in testimonium
 vocat, ut cuncta elementa cognoscant, juste Deum
 ultionem mandatorum suorum ad iracundiam
 cocitatum. Pro caelum, Hebraicum SAMAIM (סמים)
 caelos sonat, plurali numero : maxime cum *audite*
 dixerit, id est, שמעו (שמעו), quod plurali effertur
 numero, non singulari. Sed quidam volunt plurali-
 ter quidem dici caelos, sed singulariter intelligi, ^a
 juxta illud quod singulas civitates, Thebas et Athe-
 nas vocamus. Estque Hebraici characteris idioma,
 ut ^b omnia quæ in syllabam finiuntur in (ם) mascu-
 culina sint, et pluralia, ut Cherubim et Seraphim.
 Et quæ in orn (ן), feminina et pluralia : ut Sa-
 baoth. Et hoc notandum quod caelis dicatur, *audite,*
terra, auribus percipe ; ea enim quæ excelsa sunt,
 majorem habent intelligentiam : quæ humilliora,
 terrenis sensibus involvuntur. Unde et Salvator in
 Evangelio : *Qui habet, inquit, aures audiendi, audiat*
(Matth. xi, 15). Si quis igitur caelum est, et habet
 municipatum in caelestibus, audiat mystice quæ di-
 cuntur. Si quis terrenus, simplicem sequatur histo-
 riam. Illud quoque animadvertendum, quod non di-
 xerit : *Audi, caelum, et auribus percipe, terra, quid vo-*
bis c locutus sit Dominus ; sed quid locutus sit mi-
 hi, ut quod ego audivi in spiritu, vobis ¹¹ referam,
 qui ipsam loquentem audire non moremini. Quidam
 (Origenistæ) caelum et terram ^d quasi animantia ad
 audiendum provocari putant, juxta illud, quod de
 terra in alio loco dicitur : *Qui respicit terram, et fa-*
cit eam tremere (Psal. ciii, 32) : cum hoc potestatis
 Dei sit, non terrenæ intelligentiæ.

Filios genui et exaltavi : ipsi autem spreverunt me.
 Pro quo Symmachus et Theodotio ita verterunt : *Fil-*
ios nutriti, et exaltavi (Exod. iv, 22). Ab hoc loco
 narrat Propheta, quid Dominus sit locutus, quod
 populum Israel, quos servos communi lege condi-
 derat, in filios verterit, dixeritque : *Filius primoge-*
nitus meus Israel. Denique et Dominus in Evangelio
 Apostolis repromittit, quod si fecerint voluntatem

ejus, jam non appellet eos servos, sed amicos (Joan.
 xv, 15). Quod si superbierit Israel, audiens se esse
 primogenitum : intelligat primogenitum idcirco se
 dici, quia secundi filii significentur ex gentibus. Non
 enim appellatur unigenitus, qui excludat fratres
 cæteros ; sed primogenitus, qui monstrat et alios se-
 cuturos : et tamen juxta mysteria Scripturarum, non
 primogeniti accipiunt hæreditatem, sed secundi. Pri-
 mogenitus fuit Cain, sed Abel munera placuerunt
 Deo. Primogenitus Ismael, sed Isaac accepit hæredi-
 tatem. Primogenitus Esau, sed benedictionem pa-
 tris Jacob supplantator eripuit. Primogenitus Ru-
 ben, sed tamen benedictio seminis Christi transfertur
 ad Judam. Itaque illi juxta vocationis ordinem pri-
 mi fuerunt, et appellabantur caput : nos secundi qui
 dicebamur cauda, versi sumus in caput, et Dei ap-
 pellamur filii. *Quotquot enim receperunt eum, dedit*
eis potestatem filios Dei fieri (Joan. i, 12). Nec acce-
 pimur spiritum servitutis in timore, sed spiritum
 adoptionis, in quo clamamus : Abba, Pater (Rom.
 viii, 15) : quia perfecta dilectio foras mittit timo-
 rem (I Joan. iv, 18). Melius est autem juxta Hebrai-
 cum legere, *Filios nutriti,* quam *genui,* ne videatur
 illi dicto [At. dictum], quod in Joannis Epistola le-
 gimus, esse contrarium : *Omnis, qui natus est ex Deo,*
non peccat (I Joan. iii, 9). Ergo isti si nati sunt ex
 Deo, quomodo peccare potuerunt : ¹² cum omnis
 qui ex Deo natus est, peccare non possit ?

(Vers. 3.) *Cognovit bos possessorem suum, et asinus*
præsepe Domini sui. Israel non cognovit, populus meus
non intellexit. Pro quo soli LXX transtulerunt : *Is-*
rael autem me non cognovit, et populus me non intel-
lexit. Ut juxta cæteros et Hebraicum, possessorem
 suum Israel non cognoverit, et præsepe Domini sui
 populus non intellexerit. Et est sensus perspicuus :
 Ego eos adoptavi in filios, et feci populum peculia-
 rem, et partem meam ac funiculum hæreditatis
 meæ, appellavique primogenitos ; illi autem nec hoc
 quidem fecerunt, quod bruta faciunt animalia, ut
 beneficiis vincerentur, et intelligerent pastorem ac
 nutrimum suum. Nec comparavit eos canibus, quod
 sagacissimum genus animantium est, et pro parvo
 cibo dominorum tecta defendit : sed stolidioris sen-
 sus bovi et asino, quorum alterum carpenta trahens,
 durissimas terræ glebas vertit vomere, alterum por-
 tat onera, et hominum in gradiendo laborem tempe-
 rat : unde et jumenta appellantur ab eo, quod juvenit
 homines. Potest hic locus et de Deo Patre intelli-
 gi : sed magis refertur ad Filium, quod non cognoverit
 eum, neque susceperit populus Israel : cujus diem
 Abraham vidit, et lætatus est : et in cujus adventum
 omnium Prophetarum vota pendebant. Qui et in Evan-
 gello ad Jerusalem loquitur : *Quoties volui con-*

excipiuntur ex utraque parte, quæ Grammatici vulgo
 notant.

^c Duo mss. locuturus hic pro locutus.

^d Quasi animantia, etc. Origenistas notat : consule
 Ep. ad Avitum, de libris peri archon. MARTIAN.

^a Juxta illud, etc. Idem habet Epist. ad Marcellam
 de decem Nominibus Dei, in voce Eloin. MARTIAN.

^b Ut omnia, etc. Excepta sunt nonnulla in IM, quæ
 sunt feminina, ut שמים naschim, mulieres ; et in
 OTH, quæ sunt masculina, v. g. אבות aroth, patres ;
 שכימות schemoth, nomina, etc. MARTIAN. -- Quædam

gregare filios tuos, sicut gallina pullos sub alas suas, **A** et noluiti (Matth. xxiii, 37)! Querimus ubi pariter legerimus bovem et asinum? In Deuteronomio scriptum est: *Non arabis in vitulo simul et asino* (Deut. xxii, 10). Et in hoc eodem locus: *Beatus qui seminavit super omnem aquam, ubi bos calcavit et asinus* (Isai. xxxiii, 20). Simul arat in bove et asino Ebion, dignus pro humilitate sensus, paupertate a nominis sui; qui sic recipit Evangelium, ut Judaicorum superstitionum, quae in umbra et imagine praecesserunt, caeremonias non relinquat. Beatus est autem qui seminat in eloquiis Scripturarum tam veteris quam novi Instrumenti: et calcavit aquas occidentis litterae, ut metat **B** fructum spiritus vivificantis. Bos juxta anagogen refertur ad Israel; qui Legis portavit jugum, et mundum animal est. Asinus peccatorum onere praegravatus, gentium populus accipitur, cui Dominus inquebatur: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos* (Matth. xii, 28). Pharisis ergo et Scribis non credentibus, qui habebant Legis clavem atque notitiam, et vere appellabantur Israel, id est, **b** mens videns Deum; credidit pars populi Judaeorum, ut una die tria millia simul crederent, et alia die quinque millia. Sapientibus quoque saeculi non recipientibus crecem Christi, indocta nationum turba suscepit. Unde et Apostolus loquebatur: *Videte vocationem vestram, fratres: quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles: sed quae stulta sunt mundi, elegit Deus, ut confundat sapientes; et quae infirma sunt mundi, elegit Deus, ut confundat fortia* (I Cor. i, 26, 27). Sed haec coacta, superior vera interpretatio est.

(Vers. 4). *Vae genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filii sceleratis: dereliquerunt Dominum: blasphemaverunt sanctum Israel: abalienati sunt retrorsum. Hoc quod in ultimo posui: abalienati sunt retrorsum, LXX Interpretes non habent et pro blasphemaverunt, scribitur in eis, ad iracundiam concitaverunt: et pro semine nequam, semen pessimum. Quod caeteri sequentes, e Hebraicum מַרְעִים (מרעים) interpretati sunt, pessimorum: ut non tam seminis vitium sit (ne boni et mali diversa pu-*

tetur esse natura) quam eorum malitia, qui voluntate propria Dominum dereliquerunt.

In principio voluminis titulus est, personam, causam, tempusque commemorans: in secundo intentos auditores facit: in tertio narrat quid locutus sit Dominus: in quarto quasi in excessibus gentem inerepat peccatricem, et populum plenum vel gravem iniquitate. Non quae alia sit gens et alius populus, ut quidam putant, sed ipse Israel, et gens appellatur et populus, et filii scelerati, sive inique: ut qui primum per beneficium filii appellati sunt Domini: postea vitio suo vocarentur filii iniquitatis; sive **B** ut reliqui consona voce dixerunt, *filii corruptorantes*, id est [suppl. vid], *disruptorantes*, qui naturam bonum suo vitio perdidit. Quodque jungitur: *Blasphemaverunt sanctum Israel*, proprie de Judaeis dicitur conelamantibus: *Non habemus regem, nisi Caesarem* (Joan. xix, 15); et: *Nonne hic est fabri filius* (Matth. xiii, 55); et, *Daemonium habet, et Samaritanus est* (Joan. viii, 48). Quia igitur dereliquerunt Christum, et blasphemaverunt Sanctum Israel; ideo ab alienati sunt retrorsum, ut qui appellabantur pars et filii Dei, postea dicerentur: *Filii alieni mentis sunt mihi* (Ps. xvii, 46). Praecepit Salvator; ne apprehenso aratro, respiciamus post tergum (Luc. ix, 62), ne imitemur uxorem Lot. Unde et Apostolus extendens se in priora, posteriorum obliviscitur (Philipp. iii, 13). Quod autem dixit juxta LXX, *populo pleno peccatis* (Zach. v, 7), ostendit nullam speciem peccatorum in Israel populo non **d** fuisse. Sin autem legerimus, ut in Hebraico est, *Populo gravi iniquitate*, illius testimonii recordemur, quod iniquitas sedeat super talentum plumbi, et ex peccatoris persona dicatur in psalmo tricesimo septimo: *Elevatae sunt iniquitates meae super caput meum: Quasi onus grave ingravatae sunt super me* (Ps. xxxvii, 5). Manifesta transcurramus; ut in obscurioribus, et in his quae explanatione indigent, immoremur.

(Vers. 5). *In quo percutiam vos ultra addentes praevagationem? Quo testimonio discimus ideo Dominum percutere delinquentes, ut percussos corrigat, et non tam poena sit, quam emendatio. Estque*

^a Hebraicum עֲבִיּוֹן Ebion. interpretatum est egenus, quasi desiderans; quia egeno est semper desiderium. Ebion igitur haereticus merito sic dictus est pauper; cum umbras Legis, vacua et egena elementa amplecteretur, Christi jam coruscante Evangelio; et Domini nostri divinitatem non susciperet, quem purum hominem cogitabat. Eusebius lib. 3 Ecclesiast. Hist. cap. 21: *Ebionati nomine, quod ipsorum mentis et intelligentiae tenuitatem sive paupertatem declarat. MARTIAN.* — Id vero plerique eruditorum negant, ab Ebione quodam ejus haereseos auctore Ebionitas appellatos. Et facile per allusionem ad voluntariam paupertatem (siquidem עֲבִיּוֹן Hebraice inopem sonat) nomen adduxisse sibi videantur: Christiani ex lethali inopia, et mentis sensusque egestate denominarunt. Origenes in Philocal. τῆς πτωχείας τῆς διαβολῆς ἐπιώνυμος, paupertatis suae mentis cognomines vocat. Et Euseb. Eccl. Hist. l. iii, c. 1: Τῶν Ἐβίων ἐπιώνυμος

τῆν τῆς διαβολῆς πτωχείαν αὐτῶν ὑποβαίνοντος τινὸς γὰρ ἐπίκλην ὁ πτωχὸς παρ' Ἑβραίων ἐπιώνυμος: Ebionis nomine paupertatem mentis eorum denotante: sic enim pauper apud Hebraeos nominari solet.

^b Id est, mens videns Deum. Vulgarem Graecorum hanc sequitur interpretationem, quam infra in caput xlii castigat his verbis: *Vir autem ridens Deum, non in elementis, sed in sono vocis est.* Vido de eodem nomine Quaestiones Hebraicas in Genesis. MARTIAN. — Vide quae in lib. Nomin. et in Quaest. Hebraic. in Genes. de hac etymologia diximus, quam non in elementis, sed in sono vocis positam, notat ipse Hieron. infra in cap. 44, quod et Martian. observat.

^c Hebraicum מַרְעִים, etc. In quamplurimis codicibus mss. scriptum est *מרעים*, juxta morem antiquiorum librorum, qui scribebant mehe pro me, et michi pro mi vel mi. MARTIAN.

^d Duo mss., *populo defuisse.*

sensus : Non invenio quam plagis vestris possim adhibere medicinam : omnia membra vestra plena sunt vulnerum : nullam partem corporis quæ non sit ante percussa, reperio. Vel certe hoc modo : nullas invenio plagas, quibus vestram frangam duritiam. Quanto enim tormenta majora sunt, tanto magis crescit impietas et iniquitas, sive, ut Theodotio transtulit, *declinatio*, ut recedatis et declinetis a Domino. Quale est illud Jeremiæ : *Sine causa percussi filios vestros : disciplinam non receperitis* (Jerem. II, 50). Unde iratus loquitur per Osee : *Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ ; et super virgines vestras, cum adulteraverint* (Ose. IV, 14). Et per Ezechielem : *Zelus meus recedet a te : et non irascar tibi amplius* (Ezech. XVI, 42). De quibus et **15** in Psalmis legimus : *Non est prumentum in plaga eorum ; et in laboribus hominum non sunt, nec cum hominibus flagellabuntur* (Psal. LXXII, 4, 5).

Omne caput languidum, et omne cor mœrens. Animi lætitia interdum dolorem corporis mitigat : quod si ad ægrotationem corporis accedat ægrotudo animi, duplicatur infirmitas. Inter ipsos quoque sensus, et omnia membra corporis, principalem locum obtinet caput, in quo visus et odoratus, auditus et gustus est. Cum igitur caput doluerit, omnia membra debilia sunt. Et per metaphoram docet, quod a principibus usque ad extremam plebem, a doctericibus usque ad imperitum vulgus in nullo sit sanitas : sed omnes in impietatem pari ardore consentiant.

A planta pedis usque ad verticem, non est in eo sanitas : vulnus, et livor, et plaga tumens. Servat coaptatam translationem : a pedibus usque ad verticem, id est, ab imo usque ad summum, ab extremis usque ad primos, toto confossi sunt corpore. *Vulnus, inquit, et livor et plaga tumens* : aut enim verberibus livent corpora, aut plagis tument, aut hiant vulneribus. Quærimus, cui hæc temporis coaptanda sint. Post Babylonicam captivitatem sub Zorobabel, et Ezra, ac Neemia Israel reversus est in Judæam, et antiquam recepit statam. Sub diversis quoque principibus ac regibus templum augustius fabricatum est, in tantum ut etiam externarum gentium, Lacedæmoniorum, et Atheniensium, ac Romanorum mererentur amicitias. Ergo hoc quod dicit : *Non est in eo sanitas*, ad extremam refert captivitatem : quando post Titum et Vespasianum, et ultimam eversionem Jerusalem, sub Ælio Hadriano usque ad præsens tempus nullum remedium est : impleturque quod scriptum est : *Omnes declinaverunt : simul inutiles facti sunt : Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum* (Rom. III, 12). Quodque infertur : *non est in eo sanitas*, vel in populo intellege, vel in corpore, vel in capite.

(Vers. 6.) *Non est circumligata, nec curata medi-*

^a Id est, ab imo, etc. Manuscripti quamplures quos inspezi, legunt hoc modo : *A summo usque ad summum* ; sed novus sensus utrobique est. MARTIAN. — Cod. Palatin. quemadmodum alii penes Martian.

camine : neque fota oleo. Pro quo LXX transtulerunt : *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturas.* **16** Usque hodie vulnus et livor, et plaga tumentis populi Israel non est circumligata fasciis, nec curata medicamine. Quod Aquila interpretatus est ^b *μῦρον*, linteola videlicet, quæ ad exsiccandam saniem, et purulentias extrahendas injiciuntur vulneribus. *Neque fota oleo* : ut eorum duritia lacrymis pœnitentiæ mollietur. Pro *fasciis*, quibus Israelis nequaquam circumligata sunt vulnera, LXX *malagma* transtulerunt. Jacet ergo confossus et contrucidatus Israel, quia interfecit medicum, qui ad curandam venerat domum Israel. Unde et in Jeremia *προσκύβεις* sub persona Babylonis loquantur Angeli : *Curavimus Babylonem, et non est sanata* (Jerem. LI, 9), urbem videlicet confusionis atque vitiorum. Et in Evangelio (Luc. 1) legimus, descendentem de Jerusalem in Jericho a latronibus vulneratum, curatumque a Samaritano : et post austeritatem vini, infusam vulneribus ejus olei mollitudinem. Ab eo ergo loco, ubi supra dixerat : *In quo percutiam vos* ; et : *omne caput languidum*, usque ad hoc quod infertur : *Non est curata medicamine, neque fota oleo*, translationis similitudo servatur, et irremediabilium descriptio vulnerum, æternam captivitatem exprimit Judæorum.

(Vers. 7.) *Terra vestra deserta : civitates vestra igne succensæ : regionem vestram in conspectu vestro alieni devorant, et desolabitur sicut in vastitate hostili.* Hæc sub Babyloniis ex parte completa sunt, incenso templo, subversa Jerusalem, quando regionem decem tribuum Samaritani possederunt, et in tantam reducta est terra repromissionis solitudinem, ut a leonibus vastaretur. Plenius autem atque perfectius quid futuram sit sub Romana captivitate describitur : quando universam Judæam Romanus vastavit exercitus, civitatesque succensæ sunt, et regionem eorum in præsentiarum alieni devorant, et usque ad finem mundi perseverabit vastitas Judæorum. Possimus autem hæc tropologice de peccatoribus accipere, qui de sanctitate pristina corruerunt, postquam contrariis fuerint traditi potestatibus : quod omnia eorum bona veniant ad desertum : et prioris justitiæ Deus non recordetur : **17** et igne diaboli omnia succendantur ; et sint pabulum bestiarum, de quibus et in alio loco scriptum est : *Ne tradas bestis animam confidentem tibi* (Psal. LXXIII, 19).

(Vers. 8.) *Derelinquetur filia Sion sicut umbraculum in vinea : et sicut turgurium in cucumerario.* Quod vinea appellatus sit omnis Israel, idem in consequentibus Propheta testatur, dicens : *Vinea enim Domini subaith, domus est Israel : et homo Juda, novella plantatio atque dilecta* (Infra cap. V, 7) : et in Psalmo : *Vineam de Ægypto transtulisti : eiecisti gentes et plantasti eam* (Psal. LXXIX, 9). Hæc vinea quamdiu uberrimos attulit fructus, habuit cus-

a summo usque ad summum.

^b Palat. Latinis litteris *mosis*. Martian. *μῦρον*, pro *μύρον*, quæ vox proprie curationem vulneris sonat.

totem Deum, de quo scribitur : *Non dormitabit, neque dormiet qui custodit Israel (Psal. cxx, 4)*. Postquam vero vindemiaverunt eam omnes transeantes viam ; et vastavit eam aper de silva : reliquit templum suum Dominus, iratusque consurgens ait : ^a *Surgite, abeamus hinc*; et : *Relinquetur vobis domus vestra deserta (Matth. xxiii, 38)*. Et per Jeremiam : *Reliqui domum meam : dimisi hereditatem meam. Facta est hereditas mea mihi, sicut leo in silva : dedit super me vocem suam, propterea odivi eam (Jerem. xii, 7)*. Similitudo autem vastationis Templi et Jerusalem sumpta est ab agricolis, qui quamdiu vinea uvarum plena est, ponunt custodes in unbraculis. ^b In Cucumerario quoque, quod LXX pomorum custodiam vocant, parvulæ sunt casulæ propter ardorem solis ac radios declinandos : et inde vel homines, vel bestiolas quæ insidiari solent natis frugibus, abigunt. Cum autem ablata fuerint istiusmodi genimina, remanent arenia fruticum umbracula, casulæque, recedente custode, quia non habet ultra quod servet. Ergo et omnipotens Deus dereliquit Templum, et urbem fecit esse desertam : quod non necesse est sermonibus approbare, nobis præsertim, qui videmus desertam Sion, et eversam Jerusalem, Templumque usque ad solum dirutum. Quod autem filiam Sion vocat, clementissimi parentis monstrat affectum. Nec mirum si Sion appelletur filia, cum etiam Babylon sæpissime filia nuncupetur. Omnes enim natura filii Dei sumus, sed nostro vitio alieni efficiuntur. Juxta anagogen, vinea Dei et pomorum paradisi, anima nostra **I**S appellari potest : cui si mens, id est, *νοῦς*, præfuerit, habet custodem mentis Deum : sin autem vitia nos quasi quædam bestię fuerint deprædata, relinquitur a custode Deo, et omnia nostra rediguntur ad solitudinem.

Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissetis, et quasi Gomorra similes essemus. Hunc locum Paulus apostolus ad Romanos plenius disserit, scribens : *Dico ergo, numquid repulit Deus populum suum? Absit : nam et ego Israelita sum, ex semine Abraham, de tribu Benjamin. Non repulit Deus plebem suam quam præscivit (Rom. xi, 1, 2)*. Et post paululum : *Sic ergo et in isto tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ salvæ factæ sunt (Ibid., v)*. Ex quo ostenditur, superiora quæ contra Jerusalem et Judam sermo propheticus comminatus est, non ad Babylonicæ captivitatis referenda tempus, sed ad ultimam Romanorum, quando in Apostolis salvæ factæ sunt reliquiæ populi Judæorum ;

^a *Surgite.* In Evangelio secundum Joannem, cap. 14, 31, legimus, *Surgite, eamus hinc*. Quomodo autem iratus consurrexerit, facile colligitur ex contextu ejusdem capituli, quia in eo disputavit de mundo, de quo principe mundi hujus, qui non potest spiritum Christi accipere. MARTIAN. — Sic ferme disserit in epist. 68, ad Paulinum : *Salvator ad Discipulos suos loquens, cum esset in templo, Surgite, inquit, abeamus hinc; et ad Judæos: Relinquetur vobis dumtaxat vestra æcclia. Quæ illic diversis tem-*

et una die crediderunt tria millia, et altera quinque millia, et in toto orbe Evangelium seminatum est. Pro Domino exercituum, quod nos, secuti Aquilam, in Latinum vertimus, in Hebræo legitur, *Dominus sabaoth*, quod LXX interpretes pro locorum qualitate dupliciter transferunt, aut *Dominum virtutum*, aut *Dominum omnipotentem*. Et quaerendum, utrum de Patre dicatur, an de Filio. Nec dubium quin illud quod in vicesimo tertio [Al. quarto] psalmo legitur : *Attollite portas, principes, vestras, et elevamini portæ æternales, et introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus sabaoth (Psal. xxiii, 7, 8)*, id est, *Dominus virtutum, ipse est rex gloriæ*, ad Christum referatur, qui post passionis triumphum ad cælos victor ascendit. Et in alio loco de Domino dicitur, quod rex gloriæ sit : *Si enim cognovissent, numquam Dominum gloriæ crucifixissent (I Cor. ii, 8)*. Ergo non solum juxta Apocalypsim Joannis, et apostolum Paulum ; sed in veteri quoque Testamento, *Dominus sabaoth*, hoc est, *Omnipotens*, Christus appellatur. Si enim omnia Patris Filii sunt ; et ut ipse loquitur in Evangelio : *Data est mihi omnis potestas **I**S in cælo et in terra (Matth. xxviii, 18)* ; et : *Omnia mea tua sunt, et glorificor in eis* ; cur non etiam Omnipotentis nomen referatur ad Christum : ut sicut Deus Dei, et Dominus Domini, sic Omnipotens Omnipotentis Filii sit?

(Vers. 10.) *Audite verbum Domini, principes Sodomorum : percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhæ.* Salvis factis reliquiis per Apostolos populi Israel, Scribas et Phariseos, et populum sacramentantem : *Crucifige, crucifige talem (Joan. xix, 6)*, propheticus sermo convertitur ; et vocat eos principes Sodomorum, et populum Gomorrhæ, juxta illud quod in consequentibus legimus : *Iniquitatem suam sicut Sodoma annuntiaverunt et ostenderunt. Væ animæ eorum : quia cogitaverunt consilium pessimum contra semetipsos, dicentes : Alligemus justum, quoniam inutilis est nobis (Infra iii)*. Ergo propterea principes vocantur Sodomorum, et populus Gomorrhæ, quia cogitaverunt consilium pessimum, et alligaverunt justum, atque dixerunt, *Non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15)*. Et rursum : *Nos scimus quia Moysi locutus est Deus ; istum autem quis sit, nescimus (Joan. ix, 29)*. Simulque gloriantes in Evangelio : *Semen Abraham sumus : et nonini unquam servivimus (Joan. viii, 33)* : audiunt a Domino Salvatore : *Si essetis filii Abraham, utique opera Abraham faceretis ; et rursum : Vos ex diabolo patre nati estis : et opera patris vestri vultis facere (Ibid., xxxix, 44)*.

poribus diæta sunt, atque alterum in cenaculo ad discipulos, alterum ad Judæos in templo : sed ex Matthæi Evangelio secundum Hebræos hic videntur recitati. In Palat. autem vobis desideratur. Vide quæ in eam epist. num. 3 observamus.

^b Istæ de casulis et vineæ custode ex Eusebii Commentariis, et quibus alia multa inferius, brevioribus tantum verbis excepta sunt.

^c Vatican. ms. et glorificabor in eis.

Tale quid et Ezechiel ad Jerusalem loquitur : *Pater A* *ius Amorrhæus, et mater tua Gethæa* (Ezech. xvi, 45). Aitnat Hebræi ob duas causas interfectum Isaiam, quod principes Sodomorum et populum Gomorrhæ eos appellaverit, et quod Domino dicente ad Moysen : *Non poteris videre faciem meam* (Exod. xxxiii, 20), iste ausus sit dicere : *Vidi Dominum* *sedentem super thronum excelsum et elevatum* (Infra vi, 1); non considerantes quod faciem et pedes Dei, sive suos, quia in Hebræo ^b ambigue legitur, Seraphim texerint : et media tantum ejus Isaias **20** vidisse se scribat. Homo ^c igitur Dei faciem videre non potest. Angeli autem etiam minorum in Ecclesia, semper vident faciem Dei (Matth. xviii, 10). Et, *Nunc in speculo videmus et in ænigmate, tunc autem facie ad faciem* (I Cor. xiii, 12) : quando de hominibus ^d in Angelos profecerimus, et potuerimus cum Apostolo dicere : *Nos autem omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam, quasi* [Al. tamquam] *a Domini spiritu* (II Cor. iii, 18). Licet faciem Dei juxta naturæ suæ proprietatem nulla videat creatura : et tunc mente cernatur quando invisibilis creditur.

(Vers. 11.) *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? plenus sum. Holocausta arietum, et adipem pinguium, et sanguinem vitulorum, et agnorum, et hircorum nolui.* Pro eo quod est, *nolui*, LXX translulerunt *nolo*, præsens tempus pro præterito. Porro juxta Hebraicum, numquam se Deus hostias Judæorum voluisse demonstrat : quod **C** *et in quadragesimo nono psalmo legimus : Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos : quoniam meæ sunt omnes feræ silvarum : jumenta*

^a Idem, *Vidi Dominum Sabaoth, sedentem, etc.*

^b Quia in Hebræo, etc. In Hebræo legitur *וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ*, et *וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ* quod potest interpretari *et ejus, et suam*; id est, possumus intelligere quod Seraphim aliis suis velaverint faciem et pedes Dei, vel faciem ac pedes suos. In affixo igitur, sive pronominis Hebræo est ambiguitas, de qua hic et infra cap. sexto loquitur Hieronymus. Vide epist. ad Damasum, de eadem Visione Isaiæ. MARTIAN.— Utrumque eorum ejus et suam interpretari potest affixum ^c in vocibus *וַיִּרְאוּ* et *וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ*. Mox Palatin. *Et mediam tantum ejus partem Isaias vidisse, etc.*

^d S. Augustinus in Commonitorio ad Fortunatianum, seu epist. 148, hunc Hieronymi locum, quem integrum recitat ad finem usque sectionis, ita exponit ac commentatur : *In his verbis hominis Dei nulla consideranda sunt. Primum quia secundum apertissimam Domini sententiam etiam ipse sensit, tunc nos risuros faciem Dei, cum in Angelos profecerimus, id est, æquales Angelis facti fuerimus, quod erit utique in resurrectione mortuorum. Deinde apostolico testimonio satis aperuit, non exterioris, sed interioris hominis faciem intelligendam, cum videbimus facie ad faciem : de facie quippe cordis loquebatur apostolus, cum diceret, quod hinc commemoravit : Nos autem revelata facie, etc. Et quibusdam interpositis. Postremo ne quisquam ista minus intuens, minusque discernens, visibilem Deum, vel angelis, vel hominibus, cum æquales angelis facti fuerimus, sive nunc esse, sive futuram esse crederet, evidentissime quid sentiret, expressit dicens, Quod faciem Dei juxta naturæ suæ proprietatem*

in montibus et bores. Cognovi omnia volatilia cæli : et pulchritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi : meus est enim orbis terræ et plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo (Psal. xlii, seqq.)? Cumque veteris Legis cæremonias respuisset, transit ad Evangelicam puritatem : et quid pro his cupiat, ostendit : *Immola Deo sacrificium laudis, et redde altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis : et ornabo te, et honorificabis me.* Omnis ergo capituli hujus continentia, usque ad eum locum ubi ait : *Judicate pupillo, defendite viduam, et venite, et disputemus* : ^e respuit sacrificia victimarum, et Evangelii obedientiam docet esse super sacrificium. Quodque intulit : *Plenus sum*, hoc sensu est accipiendum, **21** nulla re indigeo : *Domini est terra et plenitudo ejus* (Psal. xxiii, 1). Unde et nos omnes de plenitudine ejus accepimus. Potest hoc et de his accipi, qui cum Dei præcepta ^f non faciunt, donariis ^g atque muneribus Deum redimere posse se credunt : vel qui rapta per rapinam et avaritiam, altari offerunt et pauperibus.

(Vers. 12.) *Quis enim quæsitit hæc de manibus vestris? Audiant Ebionæi, qui post passionem Christi abolitam Legem putant esse servandam. Audiant Ebionitarum socii, qui Judæis tantum et de stirpe Israelitici generis hæc custodienda decernunt. Hostiæ ergo et immolatio victimarum non principaliter a Deo quæsitæ sunt ; sed ne idolis ^h fierent : et ut de carnalibus victimis quasi per typum et imaginem ad spirituales hostias transiremus. Dicendo **C** autem se hostias non quæsisse, ostendit quia Lex spiritualis est : et omnia quæ Judæi carnaliter faciunt, a nobis impleri spiritualiter.*

(Vers. 13.) *Calcare atrium meum non apponetis.*

nulla videat creatura, et tunc mente cernatur, quando invisibilis creditur. Unde sufficienter significavit quando visus est ab hominibus per oculos corporis, tamquam ipse corporeus, non eum secundum naturæ suæ proprietatem fuisse visum, in qua tunc mente cernitur, quando invisibilis creditur. Confer, si libet, reliquum ejus Epistolæ contextum, in eumque doctorum viro- rum notas.

^d *In Angelos, etc.* Hæc videntur sapere errorem Originis quem ipse Hieronymus castigavit epist. ad Avitum : *Cumque, inquit, in tantum profecerimus, ut nequaquam carnes et corpora, forsitan ne animæ quidem fuerimus, sed mens et sensus ad perfectum veniens, nulloque perturbationum nubilo caligans, intuebimur rationales intelligibilesque substantias, facie ad faciem* Itaque hoc loco profectus hominum in Angelos intelligendus est de similitudine, quando in cœlesti beatitudine erimus sicut Angeli Dei, videntes eum sicuti est. — MARTIAN.

^e Addunt Vatic. et Palat. mss., *dicit Dominus.*

^f *Non faciant.* Ita legunt mss. codices ; Editi autem, *donis variis atque muneribus.* MARTIAN.

^g Vatic. cum olim editis, *donis variis atque muneribus.*

^h *Sed ne idolis fierent.* Hoc etiam loco legimus in Editis antehac libris ; *sed ne idolis offerrentur* ; cum mss. codices constanter legant, *sed ne idolis fierent.* Quod idem sonat ac *sacrificarentur* : nam *facere, vel facere Deo, est sacrificium offerre, ut manifestum exstat apud Auctores purioris Latinitatis.* MARTIAN. — Palat. secunda manu, *offerre fierent, antea vero quemadmodum et veteres editi offerrentur.* oogle

Observa quod post Babyloniam vastitatem, rursus a Zorobabel Templum edificatum sit : et per multam annorum seriem in Templo sint oblata sacrificia (I Esdras, v). Ergo ultimam sub Vespasiano et Tito destructionem Templi indicat, quæ usque ad consummationem mundi perseverata est.

(Vers. 14.) *Neomenias vestras, et sabbata, et festiuitates alias non feram : iniqui sunt cæcus vestri.* Omnis conventus qui non offert hostias spirituales, nec audi illud, quod in quinquagesimo psalmo canitur : *Sacrificium Deo spiritus contribulatus : cor contritum et humiliatum Deus non spernit*, abominabilis est Deo. Et idcirco iungit et dicit : *Kalendas vestras et solemnitates vestras.* Ut non suas appellet festiuitates : sed eorum qui male his abutuntur. Quodque LXX interpretati sunt, *jejunium et otium* : possumus dicere illud jejunium recipi a Deo, quod otium bonorum operum non habet. *Odit anima mea.* Ἀνθρωποφίλος, non quod animam Deus habeat ; sed nostro loquitur affecta.

(Vers. 15.) *Facti mihi estis in satietatem : nequaquam dimittam peccata vestra.* Pro quo interpretatus est Aquila, *laboravi esultans.* Symmachus ἰκονόβου δακρύωνος, **22** quod est, *defeci miserans* ; ut ostendat se nequaquam ultra misereri : quia aliud sit seruos ad se missos occidere ; aliud Filium. Hunc sensum et in Osee propheta legimus : *Perditio tua, Israel : tantum in me auxilium tuum (Osee, xiii, 9).* Quod ita intelligitur : Peres, Israel, quia non tuo merito, sed meo tantum saluaris auxilio.

Manus vestras sanguine plenas sunt. Causam manifestat cur Deus avertat ab eis oculos suos, et multiplicatam orationem non exaudiat : quia effuderint sanguinem iusti ; et pessimi coloni hæredem ad se missum interfecerint. Unde et Salvator ad eos loquitur : *Et vos implete mensuram patrum vestrorum (Matth. xxiii, 31).* Illi enim interfecerunt missos ad se Prophetas : vos jugulate Patrisfamilias Filium. Utendum hoc testimonio et contra eos, qui cum quotidianis operibus sanguine manus plenas habeant, in oratione dies noctesque coniungunt.

(Vers. 16.) *Lavamini, mundi estote.* Pro superioribus victimis, et holocaustis, et adipe pinguium, et sanguine taurorum et hircorum : et pro thymiamate et noemeniis, sabbato, die festo atque jejuniis, kalendis et aliis solemnitatibus, Evangelii mihi placet religio : ut baptizemini in sanguine meo per lavacrum regenerationis, quod solum potest peccata dimittere. Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum cælorum (Joan. iii, 5). Ipse quoque Dominus ascendens ad Patrem : *Euntes, inquit, docete omnes gentes, baptizantes eas*

^a *Deus non spernit.* Multa e contextu sacro leguntur apud Erasm. et Marlin. Victor. quæ non inveniuntur in exemplaribus manuscriptis, nec ab Hieronymo fuere recitata. Quare huiusmodi commata Scripturæ sacræ a nobis ablata sunt, tanquam addita in Hieronymianis Commentariis. Conferant, qui voluerint, vetores editiones cum hæc nova, et innumera inveniunt loca interpolata tam Latinis verbi-

in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. xxviii, 19).

Auferite malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Quod Joannes Baptista dicebat : *Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere ab ira ventura ? Facite ergo fructus dignos penitentis (Matth. iii, 7 ; Luc. iii, 7) :* ut qui Christi baptismum consecutus est, auferat malum de corde suo, et quiescat agere perverse, ac postea discat bonum facere, secundum illud quod alibi præcipitur : *Declina a malo, et fac bonum (Ps. xxxvi, 27).*

Discite benefacere. Virtus ergo discenda est, nec naturæ tantum bonum sufficit ad iustitiam, nisi quis erudiat congruis disciplinis (I Pet. ii, 14). Jesus quoque filius Sirach tale quid loquitur : *Desiderasti sapientiam, serua mandata, et Dominus 23 tribuet tibi eam.* Et in sequentibus idem Isaias commemorat : *Omnis qui non didicerit iustitiam super terram, veritatem non faciet (Cap. xxvi, 10, sec. LXX).* Discenda est ergo iustitia, et magistrorum sapientia terenda sunt limina.

(Vers. 18.) *Quærite iudicium, subvenite oppresso, iudicate pupillo, defendite viduam : et venite, et arguite me, dicit Dominus.* Victimis Judæorum evangelica mandata succedunt, et ideo pupillis ac viduis providetur, ut securi de tutela conjugum ac liberorum suorum, martyres ad bella procedant. Cum autem, inquit, hæc feceritis, arguite me, si non reddidero præmia quæ pollicitus sum. Quando autem dicit : *Quærite iudicium,* ostendit non esse omnium recte iudicare, sed eorum qui prudentes sunt. Denique et Salomon in visione per somnium, hoc a Domino postulavit, ut accepta sapientia, iuste populum iudicaret.

Si fuerint peccata vestra ut coccinum : quasi nix dealbabitur. Et si fuerint rubra, quasi vermiculus : ut lana alba erunt. Ordo ^b præcipuus : non enim sufficit dixisse, *lavamini, nisi iungat, mundi estote :* ut post lavacrum aquæ cordis habeant puritatem. *Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt (Mat. v, 8).* Cumque cordis habuerint puritatem, debent auferre malum de mentibus suis, non in conspectu hominum, sed in conspectu Dei, quem celare nihil potest. Quodque iungit : *Quioculus agere perverse, illud Evangelicum sonat : Ecce sanus factus es : jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat (Joan. v, 14).* Recedens ergo a vitis, discat bonum, quæratque iudicium, oppresso subveniat, pupillum viduamque sustentet : et si hoc fecerit, tunc peccata, quæ prius in modum coccini sanguinea fuerant, dimittentur : et opera cruoris ac sanguinis, vesta Domini mutabuntur, quæ de agni confecta est vellera, quem se-

culis, quam Græcis interpretamentis, sive Græcarum interpretationum verbis atque commatibus.

MARTIAN.—Idem et Vatic., non despicias.
^b Vox præcipuus hic nihil est. Ex toto autem contextu ac Hieronymi mente rescribi velim præposterus. Familiaris hæc est S. Doctori dicendi formula.

quantur in Apocalypsi (Cap. v), qui virginitatis candore resplendent.

(Vers. 19, 26.) *Si volueritis, et audieritis, bona terrae comedetis : si nolueritis, et non audieritis* (sive ut in Hebræo habet) *et me ad iracundiam provocaveritis, gladius devorabit vos. Quia os Domini locutum est.* **24** Liberum servat arbitrium, ^b ut in utramque partem non ex præjudicio Dei, sed ex meritis singulorum, vel poena, vel præmium sit. Bona autem terræ ista pote dici, de quibus in psalmo legimus : *Credo videre bona Domini in terra viventium* (Ps. xvi, 13) ; et : *Boni miles, quoniam ipsi possidebunt terram* (Matth. v, 5). Vel certe quia Judæis loquebatur, qui necdum poterant capere spiritualia, pollicetur eis bona presentis sæculi, ut saltem presentibus invitati faciant quæ præcepta sunt. Et quia noluerunt audire : sed

contrario provocaverunt ad iracundiam Sanctum Israel : propterea eos gladius devoravit, id est, Romanus delevit exercitus. Et hæc, inquit, omnia fiunt : *quia os Domini locutum est.* Cujus sententia, permanentibus hominum peccatis, non potest immutari.

(Vers. 21.) *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis, plena judicii : justitia requievit in ea : nunc autem homicida.* ^a Verbum Hebraicum **JALIN** (יָלִין), pro quo **LXX** transtulerunt, *dormivit* ; et *requievit*, et *requiescet*, id est, et præteritum et futurum tempus significat. Unde et Aquila et Theodotus quasi de futuro dicunt. Miratur autem Prophetico spiritu, quod civitas quæ quondam fidelis fuit, vel fidelium receptaculum, subito facta sit meretrix. Quod quidem et in Isaia temporibus intelligi potest : sed plenius refertur ad passionem Christi, quando omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt (Ps. xiii, 3). Et quamquam in Hebraico non habeatur *Sion* : tamen **LXX**, ut sensum manifestiorem facerent, addiderunt. *Sion* autem mons est, in quo Jerusalem urbs condita est : quæ postquam capta est a David, appellata est civitas David. Nec ambigo fuisse in ea sanctos viros, quando tabernaculum Dei habuit, et postea Templum ædificatum est : quando Nathan et Gad ^d prophetaverunt : et super choros (qui in libro Dierum plenius describuntur) Asaph, et Idithum, et Eman, et filii Chore constituti sunt, ut paulatim a sacrificiis victimarum ad laudes Domini transiret religio (I Par. xiv). Civitas ergo fidelium, quæ prius

plena est homicidis : qui interfecerunt **25** prophetas, et ipsum Dominum Salvatorem. Fornicationem autem Jerusalem, quomodo divaricaverit erura sua omni transeunti, sub nomine *Uoliba* Ezechiel prosequitur : quæ interpretatur, *tabernaculum meum in ea* : quod nunc aliis verbis dicitur *justitia requievit in ea*. Pro justitia in Hebræo scriptum est ^e **SEDËC** (פְּדָע), quod justum magis sonat quam justitiam : ut intelligamus prius in ea Dominum commoratum, de quo sibi dicitur : *Justus autem quid fecit ? Dominus in templo sancto suo : Dominus in celo sedes ejus* (Ps. x, 5). Quæ omnia possumus secundum Anagogen referre ad animam sancti quondam viri, in qua prius Dei justitia commemorata est, si postea peccaverit, et pro hospite Deo, homicidæ dæmones in ea fuerint commorati.

(Vers. 22.) *Argentum tuum versum est in scorium.* Ad civitatem loquitur Sion, in qua prius requievit justitia : quod argentum illius, doctrina videlicet Scripturarum, de qua in Psalmis legimus : *Eloquia Domini, eloquia casta : argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum* (Psal. xi, 7), versum sit in scorium, quod Hebraice dicitur **SACIM** (סַרְסָם) : rubigo videlicet metallorum, sive purgamenta et sordes, quæ igne excoquantur, ut quia argentum nominaverat, servet metaphoram. Potest autem et hoc dici, quod justii et sancti viri qui prius in urbe verati sunt, postea in sordes versi sint peccatorum.

Caupones tui miscent vinum aqua. Pro quo Symmachus transtulit, *Vinum tuum mixtum est aqua.* Et est sensus : Lex Dei pura atque sincera, et (ut ita dicam) mera veritate subnixta [At. subnexa] (Matth. xv), violata est traditionibus Pharisæorum : quod Dominus in Evangelio plenius docet, omisisse eos legem Dei, et sequi mandata hominum. Omnisque doctor qui austeritatem Scripturaram per quam potest audientes corrigere, verit ad gratiam : et ita loquitur, ut non corrigat, sed delectet, audientes : vinum sanctarum Scripturarum violat, atque corrumpit sensu suo. Hæretici quoque Evangelicam veritatem corrumpunt prava intelligentia, et sunt caupones pessimi, facientes de vino aquam, **26** cum e contrario Dominus noster aquas in vinum verterit (Joan. ii), et tale vinum quod miretur architrinclinus : quale et regina Saba in Salomonis est mirata convivio, pincernas ejus et ministros vini, sua voce col-

^a Martian. *Et me provocaveris ad iracundiam.*

^b Legendam videatur, postposita ut vocula : *Liberrimum servat arbitrium in utramque partem, ut non ex præjudicio, etc.*

^c Verbum Hebraicum **JALIN**, etc. Hoc quoque docent nos Hebræi Grammatici, noster præsertim Thomas Dufour, cap. 10 de Syntaxi : *Et universim, inquit, loquendo, specialim in Matris, præteritum et futurum pro se invicem sæpe sumuntur in sententiis universalibus, nec præcisè determinatis ad tempus : quæ phrasim minus bene intellecta, miram diversitatis umbram exhibet, inter Textum et Vulgatam edit. præsertim in Psalmis.*

MARTIAN.

^d Vatic. cum Palat., *Nathan et Gad prophetæ vane-*

runt.

^e *Sedec.* Difficile concedent Hieronymo Hebræi bodiæni atque Hebraizantes, **פְּדָע** *sedec* magis justum sonare quam justitiam. At si meminerint tempore S. Doctoris nomen *sedec* scriptum forte cum *jod* otioso ad hunc modum **פְּדָעַ**, peruegare non poterunt veram esse Hieronymi sententiam, qui quod hodie legimus *sadic*, legere potuit *sedec* : præsertim cum alibi statuerit vocem **פְּדָעַ**, promiscue legitari *Salim* et *Salim*. MARTIANUS, ut Hieronymi sententiæ suppetias ferat, scriptum olim putat cum *jod* otioso **פְּדָעַ** *sadic*, quod *sedec* legi poterit.

laudans (II Paral. 12). Sed et Ecclesiastes ministeria A
vini, atque convivii sui, mystico sermone describit
(Eccles. 10). Unde pro vino Aquila, ^a συμπόσιον, id
est, convivium interpretatus est quod apud Græcos
ἀπό τοῦ πότου, apud nos a convictu rectius appellatur.

(Vers. 23.) *Principes tui inobedientes, socii furum.*
Pro ^b inobedientibus, Aquila, *recedentes*: Symmachus,
declinantes, interpretatus est. Principes autem
Scribas et Phariseos vocat, qui a Domino recedentes,
immo veritatis semitam relinquentes, perverso am-
bulaverunt itinere, et socii fuerunt proditoris foris-
que Judæ. Quod quidem et nos cavere debemus, ne
accipientes ab hominibus sæcull muneris, qui per
rapinas miserorumque lacrymas divitias congregant,
non [Al. ne] tam ipsi fures, quam socii furum ap-
pellemur: dicaturque nobis, *Videbas furem, et cur-
rebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam
ponebas* (Ps. 119, 18).

Omnes diligunt munera, sequuntur retributiones.
In catalogo vitiorum numerantur etiam hi qui dili-
gunt munera. Non dixit, qui accipiant: hoc enim
sæpe necessitate fit; sed qui non putant amicos,
nisi a quibus dona perciperint: nec os considerant
amicorum, sed manus: et eos sanctos judicant,
quorum exhaustiunt marsupium: de quibus et Eccle-
siastes loquitur: *Qui diligit pecuniam, non implebitur
pecunia* (Eccles. 7, 9). Istiusmodi sequuntur retri-
butiones, ut laudent eos a quibus aliquid accepe-
rint, vel certe nulli quidpiam tribuant, nisi a
quo se recepturos putaverint. Pro retributionibus,
Symmachus, *vicissitudines*, vel ultiones, interpre-
tatus est, ut hi quoque in culpasint, qui reddunt ma-
lum pro malo, et dentem pro dente, oculum pro oculo
(Exod. 21); et non imitantur illud Davidicum: *Si
reddidi retribuentibus mihi mala* (Psal. 71, 8); et Je-
remiæ de justo dicentis: *Dabit percutienti se maxil-
lam suam, saturabitur opprobriis* (Thren. 3, 30): ut
impleat Evangelicum virum, cui dicitur: *Qui 27
te percusserit in maxillam, præbe ei et alteram*
(Matth. 5, 39).

(Vers. 24.) *Propter hoc ait Dominus exercituum,
fortis Israel: Pro fortis Israel, quod omnes similiter
trastulerunt, soli LXX, nescio quid volentes posue-
runt: c* *Væ sortes Israel*; quod nos sic edisserere
possumus, ut dicamus, principes ^d quoque corrip-
i, atque robustos, de quibus scriptum est: *Potentis
potenter tormenta patientur* (Sap. 6, 7); et: *Cui plus*

^a Pro συμπόσιον legendum hic πότον, Drusius
conjecerat, reititibus mss. ipsoque Hieronymo,
qui convivium interpretatur.

^b Vatican. *Pro inobedientes*: tum Palatin., *Aquila
recedentes.*

^c *Væ sortes Israel.* Multa Græca verba ac commata
sustulimus e Commentariis Hieronymi, quia ipse hor-
um verborum nequaquam meminit, uti fidem nobis
faciunt omnes mss. codices, qui constanti perpetuo-
que consensu retinent ubique voces Græcas ab Hier-
onymo recitatas; cum cæteras addititias adjiciant,
ut hoc loco, *ὡς αἱ ἰσχυροὶς Ἰσραὴλ*. Hac præmoniti-
us Læctor animadversione non requirat. Notas nos-
tras in consequentia Græca additamenta, quæ sunt
copiosissima.

MARTIAN.

datur, plus exigetur ab eo (Luc. 12, 48). Abutitur-
que hoc testimonio, si quando opus fuerit adversum
Ecclesiæ principes, qui suam destruunt operibus
dignitatem.

*Hæc consolabor super hostibus meis, et vindicabor de
inimicis meis.* Rursum et in hoc, quod in Hebraico
non habetur, ponuntur LXX, *Non cessavit enim fu-
ror meus contra inimicos meos.* Corripit autem Scri-
bas et Phariseos, de quibus et in Evangelio loquitur:
Væ vobis, Scribæ et Pharisæi (Matth. 23, 13
seqq). Et in alio loco: *Generatio adultera et perversa
signum querit: et signum non dabitur ei, nisi signum
Jonæ prophætæ* (Matth. 12, 39). Plangit autem cle-
mentissimus pater principes delinquentes et hostes
suos vocat, et inimicos appellat, quod pereant, eo
quod nolint agere penitentiam, quod se venientem
non susceperint. Appropinquans enim Jerusalem,
flevit, et dixit: *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis
Prophetas, et lapidas eos, qui ad te missi sunt,
quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos
suos, et noluiti* (Matth. 23, 37)! Consolatio ergo
Dei super hostibus ejus et inimicis est: ut qui non
senserunt beneficia, suppliciiis corrigantur.

(Vers. 25.) *Et convertam manum meam ad te; et
excoquam ad purum scoriæ tuam, et auferam omne
stannum tuum.* Pro *scoria*, quod interpretatus est
^e Symmachus, *στίμυλα*, id est, *vinacia*.
Theodotio *γχαρπῶδες*, id est, *acinum* vix interpre-
tatus est: soli LXX, *incredulos* vel *inobedientes*, sen-
sum magis quam verba vertentes. Quia enim supra
dixerat: *Argentum tuum versum est in scoriæ*, nunc
servat metaphoram, ut convertat super eam, id est,
extendat manum suam ad puniendum, atque pur-
gandum, et excoquat omnes 28 sordes, ac vitia
peccatorum: ut separato stanno, purum argentum
remaneat, quod absque igne fieri non potest: per
quod significat eos passuros esse tormenta. Legimus
et in Malachia de Domino: *Ipsa egredietur quasi
ignis conflatorii, et quasi herba fullonum et sedebit
confans, et emundans sicut argentum et aurum:
et emundabit filios Levi* (Malach. 3, 2, 3);
ut postquam mundati fuerint, dicatur de eis: *Et
erunt Domino offerentes victimas in justitia.* Ezechiel
quoque omnem domum Israel, ære, et ferro, et
plumbo, et stanno dicit esse commixtam, et postea
D purgandam: ut postquam purgata fuerit, cognoscat.
quia ipse sit Dominus (Ezech. 32, 18). Sed et in

^d Tres mss., *principes quosque corripit.*

^e Corrupte Martianus, nullaque addita interpun-
ctionis nota, *interpretatus est Symmachus et Aquila*,
etc. ut *στωρίων*, quod Symmachi est, hic nec Sym-
machio revera, nec Aquilæ tribueretur: quæ fuit
doctis viis erroris causa. Nos et vocula ad Palatin.
fidem sublata, senum ad Hieronymi mentem exe-
gimus. Eusebius in hunc locum: *διὸ κατὰ τὸν Σύμμαχον
εἴρηται, καὶ πυρώσω εἰς καθαρὸν τὴν στωρίων σου κατὰ
δὲ τὸν Ἀκύλον* (leg. Θεοδοτιανῶν). *καὶ πυρώσω εἰς καθαρὸν
τὸ γχαρπῶδες σου.* Propterea iuxta Symmachum
dicitur, *Et excoquam ad purum scoriæ tuam: juxta
Theodotionem vero, Et excoquam ad purum acinum
tuum.*

Evangelio sub alia metaphora idem sensus ostenditur : *Cujus ventilabrum in manu ejus, et purgabit [Al. mundabit] aream suam, et mundabit [Al. purgabit] triticum, et congregabit frumentum in horrea : paleas autem comburet igni inextinguibili (Matth. m, 12).*

(Vers. 26.) *Et restituum judices tuos, ut fuerunt prius et consiliarios tuos sicut antiquitus.* In civitate fidei Sion, quæ postea facta est meretrix; et pro judio, sive justitia, habitaverunt in ea homicidæ. Ideo Dominus convertit manum suam, ut excoquat eam ad purum et auferat omne stannum ejus, et restituat judices illius, sicut fuerunt a principio, et consiliarios sicut antiquitus. Judices priores fuerunt Moses, et Jesus filius Nave, et cæteri a quibus etiam liber Scripturæ sanctæ nomen accepit: et postea David et alii justi reges. Restituet ergo Judicum similitudinem: vel post captivitatem Babylonicam, ut Judæi voluit, Zorobabel, Esdras, et Neemias et cæteros principes, qui usque ad Hircanum populo præfuerunt, cui Herodes successit in regnum: vel certe varius et rectius, Apostolos, et qui per Apostolos crediderunt, Ecclesiarumque principes constituti sunt, sicut in principio hujus a diximus visionis, quod et comminatio et repromissio pertineat ad tempus Dominicæ passionis, et ad fidem, quæ post passionem ejus fundavit Ecclesiam.

Post hæc vocaberis civitas justæ, urbs fidelis. 26 Hæc perspicue de Ecclesia, quæ in Dominum creditura est tam de Judæis, quam de gentibus, propheticus sermo complectitur. Urbs autem justæ, hoc est, Domini Salvatoris, sive ipsa justa vocabitur, de qua dictum est: *Non potest civitas abscondi supra montem posita (Matth. v, 14).* b Fidelem quoque appellans, vel metropolim juxta LXX ostendit ab his esse appellandam, qui in Domino credituri sunt.

(Vers. 27-29.) *Sion in judicio redimetur, et reducent eam in justitiam, et contereet scelestos et peccatores simul; et qui dereliquerunt Dominum, consumerunt; confundentur enim ab idolis, quibus sacrificaverunt, et erubescetis super hortis, quos elegeratis.* Non omnes redimentur, nec omnes salvi fiunt, sed reliquæ, de quibus et supra dictum est. Reducentur autem in justitia, cum scelerati et peccatores contriti fuerint, et qui Dominum reliquere, consumpti. Comque salvati fuerint, confundentur qui idolis prius sacrificaverant: et erubescet in hortis, quos elegerant. Significat autem loca luxuriæ, lucos et nemora.

(Vers. 30.) *Erant enim quasi terebinthus defluen-*

a *Diximus visionis.* Advertat curiosus ac studiosus Scripturarum indagator, priorem visionem ab Hieronymo vocatum primum Isaie capitulum, sicut et secundum, visionem secundam. Vide infra Commentarios in 1 vers. capitis II MARTIAN.

b *Intriserunt hic duo mss. Vatican. et Palatin. Si ita est.*

c *Et contereet, etc.* Omittuntur in mss. codicibus verba sacri contextus: *Et contereet scelestos et usque ad Erunt enim.* Ea tamen verba ex editis retinemus,

tibus foliis; et velut hortus, sive paradisus, sine aqua. Usque hodie Judæi legentes Scripturas sanctas, terebinthus sunt, sive quercus, ut interpretatus est Symmachus. Et juxta Evangelium (Matth. xxi), ficus quæ aruit, in qua cum Dominus poma quæsisset, et non invenisset, æterna ei ariditate maledixit: Sed et ipsa folia et poma verborum nunc apud eos esse cessarunt: hortus quoque irriguus, id est, scientia Scripturarum, sive paradisus diversarum arborum, qui absque gratia spirituali est, nec olera quidem affert, de quibus Apostolus loquitur: *Qui infirmus est, olera manducet (Rom. xiv, 2):* et siccatis radicibus, omnis viror in ariditatem versus est, ac squalorem.

(Vers. 31.) *Et erit fortitudo vestra ut favilla stupæ.* Pro favilla, *κροτίσθηρα* interpretatus est Symmachus: quando supra peccitur, et quidquid sordium habet, projicitur. Omnis igitur fortitudo et superbia peccatorum et sceleratorum Israel, qui dereliquerunt Dominum, et idcirco consumpti sunt: et sacrificaverunt idolis, et erubescet in hortis, 30 quos elegerunt; redigentur in purgamenta stupæ, quæ Levi vorantur incendio. Sequitur enim: *Et opus ejus, id est, fortitudinis vestræ, sive idololatriæ, in qua erraveratis, parvula scintilla consumiet.*

Et succendetur utrumque simul: et non erit qui extinguat. Et scientia videlicet Judæorum, et omnia opera quæ faciunt, sive et idolum et Jerusalem, in qua idolum fuit: et succendente Domino, nullus extinguere poterit. Quæ omnia de contrariis quoque dogmatibus accipere possumus: quod et magistri et discipuli pariter pereant, et omne opus eorum ignis pabulum sit.

(Cap. II. — Vers. 1.) *Verbum quod vidit Isaïas, filius Amos super Judam et Jerusalem.* Et in priori Visione, quam jam exposuimus, ubi LXX interpretati sunt, *quam vidit contra d Judæam et contra Jerusalem,* in Hebraicò e scriptum est *AL JUDA UJERUSALEM (על יהודה וירושלם):* et in hac quæ secunda est, in Hebraico similiter continetur. Et miror cur LXX Interpretes in illa dixerint, *contra Judam et Jerusalem,* et in hac *de Judæa et de Jerusalem;* ni forte quia ibi appellatur gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen pessimum, filii iniquitatis, et principes Sodomorum, ac populus Gomorhæ, et civitas meretrix, et cætera istiusmodi, sensum magis quam verbum interpretati sunt: et hic quia statim prospera promittuntur: *Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in summitate montium,* non contra Judæam et Jerusalem, sed de Judæa et Jerusalem prophetiam intellexerunt: cum et

quia Hieronymus eadem illustrat suis Commentariis. MARTIAN. — Quæ hinc subsequuntur, *et contereet scelestos, etc.* ad finem usque sacri contextus, neque in nostris mss. neque in his, quibus usus est MARTIAN. inveniantur.

d *Palat. nonnihil rectius, Judah Ujerusalaim.*

e *Scriptum est, etc.* Sic legunt exemplaria mss. quæ aspirationem habent ante Ujerusalem, nempe *Ujerusalem;* more, ut jam diximus, veterum librorum.

in illa legerimus post conminationem prospera: *Restituum iudices tuos, ut fuerunt prius, et consiliarios tuos sicut antiquitus: post hæc vocaberis civitas iusti, urbs fidelis*; et in ista, post prospera, truculenta sit conminatio. *Ecce dominator Dominus exercituum auferet ab Jerusalem et ab Juda validum et fortem, omne robur panis, et omne robur aquæ, et reliqua.* Ergo juxta Hebræicum et in illa visione, et in isto sermone, quem vidit Isaias, filius Amos, de Juda et Jerusalem intelligendum est: non contra Judam et Jerusalem: vel pro Juda et Jerusalem, ut Symmachus transtulit: sed absolute, de **31** Juda et Jerusalem, in quo possunt et læta et tristia contineri. Et hoc considerandum, quia ibi visionem videat; hic Verbum, quod erat in principio apud Deum: et in illa Judæis conminans ad gentium veniat salutem; in ista a gentium salute incipiens, punito Israel, ex utraque vocatione credentes in Christi Ecclesiam congreget.

(Vers. 2.) *Et erit in novissimis diebus preparatus mons domus Domini in vertice montium.* Novissimos dies et in Genesi legimus, quod, vocante Jacob filios suos atque dicente: *Venite ut annuntiem vobis quid futurum sit in novissimis diebus* (Gen. XLIX, 1); postea ad Judam, de cujus semine ortus est Christus, dixerit: *Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est: et ipse erit exspectatio gentium.* In his novissimis diebus erit hora novissima, de qua Joannes Apostolus loquitur: *Filioli mei, novissima hora est* (II Joan. 1, 18); in qua abscisus lapis de monte sine manibus, crevit in montem magnum, et replevit omnem terram: a quo princeps Tyri in Ezechiele dicitur vulneratus (Ezech. VIII, 16, secundum LXX). Hic mons in domo Domini est, quam Propheta suspirat, dicens: *Unum petivi a Domino, hoc requiram: ut inhabitem in domo Domini, omnes dies vitæ meæ* (Ps. XXVI, 4); et de qua Paulus scribit ad Timotheum: *Sin autem tardavero, ut scias quomodo te oporteat conversari in domo Dei, quæ est Ecclesia Dei vivens, columna et firmamentum veritatis* (I Tim. III, 15). Hæc domus ædificata est super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, qui et ipsi montes sunt, quasi imitatores Christi (Ephes. II). De hac domo ^b Jerusalem Psalvrista conelamat dicens: *Qui confidunt in Domino sicut mons Sion, non commovebitur in æternum, qui habitat in Jerusalem. Montes in circuitu ejus: et Dominus in circuitu populi sui* (Psal. CXIV, 1). Unde et super unum montium Christus fundat Ecclesiam, et loquitur ad eum: *Tu es Petrus, et super*

^a *Unum petivi, etc.* Hoc modo legit sæpius in Commentariis suis, quamvis in translatione Scripturarum feminino genere dixerit, *unam petivi a Domino, hanc requiram.* De hac vero lectionis varietate ita disputat in caput VII Ecclesiastæ: *Pro eo autem quod supra sermonem Hebræum interpretantes, dicimus: Unam ad unum.... apertius interpretatus est Symmachus, unum ad unum.... Quod enim nos soleamus absolute et neutraliter appellare, in est, hoc quæsi, istud volui invenire; Hebræi feminino genere pronuntiant, sicut in psalmo: Unam petii a Domino, hanc requiram; pro eo quod est, unum.*

MARTIAN.

A hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: et portæ inferi non prævalent adversus eam (Math. XVI, 18). Simile quid ad desiderantem animam suam, et impatienter domum Dei videre cupientem, sanctus loquitur: *Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me* (Psal. XLI, 6)? Et iterum: *Hæc recordatus sum et effudi in me animam meam: quoniam pertransibo in locum 32 tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei: in voce exultationis et confessionis sonus epulantium* (Ibid., 5). LXX, *Manifestum montem Domini, et domum Dei super capita montium, transtulerunt.* Quod testimonium eisdem verbis et Michæas propheta posuit: quæ in suo loco exposui (Mich. 1).

Et elevabitur super colles. Qui in capitibus montium ostensus est et paratus, iste super colles elevabitur. De quibus montibus et collibus et in Cantico canticorum sponsa loquitur: *Vox fratruelis mei: ecce hic venit saliens super montes, transiliens colles: similis est fratruelis meus caprea vel hinnulo cervorum in montibus Bethel* (Cant. II, 8, 9).

Et fluent ad eum omnes gentes: et ibunt populi multi. Omnes enim gentes servient ei, cui dictum est: *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Psal. II, 8): ut serviant ei juxta Sophoniam sub jugo uno, de quibus idem propheta testatur: *Ex finibus fluviorum Æthiopicæ afferent tibi hostias* (Soph. III, 10). Et in septagesimo primo psalmo legimus: *In conspectu ejus procident Æthiopes* (Psal. LXXI, 9). In nomine enim Jesu omne genu flectetur, cælestium, terrestrium, et infernorum (Philipp. II).

(Vers. 3.) *Et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob: et docebit nos vias suas: et ambulabimus in semitis ejus.* Gentes et populi nequaquam propria salute contenti, se mutuo hortabantur, et dicent: *Venite, ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Jacob.* De quibus supra diximus, qui sit mons Domini præparatus et quæ domus Domini super verticem montium. Domus autem Domini dicitur domus Dei Jacob, ut recipiamus vetus Instrumentum, et non secundum Manichæum aliam extra domum Dei Jacob quæramus domum. Cum autem fuerimus in domo Dei Jacob, tunc docebit nos vias suas, per quas gradiamur ad eum, et ^d ambulabimus in semitis ejus, quas ^e tribuerunt et alii. Denique et Jesus ascendens in montem, docebat discipulos suos octo beatitudines, et cætera quæ Evangelicus sermo complectitur (Luc. VI). Prius

— Vatic. unam petiri, et mox hanc requiram. Martian. quoque, qui unum et hanc retinuit, S. Doctoris testimonium laudat in cap. VII Eccles. *Quod nos soleamus absolute, et neutraliter appellare, id est, hoc quæsi, istud volui invenire; Hebræi feminino genere pronuntiant, sicut in psalmo: Unam petii a Domino, hanc requiram, pro eo quod est, unum.*

^b Idem, de hac domo, et Jerusalem.

^c Omnino rescribi velim triverunt pro cribuerunt, quod hic nihil est, tametsi in editis æque ac miss. legatur.

ergo discendæ sunt viæ Domini; et postea ambulandum in semitis ejus.

Quia de Sion eribit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Omnes gentes et populi multi, **33** idcirco se mutuo hortabuntur et dicent: Venite, uicendamus ad montem Domini, et cætera quæ sequuntur: Quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem: nequaquam de Sinai, et de solitudine, et de monte Oreb: sed de monte Sion, in quo ædificata est Jerusalem: et de Jerusalem, in qua Templum est et religio Dei. Legimus quod sæpe Dominus docuerit in Templo (*Matth. 13*): et quod non oportuerit mori Prophetam extra Jerusalem: et supra verbum et legem pariter nominata. Verbum principes jubentur audire: legem populus auribus percipere. Qui enim prius legem fecerit, postea venit ad sermonem Dei. Sed et in Jerusalem primum fundata Ecclesia totius orbis Ecclesias seminavit. Et hoc dicendum quod quicumque in specula et in visione pacis fuerit, in hoc et lex et verbum Domini constitutum sit. Et pæhre non dixit: in Sion et in Jerusalem erit, et manebit verbum et lex Domini; sed egredietur, ut de illo fonte omnes nationes doctrina Dei significet irrigandas.

Et judicabit gentes, et arguet populos multos. Ergo et inter gentes ^a judicandum est: nec omnes increduli pari sententia condemnandi, sed pro diversitate meritorum diversa passuri sunt. Postquam autem judicaverit gentes, tunc arguet populos multos, sive ut LXX transtulerunt, *populum multum*. Et nota ordinem: gentes judicabuntur, quia credituræ sunt: *Qui enim non credit, jam judicatus est* (*Joan. III, 18*). Populus autem multus, qui intelligitur Israel, nequaquam judicabitur, sed arguetur, quia ad se missum Filium Dei non receperit.

(Vers. 4.) *Et confabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces*. Omne bellandi studium vertetur ad pacem, et pro discordia erit in toto orbe concordia. Gladii mutabuntur in vomeres, et lanceæ in falces, ut omissis furoribus bellandi, agriculturæ serviant, et uberrimas falcibus messes secent. Quod quidem et spiritualiter intelligi potest, quando omnis duritia cordis nostri Christi vomere frangitur, et eradicantur spinæ vitiorum, ut sementis sermonis Dei crescat in fruges: et postea labores manuum nostrarum manducemus, quando *venientes venient in* **D**

^a Vatic. cum Palat., *inter gentes et gentes judicandum est*.

^b Videtur ex Tertulliano accepisse, qui cap. 8 lib. advers. Judæos ortum Salvatoris his definit: *Cleopatra contregnabit Augusto annos tredecim: post Cleopatram Augustus alii annis 43, nam omnes anni imperii Augusti fuerunt anni 56. Videmus autem quorsum quadragesimo et primo anno imperii Augusti, quo post mortem Cleopatræ imperavit, nascitur Christus.*

— *Quadragesimo primo, etc.* Eo tempore altissima pace genus hominum fruebatur; Jani enim templum paulo ante abseraverat Augustus, ut testatur Suetonius in Augusto cap. 22: *Janum Quirinum, inquit, seræ et aique iterum a condita Urbe memoriam ante suam riantum, in multo brevioris temporis spatio, terra marique pace parva, ter clausit*. Videndus etiam Euseb.

exultatione, portantes manipulos suos (*Psal. cixv, 6*).

34 *Non levabit gens contra gentem gladium, neque exercebuntur ultra ad prælium*. Veteres revolvamus historias, et inveniemus usque ad vicesimum ^b octavum annum Cæsaris Augusti (cujus quadragesimo primo anno Christus natus est in Judæa) in toto orbe terrarum fuisse discordiam, et singulas nationes contra vicinas gentes arsisse studio præliandi, ita ut cæderent et cæderentur. Orto autem Domino Salvatore, quando sub Præsidente Syriæ Cyriaco prima est in orbe terrarum facta descriptio, et Evangelicæ doctrinæ pax Romani imperii [*Sup. pace*] præparata; tunc omnia bella cessaverunt, et nequaquam per oppida et vicos exercebantur ad prælia; sed ad agrorum cultum, militibus tantum legionibusque Romanis contra barbaras nationes bellandi studio delegato: quando impletus est Angelorum ille concentus: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (*Luc. II, 14*); et in diebus ejus orta est justitia et multitudo pacis.

(Vers. 5, 6.) *Domus Jacob venite, et ambulemus in lumine Domini: projecisti enim populum tuum domum Jacob*. Post vocationem gentium, et ostensionem montis Domini super verticem montium, ad populum suum, id est, populum Judæorum, qui appellatur domus Jacob, Propheta convertitur, et hortatur eos, ut qui in tenebris verantur erroris, lumen suscipiant veritatis, et ambulent in lumine Domini. Et quodammodo illud Davidicum canit: *Accedite ad eum, et illuminamini: et facies vestræ non confundentur* (*Ps. xxxiii, 6*). Omnis enim qui operatur malum, odit lumen, et non venit ad lucem, ne opera ejus arguantur. Vos autem domus Jacob, domus populi mei, venite mecum, et pariter ambulemus in lumine Domini: recipiamus Evangelium Christi, illuminemur ab eo qui dicit: *Ego sum lux mundi* (*Joan. viii, 12*). Cumque hoc locutus fuisset ad populum Judæorum, cernens impenitens cor eorum, et animam incredulitate durissimam, facit apostropham ad Dominum, et dicit: Ideo eos hortor, ut ad te veniant, et mecum tuo lumine perfruantur, quia pro merito peccatorum suorum reliquisti populum tuum, domum quondam Jacob.

(Vers. 7.) *Quia repleti sunt olim, et augures habuerunt, 35 ut Philisthim*. Pro *Philisthim* semper **d** LXX *alienigenas* interpretati sunt, nomen com-

Præp. Evangel. lib. I, cap. 4; Oros. lib. vi, cap. 22, et lib. vii, cap. 5. Animadversione porro hunc locum Hieronymi indigere docet Jos. Scaliger in *Chronologica Encheirid.* pag. 161. At non video hallucinationem; quia dixerit Hieronymus, usque ad annum Augusti 28, in toto terrarum orbe fuisse discordiam. Neque vero ibi loquitur de Actica victoria, aut de consulatu Augusti: sed indicat solummodo non multo ante ortum Christi bella omnia cessavisse ac Dominum Jesum natum fuisse anno 41 imperii ejusdem Augusti. Quod veteris Ecclesiæ uno consensu firmatum est. MARTIAN.

^c Idem ms. et *super terram pax in hominibus, etc.* Cæterum confer Eusebio-Hieronymianum *Chronicon* ad annum Augusti 42, qui Christi est primus.

^d LXX *alienigenas, etc.* Multas ineptias de hoc loco

inune pro proprio, quæ est hodie gens Palæstinarum, quasi Philistinorum, quia P litteram sermo Hebraicus non habet; sed pro ea PH Græco utitur. Unde illud quod in Psalmis dicitur, cum enumeratione gentium cæterarum: *Mihi alienigenæ subditi sunt* (Psal. LIX, 10), non omnes exterarum nationes, sed proprie Palæstinos significat. Redditque causas quare projecit Deus populum suum domum Jacob: quia repleti sunt, inquit, ut fuerunt in principio, auguribus, ^a et ominibus, cunctisque sordibus idololatriæ. Non attendenda ^b omina nec auguria, Mose scribente, cognoscimus, quæ habuerunt gentes, quas eiecit Dominus a facie Israel, Chananzæorum, Amorrhæorum, et Chethæorum. Hunc locum Ecclesiæ tractatores aliter, atque aliter edisserunt. Quidam enim volunt hoc significari, quod projecto populo Judæorum, ingressus sit terram quondam repromissionis Romanus exercitus; et eiectionis Judæis, habitaverint in Judæa alienigenæ, qui de toto orbe diversarum gentium accollæ sunt, adducti a Tito, et Vespasiano, et Hadriano, cæterisque principibus. Alii autem putant hoc non pertinere ad Romana tempora, sed ad superiora, priusquam a Babyloniis vastarentur, quod sub impiis regibus ^c fuisse narrantur, et a Domino derelicti sunt.

Et pueris alienis adhæserunt. Pro quo LXX translatorum: *Et filii multi alienigenæ nati sunt eis.* Symmachus: *Et cum filiis alienis applauserunt.* Pro quo scriptum est in Hebraico *יִשְׁרָאֵל (יְרֵשׁוּ)*, quod Hebræi interpretantur, *ισχυρώσαν*, et nos vertimus, *adhæserunt*, ut vitiorum in gente Judæa ^C turpitudine monstretur. Intantum autem Græci, et Romani hoc quondam vitio laboraverunt, ut et clarissimi philosophorum Græciæ haberent ^d publice concubinos: et Adrianus philosophiæ artibus eru-

essunt hodierni Critici, qui ex illo docere nos volunt in libro Nominum Hebraicorum abjiciendam litteram F, ac pro ea usurpandum Græcum PH, φ; non attendentes Hieronymum in libro jam dicto recutum fuisse ordinem Latinorum elementorum, atque litteras F et PH promiscue accepisse. MARTIAN.

— Vide quæ de P littera tum alibi, tum ad Nominum librum diximus.

^a *Et ominibus.* Pro voce *ominibus*, editi antea libri legunt *somnia*, contra consensum mss. codicum.

MARTIAN.

^b *Vatic. somnia*, quod nomen veteres editi libri et supra pro *ominibus* præferunt.

^c *Duo mss., fecisse narrantur.*

^d *Habere publice*, etc. Huc refer quæ de Xenocrate et de Sorrate habet ipse Hieronymus in cap. 1 Osee. De Adriano autem hæc leguntur in Chronico Eusebiano: *Adrianus eruditissimus in utraque lingua; sed in puerorum amore parum continens.* Et iterum: *Antinous puer Regiæ eximie pulchritudinis in Ægypto moritur; quem Adrianus vehementer deperiens (nam in deliciis habuerat) in Deos refert: ex cuius nomine etiam urbs appellata est.* Consulat qui voluerit de hoc Catamito Notas Isaaci Casauboni in Spartianum. De urbe autem Antinoi monument Martyrologium Rom. 22 Sept. et 8 Mart. ubi dicitur *Antinoopolis*.

MARTIAN.

— Vid. in Jovin. lib. II, pag. 536, not. h (hic col. 297, not. a).

^e *Donec sub Constantino*, etc. In Tripartita Historiæ lib. I, cap. 8. istæc leguntur ex Sozomeno:

A ditus, Antinoem consecravit in Deum, templumque ei ac victimas, et sacerdotes ³⁶ instituerit, et ex eo Ægypti civitas ac regio nomen acceperit. Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri steterint publicæ libidini expositi: donec sub Constantino imperatore, Christi Evangelio coruscante, et infidelitas universarum gentium, et turpitudine deleta est. Porro LXX conjuges eorum violatas esse significat, dum filios alienos Judæis generant. Symmachus quodam circuito, et honesto sermone plaudentium, eandem cum pueris turpitudinem demonstravit.

(Vers. 8.) *Et repleta est terra argento et auro, et non est finis thesaurorum ejus.* Inter cætera vitia terræ domus Jacob, etiam auri et argenti multitudo numeratur. Inter omina et augures, equos et quadrigas, quas Deus multiplicari prohibuit regibus Israel: inter idola, quæ sunt opera manuum hominum, avaritia condemnatur. Unde Dominus præcepit in Evangelio, ne thesaurizemus nobis thesauros in terra, et ne faciamus thesauros, de quibus fur possit eripere, ad extremum inferens: *Non potestis Deo servire et mammonæ* (Math. VI, 24). Pulchre autem illud comma versicali: *Semper avarus eget*, aliis verbis Propheta significavit dicens: *Et non est finis thesaurorum ejus.* Non quod thesauri finem non habeant, sed quod possidentium animus non impleatur. Utraque autem gens et Judæorum et Romanorum per hæc verba avaritiæ sugillatur. Quod historiæ quoque tam Græcæ narrant quam Latine, nihil Judæorum et Romanorum gente esse avarius. Unde et ^f repetundarum lex constituta est, et quotidie videmus illud Apostolicum compleri: *Qui præcipis non furandum, furaris* (Rom. II, 21). ^g Furem judicem audit atque condemnat iudex furacior, in alio de se promens sententiam.

Qua causa inductus (Constantinus) intemperantes et libidinosos concubitus antea minime vetitos coercuit, quemadmodum ex legibus de illis latis, si cui curæ istud cognoscere, facile potest intelligi. MARTIAN.

— Factum id primum lata Constantini Lege contra conjunctiones intemperantes ac dissolutas, narrat Sozomenus lib. I, cap. 8, in fine: *Intemperantes ac dissolutos concubitus antea minime prohibitos coercuit, sicut ex legibus, quæ de illis late sunt deprehendere licet.* Vide Legem de raptu virginum ac viduarum, quæ habetur in cod. Theodosiano lib. XVII, tit. 24, Valesium quoque in laudatum Sozomeni locum.

^D ¹ *Unde et repetundarum*, etc. Leges de Repetundis, scilicet pecuniis, sex fuere vel septem. L. Piso, Tribunus populæ, primum de Repetundis rogationem tulit; de qua Cic. lib. II Offic.: *Nondum centum et decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata est lex.* Eodem anno, aut certe proximo alia lex a Cæcilio tribuno populæ lata quoque dicitur. Deinde aliæ leges de repetundis, Servilia, Acilia, Cornelia et Julia: quibus singulis aliquandiu iudicia sunt administrata. Porro de Romanorum et Judæorum avaritia non pauca scripsit Josephus libris suis Antiqq. Judaicæ ac de Bello Judaico. De avaritia vero Imperatoris Severi vide Epitomen Dionis in Severo. MARTIAN. — Cicero de Clar. Orat. cap. 27: *L. Piso legem primum de pecuniis repetundis tulit.*

^g *Furem judicem audit*, etc. Sic legunt mss. exemplaria; in editis vero pro *audit*, scriptum est *arguit*: quæ variantes lectiones non multum distare videntur, nec sunt momentosæ. MARTIAN.

Et repleta est terra ejus equis et innumerabiles quadrigæ ejus. Non enim dignum est numero quod contra Dei imperium possidetur. Unde et in Psalmis dicitur: *Fallas equus in salutem (Psal. xxxii, 17)*. Et in Exodo: *Equum et ascensorem dejecit in mare (Exod. xv, 1)*. Et in alio psalmo: *Hi in curribus, et hi in equis: nos autem in nomina Domini Dei nostri invocabimus (Psal. xix, 8)*. Potest autem utrumque intelligi, quod et populus Judæorum contra præceptum Dei sibi equos, et quadrigas multiplicaverit, et terra Judææ victorum equis et curribus sit repleta.

(Vers. 9.) *Et repleta est terra ejus idolis: opus manuum suarum adoraverunt, quod fecerunt digiti eorum, et incurvavit se homo, et humiliatus est vir.* Ubi quondam erat Templum et religio Dei, ibi Adriani statua, et Jovis idolum collocatum est. Quod multi super ille testimonio interpretantur, quod in Evangelio legimus: *Cum autem videritis abominationem desolationis stantem in sancto loco (Marc. xiii, 14)*. Et operi manuum suarum inclinati sunt: et homo, rationale animal, res adoravit, et lapidum. Sunt autem qui hæc de Judæis interpretentur, quod antequam caperentur a Babylonis universa hæc fecerint, et ideo dimissi sunt a Deo. Unde et in fine capituli ponitur: *Ne ergo dimittas eis.* Possumus secundum anagogen et hoc dicere, quod omne dogma contrarium veritati adoret opera manuum suarum, et constituat idola in terra sua, et incurvetur homo, et humilietur vir, et se erigere non possit: quia sit a diabolo colligatus, nisi illam erexerit Dominus, exemplo illius mulieris, quam Satanas vinxerat annis decem et octo, ut nequam ecelum, sed terram semper aspiceret (*Luc. xiii*).

Ne ergo dimittas eis. Pro quo LXX interpretati sunt: *Et non dimittam eis.* Si Deus loquitur, ita intelligendum est: Quia tanta fecerunt, non parcam eis, nec tam innumerabilia peccata dimittam. Si Propheta, sic sentiendum: ne ergo dimittas eis, qui tanta scelera perpetrarunt. Quod si de Romanis intelligimus, verior interpretatio est: qui subvertentes templum Dei, non eum adoraverunt, qui victoriam præbuit, sed idola manuum suarum. Sin autem de Judæis, Propheta truce sententia est, ut contra populum suum orare videatur, cui supra dixerat: *Domus Jacob, venite, et ambulemus in lumine Domini.*

(Vers. 10.) *Ingredere in petram: abscondere in fossa humo a facie timoris Domini, et a gloria majestatis ejus.* Ego quidem populum cohortatus sum, dicens: *Domus Jacob, venite, et ambulemus in lumine Domini.* Sed quia projecti Dominus populum Jacob: projecti autem, quia aut fecit, aut passus est, quæ supra exposuimus; ideo prænuntio vobis quæ ventura sint mala, et hortor ut ingrediamini petras, et abscondamini in speluncis a facie Babylonii vel Romani exercitus, quando omnia vastabuntur, juxta il-

A lud quod in Evangelio legimus: *Tunc dicent montibus, cadite super nos; et petris, abscondite nos (Luc. xxiii, 30)*. Juxta anagogen vero a facie Dominicæ majestatis præcipitur nobis, ut assumamus petre fortitudinem, de qua dictum est: *Petra refugium leporibus (Ps. ciii, 18)*, et, *In petra exaltasti me (Ps. xxvi, 6)*. Moses quoque in foramine petre ponitur, ut videat posteriora Dei (*Exod. xxxiii*). Et, *Bibebat populus de spiritali sequenti eos petra (I Cor. x, 4)*. Absconditurque in petra qui ingreditur cubiculum suum, et clauso ostio adorat Patrem, ut in terreno corpore constitutus, transeuntem mundi non sentiat tempestatem.

(Vers. 11.) *Oculi sublimes hominis humiliati sunt, et incurvabitur altitudo virorum: exaltabitur autem Dominus solus in die illa.* Cum hostes venerint, et omnem provinciam Babylonius aut Romanus mucro vastaverit, et circum sederint agmina bellatorum Jerusalem: tunc nec divitiæ, nec nobilitas generis, nec potentia dignitatum aliquem defendere poterunt; sed omnium erit una captivitas, et Deus solus exaltabitur, cujus iram nullus poterit declinare. Multi hæc de die judicii intelligunt, quod omnis creatura comparatione divinæ gloriæ humilietur, et incurvetur, et nihil esse se sentiat.

(Vers. 12.) *Dies enim Domini exercituum super omnem superbum et excelsum, et super omnem arrogantem.* Et hæc prioribus junguntur. In die, inquit, illa in qua exaltabitur Dominus solus, hoc est, in die ultionis Dominicæ, excelsi quique et arrogantes atque sublimes captivitati et gladio subiacebunt. Metaphoricè autem sermo de magnis est atque principibus: quod quanto magis superbierint, tanto amplius deprimantur. Dominus enim superbis resistit, et humilibus dat gratiam (*I Pet. v*). Qui de die judicii intelligunt, superbum et excelsum, et sublimem, et arrogantem, diabolum dici putant. Qui superbiens loquitur: *Super stellas cæli ponam sedem meam: sededo in monte excelso, super omnes montes excelsos ad Aquilonem: ascendam super nubes, ero similis Altissimo (Isai. xiv, 13, 14)*: quando ex ore infantium et lactentium perficietur laus, ut destruat inimicus et ultor (*Psal. viii, 3*).

(Vers. 13.) *Et super omnes cedros Libani sublimes et erectas, et super omnes quercus Basan.* Et in vicinissimo octavo psalmo canitur: *Vox Domini conterentis cedros: conteret Dominus cedros Libani, et comminuet eas quasi vitulum Libani (Psal. xxviii, 35)*. Et in tricesimo sexto psalmo: *Vidi impium exaltatum et elevatum quasi cedros Libani, et transivi, et non erat, et quæsiivi eum, et non est inventus locus ejus (Psal. vi, 34)*. Quercus quoque Basan, quas Aquila δρῶν, Symmachus, et Theodotio βαλάνους interpretati sunt, glandiferas novimus, quæ etsi fecerint fructus, porcorum sunt alimenta, non hominum. Basan regio est Arabiæ, cui imperavit Og, qui appellatus est

^a Duo mss. Vatic. et Palat. addunt *et reliqua*.

^b Falso legit Martian. in tricesimo psalmo tantum,

pro tricesimo sexto, ut est re ipsa, et mss. præferunt.

rex Basan, et interpretatur *αρχύρα*, id est, *ignominia*, quam si confusionem transferre voluerimus, magis *βύρυρα*, id est, *Babylonem* significat quam *Basan*. Super omnes ergo qui eriguntur in superbiam, et faciunt opera ignominie, atque in concupiscentia voluntantur, Domini vindicta consurgit. Quod si prudens lector quaesierit, cur in templo Domini cedrina ligna sint posita, et in centesimo tertio psalmo legamus juxta Hebraicam veritatem, *Saturabuntur ligna Domini, et cedri Libani, quas tu plantasti: ibi passores nidificabant* (Psal. cii, 18); et inter cetera ligna etiam cedri ad laudes Domini provocentur: et in adventu Salvatoris, quando omnes arbores, et ligna campi applaudent ramis suis, scriptum sit: *Ponam in terra iniquosa cedrum et buxum, et cypressum et pinum* (Isa. xli, 19, sec. LXX): et nunc diem Domini super cedros Libani sermo propheticus comminetur? hoc dicendum est, quod ex eodem genere hominum, alii sublimentur ad regnum, alii detrahantur ad poenam, et cedri Libani, quæ propter superbiam conterentur, eligantur, cum boni odoris fuerint, et cum Apostolo dixerint: *Christi bonus odor sumus* (I Cor. ii, 15).

(Vers. 14.) *Et super omnes montes excelsos, et super omnes colles elevatos*. Sicut in bonam partem pro varietate virtutum, montes appellantur et colles: sic inter impios pro diversitate vitiorum, et maxime superbie, alii montes sunt, alii colles, super quos erit dies Domini, de quibus **40** in Ezechiele scriptum est: *Hæc dicit Adonai Dominus montibus et collibus: ecce ego inducam super vos gladium, et dissipabuntur excelsa vestra, et conterentur aræ vestrae, et reliqua* (Ezech. vi, 3).

(Vers. 15.) *Et super omnem turrin excelsam, et super omnem murum munitionum*. Qui ad Vespasiani Adrianique hæc referunt tempora, corporaliter dicunt impleta quæ scripta sunt, quod non turris excelsa, non firmissimus murus, non ulla navium multitudo, et negotiationis industria, adversum vim Romani exercitus potuerit prevalere; sed in tantam habitatores Judææ venisse formidinem, ut et ipsi cum conjugibus et liberis, auro et argento quæ sibi auxilio fore aestimabant, in foveas terræ demersi sint, et profundissima antra sectati. Si enim voracium et luxuriosorum venter est Deus, quare non avari aurum et argentum appellatur Deus? Alii hæc ad Babylonia referunt tempora. Ergo juxta leges tropologia: singula quæque percurram. Turris vel ob munitionem urbis edificatur, vel ob speculem, ut longe veniens cernatur hostis. Unusquisque ergo nos-

^a Paulo concinnavit Victorius, *quam si confusionem transferre voluerimus, id est βύρυρα, Babylonem significat magis quam Basan*. In quam rem alium Hieronymi locum laudat in Amos cap. iv. Nobis præter mss. fidem nihil licere duximus.

^b Rabbinorum hæc est opinio, in quam et Græci concesserunt, Paraphrastes a Corderio editus, Theodorus Heracleensis, atque alii. Verum Hebræos olim ita sensitse, vix credam; nam, quod et Drusus animadvertit, dubitari etiam potest, an Tharsis omnino mare significet. Quod sequitur, non Hebræico, sed

Arabicum debet edificare turrin, prius sumptibus suppeditatis, ne juxta Evangelicam parabolam (Luc. xiv), cum explere opus nequiverit, rideatur. Hæc turris bene constructa persistit. Sin autem erecta in superbiam, firma non habuerit fundamenta, cadet super eum, a quo edificata est: sicut illa in Siloa, quæ decem, et octo homines interfecit. Unde et Dominus loquitur ad audientes: *Et vos si non egeritis penitentiam, similiter peribitis* (Luc. xiii, 5). In consequentibus quoque lecturi sumus, quod Dominus in vinea sua edificaverit turrin, et fecerit torcular, et maceriam circumdederit, sed hæc omnia destructa sint atque visitata, quia vano superbie supercilio intumuerint (Isa. v). Muri quoque extruuntur excelsi, ne cito civitas destruat, ne hostibus pateat, quia circumdantur Ecclesie sapientissimis viris, et omni ratione firmanantur, ne quod dogma perversum prævaleat veritati. De istiusmodi muris Deus loquitur ad Jerusalem: *Ecce super manus meas depinxi muros tuos, et in conspectu meo sunt semper* (Infra xlv, 16, sec. LXX). Sin autem hi qui prius impugnaverant Ecclesiam, cognita veritate, transferant ad fidem, et pugnaverint pro ea, quam ante impugnaverant, tunc illud implebitur: **41** *Cito edificaberis ab his, a quibus destructa eras* (Ibid., 17). In Levitico quoque legimus, domum, quæ in urbibus muratis sit, si intra annum redeempta non fuerit, emptori aeterna possessione firmari, quod si in villis et in viculis sit, quæ muros non habeant, semper posse redimi, et emptoris pretium fluctuare (Levit. xxv).

(Vers. 16.) *Et super omnes naves Tharsis, et super omne, quod visus pulchrum est*. Pro Tharsis, quod omnes similiter transtulerunt, soli LXX mare interpretati sunt. Hebræi putant, ^b lingua proprie sua mare Tharsis (תַּרְשִׁישׁ) appellari, quando autem dicitur *iam* (יָם), non Hebræico sermone appellari, sed Syriaco. Habuit et Josaphat naves, quas mittebat in Tharsis (III Reg. xxii, 49), sed contrite sunt in Assiongaber. Habuit et Salomon quæ ibant in Tharsis (III Reg. x, 22), et post tres annos revertebantur, afferbantque regi argentum et aurum, ebur et simias. Sed quia rex uterque peccaverat, alius deditus voluptati, et externarum gentium amans feminas: alius se cum rege Samarie copolans: quod utrumque ad ethnicos refertur, et hæreticos, in quibus nihil est aliud nisi fulgor eloquentie, et ^c sensus diabolica arte constructus, et sermo mortuus, quod interpretatur in dentibus, et similitudo rationis humanæ, quod sentitur in simiis; idcirco in Psalmis legimus, *In spiritu violento confringes naves Tharsis*

Syriaco sermone *iam* dici, mirum est magis. E contrario enim Syri *famma* dicunt, quod omnino originem ducit ab Hebræo *iam*, quem; modum et tota Syrorum lingua, tantumque diversum est forma.

^c Et sensus, etc. In antea editis libris legimus, *Et sensus dialectica arte constructus*. MARTIAN.

— Ita et mss. nostri et Martiani præferunt. Veteres vulgati *dialectica*, quam quidem artem hæreticis vitio vertere Hieronymus solet. Vide infra, et in cap. v Osee.

(Psalm. XLVII, 8) Et de his navilus idem Isaias A loquitur; *Væ alis navium, quæ sunt trans Æthiopiæ (Infra, cap. xviii, 1, sec. LXX).* Sunt autem e contrario et bonæ naves, de quibus in eisdem psalmis dicitur: *Qui descendunt mare in navibus, et faciunt opus in aquis multis. Ipsi riderunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo (Ps. cxi, 25).* Qui enim in sæculi hujus fluctibus non sunt otiosi, sed operantur, et merces portant dominicas, et ad portum quietis venire festinant, ipsi vident opera Domini, et mirabilia ejus in profundo, quando ad profundam scientiam pervenerint, et universa scrutantes, hoc est, etiam profunda Dei et mirabilia ejus aspexerint. **42** Josephus Tharsis urbem Ciliciæ Tarsum arbitratur: alii regionem putant Iudææ, et hoc nomine etiam de duodecim gemmis lapidem appellari, qui apud nos vocatur *Chrysolithus*, ob marini coloris similitudinem. Melius autem est, Tharsis vel mare, vel pelagus, absolute accipere. Neque enim Jonas de Joppe navigans, ad Iudiam poterat pervenire, ad quam illo mari non potest navigari; sed simpliciter ire in pelagus, et ad quascumque insulas pergere. Quodque sequitur: *Et super omnia, quod tunc pulchrum est:* sive ut LXX translulerunt, *Et super omnem aspectum pulchritudinis navium,* eodem sensu accipiendum, quod destruitur a die Domini quicquid pulchrum videtur in verbis, et humana ratione constructum, si se erigat contra scientiam Dei.

(Vers. 18). *Et incurvabitur sublimitas hominum, et humiliabitur altitudo virorum, et elevabitur Dominus solus in die illa, et idola penitus conterentur.* Tandem videtur humanus sermo habere rationem, quamvis divina scientiæ non fuerit comparatus. Cum autem mendacium veritati, quasi stipula igni, ap-

propinquaverit, cito voratur et deperit, et omnia dogmata falsitatis, quæ nunc idola nominantur, ab eo quod simulata sint atque conficta, penitus conterentur.

(Vers. 19). *In die illa projiciet homo idola argenti sui, et simulacra auri sui, quæ fecerat sibi, ut adoraret talpas et vespertilioes, et ingredietur in fissuras petrarum, et cavernas saxorum a facie formidinis Domini, et a gloria majestatis ejus: cum surrexerit percutere terram.* Sæpe diximus argentum et aurum pro sermone, et sensu accipi, quæ cum a Deo hominibus data sint, ut vel loquantur, vel sentiant Deum, et laudent creatorem suum, illi abutuntur hoc munere in idolorum simulationem; juxta illud quod scriptum est: *Dedi eis argentum et aurum; ipsi vero de argenteo et auro meo operati sunt Baal (Ose. ii, 8).* Cum ergo quis Domini pavore perterritus primum in spelunca pectoris sui idola condiderit; et **43** in voraginibus terræ absconderit, non audens proferre quod male slexerat: secundum profectus est, ut prius cælata projiciat, et in se esse non patiat. Pro talpis, quas nos interpretati sumus, LXX *vana*, Aquila *ὀρυκτά*, Symmachus *infructuosa*, Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit *PHARPHAROTH* (פּרפּרֹת). Est autem animal absque oculis, quod semper terram fodit, et humum egerit, et radices subter comedens, frugibus noxium est: quod Græci *ἀσπάλαξα* vocant. Vespertilio autem nocturna avis, quæ congruum ab eis nomen accepit *νυκτερίς*, eo quod in nocte volitet, parvum animal est, et murium simile, non tam voce et cantu resonans, quam stridore: quod cum videatur voltare, lucifugum est, et solem videre non patitur. Istiusmodi animantibus idola comparata sunt, quæ cæca et tenebrosa colun-

^a *Chrysolithus.* Græce hoc nomen scribunt codices mss. χρυσολίθος. Est autem *Chrysolithus* lapis aureus, seu auri coloris gemma, quæ admistum quoque habet colorem viridem seu marinum, unde apud Hebræos dicitur *Tharsis*, et apud Chaldaeos כִּסְפִיתִים *Kerum jama*, propter colorem marinum. Porro Josephus Tharsis urbem Ciliciæ Tarsum arbitratur lib. i Antiq. cap. 6. Vide similiter lib. viii, cap. 2. De lapide autem, qui vocatur *Tharsis* vel *Chrysolithus*, consule Biblia sacra Exod. cap. xxviii, 20, et Apocal. xxi, 20. MARTIAN.

^b *Non potest navigari.* Audivi hodiernum Geographum Hieronymo minime assentientem; vult enim e Joppe in Iudiam posse navigari: at melius arbitror audire spectatorem maris Mediterranei ac portus Joppe, quam novum conjectorem, aut testem auritum. MARTIAN.

— Confer Hieron. in Jonæ cap. 1; Plinium quoque lib. v, cap. 13 et 31, et lib. ix, cap. 5. Solinum c. 58, Strabonem lib. vi, ipsum denique Ovidium *Metamorphos.* lib. iv, ex cujus maxime auctoritate Indiam Æthiopicam designari intelligitur, ad quam Jonas navigaret. Ejus testimonio Laurentius Valla *Elegantiar.* lib. v, cap. 6. Hieronymum calumnia liberat.

^c *Vatic., et elevabitur fortitudo virorum,* etc.
^d *Penitus conterentur.* Post hæc verba addunt editi libri contextum sacrum Isaiæ: *Et introbunt in speluncas petrarum,* etc., u-que ad versum consequentem: sed nihil invenitur in exemplaribus mss. præter id quod nos edidimus. MARTIAN.

^e Iectionem Aquilæ inquit Moitæus. sic effert

Sangermanensis unus omnium optimus ac vetustissimus, qui Græca verba accurate solet exprimere, *ὀρυκτά*, et sic etiam habet Regius 5756. At Colbertinus 2628 *oricta*, pro *ὀρυκτά*: unus tantum Colbert. *orictas*. Sangermanensis alius noster OPTIKSA. Auctoritate Manuscriptorum ducti *ὀρυκτά* legitur. Veteres Hieronymi editi *ὀρυκτά* habent. Sic legit et Drusus putatque significare posse *talpas*, sed vix crederem etiamsi vera lectio esset. Martianus legit *ὀρυκτάς*.

^f *Posuit Pharpharoth.* Hic locus omnino diversus est in Massoretico contextu Hebræo: nam Massoreticæ nomen *Pharpharoth* dividunt in duas voces, פּרפּרֹת - פּרוֹת *laphyor peroth*, quod interpretatum est, *ad fodiendum fovens*. Septuaginta et Hieronymus unicum faciunt dictionem; et Aben Ezra conformiter, *scribuntur ut duæ dictiones*, inquit; *sed opinio mea est, esse tantum unicum*. Aquila pro *phurpharoth*, sive *phapharpharoth*, posuit, *ὀρυκτάς* non *ὀρυκτά* ut habent editi libri. MARTIAN.

— Hoc uno ablutunt nostri mss. quod per *f* legunt *Farfaroth*, quemadmodum et duo alii Sangermanenses, duo Colbertini, atque unus Regius Montfauconio teste, habent. Videtur nihilosecius legendum, præposita *פ* littera radicali hujus verbi, *Hapharpharoth*, vel *Hafarfaroth*. Cur hoc nomine talpæ vocarentur, docet Bochartus in Hierozoico part. 1, lib. III, c. 55. Hebræus habet: אֲשֶׁר לֶכְסֵם בְּכַף הָאָדָם אֲשֶׁר יִדְבַּק בָּהֶן כִּי בִמָּה נִחְשָׁב הָאָדָם. ^g *Palatin., sub terræ comedens;* et nox Latinis litteris *asfalaca*. Vatic., *ἀσφαλα.*

tur a cæcis: et omnia dogmata contraria veritati. Quæ cum in die Domini fuerint derelicta, ingredientur hi qui projecerint ea in fissuras petrarum, cavernasque saxorum, ut non in terræ pulvere et vili luto, sed in firma ratione versentur, et inveniunt sibi diversa virtutum foramina, per quæ ad veritatem valeant pervenire. Hæc juxta anagogen, ut potui, brevi sermone perstrinxi, quæ Hebræi ad Babylonia referunt tempora et subversionem Jerusalem, quando surrexit Dominus terram percutere Judæorum.

(Vers. 20.) *Quiescite ergo ab homine, cujus spiritus in naribus ejus: quia excelsus reputatus est ipse.* Hoc prætermisere LXX, et in Græcis exemplaribus ab Origene sub asteriscis de editione Aquilæ additum est, quod in Hebræo ita legitur: *HEDALU LACHEM MEN AADAM ASER NASAMA BAAPHRO CHI BAMA NESAB HU.* Ubi nos diximus, *excelsus reputatus est ipse: Aquila interpretatus est, in quo reputatus est iste.* Verbum Hebraicum *BAMA* (בָּמָה), vel *ὕψωμα* dicitur, id est, *excelsum*, quod et in Regnorum libris, et in Ezechiele legimus: vel certe *in quo*, et eisdem litteris scribitur *BETH, MEM, HE*: ac pro locorum qualitate, si voluerimus legere, *in quo*, dicimus *BAMMA*; sin autem, *excelsum* vel *excelsus*, legimus *BAMA*. Intelligentes ergo Judæi prophetiam esse de Christo, verbum ambiguum in deteriore partem interpretati sunt, ut viderentur non laudare Christum, sed nihili pendere. Quæ est enim verborum consequentia, et qui ordo rationis ac sensus, ut dicamus: Cum hæc ita se habeant, et dies ventura sit Domini, in qua universus Judææ status subvertendus est, et omnia conterenda: moneo vos atque præcipio, ut quiescatis ab homine, qui ita spirat ac vivit, ut nos homines, quia in nihili computandus est? Quisquam ne hominum ita quempiam laudet, ut dicat: Cavete ne of-

fendatis eum, qui omnino nihili est? Ergo e contrario sic intelligendum: Cum hæc universa ventura sint vobis, et prophetali spiritu prædicantur, moneo atque præcipio, ut quiescatis ab eo qui secundum carnem quidem homo est, et habet animam, et ita spirat, et naribus halitum trahit, ut nos homines spiramus, et vivimus: sed secundum divinam majestatem excelsus et est, et reputatur, et creditur. Tacita mecum mente pertractans, non possum invenire rationem, quare LXX tam perspicuam de Christo prophetiam in Græcum noluerint vertere. Carteri enim, qui verterunt quidem, sed sermonem ambiguum ad impietatis traxere sensum, non mirum cur male interpretati sint, nec voluerint de Christo gloriosum quid dicere, in quem non credebant: videlicet Judæi aut Semijudæi, id est, Ebionitæ. Quod autem Christus excelsus sit vel altissimus, qui alio sermone apud Hebræos appellatur, *ELION* (אֵלִיּוֹן), in octogesimo sexto psalmo legimus: *Numquid Sion dicet homo, et homo natus est in ea; et ipse fundavit eam Altissimus (Psal. LXXXVI, 5)?* Et in Evangelio: *Et tu puer Propheta Altissimi vocaberis (Luc. 1, 76).* Ac ne longum funem traham (in expositione enim sanctarum Scripturarum veritatem debemus sequi, non contentionem) in isto loco *BAMA* apud Hebræos non *excelsus* dicitur, sed *excelsum*, id est, ipsa altitudo atque sublimitas: quasi si de aliquo dicamus, non est divinus, sed divinitio: non est rivus, sed fons: non est homo, sed ipsa humanitas. Origenes hunc locum ita interpretatus est: Quia singulariter de uno homine dicitur, referri potest et ad Dominum Salvatorem: jubente Propheta, ut quiescant ab eo qui in magno aliquo reputatus est; licet impræsentiarum videatur ut homo, et spiramen habere in naribus, sicut et cæteri spirant homines.

* *Hedalu lachem, etc.* Quot ac quantæ sint corruptelæ Hieronymiani contextus in antea editis libris non audeo dicere, ne calumniator Criticus alicujus calumniæ me insimulet, uti fecit more suo cum editum vidit Prodromum S. Hieronymi, in quo de præsentis depravatione dixeram: Legat igitur æquus rerum æstimator totum huncce locum, et statim perspectum habebit nihil depravatus edi potuisse in operibus Hieronymi: nam quod ipse reprehendit in Judæis, Semijudæis et Ebionitis, id ipsum impingunt in sanctum Doctorem prava lectione Hebræi textus seu vocis *BAMA*, quam legunt *BAMME* cum obsecratis Judæis, qui sermonem ambiguum ad impietatis traxere sensum, ne de Christo gloriosum quid dicerent.

Cæterum non omitto in aliquot mss. codicibus positum esse *Eser* pro *Aser*, et *nesama* pro *nasama*. Hebraice positum legimus: *חַדְלֵ לָאֵם מִן הָאָדָם אֲשֶׁר יִשְׁמָחָ בְּאִפֵּי כִי בָמָה נִדְשָׁב הָאָדָם*

MARTIAN.

— Nostri mss., *Eser nesama baaffo*; atque ita quidem rescribi malim. Verum alia præterea duxit e mss. emendanda doctiss. Drusius, *Hedlu* nempe pro *Hedalu*, in mss. plerumque est *Hedul*: tum *Haadam*

pro *Hadam*: denique *Bamma* cum duplici, *m*, quamquam mss. cum uno habeant: nam hoc, inquit, posterius verum esse ostendunt ea quæ sequuntur: *Si voluerimus legere, in quo, dicimus Bamma; sin autem excelsum, vel excelsus dicimus Bama.* Postremo in *Nesab* antiqua consuetudine elisam aspirationem *heth*, ejusque vocalem, idem notat, cum integram vocabulum sit *Nehe:ab*.

^b Vulgati, *quia in nihili*; et mox *qui omnino nihili est, pro nihili*.

^c *Tacita mecum mente, etc.* Videat nunc insensus Hieronymo Joan. Clericus, calumniæ SS. Patrum addictus; num Commenta sint Ascetæ Bethlehemensis infamantis LXX Interpretes, quod dixerit eosdem LXX, noluisse fidei suæ Sacramenta perspicue Ethnicis prodere. Certe infamem calumniæ Clericani scopulum hic loci inveniet, qui hujus Sociniani Questiones Hieronymianas legerit. Suspiciatur porro Hieronymus in cap. xvii Jeremiæ, prophetiam istam omissam a LXX Interpretibus, ut parcerent populo suo. MARTIAN.

^d Al. cum ut vocula, *videlicet ut Judæi, etc.*

^e Duo mss. Vatic. et Palat., *dicet homo, quod homo natus sit in ea.*

LIBER SECUNDUS.

45-46 Finito in Isaiam primo volumine, quod A ut potui, non ut volui, celeri sermone dictavi : sensum potius Scripturarum, quam compositæ orationis verba perquirens : nunc transcendam ad secundam ; et quidquid in me virium est, prouique in Dominum voluntatis, offeram ei qui per Prophetam locutus est : *Ego visiones multiplicavi : et in manibus Prophetarum assimilatus sum (Osa. xii, 10)*. Unde obsecro te, virgo Christi Eustochium, ut nobis in Scripturarum explanatione certantibus, tu cum Mose ad Dominum eleves manus : ut qui exeuntes de Ægypto, mare transivimus Rubrum, vincamus *Analec*, qui interpretatur *devorans et elingens* ; et possimus tecum dicere : *Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad prælium, et digitos meos ad bellum (Ps. cxliii, 4)*.

(Cap. III.—Vers. 4.) *Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet ab Jerusalem, et ab Juda validum, et fortem : omne robur panis, et omne robur aquæ*. Hucusque de iudicio dici putant. Quod sequitur, de captivitate ventura ; quam alii ad Babilonios, alii referunt ad Romanos. Sed melius est, ut supra diximus, cuncta referri ad Dominicam passionem. Post interfectionem quippe illius, omnes gratiæ et donationes sublatae sunt a Judæis : secundum quod in Evangelio scriptum est : *Lex et Prophetæ usque ad Joannem Baptistam (Matth. xi, 13)*. Et est ordo : Quoniam noluit cessare ab homine, cujus spiritus in naribus ejus, qui excelsus reputatus est : sed econtrario sudistis sanguinem justis, et cogitastis consilium pessimum, dicentes : *Alligemus justum, quia inutilis est nobis (Sap. ii, 12)* ; ideo fructum adinventionum vestrarum comedetis. Nihil apud Judæos post Passionem Domini forte, nihil validum est : sed omnia infirma et languida. Nec aliquis potest apud eos dicere : *Omnia possum in eo, qui me confortat (Phil. iv, 13)*. Christo Jesu Domino nostro. Et quia juxta LXX legimus *validum et validam* ; valido illud possumus coaptare : *Donec occurramus omnes in vitam perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi (Ephes. iv, 13)*. **47** Porro validæ : *Volo, inquit, omnes vos virginem castam exhibere Christo (II Cor. xi, 2)*. Fortitudo autem panis, et fortitudo aquæ, pro omni cibo, et potu accipitur. Legimus quod Moses fuerit in monte Sinai, et quadraginta diebus panem non comederit, et aquam non biberit (*Exod. xxxiv*). D Illud quoque quod ad Adam dicitur : *In sudore vultus*

tui comedes panem tuum, donec revertaris in terram, de qua sumptus es (Gen. iii, 19), similiter audiendum. Nec non quod a Salvatore dicitur : *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo quod egreditur per os Dei (Matth. iv, 4)*. Fortitudo igitur panis auferetur ab eis : ^a ille qui dicit : *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendi (Joan. vi, 51)*. Et fortitudo aquæ, de qua idem Dominus loquebatur : *Omnis qui biberit ex aqua hac, sitiet iterum : qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum : sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam (Joan. iv, 13)*. De hujusmodi panibus et in Proverbis legimus : *Aperi oculos tuos, et replere panibus (Prov. xx, 13)*. ^b Habent Judæi panem, sed absque fortitudine ; habent aquas, sed absque robore. Legunt enim Scripturas, sed non intelligunt. tenent membranas, et Christum, qui in membranis scriptus est, perdiderunt (*I Cor. iii*). Laete enim aluntur, quasi parvuli, et non solido cibo. Et quia fortitudinem perdiderunt, et infirmi sunt, propterea olera comedunt. Athletarum autem solidus eibus est, qui et vitam sustentat humanam, et viventibus præbet fortitudinem (*Rom. xiv*). De istiusmodi pane et aqua, quod auferantur a Judæis, etiam alius Prophetam testatur, dicens : *Ecce dies veniet, dicit Dominus, et emittam fumem super terram : non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem c audiendi sermones Domini (Amos viii, 11)*.

(Vers. 2.) *Fortem et virum bellatorem, judicem et Prophetam, et hariatum, et senem*. Pro forti, quod solum est in Hebræo, duo simul LXX translulerunt, *gigantem* ^d et *fortem*, eundem volentes gigantem esse, quem fortem. De forti supra dictum est. Gigantem autem in bonam partem, hoc est, de Domino Salvatore, in octavo decimo psalmo legimus : *Exultavit ut gigas ad currendam viam suam : a summo caelo egressio ejus, et 48 occursum ejus usque ad summum illius (Psal. xviii, 8)*. Sin autem legerimus, Neurod gigantem (*Gen. x*), qui fuit venator coram Domino, et gigantes (*Gen. vi*), propter quos venit diluvium super terram, in contrariam partem accipiendi sunt. Virum quoque bellatorem juxta historiam sic intelligimus, quod capti sint, et usque hodie serviant, et non deposuerint servitutis jugum. Sed ne iudices quidem habeant proprios, Romanisque subiciantur iudicibus : in tantum ut de principibus eorum, qui esse videntur in populo, Romani

^a Sapphe et auferet, aut quid simile.

^b Si-ut totum hunc sensum ex Eusebii Commentariis expressit Hier. ita hæc potissimum verba bene vertit. Ἰουδαῖοι γε μὴν ἔχουσι μὲν τὸν ἄρτον καὶ τὸ ὕδωρ. εἰς πολυπραγμονεῖσι γὰρ τὰ Μωσαϊκὰ γράμματα, καὶ ἀσκητίζουσιν τὸν νόμον. ἐπειδὴ δὲ γενέσονται οὐδὲν,

οὐκ ἔχουσι τὴν ἰσχύον τοῦ ἄρτου, οὔτε μὲν τὴν ἰσχύον τοῦ ὕδατος, εἰς.

^c Vatic. audiendi sermonis Dei.

^d Drusius putat posteriorem vocem fortem ex altera Editione desumptam fuisse.

principes judicent. Sed et hoc dicendum, quod nul-
 lus sit apud eos bellator in lege, habens scientiam
 judicandi : sed omnia vana sint, et caduca, et plena
 stultitiæ. De Propheta autem, quod apud eos esse
 cessaverit, nulli dubium est. Querimus juxta He-
 braicum, quomodo interpretetur *hariolum*, quem
 omnes interpretati sunt *dirinum* : exceptis LXX, qui
 pro hoc *conjectorem* transtulerunt. Et dicendum quod
 sæpe etiam per hariolos futura dicantur, sicut in
 Balsam divino legimus, et in divinis quinque urbium
 Palæstinarum, Gazæ et Ascalonis, Geth, et Accaron-
 nis, et Azoti, qui dant consilium quomodo arca Do-
 mini remittatur (I Reg. vi). Et est sensus : Et vera
 et falsa a Judæis pariter auferentur. Senem quoque,
 quem LXX *presbyterum* transtulerunt, intelligit [Al.
 intelligit] ablatum a Judæis, qui scierit in Scripturis
 senectis presbyteros merito et sapientia eligi, non
 ætate. Neque enim apud Judæos senes esse cessa-
 runt, quos usque ad decrepitam senectutem sæpe
 venire conspiciamus. Et inveteratos dierum malorum
 duos presbyteros juxta Theodotionem in Danielis
 principio legimus (Dan. xiii). Nam et Mosi præci-
 pitur, ut eligat presbyteros, quos scit esse presby-
 teros (Exod. xviii). Et apostolus Paulus, qualis
 presbyter eligi debeat, plenissime scribit ad Timo-
 theum (I Tim. v). Unde et in Proverbis dicitur :
Gloria senum canities (Prov. xx, 29). Quæ est ista
 canities? haud dubium quin sapientia, ut quæ scri-
 ptum est : *Canities hominum prudentia est* (Sap. iv, 8).
 Cumque nongentos, et eo amplius annos ab Adam
 usque ad Abraham visisse homines legamus (Genes.
 xxiv), nullus alius prius appellatus est presbyter, id
 est, senex, nisi Abraham, qui multo paucioribus
 annis visisse convincitur. Unde scribit et Joannes
 post pueros et juvenes, etiam ad senes, dicens, *Scri-
 psi vobis, patres, quia cognovistis eum, qui a principio
 est* (I Joan. ii, 15). Et Roboam filius Salomonis ideo
 perdidit regnum, quia noluit audire presbyteros
 (III Reg. xii).

(Vers. 3.) *Principem super quinquaginta.* Συνοδο-
 χάρχης a parte totum. Quomodo enim Centuriones vo-
 cantur, qui centum præsent militibus, et Chiliarchi,
 qui mille, quos nos Tribunos appellamus, ab eo quod
 præsent tribui : sic in Israeliticis exercitu Quinqua-
 genarii vocabantur, qui in capite erant quinquaginta
 militum. Unde et Decanos dicimus, qui decem præ-
 sent hominibus. Nec mirum si apud Judæos omnis
 perierit dignitas bellatorum, cum militandi sub gla-
 dio, et arma portandi non habeant potestatem. Quia
 vero quinquagenarius numerus semper refertur ad po-
 nitentiam : princepsque poenitentiae, et caput eorum,

qui salvantur per poenitentiam, Christus est : brevi-
 ter numeri hujus sacramenta pandamus. In Genesi
 legimus, loquente Abraham ad Dominum, quod a quin-
 quaginta primis justis, si inveniantur in civitate,
 dixerit urbem esse salvandam. Et septem hebdoma-
 darum in Numeris, id est, Pentecostes celeberrima
 festivitas est. Jubileus quoque, id est, remissionis
 annus, qui septenis annorum hebdomadibus, id est,
 quadraginta novem annis textitur, in quo clangat
 tubæ, et ad omnes revertitur antiqua possessio, hoc
 continet sacramentum. Unde et David in quinquage-
 simo numero Psalmum scribit poenitentiae. Legimus
 quoque in eodem Numerorum libro, quod de præda
 et spoliis, quinquagesimum [Al. quingentesimum] caput,
 tam de hominibus, quam de jumentis accipiant
 sacerdotes, et quinquagesimum levitæ, qui
 custodiunt fores tabernaculi. Illa quoque Evangelii
 parabola (Luc. vii et xvi), in qua dicuntur duo debi-
 tores, unus qui debebat quingentos denarios, et alius
 quinquaginta, ad hanc refertur intelligentiam. Unde
 et Apostolus apud Ephesios, quibus mystica quæque
 dissolverat, vult permanere usque ad Pentecosten,
 donec perfecte ad Dominum convertantur, di-
 cens : *Ostium enim mihi apertum est magnum et evi-
 dens, sed adversarii multi* (I Cor. xvi, 9). Imitator
 autem, et diabolus Israeliticum exercitum, de quo
 Jethro dederat genere suo Mose consilium, ut con-
 stitueret super populum tribunos et centuriones et
 quinquagenarios (Exod. xviii). Unde impius rex (IV
 Reg. i) mittit duos quinquagenarios cum subditis
 sibi militibus, ut exhiberent Eliam : qui divino igne
 consumpti sunt. Tertius autem salvatur ex eis, qui
 conversus ad preces, poenitentiae sacramenta cogno-
 verat. Unde et Judæi, nolentes Dominum esse per-
 fectum, nec principem quinquagenarium, dicunt ad
 eum : *Quinquaginta annos necdum habes, et Abraham
 vidisti* (Joan. viii, 57)? Et ille sciens se esse non so-
 lum poenitentium principem, sed et justorum respon-
 dit : *Antequam Abraham esset, ego sum* (Ibid., 58).
 Quod autem Dominus Princeps sit Quinquagenarius,
 ex una festivitate intelligere possumus, de qua ait :
Dominus est Sabbathi, filius hominis (Matth. xii, 8).
 Quod si Sabbathi, et Calendarum. Si Calendarum,
 et Paschæ, id est, Azychorum. Si Paschæ, et Jubi-
 lei. Si Jubilei, et Tabernaculorum. Si Tabernaculo-
 rum, et Pentecostes, quæ ad quinquagesimum re-
 fertur numerum.

Et honorabilem vultu, et consiliarium. Pro duobus,
 id est, honorabili vultu, et consiliario, LXX unum
 virum admirabilem consiliarium transtulerunt. Inter
 ceteras gratias etiam hoc Dominus auferet a Judæis,

* In Danielis principio legimus. Ecclesie Christi
 legebant librum Danielis juxta Theodotionis editio-
 nem, in qua historia Susannæ erat posita in prin-
 cipio voluminis, quam ad calcem reposuit Hierony-
 mus ; quia non habetur in textu Hebraico. — Nunc
 ad finem est ejus libri, quæ Visio undecima inscri-
 bitur.

b Vitiose lectum a Martianæo decimus.

c Rescribit Victor, in Levitico, cum septem Hebdo-

malarum in Numeris nudum tantum, utpote re jam
 in Levitico explicata, reperiatur nomen cap. scilicet
 xxviii. Hinc quoque paulo post, pro Legimus
 quoque in eodem Numerorum libro, Levitici librum
 substituit ; nihil tamen illi suffragantibus mss.

d Vaticani codicis scriptor hujusmodi glossam
 hoc loco interserit : Notandum Jethro socerum dicit,
 cuius Raguel socerum Moysi legimus in Exodo.

e Palat. cum Vatic. honorabili viro, et consiliario.

ut nullum habeant consiliarium : sed faciant cuncta absque consilio. Et Græci poetæ^a laudabilis illa et admiranda sententia est : « Primum esse beatum, qui per se sapiat ; secundum, qui sapientem audiat. » Qui autem utroque careat, hunc inutilem esse, tam tibi quam omnibus. Unde et illud in nostris libris legimus : *Amici tibi sint plurimi, consiliarius autem unus de mille* (Eccl. vi, 6). Et iterum : *Cum consilio omnia ago* (Prov. xiii, 10) : et dabit tibi prudentia admirabilem consiliarium. Senatus quoque consulta dicantur, et principes quondam Romani, consules appellati sunt, vel a consulendo civibus, vel^b a regendo cuncta consilio. **51** Et nos habemus in Ecclesia senatum nostrum, cœtum presbyterorum. Cum ergo inter cœtera etiam senes Judæa perdidit, quomodo poterit habere consilium, quod proprie seniorum est?

Et sapientem architectum. Pro quo Aquila transtulit sapientissimum artificem, ut ostenderet eos plures quondam habuisse artifices : qualis et ille fuit Beseleel filius Uri, filii Ur de tribu Juda, quem implevit Deus spiritu sapientiæ, et intelligentiæ, ac disciplinæ, ut in omni opere esset faber perfectissimus, non solum in auro, et argento, sed et in ære, et cæteris quæ Moses enumerat, qui ædificavit Tabernaculum Dei (Exod. xxxi). Illis ergo perditibus architectos, omnis ædificandi gratia translata est ad Ecclesiam. Unde Paulus apostolus dicit : *Quasi sapiens architectus fundamentum posui* (I Cor. iii, 10). Et Jeremias architectus erat, qui non solum eradicabat, et suffodiebat, et perdebatur, sed et ædificabat (Jerem. xviii) : **C** Unde idem Apostolus loquitur : *Dei agricultura, Dei ædificatio sumus* (I Cor. iii, 9). Dominus quoque noster appellatur structor maceriarum (Ephes. ii). Et in Evangelio filius fabri sigillatur, qui univèrsa condiderit (Math. xiii). In Regum quoque volumine legimus, quod miserit rex Salomon, et tulerit Hyram Tyrium, filium mulieris viduæ, qui erat de tribu Nephthali, et habebat patrem Tyrium, artificem æris. Ingressusque est ad regem, et fecit omnia opera regi Salomoni : in quo typos est ædificandæ Ecclesiæ, quæ non solum de tribu Juda, sed de Nephthali quoque, et patre Tyrio generatus sit, qui habuit matrem viduam : quia priorem virum perdidit (III Reg. vii). Et multo plures sunt filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum (Isai. xv). Sed et in Paralipomenon libro legimus vallem artificum : *Saraias autem genuit Joab patrem vallis artificum : ibi quippe artifices erant* (I Par. iv, 14). Qui propterea habitare dicuntur in valle, quia non eos inflabat scientia, sed humilem atque mansuetum sequebantur Jesum, et

A cum Apostolo dicere poterant : *Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus* (I Cor. xv, 9). Et alibi : *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus, et nunc per speculum videmus in ænigmate* (I Cor. xiii, 9).

Et prudentem eloquii mystici. Pro quo **52 LXX** interpretati sunt, prudentem auditorem ; Theodotio, prudentem incantatorem ; Aquila, prudentem susurratorem ; Symmachum, prudentem eloquii mystici, quem et nos in hoc loco secuti sumus. Dicendum primum juxta LXX ; quod inter cæteras gratias spirituales, etiam prudens auditor in Ecclesia necessarius sit. *Alii enim datur prophetia : alii discretio spirituum* (I Cor. xii, 10). Unde, et constituti erant in populo Judæorum sacerdotales gradus, qui prophetas, pseudopphetasque discernere : hoc est, intelligere, qui de Dei spiritu loquerentur, qui de contrario. Legimus Jeremiam. *Prudens autem eloquii mystici* (Jerem. xiv), sive susurrator, et ut Theodotio voluit, incantator, videtur mihi vir esse eruditus et exercitatus tam in Lege et Prophetis, quam in Evangelio et Apostolis, qui possit singulas animi perturbationes sua sanare doctrina, et ad statum mentis reducere : dum et scortator recipit castitatem, et ganeo^c frugalitatem, et quondam avarus, dat eleemosynam. Eventila omnes Judæorum synagogas, et nullum poteris invenire doctorem, qui sancta præcipiat, et contemptis divitiis, sectandam doceat paupertatem. De itiusmodi incantatoribus contra serpentes et aspides, id est, contra peccatores, qui Dei justitiam reliquerunt, David loquebatur in Psalmo : *Alienati sunt peccatores a vulva : erraverunt ab utero, locuti sunt falsa. Furor eorum juxta similitudinem serpentis : sicut aspidis surdæ et obturantis aures suas, quæ non exaudit vocem incantantium, et venefici medicantis sapienter* (Psal. lxxvii, 4 seqq.). Omnis sermo Apostoli contra serpentes et aspides incantatio est, quem non exaudiant peccatores, et hæretici, quia claudunt aures suas, ne audiant veritatem.

(Vers. 4.) *Et dabo pueros principes eorum.* Si ex persona Prophetæ dicitur : *Ecce enim dominator Dominus exercituum, auferet ab Jerusalem, et ab Juda validum et validam : omne robur panis, et omne robur aquæ, et reliqua : quomodo nunc idem propheta loquitur : Dabo pueros principes eorum, et effeminati dominabuntur eis?* Ergo juxta consuetudinem prophetalem loquente Propheta, subito Deus loquitur per Prophetam ex persona sua, et dicit : *Dabo pueros principes eorum* : sublati enim his quæ ante **53** donaveram, et quasi bona iratus abstuleram, nunc e contrario dabo mala. Tali senem et quinquagenarium, et admi-

^a Poetæ laudabilis, etc. Similis sententia legitur apud Tallium, pro Cicerone : Sapientissimum esse dicunt eum, cui quod opus sit, ipsi veniat in mentem : proxime accedere illum, qui alterius bene inventi obtemperet. Poeta autem Græcus ab Hieronymo citatus Hesiodus Ascræus est, qui in syntagmate de operibus et diebus v. 290 hæc habet

Ὀρθὸς μὲν κακίστος ἐστὶν αὐτῷ πάντα νοεῖν...

Ἐσθλὸς δ' αὖ κακίους ἐς εὖ εἰπόντι πίθηται,
Ille quidem optimus est, qui sibi ipse per omnia sapit...
Rursus et ille bonus est, qui bene monenti parerit.

MARTIAN.

^b Palat. fere cum olim editis, vel agendo cuncta cum consilio.

^c Addit Vaticanus ms. vetus glossator, ganeonem vel intelligi prodigium, vel voratorem.

rabilem consiliarium, et sapientem architectum et prudentem auditorem, etc. Pro his dabo pueros principes. Qui enim presbyterum perdiderunt, qualem superior sermo [Al. servo] monstravit, qualem et Abraham primus appellatus est presbyter, recte juvenes principes accipiunt (*Genes. vii*). De quibus, et in Ecclesiaste legimus: *Vae tibi civitas, cujus rex juvenis, et principes tui mane comedunt. Beata terra, cujus rex filius ingenuorum* (*Eccles. x, 16*). Talis fuit rex juvenis Roboam filius Salomonis, qui secutus est juvenum consilia (*III Reg. xii*). Non quod aetate esset juvenis, sed sapientia. Alioqui quadraginta et amplius annorum regnum accepisse narratur. Et e contrario Salomon duodecim annorum erat quando suscepit imperium, et quia habebat sapientiam, propterea non est appellatus juvenis. Erat enim in eo latitudo cordis, et amplitudo sapientiae quanta arena est in maris littoribus. Unde et Apostolus scribit ad Timotheum, *Nemo adolescentiam tuam contemnat* (*i Tim. iv, 12*). Qui enim aetate juvenis est, maturitate senex est. Et Daniel juxta Theodotionem antequam judicaret, appellatus est puer (*Dan. xii*). Postquam vero excitavit in eo Deus spiritum, et judicavit senes, accepit presbyterii dignitatem. Jeremiae quoque, qui ad mittentem se Dominum dixerat, *Qui es dominator, Domine: Ecce ego nescio loqui, quia juvenis sum* (*Jerem. i, 6*), respondit Dominus, Ne dicas, quia juvenis sum; prius enim quam formareris in utero, novi te, et antequam exires de vulva matris tuae, sanctificavi te, et prophetam in gentibus constitui te. Ob hanc causam reor et adolescentulas viduas juberi ab Apostolo (*II Tim. v*), ut accipiant maritos, et matresfamiliae sint, et educent liberos suos, quia multae retro abierunt post Satanam. Et cum luxuriae fuerint in Christo, nubere volunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. Nec Ecclesiasticis vidua sustentatur alimentis, nisi quae sexaginta annorum est, et maturitatem habet morum pariter et aetatis. Putet **54** aliquis, et illud quod Apostolus prohibet (*I Tim. iii*), episcopum fieri neophytum, ad hoc pertinere, quia parvulus in fide est, ne elatus in superbiam, incidat in iudicium diaboli. Iudicium autem diaboli nullum est aliud, nisi superbia, propter quam de caelestibus cecidit. Unde et Salvator loquitur, *Videbam Satanam, quasi fulgor cadentem de caelo* (*Luc. xx, 18*).

Et effeminati dominabuntur eis. Pro quo in Hebraeo scriptum est **TRALULIM** (רלללל), quos **LXX** et Theo-

^a Eusebium imitatur, cujus haec sunt. *Τίς οὖν ὄρῶν τοὺς κατὰ Ἰουδαίους ὀνομαζομένους πατριάρχας νεανίσκους ἀληθῆς, οὐ τῶν τῶν σωματίων ἡλικίαν, ἀλλὰ τὰς ψυχὰς ἀπέλεις καὶ ἐνδείξ ὀρεῶν, τοὺς τε λοιποὺς αὐτῶν δόξαστάτους, οὐκ ἂν εἴποι ἐμπαικτάς εἶναι.* Porro Patriarchas post Jerusalem excidium notari intellige, et vid. *cod. Theod. lib. xvi, tit. 8*.

^b Obvio scilicet errore ζ substituerunt pro λ , quod et Monfauc. notat: legeruntque **TRALULIM** *coctum*, vel *actionem*.

^c In Palat. Latinis litteris *epidemmenta*. Quod autem ait **S.** Doctor in Hebraeo non haberi *respondet*, falsam videtur Martiano, doctique aliis viris, cum

dotio *illusores* interpretati sunt, Aquila *βαλλάρτες*, qui se mutant, et turpitudinis exercent vices. Quales in Iudicum libro super concubina Levitae in Gaba legimus (*Judic. xix*). Consideremus Patriarchas Judaeorum, et juvenes sive pueros, effeminatosque ac deliciis affluentes, et impletam prophetiam esse cernemus. Possumus illusores dicere et magistros populi Israel, qui devorant populum Dei, sicut escam panis, et perverso Scripturas sanctas interpretantur, illuduntque stultitiae discipulorum.

(Vers. 5.) *Et corruet populus vir ad virum, unusquisque ad proximum suum: tumultuabit puer contra senem, et ignobilis contra nobilem.* Quando juvenes fuerint principes, et illusores Domini, quales propheticus sermo describit, tunc nec dignitatis, nec aetatis, nec scientiae ullus ordo servabitur; sed rebellabunt pueri senibus, et ignobiles nobilibus, et mutuo corruent. Et implebitur illud Apostolicum: *Mordentes invicem, consumpti estis ab invicem* (*Galat. v, 15*). Haec sub Tito filio Vespasiani accidisse populo Judaeorum, scribit Josephus (*Lib. v de Bello Jud.*): et quod, cum expugnarentur a Romanis, fuerit Jerusalem in tres partes divisa seditio: et alii arcem et Templum, alii inferiorem, alii superiorem partem urbis tenuerint.

(Vers. 6.) *Apprehendet enim vir fratrem suum, domesticum patris sui. Vestimentum tibi est, princeps esto noster: ruina autem haec sub manu tua.* Pro ruina, Symmachus et Theodotio *infirmiorem* transtulerunt. **LXX** *cibus*. Significat autem raritatem hominum, et maximo rerum omnium penuriam, quod qui cibum, et vestimentum habuerit, potens, et dives, **55** et inelytus esse credatur. Quod autem ait juxta Hebraicum: *Ruina autem haec sub manu tua*, hunc sensum habet: Miseria nostra et calamitas tuo sustentetur et protegetur auxilio. Et hoc considerandum quod singuli sibi eligant principes singulos, et in principum electione seditio sit, dum alii alios principatu dignos putant. Nec dicunt ad eos, possessiones tuae, et divitiae, et reditus sustentare nos poterunt, sed infirmitas ista, sive cibus meus, ex tuo sanabitur et pendebit arbitrio.

(Vers. 7.) *Et respondebit in die illa, dicens, non sum medicus, et in domo mea non est panis, neque vestimentum; nolite constituere me principem populi.* Pro medico, Symmachus et **LXX** transtulerunt, *principem*: Theodotio, *ἐκδιδόμενος* qui liget vulnera, et provideat sanitati: *Respondet*, ^d in Hebraeo non

manifesto sit **נשׂו** quod est *assumet*, sive *reponet*. Sed illud verbum in emendatioribus libris cum circello scribitur, quae Massorethica nota docet in antiquissimis voluminibus, quae vel ipsi Prophetae scripserunt, vel Esdras recensuit, ea verba aut aliter fuisse exarata, aut prorsus non existitiae in aliis exemplaribus. Tale illud fuerit, quo Hier. utebatur.

^d In Hebraeo non habetur. In Hebraeo est **נשׂו** *jissa*, id est, *assumet*; quod **LXX** optime vertunt *ἀρραπτοῦς*, *respondens*, juxta phrasin in Evangelio amplius usurpatam, *Respondens autem dixit*. Idem verbum *respondet* legitur apud omnes interpretes,

habetur, sed de LXX additum est. In Hebræo enim A
his quæ supra scriptæ sunt jungitur : *In illa die dicat, non sum medicus, et reliqua.* Is autem dicit, qui princeps fuerit electus. Et sicut populus qui eum quem, comparatione sui locupletiolem intelligit, principem habere desiderat, sic qui eligitur considerans paupertatem, et imbecillitatem suam, indignum se esse delato honore testatur, nec posse mereri villis, id est, curare languentes, esurientibus cibum tribuere, vestire-nudos, qui ipse se sustentare vix valeat. Ergo non statim multitudinis acquiescamus iudicio, sed electi in principatum, noverimus mensuram nostram, et humiliemur sub potenti manu Dei : quia Deus superbis resistens, humilibus dat gratiam (I Petr. v). Quanti panem non habentes, et vestimentum, cum ipsi esuriant et nudi B
sint, nec habeant spirituales cibos, neque Christi tunicam integram reservarint, aliis et allimoniam et vestimenta promittunt, et pleni vulneribus, medians esse se jactant : nec servant illud Mosaicum : *Provide alium quem mittas : aliudque mandatum : Ne quaeras iudex fieri : ne forte non possis auferre iniquitates (Eccl. vii, 6).* Solus Jesus omnes languores sanat, et infirmitates, de quo scriptum est : *Qui sanat contritos corde, et alligat contritiones eorum (Ps. cxlvi, 3).*

56 (Vers. 8, 9.) *Ruit enim Jerusalem, et Juda concidit : quia lingua eorum, et adinventiones eorum contra Dominum, ut provocarent oculos majestatis ejus. Agnitio vultus eorum respondit eis : et peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt, nec absconderunt.* C
Hoc Propheta loquitur, non ut plerique arbitrantur, ille qui princeps fuerat electus. Et dicit ideo nullum velle præesse populo peccatori, quia et Judas et Jerusalem, et urbs, et Judæa provincia, sive tribus Juda pariter conciderint. Causasque reddit impietatis eorum, quia contra Dominum blasphemaverunt, atque dixerunt : *Tolle, tolle, crucifige talem, non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15, 16) :* et clementissimum Dominum furore linguæ suæ ad amaritudinem provocaverunt. ^a *Agnitio vultus eorum respondebit eis :* id est, sua recipere peccata, sive ut Septuaginta transtulerunt : ^b *confusio vultus eorum restitit eis :* id est, ante oculos suos propria semper habuere delicta. Et quomodo Sodomitæ cum omni libertate peccantes, et ne pudorem quidem D
illum habentes in scelere, dixerunt ad Lot : *Educ foras viros, ut concubamus cum eis (Gen. xix, 5) :* sic et isti publice proclamantes, suum prædicavere peccatum, nec ullam in blasphemando habuere verecundiam. Secunda enim post naufragium tabula est, et consolatio miseriarum, impietatem suam abs-

condere. Unde et principes appellantur Sodomorum, ^c quia Sodomitica habuere peccata.

(Vers. 10, 11.) *Væ animæ eorum : quoniam reddita sunt eis mala. Dicite justo, quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comederunt. Væ impio in malum : retributio enim manuum ejus fiet ei.* Juxta Hebraicum et cæteros Interpretes hunc sensum habet : *Væ illis quia sua scelera receperunt.* Unde vos qui auditis, vel qui librum Prophetæ legitis, laudate justitiam Dei, quia benefecerit : quia impii labores manuum suarum comederunt. Et *væ impio populo in malum : recepit enim quod merebatur.* Et qui principem suum Romanæ tradidit potestati, ipse Romanæ subjacet servituti. Juxta LXX autem Interpretes qui dixerunt : *Væ animæ eorum : quoniam cogitaverunt consilium pessimum contra semetipsos, 57 dicentes : Alligemus justum, quoniam inutilis est nobis : itaque fructus operum suorum comedent,* perspicue de Christi dicitur passione, quod inierint consilium pessimum, non tam contra justum, quam contra semetipsos, et animam suam : et nunc fructus operum suorum comedant. Quæ enim semina-verit homo, hæc et metet (Gal. vi, 5-8), et unusquisque onus suum portabit.

(Vers. 12.) *Populum meum exactores sui spoliaverunt : et mulieres dominatæ sunt eis.* Pro mulieribus, quas solus interpretatus est Symmachus, et Hebraice dicuntur *NASIM* (נָשִׁים) : Aquila et LXX transtulerunt *ἀκατοῦντας*, qui significant exactores : Theodotus *δανιστᾶς*, id est, *sæneratores.* Loquitur autem sermo propheticus contra Scribas et Phariseos, qui turpis lucri gratia, ut acciperent decimas et primitias, Dei Filium negaverunt. Et non eos vocat magistros, scribas atque doctores, sed exactores (Luc. xx), qui quæstum putant esse pietatem : et devorant, non juxta Apostolum, domos tantum viduarum, sed universum populum ; accusansque luxuriam eorum, et turpem conversationem, non solum exactores appellat, ut ab invitis pecuniam videantur exigere ; sed mulieres : quia propter libidinem omnia faciant, et sint dediti voluptatibus. Caveamus ergo et nos, ne exactores simus in populo ; ne juxta impium Porphyrium matronæ et mulieres sint noster senatus, quæ dominantur in Ecclesiis, et de sacerdotali gradu favor judicat feminarum.

(Vers. 13.) *Popule meus, qui beatum te dicunt, ipsi te decipiunt, et viam gressuum tuorum dissipant, sive conturbant.* Scribas et Phariseos exactores appellaverat, non magistros ; et supra illos, qui propter munera, quæ excæcant oculos etiam sapientium, non solum peccatores in populo non corripiebant, sed pro divitiis atque compendii

Chald., Syr. et Arab. Videtur ergo hic hallucinatus Hieronymus, nisi mutilo exemplari Hebræo usus fuerit. MARTIAN.

^a Palat. *agnitioque vultus eorum respondebit eis.*

^b *Confusio vultus eorum.*, etc. Addunt editi libri hæc loco verba Græca LXX Interpretum, quæ non leguntur in mss. codicibus Hieronymi. Hujusmodi

interpolata loca fere innumera reseccare studimus. MARTIAN.

^c *Quia Sodomitica*, etc. Hic quoque addunt editi ante nos libri verbum *pænitentiæ*, quod superfluum est ex fide exemplarium mss. atque ex Hieronymiana sententia. MARTIAN.— Vatic., *qui Sodomitica.*

efferebant laudibus : beatos vocantes, et columnas domus Dei, et cetera quæ solent adulatores dicere. Ille est ergo doctor Ecclesiasticus, qui lacrymas, non risum, movet, qui corripit peccatores, qui nullum beatum, nullum dicit esse felicem : nec prævenit sententiam iudicis sui, dicente Scriptura sancta (Eccl. ii, 30) : *Ne beatum dicas quemquam hominem ante mortem.* Sed et in alio loco legimus (Prov. xxvii, 14) ; **58** *Qui benedicit amico mane grandi voce, a maledicente nihil differt.* Unde spernentes hominum iudicia, nec laudibus eorum extollamur, nec obtreactionibus contristemur : sed ingrediamur rectam viam, et tritas a sanctis prophetis semitas : audiamusque Jeremiam prophetam dicentem : *State in viis, et videte : et interrogate semitas Domini sempiternas, quæ sit via bona : et ambulate in ea* (Jer. vi, 16). Quod si quando erraverimus, et quasi homines perverso itinere perrexerimus, Domini per Ezechiel expectemus promissa dicentis : *Dabo eis viam alteram, et cor aliud* (Ezech. xxxvi). Exactores autem perverterunt atque turbaverunt viam Domini : ut habentes clavem scientiæ, nec ipsi intrarent, nec populum intrare paterentur ; sed facerent eos perdere viam veritatis, quæ loquitur in Evangelio : *Ego sum via, et vita, et veritas* (Joan. xiv, 6).

(Vers. 13, 14.) *Stat ad iudicandum Dominus : et stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium venit cum senibus populi sui, et cum principibus ejus.* Populus, qui propter simplicitatem imperitiæque deceptus est, adhuc vocatur populus Dei : et propterea iudicatur, ut salvetur. Nec sedet Dominus in habitu iudicantis, ut in Daniele legimus : *Throni positi sunt, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 9) : sed stat ad iudicandum : et stat ut iudicet populum, volens eos stare, quorum via fuerat dissipata. Contra principes autem et presbyteros populi sui venit ad iudicium, non ut iudicet, sed ut pariter iudicetur : dans ei locum defensionis, si potuerint habere quod respondeant, juxta illud quod in quinquagesimo psalmo dicitur : *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum fueris iudicatus* (Vers. 6). In Michæa quoque propheta tale quid legimus (Cap. vi), quod in suo loco interpretati sumus. Ergo contra Phariseos et *ἄσχετους*, præsens locus accipitur. Inter senes autem et principes hoc fuisse reor in veteri populo, quod nunc est inter presbyteros et episcopos.

Vos enim depasti estis vineam^a meam : rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive conteritis, et ut LXX interpretati sunt, confunditis. Servat consuetudinem prophetalem, ut movet personæ : supra enim ipse Dominus **59** *beatum te dicunt, ipse postea Propheta subiecit*

A *Dominus : Dominus ad iudicium veniet.* Igitur post prophetam ipse Dominus, qui ad iudicium venerat cum senibus populi sui et principibus ejus, loquitur ad eos, et corripit delinquentes : *Quare depascitis vineam meam?* de qua scriptum est : *Vineam de Ægypto transtulisti* (Ps. lxxix, 9). Et in hoc eodem propheta : *Vinea Domini sabaoth, domus est Israel* (Isa. v, 7). Hanc vineam et in Evangelio locavit Dominus agricolis pessimis, qui missam ad se patrifamilias filium interfecerunt (Matth. xxviii). Rapina, ait, pauperis in domibus vestris. Pauperem vel simpliciter accipe, qui indiget elemosyna : vel certe pauperem spiritu, de quo scriptum est : *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem* (Ps. xl, 1). Et Paulus Apostolus : *Tantum, inquit, ut pauperum memores essemus* (Gal. ii, 10). Quodque sequitur : *Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive confunditis,* manifeste ad principes dicitur Judæorum. Sed et ad nostros principes referri potest, si atterant subjectam sibi plebem, et pauperes delinquentes publice arguant atque confundant, divitibus autem pejora peccantibus ne minus quidem facere audeant. Et rapina pauperum in domibus eorum est, quando replent thesauros suos, et Ecclesiæ opibus abutuntur in delicias, publicasque stipes, quæ ad sustentationem pauperum datæ sunt, vel sibi reservant, vel propinquis distribuunt, et alienam inopiam, suis suorumque faciunt esse divitias.

(Vers. 15.) *Et dixit Dominus : pro eo quod elevatae sunt filiae Sion, et ambulaverunt extento collo, et nutibus oculorum ibant, et plaudebant, et ambulabant, et pedibus suis composito gradu incedebant.* Supra et populum et principes tam propheta quam Dominus corripuerat ; nunc ad mulieres de quibus prius dixerat : *Et mulieres dominatae sunt eis,* propheticus sermo convertitur, ne se alienas arbitrentur a crimine, ob quarum delicias atque luxuriam depasti sunt exactores vineam Domini : et rapina pauperis in domibus eorum est, et attriverunt populum ejus, et facies pauperum confuderunt. Quas quidam putant vere feminas Judæorum, alii **60** metaphorice de urbibus Judææ dici arbitrantur, quæ appellantur filiae Sion : minores videlicet civitates, vici et oppida. Unde et in libro Jesu per singulas tribus ponuntur nomina civitatum (Jos. xv), et postea describuntur villæ atque castella, et filiae nancupantur. Alii secundum tropologiam, mulieres animas arbitrantur, quæ si extento collo ambulaverint, et se erexerint in superbiam, et non virilem duritiam, sed dissolutionem societatis fuerint seminarum, corripiantur a sermone prophético, et omnia perdant ornamenta virtutum, quæ sub laudibus torquibusque et monilibus atque armillis, mitis et discriminabilibus ceterisque huiusmodi, describuntur. Abutendum est hoc testi-

^a Vatic. cum principibus, et veniet.

^b Duo mss. cum vineam.

^c Hactenus editi

interjectionem *mu* substituimus, de qua supra, lib. vi. Athi S. Doctor, epistolæ... nisi, cum in se *mu* quæritur. Lucilius : *omnino, neque *mu* facere unquam.*

monio et adversum Ecclesie feminas, quæ ambulat A collo extenso, et nutibus loquuntur oculorum, et plaudunt tam manibus quam pedibus, et ut compositæ incedant gradu, non naturam sequuntur ducem, sed histriones redimunt præceptores.

(Vers. 16.) *Decalcebit Dominus verticem filiarum Sion, et crinem earum nudabit, et pro ornatu erit ignominia.* Hoc et nobis accidit quorum peccata celantur, cum impletum fuerit illud quod scriptum est: *Nihil occultum quod non revelabitur (Luc. viii, 17).* Quamdiu enim protegemur crine, et veste ignorantia, et homines nos putant sepulcra dealbata (*Matth. xxiii*), qui intus sumus pleni ossibus mortuorum, videmur aliquid habere munditiæ. Cum autem patuerit quod occultum est, auferetur universa cæcaries, et foeda calvities omnibus apparebit.

(Vers. 17.) *In die illa auferet Dominus ornamentum calcamentorum.* In qua die? Judæi putant, captivitatis Babylonie. Nos verius esse convincimus, quando a Romanis capti sunt, et omnia vestium atque gemmarum, aurique ac monilium ornamenta, et diversas supellectiles perdiderunt. Sive per metaphoram mulierum, omnis ornatus urbium destructus esse narratur. Ornamenta urbium in plateis et porticibus, foro atque gymnasiis et mœnibus publicis intellige. Quæ si referamus ad animarum statum, calceatos pedes ejus, qui carnes agui comesturus est, et celebraturus Pascha, legisse nos recordemur, **61** et per solitudinem transeuntium, nec vestimenta, nec calcamenta consumpta. Quæ sunt ista calcamenta? Illa de quibus Apostolus scribit ad Ephesios: *Calceati pedes in præparationem Evangelii pacis (Eph. vi, 15).* Quæ calcamenta animæ perdituræ sunt, quando extenso collo ambulaverint, et pedibus traxerint vestimenta, et pro munditia matronali, terræ vererent spurcitiam.

(Vers. 18-21.) *Et lunulas, et torques, et monilia, et armillas, et miras, et discriminalia, et periscelidas, et murenalas, et olfactoriola, et inaures, et annulos et gemmas in fronte pendentes.* Describit monilia feminarum, et per hæc insignia civitatum: vel juxta anagogen variarum ornamenta virtutum. Habent mulieres in lunæ similitudinem bullulas dependentes, quas nos ad Ecclesie ornamenta transferimus, quæ illuminatur sole justitiæ. Torques quoque, quæ ad pectus utque pendentes, intelligentiam, ac principalem (*ἀρχοντικόν*) mentis in corde demonstrant. Et monilia, quæ uno sermone omnia ornamenta significant: et armillarum bona opera; quales Rebecca accepit in sponsalibus (*Gen. xxiv*): et mitras, capitis ornamenta, discriminata, ut judicium habeat singularum: et periscelidas, quibus noster græcos ornatur, ut audiamus: Pes tuus non offen-

det (*Ps. xc*); et: *Eruet pedes meos a lapsu (Ps. lv)*; et murennas, quæ auri atque argenti texuntur virgulis, sensu videlicet, et sermonibus Scripturarum: et olfactoriola, ut Christi bonus odor simus (*II Cor. ii, 15*); et inaures, ne audiamus judicium sanguinis, sed Domini verba dicentis: *Qui habet aures audiendi audiat (Luc. viii, 18)*: et annulos, quibus signamur ad Domini militiam, quem Deus signavit Pater. Unde dicitur ad principem Tyri: *Tu es signaculum similitudinis (Ezech. xxviii, 12).* Filius quoque prodigus cum stola recepit anulum (*Luc. xv*), et calcamenta, et gemmas in fronte pendentes, quibus nostra ora decorantur. De cujus capitis ornamento, et in psalmo legimus: *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron (Ps. cxxxii, 4).*

B Quæ omnia licet LXX Interpretes, Aquila, et Symmachus, ac Theodotio diversis modis interpretentur, nos ut potuimus vel de Hebræo, vel de ipsorum translatione texuimus: nec volumus diutius in singulis immorari, **62** ne frivola sit expositio, et prudenti lectori fastidium faciat.

(Vers. 22.) *Et mutatoria, et pallia, et linteamina.* Pro ^b *linreamina, LXX perspicua laconica,* interpretati sunt: volentes tenuissimas significare vestes, quibus Lacedæmoniorum, qui fuerunt ad bella promptissimi, et austerioris vitæ, corpora tegebantur: quamquam Laconica, nec Hebraicum habeat, nec ullus alius interpretum. Mutatoria autem et pallia, quæ significantius Symmachus transtulit ^c *ἀναβολαία,* ornamenta sunt vestium muliebrium, quibus humeri et pectora proteguntur. Mutatoria juxta anagogen illa sunt, de quibus dicitur: *Ibunt de virtute in virtutem (Ps. lxxxviii, 8)*: et linteamina, ut loti in Domino deliciis perfruamur, secundum illud, quo in Psalmis scriptum est: *Torrente voluptatis tue potabis eos (Ps. xxv, 9).* Hæc autem omnia perdidderunt filie Sion, quia ambulaverunt extenso collo, et oculorum nutibus superbiam gesserunt: putantes suæ esse potentie quod habebant, et non Domini gratiæ.

(Vers. 23.) *Et acus, et specula, et sindones, et vittas, et theristra.* Habent acus mulieres, quibus ornamentorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, et in sparsos dissipentur capillos. Habent et specula, quibus considerant vultum suum, et si quid decesse viderint, addunt ornatum. Habent sindones, quæ vocantur amictoria: et vittas, quibus crines ligantur, quæ appellantur *ταβιάς*. Habent et theristra, quæ nos pallia possumus appellare: quo obvoluta est et Rebecca. Et hodie quoque Arabie et Mesopotamiæ operiuntur femine: quæ Hebraice dicuntur ^d *ARDIDIM*, Græce *θήριστερα*: ab eo quod in *θήρα*, hoc est, in æstate et caumate corpora protegant feminarum.

^a Hæc verba et pro ornatu erit ignominia temere et imperte aliquo textu infarta arbitratus est Victorinus, cuius exemplum, quod neque in Hebræo, neque in LXX aut vulg. edit. sint, neque tandem in Hier. agnoscat. Nihilosecius habent in Hebræo autem pro iis est: *και κύριος ἔσται ἰσχύς*; in aliis exemplaribus

pro *σχήμα* est *ἀλοχέωρα*.
^b Martian., Pro linteamine.
^c Idem, haud recte, *ἀναβολαία*.
^d Aridim. Ita legunt codices mss. conformiter Hebræo *ARDIDIM* *ardidim*, de quo editi libri elementum *h* he quod per a legit Hieronymus, nulla fide abstrulerunt. MARTIAN.

efferebant laudibus: beatos vocantes, et columnas domus Dei, et cetera quæ solent adulatores dicere. Ille est ergo doctor Ecclesiasticus, qui lacrymas, non risum, movet, qui corripit peccatores, qui nullum beatum, nullum dicit esse felicem: nec prevenit sententiam iudicis sui, dicente Scriptura sancta (Eccl. ii, 30): *Ne beatum dicas quemquam hominem ante mortem. Sed et in alio loco legitimus* (Prov. xxvii, 14); **58** *Qui benedicit amico mane grandi voce, a maledicente nihil differt.* Unde spernentes hominum iudicia, nec laudibus eorum extollamur, nec obtreccionibus contristemur: sed ingrediamur rectam viam, et tritas a sanctis prophetis semitas: audiamusque Jeremiam prophetam dicentem: *State in viis, et videte: et interrogate semitas Domini sempiternas, quæ sit via bona: et ambulate in ea* (Jer. vi, 16). Quod si quando erraverimus, et quasi homines perverso itinere perrexerimus, Domini per Ezechiel expectemus promissa dicentis: *Dabo eis viam alteram, et cor aliud* (Ezech. xxxvi). Exactores autem perverterunt atque turbaverunt viam Domini: ut habentes clavem scientiæ, nec ipsi intrarent, nec populum intrare paterentur; sed facerent eos perdere viam veritatis, quæ loquitur in Evangelio: *Ego sum via, et vita, et veritas* (Joan. xiv, 6).

(Vers. 13, 14.) *Stat ad iudicandum Dominus: et stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium venit cum senibus populi sui, et cum principibus ejus.* Populus, qui propter simplicitatem imperitiæque deceptus est, adhuc vocatur populus Dei: et propterea iudicatur, ut salvetur. Nec sedet Dominus in habitu iudicantis, ut in Daniele legitimus: *Throni positi sunt, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 9): sed stat ad iudicandum: et stat ut iudicet populus, volens eos stare, quorum via fuerat dissipata. Contra principes autem et presbyteros populi sui venit ad iudicium, non ut iudicet, sed ut pariter iudicetur: dans ei locum defensionis, si potuerint habere quod respondeant, juxta illud quod in quinquagesimo psalmo dicitur. *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum fueris iudicatus* (Vers. 6). In Michæa quoque propheta tale quid legitimus (Cap. vi), quod in suo loco interpretati sumus. Ergo contra Pharisæos et *Δουλοφύλακας*, prærens locus accipitur. Inter senes autem et principes hoc fuisse reor in veteri populo, quod nunc est inter presbyteros et episcopos.

Vos enim de pasti estis vineam^b meam: rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive conteritis, et ut LXX interpretati sunt, confunditis. Servat consuetudinem prophetalem, ut mutet repente personas: supra enim ipse Dominus dixerat: *Popule meus, qui⁵⁹ beatum te dicunt, ipsi te decipiunt: et postea Propheeta subjecerat: Stat ad iudicandum*

^a Vatic. cum principibus autem et presbyteris, et mox, veniet.

^b Duo mss. cum vulgato interprete non addunt meam.

^c Hactenus editi ne nutum quidem, in aliis mss. ne

Dominus: Dominus ad iudicium veniet. Igitur post prophetam ipse Dominus, qui ad iudicium venerat cum senibus populi sui et principibus ejus, loquitur ad eos, et corripit delinquentes: *Quare depascitis vineam meam?* de qua scriptum est: *Vineam de Ægypto transtulisti* (Ps. lxxix, 9). Et in hoc eodem propheta: *Vinea Domini sabaoth, domus est Israel* (Isai. v, 7). Hanc vineam et in Evangelio locavit Dominus agricolis pessimis, qui missam ad se patrisfamilias filium interfecerunt (Matth. xxviii). Rapina, ait, pauperis in domibus vestris. Pauperem vel simpliciter accipe, qui indiget elemosyna: vel certe pauperem spiritu, de quo scriptum est: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem* (Ps. xl, 1). Et Paulus Apostolus: *Tantum, inquit, ut pauperum memores essemus* (Gal. ii, 10). Quodque sequitur: *Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive confunditis,* manifeste ad principes dicitur Judæorum. Sed et ad nostros principes referri potest, si atterant subiectam sibi plebem, et pauperes delinquentes publice arguant atque confundant, divitibus autem pejora peccantibus ne minus quidem facere audeant. Et rapina pauperum in domibus eorum est, quando replent thesauros suos, et Ecclesiarum opibus abutuntur in deliciis, publicasque stipes, quæ ad sustentationem pauperum datæ sunt, vel sibi reservant, vel propinquis distribuunt, et alienam inopiam, suis suorumque faciunt esse divitias.

(Vers. 15.) *Et dixit Dominus: pro eo quod elevates sunt filiae Sion, et ambulaverunt extento collo, et nutibus oculorum ibant, et plaudebant, et ambulabant, et pedibus suis composito gradu incedebant.* Supra et populum et principes tam propheta quam Dominus corripuerat; nunc ad mulieres de quibus prius dixerat: *Et mulieres dominatæ sunt eis,* propheticus sermo convertitur, ne se alienas arbitrentur a crimine, ob quarum delicias atque luxuriam depasti sunt exactores vineam Domini: et rapina pauperis in domibus eorum est, et attriverunt populum ejus, et facies pauperum confuderunt. Quas quidam putant vere feminas Judæorum, alii **60** metaphorice de urbibus Judææ dici arbitrantur, quæ appellantur filiae Sion: minores videlicet civitates, vici et oppida. Unde et in libro Jesu per singulas tribus ponuntur nomina civitatum (Jos. xv), et postea describuntur **D** villæ atque castella, et filiae nuncupantur. Alii secundum tropologiam, mulieres animas arbitrantur, quæ si extento collo ambulaverint, et se erexerint in superbiam, et non virilem duritiam, sed dissolutionem sociatæ fuerint feminarum, corripiantur a sermone prophetico, et omnia perdant ornamenta virtutum, quæ sub lunulis torquibusque et monilibus atque armillis, mitris et discriminalibus cæterisque hujusmodi, describuntur. Abutendum est hoc testi-

mutum, etc. Nos interjectionem *nu* substituímus, de qua vide Varronem, lib. vi. Alibi S. Doctor, epist. 12: *Decem jam epistolas.... nisi, cum tu ne *nu* quidem facere dignaris.* Lucilius:

Nec laudare hominem, neque *nu* facere unquam.

monio et adversum Ecclesie feminas, quæ ambulat A collo extento, et nutibus loquuntur oculorum, et plaudunt tam manibus quam pedibus, et ut composito incedant gradu, non naturam sequuntur ducem, sed histiones redimunt præceptores.

(Vers. 16.) *Decaltrabit Dominus verticem filiarum Sion, et crinem earum nudabit, et pro ornatu erit ignominia.* Hoc et nobis accidit quoniam peccata celantur, cum impletum fuerit illud quod scriptum est: *Nihil occultum quod non revelabitur* (Luc. viii, 17). Quoad enim protegimur crine, et veste ignorantie, et homines nos putant sepulera dealbata (Math. xxiii), qui intus sumus pleni ossibus mortuorum, videmur aliquid habere munditie. Cum autem patuerit quod occultum est, auferetur universa cæsaries, et sæda calvicie omnibus apparebit.

(Vers. 17.) *In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum.* In qua die? Judæi putant, captivitatis Babylonie. Nos verius esse convincimus, quando a Romanis capti sunt, et omnia vestium atque gemmarum, aurique ac monilium ornamenta, et diversas suppellectiles perdiderunt. Sive per metaphoram mulierum, omnis ornatus urbium destructus esse narratur. Ornamenta urbium in plateis et porticibus, foro atque gymnasiis et mœnibus publicis intellige. Quæ si referamus ad animarum statum, calceatos pedes ejus, qui carnes agui comesturus est, et celebraturus Pascha, legisse nos recordemur, 61 et per solitudinem transeuntium, nec vestimenta, nec calceamenta consumpta. Quæ sunt ista calceamenta? Illa de quibus Apostolus scribit ad Ephesios: *Calceati pedes in præparationem Evangelii pacis* (Eph. vi, 15). Quæ calceamenta animæ perdituræ sunt, quando extento collo ambulaverint, et pedibus traxerint vestimenta, et pro munditia matronali, terre verent spurcitiam.

(Vers. 18-21.) *Et lunulas, et torques, et monilia, et armillas, et mitras, et discriminata, et periscelidas, et murennulas, et olfactoriola, et inaures, et annulos et gemmas in fronte pendentis.* Describit monilia feminarum, et per hæc insignia civitatum: vel juxta anagogen variarum ornamenta virtutum. Habent mulieres in lunæ similitudinem bullulas dependentes, quæ nos ad Ecclesie ornamenta transferimus, quæ illuminatur sole justitiæ. Torques quoque, quæ ad pectus usque pendent, intelligentiam, ac principale (ἀγορασιόν) mentis in corde demonstrant. Et monilia, quæ uno sermone omnia ornamenta significant: et armillarum bona opera; quales Rebecca accepit in sponsalibus (Gen. xxiv): et mitras, capitis ornamenta, discriminata, ut judicium habeat singulorum: et periscelidas, quibus noster gressus ornatur, ut audiamus: Pes tuus non offen-

det (Ps. xc); et: *Eruet pedes meos a lapsu* (Ps. lv); et murennulas, quæ auri atque argenti texuntur virgulis, sensu videlicet, et sermonibus Scripturarum: et olfactoriola, ut Christi bonus odor sinus (II Cor. ii, 15); et inaures, ne audiamus judicium sanguinis, sed Domini verba dicentis: *Qui habet aures audiendi audiat* (Luc. viii, 18): et annulos, quibus signamur ad Domini militiam, quem Deus signavit Pater. Unde dicitur ad principem Tyri: *Tu es signaculum similitudinis* (Ezech. xxviii, 12). Filius quoque prodigus cum stola recepit annulum (Luc. xv), et calceamenta, et gemmas in fronte pendentis, quibus nostra ora decorantur. De cujus capitis ornamento, et in psalmo legimus: *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron* (Ps. cxxxii, 1).

B Quæ omnia licet LXX Interpretes, Aquila, et Symmachus, ac Theodotio diversis modis interpretentur, nos ut potuimus vel de Hebræo, vel de ipsorum translatione texuimus: nec volumus diutius in singulis immorari, 62 ne frivola sit expositio, et prudenti lectori fastidium faciat.

(Vers. 22.) *Et mutatoria, et pallia, et linteamina.* Pro ^b linteamina, LXX *perspicua laconica*, interpretati sunt: volentes tenuissimas significare vestes, quibus Lacedæmoniorum, qui fuerunt ad bella promptissimi, et austerioris vitæ, corpora tegebantur: quamquam Laconica, nec Hebraicum habeat, nec ullus alius interpretum. Mutatoria autem et pallia, quæ significantius Symmachus transtulit ^c ἀναβολαία, ornamenta sunt vestium muliebrum, quibus humeri et pectora proteguntur. Mutatoria juxta anagogen illa sunt, de quibus dicitur: *Ibunt de virtute in virtutem* (Ps. lxxxiii, 8): et linteamina, ut loti in Domino deliciis perfruamur, secundum illud, quo in Psalmis scriptum est: *Torrente voluptatis tuæ potabis eos* (Ps. xxv, 9). Hæc autem omnia perdiderunt filie Sion, quia ambulaverunt extento collo, et oculorum nutibus superbiam gesserunt: putantes suæ esse potentie quod habebant, et non Domini gratie.

(Vers. 23.) *Et acus, et specula, et sindones, et vittas, et theristra.* Habent acus mulieres, quibus ornamentorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, et in sparsos dissipentur capillos. Habent et specula, quibus considerant vultum suum, et si quid deesse viderint, addunt ornatui. Habent sindones, quæ vocantur amictoria: et vittas, quibus crines ligantur, quæ appellantur ταβιάς. Habent et theristra, quæ nos pallia possumus appellare: quo obvoluta est et Rebecca. Et hodie quoque Arabie et Mesopotamie operiuntur femine: quæ Hebraice dicuntur ^d ΑΡΙΔΙΜ, Græce θήριστα: ab eo quod in θήρι, hoc est, in æstate et caumate corpora protegant feminarum.

pro σχῆμα est ἀσχιόωμα.

^b Martian., Pro linteamine.

^c Idem, haud recte, ἀναβολαία.

^a Hæc verba et pro ornatu erit ignominia temere ab imperito aliquo textui infarta arbitratus est Victorius, eaque expunxit, quod neque in Hebræo, neque apud LXX aut vulg. editi sint, neque tandem in Commentario Hier. agnoscat. Nihilosecius habent mss. omnes, in Græco autem pro iis est: καὶ κύριος ἀσφαλίζῃ τὸ σχῆμα αὐτῶν; in aliis exemplaribus

^d Aridim. Ita legunt codices mss. conformiter Hebræo ארדימ *aridim*, de quo editi libri elementum *he* quod per *a* legit Hieronymus, nulla fide abstulerunt. MARTIAN.

Filiæ ergo Sion propter superbiam suam perdidit acus, quibus omnium præceptorum regula siringebatur. Perdiderunt specula, quæ obtulerunt in Exodo manentes in foribus tabernaculi mulieres ad luterem Domini fabricandum (Exod. xxxviii) : de quibus et apostolus Paulus loquebatur : *Videmus autem nunc per speculum in ænigmatibus* (I Cor. xiii, 12). Amiserunt sindones et vittas, quibus operiebant humeros, et fluentem huc atque illuc animum constringebant : et theristra, quo tutissimo in æstibus tegebantur umbraculo. Hæc dicimus ne **63** omnino tropologiam hujus loci fugere videamur. Cæterum laboris est maximi in singulis immorari, et latam explanationem querere.

(Vers. 24.) *Et erit pro suavi odore, factor : et pro zona, funiculus. Fœtere peccata pœnitens loquitur* : *B Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ* (Ps. xxxvii, 6). Zona accingi lumbos, Apostolus præcepit, dicens : *Stare accincti lumbos vestros in veritate* (Ephes. vi, 14). Et de peccatore legimus : *Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur* (Prov. v, 22). Igitur pro bono odore virtutum, filiæ Sion habebant putredinem peccatorum : et pro cingulo veritatis, mendacii funiculis ligabuntur, quos habuerunt super capita qui cum pannis et sordibus vitam a rege Syriæ precabantur.

Et pro fascia pectorali cilicium. Pro fascia pectorali, quam interpretatus est Symmachus, LXX *tunicam µεσοποπύρα*, id est, *clavatam* ^b *purpura* translulerunt : quod Aquila *cingulum exultationis* expressit. Theodotio ipsam verbum Hebraicum פתניל (פתניל) posuit, quod genus ornamenti muliebris est. Fascia pectus tegit, et eum possidet locum in feminis, quem Rationale in Pontificibus. De hac fascia pectorali, et Jeremias mystico sermone dicebat : *Si oblivisci potest sponsa ornatus sui, aut virgo fasciæ pectoralis suæ, et ego obliviscar tui, dicit Dominus* (Jer. ii, 32). Virgo, qualem exhibere nos cupit Apostolus Christo (II Cor. ii), quamdiu non corrumpitur in Ægypto, nec franguntur mamillæ ejus, quæ pectorali fascia colligatæ sunt, jungitur sponso : et cum quotidie virtutum filios generet, nequaquam virgo esse desistit. Quod si aliquando divaricaverit pedes omni transeunti, et secuta fuerit amatores suos : et juxta Osee vaticinium, seperit Dominus vias ejus, et intercluserit semitas, revertetur ad virum suum priorem, et audiet : *Exire te vestimentis luctus, et induere vestibus gloriæ tuæ* (Ose ii).

^a Vatic. contrario sensu, *vitam regi Syriæ. — Regi Syriæ precabantur.* Addunt hoc loco Erasmus et Marianus : *Et pro crispante crine calvitium, et subjungunt hanc expositionem : Pro continuis, longis et ascendentibus orationibus, quæ per crines significantur, habuerunt calvitium, mentem undique obscuram et ad tacendum ab orationibus firmatam.* Hujus porro Glossematis nullum exstat vestigium in exemplaribus mss. nec satis redolet stylum Hieronymianam.

MARTIAN.

^b Vitiose hæcenus editi, quin etiam mss. *clavatam purpuram pro purpura*, quod ex ingenio restitimus,

(Vers. 25.) *Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent : et fortes tui in prælio.* Pro pulcherrimis viris, LXX interpretati sunt, *et filius tuus pulcherrimus, quem diligis, gladio cadet.* Quod si de animæ statu intelligimus, quæ post virtutes peccaverit, pulcherrimum filium ejus, bona **64** accipiamus opera, quæ hostili gladio conciderunt : et fortes quoque periisse in prælio, quia *justitia justus non liberabit eum in quacumque die aberraverit* (Ezech. xxxiii, 12). Sin autem sequamur historiam, ex his sermonibus docebitur, non de mulieribus prophetæ esse sermonem, quarum viri in prælio corruerunt ; sed de urbibus Judææ, quas filias Sion appellavit, et quarum bellatores ceciderunt in certamine. Denique de eadem Sion sequens versiculus loquitur.

(Vers. 26.) *Et mœrebunt atque lugebunt portæ ejus, et ipsa urbs desolata sedebit in terra.* Quod usque hodie oculis cernimus. Facilis secundum tropologiam interpretatio est, quod quicumque locum dederit diabolo, et non omni custodia servaverit cor suum, lugeant portæ ejus : et absente sponso, semper in luctu sit, ac de excelsis corruens, in terræ pulvere sedeat.

(Cap. IV. — Vers. 1.) *Et apprehendent septem mulieres virum unum in die illa, dicentes : Panem nostrum comedimus, et vestimentis nostris operiemur, tantummodo invocetur nomen tuum super nos : asper opprobrium nostrum.* Cum pulcherrimi urbis Jerusalem gladio ceciderint, et fortes perierint in prælio ; et mœruerint, luxerintque portæ ejus ; et ipsa fuerit desolata ob nimiam hominum raritatem, interfectis bellatoribus, septem mulieres apprehendent unum virum, cupientes habere semen in Sion, et domesticos in Jerusalem : cibum et vestimentum se habere dicentes : tantum ne absque marito esse videantur, et subjacere illi maledicto, ^c quod scriptum est : *Maledicta sterilis, et quæ non facit semen in Israel* (Drut. vii). Zacharias quoque huic congruit sensui : *In diebus illis apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium fimbriam viri Judæi dicentes : Ibimus vobiscum, audivimus enim quoniam Deus vobiscum est* (Zach. viii, 23). Septenarius et denarius numerus propter sabbatum, et decem præcepta legis, Judæis familiaris est : et ideo hoc frequenter abutuntur : licet juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, qui verbum SABA (סבא), nunc *septem*, nunc *plures*, nunc *juramentum* interpretantur, possit in hoc loco non *septem* significare, **65** sed *plures*. Hoc secundum litteram. Cæterum in adventu Domini Salvatoris, sep-

cogente recto sensu ; nam clavare vestem purpura, et vestem clavis purpureis intertextam. Græce *µεσοποπύρα*, dicebant veteres ; minime vero clavare purpuram.

^c Duo mss. Vatic. et Palat. *exuere vestimentis*, etc.

^d Voces *et ipsa urbs* in Hebr. aut Hieron. version. non sunt.

^e Palat. *quo scriptum est.* De hoc autem Scripturæ textu vide quæ ad epist. secundam Paschalem annotamus.

tem mulieres, id est, septem gratia Spiritus sancti, A quibus in consequentibus idem Propheta dicitur: *Esset virga de radice Jesse, et flos de radice ejus concendet: et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientie et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientie et pietatis: et implebit eum spiritus timoris Domini* (Isa. xi, 1, 2); apprehendent Jesum, quem multo tempore desideraverant, quia nullum alium potuerant invenire, in quo aeterna statione requiescerent. Unde et Joannes Baptista refert in Evangelio: *Et qui misit me, ipse mihi dixit: Super quem videris Spiritum sanctum descendentem et manentem in eo, ipse est* (Joan. i, 33). In Zacharia quoque legimus super lapidem unum septem oculos, et in uno aureo candelabro septem lucernas, et septem suffusoria, ac duas olivas ex utraque parte B lampadis, firma radice fundatas (Zach. iii). Quod autem gratia sancti Spiritus cuncta possideat, expositione non indiget Sed quia in hominibus semper patiebatur opprobrium, nullo vivente, ut Spiritus sancti dona posebant: propterea Jesu nomen sibi cupiunt invocari, ut quod in Lege imperfectum erat, in Evangelio compleatur.

(Vers. 2, 3.) *In die illa erit germen Domini in magnificentia et in gloria: et fructus terrae sublimis, et exultatio his qui salvati fuerint de Israel. Et erit, omnis qui relictus fuerit in Sion, et residuus in Jerusalem, sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Jerusalem.* Cum filiae Sion propter superbiam omnem ornatam perdiderint: et mœruerint luxurique portæ ejus, et ipsa desolata a conciderit, omnesque bellatores ejus perierint in prælio, in tantum et multæ mulieres unum virum habere vix possint: tunc oriatur germen nominis christiani, et terra dabit fructum suum: et exultatio erit his qui de Israel salvati fuerint, de quibus et supra dictum est: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorræ fuissimus* (Isa. i, 9). Et nota quod non omnis Israel salvetur, sed reliquæ populi Sion, et residuus in Jerusalem: omnis qui scriptus est in vita in Jerusalem, quibus et Dominus loquebatur: *Gaudete, quoniam nomina vestra scripta sunt in caelis* (Luc. x, 20). 66 Significat autem Apostolos et eos qui per Apostolos crediderunt.

(Vers. 4.) *Cum abluerit Dominus sordes filiarum Sion, et sanguinem Jerusalem laverit de medio ejus in spiritu judicii et spiritu combustionis.* Tunc salvabuntur reliquæ de Israel, quando in baptismo Salvatoris eis fuerint peccata dimissa, et ille sanguis ablatus, quem super se errans populus imprecatus est: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Math. xxvii, 25). Unde supra legimus: *Cum extenderit manus, non exaudiam vos: manus enim vestrae sanguine plene sunt* (Isa. i, 15, 16). Et postea eos ad poenitentiam provocans infert: *Lavamini, mundi estote.* Et nota quod sordes filiarum Sion laverit spiritu

judicii, sanguinem autem Jerusalem, spiritu combustionis. Quod enim leve est, lavatur: quod gravius, exurit. De quo judicii spiritu, et spiritu combustionis Joannes Baptista in Evangelio loquebatur: *Ego baptizo vos in aqua, qui autem post me venit, ipse vos baptizabit in Spiritu Sancto, et igni* (Math. iii, 11). Ex quo discimus, quod homo tantum aquam tribuat: Deus autem Spiritum sanctum, quo et sordes abluuntur, et sanguinis peccata purgantur.

(Vers. 5.) *Et creabit (al. creavit) Dominus super omnem locum montis Sion, et ubi invocatus est, nubem per diem, et funum et splendorem ignis flammantis in nocte.* In Christo enim nova creatura est, de qua alibi legimus: *Vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova* (II Cor. v, 17). Pro quo LXX transtulerunt: *Et veniet, et erit omnis locus montis Sion, et omnia quæ in circuito ejus sunt, proteget nubes per diem, et lumen ignis flammantis in nocte.* Quis autem veniet nisi ille, de quo scriptum est: *Veniet ex Sion qui liberet* (Isa. lxx, 20, juxta LXX). Et de quo alius propheta commemorat: *Adhuc paululum modicum, qui venturus est veniet, et non tardabit* (Abuc. ii, 3). Cum ille venerit, reddetur populo felicitas pristina, quam aliquando habuere in eremo; præcedente Domino eos per diem in columna nubis, et per noctem in columna ignis (Exod. xiii): ut nec in prosperis, nec in adversis b aliquando turbentur. Quod et in psalmo dicitur: *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem* (Ps. cxx, 6). Fumus autem in hoc loco non errorem et ignorantiam, sed gloriam significat, C juxta illud quod in hoc eodem propheta, secundum quorundam opinionem, lecturi 67 sumus (Infra c. 6): *Et domus impleta est fumo.* Et in Joel de gratia Spiritus sancti, quæ descendit super apostolos, dicitur: *Effundam de spiritu meo, et prophetabunt* (Joel. ii). Et, *Dubo prodigi: in caelo sursum, et signa in terra deorsum, sanguinem et ignem et vaporem fumi* (Act. ii, 17). Id ipsum significare puto et illud in Psalmis: *Qui tangit montes, et c^o fumigabunt* (Ps. ciii, 32).

(Vers. 6.) *Super omnem autem gloriam protectio. Et tabernaculum erit in umbraculum diei ab aestu, et in securitatem, et in absconionem a turbine et a pluvia.* Hunc locum Judæi ad Antichristum referunt, quem per turbine et tempestatem significari æstimant, quando eos Dominus a potentissimo adversario defensurus sit. Nos autem omnia referamus ad primum adventum Christi, de quo et in psalmis legimus: *Protexit me in abscondito tabernaculi sui: in petra exaltavit me* (Psal. xxvi, 9, 10): super quam fundata Ecclesia nulla tempestate concutitur, nullo turbine ventisque subvertitur. Plurimi Judæorum et hæc et universa, quibus ista sociata sunt, super Babylonia captivitate et reditu in Jerusalem sub Zorobabel et Ezra et Neenia intelligunt.

(Cap. V. — Vers. 1.) *Cantabo nunc dilecto meo*

a Victorious ait, Constat ex textu et commentario in fine precedentis capitis esse legendum considerit.

b Minus recta penes Maritan., aliquantum turbentur.

c Mavult Victor. in instanti funigant, juxta LXX, καπνίζονται.

canticum patruelis mei, vineæ suæ. Cantat propheta carmen lamentabile populo Israel, quod composuit ille, de quo scriptum est in Evangelio: *Cum autem vidisset eam (haud dubium quin Jerusalem) flevit super eam, et dixit: Si scires et tu quæ ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumdabunt tibi inimici tui munitiones, et vallabunt te, et prosternent te, et filios tuos (Luc. XIX, 41 et seqq.).* Et rursum: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos sub alas suas, et nolui? Ecce dimittetur vobis domus vestra deserta (Matth. XXIII, 37, 38):* cui simile est hoc quod nunc in isto carmine dicitur: *Dimittam vineam meam.* Quod autem Christus dicatur dilectus atque charissimus, quem Aquila *πατέρα μου* interpretatus est, *patrum, vel patrum, vel patrum,* quadagesimi quarti psalmi nos inscriptio docet: *Canticum pro dilecto.* Et vox Dei Patris in Evangelio: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui (Matth. III, 17).* Et in sexagesimo septimo psalmo legimus: *Dominus dabit verbum evangelisantibus virtute multa. Rex virtutum dilecti (Ps. LXXVII, 12, 13).* Hic ergo dilectus carmen lugubre fecit vineæ suæ, quod ego cantabo dilecto atque miserabili populo meo. Vel certe ita intelligendum: Cantabo Omnipotenti Deo Patri canticum Christi, qui est patruelis meus, hoc est, ex eadem mecum gente generatus. Quod autem vinea Dei appelletur populus Israel, et in fine hujus canticum legimus: *Vinea Domini exercituum, domus est Israel, et vir Juda germen laudabile ejus.* Et in septuagesimo nono psalmo (Vers. 9): *Vineam de Egypto transtulisti, eiecisti gentes, et plantasti eam.* In Evangelio quoque pone eisdem verbis, quibus Propheta nunc loquitur, Dominus textit parabolam: *Homo quidam erat piterfamilias, qui plantavit vineam, et maceriam illi circumdedit: et fodit in ea torcular, et edificavit turrim, et locavit eam agricolis, etc. (Matth. XXI, 33).* Et in Jeremia legimus: *Ego plantavi te vineam fructiferam, totam veram: quomodo conversa es in amaritudinem, vinea aliena (Jerem. II, 21)?* Itaque Jerusalem, ut diximus, plangitur: et sermone prophetico illius ruina cantatur. Porro Ecclesie, et populo quondam gentium, aliud carmen est editum, de quo in psalmis legimus: *Cantate Domino, omnis terra, annuntiate diem ex die salutare ejus. Annuntiate in gentibus gloriam illius in omnibus populis mirabilia ejus (Ps. XCV, 2, 3).* Et rursum: *Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit. Ostendit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam (Ps. XCVII, 1, 2).*

Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Hoc juxta Hebraicum Theodotio et Aquila transtulerunt: Symmachus autem more suo manifestius: *Vinea facta est dilecto meo in cornu in medio olivarum.* Por-

^a Expungit Victor. suas, ad fidem alior. mss.

^b In Vatican. meo hic atque infra constanter desideratur.

^c *Σακπίας.* Manuscripti codices habent hic metathesin π et ρ, scribunt enim antiqui notarii *σακπίας.*

ro LXX sensum magis quam verbum interpretati sunt: *Vinea facta est dilecto meo in cornu, in loco pingui, sive uberi, κίων enim utrumque significat.* Et revera nihil terra Repromissionis pinguis, si non montana quæque atque deserta, sed omnem illius latitudinem consideres, a rivo Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem contra Orientem: et ad septentrionalem plagam usque ad Taurus montem et Zephyrium Cilicie: quod mari imminet. Cornu autem regnum significare, et potentiam sæpe legimus, ut est illud in Evangelio: *Suscitavit cornu salutis nostræ in domo David pueri sui (Luc. I, 69).* Et, *In te inimicos nostros cornu ventilabimus (Ps. XLIII, 6).* Et in Zacharia quatuor cornua quatuor potentissima regna demonstrant (Zach. I). Hebræi hunc locum ita edisserunt: *Vinea Christo plantata est in cornu, id est, in forti loco atque sublimi, qui appellatur filius olei, vel quod indignat Dei misericordia, et ejus sustentetur auxilio: vel quod cunctis gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerit.*

(Vers. 2.) *Et sepsit eam, et lapides elegit ex illa, et plantavit vineam Sorec, et edificavit turrim in medio ejus, et torcular exstruxit in ea.* Per metaphoram, ut prius diximus, vineæ, describit populum Judæorum, quem sepsit Angelorum auxilio. Et lapides elegit ex eo, vel idola, vel omnia quæ Dei cultum poterant impedire. Et plantavit eam vineam Sorec, quam solus Symmachus *electam* interpretatus est, non verbum e verbo, ut mihi videtur, exprimens, sed sensum qui tenetur in verbo. Aiunt enim Hebræi, Sorec genuisse esse vitis optimæ, quod uberes fructus faciat atque perpetuos. Denique Sorec a quibusdam *καλλίστρος* interpretatur: quod nos in pulcherrimos fructus vertere possumus. Edificavit quoque turrim in medio ejus, templum videlicet in media civitate: et torcular exstruxit in ea, quod quidam altare significari putant. Sicut enim ad torcular omnes vineæ comportantur atque calcantur, ut ex eis exprimatur vinum, sic altare omnis populi suscipit fructus, et immolatas hostias devorat; juxta illud quod de Benjamin, in cujus tribu templum fuit et altare, legimus: *Benjamin lupus rapax, mane comedit: et ad vespertinam dabit escam (Gen. XLIX, 27).* Cuncta quæ dicuntur de vinea, possunt et ad animæ humanæ referri statum, quæ a Deo plantata in bonum, non uvæ attulerit, sed labruscas; et postea sit tradita bestiis concalcanda: nec divinum imbrem susceperit doctrinarum; quia præterita dona contempserit.

Et expectavi, ut faceres uvas, et fecit labruscas. Pro labruscis, quæ nos vertimus, in Hebræo scriptum est *בזשין*: quod Aquila interpretatus est, *σακπίας*, id est, *fructus pessimes*: Symmachus *ἀτελά*, hoc est, *imperfectos*: LXX et Theodo-

Apud Athen. I. 1, *σακπίας* est nomen cujusdam vini quod conditur herbis in eo putrescentibus seu marcescentibus, odoromque illarum ex marcore isto conspiciens. MARTIAN.

tio spinas : quibus Judæi Dominum coronaverunt. A illo enim expectante, ut vindemiæ tempore de-
 ferrent 70 uvas ad torcularia, pro quibus octa-
 vus et octogesimus tertius psalmus habent ti-
 tulos, isti se curis et vitibus sæculi demergentes,
 quæ in Evangelio (Marc. iv) spinæ interpretantur,
 blasphemiarum stimulos obtulerunt. Puto autem
 melius esse, *Busim* labruscas, quam spinas intelli-
 gi, ut coeptæ translationis similitudo servetur. Unde et
 Salvator dicit in Evangelio : *Numquid colligunt de
 spinis uvas, aut de tribulis ficus* (Math. vii, 16).

(Vers. 3, 4.) *Nunc ergo habitatores Jerusalem, et
 viri Juda judicate inter me et vineam meam; quid est
 quod ultra debui facere vineam meam et non fecerim ei?
 An quod expectavi ut faceret uvas, et fecit labruscas?*
 Feci, inquit, universa quæ debui, plantavi vineam
 in loco uberriimo, circumdedi maceriam, elegi lapi-
 des, et flagella ejus hastilibus calamisque subrexi :
 vitis quoque ipsa non fuit una de pluribus, sed electa
 et ἀλλότρητος. *Ædificavi* firmissimam turrim, in qua
 fruges recondere, et de qua insidiantes frugibus
 bestias contemplerer. Extruxi torcular, ut in eodem
 potissimum loco premerentur uvæ, et vinum funde-
 rent. Quia hæc igitur feci, quæ facere debui, res-
 pondeant mihi habitatores Jerusalem et Judæ :
 immo judicent inter me et vineam meam, quid est
 quod facere debui, et non fecerim? Et illis tacenti-
 bus, sibi ipse respondet : Nisi forte in hoc erravi,
 quod pro labore meo expectavi, ut uvas faceret,
 non labruscas, quas inculca ac deserta vinea afferre
 consuevit. Tale quid et Nathan Propheta ad David
 missus loquitur (II Reg. xii), et interrogat eum per
 parabolam, ut dum de alio judicat, de se promat
 sententiam. Ergo et hic populus interrogatur quasi
 de vinea, ut contra se ipse respondeat. Hunc locum
 in Evangelio plenius Salvator exequitur (Math. xxi),
 et quod hic prætermissum est, Scribas et Phariseos
 interrogat. In Isaiâ enim nihil dictum est de agrico-
 lis, nec quæ passuri sint indicatur; sed tantum de
 vinea sermo est : ibi autem quasi alia sit vinea et
 alii agricolæ, sic de populo loquitur et magistris,
 ut malos male perdat, et vineam aliis agricolis lo-
 cet; significans apostolos et eos qui apostolis suc-
 cessuri sunt. Nec vero *καταλογία* est, ut plerique
 sentiant in eo quod ait : *An quod expectavi, ut fa-
 ceret uvas, et fecit labruscas?* Supra enim apud se
 71 tacitus loquitur, hic autem quod cogitaverat,
 a alios interrogat.

(Vers. 5, 6.) *Et nunc ostendam vobis quid ego fa-
 ciam vineam meam : Auferam septem ejus, et erit in di-
 reptionem : diruam maceriam ejus, et erit in concul-
 cationem. Et ponam eam desertam; non putabitur, et
 non fodietur : et accendent super eam vepres et spi-
 næ. Provocavi, inquit, vos supra, o habitatores Jeru-
 salem, et viri tribus Judæ, ut judicaretis inter
 me et vineam meam, et interrogavi, ut diceretis*

quid debuerim facere quod non fecerim. Et quia
 juxta Evangelicam parabolam non vultis respondere
 quod sciscitor, ego mihi respondebo ipse pro vobis,
 indicans quid facturus sim : Quoniam feci vineam meam
 cuncta quæ debui, et pro uvis attulit labruscas,
 auferam universa quæ dederam. Tollam angelorum
 auxilia, de quibus in psalmis scriptum est : *Circumdat
 Angelus Domini in circuitu timentium eum, et libera-
 bit eos* (Ps. xxxiii, 8) : et diripietur ab adversariis.
 Destruam muros, et inimicis gentibus subiacebit,
 eritque deserta et non putabitur in æternum, nec
 fodietur, ut redigatur in vepres : et ascendent in ea
 spinæ. Hæc autem sub metaphora vineæ, de Jeru-
 salem atque Judææ dicuntur solitudine, quod pleri-
 que Judæorum putant sub Babyloniis accidisse : quod
 et nos ex parte factum negare non possumus. Sed
 quia sequitur : *Et nubibus mandabo, ne pluant super
 eam imbrem*, hoc in illa captivitate intelligi non po-
 test. Siquidem et Jeremias capta jam urbe prophe-
 tavit in populo : et Ezechiel, Daniel quoque et tres
 pueri, vel prophetasse, vel mirabilia signa etiam in
 captivitate fecisse narrantur : et postea Aggæus et
 Zacharias futura dixerunt in consolationem populi
 servientis. Tollitur autem Dei auxilium ab his qui
 indigni sunt : ut quia non senserant Deum per be-
 neficia, sentiant per supplicia. Vel ideo truculenta
 quædam et aspera comminatur, ut conversi ad pœ-
 nitentiam, imminetia tormenta devitent. Verbum
 Hebraicum סאיח (רנח) omnes voce simili spinas in-
 terpretati sunt. Si ergo *Saiih* in præsentī loco spinæ
 dicuntur juxta Aquilam et Theodotionem et LXX,
 respondeant quomodo supra *Busim* non labruscas,
 sed spinas transtulerunt.

Et nubibus mandabo ne pluant super eum imbrem.
 Istæ sunt nubes quas eduxit 72 Dominus ab extremo
 terræ, de quibus et in psalmo legimus : *Veritas tua
 usque ad nubes* (Ps. xxv, 6). Hæ nubes, quoniam
 sub Elia omnes idololatræ erant, tribus annis et sex
 mensibus super terram Israël non pluerunt (III Reg.
 xviii). Quod quidem non solum de prophetis, sed
 de apostolis possumus intelligere, quod post passio-
 nem Domini, nec prophetas, nec apostolos habue-
 runt Judæi, ne pro uvis afferrent spinas, sed pro
 sterilitate et ariditate sua precarentur eum, qui po-
 test imbres præbere virtutum. Unde et in Levitico
 loquitur ad eos : *Ponam cælum vobis ferreum, et ter-
 ram æneam* (Levit. xxvi, 19). Et in Deuteronomio :
*Erit cælum super caput tuum æneum, et terra subter
 te ferrea* (Deut. xxviii, 23, 24). Et rursum, *Dabit
 Dominus fluxiam terræ tuæ.* ^d Et, *Cinis de cælo de-
 scendet super te, donec eradicet te, et deleat*; quia
 terra quæ frequenter super se venientem suscipit
 pluviam, et non facit segetem, sed spinas et tribu-
 los, reproba est et maledictionis proxima, cujus fi-
 nis combustio est.

(Vers. 7.) *Vinea autem Domini exercituum domus*

^c Desideratur in Vatic. super eam.

^d Addit Victor. et pulverem, ex Græco κροσσόν, et
 atque Hebraico פחם.

^a Idem Vatic., *Nunc ergo habitatores et viri Juda,*
 atque *Jerusalem* nomine.

^b Vatic., in recto, *alius.*

Israel est : et viri Juda germen delectabile ejus. Id est, Dei : sive ut LXX transtulerunt, novella plantatio dilectissima. Israel et Judas hoc inter se differunt, quod omnis populus prius appellabatur Israel, et postea, regnante David super tribum Juda, et Roboam filio Salomonis super duas tribus, Judam et Benjamin, hi qui erant in Samaria, hoc est, decem tribus, vocabantur Israel; et quibus regnabant de genere David, appellabantur Juda. Et quoniam ab Israel vituli colebantur in Dan, et in Bethel, propterea ab Assyriis primum est capta Samaria; et multo post tempore Judas a Chaldeis ductus est in Babylonem, quia minora peccaverant. Unde et in Ezechiele ad utriusque populi peccata purganda, Israel in sinistro latere ponuntur, juxta Septuaginta, dies centum nonaginta, sive ut verius in Hebraico continetur, trecenti nonaginta : Judæ autem quadraginta dies (Ezech. iv, juxta LXX et juxta Hebraicum). Hoc dico, ut comparatione Israel, id est, decem tribuum, amabilem atque dilectum ostendam Judam, in quo erant sacerdotes et levitæ, et Dei religio versabatur eo tempore, quo propheta Isaias loquebatur ad populum. Et pulchre Israel, hoc est, totus populus, domus est : Judas autem, qui separatis 73 tribubus postea pullulavit, novellum dicitur delectabile. Sed et hoc notandum, quod juxta consuetudinem prophetalem, quæ prius per metaphoram dicta sunt, vel per parabolam, postea exponuntur manifestius : quod vinea et novella plantatio, Israel et Judas sit.

Et expectavi ut faceret judicium, et ecce iniquitas : et justitiam, et ecce clamor, sive ut LXX transtulerunt, Expectavi ut faceret judicium, et fecit iniquitatem, et non justitiam, sed clamorem. Volumus Latinis insinuare auribus quod ab Hebræis didicimus : Judicium, apud eos appellatur MESPAT (משפט) : iniquitas, sive dissipatio, ut interpretatus est Aquila, MESPAA (משפה). Rursum justitia dicitur SADACA (צדקה) : clamor autem appellatur SAACA (צעקה). Una itaque vel addita littera, vel mutata, sic verborum similitudinem temperavit, ut pro MESPAT, a MESPAA : et pro SADACA poneret SAACA, et elegantem structuram sonumque verborum, juxta Hebræam linguam redderet. Expectavit autem Deus, ut populus Judæorum faceret judicium, id est, uvas : et fecit iniquitatem, id est, labruscas : et expectavit justitiam, ut largiorem tantorum munerum a Patre misericordiam susciperet, et fecit clamorem, quo vociferatus est contra Dominum, et clamavit, dicens : Tolle, tolle, crucifige talem (Joan. xix, 15). Unde et Paulus apostolus scribit : Omnis ira et clamor, et blasphemia auferatur a vobis cum omni malitia (Ephes. iv, 31). Vel certe quoniam justi sanguinem fuderant, sanguis Dominicæ passionis clamabat ad Dominum : propterea clamorem pro justitia reddiderunt, juxta illud quod in Genesi legimus, Vox sanguinis Abel fratris tui clamat ad me (Gen. iv, 10).

(Vers. 8.) *Vix qui conjungitis domum ad domum, et*

^a Idem Vatic. pro *mespat diceret mestphan, etc.*

agrum agro copulatis usque ad terminum loci : Numquid habitabitis soli vos super terram ? Pro eo quod nos diximus, usque ad terminum loci, LXX transtulerunt, aut auferatis proximo : Symmachus et Theodotus : donec deficiat, vel non sit locus ; ut deficiente terra, nequaquam saturet avaritia. Quod quidem et generaliter adversum omnes, quibus nihil satis est, dictum puto : et specialiter contra vineam Domini, quæ pro uvis fecit labruscas, id est, pro judicii iniquitatem, et pro justitia clamorem. 74 Quæ est enim rabies, cum lecta et agri ad depellendos imbres, et ad serendas [Al. cerendas] fruges haberi debeant, ea habere cupere, in quibus cunctis habitare non possis, et quæ colere non sufficiat : alteriusque necessitatem, tuam facere voluptatem ? Juxta tropologiam contra hæreticos quidam hoc dictum arbitrantur : qui cum moverent pedes suos de Oriente, veniunt in campum Sennaar, qui interpretatur excussio dentium : et ædificant civitatem confusionis, turrimque superbæ, et audiunt sub verbis aliis : Audite hæc, duces domus Jacob, et residui domus Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate (Mich. iii, 9, 10). Isti domos domibus, id est, dogmata conjungunt dogmatibus ; quibus dicitur per Michæam, Nolite ædificare in domo derisum (Mich. iii), ne supra fundamentum Christi, quod apostolus Paulus posuit (I Cor. iii) et in quo debuerant ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos : e contrario ædificent ligna, fenum, stipulam, quorum finis incendium est. De hujusmodi domibus Salvator in Evangelio loquitur : Omnis qui audierit verba mea, et non fecerit ea, assimilabitur viro stulto, qui ædificavit domum suam super arenam. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti et inieperunt in domum illam, et cecidit : et fuit ruina domus illius magna (Math. vii, 26, 27). Tandem autem quærentur hæretici nova veteribus jungere, et eadem recentioribus immutare, donec et sensus humanus et sermo deficiat.

(Vers. 9.) *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum : Nisi domus nullæ desertæ fuerint, grandes et pulchræ absque habitatore. Pro eo quod nos juxta Hebraicum vertimus, In auribus meis sunt hæc Domini exercituum, id est, verba quæ locutus est Dominus, adhuc resonant in auribus meis : LXX transtulerunt, Audita sunt hæc in auribus Domini sabaoth. Non quod Propheta verba Domini audierit, sed in auribus Domini audita sint quæ Propheta dicturus est : cum consequentius sit intelligere, audisse Prophetam, quæ Dominus sit locutus. Dominus autem locutus est, quod post captivitatem, domus magnæ atque pulcherrimæ desertæ futuræ sint, non habentes habitatorem.*

75 (Vers. 10.) *Decem enim jugera vinearum facient lagunculam unam, et triginta modii sementis facient modios tres. Pro laguncula, quam soli LXX transtulerunt, omnes alii batum interpretati sunt, quod Hebraice dicitur BETA (בט). Et pro triginta modiiis, quos nos pro coro posuimus, qui Hebraice dicitur*

^b Vatic., *juga vinearum* by Google

ura (אָרְבָּה), LXX verterunt *artabas sex*: a quæ mensura Ægyptiaca est, et facit modios viginti. In sterilitate ergo nimia quæ sequitur captivitatem, decem jugera vinearum facient batum, id est, tres amphoras: et triginta modii seminis, id est, corus, faciet ephi, quod LXX *tres mensuras* interpretati sunt, id est, tres modios. Batus autem in liquidis speciebus dicitur, et ephi, sive epha ejusdem mensuræ in aridis. Sicut in Ezechiel juxta Hebraicum legimus: *Ephi justum, et batus justus erit vobis. Ephi et batus æqualis et æquis mensuræ erunt, ut capiat decimam partem cori batus, et decimam partem cori ephi: juxta mensuram cori erit æqua libratio eorum* (Ezech. xlv, 10, 11). Quærimus juxta anagogen, quomodo hæreticorum domus grandes et pulchræ sint, quæ cum judicii tempus advenit, nullum habitorem habeant. Omnis enim pompa structuraque verborum, et argumenta dialectica rediguntur ad nihili. Et quia juxta apostolum Paulum (II Cor. iii) non solum Dei ædificatio sumas, sed et agricultura, quam imitantes^b hæretici suffodiuntur et eradicantur ab Jeremia: Idcirco ubi decem jugera vinearum, sive ubi decem jugera operantur, facient batum unum, et triginta modii sementis facient ephi (Jerem. xviii), ut de denario numero, qui in Scripturis sanctis mysticus atque perfectus est: et de tricenario, in quo prophetauit Ezechiel (Ezech. i), et Dominus baptizatus est (Luc. iii), redigantur ad ephi, qui ad comparationem multiplicis numeri, unione constringitur. Quod autem ædificatio et agricultura referatur ad intelligentiam spiritalem, etiam alio loco Paulus apostolus docet (Ephes. iv), fundatos et radicatos in claritate credentes esse contestans. Unde et Ecclesiastes (Eccl. ii), non solum sibi ædificavit domos, sed plantavit vineas, et fecit hortos et pomaria, et instituit omnes arbores pomiferas, extraxitque piscinas, ut irrigaret⁷⁶ saltum. Porro hæretici imaginem tantum habentes umbramque virtutum, et non ipsam veritatem, absque fructu operum, verborum folia pollicentur. De quorum arboribus dicit Dominus: *Omnis plantatio, quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur* (Matth. xv, 13). De vinea enim Sodomorum vinea eorum, et prologo eorum de Gomorra: Uva eorum, uva fellis, et botrus amaritudinis eis, furor draconum vinum eorum, et furor aspidum insanabilis (Deut. xxxii, 32, seqq.).

(Vers. 11, 12.) *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam et potandum usque ad vesperam, ut vino astuctis. Cithara, et lyra, tympanum, et tibia, vinum in conviviis vestris: et opus Domini non respicitis, nec opera manuum ejus consideratis.* Pro ebrietate, quam Aquila est interpretatus et Symmachus, LXX ipsum Hebraicum posnerunt *SICERAM* (שִׁכָּרָה), quod omnem significat potionem, quæ inebriare potest, et statim mentis evertere. Arguit autem juxta consequentiam cœptæ explanationis agricolæ vineæ, qui

A Imminente sterilitate, et vicino incendio, quo vepres et spinæ sunt comburendæ, luxuriæ se et voluptatibus tradiderunt: non solum in vescendo et bibendo; sed in aurium quoque oblectatione, et in diversis musicæ artis generibus. Qui cum ista faciunt, opus Domini non respiciunt, nec considerant quæ ventura sint. Abutamur hoc testimonio ad verum principes Ecclesiæ, qui de mane consurgunt ad sectandam siceram, et bibendum usque ad vesperam: de quibus in alio loco dicitur: *Væ tibi civitas, cujus rex juvenis est, et principes tui mane comedunt* (Eccl. x, 16). Qui deliciis occupati, ex creaturis non intelligunt Creatorem, nec considerant opera manuum ejus, de quibus legimus: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Ps. xxxii, 6). Potest B juxta altiore intelligentiam, omnis animæ perturbatio ebrietas appellari, quæ concipitur de vino furoris draconum, et de veneno aspidum insanabili, quod nonnulli bibunt ab adolescentia usque ad senectutem, hoc est, de mane usque ad vesperam (Deut. xxxii). Alii vero hora terita, sexta, vel nona, et undecima suscitantur de convivio, et dicitur ad eos: *Expergiscimini qui ebrii⁷⁷ estis a vino.* Super hoc vinum, et super hujusmodi uvæ ac vineas pluit Dominus sulphur et ignem a Domino: et quicumque ex earum vino biberit, æstuat atque comburitur. Requirit citharam et psalterium, cujus repertor est Jubal, de Cain stirpe generatus (Gen. iv), nec audit Dominum dicentem ad Aaron: *Vinum et siceram non bibetis tu et filii tui, quando ingredimini in tabernaculum testimonii, aut acceditis ad altare* (Lev. x, 8). Has citharas, et lyras, tympanumque, et tibias rex Babylonius habuit, quibus consonantibus, universarum gentium populi prosternebantur in terram, et adorabant auream statuam (Dan. iii). Quod autem primum tempus humanæ sapientiæ, quando egredimur pueritiam, et ad rationalem venimus ætatem, mane in Scripturis intelligatur, multa testimonia docere nos poterunt: de quibus exempli causa ponenda sunt pauca: *Mane mittebam Prophetas*; et: *Mane exaudies orationem meam. Mane assistam tibi, et videbo* (Ps. v, 4, 5); et: *De nocte cresurget spiritus meus* (Ps. lxxii, 1); et: *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo* (Ps. c, 8); et: *In matutinis interficiebam omnes peccatores terræ, ut disperderem D de civitate Domini omnes qui operantur iniquitatem* (Ps. xxix, 7); et in alio loco: *Ad vesperam demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia, et cætera his similia.* Consurgimus autem de mane, quando vitia relinquimus in pueritia, et dicere possumus: *Peccata juventutis meæ et ignorantia ne memineris* (Psal. xxiv, 7). Ortoque nobis sole justitiæ, fugantur tenebræ, et statim interficimus omnes cogitationes, quæ ad peccata nos provocant, et de civitate mentis nostræ illos disperdimus peccatores, de quibus Salvator loquitur: *De corde exeunt cogitationes*

Acham. Act. i, sc. 2, p. 375.

^b In Vatic., quam amittentes hæretici, etc.

^a Epiph. de Pond. et mensur.: 'Αρτάβη τοῦτο τὸ μέτρον κατ' Ἀίγυπτίους ἐκλάθον. Artaba hæc mensura ab Ægyptiis appellatur. Sic scholiastes Aristophanis ad

mala, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonio, blasphemias (Matth. xv, 19), et reliqua. Infelicissimi autem sunt qui de mane usque ad vesperam ebrietate, gula et diversis voluptatibus occupati, non intelligunt in se opera Domini, nec considerant cur creati sunt.

(Vers. 13.) *Propterea ductus est captivus populus meus, quia non habuit scientiam: et nobiles ejus interierunt fame, et multitudo ejus siti exaruit.* ^a Hæc juxta litteram **78** accidisse populo Judæorum sub Vespasiano et Tito Romanis principibus, tam Græca quam Latina narrat historia. Quod quidem et spiritualiter hodie quoque patiuntur, sustinentes non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi sermonis Dei: quia nec respexerunt opus Domini, nec consideraverunt operam manuum ejus, neque habuerunt ejus scientiam, qui semper locutus est per Prophetas (*Amos. viii*). Unde et in Psalmis dicitur de eis: *Convertentur ad vesperam, et famem patientur ut canes, et circumibunt civitatem (Ps. lviij, 16)*. Quod autem omnis sermo doctrinæ, panis appelletur et aqua, illud docet Evangelicum: *Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Dei (Luc. iv, 4)*: *Et, Quicumque biberit de aqua, quam dederò ei, non sitiet in æternum (Joan. iv, 13)*. Et in psalmo dicitur: *Super aquas refectiois educavit me (Ps. xxij, 2)*. Unde et Dominus non vult esurientes in eremo dimittere, ne lassentur; et corruant, et interficiantur fame (*Matth. xv*). Et de justo viro dicitur: *Juvenis fui, et senex, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus querens panem (Ps. xxvi, 25)*. Quidam hoc quod dicitur: *Captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam: et nobiles ejus interierunt fame, et multitudo ejus siti exaruit*, generaliter de inferis, et gehenna interpretari volunt, in qua punietur omnis qui Dei non habuerit scientiam.

(Vers. 14, 15.) *Propterea dilatavit infernus animam suam, et aperuit os suum absque ullo termino, et descendunt fortes ejus, et populus ejus, et sublimes gloriosique ejus ad eum. Et incurvabitur homo, et humiliabitur vir, et oculi sublimium deprimentur.* Qui surrexerunt mane ad sectandam siceram, et permanserunt in ebrietate usque ad vesperam, et voluptate ac deliciis occupati, opus Domini respicere noluerunt, nec opera manuum ejus contemplati sunt, propterea ducti sunt in captivitatem, quia non habuerunt scientiam Filii Dei, dicente ipso ad eos, *Nec me scitis, nec qui me misit (Joan. viii, 19)*, et in ipsa captivitate fame perierunt, ac aruerunt siti. Unde infernus et mors dilatavit animam suam, et aperuit os suum, et absque ullo numero, et satiæ devoravit in perpetuum puniendos: **79** ita ut principes et populus, et sublimes gloriosique terræ Judæe descenderent ad eum, et humiliaretur omnis superbia, et oculi sublimium deprimerentur, intelligentium se

esse mortales; et cuncta rebus expleta, quæ vetera per Prophetas Dominus nuntiavit. Infernus autem animam habere dicitur, non quod animal sit, juxta errorem quorundam; sed quod verbis humana consuetudinis, rerum insensibilium exprimamus affectum, quod insatiabilis sit, et nunquam mortuorum multitudine compleatur. Quomodo et in manu lingue mors dicitur (*Prov. xviii*), et omnipotens Deus Sabbathæ, et Neomenias Judæorum odioso loquitur animam suam (*Isai. i*). Quidquid de populo diximus Judæorum, tropologice referri potest ad eos qui sæculi deliciis occupati, nec respicientes opera Dei, captivi ducuntur in peccatum, et non habent scientiam Dei: et idcirco fame et siti perunt bonorum operum atque virtutum, et detrahentur in gehennam, ibique æternis cruciatibus deputati, potentiam et superbiam miseria cernent et humilitate mutari.

(Vers. 16.) *Et exaltabitur Dominus exercituum in judicio: et Deus sanctus sanctificabitur in justitia.* Cum captivus ductus fuerit populus, quia non habuit scientiam, et interierit fame, et siti exaruerit, et dilataverit infernus animam suam: et decenderint fortes atque sublimes gloriosique in profundum, et incurvatus fuerit homo, et humiliatus vir, et recuperint omnes juxta merita sua: tunc exaltabitur Dominus in judicio, cujus prius injustum videbatur esse judicium, et Deus sanctus ab omnibus sanctificabitur in justitia, ut impleatur illud quod in Evangelio dicitur: *Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum (Matth. vi, 9)*; et: *Pater juste, mandata tua non cognovit (Joan. xvii, 25)*. Unde cavere debemus ne præveniamus judicium Dei, cujus judicia magna sunt, et inenarrabilia, et de quo Apostolus loquitur: *Inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ illius (Rom. xi, 33)*, donec illuminet occulta tenebrarum, et aperiat cogitationes cordium (*I Cor. iv, 5*), qui dicit in Evangelio: *Nolite judicare, ut non judicemini (Matth. vii, 1)*. Cui sententiæ congruens Paulus apostolus præcepit: *Tu quis es qui judicas alienum servum? suo Domino stat, aut cadit. Stabit autem: potens est enim Deus statuere illum (Rom. xiv, 4)*.

(Vers. 17.) *Et pascentur agni juxta ordinem suum: et deserta in ubertatem versa, advenas comedent.* Pro pascentibus agnis juxta ordinem suum, quod in bonam partem accipitur, nescio quid volentes **LXX** transtulerunt, *pascentur direpti quasi tauri*; pro agnis tauros intelligentes, et rursus pro advenis interpretantes agnos. Quando autem Dominus exaltatus fuerit in judicio, et sanctus in sua sanctificatus justitia, ut mali agricolæ male pereant, et exaltata cedrus securi Domini succidatur; tunc qui fuerint de agnorum numero, non hædorum, pascentur in Ecclesiæ pratis, et dicent: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit (Ps. xxij, 1)*; et quæ a Judæis deserta sunt, versa

^a Euseb.: Ἐπιπλεῖν μὲν οὖν ἐπέβλην αὐτοῖς ταῦτα καθ' ἰστορίαν ἐπὶ Οὐλοσπασίου καὶ Ἀδριανοῦ Ῥωμαίων ἀποστατών, καὶ κατὰ δίκαιον δὲ στασιάζοντας τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς ζωῆς, ὅτι καὶ νῦν τροφῆς ἰουδαίου τὰ ψυ-

χας λιμῶντουσι κατὰ τὴν φάσκουσαν περὶ αὐτῶν γραφῆς, quæ ab Hieron. pene ad verbum Latine sunt red-dita.

in ubertatem comedet gentium populus. Hæc juxta tropologiam. Cæterum ut ordinem compleamus historiz, id ipsum aliis verbis dicitur, de quo supra legimus: *Regionem vestram in conspectu vestro alieni devorant, et deserta est atque subversa a populi sesteris* (Isai. 1, 7). De toto enim orbe congregata gentium multitudo habitat in Judæa, et ejectis prioribus populis, ideo ex parte cæcitas facta est domui Israel, et subintraret plenitudo gentium (Rom. 11). Poltreque juxta LXX direpti sunt atque vastati et ducti in captivitatem quasi tauri, de quibus Dominus dixerat: *Tauri pingues obsederunt me, ut loca tauro-rum occuparent agni.*

(Vers. 18, 19.) *Væ, qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, et quasi vinculum plaustrum peccatum. Qui dicitis: festinet et cito veniat opus ejus, ut videamus, et appropiet et veniat consilium sancti Israel, et scimus illud.* Pro vinculo plaustrum, corrigi jugi vitulæ, sive vaccæ, LXX transtulerunt. Quod autem vincula dicantur esse peccata, crebrius legimus. E quibus illud est: *Funiculis peccatorum suorum unusquisque constringitur* (Prov. v, 22). Et Dominus arguens populum delinquentem, qui peccatis peccata sociarat, *scit flagellum de funiculis, ostendens eis quomodo domum Dei fecissent speluncam latronum* (Joan. 11), et sedem orationis vertissent in domum negotiationis (Math. 21). Conviva quoque cœnæ Domitæ, vestem non habens nuptialem, vinculus pedibus ac manibus ejiectur in tenebras exteriores (Math. 22). Et Dominus venit, ut his qui erant in vinculis diceret: *Exite* (Isa. 49, 9); et qui versabantur in tenebris, *revelamini* (Psal. 124, 8). Ipse enim solvit compeditos, et illuminat cæcos: quos Jeremias vinculos terræ nuncupat. Nec plangit eos qui peccata cœperint, *Statimque desierint*: non est enim justus super terram qui faciat bonum, et aliquando non peccet (Eccl. vii, 2); sed qui longo funiculo peccata protraxerint. Unde et in Numeris legimus (Cap. 19), vaccam rufam, cujus cinis expiatio populi est, non aliter immolari et offerri ad altare Domini, nisi quæ terræ opera non fecerit, jugumque non traxerit, nec vinculis jugi Nabuchodonosor fuerit ligata. Et in hoc eodem propheta pro cingulo veritatis, filiz Sion cinguntur funiculo. Achitophel quoque et Judas [quorum alter David, alter Dominum prodiderunt] fune longissimo trahentes peccata sua, periere suspendio; priantes malum conscientiz præsentem morte finire, et nihil esse post mortem. Quod autem juxta Hebraicam et omnes alios interpretes, appellantur funiculi vanitatis; hoc significat, quod scientibus peccatum facile textitur, et tam inane et facile est, ut aranæarum fila texuntur: sed cum inde voluerimus exire, solidissimis vinculis necitur. Plaustrum autem plenum oneratumque peccatis facilis intelligunt, qui meminerint scriptum in Zacharia, impietatem sedere super talentum plumbi

(Zach. v): et Ægyptios qui gravi peccatorum sarcina premebantur, quasi plumbum in mare Rubrum esse demersos (Exod. xv). Et in alio loco peccator loquitur: *Iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum: sicut onus grave gravatæ sunt super me* (Ps. xxxvii, 5). Dicuntur autem hæc ad principes Judæorum, qui supra arguitur sunt in avaritia atque luxuria: quod provocati a Domino ad penitentiam, et postea ab Apostolis ejus, usque hodie perseverent in blasphemis, et ter per singulos dies in omnibus synagogis sub nomine Nazarenorum anathematizent vocabulum Christianum. Est autem sensus: *Væ vobis qui putatis diem judicii non futurum, vel non venturam captivitatem quam propheticus sermo prædicit: qui dicitis ad Prophetam: Usquequo nobis Dei minaris iram? volumus eam scire, jam veniat.* Hoc autem per ironiam loquuntur, quoniam eam non putant esse venturam, sed simulari a Propheta.

(Vers. 20.) *Væ qui dicitis malum bonum, et bonum malum: ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, et dulce in amarum.* Eiusdem criminis est, bonum, lucem, et dulce, contrariis vocare nominibus, cujus, *Malum, tenebras, et amarum* vocabulis appellare virtutum. Hoc contra eos qui peccatum non putant, si bono detrahant, et non æstimant esse delictum, si laudent malum. Ponunt autem Judæi bonum malum, et lucem tenebras, et dulce amarum, suscipientes Barabham latrocinii et seditionis auctorem, et crucifigentes Jesum, qui non venerat nisi ad oves perditas domus Israel, ut salvaret quod perierat. In Barabham intelligamus diabolum, qui cum sit nox et tenebræ, transfiguratus in Angelum lucis (Math. xxvii). Unde et Apostolus loquitur: *Quæ participatio justitiæ cum iniquitate? quæ societas luci ad tenebras? qui consensus Christi et Belial* (II Cor. vi, 14, 15)? Neque enim lucerna tollenda est, et ponenda sub modio, vel sub lecto, sed supra candelabrum, ut omnibus luceat. Nec arbor malos afferens fructus, bonæ arboris est appellanda vocabulo (Math. v). Unde et in Genesi mystico sermone narratur, quod divisit Deus inter lucem ac tenebras, quæ in principio super abyssum ferebantur (Gen. 1). Quod autem bonus Salvator sit appellatus, ipse in Evangelio loquitur: *Pastor bonus ponit animam suam pro ovibus suis* (Joan. x, 11). Lucem quoque esse se dicit: *Ego sum lux mundi* (Joan. viii, 12), et quotidie cœlesti panis saturati dicimus: *Gustate et videte, quam suavis est Dominus* (Ps. xxiii, 9). E contrario quando dicimus: *Libera nos a malo* (Math. vi, 13); et: *Mundus in maligno positus est* (I Joan. v, 19), diaboli cupimus insidiis liberari. Quod autem ipse tenebrarum et amaritudinis significetur nominibus, crebrius legimus. Sed et hoc possumus dicere, quod omnia contraria dogmata veritati amara sint, et sola dulcis veritas. Unde cavendum est, ne pro veritate sequamur mendacium, ne pro lumine tenebras. Mul-

^a Præponit Victor. mss. exemplarium suorum ope, *Ego sum Pastor bonus*. Tertio ab hoc versu iterum præponit, et de dulcedine ipsius quotidie, etc.,

ex mss. iisdem: simulque sacram Eucharistiam quotidie confici, ex hoc loco, argumentatur, cui et alium ex Commentar. in Ezechiel. xlvi apponit.

tæ enim sunt viæ quæ videntur hominibus rectæ, et novissima earum perveniunt in profundum inferni. Est quoque justus periens in justitia sua, cui dicitur: *Ne sis justus multum (Eccl. vii, 17)*. Quas ob causas Israel reprobiti se via ambulaturum regia, nec ad sinistram, nec ad dexteram declinatorum (*Deut. v*). Et ut loquar quod sentio: difficile hoc maledicto quis carere potest, cum et malis frequenter adulemur propter potentiam, et bonos despiciamus propter inopiam. Unde significantius interpretatus est Aquila: **83** *Væ qui dicit malo, bonus es, et bono, malus es (Prov. xvii, 15)*. Et in hunc congruit sensum illud quod Salomon in Proverbis loquitur: *Qui judicat justum injustum, et injustum justum, abominabilis est uterque apud Deum*. Scribæ quoque et Pharisæi verba Salvatoris non recipientes, sed traditiones hominum, et aniles fabulas, fecerunt bonum malum, et malum bonum.

(Vers. 21.) *Væ qui sapientes estis in oculis vestris, et coram vobismetipsis prudentes*. Qui vobis, inquit, ipsi videmini sapientes esse, qui prudentiam sequimini, non Dei, sed hominum: et cum non recipiatis Dei virtutem Deique sapientiam, putatis vos esse sapientes (I Cor. i). Inter sapientiam et prudentiam hoc dicunt interesse Stoici, quod sapientia rerum sit divinarum humanarumque notitia: prudentia autem tantum mortalium. Consequenter autem hæc adversum Scribæ dicuntur et Pharisæos, qui habentes clavem scientiæ, nec ipsi ad Christum introeunt nec alios introire permittunt (*Luc. xi*).

(Vers. 22.) *Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam siceram, id est ebrietatem*. Quibus supra dixerat: *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, et potandum usque ad vesperam, ut vino astuetis*, de his etiam nunc loquitur: qui potentes sunt ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendum siceram (*Deut. xxxii*). Qui inebriati vino draconis, et veneno aspidum insanabili, virtute Domini calumniabantur. Et ipsi ebrii inebriabant populos, ut pari furore bacchantes, adversus Dominum conclamarent. Juxta tropologiam ante jam diximus: quod sacerdotes ingressuri Tabernaculum Dei, non debeant vinum bibere et siceram (*Levit. x*). Quibus nunc addimus, quod Nazaræis quoque præceptum sit, qui se sanctificant Domino, ut vinum et siceram, et omne quod de uvis est, non bibant, nec comedant, ne uvam quidem passam, et acetum ex vino (*Num. vi*). Sed et in Proverbis præcipitur: *Potentes qui iracundi sunt; vinum non bibant, ne cum biberint, obliviscantur sapientiæ*. Inter vinum et siceram juxta anagogen hoc esse arbitror, quod vinum e pluribus una perturbatio est, verbi gratia, libidinis, avaritiæ, gulæ, et invidiæ. Sicera **84** autem, id est, ebrietas, omnes in se vitiorum continet passionem, quas rectius Latino sermone perturbationes possumus dicere, quod statum mentis evertant, et ebrios faciant nescire quid agant. Qui ergo ^a præ-

sunt, plurimum debent carere vitis, et maxime ira, quæ furori proxima est: ne quanto plus possint, tanto amplius subjectis noceant. Miscet siceram qui cum ebrietate plenus sit, ad decipiendos homines, umbras quasdam et imagines simulat se habere virtutum.

(Vers. 23.) *Qui justificatis impium pro muneribus, et justitiam justis aufertis ab eo*. Et hæc pars vitiorum est vineæ, quæ pro uvis fecit labruscas, et expectante Domino, ut faceret judicium, fecit iniquitatem, justificans impium pro muneribus, et non causas, sed dona considerans, quæ excæcant etiam oculos sapientium. Unde cavendum est, ne inebriemur vino, in quo est luxuria (*Deut. xvi, 19; Ephes. v*), et nudentur femora turpitudinis nostræ (*Gen. ix*), et adulemur impiis pro muneribus, et justitiam justis pro inopia despiciamus. Quod et in Epistola Jacobi præcipitur: ne honorantes impios divites, et despicientes sanctos pauperes, fiamus iudices iniquitatis.

(Vers. 24.) *Propter hoc sicut devorat stipulam lingua ignis, et calor flammæ exurit: sic radix eorum quasi favilla erit, et germen eorum ut pulvis ascendet. Abjecerunt enim legem Domini exercituum, et sermonem sancti Israel blasphemaverunt*. Propter superiores causas superbiæ, et ebrietatis, et avaritiæ, quæ pro uvis attulerunt spinas, et senum, ligna, stipulam, arduosque vepes; ideo radix malitiæ eorum redigetur in favillam, et omnis flos et pulchritudo divitiarum et corporis pulveri comparabitur (I Cor. iii). Non enim solum ista fecerunt, sed his gradibus pervenerunt ad blasphemiam, ut legem Domini non reciperent, et sermonem Sancti Israel blasphemarent; de quibus supra legimus: *De Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem (Isai. ii, 3)*. Potest radix in malis cogitationibus accipi, fructus autem et germen in malis operibus atque sermonibus, ut quod in radice latet, monstretur in germine: quæ utraque Domini incendio vorabuntur. Unde et Apostolus (*Heb. xii, 15*), radicem amaritudinis malorum, antrum loquitur germinantem.

85 (Vers. 25.) *Ideo iratus est furor Domini in populum suum, et extendit manum suam super eum, et percussit eum, et conturbati sunt montes, et facta sunt morticina eorum, quasi sterces in medio platearum. In omnibus his non est aversus furor ejus: sed adhuc manus ejus extenta: Quoniam abjecerunt legem Domini exercituum, quam se daturum per Jeremiam Dominus pollicetur, dicens: Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et feriam domum Israel, et domum Juda secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris, in die quando apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti (Jerem. xxxi, 31, 32)*. Et sermonem Sancti Israel blasphemaverunt, dicentes: *Dæmonium habet, et Samaritanus est (Joan. viii, 48)*; et: *Nonne hic est filius fabri (Matt. xiii, 55)*? Idcirco iratus est furor Domini in populum suum, qui prius iratus fuerat contra principes et po-

^a Verius, ut videtur in Vatic., qui ergo possunt plurimum, debent, etc.

tentes, qui sapientes erant in oculis suis, et justificaverunt impium pro muneribus, et devoraverat [*Al. devoravit*] eos quasi stipulam lingua ignis, et calor flammæ exusserat, ut potentes potenter tormenta paterentur. Et extendit manum suam adversum eum, quem vocat populum suum: eo quod fuerit pars hæreditatis ejus, et funiculus possessionis illius (*Deut. xxxii*). Extendit autem manum, ut percutiat, et furor ejus irascatur, de quo et in alio loco legimus: *Dominus, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me (Ps. vi, 1)*. Et Jeremias: *Corripe nos, inquit, Domine; verumtamen in judicio, et non in furere (Jerem. x, 24)*. Furere autem Dominus dicitur, non quod humanis perturbationibus subiaceat; sed quod nos qui delinquimus, nisi irascentem audierimus, Dominum non timeamus. Unde et Apostolus scribit, (*Rom. ii*), quod bonitas Dei, et patientia provocet nos ad penitentiam: nos autem secundum duritiam et impenitentiam cor nostrum, thesaurizemus nobis iram in die iræ, et revelationis justiciæ Dei. Quæ sit autem manus quæ extenditur, vel elevatur super populum peccatorem, Job loquitur manifestus: *Manus enim Domini tetigit me (Job. xix, 21)*. Unde et diabolus sciens potentem manum Domini, et brachium quod universis gentibus revelatum est, dicit ad Deum: *Mitte manum tuam, et tange omnia quæ habet: nisi in faciem benedixerit tibi (Job. ii, 5)*. Quod autem quasi præteritum dicitur, quod **36** futurum est, consuetudinem sequitur prophetalem, in qua tam certa sunt quæ futura dicuntur, ut putentur esse præterita. Quod et in Psalmis canitur: *Dederunt in cibum meum fel, et sili iuca potaverunt me aceto (Ps. lxxviii, 22)*. Et iterum: *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestimentum meum miserunt sortem (Ps. xxi, 19)*. Quodque sequitur: *Et percussit eum*, id est, *populum suum, et conturbati sunt montes*: montes quidam putant contrarias fortitudines; sive eos spiritus qui in ministerio Dei sunt, et quibus traduntur peccatores ad puniendum. Nos autem hyperbolice dictum putamus, quod pro magnitudine malorum imminuentium etiam montes commoveantur, et cadaveribus mortuorum replentur omnes plateæ urbium. Hoc accidisse Judæis post passionem Domini sub Vespasiano et Adriano, nemo dubitat. Cumque hæc facta sint, non est adversus furor ejus: sed adhuc manus ejus extensa, sive excelsa, quæ habitum irascentis, et percutientis ostendit. Et notandum in his omnibus, quod non eis exprobet idololatriam, non alia peccata, propter quæ offenderint Deum, sed quia abjecerunt legem Evangelii, et sermonem Domini blasphemaverunt.

(*Vers. 26 et seqq.*) *Et levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum de finibus terræ, et ecce festinus velociter veniet. Et non erit deficiens, neque laborans in eo: non dormitabit, neque dormiet,*

^a Erudite Hieron. verbum *sibilasse* verbo *traxisse*, comparat, quod et qui ejus discipulus audit, Philippus presbyter fecit Exposit. interlineari in Jobi cap. xxvii in fin., ubi, *et sibilabit super illum*, explicat, et dicit *Idem*. Revera *σύρις* Græco utrumque significat.

A neque solvetur cingulum lumborum ejus, nec rumpetur corrigia calciamenti ejus. Sagittæ ejus acutæ, et omnes arcus ejus extenti: unguæ equorum ejus ut silex, et rotæ ejus quasi impetus tempestatis. Rugitus ejus ut leonis, rugiet ut catuli leonum, et frendet, et tenebit prædam, et amplexabitur, et non erit qui eruat. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris: aspiciemus in terram, et ecce tenebræ tribulationis, et lux obtenebrata est caligine ejus. Hebræi hunc locum de Babyloniis et Nabuchodonosor intelligunt prophetari, quod Dei voluntate adductus sit in Judæam et Jerusalem, templumque subverterit. Nos autem sequentes ordinem, et sequentia superioribus copulantes, ideo signum in nationibus procul elevatum dicimus esse, et sibilasse Dominum, vel ^a traxisse eos de finibus terræ; quoniam abjecerunt legem Evangelii, et sermonem sanctum blasphemaverunt. Si enim de Babyloniis **37** esset sermo, juxta consuetudinem prophetalem dixisset: Vocabo eum qui ab Aquilone est, eo quod juxta Judæam situm, Assyrii atque Chaldæi in Septentrionali plaga sint. Vel certe apertius Babylonios Assyriosque describeret. Nunc vero dicendo: *Levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum de finibus terræ*, gentes longe positas significat, et quæ in terræ finibus commorantur: haud dubium quin Romanos, et omnes Italiæ, Galliarumque et Hispaniæ populos, qui sub Vespasiano et Adriano, Romano imperio subdicebant. Unde et Italia ab eo quod ibi Hesperus occidat, olim Hesperia dicebatur. Et hoc veniente percussus est, et omnes Judææ montes turbati sunt, ut interpretatus est Theodotio et Symmachus, vel *commoti*, ut Aquila posuit, vel *acerbati*, ut LXX transtulerunt, ut impetu hostium omnes replerentur plateæ cadaveribus mortuorum. Describit ergo sermo divinus velocitatem venientis exercitus, qui non suus, sed Domini venerit voluntate; immo attractus sit, et sibilo illius provocatus, quod non defecerit, nec tanto itinere laboraverit, et cupiditate prædandi, somnum **38** oculis non admitterit, calciamenta quoque illius non sint attrita, sagittariorum multitudinem, equitum turmas, currum quadrigarumque fervorem, quod instar leonis, non tam ad pugnandum, quam ad prædandum, et vorandum venerit, et ululatus vincens exercitus, marinis fluctibus comparatur. Ex quo notandum ubicumque sonitus maris in Scripturis appellatur, quid significet. Cum igitur venerit Romanus exercitus, et tenuerit prædam, et non fuerit qui eruat, Propheta compatiens affectu se jungit populo, et ait: *Aspiciemus in terram et ecce tenebræ tribulationis. Cælum enim aspicere non audebimus, cujus habitatorem offendimus: et lux nostra quam semper habebamus in Deo, tribulationum caligine obscurata est.* Legi in ^b cujusdam Commentariis, hoc quod dicitur: *Levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum*

^b S. Basilius hic creditur, cujus expositionem in hunc Isaia locum de elevato Crucis vexillo in Gentibus receptaque e vestigio Christi fide, S. Doctor non probat.

de finibus terræ, de vocatione gentium debere intel-
ligi, quod elevato signo Crucis, et deposita oneri-
bus peccatorum, velociter venerint atque credide-

A rint. Sed nescio quomodo huic sensui possint con-
gruere quæ sequuntur.

LIBER TERTIUS.

Sufficit ^a mihi voluminum magnitudo, quæ in ex-
planatione Isaiæ prophætæ textitur, ubi aliquid præ-
termittere, damnatum est intelligentiæ. Quamobrem
in singulis libris, qui tantum numerum ordineinque
significant, breves præfationuculas posui. Te quo-
que, virgo Christi Eustochium, precor, ut in expositione
difficillimæ visionis orationibus me iuves: in qua
Deus omnipotens in sua cernitur maiestate; et duo
Seraphim stantia in circuitu ejus atque clamantia:
*Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus sabaoth, plena
est omnis terra gloria ejus*; et commotum liminare
templi atque concussum, et domus Judaica tenebris
erroris impleta. Et comparatione divinæ gloriæ
Propheta immunda labia habere se dicens, et habi-
tare in medio populi blasphemantis, qui consona im-
pietatis voce clamabant: *Crucifige, crucifige in tem-
plum*; et, *Non habemus regem, nisi Cæsarem* (Joan. xix,
6 et 15). Unumque de Seraphim missum ad Isaiam,
qui forcipe de altari carbone comprehenso, prophæ-
tæ purgaret labia, et populus remaneret immundus.
Tertius ergo in Isaiam liber hoc habet exordium.

(Cap. VI.—Vers. 1.) *Anno quo mortuus est rex
Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum
et elevatum. Sub quatuor regibus prophetasse Isaiam,
super Judam* ^b *et Jerusalem, primæ visionis titulo de-
monstratum est; id est sub Ozia, Joatham; Achaz et Eze-
chia. Mortuo ergo Ozia, sub quo dicta sunt universa,
quæ supra exposuimus, successit filius ejus Joatham,
qui regnavit annis sedecim, et fecit rectum in con-
spectu Domini, et portam templi edificavit excelsam.
Quo imperantē, vidit Isaias sedentem Dominum su-
per solium excelsum et elevatum, ut habitum reg-
nantis ostenderet.*

*Et ea quæ sub ipso erant, implebant Templum,
sive ut Theodotio et Symmachus transtulerunt: Et
ea quæ sub pedibus ejus erant, implebant Templum.
Pro quo LXX interpretati sunt. Et plena domus glo-
ria ejus. De hac visione ante annos circiter triginta,
cum essem ^b Constantinopoli, et apud virum elo-
quentissimum Gregorium Nazianzenum, tunc ejus-
dem urbis episcopum, sanctarum Scripturarum stu-
diis erudirer, scio me brevem dictasse subitumque
tractatum, ut et experimentum caperem ingenioli mei,*

et amicis juvenilibus obedirem. Ad illum itaque il-
bellum mitto lectorem, oroque ut brevi hujus tem-
poris expositione contentus sit. Oziam, quia sibi il-
licitum sacerdotium vindicabat, lepra saeva percus-
sum, sacra narrat historia; quæ mortuo, Dominus
videtur in Templo, quod ille polluerat (II Paral.
xxvi). Ex quo animadvertimus, regnantē in nobis le-
proso rege, nos Dominum in sua maiestate regnan-
tem videre non posse, nec sanctæ Trinitatis nosse
mysteria. Unde et in Exodo postquam mortuus est
Pharao, qui opprimebat Israel luto et paleis, et la-
teribus, populus clamavit ad Dominum, qui, illo
vivente, clamare non poterat. Et Ezechiel, mortuo
Phaltia filio Bananiæ pessimo principe, cadit in fa-
ciem suam, et voce excelsa clamat ad Dominum.
Pulchreque juxta Hebraicum, non ipse Dominus im-
plebat Templum, cujus cælum thronus est, et terra
scabellum pedum ejus; et de quo in alio loco legi-
mus: *Dominus in Templo sancto suo, Dominus in caelo
sedes ejus* (Ps. x, 5); sed ea quæ sub pedibus ejus
erant, ^c implebant Templum (Isai. Lxvi). Quis sit
autem iste Dominus qui videtur, in evangelista Joanne,
et in Apostolorum Actis plenius discimus. Quo-
rum Joannes ait: *Hæc dixit Isaias, quando vidit glo-
riam ejus, et locutus est de eo* (Joan. xii, 41), haud
dubium quin Christum significet. Rursum Paulus
in Actis Apostolorum, ubi Romæ loquitur ad Ju-
dæos: *Bene, inquit, Spiritus sanctus locutus est per
Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens: Vade ad
populum istum, et dic: Auro audietis, et non intelli-
getis, et videntes videbitis, et non percipietis; incre-
ditum est enim cor populi hujus, et auribus graviter
audierunt, et oculos suos compresserunt, ne forte vi-
deant oculos, et auribus audiant, et corde intelligant,
et convertant se, et sanent eos* (Act. xviii, 26, 27).
Visus est autem Filius in regnantis habitu, et locutus
est Spiritus sanctus propter consortium maiestatis,
unitatemque substantiæ. Quærat aliquis, quomodo
nunc Propheta Dominum vidisse se dicat, et non ab-
solute Dominum, sed Dominum sabaoth, ut in con-
sequentibus ipse testatur; cum evangelista Joannes
dixerit: *Deum nemo vidit unquam* (Joan. i, 20). Et
ad Mosen loquatur Deus: *Non poteris faciem meam
videre: neque enim videbit homo faciem meam, et vi-*

^a Si mos. libri suffragarentur, mallems cum Victorio legere, præposita negandi particula, *Non sufficit*, concinniore sensu.

^b Cum essem Constantinopoli, etc. Anno Christi 380, vel 381, Hieronymus subitum tractatum dictavit et

Damaso papæ jubenti dedicavit (qui inter epistolas hunc locum tenet 48). MARTIAN.— Circa medium anni 381, quod nobis probatum est, ubi eum Tractatum excudimus tom. I inter epistolas xviii.

vet (Exod. xxxiii, 20). Ad quod respondebimus, A non solum Patris divinitatem, sed ne Filii quidem et Spiritus sancti, quia una in Trinitate natura est, posse oculos carnis aspicere; sed oculos mentis, de quibus ipse Salvator ait: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. v, 8). Legimus quod Abraham visus sit Dominus in hominis figura: et cum Jacob quasi homo luctatus sit, qui Deus erat. Unde et appellatus est locus ipse *Phanuel*, hoc est, *facies Dei*: *Vidi enim*, ait, *Dominum facie ad faciem, et salva facta est anima mea* (Gen. xxxii). Ezechiel quoque vidit Dominum in forma hominis sedentem super Cherubim, a lumbis ejus et deorsum erat quasi ignis, et superiora habebant speciem electri (Ezech. 1). Ergo Dei natura non cernitur, sed videtur hominibus, ut volebat.

(Vers. 2.) *Seraphim stabant super illud, sex alas uni, et sex alas alteri: duabus velabant* **S** faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus, et duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum, et dicebant: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus exercituum; plena est omnis terra gloria ejus*. Hoc quod nos, sequentes alios Interpretes et Hebraicam veritatem, in qua scriptum est **HEMHALLO** **וְיָעַבְדוּ**, id est, *ἐκείνους αὐτοῦ*, quod Latine dicitur, *super illud*, veritimus: LXX transtulerunt in *circuitu ejus*, ut non super Templum stare Seraphim, sed in circuitu Domini describantur. Rursum ubi nos diximus, quod unus de Seraphim velaret faciem et pedes ejus, per quod intelligitur, Dei: in Hebræo scriptum habetur **PHANAU** **וְיָעַבְדוּ** et **REGLAU** (**וְיָעַבְדוּ**), quod potest interpretari et *ejus*, et *suam*: ut Seraphim juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, et faciem pedesque Dei, et suam faciem ac pedes operire dicantur: ^b In septuagesimo nono psalmo legimus: *Qui sedes super Cherubin manifestare* (Psal. lxxix, 5): qui in nostra lingua interpretantur *scientiæ multitudo*. Unde et Dominus in aurigæ modum super Cherubim aperte sedere ostenditur. ^c Seraphim autem præter hunc locum, in Scripturis Canonicis alibi ^d legisse me nescio, qui stare dicuntur super Templum, vel in circuitu Domini. Ergo errant qui solent in precibus dicere: *Qui sedes super Cherubim et Seraphim*, quod Scriptura non docuit. Seraphim autem interpretantur ^e *ἐμπρηστα*, quod nos dicere possumus *incendentes*, sive *comburentes*, juxta illud quod

alibi legimus: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem* (Psal. ciii, 5). Unde et Paulus Apostolus in Epistolas ad Hebræos, quam Latina consuetudo non recipit: *Nonne omnes*, inquit, *ministri sunt spiritus, in ministerium missi propter eos qui hereditatem accepturi sunt salutis* (Hebr. 1, 14)? Daniel quoque cum in habitu regnantis Dominum descripsisset, adjecit: *Millia millium ministrabant ei, et decies milles centena millia assistebant* **וְיָעַבְדוּ** (Dan. vii, 10). In Cherubim ergo ostenditur Dominus: in Seraphim ex parte ostenditur, ex parte celatur. Faciem enim et pedes ejus operiunt, quia et præterita ante mundum, et futura post mundum scire non possumus; sed media tantum quæ in sex diebus facta sunt, contemplamur. Nec mirum hoc de Seraphim

B credere, cum, et apostoli Salvatorem credentibus aperiant, infidelibus abscondant: et velum ante Arcam fuerit Testamenti (Exod. xl). Alas quoque habere dicuntur, propter velocitatem, et in cuncta discursum: sive quia semper in altioribus commorantur. Neque enim illud quod de ventis dicitur: *Qui ambulat super pennas ventorum* (Psal. ciii, 4), vere ventos, juxta fabulas postarum et pictorum licentiam, pennas habere testatur; sed celerem in cuncta discursum. Et singuli sexas alas; quia de fabricatione tantum mundi et præsentis sæculi novimus. Quod autem clamant, *alter ad alterum*, vel, juxta Hebræos, *iste ad istum*, id est, *unus ad unum*, invicem se ad laudes Domini cohortantur, et dicunt: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus exercituum*, ut mysterium Trinitatis in una Divinitate demonstrent: et nequaquam Templum Judæorum, sicut prius, sed omnem terram illius gloria plenam esse testentur, qui pro nostra salute dignatus est humanum corpus assumere, ad terrasque descendere. Denique, et Moysi, cum pro adorato vitulo Dominum precaretur, ut parceret populo peccatori, respondit Dominus: *Propitius ero illis. Verumtamen vivo ego, et vivit nomen meum: quia implebitur gloria mea omnis terra* (Num. xiv, 20, 21). Et septuagesimus primus psalmus canit: *Implebitur gloria ejus omnis terra* (Psal. lxxi, 19). Unde, et Angeli clamabant pastoribus: *Gloria in excelsis Deo, et super terra, pax hominibus bonæ voluntatis* (Luc. ii, 14). Impie ergo ^f quidam duo Seraphim, Filium, et Spiritum sanctum intelligit:

^a Hunc quoque locum recitat ex Hieronymo S. Augustinus Commonitorio, sive epist. 148, ad Fortunatianum, exponitque suo tenso his verbis: *Quid hæc manifestationis lucidius? Si enim tantummodo dixisset, Nec Patris, nec Filii, nec Spiritus sancti divinitatem posse oculos carnis aspicere, nec deinceps addidisset, sed oculos mentis, forte diceretur, carnem jam non esse appellandam, cum corpus fuerit spirituale. Addendo ergo et dicendo, sed oculos mentis, ab omni genere corporis alienavit hujusmodi visionem. Ne quis autem putaret eum tantum de præsentis tempore locutum, subjecit etiam Domini testimonium, volens ostendere, quos dixerat oculos mentis: quo testimonio non præsentis, sed futuræ visionis promissio declaratur. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.*

^b Falso legebatur in septuagesimo Psalmo tantum.

^c Seraphim. Seraphim Angelorum nomen non le-

^d gitur alibi in Scripturis Canonicis; sed nomen Hebræum **וְיָעַבְדוּ** *Saraph*, et **וְיָעַבְדוּ** *Seraphim*, significans igneam et igneam, sive comburentes, legimus Num. xxi, 6 et 8. Fac tibi *Saraph*, id est, *presterem*, seu serpentem. Et immisit Deus *Seraphim*, serpentes ignitos. Angelos porro *Seraphim* vocat Kimchi **וְיָעַבְדוּ** *Malache esch*, *Angelos ignis*, quasi dicas Angelos fulgentes et coruscantes, qui sint igneæ naturæ. MARTIAN.

^e Sub hac scilicet Angelorum significatione. Ceterum ubi ignitos sonat, alibi legimus, quod et Martianæo notatum est, Numer. ii, 6, 8, etc.

^f Martian. *ἐμπρηστα*. Vid. quæ ad lib. Nomin. annotamus.

^g Ergo quidam, etc. Origenem notat his verbis, ut manifestum exstat ex epistola ad Pamvachium et Oceuum: *In hac lectione Isaiæ, inquit, in qua duo*

cum juxta evangelistam Joannem, et Paulum apostolum, Filium Dei visum in majestate regnantis, et Spiritum sanctum locutum esse doceamus. Quidam Latinorum duo Seraphim, vetus et novum Instrumentum intelligunt, quæ tantum de præsentis sæculo loquuntur. Unde et sex alas habere dicuntur, et faciem Dei pedesque velare, et certatim proferre testimonium veritatis, et omne quod clamant Trinitatis sacramenta monstrare. Et mirari adinvicem quod Dominus Sabaoth in forma Dei Patris positus formam servi acceperit, et humillaverit se usque ad mortem, mortem autem **93** crucis (*Philipp. ii*), et nequaquam ut prius coelestia cum tantum, sed et terrena cognoscant.

(Vers. 4.) *Et commota sunt superliminaria cardinum a voce clamantis, et domus impleta est fumo.* Clamantibus Seraphim, et in tota terra Trinitatis mysterium prædicantibus, quando passionem Domini Salvatoris terra universa cognovit, statim commotum est, sive sublata liminare Templi, et omnes illius cardines conciderunt, impleta Salvatoris comminatione, dicentis: *Relinquetur vobis domus vestra deserta* (*Matth. xxiii, 38*). Et quam pulcher ordo verborum. Postquam terra repleta est gloria Domini Sabaoth, Judæorum Templum impletum est ignorantie tenebris, et caligine, et fumo, qui noxius est oculis. Vel certe per fumum Templi monstratur incendium. Prius enim Evangelium Salvatoris in toto orbe prædicatum est, et post quadraginta duos annos Dominicæ passionis, capta Jerusalem, Templumque succensum est. Judæi putant Templum impletum fumo, thyniam significare, id est, incensum, et per hoc adventum divinæ majestatis.

(Vers. 5.) *Et dixi: Væ mihi quia tacui, quia vir pollutus labiis ego sum, et in medio populi polluta labia habentis ego habitabo, et regem Dominum exercituum vidi oculis meis.* Et Abraham postquam vidit Dominum, et audivit vocem ejus, terram et cinerem esse se dicit (*Genes. xviii*) et Isaias juxta LXX Interpretes compunctum se esse testatur, non ob alia crimina, sed quia labia haberet immunda. Felix conscientia, quæ tantum in sermone peccavit, non suo vitio, sed societate populi habentis polluta labia, cum quo loqui sæpissime cogebatur. Ex quo ostenditur noxium esse, vivere cum peccatoribus: *Qui enim tangit picem, inquinabitur ab ea* (*Eccl. xiii, 1*). Sed quia in Hebræo legimus: *Væ mihi, quia tacui*, plangit se Propheta, quia non fuerit dignus laudare Dominum Sabaoth, cum Seraphim, quos Angelicas fortitudines intelligimus. Non fuit autem ausus laudare Dominum: quia labia habebat immunda. Et propterea labia habebat immunda, quia cum peccatore populo versabatur. Vel certe ita intelligendum: Quia tacui,

Seraphim clamantia describuntur; illo (Origene) interpretante Filium et Spiritum sanctum: nonne ego detestandam expositionem in duo Testamenta mutavi, etc. MARTIAN — Nimirum Origenes, *cujus ego detestandam expositionem in duo Testamenta mutavi*, inquit Hieron. epist. 84, ad Pammach. et Ocean., num. 3.

et non audeo Oziam impium regem corripui, ideo labia mea **94** immunda sunt, et laudes Domini cum Angelis cantare non audeo, ne mihi dicatur: *Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum* (*Ps. xlix, 16*)? Non est enim pulchra laudatio in ore peccatoris (*Eccl. xv, 9*). Hoc autem dicimus, non quod Isaiam talem fuisse doceamus; sed quod ipse pro humilitate, et immundis tantum labiis, iudicium se Dei laude fateatur.

(Vers. 6.) *Et volavit ad me unus de Seraphim, et in manu ejus calculus, quem forcipstulerat de altari, et tetigit os meum, et dixit: Ecce tetigi hoc labia tua, et auferetur iniquitas tua, et peccatum tuum mundabitur.* Volavit, vel missus est unus de Seraphim, qui interpretatur incendens, ut Propheta labia purgaret immunda, et pruna vel calculo, quem de altari tulerat, excoqueret. Multi autem putant, duos esse Seraphim, quia clamabat alter ad alterum, cum et de pluribus possint singuli clamare ad singulos; et LXX editio magis significet plurimos, qui interpretati sunt, *Seraphim stabant in circuitu ejus*. Quod si de duobus diceretur, non in circuitu, sed ex utraque parte dixissent. Et hoc convenit Angelorum multitudini, quæ in Dei ministerium preparata est. *Seraphim* autem plurali numero appellantur, et singulari *Seraph*: sicut *Cherubim*, et *Cherub*. Quod autem altare sub quo animæ martyrum sunt, videantur in caelo, et Joannes in Apocalypsi loquitur (*Apoc. vi*): et calculus iste qui a solis LXX ἄσπας, id est, *carbunculus* est interpretatus [*Al. interpretatur*] potest non carbonem significare, vel prunam, ut plerique existimant, sed ἄσπασα, id est, carbunculum lapidem, qui ob coloris flammæ similitudinem igneus appellatur. Ex quo intelligimus altare Dei plenum esse carbunculis, hoc est, ignitis calculis et prunis, peccata purgantibus. Unde scriptum de Deo legimus: *Carbones succensi sunt ab eo* (*Ps. xvii, 9*). Et de ipso Domino dicitur, quod ignis consumens sit. Et Salvator in Evangelio: *Ignem veni mittere super terram* (*Luc. xii, 49*): ut baptizaret in Spiritu sancto, et igni. Uniuscujusque enim opus quale sit, ignis prohabet (*I Cor. iii*). Et qui salvandus est, sic salvabitur, quasi per ignem transierit. Et hoc notandum, quod ad Jeremiam, cui dictum est: *Prius quam te formarem in utero novi te, et in vulva matris tuæ sanctificari te* (*Jerem. i, 5*), quia labia non **95** habebat immunda, sed tantum dixerat: *nescio loqui, quia juvenis sum*, extendit ipse Dominus manum suam, et tetigit os ejus, et dixit: *Ecce dedi sermones meos in os tuum*. Porro ad Isaiam qui dixerat: *Vir pollutus labiis ego sum, et in medio populi polluta labia habentis ego habito*, non Dei manus porrigitur, sed Seraphim mittitur a Deo, vel volat propria voluntate, quia hunc officio mancipatus est. Et in manu sua tenet

^a Vatic. cum Vulg., *ego habito*. Quæ porro subsequuntur Hieronymianæ expositionis ex Eusebio mutantur.

^b Ex Hebraico, Græco, ipsoque Latino interprete juxta plerosque mss. codices Victorius rescripsit *tetigit*.

calculus, quem juxta LXX et Theodotionem, *forcipe*: A esse, sed obedientiæ, Domino se obtulisse mittendum. juxta Aquilam, et Symmachum, qui Hebraicum sunt secuti, *forcipibus* apprehendit, id est, MALCAIM (מלקים), ut tangeret os ejus, et pristina delicta purgaret. Manus autem, et a Deo et Seraphim mittitur, ut Propheta sui corporis membrum videns, tactu non terretur externo. Quidam nostrorum forcipem, quo calculus comprehenditur, duo Testamenta putant, quæ inter se Spiritus sancti unione sociantur. Quia vero sedens Dominus introducitur, et sedens in Templo, et domus impleta est fumo, ut Judæi putant, thymiamatis; consequenter ponuntur et forcipes, quos et in sacerdotali ministerio legimus (Exod. xxxvii).

(Vers. 8.) *Et audiri vocem Domini dicentis: Quem mittam, et quis ibit nobis? Et dixit: Ecce ego, mitte me.* B Pro eo quod et nos et alii omnes interpretes transulerunt, nobis, quod Hebraice dicitur LANU (לָנוּ), nescio quid volentes LXX posuerunt ad populum istum, quod penitus in Hebræo non habetur. Quando autem ex Dei persona dicitur, nobis, illo sensu accipiendum est, quo, et in Genesi legitur: *Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26), ut sacramentum indicet Trinitatis. Quomodo enim in Evangelio legimus, *dicente Domino: Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); et unum ad naturam referimus, sumus, ad personarum diversitatem: sic, Domino jubente, Trinitas imperat. Propterea autem non dicit Dominus quem ire præcipiat, sed proponit audientibus optionem, ut voluntas præmium consequatur. Et Propheta non temeritate et arrogantia propria conscientiam se ire promittit; sed fiducia: quoniam purgata sunt labia ejus, et ablata iniquitas, mandatumque peccatum. Ergo et Moses, cui dixerat Dominus: *Veni, mitte te ad Pharaonem regem Ægypti* (Exod. iii, 10), et ille ait: *Obsecro, Domine, non sum dignus*, 98 *provide alium quem mittas*, sive ut in Hebræo legitur, *Mitte quem missurus es* (Exod. iv, 13), non de contemptu, sed de humilitate respondit, quia nihil de purgatis labiis suis audierat, qui omni sapientia Ægyptiorum fuerat eruditus. Et Isaias non suo [Al. sui] merito, sed Domini gratia, qua purgatus est, offert se ad ministerium. Alii autem putant, idcirco se obtulisse Isaiam, quia æstimabat populo prospera nuntianda: sed quia audivit: *Vade, dic populo huic: Auribus audietis, et non intelligetis, et videntes ridebitis, et non cognoscetis* (Isai. vi, 9), propterea in consequentibus, dicente ad eum voce Domini: *Clama*, non statim clamat, sed interrogat, *quid clamabo?* Et Jeremias, cui dictum fuerat: *Accipe calicem, et potionabis omnes gentes, ad quas ego mittam te* (Jer. xxv, 15), libenter accipiens suppliciorum calicem, ut adversariis gentibus propinaret, biberentque, et vomerent, et caderent, postquam audivit, *vade, et primum propinabis Jerusalem*, respondit: *Decepisti me, Domine, et deceptus sum* (Jer. xx, 7). Hæc Hebræorum observatio est. Cæterum nos dicimus non temeritalis

esse, sed obedientiæ, Domino se obtulisse mittendum.

(Vers. 9 seqq.) *Et dixit: Vade, et dices populo huic: Audite audite, et nolite intelligere, et videte visu, et nolite cognoscere. Excæca cor populi hujus, et aures ejus agrava, et oculos ejus claudet, ne forte videat oculis suis, et auribus audiat, et corde intelligat, et convertatur, et sanetur.* LXX hunc locum ita interpretati sunt, ut evangelista Lucas in Apostolorum Actibus posuit: *Cumque invicem non essent consentientes, haud dubium quin Judæi, discedebant, dicente Paulo unum verbum: Quia bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens: vade ad populum istum, et dic: Aure audietis, et non intelligetis, et videntes videbitis, et non perspicietis; incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos compresserunt, ne forte videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertant se, et sanent illos* (Act. xviii, 25 seqq.). Quo autem hæc prophetia impleta sit tempore, ipse Apostolus Paulus in consequentibus loquitur: *Notum ergo sit vobis, quoniam gentibus missum est hoc salutare Dei, et ipsi audiant* (Act. xxviii, 28). Unde et in eisdem Apostolorum Actibus legimus, quod Paulus, et Barnabas Judæis nolentibus credere, 97 *dixerint: Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quoniam repelitis illud, et indignos vos judicatis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes* (Act. xiii, 46, 47). *Sic enim præcepit nobis Dominus: Posui te in lucem gentibus, ut sis in salutem usque ad extremum terræ* (Isai. xlix, 6). Ergo secundum LXX C facilis interpretatio est, quod Isaias propheta Domino imperante prædicat, quid populus sit factururus. In Hebraico difficultas est, quomodo ipse Deus præcipiat populo, ut audita audiat, et non intelligat, et videns videat, et non agnoscat, et postea propheta inducatur loquens, et Dominum precetur et dicat: *Excæca cor populi hujus, et aures ejus agrava, et oculos ejus claudet, ne forte videat oculis suis, et auribus audiat, et corde intelligat, et convertatur, et sanetur* (Isa. vi, 10). Ac primum solvenda est illa quæstio, quæ nobis objici potest: quare apostolus Paulus cum Hebræis disputans, non juxta Hebraicum, quod rectum esse cognoverat; sed juxta LXX sit locutus? Evangelistam Lucam tradunt veteres Ecclesiæ tractatores medicinas artis fuisse scientissimum, et magis Græcas litteras scisse quam Hebræas. Unde et sermo ejus tam in Evangelio, quam in Actibus Apostolorum, id est, in utroque volumine comptior est, et sæcularem redolet eloquentiam, magisque testimoniis Græcis utitur quam Hebræis. Matthæus autem et Joannes, quorum alter Hebræo, alter Græco sermone Evangelia texuerunt, testimonia de Hebraico profert, ut est illud: *Ex Ægypto vocavi filium meum* (Ose. ii, 1). Et: *Quoniam Nazareus vocabitur* (Matth. ii, 23). Et: *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vitæ* (Joan. vii, 38). Et: *Videbunt in quem compunxerunt* (Zach. xii, 10; Joan. xix, 37), et

^a Vatic. legimus dicentem Dominum.

^b Victorius præfert repellitis, et judicatis.

cætera his similia. Pauli quoque Idcirco ad Hebræos Epistolæ contradicitur, quod ad Hebræos scribens utatur testimoniis quæ in Hebræis voluminibus non habentur. Quod si aliquis dixerit, Hebræos libros postea a Judæis esse falsatos, audiat Origenem quid in octavo volumine Explanationum Isaïæ huic respondeat quæstiunculæ, quod numquam Dominus, et Apostoli, qui cætera crimina arguunt in Scribis et Pharisæis, de hoc crimine, quod erat maximum, reliquissent. Sin autem dixerint post adventum Domini Salvatoris, et prædicationem Apostolorum libros Hebræos fuisse falsatos, cachinnum tenere 99 non potero, ut falsator, et Evangelistæ, et Apostoli ita testimonia protulerint, ut Judæi postea falsaturi erant. De præsentem loco hoc dicendum est, frustra nos ad LXX translationem confugere, ne blasphemum videatur esse quod juxta Hebræicum dicitur: *Auditu audite, et nolite intelligere: et videte visionem, et nolite cognoscere*, cum hujusmodi testimoniis, etiam in LXX Interpretibus reperiamus, ut est illud in Exodo quod ad Pharaonem dicitur: *Propterea suscitavi te, ut ostendam in te virtutem meam* (Exod. ix, 16). Si autem ipse suscitavit, et induravit cor Pharaonis ne crederet: et de illis dicitur: *Dedit eis Deus spiritum compunctionis, oculos, ut non videant, et aures, ut non audiant* (Rom. xi, 8); et in Psalmis: *Fiat mensa eorum in laqueum, et in captivum, et in scandalum, et in retributionem: obscurantur oculi eorum ne videant, et dorsa eorum semper incurva* (Ps. lxxviii, 23, 24): non sunt illi in culpa qui non vident; sed ille qui dedit oculos ad non videndum. Ergo et absque hoc testimonio, quod nunc conamur exponere, manet eadem quæstio in Ecclesiis, et aut cum ista solventur et cæteræ, aut cum cæteris et hæc insolubilis erit. Locum istum beatus apostolus Paulus plenius explicat ad Romanos, et quod ille pene tota epistola prosecutus est, nos superfluum facinus, si voluerimus brevi sermone comprehendere. Dicit enim post multa: *Conclusit Deus omnia in incredulitate, ut omnibus misereatur* (Rom. xi, 32). Admiransque Domini sacramenta intulit: *O profundum divitiarum sapientiæ, et scientiæ Dei, quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles* [Al. ininvestigabiles] *viæ ejus*. Et iterum de Judæorum incredulitate disputans ait: *Numquid sic peccaverunt, ut caderent? absit; sed illorum delictio salus gentium fieret ad amulandum eos* (Rom. xi, 14). Et post modicum: *Si enim oblectio eorum reconciliatio mundi, quæ assumptio eorum? nonne vita ex mortuis? Et iterum: Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis verbismetipsis prudentes, quia cæcitas ex parte facta est in Israel, donec plenitudo gentium introeat, et tunc omnis Israel salvus fiat: Et post paululum* (Rom. xi, 25): *Juxta Evangelium quidem inimici propter vos, juxta electionem autem dilecti propter patres: absque*

*penitentia enim sunt donationes, et vocatio Dei. Sicut enim vos, inquit, aliquando non credidistis Deo, nunc 99 autem estis misericordiam consecuti, propter eorum incredulitatem: sic et isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, ut et ipsi misericordiam consequantur. Conclusit enim Deus omnia sub peccato, ut omnibus misereatur. Ergo non est crudelitas Dei, sed misericordia unam perire gentem, ut omnes salvæ fiant: Judæorum partem non videre, ut omnis mundus aspiciat. Unde et ipse Dominus in Evangelio sacramentum cæci a natiuitate, qui recuperat oculos, veritè ad Tropologiam, et dicit: *In judicium ego veni in hunc mundum, ut videntes non videant, et non videntes videant* (Joan. ix, 39). Et in alio loco Simeon loquitur: *Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum* (Luc. ii, 34). Illis itaque non videntibus, nos videmus: illis cadentibus, nos resurgimus. Quod intelligens Propheta quodammodo aliis verbis dicit: *O Domine, præcipis mihi loqui populo Judæorum, ut audiant, et non intelligant Salvatorem, et videant eum, et non cognoscant. Si vis impleri jussionem tuam, et totum salvari mundum, quod et ego fieri desidero, tu excæca cor populi hujus et aures aggrava, et oculos claude, ne intelligant, ne audiant, ne videant. Si enim illi viderint, et conversi fuerint, et intellexerint, et sanati fuerint, totus mundus non recipiet sanitatem. Ex quo animadvertimus, quamvis grave sit peccatum, si quis convertatur, eum posse sanari. Simulque et hoc intelligendum quod pro magnitudine sceleris etiam penitentia indigni judicati sint. Ipso Domino dicente ad Jerusalem: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos sub alas suas, et noluisti* (Matth. xxiii, 57).**

(Vers. 14-15.) *Et dixi, usquequo Domine? et dixit, donec desolentur civitates absque habitatore, et domus sine hominibus, et terra relinquatur deserta. Et longe faciet Dominus homines, et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ. Et adhuc in ea erit declinatio, et rursus erit in depravationem, sicut terebinthus, et sicut quercus quæ projecit fructus suos, sanctum semen erit quod steterit in ea. Dicente Domino: Vade, et dic populo huic, quod audiat et non audiat, videat et 100 non videat. Idcirco autem nec audiat, nec videat: quia non sit intellecturus verba Domini, nec ejus opera cogniturus, et quoniam increassatus est, et dilatatus, et oblitus Creatoris sui* (Deut. xxxii).

^b Propheta respondet, et quærit sollicitus de populo suo: *Usquequo, Domine, hæc sententia permanebit, ut audiens non audiat, vidensque non videat? Cui respondit Dominus, tandem non audiet, et non videbit, et excæcatum habebit cor, donec civitates Judææ, Vespasiano Titoque pugnantibus, penitus subvertantur, in tantum ut ne nomen pristinum quidem permaneat, et domus si quæ remanserint, sine habitatore sint, et terra redigatur in solitudinem; et*

^a Vatic., omnia sub peccato, ut, etc., remittente Græco textu, ipsoque Vulgato interprete.

^b Duo mss., propterea respondit. Hæc vero ex Eusebio, sed pluribus edisseruntur.

vel fuga vel captivitate in totum orbem Judaicus populus dispergatur: et nequaquam in Judæa, ut prius, sed in cunctis gentibus Judæorum populus multiplicetur. Quod autem dico multiplicetur, tanta erit infelicitas residui populi, ut ad comparationem prioris multitudinis, vix decima pars remaneat. Cumque, et in ipsa terra fuerit solitudo (dupliciter enim locus iste intelligi potest, quod decima pars, et in toto orbe vix remaneat, et in ipsa Judæa vix parva pars populi reservetur) rursus ipsæ reliquæ erunt in deprædationem, quando post annos ferme quinquaginta Adrianus venerit, et terram Judæam penitus fuerit deprædatus, in tantum, ut terebintho, et quercu, quæ glandes amiserit, compararetur. Denique post extremam vastitatem, etiam leges publicæ pependerit, et prohibiti sunt Judæi terram, de qua ejecti fuerant, ingredi. Si quis autem crediderit in Christum, et impletum fuerit illud quod supra legimus: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhæ fuissetus* (Ier. 1, 9): quando juxta Apostolum (Rom. ix), reliquæ salvabuntur, hoc semen sanctum erit, et de Apostolorum germine cunctæ Ecclesiæ pullulabunt. Quod diximus, *semen sanctum erit quod steterit in ea, vel juxta Aquilam, semen sanctum erit germen ejus*, in LXX interpretibus non habetur, sed de Hebraico et Theodotionis editione ab Origene additum; ^b in Ecclesiæ 101 fertur exemplaribus, ut postquam intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat; et impletur etiam in hoc sermo Domini, dicentis: *Ego occidam, et ego vivificabo, et percussiam, et ego sanabo* (Deut. xxxii, 39).

(Cap. VII. — Vers. 1, 2.) *Et factum est in diebus Achaz filii Joatham filii Ozæ regis Juda: Ascendit Rasin rex Syriæ, et Phacee filius Romeliæ rex Israel, in Jerusalem ad prædandum contra eum, et non potuerunt debellare eam. Et nuntiaverunt domui David dicentes: consensit Syria cum Ephraim, et commotum est cor ejus, et cor populi illius, sicut moventur ligna aiboram a facie venti. Ozias qui et Azarias, rex Juda, regnavit in Jerusalem annis quinquaginta duobus (IV Reg. xv). Cujus extremo jam tempore vidit Isaias quæ præteritus sermo disseruit. Quo mortuo, et regnante pro eo Joatham filio ejus, rege justissimo, vidit statim propheta Dominum Salvatorem in sua majestate regnantem, et annuntiantem Judaici populi caritatem, et subversionem Jerusalem, et cæterarum urbium sub Vespasiano, et Adriano: et quomodo in Apostolis reliquæ sint salvandæ. Tertius rex filius Joatham succedit Achaz impiissimus*

(IV Reg. xvi; II Par. xxviii), qui clausit januas templi, et in valle Benhannom adoravit Baalim, et filium suum idolis consecravit. Ita ut auferret altare æneum, quod Salomon fecerat, et poneret in Templo Dei altare idolorum, cujus exemplar de Damasco acceperat. Juste igitur a Domini auxilio derelictus est, et consurrexerunt adversus eum Rasin rex Syriæ, id est, Aram, et Phacee filius Romeliæ, rex Israel in Samaria, et venerunt in Jerusalem, ut expugnant eam (*Ibidem*). Legimus in Paralipomenon libro, Rasin regem Damasæ, victo Achaz, multos de Judæa Damascum transtulisse: et Phacee filium Romeliæ regem decem tribuum, quæ appellabantur Israel, et regnabat in Samaria, una die centum viginti millia percussisse de Juda hominum bellatorum, et ducenta millia mulierum, puerorumque, et puellarum cum infinita præda in Samariam duxisse captiva. De quo certamine propheta nunc tacuit, sed secundum refert prælium, quando experimentum habentes fortitudinis suæ atque victoriæ, et invitati prædæ magnitudine rursus 102 veniunt ad Judæam, et Jerusalem cupiunt debellare, et non potuerunt, quia auxiliatus ei est Dominus, ut sub occasione misericordiæ, qua populum liberabat obsessum, filium suum nuntiaret de Virgine nasciturum. Quod cum audisset domus David, hoc est, domus regia, Syriam scilicet et Ephraim, Rasin, et Phacee juncto venire exercitu, exterrita est atque pertimuit, et tam rex quam populus ita contremuerunt, ut patares arborum folia ventorum flatibus ventilari. Juxta anagogen facilis interpretatio est: quod regnante Achaz rege impio, rex Aram, qui interpretatur *excelsus* atque *sublimis*, ut indicet arrogantiam sapientiæ sæcularis: et Phacee filius Romeliæ, qui et Ipse juxta Osee prophetam ex tribu Ephraim, de qua Jeroboam filius Nabath vitulos aureos in Bethel, et Dan constituerat (III Reg. xxxii), et a David Dei populum separarat, refertur ad hæreticos, consentientes sibi, ut expugnent Ecclesiam. Quod cum audierit domus David, quem in Ezechiel bonum pastorem legimus suscitandum (Ezech. xxxiv), et populus ejus simpliciter credens in Dominum, pertremisces. Et ideo portremisces, quia non arboribus frugiferis, sed infructuosos saltui comparatur. ^c *Iisdem* autem hæreticos atque gentiles contra domum David argumentorum et dialecticæ artis gladiis dimicare, nulli dubium est: ut qui inter se discrepant, in Ecclesiæ oppugnatione consentiant: juxta illud quod Herodes, et Pilatus inter se discordantes, in Domini passione amicitia fœderanter, (Vers. 3, 4 et seq.) *Et dixit Dominus ad Isaiam:*

^a Invenit Adriani imperatoris edictum an. Domini 137, Pompeiano, et Aciliano Coss. datum: de quo vide Eusebium in Chronicis, et lib. iv Historiæ c. 6; Tertullian. quoque in Apologetic. c. 21, et rursus contra Judæos 15. Ipse iterum Hieronymus alibi in Jeremiam c. xxxi, et in Daniel ix, hujus dispersionis et legis meminit.

^b Innumeri tamen codd. ad nos usque pervenerunt, qui hæc additum non habent. Cæterum notatum quoque Procopio est *ἐν τῇ γῆ Ἰουδαίας τὸ ἐπίπαι*

ἔργον ἐν τῇ στάσει καὶ βαβαίωσιν αὐτῶν, κατὰ τὴν προφητίαν Θεοδοτίωνος, cum fuerit semen sanctum in statione ac fortitudine eorum, ex Theodotionis additamento esse.

^c Rescriptissimus cum Vict. Benhannom, pro quo antea erat Gehennom.

^d Vatic., et a Domo David, etc., rectius.

^e Antea erat: *Eisdem, nempe hæreticos*. Placuit vero cum duobus mss. *iisdem, nempe gladiis*.

egredere in occursum Achaz, tu et qui derelictus est Jasub filius tuus, ad extremum aquæ ductus piscinæ superioris, in via agri fullonis. Et dices ad eum : Vide ut sileas, noli timere, et cor tuum ne formidet a duobus caudis titionum fumigantium istorum, in ira furoris Rasin, et Syriæ, et filii Romeliæ, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum, Ephraim, et filius Romeliæ, dicentes : Ascendamus ad Judam, et suscitemus eum, et evellamus eum ad nos, et ponamus regem in medio ejus filium Tabeeel. Hæc dicit Dominus Deus, non stabit, et non erit istud, sed caput Syriæ Damascus et caput Damasci Rasin, et adhuc sexaginta et quinque **103** anni, et desinet Ephraim esse populus. Et caput Ephraim Samaria, et caput Samaritæ filius Romeliæ. Si non credideritis, non permanebitis. Jasub filius Isaïæ, qui interpretatur reliquus atque convertens, in tybam populi Juda, qui erat de duorum regum manibus liberandus, jubetur egredi cum parente, et occurrere Achaz regi Judæ in loco aqueductus piscinæ superioris, in via agri fullonis, ubi postea lecturi sumus, sub Ezechia rege Juda stare Rabzacem, et ex præcepto Sounacherib regis Assyriorum Dei populum blasphemare. In quem locum egressi sunt, missi ab Ezechia principes civitatis, quos in Regum volumine legimus. Præcipiturque Achaz (IV Reg. xviii), quamvis impio regi, propter Domini misericordiam, ut agat silentium, et non terreatur, neque formidet cor ejus, putans se passurum similia quæ prius sustinuerat. Duas autem caudas titionum, id est, torrium fumigantium, vocat Rasin regem Syriæ, et Phacee filium Romeliæ regem Samaritæ, eo quod in illis finitum sit regnum Syriæ, id est, Damasci, et regnum Samaritæ, id est, decem tribuum, quæ alio nomine appellabantur Ephraim. Scriptum est enim (IV Reg. xvi) quod Theglathphalassar rex Assyriorum, sub rege Achaz ascenderit in Damascum, et vastaverit eam, et transtulerit habitatores ejus Cyrenæm, et Rasin interfecerit : et quod tetenderit insidias Phacee filio Romeliæ, Osee filius Ela, et percusserit eum, et interfecerit, et regnavit pro illo in Israel annis novem : et quod venerit Salmanasar rex Assur, et obsederit Samariam, quæ nunc Sebaste vocatur, tribus annis : et nono anno regni Osee cepit eam, vincitumque Osee in carcerem miserit, et transtulerit Israel in Assyrios, posueritque eos in Halla, et in Habor juxta fluvium Gozam in civitatibus, sive, ut Septuaginta transtulerunt, in montibus Medorum (IV Reg. xvii). Quamvis enim inierint consilium hi duo reges pessimi, ut ascenderent ad Judam, cujus regio in montibus sita est, et suscitarent eum quiescentem, et quodammodo dormientem, suoque impe-

^a Duodecimo, etc. Quamplures mss. codices antiquissimi legunt, *Quartodecimo enim anno*. Unde error editionis Erasmiæ quam Marianus Victorius castigavit. MARTIAN. — Vatic. pluresque alii penes Martian. m. s., *Quartodecimo*, quem errorem Victorius sustulit.

^b Intererit Victorius obsessus, et nono, ut cum tribus annis obsessio duraverit, non uno eodemque ob-

rio subjugarent : et superponerent ei regem filium Tabeeel, qui interpretatur *bonus Deus*, ut vel hominem hoc nomine, vel idolum demonstrarent. Tamen hæc dicit Dominus **194** Deus : Non stabit hoc consilium, sed interim modo caput Syriæ urbium erit Damascus, et in ipsa metropoli Damasco imperabit Rasin. Porro in Ephraim propter Jeroboam filium Nabath, qui primus regnavit de Ephraim, erit caput Samaria, hoc est, regia domus in urbe Samaria, et Samaritæ caput erit filius Romeliæ, id est, Phacee : regnum autem decem tribuum, id est, populi Ephraim post sexaginta et quinque annos esse cessabit. Quod nisi diligentius attendamus, stare non poterit. ^a Duodecimo enim anno Achaz filii Joatham in tribu Juda, regnavit Osee super Samariam, et nono anno imperii sui captus est (IV Reg. xvii). Regnavit autem Achaz super Judam annis sedecim (IV Reg. xvi), post cujus mortem septimo anno imperii sui ^b captus est Osee, et destructa Samaria, omnisque populus est transtuctus in Medos : ita ut si voluerimus sedecim annos Achaz, et septem Osee ponere, efficiantur anni viginti tres, aut ut multum, viginti ^c quatuor ; et ubi erunt sexaginta, et quinque anni, in quibus regnum Israel dicitur finiendum ? Igitur Hebræi hunc locum ita ediaserunt, ut Amos qui sub Ozia cepit prophetare, quando et Isaïas prophetiæ suæ habuit exordium, primus prophetaverit contra Israel, dicens : *Israel autem captivus ducetur de terra sua* (Amos vii, 11, 17). Titulus quoque prophetiæ ejus contra Samariam sit : et prophetare cœperit in diebus Ozia regis Juda ante duos annos terræ motus, quem voluit eo tempore accidisse, quo ingressus Ozias in Templum Dei, sibi sacerdotium vendicabat, et terra percussa est, et cineres altaris effusi sunt, et ipse rex percussus est lepra (II Par. xxvi). Voluit autem annum fuisse vigesimum quintum Ozia, quando hæc acciderunt, cujus reliqui anni sunt viginti septem. Ozias enim regnavit annos quinquaginta duos (IV Reg. xv), post eum regnavit Joatham filius ejus annis sedecim, et hujus filius Achaz annis aliis sedecim : post quem regnavit Ezechias, cujus sexto imperii anno capta Samaria est, atque ita effeci simul annos sexaginta quinque (IV Reg. xvi). Hæc per prophetam Domino prædicente, et Achaz et populus futura non credidit. Unde subjungitur : *Si non credideritis, non permanebitis*, ut Symmachus transtulit, id est, et vos **105** non permanebitis in regno vestro, sed in captivitatem ducemini, sustinentes eorum poenas, quorum imitati estis infidelitatem. Vel certe juxta LXX, *non intelligetis*. Et est sensus : quia quæ Dominus dicit futura, non creditis, intelligentiam non habebitis. Hæc juxta historiam dixerimus. Cætes-

sessus diceretur et captus.

^c De suo iterum Victorius reposuit *viginti quinque* ex eo quod si novem anni Osee, quando scilicet captus est, addantur annis sedecim Achaz (hoc est si consideremus non quando obsessus, sed quando captus fuit Osee) necessario viginti quinque erunt anni.

ram juxta cœptam tropologiam considerandum est, A an ut aperiantur cœli? Quod utrumque ad typum pertinet mortis Domini et ascensionis: *Qui enim descendit, ipse est qui et ascendit* (Ephes. iv, 10). Et in Apostolo legimus: *Ne dixeris in corde tuo, quis ascendit in cœlum? hoc est Christum deducere. Aut, quis descendit in abyssum? hoc est Christum de mortuis reducere* (Rom. x, 6, 7). Et in alio loco de Christo disputans, ait: *Quæ sit latitudo, et longitudo, et excelsum, et profundum supereminentis scientiæ et dilectionis Christi* (Ephes. iii, 18). Hoc quantum ad mysticos pertinet intellectus. Cæterum et Moses accepit signa de terra, de quibus in Psalmis legimus: *Misit signa et prodigia in medio tui, Ægypte* (Ps. cxxxiv, 9), ranas, locustas, cicutas, et cœnomyiam; de cœlo autem grandinem et ignem et trium dierum tenebras. Ego reor et Ezechiam, quando sol decem regressus est lineis, signum accepisse de cœlo (IV Reg. xx): et Jesum filium Nave in Gabaon et Hailon, stantibus sole et luna (Josue x). Plerique putant, Saulem signum accepisse de terra, et de profundo inferni, quando Samueleni per incantationes et artes magicas visus est suscitasse (I Reg. xxviii). Sed et Jonas propheta de abyso, et de profundo ac mortis faucibus liberatus, signum dedit et accepit inferni (Jonæ ii). Legi in cujusdam Commentariis 107 hunc locum per allegoriam extenuatum, ut profundum et excelsum *αὐθιγὰ* et *βορὰ* intelligeret, quæ nos possumus *sensibilia* dicere, et *intelligibilia*, quorum alterum refertur ad sensus, alterum ad mentem et rationem. Virginem quoque interpretatur animam, quæ nulla peccati corrupta est conscientia, et potest de se Emmanuel, *nobiscum Deum*, id est, presentem Dei generare sermonem. Sed nos elixas agni carnis non comedimus (Exod. xii) verum assas, et quæ in nobis possint omnes voluptatum siccare pituitas, ne sacramentum fidei nostræ, dum plus sapimus quam oportet sapere, negligamus.

(Vers. 10, 11.) *Et adjecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni, sive in excelsum supra.* Qui prius per prophetam locutus 106 fuerat ad Achaz: *Vide ut sis, noti timere*, et cætera: illo non credente, et ideo non intelligente, ipse loquitur ad Achaz: ut saltem auctoritate Domini territus suscipiat quod dicitur. Quia tibi, inquit, videtur esse difficile, quod regna potentissima brevi tempore finienda sunt, et tu cum populo tuo de magno periculo libereris; pete tibi signum, nequaquam ab idolis, quorum errore retineris, sed a Domino Deo tuo qui tibi auxilium pollicetur, et ipsum signum optionis tuæ est unde postules, sive de profundo, sive de excelso. Quod cum soli Septuaginta dixerint, cæteri juxta Hebraicum significantius transtulerunt, *de profundo inferni*. Ergo sicut profundum infernum significat; ita excelsum supra cœlos intelligere debemus: ut cum de inferno sive de excelso signum acceperis, credas futura quæ dixi. Vis, inquit, ut scindatur terra, et grandi hiatus inferi pateant, qui in corde terræ esse dicuntur:

* Malim ex Vatic., quæ in sex mille annis facta sunt; videtur enim de fine rerum, quæ a mundo condito, ad id usque temporis factæ sunt juxta Græcorum calculum valgo acceptas, discere.

† Juxta Græcum *ἀναβήσεται καὶ καταβήσεται, ascendet, et descendet.*

‡ Atamen humilitatis fuisse statuit Epiphanius in PATROL. XXIV.

B reor et Ezechiam, quando sol decem regressus est lineis, signum accepisse de cœlo (IV Reg. xx): et Jesum filium Nave in Gabaon et Hailon, stantibus sole et luna (Josue x). Plerique putant, Saulem signum accepisse de terra, et de profundo inferni, quando Samueleni per incantationes et artes magicas visus est suscitasse (I Reg. xxviii). Sed et Jonas propheta de abyso, et de profundo ac mortis faucibus liberatus, signum dedit et accepit inferni (Jonæ ii). Legi in cujusdam Commentariis 107 hunc locum per allegoriam extenuatum, ut profundum et excelsum *αὐθιγὰ* et *βορὰ* intelligeret, quæ nos possumus *sensibilia* dicere, et *intelligibilia*, quorum alterum refertur ad sensus, alterum ad mentem et rationem. Virginem quoque interpretatur animam, quæ nulla peccati corrupta est conscientia, et potest de se Emmanuel, *nobiscum Deum*, id est, presentem Dei generare sermonem. Sed nos elixas agni carnis non comedimus (Exod. xii) verum assas, et quæ in nobis possint omnes voluptatum siccare pituitas, ne sacramentum fidei nostræ, dum plus sapimus quam oportet sapere, negligamus.

(Vers. 12.) *Et dixit Achaz: Non petam, et non tentabo Dominum.* Non *ε* humiliatis est, sed superbiæ, quod non vult signum a Domino postulare. Quamquam enim scriptum sit in Deuteronomio: *Non tentabis Dominum Deum tuum* (Deut. vi, 16), et hoc contra diabolum Salvator usus sit testimonio (Matth. iv): tamen jussus ut peteret, obedientia debuit explere præceptum, præsertim cum et Gedeon et Manue signum petierint et acceperint (Judic. vi et xiii). Quamquam juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, in quo scriptum est *ULO ENASSE^d ADONAI* (וְלֹא אֶנְסֶה אֶת־יְהוָה), et omnes similiter transtulerunt, *non tentabo Dominum*, possit legi, *non exaltabo Dominum*. Sciebat enim rex impius quod si signum peteret, accepturus esset, et glorificaretur Dominus. Ergo quasi idolorum cultor, qui in omnibus angulis platearum et in mon-

Ancorato: quod factum Basilius putat, ne mandatum, *non tentabis Dominum Deum tuum* violaret. Cuius sententiam vero Hieronymo plerique alii, et cum primis Hebræorum magistri.

^d In Hebræo, ut vides, articulus quoque *אֶת* est, additur, quem Hieronymus prætermittit.

tibus lucisque memorosis aras constituerat, et pro Levitis habebat fanaticos; non vult signum petere quod præceptum est.

(Vers. 13.) *Et dixit, audite ergo, domus David: Numquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis et Deo meo? Quis est iste qui dixit: Audite ergo, domus David? Nequaquam Deus qui supra ad Achaz dixerat: Peto tibi signum a Domino Deo tuo; sed Propheta, ut ex consequentibus comprobatur: Quia molesti estis et Deo meo. Et est sensus: quia non solum prophetas persequimini, et eorum dicta contemnitis; sed et præsentis et jubentis Dei sententiæ contradicitis; ita ut ei exhibeatis laborem, qui in alio loco ait: 109 Laboravi sustinens (Isai. 1, 14), idcirco Dominus faciet quæ sequuntur. Pro labore et molestia, quod Aquila et Symmachus transtulerunt, LXX et Theodotio agonem interpretati sunt, id est, luctam atque certamen, quia contentiosi non subjiciant collum Domini servituti, sed illo vulnera eorum volente curare, respuant sanitatem. Et hoc notandum, quod Achaz rege impiissimo nolente signum petere, sermo propheticus ad domum David, hoc est, ad tribum regiam convertatur, de qua supra legimus: Et nuntiaverunt hæc domui David, dicentes: Consenserunt Syria et Ephraim.*

(Vers. 14.) *Propterea dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo concipiet et pariet, et vocabis nomen ejus Emmanuel. Nequaquam multifarie juxta apostolum Paulum, et multis modis loquetur Deus (Hebr. 1); nec juxta alium prophetam (Ossee XII), in manibus prophetarum assimilabitur; sed qui ante loquebatur per alios, dicet ipse, adsum (Infra, 58). De quo et Sponsa rogabat in Cantico Canticorum: Osculetur me osculo oris sui (Cant. 1, 2). Dominus enim virtutum ipse est rex gloriæ (Ps. XXIII, 16): ipse descendet in uterum virginalem, et ingredietur et egredietur Orientalem portam quæ semper est clausa (Ezech. XLIV); de qua Gabriel dicit ad Virginem: Spiritus sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nasceretur in te sanctum, vocabitur Filius Dei (Luc. 1, 35). Et in Proverbiis: Sapientia edificavit sibi domum (Prov. IX, 1). Quando autem dicitur: Dabit Dominus ipse vobis signum, novum debet esse atque mirabile. Sin autem juvencula vel puella, ut Judæi volunt, et non virgo pariat, quale*

A signum poterit appellari, cum hoc nomen ætatis sit, non integritatis? Et revera, ut cum Judæis conferamus pedem, et nequaquam contentioso fure præbeamus eis risum nostrum imperitiam, virgo Hebraice ΒΕΤΟΥΛΑ (βήρυλα) appellatur, quæ in presenti loco non scribitur: sed pro hoc verbo positum est ALMA (אַלמָא), quod præter LXX omnes adolescentulam transtulerunt. Porro ALMA apud eos verbum ambiguum est: dicitur enim et adolescentula, et abscondita, id est, ἀκρυβος..... Unde et in titulo psalmi noni, 109 ubi in Hebræo positum est ALAMOTH (אַלמֹות), cæteri Interpretes transtulerunt, pro adolescentia, quod LXX interpretati sunt, pro absconditis. Et in Genesi legimus: ubi Rebëcca dicitur alma (Genes. XXIV), Aquilam non adolescentulam, nec puellam sed absconditam transtulisse. Sunamitis quoque mulier, amisso filio, cum Elisæi fuisset pedibus provoluta, et prohiberet eam Jezi, audit a Propheta: Dimitte eam, quia in dolore est, et Dominus abscondit a me (IV Reg. IV, 27). Pro eo quod in Latino dicitur, abscondit a me, in Hebræo scriptum est, KELIM MEMENNI (כֶּלִים מֵמֵנִי). Ergo alma, non solum puella vel virgo, sed cum interpretari virgo abscondita dicitur et secreta, quæ nunquam virorum patuerit aspectibus; sed magna parentum diligentia custodita sit. Lingua quoque Punica, quæ de Hebræorum fontibus manare dicitur (Al. ducitur), proprie virgo alma appellatur. Et ut risum præbeamus Judæis, nostro quoque sermone alma, sancta dicitur. Omniumque pene linguarum verbis utuntur Hebræi: ut est illud in Cantico Canticorum (Cant. III, 9) de Græco πορταῖον id est, ferculum sibi fecit Salomon, quod et in Hebræo ita legimus. Verbum quoque nugas et mensuram Hebræi eodem modo et eisdem appellant sensibus. Et quantum cum mea pugno memoria, nunquam me arbitror alma in muliere nupta legisse, sed in ea quæ virgo est: ut non solum virgo sit, sed virgo junioris ætatis, et in annis adolescentiæ. Potest enim fieri ut virgo sit vetula, ista autem virgo erat in annis puellaribus. Vel certe virgo, non puellula, et quæ adhuc virum nosse non posset: sed jam nullibus. Denique in Deuteronomio (Deut. XXII, 25 et seqq.) sub puellæ et adolescentulæ nomine virgo intelligitur. Si invenerit, inquit, homo in campo puellam desponsatam, et vi opprimens dormierit cum ea, interficietis

^a In Vatic., Almaboth: malim vero Almoth, quem admodum et Græcis litteris reddit Vatic. Ηεξπλις ἄλμωθ, Montfaucou. teste. Porro etiam Symmachus excipiendus venit a cæteris interpretibus, quos tradit pro adolescentia transtulisse, siquidem περὶ θανάτου, de morte, ab illo interpretatum docent Græci libri.

^b Et secreta. Ita olim educabantur puellæ, ut domi apud matres delitescerent, nec prodirent in publicum nisi necessitas, vel cultus divini ratio postula-ret; quem morem veterum attingit Hesiodus lib. II Ergon. 438:

Ἦτε δέμων ἔτροσθε φύλη παρὰ μητέρα μίμνει.
Quæ ædes intra charam apud matrem manet.

Josephus quoque de Machabæis XVII fortissimam eorundem matrem ita ad filios inducit loquentem:

^D Ὅτι ἐγενήθη καθαῖνος ἄγυρ, οὐδ' ὑπερβῆν κατακλυστῶν, etc. Quia genita sum virgo casta, neque excessi patriam domum. In libris denique Machabæicis virgines dicuntur absconditæ sive inclusæ κατέκλειστοι. Vide I Machab. III, 19, et lib. III, cap. 1. Αἵτε κατέκλειστοι καθαῖνοι ἐν θαλάμοις σὺν τροφίταις ἑξορμησάν. Inclusæ virgines in thalamis cum genetricibus prorsuperunt.

MARTIAN.

^c Omniumque, etc. Hanc observationem vitio dant critici sycophante; sed ostendant prius Ἰπὸ ἀμφίριον, non esse verbum Hebraicum, et πορταῖον Græcum; similiter ἄλμωθ nugas, ἡμέρας mensura, non esse Latinorum nugas et mensuram. MARTIAN.

^d In Hebræo est Ἰπὸν, quod lecticam splendide constructam sonat: ἄλμωθ quoque et ἡμέρας nugas et mensuram, qua de re vid. infra, in fine hujus libri.

virum solum, qui concubuit cum ea, et puella nihil facietis : non est adolescentulæ peccatum mortis. Quia quomodo si quis in insidiis insurgat contra 110 proximum suum, et interficiat animam ejus, sic hoc negotium accidit. In agro invenit eam : clamavit puella deponasata, et non est inventus qui auxiliaretur ei. Et in Regum volumine legimus (III Reg. 1), quod quæriat puellam virginem nomine Abisag, et introduxerit ad regem, quæ dormiret cum eo, et fovaret eum et erat puella pulchra nimis, et ministrabat ei, et rex non cognovit eam. Quodque sequitur : *Et vocabis nomen ejus Emmanuel, et LXX et tres reliqui similiter transtulerunt*, pro quo in Matthæo scriptum est, *vocabitur* : quod in Hebræo non habetur. Ergo iste puer qui nascetur ex Virgine, o domus David, nunc a te appelletur *Emmanuel*, id est, *nobiscum Deus*, quia rebus ipsis probabis a duobus inimicis regibus liberata, Deum te habere præsentem : et qui postea vocabitur *Jesus*, id est, *Salvator*, eo quod universonum hominum genus salvaturus sit, nunc a te Emmanuelis appelletur vocabulo. Verbum ^a *CARATHI* (ΚΑΡΑΘΙ), quod omnes interpretati sunt *vocabis*, potest intelligi et *vocabit* : quod ipsa scilicet Virgo quæ concipiet et pariet, hoc Christum appellatura sit nomine. In multis testimoniis quæ Evangelistæ vel Apostoli de libris veteribus assumpserunt, curiosius attendendum est, non eos verborum ordinem secutos esse, sed sensum. Unde et in præsentis loco, pro *concipiet in utero*, Matthæus posuit, *in utero^b habebit* (*Matth. 1, 18*) : et pro *vocabis, vocabunt*. Hebræi hoc de Ezechia filio Achaz prophetari arbitrantur, quod ipso regnante sit capta Samaria : quod omnino probari non potest. Siquidem Achaz, filius Joatham, regnavit super Judam et Jerusalem annis sedecim (*IV Reg. xvi*) : cui successit in regnum filius ejus Ezechias, annos natus viginti quinque, et regnavit super Judam et Jerusalem annis viginti novem. Quomodo ergo, ut domus primo anno Achaz hanc ad eum factam prophetiam, de Ezechie conceptu dicitur et nativitate, cum eo tempore 111 quo regnare cepit Achaz, jam novem Ezechias esset annorum, nisi forte sextum Ezechie regni annum, quo est capta Samaria, infantiam ejus appellari dicant, non ætatis, sed imperii. Quod coactum esse atque violentum, etiam et stultis patet. Quidam de nostris Isaiam prophetam duos filios habuisse contendit, *Jasub* et *Emmanuel* : et *Emmanuel* de prophetissæ uxore ejus esse generatum, in typum Domini Salvatoris : ut prior filius *Jasub*, quod inter-

pretatur *relictus*, sive *convertens*, Judaicum populum significet, qui relictus est, et postea reversurus. Secundum autem, id est, *Emmanuel*, et *nobiscum Deus*, gentium vocationem, postquam Verbum caro factum est, et habitavit in nobis.

(Vers. 15.) *Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum*. Pro quo LXX transtulerunt, *antequam sciat* : quodque sequitur, *assumere malum*, in Hebræo non habetur. Et est sensus : O Domus David, cui Dei sermone præcipitur, ut voces, id est, invoces, in periculo constituta nomen Emmanuelis, id est, nobiscum Dei ; non mireris ad rei novitatem, si Virgo Deum pariat, qui tantam habeat potestatem, ut multo post tempore nasciturus, te nunc liberet invocatus ; ipse est enim qui visus est Abraham, et locutus est cum Mose. Dicam et aliud mirabilius, ^d ne eum putes in phantasmate nasciturum, tibi utatur infantie, butyrum comedet et lac. Et licet multa post sæcula de eo Evangelista testetur : *Puer autem proficiebat sapientia et ætate et gratia apud Deum et homines* (*Luc. 1, 52*) : et hoc dicatur, ut veritas humani corporis approbetur : tamen adhuc pennis involutus, et butyro pastus ac melle, habebit boni malique judicium, ut reprobus mala, eligat bona. Non quod hoc fecerit, aut reprobaverit, vel elegerit ; sed quod scierit reprobare et eligere, ut per hæc verba noscamus, infantiam humani corporis divinæ non præjudicasse sapientiæ. Denique jacentem in præsepio Angeli pastoribus nuntiant : *Magi adorant de Oriente venientes*, quos utique electos esse credendum est. 112 Et e contrario Herodes, Scribæ ac Pharisæi reprobantur (*Matth. 2*), qui : pro uno infante multa parvulorum millia trucidarunt.

(Vers. 16.) *Prius enim quam sciat puer reprobare malum et eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu detestaris, a facie duorum regum suorum*. Sexto imperii anno Ezechie est ab Assyriis capta Samaria (*IV Reg. xviii*), id est tricesimo primo anno ætatis ipsius. Sic itaque iste qui nasciturus, vel de Virgine, ut nos probamus, vel de adolescentula, ut Judæi volunt, butyrum et mel comedet, et tam parvulus erit, ut malum a bono discernere nequeat, et antequam ille tempus egrediatur infantie, terra Syriæ et Samariæ vastanda ab Assyriis sit : respondeant Hebræi, quomodo Ezechias triginta et uno annis infantulus prædicetur, et tam rudis ætatis, ut mel, et butyrum comedens, juxta Niniviticos pueros, nec sinistram,

^a Verbum *Carathi*. Omnes mss. codices Latini legunt ut edidimus *CARATHI*, in prima persona. Sed hoc vel error est librorum veterum, vel libertas Hieronymi qui more Syrorum legebat in secunda personæ singulari præteritorum. *ΚΑΡΑΘΙ carathi*, pro *ΚΑΡΑΘΙ carath*. Quod quidem potest intelligi *vocabit*, ut observat idem Hieronymus, non juxta Grammaticalem verborum sensum ; sed juxta prophetalem, qui ad virginem parituram respicit. MARTIAN.

^b Græci quoque vulgati eand. Novi Testam., *ἔξει, habebit*, ismeis mss. plures *ἀρπύρα, accipiet*. Porro *ροβούρι* et *Vulgata* et plerique ex Latinis, Græcisque Pa-

tribus præferunt. Vel. Ital. *vocabit*. Cyprianus *vocabitis*.

^c Vatic. *quodque sequitur, reprobare malum, etc.*, falso ; est enim apud LXX *προσίσθαι, præeligere* hocque proprie est, quod in Hebræo non haberi notat Hieron. sive verbi *ἔξει* significatum non esse *eligere* sed *reprobare*.

^d Græce dicit Eusebius : *Ὅτι τῷ δοκίμῳ ἔσται τὸ γινώσκον. ἀλλ' ἀληθῶς τοιαύτην ὑμῶν κενεὴ γέννησις, ὡς κοινωνῆσαι νηπίων τροφῆ βοτάνῳ λίγῳ καὶ μέλιτι ὄρνιθι τοῖς λοιποῖς βρέφει. Τοῦτο μὲν οὖν ἀνθρώπων τὸ ἢ τῆς θεότητος αὐτοῦ παραστατικὸν ἐκείνο ἐν τῷ ὄρει πρὶν ἢ γινῶναι αὐτῶν, ἢ προσίσθαι ποταμῶ, ἐκείνη τὴν ἑσπέρην, καὶ τὰ ἔξω.*

nec dexteram, id est, nec malum, nec bonum novetur. Relatum autem ad *Emmanuel*, quod interpretatur, *nobiscum Deus*, facilem habebit intelligentiam. Quod ad mysterium et invocationem nominis ejus terra Syriæ, et Samarizæ, Assyrio superante, vastetur: et domus David liberetur a duobus regibus quos metuit, Rasin videlicet, et Phacee.

(Vers. 17.) *Adducet Dominus super te, et super populum tuum, et super domum patris tui dies qui non venerunt a diebus separationis Ephraim et Juda, cum rege Assyriorum.* Locus iste per hyperbaton legendus est. Denique et nos secuti Hebraicam veritatem, ita eum interpretati sumus: O domus David, auscultata quæ dico, ut derelinquatur terra Syriæ et Samarizæ a facie regum duorum, quos tu vehementissime reformidas: adducet Dominus dies super te, et super domum patris tui David, quos numquam habuisti ex eo tempore quo decem tribus a duobus tribubus separatae sunt, et regnum in Samaria habere cœperunt. Adducet autem istos dies, id est, tempora cum rege Assyriorum, ut illis superatis atque subversis, tu Emmanuelis præsentia libereris. LXX hanc locum ita verterunt: *Adducet Dominus 113 super te, et super populum tuum, et super domum patris tui dies, qui necdum venerunt, ex qua die abtulit Ephraim et Juda regem Assyriorum.* Quod quem sensum habeat, scire non possumus, nisi forte hoc dicendum est, quod peccatorum suorum magnitudine Ephraim, id est, Samaria primum ad se Assyriorum fecerit impetum declinare. Aliter: Interim nunc duo reges Rasin et Phacee, qui te obsident, et vastare festinant, brevi tempore subvertentur: tuæ autem vastationis tempus illud adveniet, quando, quod numquam speraveras, immo numquam metueras, Assyrius venerit. Per quæ docet, domui David, non Syriam et Samariam, sed Assyrios esse metuendos. Præsentem ergo formidine liberat, et de futuro tempore comminatur.

(Vers. 18, 19.) *Et erit in die illa, sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti, et apæ quæ est in terra Assur: et venient, et requiescent omnes in torrentibus vallium, et in cavernis petrarum, et in omnibus frutetis, et in universis foraminibus.* Cum fuerit duorum regum terra deserta, Damascus et Samaria, quam tu nunc detestaris et metuis: tunc adducet Dominus, o domus Juda, super te et populum tuum dies, quos numquam ante vidisti, et regem Assyriorum. Frustra igitur præsentia metuis, semiustos torres, et ignem penitus non habentes: scire enim debes, quod sibilo suo Dominus muscas Ægypti, et fluminum ejus, haud dubium quin septem *δωρυχάς* Nili significet, vocaturus sit: et apem, quæ est in terra Assur. Muscas autem

Ægyptios vocat propter sordes idololatriæ, et imbellem populum: et apem Assyrios, quorum illo tempore potentissimum regnum erat, et ad bella promptissimum: vel ob id, quia omnis prope Assyriorum et Persidis regio usum habebat sagittarum. Hi igitur et omnes venient, et occupabunt terram tuam in torrentibus vallium, et cavernis petrarum, et in omnibus frutetis, et foraminibus, lignisque nemorosis. Hæc autem per metaphoram dicuntur, ut quia semel muscas, et apes nominaverat, translationem servaret in reliquis. Legamus Regum et Paralipomenon libros, 114 et inveniemus ab Ægyptiis cæsum sanctum regem Josiam, et populum Israel potestati Ægyptiæ subjugatum (IV Reg. xxiii; II Par. xxxv): ita ut regem illis constitueret. Et post non multum temporis, venit Nabuchodonosor cum innumerabili multitudine bellatorum, captaque Jerusalem, et cæteris Judææ urbibus dirutis, incendit Templum, et habitatores Assyrios posuit in Judæa (IV Reg. xxiv).

(Vers. 20.) *In die illa radet Dominus in novacula conducta, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput, et pilos pedum, et barbam universam.* Hæc quidam putant de Assyriis prophetari, qui mille trecentis annis, antequam Jerusalem subverterent, regnum Asiæ Ægyptique et Libyæ possederunt, quod a Medis Persisque vincendi sint, et eorum imperium destruendum. Alii vero arbitrantur, quod trans flumen Euphratem cæsi sint Ægyptii. Nos autem novaculam mercede conductam, ipsam arbitramur Assyriam, quem in Jeremia ob ultionem populi peccatoris, etiam columbam suam vocat (Jerem. xxv). Denique et in visione Tyri (Ezech. xxviii, 29), quia in exstruendis munitioibus, et aggere comportando Nabuchodonosor plurimum laboraverat, et illis classe fugientibus, fuerat mercede privatus, data est ei Ægyptus pro mercede et labore suo. Ergo in ista novacula acutissima, et in his, qui habitant trans flumen Euphratem, in rege videlicet Assyrio, omnes capillos et pilos totius corporis a capite usque ad pedes decoremque barbæ, quod virilitatis indicium est, radet Dominus de Judæa, ut nihil in illa forte, nihil pulchrum resideat, sed effeminatis hominibus, immo ignominiosis mulieribus comparentur.

(Vers. 21, seqq.) *Et erit in die illa, nutriet homo vaccam boum, et duas oves, et præ ubertate lactis comedet butyrum: butyrum enim et mel manducabit omnis, qui relictus fuerit in medio terræ. Et erit in die illa, omnis locus ubi fuerint mille vites mille argenteis, et in spinas, et in vepres erunt. Cum sagittis et arcu ingredientur illuc: vepres enim, et spinæ erunt in universa terra. Et omnes montes qui in sarculo sarrientur, non veniet illuc terror spinarum et veprium:*

^a Voces speraveras, immo numquam Victor. suorum collicum ope expunxit, uti superfluas, quippe cum de futuro malo metus dicatur, non spes.

^b Vatic. *Hinc igitur omnes venient.*

^c *Hansit ex hisce Eusebii: Εἴτ' οὐκ εἰς μακρὰν ὁ τῶν Βαβυλωνίων βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ σὺν μεγάλῃ*

στρατιᾶς δυνάμει ἐπιθῶν, τὴν μὲν πόλιν αὐτὴν ἐκ βαθρῶν εἶλε, τὸν καὶν πυρπολήσας. τὸ δὲ πᾶν ἔθνος ἑσθραπωδισάμενος, καὶ τὰς λοιπὰς δυνάσας πόλεις. Ἀσσυρίους οἰκίτορας τῆς Ἰουδαίων κατέστησε χώρας. Sed et superiora ex Eusebio paulo diversis sensibus expressa sunt.

et erit in pascua bovis, et in conculcationem pecoris. Post subversionem **115** Jerusalem, et captivitatē populi, et Templi incendium, Nabuzardan princeps militiæ, quem LXX ἀρχιμαγιστρον vocant, paucos de populo, et eos pauperes dereliquit in terra, qui vineas et agros colerent. Denique Godolias, qui eis præpositus erat de regio genere relictus, hortatur et dicit: *Nolite timere Chaldæos: habitate in terra, et servite regi Babylonis, et bene erit vobis* (IV Reg. xv, 24). In die igitur illa, hoc est, in illo tempore cum fuerint omnes opes Judæorum translatae in Chaldæam, tanta solitudo erit in terra Judææ, et tam incredibilis vastitas, ut nequaquam armenta boum habeant, nec greges ovium, sicut prius habere consueverant: sed vix rarus habitator unam vaccam nutrire possit, et duas oves; non ad arandum, sed ad cibum, atque vestitum lactis, ac velleria. Propter inopiam quippe frumenti, et omnium, quæ terra gignit ad comedendum, lacte ac butyro, et agresti melle vescetur. Quodque ait: *Præ ubertate lactis comedet butyrum*, hoc significat, quod terra cultorum raritate fertillior sit, et magis apta pascuis. In illo tempore præ hominum paucitate, tanta erit vini inopia desertis vineis, quæ metu hostili nequaquam putabuntur, ut singulæ vites siclis argenteis singulis vix emanant. In vepres enim et in spinas omnis terra redigetur: tantaque erit formido, ubique scævientibus gladiis, ut absque arcu et sagittis nullus suum agrum invisere audeat, et derelictis campestribus locis, ad montana confugiant, ibique lecorum difficultate muniti, vix asperos montes manu fodiant: quia boves, aratra, et vomeres non habebunt. Sicubi ergo rarus cultor in montibus fuerit inventus, inde vitam miserabilem sustentabunt. Cætera autem patebunt pascuis, et absque ullo custode a brevibus animantibus conculcabuntur. Hæc post captivitatem solere fieri, utinam nesciremus! At nunc magna pars ^a Romani orbis quondam Judææ similis est: quod absque ira Dei factum non putamus, qui nequaquam contemptum sui per Assyrios ulciscitur, et Chaldæos; sed per feras gentes, et quondam nobis incognitas, quarum et vultus et sermo terribilis est, et femineas incisasque facies præferentes (*Gothos intelligit qui radebant barbam*), **116** virorum, et bene barbatorum fugientia terga confodiunt. Legisse me novi in his locis latissimam et inextricabilem tropologiam: quod universa, quæ juxta historiam disseruimus, spiritualiter Judæis acciderint, vix unam habentibus vaccam et duas oves, munda videlicet animalia: ut nequaquam solido cibo, sed lacte nutriantur infantibus, et comedant mella verborum, quæ distillant de labiis mulieris meretricis; et vinum non habeant, quod lætificat cor hominis: sed omnia eorum opera redigantur in spinas, ut vulnerentur ab adversariis, qui percutiant in obscuro re-

et os corde (*Psal. x*). Quod si quando voluerint altius quippiam sapere, et nimio labore sudantes de Scripturis sanctis mysticum aliquid invenire: nihilominus fruges non afferant doctrinæ, sed vepribus compleantur et spinis, quæ oriuntur in manibus ebrif. Et nequaquam terra eorum atque doctrina, ab hominibus, rationalibus animantibus: sed a bobus, quorum Deus curam non habet, et a brutis animalibus conculcetur.

(Cap. VIII. — Vers. 1-4.) *Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, et scribe in eo stylo hominis, velociter spolia detrahe, cito prædare. Et adhibui mihi testes fideles, ^b Uriam sacerdotem, et Zachariam filium Barachia, et accessi ad prophetissam, et concepit, et peperit filium. Et dixit Dominus ad me: **B** Voca nomen ejus, accelera, spolia detrahe, festina prædari: quia antequam sciat puer vocare patrem suum, et matrem suam, auferetur fortitudo Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum. LXX pro libro grandi, interpretati sunt librum novum, et magnum. Et pro eo quod in Hebræo habetur, *adhibui mihi testes fideles*, dixerunt: *adest enim, et testes fac mihi fideles homines*. Et pro *Uriam Sacerdote*, tantum *Uriam*, cætera similiter. Primum Propheta missus est ad Achaz (*Isa. vii*), ut ei prædiceret quæ Scriptura commemorat: quo audire nolente, ipse Dominus loquitur ad Achaz, et præcepit ei, ut petat sibi signum in profundum, sive in excelsum. Quo respondente, *Non petam, et non tentabo Dominum*: dimisso rege impio, ad domum David Dei verba vertuntur, et promittitur ei Virgo paritura filium, cujus nomen sit **C Emmanuel**, hoc est, *nobiscum 117 Deus*. Qui si crebro fuerit invocatus, Samaria subvertatur et Syria: subvertatur autem a rege Assyriorum, qui et ipsum Judam postea capturus sit; ita ut omnis terra Judææ vertatur in solitudinem. Rursum ergo sub alia figura partus describitur virginalis. Et dixit Dominus ad Prophetam, ut nequaquam in populos proferat novæ nativitatis arcanum, sed scribat eam in isto grandi volumine, quod nunc legimus. Et quæ sit mirabilis, humane verbis, et stylo, quo homines scribere consueverunt, Dei sacramenta comprehendat. Quid est autem illud quod scribitur humano stylo? Ut puer natus velociter spolia detrahat, et cito prædetur, hoc est, ne ultra patiatu regnare diabolus: nec mittat Angelos, nec Prophetas; sed ad salvandas creaturas suas ipse descendat. Facit ergo Propheta quod jussum est, et adhibet sibi duos testes fideles, Uriam sacerdotem, qui legis doctor est, dicente Malachia: *Labiis sacerdotis custodient scientiam, et legem requirunt ex ore ejus, quia Angelus Domini exercituum est* (*Malach. ii, 7*): et Zachariam filium Barachia, quem Prophetam fuisse, dubium non est. Legimus, quod regnante Achaz, ^c *Urias sacerdos fuerit Templi Domini* (4 Reg. IV):*

^a Ex Vatie. partim, et partim ex ingenio restitutum Romani orbis, pro quo antea incommodo sensu obtinebat Romanæ urbis.

^b *Uriam sacerdotem*. Editio Erasmiiana retinet Za-

chariam pro *Uriam*. In aliquot antiquissimis codicibus mas. legebatur *Zacharias* prima manu scriptus; sed emendatores restituerunt *Urias* nomen. MARTIAN.

^c In Vatie. quemadmodum et in aliis quibusdam

cui præcepit Achaz, ut altare simile altaris Damasci faceret. Et Hierum narrat liber (II Par. xxxix), quod Ezechias filius Achaz quæsierit Dominum in diebus Zachariæ eruditi in timore Dei. Exhibuit autem se Isaias dignum spiritu prophetali, et præbuit prophetissæ, id est, Spiritus sancto, qui sermone Hebraico vocatur genere feminino נָאָה (נָאָה), juxta illud quod scriptum est: *Accedite ad Dominum, et illuminamini* (Ps. xxxiii, 6). Spiritu itaque sancto conceptus est Dominus. Et licet humanus sermo nativitalis ejus nequeat explicare mysteria: tamen Gabriel ipsi Virgini loquitur, quæ concepit: *Spiritus sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Luc. 1, 35). Quidam prophetissam sanctam Mariam interpretantur, quam a prophetin factæ, non dubium est: ipsa enim loquitur in Evangelio: *Eccce enim amodo beatam me dicent omnes generationes: quoniam fecit mihi magna qui potens est* (Luc. 1, 48, 49), et reliqua. Præcipiturque **118** Isaiæ, ut ipsum puerum, qui prius vocabatur Emmanuel, nunc appellet, *accelera, spolia detrahe, festina prædari*. Ascendens enim in altum, captivam duxit captivitatem; accepit dona hominibus (Ps. lxxvii; Ephes. iv, 8). Et antequam humanum corpus assumeret: et juxta infantiam patrem vocaret Deum, et matrem Mariam, auferetur Damasci fortitudo, et spolia Samaritæ per regem Assyriorum: ut necdum nates populum suum, domum David, sola invocatione salvaret. *Uris interpretatur lux Domini; Zacharias, memoria Domini; et Baruchias, benedictio Domini*: quibus testibus Christi nativitas comprobatur. Ipse enim in Evangelio duobus euntibus in Emmaus (Luc. xxiv), incipiens a Mose et Prophetis, edisseruit quod de se omnia prophetassent. Juxta tropologiam, in anima virginali, et nulla sorde maculata, de Spiritu sancto Dei sermo conceptus, velociter de adversariis potestatibus spolia detrahit, et sibi facit universa servire. Cumque ex parte nunc videat, et ex parte prophetet (I Cor. xiii), priusquam possit esse perfectus, et merito vocare Deum Patrem, et matrem suam celestem Jerusalem, adhuc in infantia et in profectu positus, vincet fortitudinem Damasci, doctrinam videlicet sapientiæ sæcularis: et auferet spolia Samaritæ, quibus Ecclesiam hæretici spoliaverunt, dicentes: *Non est nobis portio in David, neque hæreditas in filio Jesse* (III Reg. xii, 16), præsentem rege ipso Assyriorum, diabolo, qui eis non poterit auxiliari. Tales autem filios non solum Maria Prophetis, Virgo perpetua, sed et sanctæ mulieres patriarchis generant. *Sara, quæ interpretatur ἀρχοῦσα, id est, princeps: et Rebecca, quæ in lingua nostra patientiam sonat.* (Vers. 5, seqq.). *Et adjecit Dominus loqui ad me*

mas. Martiano teste, et penes Erasmum *Zacharias*, pro *Uria* scribitur.

^a *Quam Prophetin*. Erasmus legit *Propheten*, et infra *Prophetes*. Marianus autem Victorius *Prophetin* et *Prophetis*. Mas. codices primo loco *Prophetem* et *Prophetissam*; deinde *Prophetis*. Hanc lectionem secuti sumus, quia Græcum *Prophetes* est gen-

ad huc, dicens: Pro eo quod abjecit populus iste aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio: et assumpsit magis Rasin, et filium Romeliæ: propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes et multas, regem Assyriorum et omnem gloriam ejus: et ascendet super omnes rivos ejus, et fuet super universas ripas ejus. Et ibit per Judam inundans, et transiens usque ad collum veniet, et erit extensio alarum ejus implens latitudinem terræ tuæ, 119 o Emmanuel. Dixerat supra auferendam Damasci fortitudinem, et spolia Samaritæ in conspectu regis Assyriorum, et duos reges, Assyrio pugnante, capiendos: nunc Deus loquitur ad Prophetam caractere solito Scripturarum, per translationem Siloe fontis Jerusalem, et Assyrii fluminis violentissimi, quod omnem terram Israel suis inundet aquis, et egrediatur ripas alvei, tantoque feratur impetu, ut postquam decem tribuum occupaverit terram, ad Judam perveniat, et transiens ad collum usque pertingat: per quæ vicinam significat captivitatem. Non enim tunc captus est Judas, sed cunctis duarum tribuum urbibus subjugatis, sola remansit Jerusalem, quæ incredibili Dei misericordia liberata est. Potentiam ergo Assyrii et innumerabilis ejus exercitus, quam sub fluminis inundatione descriperat, nunc per aliam ostendit translationem, quod alis suis, id est, ducibus, et infinita multitudine opererit terram Emmanuelis, hoc est, defendentis eam Dei; sed tamen non possederit, quamquam Emmanuel a LXX sequenti capitulo coarctetur, non proprio nomine, ut apud Hebræos vocatur, sed interpretato, id est, *nobiscum Deus*. Siloe autem fontem esse ad radices montis Sion, qui non jugibus aquis, sed in certis horis diebusque ebulliat, et per terrarum concava et antra saxi durissimi cum magno sonitu veniat, dubitare non possumus, nos præsertim qui in hac habitamus provincia. Est autem sensus, quia populus decem tribuum magis voluit Rasin et filio Romeliæ, id est, Damasci et Samaritæ regibus esse subjectus, quam stirpi David, quæ meo coepit regnare judicio, faciam eum nequaquam his regibus, quæ assumpsit, sed regio servire Assyrio, cujus potentia occupantis terram Samaritæ, inundationi fluminis comparatur. Et sit apostropha ad Emmanuel, hoc est, ad præsentem Deum, quod in tantum se crexerit Assyrius, ut etiam terram ipsius Judam conatus sit possidere. Juxta auugogen, omnis hæreticus qui junxerit auxilio suo sapientiam sæcularem, et Jerusalem, id est, Ecclesiam voluerit oppugnare, derelinquens aquas Siloe fontis (Joan. ix), qui interpretatur *missus*, et qui salit in vitam æternam, tradetur Assyriorum principi **120** (quem sensum magnum in posterioribus lecturi sumus) cujus traditus potestati, in profundum veniet peccatorum. Tantæ est enim

masculini, πορῆτις feminini; quod in accusativo casu habet *Prophetin*, vel *Prophetida*. Porro in mas. exemplaribus e et i promiscue scribuntur, sicut consonantes m et n; unde *Prophetem* loco *Prophetin*.

MARTIAN.

— Notum, sic Græco offerri in accusandi casu πορῆτιν, prophetissam.

arrogantia, ut ausus sit ostendere Salvatori universa regna terrarum, et dicere: *Hæc omnia mihi tradita sunt* (Matth. et Luc. 17). Conabitur quoque Judas, id est, domum confessionis intrare, et crebro per eos qui in Ecclesia negligentes sunt, usque ad collum veniet, credentes in Christo cupiens suffocare, et extendet abscessum, implens universam regionem Emmanuelis; sed non poterit obtinere, quia habet Judas præsentem Deum. Legimus in Evangelio secundum Joannem (Joan. ix), quod cæcum a nativitate, cujus oculus, luto ex saliva sua facto Dominus lineret, miserit ad aquas Siloe, quibus cum cæcus lavisset lutum, cæcitate deteresa, clarum oculorum lumen accepit: quod post signi magnitudinem, indicat, non aliter cecitatem Judæorum et omnis increduli posse sanari, nisi doctrina aquarum Christi, quæ absque strepitu et clamore verborum leniter fluit, tenebræ prioris fugatur erroris. Hoc quod in Septuaginta legitur: *Et ambulabit super omnem murum vestrum, et auferet de Judæa hominem, qui possit caput levare, aut forte aliquid facere*: in Hebraico non habetur, et in Græcis codicibus ÷ vera jugulante confossum est.

(Vers. 9, 10.) *Congregamini populi et vicini, et audite uniuersam procul terras: confortamini et vincimini. Accingite vos, et vincimini: in te consilium, et dissipabitur: loquimini verbum, et non fiet, quia nobiscum Deus. Pro congregamini, sive infirmamini, et confringimini, et interpretati sunt alii, LXX posuerunt, scilicet. Verbum enim Hebraicum, non (שׁוּב) propter res (וּ) litteræ, et DALETH (וּ) similitudinem, intellexerunt vos (וּ). O igitur populi Samariæ et Syriæ, infirmos et debiles esse cognoscite, et Emmanuele præsentem, nihil posse contra Jerusalem urbem Dei: et hoc non solum vos, qui vicini estis, sed cuncta procul terra cognoscat. Quamvis enim exercitum congregetis, et accingatis vos ad prælium, et major sit numerus obsidentium quam obsessorum, tamen non semel, sed iterum dicam, vincimini. Et quodcumque contra Jerusalem inieritis consilium, dissipabitur. Et licet supra dixeritis (Isai. vii, 8): *Ascendemus ad Judam, et suscitemus eum quiescentem, IRI et ponamus regem super eum filium Tabel*: loquimini quidem verbum, sed non fiet, quia nobiscum est Deus, id est, Emmanuel. Possumus hoc testimonio et contra geutes abuti in persecutionis tempore, quod quamvis fortes esse videantur, et nos superare in his qui lapsi sunt, tamen vincantur in his qui pro Christo fuderunt sanguinem, et quod post bella pax reddatur Ecclesiis: et universa eo-*

rum contra Emmanuelem consilia dissipentur, quia nobiscum sit Deus. Contradicentes quoque veritati utiliter audient, ut tandem ratione superentur, et nequaquam velint in mendacio vincere, quia quodcumque dixerint, numquam perversitas possit superare quod rectum est.

(Vers. 11 seqq.) *Hæc enim ait Dominus ad me: Sicut in forti manu erudit me, ne irem in via populi hujus dicens: Non dicatis, conjuratio; omnia enim quæ loquitur populus iste, conjuratio est: et timorem ejus ne timeatis, neque paveatis. Dominum exercituum ipsum sanctificate: ipse pavor vester, et ipse terror vester. Et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis, et in petram scandali duabus domibus Israel: in laqueum et in ruinam habitantibus Jerusalem et offendent ex eis plurimi, et cadent, et conterentur, et irretientur, et capientur. Septuaginta hunc locum ita interpretati sunt: *Hæc dicit Dominus: forti manu recesserunt ab itinere via populi hujus loquentes: ne forte dicant, Durum est. Omnia enim quæ loquitur populus iste, dura sunt; timorem autem ejus ne timueritis, neque conturbemini. Dominum virtutum ipsam sanctificate, et ipse erit timor tuus, et si in ipso confusus fueris, erit tibi in sanctificationem, et non ut lapidi offensionis IRI occurratis, neque ut petrae ruina. Domus autem Jacob in laqueo et in consillis erit sedentibus in Jerusalem: ideo infirmi erunt in ipsis plurimi, et ruent et conterentur, et appropinquabunt, et capientur. Quodque sequitur, homines in tuitione, obelo prænotandum est. Quia multum inter 30 Hebraicum distat et Vulgata Editio: ideo utrumque posuimus. Et primum de Hebraico disputandum est. *Hæc ad me locutus est Dominus.* Qui propter bona opera, et gratiam quæ propter bona opera, consecutus sum; sive forti manu sua erudit me et instituit, ne ambularem in via populi hujus, et pari tenerer errore: vel certe fecit me recedere a via populi hujus pessima, et dixit mihi: noli duorum regum timere conjurationem; sed hoc magis considera, quod omne quod loquitur hic populus adversum me, conjuratio sit; et secundum Symmachum, qui interpretatus est, ἀνταρθεῖν, in me exsiterit perduellis. Tu autem Propheta, et hi qui tecum sunt, ne timeatis insidias populi, sed Dominum timeate, et ipse sit timor vester. Principium enim sapientiæ, timor Domini (Prov. 1, 7; Ps. cx, 9). Qui erit credentibus in sanctificationem, incredulis autem in lapidem offensionis, et in petram scandali, duabus scilicet domibus Judæ et Israel. Præcipue autem in laqueum et in ruinam habitantibus in Jerusalem.**

* Voculas super eum Vatic. ignorat.

† Qui propter, etc. Locus omnino intricatus et obscurus, quem editio Mariani Victorii ita commutavit: *Qui propter bona opera et gratiam quam per bona opera consecutus sum; sive in manu forti sua erudit me et instituit, ne ambularem, etc.* Ego vero hanc lecturam reperire non potui in aliquo ms. codice, sed omnes quos inspexi, constanter retinent juxta editionem Erasmi et gratiam quæ per bona opera consecutus sum, uno tamen excepto exemplari Clu-

niacensi quod secuti sumus, quia sensus in eo est manifestior. Eligat prudens lector quidquid voluerit, modo non inducat sensum et errorem Pelagianorum; fateaturque gratiam a Deo dari hominibus propter bona opera facienda, non ex operibus nostris jam factis. MARTIAN.

— Hæc, quæ negotii nonnihil facessunt, verba et gratiam, quæ propter bona opera, in Vaticano ms. non sunt. Victorius legerat, gratiam quam per bona opera, etc., mox sicut legit pro sive. by Google

in quo impingent plurimi, et cadent, et conterentur, A peccatorumque suorum vinculis irretiti, ducentur in captivitatem. Duae domus, Nazaræi (qui ita Christum recipiunt, ut observationes Legis veteris non omittant (Al. amittant) duas familias interpretantur, Sammai^a et Hellel, ex quibus orti sunt^b Scribæ et Pharisei, quorum suscepit scholam Akibas, ^c quem magistrum Aquilæ 123 proselyti autumat, et post eum Meir, cui successit Joannan filius Zachai, et post eum Ellezier, et per ordinem^d Telfphon, et rursus Joseph Galilæus; et usque ad captivitatem Jerusalem Josue. Sammai igitur et Hellel non multo^e priusquam Dominus nasceretur, orti sunt Judæa, quorum prior dissipator interpretatur, sequens profanus: eo quod per traditiones et *δευτερώσεις* suas Legis præcepta dissipaverit atque maculaverit. Et has esse duas domus, quæ Salvatorem non receperint, qui factus sit eis in ruinam et scandalum. Juxta LXX, manu forti restitit (Al. resistet) populus Dei voluntati, et dicit omnia dura esse quæ Dominus præcepit, secundum illud quod in Evangelio legimus: *Durus est hic sermo, quis poterit audire eum* (Joan. vi, 61)? Unde præcipitur eis ut Dominum audiant, et ipsum solum timeant. Si enim in ipso confisi fuerint, habebunt eum in sanctificationem, et non impingent quasi in lapidem scandali, et quasi in petram ruinæ. De hoc loco et Apostolus sumit testimonium, quod Christus Judæis factus sit

in scandalum: gentibus autem in stultitiam (1 Cor. 1, 23). Et rursus: *Israel sectando legem justitiae, in legem justitiæ non pervenit* (Rom. ix, 31). Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus legis offenderunt in lapidem offensionis, sicut scriptum est: *Eccæ ponam in Sion lapidem offensionis et petram scandali: omnis qui credit in eo, non confundetur* (Ibid., 33). Ergo qui non receperunt Emmanuelem, sed factus est eis in lapidem offensionis et in petram scandali, conterentur, captivique ducentur. Quodque ait: *Domus autem Jacob in laqueos et in convalle erit sedentibus in Jerusalem*, hoc significat, quod non habitet in montibus, nec in excelsis Scripturarum versentur locis; sed semper humilia intelligant, peccatis peccata sociantes, et vineti laqueis delictorum.

B 124 (Vers. 16, 17.) *Liga testimonia, signa legem in discipulis meis, et exspectabo Dominum, qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et præstolabor eum.* Vox Domini loquentis ad Prophetam: quia, inquit, factus est Dominus in lapidem offensionis et in petram scandali duabus domibus Israel, et missum ad se Emmanuel suscipere noluerunt: Liga testimonia veteris Instrumenti, et trade illa discipulis meis, qui Evangelium susceperunt, Apostolis videlicet, sive apostolicis viris. Vel certe lex et prophetia usque ad Joannem ligetur apud eos (Matth. xi), et clausa sit atque signata, ut quod legunt, non intelligant. Pro discipulis enim, juxta Hebraici sermonis ambiguitatem, possumus et

^a Mendose scriptum hactenus hic atque infra *Hillel*, contra mss. fidem, ac Veterum legendi morem, quos constat sexcentis exemplis pro i brevi, e substituisse, quod in nominibus *Emmanuel* pro *Immanuel*, et *Hennom* pro *Hinnom*, Drusius observat, quem videsis, lib. II de tribus Sectis, cap. 11. Fuit porro *Hellel*, sive *Ellet* Scholæ Judaicæ princeps circa annum mundi ex Judæorum narratione et calculo 3730, octogesimo ætatis suæ, ante Christum trigesimo. Auditorem habuit ipsum *Samai*, quem *Zarutæ* vocat Josephus, deinde in principatu doctrinæ Judæis tradendæ collegam, ac denique adversarium. Utriusque doctoris mentio frequens est in Hebræorum libris, in Thalmude, apud Zarutum, in *Juchasin*, Abrahamo Ben Dior, atque aliis. Hieronymus quoque eorum interdum sententias laudat, ut in Epist. 124, ad Algasia, quæst. 10, atque alibi.

^b *Scribæ et Pharisei*. De his Sectis Judæorum consulo Josephum, lib. xviii Antiqq. Judaic. cap. 2, et lib. II de Bello Judaico, cap. 12. Vide etiam epistolam Hieronymi ad Algasia, Quæst. 10, ubi Judæorum *δευτερώσεις* insectatur. MARTIAN.

— Immerito succensent S. Doctores, magni nominis critici, quod Scribas, quorum sæpe in Veteri Testamento mentio est, a Samai ortos dicat. At non eo sensu Scribas hic vocat Hieron., sed eos proprie notat, qui solam Scripturam, rejectis Rabbiorum traditionibus, recipientes, aliam a Phariseis domum et sectam constituebant, qui et *Karei*, vel *Karaitæ* ab Hebraico verbo קרי nuncupantur. E contrario *Rabbanitas* vocant Phariseos ab Ellele ortos, qui præterea Rabbiorum ac Patrum scriptis fidem adhiberent. Luculentissimum in hanc rem Origenis testimonium est tract. 24 in Matthæum. *Qui non recedunt a littera Legis, scribæ dicuntur: qui autem majus aliquid proficientes, dividunt seipsos, quasi meliores a multis, secundum hoc PHARISEI dicuntur.*

^c De Akiba vide quæ diximus in cap. 4 Comm. in Ecclesiasten p. 424, not., ubi et *Barakiba*, et

C *Rabbi Akiba* nominatur. De *Meir* vero, quod nomen Vatic. aspirat *Mehir*, vide cum primis *Juchasin*. Corrupte alii *Machir*, aut *Achir* legunt. Circa annum Christi 130 traditur obiisse. Qui subsequitur *Jochanan* sive *Jochanan*, filius *Saccæ* (in Vatic. *Zachæ*) charus Tito imperatori fuit, teste R. Abraham in lib. *Cabbalæ*. Proximus *Eliezer* fortassis ille est, quem disputasse de Orali Lege cum R. Jochanan discimus ex *Jalkuth* ad Exod. xxxiv, 27.

^d Hactenus scriptum est *Delphon*, contradicentibus mss. tum nostris, tum quibus ipse Martianus usus est: qui *Telfphon* constanter legunt. Ad hæc *Delphon* nullus apud Judæos scriptores reperitur, et siquidem liceat levi unius litterulæ, quæ ejusdem est organi, mutatione *Therphon* scribere, quemadmodum et Drusius conjecerat, jam expedita res sit: *תַּרְפוֹן* *Tharphon* quippe, ut Judæi pronuntiant, vernaculum nomen Hebraicum est, idemque putatur atque illud, quod scribitur Græce Τρῆφων. Atque adeo opinati sunt docti viri, huic ipsum esse Judæum illum Tryphonem, quem contra disserit Justinus martyr in Dialogo. Qua de re ut nihil desinere ausim, sic profecto minime repugnat temporum nota: nam Tryphonem Akibæ fuisse collegam, auctor *Juchasin*, et Maimonidas tradunt: Akibam vero in Barcocebæ seditione obiisse circ. an. Christi 120, et S. Justinum an. 156 martyrium subiisse compertum est. Suppar quoque R. Akibæ, ut constat ex *Bava Kamma*, cap. 8, qui subsequitur *Joseph Galilæus* fuit: quamquam pro *Joseph* legendum *Jose*, satis erudite alii volent: Hebraice etiam est *יְהוֹשֻׁעַ*. Postre-mus, quem hic absolute *Josue* Hieronymus vocat, in Judæorum libris dicitur *Josua ben Chanania*, discipulus Jochanan ben Saccæ.

^e Annis scilicet plus minus triginta, ut diximus. Prioris porro magistri nomen Hieron. interpretatur quasi a *עָשָׂה*, quod est *nasare*, duceretur, alterius paulo violentius, quasi a *פָּרַח*, *profanum*.

ætrinias interpretari. Unde Propheta respondit: **A** qua Evangelio succedente, Lex apud Judæos clausa est æque signata, et jubes eam nequaquam Judæis, sed gentibus assignari: Idcirco ego exspectabo Emmanuel, quem promittis esse venturum, de quo supra dixisti, quod ipse sit pavor noster, et ipse terror noster, et nobis sit in sanctificationem; et præstolabor Dominum qui abscondit faciem suam a domo Jacob, hoc est, a Judæis, quia cum recipere noluerunt. LXX hunc locum ita interpretati sunt: *Tunc manifesti erunt qui signantur, ut non discant legem.* Quod hunc sensum habet, quando ceciderint plurimi, et contriti fuerint, et impeerint in lapidem offensionis, et in petram scandali, tunc manifesti erunt qui signantur in populo, ut nequaquam discant legem Moysi; sed obediant præceptis evangelicis.

(Vers. 18.) *Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signa atque portenta Israelis, a Domino exercituum qui habitat in monte Sion.* Præcepit mihi, ait Dominus, ut ligarem testimonium in Judæis, et legem discipulis ejus traderem atque signarem, quia abscondisset faciem suam a domo Jacob: ideo **125** præstolabor eum, et exspectabo Dominum meum, et non scilicet ego, sed et pueri, quos mihi dedit Dominus, alii videlicet prophetæ et filii prophetarum, qui non ex voluntate carnis et sanguinis, sed ex Deo nati sunt (Joan. 1, 13). De quibus et Apostolus loquebatur: *Filii mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis* (Galat. 4, 19). Isti autem pueri, id est, prophetæ, in signa dati sunt et in portenta Israelis, juxta illud quod in Ezechiele legimus: *Et eris Ezechiele vobis in signum* (Ezech. xxiv, 24). In Zacharia quoque sancti viri, prophetarumque discipuli *ἑραστοσώποι*, id est, portentorum signorumque spectatores appellantur, eo quod semper Prophetæ in signum præcesserint futurorum (Zach. 11, 16). Hoc interim juxta litteram. Cæterum beatus Apostolus in Epistola, quæ ad Hebræos scribitur, docet (licet eam Latina consuetudo inter Canonicas Scripturas non recipiat) hoc testimonium ex persona debere intelligi Domini Salvatoris. *Quamobrem non erubescit fratres eos vocare, dicens: Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te* (Hebr. 11, 12); Et iterum: *Ego ero confidens in eam* (Ibid., 13); et rursum: *Ecce ego et pueri mei, quos mihi dedit Deus. Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter particeps factus est eorumdem passionum* (Isai. viii, 18). Quomodo autem isti pueri in signum fuerint atque portentum sapientiæ sæculi et superbix Judæorum, idem Apostolus docet: qui elegisse dicit Dominum Salvatorem, stultitia mundi et infirmæ, ut confunderet sapientes et fortia (1 Cor. 1). Unde et ad Apostolos Salvator siebat: *Nisi conversi fueritis quasi unus de pueris, non intrabitis in regnum colorum* (Matth. xviii, 3). Puer autem efficitur novi Evangelii prædicator, qui

deponit veterem hominem, qui corrumpitur in desiderii seductionis, et induitur novo, qui renovatur in cognitionem juxta imaginem Creatoris. Habitare autem Dominum exercituum in monte Sion, idem Apostolus scribit: *Accessistis ad montem Sion et civitatem Dei viventis, Jerusalem celestem* (Hebr. xii, 22). Unde miror quemdam nostrorum, pueros istos duos Isaia filios intelligere, quos de prophetissæ mulieris conceptione generavit, Jasub videlicet, et Emmanuel: quorum prior in abiectione prioris populi, **126** sequens in assumptione gentium præcesserit. Quod qui recipit, consequenter et Osee prophetam vere meretricem uxorem habuisse firmabit.

(Vers. 19 seqq.) *Et cum dixerint ad vos, quæritis a Pythonibus et a divinis, qui strident in incantationibus suis, numquid non populus a Deo suo requiritur pro vivis a mortuis? Ad legem magis et ad testimonium. Quod si non dixerint juxta verbum hoc, non eis erit matutina lux. Et transibit per eam: corruct, et esuriet: et eum esurierit, irascetur, et maledictet regi suo, et Deo suo. Et suspiciet sursum, et ad terram intuebitur, et ecce tribulatio et tenebræ, dissolutio, angustia, et caligo persequens: et non poterit avolare de angustia sua.* Si Isaia propheta vox est, ut Judæi testimant: *Ecce ego et pueri mei, quos mihi dedit Dominus in signum et in portentum Israelis;* et hæc quæ sequuntur, ipse ad discipulos suos credendus est dicere. Cum dixerint, inquit, ad vos gentes et populi, de quibus supra lectum est: *Infirmamini, populi, et vincimini;* quid prophetas vultis audire, quid Isaia verbis decipimini, et illum putatis quæ ventura sunt nosse? Quærite magis a Pythonibus, et a divinis, qui strident in incantationibus suis. Pro quibus LXX interpretati sunt: *Qui de terra loquuntur, qui de ventre clamitant.* Omnis enim, qui de terra est, de terra loquitur (Joan. 11, 31). Et cujus Deus venter est, et gloria in confusione ejus (Phil. 11, 19), de ventre clamare credendus est. Vos respondete eis, et dicite: *Numquid non populus a Deo suo requiritur pro vivis a mortuis?* Si vos, inquit, pro varietate idolorum vestrorum (non enim unum, sed plures habetis deos) eos consulitis, quos deus arbitramini; et a mortuis sive mortuorum hominum simulacris, de viventibus quæritis: quanto magis nos Deum nostrum per prophetas audire debemus? Docet ergo discipulos; et infert ad legem magis et ad testimonium. Si de aliquo, inquit, dubitatis, scitote scriptum: *Gentes, quas Dominus, Deus tuus disperdet a facie tua,* ^b *somnia audiunt et divinos: tibi autem non ita tradidit Dominus Deus tuus: Prophetam* ^c *vobis suscitabit Dominus Deus vester de fratribus vestris, sicut me, illum audietis* (Deut. xviii, 15). Unde si vultis nosse **127** quæ dubia sunt, magis vos legi, et testimoniis tradite Scripturarum. Quod si noluerit vestra congregatio verbum Domini quærere, non habebit lucem veritatis: sed versabitur in errore te-

^a Perperam Vatio., signorumque factores appellantur.

^b Pro somnia legendum omnia contendit Victorius

ex Deuteronomii textu.

^c Vatic., Prophetam de vobis, etc.

nebrisque. Lux pertransibit eam, hoc est, congregationem vestram, sive terram, et corruebit, et esurietis, et cum esurieritis, irascemini, secundum illud quod scriptum est: *Et cum non fuerint saturati, murmurabunt (Pa. LVIII, 16)*: et maledicetis Deo regi vestro, et in necessitatibus sursum aspicientis in cælum, et in terram deorsum: et ecce tribulatio et tenebræ, dissolutio genuum, et mentis angustia, et caligo oculorum, et non poteritis erui de angustia. Hæc juxta Hebræos. Cæterum ut supra diximus, si persona Christi est dicentis: *Eccè ego, et pueri mei, quos mihi dedit Deus*: etiam hæc ipse loquitur ad Apostolos et ad credentes ex gentibus, qui ejus Evangelium susceperunt. Si dixerint, inquit, patres vestri quos reliquistis: querite ventri loquos, quos pythonas intelligimus (qualem et in Actibus Apostolorum ancillam legimus (Cap. xvi), quæ quæstui erat dominis suis) et qui de terra loquuntur, quod in evocatione animarum magi se facere pollicentur, et cætera maledicarum artium genera; hoc scire debetis, quod unaquæque gens proprios consulat deos, et de vivorum salute mortuus sciocitetur. Vobis autem in auxilium legem dedit Deus, ut possitis dicere: non est talis ethnicorum divinatio, qui cultores suos sæpe decipiant, sicut nostra, quæ abeque ullo munere profertur ex lege. Unde interpretati sunt LXX: *Non sicut verbum hoc, pro quo non est dars munera. Gratis enim, inquit, acceptis, gratis dats (Matth. x, 8)*. Veniet autem super incredulos famas darissima, non famas panis, aut sitis aquæ, sed famas audiendi sermonem Dei (Amos vii). Et cum esurieritis, contristabimini, et maledicetis principi vestro et paternis traditionibus, hoc est diabolo, et antiquis erroribus. Hoc autem ad eos loquitur qui famem passi fuerint veritatis, et suspicient in cælum sursum, et in terram deorsum, et erunt in angustia, in tenebris, et in tribulatione: ut non videant usque ad tempus, donec et ipsi ad Dominum convertantur. Latam explanationem loca ista desiderant: sed parcimus librorum magnitudini, ut tollamus fastidium lectionis. Hæc juxta LXX translationem ex parte perstrinximus, 129 quæ in plerisque dissonat ab Hebræo. Cæterum Nazari [Al. Nazaroni] locum latum ita edisserunt. Cum dixerint ad vos Scribæ et Pharisei, ut eos audiat, qui omnia ventris causa faciunt; et in morem magorum stridunt in incantationibus suis, ut vos decipiant, hoc eis respondere debetis: non mirum si vos vestras traditiones sequamini, cum unaquæque gens sua consulat idola. Ergo et nos a vobis mortalis de viventibus consulere non debemus: magis nobis Deus legem dedit, et testimonia Scripturarum, quæ si sequi nolueritis, non habebitis lucem: sed semper caligo vos opprimet, quæ transibit per terram vestram atque doctrinam: ut cum decepti a vobis se in errore perspexerint, et sustinere famem veritatis, tunc contristentur, sive irascantur, et maledicant vobis, quos quasi deos suos et reges putabant. Et frustra ad co-

lum terramque respiciant, cum semper in tenebris sint, et non possint de vestris avolare insidiis.

(Cap. IX. — Vers. 1 seqq.) *Primo tempore alleviata est terra Zabulon, et terra Nephthali: et novissimo aggravata est via maris trans Jordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis. LXX: Hoc primum bibe, velociter fac regio Zabulon, terra Nephthali, et reliqui, qui juxta mare cæcis trans Jordanem Galilææ gentium. Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: qui habitatis in regione et umbra mortis, lux orietur vobis.* Duplicem posuimus editionem, quia vulgatum est testimonium, et usurpatum ab Evangelista Matthæo: ut vel diversitas interpretationis, vel similitudo noceretur. Ac primum notandum quod testimonium hoc Evangelista Matthæus non juxta LXX, sed juxta Hebræos posuerit. Dicit enim sermo Evangelicus: *Audient autem Jesus, quod Joannes esset traditus, recessit in Galilæam, et derelinquens Nazareth, venit et habitavit in Capharnaum, quæ est juxta mare in finibus Zabulon et Nephthali: ut impleretur quod dictum est per Isaiam prophetam, dicentem: Terra Zabulon et terra Nephthali, via maris trans Jordanem Galilææ gentium: populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam; sedentibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis. Ex eo tempore cepit Jesus predicare et dicere: Appropinquavit regnum cælorum (Matth. xv, 15 et seqq.)*. Et Joannes Evangelista refert quod 129 Jesus cum discipulis suis in Cana Galilææ invitatus ad nuptias, primum ibi signum fecerit, aquas in vinum convertendo: *Hoc fecit principium signorum Jesus in Cana Galilææ: et manifestavit gloriam suam: et crediderunt in eum discipuli ejus (Joan. ii, 11)*. Unde et in LXX dicitur: *Hoc primum bibe, velociter fac*: quia terra Zabulon et terra Nephthali prima Christi videre miracula: ut prima biboret fidelis pollutionem, quæ prius viderat Dominum signa facientem. Et, juxta Hebræicum, primo tempore relevata esse dicitur onere peccatorum: quia in regionibus duarum tribuum primum Salvator Evangelium prædicavit. Unde et in sexagesimo septimo Psalmo dicitur: *Benedicite Dominum de fontibus Israel. Ibi Benjamin adolescentior (Ps. LXVII, 27, 28; Act. ix)*; Paulus apostolus, in montis excessu: qui et alibi loquebatur: *sive mente excedimus Deo (II Cor. v, 15)*: *Principes Zabulon, principes Nephthali duces eorum*; quia in his tribubus fuerunt viculi, de quibus duces nostri Apostoli crediderunt. Et crediderunt juxta Symmachum *velociter*, ut audientes: *Venite, et faciam vos piscatores hominum (Matth. iv, 19)*, statim et patrem relinquerent et naviculam. Novissimo autem tempore aggravata est fides eorum plurimis Judæorum in errore permanentibus. Mare autem hic lacum appellat Genesareth, qui Jordane influente efficitur; in cujus littore Capharnaum, et Tiberias, et Bethsaida, et Chorazin alia sunt: in qua vel maxime regione Dominus commemoratus est; ita ut populus, qui vel sedebat, vel amba-

labat in tenebris, lucem videret, nequaquam A parvam, ut aliorum prophetarum, sed magnam, ut ejus qui in Evangelio loquitur: *Ego sum lux mundi* (Joan. viii, 12). Et qui habitabant in regione umbræ mortis, lux orta est eis. Inter mortem et umbram mortis, hoc esse puto, quod mors eorum est, qui cum operibus mortale ad inferos perrexerunt: *Anima mea, quas peccaverit, ipsa morietur* (Ezech. xviii, 20); umbra autem mortis eorum est, qui cum peccant, necdum de vita ista egressi sunt: possunt enim si voluerint agere poenitentiam. Pro *Galilæa gentium*, Aquila *ὄμις gentium*, Symmachus *terminos gentium* interpretati sunt; *ὄμις* autem *tumulos* intelligimus *amarum*, qui vel in litoribus, vel in ripis sunt. Hebræi credentes in Christum, hunc locum ita edisserunt. Primo tempore hæc duæ tribus Zabulon et Nephthali ab Assyriis captæ 130 sunt, et ductæ in bethlem terram; et Galilæa deserta est (IV Reg. xv), quam nunc propheta dicit relevatam esse, eo quod peccata populi sustineret. Postea autem non solum duæ tribus, sed et reliquæ, quæ habitabant trans Jordanem et in Samaria, ductæ sunt in captivitatem (IV Reg. xvii et xviii). Et hoc, inquit, Scripturâ nunc dicit, quod regio cujus populus primus ductus est in captivitatem, et Babylonis servire cepit, et que prius in tenebris versabatur erroris, ipsa primam lucem prædicantis viderit Christi, et ex ea in universas gentes sit Evangelium seminatam. Nazarei, quorum epistolam supra posui, hunc locum ita explanare conantur: Adveniente Christo et prædicatione illius coruscante, prima terra Zabulon et terra Nephthali Scribarum et Pharisæorum est erroribus liberata, et gravissimum traditionum Judæicæ jugum excussit de cervicibus suis. Postea autem per Evangelium Apostoli Pauli, qui novissimus Apostolorum omnium fuit, ingravata est, id est, multiplicata prædicatio: et in terminos gentium et viam universi maris Christi Evangelium splenduit. Denique omnis orbis, qui ante ambulabat, vel sedebat in tenebris, et idololatriæ ac mortis vinculis tenebatur, clarum Evangelii lumen aspexit.

(Vers. 2-4.) *Multiplicasti gentem, non magnificasti lætitiâ: lætabuntur coram te, sicut lætantur in messe, sicut exultant victores capta præda, quando dividunt spolia. Jugum enim onaris ejus, et virga humeri illius, et acceptum exactoris ejus superasti, sicut in die Madian. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu: et vestimentum nictum sanguine erit in combustionem et cibus ignis. LXX: Plurimam partem populi deduxisti in lætitiâ tua: et lætabuntur in conspectu tuo, sicut lætari solent in messe, et sicut hi qui dividunt spolia: quia ablatum est jugum quod supra ipsos erat positum, et virga de collo eorum. Virga enim exactorum dissipabitur, sicut in die Madian. Quia omnem stolam congregatam dolo, et vestimentum commutationis restituent: et capient igne esse combusti.* In obscuris locis utramque editionem ponimus, ut quantum a cæteris edi-

tionibus et ab Hebraica veritate distet Vulgata translatio, diligens lector agnoscat. Ad lucem ipsam, quam apparuit populo in tenebris constituto, id est, ad Dominum Salvatorem sit apostropha. Et dicitur ad eum: **131** *Multiplicasti gentem*, hoc est, replesti omnes gentes notitia tui; sed *non magnificasti lætitiâ*. Juxta quod Apostolus mororem sibi dicit esse perpetuum pro fratribus suis qui sunt Israelitæ (Rom. x). Et Jonas contristatur, quod ita salvati sint Nini-vitæ (Jonæ iv), ut cucurbita, sive cicurion (צפצפה) aruerit. Et ipse Dominus loquitur in Evangelio: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* (Mat. xv, 24). Et in passione: *Pater, si fieri, inquit, potest, transeat calix iste a me* (Mat. xxvi, 39). Qui locus hunc sensum habet: Si potest fieri, ut sine interitu Judæorum B credat gentium multitudo, passionem recuso. Sin autem illi excæcandi sunt, omnes gentes videant, fiat, Pater, voluntas tua. Cum ergo Christus advenerit, et Christianorum gens de universis gentibus fuerit congregata: tunc lætabantur Apostoli, sicut messores lætantur in messe, de quibus Dominus loquebatur: *Messis quidem multa, operarii autem pauci* (Matth. ix, 37). Et sicut exultant victores, qui captam dividunt prædam. Cum enim fortis captus fuerit et ligatus, omnis domus ejus diripitur, et dividuntur spolia (Matth. xii). Tu autem, Domine atque Salvator, jugum oneris ejus, hoc est diaboli, qui prius exultabat in mundo, qui cunctis gentibus imperabat, qui gravissimo servitutis jugo colla omnium deprimebat; et virgam qua percutiebat universos, et peccata sibi quasi quoddam tributum reddere compellebat, detraxisti de humeris eorum: et tibi liberatos servire fecisti absque ullo exercitu et absque effusione sanguinis in abscondita manu: sicut quondam sub Gedeone populo Israel a de Madianitis victoriam præbuiisti (Judic. vii). Quomodo enim vestis, quæ humano sanguine cruentata [Al. cruentata] est, lavari non potest; sed infecta sanguine, igne comburitur, ut maculæ cum vestimento fœdi cruoris intereant: sic diaboli violentia prædatio et tumultus ac turbæ, quibus humanum sibi subjecerat genus, gehennæ ignibus deputatæ sunt. LXX non omnes, sed partem quamdam populi credidisse significant: licet pro eo quod illi dixerunt, *deduxisti in lætitiâ*, alii interpretati sint *magnificasti*. Et cum in reliquis eundem sensum teneant, stolam congregatam dolo, et vestimentum commutatam, eum adjiciunt reddituram, id est, diabolum: quod scilicet omnes animas, **132** quas Dei auxilio nudaverat, cum ornamentis pristinis redditurus sit: non solum ipse, sed et satellites ejus dæmones: quibus si optio detur, magis eligant perire flammis, quam prædam perdere.

(Vers. 6.) *Parvulus enim natus est nobis, filius datus est nobis: et factus est principatus super humerum ejus; et vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Multiplicabitur ejus imperium, et pacis non erit finis: su-*

• Vitiose erat absque de præpositione *Israëli Madianitis*. Mss. emendant.

per solum David, et super regnum ejus, ut confirmet illud et corroboret in iudicio et iustitia, amodo et usque in sempiternum. Zelus Domini exercituum faciet hoc.

LXX: Quia parvulus natus est nobis, filius datus est nobis, cujus principatus factus est super humerum ejus: et vocatur nomen ejus magni consilii nuntius. Adducam enim pacem super principes, et sanitatem ejus: magnus principatus illius, et pacis non est terminus, super thronum David et regnum ejus: ut corrigat illud, et auxiliatur in iudicio et iustitia: ex hoc nunc et usque in seculum. Zelus Domini sabaoth faciet hæc. Ideo diabolus, et omnis ejus violenta prædatio, qua humanum oppresserat genus, et sanguinem sanguini miscuerat, erit in combustionem, et cibus ignis æterni: quia natus est nobis de Virgine puer, de quo supra dictum est: *Antequam sciat puer reprobare malum et eligere bonum* (Isai. vii, 16): et postea in generatione Prophetissæ: *Antequam sciat puer vocare patrem suum et matrem suam* (Isai. viii, 4). Iste igitur puer, qui natus est de Virgine, appellatur Emmanuel, id est, nobiscum Deus: et de Prophetissa, hoc est, de Sancto generatus Spiritu, nuncupatus est, *accelera, spolia detrahe festina prædari*: nunc multis nominibus appellatur. Et licet ex eo quod supra dixerat, Emmanuel, id est, nobiscum Deus, Deum illum esse monstraverit: tamen nunc dicit factum illius principatum super humerum ejus, vel quod crucem suam ipse portaverit: vel per humerum ostendens brachii fortitudinem, eodem Isaia dicente: *Revelavit Dominus Deus brachium sanctum suum omnibus gentibus* (Isai. liii, 10). Et rursum: *Domine, quis credidit auditui nostro: et brachium Domini cui revelatum est* (Isai. liiii, 1)? Vocabitur ergo post duo nomina, sex aliis nominibus: Admirabilis, Consiliarius, Deus, 133 Fortis, Pater futuri sæculi, Princeps pacis. Non enim, ut plerique putant, bina jungenda sunt nomina, ut legamus, Admirabilis consiliarius, et rursum, Deus fortis; sed, Admirabilis legendum est separatim, quod Hebraice dicitur פֶּהֶלֶ (פֶּהֶלֶ): et Consiliarius seorsum, qui lingua eorum appellatur יְהוֹשֻׁעַ (יְהוֹשֻׁעַ): et Deus separatim, qui Hebraice אֱלֹהִים (אֱלֹהִים) dicitur. Denique in consequentibus ubi legimus: *Tu es enim Deus, et nesciebamus*: Et iterum: *Ego sum Deus, et non est alius præter me* (Isai. xlv, 5), et multa his similia: pro eo quod in Latino dicitur Deus, in Hebraico אֱלֹהִים scriptum est. Quodque sequitur, Fortis, Hebraice צַבָּח (צַבָּח) appellatur. Unde et in eo loco ubi idem propheta commemorat: *Erunt confidentes super Deo*

A sancto Israel in veritate: et quod residuum est Jacob super Deo forti (Isai. viii). pro Deo forti in Hebraico scriptum habet אֱלֹהִים צַבָּח. Patrem autem futuri sæculi et resurrectionis, quod in nostra vocatione completur; et principem pacis, qui locutus est ad Apostolos: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv, 2): non dubitabit, qui pacem nostram juxta Paulum apostolum legerit Salvatorem. Qua nominum majestate perterritus LXX reor non esse ausos de puero dicere, quod aperte Deus appellandus sit, et cætera: sed pro his sex nominibus posuisse, quod in Hebraico non habetur, *magni consilii Angelum, et adducam pacem super principes, et sanitatem ejus*. Quod hunc mihi sensum habere videtur: Magni consilii Angelus est, qui nuntiavit nobis abjiciendum pro tempore Israel, et gentes esse salvandas: deditque pacem principibus suis, Apostolis et apostolicis viris, 134 et sanitatem dogmatum suorum credentibus dereliquit. Quod autem sequitur: *Multiplicabitur ejus imperium, et pacis non erit finis*: pro quo LXX transtulerunt: *Magnus principatus ejus*: scire debemus quod verbum Hebraicum מְשֻׁרָה (מְשֻׁרָה) et hic et supra LXX ἀρχὴ id est, *principatum* interpretati sunt. Pro quo nos supra *principatum*, hic *imperium* vertimus. Aquila autem verbi ambiguitate deceptus μέτρον, id est, *mensuram* interpretatus est, quæ et Hebraice ^c et Latine eodem appellatur nomine. Nec dubitare poterit de multiplici Salvatoris imperio et pace ejus, quæ non habeat finem, qui in Psalmis legitur: *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Ps. ii, 8); et rursum: *Et multitudo pacis, donec auferatur luna* (Ps. lxxxi, 7), id est, usque ad consummationem sæculi. Principatus autem illius et imperium erit super solum et regnum David, quod post captivitatem Babyloniam fuerat dissipatum, ut confirmet illud et corroboret, et doceat esse ^d perpetuum (ne cassa Dei promissio videretur) ab Incarnationis tempore usque in sempiternum. Propterea autem zelus, id est, æmulatio Domini exercituum fecit hoc, quia ipsi eum ad æmulationem provocaverunt in his qui non erant dii, et ille eos provocavit ad æmulandum in gente, quæ non erat gens (Deut. xxxii). Cæpta Emmanuelis et nascentis pueri de Virgine prophetia, ex eo loco ubi dicitur ad D Achaz: *Pete tibi signum a Domino Deo tuo*, versiculo isto finita est, quo insertur: *Zelus Domini exercituum faciet hoc* (Isai. vii, 11). Nunc ad reliqua transeamus.

^a Ex Græco ἀποκαλύψει Victor. reponit Revelabit.

^b In Vatic.; id est, principium.

^c Hebraice מְשֻׁרָה. mensura, dicitur, quæ vox ut fere eadem est cum mensura Latinorum, ita אֱלֹהִים,

quæ in textu est, et principatum sonat, minimum fere distat.

^d Rursum Vatic., esse prophetam, ne cassa promissio Dei judicetur.

LIBER QUARTUS.

135 Inæquales dictames ^a libros, et pro diversitate visionum ac sensuum, alias contrahitur, alias exten-

^a Vatic., dictamus explanatione libros; et mox transeamus pro transitivus.

ditur. Itaque finito tertio volumine, transimus ad quartum, qui tertia mensura versuum priore minor est, præsertim cum quintus, quem huic libro subjecimus, historicæ explanationis sit, et pene duplicem numerum habeat. Dum enim a nolimus conjuncta dividere, et olim interpretata transire, quasi inter duas maris Pontici *συμπελαγίδας* naviculam nostram direximus, quæ flante Spiritu sancto, et Domino Salvatore cursum dirigente nostrum, elabitur in pelagus, dicente te, virgo Christi Eustochium: *A quatuor ventis cæli veni, spiritus, et mortua ossa vivifica* (*Ezech. xxxvii, 9*): ut quæ jacebant in terræ pulvere, spirante Domino, suscitentur.

Cap. IX. — (Vers. 8 seqq.) *Verbum misit Dominus in Jacob, et cecidit in Israel. Et sciet populus omnis Ephraim et habitantes Samariam, in superbia et magnitudine cordis, dicentes: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus: sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. Et elevabit Dominus hostes Rasin super eum, et inimicos ejus in tumultum vertet, Syriam ab Oriente, et Philistiim ab Occidente, et devorabunt Israel toto ore. In omnibus his non est reversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta, et populus non est reversus ad percutientem se, et Dominum exercituum non inquisierunt.* Legimus supra (*IV Reg. xvi*) quod in diebus Achaz filii Joatham, filii Ozias regis Juda, ascenderit Rasin rex Syriæ, et Phacee filius Romeliæ rex Israel in Jerusalem, ut expugnarent eam. Et (*Isai. vii*) quod missus sit Isaias propheta in occursum Achaz cum Jasub filio suo, ut ei diceret, ne timeret, et cor illius ne formidaret a duabus caudis titionum fumigantium, eo quod in ipais esset Syriæ et Israel imperium finiendum. Quo non credente propter rei magnitudinem et præsens periculum, jubetur ut sibi postulet signum. Et quia idololatra erat, hoc quoque facere noluit: propterea Dominus nequaquam ipsi regi, sed domui David dat signum filii sui de Virgine nascituri, ad cujus invocationem sint de imminenti periculo liberandi, et cætera quæ usque ad præsentem locum interpretati sumus. Multis ergo mysteriis in medio positis, nunc revertitur ad id quod cœperat, et eversionem Rasin **136** et Ephraim, hoc est, Syriæ et Samariæ vaticinatur: *Verbum, inquit, misit Dominus in Jacob, et cecidit in Israel.* Apud Hebræos DABAR (*דבר*), quod per tres litteras scribitur consonantes DALETH, BETH, et RES, pro locorum qualitate, si legatur DABAR, *verbum* significat, si DEBER, *mortem et pestilentiam*. Quam ob causam plerique sermonis ambiguitate decepti, non *verbum* dicunt missum esse, sed *mortem*. Misit ergo Dominus *verbum* in Jacob, et cecidit in Israel. Regnare voluit Judam, ut Jacob prophetat in Genesi (*Cap. xlix*): et Israel, hoc est, decem tribus sibi imperium vindicarunt, de quibus dictum est: *Ipsi regnaverunt, et non per me* (*Ose. viii, 4*). Imperii ergo dignitas, quæ in unctione Samuelis

post abjectum Saul cœperat in David, missa in Jacob, hoc est, in duodecim tribus, quæ Jacob olim vocabantur, cecidit in Israel: non ut LXX transtulerunt, *venit*: cecidit enim in impiis: quod statutum ad sanctos directum erat. Sciet igitur populus Ephraim et habitantes Samariam, qui propter multitudinem eriguntur in superbiam, et dicunt: *Parvum est regnum Judæ, et nostri comparatione vilissimum.* Itaque illis ruentibus quasi lateribus, nos quadro lapide ædificemus nobis domum. Illorum sycomoros, quæ ligna sunt vilia, hostili incursione succisis, nos imperium nostrum cedris exstruimus, quæ imputribiles sunt, ut regnum significant sempiternum. Sciat ergo hoc populus omnis **137** Ephraim et habitantes Samariam, quod Syrus qui nunc ei auxilio est, in hostem transeat. Vel certe contra ipsum Syrum, subita adversariorum bella consurgant, et omnes vertantur in tumultum: ita ut contra Israel Syria ab Oriente, et Philistiim, hoc est, Palæstini ab Occidente moveantur: et simul devorent Israelem. Cumque hæc fecerint, nihilominus manus mea extenta, sive excelsa est super Israel, et eos ferire non cessat. Cæsique a Deo non revertentur ad percutientem se, nec Dominum quærent exercituum, vitulos aureos adorantes pro Deo. Juxta anagogen hunc locum nostri ita edisserunt: *Misit Deus Filium suum ad Jacob, hoc est, ad Judæos: et venit ad Israel, hoc est, ad gentium populum, quos et Apostolus appellari dicit Israel* (*Rom. ix*). Alii vero ita: *Verbum suum misit Dominus ad Ecclesiam, quæ priorem populum supplantavit, et cecidit in Israel, hoc est, in hæreticos, qui Deum videre se jactant. Sciant itaque principes eorum, et omnes qui habitant in Samaria, hoc est, qui Dei legem custodire se dicunt, et in ubertate esse virtutum, et fructus afferre justitiæ (hoc enim interpretatur Ephraim), qui in superbia cordis sui despiciunt Ecclesiam, et simplicitatem ejus arbitantes imperitiam, dicunt: pro lateribus illius, quadris lapidibus atque fortissimis ædificabimus Ecclesias nostras, et pro infructuosis arboribus citoque perituris, cedros sublimissimas exstruemus, quas conteret Dominus, et quas justus sub persona impii vidisse se narrat, et non inventum locum earum* (*Psal. xxxvi*). Dicit ergo Dominus, quod Rasin, qui interpretatur sapientia sæcularis, cujus Ephraim utebatur auxilio, vertatur contra eum et omnes ^b inimici ejus adversum illum dimicent, et tam ab Oriente, quam ab Occidente expugnetur, et devoraturi sint Israelem toto ore. Pro quibus interpretati sunt LXX: *Et ædificemus nobis turrin: et allidet Deus qui consurgunt contra montem Sion, et inimicos illius dissipabit.* Cupiunt enim et in similitudinem Templi Dei, ædificare sibi templum in Samaria; sed quamvis moverint pedes ab Oriente, et dixerint: *Venite, ædificemus turrin, et faciamus nobis nomen antequam dispergamur* (*Gen. xi,*

^a Idem, dum enim volumus conjuncta, etc.

^b Contrario Vatic. et omnes amici ejus: *MOX* quo-

que devorant pro devoraturi sint.

4): **138** Domino impugnante solvetur, et dissipabitur^a consensus eorum, et lingue eorum contra se invicem dividuntur, ne consentientes peiores fiant, sed a se invicem destruantur. Cumque ita percussis sint, et ab hostibus devorati, tamen non revertentur ad Dominum: sed adhuc manus illius ad percutiendum parata est, juxta illud quod legimus in Jeremia: *Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non receperitis (Jerem. II, 30).*

(Vers. 14 seqq.) *Et disperdet Dominus ab Israel caput et caudam incurvantem et depravantem in die una. Longævus et honorabilis, ipse est caput; et Propheta docens mendacium, ipse est cauda. Et erui qui beatum dicunt populum istum, seducentes, et qui beati dicuntur, præcipitati. Propter hoc super adolescentalis ejus non latabitur Dominus, et pupillorum illius et viduarum non miserebitur, quia omnis hypocrita est et nequam, et universum os locutum est stultitiam. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas: veprem et spinam vorabit, et succendetur in densitate saltus, et convolvetur in superbia fumi. In ira Domini exercituum contremuit terra, et erit populus quasi esca ignis. Vir fratri suo non parcat, et declinabit ad dextram, et esuriet, et comedet ad sinistram, et non saturabitur: unusquisque carnem brachii sui vorabit. Manasses Ephraim, et Ephraim Manassen, simul ipsi contra Judam. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. Non solum Dominus hostes Rasin elevabit contra eum, et inimicos ejus vertet in tumultum, Syriam ab Oriente, et Philistinim ab Occidente, ut devorent Israel toto ore: sed quia non est reversus ad percutientem se, nec requisivit Dominum exercituum, extendet manum ad percutiendum, ut disperdat de Israel caput, et caudam incurvantem et depravantem, eum videlicet, qui recta pervertit (Jerem. II). Qui sit autem caput, ipse interpretatus est, longævus et honorabilis. Et qui sit cauda, Propheta, inquit, qui docet mendacium, id est, pseudopropheta. Dixit de principibus, nunc optimatibus jungit et populum, quod et magistri et discipuli, et eruditi, et vulgus indoctum **139** pariter pareant. Qui enim beatum dicebant populum, seductores sunt; et qui beati appellabantur, non propter virtutem, sed propter munera, præcipitabantur in mortem. Udo et supra **D** legimus: *Populus meus, qui beatum te dicunt, seducunt te, et semitas pedum tuorum supplantant (Isa. III, 12).* In tali populo nullius personæ miserebitur Deus: non pupilli, non viduæ, quia omnis hypocrita est, aliud simulans, et aliud agens: promittens castitatem, et vivens luxuriose: præferens paupertatem, et repletus marsupium. Udo jungit, et dicit: *Et universum os locutum est stultitiam.* Propter hæc omnia Dominus non cessat irasci, sed adhuc ad per-*

cutiendum elevat manum. Et quia ista fecerunt, succendetur quasi ignis impietas, ut non cultum agrum, sed vepres et spinas devoret, nec frugiferas arbores, sed infructuosum saltum, in quo habitant bestię, rapiens flamma consumat. Quam ob rem dicitur quod densitas saltus igne supposito, fumi superbia et altitudine convolvatur. Omne enim quod excelsum est, et in sublime consurgens, superbam appellari potest. Pro quo nescio quid volentes **LXX** transtulerunt: *et devorabit in circuitu collium omnia.* Unde et ad iram Domini terra contremuit, et populus ignis factus est pabulum, quia tanta fuit in eo crudelitas, ut ne charissimo quidem germanitatis nomini parceret, sed dextram deserens atque contemners, saturaretur in his quæ sinistra erant: **B** dum voluptatam, et malorum patitur famem, et semper cupit malis pejora sociare. Ipsi quoque Manasses, et Ephraim, qui de uno nati sunt utero, et de eodem parente generati, in tantam rabiem proruperunt, ut hostili odio inter se dissiderent. Legamus Regum et Paralipomenon volumina, et inveniemus Samaritæ inter se bella civilia, dum alii pro aliis regibus dimicant, et quomodo suis regibus interfectis, in Judæ expugnationem concordent. Secundum tropologiam, auferet Dominus caput et caudam, majorem pariter ac minorem. Caudam appellans, non homines, sed jumenta, hæreticos esse demonstrat, quæ hoc membro utuntur ad stercora protegenda, et ad arcenda parva animalia. Et post caput, **140** et caudam incurvantem jungit et depravantem, quod legis præcepta subvertant, et rectam depravent viam. Longævum quoque, quia caput est, et pseudopropheta qui in cauda ponitur, disperdet, et magistros pariter, et discipulos; alios qui propter munera laudant peccatores: alios qui laudati sua mala non sentiunt, nec agunt poenitentiam. Propter hoc in juvenibus eorum non latabitur Dominus: *Væ enim civitati cujus rex adolescens (Ecl. X, 16).* Et qui Deum Patrem vel Dominum verum perdiderunt, non impetrabant misericordiam. Omnis enim hæreticus hypocrita est, aliud agens, et aliud simulans, et quicquid loquitur, licet videatur esse sapientia, tamen stultitia est. Propter hæc extendit manum suam ad puniendam, et omnes impietates eorum, quasi spinas vorax flamma consumet. Et verba absque virtutibus, quæ infructuoso saltui comparantur, involvenda fumi superbia. Ad eorum poenam contremiscet omnis humus, et decepti populi æternis tradentur ardoribus, quia turpis lucri gratia, ne suis quidem parcent, sed certatim de deceptis populis prædas agunt, relinquentes bona, et in pessimis immorantes. Cumque semper sinistra inveniant, tamen suis nunquam satiantur erroribus, vorantes carnem brachii sui, et adversum Ecclesiam pari studio dimicantes. Propter luxuriam, et voluptatem

^a Idem, dissipabitur consensus eorum, unde et sentientes, pro consentientes habet.

^b Valie. secunda manu sapiens, prius erat sapiens.

^c Perperam, atque inutili sensu legunt Martian.

alique qui captus est, pro quia caput est, quem admodum ex miss. ad ipsius Hieronymi mentem, atque orationis seriem castigamus.

tates, et læra de populis inter se habent discordiam, A et de una hæresi dux fiant, et rursus ipsæ dividantur in partes, ut proprios abducant greges et devorent domos viduarum, et mulierum peccatricum, semper discentium, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientium (II Tim., iii). In omnibus his non avertetur furor Domini, consumens vitia, atque subvertens; sed quanto illi proficiunt ad peccandum, tanto iste amplius manum suam extendit ad poenas.

(Cap. X. — 3 seqq.)— *Væ qui condunt leges iniquas, et scribentes injuriam scripserunt, ut opprimerent in judicio pauperes, et vim facerent causæ humilium populi mei, ut essent viduæ præda eorum, et pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis, et calamitatis de longe venientis? ad cujus confugietis auxilium? et ubi dereliquetis 141 gloriam vestram? ne incurramini sub vinculo, et cum interfecit cadatis. Super omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta.* Hæc plerique adhuc contra decem tribus dici arbitrantur, quæ habitabant in Samaria, quod ad priora scelera etiam ista sociarint [Al. resociarint]. Nobis autem videtur contra judices tribus Judæ, et Jerusalem, Scribas videlicet et *δρεσποράς*, sermo propheticus conclamare, quod adversum legem Dei iniquas scripserint leges, et traditionibus suis subvertentur iudicii veritatem. Deo enim dicente: *Honora patrem tuam, et matrem (Exod. xx, 12)*: Illi e contrario monuerunt filios parentibus dicere: *Donum quodcumque est ex me, tibi proderit, ne honorent [Al. honorarent] patrem, et matrem (Matth. xv, 3, 6; Marc. vii, 11)*, et cætera his similia. Propterea C autem scripserunt leges pessimas, ut opprimerent pauperes et humiles populi, ut prædas agerent de viduis, et pupillos diriperent. Qui interrogantur quid facturi sint, cum vel captivitatis, vel iudicii dies advenerit, et calamitatis de longe venientis, quæ multo tempore ante prædicta est. Ad cujus, inquit, fugietis auxilium, cum offenderitis Deum, qui verus auxiliator est, et ubi dereliquetis gloriam vestram? Non enim proderunt divitiæ in die furoris, ne victos in hostilem terram ducat Assyrius, ne corrueatis in prælio (Prov. xi, 4). Et ad extremum sicut in superioribus contra Samaritanam crebro dixerat: *In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta*, etiam contra Judam loquitur, quod non sit finis mali [Al. malitiæ] eorum extrema captivitas, sed etiam in hostili terra Domini eos gladius persequatur. Juxta anagogen, omnis hæreticus scribit iniquitatem, ut pauperes et humiles populi decipiat, viduas et pupillos diripiat. Qui enim dives est, de quo legitur: *Redemptio animæ viri propriæ divitiæ (Prov. xiii, 8)*, A non sustinet comminationem, non cito ab eis capitur. Pauper autem, et qui humilis est et parvus in populis, cito ab eis scandalizatur. Viduas quoque, quæ virum perdidit Deum,

et pupillus qui patrem amisit Creatorem, de quo scriptum est: *Deum, qui te genuit, dereliquisti, et oblitus es Dei nutritoris tui (Deut. xxxii, 18)*, facile supplantantur. Quid igitur facient in die iudicii, cum tantos deceperint, 142 et calamitatis de longe venientis? Sicut enim ad justum virum dicitur, *Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo (Rom. x, 8)*; et in alio loco: *Regnum Dei intra vos est (Luc. xvii, 2)*; sic hæreticorum calamitas de longe veniet, multo eis tempore præparata. Ad quem confugient, cum fictum habeant Deum? Cui tradent gloriam suam, cum simulata sint omnia? Nec poterunt evadere vinculum, quo plurimos ligaverunt. Unde et in visione vallis Sion, quæ Dei altitudine derelicta, et hæretica humilitate decepta est, dicitur de magistris falsi nominis scientiæ: *Omnes principes tui fugerunt, et qui capti sunt, dure ligati sunt (Isa. xlii, 5)*: quodque cum singulis interfecit cadant, et in aliorum nece ipsi pereant, et cum multa patientur, diebusque visitationis advenerit, non sit finis eorum interitus: sed semper sibi impendentem manum Domini portremiscant. Hucusque contra decem et duas tribus, id est, contra Samaritanam, et Jerusalem, Dei comminatio est, quæ regnante adhuc Achaz, cepit in populo: de quibus dux et semis tribus sub eo captæ sunt, et reliquæ sub Ezechia, qui Achaz successit in regnum (II Reg. xvi, 17). Sequens Prophetia, contra Assyrios scribitur.

(Vers. 5 seqq.) *Væ Assur, virga furoris mei, et baculus ipse est, in manu eorum indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, et contra populum furoris mei mandabo illi, ut auferat spolia, et diripiat prædam, et ponat illum in conculcationem quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitratus est, et cor ejus non ita æstimavit, sed ad conterendum erit cor ejus, et ad internecionem gentium plurimarum. Dicit enim, numquid non principes mei simul reges sunt? Numquid non ut Charcamis, sic Chalanno [Al. Chalan et Arphat], et ut Arphad, sic Emath? numquid non ut Damascus sic Samaria? Quomodo invenit manus mea regna idoli, sic et simulacra eorum de Jerusalem, et de Samaria. Numquid non sicut feci Samariæ, et idolis ejus, sic faciam Jerusalem, et simulacris ejus? b Ponamus in hoc loco translationem LXX, qui ab Hebraico discordat in plurimis. LXX: *Væ Assyriis: D virga furoris mei ipse est in manibus eorum, iram meam in gentem iniquam mittam, et populo meo precipiam, ut faciat spolia, et 143 prædam, et conculcet civitates, et ponat eas in pulverem: ipse autem non sic cogitavit, et non ita arbitratus est; sed ut contraret, mens ejus, et disperdat gentes plurimas. Quod si dixerint ei: Tu solus es princeps, respondebit: Non tali regionem quæ est supra Babylonem, et Chalane, ubi turris ædificata est. Tuli autem Arabiam, et Damascus, et Samaritanam: sicut has tuli, sic omnia regna**

^a Conjectit Victorius amovendam negandi particulam, legendumque qui autem dives est, sustinet comminationem.

^b Ist hæc, Ponamus in hoc loco, etc., usque in pluri-

mis verba quæ Martianæus ad finem Septuagintaviralis interpretationis male distulerat, hæc ad finem ms. postliminio reduximus.

capiam. Ululato sculpsit in Jerusalem, et Samaria; sicut enim feci Samariam, et idolis ejus, sic faciam Jerusalem et simulacris illius. Primum sciendum est quod in Hebraico non habet Chalane, sed CHALANNO (כלנ). Ultima enim nominis hujus littera non est IOD, ut illi putaverunt, sed VAU, quæ litteræ sola inter se distant magnitudine. Turris autem ædificata est in campo Sennaar, in quo erant Arce [Al. Arce], Acad, et Chalanne, et Babylon, quæ ex confusione linguarum nomen accepit (Genes. xi). Arabia autem non habetur in Hebræo, sed Emath, quam Syri usque hodie Epiphaniam vocant. *Ululato quoque sculpsit in Jerusalem, de suo addiderunt.* Quodque supra scriptum est: *Si dixerint ei, tu solus es princeps, respondebit, non tui regionem illam, et illam, sed tui Arabiam, et Damascum, et Samariam, hunc suggerit sensum: Cam inquit, dixerint Assyrio qui capti sunt, tu princeps es omnium, ille adhuc infirmum se esse sentiens, respondebit [Al. respondit]: Quomodo me vocatis principem, cum tantum Arabiam, et Damascum, et Samariam ceperim, et longe positas nationes trans Babylonem, necdum meæ subdiderim potestati? Quo modo autem Arabiam cepi, Damascum, et Samariam, sic omnia mihi regna subternam.* Transeamus ad Hebraicum, et quid nobis videntur, breviter annotemus. *Væ Assyrio, id est, Sennacherib, quia ipse est virga, et baculus furoris mei, in manu enim ejus indignatio mea, et per illum percussam gentem fallacissimam, quæ inter me semper et idola claudicavit, quæ præcepta mea se facturam esse mentita est, et contra populum furoris mei ipsi præcipiam, ut spoliet eum atque prædetur, et redigat in pulverem, et conculcet quasi lutum platearum, id est, ut percussat eum, et non interficiat, ut vulneret, et non animam auferat. Ipse autem modum iracundiæ meæ egressus est, et non solum contra Israel, ad quem directus fuerat, sed in gentes plurimas debacchatus est, 144 ut omnia per circuitum regna contereret, et usque ad interuocionem gentium plurimarum illius mucro sæviret. Erectus enim in superbiam, hæc ausus est dicere: Duces mei aliarum gentium reges sunt, et mihi subjecti, cunctis nationibus imperabunt. Quomodo cepi Charcamis, sic cepi et Chalanno: quomodo Arphad, sic obtinui et Emath, quomodo Damascum, sic mihi subjeci et Samariam. Quomodo cætera regna, quæ idolorum cultui serviebant, meis subjeci pedibus, sic et Jerusalem, et Samariam, in qua eadem idola sunt, meæ subjiciam potestati. Quo modo cepi Samariam cum idolis suis, sic et Jerusalem capiam, quia eosdem veneratur deos. Pro Charcamis autem LXX addentes de suo, regionem trans Babylonem interpretati sunt, et Chalane ubi ædificata est turris, Arphad penitus relinquentes. Possumus autem juxta translationem eorum, et tropologiæ, dummodo pia sit, libertatem, ex eo quod ait, et populo meo præcipiam, ut faciat spolia et prædam, et conculcet civitates, et ponat eas in pulverem, etiam hoc dicere, quod quotidie populo suo præcipiat Dominus, ut*

adversariorum civitates quæ eriguntur contra scientiam Dei, et hæreticorum nimio labore constructæ sunt, in pulverem redigat, et nihil esse demonstrat. Qui intelligens infirmitatem cordis humani, et quod mortali carne circumdatus, non possit perfectam virtutum habere victoriam, nec omnes gentes capere, licet eum alii admirentur, et dicant: *Tu solus es princeps*, respondebit eis: *Multa sunt quæ destruere debeo, et adhuc destruere non potui: scio quod nesciam. Et quamquam multa adversariorum argumenta superaverim: tamen sunt pleraque, quæ adhuc superanda sunt. Simulque spe futurorum ex his, quæ superavit, etiam cæterorum sibi victoriam repromittit. Jubentur autem ululare simulacra Jerusalem, et Samariæ: non ipsa quæ facta sunt: sed hi qui ea slexerunt: μετανομήσας hi qui fecerunt, per ea quæ facta sunt: ut non soluni hi qui in hæresibus idola fabricati sunt, sed qui in Ecclesia per ignorantiam defraudant pro veritate mendacium, ululato et penitentia se errasse testentur.*

(Vers. 12-14.) *Et erit cum compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, et in Jerusalem, 145 visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, et super gloriam altitudinis oculorum ejus. Dixit enim, in fortitudine munus meum feci, et in sapientia mea intellexi, et abstuli terminos populorum, et principes eorum deprædatus sum, et detraxi quasi potens in sublimi residentes; et invenit quasi nidum manus meæ fortitudinem populorum; et sicut colliguntur ova, quæ derelicta sunt; sic universam terram ego congregavi, et non fuit qui moveret pennam, et aperiret os, atque ganniret. LXX pro fructu, sensum, vel mentem magnam interpretati sunt. Post captivitatem Samariæ, et Assyriorum victoriam, et conuincationem adversum Jerusalem, quia simulacra imitata Samariæ, simili sit ferienda sententia; nunc adversum ipsum Assyrium qui elatus est in superbiam, et suæ fortitudinis putavit esse quod vicit, Propheta loquitur. Dixit enim Assyrius, cordis tumore se jactans, quod in fortitudine manus suæ, cunctas vicerit nationes, et incredibili sapientia omnium possederit terminos. Et juxta LXX tantæ potentiæ fuerit, ut bellatorum hominum urbes funditis subruerit, totumque orbem quasi nidum apprehenderit, et quasi derelicta ova a matribus, in suam prædam verterit. D Et quia semel metaphoram ab avibus, nido et ovis sumpserat, servavit in reliquis, ut diceret: *Non fuit qui moveret pennam, et aperiret os, atque ganniret.* Tantus, inquit, terror fuit fortitudinis meæ atque victoriæ, ut ne fletum quidem et gemitum victi libere proderent. Sunt qui hæc generaliter contra regnum Assyriorum dici arbitrentur, quod postquam compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion et in Jerusalem, hoc est, postquam subversa fuerit Jerusalem, Assyriorum imperium destruetur. Mihi autem ex his quæ sequuntur, proprie contra Sennacherib regem Assyriorum videtur conuincatio. Quod autem ait: *Postquam compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion et in Jerusalem, non sub-**

versionem urbis significat, sed obsidionem, quando venit Rabeaces dux Sennacherib, et ea fecit quae in posterioribus idem Propheta commemorat (*Isai. xlviii, 17*). Secundum tropologiam, cum Samaria et Jerusalem Domini **146** iram sustinuerint, et in fabricatione idolorum errasse se senserint: tunc destruetur sensus magnus, Assyrius [*Al. Assyriorum*], qui in tantam contra Dominum inflatus est superbia, ut sapientiae suae aestimaverit cuncta cessura, et quaevis excoelea dogmata, et dialectica arte munita, concutienda, et penitus destruenda: intantum ut in similitudinem pullorum avium, non valeant in sublime consurgere, et necdum animata insensibilia esse atque torpentia, quod ovorum demonstrat exemplum, et ne mutire quidem, et commovere linguam contra rationem et fortitudinem sui sermonis **B** audire.

(*Vers. 15.*) *Numquid gloriabitur securis contra eum qui aecat in ea, aut exaltabitur serra contra eum a quo trahitur? Quomodo si elevatur virga contra levantem se, et exaltet baculus, qui utique lignum est. Contra Sennacherib, sive ut multi putant, Nabuchodonosor gloriantem atque dicentem: In fortitudine manus meae feci, in sapientia mea intellexi, et reliqua, sanctus Propheta respondit: **b** O stultissime mortalium, Dei iram, tuam putas esse sapientiam, et illius jussionem ad tuam refers fortitudinem? Quomodo si securis gloriatur contra eum qui securim tenet, et serra contra illum a quo trahitur, et dicant, cuncta opera quae per securim et serram sunt, sua arte perfecta. Et si elevet quispiam **C** virgam, et exaltet baculum ad percutiendum quem volverit, et ipsa virga ac baculus glorientur, et dicant a se percussam esse qui percussus est: sic et tu cum organum Dei suavis voluntatis, erigeris in superbia, et cuncta quae geruntur, tuae gloriaris esse virtutis. Quidquid autem Assyrio dicitur, et ad haereticorum superbia, et ad diabolum referri potest, qui securis, et serra, et virga in Scripturis appellatur, eo quod per illum infructuosae arboris succidantur, et dividantur, atque serretur incredulorum duritia, et perestiantur virga qui non recipiunt disciplinam. Haeretici quoque quorum os in eorum ponitur, et lingua eorum pertransit in terram, et sensu quem a Deo in bonam partem acceperunt, abutuntur in contrarium atque perveram, **D** ut loquantur contra eum a quo conditi sunt, **147** et linguae ministerium, quo laudandus est Dominus, vertant in blasphemiam (*Psal. lxxii*).*

(*Vers. 16 seqq.*) *Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus ejus tenuitatem, et subtrahet gloriam [Al. gloriam] ejus succensa ardebit quasi combustio ignis. Et erit lumen Israel in igne, et sanctus ejus in flamma: et succendetur et devorabitur spina ejus, et vepres in die uno. Et gloria saltus ejus, et Carmeli ejus ab anima usque ad carnem consumetur,*

*Et erit terrore profugus, et reliquiae ligni saltus ejus pro paucitate numerabuntur, et puer scribet eos. Quia ista fecisti, et locutus es quae supra narraui, propterea mittet Dominus Angelum suum, et una nocte centum octoginta quinque millia de tuo morientur exercitu: ita ut potentissimi quique, quos pingues appellat, redigantur in tenuitatem et in nihil: et sicut Hebraei tradunt, illaesis vestibus Assyriorum, corpora occulto crementur ardore: tunc lumen Israel et sanctus, hoc est, angelus, erit in igne et in flamma, et omnes spinae ac vepres Assyriorum, id est, malitia consumetur, non longo tempore, sed uno die atque momento. Et quomodo saltus et Carmelus, qui est mons in Galilaea nemoribus consitus, supposito igne velociter concrematur: sic ab anima usque ad carnem omnis Assyrii gloria consumetur. Tunc spoliatus exercitus fugiet, quod idem in consequentibus Propheta testatur, et de tam innumerabili multitudine quae Carmelo et saltui comparata est, ad tantam veniet paucitatem, ut puer parvulus eos possit numerare et describere. Tradunt enim Hebraei, decem tantum de ejus exercitu remansisse; nostrorum quidam volunt hunc regem typum esse adversariae fortitudinis. Et quomodo in Daniele (*Cap. x*) legimus principes regni Persarum, et regni Medorum, et regni Graecorum, sic et principem esse Assyriorum, qui propter superbia sensus magnus vocetur, et in die judicii gehennae tradatur ardoribus, quae praeparata est diabolo et angelis ejus. Et lumen Israel et sanctum, hoc est, ipsum **C** Dominum succendere vepres ac spinas Assyrii, omnemque illius potentiam et innumerabiles populos ad nihil deducendos. Tunc eum timore perterritum, quasi colubrum tortuosum et fugitivum, imminentes poenas velle vitare. Qui autem de saltu et **148** confusione ejus lignisque perituris potuerint evadere, eos dignos existere, qui numerentur et describantur a puero, cujus principatus in humeris ejus est. Hoc ipsum et ad haereticos referri potest: quod postquam Ecclesiastica doctrina illuxerit, et omnes eorum decipulae patuerint, tunc ad tantam veniant solitudinem, ut de saltu et infructuosis arboribus et innumerabili eorum multitudine, quam haeretica fraude deceperant, vix pauci resideant qui eorum sequantur errorem. Pro eo quod nos vertimus, *mittet Dominus in pinguibus ejus tenuitatem, LXX transtulerunt, mittet Dominus in honorem tuum ignominiam.* Et pro eo quod nos diximus: *et sanctus ejus in flamma*, illi verterunt: *et sanctificabit eum in igne*: per quod quidam intelligi volunt poenas atque tormenta ad hoc adhiberi peccatoribus, ut divino igne purgentur. Quodque nos diximus: *Et gloria saltus ejus, et Carmeli ejus*: Illi interpretati sunt: *Exstinguentur montes, et colles, et salus*, quo omnis Assyriorum claritas et superbia, et multitudo humilietur extincta.*

^a Antea erat et in ea fecit, etc.

^b Graeca sunt Eusebii: Ὁ πάντων ἀπονοστήσας, οὗ ἐνοπέως, ἐπὶ οὗτε πάλυξ αὐτῶν ποτε κινήσας ἐπὶ κινήσας

ἐὺλεν, μὴ ἐτέρον ἐνεργούστος.

etc., quae in rem suam Hieron. transtulit.

(Vers. 20 seqq.) *Et erit in die illa, non adjiciet residuum Israel, et hi qui salvati fuerint de domo Jacob, inniti super eo qui percussit (Al. percutiet) eos, sed innitetur super Dominum sanctum Israel in veritate. Reliquiae convertentur, reliquiae, inquam, Jacob, ad Dominum fortem. Si enim fuerit populus tuis Israel quasi arena maris, reliquiae convertentur ex eo. Consummatio abbreviata inundabit justitiam. Consummationem enim et abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terrae. Ubi in Græco dicitur: Convertentur reliquiae Jacob ad Deum fortem, pro Deo forti, in Hebræo scriptum habet **xl cisson** (צִסּוֹן יַעֲקֹב), duo nomina de sex nominibus, quibus parvulum puerum et filium, qui datus est nobis, supra legimus appellatum. Et pro eo quod scriptum est: *Reliquiae convertentur*, pro eo dicitur in Hebræo numero singulari, quod reliquum est convertatur, id est, τὸ ὑπόλειμμα ἐπιστρέψα, in Hebræo scribitur **sasus** (צֶדֶק יְהוָה). Et ex hac occasione sermonis putant Jasub filium Isaiae in signum salvandi ex Israel populi, præcessisse. Quando ergo lumen Israel, et sanctus Carmeli saltus vepresque consumpsit, et rex Assyrius cum paucis fugerit: tunc residui Israel, qui cum Ezechia principe captis cæteris Judææ urbibus **149** obsidebantur in Jerusalem, nequaquam confident in Assyrio: sicut nunc faciunt sub Achaz rege, qui misit nuntios ad regem Assyriorum dicens: *Servus tuus ego sum, ascende et libera me de manu regis Syriæ, et de manu regis Israel, qui consurrexerunt adversum me* (IV Reg. xvi, 7): quando tulit aurum et argentum, quod inventum est in thesauris domus Domini, et in domo regia, et misit regi Assyriorum munera, audivitque eum rex Assyrius, et venit in Damascum, et cepit eam, et transtulit, et Rasin interfecit: sed liberati ab ipso Assyrio percussore, qui prius amicus, et postea hostis existerat, innitentur aque confident super Dominum sanctum Israel, nequaquam falso, ut sub prioribus fecerant regibus, sed in veritate. Quod sub Ezechia factum legimus: ita ut idolis derelictis, ^a convertentur ad cultum Dei. Et quia dixerat reliquias esse salvandas, transit ad posteriora tempora, et plenam salvationem futuram dicit esse sub Christo. Quod et apostolus Paulus intelligens scribit ad Romanos: *Isaias autem clamat pro Israel. Si fuerit numerus filiorum Israel tamquam arena maris, reliquiae salvæ fient. Verbum enim consumens et brevians in æquitate, quia verbum brevians faciet Dominus super terram* (Rom. ix, 27). Et sicut dixit Isaias: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et Gomorrhæ similes fuissetis* (Isai. i, 9). Ubi ergo tanti viri præcedit auctoritas, cesset alia omnis interpretatio. Et revera si legamus Josephum (lib. x, cap. 2), et quanta hominum in Jerusalem, et in Judæa fuerit multitudo, quando passus est Dominus^b intelligimus vix paucos in Apostolis et Aposto-*

licis viris ex Judæis esse salvatos [Al. salvandos]. Abbreviatus autem atque perfectus sermo Evangelicus est, qui pro cunctis laciniosæ Legis cæremoniis, dedit præceptum brevissimum dilectionis et fidei, ut quod nobis fieri noluerimus, ne fecerimus alteri. Unde et Dominus in Evangelio: *In his, inquit, duobus mandatis pendet omnis Lex et Prophetæ* (Matth. xxii, 40). Nonnulli hoc capitulum ad illa tempora referunt, quando sub Zorobabel filio Salatiel, et Jesu filio Josedec, et E-dra, et Neemia quædam pars populi reversa est in Judæam. Quibus respondimus, **150** non eos servare ordinem historię, maxime cum ea quæ sequuntur, non adversum Babylonios, quorum rex Nabuchodonosor fuit, sed adversum Sennacherib regem dicantur Assyriorum.

B (Vers. 24 seqq.) *Propter hoc hæc dicit Dominus Deus exercituum: Noli timere, populus meus habitator Sion ab Assur, in virga percutiet te, et baculum suum levabit super te in via Ægypti. Adhuc enim parvulum modicumque, et consumniabitur indignatio mea, et furor meus super scelus eorum. Et suscitabit super eum Dominus exercituum flagellum, juxta plagam Madian in petra Oreb, et virgam suam super mare, et levabit eam in via Ægypti. Et erit in die illa: auferetur onus ejus de humero tuo, et jugum ejus de collo tuo, et computrescet jugum a facie olei. Pro petra, quod juxta Hebraicam interpretatus est Aquila, Symachus et Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum **SUR OREB** (צֶדֶק יְהוָה). Pro quo **LXX** interpretati sunt, *locum tribulationis*: de quo in suo dicemus*

C loco. Difficile, inquit, tibi videtur, o habitator Sion, ut cunctis in circuitu ab Assyrio gentibus subjagatis, tu solus de ejus manibus libereris. Ausculta quæ dico: noli timere, populus meus, quod Assur vincente capiaris. Licet enim anno quarto decimo regis Ezechię (IV Reg. xviii) ascensurus sit Sennacherib rex Assyrius super omnes civitates ^b Judææ munitas, ut capiat eas, et missurus Rabsacen, qui obsessum in Jerusalem populum terreat; tamen hoc scire debes, quod non te gladio, sed virga percussurus sit, et pergens contra Taracham regem Æthiopiæ, et Ægyptios ac mare Rubrum per viam Ægypti, baculum tantum suam elevet contra te, et ferire non possit. Adhuc enim parvulum, et reversus de Ægypto cum infinita exercitus multitudine, atque obsidere te cupiens, statim mea indignatione ferietur, et flagellum illud, quod quondam adversum Madianitas sub Gedeone (Judic. vii), qui altero nomine vocabatur Jerobaal, suscitavi: quando Oreb et Zebee principes Madianitarum occisi sunt super petram durissimam, id est, silicem, quæ Hebraice appellatur **SUR** (צֶדֶק), ita ut ex petra et ex rege, qui in ea occisus est, locus *petræ Oreb* nomen **151** acciperit. Levabit ergo virgam suam super mare Rubrum pergens adversus Æthiopes, et levabit revertens ad te per viam Ægypti: sed statim ut de Ægypto venerit, auferetur onus de hu-

^a Prius erat *convertentur*. Ejusmodi alia de quibus nihil fere Lectorem interest monuisse, taciti passim

emendamus ope nos.

^b Velle, *civitates Judææ munitas, et capiet eas.*

meris tuis et jugum imperii ejus, ac servire desistas. Quod jugum, id est, potentia Assyrii, a facie olei, id est, Dei misericordiae computrescet. Possumus autem hoc quod dixit: *In virga percussit te, et baculum suum levabit super te in via Aegypti*: Et rursus: *Et virgam suam super mare, et levabit eam in via aegypti*: etiam sic intelligere, quod idcirco percusserit plurimos de tribu Juda, et in circuitu regni Jerusalem ceperit civitates, quia non in Deo, sed in Aegyptiis habuerint fiduciam. Unde et Rabsaces exprobrat eis dicens: *Ecce confidis super baculum arundinum confectum super Aegyptum. Cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum ejus, et perforabit eam* (IV Reg. xviii, 22): sic Pharaon rex Aegypti omnibus qui confidunt in eo. Historia Madianitarum in Judicium libro scripta est (Judic. vii), quam et in Psalmo legimus: *Pone principes eorum sicut Oreb, et Zeb, et Zabee, et Salmans* (Ps. lxxxii, 12). Errant ergo qui putant illud significari tempus, quando in libro Numerorum (Cap. xxv) Madianitae caesi referuntur ab Israel a deserto Sur usque ad montem Dei Oreb: quae aliis apud Hebraeos scribuntur litteris, cum eo tempore non fuerint in monte Oreb, sed in solitudine Sethim. Juxta anagogen praecipitur populo in Ecclesia commoranti, ne timeat adversarios, qui ad pugnam semper parati sunt, et multa disputatione sua animos subverterunt. Ideo enim eos contra populum Dei paulillum accipere potestatem, et non tam gladio percutere quam virga, id est, non occidere, sed minari, quia in via ambulaverint Aegypti, et non in Domino sint confisi. Cum autem ad Deum reversi fuerint, et reliquerint iter Aegypti, tunc Angellum Dei judicio suscitandum contra adversarios. *Madian enim interpretatur ex judicio*: ut spiritu oris ejus, et oleo misericordiae jugum hostium computrescat.

(Vers. 28 seqq.) *Veniet in Aiath, transibit in Magron: apud Machmas commendabit vasa sua. Transferunt curiam Gabes sedes nostra* (sive ut alibi scriptum reperimus: *mansione manserunt*); *Obstupuit Rama, Gaba Saulis fugit. Hinni voce tua, filia Gallim; attende, Laisa, paupercula Anathoth: migravit Medemena: habitatores Gebim confortamini. Adhuc dies est, ut in Nob stetur: agitabit manum suam super montem filiae Sion, collem Jerusalem.* LXX: *Veniet enim in civitatem Aggai, et transibit in Mageddo: et in Machmas ponet vasa sua: et transibit vallem, et veniet in Syon. Timor apprehendet Rama civitatem Saul: fugiet filia Gallim: attende Laisa: audietur in Anathoth: obstupuit Medemena, et habitatores Gebim. Consolamini hodie in via, ut maneal: consolamini montem filiae Sion, et collem Jerusalem.* Multum in hoc loco LXX ab Hebraico discrepat: quam ob rem utramque Editionem posuimus, ut quid nobis videatur in singulis, Christo, si meruerimus [Al. meruimus], inspirante, dicamus. Describit sermo propheticus Assyrii iter pompaeque redeuntis de Aegypto Jerusalem, et quanto stropitu quantoque cursu ad oppugnandum

A eam veniet. Et primum, inquit, veniet in Aiath [Al. Aiath], ubi praesestinatione nimia nolens manere, transibit in Magron, tantamque capiendae urbis habebit fiduciam, ut apud Machmas commendet arcinas suas, quasi cito subversa urbe rediturus: quibus depositis, transibit eam cursim, et in Gabee habebit diversorium: quo paululum ibidem subsistente, ut lassum refoveat exercitum, Rama urbs vicina terrebitur: Gaba Saulis quondam civitas fugiet. Tunc et filia Gallim, quae Hebraice dicitur אֵתָה גַלִּים (אֵתָה גַלִּים), ita ejulabit, ut equorum arbitreris hinnitum. Unde, o Laisa, et paupercula, vel obediens, sive humilis Anathoth (tribus enim modis interpretari potest), diligenter attendite, et declinate currentis impetum, si potestis: ingravit enim jam de sedibus suis urbs Medemena. Vos autem qui habitatis in collibus, quod interpretatur Gebim, tuti locorum altitudine, confortamini, id est, arma corripite. Adhuc tantum supererat diei, ut stans in oppidulo Nob, et procul urbem conspiciens Jerusalem, agitariet manum suam, atque concuteret super montem Sion, vel despiciens eam atque contemnens, vel insultans et comminans, et admirans, quod toto sibi Oriente subjecto, tam parva civitas potentiae suae audeat repugnare. **153** Haec juxta Hebraeos, ut nobis ab eis traditum est, brevi sermone perstrinximus. Nunc quid juxta LXX Editionem Ecclesiastici viri de hoc loco sentiant, subjiciamus. Cum jugum Assyrii, sive ut quidam male arbitrantur, Babylonii, ablatum fuerit de humeris tuis, atque corruptum, fugiens Assyrius Sennacherib, cum paucis reliquiis veniet in Aggai, quae in Hebraico non habetur. Et tanta erit fugientis trepidatio, ut ibi manere non audeat, sed transibit in Mageddo, quam et ipsa Scriptura non continet. Et quia sarcinis suis praepeditus velocius fugere non poterit, deponet vasa in Machmas, et gradu concito transibit vallem, quam et ipsam Hebraeus sermo non resonat: et rursus veniet in Aggai, quae bis in hoc loco ponitur, et in Hebraico non habetur. Ad sonitum fugae ejus contremiscent Rama, civitas Saul: quod perspicue falsum est. Civitas enim Saul appellatur Gaba, ut in Hebraico continetur. Deinde veniet in Gallim: audiet Laisa, audiet Anathoth, contremiscent Medemena. Habitatores autem Gebim et colles, quae sunt in Jerusalem, id est, excelsi quique viri, provocantur ad consolandam Jerusalem: non longo post tempore, sed in praesentiarum, et eadem die dum in via est Assyrius; ut maneant in locis suis, et turbati timore nequaquam fugiant. Hoc juxta litteram. Caeterum quidam in isto loco, cum falsorum nominum juxta LXX *ετυμολογίας* invenire non possit, nec se in libro Hebraicorum Nominum reperire potuisse testetur, mittit nos ad incertum, ut dicat in extremo mundi tempore, et in consummatione hujus saeculi imminentibus poenis, sensum magnum, principem Assyriorum esse fugitarum: et per diversa loca variosque profectus fugere cupere ab ira Dei. Cum-

• Vult., et desertum Sur, et montem Dei Oreb.

que ille fugerit, habitatores Gebim, id est, excelsas A 155 et ipsam juxta inscriptionem trium psalmo-
 quasque virtutes sermone prophetico provocari, ut rum dominicam significat passionem, ipso dicente
 consoleatur fugientem, doceantque ne fugiat, sed in Isaia : *Torcular calcavi solus, et de gentibus vir*
 maneat in via, et Dei præstoletur misericordiam; et non erat mecum (Isa. LXIII, 3). LXX autem pro tor-
 et non solum consolari fugientem, seu in bonis operi- culari, novum sensum inferentes, gloriosos interpre-
 bus filiam Sion revocare a luctu, et ad salutem pen- tati sunt.

nitentiæ provocare, et hos esse colles in Jerusalem
 de quo in posteriore parte 154 hujus propheta
 legimus *Consolamini, consolamini populum meum,*
sacerdotes : a loquimini ad cor Jerusalem (Isa. XL, 1).
 Hæc dixit, quia rei veritate constrictus aliud quod
 diceret non habebat.

Ecce Dominator Dominus exercituum confringet la-
gunculam in terrore, et excelsi statura succidentur, et
subtiles humiliabuntur, et subvertentur condensa sal-
tus ferro, et Libanus cum excelsis cadet. Putant qui-
 dam hunc locum adhuc dici de Assyrio, quod illo
 contrito, omnes in circuitu nationes, quæ ditioni il-
 lius subiacebant, succidantur et humiliantur, et
 saltus densissimus subvertatur : per quem *postea populus*
 populum et principes intelligi volunt. Libanum quo-
 que cum excelsis suis cadere, ut nihil omnino Assy-
 riæ resideat potestatis. Alii vero ab hoc loco volunt
 principium esse de Christo : maxime cum et ea
 quæ sequuntur, et nos de illo, et ^b Circumcisio
 scripta fateatur. Dixerat supra nomen de Virgine
 pueri nascituri, quod appellaretur *Emanuel*; et
 postea Prophetissæ conceptus utero vocaretur, *accele-*
ra, spolia detrahe, festina prædari (Isa. viii, 3), et
 ipse esset lapis offensionis et petra scandali duabus
 domibus Israel : cujus principatus esset in humero C
 ejus, et vocaretur sex nominibus : admirabilis, et
 consiliarius, et Deus, et fortis, et pater futuri sæ-
 culi, et princeps pacis : et quod multiplicaretur
 ejus imperium, et pacis non esset terminus. Nunc
 in prologo adventus ejus, prius quam dicatur quod
 de Jesse et David sit genere nasciturus, per trans-
 lationem fractæ lagunculæ passio illius demon-
 stratur : quod, volente Deo, idcirco caro ejus
 morti tradita sit, ut Judæorum sublimitas destrua-
 tur, et excelsi quondam in terram corruant; et Li-
 banus cum suis cedris succidatur, de quo in Zacha-
 ria legimus : *Aperi, Libani, portas tuas, et comedat*
ignis cedros tuas : ulula, abies, quia cecidit cedrus,
quoniam magnifici vastati sunt (Zach. xi, 1, 2). Quod
 autem a Patre contritus et percussus esse dicatur, D
 et illud indicio est : *Percutiam pastorem, et oves dis-*
sipabuntur (Zac. xiii, 7). Et aliud testimonium : *Quo-*
niam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt (Psal.
LXVIII, 2). Verbum Hebraicum (רָצַח) *PRURA*, quod
 Aquila ^c *αἰσχυρισμὸν* interpretatus est, Theodotio Sym-
 machusque verterunt *λάνθον*, id est, *torcular*, quod

et ipsam juxta inscriptionem trium psalmo-
 rum dominicam significat passionem, ipso dicente
 in Isaia : *Torcular calcavi solus, et de gentibus vir*
 non erat mecum (Isa. LXIII, 3). LXX autem pro tor-
 culari, novum sensum inferentes, gloriosos interpre-
 tati sunt.

(Cap. XI. — Vers 1, 2.) *Et agredietur virga de ra-*
dice Jesse, et flos de radice ejus ascendet : Et requies-
cet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiam et
intellectus : spiritus consilii et fortitudinis : spiritus
scientiam et pietatis : et replebit eum spiritus timoris Do-
mini. Usque ad principium Visionis, vel ponderis
 Babylonis, quod vidit Isaïas filius Amos, omnis hæc
 prophetia de Christo est, quam per partes volumus
 explanare, ne simul proposita atque disserta lectoris
 confundat memoriam. Virgam et florem de radice
 Jesse, ipsum Dominum Judæi interpretantur : quod
 scilicet in virga regnantis potentia, in flore pulchri-
 tudo monstratur. Nos autem virgam de radice Jesse,
 sanctam Mariam Virginem intelligamus, quæ nul-
 lum habuit sibi fruticem coherentem; de qua et su-
 pra legimus : *Ecce Virgo concipiet et pariet filium*
(Isa. vii, 14). Et florem Dominum Salvatorem, qui
 dicit in Cantico Canticorum : *Ego flos campi et li-*
limum convallium (Cant. ii, 1). Pro radice, quam soli
 LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum habet (רִיזָה)
CRZA, quod Aquila et Symmachus et Theodotio
κρῦβόν interpretati sunt, id est, *truncum*. Et pro
 flore qui Hebraice dicitur (צֶמַח) ^d *NESEA*, *germen*
 transtulerunt, ut ostenderent, quod multo post tem-
 pore Babylonicæ captivitatis, nullo de stirpe David
 antiqui regni gloriam possidente, quasi de trunco
 Maria, et de Maria Christus exortus sit. Illud quod
 in Evangelio Matthæi omnes querunt Ecclesiastici,
 et non inveniunt ubi scriptum sit, *Quoniam Naza-*
ræus vocabitur (Math. ii, 23), eruditi Hebræorum
 de hoc loco assumptum putant. Sed sciendum quod
 hic *NESEA*, per *SAD* litteram scribatur : cujus pro-
 prietatem et sonum inter *z* et *s* Latinus sermo non
 exprimit. Est enim stridulus, et strictis dentibus vix
 linguæ impressione profertur : ex qua etiam Sion
 urbs scribitur. Porro Nazaræi, quos LXX *sanctifica-*
tos, Symmachus *separatos*, transtulerunt, per ^e *ZAIN*
 (ז) 156 semper scribuntur elementum. Super hunc
 igitur florem, qui de trunco et de radice Jesse per
 Mariam Virginem repente consurget, requiescet spi-
 ritus Domini, quia in ipso complacuit omnem pleni-
 tudinem divinitatis habitare corporaliter : nequa-
 quam per partes, ut in cæteris Sanctis; sed juxta
 Evangelium quod Hebræo sermone conscriptum le-
 gunt Nazaræi : *Descendet super eum omnis fons Spi-*
ritus sancti. Dominus autem Spiritus est, et ubi Spi-

^a Supplet Victor. dicit Deus ex sacro textu ipso, non Hieronymian. exemplaribus.

^b Et Circumcisio, etc. Id est Judæi, quos Circumcisionem vocat juxta Apostolum. Quod non intelligens Mariam Victorius, existimavit Circumcisionem esse pericopen seu periculum sermonis Prophetici : sed incongruenti sensu, ne dicam ineptissimo. MARTIAN. — Gens videlicet circumcisa, sive

Judæi, quod et Martian. notat contra Victorium, sentientem, significare eam vocem prophetici textus pericopen.

^c Sub diminutiva forma Vatic., *κρῦβιδιον*, quod est *vasculum ficile*.

^d Vide infra ad cap. xviii. 19.

^e Sæpe dicitur *Zai* pro *Zuin* legi in mss.

ritus Domini, ibi libertas (II Cor. III, 17). In eodem A
 Matthæi volumine legimus illud quod in consequen-
 tibus scribitur : *Ecce puer meus quem elegi : electus*
meus in quo complacuit animæ meæ : ponam spiritum
meum super illum : iudicium gentibus profert (Matth.
 XII, 18), ad Salvatoris referri intelligentiam, in quo
 requievit Spiritus Domini, id est, æterna habitatione
 permansit : non ut avolaret, et rursus ad eum de-
 scenderet; sed juxta Joannis Baptistæ testimonium
 jugiter permaneret, qui ait : *⁠Vidi Spiritum descen-*
dentem quasi columbam de caelo, et manentem in eo,
et ego nesciebam illum : sed qui me misit baptizare in
aqua, ille mihi dixit : Super quem videris Spiritum
descendentem et manentem in eo, ipse est qui baptizat
in Spiritu sancto (Joan. XXXII, 33). Porro in Evan-
 gelio, cujus supra fecimus mentionem, hæc scripta B
 reperimus : *Factum est autem cum ascendisset Domi-*
nus de aqua, descendit fons omnis Spiritus sancti, et
requievit super eum, et dixit illi : Filium, in omnibus
prophetis expectabam te, ut venires, et requiescerem in
te. Tu es enim requies mea, tu es filius meus primogeni-
tus, qui regnas in sempiternum. Qui Spiritus Domini
 appellatur et Spiritus sapientiæ; omnia enim per ip-
 sum facta sunt; et sine ipso factum est nihil, quod factum
 est (Joan. 1, 3). Et in Psalmis canitur : *Quam*
magnificata sunt opera tua, Domine! omnia in sapien-
tia fecisti (Ps. XCI, 24). Et Apostolus scribit :
Christus Dei virtus et Dei sapientia (I Cor. 1). Et in
 Proverbiis legitur : *Deus in sapientia sua fundavit*
terram, et paravit calcos in prudentia (Prov. III, 19).
 Et quomodo idem sermo Dei vocatur lux, et vita, et C
 resurrectio : sic spiritus sapientiæ et intellectus, et
 consilii et fortitudinis, et scientiæ, et pietatis, ac ti-
 moris Domini nuncupatur : non quod diversus sit
 157 juxta differentias nominum, sed unus atque
 idem cunctarum virtutum fons sit atque principium.
 Absque Christo igitur nec sapiens quis esse potest,
 nec intelligens, nec consiliarius, nec fortis, nec eru-
 ditus, nec pius, nec plenus timoris Dei. Et hoc no-
 tandum quod Spiritus Domini, sapientiæ, et intel-
 lectus, consilii, et fortitudinis, et scientiæ, et pietatis,
 et timoris Domini, id est, septenarius numerus, qui
 septem oculi in uno lapide dicuntur in Zacharia
 (Cap. III), requiescat super virgam et florem, qui
 de Jesse, ac per hoc David stirpe surrexit. Speciali-
 ter autem spiritus timoris Domini impleverit eum D
 propter eos qui timore Domini indigent : quia parvuli
 sunt, quem foras mittit perfecta dilectio. Qui enim
 timet, pœnam habet, et non est perfectus (I Joan.
 IV, 18). Unde et Apostolus loquitur ad credentes :
Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timo-

re : sed accepistis Spiritum adoptionis, in quo clama-
 mus Abba Pater (Rom. VIII, 15). Et in Malachia
 legimus : *Si pater ego sum, ubi est gloria mea? et si*
Dominus ego sum, ubi est timor meus (Malach. 1, 6)? de
 quo timore cantatur in Psalmo; *Venite, filii, audite*
me : timorem Domini docebo vos (Ps. XXXIII, 12).

(Vers. 3 seqq.) *Non secundum visionem oculorum*
judicabit, neque secundum auditum aurium arguet :
sed judicabit in justitia pauperes, et arguet in æquitate
pro mansuetis terræ, et percutiet terram virga oris sui,
et spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et erit
justitia cingulum lumborum ejus, et fides cinctorium
renum ejus. Hæc nos ad primum adventum referi-
 mus Salvatoris : Judæi in fine mundi contendunt
 futura. Porro LXX transtulerunt : *Non secundum*
gloriam judicabit, neque juxta sermonem arguet : sed
judicabit humili [Al. humile iudicium] iudicio, et ar-
guet humiles terræ. b Nullius enim personam accipit
 in iudicio : sed Scribis et Phariseis ac principibus
 loquitur : *Væ vobis, hypocritæ : Et, Auferetur a vobis*
regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus
(Matth. XXIII, 15, et XXI, 3). Nec secundum sermonem
 et auditum aurium corripuit. Illis enim dicentibus :
Magister, scimus quia verax es, et viam Dei in veritate
doces, et non ad te pertinet de aliquo : neque enim vi-
des in faciem hominum (Matth. XXII, 16) : 158
 sciens malliam eorum, respondebat : *Quid me ten-*
tatis, hypocritæ? et cætera his similia. Judicabat au-
 tem in justitia pauperes spiritu, quorum est reg-
 num Dei : et arguebat in æquitate mansuetos et
 humiles terræ, dicens ad Apostolos : *Adhuc et vos*
insipientes estis? Et iterum : Necdum scitis neque in-
telligitis? Et ad Petrum specialiter : Modicæ fidei,
quare dubitasti (Marc. VIII, 17)? Vel certe pro hu-
 milibus atque mansuetis alios arguebat, qui eos
 opprimere conabantur (Mat. XIV, 31). Percussit quo-
 que omnia terrena opera virga, sive ut LXX trans-
 tulerunt, *verbo oris sui, loquens in Evangelio : No-*
lite putare, quia veni mittere pacem super terram :
non enim veni mittere pacem, sed gladium. Et spiritu
labiorum suorum interficiet impium (Mat. X, 34, et
Luc. XII, 51) : de quo in nono psalmo legimus : In-
crepasti gentes, et peristi impius : nomen eorum delesti
in sæculum et in sæculum sæculi (Ps. IX, 6). Et Paulus
 Apostolus scribit : *Quem Dominus Jesus interfici-*
et spiritu oris sui (II Thess. II, 8; Ephes. VI). Percusso
 autem impio, accinctus est Dominus justitia et ve-
 ritate et fide. Ipse enim factus est nobis a Deo sapi-
 entia, et justitia, et sanctificatio et redemptio
 (I Cor. 1), qui et in Evangelio loquitur : *Ego sum lux,*
et vita, et veritas (Joan. VIII, 6 et XIV). Et de Psalmis

^a Hæc de Baptismo Salvatoris historia ex Ebiioni-
 tarum codice (quem eundem cum hoc ipso Nazare-
 norum sui-se tradit Hier. in Matth. cap. XII) recita-
 tur ab Epiphonio, hæres. xxx. § 13, tametsi brevius,
 et paulo diversis sententiis. Vide quæ de Nazareno-
 rum Evangelio, tum alibi, tum ad laudatum Matthæi
 librum dicimus.

^b Græce scripserat Eusebius : *Μηδὼς γὰρ πρόσω-
 πον λαμβάνων, ἔλεγχε τὸν παρόντα πολλῶν· τότε μὲν*

*τοὺς γραμματεῖς καὶ φαρισαίους, πότε δὲ τοῦ ἀρχι-
 ρεῖς ἔνδον ἐν τῷ ναῷ, οἷς καὶ ἰλίγην. Ἀρθίσταται ἀπ' ὑμῶν
 ἡ βασιλεία, καὶ δοθήσεται ἰθὺν ποιοῦντι τοὺς καρποὺς
 αὐτῆς· ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν λαλίαν ἠλεγχεν· οἱ μὲν γὰρ
 προσέθεσαν αὐτῷ λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀλλοθὺς
 εἶ, καὶ τὰ ἑξῆς· ὁ δὲ οὐ κατὰ τὴν λαλίαν αὐτῶν ἠλεγχε·
 διὸ εἰδὼς τὰς πονηρίας αὐτῶν, ἔλεγε· Τί με πειράζετε,
 ὑποκριταί; Qua totidem fere verbis Latine Iheron.
 reddidit.*

dicitur: *Veritas de terra orta est: et iustitia de caelo prospexit* (Pa. LXXXIV, 2). Unde et Apostolos hortatur Ephesios: *Stare ergo succincti lumbos vestros in veritate, et induti lorica iustitiae* (Eph. vi, 14). Quod si pro veritate, fides legitur, illud dicendum, quod cingulum Domini, quo cinctus est Jeronias (Jerem. xiii), ades credentium sit.

(Vers. 6 seqq.). *Habitabit lupus cum agno, et pardus cum hædo accubabit; vitulus, et leo, et ovis simul morabuntur, et puer parvulus minabit eos. Vitulus et ursus pascentur: simul requiescent catuli eorum, et leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab ubere super foramine aspidis; et in caverna regnuli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocent, et non occident in monte sancto meo, quia repleta est terra scientia Domini: sicut aquæ maris operientes.* Hæc quoque Judæi et nostri judaizantes juxta litteram futura contendunt, ut in claritate Christi, quem putant in fine mundi esse venturum, omnes bestie 159 redigantur in mansuetudinem, et pristina feritate deposita, lupus et agnus pascantur simul, et cætera cum cæteris, quæ nunc videmus sibi esse contraria. Quos interrogare debemus, si omnia presentis loci sic accipiuntur, ut scripta sunt, et nihil refertur ad intelligentiam spiritalem, juxta illud Apostoli, qui ait: *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spiritali in celestibus in Christo* (II Cor., i, 3), ergo et radix, et virga, et flos non referantur ad sensum: terraque percussa verbo Dei, et interfectus implus spiritu labiorum ejus, sic intelligantur, ut scripta sunt: et docere cogantur, quomodo rebus incorporeis, iustitia, et veritate, renes Domini circumdentur? Sed et hoc eos interrogemus, quid dignum sit Domini majestate, ut lupus et agnus pascantur simul, et pardus cum hædo accubet, et leo paleas comedat, et puer parvulus mittat manum suam in foramine aspidum? nisi forte juxta fabulas poetarum, aureum nobis Saturni sæculum restituent, in quo lupi et agni pascentur simul, et mulso vino plena current flumina, et de foliis arborum stillabunt mella dulcissima, lacteisque fontibus omnia complebuntur. Quod si responderint pro beatitudine temporum hæc futura, ut absque cujusquam noxa, homines bonis omnibus perfuantur, audiant a nobis, nihil esse bonum nisi virtutem, et nihil malum nisi vitium, dicente Psalmista: *Quis est homo qui vult vitam, et diligit dies videre bonos? Compece linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Declina a malo, et fac bonum* (Psal. xxxiii, 14; xxx, 27). Dicitur autem, et sanitas corporis, et rerum omnium abundantia, et his contraria, paupertas, infirmitas, et inopia, etiam apud philosophos sæculi, nec inter bona reputantur, nec inter mala, sed appellantur indifferentia. Unde et Stoici, qui nostro dogmati in plerisque concordant, nihil appellant bonum, nisi solam honestatem atque virtutem: nihil malum, nisi turpitudinem. Hæc bre-

^a Val., *audiant hæc omnes, nihil, etc.*

^b Hunc quoque paucis immutatis locum ab Euse-

viter diximus, ut Judaizantes nostros gravissimo somno stertere convincamus. Cæterum juxta vivificantem spiritum facilis intelligentia est. Lupus enim Paulus, qui primum persequabatur, 160 et lacerabat Ecclesiam, de quo dictum est: *Benjamin lupus rapax*, habitavit cum agno, vel Anania a quo baptizatus est (Gen. xlix, 27; Act. viii), vel Petro apostolo, cui dictum est: *Pasce agnos meos* (Joan. xxi). Et pardus qui prius non mutabat varietates suas, lotus in fonte Domini accubuit cum hædo, non qui a sinistris est, sed qui immolatur in pascha Domini. Et hoc notandum, quod non agnus et hædus habitent, et accubent cum lupo et pardo, sed lupus et pardus agni et hædi imitentur innocentiam. Leo quoque prius ferocissimum, et ovis, et vitulus pariter morabuntur. ^b Quod quotidie cernimus in Ecclesia, divites et pauperes, potentes et humiles, reges atque privatos pariter commorari, et a pueris parvulis, quos Apostolos intelligimus, et Apostolicos viros, imperitos sermone, sed non scientia, regi in Ecclesia. Qui cum inter se disciplina Domini fuerint federati, ita ut eorum quoque familie conjungantur, tunc complebitur: *Simul requiescent catuli eorum.* Leo quoque non carnes comedet, sed paleas, quod scilicet vescatur cibo simplici. Et hic observandum, quod non bos carnes, sed leo paleas comedat. Paleas puto in Scripturis sanctis verba simplicia intelligi. Triticum autem, et interiorem medullam, sensum qui invenitur in littera: et frequenter evenit, ut homines sæculi, mystica nescientes, simplici Scripturarum lectione pascantur. Infans quoque, qui malitia parvulus est, mittit manum in foramine aspidis, et de obsessis hominum corporibus fugat demones. Qui autem ablactatus est, nequaquam lacte nutritur infantie, sed jam solido vescitur cibo. Iste in reguli cavernam mittit manum, hoc est, in ipsius Satane habitaculum, et inde eum extrahit. Unde et Apostolis potestas data est, ut calcarent super serpentes, et scorpiones, et super omnem fortitudinem inimici (Luc. x). Nocere autem et occidere nequaquam poterunt venenata prius animalia eos qui habitaverint in monte sancto Dei, quod interpretatur Ecclesia, de quo in Evangelio dicitur: *Non potest civitas abscondi super montem posita* (Mat. v, 14). At ne hoc putemus dici de monte Sion juxta Hebræorum errorem, sequenti versiculo Evangelicæ prædicationis 161 sacramenta monstrantur: *Quia repleta est terra scientia Domini: hoc est illud quod supra dicebatur obscurius: Habitabit lupus cum agno, et pardus cum hædo accubabit; et juxta consuetudinem suam prophetalia in fine verba pandantur: Sicut aquæ, inquit, maris operientes.* Quomodo aquæ maris operiunt profunda maris, hoc est, terram quæ operita est fluctibus, sic scientia Domini omnis terra complebitur. Quam diversorum prius morum conjunctionem etiam beatus Apostolus Petrus in vase linteo (Act. x), quod de caelo dimissum est, se vobis S. Pater expressit. Breviares alios, qui occurrunt, indicare non vacat.

disse testatur, habente quatuor principia, quæ quatuor mundi plagas intelligimus, ut repletam terram Dei scientia cognoscamus: in quo vase erant quadrupedia, et serpentes, et bestię, et volatilia cœli, ut quod Arca in diluvio, hoc Ecclesia præstet in mundo.

In die illa radix Jesse, qui stat in signum populorum: ipsam gentes deprecabuntur, et erit sepulcrum ejus gloriosum. LXX: Et erit in die illa radix Jesse, et qui consurget, ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt, et erit requies ejus honor. Pro requie ejus, in Hebraico positum est, מְנוּחָה (מְנוּחָה), quod omnes similiter transtulerunt. Pro honore quoque in Hebræo legitur צְבָד (צְבָד), quod perspicue gloriam sonat. Et est sensus: erit mors ejus gloriosa, ut implicatur illud quod Salvator in Evangelio deprecatur: Pater, glorifica me gloria, quam habui prius quam mundus esset apud te (Joan. xvii, 5). Dictum est de nativitate ejus, dictum est de cæteris in medio Sacramentis: venit ad mortem, quæ non consuetudo mortalium nomine, sed quia in Christo erat vita perpetua, requies appellatur. Nos autem, ut manifestum legentibus sensum faceremus, pro dormitione, et requie, altero verbo, sed eodem sensu, sepulcrum vertimus. In tempore igitur illo, quando Christi in toto mundo Evangelium coruscavit, et repleta fuerit omnis terra scientia Domini, sicut aquæ maris terram operientes, erit radix Jesse, et qui de ejus stirpe conscendet in signum omnium populorum, ut videant populi signum Filii hominis in cœlo (Matth. xiv). Qui habebit cornua in manibus suis, in quibus abscondetur fortitudo ejus, ut exaltatus omnia trahat ad se (Abac. iii). Sive ut LXX transtulerunt, resurget a mortuis, ut princeps sit omnium nationum, et universæ gentes 162 sperent in eo. Quod etiam Jacob (Gen. xlix, 10) de trihu Juda mystico sermone testatur: Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium. Et erit in die illa, adjiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod derelinquetur ab Assyriis, et ab Ægypto, et a Phteros, et ab Æthiopia, et ab Ælam, et a Sennaur, et ab Emath, et ab insulis maris. Et levabit signum in nationes, et congregabit profugos Israel, et dispersos Judæ colliget a quatuor plagis terræ: et auferetur zelus Ephraim, et hostes Juda peribunt. Ephraim non amulabitur Judam, et Judas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humero Philisthiim per mare, simul prædabuntur filios Orientis: et Idumæa et Moab præceptam manus eorum, et filii Ammon obedientes erunt. In die illa, hoc est, in illo tempore, de qua et supra dictum est, cum surrexerit radix Jesse in signum populorum, sive ut dominetur gentium, apponet Dominus secundo manum suam, ut nequaquam juxta nostros Judaizantes in fine mundi, cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat (Rom. xi); sed hæc omnia in primo intelligamus adventu. Neque enim possumus, cum una dies dicatur et nunc et supra, illam referre ad primum adventum,

A et istam ad secundum: ne per hæc quæ sequuntur, et illa quæ præcesserunt ad eum referenda sint Christum, quem Judæi necdum venisse, sed venturum esse contendunt. Post vocationem igitur gentium, quæ quondam in causam reputatae sunt, Israel in causam reputabitur (Sup., cap. x): ut apponet Dominus secundo manum suam, et possideat residuum populi sui, de quo et supra legimus, non omnem Israel, sed reliquias esse salvandas, quæ relictæ fuerint ab Assyriis et ab Ægypto, et a diversis per circuitum nationibus. Primum enim duodecim Apostoli, et septuaginta, et centum viginti animæ, et quingenti, quibus pariter congregatis Dominus apparuit, deinde tria millia, et quinque millia Judæorum in Dominum crediderunt. Jacobus quoque ad Paulum apostolum loquitur, qui et ipse de reliquis erat: Vides, frater, quanta millia sint Judæorum credentium? hi omnes æmulatores legis sunt (Act. xxi, 20). Et in eodem volumine legimus: Erant autem in Jerusalem habitantes Judæi viri timorati, de universis 163 gentibus quæ sub cælo sunt, qui omnes mirabantur atque dicebant: Nonne isti Galilæi sunt, et quomodo nos audivimus unusquisque linguam nostram, in qua nati sumus? Parthi, et Medi, et Elamitæ, et habitantes in Mesopotamia et Syria, Cappadocia, Pontus et Asia, Phrygia et Pamphilia, et Ægypto et Libya, et Cyrene, et advenæ Romani, Judæi et Proselyti, Cretes et Arabes audivimus loquentes eos nostris linguis magnalia Dei (Act. ii, 5 seqq.). De his igitur universis gentibus per Apostolos Israel reliquæ salvabuntur. Tradunt Ecclesiasticæ historiæ, quod Apostoli in toto orbe dispersi Evangelium prædicarint: ita ut quidam Persas Indosque penetrarent, et Æthiopia daret manus suas Deo, et trans flumina Æthiopiæ inde Christo munera deferrentur. Ac ne solum orientales populos significare videatur, jungit et reliqua: Et ab insulis maris. Insulas autem maris occidentalem plagam significat, quæ Oceani ambitu clauditur. Levabit igitur signum Crucis in universas nationes, et de synagogis Judæorum primum Israel populum congregabit, ut Apostoli præceptum Salvatoris implerent, qui dixerat: Ite ad oves perditas domus Israel (Matth. x, 6). Denique et Paulus ad incredulos loquitur ex Judæis: Vobis oportebat primum loqui verbum Dei; sed quoniam repulistis illud, et indignos vos judicastis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes, sicut præcepit nobis Dominus (Act. xiii, 46, 47). Quatuor autem plagas, orientem, et occidentem, meridiem et septentrionem significat, ut per hæc mundi vocatio demonstraretur. Eo tempore, inquit Isaias, nequaquam Ephraim et Judas, qui nunc, me prophetante, inter se hostili odio dissident, inimici erunt, sed juxta Ezechielis prophetiam, duæ virgæ in unam virgam copulabuntur, et jungentur in Christi Ecclesia, qui prius fuerant separati (Ezech. vii), ita ut in gentibus communi labore desudent, et volent in humero Philisthiim per mare, hoc est, primum maritimis prædicent Palæstinis [Al. Palæstina:] et per mare volucris cursu pergant ad cæteras nationes. Sive juxta LXX Interpre-

tes : volabunt in navibus alienigenarum, mare simul prædabuntur : quod de unius Pauli apostoli exemplo intelligamus, qui per Pamphiliam, et Asiam, et Macedoniam, 164 et Achaiam, et diversas insulas atque provincias, ad Italiam quoque (Act. xxviii), et ut ipse scribit, ad Hispanias, alienigenarum portatus est navibus (Rom. xv). Igitur Ephraim et Judas, id est, qui de duodecim tribubus in Christum crediderunt ex Judæis, simul prædabuntur Orientem, et in Idumæa et Moab extendent manus suas, juxta illud quod sub persona David Christus mystice loquitur : *In Idumæam extendam calceamentum meum : michi alienigenas servient* (Ps. lxx, 10). Hæ enim gentes eo tempore quo Isaias prophetabat, adversariæ erant populo Judæorum, et ideo nunc dicit quod postquam surrexerit radix Jesse, ut regnet in gentibus, et vexillum Crucis ob salutem totius orbis fuerit elevatum, tunc etiam Idumæa et Moab et filii Ammon, omnis scilicet Arabiæ latitudo dent Apostolis manus, et in locis idololatriæ Christi Ecclesiæ suscitentur.

Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti, et levabit manum super flumen in fortitudine spiritus sui, et percutiet eum in rivis septem : ita ut transeant per eum calciati. Et erit via residuo populo meo qui relinquetur ab Assyriis, sicut fuit Israel in die qua ascendit de terra Ægypti. Quomodo Idumæa et Moab, et filii Ammon tradent manus suas Apostolis, ut obediant Evangelicæ prædicationi, sic ipse Dominus qui in Apostolis suis illa perfecit, desolabit non mare juxta LXX, sed juxta Hebræos; linguam maris Ægypti, quæ prius contra Dominum blasphemabat et superstitioni Ægyptiæ præerat. Unde et in Psalmis legimus : *Hoc mare magnum et spatiosum, ibi reptilia quorum non est numerus* (Psal. x, 25, 26). Quibus inferitur : *Draco iste quem plasmasti, ut illuderet ei.* Desolabit igitur, sive interficiet, hoc est *ἀναθεματίσει*, ut Theodotio, Aquila et Symmachus transtulerunt, linguam maris Ægypti, et levabit manum suam super flumina Ægypti in fortitudine spiritus sui, vel spiritu violentissimo, quod regnum intelligimus Romanorum. Regnante enim Cæsare Augusto (Luc. ii), quando flos de radice Jesse conscendit, et in orbe Romano prima facta est descriptio, potentissimum prius regnum Ægyptiorum, quod multis duravit ætatibus, Cleopatræ morte destructum est, 165 et percussus est amnis Ægyptius in septem rivis, sive in septem valibus. Nilus enim aquarum multarum, qui prius uno fluebat atveo, et intransibilis erat, in septem valles humillimas et rivos divisus est atque concisus, ut calciatis pedibus transiretur. Hoc autem Tropologicè significat, quod gentem Ægyptiorum, in tantum idololatriæ et vanissimæ superstitioni deditam, ut acci-

pitres, noctnas, canes, et hircos, et asinos, divino nomine consecrarent, de infinita regni potentia per singulos Romani imperii judices distribuisset, ut alium judicem habeat Thebe, alium Libya, alium Pentapolis, alium Ægyptus, alium Alexandria, et diversas regiones, ^b quas *νόμους* Ægyptii vocant. Propterea autem sub metaphora Nilus divisus in partes est, et scissus [Al. cæsus] in rivos, ut possit absque ullo impedimento Evangelicus sermo discurrere, et ad populos Ægypti ultimos pervenire. Et quomodo temporibus Moysi Rubrum siccatum est mare, ut populus de Ægypto transfugeret : sic e contrario Ægypti flumina siccabuntur, ut reliquæ populi Dei, quæ ab Assyriis et diversis gentibus salvabuntur, transeant in Ægyptum, nequaquam fugientes eam, sed capientes et suo calcantes pede. Prudens et christianus lector hanc habeat repromissionum prophetarum regulam, ut quæ Judæi et nostri, immo non nostri Judaizantes, carnaliter futura contendunt, nos spiritaliter jam transacta doceamus, ne per occasionem istiusmodi fabularum et inextricabilium juxta Apostolum (II Tim. ii) quæstionum, judaizare cogamur.

(CAP. XII.—Vers. 1, 2.) *Et dices in die illa : Confitebor tibi, Domine, quoniam iratus es michi : conversus est furor tuus, et consolatus es me. Ecce Deus Salvator meus, fiducialiter agam, et non timebo, quia fortitudo mea, et laus mea Dominus Deus, et factus est michi in salutem.* ^c Qui prius in solitudine dixeratis, quando ascendistis de terra Ægypti, et mare siccatum est Rubrum : *Cantemus Domino, gloriosus enim magnificatus* [Al. honorificatus] *est* (Exod. xv, 1), et reliqua : nunc percussa lingua maris Ægypti, et flumine illius arefacto atque conciso, et humiliato, glorificate Dominum, et dicite : 166 *Confitebor tibi, Domine : quoniam qui iram merui et furorẽ tuum, misericordiam consecutus sum ; tu es enim Salvator meus, id est, Jesus, et nequaquam fiduciam habeo in idolis, nec timebo quæ non sunt timenda ; sed tu es fortitudo mea, et laus mea, qui factus es michi in salutem. Audiat sceleratissima hæresis, factum Dominum his qui salvantur, et quorum prius Dominus non erat, ut creationem in Scripturis sanctis atque facturam, non semper conditionem eorum quæ non erant, sed interdum gratiam in eos qui meruerint sibi Deum fieri, intelligamus.*

(Vers. 3.) *Haurietis aquas in gaudio, de fontibus Salvatoris.* Quem supra Emmanuel, deinde, spolia detrahe, festina prædari, et reliquis appellarat nominibus, ne videretur alter esse præter eum quem Gabriel Virgini nuntiavit, dicens : *Et vocabis nomen ejus Jesum, ipse enim salvum faciet populum suum* (Math. i, 21) : nunc vocat Salvatorem, et de ejus fontibus aquas prædicat hauriendas, nequaquam de

^a Legimus ex Vatic. *ἀναθεματίσει*. Sic Eusebius hunc locum : *Οἱ τρεῖς συμφώνως, οὕτως ἠρμήνευσαν, καὶ ἀναθεματίσει Κύριος τὴν γλῶσσαν θαλάσσης Ἀγύπτου, Tres pari consensu interpretati sunt, Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti.* Erat tamen in antea vulgatis Hieronymi *ἀναθεματίσει*.

^b Martian. quos : putabatque parum equidem ætate *νόμους* non regiones, sed Judices Ægyptiis appellatos, quod postmodum retractavit. Vide infra in cap. xix, initio.

^c Eusebium presso vestigio sequitur.

aquis fluminis Ægypti, quæ percussæ sunt, neque de aquis fluminis Rasin, sed de fontibus Jess, hoc enim Hebræorum lingua *Salvator* exprimitur. Unde et ipse clamabat in Evangelio, *Qui sedit, veniat ad me, et bibat. Qui crediderit in me, sicut dicit Scriptura: Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem, inquit Evangelista, dicebat de Spiritu sancto, quem credentes in eum accepturi erant.* Et in alio ipse loquitur Evangelii loco: *Qui biberit de aqua quam ego dederò ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* (Joan. vii, 8; iv, 13, 14). Fontes Salvatoris, doctrinam intelligamus Evangelicam, de qua in sexagesimo septimo psalmo legimus, *In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel* (Psal. lxxvii, 27).

(Vers. 4, 5.) *Et dicetis in illa die, confitemini Domino et invocate nomen ejus: notas facite in populis adinventiones ejus: mementote, quoniam excelsum est nomen ejus. Cantate Domino, quoniam magnifici fecit: annuntiate hoc in universa terra.* Hæc præcipiantur ab Apostolis et reliquiis Israel his qui de gentibus crediderunt: ut soli confiteantur Domino, et idolis derelictis, invocent nomen ejus: et cuncta opera ejus prædicent infidelibus; 167 ut

A sciant, quoniam solus excelsus est: cui cantandum sit quod magnifice fecerit, et in omni orbe illius misericordia prædicetur.

(Vers. 6.) *Exsulta et lauda, habitatio Sion: quia magnus in medio tui Sanctus Israel.* Primum dicendum juxta litteram: O habitatio Sion, exsulta et lauda Deum tuum, quod qui tuus ante videbatur Deus, et modicis Judææ terræ clauderetur angustiis, nunc repleverit omnem terram scientia sua, et de morte consurgens, regnet in gentibus, et ipsum nationes deprecantur, atque adorent; ita dumtaxat, ut adjiciat secundo manum 168 suam ad possidendum quod reliquum est populi sui, et congregandos profugos Israel, et dispersos Juda colligendos a quatuor plagis terræ: quia seminarium Evangelii per Apostolos, qui ex Judæis erant, processit a fontibus Israel. Melius autem est, ut *Sion*, id est, *speculam* in sublimibus collocatam, interpretemur Ecclesiam, de qua et quinquagesimus psalmus canit: *Benignus fac, Domine, in bona voluntate tua Sion, et ædificentur muri Jerusalem* (Psal. l, 20); ut acceptabile fiat in ea Deo sacrificium justitiæ, oblationes, et haec locusta, et vitulus, quem filio penitenti pater clementissimus immolavit (Luc. xv).

LIBER QUINTUS.

167-168 Plures ^a anni sunt quod a sanctæ memoriæ viro Amabili episcopo rogatus, ut in decem Isaia scriberem Visiones, pro angustia illius temporis quid mihi videretur in singulis brevi sermone pertrinsi: Historiam tantum quod petebat, edisserens. Nunc ad te, *ἑδοξοποιῶντα* Eustochium, cogor in totum prophetam Commentarios scribere, et interim orationibus tuis ad Babylonem usque perveni [Ad. pervenimus], quæ prima decem visionum est, de quibus ante jam dixi. Superfluum autem mihi visum est, aut eadem rursus iterare, aut in uno opere diversas sententias promere. Unde quintus in Isaiam liber erit hic, qui quondam solus editus est, quo ad calcem usque perfecto, sexti voluminis juxta tropologiam arripiemus exordium, et eadem te Dominum deprecante, spiritualis intelligentiæ culmina persequemur.

^c Hæc usque papa Amabilis, ^b columen charitatis et nomen, ac mihi omnium quos terra genuit amantissime, per litteras flagitabas, ut tibi decem visiones quæ in Isaiâ obscurissimæ sunt, historica expositione dissererem, et omissis nostrorum Commentariis, qui varias opiniones secuti, multa volu-

C mina condiderunt, Hebraicam panderem veritatem: meque retractantem, et molestissimum explanationis genus in tempus aliud differentem, sæpissime commonebas. Hoc autem anno misisti filium nostram Heraclium diaconum, qui me manu conserta in jus vocaret, et promissum per momenta exigeret. Quid igitur faciam? subeamne opus in quo viri eruditissimi sudaverunt, Origenem loquor, et Eusebium Panphili, quorum alter liberis allegoriæ spatiis evagatur, et interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta, alter historicam expositionem titulo repromittens, interdum 169-170 obliviscitur propositi, ^e et in Origenis scita concedit? An taceam, et aperte hujus generis expositionem nescire me dicam? et quando tibi poterò persuadere, me non potuisse magis quam noluisse: quorum alterum imbecillitatis est, alterum superbiæ? Quibus adactus causis, malui a te ingenium meum quam voluntatem quaeri: breviterque annotabo quæ didici, fundamenta jaciens Scripturarum. Cæterum si aut tu voveris, aut spatium fuerit, et voluntati nostræ Christus annuerit, spiritale supra struendum est ædificium, ut imposito culmine,

^a Ferme tredecim, scilicet ab anno 397, ut in notis chronologicis Epist. 68 ad Castrucium probatum est.

^b In Vatic. *culmen charitatis*, etc.

^c Et in Origenis scita concedit? Erasmus, et Origenis scita concedit. Quod suspicor ab Erasmo mutatum;

nam mss. codices distincte legunt, et in Origenis scita concedit: qua phrasi utitur infra in cap. LVIII: *Symmachus*, inquit, in *Theodotionis scita concedens, torquem possit*, etc. Liv. II Bel. Maced., in sententiam alicujus concedere, pro eodem usurpavit. MARTIAN.

perfecta Ecclesie ornamenta monstramus. Proposuit de Isaiæ Visionem Babylonis, et Phillisthiim, Moab, et Damasci, Ægyptique, et deserti maris, et Idumææ, et Arabiæ, et Vallis visionis, et Tyri: quas si latius nitar exponere, multis libris opus erit, et exactioris mei navigatio in annum alterum differetur. Itaque ut vis, singulis testimoniis breves sententioles coaptabo, ut non tam exponam quid sentiam, quam paucis verbis tibi sentienda dimittam. Dictamus hæc, non scribimus: corrente notariorum manu currit oratio. Nolumus enim nostra laudari, sed Prophetæ dicta intelligi, nec jactamus eloquentiam, sed scientiam querimus Scripturarum. Incipiamus ergo a Babylone. »

(Cap. XLI. — Vers. 1.) *Onus Babylonis, quod vidit Isaias, filius Amos.* Verbum Hebraicum *MESSA* (מֶסָה), vel *onus*, vel *pondus*, intelligi potest. Et ubicumque præpositum fuerit, minarum plena sunt quæ dicuntur. Unde miror LXX Translatores in re tristi voluisse ponere *visionem*; sed de hoc alias. Nunc quod cepimus exsequamur: Babylon fuit metropolis Chaldæorum, cuius rex Nabuchodonosor cunctis usque ad Æthiopiæ gentibus superatis, inter cæteras vastavit et Judæam, diuque obsessam Jerusalem undecimo anno cepit regni Sedechiæ: quem et ipsum captum duxit in Antiochiam, quæ tunc vocabatur Reblatha, ibique coram patre filii interfecit, oculos Sedechiæ iussit auferri, excæcatumque misit in caveam, et in ritum ferarum traxit in Babylonem; completo vaticinio Jeremiæ, quod canebat: « *In-*

trabis in Babylonem, et non videbis eam (Jerem. xxxiv, xxxix, LV). Ad consolationem ergo populi Judæorum, Babylonis ruina prædicitur, quod quomodo Ninive metropolis Assyriorum, quorum reges Phul, et Theglathphalasar, et Salmanasar, et Sennacherib, decem tribus ceperant, Chaldæo vastante, subversa est: ita etiam hæc, quæ contra Deum superberit, Medorum atque Persarum impetu subvertatur.

(Vers. 2.) *In montem caliginosum elevata signum, exaltate vocem, levate manum.* Montem caliginosum, sive tenebrosum, quod Hebraice dicitur *EXRUM* (עֲרֻם), Babylonem propter superbiam intellige. Isti sunt montes tenebrosi, tristitiam, et caliginem præferentes, de quibus Jeremias ait: *Date gloriam Domino Deo vestro, antequam offendant pedes vestri ad montes tenebrosos* (Jerem. xiii, 16). Præcipiturque vel Angelis, vel quibuslibet ministris, ut jubente Deo, et exaltata nuntiorum manu, ventura Babyloni captivitas prædicetur.

(Vers. 3, 4.) *Et ingrediantur portas duces: ego*

« *Intrabis in Babylonem.* Nullus est apud Jeremiam versiculus huic sententiæ conformis; sed apud Ezechielem cap. xii, 13, hæc de Sedechia dicta leguntur: *Et adducam eum in Babylonem, in terram Chaldæorum; et ipsam non videbit, ibique morietur.* Verum audipidus ipse Hieronymus in cap. xvii Ezechielis: *Legimus, inquit, Sedechiam captum, ductum esse in Reblatha, ibique interfecit filium excæcatum, et instar*

A mandavi sanctificatis meis, et vocavi fortes meos in ira mea exsultantes in gloria mea. Principes, et gigantes juxta LXX Translatores Eusebius virtutes Angelicas interpretatur, et pessimos dæmones, qui ad eversionem Babylonis missi sunt. Nos autem historiarum ordinem prosequentibus, Medos esse dicimus. De quibus in consequentibus apertius Scriptura testatur, dicens: *Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non quarant, nec aurum velint.* Nec mirum si Medos ad subversionem Babylonis sanctificatos vocet, cum per Jeremiam ipsum Nabuchodonosor, quia ejus imperio serviebat, destruens prævariatricem Jerusalem, servum suum et columbam dixerit. Porro quod ait: *Fortes meos, et exsultantes in gloria mea,* ostendit eos non suis viribus, sed Dei ira tam sublimis regni potentiam subvertisse.

171 (Vers. 4, 5.) *Vox multitudinis in montibus, quasi populorum frequentium: vox sonitus regum gentium congregatorum. Dominus exercituum præcepit militiæ bellii venientibus de terra procul a summitate cæli. Dominus et vasa furoris ejus, ut disperdat omnem terram. Medorum atque Persarum describitur impetus: quod multis secum auxiliis congregatis, Domino eorum exercitum præcedente, ad vastitatem veniant Babylonis, ut disperdant omnem terram: non quod totum orbem vastaverint, sed omnem terram Babylonis et Chaldæorum. Idioma est enim Sanctæ Scripturæ, ut omnem terram illius significet provinciæ, de qua sermo est: quod quidam non intelligentes, ad omnium terrarum subversionem trahunt.*

(Vers. 6.) *Ululate, quia prope est dies Domini: quasi vastitas a Domino veniet.* Apostropha fit ad populum Chaldæorum, ut ventura mala sletibus resonent: nec de ruina ambigant civitatis, cum Dominus vastator adveniat.

(Vers. 7, 8.) *Propter hoc omnes manus dissolventur, et omne cor hominis tabescet et conteretur. Tortiones et dolores tenebunt: quasi parturiens dolebit: unusquisque ad proximum suum stupebit: facies combusta: vultus eorum.* Hoc expositione non indiget: sed breviter indicatur, quod tantum malorum pondus incumbat, ut pugnatorum Babylonis solvatur manus, et cor pavore languescat, et in morem parturientium seminarum dolor torqueat viscera, et unusquisque alterius querat auxilium, luridam faciem pallore circumferens: naturale est enim, ut imminuentibus [Al. in ingentibus] malis alios sapere plus putemus.

(Vers. 9.) *Ecce dies Domini venit crudelis et indignationis plenus, et iræ furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, et peccatores ejus conterendos de*

feræ clusum cavea translatum in Babylonem. Unde et Scriptura, cum videatur esse contraria; tamen in utroque verissima est. Dictum enim erat ad Sedechiam: Et intrabis Babylonem, et non videbis eam. Intravit enim, quia ductus est Babylonem: et non vidit, quia fuerat excæcatus. Ex hujusmodi dictis satis liquet, sensum Jeremiæ, non ipsissima verba Hieronymum recitasse. MARTIAN.

ca. Crudelem diem vocat, non merito sui, ^a sed populi. Non est enim crudelis qui crudeles jugulat: sed quod crudelis patientibus esse videatur. Nam et latro suspensus patibulo, crudelem judicem putat. Similique solitudo et vastitas terræ Babylonis nuntiatur: et causa vanitatis exponitur [Al. ponitur], quod propter accolas ejus hæc omnia fiunt.

(Vers. 10.) *Quoniam stellæ caeli et splendor earum non expandent lumen suum: obtenebratus est sol in ortu suo, et luna non splendet* 172 *in lumine suo.* Verbum Hebraicum ^b CHISILE (כסיל) LXX ἀπίωνα transtulerunt. Hebræus, quo ego præceptore usus sum, *Arceturum* interpretatus est. Nos generaliter sequentes Symmachum, *stellas* [Al. *stellas*] diximus. Est autem sensus, quod cum dies Domini crudelia advenerit, et furor ejus universa vastarit, præ timoris magnitudine mortalibus cuncta tenebrescant, et sol ipse et luna astraque rutilantia suam videantur negare fulgorem. Unde et cælum sacco induitur, quod scilicet tenebræ cuncta operiant, et prementibus malis, nihil aliud sentiant homines, nisi quod mens videre compellit.

(Vers. 11.) *Et visitabo super orbis mala, et contra impios iniquitatem eorum: et quiescere faciam superbiam infidelium, et arrogantiam fortium humiliabo.* Ex hoc loco et ex superiore, ubi scriptum est, quod obtenebrescat sol in ortu suo, et luna caligine complectatur, et stellæ fulgorem retrahant, et totius orbis iniquitas viscetur, quidam putant non de Babylonis ruina, sed de mundi consummatione prædici: cum utique secundum superiora et orbis, qui Hebraice dicitur תַּבְּבֵל (בבל), et Græce οὐκουμένη, Babylon intelligenda sit. Οὐκουμένη enim lingua nostra *habitarem* sonat; et habitata propter ingentem populi multitudinem Babylon dicitur: ut ubi prius fuerat innumerabilis turba populorum, ibi sit vastitas et habitatio bestiarum.

(Vers. 12.) *Pretiosior erit vir auro, et homo mundo obrizo.* Causa manifesta quare Deus visitet οὐκουμένην, id est, Babylonis mala: ut habitatore deserta redigatur in solitudinem. Pretiosum autem dicitur omne quod rarum est; quomodo et supra juxta Historiam, pro hominum raritate apprehendere legimus septem mulieres unum virum, dicentes: *Panem nostrum comedemus, et vestimentis nostris operiemur; tantummodo invocetur nomen tuum super nos, et aufer opprobrium nostrum* (Isa. iv, 1). Et in Samuelis volumine continetur: *Sermo Domini erat pretiosus in diebus illis* (Reg. iii, 1), id est rarus. Nota quod in Hebraico pro generali auro ΠΡΑΞ (אֶזְרָא), pro obrizo οὐκίς (אֶזְרָא), scriptum est.

(Vers. 13.) *Super hoc cælum turbabo, et movebitur terra de loco suo: propter indignationem* 173 *Domini exercituum, et propter diem iræ furoris ejus.* Veleo sensu accipe, quo supra de stellis, et sole, et luna, et orbe exposuimus: vel ὑπερβολῶς, quod ab Indi-

gnatione Dei et cælum triste sit, et terra moveatur, elementa quoque omnia iram Creatoris agnoscant.

(Vers. 14.) *Et erit quasi damula fugiens, et quasi ovis, et non erit qui congreget.* Babylonium significat et Chaldæum populum, quod ita pavidus ad irruptionem Medorum Persarumque fugiat, quasi damula et ovis ad rugitum leonis et ululatum lupi: nec habet defensorem aut principem, cujus sequatur imperium.

Unusquisque ad populum suum convertetur, et singuli ad terram suam fugient. Postquam capta fuerit Babylon, et per portas ejus intravit hostilis exercitus, cuncta auxilia et diversarum gentium turmæ, quibus prius civitas defensabatur, ad suas provincias revertentur.

(Vers. 15.) *Omnis qui inventus fuerit, occidetur: et omnis qui supervenerit, cadet in gladio.* Qui non fugerit, mucrone ferietur: qui vero aut resistere voluerit, aut reverti, in tantum captæ urbi non proderit, ut ipse quoque sanguinem ^c fundat.

(Vers. 16.) *Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, et uxores eorum violabuntur.* Huc est quod David in spiritu prophetat: *Filia Babylonis misera, beatus qui tribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram* (Ps. cxxxix, 8). Tanta erit urbis vastitas et victorum sævitia, ut nec innoxie parcatur ætati, ut cunctæ domorum diripiantur opes, et in conspectu maritali uxoribus violentur pudicitia.

(Vers. 17.) *Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non querant, neque aurum velint.* Apertum est quod latebat: quod nequaquam fortes et gigantes, Angeli intelligendi sunt et dæmones, sed Medorum gens, quorum princeps Darius primus Babyloniorum destruxit imperium, occiso Balthasar nepote Nabuchodonosor, qui Evilmerodach [Al. Eysmerodach] filius fuit (Dan. v). Tantam autem erudit Medorum Persarumque sævitiam, ut ardore sanguinis effundendi, aurum argentumque contemnant, 174 et oblatas opes pro luto reputent.

(Vers. 18.) *Sed sagittis parvulos interficient, et lactentibus uteri non miserebuntur, et super filios non parceret oculus eorum.* Interficientur parvuli, quorum vulnere erant non minora quam corpora, et prægnantium uteri secabuntur, elidenturque infantes, et ad ubera pressos filios crudelis victor occidet.

(Vers. 19.) *Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, incluta in superbia Chaldæorum: sicut subvertit Dominus Sodomam et Gomorrhæam: non habitabitur usque in finem, et non fundabitur usque in generationem et generationem.* Audivimus Medos, audivimus Babylonem, audivimus inclutam in superbia Chaldæorum: nolumus intelligere quod fuit, et quærimus audire quod non fuit. Et hæc dicimus, non quod tropologicam intelligentiam condemnemus, sed quod spiri-

ubi hoc idem caput, et versiculum denuo exponit.

^c Idem Vatic., sanguinem eorum fundat.

^a In Vatic. verbo *sed populi* non adduntur.
^b Vatic. *Chale*, vetus Drusii *mas. Chyle*: mallet ipse legere *Challe*, aut *Xyle*. Vide infra Hier. lib. vii,

tnalis interpretatio sequi debeat ordinem historiarum: **A** de Israel, et requiescere eos faciet super humum suam. Quod plerique ignorantes, lymphatico in Scripturis vagantur errore. Usque in presentem ergo diem prophetia Babylonis expletur: et sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhā: sic et ista subversa non habitabitur in æternum. Pro illa enim Seleuciam et Ctesiphontem urbes Persarum inclytas fecerunt.

(Vers. 20-22.) *Nec ponet ibi tentoria Arabs; nec pastores requiescent ibi: sed erunt ibi bestię, replebuntur domus eorum draconibus, et habitabunt ibi struthiones, et pilosi saltabunt ibi. Et respondebunt ululæ in ædibus ejus, et Sirenæ in delubris voluptatis.* In tantum Babylon vastata erit atque deserta, ut ne ad pascea quidem armentorum et pecorum utilis sit. Non enim tendet ibi Arabs Saracenusque tentoria, nec pastores post vestigia gregum fessi labore quiescent: sed inter parietinas et angustias veterum ruinarum habitabunt sum (ציי): quod soli LXX bestias transtulerunt: alii ipso nomine quod apud Hebræos scriptum est, volentes genera dæmonum intelligi vel phantasmata. *Et replebuntur, inquit, domus, ut nos diximus, draconibus:* ut Aquila transtulit, *typhonicus*, ut Symmachus אומ (אומ), ipsum verbum Hebraicum exprimens: LXX vero et Theodotio *clamosores*, vel *sonitus* interpretati sunt. Quodque sequitur: *Pilosi saltabunt ibi*, vel incubones, vel satyros, **175** vel silvestres quosdam homines, quos nonnulli *Fatuos* ^b *ficarios* vocant, aut dæmonum genera intelligunt. Pro *ululæ* quoque omnes ipsum verbum Hebraicum אום (אום), soli LXX *onocentavros* transtulerunt. *Sirenæ* autem *Thennim* (תנין) vocantur, quas nos aut dæmones, aut monstra quædam, vel certe dracones magnos ^d interpretabimur, qui cristati sunt et volantes. Per quæ omnia vastitatis et solitudinis signa monstrantur: quod tanta sit depopulatio urbis quondam potentissimæ, ut præ multitudine dæmonum ac bestiarum nullus in eam audeat pastorem, id est, deserti appetitor intrare. Didicimus a quodam fratre Elamita, qui de illis finibus egrediens, nunc Jerosolymis vitam exigit monachorum, venationes regias esse in Babylone, et omnis generis bestias murorum ejus ^e tantum ambitu coerceri.

(Cap. XIV. — Vers. 1.) *Prope est ut veniat tempus ejus: et dies ejus non elongabuntur.* Instare dicit tempus quo ab hostibus capienda sit. Post captivitatem quippe Jerusalem, non multum tempus in medio, et a Medis Persisque vastata est

Miserabitur enim Dominus Jacob, et eliget adhuc

^a Græcis litteris, ὄκτιπ.

^b *Fatuos ficarios*, etc. Editi libri legunt *Faunos ficarios*; sed omnes mss. nostri codices *Fatuos ficarios* retinent. *Fauni* autem et *Fatui* eadem sunt monstra, sive silvestres homines, qui agrorum et silvarum putati sunt dii. *Fauni* apud Latinos, ii sunt qui apud Græcos *σάτυροι*, filii Saturni. Vide Plin. lib. XII, cap. 1. *Fanni* a fando fuerunt dicti, quia in silvestribus locis traditum est solitus fari. Incubi quoque dicti sunt *Fauni* et *Satyri*, ab ineundo passim cum omnibus animalibus. Consule Varronem lib. VI de Lingua Latina. MARTIAN.

De hoc Siphonias plenius loquitur: *Lauda, filia Sion; juba, Israel; letare et exulta in omni corde, filia Jerusalem: quia abstulit Dominus judicium tuum: avertit inimicos tuos* (Soph. III, 14, 15). Significat autem tempus quo Cyrus rex Persarum captivum populum Jerusalem redire permisit. Lege Esdræ librum (1 Esdr. 1), Aggæum (Aggæi 1) et Zachariam (Zach. 1), quando sub Zorobabel, et Jesu sacerdote magno, et Esdra, et Neemia, altare, Templum, murique urbis extructi sunt.

(Vers. 2.) *Adjungatur advēna ad eos, et adhærebit domui Jacob, et tenebunt eos populi, et adducent eos in locum suum, et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et ancillas: et erunt capientes eos qui se ceperant, et subjicient exactores suos.* Multos de diversis gentibus cum populo Judæorum Jerusalem venisse conjicimus, credentes Deo Israel, et errorum idola relinquentes. Quod autem reducti sint ad litteras regis, et acceperint munera et impensas Templi, nulla dubitatio est. In hoc solum **176** arctari videtur intelligentia, quomodo possederit Israel in terra Domini victores quondam suos, et subjecerint exactores, servosque eos habuerint et ancillas. Nisi forte synecdochicis totum intelligamus ex parte: quod tantæ postea felicitatis fuerint, ut de diversis quoque per circuitum gentibus sibi servorum et ancillarum familias compararint. Potest et in Assueri temporibus intelligi (Esth. IX; Judith. XIII), quando occiso Holoferne hostilis ab Israel est cæsus exercitus. Quod hæreo litteræ, et in more serpentis terram comedo, tuæ est voluntatis, qui historicam tantum interpretationem audire voluisti.

(Vers. 3.) *Et erit in die illa cum requiem dederit tibi Dominus a labore tuo, et a concussionem tua, et a servitute tua dura quia (Al. quam) ante servivisti: sumes parabolam istam contra regem Babylonis, et dices.* Sermo dirigitur ad Israel, quod postquam reversus fuerit Jerusalem, et jugum servitutis excusserit, recordetur potentis quondam Nabuchodonosor, et culminis Babylonii, miserabilique eum voce deploret: quia ad tantam venerit calamitatem, ut hostibus quoque suis dignus miseratione videatur.

(Vers. 4-7.) *Quomodo cessavit exactor: requievit tributum? Contrivit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium cædentem populos in indignatione: plaga insanabili subjicientem in furore gentes, persequentem crudeliter: conquevit et siluit: omnis terra gavisæ est et exsultavit.* Vox ista plangentis et mise-

— Vide quæ ad Vitam S. Pauli primi eremitæ observamus tom II, pag. 7, not.

^c Vatic. aspirat *Hibim*. Ex quo mox *Thennim*, juxta Veterum scribendi morem restituo, pro *Thennim* Martianæi. Drusii supra laudatus mss. *Thememi*.

^d Minus recte antea erat interpretati sumus.

^e Legimus tantum pro quo antea erat *tamen*. In eam rem tu videris nostratē Plinium. lib. VI, cap. 26; Strabonem quoque, lib. XVI, p. 758; denique et Pausaniam, in Arcadicis. Paria his habet Hieronymus noster, infra, ad subsequi capituli versiculum 25.

ranis est Israelis, quomodo Dominus quondam victorque terrarum, et tributis cuncta depopulans, contritus sit et redactus in nihil. Ille, inquam, qui fuit baculus impiorum, qui sceptrum et virga regalis omnes furibunde percutiens, cujus plaga non poterat sustineri, qui fugientes quoque crudeliter persequabatur: quomodo conquevit et humiliatus est, et ad ruinam ejus omnis terra consiluit, vocem tantam [Al. tamen] lætitiæ gestientis emittens?

(Vers. 8.) *Abietes quoque lætatiæ sunt super te et cedri Libani: Ex quo dormisti, non ascendit qui succidat nos.* Per abietes et cedros Libani principes gentium intelligo, qui Nabuchodonosor percutiente succisi sunt, qui et ipsi in vocem lætitiæ prorumpentes dicunt: Ex quo ad inferna **177** deductus es, nullus athen potuit inveniri, qui magnos potentesque succideret.

(Vers. 9.) *Infernus subter te conturbatus est, in occursum adventus tui suscitavit tibi gigantes: omnes principes terræ surrexerunt de solis suis: cuncti principes nationum universi respondebunt, et dicent tibi.* Hæc emphaticè legenda sunt et scenæ modo; non quod facta sint, sed quod fieri potuerint: nisi forte animas regum quos interfecerat, insultantes regi Babylonio occurrisse credimus. Solatium enim malorum est, cum inimicos viderint eadem sustinere:

(Vers. 10, 11.) *Et tu vulneratus es sicut nos, nostri similis effectus es: detracta est ad inferos superbia tua: concidisti [Al. concidetur] cadaver tuum, subter te sternetur timen, et operimentum tuum erunt vermes.* Sermo potentium et principum terræ, quos supra cedros et abietes appellarat, ad regem Babylonium dirigitur in inferis constitutum. Jam non dolemus nos fuisse succisos, cum et tu eadem securi cornueris. Omnis potentia tua, et in cælum elevata superbia, ad terram detracta est. Ergone et tuum cadaver lineam sustentabit, et scatentium operiet vernium multitudo? Sentias per mortem hominis vilitatem, qui Dei in te potentiam præferbas.

(Vers. 12-14.) *Quomodo cecidisti de cælo, lucifer, qui mane oriebaris: cornuisti in terram qui vulnerabas gentes: qui dicebas in corde tuo: In cælum ascendam, super sidera Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis; ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo.* Pro eo quod nos interpretati sumus ob facilitatem intelligentiæ: *Quomodo cecidisti de cælo, lucifer, qui mane oriebaris*, in Hebræo, ut verbum exprimamus ad verbum, legitur: *Quomodo cecidisti de cælo, utlā fili diluculī.* Significatur autem aliis verbis *lucifer*; et dicitur ei quod flere debeat et lugere, qui quondam sic fuerit gloriosus, ut fulguri luciferi comparatus sit. Sicut, inquit, lucifer discutens tenebras, ardens et in nilis illucescit; sic et tuus progressus in populos et publicum claro sideri similis videbatur; sed cecidi-

sti in terram gentium vulnerator, qui per superbiam loquebaris: Tantam potentiam consecutus sum, **178** ut cælum mihi restet et sidera ut sub pedibus meis superna debeant subjacere. Quamquam Judæi cælum et astra Dei se volint intelligi, ex eo quod sequitur: *Sedebo in monte testamenti*, id est, in Templo, ubi Dei jura sunt condita, et in *lateribus Aquilonis*, id est, in Jerusalem. Scriptum est enim: *Montes Sion latera Aquilonis* (Ps. XLVII, 3). Nec suffecerat superbiæ ejus desiderare cœlestia, nisi ad tantam prorupisset insaniam; ut Dei sibi similitudinem vindicaret.

(Vers. 15.) *Verumtamen ad infernum detraxeris in profundum lacu.* Qui per superbiam dixerat: *In cælum ascendam, ero similis Altissimo*, non solum ad infernum, sed ad infernum ultimum detrabitur. Hoc enim significat lacu profunditas, pro quo in Evangelio tenebras exteriores legimus, ubi est fletus et stridor dentium (Luc. XIII, 28).

(Vers. 16, 17.) *Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient* (subauditur dicente-): *Numquid iste est vir qui conturbavit terram, qui concussit regna, qui posuit orbem desertum, et urbes ejus destruxit; vinculis ejus non aperuit carcerem? Et hæc vox insultantium est atque mirantium, quomodo vastator omnium et ipse vastatus sit. Quod autem ait: Vinculis ejus non aperuit carcerem? magnitudo crudelitatis et impietatis exprimitur, ut etiam vincetos teneret in carcere: et non sufficerent miseris catenæ, nisi illos et tenebrarum horror includeret.*

(Vers. 18, 19.) *Omnes reges gentium, universi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autem projectus es de sepulcro tuo quasi stirps inutilis, pollutus et obvolutus cum his qui interfecti sunt gladio, et descendent ad fundamenta lacu; quasi cadaver putridum non habebis consortium, neque cum eis in sepultura.* Narrant Hebræi hujusmodi fabulam: ^a Evilmarodach qui, patre suo Nabuchodonosor vivente per septem annos inter bestias, ante regnaverat, postquam ille restitutus in regno est, usque ad mortem patris cum Joachim rege Judæ in vinculis fuit: quo mortuo, cum rursus in regnum succederet, et non susciperetur a principibus, qui metuebant ne viveret qui dicebatur extinctus; ut fidem patris mortui faceret, aperuit sepulcrum, et cadaver ejus unco et funibus traxit. **179** Et est sensus: Sepultus omnibus qui a te interfecti sunt, tu solus insepultus jacebis. Alii vero locum istum sic interpretantur: Omnes animæ apud inferos aliquam requiem accipient, tu solus in extremas tenebras religaberis. Omnium enim operieris sanguine, et universorum te cruor premet velut obvolutum sanie mortuorum. Symmachus hunc locum sic transtulit: *Etiam cum his qui occiduntur in bello, non mereberis habere consortium sepulturae.* Pro eo autem quod nos diximus, *quasi stirps inutilis*, et in Hebræo legitur: *CHANESEA METHAB* (כנעצר נטעב), Aquila interpretatus est, quasi ^b sanies polluta. Ng-

rodachum collegam fuisse imperii.

^b Vatic., quasi sanies polluta. Vid. infra Hieron. in hoc idem caput rursum disserentem libro sequenti.

^a Atque illa quidem ad ejus gentis ingenium mirabilibus commiserandis natus. Verosimilius enim est, Nabuchodonosoro in regnum restituto, Evilme-

szā (צא) autem proprie virgultum appellatur, quod ad radices arborum nascitur, et quasi inutile ab agricolis amputatur: possumus id ipsum *saniem tabemque* intelligere. Simulque discimus quod infernus sub terra sit, dicente Scriptura: *Usque ad fundamenta laci.*

(Vers. 20.) *Tu enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti.* Juxta LXX Interpretes qui dixerunt: *Quia terram meam perdidisti, et populum meum occidisti,* quid dicant, nulla dubitatio est. Terram enim Judæam, et populum ejus Israel Nabuchodonosor interfecit et perdidit. Juxta Hebraicum difficilis intellectus est, quomodo terram suam perdidit, et populum suum occiderit: nisi forte hoc sensu accipiendum est, eos, quos tibi Deus in correptionem dederat, tu penitus perdidisti. Vel aliter: antiquum Assyriorum regnum, te multum superbiens et elevante contra Deum cervicem tuam, omnino destructum est. Si enim te egisses humiliter, et scissos mensuram tuam, Assyrius et Babylonius lucusque regnaret. Sive hoc modo: tam crudelis fuisi in externos, ut etiam subjectos tibi populos furibundus opprimeres.

(Vers. 21.) *Non vocabitur in aeternum semen pessimorum. Præparate filios ejus occisioni in iniquitate patrum suorum: non consurgent, nec hæreditabunt terram, neque implebunt facies orbis civitatum.* Omnes historici consentiunt, quod occiso Balthasar nepote Nabuchodonosor, et succedente Dario in regnum Chaldæorum, 180 nullus de Nabuchodonosor deinceps stirpe regnarit. Hoc ergo Scriptura prædicat, quod in tantam Babylon veniet vastitatem, ut etiam de semine regio nullus remaneat, sed propter impietatem patris omnis soboles deleatur. Pro eo autem quod nos in ultima parte sententiæ transtulimus, *neque implebunt facies orbis civitatum,* in Hebræo scriptum est pro civitatibus, ארז (ארז), quod nos transferre possumus et *adversarios*; ut sit sensus: nullus ex semine tuo qui cupiat reparare regnum, adversarius suscitabitur. Secundum Septuaginta Interpretes, qui dixerunt: *Semen pessimum, para filios tuos interfectioni propter peccata patris tui, quem sensum habeat, scire non valeo.*

(Vers. 22, 23.) *Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: et perdam Babylonis nomen, et reliquias, et germen, et progeniem, dicit Dominus. Et ponam eam in possessionem hericii, et in paludes aqua-*

^a Neerat juxta, quod supplemus e nss.

^b Legit Victor.. quindecim, tot enim reddunt in circuitu per totum sexaginta millia, sive quadringenta octoginta stadia.

^c Refert Herodotus.. Hunc locum omnino depravatam reperit in editionibus Erasmi et Martini, qui non exemplaria Hieronymi, sed Græca verba Herodoti, ac proprias conjecturas secuti sunt. Nos filii mss. codicum adherentes, veram lectionem atque Hieronymianam restitimus: quæ quidem genuina reperitur, cum sexdecim millia passuum ab angulo usque ad angulum muri, simul per circuitum urbis in tetragono positæ efficiant sexaginta quatuor millia passuum. Babylon vero ex Herodoto lib. 1, n. 178, erat tetragona, τετραγώνου. MARTIAN.

rum: et scopabo eam in scopis terens, dicit Dominus exercituum. Babylonem fuisse potentissimam, et in campestribus per quadrum sitam, ab angulo usque ad angulum muri, ^b sexdecim millia tenuisse passuum, id est, simul per circuitum sexaginta quatuor, ^c refert Herodotus, et multi alii qui Græcas historias conscripserunt. Arx autem, id est, Capitolium illius urbis, est turris quæ ædificata post diluvium, in ^d altitudine quatuor millia dicitur tenere passuum, paulatim de lato in angustias coarctata, ut pondus imminens facilius a lateribus sustentetur. Describit ibi templum, la marmorea, aureas statuas, platesas lapidibus auroque fulgentes, et multa alia quæ pene videantur incredibilia. Hoc totum narravimus, ut ostenderemus quod ad iram Dei omnis potentia pulvis sit, et favillæ et cineri comparetur. Si liceret introire barbaras nationes, et videre tantæ orbis extrema vestigia, videremus possessionem hericii, et paludes aquarum, et vere completum esse quod nunc Isaïæ vocibus canitur: *Scopabo eam in scopis terens; exceptis enim muris cocilibus, qui propter ^e bestias concludendas post 181 annos plurimos instaurantur, omne in medio spatium solitudo est.*

(Vers. 24, 25.) *Juravit Dominus exercituum, dicens: Si non ut putavi, ita erit, et quomodo mente tractavi, sic eveniet ut conteram Assyriam in terra mea, et in montibus meis conculcem eam: et auferetur ab eis jugum ejus, et onus illius ab humero eorum tolletur.* Revertitur ad præsentia, hoc est, ad Sennacherib regem Assyriorum, qui Samariam Judæamque vastavit, et excepta Jerusalem, delevit per circuitum omnia; et longe post futuris vicinia consociat, ut immiens auferatur metus: quia dicere poterant audientes: Nos præsentem perpatimur obsidione, iste multis post sæculis ventura promittit. Est igitur ordo prophetiæ, quamquam post annos plurimos Babylon destruenda sit, et omne penitus stirpis Assyriorum et Chaldææ seminarium disperdendum: tamen ut non timeatis vicinam captivitatem, jurat Dominus (cui etiam non juranti credendum est) quod sua æstimatio non fallatur, et quod mente conceperit, irritum non fiat. Hoc autem humano loquitur affectu, quod scilicet non fallatur qui falli non potest: Conteram, inquit, Assyriam in terra mea, et in montibus meis conculcabo eam. Una enim nocte centum octoginta quinque millia exercitus Assyriorum Angolo vastante deleta sunt (IV Reg. xix). Et auferetur ab his

^d Contra eod. Palatin. non in altitudine, sed in latitudine, et non quatuor millia, sed tria tantum scribit. Auctor libri Locorum ex Actis, qui totam hanc periodum describit, additum in latitudine, aut altitudine, penitus omittit. Alii de ipsa altitudine minime stadii constantem adducunt Hieronymum ex Eusebiano Chronico, ubi altitudinem quinque mille centum septuaginta quatuor tenere passuum narret. Sed neque ex Herodoto in Clio, ubi σταδιον τὸ πύκρον καὶ τὸ ὑπέρον, stadii crassitudinem ac latitudinem facit, neque ex Diodoro, aut Strabone, qui inter se dissonant, rei veritas constabit.

^e Recolle quæ superius ad præcedentis cap. vers. ultimum annotata sunt.

qui obsidebantur in Jerusalem, jugum ejus, et grave imperium quod omnibus imminebat, et pondus quo premebantur, in ipsum potius retrudetur. Fugiente enim Assyriorum rege in terram suam, liber cum populi reliquiis egressus est Ezechias.

(Vers. 26, 27.) *Hoc consilium quod cogitavi super omnem terram, et hæc est manus extenta super universas gentes. Dominus enim exercituum decrevit, et quis poterit infirmare? Et manus ejus extenta, et qui avertet eam?* Hoc loco quidam arbitrantur generalem esse contra omnem orbem prophetiam, et quod vastitas Babylonis et Assyriæ civitatis typus sit consummationis mundi. Quibus nequaquam contradicimus, dum sciamus, hic omnem terram Assyriorum proprio significari, et universas gentes socias regis Assyrii demonstratas. Quidquid autem a Domino decretum est, nullius virtute prohibetur. Et extentam manum ejus, et ad percutiendum paratam, nemo poterit coercere.

182 (Vers. 28.) *Anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus isrud.* Quatuor reges Judææ titulo Prophetæ legitimus esse præpositos: Oziam, Joatham, Achaz, et Ezechiam, singulos sibi ordine et sobole succedentes, quorum Oziam mortuum supra legimus, referente Isaiâ: *Anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum.* Ex quo intelligimus et Visionem sedentis Domini, et ea quæ præcipiuntur Prophetæ, usque ad eum locum ubi scriptum est (Cap. vi): *Sicut terebinthus et sicut quercus quæ expandit ramos suos: semen sanctum erit germex ejus*, sub Joatham rege prophetatum (*Ibid.*, vii). Tertius succedit Achaz filius Joatham filii Ozias regis Judæ, sub quo ascendit Rasin rex Syriæ, et Phacee filius Romeliæ, rex Israel, in Jerusalem ad præliandum contra eam, et reliqua quæ Scriptura commemorat. Igitur sub Achaz usque ad præsentem locum, quem nunc exponere nitimur, omnia quæ in medio posita sunt, vaticinata cognoscimus: quo mortuo quartus, id est, ultimus succedit Ezechias, sub quo omnis usque ad finem textus liber.

(Vers. 29.) *Ne lateris Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucres.* Naturale est quod dicimus: mortuo rege adversarum gentium, semper latantur inimici, ex rebus novis bella civilia et seditiones ac regnandi imperitiam præstolantes. Mortuo igitur Achaz peccatore, qui ambulaverat in viis regum Israel, et cognatione eis fuerat copulatus, intelligimus Philisthæos e vicinis suis lætos, et insultasse Israel, quod maturo rege perduto, Ezechia juveni subjacerent. Philisthæos autem, ut supra diximus, Palæstinos significat, quos alienigenas Vulgata scribit editio: cum hoc non unius gentis, sed omnium externarum gentium vocabulum sit. Ne, inquit, lateris, o Philisthæa, ne insultes populo meo, quod percussoris tui Achaz virga confracta sit; quod baculus qui te ferire solitus erat, videatur

A morte contritus; quod coluber interfectus. Pro hoc enim nocentior nasceretur Ezechias regulus, quem Græci vocant basiliscum, qui se suo aspectu interficit, et spiritu oris occidat. Quomodo enim nulla avis reguli aspectum potest illæsa transire: sed quamvis procul fuerit, ejus ore sorbetur: **183** ita et tu a conspectu regis Ezechia totus peribis. Et pulchre servavit metaphoram: quia enim serpentem et regulum nominavit, ore ejus et spiritu dicit volucres devorari. Quod autem nullus regum Juda sic percusserit Philisthim, quomodo eos depopulatus est Ezechias, audi Regum librum: *Ipsæ percussio Philisthim usque ad Gazam, et usque ad terminos ejus: a turre custodum usque ad urbs munitas* (IV Reg. xviii, 8). Pro eo autem quod nos transtulimus *absorbens volucres*, et in Hebræo scriptum est *סַרְפָּא מוֹפֵת (שֵׁרֵף כּוֹפֵת)*, interpretari potest, *serpens volans*: ut sit sensus: de radice colubri nasceretur regulus, et fructus illius, id est, reguli serpens volans, ut draconem volantem intelligas.

(Vers. 30.) *Et pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent.* Cum te percusserit regulus, et draco volans tuos terminos devastaverit, nequaquam insidiaberis Judæ, et pauperulum populum meum tua fraude terrebis; sed pressus propriis angustiis, flebis calamitatem tuam. Humiles autem et pauperes, qui non in divitiis et in potentia, sed in meo nomine confidebant, secunda pace requiescent, et nullius hostis impetum formidabunt.

Et interire faciam in fame radicem tuam, et reliquias tuas interficiam. Totum per figuras loquitur. Est autem sensus, quod, populo Dei fiducialiter requiescente, siccatur radix Philisthim, et omnes reliquias consumerentur.

(Vers. 31.) *Ulula porta, clama civitas, prostrata est Philisthæa omnis: ab aquilone enim fumus veniet, et non est qui effugiat agmen ejus.* Portam vocat pro his qui in porta sunt, et civitatem pro habitatoribus civitatis. Sermonem quoque dirigit ad urbes Palæstinorum quod ejulare debeant, et lugere veniente Sennacherib, et torrentis modo cuncta vastante. Sub rege enim Ezechia venit Assyrius, et inter cæteras nationes vastavit Philisthæos. Ad quos loquitur Jeremias: *Ecce aquæ ascendent ab aquilone, et erunt quasi torrens inundans: et operient terram et plenitudinem ejus, urbem et habitatores illius* (Jerem. xlvii, 2). Ab aquilone enim venit Assyrius, et de ejus ardore egredientes, Ninivem et nationes cæteras **184** subjungentes. Eo tempore quo hæc canebantur, fumus ascendebat in excelsum, id est, rumor in populos vagabatur per ordinem cunctarum gentium, Phœnices quoque et Palæstinos esse vastandos.

(Vers. 32.) *Quid respondebit nuntiis gentis? quia Dominus fundavit Sion, et in ipsa sperabunt pauperes populi ejus.* Quia dixerat, Nullus est qui effugiat agmen ejus, videbatur in generali sententia etiam

^a Verba *clama civitas* in Vatic. non sunt.

^b Vatic. cum Vulgata, *respondebitur*.

• Judas esse comprehensus. Si; inquit, quisierint Angeli gentis Assyriæ, quare solus Judas evaserit, respondeo eis, quia Dominus fundaverit Sion, et ipse humilem populum sua virtute protulerit: Pro Angelis (בלכרי) LXX translulerunt reges (בלכרי), unius ALPH litteræ errore decepti.

(Cap. XV.—Vers. 1.) *Onus Moab: quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit: quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit.* De onere, et pondere semel dixisse sufficiat. Hoc tantum breviter admono, quod onus semper tristitia consequantur. Visionem autem vel statim læta, vel in fine læta post tristitia. Moab provincia est Arabum, in qua fuit Balac filius Beor (Num. xxii); qui conduxit hariolum Balaam de Mesopotamia, ut malediceret Israel, ubi et initus est populus Beelphegor (*Ibid.*, xxv). Hujus metropolis civitas AR (ר), quæ hodie ex Hebræo et Græco sermone composita *Areopolis* nuncupatur; non ut plerique existimant quod ἄραος, id est, Martis civitas sit. Interpretatur autem Ar et ἀρτίσμος, id est adversarius. Quanta autem fuerit potentia, Jeremias testatur (*Jerem.* XLVIII, 2, 7 et seqq.), dicens: *Non est ultra exultatio in Moab.* Et iterum: *Habuit fiduciam in munitionibus suis, et in thesauris suis.* Et iterum: *Fertilis fuit Moab ab adolescentia sua, et requievit in sæcibus suis, nec transfusus est de vase in vas, et in transmigrationem non abiit, et idcirco permansit gustus ejus in eo, et odor ejus non est immutatus.* Et in alio loco (*Ibid.*; 25): *Quomodo fracta est virga fortis, baculus gloriofus? Et post modicum: Audivimus superbiam Moab, superbus est valde. Subtilitatem ejus, et arrogantiam, et superbiam, et altitudinem cordis illius ego scio, ait Dominus, et jactantiam ejus.* Sicut ergo contra Babylonem; et Philisthim Propheta vaticinatus est, quod oppresserit populum Judæorum, ita nunc vastitas 185 prædicitur Moabitæ, id est. Arabiæ; ab Assyriis, et Babyloniis. Ab utraque enim gente vastati sunt, eo tempore quo Sennacherib captivum duxit Israel, et quando Nabuchodonosor subvertit Jerusalem (IV Reg. xvii et xxv). Insultaverat enim ad utramque hostem Ephraim et Judæ, dicente Jeremia: *Allidet manum Moab in romitu suo, et erit in derisum etiam ipse. Fuit enim in derisum tibi Israel, quasi inter fures reperisses eum* (*Jerem.* LXVIII, 26, 27). Propter verba ergo tua, quæ adversus illum locutus es, captivus duceris. Quod autem ait: *Nocte vastata est AR, Moab conticuit, decorum*

• Responsum ex eodem ms. Judas et comprehensus pro quo erat Judæos et comprehensus.

• In Vatic., pro magnitudine erroris: ad cujus item ms. fidem quod, superfluum atque incommo- dum sensui adverbium, post quia hinc amovimus.

• Quando totius, etc. Id ex Ammiano videtur accidisse sub Consulatu Valentiniæni atque Valentis, anno Domini 365.

— Vulgo creditum est, innui celeberrimum toto orbe terræmotum, quem Consule Valentiniæno primum cum fratre Valente, sive anno Domini 365, Ammianus Marcellinus, alique eorum temporum historici tradunt contigisse. Verum cum infantem tunc se fuisse dicat Hieronymus, eaque ætas, juxta ipsam Pythagoricam computandi methodum, annos ad sum-

A invectionis principium, ut vastaretur in tenebris; qui de incestu patris nocte conceptus est. Nisi forte noctem pro magnitudine terroris accipimus: et credendum, quia sibi confidebat in muris, insidiis eam, et cuniculis fuisse superatam. Audivi quendam Areapolitem, sed et omnis civitas testis est, metaterræ magno in mea infantia, c quando totius orbis litus transgressa sunt maria, eadem nocte muros urbis istius corruisse.

(Vers. 2.) *Ascendit domus, et Dibon ad excelsa in plaustrum super Nabo, et super Medaba Moab ululabit.* Ne molestum tibi sit quod per historiam viam gradior, ut enim hoc facerem, ipse voluisti. Subauditur autem, domus regia, et urbs Dibon ad idola quæ in editis posita sunt ascendit: super Nabo, et super B Medaba, nobiles d civitates, ululabit universa provincia. In Nabo enim erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beelphegor.

In cunctis capitibus ejus calvitium, omnis barba radetur. Apud antiquos barbæ capitisque rasura luctus indicium fuit. Per hæc ergo magnitudo mæroris ostenditur, Jeremia contra Moab eadem conclamante: *Omne caput calvitium, et omnis barba radetur, et in cunctis manibus colligatio, et super omne dorsum cilicium* (*Jerem.* XLVIII, 37).

(Vers. 3.) *In trivis ejus accincti sunt sacco; super lecta ejus, et in plateis ejus omnis ululatus descendet in flum.* Non erunt privata 186 lacrymæ, publicum luctum publica lamenta resonabunt; nec matronæ, nec virgines, nec ætas parva puerorum, nec fracti senum gressus tenebuntur domibus, pudorem et imbecillitatem extrema captivitas nesciet.

(Vers. 4.) *Clamabit Esebon et Eleale.* Nomina civitatum Moabitæ provincie, quarum Esebon urbs fuit quondam regis Amorrhæorum, de qua ideam Jeremias, *Ignis egressus est de Esebon, et flamma de medio Seon.* Interpretatur autem Esebon, cogitatio, et ideo Jeremias alludens ad nomen, contra Esebon, ait, *cogitarent mala* (*Jerem.* XLV).

Usque Jaza audita est vox eorum. Urbis Jaza (al. Jaza) Mortuo mari imminet, ubi est terminus provincie Moabitæ. Hoc ergo indicat, quod usque ad extremos fines ululatus provincie personabunt. Unde et Jeremias ait: *De clamore Esebon, usque Eleale et Jaza dederunt vocem suam* (*Jerem.* XLVIII, 34).

Super hoc expediti Moab ululabunt, anima ejus ululum quindecim nato imputetur, post ann. 350 S. Doctores ortum referre necesse est: id quod cum aliis de ejus vita testimoniis constare nullo modo potest. Itaque verosimilius est, alium indicari, quem ipse Hier. in Chronico ad an. r. 344, cum multis Orientis urbes terræmotu horribili conciderunt.

• Videtur e contrario non urbis alicujus, sed idoli Moabitæ nomen esse Nabo: quod ex ipsius Isaiæ, XLVI, 1, testimonio conpertum est: *Confractus est Bel, contritus est Nabo, facta sunt simulacra eorum bestie, et jumentis.* Nec id probatur, quod quidam autumant, de urbis nomine deum illum potuisse appellari Nabo. LXX Bagon hunc vocant.

labit sibi. Verbum Hebraicum **ELUSE** (עלוש), pro quo Aquila **ἄσπονος**, id est, *expeditos*, et *exertis humeris*, Symmachus *accinctos* interpretatus est, quidam putant non viros, sed nomen urbis intelligi, quæ hodie appellatur *Elusa*, et est in Moabitidis partibus sita. Possumus autem et hoc dicere, quod universa pugnantem fortitudo corruerit, et mutis stertibus omnis terra resonarit. Sin autem Eluse, ut Aquila voluit, *exertis humeris* intelligantur, ille nobis sensus suggeritur, quod ad plangendum cuncti nudaverint pectora.

(Vers. 5.) *Cor meum ad Moab clamabit.* Propheta loquitur dolentis affectu, vel quod hostes quoque creatura Dei sint, in quos tot mala superveniant: vel quod tantis calamitatibus opprimendi, ut etiam inimicis miserabiles fiant. Idipsum Jeremias ait: *Propterea cor meum ad Moab quasi tibia resonabit.*

Vectes ejus usque ad Segor vitulam conternantem.

Et Jeremias: *A Segor, inquit, usque ad Oronaim vitulam conternantem.* **187** De hac et in libris ^a

Questionum Hebraicarum diximus, et nunc breviter annotamus, quod ipsa sit quinta urbs post Sodomam, et Gomorrhams, Adamam, et Seboim, quæ ad preces Lot parva servata est. Appellaturque *Bala*, id est, *absorpta*, tradentibus Hebræis, quod tertio terræ motu prostrata sit. Ipsa est quæ hodie Syro sermone vocatur *Zora* (Al. Zora), Hebræo *Segor*, utroque *parvula*. Possumus vitulam conternantem pro perfecta ætate accipere. Sicut enim tricesimus annus in hominibus, ita in pecudibus ac jumentis tertius robustissimus est. Vectes quoque pro terminis, et robore intellige, eo quod Segor in finibus Moabitarum sita sit, dividens ab eis terram Philisthlim.

Per ascensum enim Laiti flens ascendet. Et Jeremias: *Per ascensum Laiti plorans ascendet in flentem.* Intelligimus autem clivum esse itineris quod ducit ad Assyrios, et per hoc captivitatem significari.

Et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt. Rursum Jeremias: *Vox clamoris Oronaim, vastitas, et contritio magna.* Longum est, si velim de singulis dicere, cum perspicuum sit vel urbium in Moab, vel locorum esse nomina, quæ deserunt transmigrantes.

(Vers. 6.) *Aquæ enim Nemrim desertæ erunt.* Hoc oppidulum super mare Mortuum est, salsis aquis, et ob hoc ipsum sterilibus. Sive autem allusit ad nomen, sive quod ante non fuerat, post vastitatem accidit, ut etiam aquæ in amaritudinem verterentur.

Quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interit. Non ut quidam putant, vere propter sterile

^a E in libris Questionum, etc. Consule Questiones Hebraicas in Genes. col. 306. MARTIAN.

— Vide Questiones in Genes. tom: III, pag. 326 et 334, et quæ ibi annotavimus: Libros quoque Nominum Hebraicorum. In Epitaphio Paulæ Segor, inquit, *vitulam conternantem, quæ prius Bala vocabatur, et in Zoaram, id est, parvulam Syro sermone translata est*, etc.

^b Hanc dudum instaurare conati sunt docti viri sententiam de incolis montis Oreb pro corvis, qui

A Nemrim aquas omnis herba exaruit, sed per metaphoram Scriptura loquitur. Et est sensus, in cuncto Moab aquæ Nemrim erunt salsæ et amaræ; quomodo ibi nulla herba pullulat, sic totam provinciam siccitas consequetur, id est, a Segor usque ad Oronaim, a finibus usque fines. Id ipsum Jeremias: *Aquæ Nemrim pessimæ erunt* (Jerem. XLVIII, 34).

(Vers. 7.) *Secundum magnitudinem operis, et visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos.* Pro salicibus in Hebræo legimus **188** ARABIM (עֲרָבִים), quod potest et Arabes intelligi, et legi ORBIM (עֲרָבִים), id est, villa in finibus eorum sita, cujus a plerisque ^b accolæ in monte Oreb Eliæ præbuisse alimenta dicuntur: quod nomen propter ambiguitatem transfertur et in *corvos*, atque *Occidentem*, *locaque campestria*. Est autem sensus: juxta morbi magnitudinem erit visitatio. Visitationem hic non pro remedio, sed pro plaga accipe. *Visitabo*, inquit, *in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum* (Ps. LXXXVIII, 33). *Torrentem salicum*, Babyloniam accipe flumina, de quibus David, *In salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra* (Ps. CXXXVI, 2): sive vallem Arabias, per quam pergitur ad Assyrios.

(Vers. 8.) *Quoniam circumbit clamor terminum Moab, usque ad Agallim ululatus ejus, et usque ad puteum Elim clamor ejus.* Eadem prope omnia, et Jeremias scribit. Sunt autem urbes, et loca Moabitarum, in quibus clamor, et ejulatio captivi populi describitur.

(Vers. 9.) *Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine.* Ubi prius erat luxuria propter irriguos agros, et fontes jugiter emanantes, ibi præ multitudine interfectorum rivi sanguinis fluent.

Ponam enim super ^c Dibon addimenta his qui fugerint de Moab leonem, et reliquæ terræ. Ne quis Scriptoris vitium putet, et errorem emendare dum vult, faciat, una urbs et per *M*, et per *B*, litteram scribitur: E quibus *Dimon*, *silentium* interpretantur; *Dibon*, *fluens*. Indito utroque nomine propter latices qui tacite fluant, usque hodie indifferenter et *Dimon* et *Dibon* hoc oppidulum dicitur. Quod autem ait: *Ponam super Dibon addimenta*, et questionem facere videbatur, quid esset, sequenti versiculo demonstravit dicens: *His qui fugerint de Moab leonem, et reliquis terræ: ut etiam qui fuga lapsi sunt, a bestiis consumantur.* Quamquam et per metaphoram leonem, regem hostium possumus intelligere, ut potentiam ejus quasi rugitum nemo possit evadere.

(Cap. XVI. — Vers. 1.) *Emitte Agnum, dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filie Sion.*

Eliæ præbuerint alimenta. Verum illa nodum antiquissimæ Traditioni, contraria est etiam obvio ac nativo Scripturæ sensui, quæ עֲרָבִים vocabulo corvos aves, non homines constanter ubique appellat. Adde, non in monte Oreb, sed juxta torrentem *Crith* Eliam fuisse nutritum; nec posse, quod suspicari videtur Hieronymus, ullo modo Arabes pro corvis illis, aut accolis Oreb intelligi.

^c In vatic. *Dimon*, de qua lectione mox ipse Hieronymus disserit.

Quod interpretamur, non est Historia, **189** sed prophetia. Omnis autem prophetia ænigmatibus involvitur, et præcisus sententiis, dum de alio loquitur, transit ad aliud: ne si ordinem Scriptura conservet, non sit vaticinium, sed narratio. Et est sensus: O Moab, in quam deserviturus est leo, et de qua ne reliquæ quidem salvari poterunt, habeto solatium hoc: Egredietur de te Agnus immaculatus qui tollat peccata mundi, qui dominetur in orbe terrarum. De petra deserti, hoc est, de Ruth, quæ mariti morte viduata, de Booz genuit Obed et de Obed Jesse, et de Jesse David, et de David Christum. Montem autem filiæ Sion, aut ipsam urbem Hierosolymam interpretabimur, aut juxta sacram intelligentiam, Ecclesiam, quæ sit in virtutum culmine constituta.

(Vers. 2.) *Et erit, sicut avis fugiens, et pulli de nido avolantes, sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon.* Redit ad ordinem quem ceperat: Cum posuero, inquit, his qui fugerint de Moab, et reliquiis terræ leonem sævissimum, qui eorum artus, ossaque confringat, tunc pavidi avolabunt, et omnes filiæ, id est, villæ, et urbes provinciæ Moab, in transcensu Arnon migrabunt, qui est terminus Amorrhæorum, et Moabitarum. Transcensum autem et hic ponens, captivitatem significat.

(Vers. 3, 4.) *Ini consilium, coge concilium: pone quasi noctem umbram tuam in meridie, absconde fugientes, et vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei: Moab, esto latibulum eorum a facie vastatoris, finitus est enim pulvis, consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram.* Pro misero in Hebraico legitur *sod* (TD), quod potest et vastator intelligi. Loquitur autem ad Moab, ut consilium salutis inveniatur, et senibus congregatis, cogat salutare concilium. Vis, inquit, salvus esse, et Dei misericordiam promereri? In clara luce, et aperta fuga populi mei, tu quasi nox et umbra es, suscipe fugientes, vagosque ne prodas. Et hoc quare dixerit, statim infert: *Habitabunt apud te profugi mei.* Vastata enim Jerusalem, et omni Judæa quæ confinis est Moabitis, ad te meus populus transmigrabit. Esto igitur latibulum eorum, nec timeas impetum vastatoris, quia sicut pulvis cito transibit: et depopulator universæ terræ, qui conculcabat eam, **190** et suis pedibus subiciebat, aura flante disperiet. Quidam locum hunc male de Antichristo interpretantur, ut putent Sanctos eo tempore propter viciniam orbis Hierosolymæ ad Arabas transituros, et nunc eis præcipi, ne prodant fugientes ad se.

(Vers. 5.) *Et preparabitur in misericordia solium, et sedebit super illud in veritate, in tabernaculo David, judicans et querens judicium, et velociter redens quod justum est.* Hebræi locum istum sic interpretantur: Fugato Assyrio, regnabit Judæa Ezechias vir justus, et retinebit solium David, subjectum sibi populum Dei judicans in veritate. Alii de Christo

A intelligunt. Finito Antichristi pulvere, et vastatore sublato, qui conculcabat universam terram, rex Christus adveniet, qui sedebit in tabernaculo David, et in die judicii reddet cunctis pro operibus suis. Nec est ulla dubitatio, quin capitulum hoc de Christo vaticinetur. Sed nos in primo adventu ipsam intelligere possumus, atque in Ecclesiæ tabernaculo demonstrare, quod in omni terra Moab Ecclesiarum tropæa surgentia Christi testentur imperium.

(Vers. 6, 7.) *Andivimus superbiam Moab, superbus est valde: superbia ejus, et arrogantia ejus, et indignatio ejus, plusquam fortitudo ejus. Idcirco ululabit Moab ad Moab, universus ululabit: his qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas ejus.* Rursus ad præsentia redit, et superbiæ arguit Moab, quod multo plus elatus sit quam ejus fortitudo posebat, et propter hanc superbiam ululaturus sit Moab ad Moab, id est, populus ad urbem, vel metropolis ad provinciam, et cuncta ululantes terra resonabit super muros cocti lateris, de quibus et Jeremias ait: *Ideo super Moab ejulabo, et ad Moab universum [Al. universam] clamabo, ad viros muri fictilis lamentantes* (Jerem. XLVIII, 31). Per hæc autem et potentiam pristinæ felicitatis, et plagas repentine subversionis ostendit.

(Vers. 8.) *Quoniam suburbana Eschon deserta sunt: vinea Sabama.* Inter Eschon et Sabama vix quingenti passus sunt, et per metaphoram vineæ, omnis provinciæ significat vastitatem.

C *Domini gentium exciderunt flagella ejus.* Servat translationem quam ceperat, ostendens reges gentium, qui vastaverant Moab, omnes viculos castellaque depopulatos.

191 *Usque ad Jazer pervenerunt: erraverunt in deserto: propagines ejus relictæ sunt: transierunt mare.* Flagella et propagines populum fugitivosque ejus intellige: et transitum maris captivitatem in Babylonem, de qua postea lecturi sumus, *Onus deserti maris.*

(Vers. 9.) *Super hoc plorabo in flatu Jazer, vinea Sabama: inebriabo te lacryma mea, Eschon et Eleale.* Vox plangentis Prophætæ, et magnitudinem vastitatis lacrymarum magnitudine contestantis, flentisque vineam Jazer, et Sabama, et Eschon, et Eleale, urbes quondam validissimas, Assyrio putante succisas.

Quoniam super vindemiam tuam, et super messem tuam rox calcantium irruit. Calcatores uvarum et vindemiæ lætitiæ congregantes, hostium exercitus intelligo, et quod in ipso lætitiæ tempore captivitatis tempus advenit.

(Vers. 10.) *Et auferetur lætitia, et exultatio de Carmelo.* Idioma Scripturarum est, quod semper Carmelum montem opimum, atque nemorosum, qui Ptolemaidum imminet, et in quo oravit Elias, fertilitati et abundantie comparet, ac per hoc significat

* Legerat Martian., super eum.

b In sua versione præfert, et vineam Sabama.

pta sunt, ad Christi tempus, et ad Apostolorum my-
steria transferantur.

(Vers. 4.) *Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, et pingues carnes ejus marcescent.* Quando, inquit, Damascus capta fuerit, et civitas esse desierit, et talis eam gloria coronaverit, qualis coronavit Israel, id est, decem tribus : tunc omne præsidium, et pinguis carnes, et refugium emarcescet Jacob : nequaquam enim habebit, quibus junctis vastet Jerusalem. Legimus supra quod ascenderit Rasin rex Syriæ et Phacee Filius Romeliæ, rex Israel, in Jerusalem, ad præliandum contra eam : nuntiatumque sit domui David : *Requievit Syria super Ephraim*, de quibus Propheta loquitur ad Achaz : *Noli timere, et cor tuum ne formidet a duabus caudis titonium fumigantium horum, in ira furoris Rasin regis Syriæ, et filii Romeliæ, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum Ephraim et filius Romeliæ.*

(Vers. 5, 6.) *Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, et brachium ejus spicas leget : et erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, et sicut excussio oleæ duarum aut trium olivarum in summitate rami, sive quatuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Israel.* Qui præsentem Damasci vastitatem sub Romano intelligunt regno, hæc de Apostolis significata contendunt, quod quomodo paucæ spicæ et olivæ remanere soleant in agro vel in arboribus, sic reliquæ Israel salventur ; maxime quia sequatur : *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel* **C** *respicient*, id est, ad Christum. Duas olivas, et tres, et quatuor, et quinque, quatuordecim Apostolos interpretantur, id est, duodecim qui electi sunt, et tertiumdecimum ^a Jacobum, qui appellatur frater **195** Domini ; Paulum quoque Apostolum vas electionis (Act. vii). Qui vero Assyriorum temporibus putant completa quæ dicta sunt, hoc velunt intelligi, quod sub Assyria captivitate Damascus non sit omnino deleta, sed translatis quibusdam in Cyrenem, alia pars cultorum terræ dimissa sit, quæ et ipsa postea Babylonio vastante deleta est : donec sub Macedonibus et ^b Ptolemæis rursus instauraretur, et in adventu Christi esset quidem civitas, sed non tantæ potentæ quantæ antea fuerat. Et est sensus : tam pauci remanebunt in Damasco, quam solent **D** post messorum paucæ remanere spicæ, quas in valle Raphaim latissima et potentissima solent pauperes legere : vel in olea paucæ olivæ, quæ diligentiam legentis evaserint.

^a Eusebii sententia est, quam ipse ex Origene expressit, et in quam tantum abest, ut noster Hieronymus concesserit (quod pulavit Montisfaconius in notis ad hunc Eusebii locum), ut eam et sub aliorum nomine hic referat, et jamdiu antea in libro contra Helvidium improbaverit. Sunt autem Eusebii verba : *Οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ τοὺς τρεῖς τοὺτους (nempe Πέτρον καὶ Ἰακώβον καὶ Ἰωάννην, quorum supra με-
νεῖται) οἱ τέσσαρες εἰσι καὶ πάντες, καὶ τοὺς τέσσαρας καὶ τοὺς πέντε, δίκαια καὶ τέσσαρας ποιήσει τοὺς πάντας, ὡν δώδεκα μὲν τοὺς πρώτους ἀποστόλους εἶπες ἂν εἰ-*

(Vers. 7, 8.) *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus ejus, et quæ operati sunt digiti illius : et non respicient lucos et delubra.* Hoc Christi temporibus putant esse completum, quando destructo regno Damasci, perpetuum Salvatoris successit imperium, et idololatriæ error est imminutus. Pia quidem voluntas interpretantium, sed non servans historiæ ordinem. Nos autem dicimus, quod subversa Damasco, et decem tribubus ductis in Assyrios, residui tribuum qui erant ex Israel, ad Ezechie litueras conversi sint ad cultum Dei, et ad templum Jerusalem adven-
runt, sicut Paralipomenon narrat historia (II Par. iii). Deleta ergo Damasco, convertentur homines ad factorem suum, id est, ad eum qui eos creavit, et oculi eorum nequaquam idola quæ fecerant in Bethel et in Dan, sed Deum respicient, contemnentes delubra et altaria, quæ operati sunt digiti eorum.

(Vers. 9.) *In die illa erunt civitates fortitudinis ejus derelictæ sicut aratra, et segetes quæ derelictæ sunt a facie filiorum Israel, et erit deserta.* Hoc non loquitur contra Damascum, sed contra decem tribus, quæ vocabantur Israel ; ut quomodo ad adventum ex Ægypto populi Dei, et omnes gentes quæ incolebant terram repromissionis, subito pavore conteritæ aratra dimiserunt, acervosque **196** frugum et media opera, salutem pedibus requirentes : sic et terra Israel multo tempore desolata permaneat. Unde miror pro aratris et acervis frugum voluisse Aquilam interpretari, *testam et Emir* ; Symmachum, *sivam et Amir* ; **LXX**, *Amorrhæos et Ewæos*. Solus Theodotio Hebraicum verbum posuit, **אֵרֶס וְעֵמִיר** : quod apud eos emendatius legitur **מִרְסָה וְעֵמִיר** (מִרְסָה), id est, *vomeres et acervi segetum*.

(Vers. 10.) *Quia oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata.* Ista, inquit, perpetieris, o Israel, quia reliquisti Deum Salvatorem tuum, qui te liberavit ex Ægypto, qui tibi gentes subjecit inimicas : et adjutoris tui non es recordata.

Propterea plantabis plantationem fidelem, et germen alienum seminabis. Hoc pressius et per ironiam legendum. *Quia, inquit, oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata* : num ideo plantare debbis plantationem fidelem, et non potius alienum seminare germen, quod hostis eripiat ? Vel certe sic : filios meos, qui de populi mei stirpe generati sunt, ideo fundasti in terra, ut eos alienos et pessimos facias.

(Vers. 11.) *In die plantationis tuæ labrusca, et*

γαι, οὐκ ἴσταντες δὲ αὐτῶν τὴν ἀρετὴν Παῦλον καὶ αὐτὸν ὄντα κλητὸν ἀπόστολον, καὶ τὸν Ἰακώβον γεγονέναι τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου, etc. : quæ tantum ex commentatoris officio S. Doctor dare Latinis quoque auribus voluit.

^b Drusius, ex vetere suo libro, *Tholomæis* legi vult, quod et nobis alibi notatum est ad Antiquorum in scribendo morem. Vide lib. Nominum ad nomen *Bartholomæus*.

^c Consule Procop. in Vandal. lib. ii, c. 40.

pta sunt, ad Christi tempus, et ad Apostolorum mysteria transferantur.

(Vers. 4.) *Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, et pingues carnes ejus marcescent.* Quando, inquit, Damascus capta fuerit, et civitas esse desierit, et talis eam gloria coronaverit, qualis coronavit Israel, id est, decem tribus: tunc omne præsidium, et pinguis carnes, et refugium emarcescet Jacob: nequaquam enim habebit, quibus junctis vastet Jerusalem. Legimus supra quod ascenderit Rasin rex Syriæ et Phacee Filius Romeliæ, rex Israel, in Jerusalem, ad præliandum contra eam: nuntiatumque sit domui David: *Requiescit Syria super Ephraim, de quibus Propheta loquitur ad Achaz: Noli timere, et cor tuum ne formidet a duobus caudis titionum fumigantium horum, in ira furoris Rasin regis Syriæ, et filii Romeliæ, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum Ephraim et filius Romeliæ.*

(Vers. 5, 6.) *Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, et brachium ejus spicas leget: et erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, et sicut excussio oleæ duarum aut trium olivarum in summitate rami, sive quatuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Israel.* Qui præsentem Damasci vastitatem sub Romano intelligunt regno, hæc de Apostolis significata contendunt, quod quomodo pauca spicæ et olivæ remanere soleant in agro vel in arboribus, sic reliquæ Israel salventur; maxime quia sequatur: *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient*, id est, ad Christum. Duas olivas, et tres, et quatuor, et quinque, quatuordecim Apostolos interpretantur, id est, duodecim qui electi sunt, et tertiumdecimum ^a Jacobum, qui appellatur frater **195** Domini; Paulum quoque Apostolum vas electionis (Act. vii). Qui vero Assyriorum temporibus putant completa quæ dicta sunt, hoc vult intelligi, quod sub Assyria captivitate Damascus non sit omnino deleta, sed translatis quibusdam in Cyrenem, alia pars cultorum terræ dimissa sit, quæ et ipsa postea Babylonio vastante deleta est: donec sub Macedonibus et ^b Ptolemæis rursus instauraretur, et in adventu Christi esset quidem civitas, sed non tantæ potentis quæ antea fuerat. Et est sensus: tam pauci remanebunt in Damasco, quam solent post messorum pauca remanere spicæ, quas in valle Raphaim latissima et potentissima solent pauperes legere: vel in olea pauca olivæ, quæ diligentiam legentis evaserint.

^a Eusebii sententia est, quam ipse ex Origene expressit, et in quam tantum abest, ut noster Hieronymus concesserit (quod putavit Montfauconius in notis ad hunc Eusebii locum), ut eam et sub aliorum nomine hic referat, et jamdiu antea in libro contra Helvidium improbaverit. Sunt autem Eusebii verba: *Οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ τοὺς τρεῖς τοὺς τούτους (nempe Πέτρον καὶ Ἰακώβον καὶ Ἰωάννην, quorum supra meminimus) οἱ τέσσαρες εἰσι καὶ πέντε, καὶ τοὺς τέσσαρας καὶ τοὺς πέντε, δέκα καὶ τέσσαρας ποιήσει τοὺς πάντας, ὧν δώδεκα μὲν τοὺς πρώτους ἀποστόλους εἶποις ἂν εἶ-*

(Vers. 7, 8.) *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus ejus, et quæ operati sunt digiti illius: et non respicient lucos et delubra.* Hoc Christi temporibus putant esse completum, quando destructo regno Damasci, perpetuum Salvatoris successit imperium, et idololatriæ error est imminutus. Pia quidem voluntas interpretantur, sed non servans historię ordinem. Nos autem dicimus, quod subversa Damasco, et decem tribubus ductis in Assyrios, residui tribuum qui erant ex Israel, ad Ezechiæ litteras conversi sint ad cultum Dei, et ad templum Jerusalem advenirent, sicut Paralipomenon narrat historia (II Par. iii). Deleta ergo Damasco, convertentur homines ad factorem suum, id est, ad eum qui eos creavit, et oculi eorum nequaquam idola quæ fecerant in Bethel et in Dan, sed Deum respicient, contemnentes delubra et altaria, quæ operati sunt digiti eorum.

(Vers. 9.) *In die illa erunt civitates fortitudinis ejus derelictæ sicut aratra, et segetes quæ derelictæ sunt a facie filiorum Israel, et erit deserta.* Hoc non loquitur contra Damascum, sed contra decem tribus, quæ vocabantur Israel; ut quomodo ad adventum ex Ægypto populi Dei, ^c omnes gentes quæ incolebant terram repromissionis, subito pavore conteritæ aratra dimiserunt, acervosque **196** frugum et media opera, salutem pedibus requirentes: sic et terra Israel multo tempore desolata permaneat. Unde miror pro aratris et acervis frugum voluisse Aquilam interpretari, *testam et Emir; Symmachum, silvam et Amir; LXX, Amorrhæos et Evæos.* Solus Theodotio Hebraicum verbum posuit, *ARS ET EMIR*: quod apud eos emendatius legitur *MOSES (ΜΩΣΕ)* ET *AMIR (ΑΜΙΡ)*, id est, *vomeres et acervi segetum.*

(Vers. 10.) *Quia oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata.* Ista, inquit, perpetieris, o Israel, quia reliquisti Deum Salvatorem tuum, qui te liberavit ex Ægypto, qui tibi gentes subjecit inimicas: et adjutoris tui non es recordata.

Propterea plantabis plantationem fidelem, et germen alienum seminabis. Hoc pressius et per ironiam legendum. *Quia, inquit, oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata:* num idcirco plantare debebis plantationem fidelem, et non potius alienum seminare germen, quod hostis eripiat? Vel certe sic: filios meos, qui de populi mei stirpe generati sunt, ideo fundasti in terra, ut eos alienos et pessimos facias.

(Vers. 11.) *In die plantationis tuæ labrusca, et*

νχι, οὐκ ἴδεται δὲ αὐτῶν τὴν ἀρετὴν Παῦλον καὶ αὐτὸν ὄντα κλητὸν ἀπόστολον, καὶ τὸν Ἰακώβον γεγονέναι τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου, etc.: quæ tantum ex commentatoris officio S. Doctor dare Latinis quoque auribus voluit.

^b Drusius, ex vetere suo libro, *Tholomæis* legi vult, quod et nobis alibi notatum est ad Antiquiorum in scribendo morem. Vide lib. Nominum ad nomen *Bartholomæus*.

^c Consule Procop. in Vandal. lib. ii, c. 10.

mane semen tuum florebit. Ablata est messis in die hereditatis, et dolebit [Al. dolebis] graviter. Hos, inquit, operum tuorum fructus capies: vitis tua Sorec degenerabit in labruscam, semen tuum spem promittet in germine; sed cum maturitas advenerit, ab alio demetetur. Et tunc dolebis graviter, quando sperata et pene jam tenta perdidideris.

(Vers. 12-14.) *Væ multitudini populorum multorum, ut multitudo maris sonantis: et tumultus turbarum, sicut sonitus aquarum multarum: sonabunt populi, sicut sonitus aquarum inundantium: et increpabit eum, et fugiet procul: et rapietur sicut pulvis montium a facie venti, et sicut turbo coram tempestate. In tempore vesperæ: et ecce turbatio in matutino, et non subsistet. Hæc est pars eorum, qui vastaverunt nos, et sors diripientium nos.* Qui superiorem Damasci captivitate a Romanis illatam æstimat, et hoc capod scriptum est: *Inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient, ad Christi, et Apostolorum tempora referunt.* 197 *Nec non illud quod sequitur: Plantabis plantationem fidelem, et germen alienum seminabis: in die plantationis tuæ labrusca, et cætera, a de infidelitate sentiunt Judæorum. Et hoc capitulum quod nunc proposuimus, super Ethnicis interpretantur, qui persequuntur Ecclesiam. Illud quoque quod sequitur, Increpabit eum, et fugiet procul, de diabolo accipiunt, tropologica interpretatione vastitatem persecutorum, et dæmonum demonstrantes. Nos autem coeptum sequimur ordinem, et historica fundamenta historico calamine protegimus. Væ, inquit, universis gentibus, quæ militaverunt contra populum meum, quarum tantus impetus fuit, ut maris fluctibus coæquandus sit. Sed cum venerint sævientes, et inundaverint terram meam, tuoc princeps earum Sennacherib ab eo fugiet increpatus, et sicut pulvis vento raptante dispergitur, et turbo in sublime volvitur in tempestate: sic ille appropinquet quidem Jerusalem, obsidens eam: sed percutietur ab Angelo; veniet mane, et deletum potentiæ suæ videbit exercitum. Et hæc erit pars eorum qui vastaverunt nos. Hoc Propheta loquitur vel ex persona populi, vel se ipsum jungens genti suæ (IV Reg. xix, 35, 36). Postea legitur: *Egressus est Angelus Domini, et percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia: et surrexerunt mane, et ecce omnes cadavera mortuorum. Et egressus est, et abiit, et reversus est Sennacherib rex Assyriorum et habitavit in Ninive.**

(Cap. XVIII, Vers 1.) *Væ terræ cymbalo alarum quæ est trans flumina Æthiopiæ.* Verbum Hebrai-

^a Vatic. de infelicitate sentiunt, etc.

^b Placeret Drasio ex veteri suo ms. reponi *Theodotio navim pro Theodotion aves*: et mox, *Aquila in umbram pro bis umbram*. Suffragium ejus conjecturæ addunt ipsi LXX, qui *navim* interpretati sunt: *ὄμις γὰρ κλοίων πτερόεις, væ terræ navium alæ*: tum ipse Hieronymus, lib. sequenti, ubi hoc idem caput recognoscit, et Aquilam, pro *cymbalo, umbram alarum* interpretatum fuisse tradit. Nihilò secius neutrum locum contra nos. fidem mutandum existimo, nam Prusiani codicis non tam hoc loco laudatur aucto-

rum cum SELSEL (שֶׁלֶשֶׁל), quod Symmachus, *sonitum*. ^b Theodotion, *aves* interpretati sunt, et nos in *cymbalum* vertimus. *Aquila bis umbram* transtulit. Sed sciendum quod *umbra SEL (שֶׁל)* dicitur, hic autem syllaba ipsa geminatur. Ex quo possumus dictum intelligere: *Væ terræ, quæ in umbra alarum suarum pollicetur auxilium. Et cum Scriptura dicat: Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur* (Ps. xc, 1), pro quo in Hebræo scriptum 198 est, *In umbra Omnipotentis commorabitur*: ipsam Dei similitudinem habere se jactans, et in periculis constituta aliis suffragari repromittit. Significat autem sive No, Ægypti civitatem, quæ nunc Alexandria dicitur, sive Ægyptum, in qua semper Jerusalem quasi super quassatam arundinem innixa est, quæ confracta manum perforat incumbentis. Et est hic ordo pulcherrimus: ut quomodo in priori Visione sermo propheticus Damasco minabatur, quod decem tribus in illa habuerint auxilium, misericordiam Dei rogantes: sic etiam nunc Ægypto vastitas prædicetur; ob cujus auxilium Dei neglecta sit invocatio. Ipsa est enim terra, quæ est trans flumina Æthiopiæ, id est, trans rivos Nili fluminis, quem de Æthiopia in Ægyptum fluere nemo dubitat. Potest Ægyptus alarum cymbalum dici propter velocitatem frugum: velox quippe et concitus avium volatus reddit cymbali sonitum. Quidam ex eo quod sequitur: *Qui mittit in mari legatos, et in vasis papyri super aquas*, Romanum regnum intelligunt et omnem historiam referunt ad Vespasiani et Titi tempora, a quibus Hierosolyta subversa est. Sed hoc fidei nostræ non convenit, ut minetur Dominus regno Romano, quare impiam gentem subverterit, et rursus in montem Sion dicat munera deferenda, nisi forte et hæc spiritualiter in Ecclesia accipiamus.

(Vers. 2.) *Qui mittit in mari legatos, et in vasis papyri super aquas. Ite, angeli veloces, ad gentem convulsam et dilaceratam, ad populum terribilem, post quem non est alius, ad gentem expectantem et conculcatam, cujus diripuerunt flumina terram ejus.* Apud Hebræos et Ægyptus et Ægyptus et Ægyptii, uno vocabulo nuncupantur MESRAIM (מֶסְרַיִם). Hoc dictum sit, ne quis in verbo hæreat, cum pro genere feminino masculinum invenerit, id est, pro terra hominem, quia et nunc dicitur: *Qui mittit in mari legatos*, hoc est, ipsa Mesraim, ipse Ægyptus, eo quod de Alexandria, quæ tunc, ut diximus, No vocabatur, 199 legati missi sunt Hierosolytam et in vasis papyri, id est, epistolis, sive navibus, suum illis auxilium promittentes, dixerint: *Ite velociter ad Judæorum gentem*

ritas, quam ejus qui legit, studium, quo postremam N litteram in Theodotionis nomine inde avulsam subsequenti verbo *aves* præfixit. Contra Hieronymus in subnexa expositione, quod a singulis interpretibus translatum est, simul jungens, *avium* quoque ingerit nomen: *Concitus*, inquit, *avium volatus reddit cymbali sonitum*. Denique vocis שֶׁלֶשֶׁל geminata syllaba recte *bis umbram Aquilam* reddidisse persuadent.

^c Recole quæ observamus in epist. 51, num. 1, not.

convulsam, et Assyriorum impugnatione laceratam : ad populum quondam terribilem, qui Dei stebatur imperio, ad cujus potentiam nullus alius comparandus est : ad gentem, quæ Dei semper exspectabat auxilium, et nihilominus ab hominibus conculcatur : cujus terram flumina, id est, diversi reges depopulati sunt. Alii autem putant, quod apostropha dirigatur ad Dominum, et sit sensus : O Deus, qui mittis in mare sæculi istius Prophetas, et quasi per opistholas navigantes, populum commonens, tuis imperas nuntiis : ite velociter ad gentem meam laceratam atque convulsam, ad populum robustissimum, qui omnibus quondam in circuitu gentibus terrori fuit, qui semper Dei exspectavit auxilium, et pro peccatorum magnitudine, quod sperat, non metoret accipere : cujus diversarum gentium reges vastaverunt terram, et cætera quæ sequuntur. Eusebius Cæsariensis historicam interpretationem titulo repromittens, diversis sensibus evagatur, cujus cum libros legerem, aliud multo reperi, quam indice promittebat. Ubi cumque enim eum historia defecerit, transit ad allegoriam, et ita separata consociat, ut mirer eum nova sermonis fabrica in unum corpus lapidem ferrumque conjungere. Hoc breviter admonui, ^a ne quis nos putet ex illius fontibus mutuasse quæ dicimus ; nam et in præsentis capitulo adversum Judæos et Hierosolymam dicit prophetiam dirigi, quod in principio fidei christianæ ad totas gentes opistholas miserint, ne susciperent passionem Christi : et miserint usque ad Æthiopiã et Occidentalem plagam, totumque orbem hujus blasphemie disseminatione compleverint.

(Vers. 3.) *Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cum elevatum fuerit signum in montibus, videbitis, et clangorem tubæ audietis.* Cunctæ, inquit, gentes, per circuitum, quando meam jussionem, quasi signum in montibus elevatum, meumque **200** imperium, quasi clangorem tubæ sublimiter resonantis audieritis, tunc videbitis quid præceperim.

(Vers. 4.) *Quia hæc dicit Dominus ad me : Quiescam, et considerabo in loco meo.* Quid est quod locutus est Dominus ad Prophetam ? Hoc quod sequitur : donec veniant quæ præcepi, in mea sede quiescam : ut Judæi putant, in Templo ; ut nos, in cælestibus. Et considerabo, inquit, qui rerum finis adveniat.

Sicut meridiana lux clara est, et sicut nubes roris in die messis. Sicut in toto die nihil est clarius meridie, quando sol de medio cælo rutilat, et omnem orbem pariter illustrat, et sicut in æstu et calore torrente, quando nudus messor excoquitur, et operis

^a Hujus opinor expositionem capituli pernegat se ab Eusebio mutuasse, aut, quod Montfauconio placet, de toto Commentario intelligit, in quem certe pleraque alia congestit, quæ Eusebius nec attigit quidem, nec potuit attingisse. Cæterum nedum historicas aliquot expositiones, allegoricas quoque nonnullas ab illo accepisse S. Doctorem, ipsæ quas subinde annotamus, testimonio sunt.

^b Vatic., *sicut arentes stipulas, et mox facit.*

magnitudinem anhelitus probat, gratissima est reris temperies, ^b si arentes stipulas matutinus humor seccabiles faciat : ita meus sermo, quem considerabo in loco meo, cunctis in me credentibus gratus adveniet.

(Vers. 5, 6.) *Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinavit, et præcidentur ramunculi ejus falcibus, et quæ derelicta fuerint, abscidentur et excutientur. Et relinquuntur simul avibus montium et bestiis terræ, et æstate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestie terræ super illum hyemabunt.* Quia de meridie dixerat, et nubem roris in æstate ac messe præmiserat, et ab agricultura translationem sumpterat, servat eam in reliquis, describens Ægypti superbiam, et populi illius vastitatem, et cadavera per universam provinciam, quæ a volucris devoranda sint. Quomodo enim ante maturitatem segetes erumpentes, cito percunt, et antequam perfectio temporis veniat, germinantes inutiles sunt : sic, inquit, Ægyptii populi quasi rami inutiles falcibus præcidentur, et cunctæ propaggines nudabuntur. Ac ne putrer eum de vinea dicere, et non de hominibus, vertit metaphoram in historiae veritatem : *Et relinquuntur, inquit, simul avibus montium, et bestiis terræ.* Aves enim et bestie non abscisos arborum ramos, sed cadavera devorant. Legamus plenius Ezechiel, ubi propheta **201** contra Pharaonem et contra Ægyptum : et hæc omnia apertissime scripta reperimus (Ezech. xxix). Quodque dicit : *Æstate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestie super illum hyemabunt,* aut vere interfectorum significat multitudinem, aut per eandem translationem demonstrat, quod a cunctis gentibus vastandas sit.

(Vers. 7.) *In tempore illo deferetur munus Domino exercituum a populo divulso et dilacerato, a populo terribili, post quem non fuit alius : a gente exspectante, exspectante et conculcata, cujus diriperunt flumina terram ejus, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion.* Post Ægypti vastitatem et delictum ejus imperium, nequaquam Israel in umbrae illius vanitate confidet, sed revertetur ad Dominum, et sua munera deferet ad montem Sion, id est, in templum ejus, et illum solum rogans, cujus verum æternumque præsidium est. Hoc autem sub Zorobabel et Jesu, et Ezra ac Neemia factum intelligimus. LXX, pro eo quod nos diximus : *exspectantem, exspectantem,* et in Hebraico scriptum est, *sp̄rantem, sperantem,* econtrario interpretati sunt ἀνασπ̄ρον, id est, *non sperantem.* Et ob hanc causam dederunt occasionem Eusebio, ^c ut hoc de gentibus magis, quæ nec spem habeant, nec Testamentum

^c Eusebius revera hic illud memorat Domini præceptum discipulis suis, *Itē potius ad oves, quæ perierunt domus Israel, etc. Euntes docete omnes gentes in nomine meo,* subditque, *οὐ γὰρ πρὸς γνωρίμους καὶ πρὸς οἰκίους τῶν καὶ ἀδελφῶν ἀπιστῶντων. ἀλλὰ πρὸς τῶν ἀπεγνωμίνων, ἀγνωστούς ἀνδρας καὶ ἀλλογενεῖς τοὺς ἐν πάσι τοῖς ἔθνεσι, ἐν οἷς ἦσαν μετῴρωτοι ἀλοθῶς, ἐπὶ μηδὲν ἰδραίου ἰστώτες, πλανώμενοι καὶ περιτρώμενοι παντὶ ἔθνει τῆς κοιλῆθου πλάγης.*

Dei, nec Prophetas, intelligendum putaverit, quam de Judæis : quod ab ipsis postea Ecclesiae, quæ in specula constituta est, dona mittenda sint, et offerendam victimæ spirituales.

(Cap. XIX. — Vers. 1.) *Onus Ægypti. Ecce Dominus ascendet supra nubem levem, et ingreditur Ægyptum, et mocebuntur simulacra Ægypti a facie ejus, et cor Ægypti tabescet in medio ejus.* Moris est Scripturarum, obscuris manifesta subnectere, et quod prius sub ænigmatibus dixerat, aperta voce proferre. Unde et in præsentī loco, quia contra Ægyptum fuerat comminatus : *Væ terræ obumbranti alis, quæ est trans flumina Æthiopiæ, et cætera quæ propheticus sermo contextit* : nunc manifestiorem fecit intelligentiam, et ad ipsam comminans Ægyptum loquitur, quod nequaquam per Angelos, sed ipse Dominus veniat super nubem levem, id est, velocem, et ingreditur **202** Ægyptum, et idola Ægypti contremiscant, tabescatque cor fortium, et Ezechielis [Al. Jeremie] vaticinium compleatur : *Disperdam simulacra, et cessare faciam idola de Memphis* (Ezech. xxx, 13). Quidam totam hanc prophetiam ad Salvatoris tempora referunt, quando ingressus est super nubem levem, id est, corpus humanum, quod ex Virgine assumpserat, nullo humanæ commixtionis semine prægravatum : sive quod a nube levi portatus sit, id est, corpore Virginali, et ad ingressum ejus omnes demones contremuerint, tuncque prima idolorum ruinæ fuerit, præsentiam Domini ferre non sustineas.

(Vers. 2.) *Et concurrere faciam Ægyptios adversus Ægyptios, et pugnabit vir contra fratrem suum, et vir contra amicum suum, civitas adversus civitatem, et regnum adversus regnum.* Ingresso Ægyptum Domino, et potenti-simam gentem sui præsentia destruyente, erit prima victoria dissidere Ægyptios contra Ægyptios, et adversum se rebelli odio dimicare : quod temporibus Assyriorum et Nabuchodonosor regis Babylonii factum esse, manifestum est, aliis sedentibus, et aliis repugnantibus. Quod autem hæc de Babylonica captivitate prædicat, Jeremias testis est, dicens : *Vitula elegans atque formosa Ægyptus, stimulator ab Aquilone veniet ei.* Et rursus : *Confusa est filia Ægypti, et tradita in manu populi Aquilonis* (Jerem. XLVI, 20, 24). Ezechiel quoque pari prophetiæ auctoritate consentiens : *Et cessare, inquit, faciam multitudinem Ægypti in manu Nabuchodonosor regis Babylonis.* Et iterum : *Confortabo brachia regis Babylonis, daboque gladium meum in manu ejus, et confringam brachia Pharaonis. Et sciant quia ego Dominus, cum dederō gladium meum in manu regis Babylonis, et extenderit eum super terram Ægypti, et dispergam Ægyptum in nationes* (Ezech. xxx, 10, 24, et seqq.). Si autem ad tempora referimus Salvatoris, illud de Evangelio sumamus exemplum : *Nolite putare quod veni pacem mittere super terram : non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim dividere virum adversus proximum suum, et filiam contra matrem suam, et nurum contra socrum*

A suam, et inimici hominis domestici ejus (Matt. x, 34, seqq.). Et rursus in alio loco : *Erunt divisi duo in tres, et **203** tres in duo : pater contra filium, et mater contra filiam, et nurus contra socrum* (Luc. xii, 52, 58).

(Vers. 3.) *Et dirumpetur spiritus Ægypti in visceribus ejus, et consilium ejus præcipitabo : et interrogabunt simulacra sua et divinos suos, et pythones et hariolos.* Cum seditio fuerit orta in Ægypto, sive Babylonia servire cupientibus, sive nolentibus jugo ejus colla submittere : sive aliis Christo credentibus, aliis repugnantibus, dirumpetur et scindetur spiritus Ægypti, non eadem cunctis volentibus, et omne consilium eorum redigetur ad nihilum. Tunc ibunt ad simulacra sua; et divinos, et hariolos, ac vates, magicisque edoctos artibus interrogabunt, cur ista acciderint.

(Vers. 4.) *Et tradam Ægyptum in manu dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum.* Duplicem intelligentiam sequimur : vel Chaldaicorum temporum, quando a Nabuchodonosor Ægyptus expugnata est ; vel Romani imperii, quando Antonio Cleopatraque superatis, Augustus Cæsar Ægyptum subjugavit. Babylonios fuisse crudeles, omnis Scriptura testatur, qui parvulis non pepercerint, et suis eos jaculis vulnerarint, nec prægnantibus sint miserti. Romanum autem regnum fortissimum, et Danielis Scriptura testatur (Cap. vii), exponens quartam bestiam habentem dentes et ungues ferreos.

(Vers. 5-7.) *Et arescet aqua de mari, et fluvius desolabitur atque siccabitur, et deficient flumina, attenuabuntur et siccabuntur rivi aggerum. Calamus et junco marcescent, nudabitur alveus rivi a fonte suo, et omnis sementis irrigua siccabitur, arescet, et non erit.* Naturale est, ut cum per iram Dei captivitas venerit, indignationem ejus pestilentia subsequatur, et adversum eos qui offenderint Deum, cuncta simul elementa desæviant. Unde scriptum est in alio Propheta (Jerem. xii), et volucres in aere deficere, et pisces in aquis, ut omnia humano usui subtrahantur. Hoc dicimus, si simpliciter siccitatem Nili fluminis et rivorum ejus voluerimus accipere. Sin autem per metaphoram : in fluvio regnum, et in rivis duces ejus intelligimus ; et in virore et junco et papyro cunctam Ægypti abundantiam, ut per eas res, opes Ægypti describantur, **204** quarum Ægyptus fertilissima est. Legamus Ezechiel, ubi rex Pharao draco magnus habitare describitur in fluminibus, et dicit : *Meus est fluvius, et ego feci memetipsum.* Et audit : *Ponam frenum in maxillis tuis, et agglutinabo pisces fluminum tuorum in squamis tuis, et extraham te de medio fluminum tuorum, et universi pisces tui squamis tuis adherent, et projiciam te in deserto* (Ezech. xxix, 3, 4). In adventu autem Christi hæc omnia τρονικῶς intelligenda sunt, juxta illud quod supra legimus : *Desertum faciet Dominus mare Ægypti.* Et rursus : *Immittet Dominus manum suam super fluvium Ægypti violentum, et percussiet eum in*

septem vallibus, ita ut pertransoat cum quis calcato pede : quod scilicet omnis error Ægyptiarum aquarum, et artes maleficæ, quibus subjectis populis illudebant, Christi siccentur adventu. Quodque dicit : *Arescet aqua de mari*, et historice possumus accipere, non mare magnum significari, sed lacum Mareotiden, eo quod Scriptura omnes congregationes aquarum appellet maria. Possunt et hyperbolice dicta intelligi. Quodque sequitur : *Nudabitur alveus rivi a fonte suo*, describit quod rivus et fons arecant simul.

(Vers. 8-10.) *Et moriebunt piscatores, et lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, et expandentes rete super faciem aquæ marcescens. Et confudentur qui operantur linum, plectentes, et texentes subtilia : et erunt irrigua ejus flaccientia : omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces.* Et hoc dupliciter accipe, R quod vastata Ægypto, et cuncta provincia ariditate siccata, morerent piscatores, et lugeant qui in flumen mittebant hamum, et qui operabantur retia ac sagenas, et texebant junco diversi generis vascula, id est, principes et regii generis, atque rectores : et quod in adventu Christi omnes perversi generis piscatores, qui contra Apostolicam disciplinam capiebant homines in perditionem, et stulta sapientia texebant retia et sagenas, quibus perditos irretirent, confusi sunt, et nullus aut rarus in Ægypti terra ^a sit talis piscator. Hoc opere videmus expletum, quod Ecclesiarum tropæa consurgunt, et in omni Ægypto idola corruerunt.

(Vers. 11-13.) *Stulti principes Taneos, sapientes consilarii Pharaonis dederunt consilium insipiens : 205 quomodo dicetis Pharaoni : Filius sapientium ego, filius regum antiquorum? Ubi sunt nunc sapientes tui? annuntient tibi, et indicent, quid cogitaverit Dominus exercituum super Ægyptum. Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Memphæos : deceperunt Ægyptum angulum populorum ejus.* Tanini metropolim fuisse Ægypti, et Psalmista declarat, quod ibi Moyses multa signa tegerit, quæ in Exodo describuntur : *Posuit in Ægypto signa sua, et prodigia sua in campo Taneos (Ps. LXXVII, 11).* Memphiim quoque magicis artibus deditam, pristini usque ad præsens tempus vestigia erroris ostendunt. Et hoc breviter indicatur, quod Babylonia vastitate veniente, omnia Magorum consilia, et eorum qui futurorum scientiam promittebant, stultitiæ coarguantur, et in adventu Christi cuncta redigantur in nihili, non invenientibus consilium Ægypti vatibus, quomodo dogma opprimant christianum. Idioma autem Scripturarum est, ut angulum pro regno ponant, eo quod populos contineat, et quasi in tota domo fortissimum sit. Unde et Christus duorum populorum parietes continens, lapis dicitur angularis (Ephes. II). Quodque intulit : *Quomodo dicetis Pharaoni, filius sapientium ego, filius regum anti-*

A quorum, significat quod Ægyptii heros et deos auctores suæ gentis simulant, ^b Oron, et Isin, et Osirin, et Tiphonem.

(Vers. 14, 15.) *Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis : et errare fecerunt Ægyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius et vomens : et non dabit Ægypto opus quod faciat, caput et caudam incurvantem, et refrenantem.* Primum de interpretatione dicemus, et postea de his quæ scripta sunt, disseremus. Pro spiritu vertiginis interpretari potest et spiritus erroris. In eo quoque quod nos transtulimus, *incurvantem, et refrenantem*, possumus dicere *incurvantem et lascivientem*, ut intelligamus *senem et puerum*. Nos autem verbum Hebraicum ^c אַמְנוֹן (אַמְנוֹן), dum celeriter quæ scripta sunt vertimus, ambiguitate decepti, *refrenantem* diximus, quod significantius Aquila transtulit *στυγερόντα*, id est, qui nihil recte agit, sed omne perversum, ut puerum significaret. Est igitur sensus : Stulti facti sunt principes Taneos, et sapientes consilarii Pharaoni dederunt 206 consilium insipiens, et emarcuerunt principes Memphæos, et deceperunt Ægyptum angulum populorum, quia Dominus miscuit eis spiritum erroris atque vertiginis, ut ignorent quid loquantur, et errare faciant Ægyptum. Et sicut ebrius et vomens egerit quod ingesserat, et ubi sit, nescit, sed jacet mentis alienæ : sic nullum habebit Ægyptus opus, sive consilium, quod aut caput habeat, aut finem, aut venibus conveniat, aut pueris, quorum alii per nimiam ætatem desipiunt atque delirant, alii per lasciviam et infantiam ignorant quid agant. Hoc autem sive in Babylonia vastitate, sive in adventu Christi, et juxta litteram, et juxta spirituales intelligentiam recipere volueris, habebit consequentiam.

(Vers. 16, 17.) *In die illa erit Ægyptus quasi mulieres, et stupebunt et timebunt a facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse movebit super eam. Et erit terra Juda Ægypto in festivitatem : omnis qui illius fuerit recordatus, pavebit a facie consilii Domini exercituum, quod ipse cogitavit super eam. Molius reor etiam proprium errorem reprehendere, quam dum erubescio imperitiam constiteri, in errore persistere. In eo quod transtuli, *Et erit terra Juda Ægypto in festivitatem*, pro festivitate in Hebraico legitur אַגְגָּא (אַגְגָּא), quod interpretari potest et festivitas (unde et Aggæus in festivum vertitur) et timor, quod significantius Aquila transtulit *γύρωσος*, cum aliquis pavidus, et tremens circumferi oculos, et adventientem formidat inimicum. Ergo si voluerimus in bonam partem accipere, quod recordatio Judæ Ægypto sit gaudii, recte festivitas dicitur. Sin autem, ut arbitror, in timorem pro festivitate vertitur, intelligamus formidinem vel pavorem, quod cum Nabuchodonosor venerit, et omnes virorum fortium*

^a Vatic., in Ægypti terra ultra capiatur. Hoc, etc.

^b Idem Oron : ex Eusebio autem hæc quoque debantur.

^c Legebat Martian., Amnon et Hebraice, אַמְנוֹן.

Mss. Eqmon præferunt : textus ipse, ut reposuimus, אַמְנוֹן. Vide infra lib. VII, ubi hoc idem caput recurrit et locus

maius quasi mulierum fuerint dissolutæ, etiam vo- cabulum Judæ terrori sit Ægypto, quia dum ei vult auxilium præbere, tanta mala perpessa sit. De nos- tris temporibus nemo dubitat, quod comparatione Christianorum omnes Ethnici quasi mulieres sint, infirmas habentes sententias, et quidquid dixerint verti in stultitiam, dum stupeant tantam gentis con- versionem, et mirentur atque intelligant 207 ma- num Domini, et quicumque gentillum nominis chris- tiani fuerit recordatus, imbecillitatem idololatriæ timore fateatur.

(Vers. 18.) In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes lingua Chanaan, et jurantes per Dominum exercituum : civitas solis vocabitur una. Pro civitate solis, nescio quid volentes LXX interpretati sunt a asedec, quam quidam nostrorum b urbem jus- titiæ interpretatur, et ductus errore, quod juxta Hebraicum ARES (D-TT) scriptum sit, terram putat, quæ aliis litteris scribitur. Melius ergo trans- tulit Symmachus, civitas solis vocabitur una : ARES enim verbum ambiguum et testa dicitur et sol, eo quod utrumque areat, et siccum sit. Hunc locum non intelligens Onias, templum exstruxit in Ægypto in c oppido ἑλιουπόλεως. Lege Josephi Historias (Joseph. lib. xii, cap. 9). Alii Ares, id est, ὄστρακον, hoc est, testam, urbem Ostracinem intelligi volunt, et cæteras juxta Rhinocoruram, et Casium civitates, quas usque hodie in Ægypto lingua Chananitide, hoc est, Syra loqui manifestum est : et putant e vicino Syros atque Arabas a Nabuchodonosor in illam terram fuisse translatos. Porro qui in adventu Christi, et Romano imperio prophetiam disserunt, quinque civitates, vel legem Domini d, quæ in Alexandria primum interpretata est e, vel quinque

a Asedec. In Lexico Origeniano Hebraicorum nomi- num, nomen Asedec interpretatum ponitur justitia solis: unde conjicio Origenem hoc loco notatum. Porro nomen illud Asedec ignobile habueram, cum e ludi Græcum Lexicon Nomin. Hebr. ; nec mirum videri potest, quod cum Hieronymo ignoraverim vo- cabulum non Hebræum; sed an ipsis LXX Interpre- tibus confectum. E quo tamen fonte hauserint Græci nomen Asedec, mihi hodie omnino compertum; nempe e capite xix, 18, Isaïæ prophetæ, quod antea minus compertum habui, opponens huic voci ver- bum, Asedemoth. MARTIAN.

— In aliis tamen ejusdem Versionis codicibus rec- tius erat ἀχειρίς ab Hebræo D-TT. Vide quæ in Ori- geniano. Lexico annotavimus.

b Quod nostrum vocans, Latinum esse scriptorem ianuat S. doctor, Victorinum Petabionensem notare opinor, quo excepto, Commentatorum in Isaïam magnam apud Latinos silentium esse jam dixerat in Prefatione hujusce operis. Cæterum eadem fuit Eusebii sententia atque eadem pene dixerim verba : κατὰ δὲ τὸ ἀρχαῖόν τῆς αὐτοῦ διαλέξεως γῆς πόλις λέλε- κται, ὅπερ ὀστῶς, ἐν ἱερμηνευθείᾳ, πόλις τῆς γῆς κληθή- σεται ἢ μία πόλις, etc., id est, secundum accuratam vero disserendi rationem terræ civitas dicitur, quod ita reddi possit, Civitas terræ vocabitur una civitas. Et paulo supra, κατὰ μὲν τοὺς ὀ καλούμενον Ἀσεδέκ, ὃ δὲ σημαίνει, δεκαμόνητος. Secundum LXX quidem dicitur Asedec, quod significat justitiā.

c Josephus ἐν νόμῳ ἑλιουπόλεως, sive in territorio Heleopolis. Confer Hieronymum inferius lib. vii, ad hoc idem caput, et quæ ibi annotamus.

A Ecclesiæ ordines, episcopos, presbyteros, diaconos, fideles, catechumenos sentiunt : aut certe spiritua- lem legis intelligentiam, de qua et Apostolus ait : Volo quinque verbis loqui in Ecclesiis in sensu meo, quam decem millibus verborum in lingua (I Cor. xiv) : et quod una quinque civitatum appelletur civitas solis, 208 videlicet justitiæ, in cujus pennis est sanitas.

(Vers. 19-21.) In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domino. Et erit in signum, et in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti. Clamabant enim ad Do- minum a facie tribulantis : et mittet eis Salvatorem, et propugnatorem qui liberet eos. Et cognosceretur Domi- nus ab Ægypto, et cognoscent Ægypti Dominum in die illa, et colent eum in hostiis, et muneribus, et vota vovebunt Domino, et solvent. Ab hoc loco usque ad finem Ægyptiæ Visionis, sive Ponderis, et Judæi et nostri de Christi adventu intelligi volunt; sed illi vota sua differunt in futurum, nos quasi jam trans- acta retinemus. Diem autem pro tempore accipe : quamquam sub Onia Josephus hæc facta contendat, qui profugus in Ægyptum, cum turba plurima Ju- dzorum ædificavit templum, et altare, et propheta- tiam Christi cassa implere temeritate conatus est. Ita autem f unum altare dicitur, quomodo una fides, et unum baptisma, et una Ecclesia. Et titulus juxta terminum ejus Domino, haud dubium quin Evange- lium, et Apostolorum scripta significet. Quomodo enim supra juxta Tropologicam intelligentiam terra C Juda Ægypto formidabilis, sive solemnis, vetus ia- telligitur Testamentum : sic et titulus in terminis Ægypti, Evangeliorum historia demonstratur. Deni- que jungit : Et erit in signum, et in testimonium, Do-

d Scholas catechisticas et Scripturæ interpretandæ innuit, quæ primum Alexandriae institute sunt, ubi, ut ipse ait in Catalog. de Pantæno, a Marco Evange- lista semper ecclesiastici fuere doctores.

e Episcopos. Episcopatum hoc loco ordinem distinc- tum a presbyteratu agnoscit Hieronymus; neque me- minit inferiorum Ordinum, nempe Subdiaconorum et cæterorum minorum. MARTIAN.

— Hæc porro Eusebii sunt : πέντε δὲ πόλεις ἐν ἐκ- κλησία εἶναι ἂν αἱ διάφοροι παλαιοὶ· πέντε δὲ τάγματα διηρημένα, ἧγον τρεῖς ἀριθμοῖσι· τὸ πρῶτον τῶν προέ- δρων τάγμα, καὶ τὸ δεύτερον τῶν πρεσβυτέρων, τότε τῶν διακόνων τὸ τρίτον, καὶ τῶν ἐν Χριστῷ πεφωτισμένων τέ- ταρτον, καὶ ἐπὶ τούτοις τῶν ἐν εἰσαγγελίᾳ τυγχάνοντων. Quod autem maluisset Martianus, inferiores quo- que ordines, subdiaconum et cæteros nominari, etiamsi instituti ubique fuissent, minime ad rem erat : siquidem diaconorum nomine clerici minores comprehendi solebant, neque alterum ab illis caput constituiebant in Ecclesia : Optatus, lib. ii : Cum sint, inquit, quatuor genera capitum in Ecclesia, episcoporum, presbyterorum, diaconorum, et fidelium. Quid quod ex Eusebio, ut diximus, non suo sensu hic Hieron. loquitur?

f Ita Eusebius : ὅς δὲ μία πίστις καὶ ἐν βαπτισμα, καὶ μία ἐκκλησία εἶρηται, οὗτο καὶ θυσιαστήριον ἐν καθ' ὅλης τῆς Αἰγύπτου ἐγχαρμένον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ τυγχάνει. Tum, ἢ δὲ τῷ Χριστῷ θυσιαστήριον συν- ελεγμένα στήλη τὸ τῆς καινῆς διαθήκης εἶναι ἐν εὐαγγέ- λων, διορίζον τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύοντας τῶν Αἰγυπτίων ἀπὸ τῶν ἀπίστων.

minica videlicet passionis. Tunc hi qui crediderint, A concurrentibus Ægyptiis contra Ægyptios, et pugnante viro contra fratrem suum, et civitate contra civitatem dimicantē: cum persecutionis tempus^a ingruerit, 209 implorabunt Domini misericordiam, statimque Salvator adveniet, id est, Jesus, hoc enim in lingua nostra sonat. Et cognoscetur Dominus ab Ægyptiis, et cognoscent eum, sive persecutores qui fuerint superati, sive credentes præstanti auxilio liberati. Et colent eum in hostiis et muneribus, vota que vovebunt Domino et solvent. Respondeant Judæi: Lege præceptum est, ut altare non fiat nisi in loco uno quem elegerit Dominus Deus, et hostiæ tantum a Sacerdotibus Levitici generis immolentur (Deut. xxvi). Ecce Isaias aperte docet quod Ægyptii cognoscant Dominum, et colant eum, et hostias, et B munera offerant, et vota voveant atque persolvant. Si Ægyptii sacerdotium habent, impletur et in illis Pauli testimonium dicentis: *Translato sacerdotio, necesse est ut legis translatio fiat* (Hebr. vii, 12).

(Vers. 22.) *Et percutiet Dominus Ægyptum plaga, et sanabit eam: et convertentur ad Dominum, et placabitur eis, et sanabit eos.* Quem enim diligit Dominus, corripit, castigat autem omnem filium quem recipit. Persecutio non ad negationem credentium, sed ad probationem pertinet, et coronam.

(Vers. 23.) *In illa die erit via de Ægypto in Assyrios, et intrabit Assyrius in Ægyptum, et Ægyptius in Assyrios: et servient Ægyptii Assur.* Ante^b adventum Christi unaquæque gens suam habebat regem, et de illa ad aliam nullus ire poterat nationem: in C Romano autem imperio unum facta sunt omnia. Doctus lector veteres revolvat historias, et ab Euphrate usque ad Tigrim, omnem in medio regionem Assyriorum fuisse cognoscat. Ergo quos veteres Assyrios, nunc nos vocamus Syros, a parte totum appellantes. Quod autem dicitur: *Ægyptii servient Syris*, vel sic accipiendum, quod Romanæ legiones Syro instructæ (Al. instructo) milite Ægyptum custodiant, aut quod utriusque gentis inter se commercia sint, et abundantiam Ægypti Syriæ accipiant civitates, sicut e contrario Palestinæ et Phœnicis honis Ægyptus irrigetur. Quidam nostrorum male hæc ad mille annos referunt, et more Judæico in consummatione mundi 210 futura pronuntiant, quando Antichristus de Assyriis venturus, Ægyptum D Æthiopiamque possederit.

(Vers. 24, 25.) *In die illa erit Israel tertius Ægypto et Assyrio, benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens, Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrio: hæreditas*

^a Martian. irruerit; non recte.

^b Totum hunc sensum Hieron. ab Eusebio expressit, sed paucioribus. Quandoque autem ipsa interpretatur Eusebii verba, ut hæc sunt: *Πρὸ γὰρ Ῥωμαίων ἀρχῆς ἰδιαζοντας εἶχον βασιλείας οἱ τε Ἀγύπτου καὶ Ἀσσυρίοι. Τὸν ἰ-θι-ε: Ἀσσυρίους δὲ ἑταῖρα οἰμα καλεῖν τὴν γραφὴν, τοὺς νῦν καλουμένους Σύρους· κατὰ τὸ πάλαι δὲ οἱ τῶν Συρίων καὶ Μεσοποταμίαν οἰκούντας, Ἀσσυρίοι ἐχρημάτιζον.* Et infra: *Τίς οὖν ὀφθαλμοῖς*

autem nos Israel. Nequaquam Israel inter Ægyptium et Assyrium medius elidetur, nunc Antiochis et Demetris ad se e Judæa trahentibus regnum, nunc Ptolemæis possessionem ejus sibi vindicantibus; sed et ipse sub Romano imperio, ac per hoc Christi imperio constituta, erit ejus conditionis, cujus et Ægyptus et Assyrii, et benedicetur in omni terra. Quia ex Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Tunc dicitur a Domino: *Benedictus populus meus Ægypti*: quando nequaquam Moyses, sed Christo Domino præeunte, infinita hominum millia solitudines repleverint, et Pharaone submerso, dixerint in deserto: *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est: equum, et ascensorem dejecit in mare* (Exod. xv, 1). Tunc et opus manuum Domini erit in Assyriis; hæ enim vel maximæ gentes monarchorum florent examiniibus, Ægyptus, et Mesopotamia, et pari inter se pietate contendunt. Hæreditas autem Christi Israel, hoc est, nativitas, et crucis, et resurrectionis, ascensionisque ejus loca, ad quæ de toto orbe concurritur.

(Cap. XX. — Vers. 1.) *Anno quo ingressus est Thartam in Azotum, cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, et pugnasset contra Azotum, et cepisset eam. In tempore illo locutus est Dominus in manu Isaiæ filii Amos, dicens: Vade et solve saccum tuum de lumbis tuis, et calcamenta tua tolle de pedibus tuis: et fecit sic, vadens nudus et discalceatus. Dixitque Dominus: Sicut ambulavit servus meus Isaias nudus et discalceatus, trium annorum signum, et portentum erit super Ægyptum, et super Æthiopiæ. Sic minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti, et transmigracionem Æthiopiæ, juvenum et senum nudam et discalceatam, discooperitis natibus, ignominiam Ægypti. Et timebunt, et confundentur ab Æthiopia spe sua, et ab Ægypto gloria sua. Et 211 dicit habitator insulæ hujus in die illa: Ecce hæc erat spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, ut liberaret nos a facie regis Assyriorum, et quomodo effugere poterimus nos? Totam posuimus capituli hujus continentiam, ut per partes singula disseramus. Azotus quæ Hebraice dicitur אַצוֹת (אַצוֹת), urbs fuit potentissima Palestinæ de quinque urbibus: hanc Sargon rex Assyriorum, qui septem nominibus appellatur, misso duce exercitus sui, cui nomen erat Thartan, cepit et tenuit. Eo igitur tempore quo vicina civitas capta est, præcipitur Isaiæ, ut deposita sacca tunica (hic enim erat^d habitus prophetalis populi delicta plangentis), et calcamentis e pedibus, quæ LXX caligas vocant, nudus et discalceatus incederet, typum præbens captivitatis Ægyptiæ et Æthiopum, qui Ægyptiis in*

ὀρῶν στρατόπεδα Ῥωμαϊκὰ Σύρον ἀνδρῶν κατὰ κεφαλὰς τῶν Ἀγυπτίων ἐγκαθήμενα, Ἀγυπτίους τε τοῦτοια δουλεύοντας, οὐκ ἀνεκπλαγίη τὴν τῆς προφητείας ἐκβασιῶν; Et denique, *Νῦν δὲ ὁ παρῶν λόγος κοινοῦνται αὐτοῖς καὶ ἐπιμαζίαν θεοπέρας, quæ infra repetit.*

^c Vatic. Judææ, qui et mox Tholonæis habet pro Ptolomæis, de qua lectione paulo superius diximus. ^d Verbum erat suffectus et daubus mss. Πουζμοδι alia passim e u. s. restituimus.

adjutorium fuerant: quod quomodo Isaias nudus ambularet, et scditatem cernentibus nudis natibus demonstraret: ita omnis Ægyptus atque Æthiopia, populante Assyrio, nudæ serent, et nihil omnino in terra remaneret. Nec hoc aliquis putet superiori fideitati, quæ Ægyptiis repromittitur, esse contrarium: quia ibi post mala de futura beatitudine prædicatur: hic autem præsens narratur captivitas, per quam deleta Israel et Damasco, et Philistim, recta via perrexit Ægyptum, et ipsos pariter Æthiopesque superavit. Quod ne cui videatur ambiguum, ipsius Isaiæ ponamus testimonium: *Reversus autem Rapaces, invenit regem Assyriorum præstantem adversus Lobnam: audiverat enim quia profectus esset de Lachis: et audivit de Tharaca rege Æthiopiæ dicentes: Egressus est ut pugnet contra te (IV Reg. xix, 8, 9).* Simulque discimus obedientiam prophetarum, quod vir nobilis (tradunt enim Hebræi Isaiam sacerdotem fuisse Manasse filii Ezechiae regis Juda) non erubuerit nudus incedere; sed Dei præceptis nihil honestius judicans, deposuerit saccum, quo abjecto nudus fuerit, unam prius habens tunicam, et ipsam cilicium. Quod autem dicitur: *Trium annorum signum, et portentum erit super Ægyptum et super Æthiopiæ,* hoc significat, quod tribus annis ab Assyriis Ægyptus vastanda sit et Æthiopia. *Tunc, inquit, dicit habitator insulæ hujus,* hoc est, Jerusalem **212** quæ vicinarum gentium fluctibus tunditur: *Hæcine erat spes nostra?* et ad hos confugimus, ut nobis præberent auxilium, qui se de captivitate malo erueri non quiverunt? Est igitur hic ordo providentiæ Dei, omne hominum genus inflexibili iudicio dispensantis. Contra Dei iram Israel speravit in Damasco: diruatur civitas quæ adversum illius voluntatem impiis præstat auxilium. Judas speravit in Ægyptiis: et Ægyptus destruitur. Ægyptii confisi sunt in Æthiopiis: Æthiopes quoque vincantur ab Assyriis. Assyrii superbierunt, non Dei, sed suarum virium arbitantes esse victoriam: et ipsi vincantur a Babyloniis. Babylon elevavit contra Deum caput: et ipsa a Medis Persisque superetur. Persæ et Medi ex parte persecuti sunt populum Dei, et aries sævissimus ad Orientem et Occidentem omnes populos ventilavit: veniat hircus Alexander, et conterat eum pedibus suis. Et iste qui ultra modum erectus est, veneno pereat, regnumque ejus dividatur in partes: et cum multo tempore inter se collisum fuerit, Romano vincente, populetur. Romanus ipse ferratis dentibus unguibusque sanctorum carnes, et cretato ore laceravit: excidatur lapis de monte sine manibus, et potentissimum primum regnum ac ferreum, deinde fragile et infirmum, in testarum modum conterat (*Daniel. II*).

(Cap. XXI. — Vers. 1.) *Unus deserti maris.* Nisi in consequentibus hujus capituli legerem: *Babylon detecta facta est mihi in miraculum.* Et iterum: *Cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra.* Et supra: *Ascende Elam, et obside Medes: dabitarem quod esset hoc Poudus, quod de-*

serto mari imponitur: Perspicuum ergo est, quod desertum mare Babylon appellatur, Jeremia dicente ex persona Dei: *Et desertum faciam mare ejus, et sicabo terram illius, et erit Babylon in tumulos arenarum (Jerem. LI, 56, 57).* Mare autem propter multitudinem habitantium dicitur. Unde et supra Ægypti multitudo mari comparata est. Desertum faciet Dominus mare Ægypti. Quod autem Medi et Persæ pugnaverint contra Babylonem, et subverterint eam, in supradicto Jeremia legimus: *Acuite sagittas, implete pharetras. Suscitabit Dominus spiritum regum Medorum 213 et contra Babylonem mens ejus, ut perdat eam, quoniam ultio Domini est, ultio Templi sui. Super muros Babyloniæ levate signum, augete custodiam, elevate custodes, præparate insidias: quia cogitavit Dominus, et fecit quæcumque locutus est contra Babyloniæ habitatores. Et rursum: Levate signum in terra, clangite buccina in contribus, sanctificate super eam gentes, annuntiate contra illam regibus Ararat, Menni, et Ascenes, numerate contra eam Tapoar, adducite equum quasi bruchum aculeatum. Sanctificate contra eam gentes, reges Mediæ, duces ejus et universus magistratus ejus, cunctamque terram potestatis ejus. Et commovebitur terra, et turbabitur, quia vigilavit contra Babylonem cogitatio Domini, ut ponat terram Babyloniæ desertam, et inhabitabilem (Jerem. LI, 11, 14, seqq.).*

(Vers. 1, 2.) *Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi. Vox Babyloniæ populi timentis inducitur, sive ipsius Babyloniæ, quod audiat Medos et Elamitas contra se exercitum præparare, et venire de solitudine, ponitque comparisonis exemplum. Sicut, inquit, ab Africo vento vehemens tempestas venire consuevit: ita mihi de solitudine vastitas venit, de terra horribili, cujus ne nomen quidem audire possum absque formidine. Visio dura nuntiata est mihi: quid enim durius quam præsens captivitas?*

Qui incredulus est, infideliter agit: et qui depopulator est, vastat. Potest in Hebræo ita legi: *Qui cædis, cæde; et qui vastas, vasta,* ut ad ipsum Elamitem et Medum prophetiæ vaticinium dirigatur, hortantis eum implere quod cœpit, intrepidum ascendere, obsidere potentissimam civitatem. Sin autem sic legitur, ut transtulimus, quasi de persona tertia dicatur, *qui incredulus est, infideliter agit: et qui depopulator est, vastat:* cum superioribus copulandum est, in quibus sibi Babylon visionem duram prædicat nuntiatam.

Ascende Elam, obside Medes: omnem gemitum ejus cessare feci. Ne timeas, inquit, o Persa et Medes, Babyloniæ multitudinem, ne illius præteritam potentiam reformides: omnem gemitum ejus ac pondus, quo te ante premere consueverat, cessare feci: seu quod nullus jam gemat et doleat pressus potentia Babyloniæ: seu quod tantis malis oppressa sit ipsa Babylon, ut ne **214** gemitum quidem liberum habeat.

(Vers. 3, 4.) *Propterea repleti sunt tumbi mei dolore: angustia possedit me, sicut angustia parientis: corruï cum audirem, conturbatus sum cum viderem. Emarcuit cor meum, tenebræ obscuraverunt me.*

bylon, dilecta mea, posita est mihi in miraculum. Prophetæ ideo obscuri sunt, quia personæ in his plurimæ commutantur. Ergo et nunc vox Isaïæ inducitur plangentis Babylonem spiritu prophetali, quod tanta mala super eam ventura sint, ut ipse qui narrat, timore superatus nequeat in verba prorumpere, videns tantæ multitudinis sanguinem fundi : et misericordiæ motus affectu (homo enim de hominibus loquitur) non minus doleat, quam mulier ululare in partu solet ; sed conturbatus et trepidus, et in terram corruens, caligantibus oculis nesciat quid loquatur. Pro eo autem quod nos vertimus : *Babylon, dilecta mea*, in Hebræo legitur, מַסְעֵרָה עֲסָרָה (מַסְעֵרָה עֲסָרָה); et est ipsum verbum quod in principio Babylonii Oueris posuimus, *super montem caliginosum* : pro caliginoso enim, seu tenebroso scriptum est *Neseph*. Proprieque hæc **B** urbs sic vocatur, propter altitudinem et erectum usque ad cælum superbiæ verticem.

(Vers. 5.) *Pone mensam, contemplare in specula comedentes et bibentes : surgite, principes, arripite clypeum.* Locus isto dupliciter accipitur : o Medi et Elamitæ, quibus supra dixi : *ascende Elam, obside Mede*, sumite cibum, futuro vos prælio præparate, ne postquam dimicationis tempus advenierit, lassitudo vos retrahat. Cumque comederitis et biberitis, surgite, arma corripite, Babylonium debellate. Quodque ait, *contemplare in specula*, hoc sensu legitur : diligenter quæ ventura sunt, prospice. Potest et sic intelligi : o Babylon, para Balthasar filio Evilmarodach nepoti Nabuchodonosor regi tuo mensam atque convivium, et vide quid post cibum eveniat, in quo scortis et concubinis in vasis Domini propinabit. O principes, qui cum rege accumbitis, Medos autem Persasque significat, surgite et ad interficiendum regem arma corripite. Hoc plenius in Danielis volumine discimus (Cap. v).

(Vers. 6 seqq.) *Hæc enim mihi dixit Dominus : vade et pone speculatorem, et quodcumque viderit, annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, et ascensorem 215 cameli. Et contemplatus est diligenter multo intuitu, clamavitque leo : super speculam Domini ego sum stans jugiter per diem, et super custodiam meam ego sum stans totis noctibus. Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum, et respondit et dixit : cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculpitilia deorum ejus contrita sunt in terra. Tritura mea, et fli aræ meæ, quæ audivi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis.* Causas reddit superioris formidinis, quare angustia possederit eum sicut parturientem, et corruerit audiens, et perterritus sit, ac tenebroso horrore circumdatus. Hæc, inquit, dixit Dominus mihi : vade et constitue speculatorem, ut spiritu prophetali tibi futura prænuntiet ; quem cum posuisssem in speculam, vidit venientem bigam, et aurigam desuper, asinumque, et camelum currum trahere. Significat autem Cyrum Persarum regem atque Medorum, cum parvo et magno imperio venientem. Persæ enim ante Cyrum ignobiles erant, et nullius inter gentes loci habebantur ; Medi semper

A potentissimi. Iste ergo unus ascensor, duarum gentium fultus exercitu, venit contra Babylonem : et speculator ille qui positus erat, ut ventura prospiceret, clamavit quasi leo, sive ipse propheta appellatur leo. Et quia dubium erat de persona speculatoris, qui Cyrum viderat ascendentem, ipse exponit manifestius, et ait : *Super speculam Domini ego sum stans jugiter per diem*, speculatorem Domini se esse pronuntians, qui semper positus in officio prophetali, et diebus ac noctibus Domini parens imperio, quodcumque jusserit loquitur. Quid igitur clamavit leo : *Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum* : haud dubium quin Cyrus indicetur. Et respondit et dixit ipse leo qui supra clamaverat : *Cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculpitilia deorum ejus contrita sunt in terra.* **B** Vastante enim ascensore bigæ, Babylon usque in æternum deleta est, et Belis templum omniaque idola usque ad solum strata. Quod autem sequitur : *Tritura mea, et fli aræ meæ*, ad Jerusalem apostropham facit, et ad Templum quod in area Ornæ situm est, dicitque ad eam : o Jerusalem, et popule fli Templi mei, non tibi videatur incredulum esse quod dixi : non mea enim verba sunt, sed Domini et per os 216 meum illius verba resonarunt. Quidam putant, sed male, hoc non ad Jerusalem, sed ad Babylonem dici, de qua et supra *Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum* ; et esse sensum : quæ contrivisti me, eris et ipsa contrita, non meo sermone, sed Domini potestate, quæ tibi hæc ventura prænuntiat. Quid sibi autem voluerint in hoc loco **C** LXX interpretes, ut pro leone, qui Hebræo dicitur אַרְיָא (אַרְיָא), uriam transtulerint, non satis intelligo, præsertim cum supradictus sacerdos *Urias*, qui vocatur in testimonium, aliis litteris scriptus sit.

(Vers. 11, 12.) *Onus Duma. Ad me clamat ex Seir : custos, quid de nocte? custos, quid de nocte? Et dixit custos, venit mane et nox : si quaritis, quærite, convertimini, venite.* Pro *Duma*, LXX *Idumæam* ponunt. Est autem *Duma* non tota *Idumæa* provincia, sed quædam ejus regio quæ ad Austrum vergit, et ab urbe Palæstinæ, quæ hodie dicitur *Eleutheropolis*, viginti distat millibus : juxta quam sunt montes *Seir*, sumpto ab auctore nomine ; *Seir* quippe interpretatur *hispidus et pilosus*, quod *Esau* fuit. In *Abdia* propheta plenius super hac gente a nobis disputatum est : in quo necesse fuit veterem historiam revolvere, et *Ezechielis* *Jeremiæ*que easdem in testimonium trahere *Visiones*, et maxime prophetiam contra montem *Seir* (*Ezech.* xxv et xxxv, *Jerem.* xliix). Et illud de Psalmis : *In Idumæam extendam calcamentum meum.* Et alibi : *Tabernacula Idumæorum et Ismahelitarum, Moab, et Agarenis, Gebal et Ammon, et Amalech* (*Ps.* lxx, 10 ; *Ps.* lxxxii, 7, 8). *Amos* quoque inquit : *Super tribus sceleribus Edom, et super quatuor non avertebor eum, eo quod persecutus sit in gladio fratrem suum, et violaverit misericordiam suam* (*Amos* 1, 11), sive, ut *Symmachus* transtulit, *viscera sua*, quod adversus cognatos populos ausus sit dimicare, et hostili hodie dissidere. Fuit autem regio [*Ab. regia*] *Esau*;

in regione Duma, hoc est, in montibus Seir. Hanc ut metropolim, juxta ordinem superiorum Visionum, ab Assyriis, sive a Nabuchodonosor expugnatam esse credimus, memoremque pristini generis, quod de Abraham et Isaac sit stirpe generata, implorasse auxilium Dei, et necessitate cogente, illius clementiam flagitasse. Narrat ergo nunc Dominus: qui obsidetur in Seir, et ab hostibus cingitur, meum imploras auxilium, et dicit: o custos Israel, qui populum tuum **217** tueris custodia sempiterna, et quasi in nocte, illis dormientibus, vigilas, ne hostis irrumpat; quare et nos qui de ejus^a semine sumus, non simili clementia protegis? Quibus ego custos vigilque respondeo, de quo scriptum est: *Non dormitabit neque obdormiet qui custodit Israel* (Ps. cxx, 4). Venit mane populo meo, et nox genti Idumæorum; illis præbebo lucem, vos in tenebris derelinquam. Vel certe ita: venit lux nocte transacta; si mecum invocatis auxilium, et estis de stirpe servi mei Abraham, nolite me tantum in necessitatibus querere, sed toto ad me animo convertimini. Venite, et suscipiam penitentes. Hoc juxta historiam dictum sit: cæterum propter similitudinem literæ, et ex eo quod RES et ΔΑΛΕΥΗ, non multum inter se discrepent, quidam Hebræorum pro Duma, Romam legunt, volentes prophetiam contra regnum Romanum dirigi, frivola persuasione, qua semper in Idumææ nomine Romanos existimant demonstrari: Duma autem interpretatur silentium.

(Vers. 13 seqq.) *Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanum. Occurrentes sistenti forte aquam: qui habitatis terram Austri, cum panibus occurritis fugienti. A facie enim gladiatorum fugerunt, a facie gladii imminentis, a facie arcus extenti, a facie gravis prælii. Quoniam hæc dicit Dominus ad me: Adhuc in uno anno quasi in anno mercenarii: et auferetur omnis gloria Cedar, et reliquæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Israel locutus est. Querenti mihi et diu cum deliberatione tractanti quæ esset Arabia, ad quam propheticus sermo dirigitur, utrum Moabitæ, an Ammonitæ, et Idumæi, cunctæque aliæ regiones, quæ nunc Arabia nuncupantur, occasionem tribuit in hac eadem Visione quod sequitur: Auferetur omnis gloria Cedar, et reliquæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur* (Isai. xxi, 16, 17), Ismaelitas debere intelligi. Liber Geneseos docet ex Ismaele Cedar et Agarenos, qui perverso nomine Saracenos vocantur, esse genitos. Hi per totam habitant solitudinem, de quibus puto et poetam dicere: *Lateque vagantes Barcari* (Virg. Æneid. iv); et supradictum volumen, *Contra faciem omnium fratrum suorum habitabit* (Gen. xvi, 12): eo quod latissima eremus **218** ab India ad Mauritianiam usque tendatur, et Atlanticum Oceanum, quod puto Jeremæ titulum sonare: *Ad Cedar et ad regna Asor, quæ percussit Nabuchodonosor rex Babylonis* (Jer. xlix,

28); statimque sequitur: *Hæc dicit Dominus, surgite et ascendite ad Cedar, et vastate filios Orientis: tabernacula eorum, et greges eorum capient, pelles eorum et omnia vasa, et camelos tollent sibi* (Ibid., 29): et iterum: *Inivi enim contra vos Nabuchodonosor rex Babylonis consilium, cogitavit adversus vos cogitationes. Surgite et ascendite ad gentem quietam, et confidenter habitantem, ait Dominus: non ostia, non vectes eis: soli habitant. Et erunt cameli eorum in direptionem, et multitudo jumentorum in prædam. Et dispergam eos in omnem ventum qui sunt attensi in comam: et ex omni confusio eorum adducam interitum super eos, ait Dominus: eritque Asor habitaculum draconum deserta in sempiternum: non manebit ibi vir, nec incolet eum filius hominis* (Ibid., 30 seqq.). Totum prophetiæ testimonium de Jeremia posui, ut quæ sit Cedar, indubitanter intelligas. Et considera quomodo Ismaelitarum, hoc est, Saracenorum proprie gentem descripserit, quia habitant in tentoriis: qui quas nox compulerit, sedes tenent: quibus armenta sunt, et pecora camelorumque greges: qui non habent ostia nec vectes: non enim versantur in urbibus, sed in solitudine habitant. Et hi ergo a Babylonis delecti sunt, eo quod Asor civitatem, quæ metropolis gentis illius in eremo fuit, usque ad solum subverterint: et tamen cum camelorum et ovium greges capti sunt [At. sint], pellesque eorum atque tentoria sorte divisa: non omnis gentis illius significatur interitus, eo quod dromedaris camelis centum et amplius millia uno die per vastam solitudinem fugere soleant, *Auferetur, inquit, omnis gloria Cedar: et imminuto sagittariorum numero, quia maxime pollent arte pugnandi: cæteri qui fugerint, remanebunt. Quia intelleximus quæ sit Cedar, et quæ Arabia, quæque Asor, videamus Isaias propheta quid dicat: In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanum.* Verbum ARAB (אַרָב), ut sæpe^b jam diximus, et vesper, et Arabia, et cornus, et planities, et Occidens appellatur. Et pro eo quod nos juxta LXX transtulimus, **219** dormietis, potest interpretari, morabimini, sive habitabitis, hoc est ἀλθίσιστος, quod Hebraice dicitur THALINU (תַּלִּינָו). DODANIM (דֹּדָנִים) quoque in propinquos vertitur et cognatos. Itaque prædicitur nunc Judæis, qui obsidionem Babyloniam effugere poterint, et de totius provinciæ vastitate ad eremum transire vicinam, quod habitaturi sint in solitudine Arabiæ in itinere quod ducit ad fratres. Rursumque ad Ismaelitas sermo convertitur, et eos ad misericordiam cohortatur: currite, et lassis fratribus ac periclitantibus ardore sitis, obvii ferte aquas: tantus enim fervor est solis, ut nisi subveneritis, in solitudine pereant: et non solum aquas, sed etiam panem ferte fugientibus, ut quos confecit obsidio, vestra clementia relevet. Simulque reddit causam quare hæc imperet fieri, dicens: fugerunt Babylonium gladium, fugerunt arcus Elamitarum, fugerunt imminens prælium. Nec despiciatis miseros: cito veniet

^a Vatic., qui de ejus genere sumus.

^b Vid. paulo superius in cap. xv, col. 188.

et vestra captivitas. Quomodo enim velox mercenarii annus est, et omnem laborem brevem putat, dum ad desideratam mercedem perveniat: sic universa gloria filiorum Cedar auferetur a vobis, et sagittæ vestræ conterentur, et parvus remanebit numerus pugnatorum. Quidam volunt ex eo quod dicitur, *adhuc in suo anno, et auferetur omnis gloria Cedar*, non Babyloniam captivitatem prædicari, de qua et Jeremias loquitur, sed Assyriorum, qui post unum annum vastationis Judaicæ, Saracenos latissime persecuti sunt. Illum præterea locum, in quo nos transtulimus: *Qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti*: et quasi ex persona Domini imperativo modo legimus, in Hebræo sic legi posse affirmant: *Qui habitant terram Austri, cum panibus occurrerunt fugienti*; ut cum Deus eis dixerit, *occurrentes sitienti ferte aquam*, illi inimica mente panes tulerint [*Al. tollerent*] absque aqua, ut cibo augerent sitim.

(Cap. XXII. — Vers. 1.) *Onus vallis Visionis. LXX*, licet non habeatur in Hebræo, manifestus transtulerunt, *verbum vallis a Sion*. Hæc enim civitas seminarum prophetarum est, in qua exstructum Templum, et Visiones Domini multiplicatæ sunt. Quia ergo inter cæteras gentes ponitur, **220** et reputatur una de plurimis, nequaquam mons appellatur, juxta illud propheticum: *Fundamenta ejus in montibus sanctis: diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob* (*Ps. LXXXVI, 1*); sed vallis, ex eo quod humiliata sit. Aliis verbis hoc ipsum Jeremias loquitur: quando accepit calicem plenum vini, et dat universis gentibus, ac novissime porrigit Jerusalem, ut bibat, et vomat, et ruat, et insaniat: significans a Babyloniis, et hanc esse vastandam (*Jerem. xxv*). Quod plenius Regum et Jeremiæ narrat historia. Ex quo intelligimus omnium creatorem æqualiter esse Deum, et eodem cuncta dispensare judicio, juxta illud quod ipse loquitur per Amos: *Numquid non ut filii Æthiopum vos estis mihi filii Israel? ait Dominus. Numquid non Israel ascendere feci de terra Ægypti, et Palæstinos de Cappadocia, et Syros de Cyrenæ? Ecce oculi Domini super regnum peccans* (*Amos ix, 7*). Ne putarent Judæi idecirco se meritorem habere privilegium, quia educti essent de Ægypto, dicit etiam cæteras gentes ad alias terras suo imperio fuisse translatas.

Quidnam tibi quoque est, quia ascendisti et tu omnis in tecta, clamoris plena, urbe frequens, civitas exultans? Referebat mihi Hebræus, præsentem Visionem non pertinere ad illud tempus, quo Nabuchodonosor Jerusalem cepit, et Sedechiam vinctum oculisque privatam duxit in Babylonem; sed ad Sennacherib tempora, quando Sohas Pontifex magnam partem prodidit civitatis, et tantum Sion, id est, arx et Templum, ac nobiles remanserunt, in exemplum Romanæ urbis, quæ irruentibus Gallis, patricios et florem juventutis in arce servavit. Nos autem possumus, et de Babylonia captivitate dicere: quamquam Euse-

bius omnia ad Christi adventum referat, et putet Vespasiani Titique temporibus fuisse completa. Carpat ergo singula, triplicem expositionem breviter attingentes. *Quidnam tibi quoque est? quid habes, inquit, Sion, quod etiam tu ascendisti omnis in tecta?* Quando dicit, *etiam tu*, ostendit quod cæteri prius ascenderint. Num et tu reputata es inter gentes, quæ ab hostibus obsideris, et tecta conscondis plena ululatus et planctus miserabilium feminarum, urbe quondam regia?

221 (Vers. 3.) *Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui in bello. Cuncti principes tui fugerunt simul: duroque ligati oculi. Omnes qui inventi sunt, vincti sunt pariter: procul fugerunt*. Si ad Sennacherib tempora referas, quando ex parte capta est civitas, recte dicuntur non fuisse vici gladio, nec occisi in bello, sed proditione, aliis ex urbe fugientibus; aliis, quos hostis oppressit, vinculis alligatis. Sin autem ad Babyloniam captivitatem, quod et verius est: dicemus quod non pugna, sed obsidione superati sint. Quod si in adventu Christi, juxta Eusebium, tropologice intelligere volueris: dicas eos interfectos non gladio, sed infidelitate, omnesque principes eorum recessisse a Deo, et peccatorum funibus alligatos, nec quemquam fuisse de Pharisæis, qui non diaboli retibus alligatus sit.

(Vers. 4.) *Propterea dixi, recedite a me, amare febo: nolite incumbere, ut consolemini me super vastitatem filiarum populi mei*. Si in vastitate Babylonis lacrymatur Propheta lugentis affectu, et dicit: *Angustia possedit me, sicut angustia parientis: corruï cum audirem, conturbatus sum cum viderem, emarcuit cor meum, tenebræ stupefecerunt me: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum*, quanto magis nunc in urbis suæ ruina nullam accipere consolationem potest, totum se planctibus tradens!

(Vers. 5.) *Dies enim intersectionis, et conculcationis, et fetuum Domino-Deo exercituum in Valle visionis*. Reddit causas juxta triplicem intelligentiam, quare dixerit: *Recedite a me, amare febo*; quia conculcata sit Sion, mons quondam visionum, et nunc vallis fetuum.

(Vers. 6.) *Scrutans murum, et magnificus super montem: et Elam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, et parietem nudavit clypeus*. Describitur Babylonis exercitus intrans urbem, templum occupans, et quadrigis per plateas superbus incedens. Quodque auratos postes, et marmorum crustis vestitos parietes, clypeus, qui alia solet legere, nudaverit, eleganter in Hebræo resonat, sensusque pulcherrimus est, quod scutum non protexerit quempiam, sed nudaverit: eo quod per robur militum omnes opes eruta sint. Sin autem Elamitæ ponantur in prælio, quæ urbs Assyriorum est: non potest referri ad tempora Romanæ **222** subversionis, nisi forte cuncta allegorice interpretemur.

(Vers. 7-9.) *Et erunt electæ valles tuæ plenas qua-*

* In Vatic., *verbum vallis visionis Sion*.

drigarum, et equites ponent sedes suas in porta. Et revelabitur experimentum Judæ, et videbis in illa die armamentarium domus altus, et scissuras civitatis David videbitis, quia multiplicatæ sunt. Manifeste captivitatem describit, quæ undecimo anno regis Sedechiæ facta est, de qua et Jeremias loquitur: *Ecce ego convocabo omnes cognationes regnorum Aquilonis, ait Dominus, et venient, et ponet unusquisque solum suum in introitu portarum Jerusalem, et super omnes muros ejus in circuitu (Jerem. 1, 15).* Quod ne putemus voce prædictum, et opere non expletum, idem Jeremias ait: *Undecimo anno Sedechiæ, mense quarto, quinta mensis, aperta est civitas, et ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, et sederunt in porta media (Jer. xxxix, 2).* Tunc ergo in circuitu civitatis Jerusalem, innumerabilis est fusus exercitus, et aperta sunt Sancta sanctorum, et armamentarium, quod nemore consitum erat, hostili populatione reseratum, et per cunctas urbis partes divisus muris hostis ingressus est.

(Vers. 10, 11.) *Et congregastis aquas piscinæ inferioris, et domos Jerusalem numerastis, et destruxistis domos ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, et aquam piscinæ veteris: et non speziastis ad eum qui fecerat eam, et operatorem illius de longe non vidistis.* Narrat quomodo obsidioni paraverint civitatem, et aquas inferioris piscinæ, quæ capi poterant, ad superiorem munitionem transtulerint, destructisque domibus, muros ædificaverint, et per singulas cognationes, quæ domus quantum aquæ deberet accipere, dinumerarint, fecerintque cisternam inter duos muros, et piscinam veterem instaurarint ad servandas aquas: et non magis Dei invocaverint auxilium, qui conditor urbis sit, piscinæque Dominus; quasi aliis verbis dixerit: *Fiduciam habuistis in homine, et non in Deo, qui factor est hominis.* Quidam juxta mysticos intellectus piscinam veterem, Legis umbram intelligunt, et inter duos muros, novum videlicet et vetus Testamentum, ædificatam lacum Phariseorum traditionibus atque mandatis, qui aquas continere non possit: et non respexisse eos ad Filium Dei, nec illius præsentiam credidisse quem olim non viderint, quia semper Dei præceptis increduli fuerint.

(Vers. 12-14.) *Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa fletum, et ad planctum, et ad calvitiolum, et ad cingulum sacci. Et ecce gaudium et lætitia occidere vitulos, et jugulare arietes, comedere carnes, et bibere vinum: comedamus et bibamus, eras enim moriemur, et revelata est in auribus meis Domini exercituum. Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini, dicit Dominus Deus exercituum.* Captivitate præseente et obsessa Jerusalem, cum ferrum, fames, et vis urgeret urbem, Jeremias ad poenitentiam populum provocabat (Jerem. xxiv), et e contrario reges ac principes, et vulgus miserabile despera-

lone pereuntium se tradebat epulis. Nihil autem sic offendit Deum quam post peccata erecta cervix, et ex desperatione contemptus. Quod et per Amos loquitur: *Super tres et quatuor impietates non everabor eum; quod et cogitaverit, et fecerit, et non egerit poenitentiam: Insuper et docerit malum.* Unde et nunc dicitur: *Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini (Amos 1, 4).* Putant allegorici Interpretes de passione Christi esse prædictum, quod vocaverit Deus etiam post crucem Domini Salvatoris infelicem populum ad poenitentiam, et nihilominus ille se desperationi tradiderit, et voluptati. Principium quippe Istius visionis, in quo ait: *Clamoris plena, urbs frequens, civitas exultans,* ad illud tempus referant, quando a Pharisæis populus inclatus, pari contra Jesum voce resonabat: *Crucifige, crucifige talem: non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 6, 7).* Hujus testimonii exemplo etiam Apostolus abusus est, scribens ad Corinthios de resurrectione: *Si mortui non resurgunt, manducemus, et bibamus, eras enim moriemur (1 Cor. xv, 52).*

(Vers. 15 seqq.) *Hæc dicit Dominus Deus exercituum: vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum Templi, et dices ei: quid tu hic? aut quasi quis hic, quia excidisti tibi hic sepulcrum? Excidisti in excelsis memoriam, diligenter in Petra tabernaculum tibi. Ecce Dominus asportari te faciet: sicut asportatur gallus gallinaceus, et quasi amictum sic sublevari te. Coronans coronabit te tribulatione, quasi pilam mittet te in terram latam, et spatiosam: ibi morieris, et ibi erunt currus gloriæ tuæ; ignominia domus Domini tui. Et expellam te de statione tua, et de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa, vocabo servum meum Ellacim filium Helciæ. Et induam illum tunica tua, et cingulo tuo confortabo eum, et potestatem tuam dabo in manu ejus: et erit quasi pater habitantibus Jerusalem et domui Juda. Et dabo clavem domus David super humerum ejus, et aperiet, et nemo erit qui claudat: et claudet, et non erit qui aperiat. Et figam illum pazillum in loco fidei, et erit in solium gloriæ domui patris sui. Et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus, vasorum diversa genera: omne vas parvulum, a vasis craterarum usque ad omne vas musicorum. In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur pazillus qui firmus fuerat in loco fidei, et frangetur et cavet, et peribit quod pependerat in eo, quia Dominus locutus est.* Supra diximus Sobnam fuisse pontificem, qui Assyriis prodidit civitatem. Sed quia hoc traditionis est Hebraicæ, et Scriptura non loquitur, intelligimus eum superbum, tumidum, et voluptuosum, suisque pedibus populos conculeantem: et quia fecerit cuncta quæ Propheta describit, sacerdotium ejus ad Ellacim filium Helciæ fuisse translatum, ut illo ejecto, novus Pontifex fieret. Ex quo intelligimus, omni studio superbiam declinandam, quæ of-

^a Alii. ad aquam, quam præfert et Victor. lectionem.

^b Vatic., ad superiorem munitionemque transtulerint.

^c Euseb. ait: 'Ελεγε τοίνυν ὁ Ἑβραῖος ἀρχιερεὺς γενῆσθαι τὸν Σοβμᾶν πρυτανὴν τῆς, καὶ τὸν βίον ἀσπασθῆναι ἀνδρᾶ, ὃς καὶ προδοῦναι τὸν λαόν, etc.

fendit Deum, et ne pontificatus quidem privilegio tuta esse potest. Iste est Sobna (sicut quidam putant) et Eliacim, de quibus idem Propheta subiecit: *Misit rex Assyriorum Rabsacem de Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam in manu gravi: et stetit in aquæductu piscinæ superioris, in via agri fullonis, egressusque est ad eum Eliacim filius Helciæ, qui erat super domum, et Sobna scriba, et Johas filius Asaph a commentariis (Isa. xxxvi, 2 et seqq.)*. Jubetur ergo ingredi Propheta ad pontificem, qui habitabat, juxta LXX, in pastophorio; juxta Aquilam, in tabernaculo: pro quo sequens Hebraicam veritatem Theodotion ait: *Ingredere ad Socen istum, quod interpretari potest, aquam et rectum (ut scilicet $\alpha\kappa\alpha\tau\alpha\ \kappa\epsilon\tau\iota\pi\alpha\sigma\tau\epsilon\upsilon$, iniquus intelligatur et pravus), ad pontificem templi, et dices ei: Qui habitas in domo Dei, cujus scelera in tota civitate bacchantur, cur securus es in operibus tuis, quasi non verearis 225 captivitatem: excidisti tibi in petra sepulcrum, et tam superbe edificasti, ut ambitio te et in morte sequeretur? Audi quæ ait in te Domini sententia: quomodo gailus gallinaceus humero portantis aufertur, et singuli hominum levant in scapula pallium suum: sic tua facilis erit in captivitatem translatio. Habebis coronam non laminæ aureæ, et sanctificationis Domini, sed tribulationis et angustiae. Sicut enim pila si mittatur in proclive, stare non potest, sed veloci cursu volvitur: ita et tu ad terram latissimam deduceris, quam aut Ægyptum, aut Babylonis campos intelligamus, ibique morieris: et ibi erunt currus gloriæ tuæ, omnes potentiae et opes, quibus nunc fultus incedis. Ibi senties ignominiam domus Domini tui: quia propter opera mala, et violatum Templum Dei tui ista patieris. Detrahā te de gradu tuo, et de pontificatus officio projiciam, et pro te Eliacim servum meum filium Helciæ induam vestimentis tuis, et cingulo tuo decorabo: sicut Eleazar vestimentis Aaron patris indutus est. Ipsi dabo potestatem Templi, qui habeat populum non subjectum sibi quasi servum, sed amorem sui quasi filium. Ipse accipiet clavem domus meæ, et in suo portabit humero, ipse habebit caeremoniarum omnium potestatem. Et quomodo paxillus si figatur in pariete Templi, et in loco firmissimo collocetur, omnia vasa sacerdotum et Levitarum, tam quæ in sacrificiis necessaria sunt, quam omnis generis musicorum, suspenduntur in eo: sic omnis populus ex Eliacim servi mei potestate pendebit. Quod autem ait: *In die illa auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur, et cadet, et peribit quod pependerit in eo, quia Dominus locutus est*, multi ad Sobnam referunt, quod Eliacim infixā paxillo, prior paxillus qui infixus fuerat, corruat. Sed quia sequitur: *Et peribit quod pependerit in eo*: quod dejecto Sobna, nequaquam factum est, intelligimus hoc dici, quod deposito Sobna, Pontificatum acceperit Eliacim, cujus sacerdotii dignitatem subvertit extrema captivitas. Qui juxta $\alpha\upsilon\tau\omega\gamma\iota\nu\iota\nu$ cuncta accipiunt, volunt in Sobnæ Pontificatu Judæorum sacerdotum cadere, et in successione Elia-*

cin, qui interpretatur *Deus resurgens*, Evangelicū cultus sacramenta monstrari: ita ut hoc quod sequitur: **226** *In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet*, ad prioris populi ruinam pertineat. Nemo autem dubitat, et juxta historiam, et juxta allegoriam, quia paxillum dixerat, servari metaphoram in suspensione vasorum diversi generis: et quod prioribus fractis, alia suspendantur.

(Cap. XXIII. — Vers. 4.) *Onus Tyri. Ululate naves maris, quia vastata est domus, unde venire consueverant: de terra Cethim revelata est eis. Tacete qui habitatis in insula negotiatio Sidonis*. Manifestius et plenius Ezechiel propheta et subversionem Tyri, et causas subversionis exponit, dicens: *Fili hominis, pro eo quod dixit Tyrus de Jerusalem: Euge, confectæ sunt portæ populorum, conversa est ad me, implebor, deserta est. Propterea hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego super te, Tyre, et ascendere faciam ad te gentes multas, sicut ascendit mare fluctuans, et dissipabo muros Tyri, et destruem turres ejus, et radam pulverem ejus de ea (Ezech. xxvi, 2, et seqq.)* Quæ autem istæ sint gentes multæ, quæ inundabunt Tyrum sicut mare fluctuans, nominatim in consequentibus docet: *Ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor regem Babylonis ab Aquilone, regem regum, cum equis, et curribus et equitibus, et caetero populoque magno. Filias tuas quæ sunt in agro, gladio interficiet: et circumdabit te munitionibus: et comportabit aggerem in gyro, et elevabit contra te clypeum, et vineas atque arbores temperabit in muros tuos, et turres tuas destruet in armatura sua, et cætera quæ usque ad finem visionis sequuntur*. Nam et in alia prophetia, quæ adversum Ægyptios cernitur, eadem Scriptura contextit: *Fili hominis, Nabuchodonosor rex Babylonis servire fecit exercitum suum servitute magna adversum Tyrum: omne caput decalvatum, et omnis humerus depilatus, et merces non est reddita ei, neque exercitui ejus de Tyro (Ezech. xxix)*. Per quæ significat multo tempore ab exercitu Babylonis aggerem comportatum, ut quod postea fecit Alexander, insulam continenti terræ socians, ille ante facere sit conatus (*Quint. Curt. lib. iv*). Quomodo ergo adversum Babylonem et Philistin, et Moab, et Ægyptum, et Idumæos et Ismaelitas, supra Dei comminationem legimus, quod insultaverint captivitati populi ejus, ita etiam nunc adversum **227** Tyrum inimicam, et insultatricem subversionis Jerusalem prophetia textitur, quod etiam ipsa ab eodem hoste sit destruenda. Legimus [*Al. Legamus*] Græcorum historias, et maxime eorum qui Assyriæ gentis bella describunt; ibique reperimus post captivitatem Jerusalem, Palæstinos, et Arabas, et Damascenos, ac deinceps Ægyptios fuisse subversos. Quod autem semper hæc gentes, et precipue Tyrus impugnaverit Israel, et in illius subversione lætata sit, Amos propheta in exordio sui voluminis explicat (*Amos. i*), et breviter laudes Deo canens Psalmista declarat: *Deus, quis similis erit tibi [Al. tui]? ne taceas, neque comescaris, Deus. Quo-*

niam ecce inimici tui sonnerunt : et qui te oderunt, a
 atulerunt caput. Super populum tuum malignaverunt
 consilium, et cogitaverunt aduersus sanctos tuos. Dice-
 runt, Venite, et disperdamus eos de gente, et non
 memorabitur nomen Israel ultra. Quoniam cogitaverunt
 unanimiter, simul aduersum te testamentum disposu-
 erunt, tabernacula Idumaeorum, et Ismaelitarum, Moab,
 et Agarrum. Gebel, et Ammon, et Amalech, alienigenae
 cum habitantibus Tyrum (Ps. LXXXII, 1 et seqq.). Ex

quibus omnibus discimus, pondus irae Dei super
 Tyrum venisse meretricem, quae hic sub specie
 sortis, in Ezechiel sub navis translatione describitur
 (Ezech. xxxv). *Ululate, inquit, naves maris.* Pro quo

in LXX legimus *Carthaginiis* : et habetur in Hebraeo
 THARSIS (תַּרְשִׁישׁ) : de quo et in Jona propheta, et in
 quodam^a epistola disputavi. Possumus autem, quia
 Carthago Tyriorum colonia est, in praesenti loco
 Tharsis, non mare generaliter, sed et Carthaginem
 accipere : quod nequaquam de Africa naves Tyrum
 veniant, nec de terra Cethim, quam Cyprum quidam
 interpretantur : usque hodie enim est apud eos urbs
 Citium, de qua et Zeno Stoicæ sectæ Hæresiar-
 chus : quamquam plerique nostrorum, et maxime

Mechasorum principum, Cethim Italiae Maedoniae-
 que insulas arbitrantur. Hoc enim Scriptura commem-
 orat, quod Alexander rex Macedonum ingressus sit
 de terra Cethim. Insulam quoque nominans, non
 mentitur : postea enim a Nabuchodonosor, 228
 vel Alexandri terræ continens facta est, propter expu-
 gnamuram multis in brevi fretis aggeribus compor-
 tatis. Negotiationem quoque Sidonis appellat, iuxta
 229^c versiculum, in quo ait : *Erubescite, Sidon.*
 Tradunt enim historiae, quod Tyrus colonia Sidonis
 sit.

(Vers. 3.) *Transfratantes mare repleverunt te, in
 aquis multitis semen Nili, messis fluminis fruges ejus.*
 Tyrum negotiatione gaudere, et totius orbis esse
 emporion, et praesentia tempora probant, et Eze-
 chiel lato sermone describit. Quod autem negotia-
 tores in subvehoedis mercibus transfretent maria,
 aeno est qui dubitet; nec tantas habet opes ipsa
 urbs de terra regionis suae, quæ valde angusta est,
 et Galilææ, Damascique sinibus premitur, quantas
 de subvectione navium. Nilus omnis, et Aegypti fer-
 tilitas e vicino infunditur Tyro. Pro Nilo, quod apud
 Hebræos legimus NON (נַחַשׁ), LXX et Theodotio ne-
 gotiatores interpretati sunt; quod verbum, *turbidum*,
 et per hoc Nili aquas significat, Jeremia testante,
 quid tibi, et Aegypto, ut bibas aquas Geon (Jerem.
 II, 18) : pro quo in Hebraeo habetur Sior, id est,
 turbidas.

(Vers. 4.) *Erubescite, Sidon : ait enim mare fortitudo
 maris, dicens : non parurivi, et non peperit, et non*

^a Epist. in nostra recensione 37, ad Marcellam,
 num. 2. Porro conferendus quoque est liber Quaestio-
 num Hebraicar. in Genes. cap. x, 4, not. Deni-
 que Procopius in hunc locum de ΘΥΡΩ nomine,
 quod veteres interpreti Χερσίου transtulerunt : λέ-
 γεται δέ, inquit, κύριος οὗτω θαλάσσης, καὶ κίτιον
 οὗτος πῶλον ἐν αἰσῶν. Narrant Cyprum i.e. significari, et

nutrivi juvenes, nec ad incrementum perdati virgines.
 Dixi supra coloniam Sidoniorum esse Tyrum. Audi
 igitur, mater, cuncta simul contra filiam tuam maria
 clamantia, et quodammodo vocem emittentia, quæ
 per naturam loqui non valent : frustra divitias com-
 portavi : sine causa de toto orbe in Tyrum opes
 contuli : illa dives, illa luxuriosa, et populorum quon-
 dam gaudens multitudine, in qua nascebatur turba
 mortalium, caterva puerorum, juventutis examina,
 cujus plateæ virginum, et infantium, ac juvenum,
 et puellarum lusibus perstreperbant : nunc ad solitu-
 dinem redacta est. Fieri autem προσηγορίας ex
 rebus^b mutis solemne est.

(Vers. 5.) *Cum auditum fuerit in Aegypto; dolebunt
 cum audierint de Tyro.* Hoc perspicuum est, quod
 Aegyptii postquam audierint potentissimam, et vi-
 cinam 229^c gentem, longa obsidione deletam, sciant
 etiam sibi interitum propinquare.

(Vers. 6.) *Transite Maria, ululate qui habitatis in
 insula.* Rursum pro mari et Tharsis LXX Carthagi-
 nem transtulerunt. Legimus in historiis Aegyptiorum,
 obsessos Tyros postquam nullam spem evadendi
 videbant, conscensis navibus fugisse Carthaginem,
 seu ad alias Ionii Aegæique maris insulas. Unde et
 in Ezechiel dicitur : *Mercis non est reddita ei, neque
 exercitus ejus de Tyro (Ezech. xxix)*; eo quod omnes
 urbis opes translate sint [Al. sunt], et nobiles
 quique eam vacuam dereliquerint.

(Vers. 7.) *Numquid non hæc vestra est, quæ glo-
 riabatur a diebus pristinis in antiquitate sua?* Arguit
 superbia Tyrum, quod in conditionis suæ antiqui-
 tate sit gloriata, et non respexit ad Deum : sed no-
 mina patrum recolens, se æternam putaverit.

Ducent eam pedes sui longe ad peregrinandum.
 Eos dicit, qui in urbe remanserant, et captivi ducti
 sunt in Babylonem.

(Vers. 8.) *Quis cogitavit hoc super Tyrum quon-
 dam coronatam?* Rursum lege Ezechiel (Ezech. xxv),
 et quantæ gloriæ Tyrus fuerit, ex principis ejus la-
 mentatione cognosces. Coronatam vocat eam, quod
 sicut rex inter plurimam hominum multitudinem
 ornatum diademate erigit caput : ita Tyrus fulgens
 et excelsa opibus, auroque et gemmis et serico ac
 purpura vitens, regina sit in cunctis gentibus æsti-
 mata.

*Cujus negotiatores principes, institores ejus inelyti
 terræ.* Miramur legatum Pyrrhi quondam dixisse de
 urbe Romana, Vidi civitatem regum. Ecce multo
 ante illa tempora negotiatores et institores Tyri,
 principes et inelyti describantur : ut per hæc osten-
 datur opulentiam magnitudo, cum negotiator Tyri
 altius verbis esse rex possit.

(Vers. 9) *Dominus exercituum cogitavit hoc, ut de-
 in ea esse Citium urbem.*

^b Sic lego *maris*, etiamsi mss. cum vulgatis hæc-
 tenus præferant *multis* : quin miror magis manife-
 stum mendum tamuli oblituisse.

^c Antea erat, et *nobiles quoque*, minus recte, et
 contra mss. fidem.

traheret superbiam omnis gloriae: et ad ignominiam A
deduceret universos inclytos terrae. Quia supra inter-
rogantis more dixerat: Quis cogitavit hoc super Ty-
rum quondam coronatam? Nunc ipse respondit: non
fatorum, ut stulti utant, sic illa deducta sunt: non
fortunae cucurrit rota, sed Dei iudicio et ipsius vo-
luntate perfectum est, qui superbis resistit, et hu-
milibus dat gratiam (Jacob. iv): et **230** commonet
arrogantes conditionis suae, ut discant potentiam
ejus per miseriam, cuius clementiam per beneficia
sentire noluerant.

(Vers. 10.) *Transi terram tuam quasi flumen, filia
maris: non est cingulum ultra tibi.* Sicut, inquit, flu-
vius, sive ut in Hebraico significantius habet, rivu-
lus, hoc enim dicitur ion (ריון), facile transitur pe-
de: ita et tu terram tuam, in captivitatem ducta, B
transibis, o filia maris, vel quia insula es, vel quia
supra de te scriptum est: *Dixit mare fortitudo maris,
non porturivi, et non peperit.* Quodque infert, *non est
cingulum ultra tibi*, quem sensum habeat, apertius
Symmachus docet, *non poteris ultra resistere*, id est,
non habebis vires, nec accinctos ad pugnandum
lumbos tuos, ut possis adversariis contraire.

(Vers. 11.) *Manum suam extendit super mare, con-
turbavit regna.* Quis extendit manum? haud dubium
ex ipsa sermonis continentia quin Deus, de quo su-
pra dixit: *Dominus exercituum cogitavit hoc, ut de-
traheret superbiam omnis gloriae.* Extendit ergo ma-
num suam super omnia maria, saeculum orbemque
significans, et conturbavit universas gentes, inter
quas, et tu, Tyre, turbata es, sive super mare, in C
quo proprie sita es.

(Vers. 12.) *Dominus mandavit adversus Chanaan,
ut contereret fortes ejus.* Ostendit quod sit mare, su-
per quod extenderit Dominus manum suam, dicens:
Mandavit adversus Chanaan. Tyrus enim in terra
Chanaan condita est. Lege Scripturas, maximeque
Evangelium (Marc. vii), ubi Syrophoenissa inter-
pellans pro filia, egreditur de terra Chanaan, quae
dicitur mulier Chanaanæ. Simulque quia dixerat: *Ex-
tendit manum suam*, ne operantem membris, et offi-
cio corporali crederes Dominum, adjecit, *mandavit*,
ut Dei fecisse, jussisse sit.

(Vers. 13.) *Et dixit: Non adjicies ultra ut glorieris,
calumniam sustinens, virgo filia Sidonis, in Cethim
consurgens transfreta: ibi quoque non erit requies tibi.*
Deus, qui cogitavit detrudere superbiam omnis glo-
riae, qui mandavit adversus Chanaan, ut contereret
fortes ejus, ipse dicit, Nequaquam ultra gloriaberis,
et in tua confides potentia. O virgo filia Sidonis, si
est, colonia Sidoniorum, fugies quidem navibus ad
insulas Occidentis, seu in Cyprum, et **231** ceteras
Macedoniae Graeciaeque terras, sed et ibi, adversante
Deo, requiem invenire non poteris. Alioquin, omnis
vagus atque in orbe peregrinus, et incertarum se-
dium, semper in angustia, jugiter in moerore est.

(Vers. 13, 14.) *Ecce terra Chaldaeorum, talis popu-*

lus non fuit: *Assur fundavit eam in captivitatem, tra-*
duxerunt robustos ejus, suffoderunt domos illius, po-
suerunt eam in ruinam. Utulato, naves maris, quia de-
vastata est fortitudo vestra. Quia supra dixerat: *Du-*
cent eam pedes tui longe ad peregrinandum: et iterum,
Transi terram tuam quasi flumen, duplexque fuit po-
pulus Tyri, eorum qui fugerant, et transfretaverant
in Cethim, et eorum qui in urbe remanserant, ad
utrumque loquitur. De his qui fugerant, supra ait:
In Cethim consurgens transfreta, ibi quoque non erit
requies tibi. De his qui remanserant, et duati sunt in
captivitatem: *Ecce, inquit, accolas terrae Chaldaeorum,*
cujus potentiam nulli populi ante habuerunt, et quae
ab Assyrio fundata est, transduxerunt robustos Tyri.
Suffoderunt non solum muros, sed et cuncta habita-
cula civitatis, posueruntque eam in ruinam. Quia
igitur alii fugerunt, alii capti sunt, utulato, nave-
ves, vel maris, vel Carthaginiis; negotiatio enim, et
colonia vestra delecta est. Simulque considera, quo-
modo laudaverit Chaldaeos. Non dixit, talis populus
ultra non erit: potentius quippe, et durius regnum
est Romanorum; sed, *ante non fuit.* Qui priora ne-
gavit, concessit sequentia.

(Vers. 15.) *Et erit in die illa, in oblivione eris, o
Tyre, septuaginta annis, sicut dies regis unius.* Ab
hoc loco usque in finem hujus prophetiae, Tyro pro-
spera nuntiantur, quod debeat agere penitentiam,
quod iterum extruenda sit, quod septuaginta tan-
tum annis, quibus et templum Dei desolatum fuit,
Tyri subversi maneat: ut cujus ruinis insultabat,
et ruinatum ejus tempus imitatur. Septuaginta au-
tem annos unius regis, multi putant Nabuchodonoso-
sor dici, quibus regnum gentis Assyriae in Jerusa-
lem permanserit. Alii generaliter pronuntiatum,
quod qui longum regnandi tempus habuerit, septua-
ginta annos transire non possit.

232 (Vers. 16.) *Post septuaginta autem annos erit
Tyro quasi captivum meretricis. Sume citharam, cir-
cum civitatem, meretricis oblivioni tradita, bene cane
frequenta canticum, ut memoria tui sit.* Quia cum plu-
rimis gentibus fornicata es, et desolatam te nudam
que et captivitatis squalentem sordibus, amatores
pristini contempserunt, assume nunc citharam, con-
gemina carmina, circum civitatem, plange lupanem
pristinum, et antiqui erroris vestigia lacrymis lava
ut possis Dei in te misericordiam provocare.

(Vers. 17.) *Et erit, post septuaginta annos vixitibi
Dominus Tyrum, et reducet eam ad merces suas, et
rursum fornicabitur cum universis regnis terrae super
faciem terrae.* Haec omnia juxta historiam expleta es-
se, consonis Graecorum, et Phoenicium litteris indi-
catur, quod post LXX annos instaurata, ad poten-
tiam pristinam sit reversa, et negotiatio universa-
rum gentium fuerit, quas ego pato fornicatione
appellari, ut quomodo qui fornicatur, ad lupanem
ingreditur, et mercedem stupri tribuit: sic et iusta

* Erat semper in angustia jugiter et in moerore. Hujusmodi alia menda saepe ex mss. emendanda.

ter, de tota orbe concurrens, pulchritudinem urbis quasi meretricis impleverit.

(Vers. 18.) *Et erit negotiatio ejus, et a merces ejus sanctificata Domino: non condentur, neque reponentur. Quia his qui habitaverint coram Domino, b erit negotiatio ejus, ut manducent in saturitate, et vestiantur saepe ad vetustatem.* Hæc secundum historiam, necesse facta comperimus, nisi forte putandum est, quod post ædificationem Jerusalem, et instaurationem Tyri, amica inter se fuerint civitates; et ad templum Dei crebro Tyri dona transmitterint: sicut et in Ezra legimus (Ezra. xiii, 16), quod Tyrios qui pecora vendebant, in sabbato abegerit, et introire urbem non permisit: atque ex uno meretricio, etiam de exteris estimandum sit. Judæi cassa in iterum vota differunt, post Antichristum in mille annis hæc explenda memorantes. Nec mirum si ista conflant, qui spectra veritate Christi, organum diaboli Antichristum recepturi sunt, cum etiam Christiani judaizantes, de mille annorum beatitudinis hæc contendant. Ego autem quomodo in visione Babylonis sub typo eversionis ejus, 233 consummationis tempus intelligo, et in Ægypto destructis idola altare Domini collocatum, ad Christi tempus refero, et in visione Moab, thronum Salvatoris in terra ejus positum recognosco, et in Damasci cæterisque visionibus omnibus, nostrorum esse temporum sacramenta non dubito: ita et in visione Tyri, quæ ex-

trema est, christianæ felicitatis tempus interpretor: quod postquam ædificata est, et recepit pristinum statum, et omnis negotiator in antiquam consuetudinem, portum ejus ingressus est, et mercimonia, et labor eorum Domino dedicentur. * Cernamus in Tyro extructas Christi Ecclesias, consideremus opes omnium, quod non reponantur, nec thesaurizentur, sed dentur his qui habitant coram Domino, qui servientes altari participant cum altari (1 Cor. ix). Ministrant autem Tyrii non ad divitias, nec ad cumulandas sacerdotum opes, sed ad victus necessaria supplicanda: 234 ut, juxta Apostolum, habentes victum atque vestitum, liba contenti simus (1 Tim. vi). Et nota quod non dixerit negotiationes, et merces Tyri sanctificatas Domino his dandas qui habitaverint Jerusalem sicut Judæi arbitrantur; sed qui fuerint coram Domino, qui servantur ei. Sic enim et Dominus constituit, ut qui Evangelium prædicant, vivant de Evangelio (1 Cor. ix). Servire autem Domino, et habitare coram eo, non est loci, sed meriti. Hucusque visiones hæc, sive vera quæ certis gentibus imposuit, ut iusti, et ut nos quivimus, historica interpretatione disseruimus, Hebraicæ tantum veritatis prementes vestigia. Quæ sequuntur, ad omnes pertinent nationes, et generaliter ad totius mundi consummationem. De quibus nec tu petisti, ut scriberem, nec mihi otiosum fuit, ut ex superfluo non quæsitam dicarem, qui quæsitæ vix scripsi.

* Putat Victorinus vitiatum esse hunc locum, et secundum quinque MSS codice: suis legendum esse *mercedes pro merces*, tam hic, quam in Hieronymi Commentariis.

b Legerat Martianus, *merces erit negotiatio*, etc. Nos vocem *merces* hinc amovimus ad fidem Vatic. MS. eoque ipso Scripture textu, qui neque in Hebræo, neque in Græcis, Latinisque versionibus eam luc-

C loci vocem agnoscit.

* Scripserat Eusebius: 'Ὁ δὲ καὶ πληροῦται καὶ φῶς αὐτοῦ: τὰς γὰρ ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἰδρυμένης ἐν τῇ Τυρίων πόλει. ὡς περὶ οὖν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι πολλά τῶν ἐν αὐτῇ μισθωμάτων ἐκ πραγματικῆς κομιζομένων ἀγιάζεται τῷ Κυρίῳ προσφορόμενα τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, ἀπερὸς οἱ κομιζόντες προσφῆ, οὗσι σὺν εὐλαβείᾳ.... θαλασσῇ τοῖς παρόροις τοῦ θυσιαστηρίου.

LIBER SEXTUS.

233-234 Quod in præcedenti volumine pollicitus sum, et super fundamenta historię, si voluntati nostræ Christus annueret, spirituale extruerent ædificium, et impositio culmine perfectæ ecclesiæ ornamenta monstrarem, hoc in sequentibus duobus libris, o virgo Christi Eustorhium, orationibus tuis, et Domini misericordia facere conabor, ut eodem labore quæ quintus liber historiam comprehendit, sextus et septimus perstringat anagogen: non omnia disserentes, ne multa fiant volumina, sed quid Ecclesiastici viri autē nos subserint, breviter indicantes.

(Cap. XIII. — Vers. 1.) *Onus seu visio contra Babylonem quam vidit Isaias filius Amos.* Vidit non carnis, sed mentis oculis, quam grande magnumque pondus Babylonis sit imponendum. Et quia Babylon, quæ Hebræo dicitur *Babel* (בבל), interpretatur *confusio*; et quod ibi ædificantium turrim sermo confusio sit, spiritualiter mundus iste intelligitur, qui in

magno positus est, et non solum linguas, sed opera singulorum, mentesque confundit. Hujus Babylonis rex est verus Nabuchodonosor, contra Dominum superbiens, qui dicit in corde suo: *In cælum ascendam, super sidera cæli ponam solium meum: sededo in monte Testamenti in lateribus Aquilonis, ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo.* Hæc est qui ostendit Domino universa regna mundi, et dixit ei: *Hæc omnia mihi tradita sunt, et tibi dabo, si cadens adnaveris me (Math. xlii).* Denique in consequentibus 235 nequaquam contra Babylonem, sed contra orbem terrarum comminatio est. Dominus Sabaoth præcepit genti belliciosissimæ, ut veniat de terra longinqua a summitate cæli, ut disperdat orbem terrarum. Et iterum: *Ecce dies venit insanabilis furoris et iræ, ut ponat orbem terrarum desertum, et peccatores disperdat ex eo.* Ac deinde: *Præcipiam tibi orbem terrarum univèrsam mala, et impiis peccata sua.* Ex quibus probatur, omnia quæ dicuntur contra Babylo-

nom, ad mundi hujus confusionem et interitum pertinere.

(Vers. 2.) *Super montem caliginosum, sive campestrum, levate signum.* Apostulis præcipitur et Apostolicis viris ac magistris Ecclesiarum, ut dimicaturi contra Babilonem, signum elevent Dominicæ crucis, non in humili loco, et in demersis vallibus, sed in monte caliginoso, sive campestri. Quorum alterum significat abcondita Ecclesie sacramenta, quæ ut videret Moyses, et audiret vocem Dei, intravit tenebras et caliginem. Posuit enim Deus tenebras latibulum suum: et nubes et caligo in circuitu ejus (Psal. xvii). Alterum docet, sic nos ad excelsa ecclesiasticorum dogmatum debere conscendere, ut juxta Apostolum Paulum humiliemur atque dicamus: *Qui non sum dignus vocari Apostolus, quia sum persecutus Ecclesiam Dei* (I Cor. xv. 9) Qui et ipse elevavit signum in monte campestri, quando insita sibi humilitate dicebat: *Ego autem judicavi nihil scire me in vobis, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum.* Hoc autem signum, et in superioribus, levabit ipse, qui ortus est de radice Jesse in nationibus, ut congregaret perditos Israel.

Exaltate vocem, levate manum. Pro quo LXX transliterunt: *Consolamini manum.* Exaltat vocem qui de sublimibus loquitur, et præsentia quasi brevia, et transitoria continent. Qui audit ab eodem Isaia: *Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion. Eleva in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem, eleva manum tuam, qui potest cum David dicere: Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum* (Ps cxi. 2); et qui in omni loco levat sanctas manus, ut non solum levet manus, sed etiam consoletur manu: ne dicat pauperi: *cras veni, et accipe; sed ut pauperiem ejus, et necessitatem præsentis miseræ fortuna consoletur.*

236 *Et ingrediuntur portas duces.* LXX: *Aperite principes.* Duces Ecclesie ingrediuntur portas mysteriorum Dei, et Scripturarum sacramenta cognoscunt, habentes clavem scientiæ, ut aperiant eas creditis sibi populis. Unde præcipitur, ut magistri aperiant, et discipuli ingrediantur.

(Vers. 3.) *Ego mandavi sanctificationis meis.* Pro quo LXX: *Ego præcipiam, et ego adducam eos.* Ipse enim sanctificat ministros suos, ut et qui sanctificat et qui sanctificantur, ex uno omnes sint. Qui et in alio loco credentibus loquitur: *Sancti estote, quoniam et ego sanctus sum.* Ipse præcipit; et adducet principes suos, ut faciant quæ præcepta sunt (Levit. xix, 2)

Et vocavi fortes meos in ira mea: exultantes in gloria mea. LXX: *Gigantes veniunt implere furorẽ meum, gaudentes simul, et contumeliam facientes.* Juxta Hebraicum hærent superioribus quæ dicuntur, quod

^a *Consolamini manum.* Ab hoc loco usque ad *Dominum Sabbath,* in editis antea libris textus Septuaginta interpretum sedem propriam amisi, quam nos ad fidem omnium manuscriptorum codicum summa cum religione restituere curavimus. MARTIAN.

^b Pro *Hyadas* legit Victor. *Pleiadas,* juxta Græcum *πλειάδα,* Job. ix, juxta LXX.

A ipse vocaverit fortes suos, exultantes in gloria sua qui mandaverat sanctificationis suis. Porro juxta LXX, gigantes venientes ut impleant furorẽ Domini, gaudentes in aliena injuria atque lætantes. sinistra accipientes sunt contrariæque virtutes, de quibus et in psalmis legimus: *Misit in eos furorẽ iræ suæ, furorẽ et iram et tribulationem, immisionem per Angelos pessimos* (Ps. lxxii, 49). Ex his est et exterminator in Ægypto, qui postes agni litus sanguine non audebat intrare (Exod. xii), et ille spiritus qui egressus stetit in conspectu Domini, et ait: *Ego decipiam Achab.* Dixitque et Dominus: *Decipis et prævalebis agredere et fac sic* (III Reg. xvii, 21, 22). Unde in eodem Regum volumine Michæas dixit: *Vidi Dominum Israel sedentem super thronum suum, et omnis exercitus cæli stabat circa eum a dextris, et a sinistris* (Ibid., 9).

B Dextræ virtutes sunt eorum Angelorum qui ad bona mittuntur: sinistrae autem eorum quibus ad puniendum tradimur. Unde et Apostolus: *Quos tradidi, inquit, Satanæ, ut discant non blasphemare* (I Tim. i, 20). Nomen autem gigantium, pro quo in Hebræo *גיאנות* (גיאנות), id est, fortium positum est, LXX et Theodotio in similitudinem fabularum verterunt gentium, sicut, et Sirenas, et Titanas, et Arcturnus. ^b Hyadas, et Orionem nominant, quæ apud Hebræos aliis appellatur vocabulis. Si autem gigantes rebelles Dei sunt, et **237** omnes hæretes contrariæ veritati rebellant Deo: omnes hæretici gigantes sunt, qui gaudent in errore suo, et tunc maxime gloriantur, quando Ecclesie contumeliam fecerint.

C (Vers. 5.) *Vox multitudinis in montibus quasi populorum frequentiam, vox sonitus regum gentium congregatarum.* Tripliciter iste locus accipitur. Primum, ut elevato signo in monte campestri, veniat gentium multitudo, et ipsa in montibus constituta, quæ dividitur in duo, in populos scilicet, et in reges, in discipulos, et magistros, de quibus Salvator in Evangelio loquebatur: *Multi ab Oriente et ab Occidente venient, et accumbent cum Abraham et Isaac et Jacob in regno cælorum* (Matth., xiii, 11). Propterea autem una vox, et consona dicitur, ut illud Apostoli probetur: *Idipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata, sed sitis perfecti in eodem sensu, et in eadem sententia* (I Cor. i, 10). Secundo, hæreticorum describitur superbia, qui in montibus se esse credentes, exultant contra scientiam Dei, et iniquitatem in excelsis loquuntur, et ponunt in cælum os suum, qui et ipsi habent populos, habent reges, qui deceptum populum devorant. Tertia interpretatio est: quia supra dixerat, gigantes veniunt, ut impleant furorẽ meum, gaudentes simul, et contumeliam facientes, ipsorum gigantium describit arrogantiã, et ad puniendos

^c *Appellatur vocabulis.* A quibus Hebræos *Arcturnus* dicitur *עץ אשך* *Asch*; *Orion*. *כסל* *Kesil*; *Hyadas* *אפולל* *Apollan*; *כסל* *China*; et interiora austru, *אחארת* *Ahadrethuan* MARTIAN.

—Nominum ubi *Σειρήνας* vertunt. Hebræice est *תנין*, ubi *Τετράς* *Τετράς*. *Ἀρκτούρου* Hebræis vocat *כסל*, et *Αριωνα* *כסל*. Vide et Martiani. si libet.

qui sibi traditi fuerint, in mala parte consensum.

Dominus exercituum præcepit militiæ belli, venientibus de terra procul a summitate cæli : Dominus, et vasa furoris ejus, ut disperdat omnem terram. LXX : Dominus Sabaoth præcepit genti bellicosissimæ, ut veniat de terra longinqua a summo ÷ fundamento : cæli Dominus, et bellatores ejus, ut disperdant universum orbem. Fundamentum obelo prænotandum est. In Regum, et Paralipomenon volumine legimus (II Reg. xiv; I Par. xxi). quod ira Dei accensa sit super Israel quando David numeravit populum, et offendit Dominum. In Psalmis quoque scribitur : Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me, et cætera his similia. pro quo legi in ejusdem (Benilium intelligit) Commentariis, iram Dei posse intelligi contrariam fortitudinem, cui tradimur ad ponendum, de quo et in octavo psalmo cantatur : Ut destruas inimicum, et ultorem (Psal. vii, 5). P. sunt bellatores dici qui de terra procul veniunt 238 et a summo cæli, etiam ministri Angelii, qui in mundi consummatione mittendi sunt, ut æriorum manipulos faciant, et separatos a frumento incendio præparent sempiterno (Matth. xiii). Omnis quoque terra disperditur, quando terrena opera subvertuntur. Sunt et alii Domini bellatores instructi armatura Apostoli, qui quotidie in Ecclesia, que orbis, id est orbis, et habitata intelligitur, disperdunt eos, et interficiant, qui eriguntur contra scientiam Dei.

(Vers. 6, 7.) *Ululate, quia prope est dies Domini, quasi vastitas a Domino veniet. Propterea omnes manus dissolventur, et omne cor hominis tubescit, et conlertur. Quoniam bellatores Domini venturi sunt, ut disperdant omnem terram, ululate, et agite penitentiam quibus pœna ventura est. Prope est enim dies Domini, vel consummationis totius mundi, atque judicii, vel exitus unicujusque de vita. Venit enim a Domino depraedatio, quam nos diximus vastitatem, ut servaremus in aphorami, quia præmiserat bellatores. Cum dies judicii, vel dormitionis advenerit, omnes manus dissolventur, quibus dicitur in alio loco : Confortamini, manus dissolutæ. Dissolventur autem manus; quia nullum opus dignum Dei justitia reperietur : Et non justificabitur in conspectu ejus omnis tervis (Ps. cxlii, 2). Unde Propheta dicit in psalmis : Si iniquitates attendas, Domine, quis sustinebit (Ps. cxiv, 3)? Omne quoque cor, sive anima hominis tabescet; et pavabit conscientia peccati sui. Hæc est dies formidolosa atque terribili, de qua et Sophonias loquitur : Metuite a facie Domini : quia prope est dies Domini (Soph. i, 14). Et rursum : Juxta est dies Domini magna : prope, et velox nimis. Et Amos : Væ, inquit, qui desideant diem Domini : ut quid vobis dies Domini quæ tenebræ sunt, et non lux (Amos v, 18)? Quodque juxta LXX additum est : turbabuntur legati, et dolo-*

A res apprehendent eos : illos legatos interpretari possumus, quos cives miserant adversum eum, qui profectus erat in terram longinquam, ut sibi regnum peteret (Luc. xix, 27). Unde ipse loquitur in Evangelio : Inimicos autem, qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, et interficite coram me.

(Vers. 8.) *Torsiones et dolores tenebunt : quasi parturienti dolerunt : unusquisque ad proximum suum stupebit : facies combustæ vultus eorum. Cum venerint Domini bellatores 239 de terra longinqua, et omnes manus fuerint dissolutæ, et cor pavidum atque contritum; tunc strophomata, quæ nos torsiones ventris interpretati sumus, et dolores tenebunt eos, similes doloribus parturientium. Per quæ ostenditur torqueri eos propria conscientia, et facies habere combustas eo igne, quem sibi succederant : quia non possunt dicere : Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Ps. iv, 7); et : Nos omnes revelavi facie gloriæ Domini contemplantes, in eandem imaginem transformamur (II Cor. iii, 18). Unusquisque stupebit ad proximum suum, videns eum in eisdem esse tormentis, quibus ipse cruciatur.*

(Vers. 9.) *Ecce dies Domini venit crudelis, et indignationis plenus, et iræ furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, peccatores ejus conterendos de ea. Pro terra Septuaginta τὴν οὐκονίαν, id est, orbem interpretati sunt : pro crudeli, insancibilem. Cum enim dies vel judicii, vel mortis advenerit, implebitur illud quod in sexto psalmo legitur : In inferno artem quis confitebitur tibi (Ps. vi, 6)? Non est enim illud tempus penitentiae, sed pœnarum. Et in alio loco dicitur : Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te! Ergo absconditur multa Dei misericordia ab his qui adhuc in timore sunt positi, et perfectam Dei non habent charitatem, ut dum crudeliter audiam diem Domini, et insancibilem, et indignationis furorisque plenum, peccare desistant. Ponetur quoque orbis vel terra in solitudinem, et peccatores conterentur de ea, quæ prius peccatorum onere gravabatur, ut deletis perditisque sceleribus, habitet et regnet in terra sola justitia.*

(Vers. 10.) *Quoniam stellæ cæli, et splendor earum non expandent lumen suum : obtenebratus est sol in ortu suo, et luna non splendebit in lumine suo. LXX : Stellæ enim cæli et Orion, et omnis ornatus cæli lumen suum non dabunt [Al. habebunt] : et obtenebrabuntur sole oriente, et luna non dabit lumen suum. Pro eo quod nos interpretati sumus, splendor earum, haud dubium quin stellarum Aquila et Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum ἄστρην CHAMLEEM (צמלעם) : pro quo LXX Orionem transtulerunt, addentes de suo, et omnis ornatus cæli, quod obelo prænotandum est. 240 Orionem autem gentiliū fabulæ dicunt viginti duas habere stellas, e quibus quatuor tertiæ magnitudinis sunt, novem*

^a *Chisilem* : Verbum Hebraicum corrumpunt editores Erasmi et Martini, legentes צמלעם Cæle sine affixæ prænomine; et antiquam lectionem Hieronymi

CHISILEEM omnino vitiantes. MARTIAN.

— Rectius, ut videtur, in Vatic. ms. *Xilcem*, Re-colenda de hoc vocabulo supra annotavimus col. 172.

quartæ, rursus alia novem quintæ, * et ab aliis appellatur *Bootes*. Legimus quoque in *Job*, *Hyadas*, et *Vesperam*, et *Arcturum*, et *thesuros*, sive interiora *Austri* (*Job*. ix, 9), de quibus in suo loco dicendum est. Nec putare debemus apud *Hebræos* has stellas bis appellari nominibus, quæ *Græcus* sermo resiat et *Latinius*: sed propria habere vocabula. Sicut enim *Deus* vocavit *lucem*, *diem*; et *firmamentum*, *cælum*; et *aridam*, *terram*; et *congregationes* *aquarum*, *maria* (*Genes*. i); sic et singulas stellas suis appellavit nominibus, quarum proprietatem nostra lingua non exprimit. Scriptum est de *Deo* in alio loco: *Qui numerat multitudinem stellarum: b et omnibus eis nomina vocat*. Quando igitur dies *Domini* venerit ad ponendum urbem terrarum in solitudinem, et peccatores de ea penitus auferendos (*Ps*. cxlvi, 4); tunc ad comparationem diviniæ majestatis, stelle cæli, et omnis splendor earum retrahent lumen suum. Nec mirum est hoc de minoribus stellis dicere, cum etiam sol obtenebrescat in ortu suo, et luna splendorem solitum non habeat. Illud autem quod *LXX* transtulerunt, quod stella et *Orion*, et omnis ornatus cæli obtenebrentur sole oriente, non habet quid signi, sive miraculi [*Al*. signi miraculum]; hoc enim omni sit tempore, ut orto sole, stella quæ in cælo sunt non appareant. Nec mirum hoc dixisse de sole, cum etiam plena luna, et tota nocte fulgente, pleraque astra non luceant. Es e autem etiam per diem stellas in cælo, probat solis deliquitum, quod quando umbra terræ, ut philosophi disputant, et obiecto orbe lunæ fuerit obscuratus, clariora in cælo astra videantur.

(Vers. 11.) *Et visitabo super orbis mala, et contra impios iniquitates eorum*. Quando visitat et percussit *Deus*; ad hoc percussit ut emendet. Denique quando vehementer irascitur super eos qui non agunt continentiam: *Non visitabo*, inquit, *super filias vestras, cum adulteraverint* (*Osee* iv, 14). E contrario de his qui in *Christo* credituri sunt, dicitur (*Ps*. lxxxviii, 53): *Visitabo in virgine iniquitates eorum, et in singulis 241 peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eis*.

Et requiescere faciam superbiam infidelium: et arrogantiam fortium humiliabo. *LXX*: *Et perdam injuriam iniquorum, et injuriam superbiorum humiliabo*. Verbum *Hebraicum* *GAON* (*ΓΑΝ*), quod perspicue arrogantiam et superbiam sonat, *Theodotio* et *Septuaginta* semper injuriam transtulerunt, sensum magis quam verbum exprimentes: quia omnis superbus

A promptus est ad injuriam. Ergo propterea *Deus* visitat super orbis mala, et contra impios iniquitates eorum: ut comprimat arrogantiam superbiorum, et superbiam fortium humiliet. *Deus* enim *superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* (*I. Pet.* v). Et in *Proverbiis* legimus. *Ante contritionem elevatur cor viri, et ante gloriam humiliatur* (*Prov.* xvi, 18). Super superbiam ruina sequitur, et humilitatem gloria: *Qui enim se exaltat, humiliabitur: et qui se humiliat, exaltabitur* (*Luc.* xiv). Legimus in alio loco: *Perdam sapientiam sapientium, et intelligentiam prudentium reprobo* (*I. Cor.* i, 19). Non quod vera sapientia et vera prudentia perdantur a Domino, sed falsi nominis scientia: qui sibi thesaurizant linguam mendacii, et deficiunt scrutantes scrutinium, et inveniunt nihil, loquentes iniquitatem in excelsum, et ponentes in cælum os suum. Unde proprie hæreticorum superbia, veritatis injuria nuntiatur.

(Vers. 12.) *Pretiosior erit vir auro: et homo mundo obrizo*. *LXX*: *Et erunt qui detestati fuerint, honorati magis quam aurum excoctum: et homo honorabilior erit lapide Sophir*. In consummatione mundi, quando orbis redactus fuerit in solitudinem, et obtenebratus sol in ortu suo, et luna splendorem suum non dederit, tanta fient ab *Antichristo* signa atque portenta, ut iniquitate crescente, refrigescat charitas multorum, ad decipiendos etiam si fieri potest lectos *Dei* (*Matth.* xxiv). Tunc pretiosior erit vir auro, quod *Hebraice* dicitur *RUZ* (*ῬΥΖ*), et *Aquila* interpretatus est *αἰθῶν*, quod coloris optimi atque sanguinei est; et homo mundissimo obrizo, quod *Hebraice* dicitur *OPHIR* (*ῬῬΙΡ*), et *Aquila* transtulit *σπαλαιὸν ὄψις*, quod nescio quid volentes *LXX* 242 interpretati sunt, lapidem de *Sophir*. Est autem *Indiæ* locus, in quo aurum optimum nascitur; sicut in *Genesi* legimus de *Fluvio Phison*: *Iste est qui circumit omnem terram Evila, ubi est aurum: et aurum terræ illius optimum: et ibi est carbunculus et lapis prasinus* (*Genes*. ii, 11). Pretiosior autem intelligitur, pro eo quod est rarior. Omne enim, quod rarium est, pretiosum est, sicut et in *Samuelis* volumine legimus: *Et sermo Domini pretiosus erat in Israhel* (*I. Reg.* xxi).

(Vers. 13.) *Super hoc cælum concutiam, et movebitur terra de loco suo*. *LXX*: *Cælum enim sarict, et terra movebitur a fundamentis suis*. Cum pretiosior fuerit vir auro, et homo mundo obrizo, et impletum quod scriptum est: *Putas cum venerit Filius*

* Et ab aliis, etc. In editis et in aliquot mss. codicibus legimus in singulari, qui ab aliis appellatur *Bootes*; nempe *Orion* de quo hic est sermo. Marianus porro *Victorius* mutat consequentem lectionem: *Legimus quoque in Job, Hyadas, etc.*, atque legendum eis ut *Pleiadas* e *LXX*. Sed frustra, cum omnes mss. codices redeant *Hyadas*, hoc quoque modo legarit *S. Hieronymus* *Job* ix, 9: *Qui facit Arcturum, et Orionem, et Hyades, etc.* MARTIAN.

b Item *Vatic.*, et omnes eas nominibus vocat.

c Legimus, sive emendamus *αἰθῶν* ad fidem Va-

tic. ms. cui et plures alii *Martiano* inspecti concinunt, *Latinis* litteris præferentes *Cirron*. Sic et *Drosius* legendum antea monuerat ex antiquo suo libro; reque ipsi sic alibi quoque interpretatus est *Aquila*, puta *Prov.* vii, 19. Denique in *Hieronymus* lib. de *Nominibus*, ex *Jeremia*, *Ophir*, inquit, obrizum. Est autem genus auri, quod *Græci* *αἰθῶν* vocant. Nec dissentit vocis etymologia, quod coloris optimi, atque sanguinei sit, siquidem *αἰθῶν* *gilyum* et *rufum*, et rubro vino similem colorem sonat. *Nihilominus* *Martian*, retinuit mendosum *αἰθῶν*.

hominis, *inveniet fidem super terram* (Luc. xviii, 8)? **A** tunc et cœli movebuntur et terra. Cœlum enim et terra pertransibunt, non sua voluntate, et proprio arbitrio, ut pierique æstimant, animantia ea esse credentes; sed *propter indignationem Domini exercituum, et propter diem furoris ejus*, qui respicit terram, et facit eam tremere. Unde hoc quod in LXX dicitur, *cœlum enim furiet, μετὸν θυμῶς* accipiendum pro his, qui ver-antur in cœlo, quomodo si dicamus, omnis civitas conclamavit, et obviam judici urbs universa processit. Fundamenta vero terræ et in Proverbiis legimus: *Deus sapientia fundavit terram* (Prov. iii, 19). Et ad Job loquitur Dominus: *Ubi eras quando fundabam terram* (Job. xxxviii, 4)? Non quod terra habeat fundamenta profunda mole dejecta; sed voluntas et potestas Dei, qua omnia continentur, fundamenta illius appellanda sunt. Ipse enim super maria fundavit eam, et super flumina collocavit eam, et ipse appendit eam super nihili (Ps. xliii; Job. xxvi).

(Vers. 14-16.) *Et erit quasi damula fugiens, et quasi grex orinum, et non erit qui congregat: unusquisque ad populum suum convertentur, et singuli ad terram suam fugient. Omnis qui inventus fuerit, occidetur, et omnis qui supervenerit, cadet in gladio. Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, et uxores eorum violabuntur.* Cœlo terraque commotis, lætiet diabolus coluber tortuosus, vel omne dogma contrarium veritati, **243** quod in magistros ac discipulos scinditur, quorum priores^a propter ἑξοπιστίας, Græco sermone *Dorcidas*, id est, *Capræ* nuncupantur sequentes quasi bruta animalia; et lucæ atque illuc errantia non habent qui^b eos dirigant: perdidit enim enim, de quo scriptum est: *A domino gressus hominis diriguntur* (Prov. xx, 23): qui liberati a magistris pessimis convertentur ad populum suum, et singuli ad terram suam fugient, de qua orti sunt: qui vero inventus fuerit, occidetur, sive jugulabitur. Hoc autem non solum in consummatione mundi, sed usque hodie fit in Ecclesia: quando magistris superatis, grex decipulus revertitur ad populum, et ad terram suam; et in eo quod invenitur, occiditur, ut hæreticus esse desistat, et quicumque supervenerit, cadet in gladio spirituali. Tunc infantes eorum et parvulos, qui nondum ad perfectam venerunt erroris ætatem, allident in oculis magistrorum, diripientque eorum^c domos, et uxores eorum violabunt, pravam sapientiam et doctrinam perversam. Unde pro hujusmodi patribus quorum interficiendi sunt parvuli, debemus orare et dicere: *Da eis, Domine. Quid dabis eis? Vultram sterilem et ubera arenia* (Osee ix, 4). Parturiant enim iniquitatem, conceperunt dolorem, et genuerunt injustitiam.

(Vers. 17, 18.) *Ecce ego suscitabo super eos Medos,*

^a Origene^s ab Hieronymo Latine redditus, tractatu secundo in Cantic. Cantice: *Ab eo, inquit, quod acutus videat, id est, ἑξοπιστίας, dorcias appellata est. Vide quæ in eam locum annotamus tem. III.*

qui argentum non quaerant, nec aurum velint: sed sagittis parvulos interficiant, et lactentibus uteri [Vulg. *uteris*] *non miserentur, et super filios non parcat oculus eorum.* Invenimus in Genesi (Genes. x) quod *Madaï* auctor gentis Medorum fuerit, qui interpretatur *mensura*, sive *a potente*, vel *forti*. Igitur contra Babylonios, qui mente confusi sunt, suscitantur a potente et forti Deo ministri ad puniendum forsitudinis: ut reddat unicuique secundum opera sua. In qua enim mensura mensi sunt, remetietur eis. Mensuram agitaram atque concussam et plenam et supereffluentem restituit in sinus eorum (Math. xvi, et Luc. vi). Qui nec argentum nec aurum, id est, nec eloqui pulchritudinem, nec acumen ingenii, in quibus sibi ante laudabant, recipiunt: sed pœnis afficient tradidos; et **244** parvulis ac lactentibus uteri non miserebuntur, ut magis misereantur. Atque utinam et nos suscitetur a Domino, et hæc nobis deus potestas, ut nec argentum nec aurum velimus eloquentiæ et sapientiæ sæcularis: sed filios hæreticorum, et omnium qui decepti sunt, interficiamus sagittis spiritualibus, id est, testimoniis Scripturarum: et qui lacte nutriuntur erroris, absque ulla misericordia trucidentur, ut clementi crudelitate pereant, nulliusque misereamur infantia, et illa beatitudine digni sinus: *Beatus qui tenebit et allidet parvulos suos ad petram!*

(Vers. 18 seqq.) *Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, inclitya in superbia Chaldæorum, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhæm. Non habitabitur usque in finem, et non fundabitur usque ad generationem et generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs: nec pastores requiescent ibi: sed requiescent ibi bestia, et replebuntur domus eorum draconibus: et habitabunt ibi struthiones, et pilosi saltabunt ibi: et respondebunt ibi utraque in aedibus ejus: et sirenae in delubris voluptatis.* (Cap. XIV.—Vers. 1.) *Prope est ut veniat tempus ejus, et dies ejus non elongabuntur.* LXX: *Et erit Babylon, que vocatur inclitya gloriosa regis Chaldæorum, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhæm: non habitabitur in æternum: nec ingreditur eam per multas generationes: nec transibunt per illum Arabes: neque pastores requiescent in ea, sed requiescent ibi bestia, et replebuntur domus somni, et accubabunt ibi sirenae, et dæmonia saltabunt ibi, et onocentauri ibi habitabunt, et cubacula facient*

D *hæretici in domibus eorum. Cito veniet et non tardabit.*

Quod sequitur: *Et dies ejus non protrahentur,* asteriscis notandum est, quia de Theodotione addita sunt. Melis adversus confusionis urbem suscitatis, qui nec aurum in bonis reputant, nec argentum; qui sagittis interficiunt parvulos, et lactentibus uteri non miserentur, et super filios non parcat oculus eorum: nebs quondam inclitya que erat in superbia Chaldæorum, qui interpretantur, *quasi dæmonia*, sic subvertetur, quomodo subversa est Sodomam et Go-

col. 528.

^b V. t. c., qui eas congregent.

^c Idem, diripientque eorum Ecclesias, et uxores violabuntur prava sapientia, et doctrina perversa.

morruha; ut nullum in ea maneat pristinae mansionis A vestigium : sed postquam 245 fuerit coelum novum, et terra nova, et praeterierit figura hujus mundi (I Cor. vii), non habitabitur urbs confusionis in perpetuum; et nequaquam eundem statum recipiet. Non enim ponet ibi, postquam in pris ina gloria esse desierit, Arabs tentoria sua, qui interpretatur occidentalis et vespertinus; ut in ea cupiat habitare, quam viderit esse desertam. Arabs autem in praesenti loco in bonam partem accipitur : quod semper tendat ad fidem, et oblitus praeteritorum, extendat se in priora. Nec pastores requiescent ibi, qui mansuetissimum Domini gregem in Jerusalem solent pascere; sed e contrario requiescent ibi bestiae, quas detestatur Psalvista, dicens : *Ne tradas bestiis animam confidentem tibi (Ps. lxxiii, 14)*. Pro quibus B Aquila, et Symmachus, et Theodotus, ipsum verbum Hebraicum posuerunt sium (סיום). Et implebatur domus eorum, huc est Babyloniurum, juxta LXX et Theodotionem ζην, id est, sonitu et clamoribus; juxta Aquilam, typhonibus, quos nos in dracones vertimus; juxta Symmachum ουν (ουν), quod verbum in Hebraico continetur. Et habitabunt ibi struthiones, animal semper solitudines appetens, de quo in Job plenius scribitur : qui cum pennas habere videntur, tamen de terra altius non elevatur : pro quo LXX ουπινας, id est, sirenas interpretati sunt. Pilosos autem qui dicuntur Hebraice sium (שערים), Theodotus, erectis et stantibus pilis interpretatus est. Symmachus et LXX demones transulerunt. Pro onocentauris quoque, quos soli LXX interpretati C sunt, imitantes gentilium fabulas, qui dicunt fuisse hippocentaurus, tres veluti interpretes ipsam posuere verbum Hebraicum nm (נמ) quod nos in ululas vertimus. Ubi autem LXX dixerunt, cubilia facient hereticis in domibus eorum, et in Hebraico positum est תחננים (תחננים), Aquila et Symmachus et Theodotus, sirenas interpretati sunt; significantes vel bestias aliquas esse, vel demones, juxta errorem gentilium dulces cantantes, et decipientes homines, qui hujus saeculi naufragium clausis auribus transire non possunt. Porro onocentauri nomen, ex asinis centaurisque compositum, videtur mihi significare eos, qui ex parte aliquid humanum sapiunt; et rursus voluptatibus et caeco turpitudinis abducuntur ad vitia. Dicitur ergo 246 secundum tropologiam, quod in fine mundi, vel mortis uniuscujusque, omnis gloria et superbia Chaldaeorum, et confusio mundi, recedat a nobis; et ita omnia subvertantur, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhaim; nec ultra mundi istius futurus sit status, sed pereat in aeternum. Nec ponat ibi Arabs tentoria sua, de quo in sexagesimo septimo psalmo dicitur : *Iterfacite ei qui ascendit super occasum, Dominus nomen ejus (Psal. lxxvii, 5)*.

^a Sub eius libri finem.

^b Non videtur a Ger voce Hebraica, sed a Syro vocabulo Giora factum G'oras, additio g, sicut a Judu Judas, et his similia. Et a Ger quidem Graeca consuetudine declinandum esset, Gera aut Geras. Latiori itaque sensu Hebraicum hic loci Hieron. pro Syro accipit.

Nec pastores ibi requiescant, Angeli videlicet qui humano praesunt generi, et quotidie vident faciem Patris : sed requiescant ibi bestiae et dracones, et struthiones, et pilosi, et ululae, et sirenae, quas omnes bestias in figura intelligimus Angelorum, vel demonum, et eorum quibus trahimur ad puniendum. Et in domibus quondam voluptatis, ubi erat iustitia et gaudium, sit plautus ulularum, et lamentabilis vox sirenarum, quae auditores suos ducit ad mortem. Tempus autem imminere iudicii, et diem consummationis Babyloniae non elongari, nequaquam mirabitur, qui quotidie per sanctos viros in his qui credunt in Domino, subverti vident Babyloneam; et aeternitati comparatam, omnem longitudinem esse vicinam. De generibus bestiarum, immo monstrorum, breviter diximus : quia in a priori libro juxta historiam ex parte perstricta sunt. Hoc quoque considerandum, quod postquam ecclesiasticus sermo et doctrina Salvatoris urbem confusionis everterit, ita ut Sodomam et Gomorrhae comparetur; non habitetur a sanctis viris, nec pastores requiescant in ea, qui Christi gregem pascere consueverant : sed e contrario requiescant ibi bestiae, et dracones, et struthiones, et pilosi saltent in ea. Quidquid enim haeretici loquuntur in synagogis Satanae, non est doctrina Domini, sed ululatus demonum et pilosorum, quos imitatur Esau. Et sirenae requiescent in delubris voluptatis, quae dulci et mortifero carmine animas pertrahunt in profundum : ut saeviente naufragio, a lupis et canibus devorentur. Prope est ergo et instat C quotidie tempus ruinae haereticorum, et non differatur eorum subversio.

Miseretur enim Dominus Jacob, et eliget adhuc de Israel, et requiescere eos faciet super humum suam : adjungetur advena 247 ad eos, et adhaerebit domui Jacob. Et tenebunt eos populi, et adducent eos ad locum suum : et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et in ancillas; et erunt capientes eos qui se ceperant, et subjicient exactores suos. Et erit in die illa cum requiem dederit tibi Deus a labore tuo, et a concussionibus tuis, et a seditate dura, qua ante servisti : sumes parabolam istam contra regem Babylonis, et dices. Pro advena, id est, pruselyto, LXX γωραει interpretati sunt : qui Hebraice גורא (גורא) dicitur. Unde puto et Moysi filium, qui advena erat in terra, nominatum a patre, Gersam. (Exod. 1). Ergo georas est verbum b Hebraicum, Graeca consuetudine declinatum : licet quidam Hebraei sermonis ignarus, Graecam in eo etymologiam exprimeret conetur, ab eo quod terrenae rei curam habeat : e γα enim, inquit, terra appellatur, et ορα, ορατος, id est, sollicitudo. Rursum pro MASAL (משאל) quam Aquila et Symmachus et Theodotus parabolam transulerunt, quos et nos secuti sumus, LXX planctum interpretati sunt. Est

^c Γα enim. Manuscripti codices legunt eum Latinis elementis ge, et ora et phrontis. Supra quoque iudiciter retinent georas et glorias; quia hoc nomen apud LXX legitur γωραος, non γωραος; et autem Graecum per i vel e expressum reperitur apud Latinos. MARTIAN.

autem ordo : postquam Babylon deserta fuerit in æternum, ita ut habitatio bestiarum sit, miserabitur Dominus Jacob, ejus videlicet qui vitia supplicavit; et religet Israel, eum qui mente conspicit Deum. Et nota verborum proprietatem : Jacob, qui adhuc in lacta positus, est miserabitur : I-raeli vero, qui post victoriam novem accepit, non misericordia, sed e ecio captatur. Requiescere quoque eos faciet super terram suam, de qua Salvator loquitur : *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (*Math. v, 4*), et *Credo videre bona Domini in terra viventium* (*Ps. xxvi, 13*). Adjuventur quoque domui Jacob, qui electi sunt per Apostolos, gentium multitudo; et tenebunt reliquias domus Israel, et adducent eos in locum suam, ut habitent in tabernaculis eorum : et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et ancillas. Prodest quippe malis, ut bonis serviant. Unde et E. au dicitur : *Servies fratri tuo*. Et ad Jacob, *Servies tibi frater tuus* (*Gen. xxvii*). Et accipient eos qui se sophismatibus ante deceperant : et exactores suos, qui omnia lucri causa faciunt, redigent in servitutem. Postquam autem requieverit **246** Jacob et Israel a labore suo, quo multum contra baculum et hæreticos pugnando laboraverat; et a concussione et servitute sua, qua malignæ interpretationi et falsis dogmatibus ante servierat : tunc sumet plantam atque parabolam contra regem Babylonis : sermonem videlicet hæretici erroris et confusionis : et dicet quæ sequuntur. Locum istum Judæi interpretantur carnaliter, quod postquam reversi sunt de Babylone, factum esse docere non poterunt. Neque enim Babylonii servierunt eis, qui eos prius ceperant; nec victis Babylonis, domus eorum possederunt : neque habuerunt eos in servos et ancillas. Restat igitur ut juxta fabulas suas de imperio hoc putent futuram esse Romano : quibus superatis in ultimo tempore, servituras sint eis gentes, quibus ante servierunt. Quod si sequentes litteram, spe se falsa decipiant, quis eis concedet, ut Roma vocetur Babylon, et Nabuchodonosor rex Romani imperii?

(*Vers. 5, 6.*) *Quomodo cessavit exactor, quieverit tributum? Convixit Dominus baculum impiorum : virgam dominantium, cadentem populos in indignatione, plaga insanabili, subjicientem in furore gentes, persequentem crudeliter*. In Petri Epistola legimus : *Tempus est, ut incipiat iudicium a domo Dei* (*I Petr. iv, 17*). Et in Ezechiel tertioribus dicitur : *A sanctis meis incipite* (*Ezech. ix, 6*). Pro diversitate quippe peccati, iudicii ordo disponitur : ut qui minus deliquerint, ante purgentur. Novissimus autem inimicus destruat mors. Ergo cum Israel de servitute dura fuerit liberatus, sumet parabolam contra regem Babylonis, quam debemus intelligere ut parabolam. Si enim contra Nabuchodonosor sermo est, et simplex historie expositio, quomodo parabola dicitur, quæ nulli alteri παραβάλλεται, id est, comparatur. Miratur ergo

A Israel quomodo cessaverit exactor, qui exigere consueverat usque ad novissimum quadrantem. Exigere autem consuevit non alios nisi debitores, qui dicunt in Oratione Dominica : *Dimitte nobis debita nostra sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (*Math. vi, 12*). Huic exactori debitores traduntur a iudice, qui eos mittit in carcerem et exigit usque ad percutum minimum. Denique e. **249** Paulus apostolus a Corinthiis fornicantem, qui uxorem patris acceperat, nec non Phygellum et Hermogenem tradidit exactori (*I Cor. v; II Tim. i*). Et de his exactoribus etiam supra dicitur : *Populus meus exactores vestri deprædantur vos; et qui repetunt, dominator vestri*. Pro tributo, Aquila sumum interpretatus est. Sublato enim a nobis summo, famem patimur verbi Dei, et jugiter a corpore Domini jejuiamus. Idcircoque virga et baculus impiorum, pro quo septuaginta jugum interpretati sunt, percussit nos, sive opprimit; quia nolimus sustinere jugum levissimum, jugum Salvatoris. Hoc autem baculo et hac virga, insanabili gentes furore cadebat, et fugientes persequabatur crudeliter : non emendare volens traditos, sed occidere.

(*Vers. 7 seqq.*) *Conquievit et siluit omnis terra : gressa est, et exultavit : abietes quoque lætatae sunt super te, et cedri Libani. Ex quo dormisti, non ascendet qui succidat nos : infernus subter conturbatus est : in occursum adventus tui suscitavit tibi gigantes. Omnes principes terrarum surrexerunt de solis suis; omnes principes nationum, universi respondebunt, et dicent tibi : Et tu vulneratus es sicut nos, nostri similis effectus es? C* *Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadaver tuum; subter te sternetur tineæ, putredo et operimentum tuum erunt vermes*. Ad interitum regis impii, qui percutiebat plaga insanabili nationes, et persequabatur eas crudeliter, omnis terra conquievit, et siluit, quæ prius turbatum, et seditionis plena erat, in tantum ut abietes, et cedri Libani lætarentur, de quibus in psalmis scriptum est : *Vineam de Ægypto transtulisti, eiecisti gentes, et plantasti eam. Upruit montes umbra ejus, et arbusta ejus cedros Dei* (*Ps. lxxix, 9*). Has cedros Dei, quia aliquando peccaverunt, tradidit Dominus supplicii conterendas. Unde in alio psalmo dicitur : *Conteret Dominus cedros Libani* (*Ps. xxviii, 5*). Abietes autem excelsi quique, et in Domini servitute sublimes debent accipi, quæ consona voce dixerunt : *Ex quo tu dormisti*. Nota quod et mortis mors, appellatur dormitio. *Non ascendet qui succidat nos*. Vicio enim sorti, et direptis vasis ejus, etiam ceteri satellites corruerunt. Unde et Dominus loquitur in Evangelio (*Math. xxv, 41*) : *Ite in ignem æternum, 250 qui præparatus est diabolo, et angelis ejus*. Quomodo isti lignorum arborumque cæsores suis securibus succiderunt, et fecere corruere? Infernus quoque conturbatus, sive versus in amaritudinem, in occursum adventus veri Nabuchodonosor, locus suppliciorum atque cruciatuum scribi abs Hieronymo potuit, hic ἀπλῶς positum, sensum fere turbat, neque in Hieronymiana ipsa versione ex Hebraica veritate habetur.

^a Martiani, in Corinthiis fornicantem, etc.

^b Nomen putredo, quod quidem, præposito sive adverbio, quasi alia Hebraici verbi מַדְדָּא interpretatio

est, in quo videtur dives purpuratus: ad quem descendit et Dominus, ut vinclos de carcere dimitteret. Possumus infernum occurrentem dicere et eum angelum qui inferis pœnis præpositus est, qui excitavit omnes gigantes: pro quo alii Rophaïm, alii Titanas transtulerunt. Gigantes autem vocantur juxta Ethnicorum consuetudinem, qui eos terrigenas existimant, quos terra genuerit. Nos autem gigantes, juxta Græci sermonis etymologiam, eos appellare possumus, qui terrenis operibus servierunt. Denique sequitur: *Omnes principes terræ surrexerunt de solis suis, in adventu quondam principis sui: ut quem prius honorabant pro potentia, postea mirarentur in pœnis, et dicebant: Et tu vulneratus es sicut et nos: nostri similis effectus es.* Quæ verba hunc sensum habent: Putabamus nos pro imbecillitate nostra non potuisse resistere potentia Dei, et te esse solum, qui in tua altitudine permaneres; sed ut rebus ostenditur, et tu vulneratus et captus es, nostrique stultis effectus; ut quos in terra dignitas separavit, apud inferos pœna consociet. *Detracta est ad inferos superbia, vel gloria tua, et concidit cadaver tuum, sive ut LXX transtulerunt, multa lætitia tua, qua prius subjectis tibi gentibus lætabar. Subter te sternetur putredo, et operimentum tuum erunt vermes.* Hæc requies diaboli, iste lectus tentatoris, qui in tantam erectus est superbiam, ut etiam Dominum auderet tentare dicens: *Hæc omnia tibi dabo, si proci-dens adoraveris me (Math. iv, 9).* Putredo et linea, et operimentum vermium, vel pœnæ intelliguntur æternæ, quas propria gignit conscientia, vel suppliciorum materia, quæ ex propriis peccatis nascitur. Sicut enim quædam cadaveris materia est, et aliquis humor in cadavere, vermes nascuntur ex putredine; sic ex ipsa materia peccatorum supplicia gignuntur. Unde et Apostolus Paulus interfecta morte, **251** ad quam per Osee sermo propheticus loquebatur: *Ero mors tua, o mors: ero morsus tuus inferni (Osee xiii, 14),* loquitur ad eum: *Ubi est mors contentio tua? ubi est mors stimulus tuus (1 Cor. xv, 55)?* Illa enim mortua, non est qui succidat nos: nequaquam enim erit peccatum quod succidendum sit, quia stimulus mortis peccatum sit.

(Vers. 12.) *Quomodo cecidisti de cælo, Lucifer, qui mane oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? LXX: Quomodo cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur? contritus est in terram qui mittebat ad omnes gentes.* Pro Lucifero qui Hebraice dicitur ELIL (אילל), Aquila transtulit ululantem auroræ filium. Vere enim ululare debuit et ejulare, qui propter superbiam suam de cælo in terram præcipitatus est, atque contritus. Unde et Salvator ad discipulos loquitur: *Videbam Satanam quasi fulgur de cælo cadentem (Luc. x, 18).* Non modo video, sed prius videbam quando corruit. Et si ille propter superbi-am de tanta magnitudine cecidit, vos quæ non

A debetis gloriari, quia vobis dæmonia subiecta sunt: sed quia nomina vestra scripta sunt in cælo; ut unde ille cecidit per superbi-am, vos ascendatis per humilitatem. Iste est princeps sæculi, qui inter stellas cæteras mane oriebatur, et suo vitio de Lucifero Vesper effectus est, et non oriens, sed occidens: qui vulnerabat gentes, sive qui mittebat ad gentes satellites suos, ut omnes sua fraude deciperet. Isti sunt falsi Apostoli, operarii mendaces, qui transfigurantur in Apostolos Christi, qui bono semini lolium supersemiant, dormientibus Ecclesiarum magistris, et nolentibus aut nequeuntibus eorum malitiæ resistere. Jacob autem, et Israel cuius miseris est, et quem elegit Dominus, hæc adhuc loquitur ad diabolum, sive ut LXX volunt, de diabolo, id est, non ad secundam personam, sed ad tertiam.

(Vers. 13, 14.) *Qui dicbas in corde tuo: in cælum ascendam, super sidera Dei exaltabo solium meum: s. debo in monte testamenti in lateribus Aquilonis: ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo.* Vel antequam de cælo corrueret, ista dicebat, vel postea quam de cælo corruit. Si adhuc in cælo positus, quomodo dicit, *ascendam in cælum (Ps. cxiii, 16)?* Sed quia legimus: *Cælum cæli Domino,* cum esset in cælo, id est, in firmamento, in cælum ubi solium Domini est, cupiebat ascendere, non humilitate, sed superbia. **252** Sin autem postquam de cælo corruit, loquitur ista verba, arrogantiam delens intelligere, quod nec præcipitatus quiescat, sed adhuc sibi grandia repromittat, non ut inter astra, sed super astra Dei sit. Cumque Dominus loquatur ad Apostolos: *Sufficit discipulo, ut sicut quasi magister, et sero sicut Dominus suus (Math. x, 25),* et dicat ad Patrem: *Pater sancte, da, ut sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis unum sint (Joan. xvii, 11):* isto in tantum sibi arrogat, ut super stellas cæli, quæ non corruerunt, solium suum positurum esse se jactet. Quodque infer: *Sedebam in monte testamenti in lateribus Aquilonis;* pro quo LXX transtulerunt, *in monte sublimi, super montes excel. os, qui sunt ad Aquilonem,* ad illud referamus, quod in Jeremia dicitur: *Ab Aquilone exardescunt mala super omnes habitatores terræ (Jer. i, 14).* Et quod oïla succensa a facie Aquilonis accenditur. Is est Aquilo ventus durissimus, a quo suos vult Dominus libere captivos, et reducere in civitatem sanctam dicens: *Dicam Aquiloni, adduc: et Africo, noli prohibere, adduc filios meos de terra longinqua (Inf. xliii, 6).* Illud autem quod huic potest esse contrarium, *montes Sion, latera Aquilonis, civitas regis magni,* facile solvitur. Illi enim qui quondam erant in lateribus Aquilonis durissimi, postea per penitentiam in civitate Dei esse cœperunt. Semper istiusmodi Lucifer querit ascendere super eos qui habent imaginem cœlestis, et qui fulgent in Ecclesia sicut astra Dei: et sedere in monte pacti sive testamenti, id est, in Ec-

^a Ad quem descendit, etc. Respicit locum Zachariæ prophetae cap. ix, 11: *Tu quoque in sanguine Testamenti tui emisisti vinclos tuos de lacu in quo non est aqua.* Respicere potuit et Irenæus in Epistolæ B. Petri, cap. iii, 19: *In quo et his qui in carcere erant, spiritibus veniens prædicavit, etc.* MARTIAN.

eles a, quæ in sublimibus collocata est, et de lateribus quondam Aquilonis habitatores possidet. Qui in tantum oblitus sui est, ut vellet super nubes ascendere, quibus mandavit Dominus, ne pluant super Israel imbrem, et ad quâs pervenit veritas Domini, cui loquitur et Abdias: *Si exaltatus fueris ut aquila, et inter sidera cæli posueris nidum tuum, inde te detraham, dicit Dominus (Abdias, iv)*. Infelix Judas, qui quasi nubes cum aliis Apostolis imitabatur, ut plueret super Israel imbrem, et quasi stella inter cæteras stellæ erat, quibus Dominus loquebatur: *Lucet lumen vestrum coram hominibus (Matth. v. 16)*, vitio suo suscepit ascensorem diabolum, qui ut superbi e verba compleret, etiam hucusus est dicere: *Ero similis Altissimo*, ut quomodo Christus habet Prophetas et Apostolos suos, sic et ego habeam **253** B pseudoapostolos. Hæc autem omnia referenda sunt ad hæreticos, qui enim deorsum sint, cum principe suo excelsos se esse jactant.

(Vers. 15.) *Verumtamen ad infernum detraheris in profundum lacu. LXX: Nunc autem in infernum descendes, et ad fundamenta terræ.* Non ad infernum sponte descendes [Al. descendens], hoc enim Domini voluntatis est, ut vinculis de inferis liberet, sed ad infernum detraheris invitus, ut qui per virtutes poterat ad excelsa ascendere, per vitia detraharis ad pœnas. Sancti pennas habent aquilæ, et pennas columbæ, et possunt dicere: *Volabo, et requiescam (Psal. lxxv)*. Impii autem et Ægyptiorum similes, demersi sunt quasi plumbum in aquis vehementissimis, et demersi sunt in profundum sicut lapis (Exod. xv). Unde et *iniquitas*, sive ut melius habetur in Hebræo, *impietas* super talentum plumbi sedere conspicitur (Zach. v). Ergo illud quod alibi legitur: *Omnia qui se exaltat, humiliabitur (Luc. xviii, 14)*, etiam rex confusionis passus est, ut detraheretur in *fundamenta terræ*, sive ut verius in Hebræo habetur, *in profundum lacu*. De fundamentis terræ in Deuteronomio scribitur: *Ignis succensus est in furor meo, ardebit usque ad infernum novissimum. Devorabit terram, et fundamenta ejus (Deut. xxxii, 22)*, ens videlicet qui terreni sunt. De lacu quoque, quod per eum profunda significantur inferni, illa sunt testimonio in: *Assimilatus sum cum descendentibus in lacum. Et: Posuerunt me in lacum novissimum (Ps. lxxxvii, 5, 7)*. Sicut enim lacus aquas ad se descendentes, ita infernus animas suscipit: ad quem lacum descendit Banaïas tempore nivis et frigoris, et interfecit in eo leonem (II Reg. xxiii, et I Par. xi). Unde et hæretici relinquunt fontem aquæ viventis Dominum, et fodiunt sibi lacus contritos qui aquam non valeant continere. De his lacis, qui fervorem non habent Spiritus sancti; nec Jeremiæ prophetæ similes sunt, qui juxta Septuaginta interpretes loquebatur: *Inveni aquam calidam in deserto (Jerem. ii)*; sed refrigerante charitate, calorem Sancti Spiritus perdidērunt: ille est lacus, de quo idem Jeremias loquitur: *Sicut refrigerat lacus aquam, sic refrigerat malitia habentes se (Jerem. vi, 7)*. Qui utinam, juxta Apoca-

A lypsim Joannis, aut calidi essent, aut frigidi (Apoc. iii), id est, aut crederent, aut omnino non crederent, ne per teporem, et simulationem fidei a Domino rejicerentur!

(Vers. 16, 17.) *Qui te viderint, ad te inclinabuntur, 254* teque prospicient. Numquid late est vir qui conturbavit terram? qui concussit regna? qui posuit orbem desertum, et urbes ejus destruxit, et victis ejus non aperuit carcerem? Sive ut Septuaginta transtulerunt: *eos qui ducebantur non solvit?* Qui viderint Nabuchodonosor regem Babylonium, non oculorum, sed cordis intuitu, de cælo ad inferos corruisse, inclinabuntur humilitate, quæ contraria est superbiæ, et illum prospicient ista dicentes: *Nomen isto est vir, sive homo, qui conturbavit, vel concitavit terram?* Et est sensus: Qui dixerat: *Ero similis Altissimo*, et se jactabat Deum, homo esse convincitur, de quo in nono psalmo qui proprie contra diabolum est, dicitur: *Exsurge, Domine, non confortetur homo (Ps. ix, 1)*. Et in Evangelio: *Inimicus homo supereminavit sizaris (Matth. xiii, 25)*. Unde ad eum, et socios ejus dictum legitur: *Ego dixi, diti ratis, et filii excelsi omnes. Vos autem sicut homines moriemini, et sicut unus de principibus cadetis (Psal. lxxxii, 6)*. Et ad eundem sub figura principis Tyri dicitur: *Pro eo quod exaltatum est cor tuum, et dixisti: Deus ego sum, habitations Dei habitavi in corde maris: tu autem es homo, et non Deus, et dedisti cor tuum sicut cor Dei (Ezech. xxviii, 2)*. Iste vir, et iste homo conturbavit universam terram, eos videlicet qui addunt cum Adam: *Terra es, et in terram ibis (Gen. iii, 19)*, et concussit regna sive reges, quorum cor in manu Domini est (Prov. xxi). Concussit, inquit, non subvertit. Unde et unus de his qui concussi fuerant, et tamen non ruerat, loquebatur: *Mei autem pennis moti sunt pedes (Psal. lxxii, 2)*. Et Apostolus loquitur ad credentes, ut arripiant armaturam Dei, et stent contra insidias diaboli (Ephes. vi). Domus autem quæ supra petram fundata est, nulla tempestate concutitur (Matth. vii). Sequitur: *Qui posuit orbem terrarum desertum*, sive ut juxta Hebraicum, præter LXX, omnes alii transtulerunt, *quasi desertum*. Vitius enim atque peccatis orbem qui Hebraice dicitur תהוה (תהוה) fecit esse desertum, ut nullam haberet virtutem, vel eisdem subjaceret vitis, quibus gentium plena est solitudo. Urbes quoque ejusdem desiderii orbis, ut de Ecclesiis Christi faceret synagogas diaboli, et munditiam veræ fidei hæreticae sorde pollueret. Sed et victis ejus, id est, orbis, non aperuit carcerem. Nos omnes victi eramus, et clausi tenebamur in carcere, quibus victis dixit Salvator, *exite*, et his qui **255** erant in tenebris, *revelamini*. Dominum enim solvit compeditos. Qui liberati ab eo, gratius referunt dicentes: *Tu dissolvisti vincula mea (Ps. cxv, 17; Jer. ii, Prov. v)*. Funiculus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur: quos funes atque vincula solvere possunt et Apostoli, imitantes magistrum ubi qui eis dixerat: *Quæcumque solveritis super terram, erunt soluta et in cælo (Matth.*

xviii). Solvunt autem eos Apostoli sermone Dei, et testimoniis Scripturarum, et exhortatione virtutum.

(Vers. 18, 19.) *Omnes reges gentium^a universi dormierunt in gloria, unusquisque in domo sua. Tu autem projectus es de sepulchro tuo sicut sanies: pollutus, involutus cum interfectis, et confossus gladio, qui descendunt ad lapides laci. LXX: Omnes reges gentium dormierunt in honore, homo in domo sua. Tu autem projicietis in montibus sicut^b abortivum, abominabilis, et involutus cum interfectis gladio descendentibus ad fundamenta terræ. Reges gentium quibus Deus secundum Canticum Deuteronomii gentes crediderat gubernandas (Deut. xxxii), qui concessi sunt a Nabuchodonosor, et tamen non subversi, quorum^c nequitiis regnat peccatum; sed quia cor eorum in manu Dei erat, minime curruerunt. Etenim Salvator, quomodo Deus deorum apparet, sic Dominus dominantium, et rex regum. Isti igitur reges universi requieverunt in gloria sua, unusquisque in domo sua. Diversæ quippe apud Patrem sunt mansiones (Joan. xiv): et pro varietate virtutum, habitationum differentia. Porro Nabuchodonosor projectus est de sepulchro suo, nec in morte a cruciatibus conquievit. Projectus est autem quasi sanies, quæ Hebraice dicitur נֶסֶךָ (Nesek), quam Amila ἰχθῶρα interpretatus est, tubum [Al. tabum] videlicet et pedorem, quem Symmachus ἔκτρομα, id est, abortivum, LXX mortuum, Theodotio germen: quamquam hoc ipsum verbum supra (Cap. xi, 1) ubi de Christo legimus: *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, LXX florem. Theodotio germen, Aquila ἰχθυόνα, id est, d virgultum, interpretati sunt. Proprie autem Vesper dicitur virgultum, quod ad radices arborum nascitur, et ab agricolis avulsam quasi inutile projicitur, unde et nos stirpem inutilem transtulimus. Igitur Nabuchodonosor quasi stirps inutilis incendio preparatus, vel sicut 256 sanies pollutus, et involutus his qui ab eo interfecti sunt gladio, et descenderunt usque ad fundamenta laci, detrahatur in profundum, et ne cum his quidem habeat consortium sepulturae quos interfecit. Alterius enim poenæ est auctor delicti, et alterius qui ab auctore compulsus est. Iste est gladius quo vulnerati sunt plurimi, et interfecti, de quo in septimo psalmo legimus: *Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit, arcum suum tendit, et paravit eum. Et in ipso paravit vasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit (Psal. vii, 13, 14), his videlicet, qui in suum cor ignita diaboli jacula susceperunt. Porro juxta LXX, cadaver Nabuchodonosor cum plurimis interfectis pollutum atque confossum jacebit in superbia montibus, et deducitur ad inferos. Fundamenta autem laci, pro lapidibus laci, interpre-***

latus est Symmachus, ut aliis verbis profundum, et tartarum significaret inferni.

(Vers. 20.) *Quasi cadaver putridum non habebis consortium neque cum eis in sepultura. Tu enim terram tuam disperdidisti, populum tuum interfecisti. LXX: Quomodo vestimentum commixtum sanguine non erit mundum, sic nec tu eris mundus, quia terram meam perdidisti, et populum meum interfecisti. Quæ multum inter se Hebraicum distat, et LXX editio, separatim de singulis disseramus. Sicut cada er putrid m, sive ut Aquila transtulit, conculcatum, non habebis consortium sepulturae, nec cum hi quidem quos interfecisti. Tu enim magister es, illi fuere discipuli: et cui plus creditum est, plus exigitur ab eo. Tu enim terram tuam disperdidisti, populum tuum occidisti, eos videlicet qui tibi creati sunt gubernandi. Unde ad Salvatorem audeo dicere: *Hæc omnia mihi iradita sunt, et dabo tibi ea, si prociens adoraveris me (Matth. iv, 9). Cadaver autem diaboli putridum, ob magnitudinem peccatorum dubitare non poterit, qui legerit peccatum esse fetidissimum, ipsum peccatore dicente: *Computruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ (Psal. xxxvii, 6). E contrario virtus boni odoris est: unde et spiritualium fratrum dilectio comparatur unguento, quod descendit super barbam, barbam Aaron, et super oram vestimenti ejus (Psal. cxxxii). Et ad sponsam sponsus loquitur: 257 *Odor tuus suavis, et facies tua speciosa (Cant. ii, 14). Quomodo autem cadaver diaboli spiritualiter conculcetur, illud Apostoli docet oratio: *Drus conteret Satanum sub pedibus vestris eluciter (Rom. xvi, 20). Et Domini verba dicentis: *Quasi lutum platarum delebo eos (Psal. xvii, 43). Iste quia terram sibi creditam perdidit, et conmissum sibi populum trucidavit, nequaquam eis vivos recitans Deo, sed sociis suæ preparans sepulturae: propterea non erit, nec vocabitur in æternum semen pessimorum. Porro juxta LXX hunc habet sensum: o Lucifer qui mane oriebaris, qui quando habebas opera virtutis et luminis, vestimentum eras Dei, et de te dici poterat: *Amictus lumine sicut vestimento (Psal. ciii, 2): qui multos interfecisti gladio, qui descenderunt ad infernum, et eorum pollutus es sanguine, nequaquam vocaberis vestimentum Dei, sed vestimentum cruore permixtum, non maculatum atque pollutum, ut aliquid mundi habere videaris, sed totum sanguine cruentatum. Et hoc notandum quod ad diabolum dicatur: sicut vestimentum commixtum sanguine non erit mundum, sic et tu non eris mundus. Ubi sunt ergo qui dant diabolo poenitentiam, et dicunt illum posse mundari? Nec statim latemur hæresim, quæ diversas asserit esse naturas; et aliam esse quæ nunquam recipit sanitatem. Non enim hoc vestimentum per se immundum est, et ita a Deo*******

^a In Vatic. hic et apud LXX cum præpositio omititur.

^b Ex Græco ὡς νεκρὸς ἐβδολυμένος, non autem Hieronymian. Mss. Victorius describit, ut mortuus abominabilis.

^c Atque hic idem ad textum Epist. ad Roman., quem error lucum noster allucit, mavult removere quo nm in corpore nequaquam regnat peccatum.

^d Vatic., id est, virgultum; sicque recte, commode ἀκόσμητος potest.

conditum, quo olim Deus vestiebatur; sed quia commixtum ex sanguine, et totum se polluit suo vitio, et malis accedentibus, non erit mundum. Et propterea non erit mundum, quia terram Domini perdidit, populum ejus interfecit, terram Judææ et [Fort. id e-] terram confessionis et sanctos quosque perdens atque interficiens: et ideo non manebit in perpetuum. Unde et in Evangelio dicitur: *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41). Quomodo autem sanctus vestimentum Dei est, et vestimentum novum, et vestitur tunica salutis atque lætitiæ, dicens: *Exultet anima mea in Domino: induit enim me vestimento salutis, et tunica lætitiæ circumdedit me* (Isa. lxi, 10): sic e contrario peccator, qui portat imaginem veteris hominis atque terreni, meretur **258** audire: *Ecce omnes vos quasi vestimentum veterasceini, et tunica devorabit vos* (I. a. l, 9). Qui autem profecerit in scelero, et virtutatem moluerit emundare novitate, nequaquam veteri vestimento, sed panno menstruæ mulieris comparabitur dicens: *Erravimus, et facti sumus immundi omnes nos, sicut pannus menstrualis universa justitia nostra.*

(Vers. 21, 22.) *Semen pessimorum, præparate filios vestros occisioni a iniquitatum patrum suorum: non consurgent nec hæreditabunt terram, neque implebunt faciem orbis civitatum. Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: et perdam Babylonis nomen et reliquias, et germen, et progeniem, ait Dominus exercituum. LXX: Semen pes inum, præpara filios tuos occisioni peccati patris tui: ut non consurgant et possideant terram, et implantent terram civitatum. Et insurgam eis, dicit Dominus Subaoth: et disperdam nomen eorum et reliquias et semen.* Pro semine pessimo, quod LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum est זרע רע (זרע רע), quod cæteri semen pessimorum interpretati sunt. Non quod ipsum semen per se ipsum malum sit: Deus enim omnia fecit bona (Genes. i); sed ab his, qui sua voluntate sunt pessimi, semen ortum sit malum, quod voluntate lit, non natura: Unde et in Daniele legimus: *Semen Chanaan et non Juda* (Dan. xiii, 56). Et de bonis filiis dicitur ab Apostolo: *In Christo Jesu p. Evangelium ego vos genui* (I. Cor. iv, 15). Et in Evangelio: *Quotquot eum receperunt, dedit eis potestatem ut filii Dei fierent* (Joan. i, 12). Omnis enim qui facit peccatum, de diabolo est. Illic igitur præcipitur semini, ut filios suos, omnes scilicet cogitationes pessimas, et opera mala, præparet occisioni, quæ ex impiis nata sunt patribus, haud dubium quin contrariis significet fortitudines. Qui pessimi filii ideo occiduntur in iniquitatibus patrum suorum, ut ultra consurgant et possideant terram, quæ a sanctis possidenda est et implenda, ut civitates in ea Domini construantur. Et quia non est hominum perfecta victoria: *Nisi enim Dominus custodierit civitatem, in vanum vigila-*

Abunt qui custodiunt eam (Psal. cxxvi, 2): ideo Dominus ipse consurgit adversus filios pessimorum, et disperdet de confusione nomen eorum et reliquias, et omne germen et progeniem. **259** ne ultra pullulent in urbibus Domini. Legimus in Evangelio (Joan. viii), quod diabolus ab initio mendax sit et pater ejus, id est, mendacii, quod multi non intelligentes, patrem diaboli volunt esse draconem, qui regnet in mari, quem Hebræi appellant *Leviathan*. Et hoc putant loco convenire præsentem juxta LXX Interpretes, qui dixerunt: *pro peccatis patris tui: cum perspicue in Hebræo, ABOTHAM (אבותי) [Al. OBOTHUM] non patris tui, sed patrum suorum significet.*

(Vers. 23.) *Et ponam eam in possessionem hericii, et in paludes aquarum: scopabo eam in scopis terens, dicit Dominus exercituum. LXX: Et ponam Babylo-niam desertam, dicit Dominus, ita ut habitent in ea hericii, et erit in nihili. Et ponam eam luti voraginem, in perditionem. Cum perdidit Dominus exercituum nomen Babylonis, et reliquias, et germen, et universam progeniem, non erit ejus perditione contentus, nisi dederit eam possessionem hericii, et paludis aquarum, et scopavit eam b leviter, et fortuitiq: sed terens ut nihil in ea antiquarum oriturum re-ideat. In Actibus Apostolorum scribitur (Act. x et xi), in vase illo linteo, quod quatuor demissum principiis pendebat e caelo, omnia genera quadrupedum, et reptilium, et volatilium contineri, quod postea Apostolus disserens, Deus, inquit, ostendit mihi nullum hominem immundum dicere. Mores ergo hominum in diversis animantibus monstrabantur, sicut Pharisei et Sadducei propter nequitiam appellantur genimina viperarum, et propter dulos Herodes vulpes dicitur (Luc. iii et xiii); et luxuriosi proutque ad voluptatem, equi appellantur, insanientes in feminas (Jerem. v): Et, nolite fieri sicut equus et mulus, in quibus non est intelligentia (Paul. xxxiv). E contrario innocentes, columbæ vocantur et ovæ. Igitur juxta doctrinam Domini Salvatoris, qui curas istius sæculi et seductionem divitiarum spinas appellavit, hericius mihi videtur, qui juxta Apostolum, gaudet in incerto divitiarum (I. Tim. vi), et armatum se non armatura Dei, sed spinis atque peccatis hujus mundi esse confidit, cui rectissime dicitur illud Evangelicum: *Stultus, hac nocte auferetur antea tua a te, quæ autem parasti tuius erant* (Luc. xii, 20)? Tales habitores habet **260** Babylon deserta virtutibus, ubi non est ager irriguus, qui afferat fructus diversorum seminum, sed paludes infertiles, et limosæ ac lutosæ, in quibus cæno gaudencia reptant animalia. Quamobrem clementissimus Dominus scopavit eam vehementissime terens, et quasi quodam verriculo [Al. everriculo] ad purum usque mundavit, ut Babylonia semina pereant, et a solis habitentur hericiis. Quando viderimus aliquem divitiarum immersum luto, et ut LXX interpretati*

^a Cum Vulgato Interprete Vatic., in iniquitate, et penes LXX, peccatis pro peccati: quemadmodum et

in subnexa expositione constanter præfert.

^b Addit Vatic. scopas.

sunt, *barathro*, hoc est profunda voragine, et quasi cœnosa palude circumdari, non dubitemus eum appellare hericium, habitatorem desertæ Babylonis.

(Vers. 26, 27.) *Juravit Dominus exercituum dicens, si non ut putavi ita erit, et quomodo mente tractavi sic eveniet, ut conteram Assyrium in terra mea, et in montibus meis conculcem eum. Et auferetur ab eis jugum ejus, et onus illius ab humero eorum tollatur.* Postquam hericium habitaverit in deserta Babylone, et pro agris irriguis ac fertilibus paludes cuncta operuerint: ita ut nihil pristini seminis et abundantiæ in Babylone resident, juramentum Domini complebitur, et eveniet quod mente tractavit, ut conteratur Assyrius in terra ejus, et in montibus illius conculcetur. Hostis quippe temerarios, non solum terram Dei et humiliora quæque occupare festinat, sed etiam eos, qui in Dei servitute virtutibus profecerunt, ita ut montibus comparentur, et dicatur de eis: *Fundamenta ejus in montibus sanctis (Ps. lxxxvi, 1).* Et nota proprietatem. In terra conteritur: in montibus Dei ab ipso Domino conculcatur. Cum enim omnes inimici positi fuerint sub pedibus Christi, ita ut novissima destruaturs mors, tunc auferetur a sanctis gravissimum jugum Assyrii, quo eos ante depresserat, et onus, sive ut LXX transtulerunt *χόδος*, id est, *gloria*, ab humero eorum tolletur, ut sublato jugo Assyriorum videant requiem, quia bona est, et terram, quia uberrima est, et supponant cervices suas jugo Christi ad laborandum, et fiant viri agricolæ. Unde et *Issachar* qui interpretatur *est merces*, ex virtutibus nomen accepit. Et in Propheta legimus: *Est merces his qui C* *serviunt Domino (Jerem. xxxi, 16);* et in alio loco: *Ecce Dominus, et merces ejus 261 cum eo (Isai. xl, 10),* qui reddet unicuique secundum opus suum. Quod autem conteratur et conculcetur Assyrii, id est, contrariæ fortitudinis, et illud Evangelicum docet: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes, et scorpiones, et super omnem virtutem inimici (Luc. x, 19).* Et Apostoli verba testantur: *Deus conteret Satanam sub pedibus vestris velociter (Rom. xvi, 20).*

(Vers. 26, 27.) *Hoc consilium quod cogitavit super omnem terram, et hæc manus extensa super universas gentes. Dominus enim exercituum decrevit, et quis poterit infirmare? Et manus ejus extensa, et quis avertet eam? Pro omni terra LXX universum orbem interpretati sunt in fine operis vel visionis contra Babylonem. Quod latebat aperitur. Deum cogitasse consilium super omnem terram, id est, orbem terrarum, et non contra terram tantum Chædæorum et regem Assyrium atque Chaldæum: et extensam sive elevatam manum ejus super omnes gentes, et non super unam gentem Babyloniam. Ex quo ostenditur, cuncta quæ dicta sunt non ad unam provinciam specialiter, sed contra orbem terrarum generaliter pertinere. Quodque dicitur: *Quis poterit infirmare, et quis avertet eam?* non pro difficili debemus accipere, sicut illud legitur: *Quis sapiens et intelliget hæc (Ps. cvi, 43)?* Et: *Quis, putas, est fidelis et prudens dispensator (Luc.**

A XII, 52)? et cætera his similia; sed pro impossibili. Nullus enim poterit Domini infirmare consilium, et manum ejus extensam sive sublimem, ne percussit, avertere.

(Vers. 28, seqq.) *In anno quo mortuus est rex Achas, factum est onus istud. Ne læteris, Philisthæa omni tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui. De radice enim colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucrum. Et paucetur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent, e interire faciam fame radicem tuam, et reliquias tuas interficiam. LXX: Anno quo mortuus est rex Achas factum est verbum istud: Ne lætemini, alienigenæ omnes, contritum est enim jugum ejus qui percussit vos. Siquidem ex semine serpentis egredietur genivina aspidum, et ex genivinis eorum egredientur serpentes pennati. et paucetur pauperes per eum, et pauperes homines in pace requiescent. Interficiet autem in fame semen tuum, et reliquias tuas occidet. Mortuo Achas, qui interpretatur *καταχρηστος*, id est, *obstantio*, 262 sive possessio, quem regem impiissimum legimus, sit pondus istud super Philisthim, sive verbum. Vivente enim illo, et regnante in peccatoribus, nec pondus contra alienigenas, nec sermo Dei fieri poterat ad Prophetam. Quod quidem et supra dixisse me memini, quando Quia mortuo, vidit *Isaias* Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Et in Exodo legimus (Exod. xxii), quod postquam mortuus est rex Ægypti, iugemuerint filii Israel ab operibus suis, et exclamaverint, et ascenderit clamor eorum ab operibus, et exaudierit Dominus gemitus eorum. Nisi enim esset mysticum quod dicebatur, illo magis regnante clamare debuissent, quando lato et laetioribus deserviebant. Præcipitur ergo Philisthim, quos nunc Palæstinos vocant, et semper a LXX *ἄλλογενες*, id est, *alienigenæ* transferuntur; et dicitur eis ne gaudeant neque lætentur, quoniam contriverint virgam, vel jugum percussoris sui (*Hebr. xii, 6*). *Quem enim diligit Dominus corripit, et castigat omnem filium quem recipit.* Et quasi filios nos erudit Deus, quando visitat in virga iniquitates nostras, et in flagellis peccata nostra, ut misericordiam non auferat a nobis (*Ps. lxxxviii*). Hæc est virga de qua in alio Psalmo scribitur: *Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt (Ps. xxii, 4).* Hæc est virga, et hoc jugum quod cervicibus omnium vult Salvator imponere, ut depositio jugo Nabuchodonosor, portent jugum Christi. Quod si quis auferat atque contriverit, statim de semine sive radice serpentis, qui est coluber terrensus, egredientur regulus et aspides, et de aspidibus exibunt serpentes volantes, sive qui absorbent volucres. Abjecto autem jugo Dei, et contrita Domini disciplina, primum in cogitationibus nostris semen colubri radicatur, secundo de semine pessimo nascitur regulus, qui rex serpentium est, et affatu suo atque conspectu homines occidere dicitur: sive genivina aspidum, de quibus in Psalmo dicitur: *Venenum aspidum sub labiis eorum (Ps. xlii, 5; et cxxxix, 4),* quæ peccata sunt varia, et de cogitatio-*

non pessimo thesauro in mala opera prorumpunt. A tanquam regnaverint in hominibus alienigenis, qui a Deo alieni sunt, statim egrediuntur serpentes pennis; ut non sufficiat eis cogitare, et fecisse quæ malis sunt, nisi patrocinium quoque malorum operum quaesierint, et diversas fluxerint hæreses. **263** Ego pulo serpentes esse pennatis, qui se exaltant et elevant contra scientiam Dei, et ponunt in cælum os suum: vel qui absorbunt volucres, hoc est, qui venenato ore singulos quoque volare cupientes, et ad excelsa consurgere, suis faucibus devorant. Et hoc interim de malis. Cæterum qui non contriverunt virgam et jugum percussoris sui, sed cervicem suam Domino subjecerunt, et sunt pauperes spiritu, pascentur, et dicent: *Dominus pascat me, et nihil mihi deerit* (Ps. cxxii, 1). Et a Domino audient: *In pascuis uberrimis pascam eos* (Ezech. xxxiv; Joai. x); et ingredientur et egredientur, et pascua invenient. Et pascentur pauperes per eum, qui eos percutit, ut emendet: et in pace requiescent, ^b sive, pastore sollicito, ipsi agent fiducialiter, et cum Lazaro requiescent in sinu Abrahae (Luc. xvi). Qui autem contriverunt jugum et virgam percussoris sui, famem perpetuam sustinebunt; ut non alantur sermone Dei: sed omnes eorum reliquiæ intendant, ne quid de malo semine germinetur.

(Vers. 31, 32.) *Utula porta, clama civitas: prostrata est Philisthæa omnis. Ab Aquilone enim fumus venit: et non est qui effugiat agmen ejus. Et quid responderetur nuntiis gentis, quia Dominus fundavit Sion, et in ipso sperabunt pauperes populi ejus? Pro nuntiis, id est, Angelis, quæ solus Symmachus transtulit, omnes reges interpretati sunt, verbi ambiguitate decepti, quia præter unam litteram ALPHE, quæ in Angelorum vocabulo addita est, eodem reges et Angeli apud Hebræos appellantur nomine, id est, MALACHE (Reges מלכאי, Angeli מלאכי). In libro Hebraicorum Nominum reperi ^a Philisthim interpretari cadentes poculo. Qui ergo inebriati sunt calice Babylonis, et biberint vinum in quo est luxuria; et inter cætera vitia propior ebrietatem regnum Dei juxta Apostolum non fuerint consecuti (Ephes. v), his præcipitur, ut porta eorum ululet, et clamet civitas. Portam, hæreticorum os arbitror, quo blasphemant: civitatem, animam, quæ malarum cogitationum thesaurus est. Hæc ululare debet et plangere, quia omnis prostrata est, in terramque dejecta, et nihil in ea sanæ intelligentiæ est Deique sapientiæ. Quare ululat porta? **264** quam ob causam clamat civitas? quia prostrata est omnia Philisthæa. Curque prostrata sit, sequens versus ostendit: *Ab Aquilone fumus venit, et non est qui effugiat agmen ejus*. Fumus iste arden-*

libus diaboli jaculis suscitatur, qui noxius est oculis, et contrarius luminis, et ab Aquilone oritur, a quo in Jeremia olla succenditur (Jerem. i, 14), et a quo exardescunt mala super omnes habitatores terræ, qui non possunt dicere: *Accolasum et peregrinum, sicut omnes patres mei* (Ps. cxviii, 19); sed in terra habitant. Unde et in Proverbiis legitur: *Aquila ventus durus* (Prov. xxv, 28; Eccli. xxviii). Nominis autem ^d alio dexter vocatur, qui cum per se dorus sit et sinister, et cervice durissima jugum Dei molli recipere; vocatur dexter ab his qui ponunt dulce amarum, et amarum dulce; qui ponunt tenebras lucem, et lucem tenebras. Et nullus est, qui fumi hujus agmen effugiat; nemo enim absque peccato, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus (Job. xxv). Cumque Philisthæa corruerit, et fumus ejus universa penetrarit, ita ut eum nullus possit effugere, quid dicetur Angelis, qui singulis præsumt gentibus, admirantibus et scire cupientibus, cur sola Sion in specula et in sublimibus collocata amaritudinem fumi hujus evaserit? Quid igitur dicetur eis? Nempe hoc quod sequitur: *Quis Dominus fundaverit eam*, et ipse sit fundamentum ejus. Fundaverit autem eam super fundamentum prudentiæ, justitiæ, fortitudinis, et temperantiæ, sub quibus nominibus Christus intelligitur, de quo et Apostolus ait: *Fundamentum enim aliud nemo potest jacere, præter eum qui positus est Jesum Christum* (I Cor. iii, 11). Qui autem fatuus est, et stulta loquitur, et cor ejus vana intelligit, adificat domum suam super arenam, quæ non habet fundamentum. In hac ergo Sion, quæ fundata est a Domino, sperabunt pauperes sive mansueti, et humiles populi ejus, de quibus dicitur: *Benti miles, quoniam ipsi possidebant terram* (Matth. v, 4): et qui audierunt Dominum loquentem: *Discite a me quia mansuetus sum, et humilis corde* (Matth. xii, 29). Qui ante gloriam humiliati sunt, et audierunt dicentem apostolum Petrum (I Petr. v, 6): *Humiliamini sub potenti manu Dei, ut vos exaltet* **265** in tempore visitationis. Pauperes autem ipsi sunt, de quibus supra legimus: *Pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent*.

(Cap. XV. — Vers. 1.) *Onus Moab*. LXX.: *Verbum contra Moabitidem*. Symmachus et Theodotus: *Assumptio Moab*. Quomodo circumcisio et carnalis est, et spiritualis et de spirituali ab Apostolo dicitur: *Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo servimus, et gloriamur in Domino, et non in carne confidimus* (Philipp. iii, 3); et rursus ad distinctionem spiritualis Israelis, dicitur de carnali: *Videte Israel secundum carnem* (Cor. x, 18): et, *Vos gentes in carne* (Ephes. ii, 11); sic Moab accipiendus est spiritua-

^a Vatic. in pascha uberi, qui deinde verbum egredientur prætermisit.

^b Sive pastore, etc. In editis legimus, sine pastore sollicito, etc., quod non mihi sensum incongruentem esse videtur.

^c Philisthim, etc. Hoc loco potest consulari calumniator Joannes Clericus, qui reprehendit in Hieronymo etymologiam nominis Philisthim, quam sic

in libro Hebraicorum Nominum repererat ipse Hieronymus.

^d Aditum alio Vatic. ignorat, sicque est in Commentariis in Jeremiae cap. i: *Aquila ventus durus, nomine autem dexter vocatur, ob his videlicet, quæ ejus obignere frigore, et calorem fidei perdiderunt: quibus paria habet in ejusdem Jeremiae cap. xxxiii*

MARTIAN

liter, qui interpretatur *de patre*, ^a sive *aqua paterna*, de incestu, et ebrietate conceptus, quod quondammodo absente, immo necirca patre, videretur esso generatus. In multis Scripturarum locis de Moab legimus, et maxime in Numerorum volumine, quando Balac rex Moabitarum ad maledicendum, Balaam invitavit hœriolum, qui inter cœtera etiam huc contra Moab mysticum prophetauit: *Orietur stella ex Jacob, et consurgat homo ex Israel, et percutiet principes Moab* (Num. xxiv, 17).

(Vers. 1.) *Quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit; quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit.* LXX: *Nocte perit Moabitidis, nocte enim perit murus Moabitidis.* Pro AR (אֲר), quod solus Theodotio ita posuit, ut legitur in Hebræo, Aquila et Symmachus, urbem interpretati sunt, non considerantes, quod inter *air* et *ars* elementa Hebræica, *soo* litteram non haberet, quæ si esset, recte civitas diceretur. Sapientia secularis, de qua Dominus loquitur per Prophetam: *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobo* (Abdiæ 8; 1 Cor. 1, 19): quia auctorem sui sensum habet, qui ex conditione Dei generatur, videtur quidem de patre nasci, quod interpretatur *Moab*; sed quia adulter est, et adversarius populo Dei, de incestu, et spelunca ac nocte generatur. Unde in nocte perit, in errore scilicet sempiterno. Et *Egyptii* in mari Rubro vigilia matutina, quæ nocturnum tempus ostendit, fluctibus obruti sunt (Exod. xiv). Et *Lot*, Sodomitis nocte perantibus, venit in Segur, et ortus est ei sol (Gen. xix). Quod intelligens beatus Apostolus scribit de sanctis atque perfectis (1 Thess. v, 6, 7): *Non sumus noctis, neque tenebrarum, sed sumus filii diei. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt, et qui inebriantur, nocte ebrii sunt.* Nos autem qui diei sumus, vigilemus induti lorica fidei et caritatis. Et quia noctem reliquerat, et filius diei esse jam cœperat, loquitur ad credentes: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit, quasi in die cum honestate ambulemus, non in comensationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et luxuria* (Rom. xiii, 12). Perente autem nocte Moabitide, etiam murus ejus, qui dialectica arte constructus est, in eadem nocte vastatus est atque destructus, et æterna tacurnitate conticuit. Porro *Ar*, quod interpretatur *antidoxos*, id est, *adversarius*, hoc ostendit, quod hæc sapientia, quæ adversaria Dei est, Ecclesiastico sermone contra se pugnante, superata sit.

(Vers. 2.) *Ascendit domus, et Dimon ad excelsa in planctum.* LXX: *Co-tristamini in vobis, peribit enim Dimon, ubi ara est: illuc ascendetis ad plorandum.* Omnis domus adversæ sapientiæ, et *Dibon*, quæ interpretatur *fluxus eorum*, ascendit excelsa, in quibus superbiat: non ut hostias immolet, sed plangat in quibus ante peccaverat. Et revera men-

dicium instar fluminis transit, et præterfluit, et numquam potest stabili mansione consistere. Sermo autem Dei, qui compactus est, stabilis est. Unde et manna, quod videtur quasi glacies super faciem terræ, non præterfluit, sed consistit. Porro juxta LXX, Moabitæ mœrere jubentur et plangere, non super aliis, hoc enim perfectorum est super semetip-sis, quia et *Dibon* eorum, id est, sermo compositus, qui flebat more torrentis, periturus sit: in quo habebant quasi aram consecrationis suæ, et omnes divitiæ seculares. Unde et in psalmo dicitur: *Divitiæ si affluant, nolite cor apponere.* Initium autem salutis est, sua intelligere et flere peccata.

(Vers. 3 seqq.) *Super Nabo et super Medaba Moab ululabit: in cunctis capitibus ejus calvitium, omnis barburadetur. In trivitiis ejus accincti sunt sacro: et super tecta ejus et in plateis ejus omnis ululat* [Vulg. ululatus]: *descendet in fluvium. Et clamabit Eschon et Eleale: usque ad Jusa auditu est vox eorum: super hoc expediti Moab ululabunt: anima ejus ululabit sibi. Cor meum ad Moab clamabit: vices ejus usque ad Segor vitalam cœternantem: per ascensum enim Luith flens ascendet, et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt: aquæ enim Nemrim desertæ erunt: quia aruit herba, defeci germen, viror omnis interit. Secundum magnitudinem operis, et visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos: quoniam circumit clamor terminum Moab: usque ad Agallim ululatus ejus, et usque ad puerum Elim clamor ejus: quia aquæ Dimon repletæ sunt sanguine. Ponam enim super Dimon additamenta his qui fugerint de Moab leonem, et reliquis terræ.* Quia omnis prophetiæ hujus pene unus est sensus, ne eam per partes proponendo lacera-rem, simul universam posui, et quid mihi secundum anagogen videatur in singulis, brevi sermone percurram. *Nabo* interpretatur *sessio* vel *propheia*: *Medaba, de salu*: *Eschon cogitationes*: *Eleale, ascensio*: *Jusa, factum* sive *mandatum*: *Segor, porta*: *Luith, genæ*: *Oronaim, foramen mœroris*: *Nemrim, pardi* sive *prævaricatores*: *Agallim, vitali* vel *arenarum tumuli*: *Elim, arietes* sive *fortes*: *Dimon, sufficiens mœror*. Quia igitur omne dogma contrarium veritatis, quod absque inspiratione Dei de humano sensu in erroris tenebris nascitur, nocte vastatum est, et argumenta illius, quæ intelliguntur mori, Ecclesiastico sermone destructa sunt; ita ut æterno silentio conticuerint, in tantum ut universa eorum factio, ad pœnitentiam et lacrymas verteretur, super Nabo, id est, prophetiam et sessionem, id est, magistros eorum, et super Medaba, ubi non sunt arbores fructuosæ, sed salus infertilis, in quo habitant bestię, de quo in vicesimo octavo psalmo scriptum est: *Et reorabit condensa saltus*: erit ululatus et planctus, et omnia de capitibus eorum eloquentiæ ornamenta tollentur; ita ut nudi maneant et defor-

^a Sive aqua paterna. Lingua Ægyptiaca aqua dicitur mo; unde Moses quasi ex aqua salvus. Moab itaque aqua patris, vel aqua ex patre potest intelligi.

^b In Vatic. Dibon constanter pro Dimon est, de qua variis ejus nominibus lectione superiore libro ipse Hieronymus. disserit.

mes. Et ad quid virilitatis habere videbantur in barba, rursus a viro Ecclesiastico, effeminatum et debile comprobatur. In trivis quoque eorum, id est, diverticulis errorum, dum pro voluntate sua fugit usquequo quod voluerit, accingitur sacco pœnitentiæ, et super tecta ac domata, in quibus primum sublimes esse credolant; et in plateis (quia non ingrediuntur per angustam viam, quæ ducit ad vitam, sed per latam, quæ ducit ad mortem) erit ulnatus. Et nequaquam ascendent in superbiam, sed descendent in flentem. Tunc intelligent omnes cogitationes suas vana, **268** quod interpretatur Esebon, et cassum ascensum superbiæ, quod El-ale sonat, ut vox eorum audiat usque ad mala opera quæ fecerunt, et mandatum quod putabant Dei, propria se confessione damnantes. Propterea vectes, id est, qui firmi fuerint in Moab, et errorem suum intellexerint, ululabant, et spem habere profectus incipient, cum anima eorum ulnaverit sibi. Unde Propheta compatiens affecta loquitur ad eos, quorum anima ululabat [Al. ululat] sibi, et dicit: *Cor meum ad Moab clamabit, ut eos ad pœnitentiam provochem.* Vectes autem eorum et omnia firmamenta, quæ habere in hæresibus videbantur, ad Segor, hoc est, ad parvulum usque pervenient: et ostendentur non robusti esse, sed fragiles. Hæc autem Segor, hoc est, parva pœnitentia si perseveraverit, perducet eos ad perfectam salutem: quod vitula trium annorum significat, juxta illud quod in Genesi legimus, ubi præcipitur Abraham, ut offerat vitulum, arietem, et hircum trium annorum, perfectum scilicet sacrificium, ut hæres Domini esse mereatur (Genes. xv). Cunque egerint pœnitentiam, per Luth, id est, generum lacrymas ad altiora conscendent. Et hoc quasi mœoris furamine atque introitu, clamorem contritionis levabunt ad Dominum, ut possint dicere: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum et humiliatum Deus non despiciet* (Ps. l. 19). Et hoc fiet, quia aquæ Nemrim, id est, doctrina hæreticorum, quæ pardis et prævaricatoribus comparatur, deserta erit, et deducetur ad nihili. Pardi sunt, quorum in Jeremia variolæ et maculæ non mutantur (Jerem. xiii), et apostatæ, de quibus in Psalmis legimus: *Prævaricatores reputavi omnes peccatores terræ* (Ps. cxviii, 119). Omnis quoque herba et germen, et quidquid in sermone eorum viride videbatur, exaruit. Et secundum magnitudinem peccatorum a Deo visitati sunt: ut quem per beneficia non senserant, per flagella cognoscerent. Denique ducentur ad vallem sive torrentem salicum, ut nullus in eis fructus remaneat. Hanc enim seminis harum arborum dicunt esse naturam, ut qui illud in poculo hauserit, liberis careat. Unde et sancti qui propter peccata in confusione hujus mundi esse cœperunt, in salicibus Babyloniorum fluminum suspendunt organa sua (Ps. cxxxvi). Omnes terminus **269** Moabitarum clamor circumit, vel provocantium ad pœnitentiam, vel pro errore

plangentium: ut offerre possint per ululatum suum vitulos laborum, et usque ad fontem Dominicorum arietem pervenire, sive fontium: quia Elim utrumque significat. Aquæ autem Dimon, quod interpretatur *sufficiens dolor*, sive *mæror*, quæ multos sua aspersione polluerant, arguentur deceptis populis non salutis fuisse, sed sanguini. Unde propheticus sermo promittit, ut super fluentes lacrymas, quod interpretatur Dibon, non unum mœorem, sed plura mœoris additamenta congement: ut postquam plenam egerint pœnitentiam, et fugerint de Moab leonem, principem a habeant Deum, quem LXX dixerunt *ariet*, qui interpretatur *leo Dei*: quorum editionem in hoc loco disserere supersedi, quia et in plurimis ab Hebraica veritate discordat, et ex his quæ interpretati sumus, etiam illius sensus potest intelligi.

(Cap. XVI.—Vers. 1.) *Emitte agnum dominatorem terræ, de petra deserti, ad montem filix Sion. Et erit sicut avis fugiens: et pulli de nido avolantes: sic erunt filix Moab in transcensu Arnon. In concilium: coge concilium: pone quasi noctem umbram tuam in meridie: absconde fugientes, et vagos ne protias. Habuabunt apud te profugi mei, Moab esto latibulum eorum a facie vastatoris. Finitus est enim puteus: consummutus est miser: defecit qui conculcabat terram. Et præparabitur in misericordia solium: et sedebit super illud in veritate in tabernaculo David: judicans et quaerens judicium; et velociter reddens quod justum est.* Hoc quod de Hebræo interpretati sumus: *emitte agnum*

270 dominatorem terræ, potest ita legi: *emittite agnum dominatori terræ*, quo scilicet non ipse agnus dominator sit terræ, ut juxta historiam interpretati sumus: sed dominatori terræ agnus sit immolandum. Iste igitur agnus, qui vel ipse est dominator terræ, vel immolatur dominatori terræ, de gente Moabitarum est, et de his qui fugerint de Moab, et leonem habere meruerint principem. Significat autem **270** Ruth, de qua generatus est Christus (Math. i. 5), quam vocat petram deserti, quia juxta præceptum Dei, Moabitæ et Ammonitæ, usque ad decimam generationem, et usque in æternum non ingrediuntur Ecclesiam Dei (Deut. i). Qui autem fugerit de deserto Moab, ut a propheta revertamur ad anagogen, et contemplo mendacio, in monte steterit veritatis, erit quasi avis fugiens; et quasi pulli de nido avolantes, ne a Moabiticis serpentibus devorentur. Sic, inquit, erunt omnes filix, hoc est, animæ Moabiticæ, in transcensu Arnon, quod interpretatur *illuminatio eorum*: quando erroribus derelictis ad scientiam transcendenterint veritatis. Dicitur itaque ipsi Moab, vel ei qui evaserit de Moab: *Nihil agas absque consilio* (Prov. xiii): nec circumferaris omni vento doctrinæ, sed sequere eum qui magni consilii Angelus est (Ephes. iv): *Et coge concilium, ut de vagis et errantibus Dei Ecclesiam facias.* Umbraculum autem tuum et tabernaculum, in quo prius requiescere te

* Vatic., principem habere mereantur, quem LXX dixerunt, etc.

putabas, quod erat noctis et tenebrarum, pone in meridie, hoc est, in clarissimo lumine, in quo abscondere debes de errore fugientes, et prius vagos ultra non prodere. O enim Moab, profugi mei qui me dereliquerant, qui de Ecclesia egressi erant, et dimittentes doctrinam Spiritus sancti, suum sensum sequebantur; vel qui habitaverant apud te, cum eos cepit visator diabolus persequi, in eis ad Domini timorem tota mente conversa præbeto latebras: et scito, quod post adventum Agni, qui de petra deserti ortus est dominator universæ terræ; et venit ad montem Sion, finita sit omnis potentia diaboli, quæ pulveri comparatur. Et consumptus est miser, qui multos fecit miseros: et defecit qui conculcabat omnem terram, eos videlicet qui torrent erant. Illo autem consumpto, et reducto ad nihil, et penitus deficiente, præparabitur solum et regnum sempiternum. Primum in misericordia (omnes enim (Rom. iii) sub peccato sumus: et indigemus^a gratiâ Dei); et sedebit in tabernaculo David, quod edruerat et suscitatum est, qui post misericordiam^b iudicet, et quærat iustitiam, et reddat unicuique secundum opera sua. Consideremus a principio vel Oneris, vel sermonis Moab, in quo dicitur: *Nocte vastata est Ar Moab*, et cætera usque ad hunc locum; et videbimus quomodo per gradus et ordinem penitentiae de Moabitibus Israelitæ fiant: et fugiant quasi aves, et avolent quasi pulli de nido, ut transcendant per Arnon, et habitent in monte Sion: et omni diaboli vel Antichristi potestate contrita, Christus regnet in his, et ponat solum suum qui misericordia iustitiaque salvati sunt. Non enim pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio (Joan. v).

(Vers. 6 seqq.) *Audivimus superbiam Moab: superbus est valde. Superbia ejus, et arrogantia ejus, et indignatio ejus, plus quam fortitudo ejus. Idcirco ululabit Moab ad Moab, universus ululabit: his qui latantur super murum [Al. muros] cocci lateris, loquuntur plagas ejus [Al. suas]: quoniam suburbana Esebon deserta sunt, vinea Sabama. LXX: Audivimus injuriam Moab: contumeliosus est valde: superbia ejus, et injuria ejus, et furor non sicut dirivatio tua: non sic ululabit Moab: siquidem in Moab omnes ululabunt: habitatoribus autem Deseth mediteris: et non confunderis: campi Esebon iugebunt vineam Sabama.* Quamvis obscuritatibus locus iste iuxta LXX Interpretes involutus sit, ex eo perspicuum est, quod legi vix potest. Dicamus ergo iuxta Hebraicum. Miris est Scripturarum, ut postquam desperationem mentis humanæ, læto nuntio sublevaverint, rursus negligentes et nolentes agere penitentiam comminatione deterreant, ne bonitas Dei

^a Sic S. quoque Augustinus legit lib. 1 de Peccatorum meritis cap. 27, et S. Gaudentius Brixiensis, iuxta Lugdunensem editionem. *Gratia Dei*: pro quo in Græco textu est τὴν δὲ χάριν τοῦ Θεοῦ, *gloria Dei*: quem admodum et Vulgatus Interpres reddit. Atque ibi *gloria* nomine Christum intelligi, qui est *gloria Dei Patris*, sensumque eo recidit, ut dicat, Christo redemptore, quæ Dei est gratia, καὶ τὸ ἔλεος, nullus

induret cor nostrum. Cujus rei unum tantum penam exemplum. In contestino quadragesimo quarto psalmo legitur: *Suavis Dominus misericors, et miserationes ejus super omnia opera illius (Psal. cxliiv, 9)*. Et post paululum: *Suscipiat Dominus: omnes qui corrumpunt, et erigit omnes elisos. Oculi omnium in te sperant, Domine, et tu das eorum vitam in tempore opportuno [Al. suo]. Cumque præmississet, custodit Dominus omnes diligentes se; ne negligentem faceret auditorem, intulit: Et omnes peccatores disperdet.* Quia igitur consummato Antichristo et parente ejus diabolo, qui conculcabat universam terram, præparandum^b esse vaticinatus est 272 solum in misericordia, et eum qui sessurus est in tabernaculo David, ex persona sanctorum, qui de Moab salvati sunt, et experimento suo ejus deridere superbiam, propheta loquitur: *Audivimus superbiam Moab, sive injuriam, ut LXX transtulerunt. Quis enim hæreticorum non superbus est? qui Ecclesiasticam despiciens simplicitatem, ita habet Ecclesie homines quasi bruta animalia, et infantum superbiæ injuriæque tumore erigitur, ut contra ipsum Creatorem armet os suum, detraheos prophetis ejus, quasi auctoritate testimonii Evangelici, in quo Salvator ait: Omnes qui venerunt ante me, fures fuerunt et latrones (Joan. x, 8): adeo ut Moysen quoque famulum Dei appellet homicidam, et Jesu filio Nave detrahat, quasi homini sanguinario, qui tantæ sanæitatis fuit, ut ad imperium sermonis ejus sol lunaque consisterint: et David, de cujus semine ortus est Christus (Matth. c 1), homicidam et adulteram vocet, non respiciens ejus penitentiam et mansuetudinem, qua Dei clementia comparatur. Sed quævis superbus sit et arrogans, et furibundus exultet: tamen plus audeat quam ejus patitur fortitudo. Idcirco Moab ululabit ad Moab, id est, alter ad alterum: omnes videlicet hæreticorum et sæcularis sapientiæ diversitates contra se mugient, cum in tormentis fuerint (III Reg. vi). Quam ob rem his qui muros habent non quadris edificatos lapidibus, de quibus Templum edificatum est; et infantum politis, ut malleus et securis non sit audita in domo Dei, o vos Ecclesie magistri, vel qui estis de Moab errore salvati, annuntiate plagas suas, quibus hæreticorum jaculis vulnerati sunt. Omnes enim cogitationes eorum, quod significat D Esebon, non ad urbis Dominicæ habitationem pertinent, de qua scriptum est: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei (Ps. xlv, 5)*; sed suburbana sunt, ut ad urbem Domini pertinere credantur: quæ suburbana, Dei sunt deserta præsidia, sive divino igne combusta, præcipue vinea Sabama, quæ interpretatur *attollens altitudinem*, eo quod in altum se*

dubito; sic tamen sentio, recitari ab Hieronymo atque aliis laudatis Patribus locum Apostoli e Latinæ editionis codicibus, quæ tum temporis obtinebat.

^b Erat antea incommodo implexoque sensu, præparandum, ut est vaticinatum, esse solum, etc.; restituit Vatic.

erigat, et superbiæ suæ turrin usque ad cœlum **A** extruere conetur. Quod autem in LXX positum est, *habitoribus Deseth*, in Hebraico non habetur; sed pro **273** hoc legitur *ARES* (רֶשֶׁת), quod *testam*, sive *coctum laterem* significat.

(Vers. 9, 10.) *Domini gentium exciderunt flagella ejus: usque ad Jazer pervenerunt. Erraverunt in deserto: propagines ejus relictæ sunt: transierunt mare. Super hoc plorabo in fetu Jazer vineam Sabama: inebriabo te lacryma mea, Eschon et Eleale: quoniam super vindemiam tuam et super messem tuam vox calcantium irruit. Et auferetur lætitia et exsultatio de Carmelo: et in vineis non exsultabit, neque jubilabit: vinum in torculari non calcabit qui calcare consueverat: vocem calcantium abstulit.* Suburbana Eschon, de quibus supra diximus, deserta sunt, et vinea Sabama, quæ interpretari potest, non solum extollens altitudinem, sed et *conversio aliqua*: quia videtur in regione Moabitica ad Domini servitutem aliqua ex parte velle converti. Hujus igitur vineæ Sabama, Domini gentium, Apostoli et apostolici viri, flagella et propagines penitus absciderunt, ne ex aliis hæresibus aliæ nascerentur hæreses, et infinita errantium fieret multitudo. Et non solum exciderunt propagines Sabamæ, sed usque ad Jazer pervenerunt, quæ interpretatur *fortitudo eorum*: hoc est, ad fortissimam quæque dogmata hæreticorum, et dialectica arte constructa, in quibus robur sui habere videbantur erroris; et intantum eorum micro bacchatus est, ut novissime errarent in solitudine, et quem interficerent non haberent. Cumque illi exciderent flagella **C** ejus, tamen vitio radicis pessimæ, propagines aliquæ remanserunt. Domini autem gentium transierunt mare, hoc est tentationes sæculi hujus, de quibus in psalmo legimus: *Veni in profundum maris, et tempestas absorbit me* (Ps. lxxviii, 3); et in alio loco: *Qui descendunt mare in navibus, facientes operationes in aquis multis: ipsi viderunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo* (Ps. cvi, 23). Isti ergo transierunt mare, ut opera Domini et mirabilia ejus in profundo tentationum conspicerent, dum liberantur ex eis. Itaque sermo propheticus plangit fortitudinem hæreticorum, id est, Jazer, et vineam Sabama; quæ se extollit contra scientiam Dei. *Et inebriabo te lacryma mea, Eschon, cogitationes scilicet eorum, et Eleale*, quibus ad excelsa conscendunt. **D** Car autem plangit Jazer vineam Sabama, et inebriat Eschon, et Eleale lacrymis suis? ut **274** dum ipse plorat, et illos plorare doceat. *Quoniam*, inquit, *super vindemiam tuam et super messem tuam vox calcantium irruit.* Vineæ enim Moabitarum propter viciniam loci talis est, qualis et vinea Sodomorum, de qua dicitur: *De vinea enim Sodomorum, vinea eorum, et prapago eorum de Gomorraha* (Deut. xxxii, 31). Et in septuagesimo septimo psalmo, legimus de *Ægyptia vinea*, quam Deus percussit grandine. Messes quoque Moabiticæ nascuntur in valibus quæ appellantur

Raphaim: falsaque vindemia ejus est vineæ, de qua supra dicitur: *Domini gentium exciderunt flagella ejus.* Isti enim conterunt uvæ amarissimas, et suis calcant pedibus, ne draconis de eis exprimantur venena, et omnes interficiantur bibentes. Auferetur quoque lætitia et exsultatio hæreticorum, quæ ante gaudere consueverant: ut postquam egerint penitentiam, illud moreantur audire: *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur* (Matth. v, 5). Quodque addidit, *de Carmelo*, hoc significat: non quod hæretici vere Carmelo habeant, id est, spiritualis circumcisionis notitiam; sed quod falso habere se jactent. Cumque succisæ fuerint vineæ, et ablata lætitia, et exsultatio de falsi nominis scientia: tunc nullus erit de pristinis calcatoribus, qui calcet uvæ, **B** quas ante calcaverat: et vox eorum æterno obmutescet silentio.

(Vers. 11 seqq.) *Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit: et viscera mea ad murum cocti lateris. Et erit cum apparuerit quod laboravit Moab ab excelsis suis, ingredietur ad sancta sua ut obsecret, et non prævalebit. Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc.* Destructo errore Moabitico: immo falsa lætitia in luctum lacrymasque mutata, venter meus, propheta, qui in-tar citharæ musicæ arte compositus est, et qui de Dei timore concipiens, multos liberos procreavit, ita ut nulla sit chorda, quæ non reddat sonum suum, resonabit luctum agentis penitentiam Moab: et omnia viscera mea ad murum cocti lateris: pro quo interpretatus est Theodotio *ad murum dissipatum.* Omnia enim contrariorum præsidia, in quibus antea confidebant, destruentur et corruent. Hæc sunt autem viscera et interiora prophetæ, de quibus et David dicebat in Psalmo: *Benedic, anima mea, Domino, et omnia interiora 275 mea nomen sanctum ejus* (Psal. cii, 4). Quomodo enim cithara non emittit vocalem sonum atque compositum, si saltem una chorda rupta fuerit; sic spiritualis venter prophetæ, si una in eo virtutum chorda defuerit, non poterit melos dulce resonare; nec ad lateritium murum cunctis clamare visceribus. Philosophorum quoque sententia est, hæc sibi **A** virtutes; et Apostoli Jacobi, ut cui una defuerit, huic omnes deesse virtutes. Cum autem intellexerit Moab frustra se in his, quæ prius putabat excelsa, dogmatibus laborasse, ingredietur ad sancta sua, non quæ per se sancta sunt, sed quæ sancta errans arbitrabatur; et auxilium invenire non poterit. Vel certe deserto errore mendacii, ad sancta Ecclesiæ intrare conabitur, ut sua ea faciat, et oret, et obsecret, sed non prævalebit. Neque enim statim ut voluerimus, perfectam possumus capere virtutem. Quodque insert: *Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc*, proœmio in quo dixerat, *verbum contra Moab*, sive *onus*, sciamus epilogum redditum, ut quod ibi cœperat, hic compleverit. Ex tunc autem, intelligendum ex quo cœpit ad eum loqui, ut onne quod

^a Deerat sibi, quod Vatic. supplet.

dixit, unum verbum Dei sit, id est, una sententia. Porro juxta LXX qui interpretati sunt: *Interiora prophetæ quasi murum renovata a Deo, et erubescere eum*, id est, Moab, et intrare ad aras, et ad ea quæ manu facta sint, ita disserere possumus, ut dicamus semper prophetæ renovari viscera, et a Deo fieri fortiora, ut adversarii confundantur, et ea quæ humana manu fabricati [Al. fabricata] sunt, cassa intelligant, et nihil ad salutem proficientia.

(Vers. 14.) *Et nunc locutus est Dominus, dicens: In tribus annis quasi annis mercenarii auferetur gloria Moab super omni populo multo, et relinquetur parvus, et modicus, nequaquam multus. Tres anni, in quibus auferetur gloria Moab super omni populo ejus multo, vel divitiis multis, ut LXX transtulerunt, mystice intelligendi sunt. Sicut enim misericordis Domini in ponderibus est atque mensura: sic et cruciatus ac supplicia habent mensuram suam, et postquam tres anni transierint, in quibus reliquætur 276 parvus, et modicus, et nequaquam multus, tunc, a inglorius esse desinat. Et hoc notandum, quod juxta Ezechielis prophetiam, quando dies pro annis numerantur Israeli (Ezech. iv), hoc est, decem tribus, quæ majora peccaverant, supplicentur in penis anni trecenti nonaginta, ut in Hebraico continetur, non centum nonaginta, ut Vulgata editio habet: et Judæ, in quo erat Templum Dei, anni quadraginta. Qui enim parvus est, meretur misericordiam: potentes autem potenter tormenta patientur (Sap. vi). Et servus qui scit voluntatem Domini sui, et non facit eam, vapulabit multum (Luc. xii). Moab igitur quia externus erat, nec de populo Dei, sed relicto errore conversus, non annis pluribus, sed tantum tribus parvus et modicus, et inglorius relinquetur. Isti sunt anni,*

^a Perperam lectum est antea duobus verbis *in gloria*; quod et plane contrarium Hieronymi menti sensum redderet. Nos *inglorius* uno verbo, recteque sensu, Vaticani ms. ope restitimus, quemadmodum

A de quibus et alibi legimus: *Recordamini dierum seculi (Isai. xlvi)*, et iterum: *Cogitari dies antiquos, et annos æternos in mente habui (Psal. lxxvi, 6)*. Si enim umbra et exemplatibus serviebat juxta carnem Israel, et omnis eorum solemnitas futurorum erat typus, quare non et anni præsentis temporis futura tempora præfigurent? de quibus et in alio loco legimus: *Quid facietis in diebus conventus, et in diebus festivitatis Domini?* Quodque jungitur, *Quasi anni mercenarii (Osee ix, 5)*, hoc ostendit, quod falsa doctrina pro lucro cuncta faciat atque compendio. Omnis enim mercenarius, et qui non est pastor, cujus non sunt oves, cum viderit lupum venientem legit, quia mercenarius est, et oves ad eum non pertinent (Joan. x). Quam ob rem puto adventum et mercenarium ^b de sanctis non comedere, nec servos, sanctorum esse participes. Non enim ob dilectionem Domini, sed ob mercedem cuncta faciunt, qui comedunt domos viduarum, et proprios adducunt greges, ut lanis eorum vestiantur, et lac mulgeant (Math. xxiii). Quod de doctrina diximus mercenaria, referamus ad cætera. Si præbeo elemosynam, ut glorificer ab hominibus, recepi mercedem meam, et mercenarius appellandus sum. Si castum esse me simulo, et aliud est in conscientia mea, habeo non gloriam mercenarii, sed supplicia peccatoris. Et in comparatione duorum malorum, levius malum est aperte peccare, quam simulare et fingere sanctitatem. Verum et in hoc profectus est Moab, ut qui prius multos erroris sui habebat comites, postea redigatur ad paucos; vel qui prius multus erat in divitiis peccatorum, post penitentiam parvus et pauper sit in malitia.

et paulo inferius dicitur.

^b Vatic. : *Mercenarium sacerdotis de sanctis non comedere; sed servos, etc.*

LIBER SEPTIMUS.

277 278 Septimus liber idem juxta anagogen secundus est, immo extremus. In hoc enim derem visionum tropologica explanatio terminatur: quem [Al. quam] cum tois, Eustoichium, precibus, et Christo auxiliante complevero, veniam ad octavum, et utramque explanationem juxta priores, usque ad quartum, libros, pariter explicabo.

(Cap. XVII. - Vers. 4.) *Onus Damasci*. Synmachus et Theodotio, *Assumptio Damasci*: LXX, *Verbum contra Damascum*, addentes de suo, quod in Moab fecere principio. Damasci primum nomen in Genesi legimus, qui ante Isaac fuit vernaculus Abraham, et putabatur hæres, nisi esset Saræ filius ex promissione generatus (Genes. xv). Interpretatur

D autem aut sanguinis osculum, aut sanguinem bibens, aut sanguis ciltii, quæ omnia populo conveniunt Ethnicorum, qui ante fidem Christi, amicus erat sanguinis et crudelitatis, et digna opera plancta agebat, et sacco. In Dierum libro (II Par. xxiv) narrat historia, quod impleto anno ascenderit contra Joas regem Judæ exercitus Syriæ, et venerit in Jerusalem, et omnes principes populi interfecerit, cunctamque prædam miserit regi Damasci, qui cum paucis viris venerat: et Deus tradiderat in manu eorum multitudinem magnam nimis, eo quod reliquissent Dominum Deum patrum suorum: quod juxta anagogen et futurorum typum considerandum est, utrum ad tempus Domini adventus referre valeamus. Post finem enim anni acceptabilis, in quo a

Salvatore est Evangelium prædicatum, ascendit de Damasco gentium exercitus in paucis viris contra Joiam et Jerusalem, qui reliquerant Dominum: et omnes eorum Legis ac Prophetarum abstulere divitias, et miserunt regi Damasci, viros scilicet Ecclesiasticos et doctrinæ Evangelicæ, qui ad comparationem totius mundi, adhuc tunc infidelis, et in toto orbe dispersorum Judæorum, pauci erant; et tamen Dominus tradidit Jerusalem in manibus eorum, eo quod dereliquissent Dei Filium, qui per prophetas ante prædictus est (Act. ix). Ergo [Forte Ego] ob hanc causam reor, et Saulum, qui postea Pauli ex virtute nomen accepit, quia æmulator erat Legis, esse Damascum, et contra credentes ex gentibus pugnare voluisse, ibique superatum, eos sicutum qui in Damasco verabantur, ut inde rursus Jerusalem Judæos expugnaturus ascenderet. Nec alicui videatur esse contrarium, si in Paralipomenon libro lecta de Damasco, et nunc in Isaiâ tristia prædicentur: quia et de ipso Israel, qui certe portio Dei est, nunc adversa, nunc prospera nuntiantur. Et quomodo ad Israel juxta carnem, et ad gentes dicitur: Vos gentes juxta carnem, qui dicimini præputium ab ea quæ appellatur in carne Circumcisio: sic e contrario est Israel juxta spiritum, et sunt gentes juxta spiritum, et inter cæteras gentes est Damascus juxta spiritum, ne tantum Judæis sabbatis acque-cannus.

(Vers. 1 seqq.) *Ecce Damascus desinet esse civitas, et erit sicut acervus lapidum in ruina. Derelictæ civitates Aroer gregibus erunt, et requiescent ibi, et non erit qui extirret, et cessabit adjutorium ab Ephraim, et regnum de Damasco, et reliquæ Syriæ, sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum.* Sicut in titulo demonstratum est, per Damascum vocatio gentium significatur, quæ amabant vel bibebant sanguinem, quæ postquam in Christum crediderint, pristinae conversationis civitates esse desistent, et erunt sicut acervus lapidum in ruina. Quomodo enim acervi lapidum, qui in agris dispersi sunt, in unum tumulum comportantur: sic de universis nationibus acervus credentium congregatus est in ruina populi Judæorum, illis cadentibus, et nobis surgentibus. Derelictæ quoque civitates AROER (ΑΡΩΡ), id est, *myrice*, Ecclesiasticis gregibus erunt, ut quas Judæi deseruerunt, nos incolamus: sive destructa idololatria exstructur Evangelium. Hoc et nostris temporibus videmus esse completum: Serapium ^b Alexandriæ, et Marnæ templum Gæzæ in ecclesiis Domini serrezerunt, et civitates Aroer Evangelicis gregibus præparatæ sunt. Aroer, id est, myrice, nascuntur in desertis locis, juxta illud quod scriptum est in maledictione ejus hominis qui confidit in homine, et a Domino recedit cor ejus: *Erit, inquit,*

A quasi myrice in deserto, et non videbit bonum cum venerit; sed habitabit in siccitate, in deserto, in terra salsuginis et inhabitabili (Jerem. xvii, 6). Alii vero dicunt ex hac arbore maleficis artibus *μύστρον*, id est, odia concitari. Ergo qui prius erant in deserto gentilium, et in odionominis Christiani, Christi gregibus servient, qui requiescent in eis, et non erit qui extirret, quia Dominus habitabit inter eos, et præsentem Pastorem, lupum timere non poterunt. Tunc cessabit adjutorium Dei ab Ephraim, qui in hoc loco intelliguntur Scribæ, et Pharisei, juxta Osee prophetiam, qui contrarios populo Dei, Ephraim nominat (Osee v et viii). Et regnum cessabit a Damasco, ut nequaquam peccatum, et peccati princeps diabolus regnet in Damasco, quæ prius sanguinem diligebat; sed reliquæ ^c Syriæ, id est, qui ex gentibus crediderunt sicut prius fuerunt filii Israel, ablato ab illis regno Dei, et tradito gentibus, quæ faciunt fructum ejus, sicut Dominus Deus exercituum locutus est per omnes prophetas suos.

(Vers. 4-6.) *Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, et pingues carnes ejus tabescent. Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, et brachium ejus spicas leget, et erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. 280 Et relinquetur in eo sicut racemus, et sicut excussio olivæ duarum aut trium olivarum in summitate rami, sive quatuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Israel.* Postquam reliquæ Syriæ fuerint, sicut quondam fuerat gloria filiorum Israel, et delicto eorum salus gentibus data, tunc attenuabitur omnis gloria Judæorum, quæ gloriosi erant in universo orbe, et pingues carnes eorum tabescent, non habentium prophetas, non signa atque virtutes, non præsens auxilium Dei, non sacerdotii dignitatem: sed omne corpus gentis eorum emarcescet, et rodiget ad nihili. Cumque dicatur de vocatione gentium: *Messis multa, operarii autem pauci (Matth. ix)*, illi pauperes messis reliquias, quæ per Apostolos salvatæ sunt, et rarissimas spicas legent, non de montibus, et erectis locis, sed in valle Raphaim, id est in literarum vilitate. Et considera quod *Raphaim*, qui *gigantes* interpretantur, sicut supra Ephraim, Phariseos Scribasque significant. Denique LXX, pro valle Raphaim, *vallem duram* interpretati sunt, ut duritiam cordis Judæi exprimerent. De quorum humilitate eliguntur quasi in stipula spicæ et quasi in vindemia racemi, qui salvati fuerint: et sicut excussio olivæ [Al. oleæ.] duarum, aut trium olivarum, sive quatuor aut quinque. Quando enim venit percussio populi Judæorum, oliva illa populi Israel, quæ sub Moyse sexcenta millia habuit armorum (Num. xxvi), et sub David, numerante Joab, innumerabilem populum (II Reg. xxiv), vix paucos

^a Iusto nostri mss., *myricom*, alii penes Maritan. *Græc. μυρίων*.

^b *Serapius Alexandriæ*. Sic legunt mss. nostri codices, et quinque quos ex Florentia habuit Maritanus Virius; Erasmus legit *Serapis in Alexandria*, etc., etc. MARTIANUS. — De Serapio, quod celeberrimum erat Alexandriæ templum, vide Theophili Synodicam

Epist. inter Hieronymianas 93, num. 3, et quæ in eum locum annotamus. De Marnæ Gæzæ idolo diximus ad vitam S. Hilarionis, num. 14.

^c Vetic. *reliquæ eorum*; qui, etc.

^d Item, *et pingue carnis ejus tabesceat*, quemadmodum et inferius constantiter retinet.

fructus offerre potuit Domino Salvatori : dms olivas Paulum et Barnabam, et tres olivas Petrum et Jacobum, et Joannem (Act. xiii), qui et in monte transfiguratum hominum conspexerunt, et ad archisynagoga illam ire cum Domino meruerunt (Math. xvii). Quatuor autem et quinque olivas reliquos novem faciunt Apostolos, in quibus Judæ proditoris locum Matthias obtinuit, qui utique pro diversitate gratiarum, quæ nobis ignota est, in quatuor et quinque olivas separati sunt, ut Evangeliorum numerum et Legis in se volumina demonstrarent, quasi prædicatores utriusque Instrumenti (Act. i).

281 (Vers. 7, 8.) *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum : et oculi ad Sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus ejus, et quæ operati sunt digiti ejus : non respicient tuos et delubra.* In illo tempore quando de populo Israel, qui prius dicebatur, *Olivam fructiferam vocavit te Dominus Deus tuus (Jerem. xi, 16)* : et de quo in Psalmis legimus : *Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ (Ps. cxviii, 8)*, pro siccitate gratiæ spiritualis vix duas olivas, et tres, aut quatuor, aut quinque Dominus esuriens repererit, subintrabit gentium plenitudo, et nequaquam ad idola manufacta, sed ad Deum suum inclinabitur, et respiciens Sanctum Israel, et aras læcosque quæ delubra continent, scientes illud scriptum : *Omnia plantatio quam non plantavit celestis pater, eradicabitur (Mal. i, 13)*.

(Vers. 9, 10.) *In die illa erunt civitates fortitudinis ejus derelictæ sicut aratra et segetes, quæ derelictæ sunt a facie filiorum Israel. Et erit deserta, quia oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata. LXX : In die illa erunt civitates tuæ derelictæ sicut dereliquerunt Amarrhæi, et Eval a facie filiorum Israel. Et erunt desertæ, quia dereliquisti Deum Salvatorem tuum, et Domini auxiliatoris tui non es recordata.* Quomodo sub Moyse, et Jesu filio Nave, Amarrhæi, et Eval, sive ceterarum gentes quæ habitabant in terra transjordanis, dereliquerunt vineas, et segetes, et accerps in agris, atque iugerunt, ne ab hostibus occuparentur : sic terra Judæa, et omnes urbes illius substulsiimus, Romanis Judæam vastantibus et obsidentibus Jerusalem, a suis habitatoribus derelictæ sunt. Et fit apostropha ad ipsam terram Judæam. Id est, ad eos qui habitabant in illa. Hæc autem universa permissa est, quia oblita es Dei Salvatoris tui, qui interpretatur Jesus, quem tibi venturum Lex et Propheta jugiter nuntiabant : et fortis adjutoris tui, qui tuus semper opitator fuit, non es recordata. Causa ergo desertarum urbium

Judææ, oblivio Salvatoris est, qui in principio hujus Prophetæ dixerat : *Israel me non cognovit, et populus meus [Al. me] non intellexit.*

(Vers. 11.) *Propterea plantabis plantationem fidelem et germen alienum seminabis. In die plantationis tuæ labrusca, et mans semem tuum ferebit : ablata est messis in die hereditatis, et dolebit graviter. LXX : Ideo plantabis plantationem infidelem, et semen infidele, et in die qua plantaveris, errabis. Si autem mans seminaveris, ferebit in messem in die hereditatis : quando sicut pater hominis dat hereditatem filiis suis. Pro eo quod nos juxta Aquilam et Symmachum et LXX interpretati sumus, in die hereditatis, quod Hebraice dicitur *tiom nehela* (תִּיּוֹם נְהֵלָה), legi potest in Hebraico, in die pessima. Et pro eo quod Aquila et Theodotus interpretati sunt, *et dolebit homo* : nos docti ab Hebræis, pro homine qui lingua eorum dicitur *ano* : interpretati sumus *anos* (אָנוֹס). Id est, *graviter* : De cujus verbi ambiguitate, si vitæ hujus spatium fuerit, in Jeremia plenius disceremus, ubi juxta LXX dicitur : *Et homo est, et quis cognoscet eum ? Dicam ergo quod proposui : Quia oblita es, terra Judæa, Dei Salvatoris tui, et ejus qui tibi semper præhuit fortitudinem, non es recordata ; propterea plantabis quidam plantationem fidelem, sive ut Aquila et Theodotus interpretati sunt, *pulebrum* ; aut ut Symmachus, *bonam*, nam Deum prædicans : sed germen alienum seminabis, non recipiens Patrem, quia non recipis Filium. Qui enim credit in Patrem, credit et in Filium. Et qui germen alienum blasphemiam contra Jesum seminasti in synagoga Satanae, ideo non vindicabilis vivam, sed labruscam. Cumque visum fuerit florere germen tuum, et aliquam habere pietatis umbram, dum homines ab idolis retrahis : tamen quando ad fructus veneris intelligendos in die hereditatis dolebis graviter, certans gentium populum tibi esse prælatum. Unde et Apostolus loquitur : *Tristitia mihi est magna, et iudeicens dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei juxta carnem, qui sunt Israelitæ, quorum est adoptio filiorum, et legislatio, et gloria, et testamentum, et repromissiones : quorum patres et cetera (Rom. xi, 9 seqq.)*. Quod non solum Paulus, sed et omnis sanctus loquitur, volens cum ramis oleastri etiam radicem salvam esse. Hereditas autem illa est, quam a Domino consequimur, **282** de qua Apostolus ait : *Divisiones autem gratiarum sunt, idem [Al. unus] autem spiritus, et divisiones ministeriorum, idem autem Dominus : et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Miretur quispiam, cur pro***

¹ Sic vero postmodum edisseruit in Jerem. cap. xvii, 9 : *Verbum Hebraicum ANOS quatuor litteris scribitur, ALEPH, et NUN, et VAV, et SIN. Si igitur legatur ANOS, homo dicitur : si autem ANUS, inscrutabile sive desperabile ; eo quod nullus cor hominum valeat invenire : sed apud veteres o et u pronuntia non parata sunt tam in inscriptione, quam in pronuntiatione. Hodie quoque Galli pronuntiant u quasi diphthongum ou : u. Dominus ; G. Dominus. MARTIAN., qui ut ex sequenti nota patet, plane Valerius concessit.*

— Si vitæ hujus spatium fuerit. Hieronymus in caput xvii Jeremia, vers. 9, disserit de ambiguitate hujus verbi dicens : *Verbum Hebraicum ANOS quatuor litte-*

ris scribitur, ALEPH, et NUN, et VAV, et SIN. Si igitur legatur ANOS, homo dicitur : si autem ANUS, inscrutabile sive desperabile ; eo quod nullus cor hominum valeat invenire : mas. in hoc loco Isaia pro ANUS legunt ANOS : sed apud veteres o et u pronuntia non parata sunt tam in inscriptione, quam in pronuntiatione. Hodie quoque Galli pronuntiant u quasi diphthongum ou : u. Dominus ; G. Dominus. MARTIAN., qui ut ex sequenti nota patet, plane Valerius concessit.

plantationibus pulchris et bonis, quae Aegyp̄ta et Theodoſia q̄ Symmachus interpretati sunt, nec Aegyp̄ta plantationem dixerimus. Verbum Hebraicum נִצְחָנָא (נִצְחָנָא), si per ALPH litteram scribatur, נִצְחָנָא, id est. *id est*. *id est*. *id est*. si vero per AM, et dicitur נִצְחָנָא נִצְחָנָא, pulchrum significat: Unde et Noemi, quae hac littera scripta est, loquitur in Ruth (Cap. 1. 29): *Nativa me vocare nomen (נִצְחָנָא)*, id est pulchrum, sed vocate me amaram.

(Vers. 13 seqq.) Varietas populorum multorum, ut multitudo maris sonantis, et tumultus turbarum, sicut equitus aquarum multarum sonant. Populi sicut multitudo aquarum inundantium sonant: et increpabit eum, et fugiet procul, et rapietur sicut pulvis montium a facie venti, et sicut turbo eorum temporale. In tempore vespere, et eorum turbatio: in matutino, et non subsistet. Haec est pars eorum, qui vastaverunt nos, et eorum diripientium nos. Supra legimus sub nomine Damasci, vocationem gentium, et abjectionem Judaeorum, et per Apostolos, atque in Apostolis, peccatorum de Judaeis credentium electionem. Et quantum ad comparationem totius mundi et universarum gentium, parva pars populi credidit Christiani, de quibus supra dictum est: *Et reliquias Syrias sicut gloria Aethiopiae Israel erunt (Multi enim) (Math. 23, 14) vocati, pauci vero electi*; et: *Non est quantum fides (II Thess. 11, 2)*: nunc conceperunt inferni non planetas, sed nos his gentibus qui credere noluerant, et persecuti sunt populum christianum. Comparanturque undarum malibus et fremanti mari, et quantum in aest, cuncta opprimere et occipere cupiant. Sonabunt enim populi in spectaculo theatrali luxuria, et amphitheatri crudelitatis, et ceteri furoribus, sicut sonitus aquarum inundantium, quando consona impietatis voce blasphemant, et dicunt Christianos ad leones et bestias projici, et cetera hujusmodi. Sed illis instar maris furgentibus, increpabit Dominus auctorem seditionis eorum, et fugabit eum a suo populo. Et sicut pulvis motus in montibus, quanto excelsiores, tanto fortius *id est* rapitur; et sicut turbo, qui de terra consurgit, subito tempestatis fertur in sublime: ita et ille raptus, a Dei populo separabitur ac fugiet, ne in abyssos relegatur. Cumque dies consummationis advenerit, quod interpretatur vespere, tunc erit turbatio, non peccata negentis. Et in tempore matutino, die videlicet resurrectionis, non subsistet, quod LXX transtulerunt, non erit. Si autem non erit, quid respondebunt, qui diabolo dant penitentiam, et illi quantum in se est, Archangelicum fastigium pollicentur? Haec est pars eorum, qui vastaverunt nos, et nos diripientium nos. Haec vel populus loquitur Christianus, vel propheta ex persona credentis populi, quod interitum sempiternum persecutores eorum habituri sint, qui exiliis, carceribus,

et honorum proscptionibus oppresserunt sanctos Dei, et aeterna supplicia possessori sunt.

(Cap. XVIII—Vers. 1 seqq.) *Vox terrae cymbalo alarum, quae est trans flumina Aethiopiae, qui mittit in mari legatos, et in vastis papyri super aquas: hic, Angeli veloces, ad gentem convulsam, et dilaceratam: ad populum horribilem, post quem non est alius: ad gentem expectantem, expectantem et concitata, cujus diripuerunt flumina terram ejus. Omnes habitatores orbis, qui morantur in terra, cum elevatum fuerit signum in montibus, videbitis et clangorem tubis audietis. LXX: Vox terrae navium alarum trans flumina Aethiopiae, qui mittit in mari obsides, et epistolas biblicas super aquam. Ibi enim nuntii leves ad gentem convulsam, et peregrinum populum et passim, qui est trans eum: gens abaque spe, et concitata, nunc flumina terra omnis sicut anglo quae habitatur [Al. habitabitur]: habitabitur reglorum, quomodo et signum de monte elevatur, et tuba vox audietur. Utramque editionem proci in prophetia obscurissima ne quid volentibus intelligere quod scriptum est, deesse videntur. Simulque vehementer admiratores, qui fidem nostram, et spem Christianam arbitrantur, simplicitate contentam, quia scriptum est: *Mandatum Dei lucidum illuminans oculos (Ps. 138, 9)*: nec plus debere nos quaerere, quam ut fiant, quae praecipiunt: cum idcirco et omnis Scriptura, et Propheta specialiter futurorum mysteriis involuti sint, ut provocent nos ad intelligentiam, et ad illud quod in Evangelio dicitur: *Poste, et accipite: quoniam, et insonatis: pulsate, et aperietur vobis*. Quia ergo juxta historiam et id quod in Hebraeo continetur, in quinto libro exposui, nunc quid mihi juxta anagogen videatur, edisepem. Prudens forsitan lector inquirat, quid tibi velit in Visione, vel Onice Damasci, alarum cymbalum et cetera quae sequuntur. Postquam de vocatione gentium dictum est, de objectione Judaeorum, et electione eorum, qui per Apostolos crediderunt, et postea de gentium multitudine et persecutoribus, qui maris fluctibus comparati sunt: sequeretur, ut de haeresibus quoque, quae Ecclesiam vexaverunt, et hucusque populantur, sermo propheticus nuntiaret, qui, dormiente patrefamilias, in aegre Ecclesiae supereminere videret signa. (Math. 23). Et dicuntur cymbalum, charitatem Dei non habentes, juxta illud Apostoli: *Si linguas hominum loquamur et Angelorum: charitatem autem non habeamus, factus sum velut aes sonans aut cymbalum stansque (I Cor. 13, 1)*. Et non solum cymbalum nunc concurrens sonitu, sed propter levitatem sermonis haeretici in diversa currentis, alarum cymbalum dicuntur, quae juxta Septuaginta, *ala navium, qui magna messimonia promittentes, navigant in saeculi istius fluctibus*. Alas autem navium, vpla quibus suspenduntur, et trahuntur, intellige. Et pulchre alas dixit navium,*

^a Victor., sicut sonitus, ex Hebr. נִצְחָנָא, et Graeco *id est*.

^b Verba et bestias projici in Vatic. rectius, ut videtur, non sunt. Solemnis haec erat gentilium vox in amphitheatro ac circis, Christiani ad Leones. Vide Ter-

tullianum.
^c De quo addit Victor. eorum, ut sensus (an) congruat cum sequenti, qui dormientes, etc., supereminere verunt.

omnis enim hæreticus pollicetur excelsa, et cum alas habere se jactet, tamen hæret in saisis fluctibus, et procul non recedit a terra, in medioque cursu patitur repente naufragium. Unde Aquila pro cymbalo, *umbra alarum*, interpretatus est, non enim habent alas, sed alarum similitudinem. Quodque inferi, *quæ est trans flumina Æthiopiæ*, hoc significat, quod impietate sua omnes vincant hæretici. Verbi gratia: Dicit Epicurus non esse providentiam, et voluptatem maximum bonum. Comparatione hujus sceleratio Marcion, et omnes hæretici, qui vetus lacerant Testamentum. Cum enim recipiant providentiam, accusant Creatorem, et asserunt eum in plerisque operibus errasse, et non ita fecisse, ut facere debuerat. Ad quam enim utilitatem hominum, serpentes, scorpiones, crocodilos, et pullices, cimicesque et culices pertinere? Isti ergo **286** trans flumina Æthiopiæ sunt, et mittunt in mari hujus sæculi legatos, id est, discipulos suos, qui eorum portantes volumina, recte vasa papyri, id est, chartacia super aquas portare dicuntur, quæ delentur velociter. Sicut enim libri juxta aquas et humores cito obscurantur, delentur et pereunt: ita sermo eorum atque doctrina, cum in principio aliquam visa fuerit fortitudinem possidere, pertransit et labitur. Itaque per ironiam dicitur ad eos: O Angeli hæreticorum, ite veloces. Quos beatus apostolus Paulus falsos apostolos, operarios fraudulentos, qui in Apostolos Christi transiguntur, appellat (II Cor. xi). Et ite ad gentem avulsam et laceratam: avulsam a Deo, et hæreticorum morsibus laniatam. Ad populum horribilem; nihil enim horribilius blasphemia, quæ ponit in excelsum os suum. Post quem non est alter populus: omne quippe peccatum comparatum blasphemix, levius est. Gentem expectantem, expectantem, et conculcatam. Nam omnes hæretici sibi cœlestia repromittunt, et pollicentur ingentia, et tamen a dæmonibus conculcantur. Cujus terram diripuerunt flumina, quæ non de cœlo habent aquas, sed de terra. Quis enim angulus est, quæ extrema solitudo terrarum, ad quam non turbidus hæreticorum sermo perveniat? Itaque omnes qui habitant et morantur in orbe terrarum, ad hæreticorum signum, quod quasi in montibus elevatum est, erigunt oculos suos, et clangorem tubæ, id est, doctrinæ eorum, audiunt. Hæc juxta Hebraicum. Cæterum secundum **LXX** planguntur alæ hæreticorum, quæ instar navium per mare hujus sæculi volitant, et impietatem sperant ethiopicorum, quos nunc Æthiopes Scriptura cognominat: et dicitur ad doctrinam eorum, atque sermonem: Qui mittis in mari hujus sæculi libros, obsolescens perversitatis tuæ, et epistolas ad decipiendos eos, qui lecturi sunt. Pergunt nuntii leves ad gentem excelsam, et peregrinum populum, et pessimam. Nullus enim ecclesiasticorum tantum habet studii in bono, quantum hæretici in malo, et in eo se lucrum putant consequi, si alios decipiant, et ipsi perditii

caeteros perdant. Gens autem vocatur excelsa propter superbiam: et peregrina et pessima, quia aliena à Deo est. Vere gens sine spe, et conculcata, **287** ejus flumina in tota terra imitantur habitationem Ecclesiæ, ut inveniant sibi hospitium et regionem, in qua elevat signum doctrinæ suæ, in qua Scripturarum clangant tuba.

(Vers. 4 seqq.) *Quia hæc dicit Dominus ad me, quiescam, et considerabo in loco meo: sicut meridiana lux clara est, et sicut nubes roris in die messis. Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinabit, et præcedentur ramusculi ejus falcibus: et quæ derelicta fuerint, abscidentur, excutientur. Et relinquentur simul avibus montium, et bestiis terræ, et ætate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestię terræ super illum hyemabunt. In tempore illo deferretur munus Domino exercituum a populo diabolo, et dilacerato, a populo horribili, postquam non fuit alius, a gente expectante, expectante et conculcata, cujus diripuerunt flumina terram ejus, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion. Quiescit et contemplatur Deus in loco suo, sive juxta Aquilam, in firmamento, id est, in Ecclesia, de qua Paulus Apostolus loquitur: Columna et firmamentum veritatis (I Tim. iii, 15). Contemplatur autem ea quæ sunt in Ecclesia; et sicut meridiana lux clara est, ita universa perlustrat: juxta illud quod in decimo octavo Psalmo secundum Anagogen de sole justitiæ dicitur: *Nec est qui se abscondat a calore ejus* (Ps. xviii, 7). Et quomodo nubes roris in die messis, et in ferventi ætate gratissima est, sic Dominus habitatores Ecclesiæ suæ refrigerat, quo præsentate cuncta florescunt. Et antequam tempus consummationis adveniat, quia nunc ex parte cognoscimus et ex parte prophetamus, multi perfecti reperientur, de quibus Apostolus loquitur: *Quotquot perfecti hoc sentiamus* (I Cor. xiii; Philip. iii, 15). Ramusculi autem, qui inutiles sunt, falcibus præcedentur, dicente in Evangelio Salvatore: *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est. Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum, et omnem qui fert fructum, purgabit eum, ut fructum plus offerat* (Joan. xv, 2). Et quæ præcisa fuerint, relinquentur avibus montium et bestiis terræ. Avibus, quæ juxta viam seminata populantur, et bestiis, quibus traditur anima **288** non condens Deum, ita ut qui a Domino præcisi fuerint et abjecti, et de corpore illius, quod est Ecclesia separati, tam in ætate quam in hyeme, hoc est, in prosperis et adversis, volucrum et bestiarum mansio sit. Sicut autem hi qui inutiles sunt et infructuosi in Ecclesia, amputantur et projiciuntur, ne modicum fermentum totam massam corrumpat: sic e contrario fieri potest, ut qui hæretico fuerant errore decepti, et avulsi a Domino atque lacerati, et horribiles ob blasphemiam, frustra que mendacia præstolantes, et conculcati a dæmonibus, et a fluvio in partes varias dissipati, cum recordati fuerint Dei sui, et magistros*

penimos dereliquerint, offerant munus Domino exercituum, non alibi nisi in monte Sion, et in specula. quod interpretatur Ecclesia. Brevius dicimus, quia in Nozo explanationis historice multa jam diximus.

(Cap. XIX. — Vers. 1.) *Onus Egypti.* Symmachus et Theodotio: *Assumptio Egypti.* LXX: *Visio Egypti.* Ubi in Hebræo scriptum est MASSA ME-RAIM (מַסָּה מֵרַיִם), quod nos interpretati sumus, *Onus vel pondus Egypti*: pro quo Aquila transtulit ἄρμα Ἀγύπτου, passimus dicere ab eo, quod tollat propheta, et portet jugum Domini, eum existisse condignum, qui prophetiam Egypti cerneret, sive portaret. Unde miror LXX et in Babylone pro *Pondere* interpretatos *Visionem*; et in Philistiini, et Moab, et Damasco, *Verbum*; et nunc in *Egypto Versionem*; cum in Hebræo in omnibus his non *Verbum* et *Visio*, sed MASSA (מַסָּה), id est, *Onus, pondusque* ponatur. Quod autem Symmachus et Theodotio ἀρμα, id est, *assumptionem* semper interpretati sunt, hoc scire debemus, accepisse prophetam a Domino gratiam spiritualem, ut Egypti sacramenta cognosceret, sive oculis mentis aspiceret, ut LXX transtulerunt. Non est autem *Egyptus* ista quam Judæi putant, sicut arbitratus est Josephus, qui in libris Antiquitatum refert: Oniam sacerdotem Isaie implere vaticinium, ut in territorio Heliopolitano, quod *Egyptii* **286** *ἱερόν* vocant, exstrueret templum ad similitudinem Templi Dei, et altare. Esto enim, concedamus hæc dicta de Onia et altari quod in *Egypto* exstruxit, quæ erunt quinque civitates, quæ in *Egypto* liquantur lingua Chanaanica: ex quibus una juxta LXX appellatur *ἱερὸν*: juxta alios interpretes, *civitas ARE* sive *ARES*, vel *civitas solis*? Et quis erit iste salvator, qui missus est Egyptis, ut salvaret eos, et Dominum cognosceret *Egyptii*? quando coluerunt eum in hostiis et muneribus, et vota solverunt? quando percussit Dominus *Egyptum* et sanavit eam? in quo tempore factam poterimus docere, ut fuerit via de *Egypto* in Assyrios, et intraverint Assyrii in *Egyptum*, et *Egyptii* in Assyrios; et servierint

Egyptii Assur? Quando Israel tertius in *Egypto* fuit; et apud Assyrios quasi benedictio in medio terræ: ita ut Dominus diceret: *Benedictus populus mens Egypti, et opus manuum mearum Assyrius*? Hæc ad *Egyptum* istam, quam Judæi æstimant, non pertinere perspicuum est. Itaque locum istum quem incolimus, et mundum qui in maligno positus est: *Egyptum* possumus appellare, maxime quia MESSA (מַסָּה), quod dicitur *Egyptus*, interpretatur ἐπιθλιβουσα, id est, *tribulans*, sive *ad angustiam redigens*. Est tamen sciendum, multa *Oneris Egyptii*, vel *Visionis*, ad *Egypti* provinciam pertinere, quæ usque hodie habitatur et cernitur. Sed et in hoc et in alii-Scripturarum locis pleraque ponuntur, quæ non possent stare juxta historiam: ut rerum necessitate cogamur altiore intelligentiam querere.

(Vers. 1 seq.) *Ecce Dominus ascendat super nubem levem, et ingredietur Egyptum, et morebuntur* [Al. *commovebuntur*] *simulacra Egypti a facie ejus, et cor Egypti tabescet in medio ejus. Et concurrere faciam Egyptios adversus Egyptios. et pugnabit vir contra fratrem suum, et vir contra anicum suum, civitas adversum civitatem, regnum adversum regnum. Et dirumpetur spiritus Egypti in visceribus ejus: et consilium ejus præcipitabo; et interrogabunt simulacra sua **290** et divinos suos, et Pythones, et hariolos. Et tradam Egyptum in manus dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum.* Pleraque de prophetia *Egypti*, quam levavit vel vidit *Isaias*, in historica explanatione perstrinxit. Unde nunc juxta tropologiam summa quæque carpenda sunt. Ascendit Dominus super nubem levem, corpus sanctæ Virginis Mariæ, quod nullo humani seminis pondere prægravatum est: vel certe corpus suum, quod de Spiritu sancto conceptum est. Et ingressus est in *Egyptum* hujus mundi; statimque omnia *Egypti* simulacra commota sunt: ita ut divinationes et universa fraus idololatriæ, quæ deceptum possidebat orbem, se fractam esse sentiret: intantum ut magi de Oriente docti a demonibus, vel juxta prophetiam Balaam (Num. xxiv) intelligentes

* Sic ope Vatic. ms. emendamus ἄρμα, quod est onus, pro quo vitiose lectum est hactenus ὄραμα, quod visionem sonat. Sed et Drusius pridem ita monuerat re-cribendum tum aliis de causis, cum præcipue, quod magis ad Aquile ingenium, qui ipas etiam etymologias amabat exprimere, interpretatio illa sit. Neque ipsa addit Montauconium, sic perpetuo vertere Aquilam, ubi מַסָּה legitur, ut cap. xxxi Proverb. et Isaie xxi et xxiii atque alibi, ubi ἄρμα semper legitur in probatissimis libris atque codicibus. Quin etiam hoc ipse testatur Hieron. in fine libri quarti in Jeroni. cap. xxiii: *Verbum*, inquit, *Hebraicum MASSA, Aquila ἄρμα, id est, onus et pondus interpretatur.*

† Vide Antiquit. lib. xiii, cap. 3, num. 4, in eumque locum de Onia doctorem virorum notas.

* Quod *Egyptii* ἱερόν vocant. Ex hoc loco emendanda est annotatio et corrigendus contextus superior col. 166, init., et legendum, *quas vovetis*, etc. Etiam enim Judices diei possunt *Nomi*: verior tamen apparet significatio quam obtinet apud auctores nostræ vovet. Nomina igitur erant *Egypti* Præfectura.

Unde Plin. lib. v. cap. 9, de Thebaide loquens, *Dividitur*, inquit, *in Præfecturas oppidorum (quas nomos vocant) duodecim.* Diodorus, lib. ii, *Egyptum* in sex et triginta nomos divisit. Herodotus nomos et satrapias pro eodem posuit, et Darii regnum in viginti satrapias divisit, et in totidem nomos, id est, regiones; quibus qui præerant nomarchæ dicebantur. Itaque tractus sive territorium Heliopolitanum erat *vovetis* sive *præfectura*, ubi Onias exstruxit templum.

MARTIAN.

† Vatic., et Dominus cognosceret Egyptum.

* Ἐπιθλιβουσα. Mss. codic. sic legunt; editi, ἐπιθουσα.

† Paria habet, aut luculentiora inferius in cap. XLVIII: *Magi*, inquit, *ex Oriente venerunt, Domini stellam se vidisse dicentes vel ex artis scientia, vel ex vaticinio Balaam propheta sui qui in Numeris dicebat: Orietur stella ex Jacob, et homo de Israel.* Quæ ex Tertulliano lib. de Idololatria videatur didicisse, ubi, *Scientia*, inquit, *ista (sc. Astrologica) usque ad Evangelium fuit concessa, ut Christo edito, nemo est inde natiuitatem alicujus de celo interpretetur.* Custaram

naturæ Filium Dei, qui omnem artem eorum destruxerat. A potestatem, venerint Balthazar, et ascendente stella, adoraverint puerum (Matth. 2). Tunc cor Egypti omne contulit, et Egypti contra Egyptiam surrexerunt, juxta illud quod Dominus loquitur in Evangelio: *Notis putare quis veni mittere pacem super terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim dividere hominem contra patrem suum, et filium contra matrem suam, et fratrem contra fratrem suum* (Matth. 10, 34 seq.). Eo tempore et Hod completum est: *Inimici hominis domestici ejus* (Mich. vii, 6). Et pugnavit vir contra fratrem suum, et vir contra amicum suum. Puerunt enim in una domo separati, duos contra tres, et tres contra duos, et divisa est pater contra Filium, et filius contra patrem, civitas adversus civitatem, et regnum adversus regnum, eorum qui non crediderunt, adversus eos qui crediderunt, vel certe eorum, qui crediderunt, proximos suos salvare cupientium. Et disruptus est spiritus Egypti in visceribus suis, ut nequaquam paria sentiret; sed spirituali contra se gladio separati, omne consilium suum precipitatum esse cognosceret; et nihilominus in errore pristino permanentes, hi qui ad dei vestitum suscipere voluerant, intererant alienigenæ, et divinos suos, et Pythones, et hereticos. Cumque illi hoc fecerint, Dominus tradidit eos in manu dominorum crudelium, juxta illud apostolicum: *Quos tradidi Satanae, ut dicant non blasphemare* (I Tim. 1, 20); quo servitute durissima oppressi, ad electissimum Dominum revertantur. Pulchreque demones crudeles dominos vocat, quibus nihil crudelius est. Rex quoque fortis, qui Dominus est eorum, perspicue diabolas intelligitur, quem et in Evangelio Dominus sortem vocat, quem vincit et oppresso, vasa domus ejus, et præda diripitur.

(Vers. 5 seq.) *Et crescet aqua de mari, et fluvius desolabitur atque siccabitur, et deficient flumina, attenuabuntur et siccabuntur rivi aggerum. Calamus et juncus marcescet: nudabitur alveus rivi a fonte suo, et omnis sementis irrigua siccabitur: crescet et non erit. Et marebunt piscatores, et ligabunt omnes mittentes in flumen hamum, et expandentes rete super faciem aquæ, et arecent. Et confundentur qui operantur limum, ple-*

*cientia et tentantes subtilia, et erunt irrigua ejus facientia, omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces. Stulti principes Tancoo, sapientes consilium Pharo dederunt consilium incipiens. Quando rex fortis, durus dominatus fuerit in Egypto, arecet omnia doctrina et pulchritudo eloquentia speculari, et ipsa fons fluviorum omnium diabolas, a quo arisunt cetera flumina et rivi, qui de turbidis Nilii aquis implebantur. Calamus quoque et juncus nimia siccitate arecent. Pro juncus papyrus LXX transliterant, de quo charta fit, addentes de suo *achi viride*, quod in Hebraico non habetur. Cumque ab eruditio quaererem, quid hic sermo significaret, audivi, ab Egyptiis; hoc nomine lingue eorum omne quod in pelydo vitæ nascitur appellari. Calamus autem juxta tropologiam, est sermo vacuus, et nihil in se solidum habens: et papyrus qui videtur quidem habere medullam, et non est vacua, et tamen fragilis est, et cinque marcescit. Quæpes quoque rivi, profectu rivorum capita, abocabuntur, et quicquid peius aquis irrigabatur Egyptiis, arefactum, non erit: ita ut mareant Egypti piscatores qui valde contrarii sunt piscatoribus Domini, et luceant qui mittunt hamum in flumen, et expandebant rete super faciem aquæ. Qui singulos quosque decipiunt, hamum mittunt in aquas turbidas. Qui autem plures simul, ita ut in synagoga Satana loquantur publice, et peccatorum abducant greges, isti rete super aquas mittunt Egyptiis. Confundentur etiam hi qui operabantur limum, ut vestes facerent sacerdotum; pleccientes illud, et texentes subtilia: quod proprie ad dialecticorum artem pertinet. Pro subtilibus, *lyceum* LXX transliterant, quod et ipsam in sacerdotum vestibus textitur. Quodque sequitur: *Et erunt irrigua ejus facientia, omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces*, hoc significat, quod omnes insidie Egypti piscatarum destruantur, et pereant. Pro lacunis quas stabant ad capiendos pisces, quod nos juxta sensum interpretati sumus, et in Hebraico, et in cunctis interpretibus, in loco piscium ponuntur *animæ*, ut ab historia trahamur ad tropologiam, quod videlicet isti piscatores, qui faciebant lacunas, et sèves, ad hoc fecerint, ut animas in eis deciperent. Notandum*

multo æquior veterum aliorum Patrum de Magi opinio est, quæ illos tradit, probos viros existisse, qui absque Lege scripta ac Judæorum caeremoniis, ad Jobi instar, Deum, a quo adunihil sunt, adorabant.

^a Martian., *damnatus*: Vatic. ms., *nominatus* legunt, vitiose uterque. Nis levi unius litterulæ mutatione rescripsimus *dominatus* ad superioris versiculi 4, quem Hieron. alludit, sensum: *Tradam Egyptum in manus dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum*.

^b *Achi viride*. Hic quoque conflungunt veteres editiones Erasmi et Mariani vocabula Græca, quorum nunquam meminit Hieronymus, ut fidem nobis faciunt exemplaria manuscripta universa, atque ipsa editio LXX interpretum, in qua legitur *ἀχι τὸ χλωρόν*, id est, *Achi viride*: quæ sunt ipsissima verba codicum mss. *Achi viride*; non ut fingunt editi

χλωρον τὸ χλωρόν. Porro *Achi* nomen positum legitur apud LXX Gen. xi, 18, nec aliam habet in eo loco significationem præter hic subjunctam ab Hieronymo. Confer utrumque locum, ut discas apud Egyptios paludem vocatum fuisse *Achi*, nec culpandum fortitan LXX loco recitato Genesios, quasi Hebraice legerrint *אחי* *Achi* pro *אכח* *achh*.

^c — Et vero *ἴμυρα* *juncus*, et *πῦρα* *achh* pro synonymis usurpantur Job. viii, 11. *Au crescit juncus sine lino, et achh sine aqua*? Græci fecerunt *ἄχι* vel *ἄχου*, ut Genesis xli, 2, de vasis Pharaonis. *Ἰδὲ ἄχου ἐν τῷ ἄχου, pascebantur in achi*: Hebraice *אכח*. Hic vero loci τὸ ἄχι τὸ χλωρόν πᾶν τὸ κίχλα ποταμοῦ, Hebraice non *אכח* habet, sed *אכח*, *graminea*. Martian. in Hieronymo post voces de quo *charta fit*, expandit istas, quæ in prioribus Editionibus habebantur, *addentes de suo ἄχου τὸ χλωρόν*, quas maluisse tantum emendari, ac legi *ἄχι τὸ χλωρόν*.

quod pro lacinis LXX ²⁶⁶ translulerunt, quod genus est potionis ex fragilibus aquaque confectum, et vulgo in Dalmatiae Pannoniaque provinciis, gentili barbaroque sermone appellatur ^a *sabaïum*. Hoc maxime utuntur Aegyptii, ut non puras aquas bibentibus tribuant, sed turbidas, et commixtarum feci- ciam similes, ut per hujuscemodi potionem haereticam pravitas doctrina monstretur. Tunc stulti erunt principes Tanecos, quæ interpretatur *mandatum hu- mile*. Omnes enim haeretici contrariam altitudini hu- militatem dorent, et detrahunt ad inferos, et sunt prin- cipes humilis defectique mandati ²⁶³. Consiliarii quoque Pharae, qui rex Aegypti est, et recte *dissi- pator*, et *divinus*, et in partes varias separatus ex- pugnatur, insipiens arguentur dedisse consilium, quando disperderit Dominus sapientiam sapien- tiam, et intelligentiam prudentium reproboverit (II Cor. 1).

(Vers. 13 seqq.) *Quomodo dicitis Pharaoni: Filius sapientium ego, Filius regum antiquarum? Ubi sunt vultus sapientiae tuae? annuntiant tibi, et indicent quid cogitaverit Dominus exercituum super Aegyptum. Stulti sumi sunt principes Taneco, emaruerunt prin- cipes Memphis, decaperunt Aegyptum angulum popu- lorum ejus, Dominus miscuit in medio ejus spiritum vestigium, et errare fecerunt Aegyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius et vomens. Et non erit Aegyptio opus quod faciat caput et caudam incurvantem et re- frangentem, Solent haeretici regi suo vel Pharaoni dicere: Filii sumus sapientium, qui ab initio docri- nae nobis Apostolicam tradiderunt: Illi sumus regum antiquarum, qui appellantur reges philoso- phorum, et habemus scientiam Scripturarum junctam sapientiam seculari. Quos nunc interrogat, sive ipsum regem haereticorum, ubi sint sapientes ejus qui con- temperant Racionalitatem simplicitatem: et respon- dere compelli, quid cogitaverit Dominus Sabaoth super Aegyptum iustus mundi, et quid in consumma- tione spectemus. Stulti sunt approbati principes Taneco qui humile haereticorum habuere mandatum. Emaruerunt omnes principes Memphis, qui elo- quentia et oris ^b pollucere jactantia. Memphis enim, et, vel, *ex ore*, interpretatur, et *postpositus* sermo- nem sonat. Quodque sequitur: *Decaperunt Aegyptum angulum populorum ejus*, sive juxta LXX: *decipient Aegyptum per tribus*, hoc significat, quod regnum sa- pientiam secularis solum esse monstretur, et singu-*

A lorum dogmatam principes, qui interpretantur tribus, arguuntur stultos habuisse doctores. Dominus enim miscuit eis spiritum vertiginis, sive errorum, juxta illud quod scriptum est: *Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in repro- bum sensum* (Rom. 1. 28). Et quomodo qui sanctus est, cum Isaia dicere potest: *Spiritum ²⁶⁴ salutis tuam facimus super terram?* sic qui peccator est, ^c faciet spiritum erroris, hoc est, malitiam spiritum: secundum quod et in Jeremia legitur: *Arguet te pervercatio tua, et malitia tua corripiet te* (Jerem. 11, 49). Sin autem scandalizatur haereticus, qui vultus non recipit Testamentum, quod Dominus mis- cere dicatur erroris vel vertiginis spiritum, audiat scriptum in Apostolo, hoc est, in novo Testamento: *Tradidit eos Deus in desideris cordis sui in im- munditiam* (Rom. 1, 26). Et iterum: *Propterea tradidit eos Deus in passiones ignominiae*. Et rursum: *Tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant quae non conveniunt* [Al. oportet]. Traduntur autem in desideris cordis, quia mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et reptilium. Quod quidem non solum in Epistola ad Romanos, sed et ad Thesalonicenseos de Antichristo legitur: *Pro eo quod charitatem veritatis non susceperunt, ut salvarentur, mittit eis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, et judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed complacuerunt sibi in mendacio* (II Thess 2, 40): quod puto Apostolum Paulum de praesenti Isaia lectione sumpsisse, in qua dicit: *Dominus miscuit eis spiritum erroris, et errare fecerunt Aegyptum in omnibus operibus suis, sicut errat, inquit, ebrius et vomens, qui inebriatus est vitibus*. De quibus ebriis ^d Joel loquitur: *Vae qui ebrii sunt absque vino*. Et non solum ebrii: sed et vomentes furorera dy- pconum, et furorera aspidem insanabilem, ut post- quam hujuscemodi viam evomerint, intelligant ebrietatem suam, atque cognoscant, quod quamdiu ebrii fuerint, nec principium habuerint, nec finem, id est, nec caput, nec caudam: sed truncum ex utraque parte animal. Pro principio et fine, quod et Symmachus et LXX translulerunt, Theodotus more suo ipsa verba Hebraea posuit ^e *צמחיה (TMO)* et *אכזב (TOM)*: quod Aquila interpretatus est, *incurvum, atque perversum*. In *incurvo*, senes intelligi volens; in *perverso*, lascivientes pueros, qui omnia

^a Haud male ab Hebraeo *סבא*, quod est potare, no- men *Sabaïum* deduxeris. Caeterum de illo Ammianus Marcellinus lib. XVI: *Est, inquit, Sabaïa ex hordeo vel frumento in liquorum conversus paupertinus in Il- lyciae potus*. Zythum, aliud ejus potionis nomen, me- morant Plinius, lib. XXII cap. ult.; Dioscorid., lib. II, cap. 100; Herodotus, lib. II; Hesychius, Suidas, aliique. ^b *Pollucere jactantia*. Manuscriptus Silve majoris prope Burdigalam legit congruo sensu, *qui eloquen- tia et oris pullulaverit jactantiam*. MARTIAN. — Mar- tian., *pollucere jactantiam*, mss. *jactantia*. Alibi, *pul- tulaverit*. ^c Vatic. *qui peccator est, bibit erroris: hoc est malitia spiritum*. ^d Joel loquitur. Ita legitur in mss. codicibus.

cum tamen contrarium Joelis capite primo scri- ptum reperitur, nempe *ebrii ex vino*, etiam secun- dum LXX. Unde creditu facilius est conjectura Mariani, qui putavit legendum *idem* pro nomine Joel, ut sit sensus, *de quibus ebriis idem Isaïas loqui- tur*. Quae verba leguntur Isaïae XVIII juxta LXX, *אוֹרֵי חָבוֹר, sine vino*. MARTIAN. — Pro Joel, quem penes ejusmodi septentia non invenitur, Victoriis reponi vult, *idem*, scilicet Isaïas, qui juxta LXX, cap. XVIII, 1, *מִבְּוֹרֵי חָבוֹר חָבוֹר, ebrios absque vino* objurgat: quamquam aliter est in Hebraeo et Latinis codicibus. ^e Vatic. *צמחיה et אכזב*: aliis placet *צמחיה*; et Graece quidem *πνεύμα* scribitur.

perversa faciant; ac per hoc esse sensum, quod in A Ægypto non solum cauit **295** desit et cauda, sed et senes et pueri, id est, et principium et finis.

(Vers. 16, 17.) *In die illa erit Ægyptus quasi mulieres, et stupebit, et timebit a facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse movebit super eam. Et erit terra Juda Ægypto in festivitatem: omnis qui illius fuerit recordatus, pavebit a facie consilii Domini exercituum, quod ipse cogitavit super eam.* In illo tempore, hoc enim, ut crebro diximus, significat dies, quando miscerit Dominus spiritum erroris atque vertiginis, ut evomat Ægyptus vinum draconum, et furorem aspidum insanabilem, intelligens errorem suum et ebrietatem pristinam, Ægyptus timebit quasi mulier, non timore fortuito, qui viris accidere consuevit, quos non amat Ægyptus, sed suffocat et interficit; sed timore femineo, quas solas vult Pharaon vivere. Timebit autem commotionem, sive elationem manus Domini, per quam supplicia demonstrantur, quam movebit et elevabit, ut percutiat Ægyptum. Tunc terra Juda, id est, scientia Scripturarum, lex et prophetæ, Evangelia et Apostolorum epistola: erunt Ægypto in festivitatem, si eas cognoverit: vel in timorem, si comparatione doctrinæ et veritatis earum se intellexerit habuisse mendacium. Omnis qui hujus terræ fuerit recordatus, pavebit eo pavore, qui ducit ad vitam: *Principium enim sapientiæ, timor Domini* (Prov. ix, 10). Et hoc non solum in consummatione mundi, sed in præsentis quoque tempore accipere possumus; quod Ecclesiasticum virum, et doctrinis celestibus eruditum, omnis hæreticus timeat, et ad recordationem illius terreatur. Timebit autem et pavebit consilium Domini, quod super Ægyptum mundi istius coxitavit. Singula breviter transcurramus, ut ad reliqua transeamus.

(Vers. 18.) *In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes lingua Chananitide, et jurantes per Dominum exercituum: civitas solis vocabitur una.* Multum prodest manus Domini elevata sive commota super Ægyptum, ut terra Judæ sit ei in timorem, et omnis, qui illius recordatus fuerit, pertremiscat. In illo tempore quinque civitates in terra Ægypti loquentur lingua Chanaan, quas plerique nostrorum quinque sensus intelligunt, visum, auditum, odoratum, gustum, et tactum. Quando videmus mulierem ad concupiscendum, **296** visus noster loquitur lingua Ægyptia. Quando audimus iudicium sanguinis, dicente Domino *Non suscipies auditionem ranam* (IV Reg. xii, 21, juxta LXX), auditus noster loquitur lingua Ægyptia. Quando secundum prophetam vivimus in deliciis, et jacemus super lectos elarneos, et prinis [Forte optimis] unguentis, odoratus noster loquitur lingua Ægyptia. Quando venter noster deus est (Philipp. iii), gustus noster loquitur lingua Ægyptia. Si non audierimus illud, quod Apostolus loquitur: *Bonum est homini mulierem non tangere* (I Cor. vii); sed econtrario jungamur meretrici, tactus noster loquitur lingua

Ægyptia. Sin autem econtrario elevaverimus oculos nostros, et viderimus quod regiones jam albæ sint ad metendum, et nequaquam curvi fuerimus in terram, sed juxta Evangelicam mulierem, quæ decem et octo annis cælum aspiciere non poterat (Luc. xiii), elevaverimus oculos nostros et dixerimus, *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælis* (Ps. cxlii, 1), oculus noster et visus loquitur lingua Chananitide. Si circumciderimus aures nostras, et audierimus Dominum loquentem: *Qui habet aures audiendi audiat* (Luc. viii, 8), auditus noster loquitur lingua Chananitide. Qui potuerit sponso dicere: *Post te in odorem unguentorum tuorum currimus* (Cant. i, 3): *Et: Christi bonus odor sumus in omni loco* (I Cor. ii, 15), hujus odoratus loquitur lingua Chananitide.

B Gustus quoque in bonam partem accipitur ejus qui comedit panem de cælo descendentem, panem vivum et non mortuum, et audit illud: *Gustate et videte quam suavis est Dominus* (Ps. xxxiii, 9), statim loquitur lingua Chananitide. Sed et tactus spiritualis est, de quo Joannes Apostolus ait: *Manus nostræ palpaverunt de Verbo vitæ* (I Joan. i, 1); et qui fide tangit Jesum, ita ut de eo Salvator possit dicere: *Tetigit me aliquis, ego enim scio virtutem exisse de me* (Luc. viii, 46). Didicimus quanta bona tribuat elevata manus Domini; queramus quare non lingua Hebræa, sed lingua Chananitide loquantur quinque Ægypti civitates. Ad quod ita respondere conabimur: *Hebræus κηρῶν*, id est, *transiorem* sonat, qui de loco transit ad locum.

C Ergo et nos licet sancti quamdum in Ægypto sumus, et in istius mundi versamur tenebris, non possumus loqui lingua Hebræa, sed lingua Chananitide, quæ inter Ægyptiam, et Hebræam media est, et Hebrææ magna ex parte confinis. *Chanaom*, interpretatur, *quasi commotio*, sive *quasi respondens*. **297** Quando igitur ab Ægypto recedimus, et exire volumus de potestate Pharaonis, ita ut terra nostra, et confessio formidolosa sit Ægypto: tunc movemur et quasi respondemus Domini voluntati, et tamen quia adhuc in præsentis sæculo sumus, lingua Hebræa necdum loqui possumus. Quodque sequitur: *Jurare quinque civitates per Dominum exercituum*, hoc significat, quod etiam hic positi nequaquam dæmonum, sed Dei recordemur omnipotentis. De his quinque civitatibus, cum aliarum quatuor tacita sint nomina, una dicitur *solis civitas*, quæ mihi videtur referri ad visum. Sicut enim ut videatur civitas, sole et luna indiget; ita ut oculi nostri illuminentur, indigemus sole justitiæ.

(Vers. 19-21.) *In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domini. Et erit in signum, et in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti. Clamabunt enim ad Dominum a facie tribulantis: et mittet eis Salvatorem, et propugnatorem qui liberet eos: et cognoscetur Dominus ab Ægypto.* Consequenter ad id quod supra dixerat: *In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes lingua Chananitide: et jurantes per*

Dominum exercituum, nunc infertur: Erit altare Domini in medio terræ Ægypti, quod Onias secundum Josephum (Antiqq. lib. xiii, cap. 6) male intelligens implere conatus est. Et Titulus Domini continens passionem, in quo scriptum est Hebraicis litteris, Græcis, et Latinis: Jesus Nazarenus rex Judæorum (Joan. xix), in signum Crucis, et in testimonium universarum gentium, quæ nunc Ægyptus appellantur. Cumque persecutio creverit a facie tribulantium nominis Christiani, tunc clamabunt in cordibus suis: Abba pater (Rom. viii). Et mittet Dominus exercituum Salvatorem, id est, Jesum, et Judicem, vel propugnatorem qui liberet eos, ut liberati cognoscant Dominum, et ipsi cognoscantur a Domino; et ubi abundavit peccatum, superabundet gratia (Rom. v). Unum autem altare Ægypti, id est, mundi istius dicitur, ut cuncta altaria, quæ contra Ecclesiæ eriguntur altare, sciamus esse non Domini. Usque ad finem visionis Ægyptiæ, in libro Explanationis Historiæ, quia manifesta prophetia erat, 288 diximus quod cuncta referantur ad Christum.

(Vers. 20.) *Et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa: et colent eum in hostiis, et munereibus, et vota vovebunt Domino, et solvent. Et percutiet Dominus Ægyptum plaga, et sanabit eam: et revertentur ad Dominum, et placabitur eis, et sanabit eos.* Postquam cognoverint Ægyptii Dominum, colent eum in hostiis spiritualibus et muneribus; et vota vovebunt Domino et solvent; et dicent cum David: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus (Ps. l, 19)*; et: *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum (Ps. cxl, 2)*; quando credentes in Nazareum, et ipsi fuerint Nazaræi, vinum et siceram non bibentes (Joan. xix), et acetum quod Domino propinatum est, et quæcunque sunt ex uva Sodomitica. Cumque vota persolverint cum Abel, et respexerit ea Deus, invidet frater major Cain, id est, Circumcisionis populus, et effundet sanguinem christianum, qui clamabit ad Dominum (Genes. iv); et ideo egredietur a facie Dei, dicens de Salvatore: *Crucifige, crucifige eum (Luc. xxiii, 11)*; et: *Nos non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15)*. Votum offert et solvit Domino, qui est sanctus corpore et spiritu. Votum obtulit et Zachæus, qui mediam partem substantiæ suæ pauperibus repromisit (Luc. xix). Queritur, si Ægyptis salvator et propugnator est misus qui liberet eos de angustiis, quomodo nunc dicatur: *Percutiet Dominus Ægyptum plaga?* Sed consideremus quod sequitur: *Et sanabit eam.* Quem enim diligit Dominus, corripit (Hebr. xii). Et ipse Salvator in sexagesimo octavo Psalmo loquitur ad Patrem: *Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt: et super dolorem vulnerum meorum addiderunt (Psal. lxxviii, 27)*. Si ergo proprio filio non peperit, sed tradidit eum pro nobis, ut illius livore, et vulneribus sanaremur (Rom. viii): tradidit Dominus et martyres passioni, sed rursum

eos in resurrectione sanabit, ut illorum vulneribus fides credentium confirmetur. Unde et ad Job dicitur: *Putas me tibi aliter locutum, nisi ut appares justus? Ipse enim dolorem facit, et reddit pristinae sanitati; et visitat servos suos in virga, ut misericordiam suam non auferat ab eis. Unde filia, et nurus, quæ multum peccaverunt, et divaricaverunt pedes suos omni transeuntii, non visitantur neque corripuntur, dicente 288 Domino: Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatae: et super nurus vestras, cum adulteraverint (Uae. iv, 14)*. Percutit ergo Ægyptios Dominus, non igne, non gladio, sed virga. Quis enim filius est, quem non erudiat pater? Ut postquam sanati fuerint, revertantur ad Dominum, et placetur eis, et rursus sanet eos. Semper enim B indigeamus misericordia Dei, et nullus est finis ejus clementiæ.

(Vers. 25.) *In die illa erit via de Ægypto in Assyrios: et intrabit Assyrius in Ægyptum, et Ægyptius in Assyrios: et servient Ægyptii Assyriis.* Quomodo cetera quæ præcedunt in bonam partem accidisse Ægyptiis demonstravimus, quinque videlicet civitates in terra eorum loquentes lingua Chanaanitide, et jurantes per Dominum et altare Domini in medio terræ Ægypti collocatum, et titulum, et testimonium, et signum, et salvatorem, qui liberaret eos; et quod Dominus cognosceretur ab Ægyptiis, et ipsi cognoscerent eum; et quod offerrent hostias et munera, et vota persolverent et percussi sanarentur, et reverterentur ad Dominum, et placaretur eis, et iterum sanarentur: sic et hoc quod sequitur, servire Ægyptios Assyriis, in bonam partem accipiendum est. Servit enim et Apostolus credentibus, ut lucris eos faciat (I Cor. ix). Et Esau subjicitur fratri suo Jacob (Genes. xxxiii), ut particeps fiat benedictionum ejus: igitur qui priores de gentibus salvati fuerint, et habuerint in se altare Domini, eos qui in duritia perseverant, sua servitute salvabunt, et commixtione ac societate eorum, ipsi pergant ad Assyrios, ut Assyrios ducant ad Ægyptum; et postea possint ad Israeliticum populum pervenire. Ob hæc causam reor, et fidelem mulierem servire viro infideli, ut paulatim eum de Ægypto, et Assyriis pertrahat ad Judæam.

(Vers. 25, 26.) *In die illa erit Israel tertius Ægyptio et Assyrio, benedictio in medio terræ. cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrius: hæreditas autem mea Israel.* Tertius erit Israel in Ægypto et in Assyriis, ut omnem massam suæ benedictionis fermento miscent, et qui prius contra se hostiliter dissidebant, hac benedictionis sibilula copulentur; 300 et sit populus Dei Ægyptus, et opus manuum ejus Assyrius, hæreditas autem ejus Israel. Benedictus est Ægyptius Domino, quia Israelis societate benedicitur. Et opus manuum ejus Assyrius, quia in ipso suam clementiam demonstravit. Israel autem solus

* Vat., ut dicant cum David.

potest dicere : *Pars mea Dominus* (Thren. iii, 24); **A** *Ægypti*, ibunt juvenes, et senes, qui in malitia roborati sunt, et ad perfectæ ætatis vitia pervenerunt, nudi, ut omnia eorum scelera pateant (Nihil enim (Luc. viii, 7) occultum quod non revelabitur), et discalciati, quia Pascha Domini comedere non poterunt : quod qui comedit, accinctos habet lumbos, et tenet manu baculum, et calciatis stat pedibus, ne per sæculi hujus solitudinem transiens, a serpentibus mordeatur (Exod. xii). Tunc discoopertæ erunt nates eorum, per quas sterces egeritür, et omnis ignominia *Ægypti* demonstrabitur, ita ut confundantur qui habuerunt spem in *Ægypto* et in *Æthiopia*, et gloriam suam in confusionem viderint esse mutatam : in tantum, ut habitator insulæ hujus, id est, sæculi, qui non est advena et peregrinus, sed

(Cap. XX. — Vers. 1 seqq.) *Anno quo ingressus est Thartan in Azotum : cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, et pugnasset contra Azotum, et cepisset eam : in tempore illo locutus est Dominus in manu Isaïæ filii Amos. dicens : Vade et solve saccum de lumbis tuis, et calciamenta tua tolle de pedibus tuis : et fecit sic, vadens nudus et discalciatus. Et dixit Dominus : sicut ambulavit servus meus Isaïas nudus et discalciatus, iriam annorum signum et portentum erit super Ægyptum et super Æthiopiam. Sic minabitur rex Assyriorum captivitatem Ægypti, et transmigrationem Æthiopiæ, juvenum, et senum, nudam et discalciatam, discoopertis natibus ignominiam Ægypti. Et timebunt et confundentur ab Æthiopia spe sua, et ab Ægypto gloria sua. Et dicet habitator insulæ hujus in die illa, Hæc erat spes nostra? Ad quos confugimus in auxilium, ut liberarent nos a facie regis Assyriorum? Et quomodo effugere poterimus nos? Pro Thartan LXX Thartan transtulerunt : et pro Sargon, Arna : quod quid interprete- tur, scire non possumus. Neque enim falsorum nominum falsas possumus etymologias fingere. Sunt autem nomina non Hebræa, sed Assyria, e quibus sonare cognovimus Thartan, turrem dedit, vel superfluum, sive elongans. Sargon autem princeps horti. Hic rex Assyrius quem supra legimus sensum magnum, habet duces plurimos, quorum unus est Thartan, elatus in superbiam, et longe procedens in scelere, et amplior cæteris : et mittitur ad impugnan- dam Azotum, quæ Hebraice dicitur אֲצוֹת (אֲצוֹת), et interpretatur, ^a ignis generationis ; expugnatque dux regis Assyrii eos qui generationi et libidini serviunt. Et pulchre rex Assyriorum Sargon princeps hortorum, dicitur voluptati, et luxuriæ deditus. Denique et Achab rex Israel vineam Naboth vertere in hortum cupiebat (III Reg., xxi), **301** quod ille juxta leges tropologiæ intelligens, mori maluit quam facere, ne hæreditas paterna, et antiqua possessio in impii regis delicias verteretur. Præcipitur autem Prophetæ, ut sacco calciamentisque depositis, nudus et discalciatus incedat, et in signum sit atque portentum *Ægyptiis*, et *Æthiopicis* cui Dei populum persecuti sunt, et propter superbiam fuere humiles. *Ægyptus* enim interpretatur *persequens*, sive *tribulans* : *Æthiopes*, humiles atque *dejecti* : omnis enim qui se exaltat, humiliabitur (Luc. xiv, 11). Qui du- cendi sunt in captivitatem, et trium annorum tormenta passuri (Exod. xi), de quibus annis, in Psalmis legimus : *Cogitavi dies antiquos, et annos æternos in mente habui* (Ps. lxxvi, 6). Quæ non putemus parva esse supplicia, sed magis elongata temporibus. In ipsa autem captivitate et transmigratione*

B perpetuam mundi possessionem habere cupiebat, confusus dicat : Hæc est *Ægyptus*, et hæc est *Æthiopia*, quarum sperabamus auxilium, ut a principe mundi istius nos liberarent? Quomodo ergo effugere poterimus, cum capti sint hi in quibus spem habebamus? Et hoc notandum, quod antequam capiatür Azotus, Propheta sacco vestitus sit, et calciatis pedibus, ut plangat quidem eos, qui ardentibus diaboli jaculis vulnerati sunt, et libidini serviunt ; sed nihilominus ipse calciatus incedat, ut calcare possit super serpentes et scorpiones, et securus incedere per hujus sæculi eremum, in qua sunt serpentes et scorpiones, et bonarum rerum sitis. Postquam autem Azotus capta fuerit, **302** in typum captivitatis *Ægypti*, et transmigrationis *Æthiopiæ*, ipse discalciatus et nudus incedat. Neque enim in Terra sancta, ad quam ire festinat, sacco vestitus, et opertis pelle pedibus, vel stare poterat, vel ambulare, dicente Domino : *Solve calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas, terra sancta est* (Exod. iii, 5).

(Cap. XXI. — Vers. 1 seqq.) *Omnia deserti maris. Sicut turbine ab Africo veniunt, de deserto venit, de terra b horribili. Visio dura nuntiata est mihi : qui incredulus est, infideliter agit, et qui depopulator est, vastat. Ascende Elam, obside Mede : omnem gemitum ejus cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore : angustia possedit me, sicut angustia parentis. LXX : Visio deserti maris. Sicut tempestas de deserto transeat, de deserto veniens. De terra horribili visio dura annuntiata est mihi : prævaricator prævaricatur, et iniquus inique agit. Contra me Elamitæ, et legati Persarum veniunt : nunc ingemiscam, et consolabor me : idcirco repleti sunt lumbi mei angustia, dolores apprehenderunt me, sicut parturientem. Quid nobis videatur juxta Historiam breviter diximus : nunc tropologiæ summa carparamus. Visio, vel pondus contra sæculi hujus cernitur mare : et cernitur a Propheta, quantis tentationibus mundus hic plenus sit. Quod*

^a In Hebraicis Question., Azotus, inquit, Hebraice vocatur אֲצוֹת, et secundum pristinum nomen etymologiam habet ignis generationis. Adde, si lubet, Stephanum Byzant. qui ab Ἀζαῶ uxore conditoris appellatam urbem, et capram Azotiis docet interpre-

tari.

^b Falso, et contra sacri textus fidem legitur Martianæus hostili pro horribili; Victor., Horribilis visio et dura.

autem mare appelleretur sæculum (ut mu. - prætoriam) uno testimonio Paulini contentus sum : *Qui descendunt mare in navibus, facientes operationes in aquis multis. Ipsi viderunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo* (Ps. cvi, 23). Qui enim operantur in hoc sæculo opus Dei, et cum Propheta dicunt : *Veni in profundum maris, ipsi vident mirabilia ejus in profundo; et liberati de tentationibus et angustiis, horribilem et duram visionem audisse se dicunt.* Hæc autem ipsa tempestas a deserto venit, in quo tentatus est et Dominus (*Matth. iv*), et Israel colubri moribus, et scorpionum ictibus patuit (*Nam. xxi*). Cumque venerit, pertransit, et præterit : et tunc intelligit ille qui sustinet, quod non prævaricatur nisi qui prævaricator est, et non agit inique nisi iniquus. Ut igitur maris fluctibus obruamur, et opprimat nos sæva tempestas, nostri vitii est, qui ante tempestatem prævaricatores fuimus et iniqui. Quodque dicit : *Contra me Elamitæ, et legati Persarum veniunt*, hic sensus est : **303** *Elamitæ* interpretantur *despicientes : Persæ, tentantes.* Veniant igitur hi qui despiciere solent, contemnere, atque tentare : sed ego ingemiscam, et gemitus meus erit mea consolatio. Sed et lumbi mei repleti sunt angustia, et obtinuerunt me dolores quasi parturientem, ut a timore Domini concipiam et pariam, et spiritum salutis ejus faciam super terram. Recite autem juxta Hebraicum turbines atque tempestates de deserto veniunt, et de terra horribili, ubi non est habitator Deus, et ubi universa terrena sunt : et quicumque est incredulus agit rem congruam infidelitati suæ, et qui depopulator est, vastat. Unde audacter contra adversarios loquitur, *Ascende Elam; obside Medæ* : omnem gemitum deserti maris, et terræ horribilis, et visionis durissimæ, quæ nuntiata est, cessare feci. Quia lumbi mei agentibus poenitentiam, nequaquam ut prius voluptate, sed dolore sunt pleni, nec ultra dicam : *Lumbi mei impleti sunt illusionibus* (Ps. xxxvii, 7). Angustia enim possedit me et tribulatio, sicut solet tenere parturientem. Multum inter se Vulgata editio, et Hebraicam in hoc loco discrepant : ideo breviter utramque perstringemus, ne a *φλογηλυμῶσιν* carpendi nos occasinunculam relinquamus.

(Vers. 4, 5.) *Corruvi cum audirem, conturbatus sum cum viderem : emarcuit cor meum, tenebræ obstupescerunt me : Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum. Pone mensam, contemplare in specula comedate, et bibentes : surgite, principes, arripite clypeum. LXX : Inique egi ut non audirem, festinavi ut non viderem, errat cor meum : iniquitas inundavit super me; anima mea insistit timori. Para mensam, speculari speculam : comedite, bibite : surgite, principes, parate clypeos.* Præ auditu, et visione durissima quam

A ceruebat de deserto mari Propheta venturam, corruisse et turbatum esse se dicit, et propemodum caligantibus oculis, et stupefacta mente, nescisse quid cerneret. Illa enim Babylon (pro qua Aquila, et Theodotio, *tenebras* interpretati sunt, ut significarent mundum istum, qui in maligno positus est (I *Joan. v*), et cujus principes sunt juxta apostolum Paulum (*Ephes. vi*), rectores tenebrarum istarum), quæ quondam vel Prophetæ, vel Deo amabilis fuit, facta est in sua subversione mirabilis. Unde Propheta **304** præcipitur, ut vescens in mensa Domini, et illius saturatus cibo, diligentius contempletur, quæ ventura sint mundo : diciturque per eum ad omnes credentes, ut comedentes et bibentes corpus et sanguinem Domini, vertantur in principes Ecclesiarum, et eum Apostolis audiant. *Surgite* : arripiantque clypeum fidei de armatura Apostoli Pauli (*Ephes. vi*), in quo possint ignita diaboli jacula extinguere. Hoc juxta Hebraicum, et coeptam super mundo interpretationem. Trauseamus ad editionem LXX, quæ multum a superioribus discrepat. Corripit se Propheta, immo sub persona sua aliorum constituit errorem, qui sequentes occidentem litteram, contemnunt spiritum vivificantem; et inique fecisse se dicit, ut non audiret legem spiritualiter : sed contrario festinaret Dei sacramenta non cernere, nec diceret cum David : *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua* (Ps. cxviii, 13). Idcirco errat cor ejus, et Judaica superstitione completum, non in charitate Dei, sed in timore consistit, ut habeat spiritum servitutis in timore, et nequaquam spiritum adoptionis, in quo clamamus, Abba pater (*Rom. viii*). Unde præcipitur ei, ut accedat ad mensam ciborum spiritualium, comedantque omnes in ea, qui illius sequuntur exemplum, et bibant : et veteri errore contempto consurgant, in spiritu qui jacebant in littera, et fiant principes, dicantque cum Propheta : *Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* (Ps. v, 15).

(Vers. 6, 7.) *Hæc enim dixit mihi Dominus : Vade et pone speculatorem, et quodcumque videris annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, et ascensorem cameli, et contemptus est diligenter multo intuitu, et clamavit leo. LXX : Quis sic dixit ad me Dominus : Vade et pone tibi speculatorem, et quodcumque videris, annuntia. Et vidi ascensores equites duos, ascensorem asini, et ascensorem cameli : audisti auditum multum, et vocavi Uriam ad speculum. Jubeatur Propheta ponere in corde suo speculatorem, et diligentius intueri quæ ventura sunt mundo : viditque duos equites, ascensorem asini, et ascensorem cameli. Quos quidam sic interpretatus est ut ascensorem asini juxta Evangelicam lectionem (*Mat. xxi*), et prophetiam Zachariæ (*Zach. ix*), Christum dice-*

^a *Ne φλογηλυμῶσιν.* Miror quomodo Marianus hoc locum non castigaverit Erasmus, uti fecit in Epistola ad Evangelium de Melchisedech, ubi idem nomen Græcum legitur positum; sed etiam vocem ab eodem Erasmo, non fidem codicum mss. sequi voluerit. Scriptum igitur reperi *φλογηλυμῶσιν*, id est,

amatoribus querelarum; non Erasmanam *φλογηλυμῶσιν*. MARTIAN. — His scilicet, qui libenter accusant. Paulo autem hoc diverso sensu esse utitur vocatulo S. pater in epist. 73, ad Evangelium, pro eo quod accusationi et calumniæ patet.

ret; et e contrario ascensorem cameli, contrariam A fortunulinem. **305** propter fortitudinem toruosi animantis. Alii vero duos ascensores litteræ et spiritus ad duo referunt Testamenta. Illudque quod in Hebraico dicitur ארבע (ארבע), pro quo Aquila, et Symmachus leonem et leonem interpretati sunt, nescio quid volentes LXX οὐπίξον posuerunt, quod quidem lumen Domini interpretari putat, cum aliis litteris lumen Domini, quod hic non habetur, et alii scribatur leo, qui hic legitur. Vultque speculatorem istum, quem jubetur Propheta ponere in corde suo, appellari Uriam, et per interpretationem nominis refert ad Christi intelligentiam, ut ipso habitante in nobis, possimus cernere quæ ventura sunt. Quod quidem, et leoni putari conparari, quia Jacob (Genes. xlii) et Balaam (Num. xxiii et ii) sub Christi mysterio nominatur.

(Vers. 8-10.) Super speculam Domini ego sum, stans jugiter per diem, et super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus. Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum, et respondit et dixit: Cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculptilia eorum ejus contrita sunt in terra. Tritura mea, et filii areæ meæ, quæ audiui a Domino exercituum Deo Israel, annuntiari vobis. LXX: Dominus dixit: Steti per totam diem, et super castra ego steti tota nocte: et ecce ipse venit ascensor bigæ, et respondit ait: Cecidit, cecidit Babylon, et omnia simulacra ejus, et manufacta contrita sunt in terra. Audite qui derelicti estis, et doletis: audite quæ audiui a Domino Sub. oth., Deus Israel annuntiavit nobis. S at Propheta in specula Domini, et in illius lumine constitutus quæ ventura sint, prospicit. Hancque habet custodiam, et hoc sibi officium delegatum, ut in sæculi istius tenebris quæ ventura sint conspiciat. Ecce iste, inquit, venit, hoc quod sequitur, se vidisse significans, venire Dominum Salvatorem sedentem super bigam, et duobus equis, inno animantibus, asino et camelo unum currum jungentem. Qui ascensor bigæ desideranti Prophetæ, et verba ejus audire cupienti, respondit et dixit: Cecidit, cecidit Babylon, totius orbis confusio: et in adventu meo cecidit, quo humanum corpus assumpsi, et penitus in consummatione mundi ruitura est. Et omnia sculptilia ejus contrita sunt in terra. Pro quo Septuaginta simulacra et manufacta interpretati sunt, significantes **306** Scripturam hæreticorum variosque errores hæresean, qui fabricatores sunt idolorum, et adorant quæ de suo corde fluxerunt. Quodque sequitur ex persona Prophetæ dicentis: Tritura mea, et filii areæ meæ, quæ audiui a Domino exercituum Deo Israel, annuntiam vobis, juxta Hebraicum hunc habet sensum: O popule, qui condendus es in horrea mea, quem idcirco trivi in variis angustiis, ut paleas ab eo excenterem, et purissimum triticum in meis horreis conderetur, quæ audiui a Domino exercituum Deo Israel esse ventura universo mundo, hæc vobis qui in mundo estis omnibus nuntiavi. Alii vero dicunt adhuc superiorem esse personam, videlicet Domini Salvatoris, quod ipse

^a In Vatic. quemadmodum et Saugerm. ms. apud Montfauc., HELN, quod pro HELN, sive HELN scriptum nullatenus dubito.

loquatur ad Apostolos: Quæ audiui a patre annuntiari vobis (Joan. xv, 15). Et quia pro hoc in LXX legitur. audite qui relicti estis, et doletis, hic mihi juxta interpretationem eorum sensus videtur: O Apostoli, de quibus scribit Isaias: Nisi Dominus reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similis Gomorrhæ fuisssemus (Isa. v, 9), quorum reliquias et Apostolus ad Romanos docet esse salvatas (Rom. ix): qui relicti estis de populo Judæorum ut salvaretur; et doletis super perditione gentis vestræ, de qua et alibi legitur: Tristitia est cordi meo, et dolor continuus pro fratribus meis, qui sunt Israelitæ secundum carnem (Rom. ix, 2, 3): hæc quæ audiui a Deo Patre, vobis annuntio, quæ Deus Israel vobis ventura prædicit.

B (Vers. 11, 12.) Onus Duma: ad me clamat ex Seir: Custos, quid de nocte? custos, quid de nocte? Dixit custos, venit mane, et nox. Si quæritis, quæritis: convertimini, et venite. LXX: Visio Idumææ, ad me clamat de Seir: Custodite propugnacula, custodio mane et nocte; si quæris, quære: et apud me habitata. Verbum Hebraicum ^a עילאי (עילאי), quod omnes interpretati sunt, ad me, si volueris legere עילאי, interpretatur Deus meus, vel fortis meus. Quodque nos diximus, clamat, vel vocat, id e-t. עילאי, secundum Hebræi, et Græci sermonis ambiguitatem dici potest clama, vel voca; et est sensus: Deus qui est custos meus, die ac nocte me ad poenitentiam vocat, ut relinquens Seir, quod interpretatur hispida ac pilosus, revertar, et habitam apud eum. Duma vel similitudinem, vel silentium, sonat. Idumæa autem in terram vertitur. Dominus ergo **307** loquitur ad Apostolorum chorum, et præcipit ei: Ad me voca eos qui sunt de Seir, ut mihi serviat gentium multitudo, quæ in similitudinem Esau nihil in se habet molle et leve, ac nitidum, sed est hispida, fera, intractabilis. Et o vos, Apostoli, postquam vocaveritis ad me nationes de Seir, custodite Ecclesiæ propugnacula, ne facile hostis irrumpat: ne leo rugiens atque circueiens, qui quærit aditum per quem possit intrare, clausum in Ecclesia gregem laceret atque disperdat. Responditque Ecclesiæ multitudo: non solum in prosperis, sed in adversis, hoc est, et in die, et in nocte, tna, Deus, præcepta servabo. Ad quam loquitur Deus: Si vere me quæris, opere ostende quod me quæras; nec semel tibi quæsisse sufficiat; sed quem inveneris, semper inquire; et ut perfectas teneas, obliviscere populi tui, et domus patris tui, et deserto errore gentilium, apud me in Ecclesia commorare. Hoc juxta LXX dixerimus, qui visionem Idumææ, hoc est, terrenæ ponunt in titulo, ut eos eos endant vocari, qui prius terrenis operibus serviebant. Porro juxta Aquilam, qui Duma, hoc est, silentium posuit, vel similitudinem, sic possumus intelligere, ut ad similitudinem populi Israel provocetur gentium multitudo, et ubi prius silentium fuerat legis Dei, ibi confessionis clamor sit: et oleaster in-

feratur in bonam olivam. Legimus et in parabola Evangelii missos servos, qui vocarent bonos et malos, ac patrisfamilias de quibuslibet implerent convivium, quia priores venire noluerunt (*Matth. xxii*). Potest et Ecclesia narrare quod Dominus de Seir, hoc est, de terrenis locis ad se vociferetur, seque provocet ad salutem, et dicat ad ipsum Dominum: O custos, quid de nocte consurgens versaris in tenebris? quid alsque peccato in carne es peccatrice? qua causa voluisti humanum corpus assumere? Respondit custos, hoc est, Samaritanus, qui in Evangelio vulneratum suis humeris ad stabulum reportavit (*Luc. ix*): Venit mane et nox. Et est sensus: Gentium multitudinam ortus est sol justitiæ, et Judæis venerunt tenebræ. Juxta quod dicitur a Domino: *In judicium mundi istius ego veni, ut non videntes videant, et videntes cæci fiant* (*Joh. ix, 39*). Et ipse custos qui dixerat: *Venit mane et nox*, loquitur ad gentium multitudinem: Si me queritis, studiosius querite. **308** Convertimini ad me, filii convertentes, et ego sanabo contritiones vestras, et venite ad me. Loca difficilia sunt, et cum secundum historiam minime paleant, cogimur juxta *ἀναγωγῆς* diversas opiniones sequi.

(Vers. 15.) *Onus in Arabia*. Hoc in editione LXX Interpretum non habetur: sed quod sequitur: *In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim*, cum priori visione conjunctum est, ut legatur, *si queris, quære: et ad me habitata in saltu*. Arabiam in lingua nostra, *vesperam* sonat, quæ noctis et tenebrarum principium est, omnisque qui habet initium peccatorum, versatur in vespera. Qui autem venit ad summum, in media nocte consistit. Unde et in Ægypto primogenita in media nocte cæduntur (*Exod. 12*). Et Apostolus Petrus, antequam gallus caneret, ter Dominum negavit, quod media nox intelligitur (*Mat. xvi*): Postquam autem nox præcessit, et cepit dies appropinquare, superatis mediæ noctis tenebris, et gallo lucis nuntio resonante, flevit amare, et intellexit peccatum suum, et eo tempore dicere potuit: *Ad vesperam demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia* (*Ps. cxix, 6*). Hoc interim de presenti loco. Cæteram nomen Arabiæ, id est, vesperæ et Occidentis, in aliis Scripturarum locis diversas intelligentias recipit.

In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanim. **LXX**: *In saltu ad vesperam dormietis in via Dedan*. Qui in malitia esse cœperunt, et peccatorum ingrediuntur viam, non dormiunt, nec morantur in agris consitiis, et novalibus, nec in pratis, et segetibus, quas ad merendum esse candentes, Salvator docet, nec inter arbores pomiferas; sed in infructuosis salibus, ubi vepres et spinæ sunt, et bestię commorantur. De hujuscemodi saltu et in Regum volumine legimus, quod plures devoraverit silva vel saltus, quoniam interfecti sint gladio, quando Abalon adversus patrem exstitit perduellis (*I Reg. xviii*). Recteque, quia vesperæ principium malorum est, in via et in semitis habitare dicuntur, et in via *Dedan*,

A quod interpretatur *judicia*. Quot enim habent peccatorum genera, tot judiciorum merentur sententias. Potest autem *Dedan* et *grande judicium* interpretari.

(Vers. 14, 15.) *Occurrentes sitienti ferte aquam, qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrere fugienti. A facie enim gladiatorum jegerunt, a facie gladii imminentiis, a facie 309 arcus extenti, a facie gratis prælii*. **LXX**: *In occursum sitienti ferte aquam qui habitatis in regione Theman, cum panibus occurrere fugientibus propter multitudinem occisorum. propter turbam errantium, propter multitudinem gladii, et propter multitudinem arcuum intentorum, et propter multitudinem cadentium in bello*. Vos qui estis in Theman, quod interpretatur *Auster* atque *perfectio*, et in eo versamini loco, de quo scriptum est: *Deus ab Austro venit* (*Abac. iii, 4*), et qui consummati estis atque perfecti, et habetis in vobis lumen scientiæ Scripturarum, fugientibus de Arabia, et de saltu, occurrere cum aqua et panibus, et nolite expectare donec ipsi ad vos veniant; sed imitamini illum Evangelicæ parabolæ patrem, qui occurrit filio revertenti. Et ille quidem dedit stolam, obtulit anulum (*Luc. xv*): vos autem aquas et panes offerite fugientibus, ut qui lassii erant atque confecti, vestra misericordia sustententur, et ad sedes vestras citius transeant. Fugerunt enim gladios hereticorum, doctrinam gentilium, blasphemias Judæorum. Et quia multos viderunt eorum jaculis interfectos, et occidisse in prælio plurimos, ipsi cupiunt vestro auxilio liberari. **C** Locus hic proprie adversus eos intelligi potest, qui tradentes se otio atque desidiæ, propria salute contenti sunt, nec pœnitentibus atque conversis porrigunt manum.

(Vers. 16, 17.) *Quoniam hæc dicit Dominus ad me: Adhuc in uno anno, quasi in anno mercenarii, et auferetur omnis gloria Cedar et reliquæ numeri sagittariorum fortiter de filiis Cedar imminuentur. Dominus enim Deus Israel locutus est*. Ideo vobis dico, ut occurratis cum aqua et panibus, fugientibus de saltu et Arabia: quia Dominus hæc futura pollicitus est. Sicut annus mercenarii cito præterit, qui quotidie nihil aliud nisi mercedem sui laboris expectat, vel certe semper in opere est ac labore, ut mercedem laboris accipiat: sic omnis gloria Cedar, quod interpretatur *tenebræ*, de quo et in Psalmo legimus: *Habitavi cum habitantibus Cedar* (*Ps. cxix, 5*), velociter auferetur, et omnis sagittariorum, id est, diversorum dogmatum numerus, qui constitutos in saltu Arabiæ vulnerabat, redigetur in nihil, postquam fugientes de saltu fuerint liberati: et aquam **310** baptismi salutaris acceperint, comederintque cœlestem panem. Hæc enim futura Dominus omnium, et proprie Deus Israel, id est, mente cernentium Deum, locutus est.

(Cap. XXII. — Vers. 1.) *Onus vallis visionis*. **LXX**: *Verbum vallis Sion*. In libro Hebraicorum Nominum posuimus, *Sion* interpretari *sp. calam* quæ in sublimibus sita, de longe venient a contemplatur. Cum

igitur Sion juxta leges tropologiae referatur ad Ecclesiam, ut est illud in secundo psalmo ex persona Domini Salvatoris: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus (Psal. ii, 6)*; et: *Qui confidunt in Domino sicut mons Sion (Ps. cxxiv, 1)*; et: *Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob (Ps. lxxxvii, 1)*; Et manifestius Apostolus: *Accessistis, inquit, ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem celestem (Heb. x, 22)*: quarimus quare in presenti visione, vallis Sion dicatur. Ipsaque verborum consequentia trahimur ad intelligentiam spiritualem, ut omnes perversorum dogmatum principes, qui corruerunt de sublimitate sensus sanctarum Scripturarum, et ad humilia devoluti sunt, sciamus in Sion valle versari. Tale quid puto et Salomonem in Proverbiis, dicere: *Oculum qui irridet patrem, et despicit senectutem matris, effodiant eum corvi de convallibus, et comedant illum pulli aquilarum (Prov. xxx, 17)*. Statim enim ut sensus haereticorum irriserit Creatorem Patrem, et senectutem Ecclesiae matris despexerit, effoditur a tetris et immundis volucribus, quae referuntur ad contrarias fortitudines. Nec possunt istiusmodi dicere: *Levavi oculos meos in montes, unde veniat auxilium mihi (Ps. cxx, 1)*: sed in modum brutorum animalium ad terrena depressi sunt.

Quidnam tibi quoque est quia ascendisti et tu omnis in tecta? LXX: Quid factum est tibi nunc, quia ascendisti omnes in tecta vana? Hoc quod juxta LXX interpretos in Regum volumine quaeritur, quid sibi velit dicente Elison (IV Reg. ii, 14): *Ubi est Deus Elias* ^a אֵלִיָּהוּ (NEM), in presenti loco manifestius ponitur, pro eo quod Septuaginta transtulerunt nunc; in Hebraeo habet אֵלִיָּהוּ, quod nos interpretati sumus nunc quoque, et Aquila volens Hebraicum servare idioma, posuit *ναῖστρος* ^b, quam conjunctionem **311** Latines sermo non explicat. Quando autem dicit, *quidnam tibi quoque est?* Interrogat cur inter alios et ipsa conscendat, atque opinione sublimem in humilibus commoretur. Et est sensus: cum Philosophi tumeant, et omnis sapientia secularis de sublimibus disputans, simplicitatem contemnat Ecclesiae, cur tu quoque excelsa seclis? quae LXX, ^c *σπαρτακώτερον, δόματα μάταια*, id est, *lecta vana*, interpretati sunt, ut ostenderent esse et aliud tectum, de quo Salvator descendere prohibet (Math. xiv): quod tamen non sit tectum vanum. Denique et apostolus Petrus hora orationis sexta ascendit in tectum (Act. x). Nunc autem, ut ostenderet multam ha-

reseon varietatem, non unum tectum, sed tecta plurima nominavit.

(Vers. 2.) *Clamoris plena, urbs frequens, civitas exultans. LXX: Repleta est civitas clamantium, urbs exultans.* Doctrina haereticorum non in sensu, sed in multiloquio et clamore versatur. Unde ob multitudinem deceptorum, frequens civitas appellatur, et exultans, propter superbiam. Inflati enim tument, et sacratiora se invenisse gloriantur.

Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui in bello. LXX: Vulnerati tui non vulnerati gladio, nec mortui tui mortui in bello. Maxima pars ab eo ullo certamine et disceptatione, haereticorum deceptionibus supplantatur, et haec est turba quamplurima. **B** *Interfecti* igitur, sive ut Septuaginta transtulerunt, *vulnerati* vallis Sion, non sunt interfecti, et vulnerati gladio, sed voluntate propria ad haereticos transierunt, et comparatione eorum, qui post praelium victi sunt, infeliciter ille vulneratus, et interfectus est, qui sponte se tradidit. Quomodo et in martyrio qui post penas victus manus dedit, levioris penae est eo qui absque ulla necessitate et dolore cruciatum Christum negavit.

(Vers. 3.) *Cuncti principes tui fugerunt simul, duceque ligati sunt.* In hoc loco Septuaginta interpretationem secuti sumus, quia non multum ab Hebraeo distat in sensu. Ceterum ut verbum ex verbo de Hebraeo transferam, ita apud eos legitur: *Omnes primates tui migraverunt simul, ab arcu ligati sunt*: quam editionem, et alii interpretes secuti sunt. **C** *Migraverunt* enim omnes haereticorum principes ad synagogam Satanae **312** a Christi Ecclesia, et transierunt simul discordes in perfidia, in transitu concordēs, et ligati sunt ab arcu, de quo in Psalmo scriptum est: *Ecce peccatores intenderunt arcum, paraverunt sagittas suas in pharetra, ut sagillent in obscuro rectos corde (Ps. x, 2)*, et mittant ignita diaboli jacula quae vulnerent pariter, et ligent. Ideoque dure ligati sunt, quia obturaverunt aures suas sicut aspidēs surdæ, et obturantes aures, quae non exaudient voces incantantium, nec venefici incantantis sapienter. Ob quam causam, et Apostolus Paulus haereticam post unam ammonitionem, perversioni suae praecipit relinquendum (Tit. iii), quia perversus est, et proprio judicio condemnatus. *Et nobis enim exierunt, sed non erant ex nobis: si enim ex nobis fuissent, mansissent utique nobiscum* (I Joan. ii, 19). Horum principum fugitivorum ille princeps est, quem idem Isaias vocat draconem fugientem, colu-

^a *Aphpho*. Hoc nomen legitur in Lexico Graeco Nomium Hebraicorum, quod consuli velim; sed hic cum Hieronymo observare debemus vocem *Aphpho* manifestius esse positam in presenti loco Isaiæ, nempe NEM; cum IV Reg. ii, 14, legatur *ΝΤΙΝ* *αφφου*, et non *αφφου*. Hoc nequaquam intelligentes Erasmus et Marianus, contextum Hieronymi vitiosum ac penitus confusum nobis ediderunt; quomvis in mas. codicibus legatur purus et distinctus. MARTIAN.

^b *Vetus cod. penes Reinseium de lingua punice, et per suum, quae facile designant Graeca ναῖστρος*

tra vñ, indicantque et vñ adverbium; quod est nunc, ab Aquila expressum. Ceterum conjunctioni ναῖστρος apud Latinos quidem utcumque respondeat. Sed et videtur Hieron. non simplex quoque, sed nunc quoque reddidisse.

^c *Σπαρτακώτερον*. Cave ne confundas nomen Graecum *σπαρτακώτερον* quo utitur Hieronymus, cum sequentibus vocibus LXX interpretum: quod enim hic Graeco dixit, alibi Latine aspidēs expressit, scilicet voce *significanti*. Docet itaque *significanti* LXX posuisse *lecta vana*; cum in Hebraeo sit positum *lecta* sine verbo *vana*. MARTIAN.

brum tartarorum, qui cum verba mortifera in aures miserit deceptorum, dure eos ligat, et de vinculis suis exire non patitur: de quibus sanctus erutus gratulabatur in Psalmo: *Anima mea sicut passer crepta est de laqueo venantium* (Ps. cxxiii, 7). Et in alio loco gaudens quod evaserit, loquitur; *Susceptor meus es tu, et refugium meum. Deus meus, sperabo in eum. Quoniam ipse eruit me de laqueo venantium, et a serbo aspero* (Ps. xc, 23), sive *turbulento*, quod proprio hæreticorum doctrinam significat.

Omnes qui inveni sunt in te, vincti sunt pariter, procul fugerunt. LXX: Et fortes in te longe fugerunt. Adhuc sermo Prophetæ contra vallem Sion, cujus habitatores ascenderunt in tecta vana, et clamaverunt clamore confuso, et vulnerati sunt absque prælio, cujus principes omnes fugerunt, et dure ligati sunt, et qui fortes inter eos erant, longius aufugerunt. Quanto enim quis in hæretica perversitate prudentior est, tanto longius recedit a Domino. Quod autem dicit juxta Hebraicum: *Omnes inventi sunt in te*, hoc notare debemus, quod et hæretici eos quos deceperint, invocasse se dicant: sed inventio eorum, perditio est. Denique pariter colligantur, et procul fugiant. Nec mihi placet illa expositio, secundum diveritatem hæresion diversa esse et spatia fugientium, cum Scriptura sancta dicat (Luc. xi, 23): *omnes qui ab hæreticis sunt reperti pariter colligatos, et fugisse longissime*, dicente Domino: **III** *Qui non est mecum, contra me est: et qui mecum non colligit, spargit.* Unde de Moyse dicitur (Exod. xxiv), *appropinquabat Moyses solus ad Deum, cæteri vero non appropinquabant. Deus enim sanctis suis, Deus appropinquans est, et non de longe, dicit Dominus.*

(Vers. 4-6.) *Propterea dicit: Recedite a me, amare febo: nolite incumbere ut consolemini me super vastitate filiarum populi mei. Dies enim interfectionis et conculcationis, et fletuum a Domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum et magnificus super montem. LXX: Propterea dicit: Dimitte me, amare febo: nolite contendere, ut consolemini me super contritione filiarum generis mei: quia dies tumultus, et perditionis, et conculcationis, et error a Domino Deo Sabaoth in valle Sion; errant a minimo usque ad maximum: errant super montes. Et Samuel plangebat Saul (I Reg. xv), et Dominus atque Salvator flebat Jerusalem (Luc. xix; II Cor. xn, 21): et Apostolus scribit ad Corinthios: *Ne cum rursus venero ad vos, humiliet me Deus, et lugam multos qui ante peccaverunt, et non operant penitentiam.* Unde compatiens affectu et ad alium loquitur: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror* (II Cor. xi, 29)? Igitur et Propheta videns populum quendam visionis vana tecta consensens, et in clamore versari; canotesque principes oculos fugisse, et ligatos esse vinculis peccatorum, erumpit in lacrymas, et abigit consolantes, et fletu amarissimo reberetatur, non super illos, sed super fidem populi sui, que visibilitatis perdidit dignitatem. Dies enim iudicii, et interfectionis, et conculcationis, nequaquam erit Jerusalem, que interpretatur visio pa-*

cis: sed antiqui nominis *Jebus*, que interpretatur *conculcatio*: fletuum quoque sive *erroris*, ut Septuaginta transtulerunt a Domino Sabaoth, non quo fletus et error a Domino sit; sed per occasionem sanctarum Scripturarum, quas Dominus legendas dedit, illis nascitur erroris occasio, qui possunt dicere: *Quare nos errare fecisti a via tua* (Isa. lxxiii, 27)? Et in alio loco: *Dominus eis miscuit spiritum erroris* (Ibid. xxix, 10): ut non in Visionis monte, sed in Sion valle consisterent. Hæc autem ipsa dies, que a Domino exercituum in valle oritur Visionis, ut singulorum opera demonstret, scrutatur murum hæreticorum, quem adversum Ecclesiam quasi firmissimum propugnaculum construxerunt; et magnificentem **III** gloriosumque, id est, doctores eorum, qui se super Christo monte consistere gloriantur. De quo alibi legitur: *Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob: et annuntiabit nobis viam suam* (Isa. ii, 3). Porro quod LXX transtulerunt, *errant a minimo usque ad maximum, errant super montes*, hoc sentire debemus, in majori scelere esse eos, qui majores sunt, et tamen a minimo usque ad maximum errare cunctos, et errare super montes: Moysen, Jeremiam, cæterosque Prophetas, Evangelistas et Apostolos. Cumque in valle versentur, mirum in modum errant in montibus:

(Vers. 7-9.) *Et Elam sumpsit pharetram, surrum hominis equitis, et parietem nudavit clypeus. Et erunt electæ valles tuæ plene quadrigarum: Et equites ponent sedes suas in portis. Et revelabitur operimentum Judæ: et videbis in die illa armamentarium domus saltus: et soissonas civitatis David videbitis, quia multiplicata sunt. LXX: Elamitæ autem tulerunt pharetras: ascensores: homines super equos: et congregatio pugnantium: et erunt electæ valles tuæ, implebuntur quadrigis, et equites stipubunt portas tuas: et revelabunt portas Judæ: et aspiciant die illo in domus electas civitatis: et revelabunt abscondita domorum arcis David, et videbunt quoniam plures sunt. Elam, quod interpretatur ascensus eorum, sive *Elamitæ*, ut LXX transtulerunt, quos in contemptores vertimus, sumpserunt pharetram, ut agitent in obscuro rectos corde, qui sunt in curru equites hominum, ut parietem Sion et Ecclesie firmamenta suo clypeo et impugnatione denudent. Erunt autem, inquit, electæ valles tuæ, et humilia dogmata, o vallis Sion, plenæ quadrigarum, quas Dominus cum Pharaone submersit, quarum equites et ascensores ponent sedes suas in portis tuis, ut obsessos in te atque conclusos non patiantur exire. Tunc Omnipotens Deus per ecclesiasticos viros revelabit operimenta Judæ; et universa secreta eorum, qui in confessione fidei constituti sunt, et tunc videbis, o vallis Sion, in die illa, et in claro lumine veritatis, omnem armaturam Apostoli, et domus saltus, in quo gentium turba consistit. Sicut et in cxxxii psalmo canitur: *Eccc audimus eam in Ephraim: invenimus eam in campis sitas* (Psal. cxxxii, 6). Cum autem operimentum Judæ atque secretum, que prius propter mysterium **III** celabatur, fuerit revelatum, et videris armaturam Ecclesie; tunc intel-*

liges schismata civitatis David, quæ multiplicasti, ut deceptos tibi populos congregares. Isti Elamitæ juxta oditorem LXX non habent unam pharetram, sed plures; et ascensores sunt hominum, in quorum equitant auniabus; et plurima multitudo est ad pugnam se præparans contra Ecclesiam: ita ut omnes valles illius compleantur; et equites obturent sensus eorum, et dimicatione sua Ecclesiasticum virum, qui interpretatur Judas, provoceat ad certandum: quo proferente testimonia Scripturarum, et cuncta redarguente mendacia, videbunt hæretici domos civitatis David, et omnia prius secreta cognoscent, quomodo in arce David qui interpretatur, manu fortis, hoc est Christi, omnia sint dogmata veritatis. Obscura loca sunt, non solum juxta historiam, sed juxta ἀσφαλισμόν. Quibus ergo nostra displicuerint, debent proficere sua, ut explanationi eorum, si vera fuerit, acquiescamus.

(Vers. 10, 11.) *Et congregastis aquas piscinæ inferioris: et domus Jerusalem numerastis: et destruxistis domus ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, et aquam piscinæ veteris: et non aspexistis ad eum, qui fecerat eam, et operatorem ejus de longe non vidistis. LXX: Et averterunt aquam antiquæ piscinæ in civitatem: et destruxerunt domus Jerusalem ad firmandos muros civitatis: et fecistis vobis aquam inter duos muros intra piscinam antiquam: et non aspexistis eum qui a principio fecit eam: et creatorem illius non vidistis.* Vos qui scissuras civitatis David, id est, Ecclesiæ videbitis vel videtis, quæ in toto orbe multiplicatæ sunt; qui congregastis aquas piscinæ vestræ atque doctrinæ, non superioris, sed inferioris, et domos Jerusalem numerastis, sive destruxistis, ut munitis murum vestrum, non fodistis puteos, qui vitales haberent et æternas aquas, sed lacus contritos, qui aquam non valent continere. Et fecistis eis inter duos muros novi et veteris Instrumenti, et aquam piscinæ veteris neglexistis, nec considerastis datorem legis Deum, et operatorem mundi penitus neglexistis. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum juxta LXX consideraverunt se hæretici, quod multi essent, et hac multitudine confidentes, doctrinam veteris Testamenti averterunt a civitate Dei, **316** quæ est Ecclesia, et destruxerunt domos Jerusalem, ut ædificarent conciliabula malignantium; dumque vetus reprobant Instrumentum, nec novum secuti sunt, quia novum veteris Instrumenti testimoniis roboratur. Propterea inter duos muros veterem et novum, fecerunt sibi novas aquas, quas interiores esse putant, et majora continere mysteria, quam in Testamento veteri continentur: et non respexerunt Deum, qui veteris Instrumenti conditor est, et factorem ejus ne longe quidem videre voluerunt.

(Vers. 12 seqq.) *Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum et ad planctum, ad calvitium et ad cingulum sacci: et ecce gaudium et lætitia, occi-*

^a Adijit Victor. cor, ex Vulgata duntaxat, non Hieronym. mss.

^b Victorinus ait. Delictis, non delictis, esse legendum, explicat statim, dum voluptates vocat.

dere vitulos, et jugulare arietes, comedere carnes, et bibere vinum: comedimus et bibimus, cras enim morimur. Et revelata est in auribus meis^a Domini exercituum: et dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini, dicit Dominus Deus exercituum. Quotidie Dominus Deus exercituum provocat hæreticos ad penitentiam, qui inter duos muros aquam piscinæ veteris contemnentes, foderunt sibi lacum, et congregaverunt aquam piscinæ inferioris, quæ non de cælo, sed de terra aquas habet; et vocat eos ad fletum; *Beati quilm fontes: quia ipsi ridebunt (Mat. v, 5).* Et ad planctum, ne postea audiant: *Lamentavimus vobis, et non planxistis (Id. xi, 17).* Et ad calvitium, ut omnia opera mortis radant, et auferant de corpore suo quidquid non vivit in corpore. Et ad cingulum sacci, ne postea juxta Jerusalem pro cingulo reste cingantur. Illi autem e contrario profletu et planctu, calvitio et cilicio, gaudium habuero atque lætitiâ, et quasi morte omnia flurentur, occidentes vitulos arietesque jugulantes, ut comederent carnes, et biberent vinum, locuti sunt verba blasphemantium. Dum in præsentis sæculo sumus, delictis affluamus. Crastina enim dies, hoc est, futurum tempus, sine sensu erit. Illis ista dicentibus, audivit Dominus verba blasphemæ, et comminatus est, non se diuissurum esse hanc iniquitatem, donec aut peccato moriantur et vitili, aut cum ^b delictis suis ad inferos pertrahantur. Quod quidem non solum de hæreticis, sed de omni potest intelligi peccatore, qui negligens peccata sua, desperatione sit peior; et voluptatibus irretitus, jungit peccato blasphemiam, ut omnem **317** sensum viventium putet morte fluri, dicens illud Epicuri: « Post mortem nihil est, et mors ipsa nihil est. »

(Vers. 15, 16, seq.) *Hæc dicit Dominus Deus exercituum: Vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum templi, et dices ei: Quid tu hic: aut quasi quis hic? quia excidisti tibi hic sepulcrum? excidisti in excelso memoriam (Vulg. memoriale), diligenter in petra tabernaculum tibi. Ecce Dominus asportari te faciet sicut asportatur gullus gullinaceus: et quasi amictum sic sublerabit te. Coronans coronabit te tribulatione: quasi pilam mittet te in terram latam et spatiosam: ibi morieris, et ibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus Domini tui. Et expellam te de statione tua: et de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa, vocabo servum meum: Eliacim filium Helciæ: et induam illum tunica tua, et cingulo tuo confortabo eum: et potestatem tuam dabo in manu ejus, et erit quasi pater habitantium (Vulg. habitantibus) Jerusalem, et domus Juda. Et dabo clarem domus David super humerum ejus: et aperiat, et non erit qui claudat; et claudet, et non erit qui aperiat. Et figam illum parvillum in loco fideli, et erit in solio domus (Vulg. solium gloriæ domus) patris*

^c Supplendus equidem videtur hic locus juxta Vulgatam, in solium gloriæ domus patris, etc., quæ lectio et est eadem juxta Hebraicum et superiorem Hieronymianam luci ejusdem recitationem, col. 224.

uid. Et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus, vasorum diversa genera, omne vas parvulum a vasis craterarum usque ad omne vas musicorum. In die illo dicit Dominus exercituum: Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet: et peribit quod propenderat in eo, quia Dominus locutus est. LXX: Hæc dicit Dominus Sabaoth: Vade ad pastophorion ad Somnam quæstorem, et dices ei, Quid tu hic? aut quid tibi est hic? quoniam excidisti tibi sepulcrum, et sociasti tibi in excelsu memoriam: et descriptasti tibi in terra tabernaculum? Ecce Dominus Sabaoth ejiciet, et conteret virum, et auferet stolam et coronam tuam gloriosam, et projiciet te in regionem magnam, et absque mensura, et ibi morieris: et ponet curram tuam optimum in ignominiam, et domum principis tui in conculationem. Et aufereris a dispensatione tua, et de gradu tuo. Et erit in die illa, vocabo puerum meum Eliacim filium Helciae, et induam illum stola tua, et coronam tuam dabo illi fortiter, et dispensationem tuam dabo in manus ejus, et erit quasi pater habitatoribus Jerusalem. 318 et Judæ, et dabo gloriam domus David ei, et principabitur. et non erit qui contradicat. Et dabo clavem domus David super humerum ejus, et aperiet, et non erit qui claudat; et claudet, et non erit qui aperiat. Et constituam eum principem in loco fideli, et in solium gloriæ domus patris ejus, et erit confidens super eum omnis gloriosus in domo patris sui a minimo usque ad maximum. Omnes vos parvulum a vasis aganoth: et pendebunt super eum. In die illa hæc dicit Dominus Sabaoth: Movebitur homo qui stabilitus erat in loco fideli: et auferetur, et cornuet, et disperibit gloria quæ erat in eo: quoniam Dominus locutus est. Præcipitur Isaie prophete ut ingrediatur ad eum qui habitat in tabernaculo, quod Hebraice dicitur SOCHEN (שׁוֹכֵן), ad Sohnam præpositum templi, sive ut LXX transtulerunt, τρυφια, hoc est, quæstorem et dispensatorem thesaurorum domus Dei. Sochen autem vel tabernaculum interpretatur, vel pastophorion, hoc est thalamus, in quo habitat præpositus templi. Quis est autem alius, qui habitavit in tabernaculo Judæorum, et in domo quondam Dei, nisi Judaicæ legis sermo et ratio, quæ in veteris Instrumenti lectione versata est? Huic itaque traditioni dicitur atque doctrinæ: quid hic agis? Cur tibi vis ædificare domum in occidente littera, et tabernaculum tuum, quod non habet fundamentum, in petrae figere firmitate: quod non tui tabernaculum, et domus, quam sepulcrum et memoria appellandum est? Propterea autem tibi dico, quod in excisione sepulcri non debeas laborare, quia transferet Dominus sacerdotium tuum; sicut transferri solet GEBER (גִּבֵּר); quod omnes virum interpretati sunt. Hebræus autem qui nos in veteris Instrumenti lectione erudit, gallum gallinacum transtulit. Sicut, inquit, gallus gallinaceus humero portitoris de alio loco transfertur ad alium, sic te Dominus de loco tuo leviter asportabit. Et qui quondam habebas

^a Ist hæc, et aperiet, et non erit qui claudat, in stique infra emendamus.

A coronam pontificis, et sanctificationem in auri lamina, in qua erat scriptum nomen Dei (Exod. xxviii), coronaberis tribulatione et angustia. Et quomodo si sphaera mittatur in declivi loco atque spatioso, stare non potest, sed in immensum volvitur: sic omnis populus tuus in orbis terminos dispergetur. 319 Ibi que morieris cum littera tua, et omnis gloria tua, et currus quibus inelytus antea ferebaris; et domus Dei splendor vertetur in ignominiam. Auferet enim te Dominus de statione tua, et de ministerio tuo, hoc est, cæremoniis victimarum, ut impleatur illud quod scribitur ad Hebræos: *Translato enim sacerdotio, necesse est ut legis translatio fiat* (Hebr. vii, 12). Cum autem tu ejectus fueris de ministerio tuo, vocabo puerum meum Eliacim, cui dixi et in alio loco: B *Magnum tibi est vocari te puerum meum* (Isa. xlix, 6, secundum LXX). Eliacim interpretatur *resurgens Deus, sive Dei resurrectio*. Iste igitur resurgens Deus, qui est filius Helciae, id est, *partis Domini*, accipiet locum tuum, tuaque induitur stola, et cingulo tuo confortabitur, ut quod tu habebas in littera, ille possideat in spiritu, et erit pater habitantium in Jerusalem, hoc est, in visione pacis, quæ interpretatur Ecclesia, et domus Juda, ubi est fidei vera confessio. Unde ipse ad Apostolos loquitur: *Filioli, adhuc modicum vobiscum sum* (Joan. xiii, 33). Et ad alium: *Fili, dimittuntur tibi peccata tua* (Matth. ix, 2). Et ad aliam: *Filia, fides tua te salvam fecit* (Luc. vii, 50). Dabo, inquit, ei clavem domus David, qui aperit, et nemo claudit; qui claudit, et nemo aperit C (Apoc. iii). Et hæc ipsa clavis erit super lumerum ejus, hoc est, in passione, juxta illud quod in alio loco scribitur: *Cujus principatus super humerum ejus* (Isa. ix, 6). Quod enim ille sua passione reserverit, claudi non poterit; et quod clauserit in cæremoniis Judæorum, a nullo alio aperietur. Figam enim illum paxillum in loco fideli, ubi conventus Fidelium est. Unde et credentes in Christo fideles appellantur. Et erit in solium gloriæ domus patris sui, hoc est Ecclesiæ; et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus. Unde et in Evangelio scribitur: *Omnis populus pendebat ex eo* (Luc. xix). Quod et quidem non illo tantum tempore factum est, sed usque hodie impletur, ut pendeant ex eo quasi vasa diversa Dei, sapientia et justitia, et omnia quibus Christus appellatur. Vasorum diversa genera, pro quibus Aquila interpretatus est SASAIM (סַסַּיִם) et SEPNOTH (שֵׁפְנוֹת), quod Synnachus vertit, *nepotes atque commixtos*: ut et Apostoli, et omnes credentes, hoc est filii filiorum, et commixti de universis gentibus pendeant super eum. A vasis craterarum, pro quibus Theodotio AGANOTH (אַגָּנוֹת) posuit, et parvi enim 320 et magni in Dominum credituri sunt. Crateras autem puto esse Apostolos plenos vitalibus aquis. De quibus dicitur: *Benedicite Deum de fontibus Israel* (Ps. lxxvii, 27), in quibus crateribus miscuit sapientia vinum suum. Et omne, inquit, vas

Martian. editione deerant. Nos leviora alia supra

musicorum, eorum qui omni tempore in Dei laudes personant. Quod sequitur, videtur sensui nostro esse contrarium, quomodo paxillus iste, qui fixus fuerat in loco fideli, auferatur et frangatur : et cadat et pereat quod pependerit in eo, et hoc fiat quia Dominus locutus est. Quod ita solvi potest si legamus illud Evangelii, quod in novissimis diebus refrigescat charitas multorum (*Math. xiv*) ; et ipse Dominus dicat : *Putas filius hominis ventens inveniat fidem super terram (Luc. xviii, 8)* ? Non ergo paxillus frangetur et cadet et peribit, quod impium est dicere : sed paxillus auferetur de loco fideli, hoc est, de Ecclesia per impietatem quotidie subrescens, et qui super eam ante pependerit fide, postea infidelitate frangentur et cadent et peribunt. Hoc autem fiet in diebus novissimis, quia Dominus locutus est. Pro paxillo, qui Hebraice dicitur *JATHED* (יָתֶד), et ab omnibus similiter effertur, soli LXX supra principem, hic hominem interpretati sunt. Quodque nos celeritate dicendi pene præterit, *Sobnas* interpretatur *convertere nunc, sive conversio*. Dicitur ergo ad principem Judæorum ut convertatur de Lege ad Evangelium : et victimarum imaginibus derelictis, transferat se ad spiritualis sacrificii veritatem.

(Cap. XXIII. — Vers. 1.) *Verbum Tyri*. Quid nobis videretur super opere vel verbo et assumptione Tyri juxta Hebræos, supra in libro decem Visionum historice explanationis diximus. Nunc omnem contra Tyrum prophetiam secundum *ἀναγγελίαν*, et editionem LXX breviter percurremus. *Tyrus* lingua Hebræa *ṭayr* (טַיַר) dicitur, et in nostrum sermonem transferatur, *angustia*. Omnis igitur anima vitilis occupata, et pravis cogitationibus, *sor* appellari potest.

Ululate navea Carthaginiæ, quia perierunt, et ultra non venient. De terra Citionum, ducta captiva est. Cui similes facti sunt habitatores insulæ, negotiatores Phœnicis, transfretantes mare in aquis multis, semen negotiatorum quasi messium illatarum, negotiatores gentium. Pro Carthagine in Hebræo scribitur *ṭharsis* (תְּהַרְסִיס) **321** quod omnes similiter translalerunt. *Tharsis* autem interpretatur *contemplatio sive exploratio gaudii*. Citiis quoque quod Hebraice dicitur *ṭayr* (טַיַר), interpretatur *mare congelascens* : et pro Phœnicis apud eos Sidon legitur. Arguuntur itaque hi quos malarum cogitationum turba circumdat, et qui volentes juxta Apostolum divites fieri, incidunt in tentationes et laqueos diaboli, et desideria multa et noxia, quæ detrahunt homines in profundum (I. Tim. vi). Et dicitur eis quod ululare debeant, scientes omnes negotiationes mundi hujus esse perituras, et contemplationem gaudii atque lætitiæ in luctum lacrymasque vertendam. Mare enim hoc ultra non poterit navigari ; sed omnia congelascent : et coloniæ Tyriorum captivæ ducentur in poenas. Nulli enim alii similes sunt qui habitant in insula ista, nisi negotiatoribus, sive translatoribus qui circumferuntur omni vento doctrinæ, et de aliis ad alia vitia transeunt. Habitamus autem in insula, quamdiu tentationibus hujus sæculi tundimur : et ex omni

A parte nostra insula atque navicula maris feritur fluctibus. Hujus autem insulæ negotiatores de Sidone sunt, quæ interpretatur *venatrix*, et in qua habitant plurimi venatores. De quibus scriptum est : *Liberabit te de laqueo venantium (Ps. xc, 3)*. Et in alio loco lætatur sanctus, quod de eorum insidiis liberatus sit dicens : *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium (Ps. cxliii, 7)*. Omnes autem negotiatores gentium segetibus comparantur, quæ cito arcescant, sive messibus fluminis quæ de cælo non habent pluviam, sed de terra : ideoque cum gentibus periturae sunt. Ubi nos legimus, *semen negotiatorum*, in Hebræo scriptum est, *semen sior*, quod subauditur Nili, eo quod aquas turbidas habeat quibus Ægypti segetes irrigantur.

(Vers. 4-5.) *Erubescite, Sidon, dixit mare ; fortitudo autem maris ait, Non parturivi, neque peperivi, neque enutrivivi juvenes, neque exaltavi virgines. Cum autem auditum fuerit in Ægypto, apprehendet eos dolor super Tyro.* Sæculi hujus mare, in quo habitant animalia parva cum magnis, et draco quem plasmavit Deus ad illudendum ei, videns a venatoribus Christi, qui de omni monte venantur et colle, captos, qui prius a dæmonibus capti fuerant, loquitur ad contrariam fortitudinem venatorum, quæ interpretatur **322** Sidon, et dicit ei : *Erubescite, Sidon* ; non enim parturivi, neque peperivi, nec captos a te nutrivivi juvenes, nec elevavi virgines quarum stultitia in Evangelio condemnatur (*Math. xxv*). Mea enim parturitio, et partus, et nutrimentum, et elevatio virginum, Apostolorum Christi parturitione deleta est ; quorum unus loquebatur : *Filioli mei, quos iterum parturibo, donec Christus formetur in vobis (Gal. iv, 19)*. Et : *Lac vobis potum dedi, non escam (I Cor. iii, 2)*. Et rursum : *Volo autem vos omnes virginem castam ashibere Christo (II Cor. xi)*. Cum hoc Ægyptus audierit, quæ Hebraice dicitur *mesram* (מֵסְרַם), quod interpretatur *tribulans*, et *coarctans*, etiam ipsa terrebatur, se quoque intelligens eadem quæ Tyrus passa est, esse passuram. Quod cum ad omnia vitia referatur, potest et in hæresicon diversitate sentiri, quando alia capta hæresi, alia perire miscit, et in alterius confusione, alter se capiendum esse sentit. Quomodo autem de Sodomis dicitur : *Quoniam si facta fuissent signa in eis quæ facta sunt in Capharnaum, mansissent usque hodie* ; et inferitur : *Verumtamen Sodomis tolerabilius erit in die judicii quam vobis* : sic de Tyro et Sidone discimus Salvatore dicente : *Verumtamen Tyro, et Sidoni levius erit in die judicii quam civitati illi (Math. xi, 21 seqq.)*. Unde et Chanaanæ quæ ad precreationem Christi, filiam, id est, animam suam gravissimo dæmonio vexari intelligebat, exisse dicitur de finibus Tyri et Sidonis. Neque enim poterat aliter occurrere Salvatori, nisi Tyri et Sidonis terminos reliquisset.

(Vers. 6, 7.) *Ite Carthaginem : ululate qui habitatis in insula hac. Nonne hæc est contumelia vestra a principio antequam traderetur ? deducunt eam pedes ejus longe ad peregrinandum. Quod sequitur : Deducunt eam*

pedes ejus longe ad peregrinandum, de Hebraico additum est, et asterisco, id est, stellis illuminantibus prænotatur. O Tyrii qui habitatis in angustia et in insula commoramini, qui ex omni parte expositi estis tentationum fluctibus, recedite de ea, et ite ad Carthaginem, id est, Tharsis, atque ad verum gaudium festinate, lugentes antiqua peccata, et veterem contumeliam, quam aut ipsi aliis inferbatis, aut patiebamini ab illis. Hoc autem ideo præcipio, quia Tyrum urbem vestram de suis sedibus et proposito cervitis ad terminos alios migraturam, **323** quando veteri errore deposito, Evangelio Salvatoris colla submiserint, ut qui prius habitabant in angustia, recedant longius, et advenæ sint atque incolæ doctrinæ Domini Salvatoris

(Vers. 8, 9.) *Quis cogitavit hæc super Tyrum? Nunquid minor est, aut non prævalet? Negotiatores ejus principes Chanaan, inclyti terræ. Dominus Sabaoth cogitavit dissolvere omnem contumeliam gloriantium, et dehonestare omne quod inclytum est super terram.* Verbum *Chanaan*, de Theodotionis editione additum est, pro quo Aquila, *negotiatores* transtulit. Interrogat ergo Spiritus sanctus, immo interrogatione confirmat, quod Dominus hæc adversum Tyri principes cogitavit, quorum omnis industria est negotiationibus opes quærere. Et quomodo in Evangelio legimus insilliores margaritarum (*Matth. xiii*), qui omnibus venditis unam cupiunt emere margaritam, et utique appellandi sunt inclyti negotiatores non terræ, sed cæli: sic econtra negotiatores Tyri, hoc est, *tribulationis et angustiarum*, appellandi sunt inclyti terræ, quia quidquid agunt, terram respicit: et principes Chanaan, quod interpretatur *fluctuantes atque commoti*. Non enim statuunt supra petram pedes suos, nec potest de eis dici: *Petra refugium herinacis* (*Psal. xxxix; ciii, 18*), sive *leporibus*; sed illud potius quod justus pene passus est, sustinent: *Mei autem pene moti sunt pedes: pene effusi sunt gressus mei* (*Ps. lxxii, 2*). Dominus ergo exercituum hoc consilium cogitavit, ut dissolveret pessima negotiatorum vincula, immo compactam injuriam dissiparet, per quam cuncti qui Tyro subditi sunt superbiunt. Quodque intulit, *et dehonestare omne quod gloriosum est super terram*, non Dominus dehonestamenti auctor est, sed quod per se ignominia prætet, ostendit esse ignominiosum. Quod quidem et de Sacerdotibus in Levitico legimus: *Contaminatio- ne contaminavit eum* (*Levit. xxi*), haud dubium quin sacerdos: non quo contaminationis auctor sit, sed quo ostendat eum contaminatum, qui prius mundus plurimis videbatur.

(Vers. 10, 11.) *Operare terram tuam: etenim naves nequaquam veniunt de Carthagine, et manus tua nequaquam prævalet, quæ in mari provocat reges.* Multum a cæteris interpretibus, et ab ipso Hebraico in hæc loco LXX discordat editio, sed propositum prosequamur. Supra dixerat: *Ite Carthaginem, ululate qui habitatis 324 in insula.* Nunc contrarium loquitur, quia naves de Carthagine ultra non veniunt,

A *operare terram tuam.* Profuit enim Tyro naves interire peregrinas, ut cogatur operari terram suam. De qua in Proverbis dicitur: *Qui operatur terram suam, saturabitur panibus* (*Prov. xxi, 11*), ut nequaquam de incerto fluctuum naufragorumque discrimine, sed operis sui vivat frugibus. De quibus in psalmis ad justum canitur: *Labores manuum tuarum manducabis* (*Ps. cxvii, 2*). Scriptum est in Osee, meretricis vias septas esse a Domino spinis, ne sequi possit amatores suos, ut hac necessitate compulsæ, reverteretur ad virum suum pristinum. Quod et in sæculi rebus frequenter animadvertimus, multos qui per prospera et abundantiam omnium rerum Dominum sentire non poterant, intelligere per inopiam, et converti ad opera justitiæ, postquam manus eorum non prævaluerit felicitate hujus sæculi perfrui, quæ prius in mari provocabat reges, sive juxta Symmachum *conturbabat*; quorum cor in manu Dei est. Atque utinam et nos maris hujus negotiatione contempta, operemur terram nostram, et nequaquam exspectemus naves Carthaginis, sive naves Tyri, quæ Carthaginem ire consueverant, ne subjiciamur potestati draconis, qui dominatur in mari! Sed stabilem gradum figamus in terram, immo ad cœlestia festinantes, operemur terram nostram, ut hic seminantes, ibi metamus. Manus quoque nostra, quæ prius in mundi negotiis versabatur, et pro potentia ac felicitate etiam reges, id est, sanctos de statu suo poterat commovere, fiat imbecilla in rebus maris, ut fortis sit in opere terræ sæ.

C (Vers. 12.) *Dominus Sabaoth præcepit de Chanaan perdere robur ejus, et dicent: nequaquam adjicietis injuriam facere et iniquitatem virgini filie Sidonis.* Tyrum et Sidonem esse in terra Chanaan, et supra ostendimus. Evangelii testimonium proponentes, in quo legitur, Chanaanem mulierem sive Syrophœnissam exisse de finibus Tyri et Sidonis, et occurrisse Domino Salvatori. Omnis autem anima quæ in sæculi fluctibus posita est, et circumfertur omni vento doctrinæ, Chanaan appellanda est, quæ interpretatur *quasi fluctuatio, sive commotio*. Unde, et ad semen adulterum dicitur: *Semen Chanaan et non Juda, species deceptit te* (*Dan. xii*). Prodest igitur Tyro **325** et ejus angustiis robur perire Chanaanem, ut dicatur habitatoribus ejus quod ultra non valeant injurias facere, et opprimere per hujusmodi virginem filiam Sidonis. Quicumque a diabolo capitur in diversorum perturbatione vitiorum, et traditur in contumelias ignominia, ut polluat corpus voluptatibus, et turpitudine, iste filius vel filia est Sidonis: Et hoc sciendum quod *sabaoth* in Hebraico non habetur, et e contrario de Hebraico addita sit.

(Vers. 13.) *Si ieris in Citis, neque ibi eris requies tibi; et si ad terram Chaldæorum, et ipsa vastata est ab Assyriis. Fundavit eam Siim, statuerunt propugnacula ejus, suscitaverunt turrem ejus: paries ejus cecidit.* Quodque sequitur de Theodotionis editione, sub asteriscis additum est: *Fundavit eam Siim, statuerunt propugnacula ejus: suscitaverunt turrem ejus, et ab-*

que asteriscis jungitur : *paries ejus cecidit*. Cilli interpretantur *plaga consummata* sive *perfecta* : Chaldaei in hoc loco, quasi *ubera* : Assyrii, *arguentes*. Siim etymologiam nec nos potuimus invenire, et ceteri interpretes ipso quo apud Hebræos scribitur nomine transulerunt. Dicitur ergo ad Tyrum, quod licet ad Cilio ire contendat, et angustiarum suarum plagam vitare, perfectam etiam ibi requiem invenire non valeat. Rursumque si cupiat ire ad Chaldaeos, et ubertate eorum ac rerum omnium abundantia perfrui, etiam illos inveniat desolatos, arguentibus Assyriis eorum sterilitatem, juxta quod et Apostolos tradidit peccatores Satanæ (I Tim. 1), ut discant non blasphemare : qui traduntur in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat. Chaldaeorum autem Siim fundamenta jecerunt, quos intelligo dæmones pessimos, qui et propugnacula et turres superbissimas urbis Chaldaæ contra scientiam Domini suscitaverunt. Sed omnis eorum ædificatio in ruinas concidit; sequitur enim, *paries ejus cecidit*. Nisi enim Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam (Ps. cxxvi, 1). Sæpe videmus in sæculo quosdam de alio proposito transire ad aliud. Verbi gratia, ut qui militiam male experti sunt, transeant ad negotiationem. Rursumque caudicos bellatorum arma corripere. Mutant industriam, ut mutant infelicitatem; et nihilominus dispensatione **326** Dei his quos salvare dignatur, omnia nitentibus evenire contraria : ut per inopiam ac miserias cogantur non in se, sed in Creatore suo habere fiduciam.

(Vers. 11.) *Utulate naves Carthaginis : quoniam periiit fortitudo vestra*. Naves Carthaginis, id est Tharsis jubentur ululare : nequaquam enim, ut supra, perierunt, sive non venient; sed periiit fortitudo eorum. Tharsis enim secundum aliam interpretationem in linguam nostram vertitur *consummatio sex*, sive *lætitie*. In sex autem diebus mundum istum factum legimus, qui juxta traditiones ecclesiasticas postea consummabitur. Omnia ergo bona sæculi hujus, et universus mortalium labor, incerto navium cursui comparatur, quod cito peritura sint, et cuncta navigantium fortitudo solvatur. Unde et in Salomone scriptum est : *Civitates firmas ascendit sapiens : et destruxit munitiones earum* (Prov. xxi, 22). Quidquid enim hæreticorum et sapientie sæcularis, contrariorumque dogmatum arte componitur, vir ecclesiasticus destruit, et suis docet pedibus esse subjectum.

(Vers. 15 et seq.) *Et erit in die illa, derelinquetur Tyrus septuaginta annis, sicut tempus regis unius; sicut tempus hominis. Et post septuaginta annos erit Tyrus quasi canticum meretricis. Sume citharam, vagare, civitas meretrix, oblivioni tradita. Bene citharisa, plurimum canta, ut sit tui memoria. Post septuaginta autem annos, visitationem faciet Deus Tyri : et iterum restituetur in antiquum; eritque negotiatio ejus omnibus regnis orbis terrarum super faciem terræ. Et erit negotiatio ejus, et merces sancta Domino; sed non tpsis congregabitur, sed his qui habitant coram Do-*

*mino. Omnis negotiatio ejus comedere et bibere et impleri in collationem, memoriale coram Domino. Hoc quod dicitur : memoriale coram Domino : et super faciem terræ, et sicut tempus hominis, in Hebraico non habetur, sed in Graeco additum est. Septuaginta autem annis Tyrus quondam coangustata dimittitur, ut expleto solitudinis tempore, citharam quondam meretricium vertat in laudes Dei, assumensque citharam omnes chordas habeat concinentes : ut postquam bene conciauerit et multa cantaverit, fiat ejus apud Deum memoria, quæ propter fornicationem oblivioni tradita erat : et restitatur in pristinum statum, habeatque divitias **327** regnorum totius orbis, et mercedis laboris illius nequaquam Tyris congregentur; sed his qui habitant in conspectu*

*Domini, comedantque et bibant, et impleantur omnibus bonis quæ in convivii lætitiâ cunctorum fuerint labore collata. Sidonem ac Tyrum sermo divinus ad pœnitentiam cohortatur, et labores ejus atque mercedes Domino sanctificandas esse promittit. Quis non peccatorum spem salutis habeat, si tamen bene cecinerit, et universæ chordæ virtutum, quæ quondam fuerant relaxatæ, in laudes Domini componantur? Legimus in quadragesimo quarto psalmo, qui specialiter ad conjunctionem sponsi et sponsæ, id est, ad Deum Salvatorem et Ecclesiæ pertinet sacramenta, dici inter cætera : *Filiæ Tyri in muneribus, faciem tuam precumbuntur dirites plebis* (Ps. xlv, 13). Et ipse rursus sponsus ad sponsam Tyriam loquitur : *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam; et obliviscere populi tui, et domum patris tui, quia concupiscet rex decorem tuum* (Ibid. 11, 12). Unde et in descriptione pulchritudinis ejus inferitur : *Astitit regina a dextris tuis, in ventitu deaurato, circumdata varietate* (Ibid., 10). Et iterum : *Omnis gloria filiæ regis intrinsecus* (Ibid., 14). Si autem concupivit rex pulchritudinem Tyriæ pœnitentis, et variarum habentis ornamenta virtutum, quanto magis merces ejus et negotiatio, non in Tyro permanentium, sed eorum erit qui habitant in conspectu Domini! Qui postquam egerint pœnitentiam, audient a Domino Salvatore : **328** *Comedite, amici mei, et bibite, et inebriamini, charissimi* (Cant. v, 1). Quid sit autem comedere et bibere, et saturari omnium collatione virtutum, fidelis lector intelligit. Septuaginta annis desolatum fuisse templum, et Jeremias (Cap. xxix) et Daniel (Cap. ix) et Zacharias (Cap. vii) docent. Et in Ezechiele (Cap. xvi) de Sodoma legimus, quod restitatur in antiquum, et de Ægypto, quod post desolationem terræ Ægypti et ariditatem septem fluminum, veterem recipiat ubertatem. Septenarius autem et septuagesimus numerus, qui vel de singulis diebus, vel de septem conficitur decadibus, perfectam significat et consummatam pœnitentiam : ut juste Tyrus, expleto pœnitentiæ tempore, in antiquum redeat statum. De hac arbitror meretrice et illud in Proverbiis Salomonis mystico sermone signari : *Ne attendas pessimam mulierem; mel enim distillat de labiis mulieris meretricis, quæ ad breve im-**

*pleri in collationem, memoriale coram Domino. Hoc quod dicitur : memoriale coram Domino : et super faciem terræ, et sicut tempus hominis, in Hebraico non habetur, sed in Graeco additum est. Septuaginta autem annis Tyrus quondam coangustata dimittitur, ut expleto solitudinis tempore, citharam quondam meretricium vertat in laudes Dei, assumensque citharam omnes chordas habeat concinentes : ut postquam bene conciauerit et multa cantaverit, fiat ejus apud Deum memoria, quæ propter fornicationem oblivioni tradita erat : et restitatur in pristinum statum, habeatque divitias **327** regnorum totius orbis, et mercedis laboris illius nequaquam Tyris congregentur; sed his qui habitant in conspectu Domini, comedantque et bibant, et impleantur omnibus bonis quæ in convivii lætitiâ cunctorum fuerint labore collata. Sidonem ac Tyrum sermo divinus ad pœnitentiam cohortatur, et labores ejus atque mercedes Domino sanctificandas esse promittit. Quis non peccatorum spem salutis habeat, si tamen bene cecinerit, et universæ chordæ virtutum, quæ quondam fuerant relaxatæ, in laudes Domini componantur? Legimus in quadragesimo quarto psalmo, qui specialiter ad conjunctionem sponsi et sponsæ, id est, ad Deum Salvatorem et Ecclesiæ pertinet sacramenta, dici inter cætera : *Filiæ Tyri in muneribus, faciem tuam precumbuntur dirites plebis* (Ps. xlv, 13). Et ipse rursus sponsus ad sponsam Tyriam loquitur : *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam; et obliviscere populi tui, et domum patris tui, quia concupiscet rex decorem tuum* (Ibid. 11, 12). Unde et in descriptione pulchritudinis ejus inferitur : *Astitit regina a dextris tuis, in ventitu deaurato, circumdata varietate* (Ibid., 10). Et iterum : *Omnis gloria filiæ regis intrinsecus* (Ibid., 14). Si autem concupivit rex pulchritudinem Tyriæ pœnitentis, et variarum habentis ornamenta virtutum, quanto magis merces ejus et negotiatio, non in Tyro permanentium, sed eorum erit qui habitant in conspectu Domini! Qui postquam egerint pœnitentiam, audient a Domino Salvatore : **328** *Comedite, amici mei, et bibite, et inebriamini, charissimi* (Cant. v, 1). Quid sit autem comedere et bibere, et saturari omnium collatione virtutum, fidelis lector intelligit. Septuaginta annis desolatum fuisse templum, et Jeremias (Cap. xxix) et Daniel (Cap. ix) et Zacharias (Cap. vii) docent. Et in Ezechiele (Cap. xvi) de Sodoma legimus, quod restitatur in antiquum, et de Ægypto, quod post desolationem terræ Ægypti et ariditatem septem fluminum, veterem recipiat ubertatem. Septenarius autem et septuagesimus numerus, qui vel de singulis diebus, vel de septem conficitur decadibus, perfectam significat et consummatam pœnitentiam : ut juste Tyrus, expleto pœnitentiæ tempore, in antiquum redeat statum. De hac arbitror meretrice et illud in Proverbiis Salomonis mystico sermone signari : *Ne attendas pessimam mulierem; mel enim distillat de labiis mulieris meretricis, quæ ad breve im-**

*pleri in collationem, memoriale coram Domino. Hoc quod dicitur : memoriale coram Domino : et super faciem terræ, et sicut tempus hominis, in Hebraico non habetur, sed in Graeco additum est. Septuaginta autem annis Tyrus quondam coangustata dimittitur, ut expleto solitudinis tempore, citharam quondam meretricium vertat in laudes Dei, assumensque citharam omnes chordas habeat concinentes : ut postquam bene conciauerit et multa cantaverit, fiat ejus apud Deum memoria, quæ propter fornicationem oblivioni tradita erat : et restitatur in pristinum statum, habeatque divitias **327** regnorum totius orbis, et mercedis laboris illius nequaquam Tyris congregentur; sed his qui habitant in conspectu Domini, comedantque et bibant, et impleantur omnibus bonis quæ in convivii lætitiâ cunctorum fuerint labore collata. Sidonem ac Tyrum sermo divinus ad pœnitentiam cohortatur, et labores ejus atque mercedes Domino sanctificandas esse promittit. Quis non peccatorum spem salutis habeat, si tamen bene cecinerit, et universæ chordæ virtutum, quæ quondam fuerant relaxatæ, in laudes Domini componantur? Legimus in quadragesimo quarto psalmo, qui specialiter ad conjunctionem sponsi et sponsæ, id est, ad Deum Salvatorem et Ecclesiæ pertinet sacramenta, dici inter cætera : *Filiæ Tyri in muneribus, faciem tuam precumbuntur dirites plebis* (Ps. xlv, 13). Et ipse rursus sponsus ad sponsam Tyriam loquitur : *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam; et obliviscere populi tui, et domum patris tui, quia concupiscet rex decorem tuum* (Ibid. 11, 12). Unde et in descriptione pulchritudinis ejus inferitur : *Astitit regina a dextris tuis, in ventitu deaurato, circumdata varietate* (Ibid., 10). Et iterum : *Omnis gloria filiæ regis intrinsecus* (Ibid., 14). Si autem concupivit rex pulchritudinem Tyriæ pœnitentis, et variarum habentis ornamenta virtutum, quanto magis merces ejus et negotiatio, non in Tyro permanentium, sed eorum erit qui habitant in conspectu Domini! Qui postquam egerint pœnitentiam, audient a Domino Salvatore : **328** *Comedite, amici mei, et bibite, et inebriamini, charissimi* (Cant. v, 1). Quid sit autem comedere et bibere, et saturari omnium collatione virtutum, fidelis lector intelligit. Septuaginta annis desolatum fuisse templum, et Jeremias (Cap. xxix) et Daniel (Cap. ix) et Zacharias (Cap. vii) docent. Et in Ezechiele (Cap. xvi) de Sodoma legimus, quod restitatur in antiquum, et de Ægypto, quod post desolationem terræ Ægypti et ariditatem septem fluminum, veterem recipiat ubertatem. Septenarius autem et septuagesimus numerus, qui vel de singulis diebus, vel de septem conficitur decadibus, perfectam significat et consummatam pœnitentiam : ut juste Tyrus, expleto pœnitentiæ tempore, in antiquum redeat statum. De hac arbitror meretrice et illud in Proverbiis Salomonis mystico sermone signari : *Ne attendas pessimam mulierem; mel enim distillat de labiis mulieris meretricis, quæ ad breve im-**

pingnat fauces tuas, et postea amarius felle reperies (Prov. v, 2-4). Per fenestram enim domus suae in plateas prospicit (*Math.* vii) : quia lata est et spatiosa via quae ducit ad mortem, et quemcumque insipientem viderit juvenem, sapientes quippe tentare non audent, et transire juxta angulos, qui rectam

A lineam perdidit : loquitur ei in tenebris et in caligine, et sub specie voluptatum quasi victimam ducit ad mortem. Haec si conversa fuerit, et bene cecinerit, et perfectae poenitentiae annorum tempus impleverit, comedet et bibet, et saturabitur. Audiat Novatianus, et taceat.

LIBER OCTAVUS.

327-328 Sextus et septimus superiores libri allegoriam quinti voluminis continent, quod olim hiistorica explanatione dictavi. Praesens opus, id est, B octavus liber, ad ceptam interpretationem revertitur, ut et historiam et tropologiam juxta utramque editionem pariter disserat. Quae si longa tibi videbitur, o virgo Christi Eustochium, non mihi imputes, sed Scripturae sanctae difficultati, praecipueque Isaiae prophetae, qui tantis obscuritatibus involutus est, ut praemagnitudine rei, brevem explanationem putem, quae per se longa est. Certe nos studiosis scribimus, et sanctam Scripturam scire cupientibus, non fastidiosis, et ad singula nauseantibus. Qui si flumen eloquentiae, et concinnas declamationes desiderant, legant Tullium, Quintilianum, Gallionem, Gabinianum, et ut ad nostros veniam, Tertullianum, Cyprianum, Minutium, Arnobium, Lactantium, Hilarium. Nobis propositum est Isaiaem per nos intelligi, et nequam sub Isaiae occasione nostra verba laudari.

329 (Cap. XXIV. — Vers. 1 et seq.) *Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam, et affliget faciem ejus, et disperget habitatores ejus : et erit sicut populus, sic sacerdos : et sicut servus, sic Dominus ejus : sicut ancilla, sic domina ejus : sicut emens, sic ille qui vendit : sicut fenerator, sic is qui mutuum accipit : sicut qui repetit, sic qui debet : dissipatione dissipabitur terra, et direptione prae dabitur : Dominus enim locutus est verbum hoc.* Post specialem singularum gentium corruptionem, Judaeae, Babylonis, Philistinum, Moab, Damasci, Israel, Aegypti, deserti maris, Idumaeae et Arabiae, vallis visionis, et ad extremum Tyri : in quarum explanatione quae potuimus diximus : nunc quid totus orbis in consummatione passurus sit, propheticus sermo describit, et nequaquam de singulis gentibus, sed de cunctis pariter prophetaur. Et primum quidem quae impii tormenta passuri sint : et quomodo juxta Evangelium et Apostolum, pertransent caelum et terra, et figura mundi istius (*Math.* xxiv; *I Cor.* vii), et deducantur peccatores in infernum (*Ps.* xxx), de quibus scriptum est : *Ingressi erunt ad extrema terrae, tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt* (*Ps.* lxxii, 10). Deinde quia pro

qualitate meritorum multae sunt mansiones apud patrem, b dicitur quomodo sancti rapiantur in nubibus obviam Domino in aera, et semper cum eo futuri sint (*Joan.* xiv; *I Thess.* iv). Pro *dissipata terra*, septuaginta *corruptum orbem* interpretati sunt : et pro *afflicta facie illius*, id est, terrae, iidem transtulerunt, et *revelabit faciem ejus* ; ut procedant mortui de sepulcris suis : sive *nudabit eam*, ut omnia opera ejus proferantur in publicum, et dispergantur habitatores ejus in diversa loca, praemiis vel suppliciis destinati. Tunc nulla erit diversitas inter nobilem et ignobilem, sacerdotem et laicum, servum et dominum, ancillam et dominam, divitem et pauperem, feneratorem et eum qui aere **330** alieno premitur, ementem atque vendentem. Omnes enim ex aequo stabunt ante tribunal Christi, nec erit acceptio personarum apud Deum (*Rom.* xiv; *Coloss.* iii). De quo et Job eisdem propemodum verbis loquitur : *Parvus et magnus ibi sunt, et servus non timens Dominum suum* (*Job.* iii, 19). Et Salvator in Evangelio, cui omne iudicium traditum est, pleno sermone testatur. Dissipabitur ergo terra, et omnia terrena opera redigentur ad nihilum, ut abolita imagine *χοινοῦ*, permaneat imago supercaelestis. Primus enim homo de terra terrenus, et secundus de caelo caelestis : qualis terrenus, tales et terreni ; et qualis supercaelestis, tales et supercaelestes : ut sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem supercaelestis (*I Cor.* xv, 47-49). Unde idem Apostolus loquitur : *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt* (*Ibid.*, 50). Non quod secundum haereticos dispareat natura corporum, sed quod corruptivum hoc induat incorruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem. Et haec omnia fiunt : quia quod futurum est, per prophetas Dominus locutus est.

(Vers. 4, 5.) *Luxit et defluxit terra, et infirmata est : defluxit orbis, infirmata est altitudo populi terrae, et terra intersecta est ab habitatoribus suis.* LXX : *Luxit terra, corruptus est orbis, luxerunt excelsi terrae, terra autem egit impie propter habitatores suos.* Deus superbis resistit, et humilibus dat gratiam (*Jacob* iv, 6). Unde prima sententia est contra eos, qui excelsi sunt terrae, ut infirmetur universa quae nunc fortia

* Vatie., Quintilianum, Gabinianum, omisso Gallionis nomine. Mox et conjunctionem ex eodem supplemus. Porro istud quoque animadvertendum, ex isto Hieronymi in Isaiam libro consultam esse totidem saepe verbis partem alteram, nonae Origenis, sive quae Origeni adscribitur, Homiliae in *diversas*.

b Hunc locum Servatus Lupus in *Collectaneo de tribus Questionibus* cum aliis ex Hieronymo excerptis componit, aptatque Praedestinationis, de qua disputat, sensui. Confer S. Patris nostri librum primum adversus Pelagianos post medium, et tertium in fine.

sunt propter eos qui sanguinem sanguini miscuerunt, et in morem sanguinis Abel, interfectorum cruorem ad Deum clamare fecerunt (*Genes. 17*).

(Vers. 6.) *Quia transgressi legem sunt, mutaverunt jus, dissipaverunt fadus sempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, et peccabunt habitatores ejus: ideo insanient cultores ejus, et relinquentur homines pauci. LXX: Quia pravaricati sunt legem, mutaverunt praecepta, testamentum aeternum, Propter hoc maledictio vorabit terram, quia peccaverunt habitatores ejus: ideo pauperes erunt habitatores terrae, et dimittentur homines pauci. Audiant Judaei, qui se solos legem accepisse Domini gloriantur, quod universae primae gentes totusque orbis naturalem acceperit legem, et ideo postea lex data sit per Moysen, quia prima lex dissipata est. De qua Apostolus loquitur: Cum enim gentes, quae non habent legem, naturaliter ea quae legis sunt faciunt, isti legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis (Rom. 11, 14). Qui igitur has leges observaverint, praemia consequentur: qui autem neglexerint eas, sustinebunt quae nunc sermo propheticus comminatur. Et quomodo in principio benedixit Deus omni creaturae quam fecerat (*Genes. 1*): sic in consummatione mundi maledicet his qui terreni sunt, et non fuerint peregrini, sed habitatores terrae, et in ea peccaverint; qui obliiti conditionis suae, contra se mutuo furore bacchati sunt. Et pauci remanebunt qui habent imaginem supercaelestem: sive, juxta LXX, pauperes erunt habitatores terrae, quia spirituales divitias perdiderunt.*

(Vers. 7 seqq.) *Luxu vindemia, infirmata est vitis, ingemuerunt omnes qui laetabantur corde. Cessavit gaudium tympanorum, quievit sonitus laetantium, conticuit dulcedo citharæ, cum cantico non bibent vinum, amara erit potio bibentibus illam. Attrita est civitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vino in plateis, deserta est omnis laetitia, translatum est gaudium terræ. Et relicta est in urbe solitudo, et calnitas opprimit portas: quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum. In consummatione mundi, præteritarum deliciarum recordatio erit materia cruciatuum. Unde et dives ille in convivio purpuratus, qui receperat bona sua in vita sua, elevans oculos suos de inferno, Lazarum cernit in requie (Luc. 16). Et Dominus increpans divites et luxuriosos atque ridentes, loquitur in Evangelio: Vae vobis divitibus, quoniam recepistis consolationem vestram. Vae vobis qui nunc saturati estis, quoniam esurietis. Vae vobis qui nunc ridetis, quia lugebitis et flebitis (Ibid., 24, 25). Quando igitur fuerit resurrectio mortuorum, et judicii advenerit dies, tunc lugebit vinum atque vindemia, de qua Moyses loquitur: De vinea Sodomorum vinea eorum, propago eorum de Gomorra. Uva eorum usa fellis, botrus amaritudinis eorum. Furor draconum vinum eorum, et furor aspidum insanabilis (Deut. xxxii, 33). Tunc omnis potio, sive ut Hebraice dicitur, sicera, id est, ebrietas, quæ statim mentis everit, et homines vigilare non*

patitur, amaritudine commutabitur, quæ ad tempus utentibus se mella mentitur, et in novissimo amarior felle reperitur. Tunc omnis dulcedo laetantium et tympanorum ac citharæ sonitus in plangentium vertetur ac gemitum. Ingeramus hoc testimonium his qui in convivio non solum gula et ebrietate, sed et auribus luxuriant, ut per omnes sensus animæ fortitudo mollescat. Attreretur civitas vanitatis, sive omnis civitas, vel spiritualis Babylon, quæ sedet in septem montibus purpurata, cujus supplicia in Apocalypsi Joannis legitur (*Apoc. xviii*). Pulchreque dixit urbem vanitatis. Si enim de cælo et terra, et de omnibus quæ terrena sunt dicitur: *Vanitas vanitatum, et omnis vanitas (Eccl. 1, 2)*; quanto magis hoc de una urbe dicendum est, quæ totius orbis pars modica est!

Tunc domus quarum nunc sunt aurata laquearia, et pauperibus absque tecto et tugurio frigore morientibus, parietes earum vestiuntur marmorum crustis, et secti eboris nitore resplendent, remanebunt vacuæ. Clamor erit in plateis super vino, non in arcta et angusta via quæ ducit ad vitam: sed in lata et spatiosa, quæ ducit ad mortem (*Matth. vii*). Super vino et ebrietate erroris eorum, qui dormierunt somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis (*Ps. lxxv*). Translatum est quippe in cælos gaudium terræ, et relicta est in urbe quondam celeberrima solitudo, et portas viarum frequentium per quas populorum influebant agrina, opprimit habitatorum calamitas. Et ut sciremus perspicue de totius orbis interitu nuntiari, intulit, *Hæc erunt in medio terræ: in medio gentium sive populorum.*

(Vers. 13-15.) *Quomodo si paucae olivæ, quæ remanserunt, excutiantur ex olea, et racemi cum fuerit finita vindemia. Hi levabunt vocem suam atque laudabunt, cum glorificatus fuerit Dominus, hincient de mari: propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel. Quantum ad Hebraica veritate in hoc loco LXX distet translatio, sequentia verba monstrabunt. LXX: Quomodo si quis excutiat olivam, sic excutient eos: et si quiescat vindemia, isti clamore rosciferabuntur. Qui autem relicti fuerint super terram, laetabuntur simul cum gloria Domini, conturbabitur aqua maris, propterea gloria Domini in insulis erit maris, nomen Domini gloriosum erit, Domini Dei Israel. Relictis*

hominibus paucis, quando maledictio voraverit terram, et in urbe fuerit solitudo, et hæc universa contigerint in medio terræ, in medio populorum et gentium, tanta erit sanctorum paucitas, de quibus Dominus loquitur in Evangelio: *Multi vocati, et pauci electi (Mat. xx, 16)*: et tam vehemens pressura iustorum, ut tententur, si fieri potest, etiam electi Dei: et paucitas eorum bacis olivarum rarissimis comparetur, quæ cum excusse fuerint atque demessæ, vix pauca remanent in ramorum cacumine; et quomodo cum fuerit finita vindemia, solent pauperes, egestate cogente, vacuas circumire vites, et pauca uvarum grana colligere. Hi igitur qui remanserint,

et post vindemiam mundi atque pressuram, manus quiverint Anticristi persequentis effugere, sive pœnz imminentis ardores, levabunt voces suas in sublime, Deumque laudabunt. Quando venerit Dominus in gloria Patris sui, cum Angelis sanctis, et eum [Al. cum] viderint in majestate regnantem, tunc hincient in equorum similitudinem, lætitiæ magnitudine gestientes, et hincient de mari hujus sæculi. Propierea qui nunc in Scripturis sanctis erudit estis, et scitis vobis tantum gaudium tantaque præmia reservari, in doctrinis glorificate Dominum, audientes illud quod scriptum est: *Qui gloriatur, in Domino gloriatur* (II Cor. x, 17). Nequaquam in terra Judææ, sed in insulis, id est, in Ecclesiis hujus maris et sæculi, in quibus benedicuntur atque laudatur nomen Domini Dei quondam Israel, sive, *hominis videntis Deum*. Juxta LXX, omnia quæ de sanctis intelleximus, referri possunt ad impios, quod cum fuerit finita vindemia, tunc illi clament in suppliciis constituti. Qui autem evaserint impiorum numerum lætentur in gloria Domini, et conturbentur aquæ populorum hujus [Al. ejus] sæculi.

335 (Vers. 16.) *A finibus terræ laudes audivimus, gloriam Justi, et dixi: Secretum meum mihi, secretum meum mihi: vae mihi. LXX: Ab aliis terræ portenta audivimus: spes justo, et dicent* ✕ *mysterium meum mihi*.

Hoc quod dicitur *mysterium meum mihi*, in LXX non habetur, sed de Theodotionis translatione in Græco additum est. Rur um pro eo quod illi posuerant *vae*, ut sequenti versiculo jungeretur, in Hebraico dicitur וַיִּשְׁמַע (וַיִּשְׁמַע), quod proprie sonat, *vae mihi*. Pro finibus quoque quod nos propter explanationem sensus apertius posuimus, in Hebraico habetur מִצְּפוֹנָה (מִצְּפוֹנָה), quod *alam*, non *finem*, sonat. Hi ergo, de quibus supra dictum est: *Levabunt vocem suam atque laudabunt*, cum hincierint de mari, et in doctrinis glorificaverint Dominum, et viderint in insulis maris laudari nomen Domini Dei Israel, tunc consona voce cantabunt, et dicent: *Ab aliis terræ*, hoc est, a prophetis et a sanctis Domini, qui assumptis alis columbæ, ad colorum regna festinant, laudes ejus audivimus prædicari: et quod gloria vel spes Justi non sit irrita, sed rebus omnia compleantur. Dicentibus itaque hæc sanctis, et hincientibus de mari, et levantibus vocem suam atque laudantibus, Propheta sibimetipsi loquitur: Cum, inquit, hæc audissem, et in subversionem orbis vaticinium Prøphetarum explendum esse perspicerem, locutus sum mihi interno cordis affectu: Non possum cuncta narrare quæ cerno. Hæret lingua faucibus meis, vox dolore concluditur. *Vae mihi*, quantus ordo pœnarum ante oculos versatur meos! cerno præsentia quæ futura sunt. Errant autem qui hoc putant ex

^a In Vatic. et dicent: *Vae prævaricatoribus* et reliqua, tum verba *mysterium meum mihi* repetuntur, quorum alterum ad Septuagintaviralis codicis fidem proprius videatur, ubi est οὐαὶ τοῖς ἀθετοῦσιν; alte-

A persona Dei debere intelligi, rerum ordinem non sequentes. Mirorque quo sensu pro psalmis, et laudibus, quod in Hebraico legitur ^b זַמְרוֹת (זַמְרוֹת), LXX portenta interpretati sunt, nisi forte signum est atque portentum, ut excluso populo Judæorum, incredula prius gentium turba salvetur.

(Vers. 17, 18.) *Prævaricantes prævaricati sunt, et prævaricatione transgressorum prævaricati sunt. Formido et fovea et laqueus super te, 335 qui habitator es terræ; et erit, qui sugerit a voce surmidinis cadet in foveam, et qui se explicuerit de fovea, tenebitur a laqueo. LXX: Vae prævaricatoribus qui prævaricantur legem. Timor et fovea et laqueus super vos qui habitatis terram. Et erit, qui sugerit timorem, cadet in foveam, et qui exierit de fovea, capiatur laqueo. Hæc est causa luctus et gemitus mei, propter quam secundo dixi, secretum meum mihi, secretum meum mihi: quia omnes prævaricati sunt legem Dei, et nequaquam Domini pœna differitur, nec futura prædicatur, sed imminet, et habitatores terræ captos tenet. Cumque se putaverint fugisse, ex alio incident in aliud, et quocumque se verterint, impendentem iram Domini non evadent.*

(Vers. 19, 20.) *Quia cataractæ de excelis apertæ sunt, et concutientur fundamenta terræ. Confractioe confringetur terra, contritione conteretur terra, commotione commovebitur terra. Agitatione agitabitur terra sicut ebrius, et auferetur quasi tabernaculum unius noctis, et gravabit eam iniquitas sua, et corruet, et non adjiciet [Al. adjicietur] ut resurgat. Propterea formidinem, et laqueum et foveam Domini nullus evadet, quia cataractæ de excelis, sive ut LXX manifestius transtulerunt, fenestræ cali apertæ sunt, ut despiceret Dominus hominum universa peccata, quæ prius, quia non puniebat, videbatur peccatoribus ignorare. Postquam autem apertis fenestris vidit cuncta opera mortalium, concussa sunt fundamenta terræ, juxta illud quod in alio loco de Dei intuitu scriptum est: *Qui respicit terram, et faciet eam tremere* (Ps. ciii, 32); tunc confringetur et conteretur, et commovebitur atque agitabitur terra in similitudinem ebrii: non quod ipsa terra redigatur in pulverem, et in nihili; sed quod universa terrena pertranseant, et succedat alia conversatio. Et quomodo ebrius nescit quid agat, sed hebescentibus ebrietate nervis, nec pes nec mens stat in suo officio: sic omnis terra, id est, omnes homines qui versantur in terra, malorum magnitudine atque pœnarum ebrii crunt, et stupebunt ad cuncta quæ cernunt. Et sicut unius noctis tabernaculum atque tentorium transfertur de loco ad locum, et locus tentorii pristini a viatore describitur, ita ut nullum vestigium remaneat præteritæ mansionis: sic transibit signa hujus mundi, et erit terra deserta **336** quæ gravata est iniquitate sua, cujus pondus et gravissimum onus in Zacharia scri-*

rum Theodotionis translationi, e qua sumptum est, consonat. Leviora quædam supra atque infra castigamus.

^b Vatic., זַמְרוֹת.

bitur: *Quæ sedebat super talentum plumbi (Zac. v. 32). Et corruet, inquit, et non adjiciet ut resurgat. Non quod resurrectio negetur hominum, et omnium qui versabantur in terra, sed nequaquam erit terrena conversatio, et pristinus vitæ status, cum ad hoc humana reurgant corpora, ut animæ eisdem, quæ prius deposuerant, corporibus vestiantur, et recipiant a Deo sive bona, sive mala, quæ egerunt super terram.*

(Vers. 21 seqq.) *Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cæli in excelso, et super reges terræ qui sunt super terram. Et congregabuntur in congregationem unius fascis in lacum, et claudentur ibi in carcere, et post multos dies visitabuntur. Et erubescet luna, et confundetur sol, cum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion et in Jerusalem, et in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.* Pro eo quod nos interpretati sumus, et erubescet luna, et confundetur sol, Septuaginta transtulerunt, *liquefieri laterem, et cadere murum*: quæ autem erroris causa sit, sequentia verba monstrabunt. Sol lingua Hebræica tribus generibus appellatur: SEMES (שמש), et HAMMA (חמה), quod interpretatur calor, et HERES (ערס), quod ὄσπρρον, id est, testam vel ariditatem sonat. MAOR (מאור) autem, quod Græce φωστρά, Latine dicitur *luminare*, soli lunæque commune est. Rursum luna vocatur JAREE (יריע), quæ Græce dicitur *μῆνα*, eo quod triginta dierum circuitu mensem efficiat, et LABANA (לבנה), id est, alba vel candida. In præsentī igitur loco pro LABANA, id est, luna, Septuaginta interpretati sunt *laterem*, qui Hebræice appellatur LEBENA, verbi ambiguitate decepti. Rursum pro HAMMA, id est, calore, per quem intelligitur, sol, posuerunt murum, qui Hebræice dicitur HOMA (חומה). Est autem hic sensus totius capituli: *Fenestræ cæli apertæ sunt, ut prospiciente Domino terrena peccata, omnis figura terrenorum operum præteriret, et corrueret, et nequaquam ultra in pristinum statum resurgeret. In die illa, hoc est, in die iudicii visitabit Dominus super militiam, sive super ornatum cæli in excelsis, ut non solum terrena, sed et cœlestia iudicet. Quis sit autem ornatu cæli sive militia, Moyse scribente, discimus: Cave ne suspiciens cælum, et videns solem, et lunam. 337 stellas et omnem ornatum cæli, decipiaris, et adores ea (Dent. iv, 19). Visitabit autem Dominus, secundum idioma Scripturarum, quasi ægrotañtem militiam, et exercitum cæli, et ferro et cauteriis indigentem, secundum illud: Visitabo in virga peccata eorum, et in flagellis iniquitates eorum (Ps. lxxxviii, 3). Nam et in sequentibus legimus: Inebriatus est gladius meus in cælo (Infra xxxiv, 5); Et in Job: Astra non sunt munda in conspectu ejus. Et: Adversum Angelos suos perversum quid reperit (Job. xxv, 5). Visitabit quoque super reges et principes terræ, rectores tenebrarum istarum, et spiritualia nequitæ in cœlestibus. De quibus principibus diversis provinciis præsentibus et*

* Martian. legit inverso ordine, qui imitantur vestium dierum: canis enim hominis sapientia ejus. Concinnius multo, quem describimus, Vatic. liber.

A in Daniele scriptum est: *Exiit in occursum mihi princeps regni Perserum, et princeps regni Medorum, et princeps regni Græcorum (Dan. x).* Hos igitur principes, qui suum non servaverunt gradum, congregabit Dominus in die iudicii, quasi in uno fasce pariter colligatos, et mittet in lacum inferni, ut in illis quoque impleatur quod de impiis scriptum est: *Lacum aperuit, et effodit eum, et incidit in foream quam fecit (Ps. vii, 16).* Et includentur in carcere, juxta illud quod ait Dominus: *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et Angelis ejus (Math. xxv, 41).* Quod autem sequitur: *Et post multos dies visitabuntur*, videtur applaudere amicis meis, qui diabolo et dæmonibus dant penitentiam, quod multa post tempora a Domino visitentur. Sed considerent quod non dixerit aperte Scriptura divina: *Visitabuntur a Domino*, vel visitabuntur ab Angelis, sed absolute, *visitabuntur*. Ex qua ambiguitate verbi et remedium potest intelligi, et correptio, quod postquam justi præmia receperint, illi in pœnis perpetuis visitentur. Est tamen sciendum, quod iudicium Dei humana non possit scire fragilitas, nec de posuarum magnitudine atque mensura ferre sententiam, quæ Domini arbitrio derelicta est. Tunc *erubescet luna, et confundetur sol*, juxta illud quod Apostolus ait: *Etenim creatura ipsa congemiscit et parturit (Rom. viii, 22)*, cernens homines qui suo fruebantur lumine, nihil dignum Dei bonitate fecisse, qui solem suum orti facit super justos et injustos (Math. v). Quomodo si dispensator et villicus, veniente Domino, cernat familiarum varlis subijci cruciatibus, et nequaquam sua implese præcepta. 338 De hoc eodem loco plenius Salvator in Evangelio docet: *Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cælo, et virtutes cælorum movebuntur, quando apparuerit signum Filii hominis in cælo, et planxerint se omnes tribus terræ, et viderint Filium hominis venientem cum nubibus cæli, in virtute et gloria multa (Math. xxiv, 29, 30).* Didicimus subversionem terræ, visitationem militiæ cæli, congregationem regum et principum in unum fasceam, et detrusionem in lacum, et custodiam carceris, et clausorum post longum tempus visitationem, ruborem lunæ et confusionem solis. Post hæc omnia regnabit Dominus exercituum in monte Sion et in Jerusalem cœlesti, de qua et in Epistola scribitur ad Hebræos: *Et in conspectu senum suorum gloriabitur (Hebr. xu).* Quales senex fuit Abraham, qui mortuus est in senectute bona, et appositus est ad patres suos (Gen. xxv). Quales jubetur et Moyses presbyteros eligere, quos scit esse presbyteros (Num. xi): *canis enim hominis sapientia ejus (Sap. iv, 8)*, qui imitantur veterum dierum, cujus cæsaries describitur candida, ut ætatis longitudo monstraretur (Dan. vii, 9). Potest hoc et de ecclesiastico gradu intelligi, si tamen non destruant operibus dignitatem.

Neque enim verba *Qui imitantur*, etc. Italico characterē distinguenda erant, quasi Scripturæ textum, uti Martianus fecit.

(Cap. XXV.—Vers. 1 seqq.) *Domine, Deus meus es tu: exaltabo te, confitebor nomini tuo, quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fides: amen. Quia posuisti civitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum: ut non sit civitas, et in sempiternum non aedificetur. Super hoc laudabit te populus fortis, civitas gentium robustarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes a turbine, umbraculum ab aestu: spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. Sicut aestus in siti, tumultum alienorum humilitatis: et quasi calore sub nabe torrente, propaginem fortium marcescere facies. LXX: Domine Deus meus, glorificabo te: laudabo nomen tuum, quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquum verum, fiat. Quia posuisti civitates in tumulum: civitates fortes, ut caderent fundamenta earum. Impiorum civitates in aeternum non aedificabuntur. Propterea benedicet tibi populus pauperum, et civitates hominum iniquitatem sustinentium benedicent tibi.*

339 *Fuisti enim omni civitati humili auxiliator, et tribus propter inopiam protectio: ab hominibus pessimis liberabis eos: umbraculum sitientium, et spiritus hominum iniquitatem sustinentium quasi homines pusillanimes sitientes in Sion ab hominibus impiis, quibus nos tradidisti. Duplex hujus loci expositio est. Judaei putant vocem sanctorum esse, populique credentis: cum Deus adversum omnem orbem quae supra dicta sunt fecerit, et omnium prophetarum fuerint completa vaticinia; civitatemque subversam, Romam interpretantur, quae delenda sit peccatis, populumque fortem, qui laudet Dominum, et cui factus sit Dominus fortitudo in tribulatione sua et angustia, referunt ad Israel, qui de persecutione gentium quasi in aestu ardentissimo et in siti liberatus sit. Alii vero et melius et rectius ex persona prophetæ dici intelligunt, pro passione Domini Salvatoris gratias Patri referentis, quod fecerit mirabilia, et cogitationes antiquas veritate compleverit, quando stantes ad dexteram audient: Venite, benedicti Patris mei, possidete præparatum vobis regnum et constitutione mundi (Matth. xiv, 34). Quod et Paulus intelligens inquebatur: Sicut elegit nos in ipso ante constitutionem mundi, esse nos sanctos et immaculatos (Ephes. i, 4); desideransque fieri quod prophetat, adjungit verbum Hebraicum אָמֵן (אָמֵן) pro quo LXX transtulerunt fiat. Et Dominus in Evangelio sæpe hoc verbo utitur: Amen, amen, id est, vere, vere dico vobis (Joan. vi, 54). Quare autem laudet et confiteatur nomini Domini, et quæ sicut ista mirabilia, et cogitationes antiquæ, quas verus opere demonstravit, sequitur: Quia posuisti civitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum, ut non sit civitas, et in aeternum non aedificetur. Civitas quondam fortis Jerusalem intelligitur, quæ facta est domus alienorum; de quibus Salvator dicit in psalmo: Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveteraverunt et*

*A claudicaverunt in semitis suis (Ps. xvii, 46). Hæc civitas cum destructa fuerit, in aeternum non aedificabitur, ut mille annorum regnum et auræ Jerusalem atque gemmatæ somnia conquiescant. Destructa autem Jerusalem pro impietate sua, **340** laudabit Dominum populus fortis. Quis sit autem populus fortis, sequens versus ostendit: Civitas gentium robustarum timebit te. Illis blasphemantibus, gentium populus te timebit. Principium enim sapientiæ timor Domini (Prov. ix, 10). Laudabitque te populus fortis, et civitas gentium robustarum timebit te, hoc est Ecclesia de gentibus congregata. Quia factus es fortitudo pauperi, Christo tuo, de quo et in Psalmis legimus: Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (Ps. xl, 1). Et in Zacharia secundum Hebræicam veritatem, pauper, hoc est EBION (עֲבִיּוֹן), super pullum asinæ sedere describitur (Zach. ix). Fortitudo egeno, in tribulatione passionis suæ, spes a turbine patibuli, et umbraculum ab aestu, quando luctus est: Pater, in manus tuas commendo spiritum meum (Luc. xxiii, 46). Quomodo enim si ventus impingatur parieti atque pertranseat: sic turbo blasphemantium Judæorum illi nocere non potuit. Et ut alia utar similitudine, sicut propago gravissimo torretur aestu, atque flaccescit, ita tumultum et clamorem alienorum, hoc est, qui a te alieni facti sunt, marcescere facies et perire. Juxta LXX interpretes, non dico sensum, sed verborum ordinem et consequentiam, in hoc loco reperire non potui. Et pro eo loco, ubi nos interpretati sumus, sicut aestum in siti, pro quo in Hebræo scriptum est BASALON (בַּסָּלוֹן), quod apud eos inivium, vel sitis, dicitur; quare illi a pro inivio et in siti verterint, in Sion; error perspicuus est, ob similitudinem verbi SALON et SION (Ambo סָלוֹן), quod eisdem signatur elementis.*

(Vers. 6—8.) *Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium, convivium vindemiæ: pinguium medullarum, vindemiæ desæcæ. Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, et telam quam orditus est super omnes nationes. Et præcipitabit mortem in sempiternum, et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui auferet de universa terra: quia Dominus locutus est. LXX: Et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem istum, bibent lætitiæ, bibent vinum. Ungentur unguento in monte isto. Trade omnia hæc gentibus, consilium enim hoc super omnes gentes: devoravit **341** mors prævalens. Et rursum: Abstulit Dominus Deus omnem lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui abstulit ab omni terra. Os enim Domini locutum est. Pro eo quod nos vertimus, faciem vinculi colligati super omnes populos, Aquila interpretatus est, faciem tenebrarum super omnes populos. Cumque Aquila bis tenebras dixerit, Theodotio semel tenebras nominavit, cætera similiter. Pro quo Symmachus transtulit, faciem Dominato-*

^a Velle. hujusmodi annotationem hic interserit: *Eccles. Catholice contra oblocutores ejus, quibus dicta hæc. hunc mox emendans.*

Prænotandum, quam commoda sit doctrina Hieronymi ipsius vitia videntur. Porro levia quedam ad ejusdem

ris qui dominatur super omnes populos. Quid autem voluerint pro hoc loco Septuaginta dicere: *Trade omnia hæc gentibus*, legenti perspicuum est, quod non Scripturæ verba, sed suum sensum posuerint, eo quod omnia mysteria Legis et Templi transferenda sint ad Ecclesias nationum. Post passionem ergo Domini, quando cum a siti et æstu, ac turbine liberaverit, faceret Dominus nequaquam populo Judæorum, sed omnibus gentibus in monte Sion pingue convivium, holocausta modullata, et vinum videmini defæcatæ, et præcipit et absorberi faciat faciem mortis et vinculi quo omnes populi ligabantur; dirumpetque rete mortis, et telam quæ omnia ceperat nationes. Et juxta Apostolum, absorbebitur mors in perpetuum (I Cor. xvi). Et auferet Dominus lacrymam ab omni facie, quando morte superata, Christi advenserit regnum: et opprobrium generis humani, quod ad imaginem conditum fuerat Creatoris, diaboli et mortis effugerit servitute. Nec mirum si juxta Symmachum domina appelletur mors, cum beatus Apostolus dixerit: *Regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, etiam super eos qui non peccaverant, in similitudinem prævaricationis Adam* (Rom. v, 14). Dominatorem omnium populorum, sive faciem tenebrarum super omnes populos, et telam quæ ordita sit super omnes gentes, quidam Antichristum intelligi volunt, qui in monte Oliveti consumendus sit, quod et in Danielis ultima diximus visione. Juxta LXX omnibus gentibus in monte Sion convivium lætitiæ præparatur, in quo bibent vinum, quod se Dominus cum sanctis suis in regno Patris sui libiturum esse promissit (Matth. xx et Luc. xxii): et ungentur unguente, ut renati in Christo efficiantur populus novus; unde dicitur: *Trade omnia hæc gentibus*, quæ quondam Israel in typo et imagine celebrabat. Hoc enim consilium Domini est, ut cuncta transferantur **342** ad gentes, quia mors absorpta est (I Cor. xv) et lacryma omnis absterisa, et opprobrium universæ terræ, Christi imperio succedente, deletum est.

(Vers. 9 seqq.) *Et dicent in die illa: Ecce Deus noster iste, expectavimus eum, et salvabit nos: iste Dominus, sustinimus eum, exultabimus et lætabitur in salvari ejus. Quia requiescet manus Domini in monte isto; et triturabitur Moab sub eo sicut teruntur paleæ in plastro. Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandam, et humiliabitur gloria ejus cum allisione manuum ejus. Et munimenta sublimium murorum tuorum concident, et humiliabuntur et detrahentur in terram usque ad pulverem.* Absorpta morte in perpetuum, populus Dei qui de manu mortis fuerit liberatus, dicet ad Dominum: *Ecce Deus noster iste*, quem increduli hominem tantum putabant; et expectavimus eum, hoc est, verbis ejus credidimus, quia sua promissa complebit, et salvabit nos. Propterea ejus auxilio de faucibus mortis crepti, exulta-

binus et lætabitur in eo: et manus atque ejus potentia requiescet in monte isto. De quo supra legimus: *Cum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion, et in Jerusalem, et in conspectu sanctorum suorum fuerit glorificatus* (Isai. xxiv, 23). Moab autem, quod interpretatur *de patre*, ita conteretur, ut soleat plastro paleæ contereri. Hec juxta ritum loquitur Palæstinæ et multarum Orientis provinciæ, quæ ob prætorum et seni penuriam, paleas præparant cani animalium. Sunt autem carpenta ferrata, rotis per medium in serrarum modum se volventibus, quæ stipulam conterunt, et comminuant in paleas. Quomodo igitur plastris ferratis paleæ conteruntur, sic conteretur Moab sub eo, sive sub Dei potentia, sive in semetipso, ut nihil in eo integri remaneat. Et sicut solet qui natus totum corpus extendere: ita ille de sua potentia effundetur in terram, et rivos sanguinis faciet. Omnia quoque munimenta sublimium virorum illius, sive murorum, ut in Hebræico continetur, concident et humiliabuntur, et detrahentur in terram usque ad pulverem comminuta. Igitur sermo propheticus licet de consummatione mundi generaliter loquat vaticinium, tamen ne præsentia omnino videatur negligere, nominat Moab, qui fuit inimicus Israel, in tantum ut **343** faceret eos fornicari cum Madianitis, et consecrari idolo Belphegor, qui interpretatur Priapus, contra quem Jeremias loquitur: *Egredietur Chamos in captivitatem, sacerdotes illius et principes ejus simul* (Jerem. xlvi, 7); Et iterum: *Confundetur Moab in Chamos, sicut confusa est domus Israel in Bethel* (Ibid., 15), et reliqua his similia: atque ex uno idolo et dæmone, qui hunc idolo præsidebat, omnes indicat contrarias fortitudines humiliandas et deducendas in tartarum, et instar pulveris conterendas. Si autem hoc ita erit, ubi est diaboli potentia?

(Cap. XXVI.—Vers. 1.) *In die illa cantabitur canticum istud in terra Juda: Urbs fortitudinis nostræ, Salvator ponetur in ea murus et circummurale. LXX: In die illa cantabunt canticum istud super terram Judæam: Ecce civitas fortis, et salutare nostrum ponet murum et circummurale. Cum humiliatus fuerit Moab, et detractus ad terram usque ad pulverem, et omnes inimici substrati Christi pedibus, tunc cantabitur canticum istud in terra Juda sive Judæa, quod interpretatur utrumque confessio: ut quomodo Sion et Jerusalem urbem celestem intelleximus, ita et regionem hujus urbis a confessionem celestem intelligamus. Denique sancti in terra aliena carmen Judææ cantare nolentes, dicunt: *Quomodo cantabimus canticum Domine in terra aliena* (Ps. cxxxvi, 8)? Ego peto hoc esse canticum, de quo et in alio loco sanctis præcipitur: *Cantate Domino canticum novum* (Ps. xcvi, 1). Erit autem canticum hoc quod sequitur: *Urbs fortitudinis nostræ Salvator* (Matth. v). Quæ est ista urbs?*

^a *Urbis confessionem, etc.* Hæc verba *confessionem celestem* leguntur in mss. codice Silvan majoris: que tamen desunt in editione Erasmianna ac in multis exemplaribus manuscriptis antiquissimis. MARTIAN. — Duo isthæc verba, *confessionem celestem*, que ex uno silvan majoris ms. Martian. sublevarat, duo nostri Vatic. et Palatin. confirmant.

Quæ in monte sita latere non potest. De qua et in A alio loco scriptam est: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei* (Psal. XLV, 4); et rursum: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Psal. LXXXVI, 2). Illius urbis ille coeditor est, de quo loquitur pater: iste ædificavit civitatem meam: immo urbs fortitudinis nostræ Salvator est, id est, Jesus. Et ponetur in ea murus et antemurale. Murus bonorum operum, et antemurale rectæ fidei, ut duplici septa sit manimento. Non enim sufficit murum habere fidei, nisi ipsa fides bonis operibus confirmetur. Hic murus et hoc antemurale sive circummurale, de vivis lapidibus extruitur, qui juxta prophetam voluntur super terram. Pro 345 eo quod nos vertimus, *antemurals*, Symmachus *firmamentum* interpretatus est: ut ipsi muri munitionibus cincti sint, et vallo fossaque et aliis muris, quos in ædificatione castrorum solent *loricales* dicere.

(Vers. 2-4.) *Aperite portas, et ingrediatur gens justa, custodiens veritatem. Velus error abiit, servabitur pacem: pacem, quia in te speravimus. Speratis in Domino in sæculis æternis.* LXX: *Aperite portas, ingrediatur populus custodiens justitiam, et custodiens veritatem, apprehendens veritatem, et custodiens pacem: pacem, quoniam in te speraverunt, Domine, usque in sempiternum.* Omne hoc canticum quod in terra confessionis et laudis sancti cantaturi sunt, mutat repente personas, et quasi per interrogationem et responsionem textitur. Dixerat populus Dei: *urbs fortitudinis nostræ Salvator, ponetur in ea murus et antemurale.* Respondit Dominus, immo præcepit non eis qui hoc dixerant, sed Angelis qui portis urbis Dominicæ præsidebant, ut aperiant portas, et ingrediatur per eas gens justa, custodiens veritatem, sive ut in Hebraice dicitur *קְנֻמִּים* [Al. קְנֻמִּים] (*קְנֻמִּים*), quod nostra lingua vertitur, *fides*, plurali numero, non singulari. Quæ sunt portæ, quæ aperientur ab Angelis; ut ingrediatur non populus *Judeorum*, qui abjectus est, sed gens justa, quæ ex fide fidelium nomen accepit? Utiq; illæ de quibus sanctus loquitur: *Aperite mihi portas justitiæ, ingressus in eas confitebor Domino* (Ps. CLVII, 19). Has autem portas nullus poterit ingredi, nisi qui de portis mortis fuerit liberatus; et cum Psalmista dixerit: *Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filie Sion* (Ps. IX, 15). Cum enim de portis mortis fuerimus erepti, tunc in portis filie Sion omnes laudationes Domini cantare poterimus. Et quomodo portas mortis reor esse peccata, de quibus ad Petrum dicitur: *Portæ inferni non prævalent adversum te* (Matth. XVI, 18): sic portas ju-

stitiæ, omnia opera virtutum, quas qui fuerit ingressus, unam inveniet portam, de qua dicitur: *Hæc porta Domini, justi intrabunt in eam* (Ps. CLVII, 19). Et quomodo per plures margaritas ad unum pergitur margaritum; sic per multas vias et portas pervenimus ad eam qui dicit esse se viam et portam, per quam ingredimur ad Patrem. Post sermonem Dei, respondit populus 345 Hebraice *JESER SAMOCH* (*יְשַׁרְשָׁכָה*), quod Aquila et Symmachus similiter transtulerunt, *κλάσμα ἢ ἔκταρα πένον*, hoc est, *error noster oblitus est*, sive cogitatio nostra firmata est, quæ prius inter te et idola fluctabat, ut nequaquam circumferamur omni vento doctrinæ, sed in te Dominum Salvatorem tota mente credamus. Pro quo nos ut sensus manifestior fieret, transtulimus, *velus error abiit*. Et quia cogitatio nostra firmata est, propterea servabis nobis pacem, quam Apostolis pollicitus es, dicens: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. XIV, 27); et non solum semel, sed secundo, ut secura sit retributio quæ duplici sermone promittitur, juxta quod et Apostolus loquebatur: *Gaudete, iterum dico gaudete* (Philipp. IV, 4). Hoc autem ille consequitur, de quo in Levitico dicitur: *Homo, homo, filium Israel* (Levit. XVII). Et in Numerorum libro: *Vir, vir, cujus uxor cubile maculerit* (Num. V, 12): et duplex homo et duplex vir, pacem duplicem consequantur. Meremur autem, inquit, pacem, quia in te tota mente confidimus. Post populi verba et responsionem Domini, et rursus vocem populi Propheta loquitur ad credentes: *Speratis, vel sperate in Domino, in sæculis sempiternis*, et cætera quæ sequuntur. Juxta LXX, ille ingreditur portas Domini, qui custodit justitiam in bonis operibus, et servat sive amplectitur veritatem in fidei veritate, ut per bona opera et fidem perveniat ad pacem, quæ omnem sensum exsuperat, et ipsam pacem mereatur accipere; quia credidit in Deum qui æternis bonorum operum retributor est (Philipp. IV). Unde et in alio loco scribitur: *Desiderasti sapientiam, serva mandata, et Dominus tribuet tibi eam* (Ecol. I, 33).

(Vers. 5, 6.) *In Domino Deo forti in perpetuum: quia incurvabit habitatores in excelsis: civitatem sublimem humiliabit, humiliabit eam usque ad terram: detrahet eam usque ad pulverem. Conculcabit eam pes, pedes pauperis gressus egenorum.* LXX: *Deus magne æternæ, qui humiliavit, et detrahet eos qui habitant in excelsis, civitates robustas destruet, et deducet usque ad patimentum, et conculcabit eos pedes 345 mansuetorum et humilium.* Et hæc Propheta loquitur, qui ab eo respondit loco in quo supra dixerat: *Sperate in Domino in sæculis æternis*; et jungit ei quod nunc proposuit

^a *κλάσμα ἔκταρα πένον*. Nihil præterea retinent mas. codices; de suo itaque posuerunt Erasmus et Marianus τὸ ἐπίον, id est, τὸ κλάσμα ἐπίον ἔκταρα πένον. Multa similiter in vocibus Hebraicis mutata et addita reperies supra ad caput XIX, si hanc novam editionem nostram cum veteribus contuleris. MARTIAN. — Epiphanius a Montfauconio laudatus ad Aquilam legi *ἔκταρα πένον*, id est *subitum*, sive *firmatum*, quod in subæta expositione Hieronymus ipse indicat

verbis, sive cogitatio firmata. Visum fuerit S. Doctori, Aquilam inter et Symmachum nihil fere in sensu discriminis intercedere, si quid in verbo differant: atque adeo similiter aut transtulisse.

^b Restituimus *destruet* ad fidem Vatic. mas., suffragante ipso τῶν LXX Græco textu, *καταργήσας τοὺς ὑψηλοῦς ἐν ὑψηλοῖς*, *destruet eos habitantes in excelsis*. Vitiose antea erat *destruet*.

nus : *In Domino Deo forti in perpetuum*, et reliqua. Pro Domino Deo forti, in Hebraico tria habet nomina, יא (יא) et אֲבוֹנַי (יא) et סוּר (יא), quod aliud *inextinguibilem*, aliud *inextinguibilem*, aliud *robustum* sonat, quorum primum in ALLELUIA (יהוה ללהלוא) extrema syllaba ponitur. Et hoc diligens lector observet, quod interdum textum in propositione testimonii dividamus : quoniam alium LXX editio, et alium ex Hebræo ad verbum expressa translatio efficit sensum. Dicit ergo Propheta : *Sperate in Domino in sæculis æternis : in Domino Deo forti in perpetuum*, cujus auxilium sempiternum est. Ipse enim incurvabit habitantes in excelso, quia omnis qui se exultat humiliabitur ; qui patrem Abraham se habere jactabant, et in suggillationem Domini loquebantur : *Nos de fornicatione nati non sumus* (Joan. viii, 41). Ipse civitatem sublimem humiliabit, ut Judæi putant, Romam [Al. Romanam] : ut nos rectius esse convincimus, Jerusalem, quæ occidit Prophetas, et lapidavit eos qui ad se missi erant, et ad extremum patrisfamilias interfecit filium, ut hæredo jugulato, periret hæreditas (Luc. xiii). Nec vocatur civitas, quæ [Al. qui] Hebraice dicitur ירוּשָׁלַיִם (ירושלם), sed CARIA (ירושלם) quam Aquila πολίχρονον interpretatus est, quam nos, vel *civitatulam*, vel *vicium*, vel *oppidulum* possumus dicere, et frequenter in Scripturis hoc nomine appellatur Jerusalem. Pulchreque duplicem humilitatem posuit : *Humiliabit, humiliabit eam*, primum sub Babyloniis, quando templum destructum est, secundo sub Tito et Vespasiano, cujus ruina usque in finem permanet. *Conculcabit eam pes*, repetit. *ue et copulat prædes pauperis*, haud dubium quin Christi. De quo et supra diximus : *Factus est fortitudo pauperi ; fortitudo egeno in tribulatione sua*. Gressus egenorum, Apostolorum scilicet, qui imitantes Domini paupertatem, etiam virtutis ejus privilegium consecuti sunt ; qui non recepti, excusserunt super eam pulverem pedum suorum. Et quia **347** Salvatoris dicitur verbis, *Omnis qui se exultat, humiliabitur : et qui se humiliat, exaltabitur* (Luc. xiv, 11), non solum hoc ad homines, sed ad contrarias quoque fortitudines referre possumus. Juxta LXX, laudes Deo Propheta decantat, quod omnes superbos humiliet, et universarum urbium munimenta usque ad solum diruat, et sanctorum ea mitiumque et humilium calcant pedes.

(Vers. 7-9.) *Semita justi recta est, rectus callis justi ad ambulandum : et in semita judiciorum tuorum, Domine, sustinimus te, nomen tuum et memoriale tuum in desiderio animæ : anima mea desideravit te in nocte*. LXX : *Via justorum recta, recta facta est via justorum, et præparata. Via enim Domini judicium, speravimus in nomine tuo : et in memoria quam desiderat anima nostra*. Adhuc Propheta de Christo loquitur, de quo supra dixerat : *Conculcabit eam pes, pedes pauperis*. Hujus ergo justæ semitæ recta est, sive, ut verbum novum fingam, *rectitudines*, quas Græci vocant εὐθιὰς, et nos *æquitates* Latinius prius appellare, dicunturque Hebraice מְסָרִים (משרים). In via igitur Christi semitæ omnes justitiæ reperiu-

tur, et propterea eam suo calcavit et trivit pede, ut quicumque per eam voluerit ambulare, cursu ambulet inoffenso. In hac semita judiciorum Domini, sustinuerunt eam sancti, et speraverunt in eo, quia spes non confundit. Et nomen illius et memoriale habebant in desiderio animæ, dicentes : *Concupivit anima mea desiderare judicia tua in omni tempore* (Ps. cxviii, 20) ; et iterum : *Desideravit anima mea, et defecit in salvari tuo* (Ibid. 31). Qui autem nomen Domini habet in desiderio, aliud non desiderat. Et hoc notandum, quod desiderium Domini non in carne sit, sed in anima, juxta illud quod in alio psalmo legimus : *Sitivit anima mea ad Deum, fortem, vicum* (Ps. li, 2). Caro enim concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem (Galat. v). Ille enim sibi invicem adversantur, ne quæ volumus, illa faciantur. Quodque sequitur : *In nocte*, juxta LXX, sequenti capitulo jungitur, juxta Hebraicum priori. Ille autem potest dicere : *Anima mea desideravit te in nocte*, qui cum Psalmista loquitur confidenter : *Lavabo per singulas noctes lectum meum, in lacrymis stratum meum rigabo* (Ps. vi, 7). Potest nox et tenebræ, pro tribulatione et angustiis accipi. Unde et in alio psalmo super justis securitate **348** Propheta decantat : *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem* (Ps. cxx, 6), id est, nec in prosperis, nec in adversis unquam de tuo moveberis gradu.

Sed et spiritu meo in præcordiis meis, de mane rigilabo ad te. LXX : *De nocte consurgit spiritus meus ad te, Deus : quia lux judicia tua super terram*. Volumus et Hebraicum sequi, et Vulgatam editionem non penitus præterire, et hac rerum necessitate compellimur diverso ordine, atque sermone diversas intelligentias querere. Igitur quod dicitur, *de nocte*, juxta LXX, hujus capituli, ut diximus, principium est : juxta Hebraicum, finis superioris ; licet possit etiam juxta LXX in fine accipi superioris testimonii, ut sit sensus : *Desiderat anima mea ad te nocte : et postea incipiat, mane consurgit spiritus meus ad te, Deus*. Ideo autem mane consurgit, quia lux præcepta tua super terram. Servans enim mandata tua, et illuminatus eorum lumine, de quibus dicitur : *Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos* (Ps. xviii, 9), dormire nequeat, sed omni tempore te desiderans, meo ad te consurgo spiritu. Et hoc observandum, quod in nocte adhuc positi, animo desideremus Dominum. Postquam autem spiritus noster in præcordiis nostris tota se ad Deum mente commoverit, mane vigilemus ad eum, atque ut manifestius dicam, animæ, nox et desiderium, spiritui autem mane jungitur et vigiliæ. Porro spiritu in præcordiis suis evigilat ad Deum, qui potest dicere : *De profundis clamavi ad te, Domine* (Ps. cxix, 1).

(Vers. 10.) *Cum feceris judicia tua in terra, justitiam discant habitatores orbis. Misereamur impios, et non discet justitiam, in terra sanctorum inique egit, et non videbit gloriam Domini*. LXX : *Justitiam discite, qui habitatis super terram. Cessavit enim impius, et non discet justitiam super terram, veritatem non faciet, au-*

feratur impius, ut non videat gloriam Domini. Dicamus A primum juxta Hieronymicum, et si sensum Prophetæ volentius exprimere, tunc ad LXX Interpretes transgessamus. Quamdiu non exerces judicia tua super terram, et nec bonis bona, nec malis retribuisti mala, justitia tua, o Domine Deus, ignoratur in terra. Cum autem in judicii die pro qualitate operum unicuique reddideris quod meretur, tunc justitia tua cognoscetur in orbe terrarum, quæ **349** prius apud incredulos videbatur injusta, ita ut unus sanctorum quoque diceret : *Mei autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei : quoniam zelatus sum super iniquis, pacem peccatorum videns* (Ps LXXII, 2). Ad quod respondit Dominus : *Miserere impio*, quod exceptis Septuaginta, omnes similiter transulerunt. Et est sensus : magis impius misericordiam consequatur, et dicat clementiam meam ; ^a dum etiam ipse salvatur. Rursumque loquenti Domino, ex persona humane impatiencie Propheta respondit : *Et non dicet justitiam.* Estque sensus : et quomodo poterit tuam nosse justitiam, si tantum clementiam fuerit expertus ? Redditque causas, quare eum velit Dei justitiam discere : quia in terra sanctorum inique gessit, et contra sanctos tuos jugiter dimicavit, debet sentire tormenta. Rursumque Dominus sententiam temperans, *Et non videat*, inquit, sive *non videbit gloriam Domini.* Estque sensus : sufficit ei pro universa pœna, quod me cum sanctis meis non videbit in mea majestate regnantem. Quidam in piuin, hoc est, BEA (בְּעַא), diabolum intelligi volunt, de quo in nono psalmo scribitur : *Increpasti gentes, et perit impius : C* *nomen eorum delesti in æternum et in sæculum sæculi. Inimici defecerunt frumex in finem, et civitates eorum destruxisti* (Psal. ix, 6). Nos autem generaliter impium vel pro peccatore, vel pro eo qui Dei cultum non habet, accipiamus. Juxta Septuaginta jubentur habitatores terræ justitiam discere. Omnis enim vir qui reddet unicuique secundum opera sua (Prov. xxi). Et in alio loco ejusdem voluminis dicitur : *Sunt viri, quæ videntur rectæ ; novissima autem earum respiciunt in profundum inferni* (Prov. xiv, 12). Unde debemus justitiam discere, nec confidere in proprio judicio. Est enim justus qui pereat in justitia sua (Eccles. vii) ; non quo justus sit, sed quo sibi justus esse videatur. Sin autem Christus factus est nobis a D Deo sapientia, et justitia, sanctificatio et redemptio (I Cor. i), quibus præcipitur ut cognoscant justitiam, hoc jubetur ut Christum discant atque cognoscant. Propterea autem præcipio, ait, vobis ut discatis justitiam, quia ablatas est impius ; et regnum illius destructum est, qui quamdiu regnabat **350** in terra, justitiam scire non poterat, nec facere veritatem. De qua alibi scribitur, quod gratia et veritas per Jesum Christum facta sit (Joan. xvii). Et quia in terra veritatem non facit impius, auferetur : non enim meretur Dominum videre regnantem.

(Vers. 11.) *Domine, exaltetur manus tua, et non videant : videant, et confundatur zelus populi, et ignis hostes tuos devoret.* LXX : *Domine, excelsum est brachium tuum, et nesciebant, scientes autem confundentur : zelus apprehendet populum ineruditum, et nunc ignis adversarios comedet.* Hoc quod supra dixerat : *et non videbit gloriam Domini*, potest sic intelligi : Postulas, o Propheta, ut non miserear impio, ne si misertus ejus fuero, incipiat nescire justitiam, qui in terra sanctorum inique gessit ; ego tibi respondeo, ergone gloriam Domini non videbit ? ergo non [*Al. ergone*] cernet triumphos meos, qui magis me debet videre regnantem, ut sciat quanto bono careat ? et hoc pressius voce interrogantis legendum est. Ad quod Propheta respondit : *Domine, exaltetur manus* B *tua, et extendatur ad percutiendum, ut te non videant impii, et tuæ gloriæ, ne ad prænitendum quidem, lumine perfrauantur.* Cui respondit Dominus : *Videant magis et confundantur, vel zelus populi, vel zelantes populi, et ignis adversarius tuos, id est, sanctorum populi, devoret atque consumat.* Ignis autem penitencie, qui eorum corda excruciet, quod talem Dominum perdidit. Potest hoc et super Judæis intelligi, qui Christum brachium Domini nescierunt, cumque viderint eum atque cognoverint, quem postulo affixerant, confundentur. Tunc ineruditus populus et nesciens legem Dei, zeli stimulis incitabitur, quando viderit nationes in suum successisse locum, et igne penitencie arserit, sive dolore supplicii, quando audierit illud quod scriptum est : *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo, et angelis ejus* (Matth. xxv, 41).

(Vers. 12.) *Domine, dabis pacem nobis : omnia enim opera nostra operatus es nobis.* LXX : *Domine Deus noster, pacem da nobis : omnia enim redidisti nobis.* Notandum quod postquam nobis opera nostra reddiderit, pacem daturus sit, et quomodo exponat causas, cur postulet pacem. **351** Pro cunctis enim operibus quæ operati sunt super terram, dicunt se sustinuisse tormenta, et justum esse ut post supplicia atque cruciatus, misericordiam consequantur. Sive aliter : Quia venit mundi consummatio, et omnia quæ per Prophetas locutus es, rebus expleta sunt, et reddidisti universa quæ pollicitus es, tribue nobis pacem, quæ exsuperat omnem sensum.

(Vers. 13.) *Domine Deus noster, possederunt nos Domini absque te : tantum in te recordemur nominis tui.* LXX : *Dominus Deus noster, posside nos : Domine ; extra te alium nescimus, nomen tuum invocamus.* Idcirco misericordiam quæsumus et pacem, quæ post cuncta tribuenda est, quia nos absque te domini possederunt, idola videlicet, vel dæmones idolis assidentes : nihilque aliud postulamus, nisi ut digni simus post errores plurimos, qui tui nominis recordemur. Juxta LXX, qui dixerunt : *Domine Deus, posside nos*, hoc precantur, ut post pacem sibi redditam Dei possessio flant. Quod quidem et de Sapientia

^a Antea erat, *sum enim ipse Salvator.* Restituimus ex Vatic. ms., *dum etiam ipse salvatur*, quam lectionem jam pridem Victorius ex quinque aliis mss. Florentinis in textum retulerat.

legimus, quæ juxta Hebraicam loquitur in Proverbis: *Deus possedit me initium viarum suarum* (Prov. viii, 22), licet quædam exemplaria ^a male pro possessione habeant creaturam. ^b Denique sequitur: *Ante omnes autem colles generavit me*. Quomodo enim creaturæ generatio poterit coaptari, quæ magis possessioni congruit? Scriptum est in Deuteronomio: *Nonne iste pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te* (Deut. xxxii, 6)? Et hoc considerandum, quod non dixerit, *Dominus, sive Deus, possedit te, et fecit te, et creavit te*; sed pater, ut clementia nominis austeritatem potentia intelligeret. Quodque sequitur: *Domine, absque te alium non novimus*, non excludit Filium, sed jungit Patri, neque enim dixit *Alium non novimus*, sed *Extra te alium non novimus*. Cum autem dicat Filius: *Ego in Patre et Pater in me*, extra Patrem non novimus Filium (Joan. xiv, 10), quia in Patre cognoscimus eum. Denique et nomen illius nominamus dicentes in Oratione Dominica: *Pater noster qui es in caelis* (Matth. vi, 9).

352 (Vers. 14). *Morientes non vivant: gigantes non resurgant. Propterea visitasti et contrivisti eos, et perdidisti omnem memoriam eorum. LXX: Mortui enim vitam non videbunt: neque medici suscitabunt. Idcirco induxisti, et perdidisti, et tulisti omne masculinum [Al. omnem masculinum] eorum. Symmachus more suo manifestius: Mortui non vivificabunt: gigantes non suscitabunt. Propterea visitasti, et contrivisti eos, et disperdidisti omnem memoriam eorum.* Dicamus primum juxta LXX: Quæstio videtur esse difficilis, quomodo mortui vitam non videant? Quæ sic solvitur: tamdiu eos vitam non videre, quamdiu mortui sunt. Quomodo si dicamus, cæcus non videt lumen quamdiu cæcus est; sin autem receperit sanitatem, lumen aspiciet: sic et qui iniquitate mortuus est atque peccatis, antequam vivificetur justitia atque virtutibus, per eum qui dicit, *Ego sum vita* (Joan. xiv), vivere non poterit. Unde et Deus vivorum dicitur, non mortuorum (Matth. xxii). *Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur* (Ezech. xviii, 4). Legimus in Epistola quæ ad Hebræos scribitur: *Ne rursus fundamentum jaciamus penitentia ab operibus*

A mortuis (Hebr. vi, 1). Sin autem peccata appellantur opera mortua: quare non e contrario virtutes appellantur opera viva? Quodque sequitur, *Nec medici suscitabunt*, sensus perspicuus est, condemnari fabulas poetarum, qui ab Æsculapio jactant *Virbium suscitatum*. Non solum autem hoc de mortuis, sed de omni infirmitate dicendum est, quod absque Dei misericordia nihil medendi ars valeat. Sed quomodo? *Nisi Dominus edificaverit domum, in vanum laboraverunt qui edificaverunt eam: Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilavit qui custodit eam* (Ps. cxxvi, 1, 2). Sic nisi Dominus languorem curaverit, in vanum laborant medici qui cupiunt sanare languentes. Nisi Dominus custodierit sanitatem, in vanum custodiant, qui etiam præcepta custodiendæ salutis propriis edunt libris: semperque dicendum est non solum in corporis, sed etiam in animæ sanitate: *Benedic, anima mea, Domino, qui sanat omnes languores tuos* (Ps. cii, 1, 3). Porro qui peccato mortui perseverant, **353** et nulla arte medicinae possunt recipere animæ sanitatem, isti disperdentur et tollentur a Domino, et quidquid robustum est in eis, quod masculinum vocatur, penitus auferetur. Unde et Pharaon non vult interficere sexum feminæ, qui per se fragilis est et facile interire potest, sed omne masculinum, quod si adultum fuerit, et in virilem ætatem pervenerit, difficulter occiditur (Exod. 1). Juxta Symmachum, mortui non vivificabunt, quia peccato mortui, alios vivificare non possunt, nec peccata est laudatio in ore peccatoris. Et gigantes, id est, **RAPHAÏM** (רפאים), non suscitabant alios, qui ipsi juxta Genesios librum appellantur *cadentes*. Visitatque eos Dominus, ut et mortuorum et gigantium omnis deleatur memoria. Solus enim est qui suscitavit mortuos de quo dicitur: *Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius vivificat quos vult* (Joan. v, 21). Possumus mortuos simulacra appellare hominum mortuorum, et gigantes demones, qui simulacris eorum assident. Nec terrere nos debet, quare LXX *masculum*, et ceteri Interpretes *memoriam* transtulerunt, cum eisdem tribus literis **זאי** (Zai), et **חאפ** (Chaph), et **אש** (Ash) utrumque scribatur apud He-

^a Hanc alibi sæpe Latinorum quorundam codicum lectionem vexat ex Hebraico. In Commentariis in Michæam cap. iv, et in Epist. ad Ephes. cap. xxii, præcipue vero epistol. in nostra recensione 140, ad Cyprianum, num. 6, quem locum videsis. Ad eundem modum Hebraicam veritatem urgent contra Eunomium S. Basilii, lib. ii, et Gregorius Nyssenus, lib. i. Quare in Vaticano ms. quemadmodum et in Cluniacensi quodam Martianeus reperit, hocce Hieronymi præconium hoc loc. additur: *Vicisti perfidiam Arianorum, qui Catholicam veritatem hoc se testimonio expugnare putabant*. Quæ verba studiosus non memo ad libri oram annotaverit, scriba imperitus in textum intrusit.

^b Denique sequitur. Locus interpolatus in quibusdam mss. codicibus: in codice quidem Monasterii nostri Silvæ majoris, ita legitur: *Licet quædam exemplaria male pro possessione habeant creaturam: ut Dominus creavit me, pro possedit me: Denique*

sequitur, etc. In codice vero Cluniacensi hæc addita reperi: *Licet quædam vicisti perfidiam Arianorum, qui Catholicam veritatem hoc se testimonio expugnare reputabant exemplaria male pro possessionem habeant creaturam*.

^c Mendose Marrian. *Virbium* legerat. Virbii autem notissima est fabula ex Ovidio Metamorph. xv:

Quique fuit
Hippolytus, dixit, nunc idem Virbius esto.

Vide S. Patris Commentar. in Epist. ad Ephesios c. iv, 16. et qui eum locum acriter suggillat, Rufinum, Invektiv. i, num. 43.

^d Vulgati *Zain* legunt ex recentiori pronuntiatione. Contra mss., tum hic cum in epist. 30, ad Paulam, de Alphabeto, constanter *Zai* præservat, quod et nobis et Drusio probatur ex antiqua declaratione ejus literæ.

bras. Sed quando *memoriale* dicimus, legitur ^a *ZACHAR*; quando *masculum*, *ZACHAR*. Et hac verbi ambiguitate deceptum arbitrantur Saul, quando pugnavit contra Amalech et interfecit omne masculinum eorum (I Reg. xv). Deo enim præcipiente, ^b ut deleteret omnem *memoriam* Amalech sub caelo, ille pro memoria, non tam errore, quam prædæ seductus cupidine, *masculos* interpretatus est, nesciens illud Apostoli: *Nolite errare, Deus non irridetur* (Galat. vi, 7).

(Vers. 15.) *Indulxisti genti, Domine, indulxisti genti. Numquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ. LXX: Adde eis mala, Domine, adde mala glorioſis terræ: longe faciſti omnes terminos terræ. Mala quæ LXX secundo posuerunt, in Hebraicq non habentur; sed quia supra dixerat, Ideo induxisti et perdidisti, et tulisti omne masculum [Al. masculinum] eorum, eundem sensum secuti, addiderunt de suo, mala: ut qui gloriosi in terra sunt, malis duplicibus opprimantur. Porro juxta Hebræos multo aliter est sensus, et priori disputationi **354** congruens. Dixerat Dominus: *Miseremur impio*. Propheta respondebat: Et ubi est *justitia tua?* præsertim cum tanta mala in sanctos tuos operatus sit. Ad quod Dominus: *Et non videbit, inquit, gloriam Domini*. Rursum Propheta: *Exaltet manus tua ad percutiendum, et non videant gloriam tuam, quam non merentur aspicere*. Ad quod Dominus: *Videant magis, et confundantur*. Rursum Propheta: *Domine, pacem da nobis, et posside nos, qui tui nominis recordamur*. Impii autem et superbi non vivant, nec resurgant in gloria, sed contere omnem memoriam eorum. Causasque reddit, cur eos cupiat latere. *Indulxisti genti, Domine, indulxisti genti, numquid glorificatus es?* Et est sensus: Sæpe miseratus es gentibus, id est, humano generi, et exercuisti in eas incredibilem clementiam, numquid te cognoverant? numquid glorificaverant nomen tuum? Nonne e contrario a te longe [Al. longius] recesserunt? Securitas enim negligentiam, negligentia contemptum parit.*

(Vers. 16.) *Domine, in angustia requierunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis. LXX: Domine, in tribulatione recordatus sum tui, in tribulatione parva doctrina tua nobis*. Quia indulgens sæpe contemptus es, nec glorificatus; sed e contrario omnes a tua scientia recesserunt; propterea, Domine, perente eos, ut in angustia te requirant, et in tribulatione murmuris doctrina tua sit eis: quando tantum eis malorum pondus incumbet, ut ne clamare quidem audeant confidenter, sed dolorem suum silentio devorent. Juxta LXX. in tribulatione Propheta Domini recordatur, juxta illud quod in psalmo dicitur: *De tribulatione invocavi Dominum, et exaudi-*

vit me in latitudine (Ps. cxvii, 5). Et in alio loco: *Ad Dominum cum tribularer clamavi, et exaudivit me* (Ps. cxix, 1). Unde Apostolus loquitur: *Tribulamur, sed non angustiamur: persecutionem patimur, sed non derelinquimur* (I Cor. iv, 12). Et in alio loco: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad venturam gloriam quæ revelabitur in nobis* (Rom. viii, 18). Si autem parva tribulatio docet, et emendat, et corripit, quanto magis magna, cum admonemur conditionis nostræ, et Dei potentiam recordamur!

355 (Vers. 17, 18.) *Sicut quæ concepit cum appropinquaret ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus a facie tua, Domine. Concepimus et quasi parturivimus, et peperimus spiritum. LXX: Et sicut parturiens cum appropinquat ad partum in dolore suo clamat: sic facti sumus ÷ dilecto tuo: propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis tuæ, quæ fecimus super terram*. Sicut ad partum mulier appropinquans, dolore cogitur exclamare: sic nos in angustia requirimus te, et a facie formidinis tuæ ^d concepimus, et parturivimus, et peperimus, non carnis liberos, sed spiritus: ut tota in te mento credamus, ut quem per beneficia non sensimus, per tormenta discamus. Hoc quod LXX addiderunt, *sic facti sumus dilecto tuo*; pro quo cæteri transtulerunt, *sic facti sumus a facie tua, Domine*, obelo prænotandum est. Possumus autem dilectum Domini Christum accipere, propter cujus timorem concipimus, et parturimus, et parimus, et spiritum salutis facimus super terram. Potest hoc et Apostolicus vir dicere, quando populos erudit et imitatur apostolum Paulum: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis* (Galat. iv, 19). Au dubitandum est quod Paulus apostolus spiritum salutis fecerit super terram, qui de Jerusalem usque ad Ilyricum Evangelium prædicavit (Rom. xv), et quasi sapiens architectus fundamentum posuit, extra quod nullus alius potest ponere, qui est Christus Jesus (I Cor. iii)? Sive igitur legerimus, *propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus: sive juxta Hebraicum, a facie tua, Domine, concepimus, et in utero accepimus*, utrumque ad id pertinet, ut ex timore et recordatione Domini sermonem concipiamus Dei, et illuminetur cor nostrum dicentium: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* (Ps. iv, 7). Et, *ostende faciem tuam, et salvi erimus* (Ps. lxxix, 4).

Salutes non fecimus in terra: ideo non ceciderunt habitatores orbis. LXX: Non cademus, sed cadent habitatores terræ. Diversa interpretatio necesse est ut diversum habeat et sensum. Juxta Hebraicum hoc dicitur: *Quia nihil dignum tua fecimus misericordia, propterea impii non corruerunt, sed usque*

^a Druſius rescribi vult *Zacher*, quod exemplis *Habel, Phares, Ares*, atque aliis confirmat. Sed *mas*. non suffragantur.

^b Vatic., ut deleteretur omnis memoria, etc.

^c Pro in utero accepimus, in Vatic. est uno verbo *concepimus*, Græco renitente, qui expresse habet *h*

καρπὸν ἐλάβομεν. Mox tamen quæ relativus articulus juxta Alexandrinum exemplar abest. Prosequitur *Victorius et doluimus pro et parturivimus*, juxta Græcum codicem *ἠδουρίσαμεν*.

^d Vatic. in instanti *concepimus, parturimus et parimus*.

356 hodie prævalent et possident terram. LXX autem hoc asserunt, quod facientibus sanctis spiritum salutis super terram, qui terræ habitatores sunt corrumpant, licet inter orbem, qui Hebraice תַּעֲבַל (תבל), et Græce dicitur *ἀσυνέτη*, ac terram, multa diversitas sit. Cadent ergo quicumque habitationi terræ se dederunt, et in terrenis operibus fixa radice fundati sunt; et non cadent qui sedent in orbe terrarum et requiescunt in Ecclesia, quæ habitaculum Patris, et Filii, et Spiritus Sancti est.

(Vers. 19.) *Vivant mortui tui, interfecti mei resurgant: expergiscimini et laudate, qui habitatis in pulvere, quia ros luminum ros tuus, et terram gigantium detrahes in ruinam. LXX: Resurgent mortui, et resurgent de sepulcris, et lætabuntur qui sunt in terra. Ros enim tuus sanitas eorum, terra autem impiorum cadet.* Sanctis parturientibus et partientibus spiritum, et habitatoribus terræ corrudentibus, quia salutes non fecerunt in terra, hi quos in Christo mortuos Apostolus vocat, et propter nomen Domini interfecti sunt, resurgent in gloria (I Thess. iv). Et quia mors eorum somnus est, nequaquam juxta LXX resurgere, sed expergisci et evigilare dicuntur. Unde et Lazarus qui evigilandus erat, a Domino dormiens appellatur (Joann. xi). Omnes igitur martyres et sancti viri, qui pro Christo fuderunt sanguinem, et quorum fuit tota vita martyrium, resurgent et evigilabunt, atque laudabunt Deum Creatorem suum, qui nunc habitant in pulvere, de quibus in Daniele scriptum est: *Multi dormientium in terræ pulvere resurgent, hi in vitam æternam, et hi in opprobrium, et confusionem sempiternam* (Dan. xii, 4). Et in Joanne Evangelista legimus: *Veniet hora, et nunc est, quando qui in sepulcris sunt audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent, et egredientur qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ, et qui mala, in resurrectionem iudicii* (Joann. v, 28, 29). Ros enim Domini, juxta fabulas Poetarum vincens omnes herbas ^b Pæonias, vivificabit corpora mortuorum. Et quomodo jactis in terram seminibus, ros paulatim crescere facit herbas, et ad fruges sui generis pervenire: sic Domini ros qui pro misericordia ponitur, ros erit luminum plurimorum, quod Hebraice **357** dicitur *OROTH* (אֹרֹת). Terram autem, id est, corpora Raphaim, gigantium videlicet et impiorum, Dominus in pennis detrahet sempiternas. Denique pro RAPHAIM (רַפְּאִים) soli LXX impios transulerunt. Et quia supra legimus: *Mortui vitam non videbunt, nec medici suscitabunt, pro quo Aquila et Symmachus, Raphaim et gigantes interpretati sunt: querimus quæ erroris causa sit, ut pro RAPHAIM Hebraico, alii gigantes, alii medicos posuerint.* Verbum Hebraicum RAPHAIM si post RES primam litteram sequentem habeat VAU, legitur ROPHAIM [Al. ROSIM] (רופאים) et significat *medicos*; sin autem absque VAU littera scribatur, legitur RAPHAIM, et transfertur in *gigantes*. Simulque quia supra dixerat: *Mortui vitam*

non videbunt, ut manifestius demonstraret non dici ibi de mortuis lege naturæ, et separatione animæ ac corporis; sed de his qui peccato mortui sunt: nunc e contrario dicit ad Deum: *Vivent mortui tui, qui interfecti sunt propter te, qui non absolute mortui, ut LXX transulerunt; sed juxta Hebraicum ubi dicitur JESU METHECA (יְשׁוּ מֵתֵכָא), mortui tui appellantur.*

Vade, populus meus, intra in cubacula tua, claudes ostia tua super te: abscondere modicum ad momentum, donec pertranseat indignatio. Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, ut visitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum, et revelabit terra sanguinem suum, et non operiet ultra interfectos suos. LXX: Vade, populus meus, ingredere cubacula tua, claudes ostium tuum: abscondere paululum quantumcumque, donec pertranseat ira Domini. Ecce enim Dominus de sancto inducet iram super habitatores terræ, et revelabit terra sanguinem suum, et non abscondet ultra interfectos. Supra de Sanctis dixerat, *Resurgent mortui, et resurgent qui in sepulcris sunt; ros enim a te sanitas eorum est: et e contrario de Impiis, terra autem impiorum cadet; nunc ad sanctos loquitur, quia vobis resurrectio repromissa est, donec in peccatoribus et impiis ira Dei desæviat: ingredimini in sepulcra vestra, et abscondite vos, breve enim tempus est donec Dei pertranseat indignatio. Siquidem egreditur Dominus de loco suo, quia misericors et miserator Dominus, et clementissimus pater filios negligentes ferire compellitur, et quodammodo de sua sententia commitari, ut visitet et inducat iram suam super habitatores terræ, **358** de quibus dicitur in Osee: *Muldictio et mendacium, et adulterium, et furtum effusa sunt super habitatores terræ* (Osee, iv, 2). Et in Apocalypsi tercio legimus, *Vae super habitatores terræ* (Apoc. viii, 13). Porro justis, licet videntur in terra, tamen conversatio eorum in cælis est, qui possunt dicere: *Advena ego sum in terra, et peregrinus sicut omnes patres mei* (Ps. xxxviii, 13), et fruuntur habitatione Altissimi, de quibus sanctus loquitur: *Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur* (Ps. xc, 1). Tunc revelabit terra sanguinem suum, de quo Deus loquitur ad Cain: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quæ aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui de manu tua* (Genes. iv, 10, 11). Potest et hoc de Martyribus intelligi, qui pro Christo fuderunt sanguinem, et sub altari Dei clamitant: *Usquequo, Domine, non ulcisceris sanguinem nostrum de his qui habitant super terram* (Apoc. vi, 10)? De quibus et Moyses dicit in Cantico: *Sanguis filiorum ejus vindicabitur et ulciscetur, et retribuet vindictam inimicis* (Deut. xxxii, 45). Illic sanguinem terra quæ susceperat, revelabit, et interfectos Domini nequaquam operiet; sed proderet in publicum ad condemnationem eorum qui Martyres occiderunt. Hoc de simplici resurrectione intellectum sit. Præcipitur autem juxta Ana-*

^a Vatic., qui evigilaturus erat.

^b Addit Vatic., et fruges.

Digitized by Google

gogen populo Dei, ut ingrediatur cubicula sua sive cellaria, * ταυρία quippe utrumque significat : ut clamat juxta Evangelicum præceptum ostium cubienti sui (Matth. vi), et dicat cum Propheta : *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium munitum labiis meis* (Ps. cxv, 3). Et abscondatur paululum quantumcumque, donec pertranseat ira Domini, ut nihil gloriæ causa faciat; sed fruatur bono conscientie, et solum judicem expectet Deum. Sunt autem cellaria quæ claudenda sunt et abscondenda ab his qui divites facti sunt in operibus atque sermonibus, prudentia, temperantia, fortitudo, justitia, ut nesciat sinistra quid faciat dextera, ut Legis et Prophetarum, et Evangelii opibus perfruamur. Quod autem omnes dies vitæ nostræ breves sint et parvuli [Al. parvi], Jacob excedens annos centum loquitur : *Parvi sunt et pessimi dies mei* (Genes. xlvii, 9). Ira autem Domini transitura illa est, quam theaurizant sibi, qui nolunt agere penitentiam; quæ postquam transierit, nequaquam cellaria ultra claudentur, sed implebitur quod scriptum est : *Nihil occultum 359 quod non revelabitur, et absconditum quod non manifestatur* (Luc. viii, 17). Quodque sequitur : *Ecce enim Dominus de sancto inducet iram suam* : illud significat, quod a sanctis Dei ira incipiat, vel omnis illius ultio justa sanctique sit, non de mentis perturbatione descendens, ut in hominibus solet; sed studio corrigendi. Terram autem habitatorum illam recit, de qua scriptum est : *Audiat terra sermones oris mei* (Deut. xxxii, 1). Et : *Auribus percipe, terra* (Isai, i, 2). Et iterum : *Terra, terra, audi sermonem Domini* (Jerem. xxii, 27). Quomodo enim qui in terra habitant, sic qui in carne sunt, Deo placere non possunt (Rom. viii). Terra autem in hoc loco significat animam quæ vivit carnaliter. Et revelabit sanguinem suum, si quempiam scandalizaverit, et cum Cain meretur audire : *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quæ aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui* (Gen. iv, 10, 11). Omnis igitur sanguis in die judicii requiretur, nec abscondit terra sanguinem suum; et interfectus quos occidit, vel volens, vel per negligentiam, producet in medium.

(Cap. XXVII. — Vers. 1.) *In die illo visitabit Dominus in gladio suo duro, et grandi, et forti super Leviathan serpentem vectem, et super Leviathan serpentem tortuosum, et occidet cetum qui est in mari. LXX : In die illa inducet Deus gladium sanctum, et magnam, et fortem, super draconem colubrum fugientem, super draconem colubrum tortuosum, et occidet draconem qui est in mari.* Tradunt Hebræi diabolum, id est, crimiatores, quod Græcum nomen est, Hebræice appellari SATAN (שָׂטָן), hoc est, adversarium. Unde et in Zacharia dicitur : *Stabat Satan, id est, adversarius, a dextris ejus ut adversaretur ei*

(Zach. iii, 1). Appellaturque et BELIAL (בְּלִיַּאל), id est, apostata, prævaricator, et absque jugo. Unde et Apostolus : *Quæ, inquit, communicatio Christi ad Belial* (II Cor. vi, 15)? et ubicumque LXX ponunt filios pestilentiae, in Hebræico scriptum est, filii Belial. Unde et illud quod in psalmo canitur de mysterio Salvatoris : *Filius iniquitatis non apponet nocere ei* (Ps. lxxxviii, 25), in Hebræico dicitur, filius Belial. Appellaturque et aliis nominibus, ut in alio psalmo scriptum est : *Super aspitem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem* (Psal. xc, 13). Qui draco proprie in Hebræico sermone appellatur LEVIATHAN (לְוִיָּאֲתָן). Ipse est magnus cetus, de quo, quod a Christo capiendus sit, 360 mystico in Job sermone narratur : *Qui magnum cetum capturus est* (Job. xl, 26); nam et ibi pro cetus, *Leviathan* ponitur; et iterum : *Adduces autem draconem in hamo, circumdabis capistrum naribus ejus*; Statimque : *Hoc est principium plusmotis Domini quod factum est, ut illudatur ab Angelis ejus*. Et in psalmo : *Hoc nunc magnum et spatiosum : ibi reptilium quorum non est numerus : a infantia parva cum magnis. Draco iste quem formasti ad illudendum ei* (Ps. ciii, 25, 26). De hoc et in Apocalypsi scribit Joannes : *Facta est pugna in cælo : Michael et Angeli ejus belabant cum dracone, et draco pugnat et Angeli ejus, et non prevaluerunt, nec locus inventus est eis in cælo* (Apoc. xii, 7 et seq.). Et : *Missus est draco magnus, coluber antiquus, qui vocatur diabolus et Satanus, qui errare facit orbem terrarum universum; missusque est in terram, et Angeli ejus cum eo*; ibique dicitur : *Missus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos coram Deo nostro* (Ibid., v, 10). Illudque notandum quod in psalmo et in Job, propterea factus dicitur draco, hoc est, Leviathan, ut illuderetur et ab Angelis. Unde et Apostoli accipiunt potestatem, ut calcant super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici (Luc. x). Quia igitur ab eo loco ubi scriptum est : *Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam* (Supra, xxiv, 1); sive juxta LXX : *Ecce Dominus disperdet orbem terrarum, et desolabit eum*, usque ad præens caput illum, contra orbem in condemnatione mundi iudicium prædicatum est, et novissimus inimicus destruetur mors (I Cor. xv) : propterea adversum diabolum extrema sententia est, ut inducatur super eum gladius sanctus, et magnus, et fortis, sive juxta Hebræicum et reliquos Interpretes, *gladius durus*. Non enim ut LXX arbitrati sunt CADĒA (קַדְשָׁא) dicitur, quod si esset, sanctum sonaret; sed CASA (קַסָּא), quod proprie transfertur in *durum*. Unde et Cis pater Saul, *durus* appellatur. Gladium autem sanctum, sive durum, ob ejus sensum qui patitur, quidam nostrorum intelligunt Verbum Dei, de quo dicit Apostolus : *Vivens autem Dei sermo et efficax, et acutus super om-*

* Ταυρία quipp, etc. Hebræicam hic vocem טַרְטִי אַחֲדָרֶתְכָא nobis obstrudunt veteres editiones, pro Græco nomine ταυρία quod retinent omnes mss. codices; legunt enim TAMEIA et TAMIEIA juxta exemplaria LXX Interpretum: in Romano namque

legimus ταυρία, in Alexandrino autem ταυρία. Nomen quoque istud diversimode legitur auctores Græci; ταυρίων nempe, pro ταυρίων. Vide Hierodiam lib. vii Piat de Deo Socratis.

nem gladium ex utraque parte acutum (Hebr. iv, 12). Unde et in alio loco de ore Salvatoris gladium bicipitem exire legimus (Apoc. xix). Cum autem in fine mundi adversum Leviathan, qui in principio Genesios appellatur *serpens prudentissimus* super omnes bestias (Genes. iii, 1), quæ erant in terra, gladius sanctus sive durus, et magnus. **361** et fortis fuerit inductus, fugiet qui nunquam fugere consueverat, nesciens illud scriptum: *Quo radam a spiritu tuo, aut a facie tua quo fugiam* (Ps. cxxxviii, 7)? Pulchra quidem poeta in Gigantomachia de Eneclado luit:

Quo fugias, Enclade? quascumque accesseris oras,
Sub Deo semper eris.

Iste autem Leviathan coluber fugiens, in Hebraico dicitur ^b BARI (בָּרִי), quod Aquila interpretatus est *rectem*, Symmachus *concludentem*, Theodotio *robustum*. Vectem autem sive claudentem puto appellari, quod multos suo carcere cluserit, et propriæ subjecerit potestati, nihilque in se rectum habet, et ideo dicitur tortuosus, nec imitari potest virgam Domini, de qua scriptum est: *Virga directionis, virga regni tui* (Psal. xlv). Quem Dominus interficiet spiritu oris sui (II Thess. ii), habitatorem quondam maris, falsorum et amarorum fluctuum. Qui dicunt diabolum acturum pœnitentiam et veniam consecuturum, interpretentur nolis quomodo hoc accipiant, quod scriptum est: *Et interficiet draconem qui est in mari, sive cetum*. Secundo enim loco in præsentii capitulo, in Hebraico non appellatur *Leviathan*, sed ^c THANNIN (תַּנִּינִים), quod proprie *cetum* sonat. Unde Hebræi autumant *Leviathan* habitare sub terra et in æthere: *Thannin* vero in mari, quæ Judæica fabula est. Quodque dicitur in extremo hujus capituli, in die illa, Eusebius priori jungit capitulum, ne sequens prophetia huic temporis coaptetur. Hebræi autem et ceteri explanatores sequenti, quod nunc proposituri sumus.

(Vers. 2, 3.) *In die illa vinea meri cantabit ei. Ego Dominus qui servo eam, repente propinabo illi: ne forte visitetur contra eam, nocte et die servo eam.* LXX: *In die illo vinea bona desiderium ejus, ut princeps illius sit. Ego civitas fortis, civitas quæ oppugnatur: frustra potum dabo illi. Capientur enim nocte, die autem cadet murus.* Multum Hebraicum in hoc loco a LXX editione discordat, ideoque singula ut proposuimus disseramus. Vineam de qua supra loquitur Isaias: *Vinea facta est dilecto in cornu, in loco uberi, quæ debeat intolli, ipso docente discamus* [Al. dicamus]: *Vinea enim Domini Sabaoth domus* **362** *est Israel* (Isai. v, 1), de qua in psalmo canitur: *Vineam de Egypto transtulisti*, etc. (Ps. lxxix, 9). Huic et per Jeremiam propinat calicem meracissimum (Jerem. xxv). Cum enim misisset eum ut potionaret

A omnes gentes, et huic se Propheta libenter obtulisset officio, primum inebriare jubetur Jerusalem. Unde dicit: *Decepisti me, Domine, et deceptus sum* (Jerem. xx, 7). Bibet igitur Jerusalem, et propinatur ei moræa potio, ut plancinam discat et fletum. Dicitque se Dominus multo eam tempore custodisse, et locum dedisse pœnitentiæ, et quia converti noluerit, subito inebriandam. Hoc enim dicit diebus egisse vel noctibus, et ipsius semper auxilio servaretur. LXX autem eandem pulchram appellant vineam, in qua fuit Lex et Prophætæ, sacerdotium, et pontificium, et Dei notitia, dicente Scriptura: *Notus in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus* (Ps. lxxv, 1). Quod alii putant, juxta editionem eorum ad Ecclesiam pertinere, quæ nihil est pulchrius. Et de qua dictum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Ps. lxxxvi, 3): quæ princeps est genitricis sæcæ, et dicit in Cantico Canticorum: *Filii matris meæ pugnaverunt adversus me* (Cant. i, 3). Et loquitur: *Ego civitas firma, civitas quæ oppugnatur*. Pulchreque *oppugnatur* dicit, non expugnatur. Statimque jungit de Synagoga, quæ de capite versa est in caudam: Frustra ei potum meorum tribuo doctrinarum, capietur enim in tenebris erroris sui. Et quia apertam lucem non recepit, per diem corruit murus ejus, id est, omne quod sibi putabat auxilium, nullaque erit adversariorum qui non capiat eam, quod de contrariis debemus intelligere potestatibus.

(Vers. 4, 5.) *Indignatio non est mihi: quis dabit me spinam et veprem in prælio? Gradiar super eam: succendam eam pariter. An potius tenebo fortitudinem meam? faciet pacem mihi, pacem faciet mihi.* LXX: *Non est quæ non apprehenderit eam. Quis ponet me custodem stipulæ in agro? propter adversariam hanc repuli eam. Idcirco fecit Dominus omnia quæ disposuit: combusta sum; dicent habitatores ejus, faciemus pacem illi: faciemus pacem ei.* Juxta Hebraicum hic sensus est: Ego qui diebus et noctibus semper meam vineam **363** conservavi, ne exterminaret eam aper de silva, ne bestię devorarent. Nnquid indignationem non habeo, et nescio ferire peccantem, et reddere unicuique quod meretur? Ubi Aquila posuit spinam, et veprem; in Hebraico scriptum est SAMIA (סַמִּיָּה) et SAITH (שַׁיִת), quod *adamantem*, et *loci sentium plena* significat. Unde dicit: Quis me docebit ut durus sim, et meam vineam clementiam, et in prælio atque certamine truculentus incedam: ut gradiar super vineam, quam ante servavi, et succendam eam quam meo sepseram muro? An potius id ager fortitudo mea, ut iram differam, et salvem eos Evangelii clementia, qui nequaquam sunt Legis auctoritate servati ἠμπαρτίας autem juxta Hebraicum legendum est: Quis me faciet durum atque crude-

* Rectius ad metri saltem leges veteres vulgari *Sub Jove*. Est autem Claudianus poeta, cujus nomen Hieronymus retinet, et suppresso herum nomine laudat in Amori, cap. 5 eju: poematis, quod et Græco carmine f ratur scripsisse, in Latino pars extrema desideratur. Vid. Macrobius, lib. i, cap. 20.

^b Scriptum opinor. lectumque abs Hieronymo

Barre, nam quæ in π exeunt verba, solebant efferre veteres per E. Sed hæc litteram Latini exscriptores facile nimis in l pronuntiando mutant: ex quo factum, ut qui supersunt nos. tum nobis cum aliis inspecti præferant Bari.

^c Vatic. *Thennim* et mox *Thennim*.

lem, ut vineam naturam meam? Hoc quippe in deserto significatur et in spinis: ut eam quasi in pralio conteram atque succendam, quam semper mea diligentia custodivi. An potius tenebo fortitudinem meam, quam Christum esse non dubium est, et de qua legimus: *Christus Dei virtus et Dei sapientia* (1 Cor. 1. 24), ut ipsa mihi pacem faciat, et mundum reconciliet? Juxta LXX hic est sensus, ut ex persona accipiamus Ecclesiae: Ego civitas firma, civitas multis vallata hostibus, quae frustra dedi pocula inimicæ meæ Synagogæ. Capietur enim nocte, et corruet murus ejus, nullaque erit de adversariis potestatis, quæ non apprehendat eam. Rursum loquar: Quid mihi prodest custodire eam, quæ stipulam in se habeat, non frumenta: quæ ita inculta est, ut veprum plena sit et spinarum, quam salvare volui?

Sed quia hostiliter mecum agit, recessi ab ea. Dixeruntque in me et ex me nati Apostoli: *Vobis quidem oportebat primum loqui verbum Dei: sed quoniam repulistis illud, et indignos vos judicastis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes* (Act. xiii, 46). Ideirco faciet Dominus quod minatus est, ut omnes in ea ardeant Romano igne circumdati. Vel certe ardeant villis atque peccatis, ne possint ardentia diaboli jacula restinguere. *Omnes enim adulterantes quasi clibanus corda eorum*. Et illi qui prius habitabant in ea, postquam clamaverint, capta est civitas atque succensa, dimittent eam, et reconcilians 364 mundum [Al. immundum] Deo, dicent: *Faciamus pacem illi, pacem faciamus ei*, hoc est, Christo, semper scribentes in Epistolis suis: *Gratia vobiscum et pax a Deo Patre et Christo Jesu Domino nostro* (1 Cor. 1, 3). De quibus in hoc eodem Propheta legimus: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem* (Isa. lvi, 7): Quidam hunc locum ad Ecclesiam referunt, quod custodiantur quidem a Deo; sed multi in eis fructus non faciant; et propterea boni doctoris succendantur ardoribus, ut clamitent et confiteantur errorem suum, et postea pacem faciant Deo, qui vere appellantur filii Jacob.

(Vers. 6.) *Qui egrediuntur de radice Jacob, florebit et germinabit Israel: et implebunt faciem orbis semine*. LXX: *Qui veniunt filii Jacob: germinabit et florebit Israel: et implebit orbem terrarum fructus ejus*. Postquam Apostoli in toto orbe Evangelium predicantes, dixerint: *Faciemus pacem Christo, pacem faciemus ei*, qui in excelsis fuerint de semine Jacob, et in Apostolicam pervenerint dignitatem, appellabuntur filii Jacob. Tunc germinabit et florebit Israel, videns doctrina filiorum suorum universum orbem esse completum, et attulisse fructus uberrimos, quos in Judæa manens non attulerat.

(Vers. 7.) *Numquid juxta plagam percutientis se, percussit eum: aut sicut occidit interfectos ejus, sic occisus est? Locus iste dupliciter intelligitur. Aut contra Jerusalem, ut dicat eam non ita a Deo esse percussam, ut ipsa percussit Christum et Apostolos ejus: aut contra gentium multitudinem, quod illis*

A persequentibus et effundentibus sanguinem Christianum, Apostoli et apostolici viri nihilominus salutis eorum curam habuerint et reconciliaverint eos Deo.

(Vers. 8.) *In mensura contra mensuram cum objecta fuerit, judicabis eam*. LXX: *Rixans et exprobrans emittet eos*. Juxta Hebraicum hic sensus est: Sicut fecit Jerusalem, sic recipiet, et juxta mensuram qua mensa est, remetietur ei. Tuncque cumulatam mensuram recipiet, quando judicii tempus advenerit et abjecerit eam Deus. Juxta LXX pendet ex superioribus quod dicitur. Non enim Israel sicut percussit, percutietur; nec sicut interfecit, interficietur. Qui jurgabat contra Apostolos, et exprobrabat doctoribus suis, et præcipiebat 365 ne in nomine Christi loquerentur. Propterea Dominus abjiciet eos, et de suo expellet grege.

Meditatus est in spiritu suo duro per diem æstus. LXX: *Nonne tu eras qui meditaberis spiritu duro interficere eos, spiritu furoris?* Juxta Hebraicum hoc dicitur, in mensura qua mensa est, Jerusalem recipiet: propterea Deus in spiritu suo duro atque vehementi meditatus est, sive locutus contra eam in die æstus, hoc est, in persecutionis tempore, quando ardentior indignationis dies est atque poenarum. Juxta LXX, ad ipsam dicitur Jerusalem, sive ad Israel: *Nonne tu eras quæ in spiritu tuo durissimo atque crudeli, et in furore blasphemiarum tuarum, Apostolos Domini atque doctores interficere cupiebas?*

(Vers. 9.) *Idcirco super his dimittetur iniquitas domui Jacob, et iste omnis fructus, ut auferatur peccatum ejus: quia posuit omnes lapides altaris sicut lapides cineris allisos: non stabunt luci et delubra*. LXX: *Propterea auferetur iniquitas Jacob, et hæc erit benedictio ejus cum absterit peccatum ejus, quando posuerit omnes lapides ararum contritos quasi cinerem comminutum, et non perseverabunt arbores eorum, et idola*. Causas reddit cur postquam Judæi in Dominum miserint manus, veniam consequantur, si voluerint agere poenitentiam, ut impleatur Salyatoris oratio: *Pater, ignosce eis: quod enim faciunt, nesciunt* (Luc. xxiii, 34). Propterea, inquit, dimittetur iniquitas domui Jacob, et auferetur peccatum ejus, ut mereatur benedictionem Dei, qui sibi maledictionem fuerat imprecatus, dicens: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Matt. xxvii, 25). quia per Apostolos de stirpe Israel in toto orbe Evangelium seminabitur, et destruetur idololatria, et comminuentur ara: usque ad pulverem, succidentur luci, delubra corruent, et Dei unius sub mysterio Trinitatis notitia predicabitur.

(Vers. 10.) *Civitas enim munita desolata erit: speciosa relinquetur, et dimittetur quasi deserta. Ibi pascietur vitulus, et ibi accubabit et consumet summitates ejus*. LXX: *Idola eorum succidentur, quasi lucus, et longe habitans grex dimittetur sicut grex derelictus, et erit multo tempore in pascha, et ibi requiescent greges, et post multum tempus non erit in ea omne viride,*

^a Adverbium ita, quod deerat, ope mss. sufficimus.

quia exsiccatum est. Jerusalem civitas quondam firma atque munita, quia **366** non suscepti patri-familias, filium sed dixit: *Venite, occidamus eum, quia iste haeres est et nostra erit hereditas* (Matt. xxi, 38), desolata erit. Et quæ quondam fuit speciosa, de qua et in Ezechiele dicitur: *Similam, et mel et oleum comedisti, et speciosa facta es vehementer nimis* (Ezech. xvi, 13), et in qua habitat ille de quo scriptum est: *Speciosus forma præ filiis hominum* (Ps. xlii, 3), relinquetur et dimittetur quasi desertum, dicente Domino ad Apostolos: *Surgite, abeamus hinc* (Joan. xiv, 31). Ibi pascetur vitulus, Romanus exercitus, de quo et in alio loco sub nomine apri dictum est: *Vastabit eam aper de silva: et singularis serus depastus est eam* (Psal. lxxix, 14). Et ibi accubabit et consumet summitates ejus sub meta, hora vineæ et propaginum ejus, nihil in ea viride, nihil remaneat flagellorum, sed omnia consumat inimicus. Juxta LXX, quia non receperunt pastorem bonum: propterea erant quasi grex derelictus, et patebant morsibus bestiarum; et nihil in eis viride remanebit, quia siccitas omnia possidebit.

(Vers. 11.) *In siccitate messis illius conterentur mulieres venientes et docentes eam. Non est enim populus sapiens: propterea non miserebitur ejus qui fecit eum: et qui formavit eum, non parcat ei.* LXX: *Mulieres venientes a spectaculo, venite: non est enim populus habens intelligentiam; propterea non miserebitur eorum qui fecit eos; et qui formavit eos, non parcat.* Hoc quod dicitur, *In siccitate messis illius conterentur*, pro quo Septuaginta interpretati sunt, *non erit in ea quidquam viride, quia exaruit*, juxta Hebraicum sequentibus copulatur; juxta LXX, priori sensui. Dicamus ergo primum juxta Hebraicum. Cum siccitatis et messio nis Jerusalem, et ut apertius loquar, vastitatis tempus advenit, de toto orbe synagogarum turba concurreret, ut plangant Jerusalem et mala illius conolentur. Sive aperte de mulieribus loquitur, quæ nudatis pectoribus, sanguinantes ferunt lacertos, et implebitur [Al. impletur] Domini vaticinium: *Filiæ Jerusalem, nolite me flere, sed plangite super vos et super filios vestros* (Luc. xxiii, 26). Magnæque infelicitas populi, a mulieribus lamentationis carmina discere; sicut reprehensio fuit populi Israel, quando in Judicum libro (Judic. iv), in manu mulieris Debboræ fecit salutem Dominus, et tempore vicinæ captivitatis, tacentibus viris, Holda mulier prophetavit (IV Reg. xxii). Propterea **367** autem mulieres longo conterentur itinere, imbecillitate, fame et squalore confectæ, et docebant populum miserabilem, quia non est populus sapiens, nec intellexit Creatorem suum, qui neglectus ab eis atque contemptus non miserebitur facturæ, et non parcat creaturæ suæ. Juxta LXX, de Maria dicitur Magdalene, et alia Maria,

* Paria habet in Amos cap. vi, idque ex insinuatione עַם לְאֻמִּים LXX, qui עַם לְאֻמִּים usque ad torrentem Ægypti, interpretantur εἰς Πρωτοπόρων, ad fluvium juxta Rhinocoruram. Verum non timere contendunt docti viri, nomine torrentis Ægypti minime fluviolum Rhinocoruram inter et Pelusium, sed proprie Nilum significari, eumque revera existisse

A et cæteris mulieribus, quæ primum viderunt Dominum resurgentem, et tenuerunt pedes ejus, et ab eo audire meruerunt: *Nolite timere: Ite, nuntiate fratribus meis ut vadant in Galilæam, et ibi me videbunt* (Matt. xxviii, 10). De istis mulieribus multo priusquam nascerentur, propheticus sermo prænuntiat, et vocat eas a spectaculo Dominicæ Passionis et Resurrectionis, ut Evangelium prædicent, et, juxta Hebraicum, doceant Jerusalem sive terram Israel, quod iste sit Dominus et Deus. Populo enim Israel non habente sapientiam illo tempore, quando passus est Dominus, et impletum est vaticinium propheticale: *Solum me fac, Domine, quoniam deserit sanctus* (Psal. xi, 1). Et: *Omnes declinaverunt, simul inutilis facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum* (Ps. xlii, 4), vocantur mulieres de spectaculo, ut quod ipsæ viderunt Apostolis nuntiant. Israel autem de quo dictum est (Supra, i. 3): *Israel non cognovit me, et populus meus non intellexit*, clementissimum Creatorem et factorem suum provocavit in amaritudinem, ut nequaquam ejus misereatur. Hæc ple quidem dicuntur; sed quomodo cum cæteris congruant, et consummationis mundi temporibus enaptentur, difficilis interpretatio est.

(Vers. 12.) *Et erit in die illa, percutiet Dominus ab alveo fluminis usque ad torrentem Ægypti.* LXX: *Et erit in die illa, concludet Dominus a fossa fluminis usque ad Rhinocoruram.* Nisi junxisset, in die illa, per quod docemur, ea quæ dicturus est superioribus copulanda, poteramus quasi proprium capituli hujus sensum exponere; nunc autem ad superiora referenda sunt omnia. Quoniam civitas munita desolata erit, et speciosa quondam relinquetur quasi desertum, **368** et ibi vitulus accubabit, et consumet propagines vineæ, et omnia siccantur, quoniam non est populus habens intellectum, et propter stultitiam ejus, nullam a Creatore suo misericordiam consecutus est. Idcirco percutiet, sive concludet Dominus ab alveo vel rivo fluminis usque ad torrentem Ægypti, ut in universa Judæa, quæ quondam repromissionis terra fuit, nullus reperiat sermo doctrinæ, nihil scientiæ Scripturarum, de quibus et Apostolus loquitur: *Ut non attendamus Judaicis fabulis et mandatis hominum, qui avertuntur a veritate* (Tit. i, 14); et iterum: *Sunt enim multi et non subditi ac vaniloqui, et seductores, quos oportet redarguere, præcipue ex circumcissione* (Ibid., 10). Alveum autem, sive rivum fluminis juxta historiam Euphratem possumus dicere, sicut et in reperiensimo primo psalmo scriptum est: *Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad finem* [Al. fines], orbis terræ (Psal. lxx, 8). Alii Jordanem putant. Et hoc notandum, quod in Judææ terminis, fluvius * appelletur; in

terræ sanctæ terminum a Deo constitutum, tametsi nunquam, sua culpa, eo usque se extendunt Israelitæ. In quam rem laudant Josue verba xiii, 2, 3, ubi et Sior dicitur idem ipse Nilus, et Jerem. ii, 18: Diodorum præterea Siculum, qui omnino negare videtur ullum existisse fluviolum juxta Rhinocoruram.

Ægypti sinibus, torrens, qui turbidas aquas habet, et non perperuas. Pro torrente Ægypti, LXX Rhinocoruram transtulerunt, quod est oppidum in Ægypti Palestinæque confinio, non tam verba Scripturaram, quam sensum verborum exprimentes. Quod autem nos diximus, percutiet, pro quo LXX συμπτῆσι. id est, concludet, transtulerunt: Aquila et Theodotio, παῖδιον interpretati sunt, quod sive virga percutiet, sive ad virgam recensebit numerum gregis sui, intelligi potest: ut non in malam, sed in bonam partem accipiatur.

Et vos congregabimini unus et unus, filii Israel. LXX: Vos autem congregate unum et unum, filios Israel. O filii Israel, pro quo interpretatus est Symmachus, domus Israel: percussis adversariis vestris a rivo fluminis, usque ad torrentem Ægypti, id est ab Euphrate usque ad Nilum, vos vel ipsi congregabimini ad fidem Domini unus et unus, quia Judæorum turba non credit, per quod significat, paucos ex Judæis in Salvatorem Dominum credituros. 369 Vel certe, o Apostoli et apostolici viri, Judæorum multitudine non credente, vos de toto orbe, quos poteritis, quasi oves morbidas referte ad caulas Domini, et congregate eas cum gentium populo, ut impleatur illud, quod Paulus Apostolus et Barnabas loquuntur ad Judæos: Vobis quidem primum oportebat annuntiare verbum Dei; sed quia indignos vos judicatis salute, ecce convertimur ad gentes (Act. xiii, 46).

(Vers. 13.) Et erit in die illa: claugetur in tuba magna; et venient qui perditii fuerant de terra Assyriorum, et qui ejeti erant in terram Ægypti: et adorabunt Dominum in monte sancto in Jerusalem. LXX: Et erit in die illa, canent tuba magna; et venient qui

^a Reponit Victorius de terra.

^b Verba Antichristus, ut dicitur, in aliis libris desiderantur. ἄντικριστος vero Messiam sonat, sive unctum aut Christum.

— ἄντικριστος. Manuscripti codices legunt *helimemus* et *helimemus*; ex quo manifeste ostenditur legendum

A perierant in regione Assyriorum, et qui perierant in Ægypto: et adorabunt Dominum super montem sanctum in Jerusalem. In hoc loco Judæi casa sibi vota promittunt, quod in consummatione mundi, quando Antichristus, ut dicitur ἄντικριστος eius venerit, de Assyriis et de terra Ægypti dispersus populus congregetur, et veniat in Jerusalem, et ædificato templo, adoret Dominum Deum suum. Quod secundum litteram omnino stare non potest. Neque enim de Assyriis tantum et de Ægypto, sed de toto orbe terrarum, 370 qui in Christum creditori sunt, vocabuntur. Ergo hoc significat, quod in novissima tuba, juxta Apostolum Paulum (I Cor. xv), omnes qui perierant in Assyriis et in Ægypto ad Dominum veniant: Nec dixit omnes filios Israel, sed omnes qui perierant, per quod significat gentium multitudinem, quod et idololatriæ, et magicis, ac philosophiæ artibus obligati, veniant ad fidem Christi, et adorent eum in Ecclesia. Tuba autem magna potest intelligi sermo Evangelicus, de quo et in hoc eodem Propheta legimus: Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion: exalta vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem (Infra, xl, 9). Mons ergo sanctus et Jerusalem illa est, de qua sæpe diximus: Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem, et multorum Angelorum millia; et Ecclesiam primitivorum, qui scripti sunt in cælis (Hebr. xii, 22). Hucusque de consummatione mundi dictum est ab eo loco in quo exponere cœpimus: Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam (Supra, xlii, 4), quod præsentis volumine continetur. Nunc adjuvante, immo inspirante nobis Christo, transeamus ad nonum, quod alterius prophetiæ habebit exordium.

esse ἄντικριστος, quod idem est ac Hebraicum משיח, Messia, id est, unctus. Unde Nazianzenus, a Mariano citatus, dicit gentem Judæorum non esse abjiciendam, si pro Christo, vocem ἄντικριστος requirat.

MARTIAN.

LIBER NONUS.

369 370 Variis molestiis occupati, explanationes in Isaiam prophetam per intervalia dictamus. Unde expleto octavo volumine, nunc post aliquantum temporis spatium transimus ad nonum: non absque morsu et obtreccionibus invidorum, qui ignorantes quid audiant, quid loquantur, de eo audent jactare quod nesciunt, et ante despiciunt quam probeant, eruditosque se æstimant et disertos, si de cunctis Scripturis detrahant. Quorum livorem et mussionem garrulam contemnentis, Dei poscimus auxilium, et Psalmistæ imprecatione dicimus: *Disipa gentes quæ bella volunt (Ps. lxxvii, 32)*. Domini enim locus in pace est. quæ exsuperat omnem sen-

sum. Quam et Propheta desiderat clamitans: *Domine Deus noster, pacem da nobis: omnia enim reddidisti nobis (Isai. xxvi, 12)*. Sed jam proponamus Isaiæ capitulum, et cum Moysæ ingrediamur nubem et caliginem, ut clarifacetur vultus noster, et, juxta Hebraicum, cornuta sit facies: audianturque et rutilent tonitrua et fulgura, quæ plebs vilior videre non potuit (Exod. xix).

371 (Cap. XXVIII.—Vers. 1.) *Væ coronæ superbie ebriis Ephraim, et flori decidenti gloriæ exultationis ejus, qui erant in vertice vallis pinguis, errantes a vino. Ecce validus et fortis Domini, sicut impetus grandinis turbo confringens: sicut impetus aquarum*

multarum inundantium et emissarum super terram spatiosam. Pedibus concalabitur corona superbia ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis ejus, qui est super verticem vallis pinguis, quasi temporaneum ante maturitatem autumnii, quod cum aspexerit videns, statim ut manu tenuerit, devorabit illud. LXX: *Væ coronæ injuriæ mercenarii Ephraim: flos cadens de gloria super verticem montis pinguis, qui ebrii estis absque vino. Ecce fortis et durus furor Domini, sicut grando quæ fertur in prouum, non habens umbraculum, quæ violenter decidit sicut aquarum multitudo trahens humum, et faciens sibi spætiū: manibus et pedibus concalabitur corona injuriæ mercenarii Ephraim. Et erit flos qui decidit de spe gloriæ in summitate montis excelsi, sicut præmatura fœcus, quam qui viderit, antequam sumat manu, cupiet eam devorare.* Dicamus primum juxta historiam, deinde juxta tropologiam, et ad extremum juxta vaticinium prophetale. Loquitur sermo divinus adversum decem tribus quæ regnabant in Samaria, et propter Jeroboam, qui de tribu Ephraim fuit, appellabantur Ephraim. Et vocat eos coronam superbiæ: quia comparati duabus tribubus, quæ appellabantur Juda, sublimiores erant et numero et robore. Ebriosque eos dicit Ephraim, qui suum non intelligant Creatorem, sed pro Domino adorent vitulos aureos in Dan et Bethel. Isti quondam in flore fuerunt Domini, et in gloria, quando regebantur a David et Salomone, et in duodecim tribubus erant adorantes Deum in templo Jerusalem, qui fuerunt in vertice vallis pinguis, quod Hebraice dicitur *ez sathanim* (עֵז שַׂטָנִים). Significat autem locum ubi traditus Dominus est; super cujus vallis verticem templum Domini situm est. Isti iuebriati sunt vino erroris et amentie, 372 quod eis miscuit Jeroboam. Quapropter pœnam illis Dominus comminatur, quod sicut grandinis turbo universa confringit, et impetus aquarum inundantium quidquid obvium invenerit, rapit: sic ab Assyriorum deleantur exercitu, et quod reliquum fuerit, in montes sive urbes Mediæ transferatur. Comparat autem gloriam dærom tribuum coronæ variorum florum, quæ tantam habuerit pulchritudinem, ut quomodo si quis antequam æstas veniat et autumnus, πρόδρομον sicum videns in arbore, statim ut manu tenuerit, devorat: sic et decem tribus cum Assyrius viderit, vastet et devoret, et nihil omnino pristini populi relinquat in Samaria. Hoc breviter juxta historiam dictum sit. Trauseamus ad allegoriam. Secundum expositionem Osee prophætæ, in quo Ephraim et Joseph et Samarium et decem tribus, quæ scissæ sunt a corpore duodecim tribuum, et templum Domini reliquerunt, retulimus ad hæreticos, qui vero juxta Septuaginta edi-

lionem, *coronæ injuriæ* sunt, Dominum blasphemantes, et omnia mercedis causa faciunt, et de gloria Domini condecorant: nec sequuntur tenuitatem mannis, et humilitatem Ecclesiasticam; sed in monte pinguisimo versantur ebrii absque vino. Propterea fortis et durus furor Domini, qui eos puniturus est, grandini præcipiti, quæ non laetæ, sed in capita mortalium ruit; et multis [Al. multarum] aquarum inundationibus comparatur, quæ quidquid obvium invenerint, trahunt. Hæc coronæ injuriæ, mercenarii appellantur Ephraim, qui juxta Apostolum turpis lucri gratia, de flore et spe se gloriæ pristinae fidei corruperunt, et versantur in superbia, et dulcissimus cibus diaboli sunt, qui eos quotidie devorat (1 Pet. v). Secundum prophetiam illud possumus dicere, quod coronam injuriæ a vocet Scribas et Phariseos, qui Dominum blasphemabant. Et appellabantur mercenarii Ephraim, propter Judam, qui de tribu Ephraim et de vico ejusdem tribus ^b Isarioth, Dominum pretio vendidit, qui vere flos apostolicæ gloriæ cecidit super montem 373 pinguisimum, de quo dictum putamus: *Manducavit et bibit Jacob, et saturatus est, et impinguatus, et recalcitravit dilectus* (Deut. xxxii, 15). Sive juxta Hebraicum: *super vallem pinguis, id est, Gessemanim*: in qua etiam nomen loci significatur, in quo Judas Dominum tradidit. Vallis autem pinguis, sive pinguis dicitur, propter ubertatem, et Scribas et Phariseos qui ibi Dominum comprehenderunt: de quibus in psalmo scriptum est: *Tauri pingues obsederunt me* (Ps. xxi, 15). Hæc vallis pinguis, id est, *Gessemanim*, in hoc capitulo secundo appellatur; et miror quomodo LXX primum eam dixerint *montem pinguem*, et postea *montem excelsum*. Ebrius autem fuit proditor non vino, sed avaritia et furore aspidum insanabili, et diaboli cibo, qui post buccellam intravit in eum (Joan. xiii), et penitus devoratus est, quia oratio ejus versa est in peccatum, et ne pœnitentia quidem ejus fructum salutis habuit. Verbum Hebraicum *sacchor* (שַׁכַּר) ambiguum est, et vel *ebrios*, vel *mercenarios* sonat. Unde et *Issachar* interpretatur, *est merces*: et *Sachar* (שַׁכַּר), μέθυσμα, id est, *ebrietas*: cæterique *ebrios*: soli LXX *mercenarios* transtulerunt.

(Vers. 5 seqq.) *In die illa erit Dominus excrementum, corona gloriæ, et sertum exultationis residuo populi sui, et spiritus iudicii sedenti super iudicium, et fortitudo revertentibus de bello ad portam. Verum hi quoque præ vino, nescierunt et præ ebrietate erraverunt, sacerdos et propheta nescierunt: præ ebrietate et sorpti sunt a vino, erraverunt in ebrietate: nescierunt videntem, ignoraverunt iudicium, sive mirabiliter. Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu, sordiumque, ita ut non*

^a Eodem sensu scripserat Euseb. : *Δίνιτται δὲ τὸ συνίδριον τῶν φαρισαίων καὶ ἀρχιερέων, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ, πιπιγιῆς: Ἐλέγεται δὲ Ἰούδας ὁ προδότης ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ γεγενῆσθαι. μισθωτὸν δὲ καλεῖ ὡς ἂν ἐξηγρησμένον (sic) χρημασιν ἐπὶ τὸ προδοῦναι τὸν Διδάσκαλον. Quæ cum subsequentiibus de Gethse-*

mani Hieronymus in sua transfert.

^b Vatic. *Ejusdem tribus Carioth.*

^c Differunt vero cum in *vau* et *iad* litteris, *שַׁכַּר* ebrii, a *שַׁכַּר*, mercenarii, tum ipsa vocum pronuntiatione. Porro Vatic. *Sechors* habet

est et ultra locus. LXX: In die illa erit Dominus Sabaoth A princeps 375 Montanus: et quid dicerent, nesciebant. Vino inebriantur, quando Scripturas sanctas male intelligunt, atque pervertunt. Sicera, quando sæculari abutuntur sapientia et dialecticorum tendiculis, quæ non tam vincula sunt appellanda, quam phasmata [Al. phantasmata], id est, umbræ quædam et imagines, quæ cito pereunt atque solvuntur. Istius modi consilium maledictio possidebit, qui quæstum putant esse pietatem, et cuncta faciunt propter avaritiam. De hoc phasmate et Apostolus loquebatur: *Attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi loquentium mendacium* (I Tim. iv, 1, 2). Tertia explanatio est, quod postquam Dominus Scribas Pharisæosque subverterit, et socium eorum Judam proditorem, qui ab initio fur fuerat, loculos B enim pecuniæ pauperum ipse portabat (Joan. xii et xiii): tunc sit in spem et in gloriæ coronam his qui de Judæis in Dominum crediderint, haud dubium quin apostolos significet, quos ad prædicationem Evangelii reservavit, et non statim permisit pro Christo sanguinem fundere. Omnes enim Scribæ et Pharisæi vino et sicera, de quibus supra diximus, ingebriati sunt, tam sacerdotes quam pseudopphetæ. Sed tendiculæ eorum atque insidiæ fuere pro nihilo, quia et Judas ipse qui prodidit, fecit propter pecuniam, et sacerdotes qui proditorem pecunia corruerunt propter metum abjectionis suæ. Ipse enim flagellum de funiculis faciens, egerit de templo eos qui vendebant boves et oves, et cathedras vendentium columbas, et nummulariorum mensas sua auctoritate subvertit, dicens ad eos: *Scriptum est: Domus Patris mei, domus orationis vocabitur, vos autem fecistis eam domum negotiationis, sive speluncam latronum* (Matth. 21, 13). Juxta anagogen illud Hebraicum, in quo diximus: *Omnes enim mensæ eorum repletæ sunt vomitu sordiumque, ita ut non sit ultra locus, ad hæreticos, et Scribas, ac Pharisæos sic referri potest, ut universam doctrinam eorum et cuncta mysteria dicamus vomitu plena et sordium, dum scripturarum sanctarum non digerunt cibos, nec universo corpori faciunt esse vitales: sed immaturos et fetentes egerunt, ita ut nullum 376 in eis Deus reperiat locum. Miror autem quid voluerit Theodotio, ut pro verbo Hebraico quod dicitur, cisoa (רִסְוָא), pro quo Aquila interpretatus est, vomitum sordium, et Symmachus tantum vomitum, ille diceret, ἐμὲτὸν δυσάλιας, id est, vomitum dysalias, quod verbum ubi apud b Græcos lectum sit, invenire non potui, nisi forte novæ rei novum sumpserit nomen. Siquidem et apud Hebræos compositum est, quia vomitus dicitur et et soa cordidus [Al. sordes]. Quidquid igitur nauseam facit et vomitum, δυσάλια appellari potest.*

^a Hebræorum hoc esse idioma testatur S. quoque Ambrosius, de Helia et Jejun. cap. 15: *Ut omnem potum, qui inebriat, sicera nomine vocent.* Puta a רִסְוָא, quod potum inebriantem significat. Et S. Basilium, in Isaiam cap. 5: *Σικερα γὰρ πᾶν τὸ δυνάμενον μὴδὲν τυποῦσαι πόμα τοῖς ἑβραίοις ὀνομάζειν συζήεις.* Sicera Hebræi solent appellare potum omnem qui inducere ebrietatem potest.

^b Theodotio vertit *δυσάλια εἰς δισάλια*, sic enim legendum est. Porro quid vox illa significet Hesychius docet, *δισάλια, ἀκαθαρσία*, ubi recte monet Martinus legendum esse, *δισάλια*. Est ἡ δίσσα, quod Suidæ est ἡ κόπρος, cui item *δισάλια* sunt κοπρόδον. Corrupte vero in eo quo Hier. utebatur Hebræi codice lectum fuerit a Theodotione *δυσάλια*, quæ vox crucem ei fixit pro *δισάλια*, cum iota initio.

(Vers. 10 seqq.) *Quem docebit scientiam, et quem intelligere faciet auditum? Ablactatus a lacte, avulsus ab uberibus: quia manda, remanda; manda, remando; exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta; modicum ibi, modicum ibi. In loquela enim labii et in lingua altera loquatur ad populum istum, cui dixit: Hæc est requies mea; reficite lassum, et hæc est meum refrigerium, et noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini: manda, remanda; manda, remanda; exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta; modicum ibi, modicum ibi; ut vadant et cadant retrorsum, et conterantur, et illaqueentur et capiantur. LXX: Cui annuntiabimus mala, et cui annuntiabimus nuntium? qui ablactati sunt a lacte: qui abstracti ab ubere. Tribulationem super tribulationem exspecta; præstolare spem super spem; adhuc parum, adhuc parum: propter irrisionem labiorum, propter linguam alteram qua loquuntur populo huic dicentes eis: Hæc est requies esurienti, et hæc contritio, et noluerunt audire. Eterit eis sermo Domini: Tribulatio super tribulationem: exspecta, exspecta; spes [Al. spem] super spem: adhuc parum, adhuc parum; ut vadant et cadant retrorsum, et conterantur, et periclitentur, et capiantur. Quis, inquit, dignus est doctrina Domini, qui verbis Salvatoris dicentis: Qui habet aures audiendi audiatur (Matth. xii, 15): ut quod auribus hauserit, corde intelligat? Quinam illi sint, sequens versus ostendit: Ablactati a lacte, avulsi ab ubere, qui nequaquam lacte nutriuntur infantia, sed solido vescuntur cibo; qui avulsi sunt ab ubere cum Isaac: propter quam laticiam fecit Abraham grande convivium (Genes. xxi); hi merentur Domini audire mysteria, et intelligere **377** quæ sacerdos et propheta nesciunt (Al. nescivit), inebriati et absorpti a vino, qui erraverunt et nescierunt videntem, quia omnes mense eorum repleti sunt vomitu sordiumque, qui prophetis ventura annuntiantibus, et nisi fecissent quæ præcepta erant, tormenta minitantibus, solebant dicere subsannantes: *Manda, remanda; manda, remanda*, id est, *præcipe, præcipe*, impora quæ facere debeamus. Cunque abuterentur Dei patientia, qui differt iram, ut præbeat misericordiam: qui solebant etiam hoc ex persona prophetarum ludentes dicere: *Exspecta paulisper, exspecta modicum*, venient quæ futura prædiximus. Hæc autem universa loquebantur in populo, quia Dei sermonibus non credabant; statimque infert propheta: Nequaquam vobis Deus **D** his verbis loquatur, ut præcipiat quid facere debeatis, et præstolemini quæ ventura sunt, sed loquatur vobis in furore præsentis, qui prius dixerat ad popu-*

lum: *Hæc est requies mea, reficite lassum*, multo tempore laboravi, in nullo inveni requiem. *Vulpes forreas habent, et volucres cæli nidus; Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet* (Matth. viii; Luc. ix). Et hoc est meum refrigerium, ut in vobis aliquando requiescam. Qui noluerunt audire, et mea monita contempserunt; quamobrem quod solebant ludentes dicere prophetis: *Manda, remanda; manda, remanda: exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta: modicum ibi, modicum ibi*, et irridere patientiam meam, cum me arbitrantur minitari, quæ nunquam facturus sim: sentiant rebus explorari, ut vadant in interitum, et cadant retrorsum ^a *ἐπισθορόν* insanabili; nunquamque ad priora proficiant, nec possint cum Apostolo dicere: *Præteritorum obliui, ad ea quæ priora **B** sunt extendimur* (Phil. iii, 13); sed conterantur et illaqueantur, et vel a Babylonio, vel a Romano capiuntur exercitu. Pro eo quod nos diximus: *Manda, remanda; manda, remanda: exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta; modicum ibi, modicum ibi*, in Hebræo sic scriptum est: SAU LA-AU, **378** SAU LA-AU; CAU IACAU, CAU LACAU: ZER SAM, ZER-AN; ^b hisque verbis abuti solet immundissima hæresis apud simplices quosque atque deceptos, ^c ut terrorem faciat novitate sermonum, quod scilicet qui hæc verba cognoverit, et in conitu eorum [Al. horum] meminerit, ab que ulla dubitatione transeat ad regna cælorum. Lesimus in Apostolo: *In aliis linguis, et in labiis aliis loquar populo huic, et nec sic exaudiet me, dicit Dominus* (I Cor. xiv, 21). Quod mihi videtur juxta **C** Hebræicam de præsentis scriptum capitulo; et hoc in veteri observavimus Testamento (absque paucis testimoniis, quibus Lucas solus abutitur qui magis Græcæ linguæ habuit scientiam), ubicumque de veteri instrumento quid dicitur, non eos juxta Septuaginta, sed juxta Hebræicum ponere, nullius sequentes interpretationem, sed sensum Hebræicum cum suo sermone vertentes. Symmachus, Theodotus et LXX de hoc loco diversa senserunt, et quia longum est de omnibus dicere, LXX Interpretes, qui leguntur in Ecclesiis, breviter transcurramus. Rejerto populo Judæorum, Sacerdotibus et Prophetis, qui inebriati sunt stercora, et erraverunt et maledictio commedit consilium eorum, quod inierunt propter avaritiam, cui annuntiabimus futuras pro Christo tribulationes? cui mala pro quibus paratur corona virtutum? Utrique his qui ablactati sunt a lacte, qui avulsi sunt ab ubere, haud dubium quin apostolos significet: *Tribulationem super tribulationem exspecta.* ^d Lo-

^a Vide epist. 147, ad Sabinian., num. 10, not. 2.

^b Ipsa Hebræa verba afferit et interpretatur Epiphanius, hæres. 25, quæ Hebræice sic habent שָׁמַר לְךָ לְךָ לְךָ לְךָ לְךָ לְךָ. Porro Nicolaitarum hæresis his abuti verbis consueverat, quos tradidit post ipsum Epiphanium, Theodoritus, hæretic: Fabul. cap. 4, Καυλαχούαυ fuisse veneratus, et Christum eo nomine, quasi ex-plantatum designare voluisse. Philastrius, cap. 33, *Canlacan* hominem vocat, Epiphanius *ἄρχοντα*: puta *Æonem*, sive *Angelum*.

^c Vitiose erat antea, ut errorem faciat pro terrorem, quod ope mss. restituo. Sic epist. 75, ad Theodoram, num. 3, cum hujusmodi magis portentosa, enam nomina S. Pater recitasset, quæ, subditi, ad imperitorum et muliercularum animos concitandos quasi de Hebræicis fontibus hauriunt, barbaro simpliciter quosque terrentes sono, etc. Vide quæ ibi annotavimus.

^d Ita Euseb.: *Ἀγγεταὶ δὲ ταῦτα πρὸς τὸν χορὸν τῶν ἀποστολικῶν καὶ πρὸς πάντας τοὺς τῷ σωτηρίου τῶν ἁγίων ἰαμαθευομένους*, etc. quæ Hier. in pauciora contraxit.

quitur autem ad choram apostolorum omniumque A
 credentium, ut non ad unam, sed ad multas se pa-
 ret tribulationes, ut cum tribulatus fuerit atque de-
 pressus, rursus sporet, et spem super spem habeat.
 Quod si paululum tardaverint quæ promissa sunt,
 non sit incredulus: Medicum enim parvulumque et
 venient quæ promissa sunt. *Etenim tribulatio patientiam operatur; patientia probationem: probatio spem; spem autem non confundit (Rom. v, 3, 4, 5).* Et hæc ipsa tribulatio geminabitur detractio **379** labio-
 rum, et blasphemis persequentium, quibus adver-
 sus Dei populum rabido ore deserviunt. Porro apo-
 stoli et apostolici viri loquentur ad populum Judæo-
 rum, dicentes: *Hæc est requies eurenti iustitiam, et hæc contritio et angustia quæ ducit ad vitam.* Illis hæc prædicantibus, audire impii noluerunt. Unde hoc quod ad Dei populum dicebatur: *Tribulationem sustine, tribulationem sustine; exspecta spem, exspecta spem: adhuc modicum, adhuc modicum,* illis vertitur in poenam, qui audire sermonem Domini noluerant, ut corrumpant et vadant retrorsum, et in periculum ob-idionis ac mortis incurrant, et absque illo miseriarum sine capiantur. Quod autem verbum Hebraicum *DEA*, quod omnes verterunt, scientiam, solum Septuaginta mala interpretati sunt, error perspicuus est. Prima enim littera *DALETH*, vel *RES* parvo apice distinguuntur. Si ergo legatur *DEA* (*דעא*), scientiam sonat; si *REA* (*רעא*), malitiam; non a malo, quod contrarium bono est, sed ab angustia.

(Vers. 14, 15.) *Propter hoc audite verbum Domini, viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Jerusalem. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum: flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos, quia posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protecti sumus. LXX: Propterea audite verbum Domini viri, tribulati et principes populi hujus, qui est in Jerusalem: Quia dixistis: Fecimus testamentum cum inferno, et cum morte pactum: tempestas transiens si irruerit, non veniet super nos, quoniam posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protegemur. Quod supra diximus cum irrisione solitus principes Judæorum Prophetis dicere: Manda, remanda; exspecta, reexpecta, et cætera his similia, per quæ ostenditur nequaquam eos Prophetarum credidisse sermonibus, sed prophetiam eorum habuisse despectui: præsens ostendit capitulum, per quod appellantur viri illusores. Sunt autem Scribæ et Pharisæi qui dominantur super populum Dei in Jerusalem, quos LXX vocant viros tribulatos, et principes populi Jerusalem. Dixerunt enim non sermone, sed opere: Sumus sicut et cæteræ nationes: habemus pactum et fœdus cum inferno et cum morte: seniel **380** salutem desperavimus. Certe captivitas longo post tempore ventura est, dicentibus vobis: Adhuc modicum, adhuc modicum: exspecta, rur-*

sus exspecta. Ergo cum mortui fuerimus, hoc flagellum captivitatis et hæc tempestatem non sentiemus. Seniel enim mendacio credidimus, hoc est, frustra spem habuimus in Deo et in Lege ejus. Et ideo mendacio protecti sumus, quia mortui imminentem captivitatem declinavimus. Verbum Hebraicum *סר* (*סר*), Aquila et Symmachus, *flagellum*, LXX *tempestatem* interpretati sunt; ^a *CHARAB* (*כר*) quoque omnes mendacium transtulerunt, in quo speraverant Judæi, cujus juxta Evangelistam Joannem, pater est diabolus.

(Vers. 16. seqq.) *Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem ^b probatum, angularem, pretiosum, fundatum fundamine: qui crediderit, non festinet. Et ponam iudicium in pondere, et iustitiam in mensura: et subvertet grando spem mendacii, et protectionem aquæ inundabunt. Et delebitur fœdus vestrum cum morte, et pactum vestrum cum inferno non stabit; flagellum inundans cum transierit, eritis ei in conculcationem. Cum [Al. Quando-cumque] pertransierit, tollet vos: quoniam mane ditulculo transibit in die et in nocte, et tantummodo sola vezatio intellectum dabit auditui: Coangustatum est enim stratum, ita ut alter decidat: et pallium breve utrumque operire non potest. LXX: Propterea sic dicit Dominus: Ecce ego immittam in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem in fundamenta ejus; et qui crediderit, non confundetur. Et ponam iudicium in spem: misericordiam autem meam in pondere, et qui credunt frustra mendacio, quoniam non transibit per nos tempestas, et non auferet nobis testamentum mortis, et spem vestra ad infernum non permanebit. Tempestas veniens si transierit, eritis ei in conculcationem: cum transierit, tollet vos mane, mane pertransiet: die et nocte erit spes pessima. Discite audire qui estis in tribulatione: Non possumus pugnare, ipsi autem infirmi sumus ut congregemur. Dixeram, inquit, vobis: Audite verbum Domini, viri illusores, sive tribulati principes populi mei, et nolite fœdus habere cum morte, nec pactum cum inferno, qui contemnentes præcepta mea, posuistis mendacium spem vestram, et gloriantes. **381** immo desperantes dicitis: mendacio protegemur. Idcirco misericors et miserator Dominus, patiens et multum misericors (Ps. cxxiv), nolentibus vobis, in fundamenta Sion lapidem electum, et probatum, et pretiosum, et angularem missurum esse se dicit. De quo et Apostolus loquitur: *Quasi sapiens architectus fundamentum posui* (I Cor. iii, 10); et iterum: *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Jesus* (Ibid., 11). Iste lapis vere et secundo appellatur lapis, sicut et in Levitico, *homo, homo* his dicitur et angularis lapis, quia Circumcisionis et Gentium populus copulavit, de quo et in psalmo dicitur: *Lapidem quem reprobaverunt edificantes, hic factus est**

^a Verius, ut videtur, in Vatic. *CHARAB*.

^b Victorius repetit *lapidam* ex Hebræo Vulgataque editione.

torum suorum unusquisque constringitur (Prov. v, 22), A sive captivitatis vobis tempus adveniat. Siquidem quod Dominus tempore differebat vincula, captivitatem atque supplicia, sive ultimum iudicii diem, jam rebus expleturus est, et consummaturus, et abbreviaturus. Itaque ego propheta quæ a 384 Domino Deo omnipotente futura cognovi super universam terram, hæc vobis nuntio, ut imminentem iram pœnitentia præveniat. Juxta LXX ipse Dominus quasi mons impiorum dicitur surrecturus et futurus in valle Gabaon, ut faciat opera sua, quæ omnia unum opus est amaritudinis; quod nequaquam videatur esse blasphemum. Non enim dicit futurum Dominum montem impiorum, sed quasi montem, qui impiis et sustentibus videatur esse gravissimus. Quomodo si filius negligens et alter ægrotus, patrem et pœdicum putent esse crudeles, si eos verberebus atque caetero disciplina restituant sanitati. Consurget enim Dominus et erit in valle Gabaon, propter eos qui cum ob peccata in humili consistant loco, propter tumorem animi eriguntur in superbiam. Gabaon enim, collis interpretatur: ut faciat opera sua quæ sunt opera amaritudinis; quando cogitur mutare clementiam, et pro dulci, amarus efficitur. Igitur vos qui hæc estis aliquando passuri, nunc nolite lætari illa lætitia qua gaudebat et dives in convivio purpuratus, et Lazarus pauperem negligens (Luc. xvi): ne forte fiant vestra vincula fortiora. Quæ enim facturus est Dominus, et rebus suam sententiam completurus, hæc ego et audivi, et vobis omnia nuntiavi. Quodque intulit: *Supra omnem terram, juxta historiam, Judææ terminos intellige; juxta anagogen, totius mundi.*

(Vers. 23 seqq.) *Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite eloquium meum. Numquid tota die arabit arans ut serat, proscindet et sarriet humum suam? Nonne cum adæquaverit faciem ejus, re-
vet gith, et cyminum sparget, et ponet triticum per ordinem, et hordeum, et milium, et viciam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio; Deus suus docebit illum. Non enim in serris triturbabit gith, nec rota plaustrum super cyminum circumibit; sed virga excutietur gith, et cyminum baculo: panis autem comminuetur. Verum non in perpetuum triturbans triturbabit illum, neque vexabit eum rota plaustrum, neque unguis suis comminuet eum. Et hoc a^a Deo exercituum exivit, ut
mirabile faceret consilium, et magnificaret justitiam. LXX: Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite sermones meos. Numquid 385 tota die arabit qui arat, aut sementem præparabit antequam præparet terram? Numquid b cum adæquaverit faciem ejus, tunc seminabit gith et cyminum, et rursus seminabit triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus suis, et erudietur iudicio Dei,*

et lætaberis? Non enim cum duritia mundatur gith, neque rota plaustrum circumit super cyminum; sed virga excutietur gith, et cyminum cum pane comeditur. Neque enim in sempiternum ego irascar vobis: nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos, et hæc a Domino sunt egressa portenta. Inite consilium, exultate vanam consolationem. Ad eosdem nunc etiam loquitur, quibus supra dixerat: *Audite verbum Dei, viri illusores, qui dominamini super populum meum qui est in Jerusalem: et præcipit eis, ut vocem ejus audiant, et eloquium illius diligenter attendant. Numquid, ait, agricola semper arabit, ut sementem jaciatur? Nonne prius proscindet humum, et vomere sulcos revolvit, juncusque glebas rastro frauet et sarculo: ut cum adæquaverit superficiem terræ, et dura prius arva mollierit, tunc spargat gith, sive cyminum; aeratque triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus suis, juxta varietatem terræ et temporum: neque enim simul omnia seminantur. Pro farre quod Græci ζῆα vocant, c quidam viciam intelligunt. Ipsumque agricolam, id est, satorem erudit Deus naturaliter iudicio suo, et docet illum ut sciat quam cui sementi culturam adhibeat. Denique cum metendi tempus advenerit, gith et cyminum, quæ infirmiora sunt semina, non rotis plaustrorum teruntur, quæ in serrarum similitudinem ferreæ circumaguntur et trahuntur super demessas segetes; sed virga excutuntur et baculo, quæ vulgo flagella dicuntur. Panis autem, id est, triticum de quo efficitur panis, rotis ferreis teritur, et omnis ejus stipula comminuitur in paleas. Verumtamen non semper vexatur et teritur, nec omni tempore rotarum unguis comminuitur; pro quibus in Hebraico dicitur equis earum: ut quia unguis rotarum dixerat, metaphoram servaret in reliquis. Quidam volunt ex eo quod unguis et equos nominavit, ostendi equarum greges, qui ad terenda frumenta 386 areis immitti soleant: sed non poterat Scriptura dicere, quod Judæa provincia non habebat. Hoc autem, id est, ut gith et cyminum virga excutiantur et baculo: frumentum hordeumque, et far, fortasse et milium, rotis ferreis conterantur, non in perpetuum Dei iudicium est, qui in omnibus ostendit mirabile consilium suum, et justitiæ magnitudinem monstrat in cunctis. Hæc παραρραστειδῆς diximus, ut facilius sensum pro quo ista dicuntur, possimus intelligere. Deus varie genus dispensat humanum, nunc punit, nunc miseretur: nunc corripit, nunc defendit; id est, nunc arat, nunc serit, nunc maturas fruges metit, et demessas in areis terit, orbemque suum gubernat ut voluerit. Gith et cyminum, id est, omnes gentes quæ non receperunt ejus notitiam, nec Legis habuere præcepta, virga emendat et baculo: frumentum autem, id est, populum Ju-*

^a Vatic. cum Vulg. Interprete ipsaque Hieronymiana versione, a Domino Deo: minime vero ad Hebræum archetypum.

^b Amovimus hinc negandi particulam, non, quam mss. ignorant, neque habet Græcus textus οὐχ ὄτρυν

ομαλίστη, etc. Mox quoque erat in finibus suis pro suis, quod mss. præferunt, assentiente Græco ἐν τοῖς ὄρτοις σου; tametsi refragari subsequens expositio videtur.

^c Vide quæ annotamus in Ezechielis cap. iv.

giam sublata, omnis eorum festivitas perit. Dicitque se Dominus circumvallare Ariel Babylonio exercitu, et fore eam tristem atque moerentem, quando ab eis diruta fuerit. Rursumque sub Jesu filio Josedec sacerdote magno, et Zorubabel filio Salathiel, Esdraque et Neemia, quando prophetaverunt Aggeus et Zacharias, fore eam quasi Ariel, quod habent antiqui templi similitudinem, sed magnificentiam ornamentumque non habeat. Secundo quoque Dominus comminatur, quod circumdet Arielem sphaera, et jaciatur contra eam aggerem, et munimenta ponat in obsidionem ejus, et compleatur illud quod ipse plangens Jerusalem loquitur in Evangelio : Si scires ea quae ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumdabant te inimici tui vallo, et obsidebunt te, et in terram humiliaberis (Luc. x, 42 et seqq.). Et Jerusalem erit conculcata a nationibus usque ad consumptionem temporis gratum. Aliis enim verbis eadem propheta nunc dicit, quod humiliata de terra loquatur, et de humo audiatur eloquium ejus; et sit quasi pythois de terra vox illius, et de humo instar pastorum miasilet, et per haec verba significet magorum ^{εξαπατησάντων} per quam animas evocare dicuntur, et tenes umbrarum, immo daemonum, audire voces. Denique pro pythone, Aquila magum interpretatus est, qui Hebraice dicitur ^{מגוּם} CHEB (מגוּם), pro quo LXX de terra loquentes, translulerunt. Quibus verbis indicatur ruinam templi usque ad consummationem permanentem mundi, quod collapsum in cineres, nequaquam ultra suscitetur. Tantis autem, o Ariel, te Romanae potentiae vallabit exercitus, et innumerabili pulveri comparetur ut favillae per aerem volitanti. Unde non imbecillitatem eorum pulveri comparat et favillae, qui contra eos militaverunt; sed multitudinem quae arenis innumerabilibus exaequatur. Et hoc erit repente confestim, ut in media pace, subita sub Nerone bella conantur; et Dominus exercituum visitet Jerusalem ^{מגוּם} in tinitu, et in commotione terrae; et in turbide tempestatis, et in flamma ignis devorantis, per quod templum significat comburendum. Romani autem qui, superatis Judaeis et subversa Jerusalem sub Tito et Vespasiano, de vasis quondam Dei manubias obtulerunt [At. abstulere]Capitulo; suaeque virtutis et potentiae numquam, non irae Dei putaverunt esse quod fecerant, quasi in somnio et in nocturna visione omnes divitias possidebant. Et quomodo qui esurit dormiens in somnis se vesci putat, et qui siti, arenibus siti faucibus flumina bibit, cumque evigilaverit ardentior sitis sit, quae cassa potionis delusa est: sic multitudo universarum gentium, quae Romanae subdite potentiae dimicaverunt contra montem Sion, habebunt quasi in umbra, et nube, et somnio noctis

divitias, quas maturo interitu derelinquent. In eo loco ubi nos posuimus, omnes qui militaverunt et obsederunt et prevaluerunt adversus eam, LXX translulerunt, et omnes qui militaverunt contra Jerusalem, quod in Hebraico non habetur. In principio quoque hujus capituli ubi nos diximus: Additus est annus ad annum, sive subtractus, illi interpretati sunt: congregate fructus, vel gemina, annum super annum: manducate, comedetis enim cum Moab. Et est sensus, antequam annus Domini acceptabilis praedicationis ejus adveniat, immo duo anni, de quibus in Cantico Habacuc juxta Hebraicum legitur: In medio duorum temporum cognosceris (Habac. iii), seminate vobis in lacrymis, ut metatis in gaudio (Ps. cxxv). Scriptum est in Evangelio secundum Joannem, per tria Pascha Dominum venisse in Jerusalem, quae duos annos efficiunt (Joan. ii, 13). Quod autem sequitur: Comedatis enim cum Moab, in Hebraico non habetur. De quo possumus dicere, quod nisi fructus sibi poenitentiae congregaverint, incipiant cum his comedere qui non ingrediuntur Ecclesiam Domini usque in aeternum. Caetera in quibus videntur discrepare, manifesta sunt: et ex his quae exposuimus, facilis eorum interpretatio est. Scio me legisse Ariel interpretari, lux mos Dei, quod longo ^{מגוּם} aliter est. Hic enim prima syllaba per ALPH et RES (TM) scribitur: lux autem quae Hebraice dicitur OA, inter ALPH et RES mediam habet litteram VAU, quae in praesenti nomine non habetur. Omniaque quae nunc dicuntur contra Ariel, referunt ad haereticos, qui doctrinam suam Dei sustinent lucem, et expugnandi sunt a vero David: omnesque solemnitates eorum auferendas, et gaudium praesens futura tristitia commutandum: quibus praecipiat Deus ut agant poenitentiam, ne incipiant comedere cum Moabitibus, et similes esse gentilium. Ipse enim expugnabit Ariel, et omnem virtutem eorum sicut divitias suo circumdabit exercitu. Terribusque, hoc est, magistris Ecclesiae humiliabit in terra sermones eorum, ut nequaquam ponant in colum os suum, sed scribantur in terra, loquanturque de terra, et sicut quasi pulvis excussus rota: omnesque divitias impiorum puncto et momento temporis comparentur, quando visitaverit eos in sua majestate, descendens in turbine et tempestate et igne supplicii; et intellexerint omnes divitias suas, pompaeque sermonum et argumentorum strophas, frustra comedentis et bibentis somnio comparari: qui militaverunt contra Jerusalem, visionum pacis: sive adversum Ariel, leonem fortissimum, et ad extremum contra montem Sion, super quem Ecclesiae civitas sita latere non potest.

(Vers. 9 seqq.) Obstupescite et admiramini: Au-

^a Antea erat ^{εξαπατησάντων}.
^b Sic et n. siri et vetustis sinus codex Sangermanensis apud Montisfron. habent. Intellegendus itaque venit Hieronymus non eo sensu, ut tota vox CHEB, quae in Hebraico habetur, Magum significet; littera enim ^א quae praepositur, est loco particulae

ut, sicut; sed ita ut integram Hebraei textus vocem exprimat, quam Aquila Magum interpretatus est. Porro etiam nomen ^{מגוּם} in hodiernis Bibliis cum holem pleno legitur, quod in exemplari suo non videtur Hieronymus invenisse.

in caput anguli (Ps. cxvii, 22). Isti sunt autem edificantes et commentarii, qui nunc appellantur viri illusores et principes populi qui est in Jerusalem. De hoc lapide et in Daniele legimus, quod excisus sit de monte sine manibus, et impleverit universum orbem (Dan. ii): eo quod divini germinis dispensatio humanum corpus assumpserit, et habitaverit in eo plenitudo Divinitatis corporaliter. Super hunc lapidem, qui alio nomine appellatur petra, Christus edificavit Ecclesiam, et firmo, juxta Hebraicum, fundavit fundamentum, in quo qui crediderit, non confundatur, sive, juxta Hebraicum, non festinet: ne videlicet tardus ei Christi videatur adventus. Si enim tardaverit juxta Abacuc, nemo desperet: quia veniens veniet, et sua promissa complebit (Abac. ii). Promittit quoque Deus ponere se in eo iudicium ponderis: *Neque enim iudicat Pater quemquam, sed omnis iudicium tradidit Filio (Joan. v, 22)*. Et iustitiam sive misericordiam in mensura, ut reddat unicuique secundum opera sua, et iustitiam ac misericordiam alterutro temperet, juxta illud quod et in psalmis legimus: *Misericordia et veritas obviaverunt sibi: iustitia et pax deosculatae sunt se (Ps. lxxxiv, 11)*. Spem quoque aut vestram atque mendacium, id est, diabolium patrem omnis mendacii, suppliciorum meorum grandio subvertet. Et protectionem, sub qua vos tutos fore arbitrabamini, tempestas valida et aquarum multitudo delebit, ita ut amicitia et foedus quod habebatis cum morte et cum inferno, hoc est, cum diabolo, pereat in aeternum. Et flagellum 382 sive tempestas, de quo dixeratis: *Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos: veniet, et eritis ei in conculcationem, hoc est, omnia tormenta patiemini, quae vos putabatis desperationis animo nequaquam esse passuros. Semper enim irruet vobis, et tam in prosperis quam in adversis iram Domini sentietis, et mors vos saeva populabitur. Quid dicam de poenis? Poenarum solis formido et tormentorum metus vos corriget ad salutem, et mala vestra intelligere faciet. Cumque vexati fueritis, tunc a scietis Prophetas meos vera dixisse. Quodque sequitur: *Coangustatum est enim stratum, ita ut alter decidat, et pallium breve utrumque operire non potest, illum habet sensum quem in Apostolo legimus: Non potestis calicem Domini bibere, et calicem daemoniorum. Non potestis mensae Domini esse participes, et mensae idolorum (II Cor. x, 20, 21); et alibi: Quae participatio iustitiae cum iniquitate? Quae societas luci ad tenebras? Quae conventio Christi ad Belial? Quae pars fideli cum infideli? Qui consensus templo Dei cum idolis (II Cor. vi, 14, 15)?* Loquitur autem sub metaphora mariti pudicissimi, qui adulterae dicit uxori: Unus lectulus me et adulterum tecum capere non potest, et pallium breve maritum et moechum cooperire non praevalet. O igitur Jerusalem, ad quam*

A et in Ezechiel sub persona uxoris loquitur fornicantis (Ezech. xvi, 34), et quam in Osee principio scortum vocat et adulteram (Ose. iii), si vis meis complexibus copulari, abijce idola: si servieris idolis, me habere non poteris. Hoc juxta Hebraicum. Porro quod in LXX legitur: *Discite audire qui tribulati estis: non possumus pugnare, ipsi autem infirmi sumus ut congregemur*, quem sensum habeat, et quomodo superioribus copuletur, penitus ignoro. Nisi forte ad principes populi loquatur sermo divinus, et hortetur eos, ut spem habeant in Deo, et non in morte atque inferno, et discant audire vaticinia prophetarum: illique respondeant se pro infirmitate virium adversus contrarias potestates pugnare non posse, nec inter Dei populum congregari.

B (Vers. 21, 22.) *Sicut enim in monte divisionum stabit Dominus, sicut in valle Gaboon irascetur, ut faciat opus suum, alienum opus ejus, ut operetur opus suum, peregrinum est opus ab eo. Et nunc nolite illudere: ne forte 383 constringantur vincula vestra. Consummationem enim et abbreviationem audivi a Domino Deo exercituum super universam terram. LXX: Sicut mons impiorum consurget Dominus, et erit in valle Gaboon, cum furore faciet opera sua, amaritudinis opus et furor ejus quasi alienis abutetur: et aliena amaritudo ejus. Et vos nolite latari, ne confortentur vincula vestra, quia consummatas et abbreviatas res audivi a Domino Deo Sabaoth, quas facturus est super omnem terram.* Lapidem pretiosum in fundamentis Sion positurum se Dominus repromisit, ut subver-

C tereat grandio mendacium et impiorum spem; foedus quoque cum morte et pactum cum inferno tempestas valida deleat. Quem quia suscipere illusores principes noluerunt, sicut quondam contra Allophylos, regnante David, in monte divisionum, qui Hebraico appellabatur [Al. appellatur] PHARASIM (פָּרָסִים), Dominus concidit adversarios suos, unde et locus nomen accepit. Et sicut in valle Gaboon, sub Jesu principe, quando fiducia habitantis in se Dei locutus est: *Siet sol in Gaboon, et luna contra vallem Aialon* [Al. Elon] (Josue x, 12): et stetit sol spatio unius diei; multique de alienigenis perierunt: sic contra inpios et illusores irascetur Dominus, ut faciat opus suum. Non est enim opus Domini perdere quae creavit; sed facere opus alienum, quod ad crudelitatem D magis quam ad clementiam pertinet. Rursumque id ipsum aliis verbis repetit, *ut operetur opus suum.* Non est opus ejus punire peccantes, sed peregrinum, et alienum ab eo, ut puniat qui Salvator est. Quoniam igitur de patientia sua resurrecturus est Dominus, et nequaquam parciturus: sicut non pepercit in monte Pharasim, et in valle Gaboon: moneo vos, o viri illusores, ut nequaquam rideatis de prophetis meis, et non putetis ventura quae nuntiant, ne si permanseritis in illudendo, constringantur vincula peccatorum vestrorum (Funiculus enim peccato-

^a Vat., tunc animadvertetis prophetas, etc.

^b Idem pro quo in LXX. Et mox, quod quem sensum, etc.

^c Legit Victorius sub interrogandi nota, tum addit nequaquam, qua distinctione et additione vocis manuum et contrarium sensum restitui debere contendit

torum suorum unusquisque constringitur (Prov. v, 22), sive captivitatis vobis tempus adveniat. Siquidem quod Dominus tempore differebat vincula, captivitatem atque supplicia, sive ultimum iudicii diem, jam rebus expleturus est, et consummaturus, et abbreviaturus. Itaque ego propheta quæ a **384** Domino Deo omnipotente futura cognovi super universam terram, hæc vobis nuntio, ut imminentem iram pœnitentia preveniatis. Juxta LXX ipse Dominus quasi moas impiorum dicitur surrecturus et futurus in valle Gabaon, ut faciat opera sua, quæ omnia unum opus est amaritudinis; quod nequaquam videatur esse blasphemum. Non enim dicit futurum Dominum montem impiorum, sed quasi montem, qui impiis et sustentibus videatur esse gravissimus. Quomodo si filius negligens et alter ægrotus, patrem et pœdicum putent esse crudeles, si eos verberibus atque cauterio disciplinæ restituant sanitati. Consurget enim Dominus et erit in valle Gabaon, propter eos qui cum ob peccata in humili consistant loco, propter tumorem animi eriguntur in superbiam. Gabaon enim, collis interpretatur: ut faciat opera sua quæ sunt opera amaritudinis; quando cogitur mutare clementiam, et pro dulci, amarus efficitur. Igitur vos qui hæc estis aliquando passuri, nunc nolite lætari illa lætitia qua gaudebat et dives in convivio purpuratus, et Lazarus pauperem negligens (Luc. xvi): ne forte fiant vestra vincula fortiora. Quæ enim facturus est Dominus, et rebus suam sententiam completurus, hæc ego et audivi, et vobis omnia nuntiavi. Quodque intulit: *Supra omnem terram*, juxta historiam, Judææ terminos intellige; juxta anagogen, totius mundi.

(Vers. 23 seqq.) *Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite eloquium meum. Numquid tota die arabit arans ut serat, proscindet et sarriet humum suam? Nonne cum adæquaverit faciem ejus, seret gith, et cyminum sparget, et ponet triticum per ordinem, et hordeum, et milium, et viciam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio; Deus suus docebit illum. Non enim in serris triturabitur gith, nec rota plaustrum super cyminum circuibit; sed virga excutietur gith, et cyminum baculo: panis autem comminuetur. Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustrum, neque unguis suis comminuet eum. Et hoc a Deo exercituum exivit, ut mirabile faceret consilium, et magnificaret justitiam. LXX: Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite sermones meos. Numquid **385** tota die arabit qui arat, aut sementem præparebit antequam præparet terram? Numquid cum adæquaverit faciem ejus, tunc seminabit gith et cyminum, et rursus seminabit triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus tuis, et erudieris iudicio Dei,*

*et lætaberis? Non enim cum duritia mundatur gith, neque rota plaustrum circuit super cyminum; sed virga excutietur gith, et cyminum cum pane comeditur. Neque enim in sempiternum ego irascer vobis: nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos, et hæc a Domino sunt egressa portenta. Inite consilium, exultate vanam consolationem. Ad eosdem nunc etiam loquitur, quibus supra dixerat: Audite verbum Dei, viri illusores, qui dominamini super populum meum qui est in Jerusalem: et præcipit eis, ut vocem ejus audiant, et eloquium illius diligenter attendant. Numquid, ait, agricola semper arabit, ut sementem jaciatur? Nonne prius proscindet humum, et vomere sulcos revolvit, jacentesque glebas rastro franget et sarculo: ut cum adæquaverit superficiem terræ, et dura prius arva mollierit, tunc spargat gith, sive cyminum; seratque triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus suis, juxta varietatem terræ et temporum: neque enim simul omnia seminantur. Pro farre quod Græci ζῆαν vocant, quidam viciam intelligunt. Ipsumque agricolam, id est, satorem erudit Deus naturaliter iudicio suo, et docet illum ut sciat quam cui sementi culturam adhibeat. Denique cum metendi tempus advenerit, gith et cyminum, quæ infirmiora sunt semina, non rotis plaustrorum teruntur, quæ in serrarum similitudinem ferreæ circumaguntur et trahuntur super demessas segetes; sed virga excutuntur et baculo, quæ vulgo flagella dicuntur. Panis autem, id est, triticum de quo efficitur panis, rotis ferreis teritur, et omnis ejus stipula comminuitur in paleas. Verumtamen non semper vexatur et teritur, nec omni tempore rotarum unguis comminuitur; pro quibus in Hebræo dicitur *equis earum*: ut quia unguis rotarum dixerat, metaphoram servaret in reliquis. Quidam volunt ex eo quod unguis et equos nominavit, ostendi equarum greges, qui ad terenda frumenta **386** areis immitti soleant: sed non poterat Scriptura dicere, quod Judæa provincia non habebat. Hoc autem, id est, ut gith et cyminum virga excutiantur et baculo: frumentum hordeumque, et far, fortasse et milium, rotis ferreis conterantur, non in perpetuum Dei iudicium est, qui in omnibus ostendit mirabile consilium suum, et justitiæ magnitudinem monstrat in cunctis. Hæc παραρραστιαδὲς diximus, ut facilius sensum pro quo ista dicuntur, possimus intelligere. Deus varie genus dispensat humanum, nunc punit, nunc miseretur: nunc corripit, nunc defendit; id est, nunc arat, nunc serit, nunc maturas fruges metit, et demessas in areis terit, orbemque suum gubernat ut voluerit. Gith et cyminum, id est, omnes gentes quæ non receperunt ejus notitiam, nec Legis habuere præcepta, virga emendat et baculo: frumentum autem, id est, populum Ju-*

* Vatic. cum Vulg. Interprete ipsaque Hieronymiana versione, a Domino Deo: minime vero ad Hebræum archetypum.

† Amovimus hinc negandi particulam, non, quam mas. ignorant, neque habet Græcus textus οὐχ ὄρα

ὄμαλιον, etc. Mox quoque erat in finibus suis pro tuis, quod mas. præferunt, assentiente Græco ἐν τοῖς ὄποις σου; tametsi refragari subsequens expositio videatur.

* Vide quæ annotamus in Ezechielis cap. iv.

dæronum magnis torquetur supplicis. Cui enim plus A creditur, plus exigitur ab eo. *Et servus, qui scit voluntatem Domini sui, et non fecerit eam, rapulabit multis* (Luc. xii, 47); et in alio loco scriptum est: *Potentes potenter tormenta patientur* (Sup. vi, 7). Veruntamen non eos torquetur in perpetuum. Aliud enim est esse impium, aliud peccatorem. Quod nos de gentibus et Judæis interpretati sumus, alii exponunt super populo et Sacerdotibus, quod vulgus indoctum in die iudicii quasi gith et cyminum corripitur virga et baculo; sacerdotes autem qui habuerunt clavem scientiæ, magnis supplicis torquentur: et hoc Domini fiat iudicio, qui ostendit in cunctis mirabile consilium suum et justitiæ veritatem, ut qui plus acceperunt, plus exigitur ab eis. Pro eo quod nos interpretati sumus: *in virga excutietur gith, et cyminum in baculo*, nescio quid volentes LXX transulerunt: *cyminum autem cum pane comeditur*. Denique et veteres Græciæ interpretes Hebraicum disserentes, de hoc sermone tacuerunt, quia forsitan quid dicerent non habebant. Illud autem in quo nos iuxta Hebraicum posuimus: *Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vezabit illum rota planstri, nec unguis suis comminet eum*, LXX non iuxta **387** verbum, sed iuxta sensum interpretati sunt: *Neque enim ego in sempiternum irascer vobis, nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos*: ostendentes futura peccatoribus, post tormento, refrigeria, et hæc quasi portenta atque mirabilia egressa esse a Domino. Unde præcipitur peccatoribus qui postea puniendi sunt, ut inquant consiliani, et exaltent consolationem suam, nequaquam vanam, ut a LXX additum est, sed absolute consolationem. Numquam enim Deus præciperet, ut exaltarent vanam consolationem suam, quæ eis non erat profutura.

(Cap. XIX. — Vers. 1, seqq.) *Væ Ariel, Ariel civitas, quam expugnavit David. Additus est annus ad annum, solemnitates evolatæ sunt. Circumvallabo Ariel, et erit tristis et mærens; et erit mihi quasi Ariel. Et circumdabo quasi spheram in circuitu tuo, et jaciæ contra te aggerem, et munimenta ponam in obsidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, et de humo audieris eloquium tuum, et erit quasi pythonis de terra vox tua, et de humo eloquium tuum mussitabit. Et erit sicut pulvis tenuis multitudo ventilantium te, et sicut farilla pertransiens multitudo eorum qui contra te prævaluerunt. Eritque repente confestim: a Domino exercituum visitabitur in tonitruo et commotione terræ, et voce magna turbinis et tempestatis, et flammæ ignis desorantis. Et erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicaverunt contra Ariel, et omnes qui militaverunt, et obsederunt, et prævaluerunt adversus eum. Sicut somniat esuriens et comedit, cum fuerit experrectus [Vulg. expegefactus], vacua est anima ejus; et sicut somniat sitiens et bibit, postquam evigilaverit [Vulg. fuerit expegefactus],*

^a Vatic., *Caratha*: minus fortassis male; nam et si *Karia* recte dicitur Syris; a *Kareth* tamen dicitur, non a *Kariath*. Legendum igitur cum ms. Drusiano,

*lassus adhuc sinit, et anima ejus vacua est: sic erit multitudo omnium gentium quæ dimicaverunt contra montem Sion. LXX: Væ Ariel, Ariel civitas quam expugnavit David. Congregate genimina, annum super annum comedite, comedetis enim cum Moab: coangustabo enim Ariel, et erit fortitudo illius et divitiæ mihi, et circumdabo sicut David super te: et milium vallum in circuitu tuo, et ponam per gyrum tui turres, et humiliabuntur in terram sermones tui: et in terram occidat verba tua. Et erit sicut loquentiam de terra vox tua, et usque ad partimentum vox tua infirmabitur. Et erunt sicut pulvis **388** de rota divitiæ impiorum: et sicut farilla quæ rapitur, multitudo eorum qui te opprescunt: eritque in puncto repente a Domino sabaoth. Visitatio enim erit cum tonitruo, et commotione et voce magna, tempestas valida, et flamma ignis desorans. Et erunt quomodo videntis somnium nocte, divitiæ omnium gentium quæ militaverunt contra Ariel: et omnes qui pugnaverunt contra Jerusalem, et universi qui congregati sunt super eam, et affixerunt eam. Eruntque sicut qui in somnis esuriunt et comedunt: cumque surrexerint, vanum est somnium eorum, et sicut qui per somnium sinit et bibit, cum surrexerit, adhuc sinit, et anima ejus frustra speravit: sic erunt divitiæ omnium gentium quæ militaverunt contra montem Sion. Pro eo quod nos interpretati sumus, Væ, in Hebræo scriptum est *וַאֲ* (*va*), quod apud eos interdum vocativo casu dicitur, ut non plangat Ariel, sed vocet: licet in præsentis loco pro planctu accipiendum sit. *Ariel* quoque interpretatur *leo Dei*; et pro civitate quam Aquila interpretatus est, *πολιχων*, hoc est, *oppidum*, sive *viculum*; in Hebræo legunt *CARIATH* (*קרת*), quod proprie *ritam* significat, et lingua Syra dicitur *Cartha*, unde et villa silvarum appellatur *CARIATH JARIM* (*קרת ירם*). Denique et in superioribus (Ad cap. i, 21) ubi legitur: *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion? pro civitate, Caria* h scribitur, id est, *villa*: quam nos ut translationem Aquilæ exprimamus ad verbum, *civitatulam* posuimus dicere. Igitur *Ariel*, id est, *leo Dei*, quondam fortissima vocatur Jerusalem: sive ut alii arbitrantur, templum et altare Dei quod erat in Jerusalem. Quodque sequitur: *Quam expugnavit David*, pro quo interpretatus est Symmachus, *castrum David*, et Theodotus, *circumvallatio David*, in Hebræo legitur *HANA* (*חנה*), quod eruditissimus Hebræorum, *habitalium* b significare voluit. Si igitur legerimus: *quam expugnavit David*, ad illud tempus referemus, quando cepit David arcem Sion, repugnantibus cæcis et claudis, et primus Joab domatum excelsa conscendit (I Paral. xi). Si autem iuxta Symmachum et Theodotionem, hoc sentiendum, quod David eam instauraverit atque munierit, additus est annus ad annum, sive *subtractus*, ut **389** interpretatus est Aquila; et solemnitates evolutæ sunt. Subverso enim templo, et Judaica reli-*

lingua Syra dicitur *Caritha* קרתא, ut *Tabitha*, *Talitha*, et alia ejus generis.

^b Idem Vatic., *habitaculum significari* exposuit.

gione sublata, omnis eorum festivitas perit. Dicitque A de Dominus circumvallare Ariel Babylonio exercitu, et fore eam tristem atque moerentem, quando ab eis diruta fuerit. Rursumque sub Jesu filio Josedoc sacerdote magno, et Zorubabel filio Salathiel, Esdraque et Neemia, quando prophetaverunt Aggaeus et Zacharias, fore eam quasi Ariel, quod habeat antiqui templi similitudinem, sed magnificentiam ornamentumque non habeat. Secundo quoque Dominus comminatur, quod circumdet Arielem sphaera, et jaciatur contra eam aggerem, et munimenta ponat in obsidionem ejus, et compleatur illud quod ipse plangens Jerusalem loquitur in Evangelio : Si scires ea quae ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumdabunt te inimici tui vallo, et obsidebunt te, et in terram humiliaberis (Luc. x, 42 et seq.). Et Jerusalem erit conculcata a nationibus usque ad consummationem temporis gentium. Aliis enim verbis eadem propheta nunc dicit, quod humiliata de terra loquatur, et de humo audiatur eloquium ejus; et sit quasi pythons de terra vox illius, et de humo instar passerum mussitet, ut per haec verba significet magorum ^a *νεπομαρτίαι*, per quam animas evocare dicuntur, et venas umbrarum, immo daemonum, audire voces. Denique pro pythone, Aquila *magum* interpretatus est, qui Hebraice dicitur ^b *צחצח* (צחצח), pro quo LXX de terra loquentes, transtulerunt. Quibus verbis indicatur ruinam templi usque ad consummationem permanentem mundi, quod collapsum in cineres, nequaquam ultra suscitetur. Tanta enim, o Ariel, te Romanae potentiae vallabit exercitus, et innumeraibili pulveri comparetur ut favillae per aerem volitanti. Unde non imbecillitatem eorum pulveri comparat et favillae, qui contra eos militaverunt; sed multitudinem quae arenis innumerabilibus exaequatur. Et hoc erit repente confestim, ut in media pace, subita sub Nerone bella conarrant, et Dominus exercituum visitet Jerusalem ^c *צחצח* in tonitru, et in commotione terrae, et in turbulenta tempestate, et in flamma ignis devorantis, per quod templum significat comburentur. Romani autem qui, superatis Judaeis et subversa Jerusalem sub Tito et Vespasiano, de vasis quondam Dei manubias obtulerunt [*Al. abetelere*] Capitulo; sumque virtutis et potentiae numismam, non irae Dei putaverunt esse quod fecerant, quasi in somnio et in nocturna visione omnes divitias possidebant. Et quomodo qui exurit dormiens in somnis se vesci putat, et qui siti, arenibus sibi faucibus flumina bibit, cumque evigilaverit ardentior sitis sit, quae cassas potione delusa est: sic multitudo universarum gentium, quae Romanae subditi potestati dimicaverunt contra montem Sion, habebunt quasi in umbra, et nube, et somnio noctis

^a Antea erat *νεπομαρτίαι*.

^b Sic et non-siri et veteris sinus codex Sangermanensis apud Montfaucon. habent. Intelligendum itaque venit Hieronymus non eo sensu, ut tota vox *צחצח*, quae in Hebraico habetur, *Magum* significet; littera enim *צ*, quae praepositur, est loco particulae

divitias, quas maturo interitu derelinquent. In eo loco ubi nos posuimus, omnes qui militaverunt et obsederunt et prevaluerunt adversus eam, LXX transtulerunt, et omnes qui militaverunt contra Jerusalem, quod in Hebraico non habetur. In principio quoque hujus capituli ubi nos diximus: *Additus est annus ad annum, sive subtractus*, illi interpretati sunt: *congregate fructus, vel gemina, annum super annum: manducate, comedetis enim cum Moab*. Et est sensus, antequam annus Domini acceptabilis praedicationis ejus adventat, immo duo anni, de quibus in Cantico Habacuc juxta Hebraicum legimus: *In medio duorum temporum cognoscetis (Habac. iii)*, seminate vobis in lacrymis, ut metatis in gaudio (Ps. cxv). Scriptum est in Evangelio secundum Joannem, per tria Pascha Dominum venisse in Jerusalem, quae duos annos efficiunt (Joan. ii, 13). Quod autem sequitur: *Comedetis enim cum Moab*, in Hebraico non habetur. De quo possumus dicere, quod nisi fructus sibi poenitentiae congregaverint, incipiant cum his comedere qui non ingrediuntur Ecclesiam Domini usque in aeternum. Caetera in quibus videntur discrepare, manifesta sunt: et ex his quae exposuimus, facilis eorum interpretatio est. Scio me legisse *Ariel* interpretari, *lux moa Dei*, quod longe ^d aliter est. Hic enim prima syllaba per *ALPH* et *RES* (TM) scribitur: lux autem quae Hebraice dicitur *or*, inter *ALPH* et *RES* medium habet litteram *VAU*, quae in praesenti nomine non habetur. Omniaque quae nunc dicuntur contra Ariel, referunt ad haereticos, qui doctrinam suam Dei aestimant lucem, et expugnandi sunt a vero David: omnesque solemnitates eorum auferendas, et gaudium praesens futura tristitia commutandum: quibus praecipiat Deus ut agant poenitentiam, ne incipiant comedere cum Moabitibus, et similes esse gentilium. Ipse enim expugnabit Ariel, et omnem virtutem eorum sique divitias suo circumdabit exercitu. Terribusque, hoc est, magistris Ecclesiae humilitatis in terra sermones eorum, ut nequaquam ponant laeolum os suum, sed scribantur in terra, loquanturque de terra, et sicut qual pulvis excussus rota: omnesque divitiae impiorum puncto et momento temporis comparentur, quando visitaverit eos in sua majestate, descendens in turbulenta tempestate et igne supplicii; et intellexerint omnes divitias suas, pompamque sermonum et argumentorum strophas, frustra comedentis et bibentis somnio comparari: qui militaverunt contra Jerusalem, *visionem pacis: sive adversum Ariel, leonem fortissimum*, et ad extremum contra montem Sion, super quem Ecclesiae civitas sita latere non potest.

(Vers. 9 seqq.) *Obstupescite et admiramini: Au-*

nt, sicut; sed ita ut integram Hebraei textus vocem exprimat, quam Aquila Magum interpretatus est. Porro etiam nomen צחצח in hoceris Bibliis cum holem pleno legitur, quod in exemplari suo non videtur Hieronymus invenisse.

etate et vacillate, tenebriamini, et non a vino, moro-
mini, et non ebrietate. Quoniam miscuit vobis Dominus
spiritum soporis: claudet oculos vestros, prophetas et
principes vestros qui vident visiones, operiet. Et erit
vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum
dederint scienti litteras, dicent: lege istum, et respon-
debit, non possum: signatus enim est. Et dabitur liber
nescienti litteras, diceturque ei, lege: et respondebit,
nescio litteras. Pro soporis spiritu, LXX, compunctio-
nem: Theodotio, mentis excessum: Aquila, *καταποψιν*,
id est, gravem somnum interpretatus est; qui He-
braice dicitur *תַּרְדֵּמָה* (*תַּרְדֵּמָה*), quem in Adam
missum a Deo Scriptura commemorat. (Genes. 3),
quando de costa lateris ejus mulier effecta est. Et
392 Jonas hoc eodem somno stertebat in navi
(Jon. 1). Omnis autem prophetia post subversionem
Jerusalem et templi, id est, Ariel contra scribas et
pharisæos est, qui habentes clavem scientiæ, nec
ipsi introeunt, nec volentes alios introire permit-
tunt. Et præcipitur eis, ut stupore atque miraculo,
immo juxta Septuaginta dissolutione totius corporis
et mentis excessu inebriantur, atque moveantur et
fluctuant: vacillantes non vino nec sicera, sed spi-
ritu soporis, sive compunctionis Domini, ut intelli-
gentes malum suum, agant aliquando poenitentiam,
dicantque cum propheta: *Versatus sum in infirmitate,*
dum configitur mihi spinæ (Ps. xxxi, 4). Scitote
ergo, o scribæ et pharisæi, qui cæcis principes Judæ-
eorum, quod reddat vobis Dominus vicissitudinem
vestram. Vos enim audientes Dominum Salvatorem,
intelligere nolistis, et clausistis oculos vestros, ne
eum videretis, et aures aggravastis, ne audiretis.
Ideo et ille claudet oculos vestros, qui sunt pro-
phetae, per quos scientiam Dei videbatis. Sive vestros
oculos claudet et prophetarum, qui sunt principes
vestri. Lex enim et prophetiæ usque ad Joannem
Baptistam (Luc. xvi): ut vobis non videntibus, illi
videant, de quibus inferior sermo (Ad vers. 18) testa-
tur: *Et audient in die illo surdi verba libri^a, et oculi*
cæcorum videbunt et exultabunt. In iudicium enim ve-
nit Dominus, ut videntes Judæ non videant; et qui
cæci erant, populus scilicet nationum, videant et
Dominum contemplantur (Joan. ix). Unde significan-
ter non dixit, quod visio omnium prophetarum
signata sit cunctis legentibus; sed vobis, inquit, erit
signata quibus nunc loquor, quibus hæc futura præ-
nuntio: sive oculos principum vestrorum, qui se
juxta Septuaginta abscondita et arcana videre jacta-
bant, claudet in perpetuum. Eritque, ait, vobis
omnis Scriptura sancta clausa atque signata, ut vos
qui^b Legis litteras, et prophetarum vaticinia nosse
vos existimatis, et diebus ac noctibus volumina
Scripturarum indefesso ore meditamini, non intelli-
gatis quod legitis, sicut in Apocalypsi Joannis scri-
bitur: *Quis est dignus aperire librum, et solvere sig-*

^a Addam hæc tenes editi, *signati*, quam vocem
neque nostri mss. neque ipse habet Scripturæ textus:
hucque opinor ex occasione subnexæ expositionis a
studioso quopiam ex Apocalypsi translata.

nacna ejus (Apoc. v, 2)? Camque 393 nullus fuis-
set inventus qui aperiret signacula, Hæc se dicit;
et Dei tandem ad se meruisse sermonem: *Nofis-
tere: ecce vicit leo de tribu Juda radix David, et*
aperiat librum; et solvet signacula ejus. Leo autem
de tribu Juda, Dominus Jesus Christus est, qui solvit
signacula libri, non proprio unius, ut multi putant,
psalmodum David, sed omnium Scripturarum, quæ
uno scripturæ sunt Spiritu sancto; et propterea
unus liber appellantur. De quo Ezechiel mystico
sermone testatur (Ezech. ii), quod scriptus fuerit
intus et foris; in sen-u et in littera. De quo et Sal-
vator loquitur in psalmis: *In capitulo libri scriptum*
est de me (Ps. xxxix, 9); non Jeremiæ, non Isaia;
sed in omni Scriptura sancta, quæ unus liber appel-
latur. Magistris igitur Judæorum usque in præsen-
tem diem nequeuntibus legere et aperire signacula,
et mysteria pandere Scripturarum, si dederis eum
librum indocto populo, qui a suis præceptoribus
devoratur, fatebuntur nescire se litteras, et idcirco
legere non posse. Atque e duobus malis multo le-
vius est legis imperitiam confiteri, quam jactare præ-
dentiam; et non posse scire quod dicitur.

(Vers. 13, 14). *Et dixit Dominus: Pro eo quod ap-
propinquat populus iste ore suo, et labiis suis glorifi-
cat me; cor autem ejus longe est a me, et timuerunt*
*me mandato hominum, et doctrinis. Ideo ecce ego ad-
dam ut admirationem faciam populo hinc miraculo*
grandi et stupendo: peribit enim sapientia a sapientibus
ejus, et intellectus prudentiam illius abscondetur.
LXX: *Et ait Dominus: Appropinquat mihi populus*
iste ore suo, et labiis suis honorat me; cor autem ejus
longe est a me: frustra colunt me, docentes hominum
præcepta atque doctrinas. Propterea ecce adjiciam ut
transferam populo istum: transferam enim illos, et
perdam sapientiam sapientium, et intellectum prudentium
abscondam. Hoc testimonio abusus est Dominus
contra Pharisæos in Evangelio Matthæi, dicens:
*Quare et vos præteritis mandatum Dei propter tradi-
tiones vestras* (Matth. xxv, 8). Et iterum: *Hypocri-
tæ, bene prophetavit de vobis Isaias, dicens: Populus*
iste labiis me honorat, cor autem ejus longe est a me.
*Frustra autem colunt me docentes doctrinas et præcep-
ta hominum* (Ibid., 6-9). In quo notare debemus
illud quod plerumque 394 admonuimus, Evange-
listas et Apostolos, non verbum interpretatos esse
de verbo; nec LXX Interpretum auctoritatem se-
cutos, quorum editio illo jam tempore legebatur;
sed quasi Hebræos et instructos in Lege, absque
damno sensuum suis usos esse sermonibus. Appro-
pinquat autem populus Judæorum ore et labiis suis
Deo; quia unius Dei cultum habere se gloriatur et
respuere idola; sed cor ejus longe est ab eo, quia
non recipit Dominum Jesum Christum. Qui enim
non recipit Filium, non recipit Patrem. Simulque

^b Perperam in vulgatis erat, *qui legitis litteras*,
pro *Legis*, quemadmodum ex mss. emendamus, co-
gente ipsa orationis serio rectoque sensu.

^c *Vatic., et Dei tantum ad se, etc.*

discamus quomodo aliquis appropinquet Deo, vel longe fiat ab eo. Qui et per Jeremiam loquitur : *Deus appropinquans ego, et non de longe dicit Dominus (Jer. xxiii, 23, secundum LXX)*. Appropinquamus autem Deo mente, non corpore; sicut et de Moyse legimus : *Appropinquavit Moyses solus ad Deum : cæteri autem non appropinquabant (Exod. xxiv, 3)*. Orabat enim Deum in spiritu et veritate, et accedebat ad eum sensu et spiritu. Illi autem de quibus scribitur quod tollantur ab utero, et erudiantur a puero naque ad senectutem; et in Lege Dei die ac nocte [At. media nocte] meditentur, non appropinquant Deo, quia traditiones Phariseorum Scribarumque suscipiunt, quæ eos longe faciunt a Deo, et sunt sepulera dealbata, quæ foris videntur esse pulchra, intus autem plena sunt ossibus mortuorum : *B* qui elegerunt Barabham, et Dominum respiciunt (*Matth. xxiii, 27*) : Propterea additurum se esse comminatur, juxta LXX, ut nequaquam in Assyrios et Babylonios eos transferat, sed in toto orbe dispergat. Juxta Hebraicum, admirationem magnam populo Judæorum stupendumque miraculum facturum esse se dicit; ut perdat eorum sapientiam qui non receperunt Dei virtutem Deique sapientiam, et intellectam prudentium abscondat et ecelet : ne scilicet eum reperiant qui in littera continetur. De hoc loco Apostolus Paulus scribens ad Corinthios posuit testimonium : *Perdam sapientiam sapientium, et intellectum prudentiam reprobabo (I Cor. 1, 19)* : aliis verbis eundem sensum edisserens : non quod Deus sit inimicus sapientiæ : cujus pater est, et per quem omnis est in hominibus sapientia; sed cum additamento posuit, ut in Hebraico est, *sapientium populi et* **395** *prudentium illius, id est, populi Judæorum*. Et revera grande miraculum Deus fecit in populo post adventum Domini Salvatoris, ut uno atque eodem tempore arderet Jerusalem, templumque corrueret, et omnis magistrorum scientia tolleretur; impleto illo quod supra dictum est : (*Ad cap. iii, 4 seqq.*) : *Ecce Dominator Dominus sabaoth auferet ab Jerusalem et a Juda validum et validum : omnem fortitudinem eorum, et omnia robora aquarum; gigantes et hominum bellatorem, et judicem, et prophetam, et conjectorem et senem, et quinquagenarium, et admirabilem consiliarium, et sapientem architectum, et prudentem auditorem, et cætera, quæ propheticus sermo* **D** *contexit.* ^a

(Vers. 15, 16.) *Væ qui profundi estis corde, ut a Domino abscondatis consilium, quorum sunt in tenebris opera, et dicunt : Quis videt nos, et quis novit nos? Perversa est hæc vestra cogitatio, quasi si lutum contra figulum cogitat, et dicat opus factori suo : non fecisti me; et figmentum dicit fictori suo : non intelligit. LXX : Væ qui profundum consilium faciunt, et erunt in tenebris opera eorum, et dicunt : Quis videt nos? quis sciet nos, et quis nos facimus? nonne ut lu-*

tum figuli reputabimini? Numquid dicit factura factori suo, non sapienter me fecisti, aut figmentum fictori suo, non tu me fecisti? Adversum eosdem de quibus supra dixerat, perdam sapientiam sapientium, et intelligentiam prudentium reprobabo, sive ut propheta scribit, *abscondam* : nunc etiam Dei sermo dirigitur, qui sapientes sunt in semetipsis, et in conspectu suo prudentes. De quibus rectissime illud intelligi potest : *Defecerunt scrutantes scrutinio (Psal. lxxvi)*; cum scriptum sit de Dei sapientia : *Si enim quis perfectus fuerit in filiis hominum absque tua sapientia, in nihil reputabitur (Sap. iii)*. Qui ideo arbitrantur Deum sua nescire consilia, quia in tenebris sunt opera eorum, et dicunt : *Quis videt nos? et quis novit nos?* Hæc autem dicunt et sapientes hujus sæculi, et hæreticorum magistri, et Judæorum Pharisei, quod nullus eos intelligat; non recordantes ejus quod ad Deum dicitur : *Tenebræ non obscurabuntur a te : et nox sicut dies illuminabitur (Psal. cxxxviii, 12)*. Et : *Sicut tenebræ ejus, ita et lux ejus (Genes. iii)*. Ille errore decepti Adam et Eva, audientes sonitum pedum deambulantis in paradiso **396** Dei, absconderunt se sub arbore, ^b in qua erat scientia boni et mali; ac Cain quoque dicens : *Si ejicis me hodie a facie tua, abscondar (Gen. iv, 14)*, simili stultitia Deum arbitratus est ignorare. Et per Amos de impiis et peccatoribus dicitur : *Si absconderint se ab oculis meis in profundo maris : tibi mandabo draconi, e mordebit eos (Amos. ix, 3)*. Unde quamvis aliquis sapiens sit et ferventioris ingenii, si non habuerit Dei sapientiam atque doctrinam, dicamus de eo : *Nisi Dominus edificaverit domum, in vanum laboraverunt qui edificaverunt eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilabit qui custodit eam (Ps. xii, 1 et 2)*. Cui nos faciamus simile : ^c *Nisi Dominus adjuverit scientiam, in vanum laborat qui se putat esse sapientem, Nisi Dominus omni custodia servaverit cor nostrum, in vanum vigilat qui putat illud sua diligentia posse servari. Perversa est, inquit, hæc vestra cogitatio, ut factorem putetis nescire quod fecit, et Creatorem ignorare creaturam suam, quasi si lutum et opus dicat figulo et factori suo, non me fecisti, vel non me bene fecisti, nec intelligis facturam tuam.* Hoc testimonio aliis verbis Apostolus utitur ad Romanos ubi de Dei profunda scientia disputat, et hominum vult calumniam confutare : *O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum fictori suo, quare me fecisti sic? An non habet potestatem figulus de eodem luto aliud vas facere in honorem, aliud in contumeliam (Rom. ix, 20, 21)*. In quibus cunctis illa semper observanda est regula : Evangelistas et Apostolos absque damno sensuum interpretatos in Græcum ex Hebræo, ut sibi visum fuerit.

(Vers. 17 seqq.) *Nonne adhuc in modico et in brevi convertetur Libanus in Charnel : et Charnel in saltum reputabitur? Et audient in die illa surdi verba libri; et*

Manichæo.

^c Vetic. Quia nisi Dominus, etc.]

^a Additur in Vaticano : *Notandum quid dicatur de his qui religionem in quarum virtutibus. Væ, etc.*

^b Confer. S. Augustinum lib. ii de Genes. contra

de tenebris et caligine oculi cæcorum videbunt. Et ad-
dent mites in Domino lætitiæ: et pauperes homines
in Sancto Israel exsultabunt: quoniam defecit qui præ-
valabat. Consummatus est illusor: et succisi sunt
omnes, qui vigilabant super iniquitatem. Qui peccare
faciebant homines in verbo, et arguentem in porta sup-
plantabant; et declinaverunt frustra a iusto. Respon-
deant Judæi et amici simplicis tantum historiam,
qui fructus non quærunt in arbore, sed folia
397 tantum unibræque verborum, quæ cito
ore cit et deperit, quomodo in adventu Domini
Salvatoris (quia a temporibus Isaie usque ad dis-
pensationem carnis assumptæ, pro comparatione
æternitatis breve et modicum temporis spatium est)
Libanus mons Phœnicis versus sit atque translatus
in montem Carmelum? qui Hebraice *קַרְמֶל* (*Qarmel*)
dicitur; et in confinio Palestinæ atque Phœnicis Pto-
lemæidæ imminens: licet et alius in Scripturis sanc-
tis mons Carmelus appelletur, in quo fuit Nahal
Carmelus (I Reg. xv), homo stultus et iniquus,
qui uxorem habuit Abigail, quæ mortuo viro, nupsit
David; illo enim vivente, virum David accipere non
poterat; ne vocaretur adultera si foret alteri viro
sociata; et quomodo Charnel in saltum, et infruc-
tuosa ligas reputetur? Quod cum dicere non potue-
runt, audiant Libanum, qui interpretatur *dealbatio*,
referri ad populum gentium, qui lotus in Domino et
purgatus sordibus pristinæ, totus mundus accendeas,
sub [Al. super] Ecclesiam persona innuitur Salva-
toris, et de eo in Cantico Canticorum dicitur: *Quæ est
ista quæ ascendit dealbata, innitens super fraxinam
suam* (Cant. viii. 5): et latum populum transferri in
Charnel, hæc est, in circumcisionis scientiam, ut spi-
ritualis et veræ circumcisionis mysteria recognoscat:
et in loco sit quondam populi Judæorum: illos autem
qui Christum suscipere noluerunt reputari in saltum,
et in arbores steriles, quæ non possunt cum
lignis fructiferis laudare Dominum. Cùm autem Li-
banus in Charnel, et Charnel in saltum fuerit com-
mutatus, tunc qui prius surdi erant, et verba libri
prophetici audire non poterant (de quo supra dixi-
mus, quod omnis Scriptura sancta unus liber appel-
letur, dicens Ecclesiaste (Eccl. xii, 11): *Sermones
sapientum tamquam stimuli et quasi clavi in altum con-
fissi, qui a conciliis dati sunt a pastore uno*) audient,
et loquentur, quibus Salvator dicit: *Ephphetha*
[Al. Effetha], quod interpretatur, *aperire* (Marc. vii).
Quodque nos vertimus, *de tenebris et caligine oculi
cæcorum videbunt*, quorum facilis interpretatio est;
Aquila et Theodoto et Symmachus transtulerunt:
Tenebras et caliginem oculi cæcorum videbunt: ut os-
tenderent gentium populo, qui prius cæcus erat,
Christi sacramenta pandenda, juxta illud quod dicitur:
Tenebrosa aqua in nubiis aeris (Ps. xvii, 12). Et
in eodem psalmo de Deo scriptum est **398** *Passit te-
nebras latibulum suum* (Ibid. xii). Et in Proverbiis legi-
mus: *Hæc audiens sapiens sapientior erit: et prudens qu-*

*bernationem possidebit: et intelliget parabolam et tene-
brosam sermonem, dicta sapientium et ænigmata* (Prov.
i, 5, 6). Denique et Moyses ut intelligeret et videret
Deum (Exod. xi), in nubem ingressus est et in cali-
ginem, de qua in Psalmo dicitur: *Caligo sub pedibus
ejus* (Ps. xvii, 10). Cum autem p. ius cæri vel my-
stica quæque conspexerint, vel de cæritate et tene-
bris oculos levaverint ad videndum, ut a dentibus in
tenebris et umbra mortis oriatum lumen verum:
tunc mites de quibus scriptum est: *Beati mites, quo-
niam ipsi possidebunt terram* (Matt. v, 4): sive pau-
peres, quorum princeps in psalmis ait: *Hic pauper
clamavit, et Dominus exaudivit illum* (Ps. xxxiii, 7);
et, qui *judicabit pauperes populi, et salvos faciet filios
pauperum* (Ps. xiii, 9), de quo dicitur in Domino læ-
titiæ, ut qui gloriatur, in Domino gloriatur (II Cor.
x); et pauperes homines sive desperati ab homini-
bus atque contempti, qui legis prius nothiam non
habebant, in Sancto Israel exsultabunt, qui ait: *Sancti
estote, quoniam ego sanctus sum* (Lev. xi, 44). Omnia-
que est exultatio: quoniam defecit qui prævalabat.
Consummatus est illusor, sive arrogans, et superbus,
qui dixerat: *Fortitudine faciam et sapientia, auro-
ram flues gentium et fortitudinem eorum vastabo*;
qui omnibus illudebat, in tantum ut sanctus quoque
diceret: *Lambi mei repleti sunt illusionibus* (Ps.
xxxvii, 8). Et surci sunt, sive detriti omnes qui
vigilabant super iniquitatem, quorum propter malas
vigilias non dormit interior: qui peccare facie-
bant universum hominum genus in verbo blasphemie,
ut negarent Verbum Dei, et in celo ponerent
os suum. Significat autem demones, qui nequam
ipsi, omnes faciebant homines in sermone peccare,
varis dogmatibus blasphemantes, et arguentem in
porta atque iudicio, quantum in se erat, supplantabant,
et a iustitia declinare faciebant, qui erant in
portis filiz Sion, exaltatus de portis mortis; et corrip-
tebat eos qui oderant in portis arguentem. Quæ
nos super diabolo et angelis ejus intelleximus, Na-
zaræi contra Scribas et Phariseos dicta arbitrantur,
quod delecerint *deverborum*, qui prius illudabant po-
pulo traditionibus pessimis; et ad declipiendos sim-
plicis die noctuque vigilabant, qui peccare faciebant
399 homines in Verbo Dei, ut Christum Dei Fi-
lium negarent.

(Vers. 22 sqq.) *Propter hoc hæc dicit Dominus ad
domum Jacob, qui redemit Abraham: Non modo confun-
detur Jacob: nec modo vultus ejus erubescet: sed cum
viderit filios suos, opera manuum mearum, in medio
sui sanctificantes nomen meum: et sanctificabunt sanc-
tum Jacob, et Deum Israel prædicabunt; et scient er-
rantes spiritu intellectum, et mussitatores di. cent Lo-
gen. LXX: Propterea hæc dicit Dominus super do-
mum Jacob, quam separavit ex Abraham: Non modo
confundetur Jacob: neque nunc faciem mutabit; sed
cum viderit filios suos opera mea: propter me sancti-*

^a Cum Græco ipso textu *ἴδωσι τὰ τέκνα αὐτοῦ* reponit Victorius *viderint filii sui*.

sciant nomen meum, et sanctificabunt sanctum Jacob: A et Deum Israel timebunt: et scient qui errant spiritu, intelligentiam: et missitiores discent obedientiam, quodque sequitur: et lingua balbutientes discent loqui pacem. Et obelo prænотandum est. Cum audierint, inquit, surdi verba libri, et oculi cæcorum viderint: Libanusque conversus fuerit in Charmel, et Charmel reputatus in saltum, ita ut mites et pauperes lætentur in Domino, et superbus illisorque deficiat: tunc confundetur Jacob qui modo interim non confunditur. Significat autem Isaiæ tempora. Et vultus illius erubescet, ut rubor atque confusio occasio sit salutis, præcipue cum viderit filios suos, id est, Apostolos et apostolicos viros, qui fuerunt de genere Judæorum, in medio nationum Domini perpetrare virtutes, et Christi nomen gentibus prædicare, et dicere: *Pater noster, qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum* (Matth. vi, 9). Illi enim sanctificabunt Sanctum qui ortus est de Jacob, et Deum Israel docebunt in gentibus, ut idolis derelictis, dicant: quam falsa possederunt patres nostri idola, et non est in illis qui pluit; et tunc scient qui nunc errant spiritu, intelligentiam Dei, et qui quondam in solitudine murmurabant contra Dominum, discent Legem, cujus prius notitiam non habebant. Si enim recepissent Moysen, recepissent et Dominum Jesum Christum, quia Moyses de illo loquebatur. Quod in principio capituli juxta Hebraicam translatus: *Hæc dicit Dominus ad domum Jacob, qui rediit quondam Abraham, et eduxit de Chaldæis, et in terram repromissionis induxit* (Genes. xi), perspicue patet. Illud autem quod Septuaginta translulerunt: *Hæc dicit Dominus super domum Jacob quam separavit ex Abraham*, sic intelligi potest, quod Scribas et Phariseos, qui Dominum blasphemabant, separaverit ab Abraham, qui vidit diem Domini, et lætatus est (Joan. viii). Si enim fuissent filii Abraham, fecissent opera Abraham. Et Apostolus disputat eos appellandos filios Abraham (Hebr. xi), qui habuerint similitudinem fidei Abraham, hoc est, populum gentium, qui non ex operibus, sed ex fide Abraham filius appellatus est.

(Cap. XXX. — Vers. 1 seqq.) *Væ filii desertores, dicit Dominus: ut faceretis consilium, et non ex me: et ordiremini telam, et non per Spiritum meum: ut addereth peccatum super peccatum. Qui ambulatis, ut descendatis in Ægyptum: et os meum non interrogatis, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, et habentes fiduciam in umbra Ægypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, et fiducia umbra Ægypti in ignominiam. Erunt enim in Tanis principes tui: et nuntii tui usque Hanes [Al. ad Anes] pervenerunt. Omnes confusi sunt super populo qui eis prodesse non poterit: non fuerunt in auxilium et in aliquam utilitatem, sed in confusionem et in opprobrium. LXX: *Væ filii prævaricatores, dicit Dominus. Faciatis consilium, et non per me; et pactum, non per spiritum meum: ut adderetis peccata peccatis: qui itis ut de-**

*ascendatis in Ægyptum; et me non interrogatis, ut accipiatis auxilium a Pharaone, et protegamini ab Ægyptiis. Erit vobis protectio Pharaonis in confusionem; et his, qui confidunt in Ægypto, opprobrium. Sunt enim in Tanis principes, nuntii pessimi. Frustra laborabunt ad populum, qui eis non proderit ad auxiliandum: neque in utilitatem, sed in confusionem et opprobrium. Post prophetiam contra Ariel, et cætera quæ usque ad hunc locum præteritus sermo disseruit: nunc alterius vaticinationis exordium est, quæ post centum quinquaginta annos, qui fuerunt inter Isaiam et Jeremiam probatur esse completa. Prædicit enim illam historiam, quam in Jeremias volumine legimus (Jerem. xli), quando subversa Jerusalem et omnibus in Babylone opibus principibusque translatis, præpositus est regii generis his qui in Judæa remanserant, Godolias filius Abieam, quo per dolam cum Chaldæis sociis interfecto, omnes principes bellatorum, et Johannan filius Charæ, et Jochoias filius Osæ; et reliquum vulgus a parvo usque ad magnam, accesserunt ad Jeremiam Prophetam, et dixerunt ei: *Cædatoratio nostra in conspectu tuo, et ora pro nobis ad Dominum Deum tuum pro universis reliquis iatis. Quia relictus sumus pauci de pluribus, sicut oculi tui nos intuentur; et annuntiet nobis Dominus Deus tuus viam per quam pergamus, et verbum quod faciamus* (Jerem. xlii, 2, 3). Cumque Jeremias post decem dies ex sermone Domini responderet: *Hæc dicit Dominus Deus Israel: Si quiescentes manseritis in terra hac, edificabo vos et non destruem, plantabo et non evellam, quoniam placatus sum super malo quod feci vobis. Nolite timere a facie regis Babylonis, quem vos pavidi formidatis* (Ibid., x, 14). Et post iudicium: *Si autem dixeritis, non habitabimus in terra ista; et posueritis faciem vestram, ut ingrediamini Ægyptum, et intraveritis ut ibi habitetis; gladius quem vos formidatis, ibi comprehendet vos: et fumes pro quo estis solliciti, adhaerebit vobis in Ægypto, et ibi moriemini* (Ibid., xlii, 15, 16). Respondit viri superbi, dicentes ad Jeremiam: *Mendacium tu loqueris: non misit te Dominus Deus noster, dicens: Ne ingrediamini in Ægyptum, ut habitetis illic; sed Baruch filius Nerias incitat te adversum nos, ut tradat nos in manus Chaldæorum, ut interficiat nos et traduci faciat in Babylonem* (Jerem. xliii, 2, 3). Denique omnes principes populi reliquis congregatis cum mulieribus et parvulis et filiabus regis, non audientes vocem Domini, ingressi sunt Ægyptum, assumptis secum Jeremia et Baruch, et venerunt in Taphnas, ita ut Jeremias in signum captivitatis futuræ prophetaret contra inobedientem populum ea quæ in libro illius continentur. Quod igitur postea futurum erat, ante annos multos prædicitur, et desertores et prævaricatores filii appellantur qui deserto consilio Dei, quod acceperant per Jeremiam, suam secuti sunt voluntatem, et orditi telam, non per spiritum Dei,*

qui eis Jeroniæ oro resonabat. Orditam autem telam **A** *μαχαρημῶς* posuit, ut pravum consilium demonstraret, et hoc fecerunt, ut peccata pristina auferent peccata contentionis et superbiæ. Qui ^a descenditis, inquit, in Ægyptum, et os meum non interrogastis. Non quod non interrogaverint, sed quod consilium Prophetæ **402** audire noluerint, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, et habentes fiduciam in protectione, sive umbra Ægypti. Pro fortitudine Pharaonis, quæ in hoc loco bis ponitur, in Hebraico scriptum habet *מִצְרַיִם* (Mizraim). Hoc annotavimus, ut quod in Daniëlis extrema legimus (*Dan. 11*) visione Deum *מִצְרַיִם* (Mizraim), non ut Porphyrius somniat, Deum viculi *Modim* [Al. *Moden*], sed *robustum* Deum et *fortem* intelligamus. Pharaon autem apud Ægyptios nomen est regni potestatis; et unusquisque speciali appellatur vocabulo, ut Pharaon Necho, et Pharaon Vafres [Al. *Vafre*]: quomodo si nos Cæsares et Augustos propriis regum vocabulis præponamus. *Et erit, inquit, vobis fortitudo Pharaonis in confusione- nem, et fiducia umbræ Ægypti in ignominiam.* Scribit item Jeremias, quod in Taphnis urbe Ægypti insederit lapides in porta domus Pharaon, et dixerit viris Judæis: *Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego mittam et assumam Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum, et ponam thronum ejus super lapides istos quos abscondi, et stutuet solium suum super eos. Veniensque percussit terram Ægypti, quos in mortem, in mortem: et quos in captivitatem, in captivitatem: et quos in gladio, in gladio: et succendet ignem in delubris deorum Ægypti, et comburet ea, **C** et captivos ducet illos. Et amietur terra Ægypti, sicut amietur pastor *pabulo* suo et egredietur inde in pace (*Jerem. XLIII, 10-12*). Superatis enim Ægyptiis capti sunt et Judæi, qui ad Ægyptios fugerant. Quodque sequitur: *Erunt enim in Tanis principes tui, et nuntii tui usque ad Hanes pervenerunt*, cum irrisione et *ἰγεραιῶς* legendum, quod spreto Dei consilio, principes suos ad Tanis urbem Ægypti miserint, in qua demum Pharaonis regia fuit, et sub Moyse signa atque portenta plurima perpetrata sunt, dicente Psalmographo: *Qui fecit mirabilia in terra Ægypti, in campo Taneos* (*Ps. LXXVII, 43*). Et idem Isaias contra Ægyptum loquitur: *Ubi sunt nunc sapientes tui? annuntient tibi, et dicant, quid cogitaverit Dominus sabaoth contra Ægyptum. Defecerunt principes **D** Taneos* (*Isa. XIX, 12, 13*), quos eo tempore defecisse commemorat, quando Dominus ingressus est Ægyptum super nubem levem. Hanes autem urbem Ægypti in alio loco non legitur, sed ex eo quod ait: *Nuntii tui usque ad Hanes **403** pervenerunt*, intelligimus ultimam juxta *Æthiopas* et *Blemmyas* [Al. *Blembas*] esse Ægypti civitatem, pro quo LXX interpretati sunt: *Nuntii pessimi frustra laborabunt, qui confisi sunt super populo Ægypti, qui eis pro-**

desse non potuit, et fuerunt in opprobrium sempiternum. Quidam hunc locum contra decem tribus in Samaria scriptum putant, quod ab Ægyptiis auxilia postulantes, capti sint ab Assyriis. Juxta tropologiam: Omnes qui Dei religione contempta, revertuntur ad vomitum suum, et perditio nomine filiorum, impudentissimi comes appellantur, incunt consilium, non per Dominum, et ferunt fœdus, non per spiritum Domini, adduntque peccata peccatis: ut superati blandientibus vitis, etiam dogmata recipiant pravitatem, et descendant in Ægypti tenebris, querentes auxilium Pharaonis, qui regnat in Ægypto, cujus protectio ducit in ignominiam, et in opprobrium sempiternum. Sicut enim in *Tanis*, in mandato videlicet *humili* atque *dejecto* principes ejus, pessimi nuntii, qui frustra laborant super populo qui eis prodesse non poterit. Sicut enim sanctos magistros juvat discipulorum salus, sic perditio seductorum perdit patriarchas eorum qui ad Ægypti auxilium confugerunt.

Onus jumentorum Austri ^b Pro quo Hebraice dicitur *מַסָּא בְּעֵמֶת* [Al. *BEHEMOTH*] *מִצְרַיִם* (Mizraim), quod LXX transtulerunt, *Visio quadrupedum in deserto*. Superior expositio, quam latissime historia replicatione texuimus, hujus loci est interpretatio, quod juxta consuetudinem prophetalem, *onus*, id est, *pondus* et *sarcina* cruciatuum atque pœnarum, non solum super Babylonem et Philistinum, et Moab, et Danicum, et Ægyptum, et desertum mare, Idumæam quoque et Arabiam, et valem Sion, et ad extremum Tyrum; sed super jumenta quoque Austri pervenerit, quæ LXX transtulerunt, *quadrupedes in deserto*. Significat autem tribum Juda, quæ in australi parte sita, eremo confinis est; et eos qui Jeremia vaticinium respicientes, capta Jerosolyma, noluerunt habitare in Judæa; sed per desertum ad Ægyptios confugerunt. Et recte appellantur jumenta Austri, sive quadrupedes in deserto, **404** quia respuerunt notitiam Dei, et contempto ejus imperio, ad Ægypti simulacra fugerunt, spem habentes in Pharaone, cui qui iunxus fuerit, quasi si incumbat arundini, quæ fracta manuum vulneret innitentis. De istiusmodi jumentis et filii Chore loquebantur in psalmo: *Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis* (*Ps. XLVIII, 13*). Quodque sequitur: *Hæc via eorum scandalum ipsis*, recte super præsentem capitulo intelligi potest, quod via deserti illis fuerit in ruinam. Legisse me novi, jumenta Austri et quadrupedes in deserto, qui Judæa terminos relinquentes, ad Ægypti tenebras confugerunt, referri ad spiritualia nequitia in caelestibus; et rectores tenebrarum istarum, qui universas divitias et pristinas opes Ægypti desiderio perdiderunt. Hoc ille dixerit. Nos juxta tropologiam, ut quæ necdum pro-

^a Vatic., *Qui descenditis, inquit, in Ægyptum, et non meum interrogastis consilium. Non quod, e te*

^b Obtrudunt hic in antecessum Vulgati libri: *LXX, Visio quadrupedum in deserto: quam versionem*

paulo post suo loco ponit S. Doctor, hicque superfluo recitari nos. nostri, concinniorque seræ orationis movent.

ponimus, di-seramus, dicimus omnes qui Creatore deserto, seculi erroribus se dederunt, esse quadrupedes in deserto istius seculi, a quo frustra sperent auxilium, cum verum Dei auxilium dereliquerint.

(Vers. 6, 7.) *In terra tribulationis et angustia leona et leo: ex eis vipera et regulus volans: portantes super humeros jumentorum divitias suas; et super gibbum camelorum thesauros suos ad populum qui eis prodesse non poterit: Ægyptus frustra et vane auxiliabitur.*

LXX: *In tribulatione et angustia leo et catulus leonis: inde aspidem et geminam aspidem volantem: qui ferebant super asinos et camelos divitias suas ad gentem, quæ eis non proderit: Ægypti inania et vacua proderunt vobis.* Pro leone, in Hebraico scriptum habet LXX (שׁוֹר) [Al. LEVIS], et pro regulo volante, quem

LXX geminam aspidem volantem transtulerunt, in Hebraico *זַמְּרוֹתִים* dicitur et volans quem nos appellare possumus comburentem, et Hebraice vocatur SARAPH (שׂרָפִי). Rursum in eo loco ubi nos interpretati sumus, portantes super humeros jumentorum, pro jumentis omnes similes transtulerunt *בְּאֵדָוֶה*, id est pullos asinorum. Terra autem tribulationis et angustie, latissimum merem significat vastitatem, per quam reliquæ Jerusalem cum Johanan filio Caræ et filiabus regis Sedechiæ, sublati omnibus quæ habere poterant, ad Ægyptum 406 transfugerunt. Leenam quoque et catulum leonis, Jerusalem et populum ejus *מִצְרַיִם*; intellige, dicente Blaam in Numeris: *Ecce populus ut leena consurges. et quasi leo erigitur: Non accubabit, donec devoret prædam, et occisorum sanguinem bibat* (Num. xxi., 24). In

Ezechiele quoque scriptum est: *Assume plangentem super principem Israel, et dices: Quare mater tua leena inter leones cubavit, in medio leonum enutritit catulos suos* (Ezech. xix, 1, 2)? Ac ne putarem vere Scripturam sanctam de leena et leone dicere, contra naturam rerum loquitur, quod de leena et leone nata sit vipera et regulus volans, sive gemina aspidum volantia: quod videlicet de malis parentibus pejores generati sint liberi, de quibus et Evangelium loquebatur: *Generatio viperarum, quis ostendit vobis sugere ab ira ventura* (Matth. iii, 7)? Et ad terram dicitur Israel: *Tu es terra in qua non pluit, nec imber venit super te in die iræ, cujus principes in medio ejus, quasi leones rugientes, rapientes prædam, animas devorantes per potentiam* (Supra, v). Ista gemina viperarum, sive aspidum volantium, id est, principes populi et omnis impiorum turba, ierunt ad populum, qui eis prodesse non potuit, di-

* In Hebraico זַמְּרוֹתִים dicitur, etc. Obtrudit hoc loco editio Erasmiانا voce suo Hebraicum verbum *רֶמֶשׂ* meophet, pro Græco זַמְּרוֹתִים, quod retinuit omnes mss. codices. Marianus vero qui proficitur se seculum exemplaria antiquissima manu exarata, pejorem adhibet emendationem, ac contra fidem manuseriptorum omnium codicum audeat immutare quod perfectissimum est. Conferat qui voluerit locum multis modis in textu atque notis depravatam, et veram me dicere comprobabit.

MARTIAN.

cento Jeremia (Jerem. lvi), quod traderet Dominus Pharaonem Vasre regem Ægypti in manum inimicorum ejus, et in manus querentium animam illius, et consumerentur omnes viri Juda, qui erant in terra Ægypti, gladio et fame usque ad interiectionem, in tantum ut tradant Hebræi, prius quam Nabuchodonosor Ægyptum caperet, Jeremiam et Baruch imminentem captivitatem morte vitasse. Leenam et catulum leonis quidam coelestem Jerusalem et deceptum ex ea populum exposuit, regalumque volantem, et vipersas, et geminam aspidum, illum de quo supra legimus (Supra. xiv et xxvii), colubrum tortuosum, et de quo Salvator in Evangelio loquebatur: *Videbam Satanam, quasi fulgur de caelo cadentem* (Luc. x, 19): qui draco appellatus in Apocalypsi (Apoc. xii), tertiam partem stellarum secum detraxit in terram, quæ perversitate sententiæ priores divitias perdididerunt, deserentes eas in Ægyptum hujus seculi.

Ideo clamavi super hoc: superbia tantum est: quiesce. Pro quo nescio quid volentes Septuaginta Interpretes transtulerunt: *Annuntia ista, quoniam vana est* 406 *consolatio vestra hæc.* Porro Symmachus interpretatus est, *ταραχὰς εἰς τὸ κατοικεῖν*, id est, *tumultus sunt ut habitent.* Verbum Hebraicum *רָעָה* (277), [Al. REHEB] Aquila, *ὑψηλῶς*, id est, *impetum et superbiam*: Symmachus, *turbationem*; LXX, *vanitatem*: Theodotio, *latitudinem* interpretati sunt; quod tribus litteris scribitur RES et RE et RETH, et ipsum est quod in Psalmis legitur: *Memor ero Raab et Babyloniam orientium me* (Ps. xxvi, 3). Et est sensus: Quoniam in Ægyptiis vanum auxilium est, præcepi ei, id est, J. rusa'em, sive clamavi, quod Ægyptii regni tantum haberent vocabulum, et absque viribus superbiam: et Israel in terra sua sedere vel habitare deberet, nec frustra ab infirmis auxilium petere.

(Vers. 8.) *Nunc ingressus scribe eis super buxum. in libro diligenter exara illud: et erit in die novissimo in testimonium usque in æternum.* Aiunt Hebræi, quoniam in Prophetis unus sit spiritus, et omnia apud Dominum juncta sint tempora, Jeremiæ præcipi, et Dei esse mandatum, ut ingressus Ægyptum scribat eis super buxum, quod lignum est impitribile; sive, ut Symmachus transtulit *ἐν τρυχί*^d, id est, *super latissimam tabulam.* Eis autem, laud dubium quin Judæis: et in libro diligenter edisserat, ita ut nulla difficultas sit lectionis, ut quando vaticinium fuerit rebus expletum, tunc intelligant verum Prophetarum

— Quod nempe Hebraice dicitur *רֶמֶשׂ* Græco *ζυμφοροσ* respondet, sonatque *incedentem*. Illic locum qui optime habet, Victorius conjecturis suis indulgens, male depravat.

^b Et *deceptum ex ea*, etc. Erasmus legit, *receptum ex ea populum*: sed retinenda vox *deceptum* non *receptum*: quia Hieronymus Angelos intelligit deceptos, qui perversitate sententiæ priores divitias perdididerunt, ut infra legitur.

^c In Vatic. minori numero scribitur *ταραχά*.
^d Vatic., *ἐν τρυχί*.

esse sermonem. Manifesta transcurramus, ut in obscurioribus immeremur.

(Vers. 9 seqq.) *Populus enim ad iracundiam provocans est: et filii mendaces, filii nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: et aspicientibus, nolite aspiceris nobis ea quae recta sunt: loquimini nobis placentia; videte nobis errores. Auferite a me viam: declinate a me semitam: cesset a facie nostra Sanctus Israel.* Perspicuum est, quod ad iracundiam provocaverint Dominum, Jeremiae verba audire nolentes (*Jerem. XLII*). Qui dixerunt ei: Noli nobis videre quod volumus: noli nobis interdicare viam Aegypti nec quae recta sunt praedices; sed loquere quod nobis placet, ut pergamus in Aegyptum, quod nunquam peccata peccatis. Quid nobis ingeris quod non libenter audimus? quid monstras viam per quam ingredi volumus? Quid frequenter ingeminas auribus nostris: *Hac dicit 407 Dominus Sanctus Israel? Cesset a nobis ista praedicatione.* Secundum tropologiam, omnes haeretici mendaces filii appellantur. Ex nobis enim exierunt, sed non fuerunt ex nobis (*I. Joann. II*); qui non audiunt interioris hominis aures. Legem Dei, et Ecclesiarum loquuntur magistris: Nolite nobis videre quae recta sunt, nec gehennae flammam comminemini; sed promittite nobis regna caelorum, ut post luxuriam et delicias, pandatur nobis paradisus. Quid mihi ostendis viam Domini; per quam non libenter ingredior? Quid replicas nomen Sancti Israel, sive verbum Israelis, quod mei peccatoris arcana non penetrat? Quod quidem et ad populum Ecclesiae dicitur negligentem, si aversetur austeritatem magistrorum, et adulatores favrat.

(Vers. 12-14.) *Propterea haec dicit Dominus Sanctus Israel: Pro eo quod reprobatis verbum hoc, et sperastis in calumnia et tumultu: et innixi estis super eo: propterea erit vobis iniquitas haec sicut interruptio cadens, et requisita in muro excelso: quoniam subito dum non speratur venit contritio ejus. Et comminuetur sicut conteritur lagena figuli contritione pervalida: et non laevietur de fragmentis ejus testa in qua portetur igniculus de incendio: aut hauriatur parum aquae de fovea.* Quia, inquit, supra dixistis: Cesset a facie nostra Sanctus Israel, sive ut LXX transtulerunt, *auferite a nobis verbum Israel*; idcirco haec dicit Dominus Sanctus Israel, et nolentibus vobis se ingerit, ut quem neglexistis componentem, sentiatis punientem. Habuistis fiduciam in Aegyptiorum calumnia atque mendacio, et innixi estis super tumultu eorum, sive contradictione et superbia, ut Symmachus et Theodotus interpretati sunt, propterea vertetur vobis haec iniquitas sive peccatum, ut sitis quasi murus cadens subito civitatis firmissimae et captae, cujus repentina advenerit ruina, ita enim LXX transtulerunt. Et est sensus juxta Hebraicum: Quomodo interruptio muri altissimi qui longam traxit ruinam, difficile instaurari potest, et pristinum decorem

recipere: sic vobis veniet repentina contritio. Et ut alia utar similitudine: Sicut vas figuli, si confringatur contritione pervalida, ita comminuetur in frustra, ut vix parvula testa remaneat de fragmentis, in qua portetur igniculus, aut paululum aquae de lacuna hauriatur et fovea; sic vos cum scitis in Aegyptum, persequente vos illic Nabuchodonosor, usque ad interfectionem peribitis. Haeretici quoque et omne dogma contrariam veritati confitent in calumnia atque mendacio, et mutant juxta LXX contra Creatorem suum. Propterea impietatis eorum civitas destruetur, quam aedificavit Cain, cui venit repentina perditio, cum capta fuerit ab ecclesiasticis viris, et ita destructa et comminuta, ut nihil in ea remaneat quod possit ignem emortuum reaccendere, et saltem cornosam, et parvulam aquam populi praebere sitientibus.

(Vers. 15 seqq.) *Quia haec dicit Dominus Deus Sanctus Israel: Si revertamini et quiescatis, salvi eritis: in silentio et in spe erit fortitudo vestra; et nolistis, et dixistis: Nequaquam; sed ad equos fugiemus: ideo fugietis et super veloces ascendemus: ideo veloces erunt qui persequentur vos. Mille homines a facie terroris unius: et a facie terroris quinque fugietis. LXX: Haec dicit Dominus Deus Sanctus Israel: Cum reversus b ingemueris, tunc salvus eris, et scies ubi fueris: quia confidobas super vanis, vana facta est fortitudo vestra; et nolistis audire: sed dixistis, super equos fugiemus: propterea fugietis; et super levibus ascensoribus erimus: ideo leves erunt qui persequentur [A]. persequantur vos. Mille ad vocem unius fugient: et ad vocem quinque fugient multi.* Sanctus, ait, cujus supra nomen tacuimus, ipse est Dominus Deus, qui vobis et per me et per Jeremiam loquitur (*Jerem. XII*): Si agatis poenitentiam, et vel vitia relinquatis, vel errorem pravi consilii: et maneatis in Judaea, non Babyloniarum impetum, sed mea praeccepta metuentes, salvi eritis. Quiescite et sperate in Domino, et fidei in promissis meis robur arripite, qui contemntes praeccepta vitalia, desperatione dixistis, nequaquam ita erit ut loqueris; sed ad equos confugiemus Aegyptios, et concito ad eos atque veloci pergemus gradum. Quia igitur ista dixistis, fugietis quidem et pernici cursu intrabitis Aegyptum; sed velociores erunt Babyloii, qui vos usque ad Aegyptum persequentur, tantumque terror atque formido obtinebit Aegyptum, ut nui Chaldo mille Aegyptii resistere nequeant, et quinque hostibus, fugientium plurima multitudo, juxta illud quod in Deuteronomio legimus: *Dabit te Dominus ut corruas in conspectu inimicorum tuorum. Via una egredieris ad eos, et per septem vias fugies a facie eorum, et eris in dispersione in cunctis regnis terrae (Deut. XXVIII, 25, 32).* Juxta anagogen et LXX editionem, omnes ad poenitentiam peccatores, et praecipue haereticos cohortatur sermo divinus, quod cum reversi a vitis in-

^a Item, *hauriatur aqua de fovea.*

^b Vetic. *reversus fueris; et ingemueris.*

^c Item idem, *Babyloniarum imperium, sed, etc.*

gemeriat, et egerint pœnitentiam, salvi fiant; et tunc intelligant ubi prius fuerint, et quod frustra in vanis operaverint. Cumque eos ad pœnitentiam cohortetur, illi e contrario confundunt in falsis magistris, et in incerto sæculi: Dei que verba audire volentes, equos Ægyptios desiderant, et eorum velocitate lertantur, quæ multiplicari Dominus prohibuit (Deut. xvii). Idcirco ecclesiastici viri eos velociter persequuntur, et unius bellatoris vocem, sive quinque pugnantium (quod ad mentem et ad quinque sensus referre debemus) mille homines et incondita turba fugientium sustinere non poterunt.

(Vers. 17.) *Donec relinquamini quasi malus navis in vertice montis, et quasi signum super collem.* Scribit et Jeremias quod interfectis gladio et fame his qui in Ægyptum confugerant, pauci remanserint qui reversi sint in Judæam (Jerem. xlii). Et quomodo si fracta navi et compage illius dissoluta, sola arbor quæ malus dicitur, remaneat, et ponatur pro signo in summitate montis, sive in excelso colle: sic pro signo atque vestigio, vix unus et alter resideant, ad Dei potentiam demonstrandam. Et tunc, inquit, scient omnes reliquæ Juda, qui nunc ingredientur terram Ægypti, ut habitent ibi, cum reversi fuerint in terram Judæam, cujus sermo compleatur, meus, an illorum.

(Vers. 18.) *Propterea expectat Dominus, ut misereatur vestri, et ideo exaltabitur parcens vobis, quia Deus iudicii Dominus: beati omnes qui expectant eum.* Grandis clementia Dei, ut expectet nostram pœnitentiam, et donec nos a vitis convertamur, ille pœnitentiam contrahat manum, ne ferire cogatur. Idcirco autem miseretur et parcit, ut exaltetur illius misericordia, et bonitas Creatoris nota cunctis fiat. Vel certe iuxta illud quod in Evangelio loquitur (Joan. xii, 32): *Cum exaltatus fuero, omnia traham ad me,* 410 idcirco exaltatur in cruce, ut parca omnibus. Ipse est enim Deus iudicii; et beati sunt omnes qui expectant Dominum expectantem conversionem suam. Quorum sit autem, et quæ ista conversio, sequentia verba monstrabunt.

(Vers. 19.) *Populus enim Sion habitabit in Jerusalem.* Judæi hæc ad Cyri tempora referunt, quando de Babilone in Judæam reversus est populus sub Zorobabel et Jesu Pontifice. Nos autem, ut sæpe jam diximus, omnes repromissiones quæ excedunt mediocritatem illius temporis, ad Christi referamus adventum, in quo captivus quondam populus passionis Domini liberatus, habitavit in Sion et Jerusalem, in sperula videlicet, et visione pacis, hoc est, in Ecclesia. Porro quod in LXX verbum additur sanctitatis, qui dixerunt: *populus enim sanctus in Sion habitat* [Al. *habitabit*], sic interpretari possumus, ut dicamus nullum habitare in Sion, nisi eum qui sanctus sit, et audiat dicentem Dominum: *Sancti estote, quoniam et ego sanctus sum* (Lev. xi, 44).

(Vers. 20.) *Plorans nequaquam plorabis, miserans*

A miserabitur tui: ad vocem clamoris tui, statim ut audiverit, respondebit tibi. Cum reversus fueris in Sion, et habitaveris in Jerusalem, nequaquam plorabis, ut ante ploraveras, sed fletus tuus vertetur in gaudium: *Beati enim flentes, quia ipsi ridebunt* (Luc. vi, 21). Et postquam clamaveris, et dixeris ad Dominum. *Clamavi in toto corde meo, exaudi me, Domine* (Ps. cxviii, 143). Et iterum: *Clamavi, miserere mei, et custodiam mandata tua* (Ps. lxxxv). Et alibi: *Expectavi in matutino et clamavi* (Ps. cxviii, 147), et tam clara fuerit vox tua, ut caelos penetret: statim tibi Dominus respondebit, et similis eris Moyse, de quo scriptum est: *Loquebatur Moyses, et Dominus respondebat ei* (Exod. xix, 20).

(Vers. 21.) *Et dabit vobis Dominus panem arctum, et aquam brevem.* Si ad Zorobabel hæc referimus tempora, facilis interpretatio est; quod non fuerit sub eo perfecta lætitia, dicente David: *Cum contereret Dominus captivitatem Sion, facti sumus sicut consolati*: ut non consolationem plenam atque perfectam, sed similitudinem consolationis acciperent. Sin autem ad Salvatoris adventum, panis arctus et aqua brevis, juxta Apostolum Paulum, et hunc eundem Isaiam prophetam, evangelicus sermo prædicatur, qui pro lacinoso Legis observationibus 411 atque mandatis, in uno verbo recapitulavit omnia: *Diliges proximum tuum, sicut teipsum.* Consummatum enim et abbreviatum sermonem fecit Dominus super terram (Galat. v).

(Vers. 22.) *Et non faciet avolare a te ultra doctorem tuum, et erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, et aures tuæ audient verbum post tergum nœnentis: Hæc via, ambulate in ea, neque ad dexteram, neque ad sinistram.* LXX: *Et nequaquam ultra appropinquabunt tibi qui decipiant te, quia oculi tui videbunt eos qui te seduxerunt, et aures tuæ audient verba post te decipientium, qui dixerunt: Hæc via, ambulemus in ea, sive ad dexteram, sive ad sinistram.* Multum in hoc loco LXX editio Hebræicamque discordant. Primum ergo de Vulgata editione tractabimus, et postea sequemur ordinem veritatis. Cum intellexerint atque perspexerint cordis oculi veritatem, et eos qui se prius deciperant, tota mentis ratione cognoverint, et auribus eruditis post tergum decipientium verba perspexerint, semper enim carcam corporis partem decipere festinant, juxta illud quod in psalmo legimus: *Ut sagittent in obscuro rectos corde* (Ps. x, 3), qui tantam sibi assumunt auctoritatem, ut seu dextera doceant, seu sinistra, id est, sive bona, sive mala, nolint discipulos ratione discurrere, sed se præcessores sequi. Tunc hi qui prius decipientes, nequaquam ultra ad eos valebant accedere postquam se senserint intellectos. Porro juxta Hebræicum et facili et vera explanatio est. Cum enim Dominus credentibus dederit panem arctum, et aquam brevem, nequaquam ultra faciet avolare ab eis illum qui docet hominem scientiam; sed sem-

* Vocula a te neque in Hebræo, neque in Hieronymiana ex eo textu versione habentur.

Per videntur oculi ejus præceptorem suum, et aures illius verbum post tergum momentis exaudient, atque dicentis : *Hæc via recta est, ambulate in ea, neque ad dextram, neque ad sinistram, secundum illud quod ubi legitur: Nec ad dextram, nec ad sinistram declinabimus, via regia gradiemur (Num. xx, 17).* In utraque enim parte quidquid supra modum est, in vitio est. Et de dextris partibus dicitur : *Ne sis justus multum (Ecl. vii, 17).* De sinistris autem quod in hædorum, et in peregrinorum parte ponantur, nulla dubitatio est.

(Vers. 23.) *Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui, et vestimentum confatilis auri tui, et disperges ea sicut immunditiam menstruatæ: egradere, dices ei. LXX: Et contaminabis idola deargentata, et deaurata: comminues ea et disperges sicut aquam menstruatæ, et sicut stercores abicies ea.* Cum intellexeris veritatem, et decipientes ad te non accesserint, sed oculi tui viderint præceptorem tuum, et aures tue semper audierint : *Hæc via, ambulate in ea, neque ad dextram, neque ad sinistram*; tunc omnes errores et idola, ac similitudines veritatis, quæ artifex lingua composuerat in splendore eloquentiæ, quod interpretatur argentum, et in ratione sapientiæ, quod aurum sonat, comminues atque disperges, et ita judicabis immunda, ut menstruatæ mulieris sordidissimo sanguini compares, quod verbis aliis aquam menstruatæ Septuaginta transtulerunt.

(Vers. 24.) *Et dabitur pluvia semini tuo ubicumque seminaveris in terra, et panis frugum terræ erit uberissimus et pinguis. LXX: Tunc erit pluvia semini terræ tuæ, et panis frugum terræ tuæ erit abundans et pinguis.* Scriptum est in Regum volumine (III Reg. xvii), quod postquam interfecti sunt ab Elia pseudopropheta: quia sit pluvia terræ Israel: et quod panis Elisæi et postea Salvatoris uberissimus fuerit atque pinguis, et tantam habuerit plenitudinem, ut multa hominum millia ex eo saturata sint (IV Reg. iv; Joan. vi). Ita et in præsentis loco, non prius dabitur pluvia semini spirituali, et panis terræ uberissimus atque pinguis, nisi idola deargentata et deaurata fuerint comminuta, et reputata in sterquilinum. Nisi enim vitia recesserint, virtutes non subeunt.

(Vers. 25.) *Pascetur in possessione tua in die illa agnus spatiosæ. Et tauri tui et pulli asinorum qui operantur terram, commixtum migra comedent sicut in area [Al. in area ut] ventilatum est. LXX: Et pascentur jumenta tua in die illa locum pinguem et spatiosum. Tauri vestri et boves vestri qui operantur terram, comedent paleas commixtas in hordeo ventilato.* In rerum omnium abundantia, cœlesti pluvia descendente, et illo pane qui de celo descendit, quem qui comederit, numquam esuriet, pascentur agni in loco spatiosissimo, qui sequuntur agnum quocumque vadit, et qui semper ad dextram sunt. Tauri autem principes gregis, de quibus legitur : *Congregatio tauro-*

rum in vasis populorum (Ps. lxxvii, 31): et pulli asinorum, quibus sedens Dominus ingressus est Jerusalem (Math. xxi), qui operantur terram, sic de area comedent, ut fuerit ventilatum, ne quid videlicet in cibo eorum mixtum sit palearum, de quibus in Jeremia scriptum est: Quid paleas ad triticum, dicit Dominus (Jerem. xxiii)? et que in Evangelio comburantur igni intextinguibili (Luc. iii). Porro juxta I. XX jumenta, quæ necdum rationis sapientiæque sunt plena, et de quibus unum loquitur ad Deum: Sicut jumentum factus sum apud te (Ps. lxxii, 25), pascentur in loco pinguisimo et spatioso, qui non offert spinas et tribulos, sed quasi terra Israel lacte et melle decurrit, et plenam pascentibus tribuit libertatem. Tauri autem et boves qui operantur terram, id est, Apostoli et viri apostolici, de quibus et apostolus Paulus scriptum interpretatur: Non alligabis os bovi trituranti. Et, Numquid de bobus cura est Deo (I Cor. ix, 9)? Sed utique de his dicit, qui operantur terram suam, et de quibus idem loquitur, Dei agricultura, Dei ædificatio sumus (I Cor. iii, 9). Pater enim agricola est, et Christus vinca (Joan. xv): comedent paleas mixtas cum hordeo ventilato. Legimus quod Isaac hordeum siverit, et quia apud allophylos erat, centariam hordei frugem receperit (Gen. xxvi). Et Osce cornu et dimidio cornu hordei conduxit mulierem adulteram (Osce iii). Salvatore quoque quinque millia virorum qui adhuc sensibus corporis serviebant, et Legem sequebantur Moysi, hordeacris panibus saturaverat (Joan. vi). Qui in alio loco frangens septem Legis panes et in frusta comminuens, quatuor millia viros replevit triticeis panibus, qui evangelicum numerum sequebantur (Math. xv). Istiusmodi populi comedunt et partem palearum; dum in quibusdam sequuntur litteram, et tamen per paleas et hordenum paulatim proficiunt, ut transeant ad frumentum.

(Vers. 25.) *Et erunt super omnem montem excelsum, et super omnem collem elevatum rivus currentium aquarum in die interfectionis multorum, cum ceciderint turres.* In hoc loco Judæi multos interfectos et ruentes turres, ad Romani imperii referunt potentiam, de quibus et Apostolus loquitur (II Thess. vii): *Tantum qui tenet nunc, et tenent, donec de medio fiat.* Quod scilicet in illo tempore tanta beatitudo sit populi Israel, ut non solum valles atque campestris, sed omnes montes et colles aquis fluentibus irrigentur. Nōs autem montes et colles, eos intelligamus, qui in excelsum virtutibus elevati sunt, qui esuriant et sitiunt justitiam (Math. v), quos Dominus provocat ad bibendum. Qui enim biberit de aquis ejus, non sitiet in æternum (Joan. iv). Unde et in psalmo legitur: *Benedicite Dominum de fontibus Israel (Ps. lxxvii, 27).* Et in Evangelio dicitur, quod omnis qui biberit de aquis Jesu, flumina aquæ vivæ fluent de ventre ejus (Joan. vii). Et ad Deum Sanctus loqui-

^a Vatic. *frugum terræ tuæ erit abundans, et pinguis.*
^b Vatic., *qui tunc sensibus, etc.; et paulo post,*

frangens quinque Legis panes, etc.

^c Idem, *per paleas hordei paulatim, etc.*

tur : *Quoniam apud te est fons vitæ (Ps. xxxv, 10)*, de quo purissimum flumen egreditur, super quo rursus Scriptura commemorat : *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei (Ps. xlv, 4)*. Et in alio loco : *Fluvius Dei repletus est aquis (Ps. lxxv, 10)*; ille videlicet, qui loquitur per Jeremiam : *Ne dereliquerint fontem aquæ vitæ (Jer. ii, 13)*. Hoc autem tunc fiet, cum interfecti fuerint, sive perierint plerimi : *Muli enim vocati, pauci vero electi (Matt. xx)*. Et cum ceciderint turres, sive demonum potestates, sive superbi quique et arrogantes et magni in isto sæculo; de quibus et in psalmis dicitur : *Vidi impium elevatum, et exaltatum sicut cedros Libani, et transiri, et ecce non erat, quæsi enim, et non est inventus locus ejus (Ps. xxxvi, 35, 5)*. Has turres ædificare cupiebant (*Genes. xii*); qui moverunt pedes suos de Oriente, quorum li. gæ in Babylone confusæ sunt, et illi, super quos cecidit turris Siloæ (*Luc. xiii*).

(Vers. 26.) *Et erit lux lunæ, sicut lux solis, et lumen solis erit septuplum sicut lux septem dierum, in die qua alligaverit Dominus alnus populi sui, et percussuram plagæ ejus sanaverit. LXX : Et erit lumen lunæ, sicut lumen solis, et lumen solis septuplum, in die quando sanaverit Dominus contritionem populi sui, et dolorem plagæ suæ curaverit.* Miror quomodo in presenti loco verba Hebraica LABANA (לבנה), et נאמה (נאמה), quæ Aquila interpretatur *album et calidum*, per quæ lunam solenque significat supra idem LXX *laterem et murum* transtulerint, in eo loco ubi scriptum est : *Et erubescet luna, et sol confundetur.* Pro quo illi interpretati sunt, *liquefient lateres, et ruet murus*, et tunc idem sequentes Hebraicum, **415** *lunam solenque* transtulerint. Unde mihi dater suspicio, non eos errasse a principio, sed psalutim scriptorum vitio depravatos. Neque enim fieri potest, ut qui in hoc loco eadem verba bene interpretati sunt, in superioribus erraverint. In die ergo interfectionis multorum, cum arrogantes superbi que corruerint, et qui posuerunt in cælum os suum, didicerint esse se terram, erit lumen lunæ, sicut lumen solis : quando dederit Do-

minus cælum novum, et terram novam, et transierit habitus mundi hujus, ut luna et sol laboris et cursus sui præmia consequantur. Et tunc expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei præstolatur : quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei (*Rom., viii, 19*) : licet ea quidam [*Al. quidem*] organa lucis intelligentes, insensibilia esse contendant. Luna ergo solis fulgorem accipiet. Nec mirum hoc de clarissimo sentire elemento, cui principatus noctis est traditus, cum de sanctis quoque scriptum sit : *Fulgebunt justi quasi sol (Math. xiii, 43)*. Et sol septuplum lumen accipiet : sicut fuit lux septem dierum, quando ab initio creatus est mundus (quamquam *septem dies*, Septuaginta non transtulerint) quando Dominus alligaverit vulnus populi sui, sive sanaverit contritionem populi sui : quando implebitur **416** illud quod scriptum est : *Fugiet dolor, et mæror, et gemitus (Isa. xxxv, 10)* : quando subintrante plenitudine gentium, salvus fiet omnis Israel; aut certe quando ultio eorum venerit, quorum sub altari clamant anima : *Usquequo non ulcisceris sanguinem nostrum de his qui habitant in terra (Apoc. vi, 19)*? Et hoc considera quod non dixerit, quando sanaverit contritionem populi sui Israel, sive Jacob; sed absolute, populi sui, ut omnes Deo significet servientes. Quidam locum istum et omnia quæ in hoc repromissionum capitulo continentur, ad cælestem referunt Jerusalem, et ad reversionem populi ejus, quando implebitur illud quod scriptum est : *Cælum et terra pertransibunt (Math. xxiv, 35)*. Alii ad Eliæ tempora, et ipsum dicunt esse de quo supra scriptum est : *Erunt oculi tui videntes præceptorum tuum et aures tuæ audient verbum post tergum mœnentis* : tunc de montibus et collibus, juxta fabulas poetarum, et Saturni aureum sæculum lactis rivos fluere, et de arborum foliis stillare mella purissima. Quæ qui recipiunt, mille quoque annorum fabulam, et terrenum Salvatoris imperium Judaico errore suscipient, non intelligentes Apocalypsim Joannis in superficie litteræ, medullata Ecclesiæ sacramenta contexere.

LIBER DECIMUS.

415-416 Decimus Liber, quem nunc habemus in manibus, nono et undecimo minor erit numero versuum, non sensuum magnitudine. Sequitur [*Al. sequitur*] enim eum Sennacherib atque Rabsacis, et Ezechia regis historia, quæ nec jungi cum præcedentibus poterit, propter enormem voluminis magnitudinem [*Al. longitudinem*], nec dividi propter

^a *Super responsionem.* etc. Aliquot mss. eodices legunt *super sponsione*; quod Erasmus et Marianus secuti sunt, non intelligentes nullam esse *sponsionem* Hieronymi adversus quam missitaret Rufinus scorpium sepe comparatus; sed responsionem Prefationis Commentarii in Danielem, qua sese tuetur Hieronymus dicens : *Et miror quosdam μωρῶτα ποιοῦσιν indignari mihi, quasi ego decurtaverim librum, quum*

gestorum continentiam. Itaque ut voluisti, virgo Christi Eustochium, et ut in commune placuit, sicut et superiores ante dictavi, et hunc et reliquos, si Christus annuerit, dictabo libros : ut prophetias sibi copulem, nec eas inter se lacerem atque dispergam, in alterius finem, et alterius principium. Audio præterea scorpium, mutum animal et venenatum, super

et Origenes, et Eusebius, et Apollinaris, alique Ecclesiastici viri et Doctores Græciæ, has, ut dixi, Visiones non haberi apud Hebræos fateantur, nec se debere respondere Porphyrio pro his quæ nullam Scripturæ Sancitæ auctoritatem præbeant. Hæc erat responsio, non sponsio quam Rufinus carpere et ad calumniam trahere nitentur.

MARTIAN.

responsione quondam Commentarioli mei in Da-
nielium prophetam, nescio quid messitare, immo
ferire conari in suo ^a page mortuum. Cujus nomen
et lugubres cantilenæ necdum mihi prodita sunt, et
idecirco dilata responsio: magisque obediendum tibi
est, et sancto atque eruditissimo viro fratri tuo
Pammachio, qui insatiabili studio me per litteras
cogit, ex ipso Isaia, transire ad Ezechiel, cum ego
et stas et corporis imbecillitate confectus, notario-
rumque penuria, qui me possent suis ministeriis ad-
juvare, in eodem adhuc luto hæsitarem, et vix partem
Isaia mediam in hoc volumine finituum esse me
credam. Quod si, ^b te orante, complevero, arri-
pienda erunt et reliqua, quæ a quartodecimo Ezechias
regis anno habebant initio.

417 (Vers. 27 seqq.) *Ecce nomen Domini venit de
longe: ardens furor ejus et gravis ad portandum. Labia
ejus repleta sunt indignatione, et lingua ejus quasi
ignis devorans. Spiritus ejus velut torrens inundans
usque ad medium colli, ad perdendas gentes pro nihili,
et frenum ^c erroris quod erat in maxillis populorum.
Canticum erit vobis, sicut vox sanctificatae solemnita-
tis, et lætitia cordis, sicut qui pergit cum tibia, ut in-
tret in mentem Domini ad sortem Israel. LXX: Ecce
nomen Domini venit post tempus multum: ardens fu-
ror cum gloria, eloquium labiorum ejus, eloquium iræ
plenum, et ira furoris sicut ignis devorabit, et spiritus
ejus sicut aqua in valle, trahens veniet usque ad col-
lum, et dividetur ut conturbet gentes super errors
vano, et abjicietur error, et assumet eos in conspectu
eorum. Numquid semper oportet vos lætari et ingredi
in sancta mea jugiter, quasi festa celebrantes atque
gaudentes, ut ingrediamini cum tibia ad montem Do-
mini ad Deum Israel? Dicamus primum juxta He-
braicum. Pendent ex superioribus, quæ dicuntur.
Cøripuerat sermo propheticus eos, qui contempto
auxilio Dei, propter Babyloniorum metum ad Ægy-
ptios confugiebant, et est comminatus descendenti-
bus, ibi eos esse morituros. Rursusque post pœnas,
eos qui illum audire voluissent [*Al. noluis-erunt*], non
solum sub Zerobabel, Ezra, et Nehemia in Jerusalem
habitaturus esse promittit, sed majorem cunctis cre-
dentibus verbo Dei, in consummatione mundi beati-
tudinem pullicetur, quando per omnes montes et
colles current aquarum flumina, et interfecti mul-
tis, cadent turres. Luna quoque et sol clarius lumen
accipient, quando vulnus populi sui Dominus alliga-
verit atque sanaverit. Licet hæc quidam *ὀραβολο-
γία*, **418** Cyri temporibus, qui captivitatem populi
relaxavit, in terra Judæa expleta contendant. Quia
igitur hinc et obedientibus præmia repromissa sunt,
nunc econtrario malis et contemptoribus supplicia*

nuntiantur, quod Dominus impleat ergitationem
suam, et ad puniendos longo post tempore veniat
peccatores, et in cunctos sententiam proferat, spiri-
tuque oris sui interficiat impium, quem frenum ap-
pellat fetus populorum: non quo subjectos r-goret,
sed quo subditos sibi traheret ad ruinam. Ponit
quoque similitudinem torrentis usque ad collum in-
undantis, ut finem omnium venisse testetur. Sicut
caulm torrens suffocat eum, ad cuius collum usque
pervenerit: sic judicium Dei neminem impunium
abire patietur. Cum autem frenum, quod in maxillis
erat omnium gentium, cum subditis ei gentibus per-
didit, et ad nihil deduxerit: tunc vobis, inquit,
sanctis, qui meis jussionibus obeditis, erit canticum,
sicut ^d vox sanctificatae solemnitatis, quando egre-
di estis de Ægypto, et in solemnitate Paschæ jugum
servitutis Ægyptiæ projecistis, dicentes in mari Ru-
bro Pharaone submerso: *Cantemus Domino, glo-
riose enim magnificatus est* (Exod. xv, 1): et cordis
tanta lætitia, ut imitemini eos qui ad templum pri-
mitiva portantes, et in Dei torcularia deferentes mu-
nera, pergunt cum tibia, cordis gaudia carmine de-
monstrantes. Hæc juxta Hebraicum brevi sermone
perstrinxit. In utraque autem editione annotandum est,
quod non Dominus, sed nomen Domini post multum
tempus adveniat, de quo in Psalmis dicitur: *Benedic-
tus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, et il-
luxeit nobis* (Ps. cxvii, 26). Et ipse loquitur in Evan-
gelio: *Ego veni in nomine* **419** *Patris mei, et non sus-
cepistis me* (Joan. v, 43). Pulchreque post multum
tempus venire dicitur, loquente humana impatientia:
*Uaquequo, Domine, oblivisceris me in finem? quamdiu
averis faciem tuam a me* (Ps. xii, 1)? Ardens quoque
furor ejus venit cum gloria, ut quem in humilitate
contempsimus, in majestate timeamus. Hoc ipsum
et in psalmis scriptum est: *Deus manifeste* [*Al. ma-
nifestus*] *veniet, Deus noster et non silebit. Ignis in
conspectu ejus ardebit, et in circuitu ejus tempestas ve-
lida* (Ps. xlix, 3, 4). Ipse enim loquitur in Evan-
gelio (Luc. xii, 49): *Ignem veni mittere super terram, et
quam volo ut ardeat!* Rursus in alio psalmo legitur:
Vox Domini intercedentis flammam ignis (Ps. xxvii, 7),
ut quidquid in mundo est sceni, liquorum, et stipu-
læ, ^e rapiens flamma consumat. Unde et Deus ignis
dicitur esse consumens (Deut. iv). Quodque infor-
tatur: *Ira furoris ejus quasi ignis devorabit*, plerique
nostrorum iram furoris Domini diabololum interpre-
tantur, cui tradimur ad puniendum, qui juxta li-
brum Samuelis commovit David, ut numeraret po-
pulum Dei (II Reg. xxiv). Et Apostolus loquitur:
*tradere hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut
spiritus salvus fiat* (I Cor. v, 5). Hic autem ipse fu-
ror, et ira furoris Domini nihil suo faciet arbitrio,

^a Vatic., in suo opere mortuum.

^b Idem, quod si, ut teor, complevero.

^c Duo mss., et frenum errare faciens, quod erat, etc. Paulo post pro sicut vox erat antea sicut vox, libro refragante Hebræo textu *וְכֵן* et Hierony-
miana versione,

^d Atque hic hiedem de causis contextuque ipso exigente vox, pro vox restituitus.

^e In Vatic., sapiens flamma; quemadmodum alibi non uno in loco scriptum ab Hieronymo observa-
mus.

sed quod sibi fuerit imperatum. Unde sequitur: *A Eloquentium labiorum ejus, eloquium iræ plenum. Spiritus quoque ejus quasi aqua in valle, trahens veniet usque ad collum, ut supplicia super peccatores faciat redundare. Qui dividetur pro qualitate meritorum, ut perdat a quo conturbet gentes, quas vanus error seduxerat, et se intelligant supplantatas. Unde ad hujuscemodi homines dicitur, qui in mundi hujus potentia prævalebant, et suo delectabantur errore, non ens semper hoc esse facturos. Præcipueque locum istum et totam continentiam capituli adversus hæreticos et omnia dogmata, quæ sunt contraria veritati, dicta quidam nostrorum putant, quod cum judicii tempus advenerit, nequaquam ingrediantur sancta ejus et montem, id est Ecclesiam Domini: ne sub religionis nomine divites congregent, abutanturque luxuria, quasi Domini festa celebrantes. Judæi de Gog et Magog gentibus, quas putant ab Aquilone venturas, id est, de Scythiæ partibus, hæc intelligunt, 420 super quibus Ezechiel plenius loquitur (Ezech. xix).*

(Vers. 30 seqq.) *Et auditam faciet Dominus gloriam vocis ejus, et terrorem brachii sui ostendet in commutatione furoris et flamma ignis devorantis: allidet in turbine et in lapide grandinis. A voce enim Domini pavebit Assur virga percussus, et erit transitus virgæ fundatus: quam requiescere faciet Dominus super eum in tympanis et in citharis, et in bellis præcipuis expugnabit eos. Preparata est enim ab heri Thopheth, a rege preparata profunda et dilatata, nutrimenta ejus ignis, et ligna multa: status Domini sicut torrens sulphuris succendens eam. LXX: Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ, et furorem brachii sui ostendet cum furore et ira: et flamma ignis devorante fulminabit vehementer, et sicut aqua et grande descendens cum vi. Ad vocem enim Domini superabuntur Assyrii plaga qua percussit eos, et erit ei per circuitum, unde habebat spem auxilii, in quo confidebat, ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt contra eam ex commutatione. Tu enim ante dies decipieris: numquid et tibi regnum paratum est? Vallem profundam, ligna posita, ignem et ligna multorum; furor Domini, sicut nullis sulphure succensa. Poteram juxta Hebraicam quid mihi videretur currens legentibus indicare; sed quid faciam quorundam stultis, qui nisi et LXX interpretum editionem disseruero, imperfectum opus me habiturum esse denuntiant? Sequar igitur ceptum ordinem disserendi. Vox Domini atque præceptum omnibus nota sunt, et fortitudo brachii illius cunctis patebit, quando retributionis tempus advenerit, flammæ et turbine, grandinæque magnitudine, et pondere lapidum deseretur. Super quo Ezechiel in prophetia, ut diximus, Gog et Magog, pleno sermone scribit (Ezech. xxxviii, et xxxix). Ad vocis ejus imperium pavebit Assur virga percussus. Omnis impius, omnis imitator gentis inimicæ: non quo in die judicii solus sit feriendus Assyrius,*

sed quo per Assyrium diabolus intelligamus. Denique sequitur: *Et erit transitus virgæ fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum. Et est census: Nequaquam enim virga percussit, et eam rursus levabit, ac more cadentium finem faciet verberandi; sed quasi fundatam et alta radice delixam, in penis ejus 421 faciet permanere. Quod si ita intelligitur, ubi erit penitentia diaboli: præsertim cum dicatur peccatoribus: Ita in ignem æternum, quem præparavit Deus diabolo et angelis ejus (Matth. xv, 41). In tympanis et in citharis, et bellis præcipuis expugnabit eos, demones videlicet et omnes impios cum gaudio omnium Dominus expugnabit. Ab heri quippe et a præterito tempore preparata est a rege Domino a Thopheth, id est, lata et spatiosa gehenna, quæ eos æternis urat ardoribus. Nutrimentum ejus et fomes ignis est, et ligna multa, id est, flamma perpetua et supplicia peccatorum. Et quoniam sicut de camino et fornace ignis ardentis, propheticus sermo prædixerat, servat metaphoram, ut statu et spiritu ac voluntate Domini hanc succendi sciamus, mixto sulphure, quod flammam, excitat, ut faciat acriora tormenta. Porro quod juxta LXX dicitur: Ad vocem Domini superabuntur Assyrii plaga, cum percussit eos, et erit ei in circuitu unde fuerat et spes auxilii, in quo confidebat: ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt adversum eum ex commutatione, illud significat, quod adversum diabolus consurgant, qui ei quondam sublimi fuerant, et cum gaudio atque lætitia dimicent contra eum ex commutatione subita: dum intelligentes errorem suum, destrunt eum a quo decepti fuerant. Diciturque ad illum, quod ab initio se ipse deceperit, regnum suum arbitrans sempiternum, cui parata sit gehenna et æterna supplicia.*

(Cap. XXXI. — Vers. 1 seqq.) *Vos qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, in equis sperantes, et habentes fiduciam super quadrigis, quia multæ sint [Al. sunt], et super equitibus, quia præcalidi nimis, et non sunt confisi super Sanctum Israel: et Dominum non requisierunt. Ipse autem sapiens adduxit manum, et verba sua non abstulit, et consurgit contra domum pessimum, et contra auxilium operantium iniquitatem. Ægyptus homo et non Deus: et erunt eorum caro, et non spiritus: et Dominus inclinabit [Al. inclinabit] manum suam, et corrumpet auxiliator, et cadet cui præstatur auxilium, simulque omnes consumentur. Post onus jumentorum Austri, et eos qui portabant in Ægyptum divitias suas ad populum, qui eis prodesse non poterat, qui sperabant auxilium 422 in fortitudine Pharaonis, et habebant fiduciam in umbra Ægypti, sub specie reverentis in Jerusalem, et captivitatis laxandæ sub Cyro, de consummatione sæculi, et de perfecta justorum beatitudine sermo propheticus nuntiavit: nunc revertitur ad eosdem, ad quos supra locutus fuerat ne descenderent in Ægyptum. Et hoc inter præsentem locum est et præteritum, quod*

* Antea erat Thopheth: mas. vero Thopeth legunt.

lūi præcipitur tribui Judæ, ne descendant in Ægyptum; hic quia contempto imperio Domini, descensuri sint, prophetatur: et quod a Nabu:hodonosor rege Babilonio, tam Israel quam Ægypti, tam persæ quam auxiliores pariter trucidantur. De quo Jeronias plenissime loquitur (*Jerem. XLII*). Væ ergo his qui descendant in Ægyptum, et Chaldeorum metu, Domini præcepta contemnunt, sperantes in idololatris, qui Dei cultum habere se jactant; et in eorum auxilio confidentes, nesciunt scriptum: *Fallax equus in salutem (Ps. xxxii, 17)*; habentque fiduciam super quadrigis et curribus et equibus; nec recordantur illius Cantici: *Equum et ascensorem dejecit in mare (Exod. xv, 1)*. Et non sunt confisi super Sanctum Israel, qui manentibus in terra Judææ, suum per Jeremiam pollicebatur auxilium. Et *Dominum non requisierunt*; non quo non requisierint; sed quo requisiti verba contempserint. Unde et de malis sacerdotibus dicitur: *Qui devorant plebem meam, Dominum non invocaverunt (Ps. LII, 5, 6)*. Ipse autem sapiens, id est, Dominus, adduxit malum super eos, et pessimum, videlicet Nabuchodonosor, sive absolute malum, rem significans, non personam: et verba sua non abstulit, quæ locutus fuerat per Prophetas. Quamodrem consurgit super tribus Judam domum pessimorum, et contra auxilium Ægyptiorum, qui operantur iniquitatem. *Ægyptus enim, sive Ægyptius, ut LXX translulerunt, homo est, et non Deus: et equi eorum caro, et non spiritus*. Unde et in Jeremia scriptum est: *Maledictus homo qui spem habet in homine, et firmavit carnem brachii sui, et a Domino recessit cor ejus. Et erit quasi myrica in deserto, quæ non videbit cum venerint bona (Jerem. xvii, 5, 6)*. Et in alio loco scriptum est. *Vana salus hominis (Ps. LIX, 13)*, sive, ut melius habetur in Hebræo, *in homine*. Cumque Dominus manum suam extenderit **423** ad puniendum, vel declinaverit, sub metaphora aurigæ, et frenos eorum currituum relaxat, corruet auxiliator Ægyptus, et Israel cui prestabatur auxilium. Quæ quidem possumus intelligere et super his qui persecutionis tempore et tribulationis atque angustia non confidunt in Domino, sed in Ægyptiorum, id est, sæcularium hominum auxilio; nescientes Abraham periclitatum in Ægypto, et Dei populum luto et lateribus in illa regione servisse, quæ spiritualiter appellatur fornax ferrea. Unde et in Apocalypsi Joannis legitur: *Locus in quo crucifixus est Dominus, spiritualiter vocatur Sodoma et Ægyptus [Al. Ægyptius] (Apoc. xi, 8)*.

(Vers. 4, 5.) *Quia hæc dicit Dominus ad me: quomodo si rugiat leo et catulus leonis super prædum suam, cum occurrerit ei multitudo pastorum, a voce eorum non formidabit, et a multitudine eorum non pavebit: sic des-*

cedet Dominus exercituum, ut prælietur super montem Sion, et super collem ejus. Sicut aves volantes, sic proteget Dominus exercituum Jerusalem, protegens et liberans, transiens et salvans. In manifestis unam ponimus editiorem, maxime ubi nulla diversitas sensuum est. Cæcis in Ægypto Israelitis et Ægyptiis, in quorum auxilio confidebant, revertentur [Al. revertuntur] in Jerusalem, Cyro regnante, captivi. Et per duas similitudines, Domini, qui se fore adjutorem promiserat, fortitudo monstratur. Sicut leo et catulus leonis curiens, si cernat ovium gregem, nulla pastorem voce terretur, et multitudinem eorum concius virium suarum despicit: sic Dominus exercituum præliabitur, non contra montem Sion et collem ejus, super montem Sion contra adversarios illius.

B Dicamus et aliam comparisonem: Quomodo aves ut defendant sætus suos, nidos supervolant, et sive serpentem, sive hominem viderint, avesque alias ad pullos suos accedere, oblitæ imbecillitatis, rostro pugnant et unguibus, doloremque pectoris garrula voce congeniunt: sic Dominus proteget Jerusalem, et liberabit eam transiens, atque salvabit. Pro *transeunte*, in Hebræo ^a *Phass*: in tribus, præter LXX, interpretibus *ὑπερβαίων* ponitur. Ex quo manifestum est, *Pascha*, hoc est, *Passio Domini*, **424** non passionem significare, sed transitum. Quod autem Dominus in similitudinem avium protector fuerit super Jerusalem, in Evangelio ipse testatur: *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt (Matt. xxiii, 37)*: quoties [Al. quotidie] volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas, et noluiti? Et in Deuteronomio dicitur de Domino: *Expandit alas suas, et suscepit eos, et portavit eos in humeris suis (Deut. xxxii, 11)*.

(Vers. 6 seqq.) *Convertimini, sicut in profundum recesseratis, filii Israel. In die enim illa abjiciet vir idola argenti sui et idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestras in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, et gladius non hominis vorabit eum: et fugiet non a facie gladii, et juvenes ejus vectigales erunt. Et fortitudo ejus a terrore transibit, et pavebunt fugientes principes ejus, dixit Dominus, cujus igitur in Sion, et caminus ejus in Jerusalem.* ^b LXX: *Convertimini, sicut in profundum recesseratis, filii Israel. In die enim illa abjiciet vir idola argenti sui, et idola auri sui quæ*

D *fecerunt vobis manus vestras in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, et gladius non hominis vorabit eum, et fugiet non a facie gladii; juvenes ejus superabuntur: petra enim circumdabuntur quasi vallo, et vincuntur; qui autem fugerit, capiatur. Hæc dicit Dominus: Beatus qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem. Pugnante Domino super montem Sion contra adversarios ejus, et protegente eam im-*

^a In Hebræo *Phass*. Ita legunt omnes mss. codices nullo excepto: at Erasmus et Marianus vocem Hebræam panctis Masoretharum instructam, nempe *ὑπερβαίων*, in textu Hieronymiano ponere maluerunt. MARTIAN.

— Consule Commentarios in Michæam, et in Mat-

thæi cap. xxvi.

^b Duo Vatic. atque unus Palat. ms. LXX, cum similiter priora translulerint, in fine suæ dixerunt, accipientes: *Juvenes ejus superabuntur*, etc. Et res quidem vera non aliis quam in hæc verbis eos vides ablatere.

tar avium: Convertimini, o filii Israel: sive ut Symmachus transtulit: *Agite paenitentiam, qui profundo consilio atque peccato a Domino recessistis.* Si enim hoc feceritis, abijcietes idola aurea atque argentea, quae vobis fuerunt in peccatum, propter quae urbs vestra capta est: cadet Assur, cujus metu nunc fugitis, non gladio hominum, nec exercitus robore, sed Dei potentia. Significat autem Angelum, a quo centum octingenta quinque millia Assyriorum una nocte deleta sunt. Ipse quoque rex Assyrius fugiet non hominum gladium, sed iram Dei: ita ut juvenes illius atque robusti, vectigales fiant Medis, de quibus supra contra Babylonem dicitur: *Eccae ego suscitabo vobis Medos.* Et fortitudo Assyrii Domini terrore transibit **425** atque praeriet, omnesque principes illius perirent. Dixit enim Dominus atque pollicitus est, cujus dixisse, fecisse est: et qui habet ignem in Sion, et cinerem in Jerusalem, ut adversarios suos instar stipulae atque liquorum egrediens de Jerusalem flamma consumat. Alius hoc quod dicitur: *In die illa abijciet vir idola argenti sui,* et reliqua, sic interpretatur, ut post reditum de captivitate Babylonia usque ad adventum Christi, nunquam filii Israel idola coluisse testetur. Assyrium quoque in praesenti loco significari, non ab Angelo, sed a Medis esse superandum, quod vetustissimum et quoddam potens regnum, post offensam Domini deletum sit, victoribusque servierit. Nazaraei locum istum sic intelligunt: O filii Israel, qui consilio pessimo Dei filium denegastis, revertimini ad eum et ad Apostolos ejus. Si enim hoc feceritis, omnia abijcietis idola quae vobis prius fuerant in peccatum, et cadet vobis diabolus, non vestris viribus, sed misericordia Dei: et juvenes ejus qui quondam pro illo pugnaverant, erunt Ecclesiae vectigales, omnisque fortitudo et petra illius pertransibit: philosophi quoque et omne dogma perversum ad crucis signum terga convertent. Domini quippe sententia est, ut hoc fiat: cujus ignis sive lumen est in Sion et cibus in Jerusalem. Ignis et lumen Hebraice eisdem scribantur litteris **ALEPH. VAU, RES**; quod si legatur **VA, ignem sonat: si ON, lucem.** Illic ideo dictum est, quia pro igne, quem solus interpretatus est Symmachus, Aquila et Theodotio lumen transtulerunt. Quid sibi autem velit quod in Septuaginta legitur: *Petra circumdabuntur quasi vallo, et vincuntur: qui autem fugerit, capietur:* scire non valeo. Nisi forte hoc possumus dicere, quod juvenes regis Assyrii qui vincendi sunt atque capiendi, ita circumdatur petra, hoc est, fortitudine Domini, quomodo vallo circumdatur civitas. Porro quod sequitur: *Beatus qui habet semen in Sion, et domesticos in Jerusalem,* sic interpretari possumus, ut dicamus praesentis loci sensui convenire, quod exhortetur sermo divinus fugientes in Aegyptum, reverti in Jerusalem, et illos procreare. Cui tanta beatitudo promittitur, ut Domini defendatur et protegatur auxilio. **426** Et in

alio loco de ea scriptum sit: *Erit gloria domus hujus notissima super priorem* (Aggaei II. 10). Quod et ad Ecclesiam referri potest, visionem pacis et speculam, de qua scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Ps. LXXVI, 2). Et alibi: *Fluminis impetus laetificat civitatem Dei* (Ibid. XLV, 3). In hac enim ignis est et cinerem, qui devoret peccatores, et ligna, foenum, stipulamque consumat; sive lumen et cibus, ut Justorum claritas, et peccatorum poena monstratur.

(Cap. XXXII. — Vers. 1 seqq.) *Eccae cum justitia regnabit rex, et principes in judicio praerunt. Et erit vir sicut qui absconditur a vento, et celat se a tempestate: sicut rivi aquarum in siti, et umbra praeter prominentem in terra deserta. Non caligabunt oculi videntium, et aures audientium diligenter auscultabunt. Et cor stultorum intelliget scientiam, et lingua balborum velociter loquetur et plane. Non rocabitur ultra is qui insipiens est, princeps: neque fraudulentus appellabitur magnus. Fatuus enim fatua loquetur, et cor ejus faciet iniquitatem, ut perficiat simulationem, et loquatur ad Dominum fraudulenter, et vacuofaciat animam esurientis, et potum sitiienti auferat. Fraudulenti vasa pessima sunt: ipse enim cogitationes concinnavit ad perdendos miles in sermone mendacii: cum loqueretur pauper iudicium. Princeps vero ea quae digna sunt principe cogitabit, et ipse super duces stabit. LXX: Eccae enim rex justus regnabit, et principes cum judicio praerunt. Et erit homo occultans sermones suos, et abscondetur quasi ab aqua quae fertur: et apparebit in Sion, sicut fluvius currens, inclivus in terra sitiienti, et nequaquam erunt confidentes in hominibus: sed aures suas ad audiendum dabunt, et cor infirmorum attendet auditui: et lingua balbutientium cito discent loqui pacem: et nequaquam dicent stulto ut princeps sit, nec ultra dicent ministri tui, tace. Fatuus enim fatua loquetur, et cor ejus vana intelligit ad perficiendam iniquitatem, et loquendum ad Dominum errorem, ut dispergat animas esurientes, et animas sitiientes vacuas faciat. Consilium enim pessimorum iniqua cogitabit: interficere humiles sermonibus iniquis, et dissipare verba humilium in judicio. Pii autem sapientiam cogitarunt, et hoc consilium permanet. Juxta LXX Interpretes qui dixerunt: Eccae enim rex justus regnabit, et **427** principes cum judicio praerunt, quae sequuntur superioribus copulanda sunt, his videlicet, in quibus prius capitulum finitum est: *Beatus qui habet semen in Sion, et domesticos in Jerusalem.* Juxta Hebraicum finita prior Propheta, de his qui in Aegyptum descenderant: nunc alterius vaticinationis exordium est, de adventu scilicet Christi et Apostolorum ejus. Iste enim rex regnabit juste: non accipiens personam in judicio, et principes illius cum veritate praerunt, causas, non homines considerantes. Et quicumque sub ejus umbraculo fuerit, sic tatus erit in tribulationibus et angustiis, et in mundi istius tempestate, quomodo qui ventum et turbinem fugiens, se tuto abscondit loco; et qui pu-*

* Unus vatic., quod sequitur in LXX. *Beatus, etc.*

rissimos fontes invenit in deserto; et qui in veho-
mentis motu solis ardore cuncta torrente, sub promi-
nentis saxo requieverit. Ubi nos diximus: *sicut rivus
aquarum in siti*, Septuaginta transtulerunt: *et appa-
rebit in Sion quasi fluvius currens*. Verbum enim He-
braicum, de quo supra disputavimus, בְּאֵיזוֹן (בְּאֵיזוֹן),
quod dicitur in siti, sive in siccitate, et in irivio, Se-
ptuaginta et Theodotio, in Sion interpretati sunt:
pro סֵיוֹן, id est, siti, legentes סֵיוֹן, quæ eisdem lit-
teris scribitur. Cum ergo Christus regnaverit, et
principes ejus præfuerint in judicio, non caligabunt
oculi credentium, et aures audientium diligenter
attendent, quæ prius surdæ erant, et cor quondam
stultorum intelliget scientiam, et lingua balbutien-
tium atque mutorum, quæ Christum sonare non po-
terat, pleno apertoque sermone Dominum constite-
bitur. *Non vocabitur ultra is qui stultus est, princeps*
(I Cor. 1). Stultum enim fecit Deus sapientiam hujus
seculi. *Neque fraudulentus doctor atque perversus
appellabitur magnus in populis*: Scribæ videlicet et
Pharisæi, quibus Dominus loquebatur: *Sulti et cæci,
quid majus est, aurum an templum quod sanctificat
aurum* (Matth. xxiii, 17). Fatuus enim satius loque-
tur, pro quo in Hebraico scriptum est: נָבָל נָבָלָא
בְּבַלְלָא (נָבָל נָבָלָא בְּבַלְלָא). Hoc dicimus, ut verba
Abigail exponamus, dicentis de Nabal Carmelio:
Secundum nomen suum insipiens est (I Reg. xv, 25).
Vere enim fatuus situs loquebatur, et cor ejus perficit
iniquitatem, qui ibi timuit ubi אֱלֹהִים non erat timor,
et abutebatur stultitia pro sapientia, dicens: *Hic si
es Deus esset, non solveret sabbatum* (Joan. ix, 16).
Quod neque hodie facit magister synagogarum, ut
perficiat simulationem, pro qua in Hebraico scribitur
עֲוָן (עֲוָן), id est, *deceptio*. Unde apertus ad
Pharisæos dicitur: *Vos vobis Scribæ et Pharisæi hypo-
critæ* (Matth. xxiii, 14). Et loquatur, inquit, ad Do-
minum *fraudenter*: *Magister, scimus quia ex Deo
es, et quod ad te non pertinet de hominibus, licet
omnium dari Cæsari, an non* (Ibid., xxii, 16, 17). Qui
vacantiationis animas esurientis populi, et potum au-
ferunt silentibus turbis, nec ipsi intrantes, nec alios
intrare patientes. Fraudulenti enim doctoris et prin-
cipis omnia vasa et arma [Al. amara] sunt pessima;
qui concinnat dolos ad perdendos simplices in ser-
mone mendacii, dicens ad deceptum populum: *Scr-
iptura et vide, quoniam Propheta de Gallæa non surget*
[Al. resurget] (Joan. vii, 52). Cum loqueretur ad eos
pauper judicium, qui cum dives esset, pro nobis
pauper factus est (II Cor. viii). Vere enim judicium
eis Christus, et justitiam loquebatur, dicens: *Si non
faciatis opera Patris mei, nonne credere mihi: si autem
faciatis, et si mihi non vultis credere, operibus credite*
(Joan. x, 37). Iste pauper qui loquitur. Judicium,
princeps et Dominus, ea quæ principe digna sunt
cogitabit, dicens: *Non veni nisi ad oves perditas do-
mus Israel* (Matth. xv, 14). Et sollicitus erit pro in-

A fidelibus salvare cupiens non credentes; et stabit
super duces sine Apostolorum, quorum ad unum lo-
quitur: *Tu autem homo unanimes, dux meus et notus
meus* (Psal. lvi, 14). Hæc juxta Hebraicum, a quo
LXX non solum verbis, sed et sensibus in plerisque
discordant. Cum enim rex justus regnaverit, et prin-
cipes illius imperaverint cum judicio, erit homo
abscondens sermones suos, homo qui per naturam
Deus est, et abscondet sermones suos, loquens eis in
parabolis (Matth. xii, 21, 23, 24, et xxv). Abscondet
autem quasi ab aqua corrente, a populo scilicet Ja-
dæorum, qui instar aquæ pro magistrorum voluntate
huc illicque fertur et trahitur. Qui homo abscondens
apud incredulos sermones suos, apparebit in Sion,
hoc est, in Ecclesia quasi fluvius inclutus, et decur-
rens in terra silenti. Apparebit enim gentilium popu-
lo, qui prius veritatis patiebatur sitim; et rigabit arva
silitentia fluvius אֱלֹהִים Dei, de quo scriptum est: *Flu-
minis impetus lætificat civitatem Dei* (Psal. xli, 4). Et
in alio loco: *Flumen Dei repletum est aquis*. (Psal. lxxv,
10). Ipse enim loquitur in Evangelio: *Qui sitit, ve-
niat ad me, et bibat. Qui credit in me, sicut dicit Scri-
ptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ* (Joan.
vii, 38). Tunc nequaquam habebunt fiduciam in ma-
gistris; sed præbebunt aures suas ad audiendum
Dominum; et tam corde quam lingua pacem Domini
fatebuntur, deserentes stultos principes et ministros
eorum, qui credentes in Jesum, imperabant silen-
tium. Quæ sequuntur, eundem prope sensum, quem
et Hebraicum, continent; et possunt hereticis co-
captari. Hi enim loquuntur contra Dominum menda-
cium, et pervertunt animas esurientes atque sitien-
tes, et vacuas abire faciunt; ut etiam si quid natura-
liter boni habeant, magistrorum amittant vitio,
quorum omne consilium est, ut perdant humiles in-
quis sermonibus, et dissipent verba humillima in ju-
dicio. In quo pariter annotandum, quod qui ab eis
decepi potest, humilis sit, et terræ coherens.

(Vers. 9 seqq.) *Mulieres opulentes, surgite et audi-
te vocem meam: flite confidentes, percipite auribus
eloquium meum. Post dies et annum, et vos conturba-
bitini confidentes: consummata est enim vindemia:
collectio ultra non veniet. Obstupescite opulentes,
conturbamini confidentes: exultate vos, et confundimini*.
Pro quo Symmachus interpretatus est. *nudamini*:
D sequitur. *Accingite lumbos vestros, super ubera plangite,
super regione desiderabili, super vinea fertili:
super humum populi mei spina et vepres ascendent:
quanto magis super omnes domos gaudii civitatis exultantis?
Domus enim dimissa est: multitudo urbis relicta est:
tenebræ et palpatus factus sunt super opulentes
usque in æternum: gaudium onagrorum paucæ
gregum. Donec effundatur super nos spiritus de excel-
so: et erit desertum in Charnel, et Charnel in saltum
reputabitur. Et habitabit in solitudine judicium, et jus-
titia in Charnel sedebit. Et erit opus justitiam pas: et*

• Vult., oculi sidentium, et aures, etc.
b In eodem pauper desideratur.

• Duo Vult., et mihi non vultis, etc.

cultus justitiæ silentium : et securitas usque in sempiternam. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, et in tabernaculis fiduciæ, et in requie opulenta. Grando autem in descensione salus, et humilitate humiliabitur civitas. **430** *Brati qui seminatis super omnes aquas, immittent es pedem bovis et asini.* LXX, pro tenebris et palpatione, quæ factæ sunt super speluncas usque in sempiternum, transtulerunt, et erunt villæ tam speluncæ usque in æternum : quod in Hebraico dicitur OPHEL (פֶּהֶל) et BKEN (בְּכַן), quas Hebræi duas turres in Jerusalem fuisse arbitrantur, excelsas atque firmissimas, quæ his appellantur nominibus. Quarum prior interpretatur tenebræ, sive nubilum, quod usque ad nubes erigeret caput. Altera, probabilitas et firmitas, sive, ut Symmachus vertit, inquisitio : eo quod in contempnendo culmine ejus oculi fallerentur. In fine quoque capituli ita interpretati sunt : *Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant.* Post vocationem gentium, quando Christus rex imperaverit cum justitia, et principes ejus, Apostoli et apostolici viri præfuerint credentibus cum judicio, dirigetur sermo propheticus ad mulieres opulentas, quas vel nobiles Judææ, vel synagogas illius temporis, vel ut plerique arbitrantur, matronas divitum quondam populi Judæorum debemus accipere, quibus quasi jacentibus dicitur post ruinam : *Surgite* ; et nihilominus appellantur *filii confidentes*, sive *sperantes* : præcipiturque eis ut audiant sermones Domini, et recordentur dierum et anni, de quo in consequentibus a dicturi sumus, ipso Salvatore dicente : *Sotritus Domini super me, propter quod unxit me : evangelizare pauperibus misit me : prædicare captivis remissionem, et cæcis visum : vocare animum Domini acceptabilem* (Luc. iv, 18, 19), et ipsa recordatio fiat eis juxta Septuaginta in dolorem cum spe, ut plangent se Dominum denegasse, et spem habeant salutis, si egerint penitentiam. Dicit enim vindictam consummatam, et post ultimam vastitatem, quæ sub Vespasiano et Tito Adrianoque accidit, nequaquam aliam captivitatem esse venturam, nec remansuros botros in populis, qui deinceps colligendi sunt. Unde provocantur ad planctum, et jubentur nudare pectora, et accingere lumbos suos, eo quod regio quondam desiderabilis, et vinea fertilis, de qua scriptum est : *Ego plantavi te vineam fructiferam, totam veram : quomodo conversa es in amaritudinem vitis alienæ* (Jer. ii, 21) ? Romano vastante, delata sit. *Super humum, inquit, populi mei, spinæ et vepres, sive fenum ascendet.* Et est sensus : Si terram Judæam, quæ repromissionis terra est, spinæ repleverunt et vepres, quanto magis alias civitates quæ plene sunt gaudio, et quæ illud evangelicam consequentur : *Væ qui gaudetis nunc, quoniam plerabitur* (Luc. vi, 25) ! Dominus [Al. Domus] enim, id est, templum meum dimissum est, dicente me ad Apostolos : *Surgite, abemus hinc* (Joan. xiv, 31) ; et ad incredulos : *Relinquetur vobis domus vestra deserta*

(Luc. xv, 55). Adyta Templi, et secreta mysteria, palpabiles tenebræ possederunt, et facta sunt nequaquam cellaria vasorum Domini, sed speluncæ usque in sempiternum. Audierant enim a Domino Salvatore (Matth. xxi, 43) : *Domus Patris mei, domus orationis vocabitur : vos autem fecistis eam speluncam latronum.* Gaudium, inquit, onagrorum, pascua gregum. Quod vel juxta litteram intelligendum est, eo quod deserta sint omnia ; vel spiritualiter, quod expulso Israele, feri homines et Dei notitiam non habentes, habitent in Judæa. Et hoc fiat donec effundatur super nos spiritus de excelso, quem Salvator ascendens ad Patrem, credentibus remisit, dicens : *Ecce ego vado, et mittam vobis Paracletum Spiritum veritatis* (Joan. xvi). Et rursum : *Donec accipiatis de excelso virtutem* (Luc. xxiv, 49). Quodque supra dixerat : *Adhuc medicum, et erit Libanus in Charmel, et Charmel in saltum reputabitur : et audient in die illa surdi verba libri, et de tenebris, et culigine oculi cæcorum videbunt* (Supra, xxi) ; nunc aliis verbis idipsum repetit, quod solitudo gentium vertatur in divitias Israel ; et Israel reputetur in gentes : quo tempore habitaverit in deserto judicium, Dominus atque Salvator, cui Pater dedit omne judicium (Joan. iii). *Et justitia in Charmel requiescet*, de qua supra dictum est : *Et erit in Charmel desertum*, quod judicium atque justitia habitet in deserto, et requiescat in Charmel, qui prius appellabatur desertum. Opus quoque justitiæ erit pax, quæ, juxta Apostolum, omnem sensum exasperat (Philipp. iv). *Et cultus justitiæ silentium*, ut non multum quo Judæorum, sed brevitate fidei adorent Dominum ; et securi æterna pace requiescant, et in tabernaculis eorum sint divitiæ, de quibus Apostolus loquebatur (I Cor. i, 5) : *Gratias ago Deo meo per Jesum Christum, quoniam in omnibus divites facti estis in eo, in omni verbo, et in omni scientia.* Cum autem populus christianus sederit, vel habitaverit in pulchritudine, sive ut LXXA transtulerunt, *in civitate pacis*, haud dubium quin in Ecclesia ; tunc grando atque tempestas, et Domini ira deserviens descendet in saltum, de quo supra dictum est : *Et Charmel in saltum reputabitur* ; et humiliabitur civitas Jerusalem, et juxta aliam Scripturam, de terra inquietur. Quæ cum ita se habeant, et didicerimus vaticinio prophetali, quanta bona Ecclesia possessura sit, et quanta mala passura sit Jerusalem : beati estis, Apostoli, ceterique Doctores, qui seminatis super omnes aquas Scripturæ sanctæ, in quibus calcant bos et asinus. Bos mundum animal, propter electionem patrum, asinus immundus, propter idololatriam quondam gentilium, ut et de Circumcisione et de Præputio Ecclesia Domini congregetur. Quod supra, juxta LXX, dicitur : *Super terram populi mei spinæ et fenum ascendet, referri potest, et ad hæreticos, et ad simplices quoque credentium, qui non ita Scripturam intelligunt sanctam, ut illius convenit majestati. Unde singula sin-*

^a Unus Vatic., in consequentibus lecturi sumus.

gulis coaptavimus, ut terra populi Dei, hæreticis spinas, imperitis quibusque Ecclesiæ senem afferat.

(Cap. XXXIII. — Vers. 1.) *Væ qui prædatis : nonne et ipse prædaberis? Et qui spernis : nonne et ipse sperneris? Cum consummaveris deprædationem, a deprædaberis : cum fatigatus desideris contemnere, contemneris. LXX: Væ qui vos miseros faciunt : vos enim nemo facit miseros. Et qui reprobant vos, b vos non reprobant : capientur reprobandes, et tradentur, et quasi tinea in vestimento sic superabuntur.* De Apostolis dixerat, et de ecclesiarum magistris : *Brati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant : nunc ad persecutores eorum maledictionem dirigit; immo adversum principem eorum, qui corda possidet impiorum, quod quidquid fecerint recipiant; et præ-ens potentia, futurorum sit materia tormentorum.* Unde juxta LXX dicitur : *Væ eis qui vos miseros faciunt : vos enim nemo facit miseros.* Et est sensus : quantum in illis est, quando persequuntur vos, et variis affligunt **433** cruciatibus, interfectos atque cruciatos miseros arbitrantur. Sed nullus vos potest facere miseros, non enim habent in anima potestatem, sed in corpore. Et qui reprobat vos, non vos reprobat, sed eum qui vos misit, juxta illud quod Salvator discipulis loquitur : *Qui vos reprobat, me reprobat : et qui me reprobat, reprobat eum qui me misit (Luc. x, 16).* Capientur igitur persecutores, et æternis tradentur ardoribus. Et quomodo tinea vestimentum, ita illos jugis flamma consumet. Quod et in fine hujus prophetiæ scribitur. *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur.*

(Vers. 2 seqq.) *Domine, miserere nostri : te enim expectavimus : esto brachium eorum [Al. nostrum] in mane, et salus nostra in tempore tribulationis. A voce Angeli sengerunt populi, ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur bruchus, velut cum fossæ plene fuerint de eo. Magnificatus est Dominus, quoniam habitavit in excelsis : implevit Sion judicio et justitia. Et erit fides in temporibus tuis : divitiæ salutis sapientia et scientia : timor Domini ipse thesaurus ejus. LXX: Domine, miserere nostri, in te enim confidimus : factum est semen incredulorum in perditionem, salus autem nostra in tempore tribulationis : propter vocem timoris obstupuerunt populi a timore tuo, et dispersæ sunt gentes. Nunc autem congregabuntur spolia vestra parvi et magni : c quando si quis congreget locustas, sic illudent vobis : sanctus Deus qui habitat in excelsis. Repleta est Sion judicio et justitia, in lege tradentur, in thesauris salus nostra : venit sapientia, et disciplina. et pietas a Domino, isti sunt thesauri justitiæ.* Hebræi capitulum superius, in quo legitur : *Væ qui prædatis : nonne et ipse prædaberis?* et reliqua usque ad finem, contra

A Sennacherib regem Assyriorum dictum putant, quod postquam decem tribuum, quæ appellabantur Israel, subverterit civitates; et excepta Jerusalem, Judææ quoque urbes cepit, ipse superetur, et percussente Angelo, ejus deleatur exercitus. Unde nunc ex persona populi gratias referentis Deo, atque dicentis : *Domine, miserere nostri, te expectavimus,* hæc dicta contendunt, quæ præsentī [Al. sequenti] capitulo **434** continentur, quod ipse brachium fuerit et robur populi obsidione vallati in tempore matutino, et salus in necessitato et angustia. A voce enim Angeli, quem Symmachus ita ut in Hebræo scriptum est, transtulit **4** אַמּוּן (אַמּוּן). quem Hebræi Gabriellem autumant, et habere etymologiam *populi*; fugit Assyrius, et ab exaltatione Dei, gentes quæ cum eo erant, huc illucque dispersæ sunt. Quibus fugientibus, spolia congregata sunt a Judæis, sicut solet bruchi et locustarum colligi multitudo, cum in fossas coacervatæ fuerint. In quorum victoria magnificatus est Dominus : et Sion impleta judicio et justitia, et fides obsessi populi comprobata; omnesque divitias in sapientia habuerunt, et scientia Dei et timore Domini, qui solus eorum thesaurus fuit. Hæc illi juxta historiam dixerint, omni ratione nitentes, Christi et Apostolorum ejus subvertere sacramenta. Nos autem post beatitudinem Apostolorum, de quibus supra (Ad. cap. xxxi, 20) dictum est : *Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant,* et lamentationem et plancium eorum qui eos persecuti sunt, de quibus in consequentibus dicitur : *Væ qui miseros vos faciunt : vos autem nemo facit miseros : et sicut tinea in vestimento, sic alterentur, ex persona eorumdem Apostolorum, omniumque credentium hæc dicta convincimus. Et est sensus : Domine, in tuo peravimus auxilio, et in te confidimus : semen incredulorum perit in æternum, et salus nostra in tempore tribulationis apparuit. Te enim præbente auxilium, omnis gentium multitudo dispersa est, et prædæ atque illusioni victoribus fuit. Et hoc factum est : quia sanctus Dominus habitat in excelsis, et repleta est Sion judicio et justitia, de qua supra scriptum est : *Requiescet in deserto judicium et justitia.* Ipsa est ergo Sion, quæ prius est appellata desertum, et quicumque habitaverit in ea, tradetur ei lex Evangelii, in ejus thesauro*

D salus nostra est, et sapientia credentium, et disciplina et pietas, sive fides, quæ proprie Christianorum est, et timor Domini, in quo thesauri sapientiæ continentur.

(Vers. 7 seqq.) *Ecce videntes clamabunt foris. Angeli **435** pacis amare stobunt. Dissipatæ sunt viæ, cessavit transiens per semitam, irritum factum est pactum, projecit civitates, non reputavit homines. Lxxii et elanguit terra, confusus est Libanus et obsurdavit, et*

^a Vatic. *præda eris pro deprædaberis*, quod infra constanter retinet.

^b Alter Vatic., *qui reprobant vos, nos non reprobant*: quemadmodum et paulo inferius *qui vos miseros faciunt, nos enim nemo, etc.*

^c Verius duo Vatic. *quomodo si quis, etc.* Græce quoque est *ὅν τρόπον*.

^d Al. *ἄμων*, quæ vox proprie *turbam* significat, et Hieronymus ex opinione Hebræorum sui temporis, *Angelum* interpretatus est.

factus est Saron sicut desertum, et concussa est Basan et Carmelus. Nunc consurgam, dicit Dominus: nunc exaltabor, nunc sublevabor. Concipietis ardorem, parietis stipulam, spiritus vester ut ignis devorabit vos. Et erunt populi quasi de incendio cinis: spinæ congregatæ igni comburentur. * Verbum Hebraicum ARELLAM (אֵרֶלָם), pro quo Aquila et Symmachus et Theodotio interpretati sunt, apparebo eis, extremam syllabam dividentes, et legentes ARE LAHEM (אֵרֶלָם לֶחֶם), Hebræi significare Angelos arbitrantur, et esse prophetiam, post vocationem gentium, et divitias Ecclesiæ, de subversione Templi, quod stebunt Angeli, nequaquam minus habitantes, sed exeuntes foras: et qui prius nuntii pacis erant, stebunt amare. Sive ipsi Apostoli qui missi fuerant ut pacem nuntiarent Jerusalem, ad quam Dominus loquebatur: Si scires etiam tu ea quæ ad pacem sunt tibi (Luc. xix, 42): quibus apparuit Dominus, ut eos suo confortaret aspectu, stebunt Jerusalem, quia non receperit prædicationem suam, eo quod dissipatæ sunt viæ, et cessaverit transiens per semitam h' justam, juxta illud quod in Jeremiæ Lamentationibus dicitur: Viæ Sion lugent, eo quod non sint qui veniunt ad solemnitatem (Thren. i, 4). Irritum quoque factum est pactum cum Abraham, Isaac, et Jacob: Projecit civitates Judææ: non reputavit homines, qui suo vitio jumenta esse voluerunt. Luxit et elanguit terra pro his qui morabantur in terra (Genes. xv et 22). Confusus est Libanus et obsurdit, haud dubium quin Templum significet, de quo in Zacharia legimus. Aperi, Libane, portas tuas, ut devoret ignis cedros tuas (Zach. xi, 4). Sive Jerusalem, quæ in Ezechiel Libanus appellatur, dicente Propheta: Aquila e magna magnarum alarum, quæ habet ductum intrandi in Libanum (Ezech. ii, 3), quod postea interpretans sermo divinus, cum, inquit, venerit Nabuchodonosor in Jerusalem: perspicue Aquilam regem Babylonium, et Libanum Jerusalem edisserens. Factus est Saron sicut desertum, et concussa est Basan 436 et Carmelus. Pro Basan, LXX Galilæam transtulerunt, provinciam, pro uno loco provincie. Saron [Al. Saronas] autem omnis juxta Joppem Liddamque appellatur regio, in qua latissimi campi fertilesque tenduntur. Basan quoque regio trans Jordanem est, quam duæ et dimidia tribus possederunt, et quæ interpretatur uberrima et pinguis (Deut. iii): et Carmelus, de quo supra diximus. Loca igitur Judææ quondam fertilia vertentur in

solitudinem, per quæ μεταφορικῶς ostenditur omnis opulentia Judæorum egestate et penuria commutanda. Quia igitur Apostolorum sermonem recipere noluerunt, confusus est Libanus, et Saron versus est in solitudinem, et Basan Carmelusque concussi sunt. Propterea Dominus vel de nimia patientia, vel ab inferis resurrecturum esse se dicit, et exaltandum in gentibus, et sublevandum in cruce. Et ad ipsos Judæos apostropham facit, Concipietis ardorem, et parietis stipulam, et spiritus vester vobis conflabit incendium, ut conceptum et partum vorax flamma consumat. Et erunt, inquit, populi Judæorum quas de incendio cinis, infelicitatis magnitudinem favillæ reliquiis demonstrantes. Spinæ enim eorum quæ peccatorum multitudine congregatæ sunt, incendio vorabuntur, quod plerique ad extremam captivitatem et subversionem referunt Jerusalem. Alii plenius atque perfectius judicii tempore futurum esse confirmant.

(Vers. 13 seqq.) Audite qui longe estis quæ fecerim, et cognoscite vicini fortitudinem meam. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit tremor hypocritas. Qui: poterit habitare de vobis cum igne devorante? quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat in justitiis, et loquitur veritates, qui projicit avaritiam ex calumnia, et excutit manus suas ab omni munere, qui obturat aures suas ne audiat sanguinem, et claudit oculos suos ne videat malum. Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas ejus: panis ei datus est, aquæ ejus fideles sunt. Regem in decore suo videlunt oculi ejus: cernent terram de longe. Cor tuum meditabitur timorem. Ubi est Scriba? ubi legis verbu ponderans? ubi doctor parvulorum? Populum imprudentem 437 non videbis populum alti sermonis, ita ut non possis intelligere disertitudinem linguæ ejus, in quo nulla est sapientia. LXX: Audient qui longe sunt quæ fecerunt: scient qui appropinquant fortitudinem meam. Recesserunt qui erant in Sion iniqui, apprehendet tremor impius. Quis annuntiabit vobis, quoniam ignis ardet? quis annuntiabit vobis locum æternum? qui ambulat in justitia, et loquitur rectam viam, et odit impietatem et iniquitatem, et manus excutit a muneribus, et obturat aures, ut non audiat judicium sanguinis, et claudit oculos, ne videant iniquitatem, iste habitabit in excelsa spelunca petre fortissimæ. Panis ei dabitur, et aqua ejus fidelis: regem cum gloria videbunt oculi vestri, videbunt terram de longe

* Verbum Hebraicum Arellam, etc. Quantumvis Erasmo atque Mariano parcere studeam, ac multos eorumdem editorum errores silentio ubique prætermittam, non possum hoc loco reticere, quod omnia fore verba Hebraica in Commentariis Hieronymi posita, negligentia aut imperitia depravari. Hic enim, non quæ in mss. codicibus leguntur, sed quæ ipsi excogitare ausi sũnt, aut in Bibliis Massoretarum invenerunt, obtrudere conantur, nempe אֵרֶלָם arellam pro arellam, et אֵרֶלָם ere lah, pro Are lahem: quod constanter retinent omnia exemplaria manuscripta, conformiter Hieronymianæ observationi. Unde exploratum nobis est ac manifestum, nullum editorem ante nos contulisse mss. codices

cum impressis, ad restitutionem contextus Hieronymi in verbis Hebraicis. MARTIAN.

^b In duobus Vatic. illud justam reticetur.

^c Vocem magna, quæ ob similes occursum exciderat in antea vulgatis, sufficiunt duo Vatic. mss. ad sacri textus fidem.

^d In Hieronymiana versione ex Hebræo, quemadmodum et in Vulgata impudentem legitur, quod retinendum pro imprudentem constituerat ipse Martian. ex ipsa huius sententiæ expositione in hisce Commentariis. Et vero infra ubi hic locus explicatur, unus Vatic. impudentem præfert: hic autem pari omnes consensu imprudentem.

anima vestra meditabitur timorem. Ubi sunt grammatici? ubi consiliatores? ubi est qui numerat eos qui nutritur et parvum et magnum populum? cui non dedit consilium: neque sciebat profundam vocem illius, ita ut non audiret populus contemptus, et non est audienti intelligentia. Quoniam dissipatae sunt viæ, comavit transiens per semitas, irriam factum est pactum cum populo Iudæorum, projecit deus civitates eorum, non reputavit eos inter homines; propterea vos qui longe estis, audite quæ fecerim, et appropinquate ut agnoscatis fortitudinem meam. Conterriti sunt, sive recesserunt qui erant in Sion peccatores vel impii, et tremor possedit [Al. possidit] hypocritas, quibus Dominus in Evangelio loquebatur: *Vos vobis Scribae et Pharisæi hypocritæ* (Math. xxiii, 14) ! Quis poterit habitare de vobis cum eo qui ignis est devorans? quis habitabit cum ardoribus sempiternis? Sive juxta LXX: Quis vobis annuntiabit [Al. annuntiavit], quia ignis ardet æternus, quem præparavit Deus diabolo et angelis ejus? quis igitur poterit habitare cum Deo, vel annuntiare ventura supplicia? Omnis qui hujusmodi est, qualem propheticus sermo describit, qui ambulat in pluribus justitiis, et non semel, sed semper justitias diligit, nec una vice, sed jugiter loquitur veritates: qui projecit avaritiam, quæ est mater calumniæ. Nisi oculum cum alterius damno et malo, pecuniam alteri non concervantur. Et excutit manus suas ab omni munere. Manera quippe exerceant oculos, etiam sapientium. Qui obturat aures **438** suas ne audiat judicium sanguinis. Omnis iniquitas et oppressio et injuria, judicium sanguinis est: et licet gladio non occidat, voluntate tamen interficit. Et claudit oculos suos ne videat malum. Felix conscientia, quæ non audit, nec aspiciat malum. Qui igitur talis est, ipse habitabit in excelsis, hoc est, in regno cælorum, sive in excelsa spelunca petrae fortissimæ, in Christo Jesu: quæ petra Israel populum sequebatur, ut liberet de ea, et illius fortitudine protegeretur. Panis ei dabitur, et aquæ ejus fideles sunt: quæ genitium fabulæ in ambrosia et nectare intelligunt. Nos autem panem et aquas fidelissimas, legem Dei interpretabimur. Qui igitur talis est, regem Christum in sua claritate conspiciet, de quo supra (Ad cap. xxii, 4) dicitur: *Eccæ rex justus regnabit, et principes in judicio præerunt*. Et oculi ejus videbant terram de longe, quam multo tempore desideraverant, terram militum et manitorum, de qua in Evangelio scriptum est: *Beati miles, quoniam ipsi possidebant terram* (Math. v, 4): sive in cælo positi, terrena despicient. *Cor tuum meditabitur timorem: ut cum omnia fueris conceutus, dicas cum Apostolo: Qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam per-*

^a Unne Vatic., qui nutritur, juxta Græcorum τὸν τροφῆν.

^b Ille Vatic., impudentem. Recole superiorem annotationem.

^c M s. Magnus. Hebraice autem est מַגְדָּל, valde magnus.

A *conatus sum Ecclesiam Dei* (1 Cor. xv, 9). Principium enim sapientie timor Domini. Ubi est Scriba? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum (Prov. ix, 1)? ubi sunt, inquit. Scribae et Pharisæi, qui Legis verba trutinantes, infelicem populum decipiebant? quæ nunc parvulos Scriptura cognominat, parvulus sensu, parvulus intelligentia. Cum autem oculi credentis regem in sua majestate conspexerint, et cor ejus meditatam fuerit timorem, tunc ^d imprudentem populum non videbit, populum Iudæorum, sive philosophorum et oratorum mundi, qui applaudunt sibi in eruditione et eloquentia sæculari, de quibus nunc ait: *Populum alti sermonis: ita ut non possis intelligere discretitudinem linguæ ejus*; quorum omnis ornatus in verbis est, qui habent solum tantam umbramque sermonum, et fructum non possident veritatis. Denique sequitur: *In quo nulla est sapientia*, de quibus et alio loco dicitur: *Perdam sapientiam sapientium, et intellectum prudentium reprobo* (1 Cor. i, 19). Cur? quia stultum **439** fecit Deus sapientiam hujus sæculi.

(Vers. 29 seqq.) *Respice Sion civitatem solemnitatis nostræ: oculi tui videbunt Jerusalem, habitationem opulentam: tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clavi ejus in sempiternum, et omnes funiculi ejus non rumpentur. Quia solummodo ibi est magnificus est Dominus noster: locus sanctorum rivi latissimi et patentes, non transibit per eam navis remigum: neque triremis* [Al. trieris] *magna transgreditur eum. Dominus enim judex noster, Dominus legislifer noster, Dominus rex noster, ipse salvabit nos. Lavati sunt funiculi tui, et non prævalerunt: sic erit malus tuus, ut dilatare signum nequeas. Tunc dividetur spolia prædæ multarum: claudi diripient rapinam. Nec dicet vicinus, clangui: populus qui habitat in ea auferetur ab eo iniquitas. LXX: Ecce Sion civitas, salutare nostrum: oculi tui videbunt Jerusalem, civitas dives, tabernacula quæ non mordebunt: nec auferentur pavilli tabernaculi ejus in sempiternum, et funiculi ejus non diripientur: quia nomen magnæ Domini vobis: locus vester erit flumina et rivi latissimi et spatiosi: non ingredietur per eam navis apitata remigio: Deus* [Al. Dominus] *enim meus magnus est: non transibit me Dominus judex noster, Dominus princeps noster, Dominus rex noster, Dominus ipse salvabit nos. Disrupti* [Al. direpti] *sunt funiculi tui, quia non prævaluerunt: malus tuus inclinatus est, et ut dimittat vela: non elevabit signum, donec tradatur in vastitatem. Multi igitur claudi prædæ facient: et non dicent, laborabo, populus qui habitat in eis, dimittetur eis delictum. O juste, cui supra dictum est: cor tuum meditabitur timorem; et, populum imprudentem* [Al. impudentem] *non videbis; et qui antea audieras, re-*

^d Anonymus hinc vocem Dominus, quam neque mas. nostri, neque æter textus agnoscit.

^e In veteriori Vatic. contrariò non est: et non dimittat vela: omnino verius ad Græcum ἐὶ χυλῆν ἐν τῇ ἰστρί.

gem in decore suo videbunt oculi tui, contemplare Sion urbem solemnitatis nostrae, vide Ecclesiam Christi, in qua est vera solemnitas: oculi tui cernent visionem pacis, et divitias inaspetatas, quas oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, et tabernaculum quod nequaquam transferri poterit. Prius enim tabernaculum quod habuit populus Judaeorum, translatum est atque sublatum. *Nec mordebantur clavi ejus in sempiternum; et omnes funiculi ejus firmi erunt;* ita ut Dominus habitet in eo, qui locus est omnium fluviorum, rivorumque currentium, per quos **440** nullus adverse partis poterit navigare: *neque triramis magna,* quae interpretatur diabolus, cum transgredi poterit: quia Dominus ipse est iudex, et princeps, et rex, et Salvator mater, et illo protegente, nullus metuemus insidias. Haec dicta sunt de Sion urbe solemnitatis nostrae, et de Jerusalem habitaculo ditissima, quam ipse Dominus fluvius suis circumdabit atque vallabit. Nunc autem ad terram loquitur Jerusalem, quod laxati sint funiculi tabernaculi ejus, et tentorium sustinere non quiverint, et malus ejus, in quo pulcherrima quondam vela ponebant, raptis funibus ceciderit, ut non solum ad navigationem, sed ad signum quoque utilis sit. Postquam autem navis eorum fuerit dissipata, et tabernaculum dissipatum, ita ut in utramque partem funiculi disrumpantur, praeda victoribus dividetur: *ut tam imbecilli erunt propriis viribus, et claudi appellentur;* et nihil minus Dei iri tribuente eis fortitudinem, nullam infirmitatem sentiant, nec dicent: *laboravi.* Qui enim fuerit inior ens, auferetur ab eo iniquitas atque peccatum, quia Dei ex-celsus est voluntatem.

(Cap. XXXIV. — Vers. 1, seqq.) *Acceditis gentes, et audite, et populi attendite: audiat terra et plenitudo ejus, orbis et omne germen ejus. Quia indignatio Domini super omnes gentes, et furor super universam militiam earum [Al. eorum]: interfecit eas, et dedit in occasionem. Occisi earum projicientur: et de cadaveribus earum ascendet fetor: tabescent montes sanguine earum. Et tabescet omnis milita caelorum: replicabuntur (sive complicabuntur) sicut liber caeli: et omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea et de ficu, quoniam inebriatus est in caelo gladius meus. Ecce super Idumaeam descendet, et super populum interfecionis meae ad iudicium. Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus adipe: de sanguine agrorum eius hircorum, de sanguine medullatorum arietum; victimae enim Domini in Bora: et interfecio magna in terra Edom. Et descendant unicornes cum eis, et lauri cum potentibus. Inebriabitur terra sanguine eorum, et humus eorum adipe pinguium.* Post eversionem Jerusalem et naufragium quondam solidissimae navis, praedamque omnis suppellectilis illius,

^a Verbum arbitrantur expungit Victorius, tum serie emblemata legi vere has stellas, quomodo et in Vatic. non esse nos dicimus. Et verbum quidem est sensus, cum non nisi deas de veris nempe stellis ac de mysticis, opiniones Hieronymus ponat, et quo

A de interitu omnia dicitur nationum, **441** et de consummatione mundi, quae est in die futurae iudicii. Unde omnes gentes et populi terrae et plenitudo ejus, orbis et cuncta genimina ejus, tam quae habitantur loca, quam quae inhabitabilia sunt nimietate frigoris et caloris, jubentur audire, et quae ventura sunt cum omni mentis tremore cognoscere. Indignatio enim Domini nequaquam super unam gentem Judaeam, et Assyrios atque Chaldaeos, Aegyptios, Moabitas, et Ammonitas, et Philisthaeos: sed et contra omnes gentes, et super universam militiam, sive ut LXX transtulerunt, *numerum earum,* ventura describitur, quae interficiat eas, et fetorem corporum putrescentium in altum ascendere faciat: significans peccata omnium nationum: ita ut sanie earum et B spurcitiis, ac sanguine montes replentur: sublimes quaeque virtutes et Angeli, qui singula gentibus praedolant; et tabescat omnis militia vel fortitudo eorum: replicentur, sive compliceantur caeli sicut liber, et omnis militia et exercitus eorum, atque ut LXX transtulerunt, *et stellas defluant,* in similitudinem foliorum, quae appropinquante frigore, aentia atque contracta de vinea et ficu defluunt. Quod quidem et Salvator loquitur in Evangelio: *Stellas cadent de caelo, et virtutes caelorum movebuntur, et tunc apparebit signum Filii hominis, in caelo* (Matth. xxiv, 29, 30). Et hoc considerandum, quod non dicat interire caelos, sed replicari, sive complicari, quasi librum, ut postquam omnia peccata aperta fuerint et relecta, compliceantur qui prius aperti fuerant, ut nequaquam ultra scribantur in eis delicta multorum. De huiusmodi libris Daniel in suo volumine loquitur: *Judicium sedit, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 10), in quibus descripta erant opera singulorum. Stellas autem cadere plerique arbitrantur, juxta Apocalypsim Joannis (Apocal. vi et viii), et illud quod alibi scriptum est: *Stellas universas ardentes solentur, et caelum ac terra transibunt* (Luc. x, 2). Praeterit enim figura hujus mundi. Quidam de his stellis dici putant, quae in caelo rutilant, ut in parte monstrant et totum, quod scilicet per stellarum ruinam etiam caelorum interitus ostendatur (II Cor. vii). Alii vero **442** has stellas putant esse ruituras, de quibus et Paulus Apostolus scribit: *Non est nobis certamen adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus, adversus potestates, adversus rectores tenebrarum istarum, adversus spiritualia nequitiae in caelestibus* (Ephes. vi, 12). Nec mirum si daemones qui in aere habitant, dicantur esse caelestes, cum etiam volucres caeli, quae utique non in caelo, sed in aere volitant, Scriptura cognominet. Nam et Satanas transfiguratur in Angelum lucis (II Cor. xi), stellam se esse simulans. Et Salvator vidit eum quasi fulgur de caelo cadentem (Luc. x). Et tropologicè de

adlocit testimonia duabus tantum convenient, non tribus; praestitit tamen de his, contextu integro, admonuisse.

^b Duo Vatic., *Vere has stellas dici putant, etc.*

eo quasi de stella magna dicitur: *Quomodo cecidit Lucifer qui mane oriebatur* (Isa. xiv, 12)? Hæc universa fiunt, quia inebriatus est in cælo gladius ejus, pœna atque sententia, et ultio in peccatores, quæ profertur a Domino. Qui gladius et machæra in Ezechiel (Ezech. xxi) contra impios exacuitur, ac plurimis interfectis, vaginam suam jubetur intrare. Cumque inebriatus fuerit et repletus in cælo, hoc est, in aere, qui consuetudine Scripturarum cælum dicitur, tunc ad Idumæam quoque, id est, ad terrena descendet: ut post pœnam dæmonum, etiam hominum animæ judicentur. *Idumæa* quippe in lingua nostra *terrenam* sonat. Repletusque est sanguine, et incrassatus adipe agnorum et hircorum, modulatorumque arietum atque taurorum: ut et principes et populum pariter significet puniendos. Victima enim Domini in Bosra, et interfectio magna in terra Edom. De qua Bosra et Idumæa etiam in consequentibus (Ad Lxiii, 4) idem Propheta testatur dicens: *Quis est iste qui venit de Edom: a rubra vestimenta ejus de Bosra?* Et nonnulli existimant, quia *Bosra*, caro dicitur, per victimam Domini in Bosra, tormenta omnium in carne monstrari: qui pro labuntur errore. In præsentem enim loco non per *sin* litteram, quæ in *BOSRA* (בשר), hoc est, in carne, ponitur: sed per *SADE* scribitur, et *BOERA* (בוער) appellatur, quæ juxta Jesum et Jeremiam non in Edom, id est, Idumæa; sed in terra Moab invenitur (Jerem. XLVIII). *Bosra* autem in lingua nostra *munitam* sonat atque *circumdatam*, sive *firmatam*: ut orbem terrarum Domini voluntate doceat 443 esse solidatum, juxta illud quod in psalmo canitur: *Ipsæ super maria fundavit eum, et super flumina collocavit illum* (Ps. xxiii, 2); et de firmitate terræ: ex persona Dei dicitur: *Ego firmavi columnas ejus* (Psal. LXXIV, 3). Cumque victima Domini fuerit in Bosra, et interfectio ejus in Idumæa, descendunt unicornes cum tauris potentibus, reges videlicet et principes terræ [Al. ejus]; et omnia interfectionis, et sanguinis replebuntur, et adipe quondam divitum ac potentium. Per quæ verba, juxta humanam consuetudinem, terrorem audientibus incutientia, in omnes principes ac potentes, populosque ac parvos tormenta monstrantur. *Bosra*, id est, *munitam*, atque *firmatam*, et Edom, sive Duma, et Idumæam, Judæorum magistri Romam intelligi volunt, et omnia de ipsa dici quæ sequenti capitulo continentur.

(Vers. 8 seqq.) *Quia dies ultionis Domini, annus retributionum judicii Sion. Et convertentur torrentes ejus in picem, et humus ejus in sulphur: et erit terra ejus in picem ardentem. Nocte et die non extinguetur, in sempiternum: ascendet fumus ejus: a generatione in generationem desolabitur, in sæculum sæculorum non erit transiens per eam. Et possidebunt illum onocrotalus, et hericius, et ibis, et corvus habitabunt in ea, et extendetur super eam mensura: ut redigatur ad nihili,*

^a Idem cum Vulg., *tinctis vestibus de Bosra*; tum *Basar*, pro *Bosra* constanter.

^b Antea erat *congregabit*; et mox, *manus divisit*

et perpendicularum in desolationem. Nobiles ejus non erunt ibi: regem potius invocabunt, et omnes principes ejus erunt in nihili. Et orientur in domo [Al. domibus] ejus spinæ, et urtica, et pilosus in munitionibus ejus: et erit cubile draconum, et pascua struthionum. Et occurrent dæmonia onocrotauris, et pilosus clamabit alter ad alterum: ibi cubabit [Al. cubavit] lamia, et inveniet [Al. invenit] sibi requiem. Ibi habuit foream hericius, et nutrit vitulos, et circumfodit, et sovit in umbra ejus: illuc congregati sunt milvi, alter ad alterum. Requirit diligenter in libro Domini, et legite, unum ex eis non desuit, alter ad alterum non quæsit: quia quod ex ore meo procedit, ille mandavit, et spiritus ejus, ipse congregavit ea. Et ipse misit eis [Al. ei] sortem, et manus ejus divisit eam illis in mensura, usque in sempiternum possidebunt eam: in generatione et generationem habitabunt in ea. Hebræi, ut supra diximus, hæc de Romano imperio prophetata contendunt, et 444 in ultionein Sion, vastitatem quondam regni potentissimi prædicant, quod juxta litteram plerique nostrorum etiam in Apocalypsi Joannis scriptum prædicant. Nos autem ex eo quod dicitur, *dies ultionis Domini annus retributionum judicii Sion* hunc arbitramur annum, de quo loquitur ipse Salvator: *Spiritus Domini super me, eo quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis ut viderent, vocare annum Domini acceptabilem, et diem retributionis Deo nostro: consolari omnes lugentes, et dare plangentibus Sion gloriam* (Luc IV, 18, 19; Isai. Lxi, 1-3): et de quo supra dictum est: *Mulieres opulenti surgite* (Isai. xxxii, 5): et diem anni recordamini in dolore cum spe, ac per hoc post generale totius orbis consumptionem reverte Scripturam ad Jerusalem, cui illo tempore loquebatur, et vastitatem ejus pleno sermone describi: quod scilicet postquam tempus Romanæ obsidionis advenit, pice et sulphure et flammis ardentibus omnia compleantur, et fumus illius maneat in æternum, habitentque ibi onocrotalus et hericius, et ibis, et corvus, quæ animantia in desertis locis habitare consueverunt: et hoc fiat, quia funiculus Domini atque perpendicularum, id est, sententia illius non valeat immutari. Nobiles ejus, id est, Apostoli atque credentes non erunt ibi, nec perditorum numero conjungentur: sed regem potius Christum invocabunt. Omnes autem principes illius, Scribæ videlicet et Pharisei, redigentur in nihili, et in domibus quondam ornatissimis spinæ et urticæ et paliurus orientur. Eritque cubile draconum, et pascua struthionum, quæ et ipsa signa sunt extremæ solitudinis. Et occurrent sibi in ea, juxta LXX diversa dæmonum phantasmata, sive ut omnes alii juxta Hebræicum transtulerunt, *SUM* (סומ) et *UUM* (איום), onocrotauri, et pilosi, et lamia, quæ Gentilium fabulæ, et poetarum fragmenta describunt. Hericium quoque ibi enutrire vitulos, et stationem habere fidissimam: absque interjecto ejus: quod mss. emendant ac supplent ad sacri contextus fidem.

illuc congregari milvos, rapacissimam avem, quæ Hebraice appellatur דַּאֲוִרָה (דַּאֲוִרָה), sive ut LXX transtulerunt cervos, de quibus intra dicemus. Inter quos Propheta loquitur audientibus : O homines [Al. omnes] qui me auditis loquentem, quæ ventura promissio, rebus omnia complebantur. 445 In libro enim scripta sunt Domini, et illius sententia definita, et ne unum quidem irritum erit. Nam quod de meo ore procedit, ille mandavit, id est, ego quidem loquor; sed verba sunt Domini, et spiritu [Al. spiritus] illius quidquid dictum est perpetrabitur. Ipsius decreto atque mensura singula complebuntur: et usque in generationes sempiternas suum ordinem non relinquunt. Hæc juxta Hebraicum et explanationem historicam dicta sint. Caterum qui tropologiam sequuntur, expulso populo Judæorum sub bestiarum et portentorum nominibus, idololatrias et variis superstitionibus servientes in Jerusalem habituros esse confirmant: et hos esse onocrotalos et hericicos, ibin et corvum, dracones et struthiones, et onocentauros, et dæmonia, et pilosos, et lamiam, quæ Hebraice dicitur לַמִּיָּה (לַמִּיָּה); et a solo Symmacho translata est lamia, quam quidam Hebræorum ἐπὶ οὐρανῶν, id est, furiam suspiciantur. Et revera si consideremus de diversis gentibus adductas Jerusalem colonias, et juxta ritum provinciarum suarum, singulas familias propriorum dæmonum coluisse portenta, hæc omnia in Jerusalem habitasse firmavimus. Quodque LXX transtulerunt: *Ibi obtraverunt sibi cervi, et viderunt facies suas: numero transierunt, unus ex ipsis non periit, nec quæsit alterum. Dominus enim præcepit eis, et spiritus ejus congregavit eos: et ipse dedit eis sortes, et manus illius dividet eis: ut pascantur in sempiternum, et possideant in generatione generationum, et requiescant in ea:* sic allegorice interpretabimur, ut doceamus cervos, id est, Apostolos, et sanctos quosque doctores, de quibus scriptum est: *sicut desiderat cervus ad fontes aquarum: ita desiderat anima mea ad te, Deus (Ps. xli, 1)*; et alibi: *Vox Domini perficientis cervos (Ps. xxviii, 9)*; et rursum: *Cervus amicitiae et pullus gratiarum tuarum loquantur tibi (Prov. v)*; et in Job: *Custodisti autem membra cervorum, et partus eorum emittes (Job. xxxix, 2)*; et in Cantico Canticorum dicitur: *Similis est frater meus caprea, vel hinnulo cervorum super montes aromatum (Cant. ii, 9)*; obviasse sibi in Jerusalem et mutuos vidisse conspectus, et transisse ac reliquisse eam, et ad diversas provincias perrexisse, quia Dominus mandaverit eis: *Ite et docete 446 omnes gentes baptizantes eas in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti (Matth. xxviii, 19)*; et spiritus illius congregaverit eos, dederitque eis sortes atque dividerit, ut alius ad Indos, alius ad Hispanias, alius ad

Allyricum, alius ad Græciam pergeret: et unusquisque in Evangelii sui atque doctrinæ provincia requiesceret. Quæ nos super Jerusalem diximus prophetari, et Judæi de Romano dicta imperio suspiciantur, nonnulli ad orbem referunt, ne a prioribus discrepare videantur.

(Cap. XXXV. — Vers. 1, 2.) *Lætabitur deserta et invia, et exsultabit solitudo, et florebit quasi lilium. Germinans germinabit: et exsultabit lætabunda et laudans. Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron. Ipsi videbunt gloriam Domini: et decorem Dei nostri. LXX: Lætare desertum sitiens, et exsultet solitudo, et floreat quasi lilium. Florebunt et exsultabunt deserta Jordanis: gloria Libani data est ei, et honor Carmeli: et populus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem Dei nostri.* Quoniam Jerusalem conversa est in picem et ascendit fumus illius sempiternus, et habitant in ea onocrotalus et hericicus, ibis et corvus, dracones et struthiones, dæmonia et onocentauri, lamia et pilosi: et Domini super eam impleta sententia est: *Relinquetur vobis domus vestra deserta (Luc. xiii, 35)*: propterea quæ prius deserta fuerat, de qua in psalmo dicitur: *Vox Domini concutientis solitudinem [Al. desertum], et commovebit Dominus desertum Cades. Vox Domini præparantis cervos; et revelabit condensa silvarum (Psal. xxviii, 8, 9), mutabitur in rerum omnium abundantiam, et pugnantibus cervis, de universis saltibus nationum bestiarum, quæ eas prius possederant, expellentur, ut impleatur illud quod in hoc eodem Propheta dicitur: Lætare ciseritis, quæ non parit: erumpe et clama, quæ non parturit; quoniam plures sunt filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum (Isai. liv, 1).* Hæc erat prius sitiens, sive invia, non habens vitales aquas, et Dominus non gradiebatur [Al. ingrediebatur] per eam, quæ nunc florebit in lilium, sive ut significantius expressit Aquila, ἡ καλύκωσις, quam nos tumentem rosam et necdum foliis dilatatis possumus dicere. Florebit autem, ut cum Apostolo pronuntiet: *Christi bonus odor sumus in omni loco (II Cor. ii, 15)*. Et illud Cantici Canticorum: *447 Flores visi sunt in terra^b: mandragoræ dederunt odorem suum (Cant. vii, 12, 13)*. Quodque in LXX ponitur, *et exsultabunt deserta Jordanis*, in Hebraico quidem non habetur, sed possumus dicere Joannis: in Jordane fluvio penitentiae baptismum demonstrari, quod Dominus suo lavacro signavit atque firmavit. Et quia de solitudine figuratiter dicitur, quæ refertur ad gentes, in qua fuit Joannes, consequenter jungi potest Jordanis, ut per desertum gentium veniamus ad baptismum Salvatoris. Quodque sequitur, *gloria Libani data est ei, et decor Carmeli et Saron*, juxta priorem explanationem debemus accipere, in qua diximus

^a Restituimus καλύκωσις, quod et Martianus conjecterat, quamquam in textu retinuerit κάλωξ. Duo e Vatic. mss. ΚΑΥΚΩΣΙΣ, quibus vetustissimus Sangermanensis teste Montfaucon. suffragatur. Unus Palatii. ΚΑΙΚΩΣΙΣ. sed et quos Martiani. inspexit, positam lectionem probant.

— Aquila καλύκωσις, etc. In editis antea libris legi-

mus ὡς κάλωξ, sed in mss. codicibus positum invenimus ΚΑΥΚΩΣΙΣ vel ΚΑΛΙΣΙΣ, unde conjicio legendum καλύκωσις: at cum κάλωξ significet rosam clausam et quasi tectam, quæ folia nondum habet expansa et dilatata, verbum in contextu veterum editionum positum immutare nolui. MARTIAN.

^b In Vatic. additur, nostra.

Libanum Templum sive Jerusalem intelligi, dicente A Zacharia : *Aperi, Libana, portas tuas* (Zach. xi, 1); et Ezechiel : *Aquila magna magnarum alarum plena unguibus, quæ habet ductum intrandi in Libanum et Carmelum* (Ezech. xvii, 3) : priorem significare populum, de quo supra dictum est : *Et erit desertum in Carmel, et Carmel in saltum reputabitur* (Isa. xxiii, 9); et Saron eandem habere intelligentiam, Scriptura dicente : *Factus est Saron sicut desertum*. Onnis igitur eandem, cultus Dei, et circumcisionis scientia, et loca uberrima atque campestria, quæ appellantur Saron, pro quibus Symmachus interpretatus est *campos*, dabuntur desertis quondam Ecclesiæ, et habitatores illius ridebunt gloriam Domini, et decorem sive altitudinem Dei nostri.

(Vers. 3, 4.) *Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate. Dicite pusillanimis (sive meticulosis), confortamini, et nolite timere, ecce Deus vester ultionem adducet retributionis : Deus ipse veniet, et salvabit vos* (sive ut LXX transtulerunt, nos). *Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum poterunt (vel audient).* *Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt in deserto aquæ, et torrentes in solitudine, et quæ erat arida in stagnum (sive paludes), et sitiens in fontes aquarum. In cubilibus, in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami et junci* (pro quo LXX transtulerunt : *Erit ibi lætitia avium, et caulas gregum*). *Et erit ibi semita et via (sive via munda) et via sancta vocabitur, non transibit per eam pollutus. Et hæc erit nobis directa via : ita ut stulti non errent per eam (vel ut LXX transtulerunt, neque erit ibi via immunda, qui autem dispersi sunt, transibunt per eam, et non errabunt).* *Non erit, inquit, ibi leo, et mala bestia non ascendet per eam, nec inventietur ibi, sed ambulabunt per eam, qui liberati fuerint. Et redempti a Domino convertentur, et venient in Sion cum laude, et lætitia sempiterna super caput eorum. Gaudium, et lætitiã obtinebunt : et fugiet dolor et gemitus.* Ut utramque editionem miscuimus, ne in proponendis singulis, librorum magnitudo tendatur, quæ [Al. quia] jam modum brevitatũ excedit. Apotolis, de quibus supra dictum est : *Ipsi videbunt gloriam Domini et decorem Dei nostri, præcipientur, ut confortent manus in gentibus posspuas, et genua debilia roborent ; ut qui prius manibus dissolutis opus Dei facere non poterant, et aridam habebant dexteram, extendunt eam ad bona opera.* Et qui dudum inter idola diversis erroribus claudicabant, firmo super veritatem incendant gradu : et pusillanimes sive formidolosos fide Domini confirmantes, faciant non timere, uniuſque Dei metus universi erroris expellat timores. Causa autem est securitati, atque constantiæ, quia venturus est Christus, cui Pater dedit omne iudicium, et reddet unicuique secundum opera sua (Joan. v). *Ipsa veniet et intrabit vos, quibus dicitur, nolite timere : sive nos,*

ut salutem cum credentibus Apostoli dicant sibi esse communem. Tunc *aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum poterunt.* Tunc *saliet sicut cervus, claudus : et aperta erit lingua mutorum.* Quod quamquam signorum magnitudinẽ completum sit, quando Dominus loquebatur discipulis Joannis, qui ad eum missi fuerant : *Euntes renuntiate Joanni quæ audistis et vidistis : cæci vident : claudi ambulant : leprosi mandantur : surdi audiant : mortui resurgant : pauperes evangelizantur* (Luc. vii, 22); tamen quotidie expletur in gentibus, quando qui prius cæci erant, et in ligna et lapides impingebant, veritatis lumen aspiciant. Et qui Scripturarum verba surdis auribus audire non poterant, nunc ad Dei præcepta lætantur; quando qui prius claudi erant, et rectam viam non tenebant, salient sicut cervi, imitantes doctores suos, et aperta erit lingua mutorum, quorum 449 Satanã ora concluserat, ne possent unum Dominum confiteri. Idcirco autem aperiantur oculi, aures audient, salient claudi, et aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt, sive eruperunt in deserto quondam Ecclesiæ aquæ baptismi^b salutaris, et torrentes ac rivi in solitudine, diversam scilicet gratiæ spiritalis : et quæ erat arida, in stagnum paludesque converas est, ut non solum careret ardore sitis sed navigabilis esset et irrigua, et haberet fontes plurimos, quos cervus desiderat, quos qui bibere, potest benedicere Domino, juxta illud quod scriptum est : *Benedicite Domino de fontibus Israel* (Ps. lxxvii, 27). In cubilibus animarum gentilium, in quibus prius dracones habitabant, erunt calamus et juncus, quibus scribatur fides Domini, et in quibus fessa prius membra requiescant; sive erit lætitia avium, et caulas gregum : ut assumant alas columbæ, et humilia relinquentes, ad excelsa festinent, possintque cum Palmista dicere, *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit : in loco pascuæ ibi me collocavit : super aquas refectionis educavit me.* Ibi erit semita, et via mundissima, quæ sancta vocabitur, et quæ dicit ipsa de se : *Ego sum via* (Joan. xiv, 6), per quam qui pollutus est, transire non poterit. Unde et in psalmo dicitur, *Beati immaculati in via* (Ps. cxiii, 1). Et hæc via erit nobis, id est, Deus noster, tam recta et plana atque campestris, ut nullum habeat errorem : et stulti atque vecordes per eam ingredi valeant, quibus in Proverbis loquitur Sapientia : *Si quis est parvulus, veniat ad me. Et insipientibus locuta est, venite et comedite panem meum, et bibite vinum quod miscui vobis. Relinquitte infantiam, et vivite, et ambulate 450 per vias prudentiæ* (Prov. v, 4-6). Stulti enim mundi elegit Deus (I Cor. i) : quorum stultorum princeps loquitur in psalmo, *Deus tu scis insipientiam meam. Et exultam Dei sapientius est hominibus* (Ps. lxxviii, 6). Unde LXX transtulerunt : *Et qui dispersi fuerant* (I Cor. ii), et a societate Domini separati, nequaquam erra-

^a Hic quoque ex mss. sufficimus magna, de qua vobis restitutione diximus supra ad cap. 35, v. 7.

^b Duo mss. baptismi Salutaris.

bunt. Sequitur, *Non eris tibi leo*: adversarius noster diabolus, qui circuit rugiens, quomodo ovile Domini possit intrare (I Petr. v). Et malæ bestiæ, satellites ejus, non ascendent per eam. Neque enim vestigium colubri in petra inveniri potest. Ambulabunt autem per eam qui liberati fuerint de vinculis peccatorum, et redempti sanguine Salvatoris, et egerint penitentiam; et venerint in Sion, de qua sæpius diximus: *Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem coelestem* (Hebr. xii, 22); ne more Jûdæico auream quæramus Sion, et gemmatam Jerusalem, quæ juxta prophetam Daniëlis, in æternos cineres dissoluta est (Daniel. ix). *Eriboque lætitia sempiterna laudantium Dominum su-*

A per caput eorum, ut postquam sæculum viderint, possint cum Apostolo et Propheta dicere: *Cursum consummavi, fidem servavi, de cætero reposita est mihi corona justitiæ* (II Tim. iv. 7, 8): et, *Domine, ut secuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* (Ps. v, 13). Tunc succedente gaudio atque lætitia, fugiet dolor et gemitus, quando venerit ex Sion qui eruat. Quæ omnia nos juxta apostolum Paulum in primo Salvatore interpretamur adventu: Jûdæi autem et nostri Judaizantes, ad secundum referunt, unius occasione versiculi, *Convertentur et venient in Sion cum laude, hostiarum sanguinem, cunctarumque gentium servitutem, et uxorum pulchritudinem desiderantes.*

LIBER UNDECIMUS.

451-452 Difficile, immo impossibile est placere omnibus: nec tanta vultuum, quanta sententiarum diversitas est. In explanatione duodecim prophetarum longior quibusdam visus sum, quam oportuit; et ob hanc causam in Commentariolis Daniëlis brevitati tædii, præter ultimam et penultimam visionem, in quibus me necesse fuit a ob obscuritatis magnitudinem sermonem tendere: præcipueque in expositione septem et sexaginta duarum et unius hebdomadarum, in quibus discredendis quid Africanus temporum scriptor, quid Origenes, et Casariensis Eusebius, Clemens quoque Alexandrinæ Ecclesiæ præshyter, et Apollinarius Laodicenus, Hippolytusque, et Hebræi, et Tertullianus senserint, breviter comprehendi: lectoris arbitrio derelinquens quid de pluribus eligeret. Itaque quod nos verecundia fecimus judicandi, et eorum honore qui lecturi erant, quibusdam forte non placeat, qui non Antiquorum opiniones, sed nostram sententiam scire desiderant. Quibus facilis responsio est, noluisse me sic unum recipere, ut viderer alios condemnare. Et certe si tanti et tam eruditi viri lætitudinis lectoribus displicerent, quid de me facturi erant, qui pro tenuitate ingenii invidiorum morsibus paten? Sin autem supradictos viros, magistros Ecclesiæ nominavi, illud intelligant, me non omnium probare fidem, qui certe inter se contrarii sunt; sed ad distinctionem b Josephi, Porphyriique dixisse, qui de hac questione plurima disputarunt. Quod si in expositione statæ prædumque ejus, et digitorum discrepantia, ferrum et testam super Romano regno interpretatus sum, quod primum forte, dein imbecillam Scripturam portendit, non mihi imputent, sed Prophetæ. Neque enim sic adulandum est principi-

B bus, ut sanctarum Scripturarum veritas negligatur, nec generalis disputatio unius personæ injuria est. Quæ cum benigno meorum studio caveretur, Dei judicio repente sublata est: ut amicorum in me studia, et æmulorum insidiæ monstrarentur. Sed hæc alias: nunc quod cœpinus exequamur. Undecimus in Isaiam liber, o virgo Christi Eustochium, quia magnam partem historię diserturus est, facilius erit in principiis, et usque ad duas sui partes, reliqua simili more dictanda sunt: et sic studendum brevitati, ut nullum damnum fiat intelligentiæ.

(Cap. XXXVI. — Vers. 1 seqq.) *Et factum est in quarto decimo anno regis Ezechie, ascendit Sennacherib rex Assyriorum super omnes civitates Juda munias et cepit eas. Et misit rex Assyriorum Rabzaren de Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam in manu gravi, et stetit in aquæductu piscine superioris, in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliacim filius Helcia, qui erat super domum: et Sobna scriba, et Joabe filius 453 Asaph a commentariis, et dixit ad eos Rabzaren: Dirige Ezechie: Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum: Quæ est ista fiducia qua confidis? aut quo consilio et fortitudine rebellare disponis? super quem habes fiduciam, quia recessisti a me? Ecce confidis super baculum arundineum confractum istum, super Ægyptum: cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum ejus, et perforabit eam: sic est Pharaon rex Ægypti omnibus qui confidunt in eo. Quod si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus, D nonne ipse est cujus abstulit Esachias excelsa et altaria; et dixit Judæ et Jerusalem: Coram altari isto adorabilis? Et nunc trade te Domino meo regi Assy-*

a Concipiunt duo Vatic., pro obscuritatis magnitudine.

b Nullus vero Josephi de LXX Hebdomadibus, aut exatit liber, aut ex-tititise umquam videtur, nisi quid simile inde ab eo colligat fuisse conscriptum, quod de rebus Monobuzi Adiabene regis se dicturum pollicetur lib. xx Antiquit., c. 8, aut quod in proœmio, et lib. iv, c. 8, et xx, c. 9, se velle ait, hoc opere abactato, allegoricam theoriã legem Judæarum

singulari scripto in quatuor libr. tributo persequi.

c Apposita conjicit Tillemonius dici ab Hieronymo, hanc sibi voluisse creare invidiam adversarios suos, ut eum Sillconii barbaro principi, et barbarorum in occidentale imperium invecti copias, injuriam facerent. Quam calumniam Dei judicio repente sublata dixit S. doctor morte ipsius Sillconii, quem Honoratus jussit occidi anno 408, sub Augusti mensis finem.

riorum, et dabo tibi duo millia equorum, nec poteris **A**bo in manu ejus, et eris quasi pater habitantium in Jerusalem, et domus Juda, et cetera. Hæc autem dicuntur ad Sobnam, qui ante eum præpositus Templi fuit, de quo in eadem scriptum est visione: *Vade et ingredi ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum Templi (Ibid., 15)*, quem tradunt Hebræi Rabsacis comminatione perterritum tradidisse manus Assyriis, et inferiorum partem Jerusalem adversariis prodidisse, exceptaque arce Sion et Templo, nihil aliud remansisse quod non tenuerit Assyrius. Unde errant qui Sobnam, qui nunc cum Eliacim, et Joabe ad Rabsacem egreditur, eundem putant quem et supra. Ibi enim Sobna præpositus Templi ponitur, qui ab Assyriis dicitur esse capiendus: hic autem Sobna scriba, hoc est, γραμματεὺς, qui Hebraice appellatur סופר, et est superiori ἀρχιεργατὴς. Rabsacem autem, qui Hebræa lingua locutus sit, filium Isaïæ Propheta: Judæi autem, qui et ipse proditor fuerit: relictumque filium Isaïæ alterum, appellari Jasub, qui in lingua nostra relictum sonet. Porro alii arbitrantur eum fuisse Samaritanum, et **453** idcirco Hebræicum scisse sermonem, et tam audacter et impie Dominum blasphemare. Consideremus ergo verba Rabsacis; ac primum quod dicit: *Confidis super baculum arundineum contractum istum, super Ægyptum*, falsum est: nulla enim narrat historia quod Ezechias ad Ægyptum miserit, et Pharaonis auxilium postularit. Quodque infert: *Si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus*, verum est. Sed rursus jungit mendacium veritati, quod abstulerit Ezechias excelsa illius et altaria. Hoc enim non contra Deum, sed pro Deo fecerat; ut idololatria et veteri errore destructo, juberet Deum adorari in Jerusalem, ubi erat Templum ejus: quamquam legamus pessima consuetudine, in montibus collibusque extracto jam altari, populum Deo victimas immellasse. Quodque paucitatem obsessorum volens ostendere, equorum duo millia pollicetur, quorum Ezechias ascensores præbere non possit, non de imbecillitate venit populi Judæorum qui equitandi carebat scientia: sed observatione mandatorum Dei, qui per Moysen super rege præceperat Israel: *Non multiplicabit [Al. multiplicaret] sibi equos: et uxores plurimas non habebit (Dent. xvii, 16, 17)*. Sin autem me, inquit, servum Sennacherib, qui sum minimus famulorum ejus, non vales sustinere, quomodo tantam regis potentiam sustinebis? Ad id autem quod dixerat: *Si responderis mihi in Domino Deo confidimus*, callide prudenterque respondit, se non sua voluntate, sed Domini venisse præceptis. *Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, et disperde eam*. Et est argumentum: certe sine Domini voluntate huc venire non poteram. Cum autem venerim et multas ceperim civitates, et pars Jerusalem maneat intacta, manifestum est me ejus voluntate venisse. Ergo in cujusdam Commentario eundem esse Sennacherib qui et Samariam ceperit, quod omnino falsum est. Sacra enim narrat historia primum Phul regem

Assyriorum, sub Manabem rege Israel, vastasse de-
com tribus. Secundum Theglathphalasar sub Phacee
filio Romelæ Israel venisse Samariam. Tertium Sal-
manassar sub Osee rege Israel totam cepisse Samariam
(IV Reg. xv, xvii). Quartum fuisse a Sargon, qui ex-
purnavit Azotum (Isa. xv). **456** Quintum Asaraddon
qui translato Israel, Samaritanos in terram Judæam
custodes miserit (IV Reg. xvii). Sextum Sennacherib
qui sub Ezechia rege Judæ, capta Lachis et cæteris Ju-
dææ urbibus, obsederit Jerusalem (IV Reg. xviii). Alii
autem unum atque eundem multis putant nominibus
appellari.

(Vers. 11 seqq.) *Et dixit Eliacim et Sobna et Joabe
ad Rabsaces: Loquere ad servos tuos Syra lingua, in-
telligimus enim: hinc loquaris ad nos Judaice in auribus
populi qui est super murum. Et dixit ad eos Rabsaces:
Numquid ad Dominum tuum, et ad te misit me Domi-
nus meus, ut loquerer omnia verba ista, et non potius
ad viros qui sedent in muro: ut comedant stercora sua,
et bibiant urinam pedum suorum vobiscum? Et stetit
Rabsaces, et clamavit voce magna Judaice, et dixit:
Audite verba regis magni, regis Assyriorum. Hæc di-
cit rex: Non seducat vos Ezechias, quia non poterit vos
erueri, et non vobis tribuat fiduciam Ezechias super
Domino, dicens: Ervens liberabit nos Dominus, non
dubitavit civitas ista in manu regis Assyriorum. Nolite
audire Ezechiam. Hæc enim dicit rex Assyriorum.*
Accusatio Rabsacis, Ezechia testimonium est: quod
captis cunctis Judææ urbibus confisus in Domino
sit, dixeritque ad populum: Nolite timere, nec pa-
veatis regem Assyriorum, et universam multitudi-
nem quæ est cum eo: multo enim plures nobiscum
sunt quam cum illo. Cum illo est brachium carneum;
nobiscum est Dominus Deus noster, qui auxiliator
est noster, pugnatque pro nobis. Et confortatus
est, inquit, populus hujuscemodi verbis Ezechia
regis Judæ. Unde Rabsaces destruere vult, quod ille
construxerat; et loquitur ad populum, *Non seducat
vos Ezechias: et non vobis tribuat fiduciam super
Domino Deo. Quod autem Eliacim et Sobna, et
Joabe humiliter deprecantur: Loquere ad servos tuos
Syra lingua, intelligimus enim; et non loquaris ad nos Ju-
daice in auribus populi qui est super murum, hinc sen-
sum habet: Quid necesse est populum falsis terroribus
commoveri, et vanam jactare virtutem? loquere lin-
guam quam populus non intelligit. Si quidem nos
habemus linguæ tuæ scientiam: novimusque ser-
monem Syrum, qui utrisque **457** communis est.*
Ad quod Rabsaces arroganter: *Num, ait, ad Domi-
num tuum, et ad te misit me Dominus meus, et non
potius ad viros qui sedent in muro? Rursumque au-
gens comminatione terrorem, ut comedant, inquit,
stercora sua, et bibiant urinam pedum suorum vobiscum?*
per quæ ostendit fame eos et penuria, siti que esse ca-

piendos. Simulque illecebram jungit formidini: ut quos
terrore non vicerat, repromissionibus et persuasione
decipiat, dicens ex sermone regis Assyriorum.

(Vers. 16-18.) *Facite mecum benedictionem, et egre-
dimini ad me, et comedite unusquisque vineam suam,
et unusquisque ficum suam, et bibite unusquisque
aquam cisternæ suæ: donec veniam, et tollam vos ad
terram, quæ est similis terræ vestræ: terram frumenti
et vini, terram panum et vinearum. Ne conturbet vos
Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Numquid
liberaverunt dii gentium unusquisque terram suam de
manu regi: Assyriorum? Pro quo in Regum volumine
legitur: Facite mecum quod est utile, et egredimini
ad me (IV Reg. xviii, 31). Ergo sensus idem est. Fa-
cite, inquit, quod vobis prosit, et in benedictionem
vestram proficiat. Sive hoc dicit: Benedicite regi
Assyrio, et laudate eum, et Dominum constemini,
ut præmia consequamini, et donec revertar de
Ægypto, sive capta Lohna, redeam, habitate in
urbe vestra; et rebus vestris fruimini. Postea au-
tem veniam, et transferam vos in terram quæ simi-
lis est terræ vestræ, frumentii, vini et olearum. Nec
dicit nomen regionis, quia æqualem terræ repromis-
sionis invenire non poterat: sed similitudinem pol-
licetur. Hoc enim unusquisque desiderat, in quo
natus est. Quidam putant terram eis Mediæ repromis-
sionis, quæ habebat terræ Judææ similitudinem,
tam in situ quam in frugibus. Quodque infert.*

(Vers. 19 seqq.) *Ubi est Deus Hemath et Arphad?
ubi est Deus Sepharvaim? Numquid liberaverunt Sa-
mariam de manu mea? Quis est ex omnibus diis terra-
rum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea,
ut eruat Dominus Jerusalem de manu mea? Et silue-
runt, et non responderunt ei verbum. Mandaverat
enim eis rex dicens: **458** Ne respondeatis ei. Hoc
ostendit quod omnibus his diis Samaria servierit,
et idcirco capta sit. Sin autem, ait, tantis diis præ-
sidentibus, decem tribus facile superavimus, quanto
magis vos. immo solam Jerusalem, uno Deo præ-
sule, vincemus facilius? Tacitque omnis populus,
et non respondit ei quidquam. Siquidem præceptum
regis acceperant, ut non responderent ei. Vere
justus Ezechias, agens cuncta fideliter universaque
consilio. Ideo autem jusserat blasphemanti Assyrio
non responderi, ne eum ad majores blasphemias
provocaret. Unde scriptum est: *Ne succendas carbones
peccatoris (Eccl. viii, 13); et in psalmo legitur: Cum con-
sisteret adversum me peccator, obmutui, et humiliatus
sum, et tacui de bonis (Ps. xxxviii, 23); et iterum: Pone,
Domine, custodiam ori meo, et ostium munitum labiis
meis: ne declines cor meum in verba malitiæ (Ps. cxl, 3).**

(Cap. XXXVII. Vers. 1 seqq.) *Et ingressus est
Eliacim filius Helcia, qui erat super domum, et Sob-*

^a Nostri mss. Sargon et Esereddon legunt.

^b Prior iste versiculus, qui juxta Vulgatæ divisionem
capitis xxxvii, postremus est, ab Hieronymo
autem, quod illi passim usuvenit huic capiti jun-
gitur, antea eo quidem loco superioris capituli lau-
dabatur ex vulgo recepta divisione, sed contra mss.

colicium fidem, ipsamque Hieronymianam exposi-
tionis subnexæ seriem, ex qua perspicuum plane est,
hoc altero loco cum laudari a S. Doctore, his præci-
pue verbis, scindunt vestem, quia Rabsacem audiunt
blasphemantem.

nas scriba et Joabe filius Asaph a commentariis ad A
Ezechiam scissis vestibus, et nuntiavit ei verba Rab-
sacis. Et factum est cum audisset rex Ezechias, scidit
vestimenta sua, et obvolutus est sacco, et intravit in
domum Dei. Et misit Eliacin qui erat super domum,
et Sobnam scribam: et seniores de sacerdotibus apertos
saccis ad Isaiam filium Amos prophetae, et dixerunt ad
eum: Hæc dicit Ezechias: Dies tribulationis et correptionis,
et blasphemiarum dies hæc, quia venerunt filii usque
ad partum, et virtus non est parienti [Al. parienti].
Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba Rab-
sacis, quem misit rex Assyriorum dominus tuus ad blas-
phemandum Deum viventem, et exprobrandum sermon-
ibus, quos audivit Dominus Deus tuus. Leva ergo
orationem pro reliquiis quas reperit sunt. Et venerunt
servi regis Ezechias ad Isaiam: et dixit ad eos Isaias: B
Hæc dicetis domino vestro: Hæc dicit Dominus:
Ne timeas a facie verborum quas audisti quibus blas-
phemerunt pueri regis Assyriorum me. Ecce ego ei
dabo [Al. dabo eis] spiritum, et audiet nuntium, et
revertetur ad terram suam, et corrumpet eum faciam
gladio in terra sua. Perspicua relinquentes, ea tantum
in quibus latens sensus est, disseramus. 459 Scin-
 dent vestes, quia Rabsacei audiant [Al. audierant]
 blasphemantem. Scindit et ipse rex vestimenta sua,
 quia peccatorum suorum, et populi esse credebat,
 quod Rabsacei usque ad portam Jerusalem venerit,
 et contra Dominum talia sit locutus. Unde pontifex
 quia Salvatorem blasphemasse credebat, scidit ves-
 timenta sua (Matth. xxvi): et Paulus ac Barnabas,
 deferentibus sibi Dei cultum Lycaoniis, sciderunt
 vestimenta sua (Act. xiv). Pro regio ergo cultu ob-
 volutus est sacco; et de palatio ad Templum gra-
 diens, Eliacin pontificem, et Sobnam scribam, et
 seniores de sacerdotibus misit ad Isaiam filium Amos
 prophetae. In quo regis consideranda humilitas atque
 prudentia. Ipse præiit ad Templum; principes populi
 et seniores Sacerdotum, non stolis sacerdotilium,
 sed cilicis opertos misit ad Isaiam filium Amos pro-
 phetae. Pro quo in Regum volumine legitur: *Ipsæ*
cooperus est sacco, et ingressus domum Domini, Eli-
acin præpositum domus, et Sobnam scribam, et senes
de sacerdotibus misit cooperus sacco ad Isaiam pro-
phetam filium Amos (IV Reg. xix, 1, 2). Hic quia ipse
 de se Isaias scribebat historiam, non se ipse lavit
 Prophetam, sed filium Prophetæ: ibi vero quia alter
 erat Scriptor historiarum, ipsum scribit Prophetam.
 Quod quidem et de Matthæo Evangelista legitur,
 quod ipse Matthæus se dixerit publicanum (Matth. ix):
 alii vero Evangelistæ nomen publicani tacuerunt, et
 Apostolicam tantum potuerunt dignitatem; et quod
 in conjunctionibus Apostolorum, apud se secundus,
 apud alios primus sit. *Dixeruntque, inquit, ad eum:*
Hæc dicit Ezechias, non rex, non innoens nomine
imperii: Dies tribulationis, et corruptionis, et blas-
phemiarum dies hæc: tribulationis nostræ, corruptionis
Dei, blasphemiarum hostium. Penitus similitudinem

parturientis mulieris et dolentis, quod ad partum
 usque pervenerit, et generare non possit, nec di-
 cere: *A timore tuo, Domine, concepimus, et dolui-*
mus, et perperimus spiritum salutis. Sequitur: *Si quo-*
modo audiet Dominus Deus tuus verba Rabsacis (Isai.
xxvi, 18, sec. LXX). Non enim audent Dominum
 omnium, nostrum Dominum dicere, quo iracunde
 tanta perpetimur; sed tuum dicimus Dominum. Et
 hanc habemus utilionis fiduciam: **460** quoniam vi-
 vens Deus bla-phematur a cultore idolorum mortuo-
 rum. *Et exprobraverunt sermonibus, quos audivit Do-*
minus Deus tuus: Leva ergo orationem, nostram ja-
centem: non pro cuncto populo qui jam perit, sed
pro reliquiis, quæ obidentur, cumque venissent
servi regis Ezechias ad Isaiam: rursus nomen Pro-
phetae tacuit, ut coeptam servaret humilitatem. Pro-
venitque eos Isaias: eodem enim spiritu quo futura
nocebat, etiam absentem regem audierat: et dicit
quid respondero deberent Domino suo, humiliati
in ista fiducia conscientie. Dicite, inquit, Domino
vestro, qui vester est Dominus; nec enim hæc di-
cit Dominus: Noli timere verba quibus non tu, sed
ego sum blasphematus. Nec dico universa quæ regi
Assyriorum sim facturus, ne meam videar jactare
potentiam; sed quod dandus sit ei spiritus non Dei,
sed adversarius. Auditoque nuntio, revertitur ad
terram suam, et corrumpit in eis gladio, ut duo par-
iterque optabat Ezechias, audiret, se obidione et
periculo liberandum, et inimicum iratumque regem
in sua terra esse moriturum. Si quis querat cur in
C libro Prophetarum, historia quæ in Regum et Dierum
voluminibus scripta est, mixta videatur, consideret
quod historiae prophetia sit copulata, tam de libe-
ratione urbis, quam de Assyrii interitu, et de rever-
sione solis hinc inde decem, et quindecim annorum
spatiis protelatis, quod et prophetia est et historia.
(Vers. 8 seqq.) Revertens autem Rabsaces, invenit
regem Assyriorum præstantem adversum Lobnam:
audierat enim quia profectus esset de Lachis. Et au-
divit de Taracha rege Æthiopiæ dicentes: Egressus est,
ut pugnet contra te. Quod cum audisset, misit nuntios
ad Ezechiam dicens: Hæc dicitis Ezechias regi Jude-
loquentes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu con-
fidis dicens: Non dabitur Jerusalem in manum regis
Assyriorum. Ecce tu audisti omnia quæ fecerunt reges
D Assyriorum omnibus terris quas subverterunt, et tu
poteris liberari? Numquid eruerunt eos dii gentium,
quos subverterunt patres mei Gozan et Haran, et Rese-
ph, et filios Edem, qui erant in Thalassar? Ubi est
rex Hamath, et rex Arphad, 461 et rex urbis Sep-
harvaim Ana [Al. Sepharvaim Anas] et Ana? Eisdem
verbis eademque sententia scriptum est in Re-
gum et Dierum volumine, quod Rabsaces juxta Do-
mini voluntatem, obidionem deseruerit Jerusalem,
et perrexit ad domum suam, quæ, vel deserto,
vel capta Lachis, ad oppugnandam Lobnam ir-
co-gnaverat. Ipse quoque Sennacherib audiens Tara-

^a Deo val., humilitati mixta fiducia conscientie. Leviora quaedam infra emendamus.

cham regem Æthiopiæ inferre sibi bellum, occurrit A venienti, et nihilominus mittit nuntios ad Ezechiam, et Epistolæ, ut quos necdum viribus ceperat, sermone terreret. Et quomodo populo dixerat: *Non te decipiat Ezechias* (IV Reg. xviii, 29): eadem blasphemia loquitur ad regem: *Non te decipiat Deus tuus* (IV Reg. xix, 10). Ponitque exempla majorum, quod quomodo cæteras terras non potuerint liberare dii sui de manibus eorum: sic nec Jerusalem liberetur. In enumeratione autem gentium cætrarum ponit ANA (אַנָּא) et אַרָּא (אַרָּא), quas LXX miscuerunt dicentes, * *anagava*, conjunctione quoque, et, id est, *vax* inter duas gentes Ana et Ara, linguæ postiore Hebrææ, ut ignorantibus nra gens videtur aut civitas. Manifesta transcurrimus, ut in dubiis immeremur. Pugnasæ autem Sennacherib regem Assyriorum contra Ægyptios, et obsediße Pelusium: jamque extructis aggribus urbi capiendæ, venisse Taracham regem Æthiopiæ in auxilium, et una nocte juxta Jerusalem centum octoginta quinque millia exercitus Assyrii pestilentia curruisse, narrat Hierodotus, b et præbissime Berossus, Chaldaicæ scriptor historiæ, quorum fides de propriis libris petenda est.

(Vers. 14 seqq.) Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, et legit eos: et ascendit in domum Domini, et expandit eos coram Domino, et oravit ad Dominum dicens: *Domine, exercituum Deus Israel, qui sedes super Charabim, tu es Deus solus omnium regnorum terræ: tu enim fecisti caelum et terram. Incline, Domine, aurem tuam et audi: aperi, Domine, oculos tuos, et vide, et audi omnia verba Sennacherib quæ misit ad blasphemandum Deum viventem.* 462 *Vers enim, Domine, desertas fecerunt reges Assyriorum terras et regiones earum: et dederunt deos earum igni: non enim erant dii, sed opera manuum hominum. Linguam et lapides: et comminuerunt eos. Et nunc Domine Deus noster, salva nos de manu ejus: et cognoscant omnia regna terræ, quia tu es Deus solus.* Contra Sennacherib regis blasphemias solita Ezechias arma corripuit. Rursumque perguit ad Templum, et Epistolæ ejus expandit coram Domino. Prius tacuerat, non enim audebat Domini timore porterritus in Templo ora reserare, nec liberæ ad Deum preces fundere. Nunc autem quia jam audierat Isaiam dicentem: *Ne timeas a facie verborum quæ audisti, quibus blasphemaverunt pueri regis Assyriorum me,* D et cætera: audacter Dominum deprecatur, et solum Deum assertit esse viventem: quæ idola intelligimus

imagines mortuorum. Quodque infert: *Vere enim, Domine, desertas fecerunt reges Assyriorum terras, et regiones earum: et dederunt deos earum igni: non enim erant dii, sed opera manuum hominum, lignum et lapides: et comminuerunt eos, ut illis probatur historiis, quæ scribunt reges Persarum venisse in Græciam, et subvertisse atque spoliasse templa Græcorum: ultionemque postulat, ut per occasionem sui omnia regna cognoscant quod solus sit Deus, qui possit suos de discrimine liberare.*

(Vers. 21 seqq.) *Misit autem Isaias [Al. Josias] filius Amos ad Ezechiam dicens: Hæc dicit Dominus Deus Israel: pro quibus rogasti me d Sennacherib rege Assyriorum, hæc est verbum quod locutus est Dominus super eum: Desperavit te et subannavit te virgo filia Sion: post [Al. propterea] te caput movit filia Jerusalem. Cui esprobrasti, et quem blasphemasti, et super quem exaltasti vocem tuam, et levasti altitudinem oculorum tuorum, ad Sanctum Israel? In manu servorum tuorum esprobrasti Domino et dixisti: In multitudine quadrigarum tuarum ego ascendi [Al. ascendam] ultitudinem montium, jura Libani, et succidam excelsas cedrorum ejus, et electas abietes illius, 463 et introibo altitudinem summitatis ejus saltum Carmeli ejus. Ego sodi, et bibi aquam: et exsiccavi vestigio pedis mei omnes rivos aggerum.* Quia tam audacter Ezechias Dominum deprecatus est, nec misit ad Isaiam, ut prius miserat, non ipse Propheta perguit ad eum, sed mittit nuntios qui ei dicerent verbum Dei: Super Sennacherib contra quem rogas, Domini ista sententia est: Virgo Sion, et filia Jerusalem (quæ ideo virgo appellatur et filia, quia cunctis gentibus simulacra adorantibus hominum mortuorum, hæc sola conservet castitatem religionis Dei, et unius divinitatis cultum) subannavit te atque desperavit; et quæ ne ad majorem te blasphemiam conciperet, præventi non responderat, post absentem movit caput suum, certa de ultione, secura de jure. Et hæc locuta est: Non contra me, sed contra Dominum superbisti: nec ipse per te, sed per servos tuos, ut major esset arrogantia blasphemantis. Dixisti enim quod in quadrigarum tuarum multitudine ascenderes altitudinem montium, et jura Libani, et excelsas succideres cedros atque abietes illius. Quod vel de cunctis gentibus persequens principibusque earum debent accipere, vel de Jerusalem, quæ interpretatur Libanus, ut cedros ejus atque abietes ad potentes quoque et optimates: altitudinem vero summi-

* In uno Vatic. est *anagava*: indices Græci ἀναγύγαν, *anagavans*: serque legit Eusebius. Alique hanc rem unde probare intentionem, si diceret *anagavans*, ubi maxima v. in v. similitudo exscriptori laudat esse potuit.

b Hierodoti de Sennacheribo Ægyptum invadente testimonium habet lib. ii, cap. 141. Berosi autem Chaldaicæ verb. Josephus laudat lib. x Antiquit. cap. 1, n. 4 quæ sic Latine se habent: *Sennacheribis autem ab Ægyptiaco bello revertens, reliquit ibi exercitum, quem sub Rapancis imperio reliquerat, pesto divinitus munita deletum. prima nocte, postquam urbem oppugnare ceperat, absumptis cum ducibus et tribunis*

centum octoginta quinque millibus militum. Quæ clade territus, et de reliquis copiis sollicitus, maximam itineribus in regnum suum contendit ad regium, quæ Ninus dicitur. Ubi paulo post per insidias seniorum et filiorum eius, Adramelochi et Seleucari, vitam amisit, occisus et in ipso sepultus templo Aracæ, quem præcipuum cultum dignabatur. Quibus ob parricidium a popularibus pulsus, et in Armeniam fugientibus, Assarachus minor filius in regnum successit. A quæ hic fuit hujus expeditionis exitus. Confer Usorium quoque ad annum mundi 4004

* Legerat olim Rabanus, ut major esset arrogantia, Dominum blasphemasti.

latus illius saltumque Carmeli pesseramus ad Templum. Ipse enim supra dixerat : Numquid non audisti quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subverterunt? ergo nec tu poteris liberari. Quodque inserit : Ego fodi et bibi aquam, et exsiccavi vestigio pedis mei omnes rivos aggerum, juxta historiam hoc intelligi potest, quod præ multitudine exercitus, omnia fluentia exsiccaverit, ut puteos sibi fodere sit compulsus. Juxta translationem : quod omnes populos, qui interdum sub aquarum nomina describuntur, suo vastaverit exercitu. Pro quo soli Septuaginta transtulerunt, et posui pontem [Al. potentem, vel potatatem], et desertas feci aquas, et omnem congregationem aquarum : quod scilicet nulla sibi gens invia fuerit, sed super omnes populorum aquas suo calcaverit pede.

(Vers. 26 seqq.) Numquid non audisti quæ olim fecerim ei? ex diebus antiquis ego plasmavi illud, **464** et nunc adduxi eos, et factum est in eradicationem collium compugnantium, et civitatum munitarum. Habitatores earum brevitate manu, contremuerunt, et confusi sunt : facti sunt sicut fenem agri, et gramen pascuæ, et herba tectorum quæ exaruit antequam maturesceret. Habitationem tuam, et egressum tuum, et introitum tuum cognovi, et insaniam tuam contra me, cum fureres adversum me. Superbia tua ascendit in aures meas, ponam ergo circulum in naribus tuis, et frenum in labiis tuis : et reducam te in viam per quam venisti. Hæc ex persona Dei contra verba Assyrii sentienda sunt, quod ad blasphemiam ejus sic responderit Dominus : Num ignoras quod hæc quæ fecisti, mea feceris voluntate, et ego hæc futura prædixerim, ac per te facienda mandaverim? Itaque quod olim decrevi, hoc explatum est tempore, ut colles, id est principes qui inter se ante pugnabant, et civitates munitissimæ, me contrahente manum meam, nec solitum præbente auxilium, eradiarentur et contremiscerent, ac perirent : et compararentur, non olive et vineæ, fructuosisque arboribus, sed feno et gramine, herbisque domatum, quæ frugibus impedimento sunt et ante marcescunt, quam ad maturitatem perveniant. Itaque et sessionem, et egressum, et introitum tuum ante cognovi, et insaniam qua contra me debacchaturus eras, Prophetis vaticinantibus, sum locutus (Sap. ad cap. xiii, 4) ; per quos olim dicturum esse te noveram : In cælum ascendam : super sidera cæli ponam thronum meum, eroque similis Altissimo. Itaque furor tuus, et superbia tua pervenit in aures meas, et nequaquam ultra te portabo, ut intelligas quod potuisti non tuis potuisse te viribus, sed meo arbitrio. Merebantur enim impiæ gentes, et infructuosæ arbores, ut per te, quasi securim et serram meam, succiderentur et caderent. Itaque ponam circulum, sive clavam in naribus tuis, ut blasphemantia [Al. blasphemantiam] ora constringam, et nequaquam ultra talia loqui audeas : frenumque injiciam labiis tuis, quod tuam ferociam domet, et te reducat in Assyrios. Qua translatione et in Psalmis contra impios Scriptura abutitur :

A In freno et chamo maxillas eorum constringe, qui non appropinquant tibi (Ps. xxxi, 12).

(Vers. 30 seqq.) Tibi autem hoc erit signum : Comede hoc **465** anno quæ sponte nascuntur, et in anno secundo pomis vescere : in anno autem tertio seminate, et metite, et plantate vineas, et comedite fructum earum. Et mittet id quod salvatum fuerit de domo Juda, et quot reliquum est, radicem dorsum, et faciet fructum sursum, quia de Jerusalem exibunt reliquæ, et salvatio de monte Sion. Zelus Domini exercituum faciet istud. Omnia hæc Propheta per nuntios ad Ezechiã loquitur, quid Sennacherib dixerit, quid ei Dominus responderit : nunc ad ipsam sermonem facit, ne forsitan dubitet ventura quæ dicta sunt. Et ideo vel maxime Prophetæ apud populum sermo-

B nam suorum habebant fidem : quia non solum de his quæ multa post sæcula futura erant, sed etiam quæ in continenti, et post non grande temporis spatium essent implenda, memorabant : et quod intra biennium, et rex Assyrius interiret, et urbi Jerusalem securitas redderetur. Hoc erit, inquit, signum eorum quæ futura prænuntio, quod hoc anno ea comedas, quæ sponte nascuntur. Sive juxta LXX quæ prius severas. Anno autem secundo, juxta Symmachum, pomis vescere : sive juxta eosdem, quæ de præteritis setgetibus, et cadente in terram semine, pullulaverint. In anno autem tertio, fugato jam Assyrio et obsidione laxata, seminate, et metite, et plantate vineas, et fructus earum comedite. Siquidem parvæ urbis hujus reliquæ, quæ nunc hostili vallantur exercitu, et evasuras se esse non credunt, tantam recipient rerum omnium abundantiam ac felicitatem, ut instar arboris alta radice fundatæ pomis densissimis impleantur. De Jerusalem enim, et de monte Sion egredientur reliquæ, et implebunt terram Judæam, non suo merito, sed Dei misericordia, immo zelo quod adversus impios zelatus est populum suum.

(Vers. 33, 34.) Propterea hæc dicit Dominus de rege Assyriorum. Non introibit civitatem hanc, et non jaciet ibi sagittam, nec occupabit eam clypeus, et non mittet in circuitu ejus aggerem. In via qua veniet, per eam revertetur, et urbem hanc non ingreditur, dicit Dominus : protegantque civitatem istam, et salvo eam propter me, et propter David servum meum. Revertitur ad propositum, et post futurorum spem præsentem excutit metum. Non enim erat tanta lætitia super his quæ longo post tempore ventura promiserat, quanta cura de imminentibus. Quod autem dicit Assyrium rece-surum, nec levaturum **466** contra Jerusalem clypeum, nec jacula missurum, neque urbem munitioibus et aggere esse vallandam, adversariumque per viam qua venerat reversurum, et liberandam civitatem obsidione præsentem, et ad extremum inferi : propter me et propter David servum meum, illud significat, quod non merito suo, sed De clementia conserventur, immo patris eorum David memoria. In quo admonentur et suæ negligentiae, et illius fidei atque justitiæ, quod in tantum justitiam

diligat Deus, ut etiam posteros sanctorum hominum, A non suo merito, sed majorum virtute tueatur.

(Vers. 36 seqq.) Egressus est autem Angelus Dei, et percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia: et surrexerunt mane, et ecce omnia cadavera mortuorum. Et egressus est et abiit, et reversus est Sennacherib rex Assyriorum, et habitavit in Ninive. Et factum est cum adoraret in templo Nesrach Deum suum, Adramelech et Sarasar, filii ejus, percusserunt eum gladio: sugeruntque in terram Ararat; et regnavit Asaraddon filius ejus pro eo. Centum octoginta quinque millia fortissimorum virorum ab uno Angelo, una nocte caduntur, et absque vulneribus occisorum mors sava discurrit, excludens a corporibus animas, Dei voluntate. Super quo in Paralipomenis legitur: *Et misit Dominus Angelum, qui percussit omnem virum robustum, et bellatorem, et principem exercitus regis Assyriorum: reversusque est cum ignominia in terram suam* (II Paral. xxvii, 21). Qui idcirco servatus est, ut sciret potentiam Dei, et blasphemantia ora comprimeret: feretque testis illius majestatis, quem paulo ante contempserat. Quod autem intulit: *Et surrexerunt mane, vel Israelitis, vel reliquos exercitus ejus accipiamus: licet in Regum scriptum sit volumine, quod cum ipse rex diluculo surrexisset, vidit omnia corpora mortuorum* (III Reg. xix). Pharaon quoque in decem Ægypti servatur plagis, ut novissimus pereat: quod et iste passus [Al. passurus] est. Cum enim reversus esset in Niniven urbem primam regni sui, et adoraret in templo Nesrach Deum suum, quasi victoriam de hostibus reportaret, et delubrum idoli sui triumphans et gratulabandus incederet, contemptor veri Dei in fano falsi [Al. sui] nominis trucidatur: nec Angeli perit gladio, quod erat commune cum pluribus, sed parricidio filiorum. Qui cum fugissent in terram Ararat, quod intelligitur Armenia, successit in patris locum Asaraddon, quem 467 Scriptura testatur misisse habitatores^a Samariam; ne terra maneret inculta. Ararat autem regio in Armenia campestris est, per quam Araxes fluit, incredibilis ubertatis, ad radices Tauri montis, qui usque illuc extenditur. Ergo et Area in qua liberatus est Noe cum liberis suis, cessante Diluvio, non ad montes generaliter Armenice delata [Al. deleta] est, quæ appellatur Ararat, sed ad montes^b Tauri altissimos, qui Ararat imminet campis.

(Cap. XXXVIII. — Vers. 1 seqq.) *In diebus illis egrotavit Ezechias usque ad mortem: et intravit ad eum Isaius filius Amos Propheta, et dixit ei: Hæc dicit Dominus: Dispone domini tuæ, quia morieris tu et non rives. Et convertit Ezechias faciem suam ad pa-*

^a Rectius Samariam cum Victorio legimus pro quo antea erat Samaria.

^b Hi nimirum montes, quod cap. po Ararat imminerent, Ararat dicti sunt. Quod vero Gordiæis non Tauri montibus Arcam adhasisse Veteres magno numero docent, nimirum S. Doctior infirmat, quin potius explicat inculentius, siquidem ex Strabone constat lib. xi, Tauri montes ob diversas sui partes

rietem, et oravit ad Dominum, et dixit: *Obsecro, Domine, memento, quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, et in corde perfecto, et quod bonum est in oculis tuis fecerim: flevitque Ezechias fletu magno.* Quem diligit Dominus, corripit, et castigat omnem filium quem recipit (Prov. iii). Ne elevaretur cor Ezechia post incredibiles triumphos, et de media captivitate victoriam, infirmitate corporis sui visitatur, et audit se esse moriturum, ut conversus ad Dominum slectat sententiam ejus. Quod quidem et in Jona propheta legimus, et in comminationibus contra David quæ dicuntur futura, nec facta sunt, non Deo mutante sententiam, sed provocante humanum genus ad notitiam sui. Dominus enim pœnitens est super malitiis. Convertitque Ezechias faciem suam ad parietem, quia ad Templum ire non poterat. Ad parietem autem Templi, juxta quod Salomon palatium extruxerat. Vel absolute ad parietem, ne lacrymas suas assidentibus ostentare videretur. Aut certe juxta Jeremiam, *ad cor suum*; qui CIA (חַיָּת), id est *cor parietem*, cor appellat, ut tota mente Dominum deprecaretur. Et ait: *Obsecro, Domine, memento, quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, et in corde perfecto, et quod bonum est in oculis tuis fecerim.* Audiensque se esse moriturum, non precatur vitam et annos plurimos, sed in Dei judicio quid velit præstare, dimittit. 466 Noverat enim idcirco Deo placuisse Salomonem, quod annos vitæ non petierit ampliores; sed iturus ad Dominum, narrat opera sua, quomodo ambulaverit coram eo in veritate et in corde perfecto. Felix conscientia, quæ afflictionis tempore bonorum operum recordatur: *Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deum vident* (Math. v, 8). Et quando alibi scribitur: *Quis gloriabitur purum habere se cor* (Prov. xx, 9)? Quod ita solvitur: perfectionem cordis in eo nunc dici, quod idola destruxerit, templi Baal vasa perverterit, serpentem æneum comminuerit, et cætera fecerit quæ Scriptura commemorat. Flevit autem fletu magno, propter promissionem Domini ad David, quam videbat in sua morte perituram. Eo enim tempore Ezechias filios non habebat; nam post mortem ejus Manasses, cum duodecim esset annorum, regnare cœpit in Judæa. Ex quo perspicuum est, post tertium annum concessæ vitæ Manassen esse generatum. Ergo isto D omnis est fletus, quod desperabat Christum de suo semine nasciturum. Alii asserunt, quævis sanctos viros morte terreri, propter incertum judicii, et ignorationem sententiæ Dei, quam sedem habituri sint. Simulque fati quæstio solvitur, ac necessitatis vincula atque causarum, quod nequaquam dies mortis singulis præstituta sit, sed voluntate Dei et igno-

Gordiæis quoque a nonnullis appellatos; potuitque adeo pars Tauri, quæ cum o Ararat imminet, sub Gordiæorum nomine comprehendendi. Vid. in Jerem. Commentar. cap. li. vers. 17.

^c In Vaticanis, *et quomodo alibi, etc.*, et mox *templi Baal valvas apernerit.*

^d Eadem niss., *quosvis sanctos, et incertum judicium.*

tis mortalibus censis, vel vivat aliquis, vel moriatur: præsertim cum et statuta nunc mortis necessitas differatur, et post mortem resuscitatos plurimos legerimus.

(Vers. 4 seqq.) *Et factum est verbum Domini ad Isaiam dicens: Vade et dic Ezechie: Hæc dicit Dominus Deus David patris tui: Audiri orationem tuam. vidi lacrymas tuas. Ecce ego adjiciam super dies tuos quindecim annos, et de manu regis Assyriorum eruum te et civitatem istam, et protegam eam. Hoc autem tibi erit signum a Domino: quia faciet Dominus verbum hoc quod locutus est: Ecce ego reverti faciam umbram lincorum per quas descenderat in horologio Ahas in sole retrorsum decem lincis: et reversus est sol decem lincis per gradus quos descenderat. Præpostero ordine quasi in prophetia hic refertur historia, quæ in Regum 480 volumine consequentius legitur. Flente Ezechia fletu magno, priusquam egredieretur Isaias mediam partem atrii, factus est sermo Domini ad eum, dicens: Revertens, et dic Ezechias duci populi mei: Audiri orationem tuam, et vidi lacrymam tuam: Ecce sanavi te. Dixitque Ezechias ad Isaiam: Quod erit signum, quia Dominus me sanabit (IV Reg. xx, 4 et b)? Cui propheta respondit: Hoc erit signum a Domino quod facturus sit Dominus sermonem quem locutus est: Vis ut accedat umbra tot lincis, an ut revertatur totidem gradibus? Cui dixit Ezechias: Facile est umbram creascere decem lincis, nec hic volo ut fiat; sed ut revertatur retrorsum decem gradibus. Cumque invocante Isaias potentiam Domini, signum esset effectum, præcepit Isaias afferri massam securum recentium: quam cum attulerunt, et posuissent super vulnus ejus, curatus est. Revertitur autem ad regem Propheta Domini jussione, ut ipse sanaret qui percussoratus; et vocatur Ezechias dux populi ejus, et filius David, cujus opera sectabatur, locerat enim rectum juxta omnia quæ fecit David pater ejus: et auditur ejus oratio, videnturque lacrymæ; quoniam ambulaverat coram Domino in veritate et in corde perfecto, et severat fletu magno; et quod placitum erat in oculis ejus fecerat. Adjunguntur quindecim anni ad vitam, quos ille non postulaverat, et insuper vivente eo, regni securitas præmittitur. Sin autem, ut quidam putant, in corpore vivere condemnatio est, et juxta illud quod dicitur: *Revertens, anima mea, in requiem tuam* (Ps. cxiv, 7). Et in alio loco: *Educ de carcere animam meam* (Ps. cxli, 8), optanda est mors ut de carcere liberemur: quomodo nunc Dominus donat pro beneficio, ut qui liberandus erat, adhuc quindecim annis vivat in carcere? Datur autem signum, ut sol decem gradibus revertatur, quos*

A non juxta Symmachum in lincis et horologium vertimus, qui gradus intellexit in lincis, ut manifestiore sensum legentibus faceret. Sive ita extracti erant gradus arte mechanica, ut per singulos umbra descendens, horarum spatia terminaret. Quod signum 470 et præsentis temporis et futuri typus erat; in quomodo sol reverteretur ad exordium sui; ita et Ezechias vita ad detextos annos rediret; nobisque in hebdomade et ugdade viventibus, per resurrectionem Christi, vitæ spatia protulerent. Solent sanctorum Locorum in hæc provincia monstrat res intra conceptum Templi ostendere gradus domus Ezechie, vel Achaz, quod sol per eos descenderet. Sed nunquam ego credam, non dico Achaz, qui rex impius fuit; sed cujuslibet regis justi domum fuisse in B Templo Dei: cum Salomon idcirco Deum inter cætera offendisse dicatur, quod in sublime ædificaverit Mellis, unde atrium Templi, deambulans in turri palatii, despicere solitus sit (III Reg. 12).

(Vers. 9.) *Scriptura Ezechie regis Judæ cum egrotasset et convalesceret de infirmitate sua. LXX: Oratio Ezechie regis Judæ quando languit, et surrexit de infirmitate sua. Miror quomodo soli Septuaginta pro scriptura, orationem posuerint, cum oratio THEOPHILATI (Ἰϑεφιλῆ) dicatur, et non NACHTHAS (נחשת). quæ in præsentis loco scribitur; alioquin consequenter diceretur oratio, si de præsentis esset tempore, et non de præterito. Manifestum est enim, quod post redditam sanitatem, de infirmitate consurgens Isaias conscripserit, ex quo non oratio est, sed gratiarum actio pro beneficio quod accepit.*

(Vers. 10 seqq.) *Ego dixi in dimidio dierum meorum, vedam ad portas inferi: quasi residuum annorum meorum. Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viventium: non aspiciam hominem ultra et habitatorum quietis. Cessavit generatio mea: oblata est et convoluta est a me quasi tabernaculum pastorum. Præcisa est velut a texente vita mea: dum adhuc ordiret succidit me: de mane usque ad vespere finies me. Sperabam usque mane: quasi leo sic contrivit omnia ossa mea. De mane usque ad vespere finies me. LXX: Ego dixi in excelso dierum meorum, vedam ad portas inferi: relinquam annos residuos: dixi, nequam ultra videbo salvare Dei in terra viventium, nec videbo hominem adhuc cum habitantibus: defeci a cognatione mea. Exiit et recessit a me, sicut 471 tabernaculum solvit qui fixerat: sicut Isaias spiritus meus recessit, cum a texente succiditur. In illa die traditus sum usque mane: sicut leo, sic contrivit omnia ossa mea. A die usque ad noctem traditus sum. Narrat quid tempore præventis angustiarum imminetisque languo-*

Alter Vatic., ita et ad Ezechie vitam additis annis, rediret, etc.

b Ex Hieronymi subnexa expositione his Dominum ab eo lectum videtur pro altero Deum.

c Duabus vocibus, quietis et cessavit unicum in textu Hebræo verbum שָׁמַט respondet quod utrumque fere significat. Consulat vero, inquit Victorius, ex Commentario, Hieronymum exposuisse primum

pro cessavit sive occidit, et sequenti junxisse versiculo, id est, cessavit generatio mea, etc. Mox remanens perpensa, mutasse sententiam, et exposuisse quietem, ut non principium secundi, sed prius versus esset finis, hæc videlicet modo: Non aspiciam hominem ultra, et habitatorum quietis. Generatio mea oblata est, etc. Confer Hieron. ipsum infra sub sectionis hujus finem, et quæ nos ibi observamus proxime insequentibus annotationibus.

ris, tacitus cogitarit; *Dixi*, inquit, in corde meo, in **A** dimidio dierum meorum, sive ut Aquila et Symmachus et Theodotus interpretati sunt, in infirmitate et silentio dierum meorum, pro quo LXX *excelsum* interpretati sunt, ob litteræ similitudinem, **DAME** (דַמֵ) pro **DAME** (דַמֵ) a legentes: licet quidam **DAME**, sanguinem verterint, ut sit sensus, *In sanguine dierum meorum*, quando meus cruor, meusque expetebatur [*Al. expectabatur*] interitus. Itaque desperatione dixi: *Vadam ad portas inferi*, vel communi lege naturæ, vel illas portas, de quibus quod liberatus sit, Psalmista decantat, *Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiarum Sion* (Ps. ix, 15). Has portas inferni reor, quæ adversum Petrum non prævalent (*Matth. xvi*), quia dormivit in plenitudine dierum suorum. Sancti implent dies suos, qualis fuit Abraham, qui mortuus est plenus dierum in senectute bona (*Gen. xxv*). Peccatores vero et impii in dimidio dierum suorum moriuntur, de quibus et Psalmista loquitur: *Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suos* (Ps. lrv, 25). Non enim implent opera virtutum, nec student penitentia emendare delicta. Unde in medio vitæ cursu, et in errorum tenebris ducentur ad tartarum. *Quæsi*, inquit, *residuum annorum meorum*, non me putans ultra esse victurum. *Dixi*, non videbo Dominum Dominum in terra viventium. Pro Domino et Domino, his in Hebræo ponitur **IA** (יָ), quod in extrema syllaba **ALLELUIA** (לְלוּיָיָ) sonat, pro quo LXX transtulerunt: *Nequaquam ultra videbo salutare Dei in terra viventium*. De qua in alio loco scriptum est: *Placebo Domino in regione viventium* (Ps. cxiv, 9). Et rursum: *Placebo Domino in lumine viventium* (Ps. lv, 9). Regio ergo Sanctorum ipsa est, quæ appellatur lux viventium. Non est enim Deus mortuorum, sed vivorum (*Matth. xxii*). Hoc autem est omne quod metuit, ne salutare Dei, ductus ad inferos, **472** nequaquam mereatur aspicere. Sequitur: *Non aspiciam hominam ultra et habitatorem quietis*. Quod nos olim propter verbi ambiguitatem sequenti versiculo junxeramus; sermo enim Hebraicus **HOLED**, si legatur **h**, aut scribatur **ELED** (עֵלֵד), *requiem*: si **EDEL** (עֵדֵל), *Occidentem* sonat. Timet ergo ne cum sanctis et hominibus Dei non habitet in quiete, ne non videat Dominum in terra viventium, ne generatio illius instar tabernaculi dissolvatur, ne in telæ similitudinem in ipso lucis exordio præcidatur, et nequaquam de semine ejus Christus oriatur. Quod autem corpus nostrum appelletur tabernaculum, et Apostolus instruit dicens: *Nos qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus aggravati* (II Cor. v, 4). *De mane*, ait, *usque ad*

a *Legentes licet*, etc. Corruptissimus locus in veteribus Editionibus: in Erasiana enim additur nomen *agro*, et in Mariana, *id est, in ἀγρῶ*: quorum verborum nullum exstat vestigium in manuscriptis Hieronymi libris. MARTIAN.

b Unus Vatic., si legatur, ut scribitur. Et vero **יָדֵל** *hedel*, et **עֵדֵל** *hedel* sumi promiscue solent, et quoad usum synonyma sunt, tametsi diversam sortiantur etymologiam. Hic *pace* Isaiam est **יָדֵל עֵדֵל**:

PATROL. XXIV.

vesperum finies me: sperabam usque mane: quod et Job in angustia sua atque in tormentis corporis sustinuisse se dicit (*Job. iv*), quando in die expectabat noctem, et lucem præstolabatur in tenebris, mutatione temporum putans mutari posse supplicia. Hoc verum esse novit qui magnis febribus æstuat, cujus ignis internus in similitudinem leopis omnia ossa consumit, nec se putat præ doloris magnitudine ultra esse victurum.

(Vers. 15.) *Sicut pullus hirundinis, sic clamabo: meditabor ut columba: attenuati sunt oculi mei suspicientes in excelsum. Domine, vim patior; responde pro me: quid dicam aut quid respondebit mihi cum ipse fecerit? LXX: Quasi hirundo sic clamabo: quasi columba sic meditabor. Defecerunt enim oculi mei aspiciendo in excelsum caeli ad Dominum: qui eruit me, et abstulit dolorem animæ meæ, et ipse fecit.* Mors imminens, et languoris incumbens dolor, quasi leo ita omnia corporis mei ossa frangebatur; sed ego in similitudinem hirundinis et columbæ, fletibus et gemitibus dies noctesque jungebam; et a Deo solo qui poterat subvenire, elevatis in altum oculis, auxilium præstolabar. Dicebamque ad eum: plus patior quam mea postulant merita; sed et si quid erravi, convertiar ad mellis; tu o responde pro me: *Non est enim volentis neque currentis, sed miserentis Dei* (*Rom. ix, 16*). Rursumque in se revertitur: **473** *Quid dicam, quidve causabor contra te factorem meum? aut quid mihi respondebit qui fecit ipse quod voluit? Sustinenda ergo sunt quæcumque decreverit. Pro pullo hirundinis, sive hirundine, ut LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum est, **SUS AGOR** (שֵׁשׁ אָגוֹר), quod interpretatus est Aquila, *equus Agor*: Theodotus, *sis Agor* (שֵׁשׁ אָגוֹר); media enim vocalis littera *vau*, si ponatur inter duas *Sanec*, legitur *sus*, et appellatur *equus*; si *jod*, legitur *sis*, et *hirundo* dicitur. Symmachus autem ita transtulit: *Sicut hirundo inclusa, sic cantabo*. Quod verbum *agor* et in Jeremia legitur, ubi scriptum est: *Mistrus in caelo cognovit tempus suum: turtur et hirundo, et ciconia custodierunt tempora sua* (*Jerem. viii, 7*).*

(Vers. 16 seqq.) *Reputabo omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. Domine, si sic vivitur, et in talibus vita spiritus mei, corripies me, et vivificabis me. Ecce in pace amaritudo mea amarissima. Tu autem Derivisti animam meam, ut non periret: projecisti post tergum tuum omnia peccata mea. Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt qui descendant in lacum, veritatem tuam. Vivens, vivens ipse confitebitur tibi, sicut et ego hodie. Pater filius notam faciet veritatem tuam. Domine, sal-*

Psalmo autem **XLIX**, 2, **וְשָׁבִי דָדָי**. Et mundi quidem *habitatores* utrobique designantur; sed priori loco futura hujus sæculi cessatio, aut requies, altero vilitas, sive obscuritas intelligitur. Verius proinde, atque omnino ad Hieronymi mentem legitur in duobus Vatic. mss. prius *Edel, requiem*, tum *Eled, occidentem*.

c Duo Vatic. hic, *tu sponde pro me*, et paulo post, *contra factorem meum, absque te*.

vum me fac, et psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo Domini. LXX : Domine, de ipsa annuntiatum est tibi : et suscitasti spiritum meum, et consolatus vivificasti. Ecce in pace amaritudo mea : liberasti enim animam meam, ut non periret, et projecisti post me omnia peccata mea. Neque enim in inferno laudabunt te, neque mortui benedicent tibi. Neque sperabunt qui apud inferos sunt misericordiam tuam : viventes benedicent tibi, sicut et ego. Ab hodie enim filios faciam, qui annuntiabunt justitiam tuam, Domine salutis meæ, et non requiescam, benedicens tibi cum Psalterio, omnibus diebus vitæ meæ in conspectu domus Dei. Nulla res longa mortalium est, omnisque felicitas sæculi dum tenetur, amittitur. Cum enim tribulationis tempus advenerit, omne quod præteritum est nihil adjuvat sustentem. Unde stulta Epicuri sententia est, qui asserit recordatione præteritorum bonorum, mala præsentia mitigari. Ergo Ezechias reputare se dicit omnes annos regni sui, et præteritæ, ut putabat, beatitudinis in præsentî amaritudinè. Et quia jam securus est, nec patitur quæ refert, de humano 474 statu philosophatur, et dicit : Domine, si sic vivitur : et tali sumus conditione generati, corripuisti me, sed vivificasti me, pacemque tribuisti ; fugato Assyrio ; sed pax mea omni mihi amaritudine fuit amarior, quia tranquillitate populis reddita, et urbe secunda, ego solus limina mortis intravi. Sed tu eruisti animam meam, ut non periret, vel præsentî vitæ vel futuræ. Projecisti enim post tergum omnia peccata mea, ne illa tristis aspicerem, sed tuam misericordiam contemplerer. Infernus enim et mors non confitebuntur, neque laudabunt te, juxta illud quod scriptum est : In inferno autem quis confitebitur tibi (Psal. vi, 6) ? Confessioque in hoc loco, non pro pœnitentia, sed pro gloria et laude accipitur, sicut et in Evangelio legimus, *Confitebor* [Al. *confiteor*] tibi, Domine, Pater cæli et terræ (Mat. xi, 25). Non expectabunt, inquit, qui descendunt in lacum, veritatem tuam : melius quam in LXX misericordiam. Qui enim in inferno est, non expectat iudicij veritatem, sed misericordiam Dei : maxime cum Salvator ad inferna descenderit, ut vincetos de inferis liberaret. Pro lacu manifestius iidem inferos transtulerunt. Vivens, vivens ipse confitebitur tibi, sicut et ego hodie. Et hic confessio pro laudatione ponitur. Neque enim sua scelera confiteitur ; sed gratias agit Deo : et non est pulchra laudatio in ore peccatoris (Eccli. xv). Cumque infernus et mors non confiteantur nec laudent Deum, e contrario vita atque viventes Dominum glorificant. Quodque sequitur : Pater filiis notam faciet veritatem tuam, hoc significat, quod in Deuteronomio dicitur : Interroga patrem tuum, et annuntiabit tibi ; seniores tuos, et dicent tibi (Deut. xxxii, 7), ut per successiones et singulas generationes Dei in posteros clementia prædicetur.

A Pro quo LXX posuerunt : Ab hodie enim filios faciam, qui annuntiabunt justitiam tuam. Causalisque conjunctio sequentia cum superioribus copulata : quod videlicet Idcirco viventes et ipse vivens benedicant Deo, quia ab hac die facturus sit filios, qui annuntient veritatem ejus, quod certo sup. non erat potestatis. Neque enim per Prophetam illi liberi repromissi sunt : sed præsens vita concessa. Præsertim cum impiissimum filium genuerit Manassæ, qui repleverit Jerusalem sanguine, a porta usque ad portam, et non benedixit, sed maledixit Deo persequens sanctos ejus. Possumus ergo juxta LXX 475 hoc dicere, quod non dixerit, *filios faciam : sed matris*, quos vel parulos, vel pueros, sive infantes et posteros intelligimus, ut ex eo quod ipse misericordiam consecutus est, omnis ventura posteritas hoc cognoscens, laudet ejus incredibilem clementiam. Salvum ergo me fac, Domine ; et omnes qui in te credimus, tuoque sumus auxilio liberati, cunctis diebus vitæ nostræ te canemus in Templo.

(Vers. 21, 22.) Et jussit Isaias ut sumerent massam de fœcis, et cataplasmaerent super vulnus, et sanaretur. Et dicit Ezechias, quod erit signum, quia ascendam in domum Domini. Hoc prius legendum est quam oratio Ezechie, sive Scriptura, quam nunc interpretati sumus : ante enim cataplasma vulneri impositum est, et prius signum ab eo positum futuræ sanitatis, quam gratias ageret Domino, quod dicitur fecisse sanatus. Ajunt Hebræi verbum *sun* (שׁוּן), quod prætermisere LXX, ulcus sonare, non vulnus. Nam et Aquila Symmachusque et Theodotus *δύσος* interpretati sunt, per quod morbum regium intelligi voluit, cui contraria putantur, vel sumpta in cibo, vel apposita corpori quæcumque sunt dulcia. Ergo ut Dei potentia monstraretur, per res noxias et adversas sanitas restituta est. Alii sunt, non ulcus, sed apostema suspicantur : quando tumens corpus cocto et putrescente pure completur. Et juxta artem medicorum, omnis sanies siccioribus fœcis atque contusis, in cutis superficiem provocatur : ac per hoc non spernendam esse medicinam, quæ usu constat et experimento : quia et hanc fecerit Deus. Oratio igitur ac gratiarum actio hucusque conscripta est. Cæterum quod signum datum sit, superior historię ordo narravit.

D (Cap. XXXIX. — Vers. 1 seqq.) In tempore illo misit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babiloniensis, libros et munera ad Ezechiam : audierat enim quod egrotasset et convalescisset. Latatusque est super eis Ezechias : et ostendit eis cellam aromatum, et argenti, et auri, et odoramentorum, et unguenti optimi, et omnes apothecas supellectilis suæ et universa quæ inventa sunt in thesauris ejus : non fuit verbum quod non ostenderit eis Ezechias in domo sua, et in omni potestate sua. Supra legimus, quarto decimo 476 anno regis Ezechie ascendisse Sennacherib regem

* Rabanus et cod. Sangerm. apud Montfauçon, hic atque infra *sun*, vel *sun*, habent eam una tantum litteram.

Assyriorum super omnes civitates Judæ unitas, et cepisse eas, et postea obsedissee Lachis, transisse Lobnam, misisse Jerusalem partem exercitus sui, cæsusque per Angelum centum octoginta quinque millia exercitus ejus, et ipsum fugisse Niniven, intersectamque a filiis in fano Dei sui, et regnasse pro eo Assaraddon filium ejus: ægrotasse Ezechiam, et recepisse Prophetæ nuntio sospitatem; factum signum incredibile, ut sol decem horarum spatiis reverteretur ad ortum suum, et pene duplex dies fieret. Nunc legimus quod in tempore illo, hoc est, in eodem anno quo hæc gesta sunt omnia, miserit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babylonis, libros et munera ad Ezechiam; non Assaraddon, qui Sennacherib patri apud Assyrios in regnum successerat, de cujus seu morte, seu vita Scriptura contigit. Ex quo perspicuum est aliud fuisse tunc regnum Assyriorum, et aliud Babyloniorum. Denique Samaritanam, id est, decem tribus cepere Assyrii. Judam autem et Jerusalem postea legimus cepisse Chaldæos, quorum rex Nabuchodonosor fuit. Et quia apud eos astrorum observantia est, stellarumque cursus longo usu et exercitatione cognitus, quod et in Domini nativitate monstratur: intellexerunt solem revertum, diei spatia duplicata, servire ei quem solum Deum^a putabant. Cunque causas hujus miraculi rationemque perquirerent, fama per omnes gentes volitante, didicerunt propter ægrotationem regis Judæ, etiam cursum signi clarissimi commutatum. Quam non esse opinionationem meam, sed Scripturæ sanctæ fidem, Dierum verba testantur, quæ dixere post alia: *Ipsa est Ezechias, qui obturavit superiorem fontem aquarum Gion: et avertit eas subter ad occidentem urbis David. In omnibus operibus suis fecit prospere quæ voluit; attamen in legatione principum Babylonis, qui missi fuerant ad eum, ut interrogarent de portento quod acciderat super terram, reliquit eum Deus ut tentaretur: et nota fierent omnia quæ erant in corde ejus* (II Paral. xxxii, 50, 51). Idcirco autem tentationi relictus est, quia post tantam victoriam, et solis regressum, et congratulationem regni potentissimi, cor illius elevatum est. Denique 477 in eodem volumine scribitur: *Multi deferebunt hostias, et sacrificia Domino in Jerusalem, et munera Ezechie regi Juda: et exaltatus est coram cunctis gentibus. In diebus illis ægrotavit usque ad mortem, et oravit Dominum; et exaudivit eum, et dedit ei signum; sed non juxta beneficia quæ acceperat, retribuit: quia exaltatum est cor ejus, et facta est contra eum ira, et contra Judam et Jerusalem* (II Paral. xxxii, 23, 24). Rursumque Scriptura sancta elationem cordis ejus dicit poenitentia mitigatam, infe-

rens: *Et humiliatus est postea, eo quod exaltatum esset cor ejus, tam ipse quam habitatores Jerusalem: et idcirco non venit super eos ira Domini in diebus Ezechie.* Lætatus est ergo in adventu legatorum Merodach, quem patrem fuisse Nabuchodonosor Hebræi autumant; et in oblatione munerum, et congratulatione sanitatis suæ. Ostenditque eis juxta Septuaginta domum ΝΕΚΡΟΤΗΛ (ΝΕΚΡΟΤΗΛ), pro qua Symmachus transtulit *aromatum suorum*; et thesauros argenti, et auri et odoramentorum et unguenti optimi: quod in Hebraico scribitur, *olei boni*; et omnes thesauros vasorum gazæ, sive, ut ibi legitur, vasorum suorum. Gaza autem lingua Persarum *divitiarum* nuncupantur: nec est Hebræus sermo, sed Barbarus. *Non fuit, inquit, verbum* (quod juxta Hebraicam consuetudinem pro re frequenter accipitur), *quod non ostenderit eis in domo sua et in omni potestate sua.* Unde Dei ira justissima, quoniam non solum thesauros suos atque palatii, sed et Templi ostenderit: quod certe^b fuit potestatis ejus, de cujus valvis auri taminus ante jam tulerat.

(Vers. 3 seqq.) *Introivit autem Isaias Propheta ad regem Ezechiam, et dixit ei: Quid dixerunt viri isti: et unde venerunt ad te? et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias: Omnia quæ in domo mea sunt viderunt: non fuit verbum, sive res, quam non ostenderim eis in thesauris meis. Et dixit Isaias ad Ezechiam: audi verbum Domini exercituum. Ecce dies veniet, et auferentur omnia quæ in domo tua sunt, et quæ thesaurizaverunt patres tui usque ad diem hanc, in Babylone: non relinquetur quidquam, dixit Dominus. Et de 478 filiis tuis qui egredientur ex te, quos genueris, tollent: et erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Isaiam: Bonum verbum Domini quod locutus est. Et ait: Fial tantum pax et veritas in diebus meis.* Tradunt Hebræi et ideo ægrotasse Ezechiam, quoniam post inauditam [At. auditam] victoriam Judæorum, et Assyrii regis interitum, non cecinerit laudes Domino, quas cecinit Moyses Pharaone submerso (Exod. xv), et Debora interfecto Sisara (Judic. iv), et Anna genito Samuele (I Reg. ii). Unde communitum esse fragilitatis suæ. Rursumque post corporis sanitatem, et signi magnitudinem offerri aliam occasionem superbix, quam, ut prudens et Dei cultor, vitare debuerat; nec monstrare alienigenis divitias suas, quas, Deo tribuente, possederat. Ex quo juxta Leges quoque tropologicæ discimus, non mittendis margaritas ante porcos, nec dandum sanctum canibus (Math. vii). Qui enim fidelis est^d spiritus, abscondit negotia; et quicumque hoc^e non fecerit, omnis virtus illius enervatur;

^a Intererit Vatic. quod et Rabanus legit, id est solem.

^b Contrario sensu alter Vatic., quod certe non fuit.

^c Hæc pene ad verbum ex Eusebio transfert, qui ait: *Ὁ τῶν Ἰουδαίων διδάσκαλος ἔλεγεν, κενωσθῆναι μὲν τὸν Ἐζεκίαν ἐπὶ τῷ εἰρήνευδῶν εἰς τὸν θεὸν εὐχαριστικῶν ἐπὶ τῷ πτώσει τῶν Ἀσσυρίων, ὡς Μωϋσεὺς ἦδεν ἐπὶ*

τῇ ἀπωλείᾳ τῶν Ἀιγυπτίων, καὶ ὡς Δεδόρρα ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ Σισάρα, καὶ ὡς Ἄννα ἐπὶ τῇ γέννησει τοῦ Σαμουὴλ. Quam tamen fabulam paulo post ipse rejicit, quod peccet ἀναχρονισμόν.

^d Legit Victor. spiritus in recto juxta Græcum πνοή.

^e Absque negandi particula duo Vatic., quicumque hoc fecerit.

peritque posteritas, et amisso virili robore, in muliebrem redigitur mollitudinem (*Prov. xi, 13-15*). Ingredditur ergo Isaias ad regem, et quasi nescius sciscitatur: *Quid dixerunt viri isti, et unde venerunt?* Duo interrogat, quid locuti sint, et unde venerint? Ille ad unum respondit, altero prætermissio: quod cum *ἰσπᾶσαι*, et supercilio legendum est: *De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone*: quod quanto terra longior sit unde venerunt, tanto iste gloriosior propter quem venerint. *Et venerunt*, inquit, *ad me*; qui debuert dicere, venerunt ad glorificandum Deum pro signi magnitudine, *de Babylone*, quæ urbs in toto orbe potentissima est. Rursumque Isaias, *Quid*, inquit, *viderunt in domo tua?* Et ille respondit ex parte veram, quod omnia viderint in domo illius, nec fuerit res quam non ostenderit eis in thesauris suis. Sed alterum tacet, de quo verebatur offensam, quod ostenderit eis cuncta quæ haberet in potestate sua; haud dubium quin et Templi suppellectilem. Propter quæ Isaias Dei sermone profert sententiam: *Audi verbum Domini exercituum*: Veniet tempus quando omnia hæc quæ in domo tua sunt, **479** et non tuo, sed patrum tuorum labore quæsitæ, in Babylonem transferantur, et de semine tuo fiant eunuchi in aula regia. Ex quo Hebræi volunt Danielelem, Ananiam, Misael, et Azariam, qui fueret de regio semine, factos esse eunuchos, quos in ministerio regis Nabuchodonosor fuisse non dubium est. Dixit itaque Ezechias: *Bonum verbum Domini quod locutus est*. In quo ab Hebræis reprehenditur, cur non sit imitatus bonitatem Moysi, qui locutus ad Dominum est: *Aut dimitte* C *eis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti* (*Exod. xxxi, 32*). Unde et apostolus Paulus anathema vult esse a Christo pro fratribus suis qui sunt Israëlæ (*Rom. ix*); et propterea Ezechiam Dei sermonibus non probatum, qui in consequentibus loquitur: *Consolamini, consolamini, populus meus, dicit Deus vester*, ut pro quibus ille non rogaverat, Domini clementia consolentur.

(Cap. XL. — Vers. 1 seqq.) *Consolamini, consolamini, populus meus, dicit Deus vester: Loquimini ad cor Jerusalem, et advocate eam; quoniam completa est malitia ejus, dimissa est iniquitas illius. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. LXX: Consolamini, consolamini populum meum, dicit Deus — sacerdotes, loquimini ad cor Jerusalem: con-* D *solamini eam: quia repleta est humilitas ejus. Solutum est peccatum illius, quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua.* Juxta interpretes cæteros, jubentur alii, ut populum Dei et Jerusalem pariter consolentur: juxta Hebraicum ipsi præcipitur populo, ut consoletur, et loquatur ad cor Jerusalem, et advocet eam. Loqui autem ad cor Jerusalem, idioma Scripturarum est. Qui enim mœrenti loquitur, et blandiens consolator est, ad cor loqui dicitur. Doceat nos Sichem filius Henor, qui corrupta Dina locutus est ad cor ejus, et consolatus est eam (*Genes.*

A xxxiv). Et ubicumque simile quid inveneris, hunc sensum habet. Causaque consolationis, remissio peccatorum est: et causa remissionis, quoniam suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Qui enim scit voluntatem Domini sui, et peccat, vapulabit multis (*Luc. xii*). Omnisque qui habet in se habitorem Spiritum Sanctum, quem Salvator Apostolis promittebat, dicens: *Rogabo Patrem meum, 480 et alium consolatorem dabit vobis, ut sit vobiscum in sempiternum, Spiritum veritatis* (*Joan. xiv, 16*); et iterum: *Cum autem venerit consolator Spiritus Sanctus, quem mittet Pater meus in nomine meo, ille vos docebit omnia* (*Ibid., 26*); et rursum: *Cum venerit consolator quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis qui a Patre egreditur, ille testificabitur de me* (*Joan. xv, 26*); et: *Prodest vobis ut ego vadam: nisi enim ego abiero, consolator non veniet ad vos* (*Joan. xvi, 7*); consolator est, cui et nunc præcipitur, ut consoletur populum Dei. Unde et Apostolus Paulus loquebatur ad credentes: *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, Pater misericordiarum, et Deus omnis consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus consolari eos qui in omni tribulatione sunt, per consolationem qua ipsi consulamur a Deo: quoniam sicut superabundant passionis Christi in nobis, sic per Christum abundabit et consolatio nostra* (*II Cor. i, 4-6*); et iterum: *Et spes nostra firma est pro vobis: scientes quoniam sicut participes estis passionum, sic et consolationis eritis* (*II Cor. i, 7*). Quis sit autem iste populus, qui per Apostolos et viros Ecclesiasticos consolatur, non Israel, et Jacob et Juda, ut in aliis locis Scriptura commemorat, sed populum Dei, Zacharias Propheta testatur dicens: *Gaude et lætare, filia Sion: quia ego veniam et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum, et habitabunt in medio tui, et cognoscent quoniam Dominus omnipotens misit me ad te* (*Zach. ii, 10, 11*). Quo testimonio perspicue demonstratur, gentes plurimas in populum Dei esse vertendas. Et hæc dicit Dominus missus a Domino, cui nomen Omnipotens est. Et hoc notandum quod non solvantur peccata nostra, nisi de manu Domini recoperimus ea. Nec idem est solvi peccata, atque dimitti. Cui enim dimittuntur, solutione non indiget, audiens in Evangelio: *Confide, fili, dimittuntur tibi peccata tua* (*Matth. ix, 2*). Cui autem solvuntur, propterea solvuntur, qui purgata sunt et soluta per pœnas. Juxta historiam recepit Jerusalem de manu Domini duplicia peccata sua; semel a Babyloniis, secundo a Romanis. Quodque additur a Septuaginta, *Sacerdotes, obelo* ^a prænotandum est.

(Vers. 3 seqq.) *Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas* **481** *Dei nostri. Omnis vallis exaltabitur, et omnis mons et collis humiliabitur: et erunt præva in directa, et aspera in vias planas, et revelabitur gloria Domini, et videbit omnis caro veriter quod os Domini locutum*

^a Et obelo ÷ quidem in Vaticanis codd. prænotatur.

est. LXX: Vox clamantis in deserto: parate viam Domini: rectas facite semitas Dei nostri. Omnis valis implebitur: et omnis mons et collis humiliabitur: et erunt prava in directa, et aspera in campos. Et apparebit gloria Domini: et videbit omnis caro salutare Dei, quia Dominus locutus est. Huius vocis memores Scribæ et Pharisei et principes Judæorum, cum audissent Joannem in solitudine prædicare baptismum pœnitentiæ, et docere populum, mittunt qui interrogent eum, utrum ipse sit Christus, an Elias, an Propheta: Cumque respondisset nihil se horum esse, rursus interrogant: Dic ergo nobis, quis es? ut responsum demus his qui miserunt nos. Quid dicis de te? Atque ille respondit: Ego sum vox clamantis in deserto: (parate viam Domini; sicut dixit Isaias Propheta (Joan. 1, 23, 23). In quo animadvertendum, quod rectas viæ Domini et semitæ Dei nostri: impletio vallium et montium, colliumque humiliatio, et pravorum correctio, et asperorum rupiumque campestria: et gloria Domini et salutare Dei nostri, non prædicatur in Jerusalem, sed in solitudine Ecclesiæ, et in deserta gentium multitudine, de qua supra (Ad cap. xxxv, 1) legimus: Lætare deserta sitiens: exsaltet solitudo, et floreat quasi lilius. Hæc enim deserta erat notitia Dei, et ab idolis tenebatur humilis in confessione, erecta in superbia, aspera et intractabilis in feritate. Sed postquam apparuit gloria Domini; et vidit omnis caro salutare Dei, euncta repente mutata sunt, et via Domini præparata, ita ut appareret in solitudine gloria Dei; quando baptizatus est Dominus in Jordane, et aperti sunt cœli, et Spiritus Sanctus in specie columbæ descendit, et mansit in eo: voxque Patris desuper intonantis audita est: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui: hunc audite (Matth. iii, 17). Et omnis caro vidit salutare Dei. Quæ propterea appellabatur caro, quia prius Sanctum Spiritum non habebat. De qua dicit et Dominus: Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quoniam **482** carnes sunt (Gen. vi, 3). Illa autem caro videbit salutare Dei, de qua per Joel idem loquebatur: Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt (Joel. ii, 28). Quod non solum illo tempore clamabat Joannes, qui sermonis Dei præcursor et prævius, recte vox appellatur (Matth. iii); sed usque hodie in deserto gentilium, Ecclesiarum clamant magistri: ut rectas faciamus vias et semitas in cordibus nostris Deo, impleamurque virtutibus, et inclinemur humilitate; prava mutemus in recta, aspera vertamus in mollia: et sic glo-

^a Quia spiritus Dei flavit in eo, etc. Absunt hæc verba in exemplaribus. LXX Interpretum: unde conjicere licet Romanum exemplar illam esse Græcam editionem quam Κοινὴν, id est, communem appellabant, idemque dicendum de ms. Alexandrino codice, qui non habet asteriscos editionis Origenis. Quod subdit Hieronymus de absentia illorum verborum, quia spiritus Dei, etc., propter finem eundem duorum versiculorum in flos, notabile est ad præbandam omissionem similem in Epistola prima Beati Ieronima, quia versiculi 7 et 8 cap. v designant in et

ariam Domini et salutare Dei videre mereamur.

(Vers. 6 seqq.) Vox dicentis, clama. Et dixi: Quid clamabo? Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos agri. Exsiccatum est fœnum, cecidit flos; ^a quia spiritus Dei flavit in eo: vere fœnum est populus. Exsiccatum est fœnum, cecidit flos; verbum autem Domini nostri stabit in æternum. LXX: Vox dicentis, clama: et dixi, Quid clamabo? Omnis caro fœnum, et omnis gloria hominis quasi flos fœni. Aruit

fœnum, et cecidit flos $\frac{\cdot}{\vdots}$ quia spiritus Dei flavit

in eo $\frac{\cdot}{\vdots}$ vere fœnum est populus $\frac{\cdot}{\vdots}$ exsic-

catum est fœnum, cecidit flos ^{*} verbum autem Dei nostri manet in sempiternum: Hoc quod asteriscis notatur: quia spiritus Dei flavit in eo: vere fœnum est populus: aruit fœnum, cecidit flos, ex Hebraico et Theodotionis editione additum est. Ex quo manifestum est, vel a LXX prætermissum, vel paulatim scriptorum vitio ^b abolitum: dum et prior et sequens versus finitur in flore. Supra legimus, Propheta dicente: Et audivi vocem Domini dicentis: Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et dixi: Ecce ego, mitte me; et ait: Vade et dic populo isti: Aure audietis, et non intelligetis: et videntes videbitis, et non videbitis, et reliqua. Ad quam prædicationem dura perpressus, nunc Domini voce dicente, clama, timens similia, quid clamare debeat aciscitatur; et a generali incipiens, Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos fœni, pervenit ad speciale, ut nihilominus dicat de populo: Vere fœnum est populus. Et revera si quis fragilitatem carnis aspiciat, et quod per horarum momenta crescimus atque decrescimus, nec in eodem manemus statu: ipsumque quod loquimur, **483** dictamus, et scribimus, de vitæ nostræ parte prætervolat: non dubitabit carnem fœnum dicere, et gloriam ejus quasi florem fœni, sive prata camporum. Qui dudum infans, subito puer; qui puer, repente juvenis; et usque ad senectatem per spatia mutatur incerta; et ante se senem intelligit, quam juvenem non esse se miretur. Pulchra mulier quæ adolescentulorum post se trahebat greges, arata fronte contrahitur: et quæ prius amori, postea fastidio est. Quod et egregius apud Græcos ^c scribit orator: Speciem corporis aut tempore deficere, aut languore consumi. Exsiccata est igitur caro, et cecidit pulchritudo; quia spiritus furoris Dei atque sententiæ flavit in ea (ut a generali disputatione ad Scripturæ ordinem revertamur), tres unum sunt. Vide tom. I ed. n. col. 1674.

MARTIAN.

^b Et vero abest a Romano etiamnum atque Alexandrino codicibus longe antiquissimis, quod postea suppletur in Complutensi. Vide huiusmodi aliam omissionem ex eorundem verborum occursum infra in Commentar. in Jeremiam cap. xxx, 45.

^c Ad margin. Vatic. ms. Aratus scribitur. Est autem Isocratis sententia sub initium paræneticæ Orat. ad Demonicum, κάλλος μὲν γὰρ ἢ χρένος ἀνέλωσεν, ἢ πότρε ἐμάρανος.

ejus qui portat imaginem terreni, et servit vitiiis atque luxuriæ; sœnumque est et flos præteriens. Qui autem habet atque custodit imaginem cœlestis, ille caro est quæ cernit salutare Domini, quæ quotidie renovatur in cognitionem secundum imaginem Creatoris, et incorruptibile atque immortale corpus accipiens, mutat gloriam, non naturam. Verbum autem Domini nostri, et hi qui verbo sociati sunt, permanent in æternum.

(Vers. 9 seqq.) *Super montem excelsum ascende tu quæ evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam quæ evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere, dic civitatibus Judæ: Ecce Deus vester: ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, et brachium ejus dominabitur. Ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram eo. Sicut pastor gregem suum pascet: in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit: fœtus ipse portabit. LXX: Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere: dic civitatibus Juda: Ecce Deus vester, ecce Dominus Deus cum virtute veniet, et brachium cum dominatione: ecce merces ejus cum eo, et opus in conspectu illius. Sicut pastor pascet populum suum, et in brachio suo congregabit agnos: ^a et prægnantes consolabitur. Præcipitur Apostolorum choro, ^b ut ad prædicationem omnis carnis quæ visura sit salutare Dei, excelsa conscendat: de magnisque dicturi, in sublimibus commorentur. Porro Hebraicum et cæteri interpretes ponunt genere feminino, ut dicant, quæ evangelizas Sion, et quæ evangelizas Jerusalem. Quod verbum juxta Græcos ambiguum est, ut posimus accipere, vel eam quæ nuntiat, vel eam cui nuntiat. Sive igitur nuntiat verbum Dei, et Domini salutare, Sion et Jerusalem: *De Sion enim erit lex: et verbum Domini de Jerusalem (Isai. ii, 3)*; sive nuntiat per Apostolos, debent excelsa conscendere, et ad montana transire. Mirumque in modum cum ipsa Sion mons sit, dicente Scriptura: *Mons Sion in quo habitasti (Ps. lxxiii, 3)*: alium altiorem montem jubetur ascendere, a quo vulneratus est princeps Tyri. Et quia doctrinæ Apostolorum erant multa futura contraria; et statuti ante præsidet et tribunalia ducebantur, jungitur, *exalta, noli timere: dic civitatibus Juda*, Synagogis videlicet et populis Judæorum, de quibus Dominus loquebatur: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel (Math. xv, 24)*. Et Paulus apostolus: *Vobis, inquit, oportebat annuntiarum primum verbum Dei (Act. xiii,**

^a Delevimus verba *et in sinu suo portabit*, quæ hic interterebantur: in mas. autem nostris non sunt, et manifestum est ex Aquilæ ac Symmachi interpretationibus huc fuisse temere adscita ἐν τῷ κώλπῳ αὐτοῦ βασιλικῆι, quæ neque in hodiernis τῶν LXX exemplaribus habentur.

^b Addit Vatic. cum Angelis. Et Græce est μετὰ τῶν ἀγγέλων.

^c Idem, *cognosco oves meas*. Græc. tantum γινώσκω τὰ ἑμέα.

^d Hæc quoque delibantur ex Eusebio, qui cum recens natus et regeneratos in Christo appellari Agnos dixisset, subdit, καὶ ἄλλως δὲ τῶν Ἀποστόλων

A 46). Quid est autem illud quod jubentur dicere? *Ecce Deus vester, quem semper expectabatis: Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, quem contempsistis in humilitate venientem. Et fortitudo ejus dominabitur, qui prius formam servi acceperat, factus Patri obediens usque ad mortem (Philipp. iii). Ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram eo (Isa. xl, et lxi). Juxta quod ipse dicit in Evangelio: Venturus est enim Filius hominis in gloria Patris sui et reddet unicuique secundum opus suum (Math. xvi, 17)*. Sicut pastor gregem suum pascet. Iste qui postea in majestate venturus est, prius formam pastoris accipit, et dicit ipse de se: *Ego sum pastor bonus, et cognosco oves meas, et cognoscant me mea, et pono animam meam pro ovibus meis (Jonn. x, 14, 15)*. De quo in Zacharia Pater loquitur: *Percutiam pastorem; et oves dispergentur (Zach. xiii, 7)*. In brachio, inquit, suo congregabit agnos; non tauros, et arietes, et hircos, et grandes oves, quibus per Ezechiel (Cap. xxxiv) comminatur, quod lacte vescantur et operiantur lanis, ^c et infirmum conterant gregem, sed agnos adhuc tenellos, et radis in Christo infantia; qui nuper in baptismo sunt renati, de quibus ipse Dominus loquebatur ad Petrum: *Pasce agnos meos (Jonn. xxi, 15)*. Unde et in eodem Ezechiele scriptum est: *Suscitabo super eos pastorem unum, et pascet eos, seruum meum David; et erit pastor eorum, et ego Dominus ero eis in Deum, et David in medio eorum princeps. Ego Dominus locutus sum, et ponam cum David testamentum pacis (Ezech. xxxiv, 23-25)*.

C In quo considerandum quod post multa tempora David, gulosis pastoribus reprobatis, Dominum nostrum, qui est de stirpe David, suscitaturum esse se dicat, qui congreget agnos, et foveat in sinu suo, et fœtus ovium, sive fœtus oves ipse portet in humero suo. Sicut in Evangelio legimus, quod ovem erroneam et a grege solito remanentem, suis ad caulas humeris reportavit (Luc. xv). ^d Possumus oves fœtus Apostolos et Apostolicos viros omnesque Ecclesie doctores dicere, qui saluitem parturiunt plurimorum, et dicunt cum Apostolo: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. iv, 19)*: Hebræi asserunt, nec de hac re apud eos ulla dubitatio est, Spiritum sanctum lingua sua appellari genere feminino, id est, *AVA COSA* (אֵתְּרָהּ). Illudque quod in sexagesimo septimo psalmo dicitur: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa: illi sic intelligunt: Dominus*

αὐτοῦ αἱ ψυχὰι κίονσαι καὶ ἄδινουσαι τοὺς δὲ αὐτῶν ἐν Χριστῷ ἀναγεννωμένους, παράδοτον αὐτὸν εἶχον ὅτι τὸ νόστους ἐξ ἑαὺς τοῦ λέγοντος, Τεκνία μου οὗς κἀλεῖ ἄδινω, ἄχρις οὗ μορφοῦν Χριστὸς ἐν ὑμῖν.

^e In Vaticanis mss. sic legunt. Et vero lectionis Hebraicæ diversitatem, quæ hic nulla tamen apparet, innuere S. doctor voluit, ut genere feminino Spiritum Sanctum ab Hebræis dici comprobaret. Facile autem ubi eorum voluit lectionem superiori Vulgatæ opponere, scripserat ipse *annuntiatricibus virtutis aut fortitudinis multæ, pro evangelizantibus virtute multa: sic enim in Hebræo est genere feminino דַבְּרֵי צְבָא דִּי מַלְאָכָא, sicque ipse interpretatus est.*

dabit verbum evangelizantibus virtute multa (Ps. A cxxii, 5) : his videlicet animabus quæ Spiritus sanctum consecutæ sunt. Necnon et illud : Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ, animam interpretantur ancillam, et dominam Spiritum sanctum. Sed et in Evangelio quod juxta Hebræos scriptum, Nazarethæcitant, Dominus loquitur : modo me tulit mater mea, Spiritus sanctus. Nemo autem in hac parte scandalizari debet, quod dicatur apud 486 Hebræos spiritus genere feminino, cum nostra lingua appelletur genere masculino, et Græco sermone neutro. In divinitate enim nullus est sexus. Et ideo in tribus principalibus linguis, quibus titulus Dominicæ scriptus est passionis, tribus generibus appellatur, ut sciamus nullius esse generis quod diversum est.

(Vers. 12 seqq.) Quis mensus est pugillo aquas, et cælum palmo ponderavit? Quis appendit tribus digitis molem terræ, et libravit in pondere montes, et colles in statera? Quis adjuravit spiritum Domini : aut quis consiliarius ejus fuit ; et ostendit illi? cum quo inivit consilium, et intruxit eum, et docuit eum semitam justitiæ, et eruditit eum scientia, et viam prudentiæ ostendit illi? Ecce gentes sicut stilla stillæ, et quasi momentum stateræ reputatæ sunt : ecce insulæ quasi pulvis exiguus. Et Libanus non sufficit ad succendendum, et animalia ejus non sufficient ad hococaustum. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, et quasi nihili et inane reputatæ sunt ei. LXX : Quis mensus est manu aquas, et cælum palmo, et omnem terram pugillo? Quis statuit montes pondere, et rupes statera? Quis cognovit mentem Domini : aut quis consiliarius ejus fuit? Quis docuit eum, cujus accepit consilium, et instruxit illum? Vel quis ostendit ei judicium, et viam intelligentiæ quis ostendit illi? Si omnes gentes sicut stilla stillæ, et quasi momentum stateræ reputatæ sunt, et quasi saliva reputatæ sunt. Libanus non sufficit ad comburendum, et omnia quadrupedia non sufficient ad holocaustum, et cunctæ gentes quasi nihili sunt, et in nihili reputatæ sunt ei. Ne quis putaret difficilem esse vocationem gentium, et quod omnis caro videret salutare Dei; super montem excelsum juberentur [At. jubetur] ascendere, qui evangelizant [At. evangelizat] Sion; et ipse Dominus veniret in fortitudine, et redderet unicuique secundum opus suum; instarque pastoris

Fortitudinem porro multam, quam animæ annuntiant, Spiritum Sanctum intell'gebant.

* Eundem hunc locum allegat etiam Origenes Homil. 15 in Jerem. et Tomo II Commentar. in Joannem. Sed et ipse Hieronymus tam alibi, cum in Michææ cap. vii. Tametsi quod Christi mater Spiritus Sanctus eo in Evangelio diceretur, non satis bene excusat Origenes ex eo quod et frater, et soror, et mater vocentur a Christo qui Patris voluntatem fecerint. Erroris occasionem annotarunt eruditi viri ex verbis Matthæi iii, 16 et 17, de Christo baptizato et Spiritu Sancto in columbæ specie apparente una cum voce e cælo delapsa : Hic est filius meus, etc., quam columbæ ipsi, sive Spiritui Sancto dictam ascribent Nazarethi superno quidem errore, quod Christum filium suum vocasset Spiritus Sanctus, sed quo tamen semel admissio, cum duos Patres

A agnos foret in sinu, et factas ipse 487 portaret : describitur illius magnitudo, quod nihil ei impossibile sit; et qui universa condiderit, Creatorque sit omnium; etiam hæc quæ comparatione eorum parva sunt, valeat perpetrare. Quod autem pugillum vocat et palmum, humanæ consuetudinis verbis utitur atque mensuris, ut Dei potentiam per nostra verba discamus. In eo ubi LXX transtulerunt : Quis mensus est manu aquas? sive ut nos vertimus : Quis mensus est pugillo aquas? Aquila transtulit : Quis mensus est minimo digito aquas? Hoc enim $\epsilon\lambda\chi\acute{\alpha}\varsigma$ sonat : ut scilicet non tota manu, sed parvo digito, quem vulgo gustatorem vocant, omnis aquarum vastitas ponderetur : $\sigma\pi\theta\alpha\mu\acute{\nu}$ autem, hoc est, palmus, extentam significat manum a pollice usque ad extremum digitum. Sin autem contrahamus manum, pugillum efficitur : ut per palmum et pugillum, extentos coslos et globum terræ noverimus. Pro pugillo quem in comprehensione terræ LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum est $\text{salis} (\text{שֶׁלֶט})$, quem Symmachus $\epsilon\pi\iota\tau\epsilon\sigma$, Aquila $\epsilon\pi\iota\sigma\omega\mu\omega\upsilon$ interpretati sunt : et nos ut manifestius scderemus, in tres digitos vertimus; quod scilicet molem terræ et excelsa montium colliumque quasi tribus digitulis et stateræ parvo momento appenderit : per quæ Dei majestas et Creatoris potentia demonstratur. Quis, inquit, adjuvit spiritum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit, et ostendit illi? etc. Pro quibus Symmachus interpretatus est : Quis paravit spiritum Domini, et virum consilii ejus quis ostendit ei? cum quo inivit consilium, deditque ei intelligentiam, et docuit eum viam judicii, et instruxit illum scientia, et iter prudentiæ monstravit ei? Per quod ostendit manifestus paratum spiritum, sive armatum illum esse, de quo in Apostolo legitur : Dominus autem Spiritus est. Et, Super quem requievit Spiritus Dei, Spiritus sapientiæ, et intelligentiæ, et reliqua. Qui dicit in consequentibus : Spiritus Domini super me : propter quod unxit me (Isai. Lxi, 1). Ipse est enim spiritus Domini, et vir consilii ejus, in quo habitavit omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Coloss. ii). Cum illo inivit consilium, de quo supra (Ad cap. xi, 6) diximus : Admirabilis, consiliarius. Et 488 in Proverbiis scriptum est, Deus sapientia fundavit terram : paravit autem cælos prudentia (Prov. iii, 19). Porro LXX qui

D Christo assignare absurdum esse intelligerent, Spiritum Sanctum matrem Jesu appellarunt.

b Mancus locus iste visus est Victorio, qui de suo supplet, et dicere quod ipse, etc., et mox : Nunc autem describitur illius, etc. Sed mss. libri non suffragantur.

c Maluit Montfauconius, quod et Vulgati ante Martianæ præferebat $\lambda\epsilon\chi\acute{\alpha}\varsigma$: sic enim gustator, sive index digitus appellatur. Verum mss. omnes, quos et nos et laudati Benedictini consuluerunt, pari consensu habent $\lambda\epsilon\chi\acute{\alpha}\varsigma$, quæ vox minimum manus mensuram notat, pollice atque indice explicatis : estque adeo Aquilæ interpretationi aptissima, quemadmodum ab Hieronymo exponitur.

d In Vatic. TRICOMA : in Sangermanensi autem mss. TRICOM, teste Montfaucone, qui merito suspicatur vocem $\epsilon\pi\iota\sigma\omega\mu\omega\upsilon$ cubare in mendo.

dixerunt : *Quis novit mentem Domini, et quis consiliarius ejus fuit?* hoc intelligi volunt, quod mens et ratio et sensus Dei, per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil, ille sit de quo in Psalmis canitur : *Verbo Domini caeli firmati sunt, et spiritus oris ejus omnis virtus eorum* (Ps. xxii, 6). Omnes gentes quæ non noverant Creatorem suum, sive universum mortalium genus ad comparisonem Dei quasi stilla stillæ sunt, et quasi momentum stateræ, quod levi pondere in partem alteram declinat. Et quomodo si de stilla modica fluat, a portante negligitur : ita universa gentium multitudo supernis ministeriis comparata et Angelorum multitudini, pro nihilo ducitur. Insulæ quoque quasi saliva reputantur, sive ut Symmachus et Theodotus ipsum ponentes Hebraicum, sicut hoc (פֶּטֶל), quod decidit : pro quo Aquila λεπτόν βαλλόμενον transtulit. Aiunt autem Hebræi hoc verbo significari tenuissimum pulverem, qui vento raptantæ sæpe in oculos mittitur, et sentitur potius quam videtur. Minutissima ergo frusta pulveris et posse invisibilia, hoc verbo appellantur : quas forsitan Democritus cum Epicuro suo atomos vocat. Multaque sunt nomina quæ ita leguntur [Al. intelliguntur] in Græco, ut in Hebraico posita sunt, propter interpretandi difficultatem, et ad comparisonem linguae Hebrææ, tam Græci quam Latini sermonis pauperiorum. Simulque ut paulatim homines abstrahat ab idololatria, auferat cæremonias victimarum ; et docet quod omnia ligna Libani et armenta quæ in eo pascuntur, holocaustis ejus sufficere nequeant. Si autem omnes gentes sic sunt in conspectu illius quasi non sint, et quasi nihil et inane reputantur (in omnibus autem gentibus et Israel est), ergo et ipse sic est quasi non sit, et in nihili atque inane reputatur. Hoc dicimus, ut frangatur ejus superbia, et cæterarum gentium similes esse se noverint.

(Vers. 18 seqq.) *Cui ergo similem fecistis Deum : aut quam imaginem ponetis illi? Numquid sculptile conflavit faber, aut aurifex auro* **ἄσπερον** *figuravit illud, et laminis argenteis argentarius? Forte lignum et imputribile elegit artifex sapiens : et quæret quomodo statuat simulacrum quod non moveatur.* Descripta Dei magnitudine, et potentia illius ex parte monstrata, gentibus quoque insulæ quasi stilla stillæ, et momento stateræ reputatis, ac pulvere, et hostiarum cæremoniis refutatis, cur omnes gentes quasi nihili sint in conspectu ejus, et quasi inane reputentur, sequentibus docet : *Cui similem fecistis Deum : aut quam imaginem ponetis ei*, qui spiritus est, et in omnibus est, et ubique discurret, et terram quasi pugillo continet? Simulque irridet stultitiam nationum, quod artifex sive faber ærarius, aut aurifex aut argentarius Deum sibi faciant, et laminis clavisque compingant ac fortiter statuunt, ne ventorum flatibus detradatur. Quodque Intulit : *forte lignum et imputribile elegit artifex sapiens*, in Hebraico dici-

A tur **אַשְׁמֹחַן** (אֲשְׁמֹחַן); quod genus ligni est imputribile, quo vel maxime idola sunt. Hæc autem dicit, ut idolis reprobatis, Evangelicæ doctrinæ parerem viam, et omnia prava dirigantur in rectum; exaltentur valles, et colles humilientur; et reveletur gloria Domini, ut omnis caro videat salutare Dei. Juxta tropologiam possumus dicere, quod increpantur principes hæreticorum, diversa idola de suo corde fingentes; vel eloquii venustate, quod interpretatur argentum; vel splendore auri, quod refertur ad sensum; vel ligno imputribili, quæ viliora sunt dogmata: et perpetua putentur a fingentibus, et dialectica arte firmentur, ne moveantur et corruant, sed solida radice consistant.

(Vers. 21 seqq.) *Numquid non scietis? numquid non audietis? numquid non annuntiatum est ab initio vobis? numquid non intellexistis fundamenta terræ? Qui sedet super gyrum terræ: et habitatores ejus quasi locustæ. Qui extendit velut nihilum caelos, et expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint: iudices terræ velut inane fecit. Equidem neque plantatus, neque satius, neque radicans in terra truncus eorum: repente flavit in eos et aruerunt, et turbo quasi stipulam auferet eos. Et cui assimilastis me et ædæquastis? dixit Sanctus. Levate in excelsum oculos vestros, **ἄσπερον** et videte quis creavit hæc: qui educit in numero militum eorum, et omnes ex nomine vocat. Præ multitudine fortitudinis et roboris, virtutisque ejus: neque unum reliquum fuit. LXX. Nonne scietis? nonne audietis? nonne annuntiatum est vobis a principio? Non cognovistis fundamenta terræ? Qui tenet gyrum terræ, et habitatores ejus quasi locustas. Qui statuit quasi cameram caelum, et extendit quasi tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat principes regnare pro nihil, terram autem quasi nihili fecit. Siquidem non plantabuntur, neque serentur, nec solidabitur in terra radix eorum. Flavit super eos, et arefacti sunt, et tempestas assumet illos quasi stipulam. Nunc ergo cui assimilastis me? exæquabor eis? dixit Sanctus. Elevate sursum oculos vestros, et videte quis ostendit hæc omnia. Qui educit juxta numerum ornatum suum, omnes in nomine vocabit, a multa gloria et in robore fortitudinis: ^a nihil te latet. Ab initio, inquit, naturali lege vos docui, et postea per Moysen scripta Lege testatus sum, quid nihil esset idola, et quod Creator mundi ipse esset Deus, qui tantam molem terræ fundasset super maria, et super flumina collocasset eam: ut elementum gravissimum super tenues aquas Dei penderet arbitrio, qui instar regis sedet super gyrum terræ: ex quo nonnulli quasi punctum et globum eam esse contendent, et habitatores illius quasi locustas. Si enim in toto orbe consideremus varias nationes, et ab Oceano usque ad Oceanum, id est, ab Indico mari usque ad Britannicum, et ab Atlantico usque ad Septentrionis rigorem, in quo congelascunt aquæ, et succina put-*

^a Duo Vatic., nihil a te absconditum est.

chra concresecunt, omne in medio hominum genus quasi locustas ^a habitare cernimus. Quid igitur superbit terra et cinis? quia cælum, immo ut Scripturarum utar auctoritate, cœli extenduntur, quasi camera; sive, ut in Hebraico continetur, quasi doc, de quo supra diximus: pro quo LXX ibi *salivam* interpretati sunt: et unum verbum nunc *sputum*, nunc *cameram*, id est, *fornicem* transtulerunt; et tantam eorum latitudinem quasi tabernaculum et papilionem extendit desuper, ut in similitudinem lecti operiret homines, et quasi in domo latissima habitare faceret: quid miremur si parva hominum corpora quasi locustæ, et minuta **481** reputentur animantia? Rursum et in hoc loco *ἀπεκρίλων* terris imminere cælum [Al. cœlorum], et in similitudinem sphaeræ cælum esse contendunt, abutuntur nomine fornicis, quod scilicet media pars sphaeræ terras operiat: cum in Hebraico non fornicem, sed doc, id est, tenuissimum pulverem legerimus. Pro quo saliva quæ projicitur in terram, et pulveri commiscetur, et deperit, ostendit universam corporum magnitudinem pro nihili reputandam. Qui autem extendit cœlos et expandit eos: ut vel supra habitarent Angelorum multitudines, vel subter homines morarentur, et quasi magnam rationabilibus creaturis fecit domum: ipse pro qualitate temporum principes constituit, sive secretorum scrutatores, ut sint quasi non sint; et iudices terræ velut iuane ferit. Pro quo LXX transtulerunt, *terram autem quasi nihili fecit*; siquidem et in principio Geneseos ubi scriptum est: *Terra autem invisibilis, et incomposita* (Genes. 1, 1), ceteri transtulerunt: *Terra autem erat iuane et nihili*. Quantos reges et Græca et Barbara, Romanaque narrat historia! Ubi est Xerxis innumerabilis ille exercitus? Ubi Israelitica in eremo multitudo? Ubi regum incredibilis potentia? Quid de veteribus loquar? presentia exempla nos doceant, esse principes quasi nihili, et iudice

^a Idem mss., quasi locustas haberi cernimus.

A terræ quasi Inane reputari. Qui principes et iudices terræ (sive, ut alii suspicantur, cœli) nec sati sunt, nec plantati sunt, nec firma radice solidati, et repente jussione Dei susurrunt et pereunt, quasi stipula a turbine et tempestate raptatur; juxta illud quod scriptum est: *Et transivi, et non **492** erat; et quæsi eum, et non est inventus locus ejus* (Ps. xxxvi, 36). Cum ergo tanta sit potentia Creatoris atque majestas, cui Deum similitudini comparatis? et non potius ex creaturarum magnitudine intelligitis conditorem? Si non creditis verbis, saltem oculis vestris credite; et ex cœlorum elementorumque omnium servitute potestatem Domini cogitate. *Qui educit in numero militiam eorum*, id est cœlorum; *et omnes ex nomine vocat*, subauditur, *stellas*. De quibus et in Psalmis canitur: *Qui numerat multitudinem stellarum: et omnes eas ex nomine vocat* (Ps. xlvii, 4). Sive militiam cœli, Angelos interpretemur, et omnes cœlorum exercitus, de quibus et Daniel loquitur: *Millia millium ministrabant ei, et decies centena millia assistebant illi* (Dan. vii. 10). Unde et *Dominus sabaoth* appellatur, qui nostra lingua dicitur, *Dominus militiæ* atque *exercituum*, sive *virtutum*. Educit autem juxta numerum cœlorum militiam: ut et sol, et luna, et astra cætera, quæ Abraham numerare non potuit, illi numerata sint, et serviant officio delegato (Gen. xv): dum eundem cœli cursum sol uno anno, lucifer vesperque biennio, luna singulis explet mensibus, omnesque stellæ certis temporibus peragunt, et quædam ex iis vocantur errantes, atque inæquales earum motus oculis, non mente conspiciamus, nec tam intelligimus, quam miramur. Magnitudo enim fortitudinis Dei suo facit ordine cuncta servire. Sive juxta Septuaginta a multitudine gloriæ et potentiæ virtutis ejus, nihil eum latere potest: sed omnium vias rationesque et cursus ^b Creatoris majestate cognoscit.

^b Unus Vatic., creator sua majestate cognoscit.

LIBER DUODECIMUS.

Nullus tam imperitus scriptor est, qui lectorem non inveniat similem sui: multoque pars major est Milesias ^a fabellas revolvendum, quam Platonis libros. In altero enim ludus et oblectatio est, in altero difficultas et ^b sudor mixtus labori. Denique Timæum de mundi harmonia **493-494** astorumque cursa et numeris disputantem, ipse qui interpretatus est Tullius, se non intelligere confitetur. Testamentum autem Grunni Corocollæ Porcelli decantant in scholis puerorum agmina ca-

^a Accedunt nunc hisco Commentariis recognoscendis duo Ambrosiani mss. quorum alter satis antiqua S littera, et num. 45 prænotatus, *Milesias et fabellas* hic legit. Nempe *Milesias* substantivè dixere Veteres: et Hieron. contra Rufinum lib. 1, n. 17: *Cirratorem turba Milesiarum in scholis fragmenta decantat*. Alter prægrandi forma E littera et n. 98

D chinnantium. Igitur et noster ^c Luscus Lanuinus fruatur testibus, immo fautoribus suis; vincatque multitudine, quia forsitan vincit ingenio. Mihi sufficit paucorum testimonium, et amicorum laude contentos sum, qui in expetendis opusculis meis, amore nostri labuntur, et studio Scripturarum; ac nonnullos fore arbitror qui hoc ipsum quod ad te, Eustochium, sermonem facio, obrecreationi patere contentant, non considerantes, Holdam et Annam ac Debboram, viris tacentibus, prophetasse: et in ser-

designatur, eoque passim utemur inferius.

^b Ambrosianus vetustior, et sudori mixtus labor.

^c Sic habent mss. quemadmodum alibi quoque reposuimus. Antea erat *Lucius Lavinius*. De porcelli autem Testamento consule Brissonium in Formul.; Lambecium quoque ad Apicii lib. viii, cap. 7.

virtute Christi nequaquam differentiam sexuum valere, sed mentium. Duodecimus ergo in Isalam explanationum liber hoc habebit exordium.

493 (Vers. 27 seqq.) *Quare dicis, Jacob, et loqueris, Israel, abscondita est via mea a Domino: et Deo meo iudicium meum transibit [Al. transiit]? Numquid nescis, aut non audisti? Deus sempiternus, Dominus qui creavit terminos terræ, non deficiet, neque laborabit, nec est investigatio sapientiæ ejus. Qui dat lasso virtutem: et his qui non habent fortitudinem, robor multiplicat. Deficient pueri et laborabunt, et juvenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assumunt pennas sicut aquilæ, current, et non laborabunt; ambulabunt, et non deficient. LXX: Non enim dicas, Jacob: et quid locutus es, Israel? Abscondita est via mea a Deo, et Deus meus iudicium meum abstulit, et recessit: et nunc nescis, et non audisti? Deus æternus, Deus qui creavit terminos terræ: non esuriet, nec laborabit, nec est inventio prudentiæ ejus. Qui dat esurientibus fortitudinem: et non dolentibus marorem. Esurient enim juvenes, et laborabunt adolescentes, et electi infirmi erunt. Qui autem exspectant Deum, mutabunt fortitudinem. Assument alas quasi aquilæ: current, et non laborabunt: gradientur, et non esurient. Cum Omnipotentis Dei tanta sit magnitudo, ut nihil eum lateat, et omnia illius arbitrio gubernentur, quare dicis Jacob, id est; dæmo tribus quæ appellabantur Juda; et loqueris Israel, decem aliarum tribus in Samaria, quæ jam captivæ ductæ estis in Assyrios: Abscondita est via mea a Domino: et a Deo meo iudicium meum transibit? Et est sensus: Dicitis, ad Deum terrena non pertinent, nec considerat **494** quid unusquisque nostrum gerat. Unde et nos ab hostibus injuste opprimimur, et in jumentorum et piscium similitudinem, juxta Abacuc, absque ullo rectore disperdimur (Abac. 1). Quibus respondit Deus: Numquid nescis; nec præcedentium Scripturarum te verba docuerunt, sive juxta LXX ignoras, quia non audisti, quod æternus Deus et Creator omnium Dominus omnia novit, omnia continet, omnia sua majestate dispensat? Nec aliquando deficit, nec laborat: ut tuum iudicium non intelligat, et absconditæ sint ab eo viæ tuæ? Nec est, inquit, investigatio sapientiæ ejus, de quo loco illud Apostoli sumptum reor: *Incomprehensibilia iudicia ejus, et investigabiles [Forte ininvestigabiles] viæ illius (Rom. xi, 33)*; sive, ut LXX transtulerunt, *non esuriet, et non laborabit*. Ubi enim cibus, ibi frequenter esuries, si cibum detrazeris: et ubi esuries, ibi et labor. Cum autem in Deo hæc non sint, cur ei humanas jungitis passiones? quin potius ipse esurientibus et lassis dat fortitudinem, et qui videntur in sæculo esse quasi nihili, virtutem roborque multiplicat, sive juxta LXX, qui tribuit *non dolentibus marorem*, est enim tristitia quæ ducit ad mortem, et est tristitia quæ ducit ad vitam. Unde his qui habent cor impenitens, dat tristitiam ut pec-*

ca sua intelligant. Et quia multi gaudent in corporis sanitate, et adolescentiam atque pueritiam putant esse perpetuam, jungit et dicit, quod florens ætas cito concidat, et corpora robusta marcescant. Qui autem non in suis viribus, sed in Deo habeant fiduciam, **495** et ejus semper misericordiam præstolentur [Al. præstolantur], mutant fortitudinem, et vadunt de virtute in virtutem: et assumunt pennas sicut aquilæ, et audiant: *Renovabitur sicut aquilæ juvenus tua (Ps. cx, 5)*; currant ad Dominum, et ejus desiderio non laborem; ambulent, et nequaquam deficiant. Crebro diximus, aquillarum senectutem revirescere mutatione pennarum, et solas esse quæ jubar solis aspiciant et splendorem radiorum ejus possint micantibus oculis intueri: pullosque suos an generosi sint, hoc experimento probent. Itaque et sanctos repererascere, et assumpto immortalis corpore, laborem non sentire mortalium, sed rapti in nubibus obviam Christo, et nequaquam juxta LXX esurire, quia præsentem Dominum habeant cibum.

(Cap. XLI — Vers. 1 seqq.) *Taceant ad me insulæ, et gentes mutant fortitudinem: accedant, et tunc loquantur: simul ad iudicium propinquemus. Quis suscitavit ab Oriente Iustum: vocavit eum ut sequeretur eum? Dabit in conspectu ejus gentes, et reges obtinebit. Dabit quasi pulverem gladio ejus, sicut stipulam vento raptam arcui illius. Persequetur eos: transibit in pace, semita in pedibus ejus non apparebit. Quis hæc operatus est et fecit: vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus et novissimus ego sum.* **496** *Viderunt insulæ, et timuerunt: extrema terræ obstupuerunt, appropinquaverunt et accesserunt. Unusquisque proximo suo auxiliabitur: et fratri suo dicet [Al. dicit], Confortare. Confortavit [Al. confortabit] labor ærarius percutiens malleo eum qui cudebat tunc temporis, dicens, glutino bonum est: et confortavit eum in claris, ut non moventur [Al. moveretur]. LXX: Innovamini ad me insulæ, principes enim mutabunt virtutem: appropinquent et loquantur simul: tunc iudicium annuntient: Quis suscitavit de Oriente justitiam: vocavit eam ad pedes suos et vadet? Dabit in conspectu gentium: et reges in stuporem mittet, et dabit in terram gladios eorum: et sicut stipulam projectam arcus eorum: et persequetur eos, transibit in pace via pedum ejus. Quis operatus est et fecit hæc? vocabit eam, qui vocat eam a generationum principio. Ego Deus primus, et in hæc quæ ventura sunt ego sum. Viderunt gentes et timuerunt: termini terræ obstupuerunt **496** et accesserunt: venerunt simul, iudicans unusquisque proximo suo auxiliari et fratri: et dicet: prævaluit vir artifex et ærarius percutiens malleo simul producus: aliquando quidem dicit, solidatio bona est. Confortaverunt ea, in clavis ponent ea: et non moventur. Gentes, id est, insulæ, quæ falsis amarisque hujus sæculi tanduntur fluctibus, jubentur audire et ora concludere, et illud nosse quod ad Israel dictum est: *Audi, Israel, et tace; et mutare fortitudinem, ne per**

^a Vulgati addunt *dicens*, quod verbum neque mss. nostri habent, neque Græcus textus.

imbecillitatem pristinam, Dei non possint audire sermonem, ut accedant prius ad Dominum, et quod non sint propria salute contentæ; sed quod didicerint, ceteros doceant, et cum Domino disputent, utrum omnium Deus a justa servaverit. Sic autem interrogat eos, et ad respondendum provocat, ut interrogatione doceat quod ignorant: *Quis suscitavit ab Oriente justum, sive justitiam?* Neque enim Judæorum tantum Deus, sed et gentium, qui vocavit Christum Dominum Salvatorem, qui factus est nobis sapientia a Deo, justitia et sanctitas, et redemptio (I Cor. 1). In quo juxta eundem Apostolum Dei justitia revelatur (*Ibid.*). Vocavit autem eum, ut se in omnibus sequeretur, et opera Patris faceret; et illud impleret dicens: *Deus, ut facerem voluntatem tuam volui* (Ps. xxix, 9). In hujus conspectu reges et gentes colla submittent, et gladio illius ac sagittis adversariæ potestatis, quasi stipula subjicientur, et pulvis. *Persequetur eos*, reges videlicet et principes gentium singularum: *Et pertransibit in pace*, ad pacem cunctos vocans, ut reconcilientur Deo. *Seniata in pedibus illius non apparebit*, id est, viæ laborem non sentiet, nec aliquam imbecillitatis humane lassitudinem; sed de torrente bibet in via, et propterea levabit caput (Ps. cix). *Quis, inquit, hæc operatus est et fecit?* Quis suscitavit justum, sive justitiam? Quis ei gentes et reges tradidit? Quis gladio ejus et arcu universa subiecit? utique ille, qui ab initio mundi hæc futura prædixit, qui omnium conditor est. Et quia dixerat sciscitantis affectu: *Quis suscitavit ab Oriente justum*, etc., cunctis tacentibus sibi ipse respondit: *Ego sum Dominus, primus et novissimus ego sum*. Ipse est qui et in Apocalypsi Joannis 497 loquitur: *Ego sum alpha et omega, principium et finis* (Apoc. 1, 8; et xxii, 13). Viderunt insulæ, id est, gentes, sive Ecclesiæ de gentibus congregatæ, quæ mundi hujus sustinent tempestates; et timerunt Dominum: *Principium enim sapientiæ timor Domini* (Prov. 1, 10). Omnes terrarum termini ad Apostolorum verba tremuerunt, appropinquantes, et ad Christi Evangelium pariter accedentes. Cumque seipsos cernerent esse salvatos, id quod supra audierant: *accedant, et tunc loquantur*, opere compleverunt; ut auxiliarentur proximis suis, et fratres suos vellet in Domino confortare, et dicerent eis: *Recedite ab idolis, simulacra dæmonum antiqua contemnite*, quæ humana finxit manus, quæ malleo cudente producta sunt, quæ compacta glutino, quæ stabilita clavis, ut non moveantur; et cum steterint, ambulare non valeant. Quæ nos super persona Christi et vocatione gentium et prædicatione Evangelii atque idolorum condemnatione interpretati sumus, quidam ad Cyrum regem Persarum referunt, quod suscitaverit eum adversum Babylonios de

A Oriente, et parere suæ fecerit Jussioni, prosternens ei gentes plurimas, et gladio illius et arcu cuncta subjiciens: et cætera quæ sequuntur ad ejus personam referunt, quod scilicet Babylonii idola sua non profuerint, quæ humano facta sunt studio, et arte ærarii suscitata. Nonnulli Hebræorum de Abraham dictum putant, qui vocatus sit justus ab Oriente, id est, de Chaldæis, eo quod solus justus inventus est; et secutus est enim, egrediens de patria sua in terram quam nesciebat, et tradiderit reges in manu ejus, qui adversum Sodomam et Gomorram venerant; et ante gladium ejus et arcum fecerit eos esse quasi stipulam et pulverem; persecutusque sit illos, et reversus in pace, et longi itineris cursum non senserit, et hæc non suis viribus, sed Domini fecerit misericordia, qui ab initio hæc futura cognoverit. *Viderunt*, ait, *insulæ*, id est, gentes in circuitu, et illius virtute perterritæ sunt: *et extrema terræ*. Sem videlicet filius Noe, qui tempore extremo terrarum cum patre et cum fratribus de Diluvio evaserat; et usque ad tempus illud fuerat reservatus (Genes. xiv): quem Melchisedec intelligi volunt, 498 et venisse obviam Abraham de prælio revertenti, et accepisse, et benedixisse ei, et eum Dei benedictionibus corroborasse: ipsumque esse fabrum ærariam qui Abraham conflaverit, et malleo suæ artis ad meliora produxerit: et dixisse ei, Bonum est, ut timore Domini glutineris et jungaris ei. Et confortavit eum, sive solidavit in clavis præceptorum Domini, ut non moveretur, sed in timore illius permaneret.

C (Vers. 8 seqq.) *Et tu, Israel serve meus, Jacob quem elegi, semen Abraham amici mei. In quo apprehendi te ab extremis terræ, et a longinquis ejus vocavi te, et dixi tibi: Servus meus es tu: elegi te, et non abjeci te. Ne timeas, quia tecum sum ego: ne declines, quia ego Deus tuus, confortavi te, et auxiliatus sum tui [Al. tibi]: et suscepit te dextera justii mei. Ecce confundentur et erubescunt omnes qui pugnant adversum te: erunt quasi non sint: et peribunt viri qui contradicunt tibi. Quæres eos, et non invenies: viri rebelles tui erunt quasi non sint: et veluti consumptio homines bellantes adversum te. Quia ego Dominus Deus tuus apprehendi manum tuam, dicens tibi: Ne timeas, ego adjuvi te. Noli timere vermis Jacob, qui mortui estis ex Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Dominus: et redemptor tuus Sanctus Israel. Ego posui te quasi plaustrum triturans novum, habens rostra serrantia. Triturabis montes et comminues: et colles quasi pulverem pones. Ventilabis eos, et ventus tollet, et turbo disperget eos: et tu exultabis in Domino, in Sancto Israel lætaberis. LXX: Tu autem Israel puer meus, Jacob quem elegi, semen Abraham quem dilexi, quem assumpsi ab extremis terræ, et a summitatibus ejus vocavi te, et dixi tibi: Puer meus es: elegi te, et non*

^a Ambrosian. antiquior, *Utrum omnium Deus ipse sit, qui ista dispensat, an idola, quibus vane injusteque serriunt. Sic autem interrogat, etc.* Haud equidem scio, num ex Hieronymi calamo, an ex glossatoris ingenio.

^b Confer Epistol. in nostra recensione 73, num. præcipue 4.

^c Unus Ambrosian. cum Vulgat. ipsaque Hieronymiana versione, *viros rebelles tuos.*

*dereliqui te. Noli timere, tecum enim sum ne erres; ego enim sum Deus tuus qui confortavi te, et auxiliatus sum tui, et roboravi te dextera justa mea. Ecce confundantur, et erubescunt omnes adversarii tui: erunt enim quasi non sint: et peribunt omnes inimici tui. Quæres eos, et non invenes, homines qui insanient in te. Erunt enim quasi non sint, et non erunt pugnantem adversum te. Quia ego Dominus Deus tuus qui teneo dexteram tuam: qui dico tibi, ne timeas Jacob, puerule Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Deus: qui redimo te a Sanctis Israel. Ecce feci te quasi rotas plaustrum triturantis novae **499** in serrarum modum: et triturabis montes, et comminues colles: et ut pulverem ponas et ventilabis, et ventus auferet eos, et tempestas disperget illos. Tu autem lætaberis in Domino et in Sanctis Israel. Jacob et Israel esse carnalem et esse spirituales, Paulus Apostolus docet: Videte Israel secundum carnem (I Cor. x). Ex quo intelligimus esse et alterum juxta spiritum; et ad carnalem dici Israel: Si filii essetis Abraham, opera Abraham faceratis. Quibus et supra (Ad cap. xl, 27) dicitur: Quare dicis, Jacob, et loqueris, Israel: Abscondita est via mea a Domino: et a Deo meo judicium meum transiit? E contrario nunc ad spirituales Deus loquitur Israel, qui Domini sui suscepit adventum, quem primum servum, dein electum, ad extremum semen Abraham vocat. Ante enim accepimus spiritum servitutis in timore (Rom. viii); et postea electi, in amicitiam Dei jungimur. Post vocationem igitur gentium, quando viderunt insulæ et timuerunt, extrema terræ obstinuerunt; appropinquaverunt et accesserunt, vocantur reliquæ, juxta electionem gratiæ, de quibus scribit et Evangelium: Istos duodecim elegit Jesus, quos et Apostolos nominavit (Luc. vi), qui post servitutem pædagogæ Legis, electi sunt in Evangelio; et semen Abraham amici Dei esse meruerunt. In illo enim apprehendit eos ab extremo terræ, et a longinquis ejus finibus vocavit Israel de universis nationibus; congregans primum populum Judæorum, de quibus et Paulus Apostolus dicit: Vobis oportebat primum prædicari sermonem: quoniam autem avertitis ^b nos, imus ad gentes (Act. xiii, 46). Tibi ergo, qui et servus meus, et electus meus, qui prædicaturus in gentibus es, et persecutiones plurimas perpassurus, dico ne timeas, quia tecum sum, cui loquor in Evangelio: Ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi (Matth. ult., 20). Non erres, neque a veritate declines, nec te falsa persuasionem decipias, quod tuis viribus imperitus et nudus, silvam gentium penetres, et ferocissimas nationes ad mansuetudinem voces. Ego sum qui confortavi te, et auxiliatus tui sum; et suscepit te, sive protexit, dextera justii mei, id est, Domini Salvatoris, sive dextera mea, ut LXX transtulerunt. Ecce enim adversarii tui, populus Judæorum **500** et omnes qui pugnant adversum te, et persecutores tui vertentur in nihil, quærensque ad-*

^a Expungit Victor. vocem sanctus, quam neque in .i. is mss. neque penes LXX sui exemplaris invenit. Additum vero est sub asterisco in nupera editione

versarios tuos, et non invenes. Causaque redditar quare non inveniatur adversarius suos: Quia erunt quasi non sint. Qui adversarii insanire dicuntur contra Apostolos, vel juxta Hebraicum, esse consumpti. Idcirco autem timere non debes, quia ego apprehendi manum tuam, qui dico tibi, Ne timeas: ego adjuvi te; noli timere vermi Jacob, qui mortui estis ex Israel, sive ut LXX, paucissimi ex Israel. Hoc quod posuimus, ego adjuvi te: noli timere vermis Jacob, in LXX non habetur. Vermis autem qui Hebraice dicitur, ΤΡΟΛΑΤΗ (τρύτη), propter humilitatem atque contemptum vocatur Apostolorum chorus, imitans Salvatorem, qui loquitur in psalmo: Ego sum vermis, et non homo: opprobrium hominum, et objectio plebis (Psal. xxi, 7). Sicut enim vermis terram penetrat: ita sermo apostolicus penetravit gentium civitates, et ingressus est prius corda durissima. Et recte pauci appellantur ex Israel, quia ad comparisonem totius orbis, gentis Judæicæ paucissimi crediderunt, quibus in Evangelio Dominus loquitur: Noli timere grex parvulus (Luc. xii, 32). Sive juxta Hebraicum, mortui ex Israel, qui cum Apostolo dicunt: Quotidie morior (II Cor. xv, 31). Et alibi: Cum Christo crucifixus sum. Vivo autem, non ego; vivit vero in me Christus (Galat. ii, 20). Quodque sequitur: Ego posui te quasi plaustrum triturans novam, habens rostra serrantia, hoc significat, quod prædicationis Evangelicæ conterat adversarias potestates, et spirituales nequitiam elevatam se contra scientiam Dei: quæ pro varietate superbæ montes appellantur et colles. Illisque sublati, et turbini more dispersi, exsulet Israel atque lætetur in Domino Sancto Israel. Possumus quoque dicere, quod ecclesiasticus vir habens evangelicæ prædicationis rostra serrantia in plastro novo, quod nequaquam operatur in vetustate litteræ, sed in novitate spiritus, conterat incredulorum corda durissima: separans triticum a paleis, et montes collesque comminuens, id est, omnes hæreticorum principes, qui comminuti atque contriti, redigantur in pulverem, et nihil esse doceantur, ut qui male fuerant congregati, dividantur in bonum suum.

(Vers. 17 seqq.) **501** Ego et pauperes quærunt aquas, et non sunt: lingua eorum siti aruit. Ego Dominus exaudiam eos: Deus Israel non derelinquem illos. Aperiam in supinis collibus flumina: et in medio camporum fontes. Ponam desertum in stagnum aquarum et terram inviam in rivis aquarum. Dabo in solitudine cedrum et spinam, et myrtum, et lignum oliivæ. Ponam in deserto abietem, ulmum, et buxum simul: ut videant, et sciant, et recogitent, et intelligant pariter, quia manus Domini fecit hoc, et Sanctus Israel creavit illud. LXX: Et exultabunt pauperes et inopes: quærunt enim aquam, et non erit: lingua eorum præ siti exaruit. Ego Dominus Deus exaudiam ipsos Deus Israel: et non derelinquam eos: sed aperiam in monti-

τύπος.

^b Idem, avertitis vos.

bus flumina, et in medio camporum fontes : faciam desertum in paludes, et sitientem terram in aqueductus. Ponam in terram absque aqua cedrum, et buxum, et myrtum, et cyparissum, et populum : ut videant, et sciant, et cogitent, et noverint simul quia manus Domini fecit hæc, et Sanctus Israel ostendit. Gentium populus pauper et tenuis, qui non habebat scientiam veritatis, quærit per diversos magistros, et varia Philosophorum dogmata aquas salubres : et non invenit, quia non sunt ; lingua enim siti aruit, sine Lege ac Prophetis. Unnem enim juxta Evangelii fidem, substantiam suam in medicos consumpserat (Luc. viii) ; et a cruore idololatriæ, et sanguine victimarum non poterat liberari. Propterea Dominus Deus Israel non eos penitus dereliquit, nec in æternum perire passus est ; sed aperuit in supinis collibus, sive in montibus flumina, et in medio camporum fontes. Quæ flumina ex illo fluvio duxere principium, qui in Psalmis legitur : *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei (Ps. xlv, 4).* Et in alio loco : *Fluvius Dei repletus est aquis.* Quæ aquæ et fontes de illo fonte manarunt, qui per Jeremiam loquitur : *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ (Jerem. ii, 13).* Et supra in hoc eodem Propheta dicitur : *Bibent aquas de fontibus Salvatoris.* De quibus et in Psalmis canitur : *Benedicite Dominum Deum de fontibus Israel (Ps. lxxvii, 27).* Et posuit, inquit, *desertum in stagnum aquarum, et terram inviam in rivos aquarum.* De quibus aquis et Salvator in Evangelio mystico sermone dicebat (Joan. iv, 13. 14) : *Qui biberit de aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum : sed aqua quam ego dederò ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et iterum : *Si quis sitit, veniat ad me et bibat. Qui biberit de aqua quam ego dabo ei, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ (Idem. vii, 37, 38. 39).* Hoc autem, inquit Evangelista, dicebat de Spiritu Sancto, quem credentes in eo accepturi erant. Quia igitur deserta quondam Ecclesiæ multitudo, aquis vitalibus fuerat irrigata, propterea juxta LXX nascuntur in ea cedrus, et buxus, et myrtus, et cyparissus, et populus : juxta Hebraicum, et cæteros Interpretes, cedrus, setta, et myrtus, et lignum olivæ, et abies, et ulmus et buxus simul. Quæ varietates arborum, diversitatem significant gratiæ spiritualis. Et quia omnibus natura earum nota est, de SETTA (שֵׁטָה) tantum Hebraico edisseramus, quam spinam Theodotio transtulit. Est autem genus arboris nascentis in eremo, spinæ albæ habens similitudinem ; unde omnia ligna arce, et tabernaculi facta sunt instrumenta, quæ appellantur *Settim (Exod. xxxvii)* : quod lignum imputribile et levissimum, omnium lignorum, tam in fortitudine quam in nitore, soliditatem superat et pulchritudinem. Cedrus autem et cyparissus, et myrtus, odoris optimi sunt, et imputribiles. Ulmus quoque et populus, sive buxus, vel maritandis vitibus junguntur, vel ad diversa opera aptissimas sunt. Hæc autem omnia pariter ponuntur

in solitudine, ne saltem una chorda de cithara Domini, et aliqua virtus gratiarum Ecclesiæ deesse videatur. Ut omnes intelligant, et pariter mente cognoscant, quia manus Domini hæc universa perfecit, ut in ariditate gentium invenirentur fluentia virtutum, et in terra quondam deserta plenaque saluginis, cedrus et cyparissus, et aliæ arbores nascerentur, quarum sublimitatem et verticem ad cælestia festinantem, illuminaret lignum olivæ, quod nutrimentum lucis est, et laborantium requies.

(Vers. 21 seqq.) *Prope facite judicium vestrum, dicit Dominus : afferte si quid forte habetis, dicit rex Jacob. b. Accedant, et nuntient nobis quæcumque ventura sunt : priora quæ fuerunt, nuntiate : et ponemus cor nostrum, et sciemus novissima eorum : et [Al. hæc] quæ ventura sunt, indicate nobis. Annuntiate 503 quæ ventura sunt in futurum : et sciemus quia dii estis vos. Bene quoque aut male si potestis, facite, et loquamur, et videamus simul. Ecce vos estis pro nihilo [Vulg. ex nihilo] : et opus vestrum ex eo quod non est : abominatio est qui elegit vos. LXX : Juxta est judicium vestrum, dicit Dominus Deus : venerunt et appropinquaverunt consilia vestra, dicit rex Jacob. Appropinquent [Al. accedant] et annuntient nobis quæ ventura sunt : aut priora quæ erant dicite : et apponemus sensum : et sciemus quæ sunt novissima. Ventura quoque dicite nobis, et annuntiate quæ ventura sunt in novissimo : et sciemus quoniam dii estis. Bene facite et male, et admirabimur : et videbimus simul unde sitis vos, et unde sit opus vestrum : de terra abominationum elegerunt vos.*

Quomodo supra diximus, duplicem esse Jacob et Israel, non credentium atque credentium in Dominum Salvatorem : ita vocatis gentibus, et in deserto quondam Ecclesiæ erumpentibus fluviis fontibusque, et mirum in modum comante varietate arborum, cunctis ubertate plenissimis, qui in Christum ex gentibus credere noluerunt, provocantur ad judicium, ut respondeant cur videre, et scire et recogitare, et intelligere noluerint, quia manus Domini ista fecerit, et Sanctus Israel creaverit universa. Accedant, inquit, idola vestra, quæ putatis esse fortissima. Vel afferte, si quid forte habetis in vobis ; et vestra aperite consilia, qua ratione, quo sensu nolueritis apertam suscipere veritatem. Simulque fit apostropha ad ipsa idola, quæ insensibilia sunt, et nec audiendi, nec respondendi possident facultatem. Dicite, inquit, nobis vel præterita, vel futura, et ex rerum eventibus vestram potentiam demonstrate. Hoc autem significat, quod post adventum Christi omnia idola conticuerint : ubi Apollo Delphicus, et Loxias, Deliusque, et Clarus, et cætera idola, futurorum scientiam pollicentia, quæ reges potentissimos deceperunt ? Cur de Christo nihil potuere prædicere ; nihil de Apostolis ejus ; nihil de ruinis et abolitione templorum ? Si ergo suum interitum non potuere prædicere, quomodo 504 aliena, vel mala, vel bona

^a Alias, aræ. Ambros., omnia in arcæ et tabernaculi facta sunt instrumenta.

^b Perperam antea erat Accedant.

potuerunt [Al. potuerint] nuntiare? Quod si aliquis dixerit, multa ab idolis esse prædicta, hoc sciendum quod semper mendacium junxerint veritati, et sic sententias temperarint, ut seu boni seu mali quid accidisset, utrumque posset intelligi. Ut est illud Pyrrhi regis Epirotarum:

^a Alo te, Æacida, Romanos vincere posse.

Et Cræsi: Cræsus transgressus Halym maxima regna perdet. Aliud quoque signum est, idola deos non esse, quod nec bene possint facere, nec male. Non quo idola, vel dæmones assidentes idolis, mala sæpe non fecerint; sed quo nisi concessa eis fuerit potestas a Domino, hoc facere non possint. Denique in Evangelio deprecantur, ut habeant potestatem in porcorum gregem (Matth. viii). Et in Job legimus, absque Domini iussione, eum (Diabolum) viri sancti ne jumenta quidem et possessiones valuisse disperdere (Job. i). Nec mirum hoc de Deo, cum etiam Apostolus Paulus tradat quosdam Satanae, ut discant non blasphemare (I Tim. i). Sive hoc dicendum, quod muta simulacra hominum et insensibilia, nec bene possint facere, nec male, nec præterita nosse, nec futura, quia ex nihilo sint, et ex eo quod non est, et non tam ipsa, quam ille qui ea colat, abominatione condigna sit. *Idola enim gentium, argentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent, et non loquentur* (Ps. cxiii, 15). Quomodo ergo possunt scire et nuntiare ventura, aut narrare præterita, et bene facere, vel male, quæ nec hominum sensum habent, nec brutorum animantium? Nec interest, de qua materia facta videantur, cum universa terrena sint.

(Vers. 25 seq.) *Suscitavit ab Aquilone, et veniet ab ortu solis: vocabit [Al. vocavit] nomen meum, et adducet magistratus quasi lutum: et velut figulus conculcans [Al. conculcavit] humum. Quis annuntiavit ab exordio, ut sciamus: et a principio, ut dicamus: Justus es. Non est neque annuntians, neque prædicens, neque audiens sermones vestras. Primus ad Sion dicit: Ecce ^b adsunt, et Jerusalem evangelistam dabo. Et vidi, et non erat neque ex istis quisquam qui iniret consilium: et interrogatus responderet verbum. Ecce ⁵⁰⁵ omnes injusti, et vana opera eorum: ventus et inania simulacra eorum. LXX: Ego autem suscitavi eum qui ab Aquilone est, et qui ab ortu solis: ^c vocabuntur nomine meo. Veniant principes et sicut lutum figuli: ^D et sicut figulus conculcans lutum, sic conculcabimini. Quis enim annuntiabit vobis ea quæ a principio sunt, ut cognoscamus ea quæ in futuro: et dicemus quia verum sit: non est qui prædicet [Al. prædicet], neque*

^a In Ennii fragmentis ex Vel. Annual. Cicero lib. ii de Divinat.: *Utrum, inquit, eorum accidisset, verum oraculum fuisset. Cur autem hoc credam unquam editum Cræso? aut Herodotum cur erratorem ducam Ennio? Num minus ille potuit de Cræso, quam de Pyrrho fingere Ennius:*

Alo te, Æacida, Romanos vincere posse?

Primum Latine Apollo nunquam locutus est, etc. At potuit dixisse Græce, Νούριον ἢ Δακιδόν, Πυρραίους ποι

A qui audiat verba vestra. Principium Sion dabo: et Jerusalem consolabor in via: nam de gentibus nullus est, et de simulacris ipsorum non erat qui annuntiaret: et si interrogavero eos, unde estis, non respondebunt mihi: sunt enim factores vestri, et frustra seducunt vos. Adhuc contra idola loquitur, et eos qui post adventum Christi, ea relinquere noluerunt. Illisque permanentibus in errore, ipse ab Aquilone suscitasse se dicit populum nationum. Ab Aquilone enim exardescant mala super omnes habitatores terræ. Et ad Jeremiam dicitur: *Quid tu vides, Jeremia? Et ille respondit: Olam succensam: et faciem ejus a facie Aquilonis* (Jer. i, 15). Suscitantur autem ab Aquilone, ut credant in eum qui venerit ab ortu solis. De quo supra legimus: *Quis suscitavit ab Oriente justum, sive justitiam? Et*

B in alio loco: *Ecce vir Oriens nomen ejus* (Zach. vi, 12). Qui vocabit [Al. vocavit] eos nomine meo, ut derelictis simulacris, unum colant Deum. Ipse enim loquitur in Evangelio: *Ego veni in nomine Patris mei, et non suscepistis me: alius veniet in nomine suo, et suscipietis eum* (Joan. v, 43). Ipse principes et magistratus, et omnem mundi superbiam conculcabit, et subjicientur ei quasi lutum figulo, ut faciat ex eis aliud vas in honorem, aliud in contumeliam (Rom. ix). Hæc quæ ego juxta consuetudinem prophetalem fecisse me dico, quasi jam præterita sint, vel juxta Symmacum, futura polliceor, nullus dæmonum et idolorum potest prædicere. Unde oracula tacuerunt, quia nemo est qui annuntiet, nemo qui audiat, dum bruta prius corda gentilium intellexerunt errorem suum, et falsa vaticinia reliquerunt. ^d Primusque Dominus loquitur ad Sion, id est, ad Ecclesiam suam et dicit ei: *Ecce adsunt filii tui, quos tibi per meam donavi fidem. Significat autem Apostolos, qui in toto orbe Evangelium ⁵⁰⁶ prædicarunt. Sion et Jerusalem nominibus differunt; cæterum ut una urbs, sic et una Ecclesia est. Omnes igitur gentes, quæ idolorum sequuntur errorem, interrogentur a nobis, ut respondeant unde sint. Et hæc erit universarum responsio, quod omnes vanitates sequuntur et ventos, et adorent opera manuum suarum. Quidquid de idolis et gentibus diximus, referamus ad dogmata pravitatis; et ad principes eorum hæresiarchas, quod Christo pacem Ecclesie nuntiante, et monstrante eis veritatis viam, ipsi sequantur errorem; et vento ac turbini compareantur. Hebræi, suscitatum ab Aquilone, et venire ab ortu solis, Assyrium interpretantur et Persam, qui venerint Jerusalem, et omnes principes illius conculcaverint; nullumque idolorum quæ colebant, hoc scio-*

δυνασθαι. Porro alterum oraculum sic in mas. effertur, *Cræsus Halym transiens perdet exercitum.*

^b Perperam Martian., *Ecce adsunt*, sed et alia hujusmodi multa supra atque infra castigamus.

^c Sic habent Ambrosiani codices juxta Græcum *κλήθησονται τὰ ὄνοματά μου*. Antea erat, *vocabuntur nomine meo.*

^d Legimus cum Victoriō priusque: pro quo antea erat priusquam.

rit esse venturum, nisi solus Dominus, qui ultus est A eos pro peccatis suis.

(Cap. XLII.—Vers. 1 seq.) *Ecce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum: iudicium gentibus profert. Non clamabit, neque accipiet personam: nec audietur foris vox ejus. Calamum quassatum non conteret: et linum fumigans non exstinguet: in veritate educet iudicium. Non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium: et legem ejus insulae expectabunt. LXX: a Jacob puer meus, assumam eum: Israel electus meus, suscepit eum anima mea. Dedi spiritum meum super eum: iudicium gentibus educet: non clamabit, neque dimittet: nec audietur foris vox ejus. Calamum fractum non conteret, et linum fumigans non exstinguet: sed in veritate educet iudicium: B splendet, et non conteretur, donec ponat super terram iudicium: et in nomine ejus gentes sperabunt.* Jacob et Israel in praesenti capitulo non habentur, quod nec Matthaeus Evangelista posuit, secutus Hebraicam veritatem. Hoc dicimus in suggillationem eorum, qui nostra contempnunt. De quo plenius in Matthaei Commentariolis, et in libro quem ad Algiam b nuper scripsimus, disputatum est. Et interius notandum, quod ubi de Apostolorum scribitur choro, et Jacob et Israel, et semen 307 appellantur Abraham: quibus quasi hominibus ac servis consequenter dicitur: *Noli timere vermis Jacob, et parvulus numero Israel.* Ubi autem de Christo est vaticinium, absque Jacob et Israel legitur: *Ecce servus meus, suscipiam eum; electus meus, complacuit sibi in illo anima mea.* Et in consequentibus: *Dedi te in testamentum generis, in lucem nationum: aperis oculos caecorum, et educere de vinculis alligatos, et de domo carceris habitantes in tenebris.* Nec mirum si servus vocetur, factus ex muliere, factusque sub lege (Galat. iv; qui eum in forma Dei esset, humiliavit se, formam servi accipiens, et habitum inventus ut homo (Philipp. ii). In quo complacuit sibi anima Dei, cerneas in illo omnes esse virtutes: immo ipsam esse Dei virtutem atque sapientiam. *Dedi, inquit, spiritum meum super eum: qui descendit in specie columbae. Iudicium gentibus profert, quod antea necelebant. Non clamabit: erit enim mitis atque mansuetus; et non accipiet personam in iudicio, sive non levabit, subauditur, in altum vocem suam. Vel juxta Symmachum, non decipietur; omnes insidias diaboli intelligens: aut, secundum LXX, non relinquet, populum scilicet Judaeorum: vocans eum ad poenitentiam. Nec audietur foris vox ejus, neque enim extra Galilaeam atque Judaeam in aliis gentibus Evangelium praedicavit. Quod si legimus fuisse eum in terminis Tyri et Sidonis (Mat. xv), sive in confinio Caesareae Philippi, quae nunc vocatur Paneas: tamen sciendum non esse scriptum, quod ipse as ingres-*

sus sit civitates. Calamum quassatum, sive confractum non conteret. Cunctis enim placabilis erit, et veniam dabit peccatoribus, dicans ad e mulierem: *Confide, filia, dimittuntur tibi peccata (Luc. vii, 48).* Et linum fumigans, sive ut caeteri transtulerunt, obscurum atque tenebrosum, non exstinguet: qui vicini erant exsiccationi, Domini clementia servabantur (quae super Judaeis et nationibus in supradictis opusculis disseruimus); sed cum veritate omnia iudicabit; nequaquam metuens Scribas et Phariseos, quos confidenter hypocritas appellabat (Mat. vii, xv, xxii, xxiii per totum, et Luc. vi, xii). Quod autem sequitur: *Splendet, et non conteretur, donec ponat super terram iudicium,* Matthaeus Evangelista non posuit (Mat. xii): sive inter iudicium et iudicium media, scriptoris errore, sublata sunt. Significat autem quod resurgens ex mortuis, cunctus 308 illuminaverit, nec morte contritus sit, donec poneret super terram iudicium: qui loquebatur in Evangelio: *In iudicium ego veni in mundum istum: ut non videntes videant, et videntes caeci fiant (Joan. ix, 39).* Pro quo nos interpretati sumus: *Non erit tristis, neque turbulentus; sed aequalitatem vultus omni tempore conservabit: quod falso de Socrate Philosophi gloriantur, nunquam enim, plus solito, nec tristem fuisse, nec laetum.* Pro quo Aquila et Theodotio interpretati sunt: *Non obscurabit, et non curret, donec ponat in terra iudicium.* Et est sensus: nullum vultus tristitia detorrebis, nec festinabit ad poenam, qui iudicii veritatem ultimo tempore reserparit. Quod sequitur: *et legem illius insulae expectabunt, manifestius posuere LXX in nomine ejus gentes sperabunt: quae in Scripturis appellantur insulae, quia ex omni parte persecutorum incursionibus patent. Legem autem ejus, non quae per Moysen data est, sed Evangelium sentiamus: De Sion enim egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem (Supra, ii). De qua lege et Jeremias vaticinatur: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus: et ponam testamentum novum, non iuxta testamentum, quod olim pepigi cum patribus eorum (Jerem. xxxi, 31, 32).**

(Vers. 5, 6 seq.) *Haec dicit Dominus Deus: Creans caelos, et extendens eos: firmans terram, et quae germinantur ex ea: dans statum populo qui est super eam, et spiritum calcantibus illam. Ego Dominus vocavi te in justitia, et apprehendi manum tuam, et servavi te: et dedi te in foedus populi, in lucem gentium. Ut aperires oculos caecorum, et educeres de conclusione vincitum, de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus, hoc est nomen meum; gloriam meam alteri non dabo, et laudem meam sculptilibus. Quae prima fuerant, ecce venerunt, nova quoque ego annuntio: atque quam orientur, audite vobis faciam: Incertum erit quis ante dixisset: Ecce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi*

a Praeposuit Martian. ecce, quod neque in nostris mas. est, neque in Graeco textu.

b Epistola in nostra recensione 421, circa annum data quadringentesimum sextum.

c Voces ad mulierem ab imperito librario intrusas Victorius contendit, qui haec Domini verba, Mat. ix, ad paralyticum dici autumat, atque adeo, illis expunctis, sibi substituit pro filia. Mas. laconi.

spiritum meum super eum: iudicium gentibus proferet. A Post condemnationem enim idolorum subitus sermo proruperat: *Ecce servus meus*, et reliqua, quæ nos ex persona Patris super Christo interpretati sumus. Itaque ne relinqueret ambiguum, quis superiora dixisset, adjungit et dicit: *Hæc dicit Dominus Deus, creans cælos, et extendens 509 eos*. Sive ut LXX transtulerunt: *Qui fecit cælum, et defixit illud*. Universitatis igitur Creator et Dominus, ipse Christi sui promisit adventum, qui non solum extendit cælos atque defixit; sed terram quoque alta mole firmavit, et omnia quæ nascuntur ex ea: ut et invisibilia ejus ex his quæ facta sunt, intellecta conspiciantur (Rom. 1); sempiterna quoque virtus illius et divinitas. Qui spiramen omnibus dedit qui versantur in terra, lege prima mortalium. Insufflavit enim B Deus in faciem Adam, spiritum vitæ, et factus est in animam viventem (Genes. 2). Spiritum autem his proprie qui calcant terram; et sapientiam carnis, sibi subjiciunt potestati. Ille igitur cujus tanta præconia sunt, hæc ad eum locutus est, cujus legem insula præstolantur et gentes: *Ego Dominus vocavi te in justitia*: de quo ipse loquitur in Evangelio, *Pater juste, mundus te ignorat* (Joan. xvii, 25); ut esset non solum Judæorum, sed et gentium Deus. *Et apprehendi manum tuam*, quia quidquid operatur Filius, operatur Pater. *Et servavi te*, qui omnia ipse conservas. *Et dedi te in fœdus populi Israel*, cui te venturum ante promiseram. *Et in lucem gentium*, quæ sedebant in tenebris et in umbra mortis, ut aperires oculos cæcorum qui Deum antea non videbant. *Et educeres de conclusione vincetum* [Al. *vincetos*] (Prov. v); funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur. Et in Evangelio quem Satanas vinxerat, solvit Dominus (Mat. viii). *De domo carceris sedentes in tenebris*, qui in erroris nocte et caligine versabantur. Quodque infert: *Ego Dominus, hoc est nomen meum; gloriam meam alteri non dabo*, non excludit Filium, cui dicenti in Evangelio: *Pater, glorifica me gloria quam apud te habui priusquam mundus esset* (Joan. xvii, 5), ipse respondit: *Et glorificavi, et glorificabo*. Neque enim dixit: *Gloriam meam nulli dabo*, quod si dixisset, exclusisset et Filium, sed *gloriam meam alteri non dabo*, præter te, cui dedi, cui datus sum. Unde proprietatem sanctæ Scripturæ vehementer admiror, quod verbum *ΛΗΞΑ* (TM) D omnes Interpretes voce consona transtulerunt, aliorum, qui in multis aliis soliti sunt discrepare. Ut autem sciamus per hanc sententiam non excludi Filium, sed idola, sequentia verba testantur: *Et laudem meam sculptilibus*. Pro quo LXX: *non virtutes meas 510 simulacris*. Cum enim Christus Dei virtus sit, Deusque sapientia, omnes in se virtutes continet Patris. Sequitur, *Quæ prima fuerunt, ecce venerunt*. Et est sensus: *Quæ locutus sum, quæ per Moysen, Prophetamque pollicitus sum, universa completa sunt*. Nunc autem annuntio vobis Evangelium, vocationem gentium, passionem Christi, novitatem fidei: ut quomodo priora cernitis rebus expleta, sic

et ea quæ nunc polliceor, credatis esse ventura. (Vers. 10, 11 seq.) *Cantate Deo* [Vulg. *Dominis*] *canticum novum: laus ejus ab extremis terræ: qui descendit in mare, et plenitudo ejus; insulae et habitatores earum. Levat* [Vulg. *sublevetur*] *desertum et civitates ejus: in domibus habitabit Cedar, laudate habitatores Petrae, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, et laudem ejus in insulis nuntiabunt. Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit zelum: vociferabitur et clamabit: super inimicos suos confortabitur. Tacui semper, silui, patiens fui: sicut pariens [Vulg. parturiens] loquar: dissipabo et absorbebo simul. Desertos faciam montes et colles, et omne gramen earum exsiccabo, et ponam flumina in insulas, et stagna arefaciam. Et educam [Vulg. ducam] cæcos in viam quam nesciunt, et in semitis quas ignorant [Vulg. ignoraverunt] ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, et prava in recta: hæc verba feci eis, et non dereliqui eos. Conversi sunt retrorsum: confundantur confusione, qui confidunt in sculptilibus, qui dicunt confatis: vos dii nostri. LXX: Cantate Domino canticum novum: principatus ejus glorificatur, et nomen illius a summitate terræ: qui descendunt in mare et navigant illud, insulae et habitatores earum: latere desertum et vici ejus: villæ et habitatores Cedar. Latrabuntur qui habitant in Petra: de summitate montium clamabunt. Dabunt Deo gloriam, virtutes ejus in insulis nuntiabunt. Dominus Deus virtutum egredietur et conteret bellum, suscitabit zelum, et clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui a principio, num semper tacebo et sustinebo? sicut pariens patienter egi, erumpam et arefaciam simul, vastabo montes et colles, et omne gramen earum arefaciam. Et ponam flumina in insulas, et paludes siccabo. Et adducam cæcos per viam quam nesciunt, et semitas quas ignoraverunt, calcare eos faciam; faciam eis tenebras in lucem, et prava in recta. Hæc verba faciam illis, et non derelinquam eos, ipsi vero conversi sunt retrorsum; confundamini 511 confusione, qui confiditis super sculptilibus, qui dicitis confatis, vos estis dii nostri. Qui prius dixerat: *quæ prima fuerant, ecce venerunt*; nova quoque ego annuntio: antequam oriantur, audita faciam vobis; et se promiserat, quod ignorabant esse dicturum: quæ sint illa nova, sequenti sermone testatur, Apostolis præcipiens, et Apostolicis viris, ut cavant canticum novum, nequaquam in vetustate litteræ; sed in novitate spiritus. Nec solum in veteri Instrumento, sed in novo; et laus ejus penetret usque ad extrema terræ. A summo enim cælo egressus ejus et usque ad summum illius occurus ejus (Psal. xviii). In omnem terram exiit Apostolorum sonus, et in terminos orbis verba eorum. Sive juxta LXX: *Glorificate nomen ejus in terminis terræ*: ut in universo mundo Christi nomen annuntietur gentibus. Qui sint autem isti qui canere debeant canticum novum, sequentia verba testantur: *Qui descenditis, inquit, in mare, et navigatis illud, sive plenitudo maris*. Apostolos enim videns Jesus in litore juxta mare*

Generaret reflectentes retia sua, vocavit et misit in A magnum mare (Luc. v); ut de piscatoribus piscium faceret hominum piscatores, qui de Jerusalem usque ad Illyricum et Hispanias Evangelium prædicarunt: capientes in brevi tempore ipsam quoque Romanæ urbis potentiam. Vel certe descenderunt in mare et navigaverunt illud; tempestates et persecutiones istius sæculi sustinentes. Insulas quoque et habitatores earum, vel diversitatem gentium intellige, vel Ecclesiarum multitudinem. *Levet* [Al. *Elevet*], inquit, *desertum et civitates ejus* vocem suam, de qua et supra diximus. Sive lætetur desertum et vici ejus, et Cedar, quæ quondam inhabitabilis fuit regio trans Arabiam Saracenorum. Et habitatores Petræ, quæ et ipsa urbs Palæstinæ est. Hoc autem significat, quod gentium populus desertus prius notitia Dei, et idololatriæ erroribus obligatus, ad laudes Domini convertatur. Sive quia Cedar interpretatur *tenebræ*, et juxta Apostolum (I Cor. x) petra Christus, præcipitur cœnetis credentibus, ut qui ante erant in tenebris, et nunc credunt in Dominum Salvatorem, de vertice montium clamitent, et aperte prædicent Christum, **512** quibus et supra (Ad cap. xl. 9) dictum est: *In montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion. Eleva in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem.* Et ponam gloriam ejus in insulis, de quibus prius diximus. Describitque sermo propheticus gloriosum Salvatoris adventum, de quo et Paulus Apostolus loquitur: *Secundum illuminationem gloriæ magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi* (II Cor. iv; II Tim. i, 10); et eum viro fortissimo comparat, qui pugnaturus sit contra adversarios suos, suscitaturus zelum. De quo et in (antico) Deuteronomii prophetatum est: *Ipsi me zelare fecerunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt me in idolis suis; et ego zelare eos faciam in gente quæ non est, et in gente stultissima irritabo illos* (Deut. xxxii, 21). Vociferabitur quoque et clamabit contra inimicos suos, aperte eorum infidelitatem reprobans, et eum clamore pronuntians: *Tacui, semper silui, patiens fui, sive ut LXX transtulerunt: Tacui, numquid semper tacebo* (Eccles. iii, 7)? Ut impleatur illud quod per Salomonem dicitur: *Tempus tacendi, et tempus loquendi.* Et est sensus: *Diu vos delinquentes sæpe portavi; sed quia ante tacueram, nequaquam ultra reticebo.* Et quomodo pariens in lucem profundit infantem, et apertum facit esse quod prius clausum in visceribus tenebatur: sic ego dolorem meum et dissimulationem quam semper habui super sceleribus vestris, nunc proferam, et discipabo vestra consilia: unoque tempore absorbebo universam gentem, et omnem superbiam montium tumoremque collium vestrorum. Et fenum, de quo supra dictum est: *Vere fenum est populus.* id est, tam principes quam vulgus ignobile, in desertum redigam. Quod in LXX de Theodotionis editione additum est, qui hæc verba tacuerat (Vide supra, cap. iv, 7). Cum-

que vos a capite usque ad pedes exsiccavero atque delevero, tunc flumina doctrinæ meæ in insulis gentium currere faciam, et stagna vestra sive paludes redigam in ariditatem, ut in gentibus sit scientia Scripturarum, et in vobis doctrinæ ariditas. Ducamque cæcos per viam, quam ante nesciebant, de quibus et supra legimus: *Dedi te in sædus populi, in lucem gentium, ut aperires oculos cæcorum.* Hi—ducentur per viam, de qua Christus loquitur. *Ego sum via, sive via* **513** scientiæ Dei, et per semitas prophetales ambulare eos faciam. Tunc tenebræ eorum mutabuntur in lucem, et prava vertentur in recta, ut intelligunt quæ legunt, et cordis oculis clarum in veteri Testamento Christi lumen aspiciant. Simulque infert: *Hæc verba quæ feci, sive faciam eis, nequaquam ultra futura promittens; sed quæ ante promiseram, reddens.* Me autem ista dicente, conversus est retrorsum populus Judæorum, ut non crederet promittenti, et in suis confunderetur erroribus, et negligeret sponcionem Dei, qui idolis ante crederat. Sive cum intraverit plenitudo gentium, tunc etiam Israel populus convertetur (Rom. ii), et pœnitebit eum erroris sui, per quem idolis ante servierat. Aut certe post vocationem gentium revertetur ad principium: ut dicat, omnes gentes, quæ Evangelio credere noluerunt, in suis idolis confundendis.

(Vers. 18, 19 seq.) *Surdi, audite, et cæci, intuemini ad ridendum. Quis cæcus, nisi servus meus? et surdus, nisi ad quem nuntios meos misi? Quis cæcus, nisi qui venundatus est? et quis cæcus, nisi servus Domini? Qui rides multa, nonne custodies? qui opertus habes aures, nonne audies? Et Dominus voluit ut sanctificaret eum, et magnificaret legem, et extolleret. Ipse autem populus direptus atque vastatus: laqueus juvenum omnes, et in domibus carcerum absconditi sunt: facti sunt in rapinam, nec est qui eruat: in direptionem, et non est qui dicat: Redde. Quis est in vobis qui audiat hoc, attendat et auscultet futura? Quis dedit in direptionem Jacob, et Israel vastantibus? Nonne Dominus ipse, cui peccavimus? Et noluerunt in viis ejus ambulare, et non audierunt legem ejus. Et effudit super eum indignationem furoris sui, et forte bellum: et combussit eum in circuitu, et non cognovit: et succendit eum, et non intellexit. LXX: Surdi, audite, et cæci, suspicite, ut videatis. Quis est cæcus, nisi pueri mei: et surdi, nisi qui dominantur eorum? Quis cæcus (Juxta Complut. editio. τὸν LXX) nisi qui recepit: et excecati sunt servi Dei. Vidistis sæpe, et non custodistis: aperta sunt aures, et non audistis. Dominus Deus voluit ut justificaretur, et magnificaret laudem. Et vidi, et erat populus vastatus atque direptus. Laqueus enim in cubilibus ubique, et in domibus simul, in quibus absconderunt eos. Facti sunt in direptionem: et non erat qui erueret prædam: et non erat qui diceret: Redde. Quis est in vobis qui hæc audiit, et futura cognoscat? Quis dedit in direptionem Jacob, et Israel **514** vastantibus? Nonne*

^a Antea erat: *Uno quoque tempore, etc.*

Deus, cui peccaverunt? et nolistis in visis illius ambulare, neque audire legem ejus. Et inducit super eos iram furoris sui: et prævaluit adversus eos bellum, et qui comburebant eos per circuitum: et non cognovit unusquisque, nec posuerunt super animam. Ne quis putaret hoc quod dicitur: Surdi, audite, et cæci, intuemini ad videndum, ad gentium populum pertinere, qui prius surdus et cæcus fuerat (ut Judæi stulta interpretatione approbare contendunt), ipse propheticus sermo demonstrat, qui surdi et cæci intelligi debeant. Quis, inquit, cæcus, nisi servus meus: et surdus, nisi ad quem nuntios meos misi? haud dubium quin Prophetas significet. Quis cæcus, nisi qui prius servus fuit Domini? Cui dicitur: O Israel qui vides multa, et habes Prophetas plures, per quos Dei mandata cognoscas, nonne custodies quæ tibi præcepta sunt? Qui apertas habes aures, nonne audies quæ dicuntur, de quo et supra legimus: Auditum audietis, et non intelligetis: et videntes aspicietis, et non videbitis: incrassatum est enim cor populi hujus (Isa. vi, 9). Dominus, inquit, voluit ut sanctificaret eum, et magnificaret Legem suam, et populum jacentem extolleret ac levaret. Sed ille Dei facere noluit voluntatem: et idcirco ab adversariis suis direptus est atque vastatus, quos vel dæmones, vel hostes intelligere debemus. Laquens juvenum omnes, et in domibus carcerum absconditi sunt. Sive ut LXX transtulerunt, Laquens in cubilibus ubique: et in domibus simul, in quibus absconderunt eos: Scribas significans et Phariseos, qui plebem miserabilem deceperunt, et ubique posuerunt insidias contra Dominum Salvatorem et Apostolos ejus (Luc. xi): habentes clavem scientiæ, nec ipsi intrantes, et alios volentes introire prohibentes. Pulchreque pectora eorum in quibus habitabant cogitationes pessimæ, carceres appellavit. Ideo facti sunt in rapinam, et in direptionem: nec fuit qui liberaret eos, et pro eis sermonem faceret. Simulque Propheta cohortatur eos, ut si omnes audire non possint, saltem pauci futura cognoscant et intelligant, a quo ista perperisi sint. Causasque suæ vastitatis agnoscant, qui nec audire nec facere voluerunt quæ Lege præcepta sunt. Ideo effudit Dominus super eos totam iram suam et indignationem furoris plenam, ut 515 qui prius tacuerat, nequaquam ultra reticeret, nec sermonibus eos, sed penis tormentisque corripere, et comprehenderet eos bellum fortissimum, quod nequaquam possint evadere, ostendens ferociam Romanorum. Cuique ex omni parte combustus sit, et nihil in se habeat sanitatis, tamen non intelligit causam pœnæ suæ quod idcirco punitus sit, quia Dei Filium non receperit.

(Cap. XLIII. — Vers. 4 seqq.) *Et nunc hæc dicit Dominus creans te, Jacob, et formans te, Israel: Noli timere, quia redemi te, et vocavi te nomine tuo: meus es tu. Cum transieris per aquam (Vulg. aquas), te-*

A cum ero, et flumina non operient te. Cum ambulaveris in ignem, non combureris, et flamma non ardebit in te: quia ego Dominus Deus tuus, Sanctus Israel Salvator tuus, dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiæ, et Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis et gloriosus: ego dilexi te, et dabo homines pro te, et populos pro anima tua. Noli timere, quoniam tecum ego sum: ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, da: et Austro, noli prohibere: adduc filios meos de longinqua, et filias meas ab extremo terræ. Et omnem qui invocat nomen meum, in gloriam meam creari eum, et formavi eum, et feci eum. Educ foras populum cæcum, et oculos habentem: surdum, et aures ei sunt. Omnes gentes congregatæ sunt simul, et collectæ sunt tribus. Quis in vobis annuntiabit istud, et quæ prima sunt, audire nos faciet? dent testes eorum, et justificentur: et audiant, et dicant: Vere vos testes mei, dicit Dominus, et servus meus quem elegi, ut sciatis et credatis mihi, et intelligatis, quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus: et post me non erit. Ego sum, ego sum Dominus, et non est absque me salvator. Ego annuntiavi, et salvavi: auditum feci, et non fuit in vobis alienus. Vos testes mei, dicit Dominus, et ego Deus, et ab initio ego ipse, et non est qui de manu mea eruat: operabor, et quis avertet illud? LXX: Et nunc sic dicit Dominus qui fecit te, Jacob, et creavit te, Israel. Noli timere, quoniam redemi te: vocavi te nomine tuo, meus es tu: et si transieris per aquam, tecum sum, et flumina non cooperient te. Et si transieris per ignem, non combureris: flamma non exuret te: quia ego Dominus Deus tuus Sanctus Israel, salvator tuus. Feci commutationem tuam 516 Ægyptum, et Æthiopiæ, et Syenen pro te. Ex quo honorabilis factus es, et in conspectu meo glorificatus es: et ego dilexi te, et dabo homines pro te, et principes pro sapite tuo. Noli timere, quoniam tecum sum: ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, adduc: et Africo, noli prohibere: adduc filios meos de terra longinqua, et filias meas a terminis terræ, omnes qui vocantur nomine meo: in gloria enim mea creari illum, et plasmavi eum, et feci illum: et eduxi populum cæcum, qui habent oculos, et sunt cæci, et surda sunt aures ejus. Omnes gentes congregatæ sunt simul, et convenerunt principes earum. Quis annuntiabit hæc? aut quæ a principio sunt, quis annuntiabit vobis? adducant testes suos, et justificentur, et audiant et loquantur vera. Estote mihi testes, et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus quem elegi, ut sciatis et credatis et intelligatis, quia ego sum: Ante me non fuit alius Deus et post me non erit. Ego Deus, et non est præter me Salvator. Ego annuntiavi, et salvos feci: exprobravi et non erat in vobis alienus. Vos mei testes, et ego Dominus Deus ab initio, et non est qui de manibus meis eruat. Faciam, et quis avertet illud? Hebræi de secundo Salvatoris hæc interpretan-

^a Suffecimus vocem *Deus* cum Victorio et Græco eum primis codice.

tur adventu, quando post plenitudinem gentium omnis salvandus sit Israel. Nos autem nequaquam putamus ad eos fieri repromissionem, quibus supra dictum est: *Quis cæcus, nisi pueri mei, et qui surdi, nisi qui dominantur eorum? et excæcati sunt servi Dei.* Et rursus: *Factus est populus vastatus atque direptus, et his similia.* Denique infert: *Effudit super eum indignationem furoris sui, et sorte bellum: et combussit eum in circuitu, et non cognovit, et succendit eum, et non intellexit.* Ergo quod supra diximus, duos esse Jacob, et duos Israel, unum carnalem, et alterum spirituales, eorum qui in Salvatorem credere noluerunt, et eorum qui receperunt Filium Dei: hoc etiam nunc intelligendum, quod provocetur Apostolorum chorus, et prima Christi Ecclesia de Judæorum populo congregata, ut intelligat Creatorem et factorem suum, qui et animæ et corporis ejus sit conditor. Nec timeat persecutores quia redemptus sit Christi sanguine, qui vocaverit eum nomine suo: et ob familiaritatem specialiter appellet populum **517** suum; sed prædicet incunctanter, et nulla pericula reformidet. Quodque infert: aquas et flumina, et ignem et flammam, persecutorum impetum furoremque describit, qui salutem gentium invideant, et nolint sermonem evangelicium prædicari. Quamquam Judæi, in aquis Ægyptios, in fluminibus Babylonios, in igne Macedonas, in flamma Romanos intelligi velint. Idecirco autem præcipit eis ne timeant, quia Dominus Deus Salvator eorum, et sanctus Israel sit cum eis, qui fecerit eos Ægypto, Æthiopia, et Syene, et extremis mundi terminis prædicare. **C** Pro Syene, reliqui Interpretes posuerunt SABA (שָׁבָא), unde fuit regina Austri, quæ venit sapientiam audire Salomonis (III Reg. x). Quamobrem honorabilis factus est Apostolorum chorus in conspectu Dei, et dilectus ab eo: et cunctorum hominum salus atque populorum, qui per eos ad Evangelium sunt vocati, et reputabuntur in salutem animarum eorum. Unde jangit et dicit: *Noli timere, ego tecum sum, qui vobis in Evangelio loquor: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (Matth. ult. 20). Ab Oriente enim et ab Occidente adducam filios tuos, qui requiescant in sinu Abraham, et de cunctis mundi partibus filiorum meorum et filiarum populus congregabitur, qui vel invocent nomen meum, vel meo vocentur nomine, ut appellentur Christiani in gloriam conditoris sui. Quodque sequitur: *Educ foras populum cæcum, et oculos habentem; surdum, et aures ei sunt, multi putant dici de populo gentium, qui per Apostolorum doctrinam audire cœperunt et videre.* Sed nos etiam hæc de disperso intelligamus Israel, qui vocatus sit per Apostolos, primusque crediderit; quibus loquitur et Paulus: *Vobis primum oportuit prædicari sermonem Dei* (Act. xiii, 46). Et ipse Dominus in Evangelio: *Ite ad oves perditas domus Israel* (Matth. x, 6). Denique sequitur: *Omnes gentes congregatæ sunt simul, et collectæ sunt*

A *tribus, id est, cum populo qui credidit ex Judæis, ut duplex vocatio sit, circumcisionis et præputii. Quod autem dicitur, Educ, ad Filium sermo est. Sive, juxta LXX, Pater de Filio loquitur, quod eduxerit populum suum cæcum et surdum, et gentibus copularit, et fecerit ex eis multos Ecclesiæ principes.*

518 Miraturque propheta quod nullus in gentibus hæc præscire potuerit, nec Dei nosse consilia; sed tantum populus ejus qui Legem acceperit, et prophetas habuerit: *Notus enim in Judæa Deus; in Israel magnum nomen ejus* (Ps. lxxv, 1). Sive ipse Deus testis suorum sermonum sit, et patrator, et puer ejus ac servus quem elegit. Haud dubiam quin Christum significet, cui et supra dicit: *Magnum tibi est vocari te puerum meum.* Et hæc omnia fient, ut veritas mundo prædicetur, et sciant, et credant, et intelligant, quorum mens prius bruta erat et insensibilis, quod præter unum Deum, nullus alius Deus sit, nec ante, nec postea. Neque enim temporum conditor habet aliquando principium, cum hoc ipsum, aliquando, sit temporis. Et quomodo nunc locutus est: *Ego testis, dicit Dominus Deus; et puer quem elegi*, dicente hoc ipsum Domino in Evangelio: *Duorum hominum testimonium verum est. Ego sum qui testimonium perhibeo de me, et qui misit me Pater* (Joan. viii, 17, 18). Sic et de divinitate illius sentiendum est, quod nullus sit Deus, nisi ipse qui loquitur, et puer ejus quem elegit. Pulchreque præter Deum Patrem alter nullus est Deus: quia Christus Dei virtus est, et Dei sapientia (I Cor. i), qui loquitur in Evangelio: *Ego in Patre, et Pater in me est* (Joan. xiv, 11). Sicut enim unus Christus Dominus non aufert Patri ne Dominus sit: sic unus Deus Pater, non aufert Filio ne Deus sit: qui in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum (Joan. i, 1, 2). Quodque sequitur: *Et non est absque me Salvator*, ostendit in Patre Filium cuncta salvare. De quo idem propheta testatur: *Et dimittet eis Dominus Salvatorem, qui saluos eos faciet* (Isai. ix). Neque enim Deus sapiens et fortis, sine sua potest esse sapientia atque virtute. Cum ergo ab initio ego hæc futura prædixerim, nullus erit qui meæ renuat voluntati: immo quæ ego fecero, posset irrita facere. Hæc dicuntur quidem ad Jacob et Israel, sed referuntur ad apostolicum chorum et omnes qui de **D** populo Judæorum in Christum voluerint credere.

(Vers. 14.) *Hæc dicit Dominus redemptor vester, sanctus Israel. Propter vos misi in Babylonem, et detraxi vectes universos, et Chaldæos in navibus suis gloriantes: ego Dominus sanctus 519 vester creans, Israel rex vester. LXX: Sic dicit Dominus Deus, qui redemit vos sanctus Israel: Propter vos mittam in Babylonem, et suscitabo fugientes universos, et Chaldæi in navibus vincientur. Ego Dominus Deus sanctus Israel, qui ostendi Israel regem vestrum.* Juxta Hebraicum adhuc ad Israel propheticus sermo dirigitur, quod redemptor eorum Dominus et sanctus

* Quod nomen positum est a LXX. Cæteram paria de Saba in hunc quoque locum Eusebius disserit.

Israel, hæc ad eos locutus sit: Propter vos qui mecum Evangelium prædicatis, quibus supra dixi: *Noli timere, quoniam ego tecum sum*, qui estis testes voluntatis meæ, et puerum meum alterum testem mundo incredulo nuntiatis, nisi Filium meum in Babylonem et confusionem hujus sæculi. Et detraxi omnes vecies ejus, qui Hebræice appellantur **בַּרְיִים** [*Al. barichim*] et quos Theodotio *fortes* interpretatus est. Et Chaldaeos, inquit, subauditor **אַרְבַּע מַעוֹת**, *detraxi*, qui in suis gloriabantur navibus: in his videlicet, qui instar navium inter idola fluctuant. De Chaldaeis nullus ambigit, quin *dæmones* sonent. Ego Dominus hæc futura prædixi, qui sum Creator vester et rex Israel. Porro juxta LXX multo alter est sensus: Ego Dominus qui te de periculo liberavi, et sanctus Israel: propter vos mittam in Babylonem regem Mediorum atque Persarum, et habitatores ejus fugere faciam: et Chaldaei qui vos ceperant, victi per mare Caspium ad gentes alias transferentur. Ego Dominus hæc futura decrevi, qui ostendi Israel regem credentium fore.

(Vers. 16, 17 seq.) *Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam, et in aquis torrentibus semitam. Qui educit quadrigam et equum, agmen et robustum: simul obdormierunt, nec resurgent; contriti sunt, quasi limum, extincti sunt. Ne memineritis priorum, et antiqua ne intueamini. Ecce ego facio nova, nunc orientur; atque cognoscetis ea. Ponam in deserto viam, et in invio flumina. Glorificabit me bestia agri, dracones et struthiones; quia dedi in deserto aquas, flumina in invio, ut darem potum populo, electo meo. Populum istum formari mihi; laudem meam narrabunt.* LXX: *Quia sic dicit Dominus, qui dat in mari viam, et in aqua vehementi semitam. 520 Qui educit currus, et equos, et multitudinem robustissimam. Sed dormierunt, et non resurgent: extincti sunt quasi limum extinctum. Nolite meminisse priorum, et vetera ne recogitetis. Ecce ego faciam nova, quæ nunc orientur, et cognoscetis ea, et faciam in deserto viam, et in inavioso flumina. Benedicent me bestia agri, sirenes et alia struthionum, quia dedi in deserto aquam, et flumina in inavioso, ut bibere faciam genus meum electum, populum meum, quem acquisivi, ut virtutes meas narret. Dominus qui destruxit et abiecit Babylonem, et fortissimus illius detraxit de potentia omnesque Chaldaeos qui in fluctibus hujus sæculi feliciter navigabant, fecit esse e pivos: ipse in aquis torrentibus maris Rubri reperit viam, ut transiret populus ejus de Ægypto liberatus. Sive qui dedit in mari Rubro viam, ipse et in aquis torrentibus Jordanis fluvii reperit semitam, ut et egressio ex Ægypto, et introitus in terram repromissionis haberet miraculum. Ipse currus et equos et omnem exercitum Pharaonis demersit in profundum, qui dormierunt somno per-*

* Nonnulla hæc de etymologia diximus ad librum Nominum ex Genesi: ut vero nihil dissimulemus, falli videntur Philo, alique Hebraicarum vocum veteris etymologi, ex quorum auctoritate Hieron. loquitur, putantes Hebraicum *Chasdim* componi ex *cap*

A petuo. Contriti sunt et extincti, quasi limum in brevi temporis spatio, et in puncto atque momento. Limum enim necdum igne corruptum, pro levitate substantiæ statim extinctum, in favillam dissolvitur. Igitur hoc præcipio vobis, ut inter signa mea atque miracula, quibus Babylon urbs potentissima diruta est, et quibus in mari Rubro atque Jordane populo meo aperta est via, nequaquam memineritis veterum, quoniam in Evangelio multo sum majora facturus; quorum comparatione, præterita sileri debeant. Nequaquam enim ultra in mari Rubro, sed in deserto totius mundi reperiam viam. Nec unns fluvius, sive fons erumpet de petra, sed multa flumina, quæ non corpora ut prius, sed animas sitientes reficiant, et impleatur illud quod supra legimus: *Bibitis aquas de fontibus Salvatoris* (Ad cap. xii. 3). Tunc quod nunquam factum est, fiet, ut omnes bestia et dracones, et struthiones qui in solitudine gentium morabantur, et idololatricæ sanguine, morumque feritate bestiarum similes erant, glorificent me 521 atque collaudent. Pro *draconibus*, quos solus Theodotio, ut in Hebraico scriptum est, appellavit **תַּאֲרִימִים** [*Al. תַּאֲרִימִים*] (צַיִר), reliqui *Sirenas* interpretati sunt, animata portenta, quæ dulci carmine atque mortifero navigantes Scyllæis canibus larerandus præcipitabant. Hocque significat, quod voluptati prius et luxuriæ dediti, ad servitutem Domini convertantur: licet melius sit dracones intelligi, quia junguntur et struthiones, ut quia semel de bestii solitudinis loquebatur, hæc animantia poneret, quæ deserto familiaria sunt. Laudabunt autem, inquit, me, et glorificabunt bestia agri, et dracones, et struthiones, quia dedi in deserto gentium aquas, et in ariditate nationum flumina, ut biberet populus meus, quem elegi mihi, sive genus meum electum, et populus quem acquisivi sanguine meo, ut laudes meas virtutesque narret.

(Vers. 22, 23 seq.) *Non me invocasti, Jacob: nec laborasti in me, Israel. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, et victimis tuis non glorificasti me. Non te servire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure. Non emisti mihi argento calamum, et adipe victimarum tuarum non inebriasti me. Verum: men servire me fecisti in peccatis tuis: præbui mihi laborem in iniquitatibus tuis. LXX: Non nunc vocavite, Jacob, neque laborare te feci, Israel. Non obtulisti mihi oves holocausti tui: neque in victimis tuis magnificasti me: nec servire te feci in hostiis, nec laborem tibi præbui in thure, nec emisti mihi argento thymiana, nec adipem hostiarum tuarum concupiri, sed in peccatis tuis defendi te, et in iniquitatibus tuis. Bestiis agri, draconibus et struthionibus laudantibus me, tu Jacob, nequaquam me invocare voluisti, nec postea laborare, ut peccatum emendares penitentia. Quod au-*

littera similitudinis, et voce *sedim*, quæ *dæmones* sonat. Chaldaei enim a Chesed filio Na hor, cujus mentio est Genes. xxiii. 20, quasi Chasdae: appellati sunt, s littera in l ad linguæ ejus ingenium permutata.

tem arbitraris obtulisse te mihi victimas, et arietes immo:lasse, scias eos a me non esse susceptos. quia mihi et idolis communes erant. Illumque sensum repetit, de quo supra dixerat: *Ut quid mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? Plenus sum holocausto arietum, et adipe agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo.* Neque enim, ait, pretiosum a te quippam requisivi: ut in paradisi eis, laborare te facerem. Non exegi a te oblationes, nec fibra quaesivi: non calamum, neque incensum, et diversa pigmenta generis, quorum fumo inebriare me atque satiare. Sed obedientiam, quæ est supra sacrificium: et sacrificium, de quo in Psalmis David dicit: *Sacrificium Deo spiritus contritatus: cor contritum et humiliatum Deus non despicit* (Ps. l., 15), illa volui, illa quaesivi. Tu autem me servire et laborare fecisti in peccatis tuis, ut rogerer dicere: *Laboravi sustinens*; et nequaquam ultra ferre te possum. Unde et per Osee idem loquitur Deus: *Quid tibi faciam, Ephraim: protegam te, Israel* (Ose. xi. 8)? *Quid tibi faciam? quasi Adamam posuim te, et quasi Seboim? Quod autem LXX posuerunt, sed in peccatis tuis defendi te, et ini mitatibus tuis, sic potest superioribus copulari, ut labor sit Dei, et lassitudo defendere peccatores.*

(Vers. 25, 26 seqq.) *Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me, et peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, ut judicemur simul: narra si quid habes ut justificeris. Pater tuus primus peccavit, et interpretes tui prævaricati sunt in me. Et contaminari principes sanctos, dedi ad interfectionem Jacob, et Israel in blasphemiam.* LXX: *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas, et non recordabor. Tu vero memento, et judicemur. Dic tu iniquitates tuas primus, ut justificeris. Patres vestri peccaverunt, et principes vestri inique egerunt in me, et contaminaverunt principes sancta mea. Et dedi ut perderem Jacob, et Israel in opprobrium.* Tu me, inquit, Jacob et Israel, laborare fecisti in peccatis tuis, et onera iniquitatum tuarum portare vix potui, quos nequaquam servus meus nec pueros voco, sed simplici appello nomine Jacob et Israel, ut ostendam et arguam peccatores. Ego autem propter me, quia misericors sum et patiens, et multarum miserationum, delebo omnes iniquitates tuas in aspersione et sanguine novi Testamenti: delebo vetus chirographum, quod adversum te scriptum erat; et peccatorum tuorum ultra non recordabor, quæ tibi, si credere volueris, in baptisumate dimissurus sum. Reduc ergo me in memoriam: si quid habes justi quod respondeas mihi, libenter accipiam: ut judicemur simul, et arguas me non fecisse tibi quod facere debui. Quem sensum in Michæa plenius legimus: *Populus meus quid feci tibi, et quid molestus fui tibi? responde mihi: quia eduxi te de terra Ægypti et de domo servitutis* 523 *l'beravi te, et misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam.* Et in quinquagesimo psalmo David loquitur ad Deum: *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum fueris judicatus* (Ps. l., 5). Narra

A ergo si quid habes, ut justificeris. Et est sensus: Ego non loquar prior contra te, ne oppressum esse te dicas multiplicatione sermonum; sed ut si quid justi habes, ipse pro te loquere; ut videaris ista que poteris, immerito sustinere. Et ut scias me misereri tui, non ob meritum tuum, sed propter meam clementiam, a patribus tuis reprobam atque majoribus, ut intelligas te a peccatoribus esse generatum: *Pater tuus primus peccavit in solitudine: omnis videlicet populus Israel.* Sive auctor generis tui Abraham peccasse convincitur, quando Domino terram repromissionis semini illius pollicente, respondit: *In quo sciam quia possidebo eam? Et interpretes, inquit, tui prævaricati sunt in me* (Genes. xv, 8): Aaron et Moyses ad aquam contradictionis, qui inter me et te mediis loquebantur (Exod. xvii). Et ut intelligamus non esse violentem expositionem, sequitur: *Et contaminavi principes sanctos, de quibus et in psalmo canitur: Absorpti sunt juxta petram iudices eorum* (Ps. cxl., 6). Quos idcirco contaminasse se dicit, quod terram repromissionis non intraverint. *Deditque ad interfectionem Jacob, et Israel in blasphemiam;* ut nullus, præter duos ex his qui de Ægypto egressi erant, intraret in Judæam: sed cadavera eorum jacerent in solitudine. Juxta LXX, qui addiderunt de suo: *Dic tu prior iniquitates tuas, ut justificeris, ad pœnitentiam eos provocat Deus, ut intelligant scelera sua atque peccata, et veniam consequantur.* Scriptum est enim et in alio loco: *Justus a creator sui est in principio sermonis* (Prov. xviii, 17). Principesque eorum et patres dicuntur Domini sancta violasse, non servientes Legi Dei: sed traditiones et mandata hominum requirentes: propter quos perit Jacob, et in opprobrium datus est Israel, ejectus de sua provincia, et totius orbis exul atque peregrinus.

(Cap. XLIV. — Vers. 1. seqq.) *Et nunc audi, Jacob serve meus, et Israel, quem elegi. Hæc dicit Dominus, faciens et formans te ab utero auxiliator* 524 *tuus. Noli timere, serve [Al. servus] meus Jacob, et Rectissime quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, et fluentia super aridam: effundam spiritum meum super semen tuum, et benedictionem meam super virgines tuas. Et germinabunt inter herbis, qua i salices juxta præterfluentes aquas. Iste dicit, Domini ego sum: et ille vocabit in nomine Jacob, et hic scribet manu sua, Domino: et in nomine Israel assimilabitur.* LXX: *Nunc autem audi, Jacob puer meus, et Israel quem elegi. Ego Dominus Deus, qui feci te, et pluviam te de ventre, adhuc habebis auxilium. Noli timere, puer meus Jacob, et dilecte Israel quem elegi, adhuc ego dubo aquam in siti qui ambulant in inaquoso: ponam spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos. Et orientur ut in medio aquæ fennum, et sicut salix juxta præterfluentes aquas. Iste dicit: Dei sum: iste clamabit in nomine Jacob. Et alius scribet in manu sua, Dei sum ego, et in nomine Israel clamabit.* Ubi accusatur populus Judæorum ob incredulitatem atque blasphemiam, atque uila nominis dignitate, puris appellatur vocabulis: *Non me invocasti, Jacob,*

nec laborasti in me, Israel; et iterum: *Dedi ad inter-*
necionem Jacob, et Israel in blasphemiam (*Supra*,
XLIII, 22, 23). Ubi autem ad Apostolorum eho-
rum, qui ex Judæis est, sermonem facit, junguntur
et nominum privilegia. *Audi, Jacob serve meus, et Is-*
rael quem elegi: ut prima sit servitus, secunda electio.
Hæc dicit Dominus, factor et formator tuus, qui ab
utero auxiliatus est tui (*Genes. xxv*): ut adhuc in
ventre matris plantam fratris arripere. Sive qui in
principio nascentis Ecclesiæ: te de persecutoribus
conservavit. Noli timere crudelitatem eorum, serve
zæus Jacob, et Rectissime quem elegi. Alio nomine
Israeleum vocat; ISRAÛN (יִשְׂרָאֵל) enim verbum Hebrai-
cum, ceteri ἰσραήλ, sive ἰσραήλ, id est, *rectissimum*,
et *rectum* interpretati sunt: soli LXX *dilectissimum*,
jungentes de suo, *Israel*. Proprie enim juxta He-
braeos et litterarum fidem, ISRAÛL (יִשְׂרָאֵל), *rectus Dei*
dicitur. *Vir autem videns Deum* ^a non in elementis,
sed in sono vocis est. Unde et liber Geneseos ap-
pellatur ^b ἰσραήλ, id est, *justorum*, Abraham, Isaac, et
Israel. Noli igitur timere, Jacob **525** et Israel, quia
effundam aquas super sitientem et aridam, de qua
sepe dictum est: *Et effundam, sive ponam spiritum*
meum super semen tuum, et benedictionem meam super
stirpem tuam, quæ ex aqua et Spiritu Sancto in bap-
tismate renascetur. Quam et in Evangelio Salvator
promisit, dicens: Qui sitit, veniat ad me, et bibat.
Statimque infertur: Hoc autem dicebat de Spiritu
Sancto, quem credentes accepturi erant (*Joan. vii*).
Comparat quoque in baptismo renascentes herbas
virentibus, et salici quæ juxta fluentes aquas oritur:
et contra rerum naturam affert fructus, quæ prius
sterilis erat, vel cujus semen in cibo sumptum, ster-
iles facit. Quod quidem in primo psalmo legitur:
Et erit sicut lignum quod plantatum est secus decur-
sus aquarum, quod fructus suos dabit in tempore suo,
et folium ejus non decidet. Alii inter herbas et rena-
scentes salices duplicem vocationem intelligunt: ut
in herbis populus nationum sit; in salicibus, hi qui
ex Israel crediderunt. Simulque describit varietatem
credentium: Alius dicet, Domini ego sum, qui jus-
titie opera in se esse confidit: alius vocabit, subau-
ditur, peccatores ad poenitentiam in nomine Jacob;
ut et ipsi supplantent vitia atque peccata. Alius scri-
bet manu sua, ^c Dei sum. Sive ut LXX transtule-
runt, scribet in manu sua, Dei sum: ut novo tyrocinio
servitutis Christi se militem gloriatur. Et in nomine
Israel assimilabitur. Non enim omnes ex Israel, sed
magna pars ex gentium multitudine, in nomine Israel

assimilabitur: ut recipiat Legem et Prophetas, om-
nesque gratias Spiritus Sancti, quæ Israel populo
repromissæ sunt.

(*Vers. 6 seqq.*) *Hæc dicit Dominus rex Israel, et*
redemptor ejus Dominus exercituum: Ego primus et
ego novissimus, et absque me non est Deus. Quis si-
milis mei? vocet et annuntiet, et ordinem exponat mihi,
ex quo constitui populum antiquum: ventura et quæ
futura sunt ^d annuntiet eis. Nolite timere, neque con-
turbemini: ex tunc audire te feci, et annuntiet: vos
estis testes mei. Numquid est Deus absque me, et for-
mator quem ego non noverim? Plasmæ idoli omnes ni-
hil sunt, et amantissima eorum non proderunt eis. Ipsi
sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt. **526**
ut confundantur. Quis formavit Deum, et sculptile con-
flavit ad nihil utile? Ecce omnes participes ejus con-
fundentur: fabri enim sunt ^e ex hominibus: convenient
omnes, stabunt, et pænebunt, et confundentur simul.
Faber ferrarius lima operatus est: in prunis et in mal-
leis formavit illud, et operatus est in brachio fortitudi-
nis suæ. Esuriat, et deficiet, non bibit aquam, et las-
cescet. Artifex lignarius extendit normam [Al. formam],
formavit illud in runcina: fecit illud in angularibus,
et circino tornavit illud: et fecit imaginem viri, quasi
speciosum hominem habitantem in domo. Succidit ce-
dro, tulit ilicem, et quercum, quæ steterat inter signa
saltus. Plantavit pinum, quam pluvia nutrit: et facta
est hominibus in focum: sumpsit ex eis, et calefactus
est: succendit, et coxit panes. De reliquo autem opera-
tus est Deum, et adoravit: fecit sculptile, et curvatus
est ante illud. Medium ejus combussit igni, et de medio
ejus carnes comedit. Coxit pulmentum, et saturatus est,
et calefactus est, et dixit: Vah! calefactus sum, ridi
focum. Reliquum autem ejus Deum fecit, et sculptile
sibi: curvatur ante illud, et adorat illud, et obsecrat,
dicens: Libera me, quia Deus meus es tu. Nescierunt,
neque intellexerunt: oblitii enim sunt, ne videant oculi
eorum, ne intelligant corde suo. Non recogitant in
mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt ut dicant:
Medium ejus combussit igni, et coxi super carbones ejus
panes. Coxi carnes, et comedi, et de reliquo ejus ido-
lum faciam, ante truncum ligni procidam, pars ejus
cinis est: cor insipiens adoravit [Al. adorabit] illud:
et non liberavit [Al. liberabit] animam suam, neque
dicit: forte mendacium est in dextera mea. Post præ-
dicacionem Apostolorum, vocationem gentium, Sal-
vatoris adventum, et effusionem Spiritus Sancti,
quem cunctis credentibus daturum se esse promisit,
quando pro varietate meritorum alius dicet, Domini

^a *Non in elementis, etc.* Pudeat nunc clericos ac ceteros calumniatores Hieronymi, qui putabant sanctum doctorem non satis calluisse linguam Hebraicam, quod cum Græcis passim in suis Commentariis nomen *Israel* interpretatum dixerit *virum videntem Deum*. MARTIAN.

— Confer *Questiones* in *Genesis*, col. 357; *librum quoque tertium contra Pelagianos* num. 8; et si tanti sunt, quæ nos quoque ibi annotamus.

^b Ambrosian. ΕΥΘΥΣ. Eadem porro sensit Hieronymus tum alibi, cum precipue in cap. viii *Ezechielis*, ubi: *Unde, inquit, et Geneseos liber ex eorum* (Ab-

raham, et Isaac, et Jacob) *vocabulo nomen accepit*: quæ Judæorum opinio est, *Genesis* designari arbitrantium, ubi *liber Recti*, *Josue* x, 13, et *II Samuel*, 1, 18, laudatur.

^c Prima hac vice, quippe cum Hebraeus textus laudetur, pro *Dei sum*, *Victorius* rescribit *Dominus*.

^d Cum negandi particula legerat *Martian.*, non *annuntiet*, contra sacri textus, nedum *ms.* fidem.

^e Præpositio *ex* deerat. Piget vero istiusmodi restitutionum minoris momenti lectorum subinde admonere.

ego sum : alius vocabit in nomine Jacob : alius scribet manu sua se esse Domini, et cum ortus sit de infideli turba gentilitium, in nomine assimilabitur Israel, ut relictis idolis, unius Dei cultor sit : incipit altera *περασματι*, quam totam simul proposuimus, ne unius sensus divideremus continentiam. Et quia Septuaginta in hoc capitulo exceptis 527 paucis verbis non discrepant ab Hebraico, nostra editione contenti sumus, qua intellecta, noscentur et cæteræ. Est autem sermo contra illius temporis idololatrias, quo Isaias propheta ventura populis nuntiabat, et arguit eos, qui Dei omnipotentis religione contempta, simulacris ligneis inclinentur, et adorent opera manuum suarum. Curramus ergo per singula. *Hæc dicit Dominus rex Israel*, qui in me crediturus est, et redemptor ejus, qui Filii mei suscipiet adventum : *Dominus exercituum* atque virtutum, et Omnipotens. Hoc enim in Hebraico sonat *סבאות (תבאצ)*. *Ego sum primus, et ego novissimus*, ego A et Ω ; et *absque me non est Deus*, quia puer quem elegi, in me Deus est. De quo supra dixi : *Ecce puer meus, quem elegi : electus meus, quem suscepit anima mea : iudicium gentibus proferet : et in nomine ejus gentes sperabunt.* Nec dicit se esse solum, sed præter virtutem suam atque sapientiam nullum esse externum Deum, deorumque multorum opinionem, et simulacra condemnans : *Quis, inquit, similis mei est ?* Vocet ea quæ non sunt quasi sint, et exponat ordinem creaturæ meæ, qui cuncta ratione libraverim, ex quo feci hominem super terram. Nec hoc solum volo, sed quæro etiam scientiam futurorum. Unde tu, Israel, cujus et rex et redemptor sum, noli timere simulacra, quæ esse nihil, in Sina monte didicisti. An forsitan Creator est alius, quem ego non noverim ? Aut præter hunc alter est mundus, qui ignoti Dei monstret potentiam ? Neque vero ea solum quæ sunt, sed et illi qui faciunt, habebuntur pro nihili. Cumque vindictæ tempus adveniret, nequaquam poterunt ens manuum suarum opera liberare, quæ cæca et insensibilia confundunt artifices suos. Quis enim possit hoc credere quod ascia, lima, et terebro malleoque formetur Deus ? Et vel in prunis simulacra fundantur ; vel norma, runcina, et angularibus, circinoque in deos repente consurgant ? Præsertim cum fame et siti artificis, artis vilitas demonstratur. Fit enim lignea statua, humanam exprimens speciem, et quanto pulchrior fuerit, tanto Deus putatur angustior. Ponitur in fano, et æterno clauditur carcere, quæ longo tempore crevit in salibus, et pro varietate arborum, cedrus et ilex 528 et quercus vel pinus fuit. Mirumque in modum segmenta ejus atque rasuræ mittuntur in focum, ut calefaciant artificem Dei, et coquant diversa palmenta : pars autem altera formatur in Deum, ut opere completo, adoret illam factor suus, et operis sui impreceetur auxilium ; nec intelligit, vel recogitat, immo nec carnis, nec mentis aspicit oculis, quod non possit esse Deus, cujus pars igne combusta est : nec hominis manu fieri divina majestas. Pleniusque super irrisione idolorum propheticus sermo contextitur.

A quæ facilis intelligentiæ sunt, nec lacinosam, immo superfluum expositionem desiderant. Super quo et Flaccus scribit in Satira, deridens simulacra gentium (*Satir. viii, lib. i*).

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum :
Cum siber incertus scamoun faceretne Priapum.
Maluit esse Deum : deus inde ego, furum aviumque,
Maxima formido. . . . .

Quidquid autem de idolis dictum est, potest referri, et ad hereseum principes, qui simulacra dogmatum suorum atque mendacii, artificii corde componunt, et venerantur ea quæ a se sciunt esse simulata. Nec sufficit eis error proprius, nisi simplices quosque eorum adoratione deceperint. Qui questum putant esse pietatem, et devorant domos viduarum (*1 Tim. vi*), abulentæque vulgi imperitia, ita arte dialectica, B quasi ascia et terebro, lima et runcina formant Deum suum, et eudunt malleo, atque inaurant sermonis rhetorici venustate : *quorum Deus venter est, et gloria in confusione eorum* (*Philipp. iii*).

(Vers. 21 seqq.) *Memento horum Jacob, et Israel, quoniam servus meus es tu : formavi te, servus meus es tu, Israel, ne obliviscaris mei. Delevi ut nubem iniquitates tuas, et quasi nebulam peccata tua. Revertere ad me : quoniam redemi te. Laudate, cæli, quoniam* [Vulg. addit *misericordiam*] *fecit Dominus : jubilate, extrema terræ, resonate, montes, laudationem, saltus, et omne lignum ejus : quoniam redemit Dominus Jacob, et Israel gloriabitur* [Al. *glorificabitur*]. *LXX : Memento horum, Jacob et Israel ; quoniam puer meus es tu : formavi te puerum meum : et tu, Israel, ne obliviscaris mei. Ecce enim delevi sicut nubem iniquitates tuas : et sicut caliginem peccata tua. Revertere ad me, et redimam te. Lætamini, cæli, quoniam misertus est Deus Israelis. Canite tuba, fundamenta terræ, clamate, montes, lætitiæ : colles et omnia ligna quæ in eis sunt, quoniam redemit 529 Deus Jacob : et Israel inclytus erit.* Cum hæc se ita habeant, et idola hominum scias esse signenta, o Jacob, et puer meus Israel, ne obliviscaris Creatoris tui, tibi que ipsi injuriam facias, ut incurveris operi manuum tuarum. Quæ quia in adventu pueri mei, quem elegi, penitus destruenda sunt ; propterea tota mentis aviditate cognosce, quod sicut nubes et caligo, et nebula, vel solis calore dissolvitur, vel vento raptante tenuatur : ita iniquitates tuas, et universa peccata, quibus prius me offenderas, dissolvi faciam. Tu tantum revertere ad me, et age pœnitentiam, quia redimendus es pretioso sanguine. Quod si feceris, scias in salute tua cælos terramque lætari, et omnia elementa concinere. Sive angelos qui morantur in cælis, et alias potestates, quibus terræ fundamenta portantur. Vel certe Apostolos et Prophetas, de quibus loquebatur et Apostolus : *Edificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum* (*Ephes. ii, 20*) : Montes quoque et silvæ, sive colles, qui pro varietate virtutum prima et media loca et ultima possederunt, jubentur jubitare, et tuba canere, scientes quod redemerit Dominus Jacob, et in Israel conversione lætetur, sive ipse Israel ab errore conversus, inclytus fiat

(Vers. 24 seqq.) *Hæc dicit Dominus redemptor tuus, et formator tuus ex utero: Ego sum Dominus faciens omnia, extendens celos solus, stabiliens terram, et nullus mecum. Irrita faciens signa divinatorum, et hariolos in furorem vertens: convertens sapientes retrorsum, et scientiam eorum stultam faciens. Suscitans verbum servi sui, et consilium nuntiorum suorum complens. Qui dico Jerusalem: edificaberis [Al. edificaberis], et civitatibus Judæ: edificabimini, et deserta ejus suscitabo. Qui dico profundo: desolare, et flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro: pastor meus es, et omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Jerusalem: edificaberis; et templo: fundaberis. LXX: Sic dicit Dominus quæ redemit te, et formans te ex utero. Ego Dominus, qui compleo omnia: extendi cælum solus, et firmavi terram. Quis alius dissipavit signa pythonum, et divinationes de corda? qui avorto prudentes retrorsum, et consilium eorum stultum facio. Et statuo verbum pueri mei, et consilium Angelorum ejus verum probō. Qui dico Jerusalem, habitaberis: et civitatibus Judæ: edificabimini, 530 et deserta illius orientur. Qui dico abyso, desolaberis, et flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, ut sapiat, et omnes voluntates meas faciat; qui dico Jerusalem, edificaberis: et domum sanctam meam fundabo. Destructis idolis et iniquitatibus Israel, peccatisque deletis, quando omnis simul creatura gaudebit; et juxta Evangelii fidem (Luc. xv), super penitentia peccatorum Angeli lætabuntur in cælis, describitur potentia Dei, quod nequaquam ei grande sit redimere Jacob, et Israel instaurare eorum rectum, quem formavit ex utero. Et si hoc aliquid non parvum videatur, non sit illi difficile qui extendit celos solus. Juxta quod alibi legitur: *Qui extendit cælum quasi pellem* (Ps. ciii, 2). Non quo Filius excludatur ab extensione colorum: *Omnia enim per ipsum facta sunt: et sine ipso factum est nihil, quod factum est* (Joan. 1, 3), sed quo, ut sæpe diximus, per hanc sententiam excludantur idola. Nam et in Proverbiis Salomonis ex persona Christi Dei virtutis [Al. virtus] Dei que sapientiæ [Al. sapientia] dicitur: *Quando parabat cælum, ego eram cum eo* (Prov. viii, 27). Ipse enim dixit, *et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt* (Ps. cxlviii, ps. xxxii, 9); et: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus virtus eorum* (Psal. xxxii, 6). Hæc frequenter ingerimus, ne ulla blasphemandi Christum hæreticis occasio re'inquatur. In stabilitate quoque terræ, quando illius fundamenta solidabat, nullus erat cum Deo, præter eum qui erat in eo. Iste igitur tantus ac talis, cum præfiniti mysterii tempus advenit, ut cuncta idola destruantur, et Dei solius notitia prædicetur in mundo, omnia vaticinia divinatorum, et pythonum, et hariolorum signa atque portenta, quibus humanum decoperunt genus, destruet atque subvertet; et sapientiam philosophorum, que et ipsa erroris pars maxima est, stultam esse monstrabit: dum nequaquam humanis cogitationibus, Dei probantur com-*

prehendisse sapientiam. Qui etiam verbum pueri, sive servi sui, de quo supra diximus, et consilium nuntiorum ejus, rebus explebit: Apostolorum scilicet omniumque doctorum, qui voluntatem magistri sui gentibus nuntiabunt. Ipse ergo qui est tanta facturus, cujus potentiam brevi sermone descripsi, etiam ad Jerusalem, que destruenda erit a Babilonia, nunc dicit antequam destruat, quod rursum habitetur a populis: et civitatibus Judæ, quod instaurarentur [Al. instaurarentur], qui et 531 solitudines illius suscitabit, ut omnia cultoribus impleantur. Qui igitur dicit Jerusalem et Judæ, et desertis ejus, quod habitetur et edificetur et suscitetur, hic dicit profundo sive abyso, id est, Babiloni, *desolare et flumina tua arefaciam*, omnem regum potentiam. Sive quia profundum et abyssum dixerat, recte per translationem, et flumina posuit, de quibus et Psalmista decantat: *Super flumina Babilonis ibi sedimus et flerimus* (Ps. cxxxvi, 1). Et qui Jerusalem instaurat, et Babylonem destruit. Dicit quoque Cyro regi Persarum, qui primus destruxit Babilonem atque Chaldæos: *pastor meus es*, sive ut Septuaginta transtulerunt, *ut sapiat*. Cujus differentia causa manifesta est. Verbum enim Hebraicum non si per AES litteram legamus (אש), intelligitur *pastor meus*; si per DALETUM (דש), *sciens vel intelligens meus*, quarum similitudo parvo apice distinguitur, ac per hoc sæpe confunditur. Scriptum est in Esdræ principio, quod ad edictum Cyri regis Persarum atque Medorum, populi Israel sit laxata captivitas, et remissi in Jerusalem, qui redire voluerunt sub Zorobabel filio Salathiel, et Jesu filio Josedec sacerdote magno. Huic enim Dominus inspiravit ut eam faceret voluntatem, et illius præcepta compleret. Signanterque addidit, *qui dico Jerusalem, edificaberis, et Templo, fundaberis*. Sub Cyro enim jussum est, ut edificaretur Jerusalem et Templum, cujus tantum illo vivente facta sunt fundamenta. Cæterum sub Dario, anno illius secundo, prophetantibus Aggæo et Zacharia, Templum ædificari coeptum est.

(Cap. XLV.—Vers. 1 seqq.) *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cujus apprehendi dexteram, ut subjiciam ante faciem ejus gentes, et dorsa regum vertam, et aperiam coram eo januas: et portæ non claudentur. Ego ante te ibo, et gloriosos terræ humiliabo: portas æreas conteram, et vectes ferreos confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, et arcana secretorum: ut scias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum, Deus Israel. Propter servum meum Jacob, et Israel electum meum, et vocavi te nomine tuo: assimilavi te, et non cognovisti me. Ego Dominus, et non est amplius: extra me non est Deus: accinzi te, et non cognovisti me. Ut sciant hi, qui ab ortu solis, et qui ab occidente, quoniam 532 absque me non est [Antea addebatur Deus]. Ego Dominus, et non est alter. Formans lucem, et creans tenebras: faciens pacem, et creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc. Scio in hoc capitulo non solum Latinorum, sed*

^a Legimus firmavi ex Græco *ἐστῆκεν*, et Victorio: antea erat *formavi*.

Græcorum plurimos vehementer errare, existimantium scriptum esse: *Sic dicit Dominus Christo meo, Domino; & intelligatur, juxta illud quod alibi legitur: Pluit Dominus a Domino (Genes. 11)*. Et: *Dixit Dominus Domino meo (Ps. cix, 1)*. Neque enim $\chi\rho\iota\sigma\tau\acute{o}\varsigma$, quod Dominum sonat, sed *Cyro* dicitur, qui Hebraice appellatur *cyonas* (צונא), regi Persarum, qui Babilonem Chaldæosque superavit. Et junctis Medis, agitator bigæ, id est, cameli et asini, supra legitur. Iste appellatus est *Christus*, id est, *unctus Domini*, quod erat insigne apud Hebræos regni potestatis, ut quomodo apud nos diadema et purpura solis Imperatoribus datur: sic apud Hebræos regnaturi perfundebantur unguento. Unde et Saul Christus Domini dicitur (1 Reg. vi). Et in Psalmis legitur: *Nolite tangere Christos meos: et in Prophetis meis nolite malignari (Ps. civ, 15)*. Illius dexteram apprehendit et tenuit, ut nullus fortitudini ejus valerit resistere. Legamus Xenophontis octo librorum Cyri majoris historiam, et prophetiam Isaie cernimus expletam. Quæ enim civitas illi non patuit? quæ non regum terga subjecit? Qui muri prius inexpugnabiles, non illius obsidione subversi sunt? Unde ad ipsum Cyrum Deus apostropham facit: *Dedi tibi thesauros, et absconditas opes cunctarum urbium; ut qui prius colebas idola, beneficiis unum sentires Deum, præsertim cum scias, multo antequam nascereris tuum nomen esse prædictum*. Quod quidem et Josephus in undecimo Judaicæ Antiquitatis volumine refert, legisse Cyrum ab Isaia de se certo vaticinatum nomine, et idcirco Judæos quasi Dei familiares plurimum dilexisse. Hæc autem, inquit, tribui tibi propter Jacob servum meum, et Israel electum mem. et vocavi te nomine tuo, sicut vocavi Abraham, Isaac, et Jacob; et multo ante prædixi, ut Isaac et Josiam: ne putareris ille esse Christus, cui assimilatus es, et in cujus typum et imaginem præcessisti. Tu autem non cognovisti me, id est, simulacra coluisti, non Deum. Accinxi te fortitudine; multarum gentium feci esse victorem, et non cognovisti auxiliatorem tuum. In quo loco satis mirari nequeo, quæ stultitia sit **533** legentium; ut hæc ad Christum referant, per quem mundus reconciliatus est Deo. *Ego, ait, Dominus, et non est amplius extra me*. Præter sermonem quippe atque rationem virtutemque meam et sapientiam, quæ in me est, nullus est alter Deus. Et hæc feci, ut ab Oriente et Occidente omnis orbis agnoscat, nullum esse alium absque me Deum. *Ego*

A *Dominus, et non est alter*. Pater enim in Filio, et Filius in Patre. Qui loquitur in Evangelio: *Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 30)*. Et in Esdræ volumine positum est, scripsisse Cyrum ad omnes gentes, nullum esse Deum, nisi solum Deum Israel. Sive ita intelligendum, quod captivorum laxatio, et Dei in populum suum clementia, cunctis gentibus Deum fecerit notioem. Qui igitur tibi dedi fortitudinem, et solus Deus sum, ipse res inter se contrarias facio, lucem et tenebras, id est, diem et noctem: pacem et malum, hoc est, otium et bellum, per quæ significat et iratum fuisse se populo suo, quando tenebras captivitatis, malaque sustinuit servitutis. Et rursum miserum, quando remissi in patriam, pacem et gaudium receperunt. Quomodo enim luci contrariæ tenebræ sunt: ita paci contrarium bellum est. Unde confundatur hæresis, quæ malorum arbitrator conditorem Deum. Cum hic malum non contrarium bono, sed pro afflictione ponatur et bello, secundum illud **534** quod in Evangelio scriptum est: *Sufficit diei malitia sua (Matth. vi, 34)*. Possumus juxta tropologiam hæc et de ecclesiastico viro dicere, cui Deus dedit sermonem atque sapientiam, ut omnes sectas contrarias veritati sua disputatione subvertat. Sicut et de Stephano sancta Scriptura commemorat (Act. vi), quod nullus potuerit resistere sapientiæ ejus, et ut reges, id est, patriarchas singularum hæresium, suæ subjeciat potestati: et aperiat atque confringat, quod prius videbatur dialectica arte conclusum: et in medium proferat arcana hæreticorum, superans eos atque convincens, ut Christi secreta cognoscant, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi (Coloss. 11). Istiusmodi virum vocat Deus ex nomine suo, quia defensor est pueri ejus Jacob, et electi illius Israel. Hunc suscipit, et assimilat sermone suo, qui cavere debet ne suum putet esse quod loquitur, sed omnia ad datoris referat gloriam; ne et ipse mereatur audire: *Accinxi te, et non cognovisti me*. Cum enim instructus armatura Apostoli, omnes docuerit non esse alium Deum nisi unum, qui sit Jacob et Israel Deus: confundetur Marcion, duos deos intelligens, unum bonum, et alium justum; alterum invisibilem, alterum visibilem conditorem. E quibus prior lucem faciat, secundus tenebras; ille pacem, hic malum: cum utrumque pro diversitate meritorum unus Deus idemque considerit.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

534 - 535 Multi casus opprimunt navigantes. Si vehementior flaverit ventus, tempestas formidini est. Si aura moderatior summa jacentis elementi terga crispaverit, piratarum insidias pertimescunt. Atque ita fit, ut fragili animæ ligno creditæ, aut metuant periculum, aut sustineant: quorum utrum-

que altero gravius est, vel mortem timere perpetuo, vel quam timueris sustinere. Hoc mihi in Isaia pelago naviganti accidere video; dum enim inoffenso cursu vela tenduntur, et securis naturarum manibus, sulcans æquoris campos carina delabitur, subitus a languoris turbo consurgens, tantis vadaram molis-

• Sic Ambrosiani mss. restituant; est enim per-

spicuum de corporis sui languore, ægraque valetu-

hus et collisionum inter se fluctuum fragore resonante, pavida amicorum corda perterruit, ut dicere cogerentur: *Magister, salvos nos fac, perimus* (Math. viii, 25). Quamobrem, Eustochium, in toto orbe terrarum^a unicum nobilitatis et virginitalis exemplum, non sileat pupilla oculi tui; clamaque in corde: *Abba pater* (Rom. viii, 15). Et cum Psalmista loquere: *Exsurgere, ut quid dormis, Domine* (Ps. cxlii, 23)? ut iunctum in Isaiam opus, te orante, et Christo miserante perficiam. Jam enim tertius decimus Explanatum liber ceditur, qui necdum pervenit ad calcem. Et interim donec misericors et miserator Dominus, patiens et multarum miserationum (Ps. cxxxv et cxlii),^b reddat pristinam sanitatem, hanc Præfationculam tumultuario sermone dictavi; ut quæ habentur, in schedulis describantur; et plena emendatio lectoris iudicio reservetur.

535 (Cap. XLV. — Vers. 8.) *Rorate, cæli, desuper, et nubes pluant justam: aperiat terra, et germinet Salvatorem, et justitia oriatur simul: ego Dominus creavi eum. LXX: Latetur cælum desuper, et nubes spargant justitiam: germinet terra, et oriatur misericordia, et^c justitia germinet simul: ego Dominus qui creavi te. Duplex hujus loci interpretatio est. Quidam enim putant hæere superioribus quæ dicuntur, et Cyro rege laxante cap^o i^o os, cælum terramque lætari: *μετωνομῶς*, pro eo quod est, illos qui in cælo morantur et terra. Alii a superioribus separant et proprium capituli hujus volunt esse principium, ac de adventu Domini prophetari, quod imperetur nubibus, de quibus supra (Ad cap. v, 6) scriptum est: *Mandabo nubibus ne pluant super eam imbrem*. Id est, vineam Israel: et ad quas pervenit veritas Dei, ut pluant mundo justum sive justitiam; terraque aperiat et germinet Salvatorem. De qua in Psalmis canitur: *Veritas de terra orta est, et justitia de cælo prospexit* (Ps. lxxxiv, 12): sive juxta LXX: *Terra misericordiam et justitiam pariter genuerunt*, et ut peccatores misericordiam, et justis præmia consequantur. Quodque sequitur: *Ego Dominus creavi eum*, vel, *ego Dominus qui creavi te*, non scandalizabitur ad nomen creaturæ, qui illum vermem ac servum et germinatum legerit esse de terra.*

(Vers. 9 seq.) *Væ qui contradicit facti suo: testa de 536 Samitis terræ. Numquid dicit lutum figulo suo, quid facis: et opus tuum absque manibus est? Væ qui dicit patri, quid generas: et mulieri, quid parturis?*

dine loqui Hieronymum, tum ex inferiori contextu, tum maxime ex subsequentis libri præfatione, ubi de recepta pristina sanitate Deo gratias agens. *quime*, inquit, subito LANGORE percussus, in redibile velocitate sanavit. Antea nullo ferme sensu legebatur subito clangoris turbo, etc.

^a *Unicum nobilitatis*, etc. Præfatione in librum Job secundum LXX, ad Paulam et Eustochium, eodem modo loquitur sanctus Doctor: *Quapropter, o Paula et Eustochium, unicum nobilitatis et humilitatis exemplar*, etc. MARTIAN.

^b *Reddat pristinam sanitatem*. Quod in condendis suis Commentariis patiebatur Hieronymus, id ego in

A *Hæc dicit Dominus, Sanctus Israel plures ejus: Ventura interrogate me super filios meos, et super opus manuum mearum^d mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam creavi ego: manus meæ latenderunt cælus: et omni militiæ eorum mandavi. Ego suscitavi^e eum ad justitiam: et omnes vias ejus dirigam. Ipse edificabit [Al. edificavit] civitatem meam: et captivitatem meam dimittet, non in pretio neque in muneribus, dicit Dominus exercituum. LXX: Quid melius feci quam lutum figuli? Numquid arans arabit terram? Numquid dicit lutum figulo, quid facis: quoniam non operaris, nec habes manus? Væ qui dicit patri, quid generas: et matri, quid parturis? Sic enim dicit Dominus Deus, Sanctus Israel, qui fecit ventura. Interrogate me de filiis meis, et de operibus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam. Ego manu mea firmavi cælum: ego omnibus stellis mandavi. Ego suscitavi eum cum justitia regem: omnes viæ illius rectæ. Ipse edificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei convertet: non cum pretio neque cum muneribus, dixit Dominus Deus sabaoth. Qui ad Cyri personam volunt referre quæ dicta sunt, sic locum istum interpretantur. Me ingentia pullicente, quod propter reversionem populi mei in Judæam, 537 omnia Cyro regna substernam: Væ ei qui incredulus est, et non putat ventura quæ dico, quasi si lutum et testa contracta calumniatur figulum suum, quare facta, vel cur ita facta sit; et opus contra artificis loquatur manus; et patrem ac matrem calumniatur filius, cur in terram naturæ lege profusus sit. Cum igitur ego Dominus Sanctus Israel plasnaverim Cyrum, et mea jussione generatus sit, superfluum facitis ambigere de futuris; quin potius nosse debetis, quod filios meus, populum Israel, et opus manuum mearum, non vestro arbitrio, sed mea voluntate dispensem: ut qui prius eis tenebras et malum creavi, nunc lucem et pacem tribuam. Ego enim sum Deus, qui non in vacuum creavi terram; ut esset deserta et squalida, sed ut homines habitarent in ea. Ego extendi sive firmavi cælum, ut Angelorum essent habitaculum. Stellarumque eos varietate distinx; et imperavi singulis quo current ordine, et dierum ac mensium annorumque diversa spatia completerent. Qui igitur cælum feci et terram, quid magnum est, si unum regem creaverim, qui mea mandata conservet; et omnes vias illius dirigam? Ipse enim jussurus est, ut ædificetur civitas mea Jerusalem, et captivi redeant in Judæam. Non ob pre-*

cisdem restituendis æqualiter perpetior; vix enim mihi pristina sanitas redditur a Deo miseratore, qui respicit terram et sæpius facit eam tremere. Itaque, benigne lector, si licet parva componere magnis, plena emendatio editioni meæ tuo iudicio reservatur. MARTIAN.

^c *Mavult Victor. justitia* in recto, quidquid de Græco sit rodice; in quibusdam enim exemplaribus legere est *δικαιοσύνη*.

^d In Ambrosian. ms. antiquiore, quemadmodum et in aliis Hieronymianæ versionis Martiani. invenit, *mandastis mihi*.

^e *Idem ms.: Ego suscitabo eum cum justitia.*

tium, neque mœnera, sed ob incam voluntatem, dicit Dominus Deus exercituum. Qui autem coeptam ad Christum refert intelligentiam, sic explanationis suæ verba moderatur: Væ eis qui contradicunt Deo, et Christum non putant esse venturum; quasi lutum et testa de testis contradicat figule suo. Væ qui dicit Omnipotenti Patri, quare tu generas filium, et mulieri sanctæ Mariæ, quid parturis? De qua scribit et Apostolus (*Galat. iv*): Quod Christus factus sit de muliere, factusque sub lege. Hæc ergo dicit Dominus Sanctus Israel, qui plasavit in virginali utero Salvatorem, dicens per Gabrielem: *Spiritus sanctus veniet super te: et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. i, 35): quod autem nascatur in te sanctum, vocabitur Filius Dei: interroget me testa, et futurorum secreta perquirat. Et præcipiat mihi, quomodo 538 adoptivos filios, qui in meum Filium credituri sunt, debeam a regenerare. Dicit et evangelista Joannes: Quotquot eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri (Joan. i, 12). Sin autem ego feci terram, ut habitaretur ab hominibus, et coslos extendi desuper, et eos astrorum varietate decoravi, ut morarentur in terra cultores Dei: quid mirum si Filium meum, justum regem miserem mundo, sive ab inferis suscitaverim, cujus omnes viæ rectæ sunt? Peccatum enim non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus (I Pet. ii). Qui ædificet civitatem meam super petram, adversum quam portæ inferi non prævalcant (*Matth. xvi*); et quæ in monte posita, latere non possit (*Ibid.*, v): demoniacaque prius vinculis alligatos, omnes dimittat liberos, non in pretio neque in muneribus: gratis enim salvi facit sumas, audientibus Apostolis atque facientibus: *Gratis accepistis, gratis date (Matth. x, 8)*. Nonnulli hæc ad Zorobabel referunt, qui eduxit captivos de Babylone, et ædificavit civitatem, et extruxit templum, prophetantibus Aggæo et Zacharia, atque dicentibus: *Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, et manus ejus complebunt eam (Zach. iv, 9)*. Sed nos rectius dicimus et verius, nec Cyrum ædificasse civitatem quæ postea exstructa est sub Neemia, nec omnes vias ejus fuisse directas. Cui supra dictum est: *Assumpsi, et accinxi te: et non cognovisti me; et Zorobabel statum, qui sub nutu ac potestate Medorum fuit atque Persarum, omnia quæ dicuntur excedere. Neque enim Zorobabel extruxit civitatem, nec captivitatem dimisit, nec rex appellari potest, qui sub aliis vivens regibus, hoc nomine carnit. Quid sibi autem velint Septuaginta, qui in principio hujus capituli transtulerunt: Quid melius feci quam lutum figuli? Numquid qui arat, arabit terram? Scire non valoo: nisi forte Theodotionis sequar editionem, qui pro hoc posuit: Væ ei qui contendit contra factorem suum, arans^b arantes terram: quod scilicet vulneret in pœnitentia corda mortalium, et in morem sulco-**

rum ea subroat atque subvertat. Sed et hæc frivola interpretatio est. Porro quod figulus, hoc est, Creator 539 nociter et factor appellatur Deus, et apostolus Paulus in Epistola loquitur ad Romanos: *Numquid dicit figmentum ei qui se finxit: quid me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus lutum, ex eadem massa facere, aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam (Rom. ix, 20)?* Et in Jeremia prolixius scribitur, qui narrat post cætera: *Descendi in domum figuli, et ecce ipse faciebat opus in rota, et dissipatum est vas quod faciebat in manibus suis. Rursumque fecit ex eodem luto aliud vas, sicut placuit in conspectu ejus. Et factus est sermo Domini ad me dicens: Si non possum sicut iste figulus facere vos domus Israel, dicit Dominus? Ecce sicut lutum in manu figuli: sic vos estis in manibus meis domus Israel (Jer. xviii, 3, 4)*. Illudque quod scriptum est: *ego omnibus stellis præcepi, occasionem quibusdam tribuli, quod astra rationalia sint, et animam sensumque habeant. Neque enim, niunt, præciperet, nisi intelligentibus: non recordantes quod in Jona scriptum sit: Præcepit Dominus spiritui comburenti (Jonæ, iv, 8)*. Et rursum: *Præcepit vermi matutino (Ibid., vii)*. Et quod in Evangelio Salvator ventos et mare increpaverit (*Luc. viii*), in quibus sensum atque rationem non esse, perspicuum est.

(Vers. 14, seqq.) *Hæc dicit Dominus: Labor Ægypti, et negotiatio Æthiopiæ, et Sabaim viri sublimes ad te transibunt, et tui erunt: post te ambulabunt, vinciti manibus pergunt: et te adorabunt, teque deprecabunt: tantum in te est Deus, et non est absque te Deus. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel, Salvator. Confusi sunt, et erubuerunt omnes: simul abierunt in confusionem fabricatores errorum. Israel salvatus est in Domino salute æterna: non confundemini, ei non erubescitis usque in sæculum sæculi. LXX: Sic dicit Dominus Subaoth: Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum et Sabaim: viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et te sequentur vinciti manibus, et transibunt ad te, et adorabunt te, et in te orabunt: quoniam in te Deus est, et non est Deus absque te. Tu enim Deus es, et nescibamus: Deus Israel Salvator: confundantur et erubescant omnes adversarii ejus, et ambulent in confusione. ÷ Innovamini ad me insulæ. Israel salvatur a Domino salute æterna: non confundentur neque erubescunt usque in æternum.* Et in hoc loco qui sequuntur historiam, dicunt Ægyptum, et Æthiopes gentesque Sabaim, quæ trans Æthiopiam 540 sunt, servisse Cyro, et ei gentes ultimas fuisse subjectas: atque ex mirabili intellexisse victoria, quod in eo esset Dominus, et non esset alius præter eum qui in illo habitaret Deus. Sed hoc quod sequitur: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator*, quomodo possit Cyri personæ convenire, non intelligo. Nisi

^a Ad Hieronymi mentem atque orationis contextum restitimus ope Ambrosian. ins. *regenerare*, pro quo antea erat *regere*.

^b Rursum ex Ambrosianis codicibus emendamus *Arantes*. cugente ipsa orationis serie et sensu. Græ-

coque Theodotionis ἀροτριῶντες, quod legit Procopius. Hanc lectionem textus quoque Hebraicus, et antiquissimus codex Sangermanensis apud Montfaucon. confirmant. Antea erat *arantis*.

forte Theodotionis utantur editione, qui transtulit, *In te est fortis, et non est alius præter eum Deus: propterea tu fortis absconditus Deus Israel Salvator.* Quodcumque se vererint, non valebunt laqueos veritatis effugere. Fac enim esse in Cyro Deum, et non esse alium præter eum qui sit in Cyro Deus, quomodo Cyri personæ dei conveniet, *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator?* Ergo Deus in quo est Deus, Dominus noster Jesus Christus rectius intelligitur et verius, qui in Evangelio loquitur: *Ego et Pater unus sumus* (Joan. 1, 30). ^a Qui Deus appellatur absconditus propter assumpti corporis sacramentum, et Deus Israel Salvator, quod interpretatur Jesus. Hic enim juxta Angelum Gabrielem salvabit populum suum (Luc. 1). *Confusi sunt et erubuerunt omnes simul, Scribæ videlicet et Pharisæi. Et obierunt in confusione fabricatores erroris,* qui in toto mundo disseminaverunt mendacium, ut eum dicerent ab Apostolis furto esse sublatum (Math. xxviii). Israel autem salvatus in Domino salute æterna, Apostolorum intelligitur chorus, et hi qui per Apostolos crediderunt. Unde dicitur ad eos: *Non confundemini neque erubescetis,* non solum in præsentis sæculo, sed et in futuro. Servire autem ei Ægyptum, et Æthiops, et Sabaïm, excelsis viros atque sublimes, nemo dubitat, cum ei mundum videat esse subiectum, et ex paucarum nomine nationum, quæ habitant in extremis finibus terræ, cunctos colorum cardines, et omnia terræ littora ei credentia respiciat. Unde pulchre quasi laborantibus in errore idololatricæ, cessare labor Ægypti nominatur. Nulla enim gens ita idololatricæ dedita fuit, et tam innumerabilia portenta venerata est, quam Ægyptus, de qua supra (xix, 4) legitur: *Ecce Dominus ascendet super nubem levi, et ingreditur Ægyptum, et morebuntur simulacra Ægypti a facie ejus, et cor Ægypti tabescet in medio ejus.* Porro quod in Septuaginta additum est: *Innovamini ad me, insulæ,* sic exponere possumus, ut dicamus

541 Ecclesias de gentibus congregatas innovari in Christo, appellari insulas, quod persecutorum rabiem procellasque sustineant, et fundatæ supra petram, nulla turbinum mole quatiantur. Hebræi stulta contentione utuntur asserere, usque ad eum locum ubi legitur: *Tantum in te est, Deus, et non est absque te, Deus,* vel ad Jerusalem, vel ad Cyrum dici. Hoc autem quod sequitur: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator,* subito ad omnipotentem Deum apostropham fieri, cum etiam stultis perspicuum sit, unum contextum esse sermonis, nec posse sensum dividi qui in ipso narrationis ordine et ratione conjunctus est.

(Vers. 18. seqq.) *Quia hæc dicit Dominus, creans cælos, ipse Deus formans terram, et faciens eam, ipse plasmas ejus: non in vanum creavit eam, ut habitetur*

^a Addit Viet. ex quibusdam mss., *Et ego in Patre, et Pater in me est.*

^b Legerat Maritan. in recto, et sub affirmandi quoque nota prædixi illud, ipso sacro texto renuente.

^c Ex quodam Mediceo ms. Victor. *separavit,*

[Vul. *habitaretur*] formavit illam: *ego Dominus, et non est alius. Non in abscondito locutus sum, in loco terre tenebroso. Non dixi semini Jacob: frustra querite me. Ego Dominus loquens justitiam, annuntians recta. Congregamini, et venite, et accedite simul, qui salvati estis ex gentibus: nescierunt qui lerant lignum sculpturae suæ; et rogant Deum non salvantem. Annuntiate, et venite, et consiliamini simul: quis auditum fecit hoc ab initio, ex tunc prædixit illud? Numquid non ego Dominus, et non est ultra Deus absque me? Deus justus et salvans non est præter me. Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terræ: quia ego Deus, et non est alius. In memetipso juravi: egredietur de ore meo justitia verbum, et non revertetur: quia mihi curvabitur omne genu, et jurabit omnis lingua. Ergo in*

B *Domino dicit: Meæ sunt justitiæ et imperium: ad eum venient, et confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino justificabitur, et laudabitur omne semen Israel: LXX: Sic dicit Dominus qui fecit cælum: iste Deus qui ostendit terram, et fecit eam, ipse paravit eam: non in vacuum fecit eam, sed ut habitaretur plasmarit eam. Ego sum Dominus, et non est ultra. Non in abscondito locutus sum, neque in loco terre tenebroso. Non dixi semini Jacob, vanum querite: ego sum Dominus qui loquor justitiam, annuntio veritatem. Congregamini et venite, et consulti e simul qui salvamini de gentibus; non cognoverunt qui portant lignum sculpturae suæ: orant deos non salvantes. Si annuntiant, 542 appropinquent ut sciant simul, quis audita fecit hæc ab initio, tunc annuntiatum est vobis.*

C *Nonne ego Dominus Deus, et non est alius absque me: justus et salvans non est præter me. Convertimini ad me, et salvi eritis ab extremis terræ. Ego sum Deus, et non est alius. Per memetipsum juro: nisi egredietur de ore meo justitia: sermones mei non auferentur, quia mihi incurvabit omne genu, et jurabit et confitebitur omnis lingua Deo dicens: Justitia, et gloria ad eum venient, et confundentur omnes qui separant se a Domino: justificabitur et in Deo glorificabitur omne semen filiorum Israel. Vocatis Ægypto, et Æthiopia, et Sabaïm viris excelsis, per quæ monstratur salus universarum gentium barbararum, et totius mundi ad Deum convertio, ostendit Deus justitiam suam; quod non solum Judæorum sit Dominus, sed et gentium.*

D *Ipse enim cæli factor et terræ æqualiter omnium Deus est, et non ob aliam causam creavit terram, nisi ut hominum esset habitaculum, qui suum adorarent et intelligerent Creatorem, et idola universa contemnerent. Nam et in monte Sina, de excelsis ejus vertice hæc audientibus populis est locutus: Non erant tibi dii alieni absque me, nec facies tibi idolorum (Exod. xx, 3, 4). Sed melius, ut hoc dictum de Evangelica prædicatione credamus: Moyses enim in abscondita solitudine uni tantum locutus est populo.*

quam lectionem Græcus quoque δέσποτος probat.

^d Verba et consulti in Ambrosian. cod. non sunt. Et Symmachus, quidam et Vulg. *accedite* interpretantur.

Apostolorum autem sonus, in universum orbem exiit, et verba eorum usque ad terræ terminos pervenerunt (*Psal. xviii*). *Non dixi, inquit, semini Jacob, frustra querite me.* Cælorum enim illis regna promisi, et primum ad eos locutus sum: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* (*Matth. xxv, 24*). Et idcirco locutus sum justitiam et annuntiavi recta, sive veritatem, ut imaginibus Legis et cæremoniis derelictis, sequerentur Evangelii veritatem. Sed quia illi credere noluerunt, et indignos se judicaverunt salute; propterea dico gentibus: *Congregamini de toto orbe; et venite et accedite ad me simul qui salvati estis ex gentibus.* Per quod ostendit, non statim omnes gentes esse credituras, sed paulatim et per partes. Denique corripit eos qui in errore pristino permanserunt, dicens: *Nescierunt qui levunt lignum* [*Al. signum*] *sculpturæ suæ, et rogant Deum non salvantem.* Et est sensus: Non intellexerunt sermones meos, simulacrorum suorum onere prægravati, et sperantes in eis, in quibus nulla est salus. Unde Apostolis præcipitur, ut opportune, importune annuntient veritatem (*II Tim. iv*), et incant consilium salutis gentium. Hoc autem, id est, ut congregarentur et venirent ex gentibus plurimi qui salvarentur, ab initio locutus est Deus, et cunctorum Prophetarum ora cecluerunt, qui sermone Domini loquebantur, præter quem nullus est alius. Filius enim non absque eo, sed in eo Deus est. Pulchreque jungit: *Deus justus, nequaquam unius gentis, sed universi mundi, cui loquitur: Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terræ; impleto illo quod Pater Filio re promisit: Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (*Psal. ii, 8*). Juratque per semetipsum, quoniam a sententia oris sui, et verbum quod protulit semel super salute gentium, nequaquam irritum fiat; sed re promissio ejus opere compleatur, dicentis supra: *Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terræ.* Jurat autem secundum Apostolum (*Hebr. vi*), ut per duas res immobiles, in quibus impossibile est mentiri Deum, firmam consolationem habeamus; sed et hoc jurat, quod idolis derelictis, omne genu ei flectatur, cælestium, terrestrium, et infernorum, et omnis per illum juret lingua mortalium (*Philipp. ii*). In quo perspicere significatur populus christianus. Moris est enim ecclesiastici Christo genu flectere: quod Judæi, mentis superbiam demonstrantes, omnino non faciunt. Sed et omnis lingua cunctarum gentium barbararum, non in synagoga, sed in Christi Ecclesiis consistetur Deum. Omnis autem lingua Christum confitens, in Domino loquetur, et dicit: *Mæ sunt justitiæ, et menum est imperium, non populi Judæorum.* Ad eum cunctæ gentes venient, et confun-

^a Unus Ambrosian.: *sententia oris mei de verbo, quod semel protuli, etc.*

^b Duo Ambrosiani, *Consequenter post vocationem gentium*: et mox, *idola destruxisse testatur.*

^c Cmser Tertullianum, Apologet. c. 9; Minucium quoque Felireum, ut alius præteream.

^d Huc referenda sunt Minuclii Felicis verba in Oc-

dentur qui prius illius Evangelio repugnabant; et justificabitur atque laudabitur omne semen Israel, quorum prædicatio et sementis fertilissima in toto orbe uberrimos attulit fructus. Sive juxta Septuaginta omnis lingua jurans et consistens Deum, dicet quod justitia et gloria totius orbis ad eum veniat, et confundantur Judæi, qui se ab eo separant. **544** Hi autem qui de stirpe filiorum Israel orti sunt, et qui de Apostolorum semine pullulaverunt, et crediderunt in Christo, habeant justitiam et gloriam sempiternam.

(Cap. XLVI. — Vers. 1, 2.) *Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulacra eorum bestiis et jumentis, onera vestra gravi pondere usque ad lassitudinem. Contabuerunt, et contrita sunt simul: non poterunt salvare portantem, et anima eorum in captivitatem ibit.* LXX: *Cecidit Bel, contritus est Dagon: facta sunt sculptilia eorum in bestias et jumenta, portatis ea colligata quasi onus laboranti, et deficienti, et euriienti, nec prævalenti simul, qui non poterunt salvare de bello: ipsi autem captivi ducti sunt.* ^b Post vocationem gentium, et electionem credentium ex Israel, idola corruisse testatur. Cecidit, cecidit, sive confractus est Bel: quem Græci Belum, Latini Saturnum vocant. Cujus tanta fuit apud veteres religio, ut ei non solum humanas hostias captivorum ignobiliumque mortalium, sed et sua^c liberos immolarent. Nabo autem et ipsum idolum est, quod interpretatur prophetia et divinatio, quam post Evangelii veritatem in toto orbe conticuisse significat. Sive, juxta LXX, Dagon, qui tamen in Hebraico non habetur. Et est idolum Ascalonis, Gazæ, et reliquarum urbium Philistinum. Et a speciali transit ad generale: *Facta sunt simulacra eorum bestiis et jumentis.* Non quo simulacra gentium in prædam bestiarum et jumentorum exposita sint: sed quo religio nationum, simulacra sint bestiarum, et brutorum animantium, quæ maxime in Ægypto divino cultui consecrata sunt. De quibus Virgilius (*Æneid. viii, 698*):

Omnigenumque deum monstra, et latroter Anubis.

Nam et pleraque oppida eorum ex bestis et jumentis habant nomina, *κυνών* a cane, *λέων* a leone: *θμοῦς* lingua Ægyptia ab hirco, *λύκων* a lupo, ut taceam de formidoloso et horribili *ερπε*, et ^d crepitu ventris inflati, quæ Pelusiaca religio est. Hæc, inquit, simulacra quæ non possunt salvare portantem, nihil sunt aliud nisi onera sacerdotum, **545** deprimunt eos usque ad lassitudinem. Quæ cum captivitas venerit, pro pretio metallorum, de quibus facta sunt, ducuntur prima captiva, et animam suam sive portantium, liberare non possunt. Non quo muta si-

tatio, c. 28: *Idem Ægyptii cum plerisque vobiscum (s. vestrum id est Romanis) non magis Iudem, quam cepurum acrimonias metuumt. Nec Serapidem magis quam strepitus per pudenda corporis expressos tremiscunt.* Theophil. ad Autollicum lib. i: *ἄχρον ἀλόχρον, sonos turpitudinis, vocat.*

mulacra habeant animam et aliquem sensum doloris, quæ insensibilia sunt; sed quo ~~κατασκευαστα~~ vocetur anima, et membra earum rerum quæ absque sensu et membris sunt. Alioquin et in Proverbiis legitur: *In manu linguæ, mors et vita.* Vel hoc dicendum, quod gravissimum onus in gentibus, error fuerit idololatriæ, quæ cultores suos deprimebat ad terram, et salvare non poterat, animasque eorum faciebat diabolo et dæmonibus esse captivas.

(Vers. 1, 3 seqq.) *Audite me, domus Jacob, et omne residuum domus Israel, qui portamini a meo utero, qui gestamini a mea vulva. Usque ad senectam ego ipse, et usque ad canos ego portabo: ego feci, et ego feram: ego portabo, et salvabo. Cui assimilastis me, et adæquastis et comparastis me, et fecistis similem? Qui confertis aurum de sacculo, et argentum statera ponderastis, conducentes aurificem, ut faciat Deum: et prociidunt et adorant. Portant illum in humeris, gestantes et ponentes in loco suo, et stabit, ac de loco suo non movebitur. Sed cum clamaverint ad eum, non audiet: de tribulatione non salvabit eos.* LXX: *Audite me, domus Jacob, et omnes reliquias Israel qui portamini de utero, et erudimini a parvulo usque ad senectutem. Ego sum, et donec senescatis ego sum: ego sustineo vos: ego feci, et ego portabo: ego suscipiam, et salvos vos faciam. Cui assimilastis me? Videte, excogitate qui erratis et confertis aurum de sacculo, et argentum in statera appendistis, et conducistis aurificem: fecerunt opera manuum, et incurvati adoraverunt: portant illud in humeris, et vadunt. Si autem posuerint illud in loco suo, manet, et non movebitur: et qui clamaverit ad illud, non audiet, et de malis non liberabit eum. Nequaquam eum appellat Jacob, nec Israel, quod et ipsum absque conjunctione servi et pueri et eiecit in sullationem populi dici supra exposuimus: sed multo vilius, domus Jacob, et reliquias Israel, ob propinquitatem carnis et sanguinis, et quasi fæces reliquiarum Israel. Docetque eos instar puerorum atque lactentium, ita a Deo, quasi matris utero, et vulva prægnantis, ex *Egypto* esse portatos. Non quo ineffabilis 546 Dei incomprehensibilisque majestas, aut uterum habeat, aut vulvam, pedesque, et manus, et cætera corporis membra; sed quo nos affectum Dei per nostra verba discamus. Alioquin et in centesimo nono psalmo ex persona Dei hoc idem canitur. In eo enim loco ubi Septuaginta transtulerunt, *ex utero ante luciferum genui te*, in Hebræo scriptum habet, *מִבֶּטֶן מִבְּרַחֲמַי* quod interpretatur, *de vulva.* In præsentiarum vero non solum de utero, et de vulva scriptum est, hoc est, *מִבֶּטֶן מִבְּרַחֲמַי* et *מִבֶּטֶן מִבְּרַחֲמַי* sed *מִבְּ* quæ præpositio significat *ex meo utero, sive ex mea vulva.* Et est sensus: Qui vos genui ab infantia, et meo utero vulvaque gestavi, ipse usque ad senectutem protegam, non meam, sed vestram, ut eos doceat divina misericordia esse salvandos. Creator enim omnium parit creaturæ suæ, et pastor bonus*

A ponit animam suam pro ovibus suis (*Joan. x*). Qui autem mercenarius est, cujus non sunt oves, cum viderit lapsum, fugit. Quia igitur feci et genui liberos, ego feram et ipse portabo. Juxta Septuaginta qui dixerunt: *Qui portamini ex utero, et erudimini ab infantia usque ad senectutem*, hoc significat, quod frustra legem Dei die ac nocte meditentur, non habentes notitiam Dei, sed hominum ac bestiarum simulacra venerantes: intantum ut correptione indigeant prophetali, per quam loquitur ad eos Deus: *Cui assimilastis me, et adæquastis?* et reliqua: quod aurum argentumque contulerint, et conducto statuario fecerint idola, et adoraverint opera manuum suarum, quæ portentur hameris, et confixa atque stabilita se non valeant commovere, nec prodesse his a quibus coluntur. Manifesta transcurramus, ut Christi misericordia clausa reseremus.

(Vers. 8 seqq.) *Mementote istud, et fundamini, et redite, prævaricatores, ad cor. Recordamini prioris sacculi, quoniam ego sum Deus, et non est ultra Deus, nec est similis mei. Annuntians ab exordio novissima, et ab initio quæ necdum facta sunt, dicens: consilium meum stabit, et omnis voluntas mea fiet. Vocans ab Oriente avem, et de terra longinqua virum voluntatis meæ; et locutus sum, et adducam illud, creavi et faciam illud.* LXX: *Mementote horum, et ingemiscite: agite penitentiam qui erratis. Revertimini corde, et mementote priorum a sæculo: quoniam ego sum Deus, et non est 547 ultra præter me. Qui annuntius prius novissima antequam fiant et compleantur, et dixi, omnis voluntas mea stabit, et cuncta quæ cogitavi faciam.* Qui voco ab Oriente avem, et de terra longinqua, de quibus cogitavi: locutus sum, et adduxi: creavi et feci. Quia vos ipse genui, ipse portavi, et ab infantia usque ad senectutem, non vestro merito, sed mea pietate salvamini: deserite idola quæ fecistis, et ad unius Dei cultum revertimini. Agite penitentiam, ingemiscite pro errore qui vos tenuit; immo fundamini, ne rursus subitus idololatriæ vos turbo subvertat: et redite ad cor, id est, ad mentem vestram, qui simulacra venerantes velut furiosi in ligam impingebatis et lapides. Ab initio considerate mundi, quod præter me nullus sit Deus, nec alius potuerit scire ventura, nisi ego qui per Prophetas nuntio quæ facturus sum: ut cum prædicta complevero, divinatione probem divinitatem. Ego enim mysterium quod retro cunctis generationibus fuerat ignoratum, immo consilium meum staturum esse nunc dico; ut cum illud videritis effectum, nullum sciatis Deum, nisi eum qui hæc futura cognovit, immo præcepit fieri. Ego sum qui ab Oriente voco avem, et putant Hebræi, Cyrum regem Persarum, sive Darium Medorum principem; et de terra longinqua virum voluntatis meæ, qui expleat omnem voluntatem meam contra Babylonem atque Chaldaeos. Sive ut nos verum esse convincimus, Dominam Salvatorem, de quo et Balaam vaticinatur: *Orietur stella ex Jacob,*

* Ambrosian., voco avem Hebræi Cyrum esse regem Persarum.

et homo ex Israel (Num. xxiv, 17), cujus nomen est A Oriens (Zach. vi), quem adoraverunt Magi de Oriente venientes. Hic enim loquitur in Psalmis: Deus, ut faciam voluntatem tuam volui (Psal. xxxix, 9), de quo locutus est Pater: et sponsonem suam opere comprobavit. LXX, pro eo quod nos de Hebræo expressimus, *virum voluntatis meæ*, posuerunt, *de quibus cogitavi*. Ergo juxta eos vocatas de Oriente aves, Angelorum possumus intelligere ministeria, quæ ad imperium Domini in toto orbe discurrunt; qui sunt administratorii spiritus, et mittuntur ob salutem credentium. De quibus et in psalmo canitur: *Qui facis Angelos tuos spiritus, et ministros tuos ignem ardentem* (Ps. ciii, 4).

548 (Vers. 12, 13.) *Audite me, duro corde, qui longe estis a justitia. Prope feci justitiam meam: non elongabitur, et salus mea non morabitur* [Al. *minorabitur*]: *dabo in Sion salutem, et in Israel gloriam meam*. LXX: *Audite me qui perdidistis cor, qui longe estis a jus ita. Adduxi justitiam meam, et salutem quæ a me est, tardare non faciam. Dedi in Sion salutem et Israeli gloriam*. Quibus supra dixerat: *Audite me, domus Jacob, et omne residuum domus Israel*. Et iterum: *Redite, prævaricatores, ad cor*, etiam nunc juxta Hebraicum propter incredulitatem appellat eos duro corde, et juxta Septuaginta, qui cor mentemque perdidierant. Quod seculus vir eruditissimus, et dignus nomine suo Stephanus martyr in Judæorum loquitur concione: *Dura cervice et incircumcisi cordibus auribusque, vos semper Spiritui sancto resististis, sicut patres vestri* (Act. vii, 51). Illi igitur longe sunt a justitia Dei, quia non crediderunt in eum, quam pro sua clementia Deus fecit esse vicinam, et venire ad terras, nequaquam vult tardare nec procul fieri. Dedit enim Sion salutem suam, et Israeli gloriam suam. Hoc de vaticinio dictum sit futurorum, et de adventu Domini Salvatoris. Cæterum juxta historiam datur Sion salus, et Israel gloria; quoniam Deus prope fecit suam esse justitiam, ut vocaret ab Oriente avem, et de terra longinqua virum voluntatis suæ, qui Israelis et subversæ Jerusalem ulcisceretur injurias, et Medis Persisque superantibus, Babylonem Chaldæosque deleret, sicut sequentia Prophetæ verba testantur.

(Cap. XLVII. — Vers. 1 seqq.) *Descende, sede in pulvere, virgo filia Babylonis: sede in terra, non est solum filia Chaldæorum, quia ultra non vocaberis mollis et tenera. Tolle molam, et mole farinam: denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, revela crura, transi flumina. Revelabitur ignominia tua, et videbitur opprobrium tuum: ultionem capiam, et non re-*

^a Ambrosian., *robustissimorum*. Sunt vero qui Hieronymo hinc dicam impingunt, quod frustra Isaia verba in obscuro sensum interpretetur, cum inter captivitatis damna et labores, pistrinum quoque fuisse, nemo nesciat, et non ad prostiuiti corporis infamiam, sed contumeliæ causa captivi, vilissimæque conditionis servi denudarentur. At hæc Hieron. non suo sensu loquitur, sed Hebræorum figuralem expositionem esse ait. Nec ea quidem abnormis,

distet mihi homo. LXX: *Descende, sede super terram, virgo filia Babylonis, sede in terram. Non est solum filia Chaldæorum, quoniam nequaquam ultra vocaberis mollis et tenera. Tolle molam, mole farinam. Revela operimentum tuum, denuda canos, discooperi tibias, transi flumina: revelabitur ignominia tua, apparebunt opprobria tua. Quod justum est de te auferam, nequaquam 549 ultra tradam hominibus*. Quomodo in Ezechiele sub figura navis et omnis instrumenti ejus, Tyriornatus exponitur, quæ negotiationibus dedita est (Ezech. xvi), et propter aquarum abundantiam rex Egypti draco appellatur, et squamæ illius junctusque ac papyrus et pisciculi describuntur, et Jerusalem cum idolis fornicationem scortorum ac lupanaris similitudo testatur: sic in præsentī loco sub personâ captivæ mulieris, quæ quondam regina fuerit, Babylonis servitus indicatur: diciturque ei ut descendat de regni superbia, et in pulvere sedeat. Virgo autem appellatur et filia: vel quia omnes homines creatura Dei sumus; nec est Babylonis juxta hæreticos natura damnabilis: vel ob luxuriam et ornatum urbis quondam potentissimæ, quæ cum sennisset, et vicina esset occasui, virgunculam, et puellam se esse jaetabat. Licet ex eo quod juxta LXX scriptum est, *filia Babylonis*, non ipsam Babylonem quidam, sed Romanam urbem interpretentur, quæ in Apocalypsi Joannis (Apocal. xiv) et in Epistola Petri (II Petr. v), Babylon specialiter appellatur, et cuncta quæ nunc ad Babylonem dicuntur, illius ruinæ convenire testentur, contra quem vocanda sit avis, Deique justitia: ut postquam Sion, id est, Ecclesia salvata fuerit, illa pereat in æternum. Dicitur ergo Babylon reginæ et filia Chaldæorum (a Chaldæis enim condita est) quod nequaquam ultra vocetur mollis et tenera et delictis affluens, quæ cunctarum gentium manibus portabatur; ita ut terræ plantas vix imprimeret: præcipiturque ei ut tollat molam, et molat farinam, quod est duræ captivitatis, et extremæ servitutis indicium; ut quæ quondam regina fuerat, postea molendæ farinæ operi serviat. Sed quia sequitur: *Denuda turpitudinem tuam*, etiam mola ab Hebræis figuratiter intelligitur, quod scilicet in morem scorti, victorum libidini pateat. Illudque quod in Judicum libro de Samson scribitur (Judic. xvi), ad molam eum a Philistiim esse damnatum, 550 hoc significare volunt, quod pro sobole ^a robustissimus virorum, hoc in allophyllas mulieres facere sit compulsus. In eo ubi nos interpretati sumus, *denuda turpitudinem tuam*, pro quo LXX transtulerunt, *revela operimentum*; Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit, ^b SAMTHECH (שמתח);

quandoquidem notum illud Job xxxi, 13: *Uxor mea molat alteri: pro scortum alteri sit*. Et Horat. lib. 1, satir. 2, v. 35, *alienas permolare uxores* dixit. Vide Festelium, Adversar. lib. II, Buxtorffii Cataloga, cap. 138.

^b Samthech. Quia auctoritate veteres editiones hic pro שמתח Samthech, legant שמתח Schimlathech, nullus video. Hoc tantum dixerim, falsam hujusmodi et conflictam vocem non posse stare cum Hieronymi

Aquila **SEMMATHECH**; Symmachus τὸ σωματὸν σου: quod nos exprimere possumus *taciturnitatem tuam*, quod taceri debeat prae verecundis. Quod quidem et in Cantico Canticorum legimus, ubi sponsae pulchritudine describitur: ad extremum infert: *Absque taciturnitate tua (Cant. iv)*: nolentibus qui interpretati sunt transferre nomen, quod in sancta Scriptura sonaret turpitudinem. Recte quoque contra Babylonem inverecundis utitur nominibus (licet nulla sit turpitudinis, humani corporis membrum vocare nomine suo), cui praecipitur ut nudet pectora, et crura ac femina aperiat, et vadat in captivitatem, videaturque ignominia ejus, et opprobrio pateat sempiternum. Et hoc Dominus fecisse se dicit, ut ultionem caperet de ea, quae oppressit populum suum, et nullum pro ea audiat precatorem, qui iram Domini sui lenire conetur occurrenti. Significat autem Angelum gentis Babyloniae praesidem, qui cum caeteris Angelis loquitur: *Curavimus Babylonem, et non est curata*. Quod autem Septuaginta transtulerunt, quod justum est de te auferam, nequaquam ultra tradam hominibus, subauditur *Babylonem*: vel certe hoc quod justum est, et ablatum de Babylone. Disputant Stoici, multa re turpia, prava hominum consuetudine, verbis honesta esse, ut parricidium, adulterium, homicidium, incestum, et caetera his similia. Rursumque re honesta, nominibus videri turpia; ut linero procreare, inflationem ventris crepitu digerere, alvum relevare stercore, vesicam urinae effusione laxare: denique non posse nos, ut dicimus, a ruta rutulam, sic *προσοφροσύνην* mentem facere. **551** Ergo **SEMMATHECH** (ΣΗΜΑΤΗΚ), quod Aquila posuit, ut diximus, verenda mulieris appellatur. Cujus etymologia apud eos sonat, *sitiens tuus*; ut inexpectatam Babylonis indicat voluptatem.

(Vers. 4 seqq.) *Redemptor noster Dominus exercituum, nomen illius, Sanctus Israel. Sede tacens, et intra in tenebras, filia Chaldaeorum; quia non vocaberis ultra domina regnorum, iratus sum super populum meum, contaminavi hereditatem meam, et dedi eos in manu tua: non posuisti eis misericordias. Super senem aggravasti jugum tuum valde, et dixisti, in sempiternum ero domina: non posuisti haec super cor tuum, neque recordata es novissimi tui. LXX: Dixit qui eruit te Dominus sabaoth, nomen ejus, Sanctus Israel. Sede compuncta, ingredere in tenebras, filia Chaldaeorum: nequaquam ultra vocaberis fortitudo*

contextu, qui conceptis verbis nos docet Theodotionem posuisse ipsum verbum Hebraicum *למטה* **Semathack**, vel **Semathack**, ut Aquila legabat. Graeca similiter Symmachi mutant in hunc modum, τὸ σωματὸν σου, quod, etc. **MARTIAN.**

— Item **Ambrosianus** *Semathack*: **Aquila**, **Semathack**. Quod porro prius τὸ σωματὸν σου (in **Ambrosiano** **ΤΟ ΣΩΜΑΤΟΝ ΣΟΥ**: in **Singerum**. apud **Montisac.** *corruptia*, τὸ σωματὸν σου) veteres vulgati libri τὸ σωματὸν σου praeferebant, ex alia Symmachi editione fortassis de-umptum est.

— Erat olim *mentem a menta*, quod **Martianus** loci hujus usum minime assecutus, dum emendare contendit, de ridiculo errore depravat, substi-

A *regni: iratus sum contra populum meum, contaminavi hereditatem meam. Ego dedi eos in manum tuam, tu vero non dedisti eis misericordiam: seni [Al. senis] aggravasti jugum valde, et dixisti, in aeternum ero domina: non intellexisti haec in corde tuo, neque recordata es novissimorum.* Primus versus juxta Septuaginta cum superioribus copulatur, ut sit sensus: *Et haec faciet qui eruit te Dominus sabaoth, nomen ejus Sanctus Israel.* Porro juxta Hebraicum, ex persona populi Propheta loquitur, quod haec tacerit contra Babylonem Dominus exercituum, cujus nomen sit Sanctus Israel. Rursumque ad ipsam Babylonem sermo dirigitur. *Sede tacens, sive compuncta, et ipsorum criminum recordare. Ingrederi tenebras:* quia praefusione et ignominia lucem ferre non sustines: nequaquam vocaberis, non unius regni, sed nec omnium regnorum domina. Simulque quia occulta quaestio nascebatur: cur irasceretur Deus adversus Chaldaeos, quos ipse misit ad capiendum Israel: respondit, iratum se contra populum suum, corripere eos voluisse, non perdere, verberare, non occidere. Illis autem abusus esse crudelitatis suae, et plus imposuisse plagarum quam Dei ultio flagitabat: magnamque Babylonis crudelitatis indicium est, ne senibus quidem peperci-ss, quorum aetas etiam inter hostes venerabilis est. Sed et hoc signum superbiae, quod praesenti felicitate decepta, futurorum non cogitarit ambigua. **552** Ergo semper in prosperis debemus cavere ventura: nec traditis nobis opprimere, qui ad huc opuduntur, ut meliores fiant.

C (Vers. 8, seqq.) *Et nunc audi haec, delicata et habitans confidenter, quae dicis in corde tuo: Ego sum, et non est praeter me amplius: non video ridua, et ignoro sterilitatem. Et veniet tibi duo haec subito in die una, sterilitas et viduitas: universa venerunt super te, propter multitudinem malefactorum tuorum, et propter duritiam incantatorum tuorum vehementer [Vulg. vehementem]. Et fiduciam habuisti in malitia tua, et dixisti: Non est qui videat me: sapientia tua et scientia tua haec deceperunt te, et dixisti in corde tuo: ego sum, et praeter me non est altera. Veniet super te malum, et nescies ortum ejus, et irruet super te calamitas, quam non poteris expiare, veniet super te repente miseria, quam nescies. Duo simul venient Babylonis, sterilitas et viduitas, ut nec filios habeat, id est, subjectos sibi populos; nec virum, quem regem possumus intelligere: quae dum non*

D *tuens mentem, ut sit sensus non licere mentis diminutivum facere. Res vero clamat, de ruta et menta herbis sermonem hic esse, sciuntque omnes, non licere sicut a ruta rutulam, ita a menta mentulam *προσοφροσύνης* dicere. Cicero lib. ix Fam. epi. l. 23, quem locum **S. Doctor.** alludit: *Ruta et menta, inquit, recte utrumque dicitur: volo mentam pusillam ita appellare ut rutulam; non licet.* Alia nempe est, eaque obscura ejus nuntius in diminutivo significatio.*

— *Mente facere.* Hic quoque pro *mente*, ponunt *mentem, a menta facere.* Quae locutio usum alium ac falsum obtulit, ut legendi manifestum esse poterit. **MARTIAN.**

aperat, repente sustinuit. Neque enim poterat arbitrari quod Persæ, nullius ante fortitudinis, eam, Cyro regnante, superarent, et suæ subicerent potestati. *Quæ perpessa es, inquit, non solum propter superbiam et abundantiam cunctarum opum atque delicias, sed et propter multitudinem malefactorum tuorum, et incantatorum tuorum, in quibus habuisti fiduciam. Et veniet super te malum quod antea nesciebas, et cujus ignorabas ortum. Sive ut Septuaginta transtulerunt: Veniet super te perditio, et nescies: fovea, et incidet in eam: ut quæ cunctis gentibus parabas captivitatis malum, ipsa incidas in foveam quam parasti. Quæ perspicua sunt, cito sermone transcurramus.*

(Vers. 12 seqq.) *Stas cum incantatoribus tuis, et eorum multitudinis malefactorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si forte quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum: stent et salvent te augures cæli, qui contemplantur sidera, et supputabant menses, ut eis annuntiantur ventura tibi. Ecce facti quasi stipula, ignis combussit eos: non liberabunt animas suas de manu flammæ: non sunt prunæ quibus calefant, nec focus ut sedeant ad eum: sic facta sunt tibi in quibuscumque 553 laboraveras: negotiatores tui ab adolescentia tua unusquisque in via sua erraverunt: non est qui salvet te. LXX: Stas nunc in incantationibus tuis et in multis maleficiis tuis, quæ discebas ab adolescentia tua, si prodesse tibi possunt: et laborasti in consiliis tuis: stent et salvam te faciant astrologi cæli, qui contemplantur stellas: annuntiant tibi quid venturum sit super te. Ecce omnes quasi phrygana in igne comburentur: et non eruent animam suam de flamma: quia habes carbones ignis, sedebis super eos. Hi erunt tibi in adjutorium. Laborasti in commutatione tua ab adolescentia: homo in semetipso erravit: tibi autem non erit salus. Habuisse Babylonem omnemque Chaldaeam, incantatorum et augurum, et hariolorum et Gazarenorum studium, quos nos aruspices appellamus, Danielis Prophetæ lectio probat, qui ad eorum consilium, cuncta reges Babylonios fecisse commemorat. Pro eo quoque quod nos juxta Symmachum et Theodotionem interpretati sumus: Stent et salvent te augures cæli, Septuaginta manifestius transtulerunt, Stent et salvam te faciant astrologi cæli; qui vulgo appellantur mathematici, et ex astrorum cursu lapæque siderum, res humanas regi arbitrantur. Unde et Magi de Oriente venerunt, Domini stellam se vidiisse dicentes, vel ex artis scientia, vel ex vaticinio Balaam Prophetæ sui, qui in Numeris dixerat: Orietur stella ex Jacob, et homo de Israel (Num. xxiv, 17). Isti igitur qui supputant menses, annosque dinumerant, et horarum momenta librantes, futurorum scientiam pollicentur, dicant tibi quid super te Dominus cogitaverit, illi quoque ta-*

centibus, quid venturum sit, Propheta respondit: *Ecce facti sunt quasi stipula, ignis devoravit eos; ut qui salutem illis promittebant, sua ignorarent supplicia: nec dubium quin, ardente urbe, habitatores ejus vorax flamma consumpserit. Quodque sequitur: Non sunt prunæ quibus calefant, nec focus ut sedeant ad eum, sic Hebræi edisserunt. Nullam habent caloris scientiam, nec illuminantem sensum, qui eorum tenebras possit discutere, et frigus erroris expellere. Pro quo nescio quid volentes Septuaginta transtulerunt: Habes carbones ignis, sedebis super eos: 554 hi erunt tibi in adjutorium; nisi forte possumus hoc dicere, quod multo utilior sit ignis et incendium Babylonis, quam fuerunt magi et Gazareni, astrologi et incantatores. Hic enim eos per pœnas atque supplicia ad pœnitentiam provocat; illi per errorem ducunt ad superbiam. Omnis labor ejus et negotiatores illius, quos magos intelligimus, hoc profecit, ut unusquisque sua erraret via; et ipse perditus salutem alteri non præberet. Interrogemus eos qui diversas asserunt esse naturas, utrum Babylon malæ naturæ sit, an bonæ? Si malæ dixerint, quod eos responsuros esse non dubium est, quomodo provocatur ad pœnitentiam, et dicitur ei: Sede compuncta, intra in tenebras, filia Chaldaeorum. Ac deinceps post enumerationem peccatorum et criminum, Habes carbones ignis, sedebis super eos: hi erunt tibi in adjutorium? Et quid sibi velit quod infertur juxta eosdem Septuaginta: Laborasti in commutatione ab adolescentia? Quæ est ista commutatio? Utique de bono in malum. Ex quo perspicuum est, natura bonos, voluntate malos fieri. Denique infertur: Homo in semetipso erravit, non natura, sed mentis arbitrio.*

(Cap. XLVIII.—Vers. 1 seqq.) *Audite hæc, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, et de aquis Juda exiitis: qui jurastis [Vulg. juratis] in nomine Domini, et Dei Israel recordamini, non in veritate neque in justitia. De civitate enim sancta vocati sunt: et super Dominum [Vulg. Deus] Israel constabiliti sunt: Dominus exercituum nomen ejus. Hæc Chaldaeis et Babylonis ventura prædixi, et necesse est quod per Prophetas meos locutus sum, rebus expleri. Tu autem, domus Jacob, et qui vocamini nomine Israel, et qui de aqua Juda exiitis, et cætera quæ sequuntur, audi attentius quæ dicturus sum. Et notandum quod nequaquam eos appellet Jacob, sed domum Jacob; nec Israel, qui hoc falso appellantur nomine, cum opus non habeant nominis. Et de aquis, inquit, Juda exiitis, σπηρατῶδες aquas vocans pro semine, ut nequaquam eos virtutum Patriarcharum filios ostenderet esse, sed carnium. Et recte aquas Juda appellavit, quia sola tunc in terra Judæa adhuc permanebat tribus; et semen David illo tempore 555*

^a Sic habent mss. ad Græcum exemplar ἀδυσίον ἀπὸ δὲ θύρας. Antea erat, quæ non prodesse tibi possunt.

^b Recole quæ supra annotavimus in c. xix, vers. 1.

^c Eodem sensu in Ambrosiano σπηρατῶδες, quod est, dignæ, verecunde, sive honeste.

— σπηρατῶδες aquas, etc. Hoc modo legi oportet ex

regium servabatur. *Qui, inquit, jurastis in nomine Domini, non ut honoretis Dominum; sed ut assumpto nomine faciatis injuriam, dum eum testem vestri vultis esse mendacii, et requiescitis in sancta civitate, et super Dominum Israel inultimini; ut jactetis habitatores vos esse urbis Jerusalem, et Domini sabaoth habere privilegium, cum cassa Jacob, Israel et urbis sanctæ, et Dei omnipotentis assumatis vocabula.*

(Vers. 3, 4 seqq.) *Priora ex tunc annuntiavi, et ex ore meo exierunt, et audita feci ea: repente operatus sum, et venerunt. Scivi enim quia durus es tu, et nervus ferreus cervix tua, et frons tua ænea. Prædixi tibi ex tunc: antequam venirent, indicavi tibi, ne forte diceres: idola mea fecerunt hæc, et sculptilia mea, constatilia mandaverunt ista. Quæ audisti, vix omnia vos autem non annuntias. Audita feci tibi nova ex tunc: et conservata quæ nescis: modo creata sunt, et non ex tunc: et ante diem, et non audisti ea, ne forte dicas: ecce cognovi ea. Neque audisti, neque cognovisti, neque ex tunc aperta est auris tua: scio enim, quia prævaricans prævaricaberis, et transgressorem ex ventre vocavi te. Propter nomen meum longe faciam furorem meum: et laude mea infrenabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum: elegi te in camino paupertatis. Propter me, propter me faciam, ut non blasphemem: et gloriam meam alteri non dabo. LXX: Priora adhuc annuntia: et de ore meo egressa sunt: et audium factum est: subito feci, et venerunt, scio quia durus es: et nervus ferreus collum tuum, et frons tua ænea: et annuntiavi tibi olim antequam venirent super te. Audium tibi feci: ne forte diceres, quia idola mihi fecerunt, sculptilia et constatilia mandaverunt mihi. Audistis omnia, et vos non cognovistis: sed audita tibi feci nova ea nunc quæ futura sunt. Et non dixisti, nunc sunt, et non olim: et non in prioribus diebus. Ne dicas etiam novi ea: neque nosti, neque scis, neque a principio aperui aures tuas. Scio enim quoniam prævaricans prævaricaberis: et iniquus adhuc ex utero vocaberis. Propter nomen meum ostendem tibi furorem meum: et gloriosa mea inferam super te, ut non te interficiam. Ecce vendidi te non propter argentum: erui autem te de fornace paupertatis: 556 propter me faciam, quia nomen meum polluitur; et gloriam meam alteri non dabo. Prædico tibi Baby'oniis a Medis Persisque superandos, et repente faciam quod minatus sum, ne cum venerint quæ prædicta sunt, vel deorum nutu quos colis, vel fortuito ea existimes accidisse. Nec jactis scientiam futurorum, sed ob incredulitatem tuam loquor, cujus cor incredulum et cervicem ferream, ac frontem æneam ab initio esse cognovi. Ecce audisti omnia quæ ventura sunt, et tamen celas silentio veritatem. Nec narro præterita quibus sæpe mea potentia comprobata est, quomodo eduxerim populum de Ægypto, Ægyptios in mari*

submerserim Rubro, terram repromissionis tradiderim, gentes vobis varias subjugarim. Sed nova quæ contra Babylonem factorus sum, nuntio, ut impudens oris tui mendacium confutetur, qui te asseris scire quæ nescis. Ab initio enim meorum prævaricator es mandatorum; et de ventre transgressorem vocavit te Deus, quando de Ægypto liberatus, quasi meo ventre conceptus es, et educatus, et eruditus. Caput bovis Ægypti desiderasti, dicens: *Hi sunt dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti.* Non igitur tuo merito, sed mea misericordia furorem meum distuli, ne penitus interires, et ob laudem nominis mei infrenabo te, ut me quasi jumentum et in frenis equus sequaris invitus. *Ecce excoxi te, id est, probavi, quomodo conflatur argentum.* Sive non in divitiis, sed in fornace paupertatis probare te volui. Ex quo ostenditur et divitiis et paupertate plerosque tentari, si aut illis male abutuntur, aut penuriam nequaquam virtute sustineant. Propter me ergo faciam, ne blasphemetur nomen meum in gentibus, et putent vos non mea ira, sed idolorum suorum auxilio esse superatos. Quodque infert, *gloriam meam alteri non dabo*, hoc significat, ne idola putentur oppressisse populum Dei. Vel certe cum dicit, *alteri non dabo*, ostendit se alteri jam dedisse, alteri enim ad distinctionem prioris dicitur. Plerique nostrorum, ut juxta LXX Interpretes pauca perscringam, de Christi adventu autumant prophetari, quod repente veniat insperatus, et durissimo populo sui demonstrat præsentiam; cui 557 nunquam Deus

C aures aperuerit, quia incrassatum fuerit cor ejus, et auribus suis graviter audierit. Siatinque et Dominus de utero virginali profusus est, transgressor et iniquus sit appellatus, quærens eum interficere. Quodque jungit: *Propter nomen meum ostendam tibi furorem meum, et gloriosa [Al. gloriam] mea inducam super te*, sensu abutitur Apostoli, sive apostolus Paulus (Rom. 1) de hoc loco sumit testimonium, ut reveletur ira Dei ad terrendos eos qui peccant, et postea conversis gloria præbentur: *Ecce, ait, vendidi te non in pecunia, sed vendidi in peccatis tuis, et erui te de fornace paupertatis.* Propter quod et Salomon (Prov. III) divitias et paupertatem habere non vult, sed tantum necessaria postulat, ne aut illis cleveat cor ejus in superbiam, aut in ista compellatur facere quod non vult, et Deum pressus inopia blasphemare. Unde et Apostolus: *Habentes, inquit, rictum et rictum, his contenti simus (1 Tim. VI, 8).*

(Vers. 12, 13 seqq.) *Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Ego ipse ego primus, et ego novissimus. Manus quoque mea fundavit terram, et dextera mea mensa est celos: ego occuri [Vulg. vocabo] eos, et stabunt simul. Congregamini omnes vos et audite: quis ex eis annuntiavit hæc? Dominus dilexit eum: facio voluntatem suam in Babylone et brachium suum in Chaldaeis. Ego ego locutus sum et vocavi eum: ad-*

^a In Vulg. sub interrogandi nota, *num annuntiasis?*

^b Sic Ambros. ms. Antea erat, *ob utilitatem.*

^c Unus Ambrosian., et inimicus pro iniquus.

dacti sum, et directus est via ejus. Accedite ad me, et audite hæc [Vulg. Aoc]: non a principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram. Et nunc Dominus Deus misit me, et spiritus ejus. LXX: Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Ego sum primus, et ego in sempiternum: et manus mea fundavit terram, et dextera mea firmavit caelum. Vocabo vos; et stabunt sicut: et congregabuntur omnes, et audient: Quis eis annuntiavit hæc? Diligens te, feci voluntatem tuam super Babylonem: ut auferrem semen Chaldaeorum. Ego locutus sum et ego vocavi. Adduxi eum et prosperam feci viam ejus. Adducite ad me, et audite hæc: Non a principio in abscondito locutus sum: quando factus, ibi eram. Et nunc Dominus Deus misit me, et spiritus ejus. Quibus ante jam dixerat: Audite hæc, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, et de aquis Juda existis, nunc ad eundem 558 loquitur, Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Multi enim vocati, et pauci electi (Matth. xxii). Unde non electus, quia necdum recuperant Salvatorem; sed vocatus nuncupat. Ego sum, inquit et tu, primus et novissimus, qui vivo, et sui mortuus (Apo. xii); ut vitam ad principium referas, novissimum ad finem, qui mortuus est. Qui se exinanivit formam servi accipiens, et factus est obediens Patri; humiliavit se ipsum usque ad mortem, et mortem crucis (Philip. ii). Manus mea fundavit terram. Unde et in Proverbiis loquitur: Dominus sapientia sua fundavit terram, et dextera illius mensa est (Prov. iii, 19), sive firmavit caelos vel caelum, ut LXX transtulerunt. Vocat autem eos, ut ejus pateant jus-ioni, et enarrent gloriam illius. Si autem caeli obediunt voluntati Domini, et suo currunt ordine: quid gloriatur terra et cinis (Ecclesi. x), et ignorat fragilitatem suam? Congregamini omnes vos, et audite, vel caeli, vel universa creatura, vel omnis multitudo Israel. Quæ sunt quæ jubentur audire? Quod Dominus dilexerit eum, laudabimus quia Cyrus Darioque significet, qui fecit voluntatem Domini contra Babylonem, et brachium suum exercuit in Chaldaeis. Et ipse locutus est et vocavit eum nomine suo, et adduxit eum, et directus est via ejus, ut nullus viribus ejus audiret resistere. Unde provocat eos ut accedant et audiant, et Domino predicente cognoscant venturum esse regem Per-arum atque Medorum, qui subruat Babylonem, auferatque Chaldaeos. Et ut hæc annuntiet, dicit se Propetam missum a Domino et spiritu ejus. Hoc juxta Hebræus et eorum opinionem. Cæterum juxta Symmachum, qui interpretatus est: Quis ei annuntiavit hæc? quem Dominus dilexit, qui fecit voluntatem ejus in Babylone: et juxta Septuaginta, ut auferat semen Chaldaeorum, ad Domini personam refertur: qui vere dilectus a Patre, et qui fecit omnium voluntatem Patris, et qui subvertit in Babylone, hoc est, in confusione hujus mundi omnem semen Chaldaeorum, qui demones interpretantur. Ipse locutus est, et audivit Filium, et adduxit illum, qui loquitur ad

credentes: Venite ad me: omnes qui laboratis et onerati estis (Matth. xi, 28). Et audite hæc quæ a principio in abscondito sum 559 locutus, hoc est per ænigmata et mysteria Prophetarum, quod cunctis retro generationibus fuerat ignoratum. Quando stebant omnia a Patre, ipse erat cum eo, qui adgaudebat, qui etiam nunc dicit: Ego qui semper eram cum Patre, et in Patre, et sine Patre numquam eram, etiam tunc loquor (Joh. xiv): et juxta fragilitatem carnis assumptæ dico, quod Dominus Deus miserit me, et spiritus ejus: brevique versiculo, Trinitatis nobis ostenditur sacramentum.

(Vers. 17, 18 seqq.) Hæc dicit Dominus, redemptor tuus sanctus Israel: Ego Dominus Deus tuus docens te stilia, gubernans te in via qua ambulas. Utinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua, et justitia tua sicut gurgites maris. Et fuisset sicut arena semen tuum, et stirps uteri tui ut lapilli ejus: non interissent, et non fuisset attritum nomen ejus a facie mea. Quia Israeli futura promisit, reddit causas quare ebs prius adixerit: quas si vitaverit, nequam similia patiar. Si, inquit, attendisses mandata mea: ut Septuaginta transtulerunt: vel certe optantis affectu, utinam attendisses mandata mea: quæ si fecisses; fuisset sicut flumina pax tua, et justitia tua sicut gurgites maris: abundantiam omnium rerum copiamque significans. Quodque sequitur: et fuisset quasi arena semen tuum, et stirps uteri tui ut lapilli ejus: videtur quidem permanere in populo Judæorum, qui usque in præsentem diem, instar vermiculorum pullulant filios et nepotes; sed quomodo hoc in re promissione accipiendum est, cum pacem justitiamque non habeant? Aut enim iratus est eis, aut placatus. Si iratus, quomodo semen ejus quotidie multiplicatur? Si placatus, quomodo servant, et pacem justitiamque non possident? Ex quo perspicuum est de Apostolico dici nunc semine, de quo et supra (Ad cap. i) legitur: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissetis. Quod quia illo tempore nequam videtur expletum, in Christi completur adventu: et ante faciem illius semen permanet Israelis.

(Vers. 20, 21, 22.) Egremini de Babylone, fugite a Chaldaeis: in voce exultationis annuntiate, auditum facite hoc, afferte illud usque ad extremum terræ, et dicite: Redemit Dominus 560 servum suum Jacob. Non siterunt in deserto cum educeret eos; aquam de petra produxit eis, et scidit petram, et fluxerunt aquæ. Non est pax impiis, dicit Dominus. Qui supra in eò loco, ubi scriptum est: Ego ego locutus sum, et vocari eum: adduxi eum, et directus est via ejus, super Cyro Darioque intelligunt, etiam hæc ad illius referunt tempora; quando egressus est populus de Babylone, et fugit de Chaldaeis; et redemptus est a Domino Deo suo. Hoc quoque quod dicitur: Non siterunt in deserto cum educeret eos, a quam de petra produxit eis; et scidit petram, et fluxerunt aquæ: licet se-

Antea erat sub interrogationis nota, numquid ad eundem, etc.

b Vid. quæ superius annotantur in c. XLIII, col.

caudum historiam apletum docere non valeant; neque enim sub Zorobabel et Ezra venerunt per desertum, et scissa petra praeiit eis aquas, quod de Aegypto exentibus accidisse narratur: tamen hyperbolice in similitudinem prioris felicitatis impleta testantur, quando per desertum nationum venerunt in Iudaeam, et de captivitate sunt liberati. Et ut sciamus, inquirunt, non esse de Christo, sed de Cyro prophetatum, jungitur: *Non est pax impiis, dicit Dominus: et esse sensum, Perfecta felicitas non erit nisi sub Christo, quod in ultimo tempore reservatur. Porro qui et verius et rectius haec referunt ad Salvatoris adventum (Inf. ad cap. LXI, 4), de quo dicitur: Annuntiare pauperibus misit me, praedicare captivis remissionem (Luc. iv, 18, 19), cohortationem esse intelligent eorum qui Evangelium annuntiant ipsius Domini Salvatoris, ut egrediamur de Babylone, il est, confusione istius mundi; et fugiamus Chaldaeos, de quibus crebro dictum est: Redemit enim Dominus servum suum Jacob pretiosissimo sanguine suo, et adduxit per desertum saeculi, et aquam scidit de petra. Super qua et Apostolus loquitur: Petra autem erat Christus (I Cor. x, 4). Scinditur autem sermo divinus, et in multas partes dividitur, ut quem totum suscipere non possumus, sumamus in partibus. Ac ne putaretur ista praedicatio dici omni semini Jacob, et non his tantum qui per Apostolos credituri sunt, infertur et jungitur: *Non est pax impiis, dicit Dominus: illis videlicet qui in errore prietino permanserunt; qui non meruerunt bibere de petra.* Cujus ut nove loquar, latus lancea **561** vulneratum, aquis fluxit et sanguine (Joan. i), baptismum nobis et martyrium dedicans.*

(Cap. XLIX. — Vers. 1 seqq.) *Audite, insulae, et attendite populi de longe: Dominus ab utero vocavit me, de ventre matris meae recordatus est nominis mei. Et posuit os meum quasi gladium acutum: in umbra manus suae protexit me. Et posuit me sicut sagittam electam: in pharetra sua abscondit me; et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel, quia in te glorior [Al. glorificabor]. Et ego dixi: In vacuum laboravi, sine causa et vane fortitudinem meam consumpsi: ergo iudicium meum cum Domino, et opus meum cum Deo meo. LXX: Audite me, insulae, et attendite gentes. Post multum tempus stabit, dicit Dominus. De ventre vocavit me, et ex utero matris meae vocavit nomen meum. Et posuit os meum quasi gladium acutum, et sub protectione manus suae abscondit me. Posuit me quasi sagittam electam, et in pharetra sua abscondit me. Et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel: et in te glorificabor. Et ego dixi sine causa laboravi, in vanum, et in nihili dedi fortitudinem meam. Propterea iudicium meum apud Dominum, et labor meus coram Deo meo. Scio et haec et inferiora quae dicturi sumus, ad unius capituli scientiam seu intelligentiam pertinere, et*

519, not. Nox pro *audis* *Filium* in antiquiss. Ambrosian. est, *vocavi te*.

^a Glossator codicis Ambrosian., *quam et sanguinem lateris Domini baptismum, martyriumque indicasse, etc.*

A omnia ex persona Christi debere accipi. Sed nota simul omnia proponendo, lectoris onerare sensum; et quod per partes facilius dici potest, magnitudine sui confundere. Unde et utramque editionem possi: ut quod in altera videtur obscurum, alterius lectione reseretur. Post vocationem ergo reliquiarum Israel, et abjectionem in incredulitate populi permanentis, de quibus dixerat: *Non est pax impiis, dicit Dominus (Isai. XLVIII, 22)*, transit ad Ecclesias de gentibus congregatas, et eis sub insularum nomine loquitur. Quae ita persecutorum insidiis, quasi maris fluctibus patent, et ex omni parte saviente naufragio, tunduntur potius quam moventur. Ac ne quis pntet violentam esse expositionem nostram, et non ad gentes pertinere quod dicitur, sed ad Synagogas populi Iudaeorum, sequitur: *Et attendite populi, sive gentes de longe*, hoc est ab extremis finibus terrae. Vel ut Septuaginta transtulerunt, *post tempus multum stabit*, hoc est, non hoc tempore quo dicuntur; sed post multa fient tempora. *Dominus, inquit, 562 ab utero vocavit me, et de ventre matris meae recordatus est nominis mei.* Quod nunc interim audientibus videtur obscurum, postea autem cunctis gentibus notum fiet, quando Gabriel Joseph de partu dixerit virginali: *Et vocabis nomen ejus Jesum: ipse enim salvum faciet populum suum (Matth. i, 21)*: Posuit quoque os ejus quasi gladium acutum, ut spiritu oris sui interficiat impium. De quo gladio et ipse in Evangelio loquitur: *Non veni pacem mittere super terram, sed gladium*, malos a bonis separans: *Veni enim dividere hominem contra patrem suum, et filium contra matrem suam, et nurum contra socrum suum (Matth. x, 34, 35)*. Et *in umbra, inquit, manus suae protexit me*, ut carnis vilitas, divinitatis potentia tegretur, Angelo ad Virginem nuntiante: *Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obrumbrabit tibi (Luc. i, 35)*. Posuit, inquit, *me sicut sagittam electam, in pharetra sua abscondit me.* Quando dicit, sagittam electam, ostendit Deum habere sagittas plurimas, sed non electas: quae sagittae Prophetae sunt et Apostoli, qui in toto orbe discurrunt. De quibus et in alio loco canitur: *Sagittae tuae acutae, potentissime; populi sub te cadent (Ps. XLIV, 6)*; et iterum: *Sagittae potentis acutae cum carbonibus desolatoris (Psal. CLIX, 41)*. Christus autem de multis sagittis et filiis plurimis, una sagitta electa, et Filius Unigenitus est: quam in pharetra sua abscondit, id est, in humano corpore, ut habitaret in eo plenitudo divinitatis corporaliter. Raraque est credentium fides: cui et supra (Cap. XLV, 15) dicitur: *Tu es Deus absconditus, et nesciebamus.* Qua sagitta et sponsa vulnus accipiens loquitur in Cantico Canticorum: *Vulnerata charitate ego sum. Et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel: quia in te glorificabor (Cant. iv, 9)*. Servus, quia cum in forma Dei esset,

^b Antea erat, *glorior*. Verum mss. juxta Grammaticum *ἐνδοξάζομαι* tum hic, cum in superiori quoque versione preferunt *glorificabor*, quemadmodum et ex subnexa expositione Hieronymum legisse colligitur.

formam servi est dignatus assumere (*Philipp. ii*), et Israel, quia natus est de semine Judæorum. Quodque de nullo alio servorum intelligi potest, jungitur : Quia in te glorior [*Al. glorificabor*]. Dicit enim et ipse in Evangelio, *Pater, glorifica nomen tuum* (*Joan. xii, 28*). Qui in psalmo loquitur ad Filium : *Exurge, gloria mea, et exurge, psalterium et cithara* (*Ps. lvi, 9*), id est, omnium virtutum chorus. Dicente autem mihi Patre ista quæ retuli, ego respondi ei : Quomodo in me glorificatus es, Pater, quia in vacuum laboravi, et magnam partem populi Judæorum **563** ad te revocare non potui ? Hæc autem universa dicuntur, ut liberum hominis ^a monstraret arbitrium. Dei enim vocare est, et nostrum credere : nec statim si nos non credimus, ^b impossibilis Deus est ; sed potentiam suam nostro arbitrio derelinquit ut justii voluntas præmium consequatur. Quia ergo noluerunt per me in te credere, judicium meum apud te est, quod omnia fecerim quæ eis facere debui, dicens in Evangelio : *Ego te glorificavi super terram, opere completo quod dedisti mihi ut facerem* (*Joan. xvii, 4*); et iterum : *Manifestavi nomen tuum hominibus*. Et opus meum sive labor et dolor meus (hoc enim significat *κόπος*) in conspectu tuo est. Flevit enim et in Evangelio Jerusalem (*Luc. xix*), et in psalmo ob incredulorum multitudinem, quodammodo frustra passum se esse dicit : *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem* (*Ps. xxix, 10*) ? Et juxta Hebraicum pendens in cruce loquitur : *Longe a salute mea, verba c lamentationum mearum* (*Ps. xxi, 4*).

(*Vers. 5, 6 seqq.*) *Et nunc dicit Dominus, formans me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel non congregabitur : et glorificatus sum in oculis Domini, et Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit : parum est, ut sis mihi servus ad suscitandum tribus Jacob, et sæces Israel convertendas. Dedi [*Vulg. Ecce dedi*] te in lucem gentium ; ut sis salus mea usque ad extremum terræ. LXX : Et nunc sic dicit Dominus qui formavit me ex utero servum sibi, ut congregarem Jacob ad eum et Israel : congregabor ei : glorificabor coram Domino et Deus meus erit fortitudo mea. Et dixit mihi : Magnum tibi est ut voceris puer meus, et suscites tribus Jacob, et disper-*

^a In Ambrosianis, *monstraretur arbitrium : veteres editi. monstraretur.*

^b Active Impossibilis hoc loco pro impotens sumitur, non passiva significatione. Quomodo vero Deus et possit facere omnia, et tamen potentiam suam nostro arbitrio derelinquat, consentiens Hieronymo Augustinus explicat lib. de Spiritu et Lit. c. 33, n. 88, cum scribit *velle Deum omnes homines salvos fieri, non sic tamen ut eis adimat liberum arbitrium. Et Infideles... contra voluntatem Dei facere cum ejus Evangelio non credunt, experturi in supplicis potestatem ejus, cuius in donis misericordiam contempserunt.* Hinc arguas omnipotentem Gratia operationem illam ab Hieronymo non probari, qualem ultimis hæc temporibus Quesnellius sibi fugit, quæ cogat voluntatem ad opus bonum ad quod sciendum dat posse : et quæ omnipotentia, ut vult ille, ita est de Gratia cujuscumque essentia, ut nulla esse Gratia possit quin efficax sit. Non itaque omnipotentiam Dei Hieronymus negat, neque *ἀπλῆς*, neque respectu ha-

Abem Israel convertas. Ecce posui in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis salus usque ad extremum terræ. Dicente me, In vacuum laboravi, sine causa et vans fortitudinem meam consumpsi : quia Judæi credere noluerunt, et judicium meum cum Domino est ; et opus meum, quod, illo ^d juvante, implevi, cum Domino : respondit mihi Dominus, qui me formavit ex utero servum sibi. Ex quo ostendit eum appellari servum, qui sit formatus ex utero. Qui et in psalmo dicit : De ventre matris meæ Deus meus es tu (*Ps. xi, 10*). Quid ergo Dominus dicit ei ? Ut reduceret Jacob ad eum qui aberraverat, qui, deserto Creatore, idolis serviebat. Unde et ipse loquitur ad discipulos : *In viam gentium ne ieritis. et in civitates Samaritanorum ne ieritis ; sed ite magis ad oves perditas domus Israel* (*Math. x, 5*); et in alio loco : *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* (*Math. xv, 24*). Hæc igitur voluntas Patris fuit, ut pessimi vinitores missum susceperent Filium, et fructus vineæ redderent, qui interfecerunt eum dicentes. *Venite, occidamus illum, et nostra erit hæreditas* (*Math. xxi, 38*); et hoc est quod nunc dicit : *Et Israel non congregabitur*, id est non revertetur ad Dominum. Satisque miror quomodo vulgata editio, fortissimum contra Judæorum perfidiam testimonium alia interpretatione subverterit, dicens : *Congregabor et glorificabor coram Domino : cum Theodotio et Symmachus nostræ interpretationi congruant.* De Aquila autem non miror, quod homo eruditissimus linguæ Hebraicæ, et verbum de verbo exprimens, in hoc loco aut simularit imperitiam, aut Pharisæorum perversa expositione decipit sit, qui interpretari voluit, *et Israel ei congregabitur*, hoc est, Deo. Cum verbum Hebraicum *לָךְ* in hoc loco non scribatur per LAMED et VAV (*ו'ך*) : quod si esset, significaret, ei vel illi : sed per LAMED et ALEPH (*א'ך*) ^e quod proprie, non sonat. Quia igitur non est reductus Jacob ad Deum, nec Israel congregatus : propterea Filius loquitur illis non credentibus : *glorificatus sum in oculis Domini. In me enim omnis mundus credit : et Deus meus factus est 565 fortitudo mea, qui et consolatus est me tristem super abiectione populi*

D bito ad cor hominum, si velit.

^e *Verba lamentationum mearum.* In Psalterio suo Hebraico, sive ex Hebraica veritate converso legit hoc modo, *longe a salute mea verba rugitus mei. Quæ verba eundem sensum retinent.* MARTIAN. — Pseudohieron. in hunc Psalmi locum : *longe a salute mea verba delictorum meorum. Aquila hunc locum sic interpretatus est, Longe a salute mea verba gemitus mei. Symmachus, verba gemituum meorum. Quinta et sexta Editio : verba clamoris mei.* Et sane haud occurrit in Latinis codicibus, qui legerit lamentationes.

^d Ambrosiani codd., *quod illo jubente compleri cum Domino meo ; et respondit, etc.*

^e Et vero in hodiernis quoque Hebræis exemplaribus *א'ך*, non scribitur circillo superimposito ei ad marg *ו'ך*, lege ei. Sicque olim Chaldaicus paraphrastes legit. Neque adeo putandus est Aquila lectionem temere in Christianorum odium immutasse.

magi; et dixit mihi: *Parum est si servus mihi ad suscitandas tribus Jacob, quæ suo vitio corruerunt; et ad facies, sive reliquias Israel convertendas.* Hoc enim verbum Hebraicum *mesum* (משום) sonat. Pro illis enim dedi te in lucem omnium gentium, ut illumines universum mundum, et salutem meam, per quam omnes salvi sunt, usque ad extrema terram facias pervenire. Illud autem quod in Septuaginta legitur, *congregabor, et glorificabor coram Domino*, sic intelligi potest, ut congregatus sit Dominus cum credentibus. Quodque sequitur: *Dixit mihi: Magnum tibi est ut voceris puer meus, magnum referimus ad hominem et ad puerum, qui comparatione Dei parvus est.*

(Vers. 7.) *Hæc dicit Dominus redemptor Israel Sanctus ejus ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad servum dominorum. Reges videbunt, et consurgent principes, et adorabunt propter Dominum, quia fidelis est; et Sanctum Israel qui elegit te.* LXX: *Sic dicit Dominus qui eruit te Deus Israel. Sanctificate enim qui despicit animam, qui abominationi est gentium, a qui servus est principum. Reges videbunt eum, et consurgent principes, et adorabunt eum propter Dominum: quia fidelis est Sanctus Israel, et elegit te.*

Pro eo quod nos diximus: *ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad servum dominorum*, Theodotio tenuit: *ei qui despicit animam, qui abominationi est genti, qui servus est principum*: quod manifesta Christi personæ convenit. Ipse enim bonus pastor posuit animam suam pro ovibus suis (Joan. x), et contempsit eam, qui abominationi est genti Judæorum, cui ter per singulos dies sub nomine Nazarenorum maledicunt in synagogis suis. Qui servus fuit principum, et tam humilis ut staret ante Annam et Caiphan; et crucifigendus Pilato et Herodi mitteretur. Cui interpretationi Aquila consensit, et ex parte Septuaginta, licet in eo mutaverint sensum, et extenuaverint, quod pro gente, gentes; et pro servo, servos interpretati sunt. Alii vero hoc dici arbitrantur ad gentem Judæorum, quæ contempsit animam suam, et abominationi est universo mundo; et servit principibus, de quibus scriptum est: **566** *Qui devorant plebem suam sicut cibum panis* (Ps. xiii, 4). Sed melius super Christo interpretatio. Quæ igitur Pater, redemptor quondam et Sanctus Israel, ad filium loquitur? Reges videbunt et consurgent principes, et adorabunt, quando venerit in gloria Patris cum Angelis suis, et sederit in throno gloriæ suæ, judicans vivos et mortuos: tunc omnes adorabunt eum propter Dominum Patrem suum, qui elegit eum. Sive ita intelligendum: Reges quorum cor in manu Dei est, et Ecclesiam Dei principes, adorabunt te: *quia fidelis est Dominus, Sanctus Israel qui elegit te.* Hæc autem omnia ad eum refert, qui contempsit animam suam, qui abominatur a gente, qui servus est principum.

^a Duobus tantum verbis, *servorum principum*. Victorius habet ex Græco, τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων.

^b Vitiose erat antea quæ. Emendant mss., quod.

^c Unus Ambrosian. interserit, *quia fidelis est.*

(Vers. 8 et seq.) *Hæc dicit Dominus: In tempore placito exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tui. Et servavi te, et dedi te in fœdus populi, ut vacillatores terram, et possideres hereditates dissipatas: ut disces hæc qui vincit sunt: Exite; et hic qui in tenebris: Revelamini. In viis [Vulg. super vias] pascentur, et in omnibus planis pasqua eorum. Non esurient, neque sument, et non perciet eos æstus et sol: quia miserator carum reges eos, et ad fontes aquarum d'parabit eos.*

Et ponam omnes montes meos in viam, et semitæ meæ exaltabuntur. Ecce isti de longe venient, et ecce illi ab Aquilone et mari, et isti de terra Australi. Laudate, cæli, et exulta, terra: jubilate, montes, laudem, quia consolatus est Dominus populum suum, et pauperum suorum miserabitur. LXX: *Sic dicit Dominus: Tempore opportuno exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tui. Et plasravi te, et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et possideres hereditates desertas. Dicesque his qui in vinculis sunt, Exite, et qui in tenebris, Revelamini: in omnibus viis pascentur, et in omnibus semitis pasqua eorum. Non esuriant, neque sument, neque perciet eos æstus neque sol; sed qui miseretur eorum, consolabitur eos, et per fontes aquarum ducet illos. Ponamque omnem montem in viam, et omnem semitam in pasqua eis. Ecce isti de longe venient, isti ab Aquilone et mari: alii autem de terra Persarum. Latitanti, cæli, et exultet terra, erumpant montes latitanti: quia misertus est Deus populi sui: et humiles populi qui consolatus est. Hoc testimonio Apostolus Paulus in secunda **567** Epistola ad Corinthis usus est. dicens: *Tempore opportuno exaudivi te: et in die salutis auxiliatus sum tui. Ecce nunc tempus acceptabile, etc.* (I Cor. vi, 2) Si ergo vis electiois ad primi adventus refert intelligentiam quæ dicuntur, et nos sequamur expositionis ejus vestigia, et instar parvulorum, super adumbratas lineas præceptoris, litteras imprimamus. Tempus placitum et opportunum, et dies salutis, passio Salvatoris est et resurrectio, quando orabat in cruce: *Deus Deus meus, quare me dereliquisti* (Matth. xxvii, 46)? Et servavit eum, sive plasravit, morte superata, deditque in fœdus populi Judæorum, his videlicet qui ex illis credere voluerunt: ut suscitaret terram, quæ in idololatriæ jacebat erroribus, et possideret hereditates dissipatas, sive desertas, quæ habitatorum non habebat Deum, et diceret his qui erant in vinculis, *exite*, qui peccatorum vinculis stringebantur, quia *sunibus peccatorum suorum unguisquisque constringitur* (Prov. v); et qui erant in tenebris, *revelamini*. Qui sedebant in tenebris, et in umbra mortis, et lucem videre non poterant. Qui postquam conversi fuerint, et clarum Christi lumen aspexerint, pascentur in viis et in semitis sanctarum Scripturarum, et dicent: *Dominus pascat me, et nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocavit: super**

^d Facile assentiat Victorio, emendant *portabit* ex Hebræo מִשְׁכָּן. Græco ἄγει, multisque Latinis libellorum mss. codicibus. Hieronymiani tamen *potabit* constanter præferunt.

aquas refectionis educavit me (Ps. xxxi, 3). Qui autem in istius modi viis atque semitis pastus fuerit et nutritus, nec esuriat, nec sitiet, neque calorem sentiat solis: et implebitur de illo quod scriptum est: *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem* (Ps. cxx, 6). Ut nec adversa nec prospera hujus sæculi sentiat. Siquidem misericors et miserator Dominus, ipse complabitur et reget eos, et deducet ad fontes aquarum. Sive ^a portabit illos ad fontes, de quibus scriptum est: *Benedicite Domino de fontibus Israel* (Ps. lxxvii, 27). Et in alio loco: *Haurite aquas de fontibus Salvatoris* (Isa. xli, 3). Hi fontes in vetesti Testamento, et novo sunt. Omniaque offendicula quæ credendum poterant impedire grossus, Dominus eis vertet in planum, et excelsa humiliabit, atque humilia sublimabit, ut iter planum habeant atque campestre. Qui sint autem isti quibus præparetur via, ponit manifestius: *Ecco isti de longe venient: et ecce illi ab Aquilone* 568 ^o *mari, et isti de terra Australi*. Quatuor plagas orbis ostendens, Orientem et Septentrionem, Occidentem et Meridiem, pro Oriente, longe posuit: pro Australi plaga, in Hebræo legitur ארץ (ארץ) quod LXX Persarum interpretati sunt. Ceteri ita ut in Hebræo legitur expresserunt sinim, quod nos interpretati sumus ab Australi [Al. Austro]: illud suspicantes quod mons Sinai in Australi parte positus sit, juxta Abacuc Prophetam: *Deus ab Austro veniet: et sanctus de monte Pharan umbroso et condense* (Abac. iii). Si autem sinim, ut LXX transtulerunt, Persas intelligimus, qui ad Orientem siti sunt, illud quod supra dicitur: *Ecco isti de longe venient*, ad Austrum referre poterimus. Præcipiturque cælis et terræ, vel his virtutibus quæ in cælo morantur et terra, vel Angelis et hominibus, ut Dei concinant laudes. Et qui in excelso virtutum positi sunt, mentis lætitiâ jubilo et exultatione testantur. *Quis consolatus est Dominus populum suum*, eos qui ex Judæis credere voluerunt. Et pauperum humiliumque suorum misertus est: sive omnis populi sui, qui de Oriente et Occidente, Aquilone et Austro ad eum vocatus est, non habens Legem nec Prophetas, nec divitias spirituales: sed desertus, pauper et humilis, cunctis dæmonibus subjacebat.

(Vers. 14 seqq.) *Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei. Numquid oblitiscit* D *potesit mulier infantem suum, ut non misceatur filio utero sui? Et si illa oblitâ fuerit, ego [Vulg. addit tamen] non oblitiscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te: muri tui coram oculis meis semper. Venerunt structores tui: et qui te destruxerant et dissipaverant, exhibent a te. Leva in circuitu oculos tuos, et vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Viro ego, dicit Dominus: quia omnibus his velut ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos quasi sponsa, quia deserta tua et solitudines tuæ, et terra ruinæ tuæ nunc*

A *angusto erunt præ habitatoribus, et longe fugabuntur qui absorbent te. Adhuc dicent in auribus tuis, filii [Al. filii] sterilitatis tuæ: Angustus est mihi locus, fac spatium mihi, ut habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis et non pariens, transmigrata et captiva: et istos quis nutrit? Ego destituta et sola: et 569 isti ubi erant? LXX: Dixit autem Sion: Dereliquit me Dominus, et Deus oblitus est mei. Numquid oblitiscetur mulier parvuli sui, ut non misceatur parvus utero sui? Sin autem et horum oblita fuerit mulier: sed ego non oblitiscar tui, dicit Dominus. Ecce super manus meas depinxi muros tuos: et caram me es semper. Citoque edificaberis, a quibus destructa fueras: et qui te dissipaverant, egredientur ex te. Leva in circuitu oculos tuos, et vide: omnes isti congregati sunt, venerunt ad te. Vivo ego, dicit Dominus: quia omnibus his quasi ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos quasi inanis sponsam: quoniam deserta tua, et quæ dissipata, et quæ corruperunt. Nunc angusti erunt præ habitatoribus: et longe fient a te qui te humiliaverunt. Dicent enim in auribus tuis, filii tui, quos perdidisti: Angustus mihi locus est: fac mihi lacum ut habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego autem absque liberis et vidua, et istos quis nutrit? Ego derelicta sum sola, et isti ubi erant? Jerusalem et Sion quatuor modis in Scripturis sanctis debere intelligi, sæpe memoravimus. Uno, juxta Judæos, quam plangit Dominus in Evangelio, *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidit Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt* (Matth. xxiii, 37). Et in alio loco: *Cum videritis circumdari ab exercitu Jerusalem tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus* (Luc. xxi, 20). Secundo, Sanctorum est congregatio, qui in pace Domini et in virtutum specula constituti, recte appellantur Sion, de qua dicitur: *Fundamenta ejus in montibus sanctis: diligit Dominus portas Sion, super omnia tabernacula Jacob* (Ps. lxxxvi, 1). Neque enim fundamenta Judaicæ Sion, quam videmus esse destructam, a Domino sunt dilecta, aut quod a Domino dilectum est, destrui potuit. Tertio appellatur Jerusalem multitudo Angelorum, Dominationum, et Potestatum, et omne quod in Dei ministerio constitutum est. De qua Jerusalem et Apostolus loquebatur: *Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum* (Galat. iv, 26). Et in alio loco: *Sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem* (Hebr. xii, 22). Quarto appellatur Jerusalem quam Judæi et nostri Judaizantes 570 juxta Apocalypsim Joannis, quam non intelligunt, putant auream atque gemmatam de cælestibus ponendam (Apoc. xxi), cujus terminos et infinitam latitudinem etiam in Ezechielis ultima parte ^d describi. Quæ cum ita se habeant, nunc diligentius intuendum est, quæ ex quatuor dixerit*

est ubi, si ut duo verba legas *in e, pho i*, et utrumque significat.

^d Olim erat descripsi: quoniam Tillemontius addita hæc ab Hieronymo putavit, cum post annum

^a Ambrosian., sive portabit illos, etc.

^b Vulg., destruentes te et dissipantes, a te erunt.

^c Vulg. hic non habet, sed Hebræum *יבנה* quod

Sion, *Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei.* Nec dubium est, quin congregatio Sanctorum, quæ prior fuerat in Judæis, et a Domino derelicta est, ista commemoret, et voce lacrymabili conqueratur se esse desertam, et Domini auxilio destitutam. Cui respondit Deus, naturali utens similitudine: Si potest fieri, ut mater sui obliuiscatur infantis, et ad partum viscerum suorum non flectatur misericordia, et ego obliuiscar tui. Plus aliquid dicam: etsi illa oblita fuerit, vivens mentis duritia jura naturæ; ego tamen non obliuiscar creaturam meam, et Sanctorum animas semper in meo corde retinebo. Scito enim tu, quæ te penitus arbitraris derelictam, in meis descriptam esse manibus atque delectam; et muros tuos coram oculis meis jugiter permansere. Ex quo discimus, nequaquam Jerusalem in Palæstina regione querendam, quæ totius provincie determinata est, et: *saxis [Al. saxeis] montibus asperatur, et penuriam patitur sitis, ita ut coelestibus utatur pluvii, et raritatem fontium cisternarum exstruktionem soletur; sed in Dei manibus, ad quam dicitur: Festinaverunt structores tui. Sive juxta LXX: Cito edificaberis a quibus destructa fueras. A Judæis enim destructa, a Judæis ædificata est. Quæ ob culpam Scribarum Pharisæorumque deserta, ad prædicationem Apostolorum Christi congregata est tam de Judæis, quam de gentibus. Sequitur: Et qui te destruxerant et dissipaverant, egredientur ex te: doctores pessimi; ut nequaquam mandata et traditiones sequaris hominum (Matth. xv), sed legem Dei. Diciturque ad eam, ut elevet oculos suos in circuitu, et videat filios qui ei fuerant congregati. De quibus et Dominus loquebatur: Levate oculos vestros, et videte quia jam alba sunt segetes ad metendum (Joan. iv, 35). Et ut securos nos faciat: Vivo ego, inquit Dominus (quod juxta vetus Testamentum, 571 jurandi dicitur consuetudine), quia omnibus his velut ornameto vestieris, et circumdabis tibi eos, quasi sponsa circumdat monile sibi. Felix qui tanti meriti est, tantæque virtutis, ut ornamentum dicatur Ecclesie. Puto autem has diversas significari gratias spirituales, per quas sponsæ ornatur ambitio. De qua et in quadragesimo quarto psalmo canitur: *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate (Ps. XLIV, 10).* Quæ enim prius deserta fuerant, et dilapsæ in solitudines et ruinas, adveniente Christi Evangelio, instaurabuntur et tantam habebunt habitatorum multitudinem, ut eos capere non possint. Ita dumtaxat, ut persecutores fugentur procul, vel hi de quibus supra diximus: *Qui destruebant te, et dissipabant, exibunt a te.* Filiique sterilitatis tuæ quos putabas te penitus perdidisse, et illis [Al. ab illis] te esse viduatam, dicent in auribus tuis: *Angustus mihi est locus in synagoga, fac mihi spatium in Ecclesiis, ut habitem latius, ut non comprimar blasphemis Judæorum, ut totum orbem tua**

415, expleto jam in Ezechielem Commentario hocce opus suum relegerat. Quod si minus prophetur, restribendum, *Ezechielem in ultima parte descripsit.* Nunc

mecum capiat latitudo. Tu autem lætitiæ magnitudinem non valens ore proferre, in tuo corde tacita cogitabis, et dices: *Quis mihi istos genuit? Ego eram sterilis et vidua, deserta atque captiva in populo Judæorum, filios habere dolebam, multo tempore non pepereram. Post Aggæum et Zachariam et Malachiam, nullos alios Prophetas usque ad Joannem Baptistam videram; et quomodo quæ fueram sola, et viri auxilio destituta, tantos filios habere nunc cepti? Ut autem sciamus super petram et fundamentum Christi ex utroque populo ædificari Sion, ad credentes Paulus loquitur: *Ædificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum ipso summo lapide angulari, qui est Jesus Christus. (Ephes. ii, 20.)* Ex quo perspicuum est, unum esse fundamentum Apostolorum et Prophetarum, Dominum nostrum Jesum Christum.*

(Vers. 23, 25.) *Hæc dicit Dominus Deus: Ecce levo [Vulg. levabo] ad gentes manum meam, et ad populos exaltabo signum meum: et afferent filios tuos in ulnis, et filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutricii tui, et reginæ nutrices tuæ. Vultu in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent: et scies quia ego 572 Dominus, super quo non confundentur qui expectant eum. LXX: Sic dixit Dominus Deus: Ecce levo super gentes manum meam, et super insulas levabo signum meum, et adducent filios tuos in sinu, et filias tuas in humeris portabunt. Et erunt reges nutricii tui: et principes feminae nutrices tuæ: super faciem terræ adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent; et scies quia ego Dominus, et non confundentur qui expectant me. Ad id quod Ecclesia dixerat: *Ego sterilis atque captiva, istos quia genuit mihi? Ego destituta et sola, et isti ubi hic erant?* respondit Dominus: *Miraris cur ista sint facta? Nequaquam miraberis cum audieris, quia ego ad gentes levaverim manum meam. De qua et Sanctus loquitur: Tu formasti me, et posuisti super me manum tuam (Ps. cxxxviii, 4).* Et ipso Salvator: *Nemo potest rapere de manu Patris mei (Joan. x, 29).* Et Apostolus Petrus: *Humiliamini sub potenti manu Dei, ut eos exaltet in tempore visitationis (I Petr. v, 6).* Ista manus ad gentes levata, ipsa est de qua hic idem Propheta loquitur: *Erit radix Jesse, qui exsurget, ut princeps sit gentium: in ipsum gentes sperabunt (Isa. xi, 10).* Nec solum manum suam levabit ad gentes; sed et signum suum exaltabit in populis. Haud dubium quin vexillum crucis, ut impleatur illud quod scriptum est: *Laudibus ejus plena est terra. Et iterum: In omni terra admirabile nomen ejus (Ps. viii, 1).* Tunc afferent in ulnis, sive in sinu filios Sion, et filias ejus portabunt in humeris. Qualis fuit et Lazarus, omnesque sancti qui requiescant in sinu Abraham (Luc. xvi), et animæ credentium, ad quas Paulus Apostolus loquebatur: *Lactis vos potavi (I Cor. iii, 2).* Et alibi:*

restitutam a Martiana. lectionem mss. quoque nostri confirmant, et sensus rectissimus probat.

Pilloli mei quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. iv, 19). Et in alio loco: Quasi nutrix foveat filios suos: sic desiderantes vos, cupimus impartire vobis non solum Evangelium Christi, sed et animas nostras (I Thess. ii, 8). Alioquin ridiculum est more Judaico grandævos filios et filias in ulnis humerisque portari. Reges autem nutricii, et reginæ principesque nutrices, manifeste Apostolos et Apostolicos ostendunt viros: qualis fuit et Abraham, ad quem dicitur: *Rex a Deo tu in nobis es (Gen. xxiii, 6)*; et quorum cor in manu Dei est (*Prov. xxi*): qui dicunt credentibus: *Quasi modo nati parvuli, rationabiles, et absque dolo lac desiderate (I Petr. ii, 2).* Princeps quoque, id est, ἄρχουσα, quod Saræ nomen **573** sonat: et reginæ, sive regina, de qua in quadragesimo quarto psalmo canitur: *Astitit regina a dextris tuis in restibus deaurato*, quotidie Christi nutrit parvulos, et ad perfectam ducit ætatem: omnisque ætas, sexus, et dignitas, ^b adorabunt Sion propter eum qui habitat in ea. Si enim caput Ecclesiæ Christus est, caput adoratur in corpore. Et si ad quosdam dicitur: *Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorare scabellum pedum ejus* (non quo scabellum adorandum sit; sed quo majestas pedum illius indicetur), cur non adoretur Ecclesiæ quæ totum Christi corpus amplectitur, ut impleatur illud quod scriptum est in Sophonia: *Adorabunt eum c singuli de loco: omnes insulas gentium (Sophon. ii, 11)*, ut nequaquam more Judaico tribus per annum vicibus veniant in Jerusalem: sed in loco suo adorantes Dominum, possideant Jerusalem. Quodque sequitur: *et pulverem pedum tuorum lingent*, hoc significat, quod reges et principes, quidquid in pedibus Ecclesiæ, terreni operis adhæserit, suo sermone tergant atque delingant. Unde et Apostolis præcipitur, ut excutiant pulverem pedum suorum. Et ad Petrum dicitur, quod qui semel lotus sit, non habeat necesse nisi pedes lavare. (*Math. x; Joan. xiii*). Per quæ omnia discit Ecclesia, non esse alium Dominum præter eum, quem qui expectaverint, æternam gloriam possidebunt.

(Vers. 24 seqq.) *Numquid tolletur a forti præda? aut quod captum fuerit a robusto, salvum esse poterit? Quia hæc dicit Dominus: Equidem et captivitas a forti tolletur: et quod ablatum fuerit a robusto, salvabitur. Eos vero qui judicaverunt te, ego judicabo: et filios tuos ego salvabo. Et cibabo hostes tuos carni-* **D**
bus suis, et quasi musto sanguine suo inebriabuntur: et sciet omnis caro, quia ego Dominus salvans te, et redemptor tuus fortis Jacob. LXX: Numquid accipiet quis a gigante spolia? Et si captivum duxerit quis inique, salvabitur. Sic dicit Dominus: Si quis ceperit gigantem, accipiet spolia, et accipiens a forti salvabitur. Ego autem judicium meum judicabo. Et ego filios

^a Antea corrupte erat, a Deo tuo pro tu: quod mas. præferunt et Græcos textus.

^b Unus Ambrosian., intrabunt pro adorabunt.

^c Idem pressius Græco, adorabunt eum vir de loco suo, omnes, etc.

^d Rursus idem cum Græco, et adjutor sum forti-

meos eruum, et comedent qui tribulaverunt te, carnes suas, et bibent quasi vinum novum sanguinem suum, et inebriabuntur: et sciet omnis caro quia ego Dominus qui erui te, ^d et adjutorium fortitudinis Jacob.

574 Dominus noster atque Salvator, qui prius locutus fuerat per Isaiam, ipse in Evangelio eundem sensum repetit: quomodo potest aliquis intrare in domum fortis, et vasa ejus diripere, nisi primum ligaverit fortem, et tunc domum ejus diripiet (*Marc. iii*)? Fortis et gigas, diabolus est, qui omnes gentes suo subjugarat imperio, audens dicere Salvatori: *Hæc omnia mihi tradita sunt, et dabo tibi ea, si procidens adoraveris me (Math. iv, 9).* Mundus enim in maligno positus est (*I Joan. v*), quem nullus justorum vincere potuit: nec juxta Amos, prædam de ore leonis auferre (*Amos. iii*). Proposita igitur quæstione, quod nullus possit fortem et gigantem vincere, nec salvare quod ab eo raptum erat, respondit Dominus, suo adventu omnia perpetranda: quod scilicet captæ prius gentes a gigante tollantur, et omnis illius supellex, universaque ^e familia Apostolis dividatur. Impleto illo quod scriptum est: *Rex virtutum dilecti, et speciei domus dividere spolia.* Iste est enim qui ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona in hominibus (*Ps. lxxvii, 13, 19; Ephes. iv*): eos videlicet qui prius capti erant in mortem, recepit in vitam. Unde manifestius interpretatus est Symmachus: *Sed et captivitas fortis auferetur, et rapinæ horribilis salva erit.* Fortem atque horribilem diabolus volens intelligi, qui Domini virtute superatus est. Ergo Dominus judicans eos qui oppresserant Sion, sive judicans judicium ejus, liberabit filios illius qui capti fuerant a gigante, atque salvabit, et adversarias potestates cibabit carnibus suis, et inebriabit quasi musto, ut nequaquam aliorum nece, sed sua morte saturentur. Et qui carnes sunt, quia Dei spiritum perdiderunt, suis vescantur carnibus. Quod quidem et Sanctus loquitur in Psalmis: *Cum appropinquaverint mihi qui affligebant, ut comederent carnes meas (Ps. xxvi, 2).* Non enim spiritus qui incorporalis est, sed caro comeditur, ferocium bestiarum morsibus patens. Et tunc dicit Sion: Immo omnis caro quæ videbit salutare Dei, quod redemptor atque Salvator ejus ille sit qui luctatus est cum Jacob, vel auxiliator fuit virtutis Jacob: ut in passione ^f superelevatus, crucifigentibus benediceret: *Pater, ignosce eis: quod enim faciunt nesciunt (Luc. xxiii, 34).*

575 (Cap. L. — Vers. 1.) *Hæc dicit Dominus: Quis est hic liber repudiæ matris vestræ, quo dimisi eam? Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in sceleribus vestris dimisi matrem vestram. Quia veni, et non*

tudinis.

^e Reponit Victorius spolia pro familia ex mas. suis exemplaribus.

^f Meliori, ut videtur, sensu in Ambrosiano, superatus pro superelevatus.

erit vir : vocavi, et non erat qui audiret. LXX : Sic dicit Dominus : Qualis est liber repudii matris vestrae, quo dimisi eam? Aut cui creditor et exactor meo vendidi vos? Ecce peccatis vestris vendidisti vestra, et in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram, quia veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui obediret. Post vocatorem gentium, et reges ac principes, nutricios et nutritios, et captivitatem sortis prius atque robusti, cuius praeda Apostolis distributa est, et post demonstratam vesaniam, qui suis saturati carnibus, eoque inebriati sunt sanguine : quando omnis cognovit caro, quod Redemptor et sortis ipse esset Deus Jacob, loquitur ad populum Iudaeorum super Sion, quae prius dixerat : Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei, Putatis mea duritia matrem vestram terrenam Jerusalem esse projectam, et quod ego mentis rigida dederim ei libellum repudii, et non potius, quod verum est, intelligentia, illam suo a me vitio recessisse? Dicente enim me ad eam : Quiescite inique agere, discite bonum facere, audire me noluit; sed veritas contra me scapulam recedentem : Unde locutus sum illis eius : Vos illis, quoniam recesserunt a me. Manifesti sunt qui impie egerunt in me. Et ad ipsam, Erudiet te abscessio tua, et malitia tua corripiet te; et scies quoniam nihil tibi sit quod reliqueris me. Sed forsitan libellum repudii ostendere non potestis, et aliquis creditor meus exigens pecuniam, me non habente quod redderem, vos in debiti compensationem suscipit? Non est ita : sed ego ostendam vobis, quamobrem matrem cum illis dereliquerim. Scelera vestra atque peccata vos demoniis vendiderunt, ut praesentis saeculi voluptatibus israeliti, et vos parentem, et illa conjugem derelinqueret. Unde adulteram matrem vestram nira tenere non potui, sed volentem ahire permisi. Quod autem peccatis suis unusquisque vendatur, dum proprio arbitrio derelicti, nostra voluntate, vel ad bonum, vel ad malum ducimur, et Paulus apostolus docet : Ego autem carnalis sum, vendatus sub peccato (Rom. vii, 14). Qui enim facit peccatum, servus est peccati (Joan. viii). Et quomodo arari atque raptora servi sunt manum; sic omne peccatum dominatur peccatoribus. Quibus dicitur : Non regnet peccatum in mortali vestre corpore (Rom. vi, 12). Ut autem scialis, non a me repudiatam matrem vestram; sed voluntate propria recessisse, post multa beneficia humanum corpus assumpsi, et nequaquam per Prophetas, sed praesens locutus sum. Veni, et non erat vir, sive homo. Omnes enim viri et hominis imaginem relinquentes, bestiarum et serpentium assumere imagines, Unde et ad Herodem propter malitiam dicitur : Ite, et dicitis vulpi haec (Luc. xiii, 32). Et ad Phariseos : Genimina viperarum (Matth. xxiii, 33). Et ad libidinosos : Equi insanientes in feminas facti sunt (Jerom. v, 8). Et de voluptuosis : Nolite mittere margaritas vestras ante porcos. Et impudicibus : Neque

A sanctum dedit capibus (Matth. vii, 6). Et in communi de omnibus : Visio quadrupedum quae erant in deserto (Isa. xxi) Veni itaque Dominus, et non invenit hominem. Homo enim cum in honore esset, non intellexit : comparatus est juvenis insipientibus, et similia factus est eis (Psal. cxviii, 13). Vocavi, inquit, eos quasi rationale animal, et dixi. Inclinate aurem vestram in verba oris mei (Psal. cxviii), et non audivit populus meum vocem meam. Clamavi, et dixi : Qui sitis, veniat ad me, et bibat (Joan. vii, 37). Et alio loco : Venite ad me, omnes qui laboratis et generati estis (Matth. xi, 28). Et non erat qui audiret; unde eis in Evangelio sum locutus : Neque speciem Dei vidistis, neque vocem illius audistis, quia non habetis sermonem ejus manentem in vobis (Joan. v, 37, 38).

(Vers. 2.) Numquid abbreviata est, et parva facta est manus mea, ut non possit [Vulg. possum] redimere? Aut non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccam : computrescent pisces sine aqua, moriantur in sili. Induam caelos tenebris, et saccum panam operimentum eorum. LXX : Numquid non potest manus mea liberare, qui non praevalet ut crucet? Ecce comminationes mea desertum faciam mare, et ponam flumina deserta, et arescent pisces eorum : eo quod non sit aqua, et moriantur in sili. Et induam caelum tenebris, et quasi cilicium ponam operimentum ejus. Adversum eos qui putabant Dominum non potuisse liberare populum suum de captivitate, ponit rationem et exempla plenissima. Quod qui mare Rubrum fecit perivium populo suo (Exod. xiv), Jordanis 577 siccata siccavit, et arescentibus in Aegypto fluviis, pisces vertit in putredinem (Exod. vii). Et qui tribus diebus in Aegypto tenebras fecit esse palpabiles, ita ut caelum quasi sacco opertum videretur et tenebris : utique potuerit et populum suum de periculo liberare. Sive quis supra dixerat : Veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui audiret, illud possumus dicere, quod huius tantorum signorum parrator est, et eorum terrasque, et maria suo facit servire nutui, etiam ipse crucem evadere poterit, dicens in Evangelio : An putas quia non possum rogare Patrem meum, ut exhiberet mihi modo pluraquam duodecim legiones Angelorum (Matth. xxvi, 53)? D Juxta anagogen, ad increpationem Domini desertum sit mare, quando omnis huius saeculi amaritudo siccatur, et flumina desolantur, de quibus spiritualis draco dicebat in Aegypto : Mea sunt flumina, et ego feci ea (Ezech. xix, 6). Et de quibus in alio loco legimus : Quid tibi est et via Assyriorum, ut bibas aquas fluminum (Jerem. ii, 18)? Pisces quoque, sagena missa in mari, computrescent, qui a bonis piscibus fuerint separati. 578 Quodque sequitur : Induam caelum tenebris, et quasi cilicium erit operimentum ejus, vel omne quod supra nos est, intelligamus coelum, sicut volucri : quae in aere sunt, appellantur

^a Ex sacro textu Victor. rescribit, an putas : tum, et exhiberet pro ut exhiberet.

caelestia; et adversariorum potestates dicuntur esse celestes, quae inter caelum terramque discurrunt. Vel certe induitur caelum tenebris, quando oblititur nubibus. Juxta illud quod scriptum est: *Qui operit caelum nubibus, et dat terrae pluviam* (Psal. cxlvi, 8). Et in conminatione siccitatis loquitur Deus: *Ponam caelum aeneum, et terram ferream* (Deut. xxviii, 23). Non quod elementorum natura mutetur, sed quod per res et ferrum pignorum magnitudo monstrata

sit. Atque philosophi, non amplius decem stadiis a terra nubes in sublime sustolli, et solis splendorem abscondere. Ergo non caelum sacco involvitur, sed intercluso caeli lumina aer qui subter est, nubis tenebris obscuratur. Possumus caelis obvolvitur tenebris, et sacco operios, sic interpretari, ut dicamus omnes esse sub peccato, et sanctos quoque indigere misericordia Dei.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

577-578 Dominus qui respicit terram, et facit eam tremere; qui tangit montes, et fumigabunt [Al. lamabunt] (Psal. ciii), qui loquitur in Deuteronomio caustico: *Ego occidam, et ego vivificabo: percutiam et ego sanabo* (Deut. xxxii, 39).^a frequentibus morbis meam quoque terram fecit contremiscere, cui dictum est: *Terra es, et in terram ibis* (Genes. iii, 19). Et oblitum conditionis humanae, crebro adnoctet, ut hominem et senem, et jamjamque moriturum esse me noverim. De quo scribitur: *Quid gloriatur terra et cinis* (Eccli. x, 9)? Unde qui me subito languore percusserat, incredibili velocitate sanavit: ut terreret potius, quam affigeret, et emendaret magis quam verberaret. Itaque sciens cujus sit omne quod vivo, et quod idcirco forsitan mea dormitio differatur, ut coeptum in Prophetas opus expleam, totum me huic trado studio, et quasi in quadam specula constitutus, mundi hujus turbines atque naufragia, non absque gemitu et dolore contemplor; nequaquam praesentia cogitans, sed futura nec hominum famam atque rumusculos, sed Dei iudicium pertremiscens. Tuque, Virgo Christi Eustochium, quae negotiantem tuis orationibus adjuvisti, sanato [Al. sanctam] quoque imprecare gratiam Christi, ut eodem spiritu, quo Prophetae futura ceciderunt, possim in nubem eorum ingredi et caliginem, et Dei nosse sermonem, qui nequaquam carnis auribus, sed cordis auditur; et dicere cum Propheta: *Dominus dat mihi linguam disciplinae, ut sciam quando oporteat me loqui*. Quod testimonium quarti et decimi in Isaiam libri, quem nunc disserere cupio, principium est.

579 (Cap. L. — Vers. 4 seqq.) *Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lassus est verbo. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem: ego autem non contradico: retrorsum non abii. Corpus meum dedi percutientibus, et genas meas relutentibus. Faciem meam non averti ab increpantibus et contumacibus. Dominus Deus [Vulg. addit meus] auxiliator*

^a *Frequentibus morbis meam, etc.* Quotidie et ego eadem patior cum Hieronymo; nec dubito quin mea dormitio differatur ut coeptam operum sancti doctoris editionem expleam: ideoque totum me huic

B *meus, ideo non sum confusus: ideo posui faciem meam ut petram durissimam, et scio quia non confundar. LXX: Dominus dat mihi linguam disciplinae, ut sciam quando oporteat me loqui verbum. Posuit me mane, addidit mihi aurem ad audiendum; et disciplina Domini aperit aures meas. Ego autem non renuo, neque contradico, Dorsum meum dedi ad flagella, et genas meas ad alapas. Faciem autem meam non averti a confusione spurtorum. Et Dominus auxiliator meus est, propterea non sum confusus: sed posui faciem meam sicut fortissimam petram, et sciam quoniam non confundar.* Judaei hoc capitulum a superioribus separantes, volunt ad Isaiam referre personam, quod se dicat a Domino accepisse sermonem, quomodo lassum errantemque populum sustentet, et revocet ad salutem; et in morem parvulorum, qui matutinis horis erudiuntur, a Spiritu sancto audiat quid loquatur: seque non contradixisse ejus imperio, sed Domino sciscitante: *Quem mittam, et quis ibit ad populum istum?* respondisse ei: *Ecce ego, mitte me* (Isai, vi, 8). Et quia dixerit: *Audite verbum Domini, principes Sodomorum: percipite auribus Legem Dei nostri, populus Gomorrhae* (Isai. i, 18), intantum dura perpassum, ut non solum verborum contumeliis, sed et plagarum doloribus fuerit expositus. Attamen se conscientia jubentis Dei nequaquam esse perterritum; sed juxta id quod Ezechieli dicitur: *Eccc dedi faciem tuam* **580** *valentior faciebus eorum, et frontem tuam durior frontibus eorum, ut adamantem et silicem dedi faciem tuam* (Ezech. iii, 8, 9), universos eorum impetus contudisse. Hoc illi dixerint, qui omni ratione conantur de Christo evertere prophetas, et ad perversam intelligentiam prava interpretatione torquere: quasi si et haec de Isai scripta sint, possint alia super Christo auferre testimonia, quae ita perspicua sunt, ut clarum sui testantur oculis lumen infundant. Ad personam igitur Domini, in qua et superior finitus est liber, etiam ista referenda sunt: quod juxta dispensationem assumpti corporis eruditus sit, et linguam acceperit disciplinae, ut sciret quando deberet loqui, quando reticere. Denique qui

trado studio, nequaquam criticorum et haereticorum rumusculos, sed Dei iudicium pertremiscens. MARTIAN.

^b *Martian., qui mascul. genere.*

in passione tacuit, per Apostolos, et Apostolicos viros, in cuncto orbe nunc loquitur. Magnusque scientiæ est, dare in tempore conservis cibariis, et audientium considerare personas. Unde et Apostolus Paulus, his qui Prophetarum fidem non recipiebant, auctorum suorum loquitur testimoniis: *sicut quidam de vestris poetis dixerunt: Hujus et genus sumus* (Act. xvii, 28): Aratum significans. Rursumque de Comico: *Corrumpunt mores bonos confabulationes males* (1 Cor. xv, 33); et Epimenidis versus hexametrum: *Cretenses semper mendaces, malæ bestiarum, ventres pigri* (Tit. i, 12)^a. Qui si metrorum ordinem atque mensuram in translatione non servavit, sciendum est in Græco eos pedibus currere. Illoc autem faciebat, quia acceperat linguam disciplinæ, ut sciret quando oporteret loqui verbum. Cui addita est aures per gratiam, quam per naturam non habebat: ut intelligamus nequaquam aures corporis accipi debere, sed mentis: de quibus et in Evangelio Dominus loquebatur: *Qui habet aures audiendi, audiat* (Luc. viii, 8). Quæ disciplina 581 et eruditio aperuit aures ejus, ut scientiam Patris ad nos usque transmitteret; qui non contradixit ei, sed factus est obediens usque ad mortem, et mortem crucis (Philip. ii). Ita ut poneret corpus sive dorsum suum ad plagas; et pectus Dei capax flagella conciderent, genasque suas non averteret ab alapis. Quod illud a ministro principis Sacerdotum sustinuisse non dubium est: ita ut certatim et Judæorum populi illuderent. Qui percussus atque consputus, non erubuit, sed quasi agnus ductus ad victimam est; et quasi ovis coram tondeute non aperuit os suum. Quod autem Filius juxta suscepti corporis sacramentum a Patre audierit quid loquatur, in Evangelio plenius discimus, in quo ipse ait: *Et qui misit me Pater, mandatum mihi dedit, quid dicam et quid loquar*. Et iterum: *Sicut audio, sic judico* (Joan. viii, 28; v, 30).

(Vers. 8, 9.) *Juxta est qui justificat me: quis contradicit [Vulg. contradicit] mihi? stemus simul. Quis est adversarius meus? accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxiliator meus: quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum veterascunt, tineæ comedet eos*. LXX: ^b *Qui juxta est, justificat me: quis est qui judicatur mecum, resistat mihi simul? Et quis est qui judicium ineat adversum me? appropinquet mihi. Ecce Dominus auxiliator meus, quis affliget me? Ecce omnes vos quasi vestimentum veterascetis, et quasi tineæ comedet vos*. Si quis, inquit, me putat juste addictum cruci et aliquod fecisse peccatum, resistat mihi. *Quis est qui judicatur mecum, ut non potentia majestatis meæ, sed ratione superetur?* Judicatur autem quis cum Domino, non auctoritate regnantis, sed comparatione virtutum: quomodo et Apostoli judicant duodecim tribus Israel, et Ninivitarum, ac regina Saba populorum Judæorum. Juxta quem sensum ad

Jerusalem dicitur: *Justificata est Sodoma ex te* (Ezech. xvi, 52). Quia igitur nullus potest justificari præsentem Domino, omnes quasi vestimentum veterascunt (Ps. ci). Quod autem inveterascit, perditioni proximum est. Et quasi tineæ, ait, *comedet eos*. Conscientia videlicet peccatorum; et zelus gentium salvatarum. De quo in fine hujus voluminis dicitur: *Vermis eorum non morietur*. Et in Michæa contra perversos principes: *Auferam bona eorum quasi tineæ excomedens, et ambulans super regulam in die speculationis* (Mich. vii, 4, sec. LXX). Et in Proverbiis: *Tineæ ossium cor* 582 *intelligens* (Prov. xiv, 50, sec. LXX). Pro *tineæ*, in præsentem loco Symmachus, *rubiginem*: *Aquila vermem*, interpretati sunt.

(Vers. 10, 11.) *Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem servi ejus? Qui ambulavit in tenebris, et non est lumen ei: speret in nomine Domini, et innitatur super Deum suum*. LXX: *Quis est in vobis qui timeat Dominum, exaudiat vocem pueri ejus: qui ambulavit in tenebris non est eis lux. Confiditis in nomine Domini, et innitimini super Deo*. Vos me flagellastis, vos meam faciem conspuistis: ego tamen ad penitentiam provoco persecutores meos. Nolo enim mortem populi peccatoris, sed tantum ut revertatur et vivat (Ezech. xxxiii). Et dico: quis est inter vos qui timeat Dominum, et audiat vocem servi vel pueri, id est, Filii ejus? quorum aliud assumptæ carnis est, aliud naturæ. Nec vero parum patemus esse timere Dominum, juxta illud quod in Proverbiis dicitur: *Principium sapientiæ timor Domini* (Prov. ix, 10). Perfecta quippe dilectio, foras mittit timorem: quia timor penam habet. Qui autem timet non est perfectus in charitate. Sed hic timor pro *timiditate*, et *εὐλαβία* ponitur; de quo et alibi legitur: *Beatus qui omnia metuit* (Prov. xx), propter *εὐλαβίαν* hoc est, propter *timiditatem*: quos vulgo appellant timoratos in religione Dei. Protegit enim Dominus iter eorum; et viam timoratorum custodit. De hoc timore scriptum est: *Timor Domini omnia superat*. Et alibi: *Non est inopia timenibus eum* (Eccli. xxv, 14; Ps. xxxiii, 10). Denique post multos virtutum gradus ad hujuscemodi timorem Domini pervenitur. Loquitur enim sermo divinus sub persona magistri et patris, discipulum erudientis et filium: *Si invocaveris sapientiam, et intelligentiæ dederis vocem tuam, et si quaerieris eam quasi pecuniam, et quasi thesauros investigaveris eam: tunc intelliges timorem Domini, et scientiam Dei reperies* (Prov. ii, 3). Iste est timor qui animas sanctorum integras ac pudicas purasque conservat, de quo dicitur, *Timor Domini sanctus permanet in sæculum sæculi*. Ad quem nos divina eloquia cohortantur: *Timete Dominum, et date ei gloriam* (Apoc. xiv, 7). Qui igitur sic timet Dominum, audiat vocem servi vel pueri ejus, qui ambulavit in tenebris, et non erat ei lumen; qui non

^a Confer Epist. in nostra recensione 70 ad Magnum num. 2. Arati verba sunt τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. Comici autem Menandri senarium, ἐθελοπόνησεν ἄθεο χριστὸν ἠμῶν κακῶν. Denique Epimenidis hexame-

trum, κρεῖττος δὲ ψεύσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.
^b Ad Græcum ἐπεὶ ἠγγίκεν δικαιοσύνη μου, quia juxta est qui justificat me, restituendum contendit Victor.

habuit speciem nec gloriam, sed in similitudine carnis peccatrici suscepit formam servi, ut peccatum in carne superaret. De hoc dicitur, quia **583** speret in nomine Domini, et innitatur super Deum suum: ut quidquid humanæ fragilitatis est, divina majestate corroboret atque sustentet. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum secundum Septuaginta de peccatoribus dicitur, qui noluerunt obedire voci Filii ejus, et in tenebris gradiuntur erroris, et idcirco non habent lucem. Neque enim fieri poterat, ut in perversam animam lutoiret sapientia. Qui nescierunt nec intellexerunt; et ideo in tenebris ambulant. Non enim fecerunt opera Domini atque mandata, nec seminaverunt sibi justitiam, neque vindemiaverunt vitem, ut accenderent sibi lumen scientiæ. Qui enim desiderat sapientiam, servet mandata, et Dominus tribuet eam illi. Unde et ad Deum dicitur: *Lux præcepta tua.* Et alibi: *Mandatum Domini lucidum illuminans oculos* (Ps. xviii, 9). Præcipiturque impiis ut confidant in Domino, et peccatisruentes, illius innitantur et sustententur auxilio.

(Vers. 11.) *Ecce omnes vos accendentes ignem, accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, et in flammis quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.* LXX: *Ecce omnes vos ignem accendistis, et confortatis flammam; ambulate in lumine ignis vestri, et in flamma quam succendistis; propter me facta sunt hæc vobis. In mœrore dormietis.* Nihil prodest exhortatio; nec post scelera spes salutis est. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt (Ps. xiii); omnes sibi ignem succendunt, flammamque corroborant. Habent enim in se fenem, ligna, stipulam, spinas, ac tribulos, ac lolium, quæ æterno tradantur incendio. Unde et in Proverbiis scriptum est: *In multis lignis riget ignis* (Prov. xv, 21). Sin autem parvulus ignis grandem materiam comprehendit; grandis flamma quanta populabitur? Dicitur et in Epistola quæ fertur ad Hebræos, de terra, quæ proferens spinas et tribulos, reprobata sit, et maledictioni proxima, finisque illius in combustionem (Heb. vi, 8). Ergo qui accincti sunt flammis atque circumdati, et sibi incendium roboraverunt, provocantur ad salutem, et dicitur ad eos: *Ambulate in lumine ignis vestri: et in flammis quas succendistis, ut in pœnis atque suppliciis discant Dei potentiam, et redeant ad salutem.* Significat autem Judaici populi vastitatem, qua Romanis traditi sunt, et captivitatis jugum bucusque sustinent. **584** De manu enim Christi hæc facta sunt omnia, et in mœrore ac doloribus dormient; quia nec beneficium, nec tormentis, Dei illum recipere voluerunt. Unde loquitur ad eos: *Ite in ignem æternum, quem præparavit Deus diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41). Hoc est quod et Apostolus ait: *Pervenit enim super vos ira in finem* (1 Thess. ii, 16). Hoc capitulo discimus, pro qualitate peccati, ignem sibi unumquemque succendere. Et quomodo in eodem

A manentes loco, et si dici potest lectulo, alii sani sunt, alii febrium succeduntur ardoribus, ex diversitate humorum atque pituitæ diversa supplicia sentientes: sic ignis qui a peccatoribus succenditur, materiam in peccatis habet, et in iniquitate, de qua scriptum est: *Ardebit sicut ignis iniquitas, et sicut gramen siccum vorabitur incendio* (Isai. ix, 18).

(Cap. Li. — Vers. 1 soqq.) *Audite me qui persequimini quod justum est, et quæritis Dominum. Attendite ad petram, unde excisi estis, et ad cavernam laci de qua præcisi estis. Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram quæ peperit vos: quia unum vocavi eum, et benedixi ei, et multiplicavi eum. Consolabitur ergo Dominus Sion, et consolabitur omnes ruinas ejus, et ponet desertum ejus quasi delicias, et solitudinem ejus quasi hortum Domini. Gaudium et lætitia invenietur in ea, gratiorum actio et vox laudis.* LXX: *Audite qui persequimini quod justum, et quæritis Dominum. Attendite in robustam petram quam excidistis, et in foveam laci quam fodistis. Respiciite in Abraham patrem vestrum, et in Saram quæ peperit vos, quia unus erat et vocavi eum, et benedixi ei, et dilexi illum, et multiplicavi eum: et te nunc consolabor, Sion. Et consolatus sum omnia deserta ejus quasi paradisum, et ea quæ ad occidentem sunt, quasi paradisum Domini: exultationem et lætitiam inveniet in ea, confessionem et vocem laudis.* Dormientibus in mœrore ac dolore perpetuo, qui succenderunt sibi ignem, et flammam robustissimas esse fecerunt, vos qui persequimini justitiam, et quæritis Dominum (significat autem Apostolorum et per Apostolos credentium chorum), respiciite petram, id est, Abraham patrem vestrum, de quo excisi estis, et ad cavernam laci, de qua præcisi estis, id est, Saram quæ peperit vos. Et hoc considerate, quia cum ^a unius et centum **585** esset annorum, et sterilem haberet uxorem, multiplicaverim filios ejus quasi stellas cœli, ita ut numerum vinceret multitudo. Si ergo de uno homine tanta populorum nata sunt millia; quid mihi grande est, ut instaurarem ruinas Sion, et deserta ejus mutem in paradisum voluptatis, et in hortum Domini quem plantavit Deus in Eden contra Orientem: et inveniat in ea pro diversis arboribus gaudium atque lætitia, confessio et vox laudis? Hoc Judæi ad Zorobabel tempora referunt, quia post Babylonis vastitatem instaurata sit Sion, ædificatumque Templum, et antiqua religio reddita. Sed quomodo supra (ad cap. xlix, 22, 23) dicitur ad Sion: *Afferent filios tuos in ulnis, et filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutricii tui, et reginæ nutrices tuæ.* Et: *Ecce isti de longe venient, et illi ab Aquilone et mari, et isti de terra australi;* quando dicet Sion: *Angustus mihi est locus: fac mihi spatium ut habitem, quæ mediocritatem excludunt illorum temporum, nec super terrena Jerusalem impleta noscuntur: sic et hic loquitur Dominus ad eos, qui persequuntur quoq*

^a Rescribit Victorius, cum unus centum esset annorum, scilicet Abraham: non unius et centum.

justus est, juxta illud quod alibi dicitur: *Quære pacem; et persequere eam* (Psal. xxxiii, 5); et iterum: *Hospitalitatem persequentes* [Al. *sequentes*] (Rom. xi, 15). Et querunt Dominum, ut ex prioribus coniciat presentia: eum multo difficultiora jam facta sunt, hæc quæ promittuntur, futura non dubitent. Porro juxta LXX persecutoribus justitie dicitur, ut aspiciant in robustissimam petram, quam exciderunt, et scævam læl quam foderunt, id est, Dominum Salvatorem, de quo Apostolus loquitur: *Petra autem erat Christus* (I Cor. i, 4); Et alibi scriptum est: *Statuit supra petram pedes meos* (Psal. xxxix, 5). Et iterum: *In petra cavillavit ms.* Hujus enim latus lancea perforaverunt, de quo exiit sanguis et aqua, et hujus foderunt manus et pedes, dicente ipso Domino Salvatore: *Foderunt manus meas et pedes meos, distanterauerunt omnia ossa mea* (Ps. xxi, 18). Possunt excelsam petram, sepulcrum dicere Salvatoris, in quo conditus est, et resurgens a mortuis, innumerabiles filios genuit. Et appellatus est Abraham, id est, *pater multarum gentium*. Sicut Sara prius sterilis, interpretatur Ecclesia, quæ alio nomine appellatur Sion, quam Dominus consolatus est, et parricid desertam ejus quasi paradisi. Plures enim **308** *filii deserti, magis quam ejus quæ habet virum.* Quodque dicitur: *Et ea quæ ad Occidentem sunt, penam in paradisi Domini, sive in hortum Dei, significat illud, quod sedentibus in tenebris et umbra mortis lux repentina surrexit.* Pro paradiso, in cuius locum nos delicias vertimus, in Hebraico ponitur עֵדֶן (עֵדֶן), de quo in principio Geneseos scriptum est. Et hoc notandum, quod in Sion, quæ comparatur paradiso Dei, aliud esse non debeat, nisi gaudium et iustitia, confessio et vox laudis, ut quod in caelis facturi sunt sancti cum Angelis Dei, hoc etiam in terra jugi in Domini laude meditentur.

(Vers. 4, 5.) *Attendite ad me, populus meus, et tribus mea, me audite: quia lex a me exiet, et iudicium meum in lucem populorum requiescet. Prope est iustus meus, agrestis est saluator meus: et brachia mea populos iudicabunt. Me insulæ expectabunt, et brachium meum sustinebunt. LXX: Audite me, audite me, populus meus, et reges, ad me attendite: quia lex a me egredietur, et iudicium meum in lucem a gentium. Appropinquat celo iustitia mea, et egredietur sicut lux salutare meum: et in brachio meo gentes sperabunt. Me insulæ expectabunt, et in brachio meo sperabunt. Semel in Hebraico dicitur: *Attendite, secundo juxta Septuaginta, audite me, audite me;* ut doceat nos et auribus corporis, et sensu animæ audire debere. Provocaturque gentium multitudo, quæ est populus Dei, ut diligenter audiat quæ dicuntur, de quo Zacharias: *Confugient, inquit, gens multæ ad Dominum, et erant ei in populum* (Zach. ii, 11). Sive ut*

A quidam volunt, populus appellatur reliquæ ex Israel creditum; et tribus, sive gentes, hi qui crediderunt ex multitudine nationum, dicente nationibus Moyses in Deuteronomii Cantico: *Lætambis gentes cum populo ejus* (Deut. xxxii, 43). Pro tribu, quam ab interpretati sumus, Theodotio, genus: Symmachus, gentem: LXX, reges, translatorum. Nos enim sumus, et tribus, et gens, et gens Domini regale et sacerdotale, quails fuit et Abraham, qui rex appellatus est, et cæteri sancti, de quibus scriptum est: *Nolite tangere Christos meos* (Ps. cv, 15). Quid est quod jubetur audire? *Quia lex, inquit, a me egredietur, et iudicium meum in lucem populorum; sive gentium.* Hic lex Evangelii **307** ostenditur spiritualis, quæ exiet de Sion; non Moysi, quæ olim in Sina data est; iudiciumque ^b meum in lucem gentium procedet, per quod statuit atque decrevit omnes gentes esse salvandas. Ac ne forsitan putaremus longo post tempore quod promissit esse venturum, infert, *prope est iustus meus, sive iustitia.* Christus enim a Patre factus est nobis sapientia et redemptio (I Cor. i), sanctitas ac iustitia, et omnia quibus virtus nominibus appellatur. Pulchreque dicitur, iustitia processura, ut nequaquam una gens, sed omnis salvetur orbis. Quod autem Salvator, sive salus, quod Hebraice dicitur ^c Jesus, appelletur Filius Dei, qui missus a patre est, Simeon tenens puerum in ulnis suis, loquitur: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod præparasti in conspectu omnium populorum, tumen in revelationem gentium* (Luc. xi, 29 et seqq.) Quodque sequitur: *Et brachia mea populos iudicabunt.* Sive juxta LXX, *et in brachio meo gentes sperabunt,* vel hoc significat, quod omnes virtute illius iudicentur, vel quod in Christum, qui est brachium et fortitudo Dei, omnes credituræ sint nationes. Dicitur et in alio loco: *Tuum brachium cum potentia. Confortetur manus tua, et exaltet dextera tua* (Ps. lxxxviii, 14). Et iterum: *Cantate Domino canticum novum: saltabit sibi dextera ejus, et brachium sanctum illius* (Ps. xxvii, 1, 2). Dextera enim et brachium Domini, ipse est qui prius perditos salvavit sibi, ut nullus periret de his quos ei Pater dederat (Joan. xvii). Quod autem insulæ, vel animæ Sanctorum, quæ in persecutionibus mundi istius firmæ in Deum solidatæ sunt fide, vel Ecclesiarum ex gentibus multitudo dicatur, crebro exposuimus. Et sicut brachium Domini, Salvatorem: sic brachia ejus quæ populos iudicent, omnes sanctos possunt intelligere, in quibus Deus mundum iudicabit.

(Vers. 6.) *Levate in caelos oculos vestros, et videte sub terram deorum: quia caeli sicut fumus liquescent, et terra sicut vestimentum atteretur: et habitatores ejus sicut hæc interibunt. Salus autem mea in sem-*

^a Dicitur vox gentium, quam ex Ambrosianis mss. supplemus: cogente ipso Græco textu sic φῶς ἰσθῶν.

^b Ambrosianus, iudiciumque ejus in lucem, etc.

^c Jesus, etc. Editi autem libri pro nomine Jesus, posuerunt Hebraice יהושע Jeshua; cum in textu He-

braico Isaie legamus hoc capite li, 5, יהוה יושע, id est, salus mea, vel salvator meus juxta Hieronymum, qui infra, vers. 6 et 8. יהוה יושע יהושע verit, salus mea. Septuaginta ubique reddunt σωτήριον μου salutare meum. MARTIAN.

piternum erit, et iustitia mea non deficiat. LXX: *Levate in caelum oculos vestros, et inspicite terram deorsum, quoniam caelum sicut fumus firmatum est. Terra autem sicut vestimentum veterascat, et habitatores ejus sicut haec moriuntur. Salutare autem meum in sempiternum erit, et iustitia mea non deficiat.* Hoc est quod Dominus loquitur in Evangelio: *Caelum et terra transibunt: verba autem mea non praeteribunt (Mat. xxiv, 35).* Et David in psalmo canit: *A principio tu, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt caeli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent; et sicut pallium involves eos, et mutabuntur (Ps. ci, 26).* Ex quo ostenditur, perditionem caelorum non interitum sonare, sed mutationem in melius. De quibus dicitur: *Erit caelum novum, et terra nova: quae ego faciam permanere in conspectu meo (Apoc. xii, 2).* Si enim de sanctis scriptum est: *Omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur (I Cor. xv, 51):* et in quatuor psalmorum titulis legitur: *Pro his qui immutabuntur:* quanto magis hoc de caelo ac sole stellisque credendum est, quando luna solis lumen accipiet et sol septuplo fulgore rutilabit? Unde et omnis creatura congenescit et parturit; expectans revelationem filiorum Dei, ut mutetur in melius (Rom. viii). Et non solum animae hominum, quae immortales sunt: sed et corpora commutentur in gloriosam substantiam. *Oportet enim corruptivum hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem (I Cor. xv, 53).* Cum autem caelum veterascat et terra, consequenter et ea quae caeli circulo continentur, et homines, qui sunt habitatores terrae, sicut haec morientur: non in interitum sui, sed in abolitionem villitatis antiquae, et innovationem futuræ gloriae; quando *fulgebunt iusti sicut sol (Math. xiii, 43);* et ab omnibus praeteritis atque antiquis, facta fuerint omnia nova. Quidam perire et veterasce, pro abolitione et morte accipiunt. Juxta illud quod in catholica Epistola legitur: *Caeli qui nunc sunt et terra, eodem verbo reservata sunt igni.* Et iterum: *Elementa ardentia solentur (II Pet. iii, 7).* Quae quidem et philosophorum mundi opinio est, omnia quae cernimus igni peritura. Unde et Apostolus: *Pertransit, ait, figura mundi hujus, conemplantibus nobis, non ea quae videntur, sed quae non videntur. Quae enim videntur, temporalia sunt: quae autem non videntur, aeterna (I Cor. vii, 32).* Tale quid et Joannes apostolus scribit: *Mundus pertransit, et desiderium ejus (I Joan.*

n. 17). Et in Hebraeo dicitur: *Caeli sicut fumus liquescent.* Sive juxta Aquilam et Symmachum, comminuentur in nihili, et in salis modum contendantur et evanescent, quorum prior dixit, *ἀλλοθῆσαι;* alter, *ἀλλοθῆσαι;* quod a comminatione et deliquio salis *ετυμολογία* trahere manifestum est. Pro quo miror quid dicere voluerint Septuaginta, *caelum sicut fumus firmatum est:* si enim firmitas pro robore accipitur, quomodo fumo quod firmum est, comparatur? Nisi forsitan possumus hoc dicere, quod omnis caelorum firmitas et robur et fortitudo, ventis inanissimo et fumo, qui in auras solvitur, coæquetur juxta Ecclesia ten: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas (Eccl. i, 2).* Illudque dicendum, quod si caelum et terra peribunt atque veterascent, qua consequentia habitatores ejus sicut ista moriantur atque dispereant; cum animas esse perpetuas, et resurrectura corpora noverimus? Ex quo periculum est, caelum et terram non perire, et in nihili redigi; sed in melius commutari.

(Vers. 7, 8.) *Audite me qui scitis justum, proprius [Vulg. addit meus]: lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metualis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: et sicut lanam, sic devorabit eos tinea. Salus autem mea in sempiternum erit, et iustitia mea in generationes generationum. LXX: Audite me qui scitis judicium, populus meus: cujus lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, et contempitu eorum ne vincathini. Sicut enim vestimentum consumitur tempore, et sicut lanæ comedentur a tinea. Iustitia autem mea in aeternum erit; et salus mea in generationes generationum.* Qui supra dixerat: *Lex a me egredietur, et iudicium meum in lucem gentium:* hunc ad eosdem loquitur, qui velunt iudicium ejus, et legem illius habent in cordibus suis, ut omnia cum iudicio faciant, et habeant legem quam per Jeremiam Dominus pollicetur, dicens (Jer. xxxi, 31 et seqq.): *Statutum testamentum novum, non juxta testamentum quod disposui patribus eorum: sed statutum testamentum, dabo leges meas in mentibus eorum: et super cor eorum scribam eas; et ero eorum Deus, et ipsi erunt populus meus: ut nequaquam vivant juxta litteram, sed juxta spiritum, instaurantes naturalem legem in cordibus suis, de qua scribit et Apostolus: Cum enim gentes, quae non habent legem, naturaliter ea quae legis sunt faciunt: isti legem non habentes, sibi ipsi sunt lex, qui ostendant opera legis scriptum in cordibus suis (Rom. ii, 14).* De qua lege

* Alteram, quam huiusmodi Apostoli lectionem esse testatur noster Hieronymus in Epist. ad Minervium et Alexandrum, praefert hic loci Victorius, veluti contextual et S. doctoris mentis commodiorem: *Non omnes quidem dormiemus, sed omnes immutabimur.*

^b Revertimur abolitionem pro absolutionem ex Victoriani aliquot mss.

* Hactenus obtulerat non ex mss. lectione, sed ex Erasmi, quem ceteri descriperunt, ingenio, *μυθῶσαι* et *ἀλλοθῆσαι;* expressa vero, atque univariis litteris Ambrosian. vetustior codex *καίθησαν* et *ἀλλοθῆσαι* habet; quarum vocum

alteram tantummodo in gemino A et A immutamus, sive corrigimus in *ἀλλοθῆσαι.* Quae quidem significant in modum salis destrui atque evanescere: tāntēsi prior passiva, altera activa terminatione ac forma exprimantur. Et vero hoc est quod Hier. notat, utrumque interpretem a deliquio salis traxisse etymologiam. Atque adeo minus illam probamus quam ex aliis mss. Montfauconius extendit lectionem, responique jubet *ἀλλοθῆσαι* ex *ἀλλοθῆσαι* verbo, quod comminere quidem et frangere significat; minime vero ex salis vocabulo etymon suum ducit.

significator in psalmo: *Os justi meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquatur iudicium. Lex Dei ejus in corde illius: et non supplantabuntur gressus ejus* (Ps. xxxvi, 30, 31). Et quia sciebat spiritus prophetae, multas persecutiones credentibus fore, exhortatur eos ad fortitudinem, immo ad contemptum eorum qui eos persecutori sunt. Quod et Dominus in Evangelio loquebatur: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius eum timere, qui potest animam et corpus perdere in gehennam* (Math. x, 28). Et in alio loco: *Gaudete, cum omne malum dixerint adversum vos mentientes* (Ibid., v, 11). Sicut enim vestimentum consumitur verme, vel tempore; et sicut lanæ a tinea devorantur: sic omne persecutorum opprobrium cum persecutoribus pertransibit. Unde et Apostoli gloriabantur, quod digni essent habiti pro Domino pati contumelias (Act. v). Gloriabantur autem, quia salus et justitia Domini, quæ eis victoriam et præmia repromiserat, id est, Dominus atque Salvator permaneat in æternum, sive in utraque generatione prioris populi et posterioris, qui adventum illius receperunt, de quo et supra dicitur: *Prope est justus meus, egressus est salvator meus.*

(Vers. 9 seqq.) *Consurge, consurge; induere fortitudine brachium Domini. Consurge sicut in diebus antiquis in generationibus sæculorum. Numquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem? Numquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis, qui posuisti profundum maris viam, ut transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt a Domino, revertentur et venient in Sion laudantes; et lætitia sempiterna super capita eorum: gaudium et lætitiā tenebunt, fugiet dolor et gemitus.* LXX: *Exsurge, exsurge ÷ Jerusalem * et induere fortitudine brachii tui. Exsurge sicut in principio diei, sicut generatio sempiterna. Nonne tu es quæ excidisti latitudinem, dissolvisti draconem? Nonne tu es quæ desertum fecisti mare, aquas abyssi multas: quæ posuisti profundum maris viam transitus, his qui fuerant liberati et redempti? A Domino enim reducentur, et venient in Sion cum lætitia et exultatione æterna. In capite enim eorum laus et lætitia apprehendet eos. Fugiet dolor et mæror et gemitus. Nomen Jerusalem, quod hic a LXX additum est, nec in Hebræo habetur, nec ullus trium Interpretum posuit, unde obelo prænotandum est, et sic cum superiori sensu sequens capitulum cupulandum. Dominus credentes in se fuerat cohortatus, dicens: *Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuatia. Salutemque suam et justitiā sempiternam eis promiserat in auxilium, quæ non est alia præter Christum, brachium Domini, de quo supra dixerat: Et in brachium meum gentes sperabunt. Unde populus loquitur ad brachium Domini, et ejus deprecatur adventum, et promissum implorat auxilium dicens: Consurge, consurge: induere fortitudinē, brachium Domini. Consurge sicut in diebus antiquis, et omnem tuam exerce fortitudinē, ut qui per multa sæcula Sanctos tuos de periculis liberasti,**

A etiam nos tua fortitudine protegas. Tu es enim qui percussisti superbum; vulnerasti draconem, regem videlicet Ægypti Pharaonem, qui et in Ezechiel draco magnus appellatur (Ezech. xxix). Tu siccasti mare Rubrum, ut per aquas vehementissimas, et profunda maris, viam tuus populus reperiret, et Ægyptios fugeret persequentes. Qui igitur ista fecisti: nunc quoque redemptos et liberatos sanguine tuo, reduce in Sion, et in celestem Jerusalem, sive in Ecclesiam quam tibi tuo sanguine præparasti: in qua cum fuerint, gaudebunt lætitiā sempiterna, et dicent: *Domine, ut acuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* (Ps. v, 13). Habebunt enim gaudium atque lætitiā, fugiente dolore et gemitu. Hoc juxta Hebræicum. Cæterum juxta LXX Jerusalem, id est, peccatrix anima provocatur ut induat fortitudinē brachii sui, et priora assumat opera, sicut fuerat antequam caderet: quando in die versabatur et luce. Tu es enim, inquit, quæ superasti latam et ~~502~~ spatiosam viam quæ ducit ad mortem: et dissipasti draconem, colubrum tortuosum: de quo et in Psalmis legitur: *Tu contrivisti capita draconum in aquis* (Ps. lxxiii, 13). Memento prioris fortitudinis tuæ, quod sæculi hujus calcaveris mare; et illud feceris esse desertum, et viam repereris in mediis fluctibus. Unde et Apostolus Petrus per mare hujus sæculi transivit ad Dominum, et qui fide ambulabat, crepit infidelitate mergi: nisi quod dextera Domini sustentatus est. Sicut igitur prior victoria Domino auxiliante concessa est: sic et reversis post poenitentiam, et audientibus: *Numquid qui cadet, non surget? dicit Dominus* (Jer. viii, 4). Et, *Convertimini ad me, filii convertentes; et ego sanabo contritiones vestras* (Ibid., iii), ipse porriget manum, et reducet eos in Sion, speculam calmenque virtutum, cum gaudio atque lætitiā sempiterna, et ponet in capite eorum laudem atque lætitiā. Sapientis enim oculi in capite ejus; et hæc habebunt coronam, istoque diademate protegentur, ut semper gaudeant et laudent Dominum, quia pro dolore, mærorē et gemitu successerint gaudia.

(Vers. 12, 13.) *Ego, ego ipse consolabor vos. Quis tu, ut timeris [Vulg. timere] ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fenum ita arecet? Et oblitus es Dei factoris tui, qui tetendit caelos, et fundavit terram: et formidasti jugiter tota die a facie furoris ejus, qui te tribulabat; et paraverat ad perdendum. Ubi nunc est furor tribulantis? Cito veniet gradus ad aperendum, et non interficiet usque ad interfectionem: nec deficiet panis ejus. Ego autem sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, et intumescunt fluctus ejus: Dominus exercituum nomen meum. Posui verba mea in ore tuo: et in umbra manus meæ protexi te, ut plantes caelos et fundes [Vitiose erat effundas] terram, et dicas ad Sion: Populus meus es tu.* LXX: *Ego sum, ego sum ipse qui consolabor te. Scito quæ fueris et timeris ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fenum arefacti sunt, et oblitus es Dei factoris tui: qui fecit caelum, et fundavit terram, et timebas semper cunctis diebus faciem furoris tribulantis te, sicut cogitavit auferre*

te; et nunc ubi est furor tribulantis te? Cum enim salva facta fueris, non stabit, neque permanebit. *✕* et non occidet in corruptionem, et non deficiet panis ejus * quia ego Deus tuus qui conturbo mare, et sonare facio fluctus ejus. Dominus sabaoth nomen mihi. Ponam verba mea in ore tuo, et in umbra manus mee protegam te, in qua statui caelum, et fundavi terram; et dicet Sion, populus meus es tu. Credentium populus brachium Domini, qui ipse est Dei virtus Deique sapientia, fuerat deprecatus, ut consurgeret, et sibi praeberet auxilium, et illo pugnante pro sanctis, gaudium atque laetitiam, fugato dolore et gemitu, possiderent. Itaque vel brachium Domini, vel Dominus ipse respondit: *Ego sum, ego sum*; et nequaquam per Prophetas, sed ipse vos consolabor: Deus misericordiarum, et Pater totius consolationis. Miror quomodo, me dicente supra: *Nolite timere opprobrium hominum et blasphemias eorum ne metueatis*, timueritis persecutorum rabiem, et nescieritis eos esse mortales, qui iustarum sanctorum arescunt repente, et pereunt. Et certe eo tempore quo illos metuebas, oblitus es Domini factoris tui. Si enim mei semper memoria in tuo fuisset corde versata, numquam timuisses homines, qui in cinerem dissolvendi sunt. Et cujus oblitus es? Dei qui caelos incredibili virtute suspendit, et terram stabili mole fundavit. Et timuisti adversarios tuos, non ad breve, quod poterat tibi aliqua ex parte concedi; sed Jugiter et tota die, ut cum haberes lumen fidei, tenebrae te formidinis possiderent, et ejus qui te putabat esse perituum. Ubi est ergo nunc persecutorum superbia? Ubi potentia saecularis, qua in te ore rabido saeviebant? Cito veniet filius meus, gradiens et conculcans adversarios tuos, ut aperiat tibi viam victoriae: sive ut inferns reseret, qui non interficiat usque ad internecionem; sed velit salvare conversos. Denique panis illius, qui interpretatur, Evangelio probante, doctrina, nunquam deficiet, sed semper volentibus ad vescendum patebit. Simulque apostropham facit ad Filiam, quem cito promittit esse venturum, et cujus panem dicit esse perpetuum: quod ipse sit juxta dispensationem carnis assumptae Dominus Deus ejus, qui conturbari faciat mare, et intumescere fluctus ejus, ut adversum servos suos persecutorum infletur superbia, quae iterum, auxiliante Domino, conquiescat. Dicitque, quod posuerit verba sua in ore ejus. Quidquid enim Filius loquitur, verba Patris sunt, et in umbra manus suae protexerit eum. Et ideo protectus sit ut plantet caelos novos, et fundet terram novam, et dicat ad Sion, hoc est, ad Ecclesiam: *Populus meus es tu*. Ergo Sion non est alia, nisi populus Dei. Symmachus in eo loco, ubi nos diximus, *Cito veniet gradiens ad aperiendum, et non interficiet usque ad internecionem*, ita interpretatus est: *Cito infernus aperietur, et non morietur in corruptionem*, subauditur Christus, qui in quinto decimo psalmo loquitur: *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem*. In eo quoque loco ubi

A nos juxta Hebraicum et Aquilam vertimus: *Posui verba mea in ore tuo, et in umbra manus meae protexi te, ut plantes caelos, et fundes terram, et dicas ad Sion: populus meus es tu*, ille sic transtulit: *Ponam verba mea in ore tuo, et in umbra manus meae protegam te, in qua plantavi caelum, et fundavi terram, et ut dicam Sion: populus meus es tu*. Juxta LXX, ad omnem credentium dicitur animam, quia creata ad imaginem et similitudinem Dei, suam ignoraverit dignitatem; sed timuerit hominem et filium hominis, qui solum potest corpus occidere, et immortalem se esse nescierit, nec dixerit cum Propheta: *Dominus illuminatio mea et salvator meus, quem timebo? Dominus protector vitae meae, a quo trepidabo* (Ps. xxvi, 1, 2)? Et iterum: *Dominus adjutor meus, non timebo quid faciat mihi homo. Dominus auxiliator meus, et ego despiciam inimicos meos* (Ps. cxvii, 6, 7). Quid sit autem homo, alio versiculo demonstratur: *In Domino sperabo: non timebo quid faciat mihi caro* (Ps. lv, 5). Unde et nunc dicitur: *Timuisti ab homine mortali, et a filio hominis, qui sicut saeculum aresfacti sunt. Omnis enim caro saeculum, et omnis gloria ejus quasi flos saeni* (Isai. xl), et territa judicis potestate, oblita es quod ipse esset protector tuus, qui caelum fecit et terram, et omnia elementa quae cernimus; vel eos caelos qui portant imaginem supercaelestis, et eam terram quae sementem Domini multiplicat. Illud autem quod supra dicitur: *Et non occidet in corruptionem, et non deficiet panis ejus*, de Theodotionis editione ex Hebraico additum est. Ipse conturbat mare, et sonare facit fluctus ejus cui et in Psalmis canitur: *Tu dominaris scititudini maris et commotionem fluctuum ejus tu mitigas* (Ps. lxxxviii, 10). In Jeremia quoque scriptum est: *Me non timebitis, dicit Dominus, et a facie mea non formidabitis, qui posui arenas terminum mari, praecipitum sempiternum quod non praeteribit* (Jerem. v, 22)? Turbata sunt maria, quando rugena Domini extraxit piscium multitudinem (Matth. xiii). Et posuit Dominus verba sua in ore credentis, et in umbra manus suae protexit eum. Qui et in Evangelio loquitur: *Quando traliderint vos, nolite cogitare, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini; sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis* (Matth. x, 19, 20). Et in alio loco dicit ad justum: *Dilata os tuum et implebo illud* (Ps. lxxx, 12). Et iterum: *Aperi os tuum verbo Dei: Dominus enim dabit verbum evangelizantibus virtute multa*. Unde ad interiorum Jeremiae hominem loquitur Deus, postquam tetigit os ejus: *Ecce ego dedi sermones meos in ore tuo* (Jerem. i, 9). Qui poterat cum Psalmista canere: *Misit in ore meo canticum novum, hymnum Deo nostro* (Ps. xxxix, 4). Quis autem haec operatus est omnia, nisi Dominus atque Salvator, qui caelum fecit et terram, et dicit Sion: *Populus meus es tu*? Quod propriae Ecclesiae convenit de gentibus congregatae. Et in Osee credentibus pollicetur, dicens: *Vocabo non*

populum meum, populum meum : et ipse dicit mihi : *A medio vestri (Jer. xxv, 27)*. Et notandum quod calix iste furoris Domini, gladius ejus sit, qui in medio mittitur peccatorum. In quo quæsto nascitur : quomodo post potum, ebrietatem vomitumque et ruinam, in Jeremia dicatur Jerusalem non posse consurgere, et nunc per Isaiam loquatur ad eam : *Elevare, elevare, consurge Jerusalem*. Quæ ita solvitur : *Quamdiu quis bibit calicem, et inebriatur, et insanit, vomitque, et corrui, non eum posse consurgere, necdum enim epotavit calicem Domini, nec pervenit ad feces, ut eum usque ad fundum biberit. Nunc autem ad Jerusalem de prætorio dicit tempore : quæ bibisti de manu Domini calicem* 597 *furoris ejus : et non, quæ bibis. Simulque considerandum, quod non propheta, non Apostolus exinde fuerit in Judæa, qui eam consolatus sit, et apprehenderit manum ejus, et jacentem elevaverit. Ex quo manifestum est, quod post ultimam captivitatem ista dicantur : alioquin in Babylone et post Babylonem, Ezechiel et ceteros Prophetas habuisse eam, narrat historia. Quod autem dicit : *Duo sunt, quæ occurrerunt tibi*, sive *duo hæc contraria tibi : quis contristabitur super te ?* Et pro duobus, infert quatuor : vastitatem et contritionem, famem et gladium : illi simile est quod in Psalterio ^c canitur : *Semel locutus est Deus, duo hæc audivi : quia potestas Dei est, et tibi, Domine, misericordia : quia tu reddes unicuique juxta opera sua (Ps. lxi, 12, 13)*. Et ibi enim semel loquitur Deus, quod omnipotens sit, et deo audit Propheta, quod omnipotentia illius in utraque parte prævaleat, ut et penitentibus tribuat misericordiam, et permanentibus in peccato reddat supplicia quæ merentur. Juxta quod et in alio loco duo occurrerunt Jerusalem, quæ singula bina habent. Ruinam enim, sive vastitatem sequitur contritio : famem et gladium interitus. Possumus hæc juxta anagogen, et super anima intelligere peccatrice, quæ nolens libere calicem furoris Domini, dicit in psalmo : *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me (Ps. vi, 1)*. Si autem biberit, bonum est ei sua sentire supplicia, et audire Dominum dicentem : *Cum ira furoris mei transierit, rursum curabo. Et alibi : Numquid qui cadit non resurget, dicit Dominus (Jerem. iiii, 4) ?**

(Vers. 17. seqq.) *Elevare, elevare, consurge Jerusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem furoris ejus : neque ad fundum calicis soporis bibisti, et potasti usque ad feces. Non est qui sustentet eam, ex omnibus filiis quos genuit : et non est qui apprehendat manum ejus, ex omnibus filiis quos enutrivit. Duo sunt quæ occurrerunt tibi, quis contristabitur super te ? vastitas et contritio, et fames, et gladius : quis consolabitur te ?*

LXX : *Excurre, excurre, elevare Jerusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem furoris ejus. Calicem enim ruinæ xivdu furoris ebibisti et evacuasti : et non erat qui consolaretur te ex omnibus filiis tuis quos genuisti : et non erat qui apprehenderet manum tuam : neque es omnibus filiis tuis, quos exaltasti. Duo hæc contraria tibi : quis contristabitur tecum ? ruina et contritio, fames et gladius : quis consolabitur te ?*

Jerusalem et Sion esse *διώρυγος* sæpe docui : quarum Sion, quæ interpretatur specula, eo quod in monte sita sit, arx vocatur : reliqua autem urbis pars, Jerusalem dicitur, quæ prius appellabatur *Jebus* et *Salem* : quam nunc 598 *Propheta cohortatur ut surgat, quæ prius negatione corruerat, dicens in Domini passione : Crucifige, crucifige talem : non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15) : et agat penitentiam, et captivitatis dentiat malis, cur suum offenderit Creatorem. Solent medici amarissimam antidotum, quæ ex gustu nomen accepit, dare stomacho nauseanti, ut noxios humores evomat, et possit coctos cibos atque digestos in alvum transmittere, quos slegmatum magnitudo digeri non sinebat. Igitur et Jerusalem, quæ bibit de calice furoris Domini, et de xivdu ejus, quem Synmachus craterem interpretatus est, et quem juxta Genesios librum, Joseph in sacco fratris Benjamin jussit abscondi (Genes. xlii), jubetur de ebrietate consurgere, eo quod biberit, et vacuefecerit, et potaverit eum usque ad feces : quod tres uno indicavere sermone, ^b *Ἐξορπάγγυρας*. Hic est calix de quo in Psalmis legitur : *Calix in manu Domini vini meri plenus mixto. Et inclinavit ex hoc in illud, verumtamen fex ejus non est exinanita : bibent omnes peccatores terræ (Ps. lxxiv, 9, 10)*. De quo et ad Jeremiam Deus loquitur : *Sume calicem vini meri de manu mea : et propinabis cunctis gentibus, ad quas ego mittam te. Et bibent et voment, et insanient a facie gladii, quem ego mittam in medio eorum (Jerem. xxv, 15, 16)*. Cumque aliis gentibus, et Jerusalem, urbibusque Judææ propinasse se dicat, infert : *Sic dicit Dominus Omnipotens Deus Israel : Bibite et inebriamini, et evomite : et cadite a facie gladii, quem ego mittam in**

^a In Ambrosiano, non est qui suscitet eam ex vobis filiis, etc.

^b Mendose hactenus obtinuit *Ἐξορπάγγυρας* pro *Ἐξορπάγγυρας* quod ex vetustiori Ambrosiano exemplari restitimus. Et notatum quidem est Montfauconio. Procopii in Isaiam auctoritate hanc lectionem firmari, eamque vocem apud Græcos Interpretes sæpius occurrere. Significat vero *exorbuit*.

medio vestri (Jer. xxv, 27). Et notandum quod calix iste furoris Domini, gladius ejus sit, qui in medio mittitur peccatorum. In quo quæsto nascitur : quomodo post potum, ebrietatem vomitumque et ruinam, in Jeremia dicatur Jerusalem non posse consurgere, et nunc per Isaiam loquatur ad eam : *Elevare, elevare, consurge Jerusalem*. Quæ ita solvitur : *Quamdiu quis bibit calicem, et inebriatur, et insanit, vomitque, et corrui, non eum posse consurgere, necdum enim epotavit calicem Domini, nec pervenit ad feces, ut eum usque ad fundum biberit. Nunc autem ad Jerusalem de prætorio dicit tempore : quæ bibisti de manu Domini calicem* 597 *furoris ejus : et non, quæ bibis. Simulque considerandum, quod non propheta, non Apostolus exinde fuerit in Judæa, qui eam consolatus sit, et apprehenderit manum ejus, et jacentem elevaverit. Ex quo manifestum est, quod post ultimam captivitatem ista dicantur : alioquin in Babylone et post Babylonem, Ezechiel et ceteros Prophetas habuisse eam, narrat historia. Quod autem dicit : *Duo sunt, quæ occurrerunt tibi*, sive *duo hæc contraria tibi : quis contristabitur super te ?* Et pro duobus, infert quatuor : vastitatem et contritionem, famem et gladium : illi simile est quod in Psalterio ^c canitur : *Semel locutus est Deus, duo hæc audivi : quia potestas Dei est, et tibi, Domine, misericordia : quia tu reddes unicuique juxta opera sua (Ps. lxi, 12, 13)*. Et ibi enim semel loquitur Deus, quod omnipotens sit, et deo audit Propheta, quod omnipotentia illius in utraque parte prævaleat, ut et penitentibus tribuat misericordiam, et permanentibus in peccato reddat supplicia quæ merentur. Juxta quod et in alio loco duo occurrerunt Jerusalem, quæ singula bina habent. Ruinam enim, sive vastitatem sequitur contritio : famem et gladium interitus. Possumus hæc juxta anagogen, et super anima intelligere peccatrice, quæ nolens libere calicem furoris Domini, dicit in psalmo : *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me (Ps. vi, 1)*. Si autem biberit, bonum est ei sua sentire supplicia, et audire Dominum dicentem : *Cum ira furoris mei transierit, rursum curabo. Et alibi : Numquid qui cadit non resurget, dicit Dominus (Jerem. iiii, 4) ?**

(Vers. 20.) *Filii tui projecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut oryx illaqueatus : pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui. LXX : Filii tui indigentes et dormientes in capite omnium viarum : sicut beta semicocta, pleni furoris Domini, et deficientes a Domino Deo. Pro beta semicocta, reliqui interpretes, oryxem captum et illaqueatum, transtulerunt, qui Hebraice appellatur ruo (רֹא), quod genus bestie nascentis in eremo, ^d inter munda animalia ^e in Le-*

Veris in uno Ambros., quod in psalmo canitur : Semel, etc. Reliqua ex margine in textum irrepserunt.

^d Ambros., *inter immunda animalia*. Sed notatum et est Martiano, רוּא, sive רוּא, Denter. xiv, 16, mundis animalibus connumerari. Mox *Thor. b* duobus verbis habet idem ms. pro *Thoreth*.

^e *Levitico et Deuteronomio ponitur. Nomen רוּא*

vitico et Deuteronomio ponitur. Pro quo LXX Syra A lingua opinati sunt *ihoreth*, quæ dicitur *beta*. 588 Hoc de nomine transeamus ad sensum. Filii tui sicut *oryx* venatorum laqueis irretitus, dormierunt in compitis et plateis, et super nudam humum nuda membra ponentes, indignationem Domini et increpationem Dei sui, propriis miseriis indicarunt. Porro juxta Septuaginta : qui noluerint habere divitias spirituales in omni verbo, et scientia, et operibus bonis ; sed fuerint pauperes qui non sustinent comminationem, nequaquam habitabunt in domibus, quæ virtutibus exstruuntur, sed in principiis viarum, et in exitu tangentes omnia, et omnia relinquentes. Qui recte dormire dicuntur illo somno, de quo scribitur : *Dormierunt somnum suum, et inveniunt nihil* (Ps. LXXV, 6). Quo somno consopivit eos rex Assyrius. Et comparantur *betæ* semicoctæ, quod genus oleris est vilissimi et fragilissimi. De quibus oleribus puto illud in Psalmis dici : *Ne zelaris in malignantibus, neque amuleris facientes iniquitatem. Quoniam sicut scenum velociter crescent, et sicut olera herbarum cito decident* (Ps. xxxvi, 1, 2). Est enim ægrotantium cibus. Qui semel incredulus est, appellatur *beta* cruda. Qui autem simplici contentus fide, absque ratione et dogmatum veritate facit opera justitiæ, potest dici *beta* cocta. Porro qui inter vitia atque virtutes medius fluctuat, et duplici corde accedit ad servitatem Dei, iste rectissimè vocatur *beta* semicocta, ad quem et in Apocalypsi Joannis loquitur Deus : *Utinam aut calidus esses aut frigidus : nunc autem quia tepidus es, eromam te* (Apoc. iii, 15, 16). Qui tepidi et dormientes, pleni sunt furoris Domini, et dissoluti, sive descientes per Dominum Deum : non quo Dominus dissolutionis eorum causa sit, qui mortem non fecit, nec delectatur in perditione viventium : sed quo qui in Lege peccaverint, per Legem judicentur, quæ operatur iram Dei his qui prævaricatores ejus sunt.

(Vers. 21 seq.) *Idcirco audi hæc, pauperula et ebria non a vino. Hæc dicit dominator tuus Dominus et Deus tuus, qui pugnavit pro populo suo : Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calici indignationis meæ : non adjicies ut bibas illum ultra. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliaverunt, et dixerunt animæ tuæ : incurvare 589 ut transeamus, et posuisti ut terram corpus tuum, et quasi viam pertranseantibus. LXX : Propterea audi, humiliata et ebria non a vino. Sic dicit Dominus Deus qui judicat populum suum : Ecce tuli de manu tua calicem ruinæ, xovdu furoris mei : et non adjicies bibere illum ultra : et dabo eum in manus eorum, qui te inique oppresserunt, et humiliaverunt : qui dixerunt animæ tuæ, inclinare ut transeamus, et posuisti æqualia terre media tua a foris transeantibus. O Jerusalem, cui dixi : Elevare, elevare, consurge, et age poenitentiam : quia bibisti de*

menu Domini calicem furoris ejus, et epotasti eum usque ad feces : et filii tui, qui in toto orbe dispersi sunt, ductique captivi jacerunt in plateis, et in capitibus viarum ; scito te esse pauperulam et humiliatam, et ebriam, non a vino, sed furore Domini. Idcirco si egeris poenitentiam, et elevata surrexeris, seies calicem soporis et ruinæ : sive juxta Symmachum et Theodotionem, *lacerationis et commotionis*, de manu tua esse tollendum : et *condy*, pro quo et in hoc loco Symmachus *craterem* interpretatus est, te ultra non esse bibituram : sed tradendum adversariis tuis, qui dixerunt animæ tuæ, *incurvare, ut transeamus* : illisque dicentibus, voluntate propria incurvata es. *Et posuisti quasi terram corpus, sive dorsum* : vel juxta Septuaginta, *media et cervices tuas foris transeantibus*. Hoc juxta historiam dictum sit, quod Jerusalem si elevare se voluerit, atque consurgere, nequaquam bibat calicem furoris Domini, nec patiatul ultra quæ prius sustinuit. Cæterum ut veniamus juxta Septuaginta ad intelligentiam spiritualement, animæ dicitur humiliatæ vitii, et ebriæ perturbationibus, ut sciat Dominum habere se judicem, et de omnibus reddituram se esse rationem. Quod si fuerit ad meliora conversa, auferendum calicem ruinæ de manibus ejus, et craterem furoris Domini, qui supplicia continebat, de quo et Ezechiel dicit ad Jerusalem : *Calicem sororis tuæ Samariæ bibes profundum et latum, ut inebrieris* (Exec. xxiii, 32), tradendum in manibus eorum, qui eam humiliaverant. Haud dubium quin adversarias significet potestates, quæ dixerunt animæ illius : *incurvare, ut transeamus*. In quo pariter annotandum, quod non eam incurvaverint, nec vim fecerint, ut prius erecta inclinaretur in terram : sed proprio arbitrio dereliquerint. Illa autem 600 voluntate sua posuerit cervices vel dorsum, sive totum corpus suum, non intus, sed foris, his qui eam conculcaverint. Tale quid et in Evangelio legimus (Luc. xiii), quia decem et octo annis Satanus incurvaverat mulierem, quam Dominus ad statum pristinum erexit, ut posset dicere : *Levari oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi* (Ps. cxx, 1) ; et : *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in celo* (Ps. cxxii, 1).

(Cap. Lii. — Vers. 1.) *Consurge, consurge, induere fortitudine tua, Sion : induere vestimenta gloriæ tuæ, Jerusalem civitas Sancti : quia non adjicies ultra, ut pertranseat per te incircumcisus et immundus. LXX : Exsurge, exsurge, ÷ Sion : induere fortitudine tua, Sion, et induere gloria tua, Jerusalem civitas Sancta. nequaquam ultra adjicies, ut pertranseat per te incircumcisus et immundus. Rursum et in hoc loco nomen Sion, ut superius a LXX, additum est, et idcirco jugulatum veru. Cui ergo supra (Cap. Li, 9) dixerat : *Elevare, elevare, consurge, Jerusalem* : nunc eidem lo-*

sive, *תור* Tho non legitur Levitico, sed Deuteronomi capite xxv, 6. Nec hoc voluit dicere S. Hieronymus ; sed quod Tho animal, id est, *Oryx*, aut *bos sylvestris*, qui ruminat et dividit ungulam, sit numeratus inter munda animalia in Levitico cap. xi,

et in Deuteronomio cap. xiv. Docet nos vero Hieronymus *betam* lingua Syrorum dici *Thoreth*, quo in Lexico Pentaglotto reperire nequaquam potui.

MARTIAN.

quitur : *Consurge, consurge, induere fortitudinem tuam, Sion.* Quæ sit autem Sion, sequens versus ostendit : *Induere vestimentis gloriæ tuæ, Jerusalem.* Hoc diximus, ut Jerusalem et Sion unam probemus urbem. Præcipiturque ei, ut lugubria vestimenta deponat, et induatur his quæ habuit antequam biberet de manu Domini calicem furoris. Appellaturque civitas sanctuarium, hoc enim sonat cōtes (שֹׁתֵי) propter templum, quod in ea conditum fuit. Sive Sancti, propter notitiam Dei : vel sancta, quia sola in orbe terrarum acceperat legem. Unde et post resurrectionem Salvatoris apparuerunt corpora mortuorum in civitate sancta. Quæ utique propter blasphemiam et missas in Dominum manus, sancta esse non poterat (*Matth. xxvii*). Quodque promittitur, si surrexerit post ruinam, et induta fuerit fortitudine et gloria sua, nequaquam ultra transiturum per eam incircumcisum et immundum, hoc significat, quod et Paulus Apostolus dicit : *Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate ? Quæ societas luci ad tenebras ? Quæ conventio Christi ad Belial ? Quæ pars fidei cum infidele ? Quis consensus templo Dei cum idolis (I Cor. vi, 14, 15) ?* Quæ quidem, ut exponere cœpimus, et ad animæ statum universa referuntur. Quod si per pœnitentiam pristinum robur receperit, vocetur habitaculum Sancti, et fiat Templum Dei, et nequaquam **601** per eam incircumcisus et immundus λογισμὸς transeat. De quibus dictum est : *Ab oculis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, et emundabor a delicto maximo (Ps. xviii, 13, 14).* Omnia autem quæ prouidentur Sion et Jerusalem, non ut Judæi somniant ad lapides illius et cineres favillasque dicuntur, ut instauretur in pristinum statum : sed ad populum Jerusalem, qui occidit Prophetas, et lapidavit eos, qui ad se missi erant (*Matth. xxiii*), et ad extremum etiam in Dei filium misit manus. Qui corruens in passione Christi, in resurrectione illius suscitatus est : quando multa millia crediderunt de Judæis, et reliquæ salvæ factæ sunt. Eadē de Ecclesia possumus dicere, quæ visio pacis et specula, si in hæresim corruerit, jubetur exire et pristinae fidei ornamenta suscipere. Et si fuerit suscitata, sanctitatis ei et continentia præmia promittuntur, ut nequaquam per eam transeat incircumcisus et immundus. Quod non ad carnis concisionem atque præputium, sed ad operum immunditiam, sive munditiam referri potest, ut incircumcisus et immundus vocemus, qui corporis voluptati et libidini serviunt. Denique ad circumcisos

^a Unus Ambrosian., *Sed ad animæ immunditiam referri potest.*

^b Ars scilicet adducendi præputii Hieronymo non innotuit, unde et hoc fieri posse inficiatur, et Apostoli sensum detorquet in allegoriam. Sic lib. i contra Jovin. n. 21, de Circumcisione loquens, quam repetiverat Josue : *Nam, inquit, si juxta litteram illud accipimus, penitus stare non potest, non enim excisa pellicula iterum nascitur.* Mox etiam illud quod de Filiis Tobia in Machabæorum libris scribitur, quod fecerint sibi præputia, ut Græcis essent similes, non satis vera interpretatione diluit. Josephus

carne, non spiritu loquitur Jeremias : *Omnes gentes incircumcisæ carne sunt : filii autem Israel incircumcisi sunt cordibus suis (Jerem. ix, 26).* Et beatus Apostolus de virginitate et continentia ac nuptiis disputans, jecit in medio : *Circumcisus aliquis vocatus est, non adducat præputium. In præputio vocatus est, non circumcidatur (I Cor. vii, 18).* Quod mihi videtur aliis verbis dicere : Absque uxore vocatus est, et crediderit, non ducat uxorem. Vel e contrario : habens uxorem, in Christum credidit, nequaquam divortium faciat. Quem sensum, non solum in circumcissione et in præputio, sed in libertate ac servitute custodit, ut liberos vocet virgines et continentes, servos qui uxori debitum reddant. Neque enim ^b potestatis nostræ est præputium **602** adducere post circumcissionem, juxta eos qui in Machabæorum libro dicuntur sibi fecisse præputia : quod de nascentibus filiis, et non de patribus dicitur. Aut qui liber vocatus est, magis servus est Christi (*Ibid.*, vii, 23), cum in Christi baptismo nulla sit differentia Judæi, ethnici, Græci, et Barbari, viri et mulieris, liberi ac servi.

(Vers. 2, 3.) *Excute de pulvere : consurge sede, Jerusalem : solve vincula colli tui, captiva filia Sion. Quia hæc dicit Dominus : Gratis venundati estis, et sine argento redimemini. LXX : Excute pulverem, et exsurge, Jerusalem. Solve vinculum colli tui, captiva filia Sion. Quia hæc dicit Dominus : Gratis venundati estis, et sine pecunia redimemini.* Nequaquam ad Jerusalem, id est, ad ruinas lapidum illius, et cineres ac favillas Prophetae esse sermonem, sed ad populum qui habitet in ea; et quod propter effeminationem animi filia nominetur, sequens versus ostendit, in quo ait : *Solve vincula colli tui, captiva filia Sion.* Vere enim captivus est populus Judæorum, qui usque hodie Nabuchodonosor portat jugum, et peccatorum ac blasphemiarum suarum strictus est fœnibus : qui gratis esse venditus, et nihil fecit dignum propter quod possit redimi. Cui et supra dicitur : *Ecce peccatis vestris venundati estis : et in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram.* Causasque reddit, cur venundati sint, cur abjecti. Quia, inquit, veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui audiret. Ex quo manifestum est, ideo errori et dæmonibus eos traditos, quia non audierant clamantem : *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis (Matth. xi, 28).* Redimuntur autem qui voluerint credere, nequaquam argento et pecunia, sed pretioso Christi sanguine, ut audiant per Apostolos : *Gratis vobis*

autem, auctor certissimus, Inculenter tradit, quod Menelaus et Tobia filii ad Antiochum proferti, τῶν αἰδοίων περιτομῶν ἀπεκλινοῦσαν ὡς ἐν ἑνὶ καὶ ἀπὸ τοῦ ἀποδύσαν Ἑλλήνας. *Circumcisionem adduxerunt, ut etiam nudi similes Græcis essent.* Nec ipsi Hebræi dissentiant, qui ejus a titis Es : um inventorem tradunt : ut tacam illustrium Medicorum tum veterum, puta Celsi lib. vii, cap. 25, Galeni Meth. M-d. lib. xiv, cap. 16, Dioscoridis lib. iii, cap. 51, tum recentiorum testimonio, quæ ad laudatum ex lib. contra Jovin. locum annotavimus.

et pax (Rom. 1, 7). Non enim ob merita, sed ob gratiam et fidem Christi Deo reconciliati sumus. Animæ quoque dicitur, quæ vitiorum polluta sordibus, candorem pristinae conversationis amiserat, ut excutiat pulverem cum Apostolis, qui adhæsit pedibus ejus (Math. x). Neque enim fieri poterat, ut quæ prostrata subjecerat cervices suas foris transcutibus: et media terræ sociaverat, dixeratque: *Humiliata est in pulvere anima mea, adhæsit terræ venter meus* (Ps. xliii, 25), non imaginem terreni acceperit. A qua nos revocat Apostolus, dicens: *Sicut portavimus imaginem terreni, sic portemus et imaginem celestis* (I Cor. xv, 49). Unde qui in carne sunt, placere Deo non possunt (Rom. viii). Non quo carnis natura damnetur, cujus conditor Deus est, et in qua plurimi placuerunt Deo, regnantque cum Christo: sed quo opera carnis repudientur, de quibus idem Apostolus loquitur: *Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato* (Rom. vii, 14). Denique ad hujuscemodi homines dicit: *Ubi autem zelus et emulatio in vobis est, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis* (I Cor. iii, 3)? Et e contrario ad sanctos: *Vos autem non estis in carne: siquidem Spiritus Dei habitat in vobis*. Excutitur ergo pulvis, de quo scriptum est: *Numquid constabit tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam* (Ps. xxxix, 10), ut solvantur vincula colli nostri; et nequaquam audiamus: *nervus ferreus collum tuum*; sed cum sponsa mereamur audire: *Quam pulchræ sunt genitæ tuæ, sicut turturis: collum tuum sicut monilia* (Cant. i, 9). Et iterum: *Circumdedit armillas manibus tuis, et monila collo tuo*; ut gravi onere liberati, et recipientes ornamenta pristina, captivi esse cessemus: redempti ab eo, qui venit prædicare captivis remissionem. Et de quo scriptum est (Supr. xlv, 13): *Illic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei reducet, non cum pretio neque cum muneribus*. Cui sensui et Petrus Apostolus congruit: *Scientes quoniam non corruptibilibus argento et auro redempti estis de rana vestra conversatione, patris vestra tradita, sed sanguine agni immaculati* (I Petr. i, 18).

(Vers. 4 seqq.) *Quia hæc dicit Dominus Deus: In Ægyptum descendit populus meus in principio, ut colonus esset ibi: et Assur absque ul. a causa calumniatus est eum. Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus? Quoniam ablati sunt populus meus gratis: dominatores ejus inique agunt, dicit Dominus, et jugiter tota die nomen meum blasphematur. Propter quod sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. LXX: Quia sic dicit Dominus: In Ægyptum descendit populus meus, prius ut peregrinaretur ibi: et in Assyrios violenter abducti sunt; et nunc quid erit hic, dicit Dominus? Quia ablati sunt populus meus, gratis admiramini, et ululate. Hæc dicit Dominus: Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. Propterea sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, adsum. Arguit populum Judæorum, et ventura prædicit. Quod qui voluntate sua in Ja-*

cob descendit ad Ægyptios, et tempore necessitatis ac famis peregrinatus est in terra Gessen (Gen. xlvii): postea ab Assyriis, quos in nullo læserat, calumniam sustinuerit; et in Babylonem captivitate translatus sit (IV Reg. xvii, 25). Unde infert: *Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus? Et est sensus: nihil habeo reliqui propter quod in hac regione permaneam, de qua populus meus ablati sunt gratis, et venditi peccatis suis, et quasi oryx rete comprehensus, vel viribus Romanorum, vel diaboli laqueis, quibus vincit hucusque retinetur. Ut autem ista paterentur, dominatores eorum ac magistri inique egerunt; qui juxta Symmachum et Theodotionem, ululabunt; juxta Aquilam, stebunt, cum tormentis traditi fuerint. Ipsi enim sunt qui adversum Salvatorem populum concitarunt, ut consona voce clamarent: Crucifige, crucifige talem* (Joan. xix, 15). De quibus et ante jam dixerat: *Ipsæ Dominus veniet cum senioribus populi et cum principibus ejus. Vos autem quare succendistis vineam meam et rapina pauperis in domibus vestris* (Is. iii, 14)? Quamobrem juxta Septuaginta loquitur ad eos: *Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus*. Et sciendum quod, in gentibus, non habeatur in Hebræo, sed absolute, nomen meum jugiter blasphematur, ut subaudiatur, in synagogis vestris: qui diebus ac noctibus blasphemant Salvatorem, et sub nomine, ut sæpe dixi, Nazarenorum, ter in die in Christianos congerunt maledicta. Illis itaque blasphemantibus et maledicentibus Domino, populus ejus de quo crebro jam dictum est, id est, populus Christianus, sciet nomen illius qui venturus est in nomine Patris. Et propterea sciet, quia ipse qui prius locutus est per Prophetas, præsens erudiet populos. Juxta Septuaginta loquitur ad Israel Deus, quod in Ægyptum voluntate descenderit. Dicente in Deuteronomio Moysæ: *In septuaginta animabus descenderunt patres tui in Ægyptum* (Deut. x, 22): et ab Assyriis captivi violenter abducti sunt. Unde dicitur ad eos: *Et nunc quid estis hic? quid facitis in terra Judææ, qui post necem Prophetarum, in Dei Filium misistis manus? Aut certe ad Angelicas potestates, et præsides Templi Angelos loquitur Deus: Quid hic facitis, cur non relinquitis populum blasphemantem? quod et Josephus refert (Lib. vi Antiq. Judaic. c. 12): apertis repente januis Templi, et sponte reseratis, quas multi homines claudere vix poterant, vocem de adytis Templi exisse dicentium: Transeamus ex his sedibus. In quo considerata sermonum proprietates, quod non dixerint, recedamus, sed transeamus ad populum gentium. Unde et velum Templi a summo usque deorsum scissum est in duas partes, ut omnes Judæorum cæremoniæ panderentur, et eo tempore impleretur, quod in hoc eodem Propheta dicitur: *Ex Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit inter multas gentes usque in longinquum* (Isai. ii, 3, 4). In omnem enim terram exivit sonus eorum, et in terminos orbis verba eorum (Ps. xviii). Et in omni loco Deo offer-*

tur incensum, et hostia munda (*Mich. iii*), quando propheticus sermo completus est: *Recordabuntur et redibunt ad Dominum omnes fines terræ: et adorabunt in conspectu ejus omnes families gentium; quoniam Domini regnum est, et ipse dominabitur gentium* (*Ps. xxi, 28 seqq.*). Unde dicitur ad principes Judæorum: *Admiramini, et ululate, quoniam vos causa estis ruinæ populi. Porro juxta anagogen hæc possumus dicere, quod descendat in Ægyptum hujus sæculi populus Dei propria voluntate, quando amator magis voluptatum quam Dei est, et non audit illud propheticum: Væ qui descendunt in Ægyptum ad auxilium* (*Isai. xxxi, 1*). Qui cum vitii fuerit delinitus, et habitaverit in loco aquarum et fluminum, qui castitatis non habet siccitatem: tunc violenter tradetur Assiriis, ut dominentur ei, qui eum postea in peccato arguant atque convincant. Ipsi sunt enim et inimici et vindicæ, de quibus loquitur ad Israel: *Et nunc quid tibi est et via Ægypti, ut bibas aquam Geon: et quid tibi est et via Assiurum, ut bibas aquam fluminum* (*Jer. ii, 18*). Qui igitur descendit in Ægyptum, et de excelso Jerusalem ad humilia delapsus est: vadensque Jericho, alteram Ægyptum, a latronibus vulnera plura suscipit, dicitur ad eum: *Et nunc quid vobis est* **603** hic? quid in terra et in Ecclesia Dei vos esse simulatis, qui studio atque omni desiderio descendistis in Ægyptum, et ab Assiriis possidemini, captique estis: et ululare magis ac lugere debetis; quia propter vitia vestra atque peccata, nomen Dei blasphematur in gentibus? quibus in Ezechiele dicitur: *Contaminatis nomen meum in gentibus* (*Ezech. xxxvi, 20*). Et quomodo in Evangelio discipulis loquitur Dominus: *Lucaat lumen vestrum coram hominibus, ut viderant bona opera vestra, et glorificent Patrem vestrum qui est in caelis* (*Matth. v, 16*): sic e contrario, cum mala opera fecerimus, nomen Dei propter nos blasphematur in gentibus. Idcirco qui habet scientiam nominis Dei, et quod ad imaginem et similitudinem filius sit conditus, non ignorat, in luce versabitur. Et erit in die, de qua exultavit Abraham quod vidisset eam (*Joan. viii*); de qua et sanctus loquitur David: *Hæc est dies quam scit Dominus, exultemus et lætemur in ea* (*Ps. cxvii, 24*). Qui enim illuminaverunt sibi lucem scientiæ, et habent lumen sempiternum, quod creditibus re promissum est: *Erit tibi Dominus lux æterna* (*Isai. lx, 20*), in die honeste ambulant, et sunt filii lucis et dei; et cognoscunt eum qui dicit ad Moysen: *Vade, dic filiis Israel, qui est misit me* (*Exod. iii, 14*): et quem in sanctis ante cognoverant, etiam sibi adesse cognoscent.

(Vers. 7, 8.) *Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pacem, et annuntiantis bonum: prædicantis salutem, et dicentis Sion: Regnabit [Al. Regnavit] Deus tuus. Vox speculatorum tuorum: levaverunt vocem: simul laudabunt, quia oculo ad oculum videbunt, cum converterit Dominus Sion. LXX: Sicut hora super montes: sic pedes evangelizantis auditum pacis. evangelizantis bona: quia auditam faciem sa-*

lutem manum, dicens: Sion regnabit Deus tuus. Vos custodientium te exaltata est, et voce simul laudabuntur, quia oculi ad oculos videbunt, quando misertus fuerit Dominus Sion. Consequenter de eo qui supra dixerat: Ego ipse qui loquor, ecce adsum, nunc Propheta testatur quod ipse super montes Evangelium prædicarit, id est, super Apostolos, de quibus scriptum est: Appropinquate montibus æternis (*Mich. ii, 9, sec. LXX*); et quorum doctrina illuminatio Dei est. Unde ad eum in Psalmis dicitur: *Illuminans te mirabiliter a montibus æternis* (*Ps. lxxv, 5*). Ille annuntiavit et prædicavit pacem his qui erant longe, **607** id est, gentibus; et prope, hoc est, Judæis: mundum reconcilians Deo, de quo sub nomine Salomonis in psalmo canitur: *Orietur in diebus ejus justitia, et multitudo pacis, donec auferatur luna* (*Ps. lxxi, 7*). Et in hoc eodem Propheta de puero qui natus est, et de filio qui datus est nobis, cujus principatus in humero ejus, et vocabitur magni consilii Angelus, post reliqua dicitur (*Supra, ix, 7*): *Et pacis ejus non erit terminus. Ipse est enim pax nostra, qui pacificavit omnia per sanguinem crucis suæ in cælo et in terra. Qui locutus est Apostolis: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (*Joan. xiv, 27*). Et annuntiavit nobis bona, non quæ a Philosophis appellantur indifferentia; sed quæ vere bona sunt, quæ dat Pater penitentibus se, id est, omnes gratias Spiritus sancti. Denique alter Evangelista in eodem loco scribit: *Quanto magis Pater vester qui est in caelis, dabit Spiritum sanctum potentibus se* (*Luc. xi, 13*)? Hæc bona quæ creditibus Dominus pollicetur: *Audite me et comedetis bona; et delectabitur in bonis anima vestra; et non solum bona, sed salutem omnibus nuntiavit, quam ipse præbuit qui dicit Sion, id est, Ecclesiæ: Regnabit [Al. Regnavit] Deus tuus. Unde et Apostolus loquitur ad Sanctos: Non regnat peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis desiderijs ejus* (*Rom. vi, 12*). Et de peccatoribus scribens: *Mors, inquit, regnavit ab Adam usque ad Moysen* (*Rom. v, 14*). Quodque sequitur: *Vox speculatorum tuorum, sive custodum tuorum, Apostolos significat, de quibus et in alio loco* (*Infra, lxxii, 6*) ad Ecclesiam loquitur Deus: *Super muros tuos constitui custodes, qui nunquam tacebunt, recordantes Domini, qui exaltabant vocem de sublimibus dissonantes. Unde dicitur ad eos* (*Supra, xl, 9*): *Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem. Isti pari Deum voce laudabunt, et oculis videbunt ad oculos. Quod aliis verbis Apostolus dicit: Facie ad faciem* (*i Cor. xiii*); quando Sanctus canit: *Oculi mei semper ad Dominum* (*Ps. xxiv, 15*). Et: *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo* (*Ps. xx, 1*). Et Dominus respondebit ei: *Oculi enim Domini super justos, et aures illius in precem eorum* (*Ps. xxxiii, 16*). Hoc quod Septuaginta transtulerunt, sicut *ῥῆμα*, id est, *hora super montes: sic* [Al. Sicut] *pedes evangelizantis* **608** *auditum pacis, et reliqua.*

Paulus sequens sensum Hebraicæ Veritatis, ponit in Epistola ad Romanos: *Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem* (Rom. x, 15): Apostolos intelligi volens, quorum Dominus lavit pedes (Joan. xiii), ut mundi et pulchri essent ad prædicandum, et in toto orbe discurrenter, brevique doctrina Christi implerent mundum. Ὁρα autem, id est, hora, juxta Septuaginta, et ambiguitatem sermonis Græci, aut tempus significat, aut pulchritudinem. Si tempus, illi aptabitur: *Tempore opportuno audivi te, et in die salutis adjutor tui fui* (Isai. xlix, 8). Unde infert Apostolus: *Ecce nunc tempus acceptabile: ecce nunc dies salutis* (II Cor. vi, 2). Opportuno enim tempore pro cunctis sanguinem fudit: quando omnes declinaverunt, simul inutiles facti erant. Non erat qui faceret bonum, non erat usque ad unum (Ps. xliii): ut pro omnibus gustaret mortem, quia omnes peccaverant, et indigebant gloria Dei (Rom. iii). Si autem pulchritudinem ad illud referamus, quod in psalmo dicitur: *Speciosus forma præ filiis hominum* (Ps. xliii, 3); (quid enim pulchrius quam ut forma servi fieret forma Dei, et sederet et regnaret cum Christo in caelestibus?) potest Ὁρα secundum Græcæ linguæ latitudinem cura dici, et sollicitudo, juxta illud quod Sanctus ait: *Multiplicabis me in anima mea, in virtute tua* (Ps. cxxxvii, 4). Pro *multiplicabis me*, in Græco dicitur *πολυώρησάς με*, quod est, *multa cura et sollicitudine me dignum habebis*. Et alibi: *Secundum altitudinem tuam ἐπολυώρησας filios hominum* (Ps. xi, 9): quod aliis verbis Græce dicitur, *πολλὰς ὥρας τοῦ ἔσθαι, φροντίδος ἡξίωσας*. Sed hæc superflua sunt; et speciosi magis pedes Christi vel Apostolorum accipiendi, quod, præter Septuaginta, omnes similiter transtulerunt, Paulo eorum interpretationem probante.

(Vers. 9, 10.) *Gaudete et laudate simul, deserta Jerusalem, quia consolatus est Dominus populum suum: redemit Jerusalem. Paravit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium: et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.* LXX: *Erumphant liliam simul deserta Jerusalem, quia miserus est Dominus ejus, et eruit Jerusalem. Revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum gentium.* 609 *Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.* Ducto in captivitate populo Judæorum, et urbe succensa, aut rarus erat in Jerusalem, aut nullus habitator. Postquam autem qui prius loquebatur in Prophetis, et erat in principio apud Deum, Deus Verbum habitavit in nobis, et caro factus est, instaurata sunt deserta Jerusalem; et venit ille de quo scriptum est: *Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei reducet: ut nequaquam plangatur ab Jeremia: Quomodo sedet sola*

A civitas quæ erat plena populo: facta est quasi vidua quæ erat multiplicata in gentibus (Thren. i, 1); sed audiat David canentem, *In convertendo Dominus captivitatem Sion, facti sumus tamquam consolati* (Ps. cxxv, 1, 4). Et post paululum: *Facti sumus lætantes.* Et ut sciamus nequaquam hæc dici de populo Judæorum, sed de omnibus qui per apostolos in Dominum credituri sunt, ponit et dicit: qui consolatus est eam, sive miserus est ejus, et qui eruit vel redemit eam, ipse paravit sive revelavit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium: *et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.* Ex quo perspicuum est, extracta per Apostolos spirituali Jerusalem, id est, Ecclesia, quæ a Judæis fuerat derelicta, revelari brachium Domini cunctis gentibus, et videre salutare ejus omnes fines terræ. Quod dupliciter intelligitur. Aut enim revelat Pater brachium suum cunctis gentibus, aut filius revelat fortitudinem suam. De quo scriptum est: *Virtus enim ab eo egrediebatur et sanabat omnes* (Luc. vi, 19). Et iterum: *Sensi virtutem exisse de me quæ sanavit hæmorrhousam* (Marc. v, 30). Quod autem Filius Dei, Patris dextera appelletur et brachium, multa sunt testimonia, e quibus pauca dicemus: *Salvabit* [Al. *Salvavit*] *sibi dextera ejus, et brachium sanctum illius* (Ps. xcvi, 2). Et alibi: *In brachio meo gentes sperabunt* (Isai. li, 5). De quo Jacob dicit: *Hic erit expectatio gentium* (Genes. xlix, 10). Et octogesimus octavus psalmus: *Tuum brachium cum potentia.* Hoc brachio eduxit Dominus populum Israel de terra Ægypti. De quo ad Apostolorum principem loquebatur: *Beatus es, Simon Barjona, quia caro et sanguis non revelaverunt tibi, sed Pater meus qui est in caelis* (Mat. xvi, 17). Et Apostolus Paulus de se (Galat. i, 15): *Quando, inquit, placuit Deo, qui separavit me de utero matris meæ, ut revelaret Filium suum in me.* Quod autem cunctis gentibus omnes terræ terminos copulavit, qui visuri sunt salutare Dei, illud ostendit quod et in alio loco dicitur: *Convertimini ad me ab extremis terræ, et salvi eritis* (Isai. xlv, 22); et per Jeremiam: *Ad te gentes venient ab extremis terræ* (Jer. xvi, 19); et iterum: *Recordabuntur et convertentur ad Dominum omnes familiæ gentium; quia Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium* (Ps. xxi, 28 et seqq.); ut non solum varietas gentium singularium, sed et omnes mundi cardines credituri prænantentur in Christo. Juxta id quod ipse loquitur: *Cum autem prædicatum fuerit hoc Evangelium in toto mundo, tunc erit finis* (Matth. xxiv, 14). Alii summities et extrema terræ, eos intelligi volunt, qui non in media terra, sed in extremis ejus instar rotarum finibus consistentes, humilia deserunt et ad excelsa festinant.

^a Vulgati hactenus τὴν ὥραν ὠράσω, multum implexo sensu, nulloque ad sequentia respectu. Restituimus ex Ambrosiano πολλὰς ὥρας tertio verbo, quod in mss. non est, et negotium facebat, expuncto. Ex quo verus exurgit concinnusque seu-

sus, *multæ curæ, hoc est, sollicitudinis dignos fecisti.*

^b Pronomen tibi, quod mss. supplent, et Matthæi textus, antea deerat. Passim vero alia hujusmodi leviora, lectore non admonito, castigamus.

(Vers. 11-13.) *Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere: exite de medio ejus, mandamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exiitis: nec in fuga properabitis. Præcedet enim vos Dominus, et congregabit vos Deus Israel.* LXX: *Recedite, recedite, egredimini inde, et immundum nolite tangere: exite de medio ejus: separamini qui portatis vasa Domini, quia non cum tumultu exiitis, neque cum fuga ibitis: sed præcedet vos Dominus, et qui congregat vos Deus Israel.* Et hoc Judæis dissuadere conantur: Exite de Babylone, et idola eorum derelinquite. Exite de medio illius, et vasa quæ Nabuchodonosor, capta Jerusalem, tulerat (1^a Reg. xv), Cyro laxante captivos sub Zorobabel et Esdra (Esdr. 1), referte in templum; nec sicut prius de Ægypto cum tumultu et timore fugistis, ita egredimini de Babylone; sed cum pace et voluntate regis Persarum atque Medorum, in quo Domini voluntas apparuit, qui protexit et congregavit vos. Alii quæ de Babylone diximus, de Romano regno interpretantur, quod in adventu Christi qui eos liberaturus sit, hæc omnia compleantur. Nos autem audientes supra: *Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pacem.* Et: *Revelabit Dominus brachium suum in conspectu omnium gentium: Et, videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri, nequaquam hoc de 611 Judæis, sed de Apostolorum omniumque Sanctorum intelligimus choro.* Quibus præcipitur, ut recedant de Jerusalem, et in toto mundo Evangelium prædicent, dicente Domino Salvatore: *Ita et docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. xviii, 19): ut nequaquam cum Judæis blasphemantibus maneat, in quorum necem Romanus pareretur exercitus; sed pollutum derelinquant: et separentur ab eis atque mundentur, qui portant vasa Domini. Templum enim sunt Spiritus sancti (1^a Cor. iii), et magnæ domus vasa aurea et argentea. Qualis fuit Apostolus Paulus, qui vas electionis dicitur (Act. ix), præparaverat enim se in vas pretiosum et aptum in ministerium Dei. Vel certe hoc dicendum, quod vasa Domini, armatura Dei sit spiritualis. De qua et Paulus Apostolus loquebatur: *Induite vos armatura Dei* (Eph. vi, 11), et per singula enumerat: loriceam justitiæ, et clypeum fidei, et galeam salutis, et gladium spiritus, qui interpretatur verbum Dei. Ad hæc addit, cingulum veritatis, et calcateos pedes in præparatione Evangelii pacis. Et in alio loco: *Deponentes ergo opera tenebrarum, induamur arma lucis* (Rom. xiii, 13). Sequitur: *Non in tumultu exiitis, nec in fuga properabitis.* Neque enim ut victi de Jerusalem, sed ut victores recesserunt: ut qui quotidie prædicantes in Templo Evangelium Dei, multa millia Judæorum Christi fidei subjecerant, etiam mundum illius Evangelio subjugarent. Præxium enim habebant Dominum, qui congregaret eos, Deum Israel, hoc est,

A de orbe terrarum unum gregem faceret, ut impleretur illud quod Dominus in Evangelio ad Patrem loquitur (Joann. xvii, 21): *Da, ut sicut ego et tu unum sumus: sic et isti in nobis unum sint: ut eodem sensu et eadem sententia, repugnancia inter se vitia atque contraria deserentes, unam apprehenderent solamque virtutem.* Neque enim vitia et perturbationes invicem se sequuntur: quod de virtutibus dicitur, in quibus nec ^a ὑπερβολαί sunt, nec ἄλλοίφαι, id est, nec plus nec minus, sed omnia temperata. Porro in vitiiis universa contraria sunt, ut pavor audaciæ, impietati superstitio, luxuria parcitati.

Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, 612 et elevabitur et sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi: sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, et forma illius inter filios hominum. Ite asperget gentes multas: super ipsum continebunt reges os suum: quia quibus non erat [Vulg. est] narratum de eo, viderunt; et qui non audierant, contemplati sunt. LXX: *Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur, et b gloriabitur valde. Sicut stupebunt super te multi: sic in gloria erit ab hominibus species tua, et gloria tua a filijs hominum: sic mirabuntur gentes multas super eo, et continebunt reges os suum, quia quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierant, intelligunt.* Ne ulla legentibus ambiguitas relinquatur, quis sit ille qui dixerit: *Ego qui loquebar, ecce adsum;* et quod sit brachium sanctum Domini, quod cunctis gentibus revelatum est, Deus omnipotens Pater perspicue docet: *Ecce intelliget servus meus* C *sive puer meus, de cujus differentia supra diximus.* Intelliget autem, non ut verbum Dei, atque sapientia; sed ut servus et puer. Qui cum in forma Dei esset, formam servi dignatus est accipere: factus obediens Patri usque ad mortem, et mortem crucis (Philipp. ii). Quamobrem exaltavit eum, et donavit illi nomen super omne nomen. Qui loquitur in psalmo: *Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum* (Ps. xv, 7); et de quo David canit: *Qui fecit callos in intellectu* (Ps. cxxxv, 5). Ipse est enim sapientia atque intelligentia, qui proficiebat quasi puer ætate atque sapientia: de quo loquitur et Petrus: *Deus patrum nostrorum glorificavit Filium suum Jesum, quem vos quidem tradidistis, et negastis ante faciem Pilati volentis eum dimittere. Vos autem sanctum* D *et justum negastis* (Act. iii, 13, 14), de quo et supra scriptum ostendimus: *Ego testis, dicit Dominus, et puer quem elegi: super ipsum stupebunt plurimi* (Isai. xlii, 10), cum illius signa perspexerint. Et hinc erit majus miraculum, quod inglorius erit inter homines aspectus ejus: non quo formæ significet sordiditatem, sed quo in humilitate venerit et paupertate. Qui cum dives esset, pro nobis pauper factus est; et credentibus dixit: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde* (Matth. xi, 29): de quo et Clemeas vir aposto-

^a Pro Græco verbo ὑπερβολαί, quod substituunt mss., antea erat minus commodo sensu ὑπερβολαί, quæ vox propriè *transgressionem*, sive *violationem*

præcepti sonat.

^b Malim cum Victorio, et Græco δεξνοδότης, *glorificabitur.*

licus, qui post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, A scribit ad Corinthios: Sceptra^a Dei Dominus **613** Jesus Christus, non venit in jactantia superbia, cum possit omnia, sed in humilitate. Intantum ut verberatus a ministro sacerdotis, responderit: *si male locutus sum, argue de peccato; sin autem bene, quid me curatis (Joan. xviii)?* habens duodecim Angelorum millia, quos illius nutibus obedirent. *Iste asperget gentes multas, mundans eas sanguine suo et in baptismo Dei consecrans servituti. Super ipsum continebunt reges os suum, et principes sæculi, quorum omnis sapientia crucis prædicatione subversa est: et qui non habuerant Legem et Prophetas, et quibus de eo non fuerat nuntiatum, ipsi videbunt et intelligent. De quibus loquitur et Salvator: Beati qui non viderunt et crediderunt (Joan. xx, 29).* In quorum comparatione, Judæorum duritia reprehenditur, qui videntes et audientes, Isaia in se vaticinium compleverunt, dicentis: *Auditu audistis, et non intelligistis: et videntes aspiciatis, et non videbitis. Incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus gra- titer audierunt (Isa. vi, 9, 10).*

(Cap. LIII.—Vers. 1 seq.) *Quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra siccitanti: non est species ei, neque decor: et vidimus eum, et non erat aspectus: et desideravimus eum. Despectum et novissimum virorum, virum dolorum, et scientem infirmitatem; et quasi absconditus vultus ejus, et despectus: unde nec reputavimus eum. Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros [Vulg. repellit ipse] portavit: et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussus a Deo, et humiliatum. LXX: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus quasi parvulum in conspectu ejus: sicut radix in terra siccitanti. Non est species ei neque gloria, et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem: sed species ejus inhonorata, et deficiens præ filiis hominum. Homo in plaga, et sciens ferre infirmitatem, quia aversa est facies ejus, despecta et non reputata. Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet, et nos reputavimus eum esse in dolore, et in plaga et in afflictione. Post verba Patris, quibus filium suum mundo nuntiaverat esse venturum; et ante scandalum crucis, de quo dicturus erat: *Inglorius erit^b aspectus ejus, et forma ejus⁶¹⁴ præ filiis hominum, gloriam præmiserat resurrectionis: Exaltabitur et elevabitur, et sublimis erit valde: ut humilitate crucis resurrectionis gloriam præveniret, respondit Prophetarum chorus se implesse officium, et quantum in se fuit, brachium illius atque virtutem omnibus nuntiasse. In eo autem quod dicit: *Quis credidit auditui nostro, et brachium***

^a S. Clementis verba sunt ex Epistola 1 ad Corinthios usque ad verbum *humilitate*: non vero usque ad subsequentis periodi *obedirent*, quod Martianeus putavit.

^b Addit Victorinus *inter vitas* ex Vulgata.

^c Victor., ut *nativitatis ejus ascensum*.

^d Verbum *ferre* hic quoque interserunt Ambrosiani mss.

Domini cui revelatum est? raritatem credentium significat ex Judæis. Quodque sequitur: *Ascendet sicut virgultum coram eo*; pro quo LXX transtulerunt, *Annuntiavimus sicut parvulum coram eo*: pro *virgulto*, Symmachus, *ramum* interpretatus est, ut assumptum ostenderet hominem qui processit de utero virginali. De quo infert: *Sicut radix de terra siccitanti*. Pro *siccitanti*, Aquila interpretatus est, *invia*, ut virginitatis privilegium demonstraret, quod absque ullo humano semine de terra prius invia sit creatus. Iste est de quo et supra legimus: *Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet (Isai. xi, 1)*; ut^e *nativitatem ejus et ascensum* significet in mundo. Sin autem non habebat speciem neque gloriam; sed forma ipsius erat ignobilis et deficiens præ filiis hominum, sive ut habetur in Hebræo, *despectus et novissimus virorum*, quomodo in Psalmis dicitur: *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, pulchritudine et decore tuo (Ps. xlv, 4)*? Quod facile solvitur. Despectus erat et ignobilis quando pendebat in cruce, et factus pro nobis maledictum, peccata nostra portabat. Et loquebatur Patri: *Deus Deus meus, quare me dereliquisti (Math. xxvii, 46)*? Inclytus autem erat, et decorus aspectu, quando ad passionem ejus terra tremuit, saxa dirupta sunt, et fugiente sole, æternam noctem elementa timuerunt. De quo et sponsa in Cantico Canticorum: *Frater meus candidus, et rubicundus, electus de millibus (Cant. v, 10)*. Candidus plenitudine ac puritate virtutum, rubicundus in passione, de qua postea lecturi sumus: *Quis est iste qui ascendit de Edom, fulva [Al. subvida] vestimenta ejus ex Bosor; electus de millibus in resurrectionem; et qui erat primogenitus omnis creaturæ, primogenitus fieret ex mortuis. Quod autem infert: *Homo in dolore et sciens ferre infirmitatem*, sive *virum dolorum, et scientem^d infirmitatem*, verum corpus hominis, et veram demonstrat animam, qui sciens **615** ferre infirmitates, omnes eas divinitate superavit. Et absconditus vultus illius atque despectus, ut humago corpore divina potentia celaretur. De quo supra dictum est: *Tu es Deus absconditus, et nesciebamus. Qui vere languores nostros et peccata portavit, et pro nobis dolet, non putative, id est,**

^e τὸ δὲ καὶ, ut vetus et nova hæresis suspicentur; sed vere crucifixus est. Vere doluit, dicens in Evangelio: *Tristis est anima mea usque ad mortem (Math. xxvi, 38)*. Et: *Nunc anima mea turbata est (Joan. xii, 27)*. Et nos putavimus eum esse immundum, sive *in dolore*, ut Septuaginta transtulerunt, pro quo Aquila et Symmachus posuerunt *leprosum*, Theodotio, *flagellatum*. Quod aliis verbis Hebræico idiomate *lepra* intelligitur, juxta illud quod in psalmo

scriptum est: *Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo (Ps. xc. 10)*. Et est sensus: Putavimus eum pro peccatis suis a Deo esse percussum, qui humiliatus est propter nos, et cum latronibus crucifixus. Pro eo quod Symmachus transtulit ^a Ἐν ἀφῆ ὄρα, hoc est, *in lepra*; Aquila posuit ἀρμημένον, id est, *leprosum*: quod ^a multi non intelligentes, potant relictum, et alii legunt καθήμενον, id est, *sedentem*. In principio capituli, in quo juxta Septuaginta dicitur: *Domine, quis credidit auditui nostro: et brachium Domini cui revelatum est (Rom. x)*, quo testimonio et apostolus Paulus uidetur ad Romanos, edisserens illud super Domini passione: *Dominus*, in Hebraico non habetur, sed pro intelligentia personæ, ad quam dicitur, additum est.

(Vers. 5-7.) *Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, et livore ejus sanati sumus. Omnes nos quasi oves erravimus, unusquisque in via sua [Vulg. viam suam] declinavit: et Dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est, quia ipse voluit, et non aperuit os suum. LXX: Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum: livore ejus sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus, homo in via sua erravit. Et Dominus tradidit eum propter iniquitates nostras, et ipse propter afflictionem non aperuit os suum. Nos, inquit, 616 putavimus eum virum dolorum: sive juxta Septuaginta, esse in dolore, et percussum a Deo, et propria sustinere peccata. Ille autem vulneratus est propter iniquitates nostras, dicens in psalmo: *Foderunt manus meas et pedes (Ps. xxi. 18)*, ut suo vulnere vulnera nostra curaret, et attritus est, sive infirmatus propter scelera nostra, ut factus pro nobis maledictum, nos liberaret de maledicto. Maledictus enim omnis homo qui pendet in ligno (*Deut. xxi, Galat. iii*). Unde disciplina pacis nostræ super eum est. Quod enim nos pro nostris debemus sceleribus sustinere, ille pro nobis passus est, pacificans per sanguinem crucis suæ, sive quæ in terra, sive quæ in cælis sunt. Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceræ, solvens inimicitiam in carne sua, et livore ejus sanati sumus (*Ephes. ii*). Ex quo perspicuum est, sicut corpus flagellatum atque laceratum signa injuriæ in vibicibus ac livore portabat: ita et animam vere doluisse pro nobis, ne ex parte veritas, et ex parte mendacium credatur in Christo (*Rom. iii*). *Omnes, inquit, quasi**

A oves erravimus, et indignimus misericordia Dei, dicentes in psalmo: Erravi sicut ovis perdita (Ps. cxviii, 176); quæ in Evangelii parabola boni Pastoris atque solliciti humeris reportata est (*Matth. xviii*). Qui sint autem istæ oves, sequens versus ostendit. *Homo in via sua erravit*; sive unusquisque in via sua declinavit, ut proprium sequeretur errorem, et rectam viam deserens, de Crucifixo diversa sentiret. Dominus autem posuit in eo iniquitatem omnium nostrum, sive tradidit eum pro peccatis nostris; ut quod propter imbecillitatem virium ferre non poteramus, pro nobis ille portaret, qui *oblatus est, quia ipse voluit*. Non enim necessitate crucem, sed voluntate sustinuit, dicens in Evangelio: *Calicem quem mihi dedit Pater, non bibam illum (Joan. xviii, 11)*? Et ad Petrum qui scandalizabatur ^b a crucis nomine, quia non uoverat mysterium, et humano pavore trepidabat: *Vade retro me, Satana, scandalum es mihi, quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed quæ hominum (Matth. xvi, 23)*. Alioquin si non propria voluntate esset oblatus, qui indicare et prædicere poterat proditorem, 617 et Apostolis loquebatur: *Omnes vos in hac nocte in me scandalum sustinebitis, poterat eos qui ad se missi fuerant declinare, quibus occurrit intrepidus, et ultro se obtulit dicens: Quem queritis (Joan. xviii, 4, 6)?* Qui statim ceciderunt retrorsum; vocem enim præsentis Dei ferre non poterant. Pulchreque addidit: *Et non aperuit os suum. Qui dicenti Pilato: Mihi non loqueris? noluit respondere. Sive juxta Septuaginta: Afflictus non aperuit os. Aut juxta Symmachum et Theodotionem, audiens non aperuit os suum.*

(Vers. 7 seqq.) *Sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram tondente [Vulg. addit se] obmutescet, et non aperiet os suum. De angustia et de judicio sublatus est. Generationem ejus quis enarrabit? quia abscissus est de terra viventium: propter scelus populi mei percussit eos. Et dabit implos pro sepultura, et divitem pro morte sua: eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate. LXX: Sicut ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium ejus sublatus est. Generationem illius quis enarrabit, quia tollitur de terra vita ejus? Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem; et ^d dabo pessimos pro sepultura ejus, et divites pro morte illius. Quia iniquitatem non fecit, neque dolus in ore suo: et Dominus vult mundare eum a plaga. Hoc testimonium, cum in Actibus Apostolorum reginæ Candaciæ Eunuchus rheda vehere-*

^a Ἐν ἀφῆ ὄρα, etc. Duplicem in hoc loco Hieronymi lapsum et hallucinationem deprehendere sibi visus est, Capellus in Critica sua sacra, exponens istud Isaia caput LIII, sed frustra vir doctus laboravit, ut ostendi in Prolegomenis ad tomum III. Cæterum, editio Erasimiana contra fidem omnium mss. collicum mutavit verba ἀφῆ et ἀρμημένον in ἀλφῆ et ἀλφῆμνον. MARTIAN.

Enimvero, quod notatum quoque Montfauconio est, secundum eam, quam hic habet significationem, vox ἀρμημένον vix usquam reperitur; derivatur enim ab ἀρῆμα: ex quo ἀρῆ, atque inde ἀρμηένος, id est,

plaga, aut lepra percussus.

—Hæc derivatio nullis grammaticæ regulis consonat. Nihil obstare videtur quin legatur ἀρῆμνον, sepositum, a præpositione ἀπό et participio ῆμνον: leprosis enim commercio cæterorum hominum interdicens morem obtinuisse nemo non scit. Eb.

^b Brevius concinniusque in uno Ambrosiano ms., scandalizabatur ad crucis mysterium, et humano pavore trepidabat.

^c Consentit Hebraeus textus וְיָצַד Hieronym. autem versio, percussit eum: Vulg., percussus.

^d Unus Ambros., et dubit, et quidem ἄσπερ pro

tur (*Act. viii et seqq.*), et legens non intelligeret, interpretante Philippo super passione et nomine Salvatoris, intellexit, et statim baptizatus, in agni sanguine quem legebat, vir meruit appellari, et a Apostolus genti Æthiopum missus est. Qui igitur oblatas est Pilato, quia ipse voluit; et non respondit, ut patibulum pro nobis damnatus ascenderet, ipse sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente obmutuit. *Etenim pascha nostram immolatus est Christus: (I Cor. v.)*, quem Joannes Baptista monstrabat, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi (Jona. 1, 29)*. Qui et in Apocalypsi Joannis Evangelistæ, agnus occisus sæpe memoratur (*Apocal. v.*). Qui de seipso loquitur in Jeremia (*Jerem. xi*). **618** *Ego autem sicut agnus innocens, et ductus ad victimam, nesciebam.* Cum enim nesciret peccatum, pro nobis peccatum factus est (*II Cor. v.*). Et sicut agnus cum ducitur ad victimam, non repugnat: sic ille passus est voluntate, ut destrueret eum qui mortis habebat imperium (*Hebr. ii*), humilians se usque ad mortem, et mortem crucis (*Philipp. ii*). Hic agnus est, in cuius typo immolabatur agnus, cujus cruor linitus in postibus exterminatorem fugabat Ægypti (*Exod. xii*); qui non solum sanguine suo nos redemit, sed et lanis operuit, ut argentes infidelitate, sua veste calefaceret, et audiremus Apostolum nobis loquentem: *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis (Galat. iii, 27)*. Et in alio loco: *Induimini Christo Jesu (Rom. xiii, 14)*. Quodque sequitur: *De angustia et de judicio sublatas est*; sive ut *LXX* transtulerunt, *in humilitate judicium ejus ablatum est*, illud significat, quod de tribulatione atque judicio ad Patrem victor ascenderit; sive quod iudex omnium, iudicii non repererit veritatem; sed absque ulla culpa, seditione Judæorum et Pilati voce damnatus sit. Unde admiratur Propheta, quod omnium Deus se tradiderit passioni. De quo Paulus loquitur: *Si enim b creditissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent (I Cor. ii, 8)*. Sequitur: *Generationem ejus quis enarrabit?* Quod dupliciter intelligitur: aut enim de divinitate ejus accipiendum est, quod impossibile sit divinx nativitatibus nosse mysteria; de qua ipse loquitur in Proverbiis: *Ante omnes colles generavit me (Prov. viii, 25)*; juxta illud quod alibi legimus: *Quis cognovit sensum Domini: aut quis consiliarius ejus fuit (Rom. xi, 34)?* D id est, nullus; aut de parte Virginis, quod difficulter possit exponi. Denique cum Mariæ diceretur ab Angelo: *Concipies et paries filium*, illa respondit: *Unde mihi hoc, quia virum non cognovi?* Cui rursus Angelus: *Spiritus, inquit, sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. i, 31, 34, 35)*, ut vel ab Angelo, vel ab Evangelista tantum nativitatibus hujus sacramenta dicantur. Cujus narrator rarissimus

A est, secundum illud: *Quis sapiens, et intelliget hæc: intelligens, et cognoscat ea (Osos xiv, 10)?* Sin autem prudens lector tacita cogitatione responderit: Et quomodo scriptum est: *Nemo novit Filium nisi Pater: et nemo 619 novit Patrem, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare?* Et qui novit Patrem et Filium, nique et generationis potest enarrare mysterium. Audiat aliud esse nosse, aliud eloqui, quia frequenter quæ mente concipimus, sermone explicare non possumus. Ergo et mysterium divinx nativitatibus in corpore, possunt sancti, fide magis nosse quam dicere. Alioquin et Apostolus raptus in tertium cælum et in paradysum, audivit verba quæ nequaquam valet humana lingua proferre (*II Cor. xii*). Sed et Spiritus interpellat pro nobis gemitibus ineffabilibus. B I-tius igitur, cujus generationem aut nullus, aut rarus enarrare potest, sublata est vita de terra; ut nequaquam in terra, sed in cælo viveret. Sive abscissus est de terra viventium, ut impleteretur de eo quod scriptum est in Apocalypsi Joannis: *Ego sum primus et novissimus: qui vivebam, et sum mortuus: et ecce viro in æternum (Apoc. xvi, 18)*; ut post vitam quam vixit in terra mortuus terræ, cælis viveret in æternum. Quodque jungitur, *Propter scelus populi mei percussit eos*; sive, juxta *LXX*, *ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem*, duplicem sensum habet. Aut enim persecutores et sceleratos populi sui, sua morte percussit: aut propter magnitudinem peccatorum populi, quem semper peculiarem habuit, ductus ad mortem est, ut illos ad vitam sua morte revocaret. Ipse dedit impios, pro sepultura sua; et divitem, pro morte sua. Sive pessimos, pro sepultura ejus; et divites, pro morte ejus: utrumque populum significans, ut in malis et pessimis, qui ante Dei notitiam non habebant (*Rom. ix*), ostendatur gentium multitudo: in divitibus, quorum erat Testamentum et Legislatio et Prophetæ, Judæicus populus demonstratur. Ergo idcirco passus est Dominus et sepultus, ut ex utroque populo sibi Ecclesiam congregaret. Sive hoc dicendum, quod Scribas et Phariseos, c ac Sadducæos, sacerdotes et pontifices, qui in populo ante regnabant, et nimis opibus affuebant, post Domini passionem Romanis tradiderit Deus, et æternæ subjecerit servituti. Iste pro ejus sepultura et morte, impii divitesque sunt traditi, iniquitatem non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus. Quod de nullo penitus hominum **620** intelligi potest, ut nec opere, nec sermone peccaverit, dicente Scriptura: *Nemo mundus a sordibus, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus. Et, omnes sicut oves erravimus, unusquisque in via sua declinavit (Job. xxv)*: nisi de illo, qui peccata nostra portavit, et pro nobis dolet, et vulneratus est pro iniquitatibus nostris, et afflictus est propter scelera nostra, cujus livore sanati sumus. Super quo et prin-

ἀποκρυφῶν veteres Græci Interpretes transtulerunt.

^a Hæc Hieron. accepit ex Eusebio, lib. ii Hist. Eccl. cap. 1, qui pariter ex Irenæo didicit, lib. iii contr. Hæreses, *Missum Eunuchum in regionem Æthiopiæ prædicaturum hoc quod ipse crediderat.* Adde

apocryphorum testimonia, Const. Apostol. c. xlvi, et pseudo-Abdiæ.

^b Victorius, *cognovissent*, ex Græco textu ἔγνωσαν.

^c Verius, ut videtur, *Sadducæorum* nomen præmittunt Ambrosianæ chartæ.

ceps Apostolorum Petrus hoc testimonium edisserens, ait : *In hoc enim vocati estis, quia et Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, ut sequamini vestigia ejus. Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ipsius. Qui cum malediceretur, non maledicebat : et cum pateretur, non comminabatur* (I Petr. II, 21 et seqq.). Dominus autem voluit mundare eum a plaga, quam lancea militis percussus acceperat. Sive contereere eum in infirmitate ac vulnere : de quo et ipse dicebat : *Quoniam quam tu percussisti, ipsi persecuti sunt* (Ps. LXXIII, 27). Et per Zachariam loquitur Deus : *Percutiam pastorem, et oves dispergentur* (Zach. XIII, 7). Ergo ut pateretur non fuit necessitatis, sed voluntatis Patris et suæ, ad quem ipse dicebat : *Deus, ut facerem voluntatem tuam, volui* (Ps. XXXIX, 9). De quo et supra legimus : *Oblatus est, quia ipse voluit*.

(Vers. 10, 11.) *Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longævum, et voluntas Domini in manu ejus dirigetur. Pro eo quod laboraverit [Vulg. laboravit] anima ejus, videbit, et saturabitur : in scientia sua justificabit ipse justus servos meos [Vulg. servus meus] multos, et iniquitates eorum ipse portabit. LXX : Si dederitis pro peccato, anima vestra videbit semen longævum : et vult Dominus auferre de dolore animam ejus, ostendere ei lucem, et formare intelligentiam. Justificare justum bene servientem multis : et peccata eorum ipse portabit.* Juxta Hebraicum hic sensus est : Si posuerit pro peccato animam suam ille quem Dominus contereere voluit, sive mundare, videbit semen longævum, quod seminavit in bona terra. De quo in Evangelio scriptum est : *Exiit qui seminat seminare ; et iterum : Simile est regnum celorum homini qui seminavit bonum semen in agro suo* (Matth. XIII, 5). *Et voluntas Domini in manu illius dirigetur, ut quidquid Pater voluit, illius virtutibus impleatur, dicentis* 621 *ad Patrem : Ego servavi eos in nomine tuo quos dedisti mihi. Custodivi, et nemo ex his perit, nisi filius perditionis.* (Joan. XVII, 12). Semen autem videbit æternum, et voluntas Patris in manu illius dirigetur : quia laboravit anima ejus multo tempore, requiem non inveniens in Judæis, et dicens in Evangelio : *Vulpes fossas habent : et volucres cæli, nidos : Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet* (Matth. VIII, 10). Et in hoc eodem Propheta : *Laboravi sustinens* (Isai. I, 14). Quia igitur laboravit, videbit Ecclesias in toto orbe consurgere, et earum saturabitur fide. Denique cum esuriens et sitiens sedisset super puteum Jacob (Joan. IV), medium diem sole torrente, emptis cibus uti noluit, quia jam Samaritanæ, et exeuntis ad eum civitatis Sichem fide satiatas erat. Juxta quem sensum dicebat inter octo beatitudines : *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam* (Matth. V, 6). In scientia sua, id est, in doctrina, ipse justus, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus : et servus Patris, qui formam servi acceperat, et Domini servierat voluntati, multos justificabit de tote orbe credentes. Et

iniquitates eorum ipse portabit, quas illi portare non poterant, et quarum pondere opprimebantur. Juxta Septuaginta hoc dicitur : O vos, propter quorum peccata Filius Dei est ductus ad mortem, qui pessimi, et in malo divites, dati estis pro sepultura et morte ejus, si volueritis agere pœnitentiam, et pro peccatis vestris offerre sacrificium placens Deo, spiritum contribulatam, videbit anima vestra semen longi temporis, ipsum Dominum Salvatorem. De quo in octogesimo octavo psalmo canitur : Semen ejus in æternum permanet, et thronus illius sicut sol in conspectu meo. Et iterum : Ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum illius sicut dies cæli. Quod aliis verbis ad Virgineum Gabriel loquitur : Ecce concipies in utero et paries : qui Filius Altissimi vocabitur. Et dabit illi Dominus thronum David patris sui, et regnabit super domum Jacob in sempiternum : et regni ejus non erit finis (Luc. I, 31, 32). Vult enim Dominus auferre de dolore animam ejus, qui dixerat : *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Matth. XXVI, 38), ut crucis contumelia resurrectionis gloria temperetur. *Et ostendere ei lucem, ut omnes per se videat illuminatos. Et formare intelligentiam, subauditur eum, super quem descendit* 622 *spiritus sapientiæ et intellectus. Et justificare justum, qui bene multis servierit ; non enim venit ut ministraretur ei, sed ut ministraret* (Matth. XX, in Petri pedibus (Joan. XII), cunctorum Apostolorum peccata ablucens. Qui apparuit in carne, justificatus est in spiritu. De quo et Judas proditor confitetur : *Peccavi, tradens sanguinem justum* (Matth. XXVII, 4). Et uxor Pilati : *Nihil tibi sit et justo illi : nulla enim passa sunt hodie in seminis propter eum.* Et notandum quod non justificatus sit, ut de iniquo, justus fieret. Sed justus justificatur, non ut inciperet esse quod non erat ; sed ut quod erat omnibus appareret. Iste justus pro iniquis passus est, ut omnes nos offerret Deo. De quo dicitur ad Judæos : *Et negastis sanctum et justum, et pelistis ut vir homicida donaretur vobis* (Act. III, 14). *Et peccata, inquit, eorum ipse portavit ; quasi medicus languores ægrotantium, quo sani non indigent, se hi qui male se habent* (Luc. V).

(Vers. 12.) *Ideo disperdiam ei plurimos, et fortium dividet spolia : pro eo quod tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est : et ipse peccata multorum tulit, et pro transgressoribus rogavit. LXX : Propterea ipse possidebit multos, et fortium dividet spolia : pro eo quod contaminata est in morte anima ejus, et cum iniquis reputatus est, et ipse peccata multorum suscepit, et propter iniquitates eorum traditus est. Causas reddit cur post passionem multa Christus præmia consequatur. Quia, inquit, passus est, et fecit omnia que præteritus sermo descripsit, et iniquitates multorum ipse portavit : propterea dividam ei plurimos, ut pro parte Domini Jacob, et funiculo hæreditatis illius Israel, credant in eum de Oriente et Occidente venientes, et re-*

^a Unus Ambrosian. *Si dederitis pro peccato animam vestram, videbitis semen longi temporis, et vult Domine* etc. Ac certe Aldiniani aliaque nonnulla exemplaria Græca hac serie legunt, *Beati qui esuriunt*.

cumbant in regno Dei cum Abraham, Isaac et Jacob (*Math. viii*) : impleto illo quod scriptum est : *Posula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ (Ps. ii, 8)*. De quo et in hoc eodem Propheeta legitur, *Erit radix Jesse : et qui resurget ut principetur gentium, in ipso gentes sperabunt (Isai. xi, 10)*. Isti autem plurimi quondam a fortibus tenebantur; et sub specie asinarum et pulli, multos habebant dominos, quibus dixerunt Apostoli : *Dominus eos necessarios habet (Math. xxii, 5)*. Qui fortes erant antequam Christus humanum corpus assumeret, et forte superato, diriperet domum ejus. Prædam ergo fortium Apostolis suis tradidit atque divisit, ut Petrus, Jacobus, et **623** Joannes, circumcisi populi principes fierent, et Paulus et Barnabas mitterentur ad gentes, locis, non animo separati, et sub uno Domino in diversa starent acie, ut agminis utriusque victoria, triumphum erigerent Salvatori. Ex quo qui dispensatoriam inter Petrum et Paulum contentionem (*Act. xv*). vere dicunt jurgium fuisse atque certamen, ut blasphemanti Porphyrio satisfaciatur : et veteris Legis caeremonias in Ecclesia Christi, a stirpe crelenticis Israel asserunt esse servandas, debent et auream in mille annis exspectare Jerusalem, ut victimas imolent, et circumcidantur, ut in sabbato sedeant, dormiant, saturentur, inebrientur, et surgant ludere, qui ludus offendit Deum. Hoc diximus propter id quod nunc prophetatur : *Et fortium dividet spolia (Is. lvi, 12)*. Juxta illud quod in alio loco scriptum est : *Cum divideret caelestis reges in ea. Et iterum : Rex virtutum dilecti, et speciei domus dividere spolia (Ps. lxxvii, 13)*. Denique super Paulo apostolo, qui de tribu Benjamin erat, juxta Hebraicum dicitur : *Benjamin lupus rapax : mane comedet^b, et ad vesperum dividet spolia (Gen. xlix, 2)*. De quibus et ante jam diximus : *Lætabuntur in conspectu tuo, sicut qui lætantur in messe, et sicut qui dividunt spolia (Isai. ix, 3)*, in toto orbe sibi Christi Ecclesias dividentes. Propterea accipiet gentes plurimas, qui venit præ-

^a Pro, reges quod mss. restituunt, lectum antea est *gentes*, quemadmodum in nullo usquam aut textu, aut versionum antiquarum libro scimus inveniri.

A dicere captivis remissionem, et captivam prius a diabolo atque dæmonibus duxit captivitatem, et dedit eam dono hominibus atque credentibus, quia tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis sive iniquis reputatus est (*I Cor. ix*). Si enim Apostolus ejus his qui erant sine lege, factus est quasi **624** sine lege; cum non esset sine lege, sed esset in lege Christi: quare non et Christus cum iniquis reputatus sit, ut iniquos redimeret a peccato, et omnibus omnia fieret, ut omnes salvos faceret? Peccata enim nostra portavit in corpore suo (*I Petr. ii*), ligno crucis affligens ea, ut deleteret chiographum, quod diabolo et angelis illius feceramus, scriptum manibus animæ, id est, operibus ejus. De quibus Paulus apostolus loquitur : *Et vos cum essetis mortui in peccatis, et in desideriis carnis, vivere facit cum Christo, donans nobis omnia peccata. Et delens quod adversum nos erat chiographum, quod erat contrarium nobis; et ipsum tulit de medio, effigens illud cruci : spolians principatus, et potestates dehonestavit, confidenter triumphans de eis (Eph. i, 2; Coloss. ii, 14, 15)*. Iniquos autem cum quibus reputatus est, Marcus Evangelista latrones intelligit, scribens : *Et crucifixerunt cum eo duos latrones : unum a dextris, et alterum a sinistris. Et impleta est Scriptura quæ dicit : Et cum iniquis reputatus est (Marc. xv, 2)*. Quod et altius intelligi potest, dicente de semetipso Domino : *Reputatus sum cum descendentibus in lacum : factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber (Ps. lxxxvii, 4)*. Vere enim reputatus est inter peccatores et iniquos, ut descenderet ad infernum; qui in multis Scripturarum locis vocatur lacus, et vincetus in carcere liberaret. Qui traditus est propter peccata nostra, et resurrexit propter justificationem nostram (*Rom. iv*). Tantæque elementæ fuit, ut pro transgressoribus, imo pro persecutoribus suis rogaret in cruce, et diceret : *Pater, ignosce illis : quod enim faciunt, nesciunt (Luc. xxiii, 34)*.

^b Addit Victorius prædam ex sacro textu.

^c Unus Ambrosian., quod et alias intelligi potest, etc.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

625-626 Crebro, Eustochium, dixisse me novi, D Apostolos et Evangelistas ubicumque de veteri Instrumento ponunt testimonia, si inter Hebraicum et Septuaginta nulla diversitas sit, vel suis, vel Septuaginta Interpretum verbis uti solitos. Sin autem aliter in Hebraico, aliter in veteri editione sensus est, Hebraicum magis, quam Septuaginta Interpretes sequi. Denique, ut nos multa ostendimus posuisse eos ex Hebræo, quæ in Septuaginta non habentur; sic ænuli nostri doceant assumpta aliqua de Septuaginta testimonia, quæ non sunt [*Al. sint*] in He-

bræorum libris : et finita contentio est. Hoc diximus, quia præsens capitulum cum in sensu unum sit, in verbis discrepat. A cujus explanatione quintus post decimum in Isaiam liber incipit.

(Cap. LIV. — Vers. 1.) *Lauda, sterilis, quæ non paris : decanta laudem et hinni, quæ non parturiebas : quoniam plures filii desertæ, magis quam ejus quæ habebat virum, dicit Dominus. LXX : Lætare, sterilis, quæ non paris : erumpe et clama, quæ non parturis : quia plures filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum.*

*Dicit enim Dominus. Symmachus hunc locum ita interpretatus est: Lætare, sterilis, quæ non peperisti. Gaude in exultatione, et hinni, quæ non parturisti: Plures enim filii dissipatae, magis quam ejus quæ erat sub viro. A quo Theodotio et Aquila præter pauca verba non discrepant. Post nativitatem Salvatoris, et ordinem vitæ atque virtutum, passionem crucis, et resurrectionis gloriam, quando ponens animam suam, vidit sentem longævum, et in scientia sua ipse justas justificavit plurimos, et fortium divisit spolia, et pro transgressoribus rogavit, dans locum pœnitentiæ, transit ad vocationem gentium, et qui in illo sint credituri, pleno sermone describit. Quem quidem locum et apostolus Paulus sub nomine Saræ et Isaac, refert ad Ecclesiam (Galat. iv, 27 et seqq.), quod prior populus de monte Sina et Agar serviat cum filiis suis; sequens autem liber sit, de quo dicit Isais: *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpere et clama, quæ non parturis: quia plures filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum*; et statim: *Nos autem, inquit, fratres, secundum Isaac 627 re-promissionis filii sumus. Sed sicut tunc qui secundum carnem natus est, persequatur eum, qui secundum spiritum: ita et nunc. Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam et filium ejus. Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Nos autem, fratres, non sumus filii ancillæ, sed liberæ: quæ libertate donavit nos Christus (Galat. iv, 27 seqq.)*. Si igitur vas electionis, assumens de Isais testimonium, quod nunc habemus in manibus, ad re-promissionis retulit filios, et ad Ecclesiam de gentibus, seu ex utroque populo congregatam, quæ deserta in Judæis fuerat et relicta, quæ virum non habuerat Deum, nec Legem acceperat nec Prophetas, ipsa ratione compellimur sequi vestigia præcessoris, et desertam eam dicere, de qua supra (Ad cap. xxxvi) legimus: *Lætare, deserta, et reliqua his similia*. De qua et in Jeremia scriptum est ex persona Dei: *Vacua facta est quæ pariebat septem, defecit et anima ejus. Occidit ei sol adhuc meridie (Jerem. xv, 9)*. Et in Samuelis volumine: *Sterilis peperit septem, et quæ habebat filios plures, infirmata est (I Reg. ii, 5)*. Et in Psalmis: *Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantiem (Psal. cxii, 9)*. Septem autem filios dicitur genuisse synagoga, propter mysterium hebdomadis et sabbati, cui prior populus fuerat obligatus. Sive pro septem, plures intelligendi sunt, juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, quo et sabbatum significatur et plures. De quo in Hebræicarum Questionum libro, quem in Genesim scripsimus, plenius dictum est. Hæc ergo quæ quamdiu virum habebat Deum, sermonem divinum, et Legi juncta erat, generabat Deo plurimos filios: quando autem accepit libellum repudii, et vocanti viro noluit respondere, et audivit: *Filia matris tuæ tu es, quæ dereliquisti virum tuum (Ezech. xvi, 45)*. Et iterum: *Non ut Dominum me vocasti: neque ut patrem et principem virginis tuæ (Jerem. iii, 4)*: propterea hoc eodem Propheta plangitur: *Quomodo facta**

A est meretrix civitas fidelis, Sion plena judicii: in qua justitia dormivit in ea, nunc autem latrones (Isai. i, 21). Sed ei hoc notandum quod quando dicit: *Plures filii desertæ, magis quam ejus, quæ habet virum*, non penitus synagoga excludatur a partu; sed multitudo ei gentium præferatur. Et ipsa enim in Apostolis, et per Apostolos primum populum genuit de Judæis. Unde deo Apostolorum principes agmina albi credentium in Christo, Circumcisionis et Gentium dividerunt, ut ex utroque populo desertam prius atque pauperulam 628 edificarent Jerusalem. Quod autem Hebraicum pro lætitia, *hinnitum* posuit, gaudii significat magnitudinem, in similitudinem hinnientis equi ad victoriam. De quo in Job plenius scribitur (Job. xxxix). Hunc locum et cætera, quæ sequuntur, Judæi et nostri judæizantes ad Jerusalem referunt, quam dicunt in mille annorum regno instaurandam, et eandem esse quæ prius habuit virum, et postea habere desierit, multoque plures habitura sit filios post repudium, quam prius habuit suo viro. Cum perspicue duarum mulierum ponatur comparatio, ejus quæ virum habuit et dimissa est, et ejus quæ semper deserta et abque viro fuit. Nec mirandum de Judæis, quorum oculi auresque sunt clausæ, si apertam non videant veritatem. De Christianis quid loquar, nescio, qui dicente Apostolo, quæ sunt allegorica et ad duo Testamenta, vetus et novum, Saram Agarque referente, Judæis tradunt manus, terrenarum in mille annis desiderio voluptatum.

(Vers. 2, 3.) *Dilata locum tentorii tui, et pelles tabernaculorum tuorum extende: ne parcas: longos fac funiculos tuos, et clavos tuos consolida. Ad dexteram enim et ad levam penetrabis, et semen tuum gentes hæreditabit, et civitates desertas inhabitabit. LXX: Dilata locum tabernaculi tui, et pelles aulæ tuorum fuge, ne parcas. Protende funiculos, et clavos tuos conforta adhuc in dextris, et in sinistris dilata, et semen tuum possidebit gentes, et civitates desertas habitare facies. Cui dixerat: Lauda, sterilis, quæ non paris; rumpe vincula, quibus prius tenebaris astricta, et clama in confessionem Domini, quæ liberus non habebas, nunc eidem præcipitur in similitudinem tabernaculi Moysi, quod quondam habuit (Exod. xxxvi) in deserto, ut dilatet tentorium suum, pellesque distentet; et funiculos faciat longiores, et clavos, quibus formatur omne tentorium, in altum desigat, et roboret, ne ventorum flatibus dissipetur. Ad dextramque penetret et sinistram, et nequaquam Judaici tabernaculi imitetur angustias, quod centum longitudinis cubitorum, et quinquaginta latitudinis ampiebat, nec Templi brevitate claudatur, quod sexaginta cubita habebat in longum, et viginti in latum. Sed ad dexteram et ad sinistram locum capere ne cesset (Exod. xxvii). Ac ne potius hoc juxta frivolum Hebræorum contentionem dici de Sion, quæ in antiquum statum a Domino restituenda sit, ponit manifestius quod latebat: *Et semen tuum gentes hæreditabit. 628* De quo et in*

Evangelio legitur : *Egressus est qui seminat seminare* (*Math. xiii, 5*); et iterum : *Nonne bonum semen seminasti in agro tuo* (*Ibid., 27*)? Quod semen etiam civitates desertas faciet inhabitari, ut Ecclesiam gentium in toto orbe consurgant. Vel certe semen dicendum est Apostolorum, et Judaici populi reliquiae. De quo in hoc eodem Propheta dicitur : *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma essemus, et similes Gomorrhæ fuissimus* (*Isa. i, 9*). Et Apostolus : *Reliquiae autem, salvae factae sunt* (*Rom. ii, 5*). Hoc de Ecclesiarum magnitudine, quae pro uno Judææ loco et ipso angustissimo, in toto orbe terrarum suos terminos dilatant. Veniamus ad intelligentiam spirituales. Qui in tabernaculo est, firmam atque perpetuam non possidet mansionem; sed semper mutat loca, et ad ulteriora festinat, dicens in psalmo : *Pertransibo in locum tabernaculi admirabilis* (*Ps. xli, 5*), prætoriorum oblitiscens, et in futurum se extendens, donec perveniat ad bravium supernæ vocationis. De hoc tabernaculo et in alio loco legitur : *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum! concupiscit et deficit anima mea in atria Domini* (*Ps. lxxxiii, 1*). Postque inserit : *Beati qui habitant in domo tua, in sæcula sæculorum laudabunt te* (*Ibid., 6*). Finis enim tabernaculorum, æternæ domus possessio est, quæ fundamenta non mutat, nec transfertur de alio in alium locum. Qui enim plantati in domo sunt Domini, prius in atris illius effloruerunt, ut de floribus ad frugem veniant, possintque dicere : *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei* (*Psal. li, 10*). Denique vir sanctus tabernacula præterire festinans, et domum Dei videre desiderans, unum votum habere se dicit, ut nunquam de domo Dei exeat : *Unum petivi a Domino, hoc requiram : ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ* (*Ps. xxvi, 1*). Dilatandum est ergo tabernaculum, et aulæ pellesque tendendæ, et funiculi multiplicium variorumque sermonum longius producendi, et clavi ratione firmandi in dextris et sinistris, ut semen sermonis, id est, doctrinæ Dei, gentes valeat possidere; et civitates habitabiles facere, quæ accepit qui unam duplicaverat. Dextera autem et sinistra in Scripturis sanctis tunc in bonam partem accipitur, quando eas et juxta spiritum intelligimus, et juxta litteram per arma justitiæ a dextris et a sinistris (*II Cor. vi*), ut et humilior intelligentia vitæ teneat institutionem exempla majorum, et spiritualis atque **630** sublimis de presentibus nos transferat ad futura. Hoc est quod et Dominus Phariseis interrogantibus loquebatur : *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari et quæ sunt Dei Deo* (*Math. xxii, 21*) : ut et potestatibus istius sæculi subjiciamur, quæ non injuste tenent gladium in vindictam eorum qui male egerunt, quæ sinistra intelligitur : et Deo reddamus quæ Dei sunt, ut nullum alium timeamus, nisi eum, qui et animæ habet et corporis potestatem, quod in dextera accipitur (*Math. x*). Denique de sapientia Dei dicitur, cui nihil pretiosum comparari potest, quod in dextera

A sua vitæ habeat longitudinem, et annos plurimos; in sinistra autem divitias et gloriam, ut divitiæ illæ accipiantur, quæ in presenti scientia sunt et bonis operibus, et gloria quam accipit is, per cujus opera Deus glorificatur in gentibus, longitudo autem vitæ et anni plurimi, æternam vitam significant, quæ presentia negligens, ad futura festinat.

(*Vers. 4, 5.*) *Noli timere, quia non confunderis, neque erubescas : non enim te pudebit, quia confusionis adolescentiæ tuæ oblitisceris, et opprobrii viduitatis tuæ non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui qui fecit te, Dominus exercituum nomen ejus : et redemptor tuus Sanctus Israel, Deus omnis terræ vocabitur. LXX : Noli timere, quia confusa es : neque confundaris, quia exprobratum tibi est : confusionem enim æternam oblitisceris, et opprobrii viduitatis tuæ, memor non eris : quia Dominus qui fecit te, Dominus sabaoth nomen ei : et qui eruit te, Deus Israel, omnis terræ vocabitur.* Oritur quæstio, quomodo si ad Ecclesiam dicitur de gentibus congregatam : *Lætare, sterilis, quæ non paris*; et : *Plures filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum*, quod scilicet virum non habuerit, quæ postea plures fecit filios, et illa in sterilitatem versa sit, quæ prius habebat virum : quomodo nunc dicatur ad eam, quæ virum non habuit : *Viduitatis tuæ non recordaberis amplius, et confusionis adolescentiæ tuæ oblitisceris.* Ex quo intelligi volunt Judæi, omnia quæ dicuntur, dici ad Jerusalem, quæ deserta a Deo, rursus ab eo instauranda sit. Qui facile repellentur, cum admoniti fuerint, dici ex persona Domini in Zacharia : *Et assumpsi mihi duas virgas : unam vocavi decorem, et alteram vocavi funiculum : et pasci gregem* (*Zach. xi, 7*). De quo in suo loco plenus diximus, et nunc ex parte dicitur. Duas virgas, utrumque esse populum, gentium et Judæorum, quorum prior vocata sit turba gentium, quæ accepit **631** naturalem legem fixam in cordibus suis, de qua Paulus scribens ad Romanos, fortissime disputat (*Rom. i*); quæ virga nihil pulchrius est, ut omnis creatura æqualiter vocetur ad cultum Creatoris sui. Secunda autem, id est, populi Judæorum appellata est funiculus : quæ post offensam gentium vocatur pars Domini, et funiculus hæreditatis ejus Israel (*Deut. xxxii*). Denique postquam in Abraham vocatus est Israel, dicit Dominus : *Tui virgam meam, quæ vocabatur decus : et abscondi eam, ut irritum facerem fœdus meum quod percussis cum omnibus gentibus* (*Zach. xi, 10*). Ergo in adventu Christi dicitur ad virgam, quæ abscessa fuerat : *Noli timere, nec erubescas, neque ora pudore suffundas. Nequaquam enim ultra confunderis, ut prius confusa fueras, nec confusionis adolescentiæ tuæ memor eris, et viduitatis tuæ non recordaberis, per quam relicta es a Deo : quia factor tuus ipse dominabitur tui, cujus nomen Omnipotens est, qui regnat, non in una gente Judæa, sed in universo orbe terrarum. Denique sequitur : Qui te fecerat, ipse te redemit sanguine suo : et Deus omnis terræ vocabitur : pro eo*

quod est, omnium qui morantur in terra. Ex quo A perspicue patet, nequaquam dici ad Jerusalem, quæ nunquam in toto orbe dominata est: sed ad Ecclesiam Christi, cujus hæreditas, mundi possessio est.

(Vers. 6, 7.) *Quia ut mulierem derelictam et morantem spiritu vocavit te Dominus: et uxorem ab adolescentia abjectam, dixit Deus tuus. Ad punctum in modico dereliqui te: et in miserationibus magnis congregabo te. In momento indignationis abscondi faciem meam parumper a te: et in misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit redemptor tuus Dominus.*

LXX: *Non ut mulierem derelictam et pusillanimum vocavit te Dominus, neque ut mulierem, quæ ab adolescentia odiosa est, dixit Deus tuus. Tempore modico reliqui te: et cum misericordia magna miserebor tui. In*

furere parvo averti faciem meam a te: et in misericor-

dia sempiterna miserebor tui: dixit qui eruit te Domi-

nus. Hic amici Judæorum vilificant mulierem derelictam et uxorem ab adolescentia abjectam, quam ad punctum et ad modicum dereliquit Dominus, Jeru-

salem esse, dicentes. Qui abscondens parumper faciem suam suscepit eam in misericordiis sempiternis, et dolorem præteritum, gaudio commutavit.

Hoc juxta Hebraicum. Porro juxta 633 Septuaginta non eam dicit quasi derelictam mulierem, et pusillanimum vocatam a Domino: neque sicut uxorem, quæ ab adolescentia odio habita sit; sed idcirco se eam ad modicum reliquisse, et avertisse faciem suam, ut miseretur illius in æternum. Si ergo Judæi et nostri judaizantes, dicunt Israel ad modicum derelictum, ut in adventu Christi ejus miseretur Deus; et modicum interpretantur ad comparationem totius æternitatis: cur et nobis non concedunt, modicum dicere tempus, quo gentes sunt derelictæ: ut abjectæ in medio, quæ in adolescentia sua Dei fuerant, postea in senectute æternam misericordiam consequantur? Præsertim cum in vocatione temporis Israel, nunquam exclusa sit turba gentilium; sed semper eis per proselytos janua patuerit revertendi, ut sicut nos illorum vocatione parumper videmur exclusi, sic illorum exclusione perpetua nobis ad Deum reditus concedatur. Perpetuam autem exclusionem diximus, si non egerint penitentiam. Alioquin Paulus apostolus dicit: *Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnibus miseretur (Galat. III, 22).* Quæ nos de Ecclesia ex utroque populo congregata interpretati sumus; et Judæi de Jerusalem accipiunt: qui solam tropologiam sequuntur, et in locis difficillimis liberæ disputationis excursu, nascentes fugiunt quæstiones, ad animam referunt peccatricem, quæ abjecta a Deo sit, non ob odium, sed ob dispensationem, ut malorum pressa pondere, revertatur ad virum suum pristinum: et perdita substantia, de patris clementia non desperet (Luc. xv). Annon est grandis misericordia occurrere filio revertenti, anulum et stolam, osculum-

que porrigere, et invidenti fratri, juxta alterius parabolæ similitudinem, dicere: *Amice, si ego bonus, quare oculus tuus nequam (Matth. xx, 15)?*

(Vers. 9, 10.) *Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui juravi, ne inducerem aquas Noe ultra super terram: sic juravi, ut non irascer tibi, et non increpem te. Montes enim commovebuntur, et colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet a te, et fœdus pacis meæ non movebitur, dixit miserator tuus Dominus. LXX: Ab aqua quæ fuit sub Noe hoc mihi est: sicut juravi ei in tempore illo, terræ nequaquam ultra irasci super te, neque in comminatione tua monica transferre: neque colles tui transferentur. Sic nec misericordia mea deficiat, nec testamentum pacis meæ auferetur, dixit propitius 633 tui Dominus. Ut credat sanctorum congregatio misericordiam Domini sempiternam, et ideo ad punctum, et breve nos esse desertos, ut in amicitiam Dei, æterno fœdere jungentur, ponit exempla majorum, dicens: Quomodo universo orbe peccante, postquam corripit omnis terra viam Domini, inductum est diluvium: et cum auctoribus cunctis peccatorum cuncta peccata deleta sunt, et in uno homine Noe humanum servatum est genus: cui juravi nequaquam terris induendum esse diluvium: et sponsio mea hucusque servata est, nec umquam irrita fiet (Gen. viii et ix); sic juro Ecclesie meæ, quam mihi redemi sanguine meo, nequaquam me iratum fore his quorum misertus sum, nec meam clementiam ulla increpationis duritia commutandam. Facilius enim montes movebuntur et colles, quam mea sententia commutabitur. Juxta quod et in Evangelio loquitur: *Cælum et terra transibunt, verba autem mea non præteribunt (Matth. xxii, 15).* Hæc est, autem, inquit, misericordia mea, ut fœdus pacis, quo mihi reconciliatus est mundus, non merito eorum quibus datum est, sed mea clementia conservetur. Juxta Septuaginta confusus est sensus, et sic turbata sunt omnia, ut quid dicatur difficile possit intelligi: non quo ignorem quid in hoc capitulo vir prudentissimus dixerit, sed quo non satisfaciat animo meo. Ponit enim tropologicum diluvium, quod interpretatur in baptismo Salvatoris, congerens exempla quamplurima, ut est illud: *Dominus diluvium inhabitare facit (Ps. xxviii, 10).* Et iterum: *Suavis Dominus expectantibus se in die tribulationis: et sciens timentes se, in diluvio itineris consummationem facit (Nahum i, 7, secundum LXX):* quod scilicet universa peccata in baptismo deleverit, dicens in alio loco: *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas (Isai. xliii, 25).* Omnes enim declinaverunt, simul inutiles facti erant (Psal. xliii, 3). Non erat qui faceret misericordiam, nec veritatem: neque erat scientia Dei super terram. Maledictio, et mendacium, et homicidium, et adulterium, et furtum cuncta occupaverant, et sanguinem sanguini miscuerant. Unde loquitur per Prophetam: *Hæu mihi! quia periit revertens a terra.**

que porrigere, et invidenti fratri, juxta alterius parabolæ similitudinem, dicere: *Amice, si ego bonus, quare oculus tuus nequam (Matth. xx, 15)?*

(Vers. 9, 10.) *Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui juravi, ne inducerem aquas Noe ultra super terram: sic juravi, ut non irascer tibi, et non increpem te. Montes enim commovebuntur, et colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet a te, et fœdus pacis meæ non movebitur, dixit miserator tuus Dominus. LXX: Ab aqua quæ fuit sub Noe hoc mihi est: sicut juravi ei in tempore illo, terræ nequaquam ultra irasci super te, neque in comminatione tua monica transferre: neque colles tui transferentur. Sic nec misericordia mea deficiat, nec testamentum pacis meæ auferetur, dixit propitius 633 tui Dominus. Ut credat sanctorum congregatio misericordiam Domini sempiternam, et ideo ad punctum, et breve nos esse desertos, ut in amicitiam Dei, æterno fœdere jungentur, ponit exempla majorum, dicens: Quomodo universo orbe peccante, postquam corripit omnis terra viam Domini, inductum est diluvium: et cum auctoribus cunctis peccatorum cuncta peccata deleta sunt, et in uno homine Noe humanum servatum est genus: cui juravi nequaquam terris induendum esse diluvium: et sponsio mea hucusque servata est, nec umquam irrita fiet (Gen. viii et ix); sic juro Ecclesie meæ, quam mihi redemi sanguine meo, nequaquam me iratum fore his quorum misertus sum, nec meam clementiam ulla increpationis duritia commutandam. Facilius enim montes movebuntur et colles, quam mea sententia commutabitur. Juxta quod et in Evangelio loquitur: *Cælum et terra transibunt, verba autem mea non præteribunt (Matth. xxii, 15).* Hæc est, autem, inquit, misericordia mea, ut fœdus pacis, quo mihi reconciliatus est mundus, non merito eorum quibus datum est, sed mea clementia conservetur. Juxta Septuaginta confusus est sensus, et sic turbata sunt omnia, ut quid dicatur difficile possit intelligi: non quo ignorem quid in hoc capitulo vir prudentissimus dixerit, sed quo non satisfaciat animo meo. Ponit enim tropologicum diluvium, quod interpretatur in baptismo Salvatoris, congerens exempla quamplurima, ut est illud: *Dominus diluvium inhabitare facit (Ps. xxviii, 10).* Et iterum: *Suavis Dominus expectantibus se in die tribulationis: et sciens timentes se, in diluvio itineris consummationem facit (Nahum i, 7, secundum LXX):* quod scilicet universa peccata in baptismo deleverit, dicens in alio loco: *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas (Isai. xliii, 25).* Omnes enim declinaverunt, simul inutiles facti erant (Psal. xliii, 3). Non erat qui faceret misericordiam, nec veritatem: neque erat scientia Dei super terram. Maledictio, et mendacium, et homicidium, et adulterium, et furtum cuncta occupaverant, et sanguinem sanguini miscuerant. Unde loquitur per Prophetam: *Hæu mihi! quia periit revertens a terra.**

que porrigere, et invidenti fratri, juxta alterius parabolæ similitudinem, dicere: *Amice, si ego bonus, quare oculus tuus nequam (Matth. xx, 15)?*

(Vers. 9, 10.) *Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui juravi, ne inducerem aquas Noe ultra super terram: sic juravi, ut non irascer tibi, et non increpem te. Montes enim commovebuntur, et colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet a te, et fœdus pacis meæ non movebitur, dixit miserator tuus Dominus. LXX: Ab aqua quæ fuit sub Noe hoc mihi est: sicut juravi ei in tempore illo, terræ nequaquam ultra irasci super te, neque in comminatione tua monica transferre: neque colles tui transferentur. Sic nec misericordia mea deficiat, nec testamentum pacis meæ auferetur, dixit propitius 633 tui Dominus. Ut credat sanctorum congregatio misericordiam Domini sempiternam, et ideo ad punctum, et breve nos esse desertos, ut in amicitiam Dei, æterno fœdere jungentur, ponit exempla majorum, dicens: Quomodo universo orbe peccante, postquam corripit omnis terra viam Domini, inductum est diluvium: et cum auctoribus cunctis peccatorum cuncta peccata deleta sunt, et in uno homine Noe humanum servatum est genus: cui juravi nequaquam terris induendum esse diluvium: et sponsio mea hucusque servata est, nec umquam irrita fiet (Gen. viii et ix); sic juro Ecclesie meæ, quam mihi redemi sanguine meo, nequaquam me iratum fore his quorum misertus sum, nec meam clementiam ulla increpationis duritia commutandam. Facilius enim montes movebuntur et colles, quam mea sententia commutabitur. Juxta quod et in Evangelio loquitur: *Cælum et terra transibunt, verba autem mea non præteribunt (Matth. xxii, 15).* Hæc est, autem, inquit, misericordia mea, ut fœdus pacis, quo mihi reconciliatus est mundus, non merito eorum quibus datum est, sed mea clementia conservetur. Juxta Septuaginta confusus est sensus, et sic turbata sunt omnia, ut quid dicatur difficile possit intelligi: non quo ignorem quid in hoc capitulo vir prudentissimus dixerit, sed quo non satisfaciat animo meo. Ponit enim tropologicum diluvium, quod interpretatur in baptismo Salvatoris, congerens exempla quamplurima, ut est illud: *Dominus diluvium inhabitare facit (Ps. xxviii, 10).* Et iterum: *Suavis Dominus expectantibus se in die tribulationis: et sciens timentes se, in diluvio itineris consummationem facit (Nahum i, 7, secundum LXX):* quod scilicet universa peccata in baptismo deleverit, dicens in alio loco: *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas (Isai. xliii, 25).* Omnes enim declinaverunt, simul inutiles facti erant (Psal. xliii, 3). Non erat qui faceret misericordiam, nec veritatem: neque erat scientia Dei super terram. Maledictio, et mendacium, et homicidium, et adulterium, et furtum cuncta occupaverant, et sanguinem sanguini miscuerant. Unde loquitur per Prophetam: *Hæu mihi! quia periit revertens a terra.**

que porrigere, et invidenti fratri, juxta alterius parabolæ similitudinem, dicere: *Amice, si ego bonus, quare oculus tuus nequam (Matth. xx, 15)?*

(Vers. 9, 10.) *Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui juravi, ne inducerem aquas Noe ultra super terram: sic juravi, ut non irascer tibi, et non increpem te. Montes enim commovebuntur, et colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet a te, et fœdus pacis meæ non movebitur, dixit miserator tuus Dominus. LXX: Ab aqua quæ fuit sub Noe hoc mihi est: sicut juravi ei in tempore illo, terræ nequaquam ultra irasci super te, neque in comminatione tua monica transferre: neque colles tui transferentur. Sic nec misericordia mea deficiat, nec testamentum pacis meæ auferetur, dixit propitius 633 tui Dominus. Ut credat sanctorum congregatio misericordiam Domini sempiternam, et ideo ad punctum, et breve nos esse desertos, ut in amicitiam Dei, æterno fœdere jungentur, ponit exempla majorum, dicens: Quomodo universo orbe peccante, postquam corripit omnis terra viam Domini, inductum est diluvium: et cum auctoribus cunctis peccatorum cuncta peccata deleta sunt, et in uno homine Noe humanum servatum est genus: cui juravi nequaquam terris induendum esse diluvium: et sponsio mea hucusque servata est, nec umquam irrita fiet (Gen. viii et ix); sic juro Ecclesie meæ, quam mihi redemi sanguine meo, nequaquam me iratum fore his quorum misertus sum, nec meam clementiam ulla increpationis duritia commutandam. Facilius enim montes movebuntur et colles, quam mea sententia commutabitur. Juxta quod et in Evangelio loquitur: *Cælum et terra transibunt, verba autem mea non præteribunt (Matth. xxii, 15).* Hæc est, autem, inquit, misericordia mea, ut fœdus pacis, quo mihi reconciliatus est mundus, non merito eorum quibus datum est, sed mea clementia conservetur. Juxta Septuaginta confusus est sensus, et sic turbata sunt omnia, ut quid dicatur difficile possit intelligi: non quo ignorem quid in hoc capitulo vir prudentissimus dixerit, sed quo non satisfaciat animo meo. Ponit enim tropologicum diluvium, quod interpretatur in baptismo Salvatoris, congerens exempla quamplurima, ut est illud: *Dominus diluvium inhabitare facit (Ps. xxviii, 10).* Et iterum: *Suavis Dominus expectantibus se in die tribulationis: et sciens timentes se, in diluvio itineris consummationem facit (Nahum i, 7, secundum LXX):* quod scilicet universa peccata in baptismo deleverit, dicens in alio loco: *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas (Isai. xliii, 25).* Omnes enim declinaverunt, simul inutiles facti erant (Psal. xliii, 3). Non erat qui faceret misericordiam, nec veritatem: neque erat scientia Dei super terram. Maledictio, et mendacium, et homicidium, et adulterium, et furtum cuncta occupaverant, et sanguinem sanguini miscuerant. Unde loquitur per Prophetam: *Hæu mihi! quia periit revertens a terra.**

• Paulo impeditus verborum ordo sic videtur restituendus: ut quæ in adolescentia sua abjecta in medio Dei fuerant.

Non est qui faciat rectum in hominibus, omnes in sanguine meo judicantur. Unusquisque proximum suum tribulatur tribulatione, et ad malum manus suas præparant (Mich. vii, 2, sec. LXX) : et cætera his simili. E quibus illud est : *Nemo mundus a sorde, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus super terram* (Job xv, 14). Unde Dominum fecisse diluivium, qui juxta apostolum Petrum occisus est carne, vivificatus spiritu (I Petr. iii) ; et prædicavit spiritibus in carcere constitutis, quando Dei patientia exspectabatur in diebus Noe, diluivium impiis inferens. In cujus exemplum aqua nos mundat : non sordes carnis abluens, sed bonæ conscientiæ interrogatio in Deum. Montes autem et colles qui non commoveantur, et in hujuscemodi diluivio permoti fuerant, sanctos vult intelligi, accepto fœdere sempiterno : qui in priore diluivio moti fuerant, et suam reliquerant firmitatem. Dicit montes, et dæmones, et adversarias potestates, qui viderunt filias hominum, quod essent bonæ, et amoris jaculo vulnerati, sunipserunt sibi uxores ex omnibus quas elegerunt, et perdidit foritudinem pristinam : et nequaquam in hoc diluivio sunt futuri (Genes. vi). Hoc ille dixerit, cujus explanationem lectoris arbitrio derelinquo.

(Vers. 11, 12.) *Paupercula tempestate convulsa absque consolatione. Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos : et fundabo te in sapphiris : et ponam jaspidem propugnacula tua, et portas tuas in lapides sculptos, et omnes terminos tuos in lapides desiderabiles : Universos filios tuos doctos a Domino, et multitudinem pacis filii tuis, et in justitia fundaberis.* LXX : *Humilis et instabilis absque consolatione. Ecce ego præparo tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum : et ponam propugnacula tua jaspem, et portas tuas lapides crystalli, et muros tuos lapides electos : et omnes filios tuos discipulos Dei, et multa pax erit filiis tuis, et in justitia ædificaberis.* Ubi nos diximus : *Sternam per ordinem lapides tuos*, in Hebraico scriptum est, *וַיִּסְרֹסֵם (וַיִּסְרֹסֵם)*, quod omnes præter Septuaginta similiter transtulerunt : *Sternam in stibio lapides tuos*, in similitudinem completæ mulieris, quæ oculos pingit stibio, ut pulchritudinem significet civitatis. Et ubi nos *jaspidem*, sequentes LXX, diximus, in Hebraico scriptum habet *סַפְּרִירִים (סַפְּרִירִים)*, quod solus Symmachus *χολκιδόνιον* transtulit. Pro *crystallo* quoque in cujus loco apud Hebræos *עֲבָדָה (עֲבָדָה)* legitur, Symmachus et Theodotio, *sculpturæ*, id est, *γλυφῆς*. Aquila *τροπικισμοῦ* posuit : quod verbum foratarum cælatarumque gemmarum **635** sen-tum sonat. De diversitate translationis diximus : veniamus ad sensum. Adhuc loquitur ad Ecclesiam, humilem prius atque pauperculam, quæ non habebat Legem, nec Prophetas, nec sermonem Dei : et tempestate convulsam sive insta-

abilem, quæ multos sæculi turbines sustinuerat, et inter varios idolorum fluctuabat errores : quæ nullum habuit consolatorem, et frustra omnem substantiam suam in medicis perdidit ; quod ipse veniat, ipse descendat, et ædificet in terris cœlestem Jerusalem, quæ in Apocalypsi Joannis vocatur sponsa et uxor Agni, habens lumen simile lapidis pretiosi, sicut jaspidis et crystalli, et murum magnum, et portas duodecim inscriptas nominibus tribuum Israel, quarum tres erant ab Oriente, et tres ab Aquilone, et tres ab Austro, et tres ab Occasu solis (Apoc. xxi) : murusque fultus duodecim fundamentis, cujus omnia ædificatio ex lapide jaspide, et singula fundamenta murorum habebant singulos lapides, primum jaspidem, secundum sapphirum, tertium chalcedonium, quartum smaragdum, quintum sardonicum, sextum sardium [Al. sardinum], septimum chrysolithum, octavum beryllum, nonum topazium, decimum chryso-prasum, undecimum hyacinthum, duodecimum amethystum, quod legentes, exclamamus illud, et dicimus : *O profundum sapientiæ et scientiæ Dei, quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ ejus ! Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit* (Rom. xi, 33, 34) ? Et iterum : *Quis sapiens, et intelliget hæc : intelligens, et cognoscat ea* (Osæ xiv, 10) ? Respondeant amatores tantam occidentis litteræ, et in mille annis exquisitos cibos gulæ ac luxuriæ præparantes, quorum Deus venter est, et gloria in confusione eorum (Philipp. iii) ; qui post secundum in gloria Salvatoris adventum, sperant nuptias, et parvulos centum annorum, et circumceisionis injuriam, et victimarum sanguinem, et perpetuum sabbatum : qui dicunt cum Israel in perversum modum : *Manducemus et bibamus, cras enim regnabimus* : quæ sit ista cœlestis Jerusalem, cui nunc dicitur : *Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos : sive juxta LXX : Ecce ego præparo* [Al. *præparabo*] *tibi carbunculum, lapidem tuum : ut tota civitas sit plena carbunculis, et habeat fundamenta sapphirina, et propugnacula jaspidem, sive chalcedonium, et 636 portas crystallinas, sive anaglyphas, et murum in circuitu pretiosorum lapidum : omnesque filii ejus non habeant magistros homines, sed Deum, et appellentur discipuli Dei ; et sit in ea pax perpetua, et ædificatio justitiæ. Ex quo perspicuum est, sub occasione justitiæ, quod virtutis est nomen, etiam cæteras virtutes in ædificationem Ecclesiæ debere nos querere : nec Judaica deliramenta sectari. Exponant enim quid sit illud quod in Proverbiis de sapientia dicitur : *Pretiosior est cunctis lapidibus pretiosissimis* (Prov. iii, 23). Si enim Christus Dei virtus et Dei sapientia est (I Cor. i), stultum est Christum insensibilibus lapidibus comparari. Rursumque de judiciis Dei legimus : *Judicia Domini recta : justificata in semetipsa, desiderabilia super au-**

^a Ambrosiani codd., quemadmodum in Hieronymiana ipsa Versione et Vulgat. interprete, *absque ulla consolatione*.

^b Vitiose Marian. alique editi, *τροπικισμοῦ* quos

rectissime castigat Ambrosian. præferens uncialibus litteris ΤΡΗΤΙΑΝΙΜΟΥ, quod est, *cælaturæ*.

^c Item Ambrosian., *moriemur*. Leviora quedam infra emendamus.

rum et lapidem pretiosum multum (Psal. xviii, 10, 11). Ex quo palam est, illud lapidem ceteris lapidibus comparari, de quo supra in hoc eodem Propheta ex persona Dei dicitur: *Ecos immittam in fundamenta Sion lapidem angularem, lapidem electum, pretiosum: et qui crediderit in eo, non confundetur* (Isai. xxviii, 16). Hunc lapidem reprobaverunt edificantes (Psal. cxvii), Scribæ videlicet, et Pharisei, et principes Judæorum, qui factus est in caput anguli (Math. xxi). De quo et Apostolus Petrus disputans ait: *Nobis ergo honor qui credimus angulari et pretioso electoque lapidi. Incredulis autem est lapis offensivus et petra scandali* (I Petr. ii, 7, 8). Qui et in Actibus Apostolorum ad principes loquitur sacerdotum: *Iste est lapis electus, pretiosus, quem vos despiciatis reprobandes* (Act. iv, 18); qui factus est in caput anguli, et duos populos continet, gentium et Israel; qui edificavit civitatem, cujus artifex et conditor Deus est: de qua et Apostolus scribit Corinthiis: *Dei edificatio estis. Et: Quasi architectus sapiens fundamentum posui, alius superedificat. Unusquisque autem videat quomodo edificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter eum qui positus est, Jesum Christum* (I Cor. iii, 9, 10). Si quis autem super fundamentum hoc edificat aurum, et lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam: uniuscujusque opus manifestum erit. De hoc fundamento et in Epistola altera loquitur: *Edificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso angulari lapide Jesu Christo* (Ephes. ii, 20); et iterum: *In quibus omnes edificamini lapides viventes in sacerdotium sanctum, offerre spirituales victimas* (I Petr. ii, 5). De his lapidibus mystice dicitur: *Lapides sancti voluntur super terram* (Zac. ix, 16), **637** quibus edificat Christus Ecclesiam super petram, dicens in Evangelio: *Super hanc petram edificabo Ecclesiam meam* (Math. xvi, 18). Quam civitatem qui meruerit intrare, gaudens loquitur Domino: *Sicut audivimus, ita vidimus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri: Deus fundavit eam in æternum* (Ps. xlvii, 9). Super conditore hujus civitatis, et in alio loco dicitur: *Hic edificabit civitatem meam, et reducet captivitatem populi mei* (Isai. xlv, 13). De natura autem duodecim lapidum atque gemmarum, non est hujus temporis dicere, cum et Græcorum plurimi scripserint et Latinorum. E quibus duos tantum nominabo, virum sanctæ et venerabilis memoriæ episcopum Epiphanium, qui insigne nobis ingenii et eruditionis suæ reliquit volumen, quod inscripsit *περί λίθων*: et Plinium secundum, eundem apud Latinos oratorem et philosophum, qui in opere pulcherrimo naturalis historiæ tricesimum septimum librum, qui et extremus est, lapidum atque gemmarum disputatione complevit. Hi duodecim lapides scribuntur per ordinem in Exodo et in Ezechiel, id

A est *ἐν τῷ λογίῳ* [Mes. in logio] pontificis, et in coronâ atque diademate principis Tyri. Dicamus primum de Exodo: Quatuor ordines intexti erant lapidum (Exod. xxviii). Ordo primus habuit lapidem sardium, topazium, amaragdam. Ordo secundus, carbunculum, sapphirum, jaspidem. Ordo tertius, ^a ligirium, achatem, amethystum. Ordo quartus, chrysolithum, beryllum, onychium, auro circumdatos; et inscripti erant ex nominibus duodecim tribuum filiorum Israel. In quo notandum quod secundus ordo lapidum etiam in præsentî Scriptura sit positus, carbunculus, sapphirus, et jaspis. Necdum enim perfecta retinemus, nec ad prima pervenimus, quia nunc per speculum videamus in ænigmate. Porro in Ezechiel sic scriptum reperimus: *Tu es signaculum similitudinis et corona decoris, in deliciis paradisi Dei fuisti. Omni lapide primo indutus es, sardio, topazio, et smaragdo, carbunculo et sapphiro et jaspide, argento quoque, et auro et lycurio, et achate, et amethysto, et chrysolitho, et beryllo, et onychino; auroque replesti thesauros tuos et **638** apothecas tuas in te. A qua die conditus es, cum Cherubim posui te in monte sancto meo; fuisti in medio lapidum ignitorum, immaculatus in diebus tuis, ex quo conditus es, donec inveniat sunt in te iniquitates tuæ* (Ezech., xxvii, 12 et seqq.). Quis enim tam stultus et vecordis ingenii, ut in paradiso Dei, positum principem Tyri, quemcumque illum esse crediderit, et conditum inter Cherubim et inter igneos lapides conversatum (quos haud dubie Angelos intelligimus cælestesque Virtutes) putet fuisset eum, qui terrenis lapidibus ornatus sit, et habuerit similitudinem et signaculum? De natura igitur omnium lapidum, et per partes singulorum, non est hujus temporis dicere; neque enim semper dicenda sunt omnia. Nunc tantum de carbunculo, sapphiro et jaspide disseramus. Carbunculus qui paratur, -ive per ordinem sternitur, videtur mihi ignitus sermo doctrinæ, qui fugato errore tenebrarum, illuminat corda credentium. Hic est quem unus de Seraphim talis sercipe comprehensum, ad Isaiam habita purganda (Isa. vi): qui nascitur, juxta Genesios sdem, in terra Evila, ubi est aurum optimum (Genes. ii), ^c lapisque carbunculus, et prasinus. Porro sapphirus, qui ponitur in fundamentis, cæli habet similitudinem, et supra nos acris: qui talis est, ut possit illud Aristophanicum dicere cum Socrate: *Ἀσφραγῆ καὶ περὶ πρὸς τὸν Θεόν*; quod nos in Latinum sermonem vertere possumus: *Scando acrem, solenique despecto* (Vide *Skidan* in *περὶ πρὸς τὸν Θεόν*). Sive cum Paulo apostolo: *Nostri autem conversatio in cælis est* (Philipp. iii, 20). Ezechielis quoque Scriptura commemorat, quod locus in quo thronus Dei sit, sapphiri habeat similitudinem, et gloria Domini in hoc colore consistat, qui portat imaginem supercælestis. Sed et

^a Hactenus obtinuit *Lyncurium*, quod Succini potius quam gemmæ est genus. Vide quæ hæc de ro annotamus in epist. 64 ad Fabiol., num. 17. Ambrosiani nunc emendant.

^b Duo mes., *apothecas tuas in ea die, qua condi-*

tus es.

^c Legit Victor. contrario ordine *carbunculus et lapis prasinus* juxta sacrum textum. Mox quoque et *superioris aëris* pro *supra nos acris* habet.

propugnacula urbis Dominicæ, hoc est murorum aeterna autem discipulorum Dei habet multitudinem pacis, quæ eis a Domino derelicta est: ædificatioque urbis pulcherrimæ completur iustitiâ; ut nequaquam unius gentis, 640 sed totius mundi Deus sit, vocantis ad fidem suam servos et liberos, Græcos et Barbaros, divites et pauperes, nobiles et ignobiles, viros et mulieres, parvulos et senes, et omnia quæ in mundo videntur esse contraria (Joan. xiv). Excessus brevitatis modum, qui utilis est in omnibus quæ dicenda sunt: nequaquam nos juxta Hebræos et nostros Semijudæos in terra, sed in cœlis, urbem Dei quærentes [Al. quærendo], quæ in Christo monte sita latere non potest.

(Vers. 14.) *Recede procul a calumnia, quia non timebis; et a pavore, quia non appropinquabit tibi.* LXX: *Recede ab iniquo, et non timebis, et tremor non appropinquabit tibi.* Ordo pulcherrimus. Pauperculam et humilem fuerat consolatus, promittens ei gratias spirituales. Nunc docet quid facere debeat, si nolit adversariorum impetus formidare. Et est sensus: Non vis timere inimicos tuos, fac ista quæ dico: *Recede procul a calumnia*, sive ab iniquitate: quia omnis iniquitas et rapina de calumnia nascitur; et non timebis, tremorque et pavor non appropinquabunt tibi, ut nequaquam homines, sed Deum timeas, dicens cum Moyse: *Tremens sum ego et meticalosus* (Deut. ix, 19); et cum uno amicorum Job: *Horror et tremor venerunt super me; et multum mea ossa concussit* (Job iv, 14); et cum propheta: *A voce crationis meæ intravit tremor in ossa mea* (Infra Lxvi, 2); et: *Super quem Dominus requiescit, nisi super humilem et quietum, et tementem verba ejus* (Prov. x) ? Porro alius est impiorum tremor, qui ex metu supplicii nascitur. De quo scriptum est: *Tremor apprehendit impios* (Ps. xlvii, 7).

(Vers. 15.) *Ecce accola veniet, qui non erit mecum; advena quondam tuus adjungetur tibi.* LXX: *Ecce proselyti accedent ad te per me, et coloni erunt tui, et ad te confugient.* Et hæc Judæi putant ad Jerusalem dici, quod multi de gentibus proselyti sint futuri, et legem Moy-î caeremoniasque suscipiant. Quod nos juxta cœptam interpretationem ad Ecclesiam referimus, quæ per apostolos ex utroque populo congregata est, quæ non habet maculam, neque rugam, quæ liber est, et mater omnium credentium (Ephes. v; Galat. iv). Ad quos 641 proselytos et advenas congregandos, misit Dominus discipulos suos, dicens: *Docete omnes*

propugnacula urbis Dominicæ, hoc est murorum aeterna autem discipulorum Dei habet multitudinem pacis, quæ eis a Domino derelicta est: ædificatioque urbis pulcherrimæ completur iustitiâ; ut nequaquam unius gentis, 640 sed totius mundi Deus sit, vocantis ad fidem suam servos et liberos, Græcos et Barbaros, divites et pauperes, nobiles et ignobiles, viros et mulieres, parvulos et senes, et omnia quæ in mundo videntur esse contraria (Joan. xiv). Excessus brevitatis modum, qui utilis est in omnibus quæ dicenda sunt: nequaquam nos juxta Hebræos et nostros Semijudæos in terra, sed in cœlis, urbem Dei quærentes [Al. quærendo], quæ in Christo monte sita latere non potest.

(Vers. 14.) *Recede procul a calumnia, quia non timebis; et a pavore, quia non appropinquabit tibi.* LXX: *Recede ab iniquo, et non timebis, et tremor non appropinquabit tibi.* Ordo pulcherrimus. Pauperculam et humilem fuerat consolatus, promittens ei gratias spirituales. Nunc docet quid facere debeat, si nolit adversariorum impetus formidare. Et est sensus: Non vis timere inimicos tuos, fac ista quæ dico: *Recede procul a calumnia*, sive ab iniquitate: quia omnis iniquitas et rapina de calumnia nascitur; et non timebis, tremorque et pavor non appropinquabunt tibi, ut nequaquam homines, sed Deum timeas, dicens cum Moyse: *Tremens sum ego et meticalosus* (Deut. ix, 19); et cum uno amicorum Job: *Horror et tremor venerunt super me; et multum mea ossa concussit* (Job iv, 14); et cum propheta: *A voce crationis meæ intravit tremor in ossa mea* (Infra Lxvi, 2); et: *Super quem Dominus requiescit, nisi super humilem et quietum, et tementem verba ejus* (Prov. x) ? Porro alius est impiorum tremor, qui ex metu supplicii nascitur. De quo scriptum est: *Tremor apprehendit impios* (Ps. xlvii, 7).

(Vers. 15.) *Ecce accola veniet, qui non erit mecum; advena quondam tuus adjungetur tibi.* LXX: *Ecce proselyti accedent ad te per me, et coloni erunt tui, et ad te confugient.* Et hæc Judæi putant ad Jerusalem dici, quod multi de gentibus proselyti sint futuri, et legem Moy-î caeremoniasque suscipiant. Quod nos juxta cœptam interpretationem ad Ecclesiam referimus, quæ per apostolos ex utroque populo congregata est, quæ non habet maculam, neque rugam, quæ liber est, et mater omnium credentium (Ephes. v; Galat. iv). Ad quos 641 proselytos et advenas congregandos, misit Dominus discipulos suos, dicens: *Docete omnes*

* S. Epiphanius hic peno ad verbum transfert, cuius, ut confiteris, Græca verba describemus: "Ἐστὶ τῷ ἴδιῳ σμαραγδῶν παρὰ δὲ τὰ χεῖρα τοῦ Θερμῶδοντος ποταμοῦ εὐρίσκειται καὶ περὶ Ἀμαθοῦντα τὴν ἐν Κύπρῳ τοῦτο δὲ ἄκος εἶναι φαντασμάτων οἱ μυθολογοὶ λέγουσι· ἄλλο δὲ ἐστὶ γλυκυτέρα θαλάσσης, ἄλλο δὲ βαθυτέρα τῷ ἄνθει τῆς βαφῆς, ἐν τοῖς σπαλαίοις, ἐν τῷ ὄρει τῷ ἐν τῇ Φρυγίᾳ, ὀμοιάουσα πορφύρᾳ, τῆς ἐκ τοῦ αἵματος κίχλου διαγλυστῆρα μάλλον, ὡσπερ οἶνω ὀμοιάουσα. ἡ ἀμυθούστου ἑπιθυοτέρα· οὐ γὰρ μίᾳς χροίας, οὐδὲ τῆς αὐτῆς δυνάμεως· ἀλλ' ἡ μὲν ἐστὶ χλυνοτέρα καὶ λευκοτέρα, οὗτε πικρὸν στίβουσα, οὗτε πικρὸν ἀποδίδουσα· ἄλλο δὲ κρυστόλλου ἴδατι ὀμοία· εὐρίθη δὲ καὶ παρ' Ἰβηρῶν καὶ πομῆσι Ἰρρακῶν τοῖς κατὰ τὴν ἑσπέρην γῆν καὶ ἄλλοις ἰστικῶσι ὁ παλαιὸς καλούμενος (Legendam videtur:

ἄλλο... παλαιά... καλούμενα). οὐ πικρὸν λάμπουσα, χλυρά, ἥτις ἔχει γραμμῆς μίᾳς καὶ ἄλλοις ἰστικῶσι, ὁμοίως (F. ὀμοία' et supra ἄλλο) τῷ χιόνι ἢ ἀπὸ τῶν θαλάσσης, etc.

^b In Ambrosiano non Grammatias, sed Græcis litteris ΑΜΑΘΟΥΣΙΟC scribitur. Et fortasse Ἀμαθοῦστου verum ejus est lapidis nomen, siquidem inveniri illum περὶ Ἀμαθοῦντα, circa *Amathuntam*, quæ in Cyprio e-^t, modo laudatus Epiphanius docuit. Vide nostratrem Plinium l. xxxvii, cap. 29, ubi jaspidem Grammatiam memorat, quæ et aliis pluribus Polygrammus dicitur.

^c Hunc Dionysius appellat *subnigrum*, seu *ὑπερόσταν ἰστικῶν*.

^d Pro et *clementer*, Ambrosianus antiquior eud. habet *ex elemento*, quæ scilicet.

gentes (Matth. ult., 49), ut confugiant ad Evangelium, et novam Legem suscipiant, ut habitatores quondam idololatriæ, fiant coloni Ecclesiæ. De quibus in psalms dicitur: *Dominus sapientes facit cæcos*. Sive ut in Latinis codicibus legitur: *Dominus illuminat cæcos, Dominus diligit advenas* (Ps. cxlv, 8, 9): ut postquam cæci lumen receperint veritatis, et stulti sapientiam didicerint, tunc ad Ecclesiam transeuntes diligantur a Domino, et audiant per prophetam: *Vocabo non populum meum, populum meum* (Osee ii, 24); quo intrante Templum Dei, zelus apprehendit populum ineruditum.

(Vers. 16, 17.) *Ecce ego creavi fabrum sufflantem in igne prunas, et proferentem vas in opus suum: et ego creavi interfectorem ad disperdendum. Omne vas, quod factum est contra te, non dirigatur: et omnem linguam resistentem tibi in iudicio, iudicabis. Hæc hæreditas servorum Domini: et iustitia eorum apud me, dicit Dominus. LXX: Ecce ego creavi te, non ut ararius sufflans in igne prunas, et proferens vas in opus. Ego autem creavi te non in perditionem interficere: omne vas quod factum est contra te, non prosperabitur: et omnis vox surget contra te in iudicium: omnes eos vinces ÷ et obnoxii tui erunt in ea. Est hæreditas servientibus Domino, et vos eritis mihi iusti, dicit Dominus.* Dicamus primum juxta Hebraicum: Si vis non timere, et procul a te esse formidinem, fac quæ præteritus sermo narravit; ego enim sum per quem habitura es proselytos. Ego qui creavi fabrum sufflantem in igne prunas, hoc est, diabolum omnium malorum artificem, non necessitate naturæ, sed mentis arbitrio. Qui suscitavit incendia, et proferet contra te vasa: quales fuerunt Simon et Elimas magi, Petro et Paulo apostolis resistentes (Act. xiii). Ego creavi interfectorem eorum qui increduli sunt futuri. Non quo ego sim causa perditionis eorum, sed quo creatus adversarius ad pugnandum, et victis perditio, et victoribus causa sit præmiorum. Omnesque qui contra te a fabro sufflante sunt fabricati, non dirigentur, sed et præsentibus pœnas sentient et futuras. Quodque prius videbatur occultum, in consequentibus dicitur manifestius: *Et omnem linguam resistentem tibi in iudicio iudicabis*, perdens 642 sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobans. Cunctosque hæreticorum principes, et Judæorum magistros, et mundi philosophos, quos faber ille conflaverat, tuo iudicio condemnabis. Quomodo et Regina Saba condemnavit incredulos, et Ninivite: et e contrario justificabitur Sodoma comparatione pejoris Jerusalem (Matth. xii). Post hæc inferitur quæ sint præmia futurorum,

^a In vetustiori Ambrosiano, *quæ sint præmia futurorum, ne ea putarent sustinentes certamen, præsentis moris finire.*

^b Addit Victorius, *non in panibus*, ad Græcum,

A divit, et in cor hominis non ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se (II Cor. ii). Si autem diligentibus, ergo et servientibus, qui nullum alium habent Dominum, nisi Deum. Et hæc est iustitia eorum qui apud Deum sunt, dicit Dominus, ut præsens tribulatio futuro gaudio compensetur. Porro juxta Septuaginta iste mihi sensus videtur: Ego Creator tuus non te ita feci quomodo diabolus fabricer pessimus immundo spiritu constat vasa iniquitatis, et profert ea in perditionem: qui scire debet quod hujusmodi vasa prosperum iter non habeant, sed in cursu medio confringantur. Quæ sint autem vasa, sequenti sermone demonstrat; *Et omnis vas quæ surget contra te in iudicium, omnes eos vinces.* Vasa iniquitatis vocem habent, quæ vox surgit contra Ecclesiam, quando ponunt hæretici in excelsum os suum, et lingua eorum pertransit ad terram. Quodque sequitur: *Et obnoxii tui erunt in ea*, obelo prænotavimus, quod non tam a LXX quam a malis scriptoribus videtur additum. Cum autem omnem vocem surgentem adversum se Ecclesia vicerit, tunc servientibus Domino et obedientibus erit hæreditas, æterna possessio. De qua in Jeremia aliis verbis dicitur: *Est merces operibus tuis* (Jerem. xxxi, 36). Habitatoresque Ecclesiæ iusti erunt Domino. Omnis enim qui facit iustitiam, de Deo natus est. Quibus loquitur Dominus: *Estote sancti, quoniam ego sanctus sum* (Levit. xx, 26).

(Cap. LV. — Vers. 1.) *Omnes sitientes venite ad aquas, et qui non habetis pecuniam* [Vulg. argentum], *properate, emite et comedite: venite, emite absque argento, et absque ulla commutatione vinum et lac. Quare appenditis argentum non in panibus, et laborem vestrum non in saturitate?* 643 *LXX: Qui sitiitis, ite ad aquam, et quotquot non habetis pecuniam, cunctes emite, et comedite, et ambulate, et emite absque pecunia et absque pretio vinum et adipem. Quare amittis pecunia^b, et laborem vestrum non in saturitatem?* Verbum Hebraicum os (פִּי), de quo supra in prophetia contra Ariel dixeram (Ad cap. 29), quod esset ambiguum, et vel interjectionem vocantis, vel vos, significaret, hic in principio capituli positum, nequaquam plangentis legitur, sed vocantis affectu. Quia ergo omne vas fictum contra Ecclesiam dixerat contereendum, et omnem vocem linguamque, quæ se armaverat contra scientiam Dei, esse superandam: provocat credentes ad fluvium Dei, qui repletus est aquis, et cujus impetus lætificat civitatem Dei, ut bibant aquas de fontibus Salvatoris, qui loquitur ad Samaritanam: *Si scires gratiam Dei, et quis est, qui dicit tibi, da mihi bibere: tu petisses ab eo, et dediisset tibi aquam. Aqua quam ego dedero ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* (Joan. iv, 10, 14). De his aquis clamabat in Templo: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat. Qui dixerit de aqua, quam ego dedero*

os ei in æternum.

^c In eodem, *dediisset tibi aquam viventem. Qui enim dixerit de aqua, quam ego dedero ei, fiet in eo fons, etc.*

ei, flumina de ventre ejus fluent aquae vivae (Ibid., 37, 38), significans Spiritum sanctum, quem credentes accepturi erant, et de quo Propheta mystico sermone resonabat: *Sitivit anima mea ad Deum viventem* (Psal. xli, 2); et iterum: *Apud te fons est vitae* (Psal. xxxv, 10). Qui ipse de se loquebatur: *Me dereliquerunt fontem aquae vivae: et foderunt sibi lacus contritos, qui non possunt aquis continere* (Jerem. ii, 13). Has aquas spargunt nubes, ad quae pervenit veritas Dei. Sicut scriptum est: *Et nubes spargunt justitiam* (Isai. xlv, 8, sec. LXX). Praecipiturque sitientibus, ut nequaquam bibant aquas Sior turbidas, et tumentes gurgites Assyriorum; sed pergant ad aquas Siloe, quae vadunt cum silentio; nec timeant eloquii paupertatem, si argentum forte non habeant (Isa. xlv; Jerem. ii), sed audiant Apostolum dicentem: *Gratia salvi facti estis* (Ephes. ii, 8); et Dominum ad discipulos: *Gratis accepistis, gratis date* (Math. x, 8). Mirumque in modum emunt aquas absque pecunia; et non bibunt eas, sed comedunt. Ipse enim et aqua et panis est, qui de caelo descendit (Joan. vi). Ergo quod in quibusdam exemplaribus legitur: *Emite, et bibite*, ab imperitis scriptoribus immutatum est, 645 qui putaverunt esse consequentius, si biberentur potius aquae, quam comederentur. Est autem et pecunia pessima, sive argentum, quod reprobatur Scriptura, dicens: *Pecunia, quae datur cum dolo, quasi testa reputabitur* (Prov. xxvi, 23, sec. LXX); et in alio loco: *Argentum vestrum reprobum* (Jerem. vi, 30). Et est argentum quod Dei eloquiis comparatur: *Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum terrae, purgatum septuplum* (Ps. xi, 7). Spreto igitur illo argento et pecuniis, quibus aquas Domini emere non possumus, pergamus ad eum, qui tenens calicem Sacramenti, discipulis loquebatur: *Accipite et bibite, hic est sanguis meus, qui pro vobis effundetur in remissionem peccatorum* (Math. xxvi, 27, 28). Quod vinum miscuit et sapientia in cratere suo, omnes stultos saeculi mundique sapientiam non habentes, provocans ad bibendum: et ut non solum vinum emamus, sed et lac, quod significat innocentiam parvulorum, qui mos ac typus in Occidentis Ecclesiis hodie usque servatur, ut renatis in Christo vinum lacque tribuatur. De quo lacte dicebat et Paulus: *Lac vobis potam dedi, non solidum cibum* (I Cor. iii, 2). Et Petrus: *Quasi modo nati parvuli, rationale lac desiderate* (I Pet. ii, 2). Unde et Moyses vinum et lac in Christi intelligens passione, mystico sermone testatur: *Gratosi oculi ejus a vino, et candidi dentes ejus a lacte* (Genes. xlix, 12). Pro lacte in praesenti loco LXX adipem transtulerunt. De quo sanctus David dicit in psalmo: *Sicut adipe*

et pinguedine repleatur anima mea (Psal. lxii, 6); et in alio loco: *Cibavit eos de adipe frumenti, et de pasta melle saturavit eos* (Psal. lxxx, 17). Qui adipem non aliud quam mysticam carnem sonant. Ad quam Dominus discipulos hortabatur, dicens: *Nisi comederitis carnem meam, et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis* (Joan. vi, 54). Unde et in Gethsemani traditus est, quod significat vallem adipeam, sive pinguiissimam. Simulque increpat eos, qui sequuntur sapientiam saecularem et perveras haereticorum simulatasque doctrinas, et Pharisaeorum traditiones, omnemque falsi nominis scientiam, quae elevatur contra Deum, et magnis pretiis ac labore continuo appendunt argentum pro ea disciplina, in qua non 645 sunt panes, et sudant pro his cibis, in quibus nulla saturitas est. Ex quo ostenditur eam sectandam esse sapientiam, quae non est in foliis ac flore verborum, sed in medullis ac fructibus sensuum; quae non aurem praetervolat, sed animum reficit. Quam ut discamus, non transimus maria, nec magnis sumptibus indigemus, sed prope est verbum in ore nostro, et in corde nostro.

(Vers. 2, 3.) *Audite audientes me, et comedite bonum et delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, et venite ad me: audite, et vivet anima vestra. Et seriam vobiscum pactum sempiternum: misericordias David fideles.* LXX: *Audite me, et comedite bona, et delectabitur in bonis anima vestra. Attendite auribus vestris, et sequimini vias meas: et audite me, et vivet in bonis anima vestra. Et constituam vobis testamentum aeternum, sancta David fidelia.* Ne quis putaret auditum carnis esse, non mentis, ad quem cohortatur audituros sermo divinus, non carnis illis bona, sed animae pollicetur. *Si enim, inquit, audieritis me, bona terrae comedetis* (Isai. i, 19). Sive bonum, qui dicit: *Ego sum pastor bonus* (Joan. x, 11). Et delectabitur in bonis et in crassitudine anima vestra. Ergo bona, quae animae repromissa sunt, non divitiarum, et corporis sanitas, et saeculi dignitates, quae etiam philosophi appellant indifferentia, id est, nec bona, nec mala, et pro utentium qualitate variantur; sed illa credenda sunt, ad quae nos cohortatur Deus: *Declina a malo, et fac bonum* (Ps. xxxvi, 27). Sin autem bona animae, honestas virtutesque dicuntur; ergo et mala, non paupertas, et infirmitas corporis, et ignobilitas accipienda, sed omnia vitia, quae vere mala sunt. Denique Abraham non ideo bona habuit, quia dives fuit, sed quia divitiis bene usus est (Genes. xiii). Et Lazarus qui postea requievit in sinu ejus, non idcirco mala sustinuit, quia cum egestate passus est tormenta morborum, sed malis quae putabantur in saeculo, vera bona est consecutus. Unde et dives ille purpuratus recepit bona

^a Annotanda ex hoc loco Veteris Ecclesiae consuetudo, et varia Occidentalium ab Orientalibus disciplina. Orientis quippe Ecclesiae lac et mel recens baptizatis porrigebant, Occidentis vero vinum et lac. Confer quae docti viri in Epistolam Barnabae congresserunt, et Rosweidum ad Vitam S. Pachonii,

et Edmundum Martene lib. I de Ritibus.

^b Ambrosian. vetustior sane cohaerentius proposito, possessione habet pro passione.

^c In eodem Ambrosian., comeditia: malim utique comeditis juxta Graecum φαγεθε.

sua in vita tua, quæ illi erant bona, qui ea arbitratur bona (Luc. lvi), et de Lazaro non è contrario dicitur: Recepit mala sua in vita sua; sed recepit mala in vita sua, 646 quæ mala non illi, qui patiebatur, sed aliis videbantur. Utiliusque rei exemplum nobis tribuit beatus Job, qui nec in bonis nec in malis sæculi victus est, sed omnia pari mentis firmitate substituit (Job. ii). Quamobrem Salomon precatur Deum: *Divitias et paupertatem ne dederis mihi. Constitue autem mihi quæ sunt victi mei necessaria et sufficientia, ne salutatius mendax efficiar, et dicam: Quis me videt? aut egens furer et perjurem nomen Domini* (Prov. x, 8, 9). Si autem hoc deprecatur, ut nec divitias habeat, nec paupertatem, sed tantum victus necessaria, de quibus et Apostolus dicit: *Habentes victum et vestitum, his contenti sumus* (I Tim. vi): perspicuum est divitias et egestatem, sanitatem et languorem, voluptatem atque cruciatum, nec bona esse nec mala, sed pro sustinentium diversitate bona et mala fieri. Ergo non juxta *χελαιότα*, opum abundantiam, et delicatos cibos, et crassitudinem corporis, a phasidesque et fartos turtures, mulsum, merum, uxorum pulchritudinem, examina liberorum, Dominus animæ pollicetur, sed illas delicias, ad quas nos mystice provocat dicens: *Delectare, sive delictis fracte in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui* (Psal. xxvii, 4); et alibi: *Credo ridere bonæ Domini in terrâ viventium* (Ps. xxvi, 13); et in alio psalmo: *Benedic, anima mea, Domino, et omnia interiora mea nomen sanctum ejus. Qui implet in bonis desiderium tuum* (Ps. cii, 1 et 3). Denique infert: *Audite me, et vivet anima vestra* (Isai. lv, 3). Omnium bonorum promissio, vita est sempiterna. Quod si vultueritis audire, et anima vestra vixerit in æternum, seriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias David fidèles. De quibus idem Psalmista cantabat: *Misericordias Domini in æternum cantabo. In generatione et generatione annuntiabo veritatem tuam* (Ps. lxxxviii, 1, 2). Et ut acclamus quæ sint istæ misericordias, sequenti sermone demonstrat: *Semel juravi in sancto meo: si David mentiat, semen ejus in sempiternum manebit, et thronus illius sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum, et testis in celo fidelis. Qui idcirco vocatur fidelis, quia promissa compleverit. Pro quibus LXX transtulerunt, sancta David Adelia* (Act. xiii, 34): quod potest pro firmis accipi 647 atque robustis. Ut est illud: *Fidelia omnia mandata ejus: confirmata in sæculum sæculi* (Psal. cx, 8). Et in alio loco: *Deus fidelis, et non est iniquitas in eo* (Deut. xxxii, 4). Et apostolus Paulus: *Si negaverimus, inquit, eum, ipse fidelis manet: negare seipsum non potest* (II Tim. ii, 13). Et in alio loco scribens ad Timotheum: *Fidelis sermo, et omni acceptione dignus* (I Tim. xv). Hoc autem pactum, quod Dominus pollicetur, non erit breve et unius temporis, sicut nulli populi Judæorum,

A sed manebit in æternum, ut veniat verus David, et in Evangelio compleantur quæ ex Dei persona sunt repromissa: *Inveni David servum meum, in misericordia sancta unxi eum* (Ps. lxxxviii, 21). Cujus manum posuit in mari, et in fluminibus dexteram illius. Quem juxta Ezechiel, per multa jam sæcula dormiente David, appellat servum suum atque pastorem dicens: *Suscitabo vobis pastorem unum, servum meum David* (Ezech. xxxiv, 23).

(Vers. 4, 5.) *Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem gentibus: Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis: et gentes, quæ non cognoverunt te, ad te current, propter Dominum Deum tuum et Sanctum Israel, quia [Al. qui] glorificavit te. LXX: Ecce testimonium in gentibus dedi eum, principem et præcipientem gentibus: b gentes, quæ nesciebant te, invocabunt te: et populi, qui ignorabant te, ad te confugient: propter Dominum Deum tuum Sanctum Israel, qui glorificavit te. Provocaverat ad credendum populum Judæorum, ut inclinarent aurem suam, et pactum acciperent sempiternum, quod Dominus David repromissit, et Abraham, ac semini ejus, dicens: *In semine tuo benedicentur gentes* (Genes. xii, 18). Quod apostolus Paulus edisserens, *Non dicit, ait, in seminibus: sed, in semine, quod est Christus* (Galat. iii, 16). Et quia sciebat, illis non credentibus, credituros esse populos nationum, transit ad gentes; et dicit misis: e se Filium suum testem vel testimonium electurum gentium, qui præcepta illius atque mandata populis nuntiare, qui de seipso loquitur: *Oportet prædicari**

C *Evangelium istud in omni orbe, in testimonium cunctis gentibus* (Matth. xxiv, 14). Denique superbitionem Pilatum hoc sermone confutat: *In hoc natus sum, ut testimonium præbeam veritati* (Joan. xviii, 37). De quo apostolus Paulus scribit Timotheo: *Unus mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus, qui dedit redemptionem pro omnibus, testimonium 648 temporibus propriis: in quo ego positus sum præco et Apostolus* (I Tim. ii, 5). Omnia ergo quæ dicuntur, ad eam referenda sunt, qui quasi ovis ad victimam ductus est, et quasi agnus coram tondente non aperuit os suum. De quo supra dicitur: *Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem* (Isai. liii, 2); et: *Ipsæ peccata nostra portavit, et pro nobis doluit*. Ad hunc confugerunt, sive cucurrerunt, qui enim antea nesciebant, dicentes: *Deus noster refugium et virtus* (Psalm. xlv, 1); et iterum: *Domine, refugium factus es nobis in generatione et generatione* (Ps. lxxxix, 1). De quorum fide et supra legimus: *Quibus non est prædicatum de eo, videbant: et qui non audierant, intelligunt*. Iste testis est omnium, quæ Pater mundo apudpondit et præstitit, cujus mysterium brevi Paulus ad Ephesios sermone comprehendens: *Deus, inquit, Domini nostri Jesu Christi Pater gloria* (Eph. i, 3): De quo et nunc scriptum est: *Propter Dominum Deum tuum, et Sanctum Israel, qui glorificavit te,*

D

^a Idem, atque phasides et crassos turtures, etc

^b Præponit Victor alterum Ecce ex Græco col.,

ὁὸν Ἰσραὴλ. Sic mox omnes addit ad Genes. testimonium, benedicentur omnes gentes.

et ea gloria, quam habuit priusquam mundus fieret. De qua et Propheta testatur: *Apparebit gloria Dei* (*Hebr.* 1), qui est splendor gloriæ, et forma substantiæ ejus, quando omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus in gloria Patris sit (*Philip.* 11). Qui respondit Filio gloriam, quam prius habuerat, postulanti: *Et glorificavi, et glorificabo*. De quo et Joannes apostolus: *Vidimus, ait, gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre plenam gratiæ et veritatis* (*Joan.* 11, 28; 1, 14). Ergo quando de eo loquitur: Qui in principio apud Deum erat Deus Verbum, appellatur Pater gloriæ: quando autem de eo qui dicitur in Evangelio: *Quid me persequimini hominem, qui veritatem vobis loquor* (*Joan.* 8, 4)? vocatur Deus Domini nostri Jesu Christi. Non quod alter ^a et alter sit (qui multorum error est pessimus), sed quo unus atque idem Filius Dei, nunc divinitatis suæ gloriæ, nunc nostræ naturæ, quam suscipere ^b dignatus est, loquatur affectibus.

(Vers. 6, 7.) *Quærite Dominum, dum inveniri potest: invoke eum, dum prope est. Derelinquat impiam suam, et vir iniquus cogitationes suas, et convertatur ad Dominum, et miserebitur ejus, et ad Deum nostrum: quoniam multus est ad ignoscendum. LXX: Quærite Dominum: et cum inveneritis eum, invoke. Et postquam vobis appropinquaverit, relinquat impiam suam, et ⁶⁵⁹ vir iniquus cogitationes suas et convertatur ad Dominum: et misericordiam consequetur: quia multum dimittet peccata vestra.* Quia igitur, ut ante jam diximus, noluitis pactum recipere sempiternum, et misericordias David fideles, quas, vobis nolentibus suscipere, suscepti turba gentilium, moneo vos populares meos ego Propheta; atque contestor, dum tempus est, agite pœnitentiam. Convertimini ad eum, qui vobis nunc loquitur per Prophetas, qui postea locuturus est præsens. Quærite eum dum inveniri potest, dum estis in corpore, dum datur locus pœnitentiæ, et quærite non loco, sed fide. Quomodo autem quærat Deus, in alio loco plenius dicitur: *Sapite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite eum: quia invenitur ab his qui non tentant eum: et apparet his, qui non sunt et increduli* (*Isai.* 1, 1, 2). Unde et nos scientes illud dictum de peccatoribus: *Qui longe recedunt a te, peribunt*, loquamur ad Dominum: *Quo ido a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in cælum, tu ibi es: si descendero in infernum, ades* (*Ps.* cxxxviii, 7, 8). Et invocemus eum, dum prope est, ne nostris vitiis atque peccatis procul recedat. Appropinquat

A enim appropinquantibus sibi, et illo longè post tempore revertenti; lætus occurrit: Quomobrem sanctus in psalmo canit: *Mihi autem adherere Deo, bonum est* (*Ps.* lxxii, 28). Et Moyses solus appropinquabat ad Dominum (*Exod.* 21). Et per Jeremiam loquitur Deus: *Ego Deus appropinquans, et non de longe* (*Jer.* xxii, 33). Appropinquans eis, qui mihi appropinquant fide, et longe recedens ab his, qui a me procul infidelitate discedunt. Propter quæ dicitur ad credentes: *Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis*. Ac he hoc putaremus posse sufficere, ^d statim subjungit: *Resistite diabolo, et fugiet a vobis* (*Jacob.* iv, 8). De quo supra dixerat: *Adversarius vester diabolus sicut leo circumiens, quærit quem devoret. Adversum quem resistite confortati fide* (*1 Pet.* v, 8, 9). Nec satis est quæ-
B rere Dominum, et dum pœnitentiæ tempus est, invenire, atque invocare eum dum prope est, hibi reliquerit implus vias suas pristinas, et cogitationes antiquas quibus a Domino declinaverat: Tunc enim revertemur ad Dominum, qui miserebitur nostri; et ad clementissimum ⁶⁵⁰ patrem, qui multus est in misericordiis, et facilis ad ignoscendum; cum cogitationes et vias pristinas reliquerimus, ut postea mereamur audire: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata* (*Psal.* xxxi, 1).

(Vers. 8, 9.) *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ: neque viæ vestræ; viæ meæ, dicit Dominus. Sicut enim exaltantur cæli a terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ a viis vestris; et cogitationes meæ a cogitationibus vestris. LXX: Neque enim sunt cogitationes meæ, sicut cogitationes vestræ: nec sicut viæ meæ, viæ vestræ, dicit Dominus. Sed quantum distat cælum a terra, tantum distat viæ mea a viis vestris, et cogitationes vestræ a cogitatione mea.* Ne patetis, inquit, difficile esse quod spondeo, et vobis incredibile videatur, impium et iniquum posse salvari, vel populum Judæorum, vel omnes qui in gentibus habebant Deum: hoc consideratè, quod multa inter meæ vestraque consilia sit differentia, et quanta naturæ; tanta voluntatis diversitas (*Prov.* xix). Multæ enim cogitationes in corde viri, consilium autem Domini in sempiternum manet. Vos, ut homines, ^e sæpe promissi pœnitentes, veterem voluntatem novella voluntate subvertitis. Dominus enim dissipat consilia gentium, et reprobat cogitationes populorum, et irritas facit voluntates principum (*Psal.* xxxii). Cogitationes autem cordis ejus a generatione in generationem; et quidquid decreverit, non potest immutari. Vultis scire diversitatem mei vestrique consi-

^a Voculus et alter, quæ deerant, Ambrosian. suffecit.

^b Addit idem Ambros., et servare.

^c Duo mss., qui non sunt ori ejus increduli.

^d Statim subjungit. Ita legunt omnes mss. codices nostri ac editio Erasmiæ, quam Marianus Victorius castigat absque auctoritate librorum manuscriptorum, et hoc modo legendum statuit: *Ac ne hoc putaremus posse sufficere, statim supra jungit: Resistite diabolo, et fugiet a vobis. De quo et Petrus dixerat: Adversarius vester diabolus, etc.* Hujusmodi restitutionem Scripturis consonam reperiet quicquid con-

tenderit testimonia recitata; sed cum nihil inventatur in mss. codicibus quod juret illam lectionem, res antiquas nolumus immutare, contenti lectorem admonuisse tam depravationis, quam restitutionis necessariæ.

MARTIAN.

— Sic fere habent et nostri mss. qui hoc uno verbo jungit pro subjungit abluunt. Victorius paulo quidem coherentius, sed non ad mss. fidem, repōnit statim supra jungit: tunc de quo et Petrus dixerat, adversarius, etc.

^e In duobus Ambrosian. mss., promissi pœnitet, et veterem voluntatem novella voluntate subvertitis.

lii? Quantum cœlum loci distat a terra, et aliud Angelorum, aliud hominum habitaculum est, tantum mœæ cogitationes a vestris consilijs separantur. De meis enim cogitationibus dicitur: *Inscrutabilia iudicia ejus, et investigabiles viæ illius (Rom. xi, 33)*. Porro de vestris: *Cogitaverunt consilium, quod non potuerunt stabilire (Psal. xx, 12)*. Et in alio loco: *Quodcumque inieritis consilium, dissipabitur, et quidquid locuti fueritis, non permanebit in vobis (Isa. viii, 10)*. Perspicua interpretatione non indigent, idcirco stringuntur potius, quam disseruntur.

(Vers. 10, 11.) *Et quomodo descendit imber et nix de cœlo, et illuc ultra non revertetur [Vulg. revertitur]; sed inebriat terram, et infundit eam, et germinare eam facit, et dat semen serenti, et panem comedenti: sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo; non revertetur ad me vacuum, sed faciet quæcumque volui, et prosperabitur in his, ad quæ misi illud. LXX: Quomodo si descendat pluvia, aut nix de cœlo, et non revertatur, donec inebriet terram, et generet et oriatur, et det semen seminanti, et panem ad comedendum: sic erit verbum meum, quod exierit de ore meo: non revertetur donec compleat quæ volui, et prosperas faciam vias ejus et præcepta mea.* Pendent ex superioribus quæ dicuntur, et breviter hic sensus est: non sit incredulus populus nationum, quod post tanta scelera impius repente salvetur. Non enim sunt cogitationes mœæ ut cogitationes hominum, et quantum cœlum distat a terra, tantum mœæ cogitationes a cogitationibus hominum separatæ sunt. Ego enim elementissimus sum, et multus ad ignoscendum. Vultis et allam accipere similitudinem? Quomodo imber et nix descendit de cœlo, et illuc ultra non revertetur, sed inebriat terram, et infundit eam, et varia semina pullulat, ut plenis segetibus panes in usus hominum procreentur: sic re promissionis mœæ verbum, quod semel pollicitus sum, et quod egressum est de ore meo, irritum non erit; sed omnia opere complebuntur. Juxta anagogen duplex intelligentia est, quod verbum Domini vel ille sit, de quo scriptum est: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. 1, 1)*. Qui non revertetur ad eum vacuum, nisi Patris fecerit voluntatem; et universa compleverit propter quæ fuerat corporatus, et mundum reconciliaverit Deo. Qui de ore procedere dicitur, et de utero ac vulva: non quod Deus hæc membra habeat, sed quod nos naturam Domini per nostra verba discamus. Vel certe hoc dicendum, quod Evangelicæ sermo doctrinæ imber appelletur, et pluvias quas fundunt super terram bonam, nubes spirituales, ad quas pervenit veritas Dei. Quem imbrem, et quas pluvias Moyses in Deuteronomii Cantico pollicetur (*Deut. xxxii, 1, 2*): *Audiat terra verba oris mei: expectetur sicut pluvia eloquium meum, et descendant sicut ros verba mea*; ut qui seminaverint in lacrymis, in gaudio metant (*Psal. cxxv*). Et qui seminaverint in justitia et spiritu, metant fructum vitæ sempiternæ, accipiantque panem doctrinæ Evangelicæ, de quo in

A Proverbijs et in **652** Ecclesiaste scriptum est: *Aperi oculos tuos, et implere panibus (Prov. xx, 15)*; et iterum: *Mitte panem tuum super aquam, quia in multitudine dierum tuorum inventes eum (Eccles. xi, 1)*. Neque enim credendum est, quod præcipiatur vescentibus, ut ad comedendum hunc panem, quæ corpora nutriuntur, oculos aperire debeant, et sic saturari panibus, quos in Abacuc comedit pauper abscondite (*Abac. iii*). Sed ad panem doctrinæ cohortatur Dei, quem, nisi aperuerimus oculos cordis nostri, comedere non possumus. De quo sæpe scribit et Paulus his, qui fidei et veritatis sermonibus nutriuntur (*II Cor. ix*). Præcipiturque doctore, ut panem doctrinæ suæ mittat super omnem aquam, et cunctis infundat gratiam spiritualem, et sciat quod si fecerit quæ præcepta sunt, in novissimo tempore sit præmia recepturus. Satisque videbitur injustum, ut qui præbet eleemosynam, de iniquo mammona faciat sibi amicos, qui eum recipiant in æterna tabernacula (*Luc. xvi*): et qui spirituales largitur cibos, datque conservis cibaria in tempore suo, non inveniat eos post multa sæcula, quæ Ecclesiastes appellat dierum multitudinem (*Eccl. xi*).

(Vers. 12, 13.) *Quia in lætitia egrediemini, et in pace deducemini. Montes et colles cantabunt coram vobis laudem, et omnia ligna regionis plaudent manum. Pro salivuncula ascendet abies, et pro urtica crecet myrtus. Et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur. LXX: In lætitia egrediemini, et in gaudio deducemini. Montes et colles exsultent, expectantes vos in gaudio, et omnia ligna agri applaudent ramis. Et pro strōbī (id est villasimis stipitibus [Al. stirpibus]) ascendet cyparissus: et pro conyza ascendet myrtus. Et erit Dominus in nomen et in signum sempiternum, et non deficiet.* Verbum, inquit, meum non revertetur vacuum, sed postquam compleverit universa, quæ volui, et meam in terris fecerit voluntatem, tunc ad me veniet; et implebitur illud, quod scriptum est: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum (Ps. cix, 1, 2)*. In lætitia enim egrediemini de idololatriæ sanguine, et deducemini in pace; ut audiat ab Apostolo: *Gratia vobis et pax (Rom. 1, 7)*. Sive in gaudio deducemini: ut post umbram Legis discatis Evangelii veritatem. Montes enim et colles, quos Angelos intelligere possumus, et Sanctorum animas, quæ pro varietate virtutum, montes appellantur et colles, gaudebunt super penitentibus, et mentis lætitiæ saltibus indicabunt. Quod et Dominus loquitur in Evangelio: *Lætabuntur Angeli in cœlo super uno peccatore penitentiam agente (Luc. xv, 7)*. Omnia quoque ligna agri plaudent manu, sive ramis, quæ plantata sunt secus decursus aquarum, quæ fractum satum dabunt in tempore suo, et folium eorum non definet (*Psal. 1*). De quibus unum lignum loquebatur in psalmo: *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Domini (Ps. li, 10)*. Interrogemus eos, qui simplicem tantum se-

quantur hystorias, et elizas carnes a igni comedunt. Utrum ligna plaudant ramis, et concrepent manu, et illud quod de fluminibus dicitur: *Flumina plaudent manu* (*Psal. xcvi, 8*), quo sensu accipiendum sit. Nec solum montes et colles exsillent atque cantabunt; et omnia ligna agri, cui benedixit Dominus, plaudent ramis, et manibus concrepabunt: sed et *σροβή* quoque et *κροίχη* sive saliuuncula et *urtica*, in abietem venturū [*Al. vertuntur*], ac myrtum et cyparissum. *Σροβή* iuxta Symmachum et LXX in Hebræo scribitur *κροίχη* (ϰροίχη): quem Aquila et Theodotio *κροίχη* interpretati sunt. Est autem *κροίχη* herba vilissima et amara, odorisque pessimi. Ubi autem Septuaginta transtulerunt *κροίχη*, quæ in Hebræo dicitur *σαρραος* (סרר), Symmachus vertit, *urticam*. Utramque se habet nominum proprietatis, hoc dicendum est, quod mala vertantur in bona, et pro vitis nascantur virtutes, id est, pro iniquitate, justitia; pro temeritate, fortitudo; pro luxuria, temperantia; pro stultitia, prudentia. Demus exempla majorum: Mathæus et Zachæus et publicani, saliuuncula erant, et *σροβή*, et stirpes inutiles, et *κροίχη* amari saporis, et odoris terribili, dicentes: *Computruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ, a facie insipientiæ meæ* (*Ps. xxxvii, 6*). Isti in Apostolos repente mutati, facti sunt cyparissus, et abies, et myrtus, odoris optimi, et in varia opera necessarii. Paulus quoque persecutor Ecclesiæ, quando audiebat a Domino: *Saule, Saule, quid me persequeris? Durum est contra stimulum calcitrare* (*Act. ix, 4, 5*), *urtica* erat, habens persecutionis aculeos. Quando **654** autem in toto orbe Evangelium prædicavit, et dicere poterat: *Christi bonus odor suavis* (*II Cor. ii, 15*), recte cyparissus appellatur, et myrtus. Meretrices et publicani præveniunt Phariseos in regno Dei, et latro de cruce transit in paradysum (*Math. xxi*). Ergo illud quod in Evangelio dicitur: *Non potest arbor bona facere fructus malos* (*Luc. vi, 43; Math. vii, 18*), nequaquam refertur ad naturæ proprietatem, ut hæretici volunt, sed ad mentis arbitrium. Denique infertur: *Aut facite arborem bonam, et fructus ejus bonos*. Ex quo perspicuum est, unumquemque propria voluntate facere animam suam [*Al. animæ suæ*] bonam vel malam arborem, cujus fructus varii sunt. Sequitur: *Et erit Dominus in nomen et in signum sempiternum, quod non deficiet*. His, qui de malo commutati fuerint in bonum, erit Dominus in nomen et in signum æternum, ut ex ipsis appellentur nomine Christiani, et crucis ejus inurantur canterio. De quo signo Simeon tenens vñnis parvulum, loquebatur: *Hic erit in ruinam et in resurrectionem multorum, et in signum, cui contradicetur* (*Luc. ii, 34*): de quo et supradictum est: *Dabit vobis Dominus si-*

gnum (*Isai. vii, 14*): Et sanctus cantat in psalmo: *Fac mecum Dominum signum in bonum* (*Ps. lxxxv, 17*). Et ipse qui signum est: *Cum videritis, ait, signum Filii hominis, quod non deficiet, nec ullo sine mutabitur, sed de præsentis conversatione transiet in futuram*.

(Cap. LVI.—Vers. 1.) *Hæc dicit Dominus: Custodite judicium, et facite justitiam, quia iuxta est salus mea ut veniat, et justitia mea ut reveletur*. LXX, pro *justitia*, *misericordiam* transtulerunt, cætera similiter. Gentium vaticinio terminato, quæ in adventu sermonis Dei de saliuuncula et urtica in cyparissum myrtumque mutandæ sunt, loquitur Isaias ad illius temporis auditores, ut faciant cuncta, quæ recta sunt, et parent se adventui Salvatoris, quia ipse est justitia et misericordia Dei. Si enim cogitationes Sanctorum judicia sunt: et ^b exercitatos sensus ad discretionem boni ac mali habere debemus, cur non omni tempore custodiamus judicium, ne despiciamus personam pauperis in judicio, ne divitis potentia terreamur: sed ita magnum judicemus ut parvum, scientes juxta Moysen, quod Domini judicium sit, qui judicat judicantes (*Deut. i*): **655** juxta quod et in psalmo legitur: *Deus stetit in synagoga doorum: in medio autem deos dijudicat* (*Ps. lxxxii, 1*). Huic quod nunc dicitur: *Custodite judicium, et facite justitiam*, illud simile est: *Beati qui custodiunt judicium, et faciunt justitiam in omni tempore* (*Psal. cv, 5*); ut juste quod justum est, persequantur. Quamquam in nomine justitiæ, omnis mihi videatur significari locus, quod qui unam justitiam fecerit, cunctas virtutes implese dicatur quæ invicem se sequuntur, et sibi hærent: ita ut qui unam habuerit, omnes habeat, et qui una caruerit, cunctis careat. Tale quid et quartus decimus psalmus sonat: *Qui ambulat immaculatus, et operatur justitiam* (*Ps. xiv, 2*). Et alibi scriptum est: *Justitiam discite qui habitatis super terram* (*Isai. xxvi, 9*). Quod autem Salvator, qui factus est nobis justitia, et sanctitas, et redemptio, ipse sit misericordia Dei (*I Cor. i*), sanctorum verba testantur: *Et misit Deus misericordiam suam, et veritatem suam* (*Ps. lvi, 4*).

(Vers. 2.) *Beatus vir qui facit hoc, et filius hominis qui apprehendet istud: custodiens sabbatum, ne poluat illud: custodiens manus suas, ne faciat omne malum*. LXX: *Beatus vir qui faciet hæc, et homo qui retinet ista, et custodit sabbata, ut non profanet ea, et servat manus suas, ne faciat iniquitatem*. Qui cum apostolo Paulo potest dicere: *Quando eram parvulus, loquebar ut parvulus: ut parvulus sapiebam, ut parvulus cogitabam; postquam factus sum vir, destruxi ea, quæ parvuli sunt* (*I Cor. xiii, 11*): iste præsentem consequitur beatitudinem, præteritorum obliviscens,

^a Hanc lectionem Victorius pridem restituit, mss. nostri plane confirmant. Martianus tamen ex alio inepto sensu maluit, *elizas carnes sanguine comedunt*.

— *Sanguine comedunt*. Marianns mutavit hunc locum; legit enim *et elizas carnes Agni comedunt*. Quæ

lectio optimum habet sensum, atque præferenda videretur, si manuscripti codices eidem suffragarentur.

MARTIAN.

^b Duo Ambrosian. mss.: *judicia sunt, quæ ad exercitatos sensus, etc.*

et in futurum se extendens, donec perveniat in unitatem fidei, et cognitionem Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi; ut ei psalmus ille valeat coaptari: *Beatus vir qui non abijt in consilio impiorum* (Ps. 1, 1). Iste igitur vir, et filius interioris hominis, de quo in Levitico crebrius dicitur: *Homo, homo* (Levit. xvii, 8): in eo beatus est, quod facit primum, et apprehendet hæc: iudicium scilicet atque iustitiam et salutem Domini, quæ prope est, et cunctis gentibus revelanda: ut non solum faciat quod præceptum est, sed stricta teneat manu; et custodiat sabbatum, ne polluat illud: Quod sit autem sabbatum, quod præcepit observandum, sequens versus ostendit: *Custodiens manus suas* 650 *suas, ne faciat omne malum*. Neque enim prodest sedere in sabbato, sive dormire, et epulis inhiare. Sed si bona faciens, quiescat in malis, et iuge iniquitatis habeat sabbatum, id est, otium, eoque tantum faciat, quæ ad animæ salutem pertinent, et ad omne opus servile non moveat. Qui enim facit peccatum, servus est peccati (Joan. viii). Nos autem in libertatem vocati sumus, qua libertate donavit nos Christus (Galat. iv), ut nequaquam operemur cibum, qui perit; sed adhærentes Domino, dicamus cum Propheta: *Mihi autem adhærere Deo bonum est* (Ps. lxxii, 28). Efficiamur cum eo unus spiritus, impleamusque sabbata ^b dedicata, ne simus de sex diebus, in quibus factus est mundus, de quibus Apostoli non erant, quibus Dominus loquebatur: *Si estis de mundo isto, mundus utique amaret quod suum est. Nunc autem non estis de mundo isto, quia elegi vos, et ideo odit vos mundus* (Joan. xv, 19).

(Vers. 3.) *Et non dicat filius advenæ; qui adhæret Domino, dicens: Separatione dividit me Dominus a populo suo: et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum*. LXX: *Ne dicat alienigena, qui appositus est Domino: Putasne separât me Dominus a populo suo? et ne dicat eunuchus, quia ego sum lignum aridum*. Qui humiliter hunc locum intelligunt; ad proselytos ex gentibus et vere eunuchos referunt quæ dicuntur, quod et advenæ, si legem Domini susceperint; et circumcidantur, et eunuchi, qualis fuit Candacis ille reginæ (Act. viii), qui etiam in itinere otiosus esse non poterat; et dum querit interpretem lectionis, Christum reperit quem quærebat, non sint externi a salute Dei. Hoc autem, inquam, dicitur contra Judæos, qui nobilitatem jactant generis, et filios Abrahæ se esse dicunt; et beatos putant quibus habent semen in Sion, et domesticos in Jerusalem (Joan. viii). Nos autem quos supra per saluenculam et urticam ad *καὶν* et *συνεχὴν* interpretati sumus (Supra ad cap. lv), in abietem et cyparissum myrtumque conversos, eosdem nunc ut fidem Evangelii intelligimus provocari: quod desperare [Al. desperari] non debeant, si adhæserint Domino: nec se putent a Dei populo separari. Othnes enim qui in Christo sunt

^a fidem, et in antea se extendens.

^b Ad Græcum *καὶν* LXX infra cap. lviii; *συνεχὴν* *καὶν*, sabbata delicata, rescribit Victor. ro de-

A baptizati, Christum iudæant (Galat. v). Non est Judæus et Ethnicus, Circumcisio et Præputium, quibus in Deuteronomio 657 præcipitur Canticum: *Latamini gentes cum populo ejus*, id est, *Dei qui priorem habuit populum Judæorum* (Deut. xxxiii, 43). Qui de Oriente et Occidente venientes, requiescent in sinu Abraham. Hoc est quod et Joannes Baptista dicebat: *Et ne dicatis, patrem habemus Abraham. Dico enim vobis: Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham* (Matth. iii, 9). Et quomodo in proselytis non est ulla diversitas, sed et viri et feminæ ad salutem pariter vocantur: sic et in eunuchis qui se castraverunt propter regna cælorum, uterque sexus accipitur; qui mortificaverunt membra sua super terram, fornicationem, immunditiam, passionem, desiderium malum: donec perveniant omnes in virum perfectum, et dicant cum Apostolo: *Nos neminem norimus secundum carnem. Et ei cognovimus iuxta carnem Christum, sed nunc jam non norimus* (I Cor. v, 16). Ergo in eunuchis nequaquam illi intelligendi sunt, quos ardens poeta describens ait (Lucan. lib. x):

Nec non infelix ferro truncata juvenas,
Atque exsecta virum.....

Sed illi de quibus Dominus in Evangelio loquitur: *Qui se castraverunt propter regnum cælorum* (Matth. xix, 12): quales erant et Apostoli, quibus admirantibus et pro rei difficultate dicentibus: *Quis ergo potest salvus fieri?* respondit Salvator: *Qui potest capere, capiat*. Unde et Apostolus de hujusmodi eunuchis, id est, de virginibus, præceptum Domini se non habere testatur, sed dat consilium quasi misericordiam consecutus a Domino, volens omnes esse sicut seipsum: *Tempus enim, ait, in collecto est: superest, ut et qui habent uxores, sic sint quasi non habeant* (I Cor. vii, 29). Qui enim liber vbratus est a servitute et officio conjugali, iste vere servus est Christi.

(Vers. 4, 5.) *Quia hæc dicit Dominus eunuchis: Si custodierint sabbata mea, et elegerint quæ voluit, et tenuerint fœdus meum, dabo eis in domo mea, et in muris meis locum: et nomen melius a filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis; quod non peribit*. LXX: *Hæc dicit Dominus eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, et elegerint quæ ego volo, et tenuerint testamentum meum, dabo eis in domo mea; et in muro meo locum nominatum, meliorem filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis et non deficiet*. Duo proposuerat, proselytos et eunuchos. Prius loquitur de eunuchis, datque eis præcepta vivendi, 658 et futurorum præmia pollicetur. Et post eos venit ad proselytos, illis quoque similia repromittens. Loquitur ergo eunuchis, qui desperatione dixerunt, *Ecce ego lignum aridum* (Exod. xxiii), ne se putent subjacere maledicto, quod sterilibus dictum est: *Maledictus sterilis qui non facit semen in Israel* (Deut. vii).

dicata.

^c Supplet Victor. ergo ex Hebræo.

Si, inquit, custodierint sabbata mea, et de meis præceptis elegerint ea quæ volui, et non ea quæ pro audientium imbecillitate concessi, et fœdus meum sive testamentum omni retinuerint fide, dabû eis in domo mea, et in Templo meo, et in muris firmissimæ civitatis meæ locum, et nomen melius filijs et filiabus, quod nulla oblivione delebitur. Qui sint eunuchi supra diximus, qui solliciti sunt ad ea quæ Dei sunt; quibus loquitur et Sapientia, quæ titulo Salomonis inscribitur: *Beata sterilis immaculata, quæ non cognovit stratum in delicto, habebit fructum in visitatione animarum. Et eunuchus, qui non est operatus manû iniquitatem, neque cogitavit contra Dominum mala. Dabitur enim fidei ejus electa gratia, et pars in templo Domini delectabilis* (Sap. iii, 13, 14). Hæc sterilis virginitate secunda [id. secundata] est; hic eunuchus regno cœlorum vim facit, et violenter diripit illud. Iste custos sabbatorum, ut nunquam faciat opera nuptiarum (I Cor. vi). Iste elegit quæ Dominus voluit, ut plus offerat quam præceptum est: ut non indulgentiam Apostoli ejus, sed voluntatem consideret. Iste tenet fœdus Domini sempiternum, ut non ad tempus vacet orationi, et iterum ad id ipsum revertatur, sed accepturum esse se noverit in domo Domini, quæ est Ecclesia ejus, locum optimum. Multæ enim mansiones sunt apud Patrem (Joan. xiv). Et qui eunuchus fuerit, ac fecerit universa quæ scripta sunt, habebit in muris ejus locum optimum, ut scilicet turris Domini edificetur, et in sacerdotali consistat gradu, et pro carnis filijs, multos habeat filios spirituales. Talem fuisse eunuchum, quem Jesus amavit plurimum, Evangelistam Joannem, Ecclesiasticæ tradunt historiæ, qui recubuit super pectus Jesu (Joan. xiii); qui Petro tardius ambulante, elatus virginitatis alis eunuchus ad Dominum (Joan. xi); qui in secreta divinæ se nativitatæ immergens, ausus est dicere, quod cuncta sæcula nesciebant: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat* 659 *in principio apud Deum* (Joan. i, 1). Facessat igitur omnis cavillatio Judæorum, et risui præbere se cesset, aperiens semiviris regna cœlorum, cum pudicitia non in debilitate sit corporis, sed in animi voluntate.

(Vers. 6, 7.) *Et filios advenæ, qui adhærent Domino, ut rotant eum, et diligant nomen ejus, ut sint et in servos: omnem custodientem sabbatum ne polluat illud, et tenentem [id. tenentes] fœdus meum, adducam eos in montem sanctum meum, et lætificabo eos in domo orationis meæ. LXX: Et alienigenis, qui additi sunt Domino servire ei, et diligere nomen ejus, ut sint ei in servos et ancillas, et omnes qui custodiunt sabbata mea, ut non violent ea, et tenent testamentum meum, inducam illos in montem sanctum meum, et lætificabo eos in domo orationis meæ.* Post eunuchos transit ad alienigenas, quos prius nominaverat, et

A illis quoque præmia pollicetur: quod si servierint ei, et de servitute transferint ad nominis illius charitatem, sint ei servi: qualis fuit et Apostolus Paulus, scribens in principio Epistolarum suarum: *Paulus servus Jesu Christi* (Rom. i, 1). Et Moyses famulus Dei (Hebr. iii). Quod autem in LXX additum est: *et ancillas*, obelo prænotavimus. Neque enim fieri potest, ut in spiritualibus donis sit sexus ulla diversitas: cum in Christo Jesu non sit vir et mulier; sed omnes in eo, unum simus (Joan. xvii). De sabbato et sælere sempiterno supra diximus. Qui ergo hæc fecerit, adducet eum Deus in monte sancto suo, et lætitia afficiet in domo orationis suæ. Mons sanctus, aut dogmata veritatis sunt, Trinitatisque confessio: aut ipse Dominus, ad quem ultimo tempore (juxta hunc eundem Isaiam et Michæam prophetam) gentes plurimæ confluent (Isai. ii, Mich. iv). Domusque orationis Ecclesia est, quæ in toto orbe dividitur, et non Templum Judæorum, quod brevissimis Judææ terræ ardebat angustis.

(Vers. 8, 9.) *Holococausta eorum et victimæ eorum placebunt mihi super altare meum: quia domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel: adhuc congregabo ad eum congregatos ejus. Omnes bestię agri, venite ad devorandum, universæ bestię saltus. LXX: Holocostomata eorum et victimæ erunt acceptabiles super altare 660 meum. Domus orationis vocabitur cunctis gentibus, dicit Dominus, qui congregat dispersos Israel: quia congregabo ad eum congregationem. Omnes bestię seræ, renite, comedite, omnes bestię saltus.* Differentiam hostiarum et holocaustorum in Levitico plenius discernimus. Holococausta sunt, quæ super altare integræ concremantur. Victimæ et hostiæ, quarum pars offertur altari, pars sacerdotibus traditur. Non est ergo credendum quod alienigenarum et eunuchorum hostiæ, ritu Judaico requirantur. Sed hoc scire debemus, quod holocausta eunuchi offerant, qui totos se consecrant Deo; victimas autem alienigenarum, qui ad tempus vacant orationi, de quibus loquitur Deus: *Hostia laudis glorificabit [id. glorificabit] me; et in alio loco: Immola Deo sacrificium laudis* (Ps. xlii, 4). De his victimis et holocaustis, per Os Domini loquitur: *Misericordiam volo et non sacrificium: scientiam Dei, magis quam holocausta, quæ offeruntur super altare Domini* (Osai, vi, 6). Quod Joannes in Apocalypsi in cœlo se vidisse testatur, sub quo erant animæ martyrum (Apoc. vi). Ex quo unus de Seraphim carbonem forcipe comprehensum ad Isaiam detulit labia purganda (Isai. vi, 6). Hæc est altare, et hoc tabernaculum, ad cujus similitudinem omnia in Exodo facta referuntur, quibus oblatae sunt victimæ spirituales Deo (Exod. xxxviii). Alloquin de corporalibus hostiis, et holocaustis supra idem testatur Deus: *Ut quid mihi multitudinem victimarum vestra-*

^a Victor., in montem sanctum suum.

^b Nonnulli mss., per eandem (supple prophetam) testatur Deus.

rum? dicit Dominus. *Plenus sum holocaustomate* [Al. holocaustomatibus] arietum, et adipe agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Domus enim mea, domus orationis vocabitur cunctis populis. Non uni genti Judææ, nec uno Hierosolymæ et urbis loco, sed in toto orbe terrarum: nequaquam taurorum et hircorum, et arietum, sed orationis. Quo testimonio Dominus abusus est, loquens contra eos, qui Spiritus sancti sub nomine, columbarum in Templo dona vendebant, et sedebant in cathedris pestilentiæ, et habebant mensas nummulariorum (Matth. xxi et Joan. ii), omnia facientes turpis lucri gratia, nescientes illud quod scriptum est: *Gratis accepistis, gratis date* (Matth. x, 8). Hæc autem futura Dominus repromisit, qui congregat dispersos Israel. Ad quos et Petrus Apostolus scribit 661 Epistolam: de quibus Evangelista loquitur: *Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit, quia Jesus moriturus erat pro gente, et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum* (Joan. xi, 7), implereturque quod dictum est: *Congregatio populorum circumdabit te: a propter hanc in excelsum convertere* (Psal. vii, 8). Congregatis autem per Apostolos reliquit Israel, et in unum redactis gregem his, qui fuerant ante dispersi, omnes bestiæ provocantur, ut veniant et devorent Israel, eos videlicet, qui credere noluerunt, de quibus Apostolus: *Etenim perveniet super eos finis* (Philipp. iii). Et Dominus in Evangelio: *Cum autem videritis circumdarii ab exercitu Jerusalem, tunc scitote, quod advenerit ejus consummatio* (Luc. xi, 20). Sive hoc dicendum, quod bestiis ad devorandum traditi sunt, quas deteatatur Propheta, dicens: *Ne tradas bestiis animas conflentes tibi* (Ps. lxxiii, 19): de his tropologice bestiis, quæ partem quamdam Domini devorant, et supra (Ad cap. ix) legimus, Syriam ab ortu solis, et Græcos ab Occidente, qui devorant Israel toto ore. Et in Jeremia: *Ovis errans Israel, leones ejecerunt eam: primus devoravit eam rex Assur, et novissimus confringet ossa illius rex Babylonis* (Jerem. i, 17). Potest et hoc dici, quod cum Israel populo rabidæ prius gentes provocentur ad fidem, ut desertis salibus, qui de exercitu Abessalon plurimos occiderunt, veniant ad Ecclesiam et comedant cælestem panem, agnique carne saturantur.

(Vers. 10-12.) *Speculatores ejus cæci omnes, nescierunt universi: canes muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes, et amantes somnia. Et canes impudentissimi nescierunt saturitatem: ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam: omnes in viam suam declinaverunt, unusquisque ad avaritiam suam, a summo usque ad novissimum. Venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate, et erit sicut hodie, sic et cras, et multo amplius. LXX: Videte quoniam excæcati sunt omnes: non cognoverunt universi, canes muti non poterunt latrare: somniantes lectulunt, amantes dormitationes. Et*

A canes b impudentes animas ignoraverunt [Al. ignorant] saturitatem. Et sunt mali nocentes intelligentiam: omnes vias suas secuti sunt. Unusquisque simul a summitate 662 ejus. Venite et sumamus vinum, et inebriemur, et sit talis dies crastina, magna amplius nimis. Ut omnes, inquit, bestiæ saltus veniant, et devorent congregatos, sive in locum Judæorum, gentium turbæ succedant, speculatores eorum in causâ sunt, Scribæ videlicet et Pharisæi: quia omnes cæci nescierunt Dominum Salvatorem, nec lucem voluerunt videre præsentem. Ad quos Dominus loquebatur: *Stulti et cæci, quid est plus, aurum, an altare quod sanctificat aurum* (Matth. xxiii, 17)? et iterum: *Duces cæci, culicem liquantes, et camelum glutientes* (Ibid., 24); et: *Cæcus cæcum ducens, ambo in foveam cadunt* (Matth. xv, 14). Quod autem magistri speculatores vocentur, et supra legimus. In eo enim loco ubi juxta LXX dicitur: *Vox custodum tuorum elevata est* (Isai. lii, 8), in Hebraico scriptum est: *Vox speculatorum tuorum*. De quibus erat Ezechiel, cui loquitur Deus: *Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel* (Ezech. iii, 17). Sed illi speculatores non erant cæci. Denique appellabantur videntes. Isti autem de quibus Propheta nunc loquitur, non solum speculatores cæci, sed et canes muti appellantur, non valentes latrare. Qui enim gregem Domini custodire debent, et lupos abigere, et latrare pro Domino, diligunt somnia, et dæmoniis visionibus delectantur. Et est sensus: Non possunt loqui veritatem, sed universa mendacia. Nec hoc sine contenti sunt, qui in custodia gregis Domini dormiebant, et latrare non poterant, et amabant cubile, per quæ voluptas corporis indicatur; sed apud suos impudentes [Al. impudentis] animas nescierunt saturitatem, qui nunquam suo saturantur errore. Qui devorant plebem Domini sicut escam panis, et domos viduarum: gulæque ac libidini serviunt. Non enim possunt dicere: *Mandatum Domini lucidum illuminas oculos* (Ps. xviii, 9), nec nosse quod scriptum est: *Sapientia hominis illuminat faciem ejus* (Prov. xvii, 24). Et canes muti adversum inimicos, de quibus scriptum est: *Nolite sanctum dare canibus* (Matth. vii, 6). Et canes dormientes, qui nesciunt esse præceptum: *Ne dederis somnum oculis tuis, et palpebris tuis dormitationem* (Ps. cxxxi); et rursum: *Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus dexter venturus sit* (Matth. xxiv, 42). Et idcirco dantes locum diabolo, canes impudentissimi sunt, qui nunquam saturantur. Vomunt enim quod comederunt, et revertuntur ad 663 vomitum suum (Prov. xxvi). De quibus et Petrus Apostolus loquitur: *Accidit illis verum illud proverbium: Canis reversus ad vomitum suum, et sus lota in volutabro luti* (II Pet. ii, 22). Quos speculatores et canes eisdem esse pastores, sequens sermo demonstrat: *Ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam*. Verbum enim Hebraicum nom [Al. nomu] (רמז) quod quatuor litteris scribitur, res et ain et

^a Ambrosiani duo codd., pro hac in excelsum regredere.

^b Victor. impudentis, ex Græco ἀνυπόκριτος τῆ ψυχῆ.

Jed et mem, si legatur roim, pastores; si raim, pessimos sonat. Hoc diximus, ut variaz interpretationis causas monstrarem. Omnes enim sua quaesierunt, et non quæ Dei sunt, nec ambulaverunt per viam Domini (*Philipp. 11*), de qua scriptum est: *Quærite quæ sit via bona: et ambulate in ea (Jerem. vi, 16)*. Sed juxta quod in Judicum volumine legitur: *Non erat rex in Israel; unusquisque quod rectum sibi videbatur, hoc faciebat (Judic. xvii, 6)*, et proprios sequebatur errores. Quodque sequitur: *Unusquisque ad avaritiam suam, a summo usque ad novissimum: venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate, et erit sicut hodie, sic et cras, et multo amplius*, in LXX Interpretibus non habetur, sed ex Hebraico additum, stellis illuminantibus prænotatur. Denique hos versiculos nullus Ecclesiasticorum Interpretum dissevit, sed quasi patentem in medio foveam transilivunt atque transmittunt. Quod autem dicit, hoc est, quoniam a via Domini declinantes, proprias semitas sunt secuti, propterea ardent avaritia a summo usque ad novissimum, a principibus usque ad plebem, ut postquam coperint percutere conservos, et comedere ac bibere cum ebris, dicant: *Venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate. Manducemus et bibamus: cras enim moriemur. Et erit sicut hodie, sic et cras: et multo amplius (1 Cor., xv, 2)*. Hoc est quod supra dixit: *Nescierunt saturitatem: nec præterita voluptate satiantur, sed futuras delicias parant, multo majores quam quibus prius frui fuerant.* Si hoc de principibus dicitur Judæorum, propter quos plebs Domini a bestia devorata est, vitemus exempla pejorum, nec inebriemur vino, in quo est luxuria, nec voluptatibus obruamur; nec muti ad loquendum, contra adversarios nostros rabidi canes simus; sed Dei potius quam nostras sequamur vias, et audiamus Scripturam monentem: *Sapite de Domino in bonitate (Sap. 1, 1)*. Et iterum: **684** *Intelligentia optima est his qui faciunt eam.* Et si canes fuimus, non desperemus salutem, audientes verba Chananae dicentis ad Dominum: *Etiā, Domine, nam et catelli comedunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum (Matth. xv, 27)*. Ob quam causam misericordiam consecuta, audit a Domino: *O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis.* Poterat enim dicere cum Propheta: *Viam mandatorum tuorum cucurri (Ps. cxviii, 32)*. Et iterum: *Deduc me in via recta.*

(Cap. LVII. — Vers. 1, 2.) *Justus perit [Vulg. perit], et non est qui recogitet in corde suo: et viri misericordiae colliguntur, quia non est qui intelligat: a facie enim malitiae collectus est justus. Veniat pax: requiescat in cubili suo qui ambulat [Vulg. ambulavit] in directione sua. LXX: Videte quomodo justus perit, et nemo suscepit corde: et viri justi tolluntur, et nemo considerat. A facie enim iniquitatis ablati est justus:*

A erit in pace sepultura ejus: ablata est de medio. Propter speculatores cæcos et canes mutos, qui ipsi pastores sunt, nescientes intelligentiam, nec presentibus saturantur voluptatibus, sed semper se præparant ad futuras, justus perit, de quo dicit uxor Pilati: *Nihil tibi sit et justo illi (Matth. xxvii, 19)*. Qui lotis manibus, *innocens sum ego*, inquit, *a sanguine justis hujus.* In quo considerandum quod verbum perditionis, de quo sæpe hæretici calumniam faciunt, quod interitum significet, et abolitionem in perpetuum, ponatur super Christo, cujus utique perditio persecutionis magnitudinem, et non finem monstrat substantiæ. *Et nemo est, ait, qui recogitet in corde suo, sive reponat.* Neque enim fieri poterat, ut cæci et muti videntes vana et amantes somnia, ignorantesque intelligentiam atque sapientiam, cogitent ea quæ Dei sunt. Quodque sequitur: *Et viri misericordiae, sive justis, colliguntur atque tolluntur*, Apostolos significat, qui interficiuntur ab impiis, et a Domino congregantur. Causasque reddit cur interfectus sit justus atque sublatus, dicens: *A facie enim malitiae collectus est justus*, ut mala sæculi non videret. Sive propter malitiam hominum, quorum ipse peccata portabat, ad Patrem victor ascendit. Quod autem juxta Hebraicum dicitur: *Veniat pax, requiescat in cubili suo: ambulet in directione sua*, sensus quidem perspicuus est, sed verborum consequentia, quæ in suæ linguæ stat idiomate, apud nos videtur esse turbata. Quod autem dicit, hoc est: *Veniat pax Justis, quam ascendens ad Patrem Apostollis dereliquit, dicens: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (Joan. xiv, 27)*. Cumque pax Christi, quæ exsuperat omnem sensum, venerit, requiescent Apostoli ejus in cubilibus suis, et mors eorum requiescet. Ex quo ostendit martyres non perire, sed vincere, et æterna sede requiescere. Ipse vero cujus pax est, et cujus Apostoli requiescunt in cubilibus suis, ambulat in directione sua, recto itinere ad Patrem victor ascendens. Porro quod in Septuaginta legitur: *A facie malitiae ablati est justus, erit in pace sepultura ejus, ablata est de medio*, omnia referuntur ad **686** Christum absque commixtione personæ Apostolorum, cujus sepultura in pace est, et sublata de medio. Neque enim caro ejus vidit corruptionem, nec permansit in sepulcro, qui est inter mortuos liber, dicente Angelo ad mulieres: *Quem quaeritis Jesum, non est hic: Venite, et videte locum ubi positus fuit Dominus (Matth. xxviii, 5, 6)*. Judæi et hæc et cætera quæ sequuntur, vel generaliter de omnibus justis arbitrantur intelligi, quorum Manasses fudit sanguinem, et implevit Jerusalem a porta usque ad portam; vel certe Isaiam de sua prophetare morte, quod serrandus sit a Manasso serra lignea, quæ apud

di, etc.

^e Idem ms.: *Ob quam vocem, misericordiam consecuta.*

^d Aliter in duobus mss., *et nemo recogitat corde.*

^a Legimus satiati sunt cum Victorianis mss. pro satiantur.

^b Multum diverso sensu unus Ambrosian., nec muti ad loquendum contra adversarios, in nostros rabi-

eos certissima traditio est. Unde et nostrorum plurimi illud, quod de passione Sanctorum in Epistola

ad Hebræos ponitur : *Serrati sunt (Hebr. xi, 37), ad Isaia referunt passionem.*

LIBER DECIMUS SEXTUS.

665-666 Egregia disertissimi oratoris sententia est, Felices essent [Al. esse] artes, si de illis soli artifices judicarent. Ac ne a profanis tantum sumere videar exemplum, nimirum hoc illud est quod aliis verbis Propheta demonstrat : *Beatus qui in aures loquitur audientium (Eccles. xxvi, 12) : Quae felicitas tu, filia Eustochium, me compotem esse fecisti ; nam cum anterioris libri praefationunculam legeres, in qua asserui, Apostolos et Evangelistas ea tantum de Septuaginta Interpretibus, vel Asia, vel eorum verbis ponere testimonia, quae cum Hebraico consonarent : si qua autem ab aliis addita sunt, omnino negligere : illico mihi non parvam quaestionunculam detulisti, quod scilicet octo versus, qui leguntur in Ecclesiis, et in Hebraico non habentur, tertii decimi psalmi, Apostolus usurparit, scribens ad Romanos : *Septulcrum patens est guttur eorum : linguis suis dolose agebant : Venenum aspidum sub labiis eorum. Quorum os maledictione et amaritudine plenum est : Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem : Contritio et infelicitas in viis eorum : Et viam pacis non cognoverunt : Non est timor Dei ante oculos eorum (Rom. iii, 13 seqq.).* Quod cum audissem, quasi a fortissimo pugile percussus easem, coepi tacitus aestuare, et stuporem mentis vultus pallore signare. Hebræus, inquam, ex Hebræis, secundum legem Pharisæus, eruditusque ad pedes Gamalielis, aut ignoravit hæc, aut eorum, qui lecturi erant, abusus est **667-668** Ignorantia (*Philipp. vi, Act. xxii, 3*). Quorum alterum ineruditi, alterum callidi est ad malitiam, nec ejus qui dixerit : *Et si imperitus sermone, non tamen scientia (II Cor. xi, 6) ; et iterum : in simplicitate et sinceritate annuntiavi vobis verbum (II Cor. i, 13)*. Tandem in memet reversus, unius diei spatium postulavi, ut responsio mea nequaquam argumentum humani esset ingenii, sed fructus assiduae lectionis. Itaque omnem Scripturam mente perlustrans, animadverti, sicut omnis pene ad Romanos Epistola de veteri structa est Instrumento, sic et hoc testimonium ^b de Psalmis, et Isaia esse contextum (*Vers. 11*). Nam duo primi versus : *Septulcrum patens est guttur eorum : linguis suis dolose agebant*, quinti psalmi sunt (*Vers. 11*). Illud autem quod sequitur : *Venenum aspidum sub labiis eorum*, centesimi tricesimi noni Psalmi est (*Vers. 4*). Rursumque quod dicitur : *Quorum os maledictione et amaritudine plenum est*, de nono psalmo sumptum est (*Vers. 29*).*

A Tres autem ^c versiculi qui sequuntur : *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem : Contritio et infelicitas in viis eorum : Et viam pacis non cognoverunt*, in Isaia propheta reperi, quos in decimo sexto explanationis ejus libro, quem nunc dicere cupio, expositurus sum. Ultimus autem versus, id est, octavus : *Non est timor Dei ante oculos eorum*, in tricesimi quinti psalmi principio est. Nec in hoc cuiquam videtur esse diversum, si quod in suis locis numero dicitur singulari, ab Apostolo pluraliter dicatur, qui scribebat ad plurimos, et in unum sensum multa coegit exempla. Arbitror solutam quaestionem tuam, et nostram regulam super translatione veteris Instrumenti concussam magis esse quam motam. Et non tam Apostolum de psalmo tertio decimo sumpsisse, quod in Hebraico non habetur, quam eos qui artem contendantur inter se Scripturarum Apostoli nesciebant, quaesisso aptum locum, ubi assumptum ab eo ponerent testimonium, quod absque auctoritate in Scriptura positum non putabant. Denique omnes Græcæ tractatores, qui nobis eruditionis suæ in Psalmos Commentarios reliquerunt, hos versiculos veru annotant atque præterent, liquido constantes in Hebraico non haberi, nec esse in Septuaginta Interpretibus, sed in editione Valgata, quæ Græce *καὶ* dicitur, et in toto orbe diversa est. Sed jam tempus est, ut cepto incumbamus operi, reliqua persequamur.

^a *Septulcrum patens est guttur eorum.* De illis octo versibus vide editionem nostram tom. 1, col. 845 et col. 1356, tam in contextu Psalmorum, quam in nostris annotatunculis. MARTIAN.

^b Pseudo-Hieronymus in Breviar. addit etiam ex Deuteronomio testimonium illud ab Apostolo ex parte desumptum : haud equidem scio quam vere : sed

(*Vers. 3, 4.*) *Vos autem accedite huc, filii angustrius : semen adulteri et fornicarii super quem lussisti? super quem dilatastis os, et ejecistis linguam? LXX : Vos autem accedite huc, filii iniqui, ament adulterorum et meretricis in quo lussistis? super quem aperuistis os vestrum : et super quo ejecistis linguam vestram? Sublato justo, cujus sepultura in pace est, immo sublato de medio, vos qui estis filii iniquitatis, accedite ad me, et audite quæ dicam (Joan. viii).* Quomodo enim qui facit iniquitatem, servus est iniquitatis, sic qui juxta Judam proditorem, filius est perditionis, appellari potest filius iniquitatis. Denique scriptum est de Domino Salvatore : *Et filius iniquitatis non apponet ut affligat eum (Ps. LXXXVII, 23)*. Pro iniquitate, sive iniquorum, quod LXX transtulerunt, Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit ΟΥΝΕΝΑ (ὄνη), quod nos juxta Symmachum, in angustriam vertimus, quod scilicet semper Je-

certe versiculos *veloces pedes eorum*, etc., non modo, ut Hieronymus monet, ex Isaia LIX, 7, sed etiam ex Proverb. 1, 16, componitur. Verum plura hæc de eo ad eum psalmi locum in Breviario annotabimus.

^c Ad meliorem latinitatem Victorius, *versiculos*, scilicet reperi et paulo infra, *Scripturas pro in Scriptura.*

rusalem, quæ est mater audientium, idololatriæ de-
 dita fuerit. Quamobrem appellat eos semen adulteri,
 sive adulterorum 669 (de quibus dictum est : *Et*
morchabantur in lignum et lapidem [Jerem. III, 9])
 ac meretricis : haud dubium quin eandem signi-
 ficet, de qua supra legimus : *Quomodo facta est me-*
retrix civitas fidelis Sion (Isai. I, 21) ? Super quem,
inquit, lusistis, conspuentes faciem ejus, barbamque
vellentes ; et super quem dilatastis et aperuistis os
vestrum, et linguam ejecistis, dicentes ei : Samaritanus
es, et dæmonium habes (Joan. VIII, 48) ? Et iterum : Iste
non ejecit dæmonia, nisi in Beelzebub principe dæmoniorum
(Math. XII, 24). Et postea in passione : Crucifige,
crucifige talem (Luc. XXIII, 21). Et rursum : Sanguis
ejus super nos et super filios nostros (Math. XXVII, 25). Et alibi : Vah, qui de-
struis Templum, et in triduo instauras illud. Alias sal-
vos fecit, seipsam saluum facere non potest. Descendat
nunc de cruce, et credimus ei (Ibid. 40).

(Vers. 4, 5.) Numquid non vos filii scelesti, semen mendax, qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum, immolantes parvulos in torrentibus subter imminentes [Vulg. eminentes] petras? LXX: Nonne vos estis filii perditionis: semen iniquum, qui b vocatis idola subter frondosas arbores: immolantes filios vestros in vallibus in medio petras? Vos, inquit, ista fecistis, quæ præteritus sermo narravit. Qui estis filii scelerati, sive perditionis, qualis fuit et Judas proditor, qui appellatus est filius perditionis (Joan. XVII): et semen iniquum sive mendax atque mendacii, qui delectamini in diis subter omni frondosa arbore, et immolatis filios vestros in torrentibus (Act. VI). De quo et Regum ac Paralipomenon narrat historia, quod immolaverint diis filios suos, et in igne consecraverint (IV Reg. XVI et XVII). Quod quidem et Achab regem Israel, et Manassen regem Juda fecisse, non est dubium, qui a parricidio liberorum ad Prophetarum sanguinem pervenerunt, de quo et in Osee: *Immolate, ait, homines, vituli enim defecerunt (Osee XII, 2).* Sive ut in Hebræo scriptum est: *c Immolantes homines, vitulos adoratis.* Et in psalmis plenius scribitur: *Commixti sunt gentibus, et didicerunt opera eorum, et servierunt sculpsilibus eorum, et factum est eis in scandalum. Et immolaverunt filios suos et filias suas dæmonibus, et effuderunt sanguinem innocentem, vel innoxium: sanguinem filiorum et filiarum suarum, et immolaverunt sculpsilibus Chanaan. Et infecta est 670 terra sanguinibus, et polluta est in operibus suis (Psal. CV, 35 et seqq.).* Cum ergo manifesta sit historia, quod filii sint interfectores [A. interfectoris] Christi ista facientium, occurrit quæstio, quomodo filii dicantur filii perditionis, adversum eos qui volunt esse diversas naturas: aliam quæ perdita sit et mala, et salvari nequeat; et aliam bonam, quæ perire non possit. Si enim, ut

A illi putant, filii perditionis naturæ pessimæ sunt: quomodo inventum est quod prius perditum fuerat? Denique in parabolis penitentium, et ovis perdita de centum ovibus, et drachma quæ de decem perierat, reperitur, et perditus filius invenitur, de quo ad majorem natu dixerat pater: *Iste frater tuus perierat, et inventus est: mortuus erat, et reviviscit (Luc. XV, 32).* Numquam enim perit, nisi quod prius salvum fuit; et numquam moritur, nisi quod ante vixerat. Ergo isti qui nunc appellantur filii perditionis, sive iniquitatis ac sceleris, proprio vitio dereliquerunt Dominum, et de filiis Domini, filii perditionis esse cæperunt, dicente ad eos hoc eodem Propheta: *Dereliquistis Dominum, et ad iracundiam provocastis Sanctum Israel (Isai. I, 4).* Possumus hæc secundum B tropologiam, et super hæreticis: accipere, qui filii perditionis sunt, et semen pessimum, sive mendacii. Ab initio enim mendaces sunt, sicut diabolus, qui est pater ejus, qui est pater omnis mendacii. Isti vocant eos quos deceperunt ad idola, sive ad simulacra dogmatum suorum, subter frondosas arbores atque nemorosas, voluptates illis et delicias pollicentes, sive celantes impuritatem suam. Unde et Adam postquam peccaverat, abscondit se in paradiso subter arborem, ne Dei pateret aspectui (Genes. III). Nec dubium est, quin istiusmodi perditionis filii, et semen iniquum, habeant plurimos filios quoscumque deceperint, et occidant in profundis vallibus, et in barathro impietatis subter imminentes petras, quæ semper minantur ruinas, quæ pro diversitate mendacii, et varietate dogmatum perversorum, plures appellantur petrae. Nos autem unam habemus petram, quæ semper sequitur populum Dei, de qua bibebat quondam populus Israel, quando familiaritate Domini fruebatur.

(Vers. 6.) *In partibus torrentis pars tua: hæc est 671 sors tua, et ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium: numquid super his non indignabor? LXX: Hæc est pars tua, hæc est sors tua: et illis effudisti libamina et his præparasti hostias. Super his ergo non irascar?* Isaïæ temporibus conveniunt quæ dicuntur: Omnes enim montes, valles, atque torrentes pleni erant cultu dæmonum, de quibus loquitur Jeremias: *Quod patres ac filii ligna comportent, ignemque succendant, ut faciant chavonas militiæ cæli, conterentibus feminis atque miscentibus similitæ adipem, ut Dominum ad iracundiam provocarent (Jerem. VII).* Nullique dubium quin placentas significent, sive crustulas in manu artificis præparatas. Hoc enim lingua nostra chavonas sonat. De his ex Domini persona, prophetali spiritu, præcinebat Moyses in Cantico Deuteronomii: *Irritaverunt me in diis alienis, et in abominationibus suis ad iracundiam provocaverunt: immolaverunt dæmonibus et non Deo (Deut. XXXII, 16, 17).* et hoc fecerunt propria voluntate, quia in nostro

hunc locum in Hieronymiana versione. Victorius *immolate homines vitulos adorantes*, ex Hebræo, et Hieron. commentario in Oseam.

a Ambrosianus, *Hanc meretricem, haud dubium*, etc.
 b Idem, *qui vocatis ad idola*: juxta Aldinum exemplar Græcum *ὅτι τὰ ἰδωλά.*
 c Ambrosianus, *Immolatis, ait, homines.* Confer

consistit arbitrio bonum malumve eligere. Denique his qui se Deo virtutibus obtulerunt, dicitur: *Elegit nobis hereditatem suam: putchritudinem Jacob quam dilexit (Psal. XLVI, 5)*. Et in alio loco: *Facta est pars Domini populus ejus Jacob: funiculus hereditatis ejus Israel (Deut. XXXII, 9)*. Et in Actibus Apostolorum refertur, quod in partem sortemque Pauli et Silæ plurimi se dederint. Qui ergo fuerint pars et sors Domini, sicut Levitæ, habebunt partem Domini et dicere poterunt cum David: *Pars mea Dominus (Ps. LXXII, 26)*. Quæ possumus et super hæreticorum persona accipere: ipsi enim dimisso cultu Dei, errorum suorum simulacra venerantur, et illis offerunt victimas ac libamina effundunt, facientes abscondite, quæ turpe est etiam dicere, et captivas ducentes mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes (II Tim. III). Cum igitur ista in utraque impietate faciant impii, nonne justum est Dei contra eos iracundiam provocari?

(Ver. 7.) *Super montem excelsum et sublimem posuisti cubile tuum, et illuc uccendisti, ut immolares hostias. Et post ostium, et retro postem posuisti memoriale tuum. LXX* similiter. Quod in excelsis montibus collibusque diis gentium Israel hostias immolarit, et quasi procacissima 672 meretrix cunctis dæmonibus divaricari pedes suos, sacra narrat historia: nullusque fuerit locus qui non idololatriæ sordibus inquinatus sit, intantum ut post fores domorum idola ponerent, quos domesticos appellant^a Lares, et tam publice quam privatim animarum suarum sanguinem funderent. Hoc errore et pessima consuetudine vetustatis multarum provinciarum urbes laborant: ipsaque Roma orbis domina in singulis inaulis domibusque, Tutelæ simulacrum cereis venerans ac lucernis, quam ad tuitionem ædium isto appellant nomine, ut tam intrantes quam exeuntes domos suas, inoliti semper commoneantur erroris. Hæretici quoque, quorum cor elevatur in superbiam, et qui Ecclesiasticæ humilitate contempta, sibi excelsa promittunt, ascendunt dogmatum suorum montes sublimissimos, et illic suum dæmonibus cubile prostituunt. Et quia secundum Prophetam, conversi sunt retrorsum, imitantes uxorem Lot (Genes. XIX), mutantur in statuam salis, habentes imaginem Ecclesiasticæ conditaræ, et saporem penitus non habentes: qui projiciuntur foras, et in nihil utiles sunt, nisi ut cunctorum pedibus conculcentur. Quamobrem monet Dominus in Evangelio, ut qui aratri stivam tenet, post iergum non respiciat (Luc. VIII).

(Vers. 9.) *Quia juxta me discooperuisti, et suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuum: et pepigisti cum eis [Vulg. addit sædus]: dilexisti stratum eorum manu aperta; et ornasti te regi [Vul. regio] unguento, et multiplicasti pigmenta tua. Misisti legatos tuos procul, et humiliata es usque ad inferos. LXX: Putabas quoniam si*

A recessisses a me, plus aliquid haberes. Dilexisti dormientes tecum, et multiplicasti fornicationem tuam cum eis, multosque fecisti procul a te, et misisti legatos ultra terminos tuos, et humiliata es usque ad inferos. Primum Hebraicum disseremus, quod in hoc loco multum distat a LXX. Ad quam supra dixerat: *Super montem excelsum et sublimem posuisti cubile tuum, et quasi meretricem arguerat, in Introitu domorum et in locis tenebrosis, post ostia prostitutam, ut quicumque sedes vellet intrare, haberet ante oculos expositam voluptatem: eandem nunc quasi uxorem adulteram arguit atque confutat, quod dormiens [Al. dormiente se] cum viro, clam adulteram 673 suscepit, et discooperuerit palliam, immo dilataverit stratum suum, et fecerit pactum, quasi dotis instrumenta conficiens cum adulteris. Hoc autem dicit, ut ostendat quod non solum in agris et domibus idola coluerint, sed in Templo quoque posuerint simulacrum Baal, quod Ezechiel quoque perfusso pariete vidisse se dicit. Dilexisti, inquit, stratum eorum manu aperta (Ezech. VIII), ut non erubesceres in peccato tuo, nec fornicationis cuperes abcondere turpitudinem, sed tota libertate peccares. Et ornasti te regi unguento, et multiplicasti idola tua. Et est sensus: Varia ornamenta quesisti, ut et visu et odore adulteros provocares. Quod autem dicitur: ornasti te regi unguento, dupliciter intelligitur: aut regi Deo, dum his ornariis quæ ille dederat, et idolis prostitueris: aut certe regi idolo Ammonitarum, qui appellatur Moloch, et in lingua nostra, regem sonat: quam juxta LXX in aliis locis Melchom legimus (Sophon. I). Et misisti legatos tuos procul, ut non solum in vicinarum gentium idolis, sed et in longe positarum haberes studium fornicandi. Significat autem Babylonios deos et Ægyptios. Et humiliata es, ait, usque ad inferos. Non ea humilitate quæ in laude est, sed qua Ammon sororem suam Thamar humiliaverat (II Reg. XIII). Et revera grandis humilitas, immo usque ad inferos præcipitatio, de luce et culmine castitatis in tenebras lupanaris, immo in barathrum libidinum præcipitari. Cui dicitur in alio loco: *Usque ad inferos deduceres.* Juxta LXX, in his quæ dissonant, hic mihi sensus videtur: Putasti, meretrix, quod si a me recessisses et junxisses te amatoribus tuis, plus aliquid invenires? Cui et per Ezechiel loquitur Deus: *Omnibus meretricibus dantur mercedes; tu autem dodisti mercedes, et in te perversum factum est istud (Ezech. XVI, 33)*. Non solum enim nihil accepisti ab amatoribus tuis, sed etiam ea quæ a viro acceperas, perdidisti. Quodque sequitur: *Dilatasti cubile tuum, et pepigisti cum eis, in LXX non habetur. Hæc dilexit dormientes secum speculatores cæcos, et canes mutos, qui dormientes vident somnia vanitatis. Et multiplicavit fornicationem suam, ut non semel cum uno, sed frequenter et cum plurimis misceretur. 674 Propter quod multos**

^a Tertullian. in Apologet. c. 13: *Domesticos deos, quos Lares dicitis, domestica potestate tractatis. Con-*

fer de Dea Tutela Augustin. lib. IV de Civit. Dei, cap. 8, etc.

fecit a se longo recedere: Angelos qui in ejus praesidiis erant, vel sanctos viros qui ab hujuscemodi meretricis consortio recesserunt. Quod quidem et de haereticis possumus dicere, qui derelicto Deo, a suis sequuntur errores, et putant se aliquid plus habere cum sequentes mendacia, perdiderint veritatem, et multiplicaverint fornicationem suam, non in uno dogmate, sed in pluribus, et fecerint a se Ecclesiarum praesides Angelos recedere: qui non contenti fornicatione vicina, mittunt legatos ultra terminos suos ad gentilium dogmata et errores gentium barbararum, ut novitate sermonum decipiant audientes.

(Vers. 10.) *In multitudine viae tuae laborasti, et non dixisti: Quiescam: vitam manus tuae invenisti, propterea non rogasti me* [Vulg. silet me]. LXX: *Multis itineribus tuis laborasti, et non dixisti, desinam: confortata secisti haec: propterea non rogasti me.* Qui ambulat in via una et regia, non laborat, de qua per Moysen praecipit Deus: *Via regia ambulabis, et non declinabis ad dexteram neque ad sinistram* (Deut. v, 32). Una via est veritatis, quae dicit in Evangelio: *Ego sum via, veritas et vita* (Joan. xiv, 6): et multae mendaciorum viae, per quas nunc ambulasse arguitur Jerusalem, quarum viarum Deus sciens differentiam, supra loquitur ad errantes: *Non sicut viae meae, viae vestrae* (Isai. lv, 8), quae dicunt Domino confidentes: *Declinare fecisti vias nostras a viis tuis* (Ps. xliii, 19). Cognita igitur una via regia, videamus quae dextrae viae sint et sinistrae, per quas prohibemur incidere. Via regia temperata [Al. temperantia] est, nec plus in se habens nec minus. Verbi gratia, via recta et regia, prudentia est. Declinamus ad dexteram, si plus sapinus quam oportet sapere, et pro prudentia calliditatem diligimus: quia [Al. qua] serpens prudentior erat omnibus bestiis in paradiso (Genes. iii): Et filii tenebrarum prudentiores sunt filiis lucis (Luc. xvi). Ad sinistramque divertimus, quando stulti sumus, et minus sapinus quam necesse est. De quibus dictum est: *Dixit stultus in corde suo, non est Deus* (Ps. xiii, 1). Pietas quoque et vera religio, via regia est. Declinat ad dexteram, qui superciliosus est, et meretur audire, *Ne sis multum justus* (Eccles. vii, 17). Ad sinistram, qui negligit cultum Dei, et inter haedos hircosque numeratur. Liberalitas quoque **675** et dispensatio virtus maxima est, a qua declinat ad dexteram, qui parcus est, et non solum aliis, sed ne sibi quidem tribuit quod necesse est. Ad sinistram, qui comedit substantiam suam cum meretricibus, et dicit cum Israel: *Manducemus et bibamus; iras enim moriemur* (Isai. xlii, 13). Fortitudo etiam abque constantia via regia est, a qua declinat ad dexteram, qui temerarius et pertinax est: ad sinistram, qui formidolosus et pavidus. Unde vir sanctus per viam rectam gradi cupiens deprecatur: *Deduc me, Domine, in via recta* (Ps.

cxxxviii, 24). Et in alio loco: *Notam fac mihi, Domine, viam in qua ambulem; quoniam ad te levavi oculos meos* (Ps. cxlii, 8). De istiusmodi via et alibi Scriptura commemorat: *Quaerite viam bonum, et ambulante in ea, et invenietis purificationem animarum vestrarum* (Jerem. vi, 16). Jerusalem ergo propterea humiliata est usque ad inferos, quia in multis viis laboravit, neque dixit: Emendabo errorem peccati: sed e contrario, confortabor incepto, nec curabo sententiam commentis: *Arerte pedem tuum a via aspera, et guttur tuum a siti* (Jerem. ii, 25). Denique sequitur: At illa respondit, *ἀσπίσθημα*, id est, *agam viriliter*, quod nunc verbo alio dicitur: *Confortabor*. Et quia fecit haec quae praeteritas sermo narravit, ideo non est Dominum deprecata, in suis magis viribus quam in Deo habens fiduciam. Porro quod juxta Hebraicum ponitur: *Vitam manus tuae invenisti, propterea non rogasti*, huic habet sensum et intellectum: Quia rebus omnibus abundasti et affluxisti divitiis, ideo Dominum neglexisti: quas divitias et Salomon habere detrectat, ne obliviscatur Dei (Prov. xxx et xxxi). Et ad Sodomiam per Ezechiel dicitur: quia saturata sit panibus, propterea superbiisse (Ezech. xvi). Non solum autem divitiarum, sed et paupertas probat hominem. Unde superscriptum est: *Probari te in camino paupertatis* (Isai. xlviii), in quo et Lazarus probatus est pauper, qui egestatem simul debilitatemque sustinuit (Luc. xv).

(Vers. 11.) *Pro quo sullicita timuisti: quia mentita es, et mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo? quia ego tacens et quasi non videntis, et mei oblita es.* LXX: *Quem timens perterrita es: et mentita es mihi, nec recordata es mei. Neque posuisti me in mente tua, et in corde tuo.* **676** *Et ego te videntis despiciam, et non me timuisti.* Quae plenis horrore habes fiduciam in divitiis, rogare me noluisti, idcirco timuisti plurimos. Non enim poteras dicere: *Dominus auxiliator meus, et ego despiciam inimicos meos* (Ps. cxvii, 7); Et iterum: *Dominus illuminatio mea, et saltator meus, quem timbo* (Ps. xvi, 1)? Quod et si contra mentis tuae conscientiam dicere aliquando voluisti, mentita es. Quomodo enim me poteras invocare, quae mei non habebas memoriam, neque cogitasti unquam precepta, dicentis: *Honora Dominum, et confortaberis, et absque illo nullum metuas* (Eccles. xxxviii)? Ego enim sum qui, juxta Symmachum et Aquilam, semper tacui peccata tua, et scelera quae unquam faciebas, quasi non viderem, dissimulatione neglexi, ut si non timore mei, saltem patientia ad me redires. Qui non oculis, sed palpebris interrogo filios hominum. At tu e contrario oblita es mei, et audire meruisti: *Oblita es legis Dei tui, et ego obliviscar filiorum tuorum* (Vers. iv, 6). Et iterum: *Ipsi ambulaverunt contra me perversi, et ego ambulabo contra eos in furore perverso.* Mens quae in LXX cum corde socia-

^a Antea erat derelicto Deo suo, sequuntur, etc.

^b Mas., a qua declinat, etc.

^c Idem, ad te levavi animam meam.

^d Unus Ambrosian., in multis viis devitiis laboravit.

^e Vulgati antea libri, *Convertite pedem, etc.*, haud bene, et refragantibus mas. et sacro scriptura. Mox pro *ἀσπίσθημα*, in Ambrosiano est *ἀσπίσθημα*.

tur, non est scripta in Hebraico, sed quasi interpretatio addita, quid in Scripturis cor intelligi debeat.

(Vers. 12.) *Ego annuntiabo justitiam tuam, et opera tua non proderunt tibi. Cum clamaveris, liberent te congregati tui.* LXX: *Ego annuntiabo justitiam tuam et mala tua, quæ non proderunt tibi. Cum clamaveris, eruant te in tribulatione tua.* Qui semper tacui, et quasi non viderem tua peccata, neglexi, nequaquam ultra reticebo, sed dicam quod ante jam dixi: *Tacui, nunquid semper tacebo? Et annuntiabo justitiam tuam, et opera tua.* Quod per Ironiam legendum est, velut si quis in sceleribus deprehensus dicat: vide bona opera tua. Propter quod si quando tibi tribulationis tempus advenerit, et cœperis non ad idola quæ coluisti, sed ad cœlum manus tendere, et Dei implorare auxilium, audiant te illi, et liberent te de periculo quos securi coluisti. Quod et per Jeremiam ad eandem loquitur Deus: *Ubi sunt dii tui quos feceras? Resurgant, et salvam te faciant in tempore malorum tuorum* (Jerem. II, 28). Pro eo quod LXX transtulerunt: *Ernant te in tribulatione tua;* et 677 nos diximus: *Liberent te congregati tui,* Symmachus transtulit: *Ernant te synagogæ tuæ.* Ergo proprie loquitur ad Judæos, quod eos synagogarum suarum turba tempore obsidionis liberare non valeat.

(Vers. 13, 14.) *Et omnes eos auferet ventus: tollet auram. Qui autem fiduciam habet mei, hæreditabit terram, et possidebit montem sanctum meum. Et dicam, Viam facite, præbete iter, declinate de semita, auferet offendicula de via populi mei.* LXX: *Istos enim omnes tollet ventus, et auferet tempestas. Qui autem sperant in me possidebunt terram, et hæreditate consequentur montem sanctum meum, et dicent: Mundas facite a facie ejus vias et auferet offendicula de via populi mei.* Judæi de Babyloniis hæc asserunt prophetari, quod illis Dei virtute superatis, populus redeat in Judæam, et possideat montem Sion, et omnia itineris impedimenta tollantur, nec ullius gentis patiatur insidias: quia Dominus planam fecerit viam populo suo. Et hæc sub Zorobabel et Ezra impleta contendunt. Nos autem jungentes superioribus quæ dicuntur, hoc asserimus, quod omnia idola quæ eos non poterant liberare, tollat ventus atque tempestas, et sint quasi pulvis, quem projecit ventus a facie terræ. Eos autem qui habuerint in Domino fiduciam, possessuros terram, de qua in hoc eodem Propheta lecturi sumus: *Elevabit te ad bona terræ.* Ex quo perspicuum est, hanc terram non deorsum esse, sed sursum. Ad quam sanctus, Domino elevante, condescendet, de qua crebro diximus: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (Math. v, 4); et *Credo videre bona Domini in terra viventium* (Psal. xxvi, 13). Mons autem sanctus Dei, ille intelligendus est, de quo ad Hebræos loquitur, qui scribit Epistolam: *Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem cœlestem, et multa millia Angelorum et Ecclesiam primitivorum qui scripti sunt in cœlis* (Hebr. xii, 22). Possumus terram et montem Domini, quem sancti possessuri sunt, et Scripturas sanctas intelligere, quas auferendas a Judæis, Domini

A cominatur, dicens: *Auferetur a vobis regnum Dei, et tradetur genti facienti fructus ejus* (Mat. xxi, 43); ut inveniant in eis illum montem, de quo in hoc eodem Propheta (Isai. II), et in Michæa legimus: *Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini* (Mich. iv, 5). Et ipse Dominus 678 præcepit Apostolis cunctisque doctoribus Ecclesiæ, ut quidquid asperum videretur atque difficile, sua interpretatione dissolvant, et intelligentiæ viam præbeant, omniæque tollant de medio scamlala ut populus Domini absque ullo impedimento quod legit intelligat, et in Dei timore proficiat. De his viis et Joannes Baptista dicebat: *Parat vias Domini, etc.* (Math. III, 3). Ubi nos posuimus ex persona Dei, et dicam, LXX posuerunt et dicent: hi videlicet qui possidebant terram, et hæreditate consequentur montem sanctum Dei. Nec erunt propria salute contenti: sed etiam cæteros ad docendum populos provocabunt. Symmachus hunc locum ita interpretatus est: *Qui autem confidit in me, possidebit terram, et hæreditate consequetur montem sanctum meum, et dicet: Rectam viam facite, et reliqua.* Eo quod ipse qui terram montemque possederit, cæteros instruat, ut viam Domino parent.

(Vers. 15.) *Quia hæc dicit excelsus et sublimis habitator æternitatis, et sanctum nomen ejus: in excelsis et in sancto habitans, et cum contrito et humili spiritu: ut vivificet spiritum humilium et vivificet cor contritorum.* LXX: *Hæc dicit excelsus, et in excelsis habitans in æternum: sanctus in sanctis nomen illi. Excelsus in sanctis requiescens, et pusillanimitas datur patientiam et vitam his qui corde contriti sunt.* Cœperat sermo propheticus contra populum Judæorum, quorum magistros appellavit speculatores cæcos, et canes mutos, et pastores ignorantes intelligentiam, et filios iniquos, et semen adulterorum atque meretricis: post quæ venit ad Jerusalem, cui exprobrat fornicationem ejus, eo quod dilataverit cubile amatoribus suis, et susceperit eos manu aperta, et ornaverit se cunctis idolis, et miserit legatos procal; ut peregrinis quoque amatoribus frueretur. Qua increpatione finita, venit ad eos qui confidunt in Domino, et quibus terram montemque promiserat possidendum et quorum reversioni iter jusserat præparari: haud dubium quin Apostolis ad quorum prædicationem de utroque populo crediderunt. Unde a laudibus Dei incipit et quæ de reditu populi sui pollicitus sit, sequenti sermone testatur. Hæc enim dicit Dominus excelsus atque sublimis, qui habitat in excelsis, et Sanctus in Sanctis, non loco, 679 sed merito eorum in quibus habitat, quorum unus dicit in psalmo: *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me* (Ps. xxix, 1). Et iterum: *Exaltare, Domine, qui judicas terram* (Ps. cxviii, 2); non quo Deus humanis sermonibus elevetur, sed juxta illud quod alibi dicitur: *Dominus mihi factus est in salutem* (Ps. cxviii, 21), etiam humilibus excelsus fiat. Qui superbis resistit, et humilibus dat gratiam (Jac. iv) : ut eos elevet et habitet in excelsis. *Excelsus enim Dominus, et humilia prospicit* (Ps. cxxxvii, 6). Et in Evangelio Angeli clamant: *Gloria in excelsis Deo, et super terram pax* (Luc. I.,

14). Et rursum in Psalmis: *Laudate Dominum de caelis: laudate eum in excelsis* (Ps. cxlviii, 1). Et non solum excelsus habitat in excelsis, sed et sanctus in sanctis. Qui dicit in alio loco: *Sancti estote; quoniam ego sanctus sum* (Levit. xi, 44). Et quomodo in perversam animam non ingreditur sapientia, neque habitat in corpore subdito peccatis (Sap. 1): sic sanctus in sanctis habitat; et ubicumque sordes fuerint, non potest habitare munditia, dicente sancto ad Dominum: *Tu autem in sancto habitas, laus Israel* (Ps. xxi, 4). Unde et nos in oratione audemus dicere: *Pater noster, qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum. Et in secundo psalmo legimus: Qui habitat in caelis irridet eos, et Dominus subsannabit eos* (Ps. ii, 4). Christus enim non in his habitat qui terreni sunt, sed in his qui supercaelestes, qui enarrant gloriam Domini, de quibus dicitur: *Exaudiat eum de caelo sancto suo* (Ps. xix, 7). Et iterum: *Caelum caeli Domino* (Ps. xiii, 16): in quem sensum et Moyses famulus Dei pari voce consentit: *Ecce Domini Dei tui caelum, et caelum caeli* (Deut. x); quod uti iue non more Judaico debemus accipere, ut Deus ullo claudatur loco et in caelo tantum habitet, qui ubique diffusus est, et a quo omnia continentur: sed excelsa et caelos, Sanctos merito intelligamus atque Virtutes. Iste est caelum qui habitat in caelo, de quo in Evangelio scriptum est: *Nemo ascendit in caelum nisi qui descendit de caelo, Filius hominis qui est in caelo* (Joan. iii, 13). Iste requiescit in sanctis et habitat in humilibus et in his qui contriti sunt spiritu. De quibus dicitur: *Sacrificium Deo, spiritus contribulatus; cor contritum et humiliatum Deus non despicit* (Ps. l, 19). Ipse pusillanimitas dat patientiam, ut in angustiis constituti, spe futurorum, tribulationem sustineant. Ipse dat vitam, utique his qui peccato mortui erant. De quo dicitur: *Apud te est fons vitae* (Ps. xxxv, 10). Qui loquitur in Evangelio: *Ego sum via, veritas et vita* (Joan. xiv, 6).

(Vers. 16.) *Non in sempiternum litigabo, neque usque in finem irascar: quia spiritus a facie mea egredietur et status ego faciam.* LXX: *Non in aeternum ulciscar in vos: neque semper irascar vobis. Spiritus enim a me egredietur, et statum omnem ego feci.* Dominus qui in excelsis habitat, et humilia respicit, cuius nomen est sanctum, et requiescit in sanctis: qui sustentat afflictos, et vitam tribuit oppressis (Ps. cxii), haec locutus est: *Non semper irascar, nec jugiter indignabor.* Qui ad hoc percussio, ut emendem, ideo occido, ut vivificem. Misereor enim creaturae meae; et quos ipse condidi, in aeternum perire non patiar. Spiritus quoque meus, qui ex me egredietur, sive qui juxta Hebraicum, Aquilam, Symmachum et Theodotio-

A nem, cuncta circumdat (hoc enim significat *περιελαβήσται* et *περιβαλλεί*), vegetator est omnium. Et *statum*, sive pluraliter *status* (hoc quippe *κασαμοτη* *τησων* sonat), ego feci, de quo alibi scriptum est: *Omnis status, sive omne quod spirat laudat Dominum* (Ps. cl, 6). De quo spiritu et flatu in principio Geneseos scriptum est: *Insuperavit Deus statum vitae, et factus est homo in animam viventem.* Tale quid et Job loquitur: *Spiritus Domini qui est in naribus meis, et status omnipotentis qui docet me* (Job. xxvii, 3). Cum ergo a me egredietur spiritus, et flatu atque inspiratione mea cuncta vegetentur et vivant, non est justum perire eos in aeternum, qui meo flatu ac spiritu sustentantur. Quidam nostrorum hunc esse aiunt spiritum, quo omnis mundus inspiratur et regitur; et cuncta habent notitiam Dei, quem juxta Stoicos insignis poeta scribens, ait (*Virgil. vi Aeneid.*):

Principio caelum ac terras camposque liquentes,
Lucentemque globum lunae, Titanisque astra
Spiritus lunae alit: totaque infusa per artus,
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

¶ Et reliqua. Alii vero sanctum Spiritum intelligunt, qui in principio ferebatur super aquas, et vivificabat omnia: qui de Patre egreditur, et propter societatem naturae, a Filio mittitur dicente, *Expedit vobis ut ego vadam. Nisi enim ego iero, Paracletus non veniet ad vos: sin autem ego iero, mittam eum ad vos* (Joan. xvi, 7). De quo rursum ait: *Cum venerit Paracletus quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis qui de Patre egreditur* (Joan. xv, 26). Ne scandalizet quempiam, si Spiritus egredi dicatur ex Patre, cum etiam Filius de se dixerit: *Ego de Patre exivi, et veni; neque enim a meipso exivi, sed ille me misit* (Joan. xvi, 28). De hoc Spiritu loquebatur: *Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum semper, Spiritum veritatis* (Joan. xiv, 16). Hic est Spiritus de quo scribit et Moyses: *Quis det ut omnis populus Domini sit in Prophetas, et det Dominus Spiritum suum super eos* (Num. xi, 29)? Et Joel ex persona Dei: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filiae vestrae* (Joel. ii, 28). Et Zacharias: *Verumtamen verba mea, et legitima mea suscipite, quae ego praecipio in Spiritu meo, servis meis Prophetis* (Zach. i, 6). Et iterum: *Effundam super Jerusalem Spiritum gratiae et misericordiae* (Zach. xii, 10). Multaque alia de utroque Testamento quae nunc longum est repetere. Hoc solum dicimus, quod idem Propheta de hoc Spiritu et flatu pariter sit locutus: *Haec dicit Dominus Deus qui fecit caelum. Et post paululum: Qui dat statum populo suo, qui est super eam, et spiritum his qui calcant eam* (Isai. xlii, 5).

(Vers. 17 seqq.) *Propter iniquitatem avaritiae ejus*

* Falso hactenus pro duobus hisce verbis, quae vestustior Ambrosian. cod. uncialibus litteris ita pingit, ΠΕΡΙΕΛΑΒΗΘΕΤΑΙ, et ΠΕΡΙΔΑΑΑΕΙ, unum autummodo, quod Erasmus divinando fecit, obtinuerat περιελαβήσται, et in nuperam quoque Hexaplorum editione unum istud obtruditor, perinde ac si eodem illo tres vel interpretes sint. Nunc vero intelligimus ex Ambrosian. ms. tametsi in eundem sensum recidunt,

non idem tamen verbum ab iis positum. Atque Aquila quidem et Symmachus in priore consenserint, qui nec semel alibi, puta Job. xxxviii, 9, et Psal. cxlii, 4, idem περιελαβήσται, usurpant: alterum vero περιβαλλεί,tribuendum sit Theodotio. Significat vero utrumque, quod Illic. notat, cuncta circumdare, vel circumvolvere, aut circumundique ambitu cingere.

iratus sum, et percussus eum: abscondi, et indignatus sum: et ambulavit mœrens [Vulg. abijt vagus] in via cordis sui. Vias ejus vidi, et sanavi eum: et reduxi eum, et reddidi consolationes ipsi et lugentibus ejus. Creavi fructum laborum, pacem, pacem ei qui longe est et qui prope, dixit Dominus, et sanavi eum. Impii autem quasi mare fervens quod quiescere non potest, et redundant fluctus ejus in conculcationem et lutum. Non est pax, dixit Deus, impiis. LXX: Propter peccatum ad medicum quid **682** contristari eum, et percussus eum: et averti faciem meam ab eo, et contristatus est et ambulavit tristis in viis suis. Vias ejus vidi, et sanavi eum: et consolatus sum illum, et dedi ei consolationem veram, pacem his qui longe, et qui prope sunt, dicit Dominus, et sanabo eos. Qui autem iniqui sunt, fluctuabunt, et quiescere non poterunt. Non est gaudium impiis, dicit Dominus Deus. Post abjectionem populi Judæorum et eorum qui in Salvatore erodere voluerunt, pollicitus fuerat habentibus in se fiduciam, terram militum montemque sanctorum, et Apostolis præcoperat: Viam facite populo revertenti, et omnia de medio scandala tollite. Ac ne incredibile videretur, exponit potentiam suam, quod excelsus et magnus facile possit poenitentibus veniam tribuere, et justum sit, ut Creator miseretur creaturæ suæ. Propter quæ jungit, quod iratus sit et contristaverit populum suum: idcirco se fecisse quia peccaverit, et iniquitatis avaritiam habuerit, nec nua fuerit iniquitate contentus; sed semper addiderit peccata peccatis. Et percussus, inquit, eum ad breve, ut sanarem, et abscondi, subauditur, faciem meam, ut magis me desideraret, et diceret: Ostende faciem tuam et salvi erimus (Ps. lxxix, 4). Indignatusque sum; quod ille sentiens, tristis incessit, dicens: Tota die tristis ingrediebar (Ps. xxvii, 7). Et ambulavi mœrens, sive convorsus in via cordis sui, ut non ad faciem hominum, sed in corde ageret poenitentiam. Propterea videns vias conversionis ejus, sanavi vulnera, quibus tunc ante percussam. Et reduxi eum ad me, quem prius ejeceram, et reddidi ei consolationem veram. Multæ enim falsæ sunt consolationes, quibus genus decipitur humanum. Sive consolatus sum lugentes ejus, dicens in Evangelio: Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur (Matth. v, 5). Quodque sequitur: Creavi fructum laborum, hunc habet sensum, implevi quod pollicitus eram, dicens: Vivo ego, dicit Dominus, malo poenitentiam peccatoris, quam mortem (Ezech. xxxiii, 41). Sive omnia tribul quæ antea promiseram. Quæ est autem Domini pollicitatio? Pacem meam do vobis: Pacem meam relinquo vobis (Joan. xiv, 27). Et hoc est quod nunc ait: Pacem super pacem; non uni tantum genti, sed omni mundo: a his videlicet qui erant **683** longe, et qui prope, id est, primum gentibus, et postea his qui ex Israel credere voluerunt. De quibus dicit et Apostolus: Vobis quidem

A oportebat prædicari verbum Dei; sed quia indignos vos judicastis salute; ecce convertimur ad gentes (Act. xiii, 46). Qui scribens ad Ephesios, et de populo Circumcisionis atque Gentilium plenissime disputans, intulit: Nunc autem in Christo Jesu, vos qui aliquando eratis longe, facti estis prope in Sanguine Christi. Ipse est enim pax nostra: qui fecit utraque unum, et medium parietem maceris, solvens inimicitiam in carne sua, et reliqua (Ephes. ii, 13, 14); et iterum: Et veniens, annuntiavit pacem vobis qui longe, et pacem his qui prope erant (Ibid., 17). Quoniam per ipsum habemus accessum utriusque in uno spiri u ad Patrem: dans pacem super pacem his qui fuerant longe, et qui ^b prope et qui non habuerant Legem et Prophetas: et qui ante susceperant, suscepit eos atque sanavit. Impii autem sive iniqui, fluctuabunt, quasi mare fervens, et quiescere nunquam poterunt. Quod licet de omni impio possit intelligi, tamen proprie refertur ad populum Judæorum, qui consona voce clamavit, et perseveravit in impietate sua, dicens: Crucifige, crucifige talum. Non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15). Sicut igitur mare fervens quiescere non potest, sed redundat fluctus ejus, et revolvuntur ad littora, atque iterum reorbeantur, et in se fracti, lutum efficiunt quod pedibus conculcatur: sic impii æternæ conculcationi subjacebant, quorum nullum est gaudium, et qui nulla pace requiescunt in eo quod impii perseverant. Quidam hunc locum specialiter super Salvatore intelligunt: quod propter peccata mundi ad modicum contristatus sit, dicens: Tristis est anima mea usque ad mortem (Matth. xxvi, 38). Et percussus eum Pater qui loquitur per Zachariam: Percussit pastorem, et oves dispergentur (Zach. xiii, 7); qui et ipse de se in sexagesimo octavo psalmo dixerit: Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt (Psal. lxxviii, 27). Et avertit Deus faciem suam ab eo, ut formam cervi pallisper acciperet, ambularet tristis, et lugens peccata populi, deplorans et plangens Jerusalem. Et qui viderit Pater vias ejus, propterea sanaverit eum, qui fuit inter mortuos liber: et caro ejus non vidit corruptionem, ut qui percussus **684** est in cruce, sanaretur in resurrectione. Et consolatus sum, inquit, eum, dans ei pro una gente Judæorum, universum mundum. Et lugentes ejus, subauditur, consolatus sum. Nec dubium quin Apostolus significet. Et complevit fructum laborum suorum, qui dixit ei: Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ (Ps. ii, 8): pacem super pacem, mundum reconcilians Deo, ut utrumque populum vocaret ad se, et sanaretur a Patre. Impios autem, de quibus supra diximus, comparat mari, quod nunquam potest quiescere, sed etiam in summa tranquillitate, fractis ad littora revolvitur fluctibus, finisque ejus lutum est et conculcatio.

^a Vobis, pacem his qui longe, et pacem his qui prope, etc.

^b Suppletur cum Victorio verba, et qui prope, quæ antea deerant.

(Cap. LVIII. — Vers. 1.) *Clama, ne cesses: quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum, et domui Jacob peccata eorum. LXX: Clama in fortitudine, et ne parcas: quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo peccata eorum, et domui Jacob iniquitates eorum.* Finito priori capitulo, in quo pax justis, et nulla requies impiis nuntiatur, præcipit Deus Isaie prophetae, ut clamet in fortitudine, et instar tubæ exaltet vocem suam, et peccata ac scelera populi Israël dicere non formidet, nequam mortem metuens, nec impiorum a terricula et convicia; sed magis consideret imperantem Dominum. Et quia surdas aures habeant, et audire vix possint, juxta Symmachum et Aquilam, guttur suum veritat in buccinam, quæ Hebraice dicitur *SOPHAR* (סוֹפָר), quam *שַׁפְרָיִם*, id est, *corneam* interpretati sunt. Et supra quidem ubi Apostolis dicebatur, *In montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion: exalta fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere* (Isa. xl, 9); nec buccina assumitur, nec tuba, sed montem jubentur ascendere. Ille autem quia peccatores erant, quibus nuntiandum est, et moralantur deorsum, non jubetur Propheta ut ascendat in montem: sed tantum ut exaltet sicut tuba vocem suam, et eis nuntiet bella ventura. Alioquin in die judicii, quando in resurrectione mortuorum et novissima tuba dicitur, scriptum est, *Canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti*: ut quomodo illi ad vocem tubæ sunt judicandi: **635** sic Israel peccato mortuus audiat scelera sua; simulque appellatur populus Dei, ut discat qualem patrem perdidit, qui etiam peccatorem vocet populum suum.

(Vers. 2.) *Me enim de die in diem quærunt, et scire vias meas volunt: quasi gens quæ justitiam fecerit, et quæ judicium Dei sui non dereliquerit. LXX similiter.* Hoc proprie Judæis convenit, qui per singulos dies currunt ad synagogas, et Dei legem meditantur, scire cupientes quid Abraham, Isaac et Jacob, quid et cæteri sanctorum fecerint, et libros Prophetarum ac Moysi memoriter revolventes, decantant divina mandata, quibus rectissime illud aptabitur: *Quærunt me mali, et non inveniunt.* Sic enim scriptum est: *Omnis qui quærit invenit* (Mat. vii): quicumque non invenit, male quæsisse convincitur; Dominus enim invenitur ab his qui eum quærunt in bonitate, et ostenditur illis qui non sunt ei increduli. Cum igitur justitiam judiciumque reliquerint Dei, quibus nominibus Christus ostenditur, dicente psalmographo: *Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis* (Ps. lxxi, 4): Christus enim factus est nobis redemptio, sanctitas, et justitia (I Cor. i): frustra legis factam scientiam, cum sanctus non in notitia Scripturarum, sed in operibus gloriatur, dicens: *Viam mandatorum tuorum cucurri, quando dilatasti cor meum* (Ps. cxviii, 31).

(Vers. 3.) *Rogant me judicia justitiæ, et appropinquare Deo volunt. Quare jejunavimus, et non aspexisti? humiliavimus animas nostras, et nescisti? Ecce in die jejunii vestri invenietur* [Al. invenitur], *voluntas vestra et omnes debitores vestros repetistis* [Al. repetitis]. *Ecce ad lites et contentiones jejunatis, et percussistis pugno impiæ. LXX: Percussit me nunc judicium justum, et appropinquare Deo cupiunt, dicentes: Quare jejunavimus, et non vidisti? humiliavimus animas nostras, et non cognovisti? In diebus enim jejuniorum vestrorum invenimur voluntates vestrae, et omnes subjectos vobis affligitis, ad judicia et iurgia jejunantes, et percussistis pugno humilem.* Est alia temeritas Judæorum, quasi fiducia bonæ conscientia, judicium postulant justum, et imitantur sanctorum verba dicentium: *Judica me, Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum* (Ps. xxv, 1, 2). Et iterum: *Proba me, Domine, et tenta me: 636 ure renes meos et cor meum.* Et in alio loco: *Judica causam meam, et redime me* (Psalm. cxviii, 154). Et appropinquare Deo desiderant: cum hoc non in loco sit, sed in affectu, nec mentis otiosæ, sed laboriosi operis. Denique quid sit appropinquare Deo, instruit Scriptura, dicens: *Quærite Dominum.* Cum autem appropinquaverit vobis, derelinquat impius vias suas, et vir iniquæ cogitationes suas. Appropinquat enim Dominus appropinquantibus sibi, et his qui juste quod justum est persequuntur, et possunt dicere: *Mihi autem adherere Deo bonum est* (Ps. lxxii, 28). Si enim Omnipotens Deus Pater est veritatis atque justitiæ, quicumque est mendax et injustus, appropinquare Deo non potest, de quo scriptum est: *Non habitabit juxta te malignus, neque permanebunt injusti ante oculos tuos* (Ps. v, 6). Quare jejunavimus, inquit, et non aspexisti? humiliavimus animas nostras, et nescisti? Injustitiæ arguunt Dominum, quod bona opera non respiciat, solamque ventris esurientiæ, absque opere virtutum ingerunt Deo: non comedentes eos cibos quos creavit Deus fidelibus et his qui cognoscunt veritatem, ut sumant eos cum gratiarum actione: sed illos de quibus scriptum est in Proverbiis: *Hi enim aluntur cibis impletatis et vino iniquitatis inebriantur* (Prov. iv, 17). Hujusmodi epulis saturatus Pharisæus, inter cætera verba superbiæ, his in sabbato se jejunare factabat (Luc. xviii): qui non biberat vinum de vinea Sorec, sed de vinea Sodomorum, ejus vinum furor draconum est, et furor aspidum insanabilis, et ura eorum, ura fellis: quoniam Deus arguit per Prophetam: *Peccata populi mei comedunt* (Ose. iv, 8). Et rursum: *Quare tacuistis impietatem eorum, et iniquitates vindemias et comeditis frumentum mendacii* (Ose. x, 13)? Quia igitur proposuerant quæestionem Deo, scire cupientes quare jejunaverint et humiliaverint animas suas, et Deus non respexerit: oblitus veteris histo-

^a Idem nec implorum truculenta corricta.

^b Antiquiss. Ambrosian. non habet additum *vestra*: quod quidem neque in Hebræo est.

^c Antea erat *injuste arguunt*.

^d Mirum est, inquit Victorinus, quam omnia, tempore et incuria, corrumpantur. Pro *frumentum* legendum est *fructum*, qui locus est Osee 10, habentque LXX *καρπὸν*, et Hebraicæ *קָרְבָן* ipsaque Vulg. *fructum*.

riæ, cur non respexerit ad munera Cain, qui recte quidem offerebat, sed non recte dividebat cum fratre (*Gen. iv*), Dei non videns charitatem, dicente Scriptura: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et proximum tuum sicut teipsum (Matth. xxii, 39)*: propterea respondit Deus, quod non jejunia reprobet, sed opera quæ in jejuniis sunt, dicens: *In diebus jejuniorum vestrorum 687* *inveniuntur voluntates vestræ, ut non Dei, sed vestras faciat voluntates, quas Paulus scribens Ephesitis reprobatur: Juxta principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filiis incredulitatis, in quibus et nos omnes conversati sumus aliquando, in desideriis carnis nostræ, facientes voluntatem carnis et cogitationum. Et eramus natura filii iræ, sicut et cæteri (Eph. ii, 2, 3).* Quodque sequitur juxta LXX: *Et omnes subjectos vobis compungitis, sive affligitis, melius Theodotio et Symmachus translatorum, quos nos in hoc loco secuti sumus, Et omnes debitores vestros repetitis.* Ex quo ostendit, non esse absque periculo repetere pauperem qui solvendo non sit, et pallium quod pignoris loco tuleris, argenti non reddere debitori, ne clamor ejus perveniat ad Deum. Qui enim miseretur pauperis, Deo fenerat (*Prov. xix*). Et econtrario qui repetit non habentem, Deo facit violentiam. Atque ut sciamus hunc sensum esse in præsentis loco, etiam in consequentibus in hoc eodem capitulo lecturi sumus: *Dissolve colligationes impletati, solve fasciculos deprimentes.* Haud dubium quin chirographa significet: Quid enim prodest jejuniis ora pallere, et ad lites et ad jurgia jejunare, dicente Scriptura, *Qui amat peccata, gaudet jurgiis (Prov. xvii, 11)*? Servum autem Domini non oportet litigare, sed esse mansuetum (*II Tim. ii*), et imitari eum qui dicit: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde (Mat. xi, 29)*: ut humilitas non sit affectata, sed cordis, nec gloriam qua-rens hominum, sed animæ conscientiam. Jejunatis, inquit, et parentitis pignus humilem, et alapis verberatis (*I Tim. iii*). Unde episcopus non debet esse percussor. Quomodo enim potest libidinem refrenare, qui nec manum valet cohibere, nec linguam? Hujuscemodi jejunia et in exordio hujus prophætæ Dominus arguit, dicens: *Jejunium et otium, neomentias et sabbata, et alias solemnitates vestras odit anima mea (Isai. i, 13)*. Unde præcipitur per Joel: *Sanctificate jejunium: prædicate curatio-nem (Joel. ii, 15)*; ut a vitiiis jejunemus, et bonis operibus, curatisque peccatis, fiant sancta jejunia. Denique sequitur: *Egredietur sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo; ut tempore jejunii vacemus 688* orationi: ne interior homo noster draconis vocatur carnibus, qui datus est in escam populis Æthiopum. Et hæc dicimus, non quo jejunia re-

probemus, per quæ et Daniel vir desideriorum futura cognovit (*Daniel. ix*), et Ninivite iram placaverunt Dei (*Jonas iii*), et Elias (*III Reg. xix*) ac Moyses (*Exod. xxxiv*), quadraginta dierum esurio, Dei familiaritate saturati sunt, et ipse Dominus (*Matth. iv*) totidem diebus in solitudine jejunavit, ut nobis solemnes jejuniorum dies relinqueret: sed quo non prosit vacuum portare ventrem, et alia facere quæ Deo displicent. Atque ut cætera prætermittam, exterminare facies suas, ut appareant hominibus jejunare [*Al. jejunantes*], qui in præsentis gloriam consequentes, excludentur a regno Dei, quia receperunt mercedem suam (*Matth. vi*). Unde et Apostolus, si etiam corpus suum tradat martyrio, ut ardeat, sive glorietur (utrumque enim fertur in exemplaribus) absque Dei charitate (*I Cor. xiii*), quæ est in cordis conscientia, frustra se dicit sanguinem fundere.

(Vers. 4, 5.) *Nolite jejunare sicut usque ad hunc diem, ut audiat in excelso clamor vester. Numquid tale est jejunium, quod elegi, per diem affligere hominem animam suam? Numquid contorquere quasi circulum caput suum, et saccum et cinerem sternere? Numquid istud vocabis jejunium et diem acceptabilem Domino? LXX: Quid mihi a jejunatis, sicut hodie ut audiat in clamore vox vestra? Non tale jejunium elegi, et diem humiliare b animam suam. Neque si incurvaveris quasi circulum collum tuum, et cilicium et cinerem subtraveris: nec c sic vocabitis jejunium acceptabile.* Ne videatur reprobare jejunium, quod ipse præceperat, docet quomodo jejunandum sit: immo antequam doceat quid sequantur, instruit quid debeant declinare: *Ut audiat, in excelso clamor vester.* Ne ad orationem deferatis clamorem, orantes in synagogis et angulis platearum, ut ab hominibus videamini (*Matth. vi*), et elevetis vocem in excelsum, et cum Pharisæo, qui Domini judicio condemnatur, vestra jejunia et opera prædicetis (*Luc. xviii*). Propter quæ Dominus Pharisæorum reprobat orationem, docet discipulos quomodo orare debeant (*Matth. vi*), clauso 689 pectoris sui cubiculo, ut soli loquantur Deo, qui potest silentium cordis audire; ut clament in cordibus suis, *Abba pater (Rom. viii, 15)*; et non exterminent facies suas, sed lavent aqua, et caput unguent oleo. De quo et Joannes Evangelista scribit: *Et ros unguentum habetis a sancto (I Joan. ii, 20)*: quo cum uncti fuerint, etiam ipsi sancti fiant. Non enim querit Deus afflictionem solam et humiliationem animæ per injuriam corporis: ut instar circuli torqueat corpus, et colla submittat, ac tristis incedat. Juxta illud quod in Psalmis dicitur: *Afflictus sum, et incurvatus usque ad finem: tota die contristatus incedebam (Ps. xxxvii, 9)*. Nec ut sacco quis vestiatur, et in cinere dormiat, quod de

^a Sic mss. habent. Græcæque textus *ἡνὶ μὲν ἠσπύσθη, ὡς σπύσπον ἀκουσθῆναι*, etc. Vulgati vero ante, *jejunatis, ut hodie audiat*, etc.

^b Interferit Victorinus hominem ex Græco *ἄθρονον*.

^c Martianus aliquo editi, *nec si vocabitis jejunium et diem acceptabilem*. Quæ nos castigamus ad Græ-

cum textum ope Ambrosiani vetustioris ms. Constat siquidem scriptam a LXX plurimum numero *καλίστετε, vocabitis, non καλίστετε, vocabis*: tum voces *et diem, xal ἡμέραν*, non Septuagintaviralis versionis esse, sed Theodotionis ac Symmachii.

David et de Achab legimus (II Reg. III; III Reg. XXI): A sed ut cum istis hæc faciat quæ sequuntur. Alioquin et Apostolus frequenter jejunare se dicit (II Cor. VI et XI), et Dominus, cum sponsus a discipulis suis fuerit ablati, docet eos jejunaturos (Matth. VI): et in Psalmis pomitens loquitur: *Manducavi sicut cinerem panem meum, et potum meum cum fetu misceram* (Ps. CI, 10). *Et cum mihi molesti essent, inducbar cilicio* (Ps. XXXIV, 15). Ex quo discimus hæc facienda primum esse quæ vult Dominus, et non alia prætercunda.

(Vers. 6, 7.) *Nonne hoc [Vulg. addit est] magis jejunium quod elegi? Dissolve colligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes: Dimittite eos qui confracti sunt liberos, et omne onus dirumpite. Frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum* [Vulg. addit tuam]. *Cum videris nudum, operi eum, et carnem tuam ne despereris.* LXX: *Nonne tale jejunium elegi, dicit Dominus: sed solve omnem colligationem iniquitatis. Dissolve obligationes violentarum cautionum. Dimittite fractos in remissionem, et omnem scripturam iniquam concinde. Frange esurienti panem tuum, et pauperes sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, operi, et domesticos seminis tui ne despereris.* Postquam docuit quale jejunium reprobet, ostendit quale libenter accipiat. *Dissolve, inquit, colligationes impietatis: solve fasciculos deprimentes: sive ut LXX manifestius transtulerunt, obligationes violentarum cautionum, quas nostri, verbi ambiguitate decepti, id est, συναλλαγῶν, commutationes pro chirographis interpretati sunt. Significat autem chartarum fasciculos, 690 in quibus feneratorum calumniæ continentur, et opprimuntur pauperes ære alieno, quæ in cunctis urbibus seditionis causa vel maxima est. Unde et Romanus populus vicinus occupat montes, et Tabulæ novæ, quas Græci appellant χρίων ἀπονομῆς. Non ergo præcipit Propheta ne exigat unusquisque quod debitum est, maxime quod juste dedit et juste repetit: alioquin Tribunitiæ esset seditionis assertor. Sed ubi iniqua est cautio, ubi opprimuntur pauperes calumnia: ibi fasciculi cautionum, et omnia iniquitatis vincula rumpenda sunt. Vel certe hoc dicendum, quia de jejunii sermo est, et jejunium afflictionem atque humiliationem habet animæ: afflictio autem corporis peccatorum indulgentiam deprecatur. Docet Scriptura divina, ut dimittamus debitoribus nostris, ut et Pater cœlestis dimittat nobis debita nostra (Marc. XI). Vetus narrat historia, anno remissionis septimo, vel quinquagesimo, qui est verus Jubilæus, omnes possessiones redire ad dominos, et reddi servis pristinam libertatem, cunctaque nomina, quæ vulgo appellant cautiones, irrita fieri (Levit. XXV et XXVII). Si (Al. Sin) autem hoc veteri Lege (Exod. XXI) præcipitur: quanto magis in Evangelio, ubi (Matth. V)*

A omnia quæ bona sunt duplicantur: et nequaquam oculum pro oculo, dentem pro dente jubemur eruere: sed verberanti præbere maxillam! Atque ut sciamus illud quod supra diximus: *Omnes debitores vestros repetitis, de creditoribus scribi, de debitoribus jungitur manifestius: Dimittite eos qui confracti sunt liberos, hoc est, qui paupertate sunt fracti, quos afflictio, ne liberos sinas mendicare. Et omne onus quo deprimuntur, rumpe. Pro quo manifestius Septuaginta transtulerunt, et omnem scripturam iniquam concinde: quod Symmachus transtulit: Et omnem cautionem falsam dirumpite. Sed poterat fieri, ut aliquis diceret: Non habeo debitores, quid facere debeo, ut suscipiatur jejunium meum? Sequitur: Frange esurienti panem tuum. Non plures panes, ne de paupertate causeris, sed unum panem. Nec ipsum totum, sed partem panis: quam si non jejunares comesurus cras; ut jejunium tuum non sit lucrum marsupii, sed saturitas animæ. Pulchreque 691 addit tuum, ne de rapina facias elemosynam: Redemptio enim animæ viri, propriæ divitiæ (Prov. XIII, 6). Et in alio loco: *Honora Dominum de tuis jactis laboribus* (Prov. III, 9). Certe si panem non habes, et esurientium plurima multitudo est, præbe de quo nullum damnum pateris. In quo nulla dispendia sunt, pauperes absque tecto, induc in domum tuam. Sive ut in Hebraico habetur, in domum, ut si tuam non habes, inducas in hospitium, quod vel mercede conductum, vel beneficio possides. *Si videris nudum, operi.* Quod et Dominus in Evangelio loquebatur: *Qui habet duas tunicas, det alteram non habenti* (Luc. III, 11). Non enim unam jussit scindi et dividi, quod multi popularis auræ causa faciunt: sed alteram non servari, augens præcepta justitiæ, ut etiam calicem aquæ frigidæ porrectum habere præmia diceret. *Et carnem aut, tuam ne despereris.* Omnis enim homo caro nostra est. Et juxta Evangelicam parabolam, ejus qui de Jerusalem descendebat Jericho, et latronibus vulneratus est, ille proximus appellatur qui benefecerit (Luc. X). Vel certe juxta Septuaginta qui dixerunt: *Et domesticos seminis tui ne despicias, domesticos seminis illos intelligamus, de quibus et Apostolus docet, omnibus faciendam esse elemosynam, maxime autem domesticis fidei* (Galat. VI). Illi enim caro nostra sunt, et semen nostrum, qui de uno nobiscum parente generantur. Ad quos extendebat et Salvator manum, dicens: *Mater mea et fratres mei hi sunt, qui faciunt voluntatem Patris mei* (Marc. III, 34, 35). Atque ut sciamus unum esse Dominum, et, novi et veteris Instrumenti, eadem et Dominus loquitur in Evangelio de his qui in die judicii a dextris staturi sunt: *Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum præparatum vobis a constitutione mundi. Esurivi enim et dedistis mihi manducare. Sitivi et dedistis mihi bibere. Infirmus eram, et in carcere, et**

* Ambrosian. antiquior, vel ruinæ est. Tum ordine inverso, *Unde et tabulæ novæ, etc.* Dicebantur porro *Tabulæ novæ*, quando cum creditoris injuria et clamore simul ac semel omnia eatenus contracta de-

bita expungebantur atque abolebantur, perinde ac si soluta jam fuissent. *Χρίων ἀπονομῆς*, ut Hier. notat, Græci appellabant: quos inter Diodorus Siculus lib. XIX.

venistis ad me. Peragrinus, et duxistis me in domum vestram. Et nudus, et vestistis me (Math. xlv, 34 seqq.). Illique humilitate dicentibus, se nihil fecisse Domino Salvatore, respondit: *Quamdiu fecistis uni de fratribus meis minimis, mihi fecistis.* Juxta tropologiam hæc possumus dicere: Qui jejunit ab omnibus malis, et vult suum jejunium respici, non solum declinet a malo, sed et faciat bonum, ut solvat omne vinculum **692** iniquitatis, quo simplices quique credentium, hæreticorum fraudibus colligati sunt. Et *σπαργαλῆς*, obligationes violentorum tractatum, quas et in psalmo Propheta demonstrat, dicens: *Declinantes autem in obligationes, adducit Dominus cum operantibus iniquitatem* (Ps. cxxiv, 5). Omnes enim qui hæreticorum vinculis alligantur, declinant a Domino; et quasi hos ductus ad victimam; et eligunt atque commutant pro veritate mendacium. Istiusmodi igitur homines, qui sunt fracti iudicio, dimittat vir Ecclesiasticus atque dissolvat; et omnem scripturam hæreticorum, de quibus hic idem Propheta dicit: *Væ qui scribunt iniquitatem: scribentes enim scribunt malitiam, rapientes iudicium pauperum populi mei* (Isai. x, 1, 2), solvat atque disrumpat, ut nequaquam laqueis suis simplices quosque teneant irretitos. Et cum hoc fecerit, frangat doctrinæ Ecclesiasticæ esurientibus panem suum, quod fecit et Dominus, fractos panes Apollolis tribuens, quos eis in septem sportis et duodecim cophinis, nequaquam integros sicut habebantur in Lego, sed comminutos atque confractos in Evangelio dereliquit, ut haberent quod pauperibus largirentur (Math. xv). Quos videris non habentes calorem fidei, sed extra Ecclesiam frigoribus infidelitatis argentes, inopes atque peregrinos, induc, ait, in domum Ecclesiæ, et operi incorruptionis pallio; ut vestiti Christi tunica, nequaquam maneant in sepulcris, quod de eo legimus, qui possessus a dæmonum legione, nudus habitabat in memoria mortuorum. Cuique, inquit, hæc feceris et liberalitas tua ad omnes exposita fuerit, specialiter ne despicias domesticos fidei.

(Vers. 8,9.) *Tunc erumpet quasi mane lumen tuum, et sanitas tua cito [Vulg. citius] oriatur, et anteibit faciem tuam iustitia tua; et gloria Domini colliget te. Tunc invocabis, et Dominus exaudiet: clamabis, et dicet: Ecce adsum. LXX: Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitates tuæ cito orientur, et præibit in conspectu tuo iustitia tua, et gloria Dei circumdabit te. Tunc clamabis, et Deus exaudiet te. Adhuc loquente te, dicet, Ecce adsum.* Quando illa non feceris quæ præteritus sermo narravit, et ista feceris de quibus nunc diximus: tunc acceptabile erit jeju-

^a Brizianus vetustus cod. penes Victor., *induc in domum tuam, hoc est in domum Ecclesiæ*: quam et ipse lectionem probat.

^b Respondit Victor. cautionum pro commutationum, erroremque ait patere ex verbis, ἵσχυος τῶν LXX textu. Sed non diffidendum *συνάλλαγμα* et secundum Græcæ linguæ proprietatem. Interpretari Hieronymum commutationem, in sublimi expositione.

^c Nostri, et quos Martian. consuluit, mss. *κλύων*.

nium tuum, et erumpet matutinum lumen tuum; **693** sol videlicet iustitiæ, de quo Malachias propheta ex persona Dei Patris loquitur: *Orietur vobis timentibus nomen meum, sol iustitiæ, et sanitas in pennis ejus* (Malach. iv, 2). Qui ibi sol, hic lux dicitur. Sicut enim matutina lux solvit tenebras: ita lumen scientiæ et veritatis omnes errores fugat. *Et sanitates, inquit, tuæ cito orientur.* Pro quo Aquila, verbum de verbo exprimens, posuit: *Et cicatrix vulneris tui cito obducetur*; ut scilicet vulnera peccatorum nostrorum ad ortum solis iustitiæ, cito obducia cicatrice, claudantur. Pro eo quod Septuaginta translulerunt τὰ ἰσχυρὰ σου, id est, *sanitates tuæ*, Latini interpretes ducti nominis similitudine, *ἰσχυρὰ*, id est, *vestimenta* posuerunt. Unde multi translationis falsitate decepti, ad resurrectionem corporis comprobendam, hoc utuntur testimonio, quo scilicet vestimentum animæ corpus accipi velint, quod in die resurrectionis oriatur. *Et antecedit, inquit, in conspectu tuo iustitia tua* (Gen. xxx, 33, sec. LXX). Secundum illud quod loquitur Jacob: *Exaudiet me cras iustitia mea*; et implebitur quod scriptum est: *Ecce homo, et opera ejus. Et gloria Domini circumdabit te*, quasi veste pulcherrima, ut glorificeris apud Deum et apud homines. *Tunc invocabis, et Dominus exaudiet: clamabis, et dicet: Ecce adsum*, non voce, sed opere; non responsione, sed beneficiis. Quod juxta litteram et in Evangelio comprobatur, quando dicente ad Dominum leproso, *Si vis, potes me mundare*, respondit Dominus dicens: *Volo, mundare.*

(Vers. 10.) *Si abstuleris de medio tui catenam, et desieris digitum extendere, et loqui quod non prodest. Cum effuderis esurienti animam tuam, et animam afflictam repleveris: tunc [Vulg. abest tunc] oriatur in tenebris lux tua, et tenebræ tuæ erunt sicut meridies. LXX: Si abstuleris a te colligationem, et ordinationem et verbum murmurationis, et dederis esurienti panem tuum ex animo tuo, et animam humiliatam saturaveris: tunc oriatur in tenebris lumen tuum, et tenebræ tuæ erunt sicut meridies.* Verbum Hebraicum מוֹטָא (מוֹטָא), quod in Jeremia *torques ferrea* interpretatur (Jerem. xviii), in præsentī capitulo bis legitur. In eo enim loco ubi supra juxta Septuaginta diximus: *Dissolve obligationes violentarum commutationum*, **694** pro uno verbo מוֹטָא sciamus eos posuisse *violentas cautiones*, pro quibus Aquila errorem, Symmachus *declinationem*, Theodotio *κλύων*, id est, *torquem*, translulerunt. Rursum in præsentī loco ubi nos vertimus: *Si abstuleris de medio tui catenam, et pro catena Septuaginta συνδέσμων, id*

S. Doctor lib. de Nominibus Hebraicis ex Joene: *Luxa, inquit, quidam interpretantur κλύων, torquem videlicet damnatorum, quam vulgo Botam vocant.* Patria habet inferius in Jeremiæ (cap. xxvii).

—Theodotio κλύων, etc. Mss. codice legitur ΚΑΤΩΝ ut antea observavimus ad librum Nominum ad vocem Luxa, quam quidam interpretati sunt κλύων torquem videlicet damnatorum, vulgo Botam vocatam. Consulta locum et scholia nostra. MARTIAN.

est, colligationem, sive vinculum transtulerunt; **A** Aquila, sicut supra, errorem, interpretatus est; Symmachus in Theodotionis scita concedens [Al. concidens], torquem posuit. Hoc de interpretationis varietate sit dictum. Alioquin sensus sic cum superioribus jungitur: Orietur tibi matutina lux, et sanitates tuæ cito orientur: et præcedet te justitia tua, et gloria Domini coronabit te. Deprecantemque statim exaudiet, et se ostendet esse presentem. Ita dicitur, si ad superiora opera hæc quoque addideris, ut tollas de te obligationem et catenam qua tua anima colligata est. De qua et Petrus loquebatur ad Simonem: *In felle enim amaritudinis, et obligatione iniquitatis video te esse* (Act. viii, 25). Et Paulus dolebat, obligatam cernens idololatriæ Atheniensium civitatem. Funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur (Prov. v). De quibus animæ vinculis et David precabatur in psalmo: *Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce sermo tuo* (Ps. xviii, 15). Difficile reperitur qui his non stringatur catenis. Raro invenitur anima quæ hæc gravissimam torquem non habeat suo collo circumdatam, ad terrena se opera deprimentem, ut nequaquam cælum, sed terram aspiciat. Quod et de Evangelica refertur muliere, quam vinxerat Satanas per annos decem et octo, ut incurvata, cælestia non videret (Luc. xiii). Si ergo, ait, tuleris de medio cordis tui hæc catenam, et istiusmodi vincula dissipaveris, et *αχαιοτητα*, pro qua tres alii interpretes voce consona, *extentum digitorum* transtulerunt: ut non solum malum ipse non cogites, et non facias, sed ne detrahas quidem proximo tuo, et singulos quasi digito notes, et loquaris quod non prodest animæ tuæ, non tua mala, sed aliorum errores considerans: accipies quæ sequens sermo subnectit. Plerique nostrorum *αχαιοτητα*, id est, *ordinationem clericorum*, quæ non solum ad imprecationem vocis, **685** sed ad impositionem impletur manus (ne scilicet, ut in quibusdam risimus; vocis imprecatio clandestina clericos ordinet nescientes), sic intelligunt, ut assumant testimonium Pauli scribentis ad Timotheum: *Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis* (I Tim. v, 22). Non est enim peccatum leve, mittere margaritas ante porcos, et dare sanctum canibus (Math. vii): et ordinationem clericatus, nequaquam sanctis, et in lege Dei doctissimis, sed aseclis suis tribuere, et vilium officiorum ministris: quodque his dedecorosius est, muliercularum precibus. In quo consideranda loquentis in se Christi Apostoli sapientia, qui ut ordinationis periculum demonstraret, junxit tormenta peccantium: *Neque communicaveris peccatis*

alienis. Sicut ergo in ordinationibus malorum, particeps est peccatorum qui tales constituit: sic in ordinatione sanctorum, particeps est eorum justitiæ, qui bonos elegit. Sequitur: *Et verbum mormurationis*, subauditur, *ἐπὶ νεκρῶν*, si abutuleris a te. Verbum autem mormurationis est, quando contra nos loquitur Deus: *Desinat a me mormuratio populi hujus, et non morietur*; nostraque peccata referimus ad Deum, ad excusandas excusationes in peccatis, et dicimus: Corporis me superavit ardor, adolescentiæ incendia vicerunt, a Deo talis creatus sum: paupertas coegit ad furtum. Itaque si non fecerimus ista quæ dicta sunt, et fecerimus ea quæ dicenda sunt, ut esurienti, non sicut supra, demus panem nostrum, sed animam nostram, ut eum in quibuscumque possumus adjuvemus, et non quasi ex tristitia et necessitate, sed ex animo tribuamus, accipientes magis, quam dantes beneficium: *Hilarem enim datorem contigit Deus* (II Cor. ix, 7), ut animam esurientem sive afflictam non refucilemus ex parte, sed saturemus: et doleamus cum dolentibus, lugeamusque cum lugentibus (Rom. xii), tunc orietur in tenebris lux nostra, ille qui dicit: *Ego lux veni in mundum: ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat: sed habeat lucem vitæ* (Joan. xii, 46). Lucerna enim corporis nostri est oculus: si simplex fuerit, totum corpus **686** nostrum erit lucidum. Si autem qui lux esse deberet, versus fuerit in tenebras; tunc omne corpus tenebrorum erit, et dicetur nobis: *Si lux quæ in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ sunt* (Math. vi, 23)! Consideremus quantis virtutibus perveniamus ad lucem Dei, ut tenebræ vertantur in meridiem, dicamusque cum sponsa: *Ubi pascis, ubi cubas, in meridie* (Cant. i, 6)?

(Vers. 11.) *Et requiem dabit tibi Dominus semper, et implebit splendoribus animam tuam, et ossa tua liberabit. Et eris quasi hortus irriguus, et sicut fons aquarum, cujus non deficient aquæ. LXX: Et erit Deus tuus tecum semper: et impleberis sicut desiderat anima tua, et ossa tua pinguescent. Et erunt sicut hortus ebrius: et sicut fons, cui non deficiet aqua.*

B Quod in Alexandrinis exemplaribus in principio hujus capituli additum est: *Et adhuc in te erit lux mea semper; et in fine et ossa tua quasi herba orientur, et pinguescent, et hæreditate possidebunt in generationem et generationes*, in Hebræo non habetur, sed ne in Septuaginta quidem emendatis et veris exemplaribus: unde obelo prænotandum est. *Cum tenebræ*, inquit, *pectoris tui*, orta luce, fuerint dissolutæ, et pro nocte palpabili meridies fuerit exorta, tunc semper habitatorem habebis Deum, qui impleat splendoribus animam tuam. De quibus in psalmo

^a Antea, *et erit*. Hebraice autem *וְיָשָׁב*. Vide subnexam Hieron. expositionem.

^b Quod in Alexandrinis, etc. Manuscriptus codex Alexandrinus, in Putygiottis Londinensibus typis expressus, retinet fere totam hæc pericopen; legit enim post vocem *ὄσσω* ultimam undecimi versiculi, *Et ossa tua quasi herba orientur et pinguescent; et hæreditate possidebunt generationes generationum.*

Ex quo manifestum est unum esse ex Alexandrinis exemplaribus, quorum hoc loco recordatur Hieronymus.

MARTIAN.

^c Estque in eo quidem, quod Alexandrinum dicitur, exemplari, quemadmodum et in Aldino altera hæc versiculi ejus pericope, *καὶ τὰ ὀστά σου ὡς βλάστη ἀναστῆσαι καὶ καρποποιήσουσι γενεὰς γενεῶν*, quam et Cyrillus et Procopius legunt.

legitur: *Tecum principium in die virtutis tuæ, in A splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te (Ps. cix, 4)*. Sive saturarhis cunctis quæ desiderat anima tua, quia et ipse saturasti animam esurientem, et dicere poteris: *Benedic, anima mea, Domino, qui implet in bonis desiderium tuum (Ps. i, 5)*; et ossa tua liberabuntur de interitu et igne perpetuo. Sive impinguescent, ut pristinam crassitudinem recipiant, quæ fame sermonis Domini attenuata fuerant. Quod quidem et juxta litteram de resurrectione eorum quæ casura sunt corporum, intelligere possumus, et de virtutibus animæ, quas significans sanctus loquitur in psalmo, *Omnia ossa mea dicent, Domine, quis similis tibi (Ps. xxxiv, 10)*? De quibus et in Proverbiis scriptum est, *Fama bona impingat ossa (Prov. xv, 30)*. Et quibus præmia promittuntur, *Sanitas erit corpori tuo, et curatio ossibus tuis (Prov. xvi, 24)*. De 697 quibus rursum scriptum est, *Dominus custodit omnia ossa eorum, unum ex his non conteretur (Ps. xxxiii, 21)*. E contrario, qui peccator est, et animæ robur perdidit atque virtutem, plangit, et loquitur: *Dissipata sunt ossa nostra secus infernum (Ps. cxl, 7)*. Neque enim possumus credere quod ossa peccatorum non in inferno sint, sed juxta infernum. Et fama bona impingat ossa (Prov. xv, 30), quæ ad corporis saginam non pertinet. Sequitur: *Eteris, sive erit, id est, aut tu, aut anima tua, sicut hortus irriguus*: de quo scriptum est: *Fons egrediebatur, et irrigabat omnem faciem paradisi (Genes. ii, 6)*, pro quo in Hebraico hortus legitur. Quem fontem non aliium possumus dicere, nisi eum cui dicitur, *Apud te est fons vitæ (Ps. xxxv, 10)*: qui indesinenter rigat Ecclesiam suam, et cunctorum corda credentium.

(Vers. 12.) *Et edificabuntur in te deserta sæculorum: fundamenta generationis et generationis suscitabis: et vocabitur [Vulg. et vocaberis] in te edificator sepium, convertens [Vulg. avertens] semitas in quietem. LXX: Et edificabuntur tibi deserta a sæculo et erunt fundamenta tua sempiterna in generationes^a et generationes: et vocaberis edificator maceriarum, et semitas in medio quiescere facies*. Non solum, inquit, orietur in tenebris lumen tuum, et tenebræ tuæ erant quasi meridies, et dabit tibi Dominus requiem semper, et eris quasi hortus irriguus, et cætera; sed edificabuntur in te quæ longo tempore deserta fuerant; et in multis generationibus permansura

^a Alterum et generationes, quid deest, juxta Græcum archetypum nostri mss. sufficiunt.

^b Minus recte antea, quasi, pro eo quod præferunt mss., qui sit.

^c Locum hunc usque adeo vitiatum, ut ne conjectura quidem restituere auderet el. Montfauconius, pristina certissima que lectioni reddit Ambrosianus cod. antiquior, in quo litteris uncialibus scriptum est ΠΕΡΙΠΑΚΤΗΘΑΙΑΚΟΠΗΘ, quæ in duo verba distinguentes, et una alterave litterula, quæ facile nimis permutari invicem solent, emendantes, legitimus περιπακτής διακοπήθ. Et enim ex vocum istarum significatione ipsa, quæ est, obicem ponens intercisit, pro quibus Symmachus vertit, murum

ædium tuarum fundamenta jacientur: ita ut vel tu ipse volueris ædificator sepium atque maceriarum, vel orietur in te^b qui sit ædificator sepium, et avertat semitas in quietem, sive juxta Septuaginta, *calles in medio faciat quiescere*. Hæc Judæi et amici tantum occidentis litteræ, ad instaurationem referant urbium Palæstinæ. Et vel facta sub Zorobabel et Esra, et Neemia, vel in ultimo tempore futura contendunt: et ad instaurationem Jerusalem et in circuitu civitatum altissima 699 fundamenta facienda, et tam excelsoæmuros ædificandos, ut nullus hostium possit intrare, et omnium in eas inimicorum prohibeatur ingressus. Nos autem sequentes cœpiæ explanationis ordinem, quæ deserta fuerant in Judæis, dicimus ædificari in Ecclesia, non ad breve tempus, sed in perpetuum, et fundamenta illius ex utroque populo, id est, in quibus generationibus suscitanda. Unde dicebat Apostolus: *Quasi sapiens architectus fundamentum posui: alius superædificat: unusquisque autem videat quid superædificat (I Cor. iii, 10)*; et in alio loco: *Dei agricultura, Dei ædificatio sumus; et iterum: Ædificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum (Ephes. ii, 20)*; et vocandam eam, sive eum qui natus est in ea, ædificatorem sepium. De quo in psalmo legitur: *Homo natus est in ea: et ipse fundavit eam Altissimus (Ps. lxxxvi, 5)*. Quæ sepes atque macerias, hoc enim Græco sermone significat περιπακτής, agro et vineis circumdari Scriptura commemorat: *Vineam de Ægypto transtulisti: ejecisti gentes, et plantasti eam; et post paululum: Quare destruxisti maceriam ejus: et vindemiant eam omnes qui transeunt viam (Ps. lxxix, 9 et 13)*? Et in hoc eodem Propheta: *Vinea facta est dilecto; quam palestro sermone describens, intulit: Ædificati turrem, et maceria circumdedi (Eccles. ii, 4)*. Quam qui destruxit, juxta Ecclesiasten, mordehit eum coluber. Quæ ideo circumdata est, ut omnium bestiarum in vineam Dei prohibeatur accessus. Iste est autem coluber tortuosus, qui decepti Evam in paradiso, quæ quia Dei præcepta destruxerat, propterea morsibus ejus patuit, et audivit a Domino: *Tu observabis caput ejus; et ille observabit tibi calcaneum (Genes. iii, 15)*. In eo loco, ubi nos juxta Septuaginta interpretati sumus, ne quid innovare videremur, quia vulgatum est testimonium, et vocaberis edificator

D *sepium, in Hebraico legitur, et vocabitur in te, conca*
 ΠΕΡΕΑΣ ὙΘ ΤΥ quod Aquila interpretatus est:

opponens cadenti: tum ex orationis contextu ac serie, et ad Hebraicum ὙΘ ΤΥ convenientia, denique Hieronymiana juxta sensum expositione, germanitas restitute lectionis liquet. Nec quem moveat ignotum sere Lexicographis vocabulum περιπακτής, cum recte possit ad Græcæ linguæ analogiam a verbo περιπακτώ, quod est, *sepio*, derivari: et constet contentiosum Aquilæ ingenium, ut verbum de verbo redderet, plerumque alia Græcis Auctoribus non usurpata vocabula excogitasse. Cæterum erat ad monstri instar quod divinatione scripsit Erasmus, ac temere in posterioribus editionibus ad hanc usque diem manavit περιπακτίαν χολήθ. Nec minus depravati sunt, quos Montfauconius consuluit mss. vetores li-

περπατήσας διακονῆς, quod nos **699** posuimus A (Exod. xxiv, 3); et sedeamus cum Domino, læsi in via hujus sæculi, super puteum Samaritanæ et conversionem errantiumque salutem sitientes (Joan. iv), ut audiamus Apostolum commonentem, *Stare firmi et immobiles* (I Cor. xv, 58), ne patiamur illud quod Judas passus est proditor, qui perdidit locum ministerii sui, et transgressor effectus est, illiusque semper sententiæ recordemur : *Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris* (Eccles. x, 4). Qui sic quiescit in sabbato, levat inter innocentes manus suas, nec movet pedes, ut suas faciat voluntates : iste celebrat sabbata Domini delicata. Qui sabbatismus, juxta Epistolam quæ ad Hebræos scribitur, repromittitur nobis in cælestibus, et gloria præparatur (Hebr. iv) : ut dum non

(Vers. 13.) *Si averteris a sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo : et vocaveris sabbatum delicatum, et sanctum Domini gloriosum, et glorificaveris eum dum non facit vias tuas, et non invenietur [Vulg. invenitur] voluntas tua, ut loquaris sermonem. LXX : Si averteris in sabbatis pedem tuum : ut non facias voluntates tuas in die sancta. Et vocabis sabbata delicata sancta Domino : non tolles pedem tuum ad opus, neque loqueris verbum ÷ in ira de ore tuo*. Cui supra dixerat : *Nonne hoc est jejunium magis quod elegi, dissolve colligationem impietatis, solve fasciculos deprimentes, et cætera* : etiam nunc præmia repromittit, si facere voluerit quæ sequuntur (Exod. xx) ; ut hic scilicet cohibeat pedem suum in sabbatis, nec faciat voluntates suas, et diem sanctum Domini suis commaculet voluntatibus [Al. voluptatibus]. Lege præceptum est, ne in sabbatis opus servile faciamus, ne accendamus ignem, ut in uno sedeamus loco, ut illa tantum faciamus opera quæ ad animæ salutem pertinent. Quod si juxta litteram accipiamus, penitus impleri non potest. Quis enim potest hoc facere, ut tota die ac nocte sedens in sabbato de uno loco non recedat, immo ne leviter quidem se commoveat; quod si fecerit, transgressor legis sit? Ex uno igitur mandato, quod juxta litteram impossibile est, et cætera cogitur spiritualiter intelligere, ne faciamus servile opus, et perdamus animæ libertatem; qui enim facit peccatum, servus est peccati (Joan. viii) : ne onus portemus in sabbato, quale portabat ille qui dicit : *Iniquitates mee elevatae sunt supra caput meum : quasi onus grave aggravatae sunt super me* (Ps. xxxvii, 5). Ne iniquitas **700** quæ sedet super talentum plumbi, in nobis habeat potestatem : ne nos voluptas corporis et libido succendant (Zach. v) : *Omnes enim adulterantes quasi ctibanus corda eorum* (Osee vii); et diaboli jacula ignita sunt, ut sagittent in obscuro rectos corde (Ps. x). Præcipitur quoque nobis ut arripito nobis aratro, non respiciamus post tergum : ut lectorum altitudinem conscendentes, nequaquam ad tollenda sæculi vestimenta velimus descendere (Luc. ix); sed ut audiamus cum Moysè, *Tu vero hic sta mecum*

B faciamus vias nostras in sabbato, nec invenitur voluntas nostra, ut loquamur sermonem, quo scilicet nec opere, nec sermone peccemus. Alioquin si hæc tantum prohibentur in sabbato, ergo in aliis sex diebus libertas nobis tribuitur delinquendi. Quod si stultum est credere, superest ut sabbatum quod interpretatur *requies*, omni tempore sanctificandum sit a fidelibus, dum non carnis, sed animæ faciunt voluntates. Quodque jungitur, juxta Septuaginta, *in ira ex ore tuo*, in Hebraico non habetur. Ad hoc sabbatum, omni festivitate celebrandum, Salvator nos provocat in Evangelio, dicens : *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vobis dabo requiem* (Matth. xi, 28); hoc enim significat ἀνακούσσω ὑμᾶς, ut scilicet peccatorum onera deponentes, sabbatizemus in Christo, et dicamus : *Statuit supra petram pedes meos* (Ps. xxxix, 3), illudque vitemus quod sanctus pene sustinuisse se dicit, *Mei vero pene moti sunt pedes* (Ps. lxxii, 2).

(Vers. 14.) *Tunc delectaberis super Dominum* [Vulg. Domino]; *et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hereditate Jacob patris tui. Os enim Domini locutum est. LXX : Et eris 701 confidens super Dominum : et elevabit te super bona terræ, et cibabit te hereditate Jacob patris tui. Os enim Domini locutum est.* Postquam vocaveris sabbata delicata, et non moveris in sabbato pedem tuum ad opus servile faciendum, neque verbum locutus fueris, id est, semper tacueris, et impleveris quod præceptum est : *Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum* (Ps. xxxiii, 14) : tunc delectaberis in Domino, et videbis in te esse completum : *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui* (Ps. xxxvi, 4) Sive fiducia habebis in Domino, juxta illud quod scriptum est : *Qui confidit in Domino, beatus est.* Et in Jeremia : *Benedictus homo qui confidit in Domino, et erit Dominus spes ejus* (Jerem. xvii, 7). Et alibi : *Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine* (Ps. cxvii, 8). Et elevabit te Dominus atque sustollet super altitudines ac bona terræ. Terra enim initium, terraque viventium non est deorsum, sed sursum est. Denique ad Lot de Sodoma et Gomorræ valle fugientem dicitur : *In monte salvum te fac*

bri, e quibus vix potuit alterum διακονῆς verbum excedere.

(Genes. xix). Ad quem postquam pervenit, ortus A est ei sol in Sogor. De hac terra dicebat Dominus : *Beati miles, quoniam ipsi possidebunt terram* (Math. v, 4); et multa alia quæ crebro u-urpavimus, quorum illud est : *Honora patrem tuum, et matrem tuam, et eris longævus super terram, quam Dominus Deus tuus dederit tibi* (Exod. xx, 12). Quod juxta litteram penitus stare non potest. Multi enim honorant parentes, et cito moriuntur; et alii parricidæ longo vivunt tempore. Ut autem certius noverimus hanc terram esse in sublimibus, tricesimi sexti psalmi breviter recordemur, in quo scriptum est : *Miles possidebunt terram, et epulabuntur in multitudine pacis*. Post quæ inferitur : *Especta Dominum, et custodi qnas ejus : et elevabit te, ut possidens terram* (Ps. xxxvi, 11) : ^B de qua in alio loco canitur, *Justi possidebunt terram, et habitabunt in sæculum sæculi super eam* (Ibid., 34). Quod et ipsum impossibile est. Si enim terra pertransibit, hæc utique quam incilimus, quomodo in sæculum sæculi justii habitabunt super eam? Ex quo discimus esse terram, quæ in sublimibus sita est. Post quæ inferitur : *Et cibabo, sive, cibabit te Dominus hæreditate Jacob patris tui*. Sicut enim qui fidem **702** habuerit Abraham, appellatur filius Abraham : sic qui supplantat vitia atque peccata, vocatur filius Jacob. Et cujus quis virtutis imitator est, illius appellatur et filius. Bona autem terræ, quæ in excelsis sita est, quibus saturatur filius Jacob, illa accipienda sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt (I Cor. ii). De quibus in Epistola scriptum est ad Hebræos : *Qui enim hæc dicunt, ostendunt quod patriam quærant : et siquidem illam quærerent, de qua egressi erant, habebant tempus ut revertentur ad eam. Nunc autem meliorem desiderant patriam, hoc est, caelostem Jerusalem* (Hebr. xi, 14 et seqq.). Ex quo discimus, mille annorum fabulam, in qua rursus nuptiæ promittuntur, et cibi, et terræ vitæ conversatio, abjiciendam. Si enim in resurrectione neque nubent, neque nuhentur, sed erunt similes Angelorum; quia sunt filii resurrectionis (Math. xxii); et de ventre ac cibi Apostolus loquitur : *Esca ventri, et venter escis : Deus autem et hæc et illam destruet* (I Cor. vi, 13), quomodo rursus in corrupto et spiritali immortalique corpore, carnis pristinæ mortalis atque corruptæ vitia quæremus? Et hæc dicimus, non quo substantiam glorificati corporis denegemus, sed quo opera pristina in his qui Angelorum sunt similes, penitus auferamus. Alioquin et in isto adhuc corpore per jejunia et continentiam, et perpetuam castitatem et charitatem, imitatur virtutes Angelicas, et tamen substantiam corporum non amittimus. Quæ ut omnia futura credamus, sciamus a Deo esse promissa, cujus os locutum est : ut quomodo in manibus opus,

et in pedibus incessum, et in ventre generationem, et in auribus nentisque auditam atque intutum : sic in ore sermonem Dei intelligamus.

(Cap. LIX. — Vers. 1, 2.) *Ecce non est abbreviata manus Domini, ut salvare nequeat : neque aggravata est auris ejus, ut non exaudiat; sed iniquitates vestras diviserunt inter vos et Deum vestrum, et peccata vestra absconderunt faciem ejus a vobis, ne exaudiret. LXX : Numquid non potest manus Domini salvos facere : aut aggravata est auris ejus, ut non exaudiat? Sed peccata vestra separant inter vos et Deum : et propter peccata vestra avertit faciem ejus a vobis, **703** ut non misereatur. Puleram quæ nunc facinrorum esse me dixi : Eris confidens in Domino, et ricabit te ad bona terræ, et cibabit te hæreditate Jacob patris tui, et ante complere. Neque enim abbreviata est manus mea, atque contracta, ut eam ad liberandum populum meum extendere nequeam : aut surdas aures habeo, ut exaudire non possim. Ex quo ostenditur aures Domini, quæ justos audiunt, et non audiunt peccatores, nequaquam esse nostrarum aurium similes, quæ emissam vocem sive justitiæ, sive injustitiæ, æqualiter audiunt; sed peccata, inquit, vestra, quasi quidam in medio murus oppositus, vos et Deum dividunt. Unde et Salvator in passione sua fecit utrumque unum (Ephes. ii), et medium parietem maceræ solvens, inimicitiam in sua carne destruxit, ut quæ paries diviserat peccatorum, Christi sanguis conjungeret. Qui aperuit paradisi januam, quæ multo tempore clausa fuerat (Genes. iii), et ignem gladium suo cruore restinxit, ut audiret latro : *Hodie mecum eris in paradiso* (Luc. xxiii, 43). Quodque sequitur : *Et propter peccata vestra avertit faciem a vobis : ut non audiret, sive ut non miseretur, hoc ostendit, quod fetorem peccatorum et iniquitates eorum ferre non potuerit, sed averterit faciem suam, ne eorum turpitudinem cerneret, et statim percutere cogeretur. Unde peccator Domini vultum videre desiderans, dicit in psalmo : Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem, usquequo avertis faciem tuam a me (Ps. xii, 1)? Et alibi : Ostende faciem tuam, et salvi erimus* (Ps. lxxix, 4).*

(Vers. 3, 4.) *Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, et digiti vestri iniquitate : labia vestra locuta sunt mendacium, et lingua vestra iniquitatem fatur. Non est qui invocet justitiam, neque est qui judicet verè : sed confidunt in nihili [Vulg. nihilo], et loquuntur vanitates. LXX : Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, et digiti vestri peccatis. Labia vestra polluta sunt iniquitate, et lingua vestra injustitiam meditata. Nullus loquitur justa : neque est justum judicium. Confidunt in vanis, et loquuntur vacua, iniquitates atque peccata. Quæ supra generaliter nominavit, nunc exponit in partibus. Et considerandum quod nequaquam eis obiciat idololatriam qua Isaiæ temporibus tene-*

^a Eiusdem vocis *terram* occursum frandi, quod solemne est, antiquis exscriptoribus fuit, ut quæ inter utramque est, pericopen verborum, de qua in alio

loco canitur, *justi possidebunt terram*, fallente oculo prætermitterent. Nos ex veteriori Ambrosian. ms. suffecimus.

bantur. sed *insirum sanguinis, de quo 705 ante A* (iv, 8), statim interficietur: sive ut Septuaginta translatores dixerat: *Justus perit, et non est qui recogitet. Et viri justii tolluntur, et nemo corde intelligit. A facti enim iniquitatis sublati est justus: erit in pace sepultura ejus, tolliturque de medio (Isai. LVII, 1, 2).* Et quamquam ipsi manus non miserint in Dominum Salvatorem, tamen consona impietatis voce clamantes: *Sanguis ejus super nos et super filios nostros (Math. XXVII, 25)*, mortis ejus rei sunt, et habent pollutas manus. De quibus idem Propheta testatur, dicens: *Si levaveritis manus vestras ad me, non exaudiam. Manus vestre sanguine plene sunt (Isai. I, 15).* Labia quoque eorum et lingua loquuntur iniquitatem atque mendacium, ut pro Christo sibi Antichristum repromittant, nec sit ullus in populo qui invocet justitiam, et judicet veritatem, sive ut in Hebræo habetur. *šlam*, quod scilicet credat in Christo; sed confidunt in nihili, et loquuntur vanitates. Unde Apostolus præcipit, ne attendamus Judaicæ fabulas, et mandata hominum aversantium se a veritate (Tit. 1). Vere enim confidunt in nihili, et sequuntur vanitates, in quo impletur Domini vaticinium: *Ego rexi in nomine Patris mei, et non suscepistis me: si alius venerit in nomine suo, illum suscipietis (Joan. V, 43).*

(Vers. 5, 6.) *Conceperunt laborem, et pepererunt iniquitatem: et ova aspidum ruperunt, et telas araneæ texerunt. Qui comederit de ovis eorum, morietur: et quod confotum est, erumpet in regulum. Tela eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis. LXX: Quia parturimus dolorem, et generant iniquitatem. Ova aspidum fregerunt: et telas araneæ texerunt. Et qui de ovis eorum comederit voluerit, frangens reperiet putridum, et in ipso regulum: tela eorum non erit in vestimentum, nec operientur operibus suis. Qui Antichristi præstolantur adventum, nec possunt dicere: A timore tuo, Domine, concepimus, et parturivimus et peperimus, spiritum salutis tuæ fecimus super terram (Isai. XXVI, 18), recte concipiunt dolorem, et parturiant iniquitatem: ut quem multo labore perquirunt, in iniquitate suscipiant; de quorum scriptum est patre: *Concepit dolorem, et peperit iniquitatem (Ps. VII, 15).* Isti frangunt atque dirumpunt ova aspidum, ut earum venena in sua mente suscipiant, quibus in Evangelio dicitur: *Serpentes, gemina viperarum (Math. III, 7).* Pulchreque ova posuit aspidum atque serpentum, quæ ova prius generare dicuntur. **705** Et quia non solum malitiæ venena in cordibus suis retinent, sed in lege Domini die ac nocte meditantur, miles fabulas mussitantes, propterea dicitur: *Et telas araneæ texunt: quibus muscas et cæcices et parva capiunt animalia; ad quas cum forte quid venerit, quasi per aerem vacuum transvolat. Qui comederit, inquit, de ovis eorum, morietur, hoc est, qui consiliis eorum acquieverit, quomodo Abel acquievit Cain dicenti, *Transeamus in campum (Genes.***

^a Victor., *perit, et nemo suscipit corda. Et viri justii tolluntur, et nemo intelligit... et mox ablata est de medio: ex superiori cap. 5.*

^b Duo Ambrosiani, *teant, juxta Græcum dicitur.*

Qui voluerit de ovis eorum comedere, conterens inveniet putridum, et in ipso regulum. Qui enim prima fronte deceptus, ova putaverit gallinarum et aliarum volucrum, quarum esus innoxius est: si frugerit antequam comedat, statim putorem teterrimum fetoremque cognoscat, et quod confotum est, inveniet regulum. Sive juxta Symmachum et Theodotionem, *aspidem.* Aquila autem *viperam* posuit; pro qua in Hebræo legitur *שָׂרָפָה* (רָשָׁף). Qui igitur audiens traditiones Judaicas, ad escas se mille annorum voluerit præparare, et repromissionum deliciis irretitus, manum ad ovum extendere: si antequam comedat, hoc est verbis mortiferis acquiescat, voluerit prius considerare quod dicitur, et singulos sermones discutere, eorumque tractare rationem, statim in ipsis reperiet [*Al. reperit*] Antichristum præparari. Ergo juxta Hebraicum, qui comederit de ovis eorum, morietur. Qui autem, juxta Septuaginta, frangere ante voluerit, et diligentius intueri ac videre quid latet, reperiet fetorem teterrimum, et principem omnium serpentem diabolum, in eorum latitare traditionibus. Et quia supra dixerat: *Telas araneæ texunt*, exponit quod telarum istarum textura non proficiat. Labor, inquit, eorum omnisque doctrina non Christi efficit vestimentum, nec pallium quo nuditas animæ protegatur, sed casso labore desudant, dicente hoc eodem Propheta: *Populus hic labiis me honorat; cor vero eorum longe est a me. Frustra autem me colunt, docentes doctrinas et præcepta hominum (Isai. XXIX, 13):* quæ sequentes, negligunt legem Dei. Et ut sciamus in tela opera demonstrari, intulit: *Neque operientur operibus suis.* Quidam locum **706** istum sic edisserunt: *Ova aspidum sciderunt, sive ruperunt, id est, mordentes Prophetarum reliquere sermones omnes, et blanda sibi pseudoprophetarum eloquia texerunt: de quibus qui comederit, a serpente ferietur; et intelliget nihil sibi verba profuisse mendacii.*

(Vers. 7, 8.) *Opera eorum opera inutilia: et opus iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad malum currunt: et festinant ut effundant sanguinem innocentem. Cogitationes eorum, cogitationes inutiles: vestitus et conritio in vitis eorum. Viam pacis nescierunt: et non est judicium in gressibus eorum. Semitæ eorum incurvatæ sunt eis: omnis qui calcet in eis, ignorat pacem. LXX: Opera enim eorum opera iniquitatis: et pedes eorum ad mortem currunt. Veloces ad effundendum sanguinem innoxium: et cogitationes eorum, cogitationes stultorum. Conritio et miseria in vitis eorum: et viam pacis non cognoverunt: et non est judicium in vitis eorum. Semitæ enim eorum perversæ, quas transcurrunt, et nesciunt pacem. Ideo non operiuntur [*Al. operientur*] operibus suis, quia opera eorum opera iniquitatis sunt, quæ Apostolus infructuosa cognos-*

^a *Idem, ad cibum extendere.*

^d Unus Ambrosian., *et blanda ac adulteris Pseudoprophetarum eloquia sumperunt, de quibus, etc.*

minat, id est fructus non habeat (*Ephes. v.*). Et po-
da. eorum currunt ad malum, et festinant ad effu-
dendum sanguinem innoxium (*Prov. 1.*). Hanc enim
et in Prophetarum occisione habuerunt consuetudi-
nem. Ad quos Stephanus loquebatur: *Quem enim
Prophetarum non sunt persecuti patres vestri (Act. vii,
52)? Et Dominus in Evangelio: Jerusalem, Jerusa-
lem que occidis Prophetas, et lapidas eos, qui ad te
misi sunt (Matth. xxiii, 37); et iterum: Veniet super
vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram:
a sanguine Abel iusti usque ad sanguinem Zacharie filii
Barachie, quem occidistis inter Templum et altare
(Ibid., 35).* Unde et supra ad eos dicitur: *Manus
enim vestras pollutas sunt sanguine: et lingua vestra lo-
quitur iniquitatem (Isai. 1, 15).* Et per hanc medita-
tionem crudelitatis atque blasphemie, ad necem Do-
mini pervenerunt. Quomodo et Judas per avaritie
viam venit ad homicidium, immo sacrilegium avari-
tie copulatum. Quodque sequitur: *Cogitationes eorum
cogitationes stultorum: contritio et infelicitas in viis
eorum, et viam pacis non cognoverunt.* Et supra: *Ve-
loces pedes eorum ad effundendum sanguinem,* Aposto-
lus posuit ad Romanos (*Cap. iii*): **707** quod multi
ignorantes, de tertio decimo psalmo sumpsum putant,
qui verus in editione Vulgata additi sunt, et in He-
braico non habentur. De quo plenius in exordio hu-
jus voluminis diximus. Recte autem viam pacis igno-
raverant, qui auctorem ejus suscipere noluerunt.
Ipse est enim pax nostra, qui loquitur ad Aposto-
los: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis
(Joan. xiv, 27).* Et ad Jerusalem: *Si scires que ad pa-
cem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumda-
bunt te inimici tui vallo, et obsidebunt te, et filios tuos
allident ad terram (Luc. xix, 42, 43).* Qui autem pa-
cem non susceperunt, consequenter nec iudicium ha-
beant in viis suis. Illum de quo supra dictum est: *Ecce
puer meus quem elegi, dilectus meus quem dilexit anima
mea, iudicium gentibus profert (Isai. xlii, 1).* Se-
quitur: *Viam eorum pervertas,* non natura, sed propria
voluntate. Quidquid enim pervertitur atque curva-
tur, de recto torquetur in pravum. Omnis doctrina
Phariseorum subversio veritatis est, per quam qui
ambulaverit, non solum non invenit pacem; sed nec
cognoscit quidem eam, ut sciat quid querere debeat.

(Vers. 9 seqq.) *Propter hoc elongatum est iudicium
a nobis: et non apprehendet nos iustitia. Expectavimus
lucem, et ecce tenebræ: splendorem, et in tenebris am-
bulavimus. Palpavimus sicut cæci parietem: et quasi
absque oculis attraximus: impegimus meridie, quasi
in tenebris: in caligosis [Vulg. caliginosis] quasi mor-
tui. Rugiemus quasi ursi omnes: et quasi columbæ
meditantes gememus. Expectavimus iudicium, et non
erit [Vulg. est]: salutem, et elongata est a nobis. LXX:
Propterea recessit iudicium ab eis: et non apprehen-
dit eos iustitia. Cum expectarent lucem, factæ sunt eis
tenebræ. Præstolantes eam in tenebris ambulabunt:
palpabunt sicut cæci parietem: et quasi non habentes*

*oculos attraxerunt. Cadent in meridie, quasi in nocte
media: quasi morientes gement: quasi ursus, et quasi
columba pariter ambulabunt. Expectavimus iudicium,
et non est: salus longe recessit a nobis.* Post accusa-
tionem populi Judæorum, ex persona eorum Propheta
respondit, quid loqui debeant penitentes, si tamen
velint post vulnera recipere sanitatem. Mirorque cur
Septuaginta, quasi Propheta de eis loquatur, et non
ipsi ad Prophetæ verba respondeant, orationem
texerint, eam in consequentibus veritate superati,
hoc idem fecerint, dicentes: **708** *Expectavimus
iudicium, et non est: salus longe recessit a nobis. Mul-
ta enim iniquitas nostra in conspectu tuo; et peccata
nostra restiterunt nobis, et cætera.* In præsentem igitur
tempore universa complentur. Elongatum est iudi-
cium a Judæis, quod gentibus nuntiatum est. Et non
apprehendet eos iustitia, quæ a nationibus compre-
hensa est. Expectaverunt lucem, dicentes: *Emitte
lucem tuam et veritatem tuam (Ps. xlii, 5),* quæ eis
per Prophetas fuerat repromissa, et erroris tenebris
occupati sunt. Sustinebant splendorem; et ambula-
verunt in tenebris. Ita Scripturas sanctas, quasi cæci
palpantes parietem, verba tantum in eis et folia,
non sensum fructumque querentes, qui tenetur in
litteris. Denique jungit et dicit: *Impegimus, sive ca-
demus meridie, quasi in tenebris: in caligosis [Al. cali-
ginosis], quasi mortui.* In toto enim orbe, sole iustitiæ
splendore rutilante, illi morantur in tenebris, vide-
licet ut peccato mortui. *Rugiemus, ait, quasi ursi om-
nes, et quasi columbæ meditantes gememus;* al et
crudeles sint pariter et miseri: feri et immanes ad
humiles atque subjectos: pavidi atque trepidantes
ad eos qui fortiores sunt, quos quasi accipitres per-
horrescunt. Legimus et in alio loco: *Quasi ursæ ra-
ptis catulis.* Et in Daniele, regnum cruentum in quo
sunt tres ordines dentium, ursæ ferocissimæ compa-
ratum (*II Reg. xvii, 8; Dan. vii.*). *Et quasi columbæ
meditantes gememus,* absque sensu et intelligentia
Scripturarum, tantum verba meditates, quæ decan-
tant memoriter. Sed quomodo columbæ, de quibus
scriptum est: *Ephraim quasi columba non habet
sensum (Osee vii, 11);* et quomodo in Evangelio con-
tra serpentem malitiam, simplicitas ponitur colu-
barum (*Matth. x*): sic in præsentem loco, simplicitas
absque prudentia, quæ vicina stultitiæ est, in sola
verborum meditatione monstratur. Expectabunt
iudicium, et non erit: salutem, subauditur, ex-
spectabunt, et non erit, quia longe migravit ad gen-
tes. In quo notandum, quod omnia futuro dicantur
tempore, ut quod nunc Judæi sustinent, indicetur.

(Vers. 12 seqq.) *Multiplicatæ sunt iniquitates no-
stræ coram te, et peccata nostra responderunt nobis:
quia scelera nostra nobiscum, et iniquitates nostras co-
gnovimus. Peccare et mentiri contra Dominum: et
aversi sumus, ne iremur post tergum Domini nostri, ut
loqueremur 708 calumniam, et transgressionem con-
cepimus, et locuti sumus de corde verba mendacii. Et*

^a Hinc colligit Victor legendum uti fecit in textu superiori: *Expectabimus pro Expectavimus.* Hebraico תַּרְבָּא.

conversum est retrorsum iudicium, et iustitia longe a stetit, quia corrui in platea veritas, et æquitas non potuit ingredi. Et facta est veritas in oblivionem, et qui recessit a malo, prædæ patuit. LXX: Multa enim iniquitas nostra in conspectu tuo, et peccata nostra restiterunt nobis. Iniquitates enim nostræ in nobis sunt, et iniustitias nostras cognovimus. Impie egimus, et mentiti sumus, et recessimus a Deo nostro. Locuti sumus iniqua, et inobedientes fuimus. Parturivimus et meditati sumus de cordibus nostris verba iniqua. Et recessimus a iudicio, et iustitia longe stetit, quia consumpta est in vis eorum veritas, et per rectum iter transire non poterant. Et veritas sublata est: et translata est mentem ut non intelligerent. Reddit causas quare rugierint quasi ursi, et meditati sunt ut columbæ; expectaverint iudicium quod non erat, salutem quæ transivi ad gentes: quia multiplicata sunt, dicentes, iniquitates nostræ in conspectu tuo: a quibus multo tempore averteras faciem, ne eas cerneres, ne ferires. Et peccata nostra responderunt nobis, ut reciperemus quod meruimus. Et scelera nostra nobiscum sunt: iniquitatesque cognovimus, quas multo tempore perpetrantes putabamus esse iustitiam. Quæ sunt autem iniquitates? Peccare et mentiri contra Deum: sive ut juxta Hebraicum, Aquila transtulit, negare Deum: quod ad Salvatorem refertur. Et reliquimus, iniqui, Deum nostrum dicentes: Scimus quod Moysi locutus sit Deus: hunc autem necimus, unde sit (Joan. ix, 29), ut loqueremur calumniam, Hic si ex Deo esset, non solteret sabbatum (Ibid., 16). Et: In Beelzebub principe demoniorum ejecit demonia (Luc. x, 15). Et transgressionem, quæ significantius Græce dicitur ἀνομία, cum aliquis negat Deum et prævaricationis arguitur. Cocepimus et locuti sumus de corde verba mendacii, contemnentem legem Dei, et sequentes traditiones hominum: quas illi διωρησάριος vocant, et quas in nostro corde simulavimus: Et conversum est retrorsum iudicium, et iustitia longe stetit. Quæ enim pars iustitiæ et iniquitati? qui consensus Christi et Belial? Stetit iustitia in gentibus, et recessit a nobis, quia corrui in platea veritas. Lata enim et spatiosa via quæ ducit ad mortem (Math. vii): quia angustam **710** viam, in qua veritas commoratur, intrare volebant. Et facta est veritas in oblivionem, de qua scriptum est: Veritas de terra orta est, et iustitia de caelo prospexit (Ps. lxxxiv, 12). In quo animadvertendum quod crebro veritas nominata sit, ut Christi persona monstraretur, quam deserentes, secuti sunt mendacium. Et qui recessit a malo, prædæ patuit. Quod quamquam videatur obscurum, sic edisseri potest: nobis mendacium de nostro corde fingentibus et deserentibus legem Dei, iustitia longe stetit, et veritas corrui in plateis, et æquitas ad nos intrare non potuit, et Filius Dei, qui est veritas, factus est in oblivionem: in tantum ut quicumque a traditionibus Judæorum cupierit recedere, statim pateret insidiis et persecutionibus: ita ut cæcum a nativitate, qui oculos recuperat, expulerint de synagoga (Joan. ix). Et post resurrectionem Domini Sal-

valoris, omnes, qui in eo credebant, persecuti sunt atque nudaverint: quibus de toto orbe gentium Ecclesie ministeria dirigebant, quæ per manus Apostolorum distribuèrent.

(Vers. 16, 17.) Et vidit Dominus, et malum apparuit in oculis ejus: quia non est iudicium, et vidit quia non est vir, et aporiatum est, quia non est qui occurrat. Et salvabit [Vulg. salvavit] sibi brachium suum: et iustitia ejus ipsa confirmavit eum. Indutus est iustitia ut lorica, et galeam [Vulg. galeam] salutis in capite ejus. Indutus est vestimentis ultionis, et opertus est quasi pallio zeli. Sicut ad vindictam quasi ad retributionem indignationis hostibus suis, et vicissitudinem inimicis suis, jusulis vicem reddet. LXX: Vidit Dominus, et non placuit ei: quoniam non erat iudicium. Et vidit, et non erat vir. Et consideravi, et non erat qui defenderet. Et ultus est eos brachio suo, et misericordia sustinuit. Et indutus est iustitiam quasi lorica, et posuit galeam salutis in capite. Et circumdatus est vestimento vindictæ, et pallio, quasi retribuens ultionem opprobrii adversariis. Hucusque ex persona populi propheticus sermo contextus est: nunc propheta ex sua persona loquitur. Illis ista dicentibus, vidit Dominus quod penitentiam ore jactarent, et corde non agerent, et non placuit ei. Quæsit enim in eis iudicii veritatem, quod ad gentes translatum fuerat, et non reperit. Desideravit aliquem justum virum, qui sibi irato possit occurrere, et non invenit; **711** qui et supra dixerat: Veni, et non erat vir: vocari, et non erat qui audiret (Isai. l, 1). Et quia illis in scelere permanentibus, ne unus quidem justus inventus est: sed omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: et non est qui faciat bonum, non est usque ad unum (Psal. 13), brachio suo atque iustitia, sive misericordia confirmavit eum, ut qui voluerint ab errore converti, non suo merito, sed Dei clementia conserventur. Denique indutus est iustitiæ lorica, et galea salutis, et vestibus ultionis, et zeli pallio circumdatus: sicque armatus processit ad bellum, ut redderet ultionem inimicis suis: haud dubium quin Judæos significet, perseverantes in blasphemis: et vicissitudinem hostibus suis, quando eos Romanus cinxit exercitus. Quibus vincens, Dominus pugnasse monstratur. Hoc testimonio usus est Paulus scribens ad Ephesios: et volens nos indigni armatura Christi, quo possimus ignitis diaboli jaculis resistere (Eph. vi). Quodque in Septuaginta Interpretibus non habetur: Insulis vicem reddet, urbes Judææ significat, quas Romanus vastavit exercitus. Nam et supra (Cap. xx) habitatoribus insulæ, id est, Jerusalem Dominus loquitur per Prophetam.

(Vers. 19, 20.) Et timebunt qui ab Occidente nomen Domini, et qui ab ortu solis, gloriam ejus: cum venerit quasi fluvius violentus, quem spiritus Domini cogit: et venerit Sion redemptor, et eis qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit Dominus. Hoc sædus meum cum eis, dicit Dominus: Spiritus meus qui est in te, et verba mea quæ possi in ore tuo, non recedent de ore

tuo, et de ore seminis ^a seminis tui, dicit Dominus : **A** modo et usque in sempiternum. LXX : Et timbunt qui ab Occidente nomen Domini, et qui ab ortu solis, nomen inclytum. Veniet enim quasi fluvius violentus ira Domini, ^b veniet enim cum furore, et veniet de Sion qui liberet. Et avertet impietates a Jacob, et hoc erit eis a me testamentum, dicit Dominus. Spiritus meus qui est in te, et verba mea quae dedi in ore tuo, non deficient de ore tuo, et ex ore seminis tui, ait Dominus ex nunc et in aeternum. Postquam Dominus lorica justitiae, et galea salutis, et vestibus ultionis, zeliq; pallio fuerit indutus ad pugnam, et venerit ad certamen atque **712** vindictam, ut retribuatur hostibus, et reddat inimicis suis, et insulas eorum, id est, urbes viculosque subvertat, tunc alienigenae qui de Occidente et Oriente venturi sunt, ut requiescant in sinu Abraham (Math. viii), de quibus et supra (Ad cap. xlii, 12) dictum est : *Ecce isti de longinquant, alii de Occidente, et alii ab Aquilone, et alii de terra Persarum, timebunt Dominum, eo timore qui est initium sapientiam (Eccli. 1). De quo in multis locis legimus, ex quibus pauca ponamus : Beatus vir qui timet Dominum (Psal. cxi, 4). Et : Non est inopia timentibus eum (Psal. xxxiii, 40). Et : Timor Domini disciplina ei sapientia (Prov. xv, 33). Et : Venite, filii, audite me : timorem Domini docebo vos (Psal. xxxiii, 12). Et : Beatus homo qui timet Dominum (Psal. cxvii, 4). Et : Timor Domini addit dies (Prov. x, 27). Quod autem repulso Israel, gentium turba succedat, Malachias propheta plenius docet, in quo dicitur ad Judaeos : Non est voluntas mea in vobis, dicit Dominus Omnipotens. Et hostiam non suscipiam de manibus vestris (Malach. 1, 10, 11). Rursumque de multitudine nationum : Ab ortu enim solis usque ad occasum, glorificatum est nomen meum in gentibus. Hujus beatitudinis ille auctor est, qui veniet quasi fluvius violentus, quem spiritus Domini cogit. Sive ut Aquila transtulit, quasi flumen angustum, spiritus Domini signaculum-ejus. Aut Theodotio, quasi fluvius oppugnans, spiritus Domini signatus est. In eo ergo testimonii hujus, quod LXX transtulerunt, quasi fluvius violentus, ira Domini veniet cum furore, pars ultima in Hebraico non habetur. Neque enim in repromissionibus Dei, ira furorque ponendus est : cum in caeteris quae sequuntur, beatitudo sit futurorum, et conminatio poenae peccantium. Juxta Aquilam autem et Theodotionem, spiritus Domini qui signatus in Christo est, illud confirmat exemplum, quod in Joanne Evangelista legitur : *Hunc enim Deus signavit Pater (Joan. vi, 27) ; de quo ante jam dictum est : Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescat super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, et replevit eum spiritus timoris**

Domini (Isai. xi, 1 seqq.) Unde et nos dicimus : *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Psal. iv, 7).* Et in Ezechiele, virorum gentium **713** frontes $\tau\eta\alpha\nu$, litterae Hebraicae, quae apud eos ultima est, impressione signantur (Ezech. ix). Sin autem scire volumus, quomodo Spiritus sanctus fluvius violentus sit, Apostolorum acta relegamus, in quibus scriptum est : *Cum autem congregati essent pariter, factus est subito de caelo sonus quasi spiritus violentus, et implevit universam domum ubi erant sedentes. Apparueruntque eis linguae dispersae sicut ignis : et sedit super singulos eorum. Repletique sunt omnes Spiritu sancto (Act. ii, 2, 3).* Sequitur : *Veniet redemptor Sion : et eorum qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit Dominus.* Pro quo Septuaginta transtulerunt : *Veniet ex Sion qui liberet : et avertat impietates a Jacob.* Si ergo de Sion veniet, qui avertat impietates a Jacob, hoc intelligimus, quod homo natus sit in Sion, et fundaverit eam Altissimus, qui avertit scelera Jacob. Sin autem *veniet Sion redemptor, et his qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit Dominus,* hic sensus est : Veniet Christus qui redimet Sion sanguine suo. Sive juxta Hebraicam proprietatem, qui propinquus est Sion, et de Israel stirpe generatus sit, hoc enim קָרְיָא , id est, ἀγαστρος sonat. Ac ne putemus omnem redimi Sion et eam de sceleribus liberari, quae Domini sanguine cruenta [Ad. cruentata] est, significanter adjunxit : *his qui redeunt ab iniquitate, si voluerint agere poenitentiam, in quibus oratio Domini compleatur : Pater, ignosce eis, quod enim faciunt, nesciunt (Luc. xxiii, 34).* Eorum igitur in Sion redemptio est : et propinquus, qui cum accepertit ex Jacob, et illis pulsetur dicens : *Hoc foedus meum cum eis, sive pactum, ut omnes alii transtulerunt, aut testamentum, ut posuere Septuaginta. Quod sit autem foedus, pactum, et testamentum, sequens versus ostendit : Spiritus, inquit, meus qui est in te, et verba mea, quae posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et de ore seminis tui, amodo et usque in sempiternum.* Quod vel ad Isaiam dicitur, ut mihi videtur, vel ad Dominum, ut plerique aestimant. Igitur ad Isaiam sic ordo connectitur : *Hoc est pactum Evangelii sempiternum, ut spiritus meus qui est in te, et verba mea quae posui in ore tuo, per quae ventura praedico, **714** non de tuo ore discedant, nec de filiorum tuorum ac nepotum, et seminis tui, ut omnis per seriem generatio demonstraretur : quod scilicet gratia Prophetarum in ^b Apostolis veniat, et per eos qui de Israel per Apostolos credituri sunt. Quod autem infert : *Amodo et usque in sempiternum, illi ^c testimonio congruit : Caelum et terra transibunt : verba autem mea non praeteribunt (Math. xxiv, 35).* Nunc lucum diligenter Paulus edisserens, scribit ad Ro-*

^a Ambrosiani codd. hic atque inferius constanter vocem *seminis* semel tantum habent, ipso tamen Hebraeo archetypo rennente. Victorius, *de ore tuo et de ore seminis tui, et de ore seminis seminis tui* juxta Hebraicum, et ad S. Patris commentarium reflexit,

cui lectioni et Lovanienses emendatores calculum addunt.

^b Restituit Victor. *in Apostolos veniat, et in eos qui de Israel, etc.*

^c Antea deerat vox *testimonio*.

manos, quod non sit distinctio Julæi et Græci, sed ipse Dominus omnium; dives in omnibus qui invocant illum (Rom. xi); et quod non sic crediderint gentes, ut Israel penitus pelleretur. *Nam et ego, ait, Israhelites sum ex stirpe Abraham, de tribu Benjamin. Non repulit Deus pl. bem suam quam præcivit* (II Cor. xxi). Et post paululum, cum Eile posuisset exemplum, querentis ad Dominum quod solus esset relictus, et audieratis ab eo quod reliquisset sibi Dominus septem millia virorum, qui non curvassent genua ante Baal (I Reg. xii), intulit: *Sic igitur et in hoc tempore reliquit secundum electionem gratiæ salvas factæ sunt. Si autem gratiæ, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia. Quid ergo est? quod querebat Israel, hoc est consecutus: electio autem consecuta est: cæteri vero excæcati sunt. Qui si non permanserint in incredulitate, inserentur. Potens*

est enim, inquit, Deus, iterum inserere illos (Rom. xi, 5 et seqq.), non contra naturam ex oëastro, sicut gentium inserta est multitudo; sed secundum naturam in bonam, id est, in suam olivam. Et ad extremum posuit, ut ad præsens capitulum perveniret: *Nolo enim vos ignorare fructus mysterium hoc, ut non sipsis apud vos melipsius sapientes. Quia cæcitas ex parte Israel contigit, donec pleniudo gentium subintraret: et sic omnis Israel salvus feret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui liberet, et avertet impietates a Jacob, et hoc illis in me testamentum, cum abstrulero pecuata eorum* (Rom. xi, 25 et seqq.). Hæc idcirco latius prosecuti sumus, ut quidquid repositionum et legimus, et dicturi sumus, ad Sion et ad Jerusalem, non generaliter ad omnes Julæos, sed specialiter ad eos dici intelligamus, qui in Apostolis et per Apostolos electi sunt ex Israel.

^a Unus Ambrosian., *avertet captivitates a Jacob: Græce tamen est ἀπεστράξει.*

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

715-716 Quanta mysteria septimus post decimum numerus, ad quem nunc Explanationum in Isaiam pervenit liber, in Scripturis sanctis contineat, velle, virgo Christi Eustochium brevi sermone præcurrere. Sed quia non possum omnia in omnibus locis dicere, hoc strictim admoneo, quod psalmus, qui hujus numeri titulo prænotatur, sit pueri Domini David, et cecinerit verba Cantici, in die qua eripuit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum et de manu Saul, et dixerit: *Diligam te, Domine, fortitudo mea*, et reliqua. Puer autem Domini ille est, cui Pater loquitur in Isai: *Magnum tibi est rocuri puerum meum* (Isai. xlii). Et in alio loco: *Ecce puer meus quem elegi, et dilectus meus in quo complacuit sibi* [M. mihi] *anima mea* (Isai. xlii, 2). Iste puer qui interpretatur, *fortis man*, in die qua liberavit eum Dominus de manu Saul; qui in lingua nostra, *expetitum*, vel *infernum* sonat, et ab omnibus inimicis suis, qui clamaverunt contra eum: *Crucifige, crucifige talem* (Luc. xxiii), quando ad Patrem victor ascendit fulvis vestibibus de Bora, inter cætera triumphantis locutus est verba: *Eripe me de contradictionibus populi: constituas me in caput gentium. Populus quem non cognovi, servivit mihi: in auditu auris obediit mihi* (Ps. xlvii, 44, 45). Hursumque de populo Judæorum: *Fili alieni mentiti sunt mihi: filii alieni inveteraverunt, et claudicaverunt a senitis suis* (Ibid.,

46); quibus et Elias dixerat: *Usquequo claudicatis utroque pede* (III Reg. xviii, 21)? Denique quod difficile in aliis reperitur, hic psalmus ^a tam in Samuelis, quam in Dierum historia continetur (II Reg. xxii). Qui de uno numero ad heptomadem per incrementa proficiens, venit ad vicesimum octavum psalmum, qui et ipse inscribitur David, in consummationem tabernaculi, quando Angelis imperatur: *Afferte Domino filii Dei: offerite Domino filios arietum*. Et omnia baptismi salutaris et Ecclesie mysteria concinnantur: *Vox Domini super aquas: Deus majestatis intonuit: Dominus super aquas multas, vox Domini in virtute* (Ps. xxviii, 1): Et post paululum: *Vox Domini præparantis cervos, et revelavit condensa, et in Templo ejus omnes dicent gloriam* (Ibid., 3, 10). Atque ut multitudinem credentium demonstraret, intulit: *Dominus diluvium inhabitare fecit: et sedebit Dominus rex in æternum*. Hursumque ^c octavo addito sacramenti, tricesimum sextum psalmum efficit litteratum, cujus principium est: *Noli exultari in malignantibus, neque zelaveris facientes iniquitatem*. Cujus expositio, non præfationis, sed proprii voluminis est. Et ne multa nunc replicemus, usque ad quintum decimum numerum per augmenta succrescens, in quo psalmi graduum sunt, et ^d vas electionis apud Petrum Hierosolymis commoratur, ^e centesimum vicesimum efficit numerum, qui primi in Christum

mentum.

^d Vas electionis, etc. De hoc numero decimo quinto, et centesimo vicesimo eadem scribentur ad Paulinum. Vide epistolam cujus initium est: *Frater Ambrosius, etc.* Porro Martianus contra fidem omnium mensuræ mutata contextum superiorem stellula notatum, ne dicimus in te minima hallucinatum Hieronymum. MARTIAN.

^e Confer epistolam in nostra recensione 53, ubi de numerorum quinti, et centesimi vicesimi loquitur.

^a Legit Victorius, hic psalmus etiam in Samuelis, seu Regum historia continetur; ad quam ascendendam intentionem, quæ nullius quod sciam ms. codicis suffragio nititur, ita argumentatur. Loquitur, inquit, de psalm. xlvii: *Diligam te, Domine, fortitudo mea*. Falsum vero sit hunc psalmum in Dierum historia reperiri, quippe cum in ea psalmus tantum civ: *Constituentur Domino, et invocare nomen ejus*, inveniat in Paral. 16; psalmus autem xvii habeatur in Reg. ii, 22.

^b Idem, *revelabit*, et mox, *inhabitare facit* pro fecit.

^c Ambrosianus recentior, *Octavæ additum sacra-*

fuere credentes et eam Apostolis concaculum fidei A
conscenderunt (Act. v): descenditque super eos Spi-
ritus sanctus (Galat. 3). Postque usque ad septimum
decimum numerum ordine gradiens, et Evangelicam
possidens dignitatem, præcipiente Domino de dextris
partibus, centum quinquaginta tres pisces magnos
capit, et in Ecclesia collocat (Joan. xxi). Cui et nunc
Isaias propheta loquitur.

(Cap. LX. — Vers. 4 seqq.) **717** Surge, illumi-
nare: quia venit lumen tuum, et gloria Domini super
te orta est. Quia ecce tenebræ operient terram, et caligo
populos: super te autem orietur Dominus, et gloria
ejus in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine
tuo, et reges in splendore ortus tui. **LXX:** Illuminare,
illuminare — Jerusalem, venit enim lumen tuum, et
gloria Domini super te orta est. Ecce tenebræ operient
terram; et caligo super gentes. Super te autem appa-
rebit Dominus, et gloria illius in te videbitur. Et am-
bulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore
tuo. Quid nobis videtur quæ iustitiam Super et
Jerusalem, et cunctis quæ ei prophetali vaticinio
promittuntur, in fine superioris libri plenius dixi-
mus, ubi interpretati sumus, quid significaret ille
versiculus: Veniet Sion redemptor, et his qui redeunt
ab iniquitate in Jacob. Nunc breviter perstringendum
est, quid plurimi de hoc loco sentiant, ut errore
perspecto, facilius possimus suscipere veritatem.
Judæi et nostri semijudæi, qui auream atque gemma-
tam de celo expectant Jerusalem, hæc in mille an-
norum regno futura contendunt, quando omnes gentes
servituras sunt Israel, et cameli Madian et Ephra-
de Saba venientes, aurum deferent et thus, et om-
nes oves Cedar congregantur, arietesque Nabajoth
veniant, ut immolentur super altare Templi, quod
fuerit exstructam. De insulis quoque, et maxime na-
vibus Tharsis, volare filias illius ut columbas, auri
et argenti divitias conferentes: et ædificari muros
Jerusalem ab alienigenis, quibus præsent reges gen-
tium, semperque apertas fore portas civitatis, ut
diebus ac noctibus divitiarum Jerusalem et victimarum
deferantur. Et omnia quæ deserta sunt cyparisso,
et pine, et cedro secis in Libano, construenda:
præcipue Templum Domini, in quo sit lætitia sem-
piterna: ita ut sugat lac nationum, et regum divi-
tias comedat, tantamque abundantiam rerum om-
nium fore, ut pro ære, aurum habeant, pro ferro
argentum, pro lignis, **718** æs, pro lapidibus, fer-
ram. Principes quoque illius æterna pace fruitorios,
et episcopos præfaturos populis in justitia, sed et
portas futuras anaglyphas. Et quod his majus est,
pro sole et luna, ipsam Dominum æterna luce ful-
surum: et pro uno homine habituram eam mille
fortissimos viros, et pro parvulis, gentes robustissi-
mas possessuram. Hæc illi dicunt, qui terrenas de-
siderant voluptates, et uxorum quærunt pulchritu-
dinem, et numeram liberorum, quorum Deus venter
est, et gloria in confusione eorum (Philipp. iii),
quorum qui sequitur errorem, sub nomine Christiano

A Judæorum se similem constituitur. Alii autem que-
runt hæc omnia Judæis carnaliter repromissa. si
receptissent eum, qui dicit in Evangelio: Ego sum
lux mundi (Joan. viii, 12), quæ illuminat omnem ho-
minem venientem in mundum, ut quemodo vitam
concessam suam populo Israel, non qua per se hæret
essent, sed ad demonibus offerrentur: ita et gule-
sia Judæis, nihilque aliud quærentibus nisi corpo-
rum voluptates, ista Dominus pollicetur, ut saltam
pro carnalibus desideriis, et opum abundantia Fi-
lium Dei susciperent, quem quia non susceperant,
repromissiones quoque irritas fieri. Denique Cha-
nanan pro filia deprecanti: Non veni, inquit, nisi
ad oves perditas domus Israel (Matth. xv, 24). Et
discipulis suis: In viam gentium ne abieritis, et in ci-
vitates Samaritanarum ne intraveritis: ille magis ad
oves perditas domus Israel (Matth. x, 5, 6). Quam
phæsam et Apostoli primum in synagogis Domi-
num nuntiabant, quibus non recipientibus Evange-
lium, dicunt ad eos: Vobis quidem oportuerat prædi-
cari verbum: sed quia non recepistis salutem, ecce
convertimur ad gentes (Act. xiii, 46). Lux enim venit
in mundum: et magis Judæi dilacerant tenebras.
Unde et Dominus cum Jerusalem reversisset, adjecit:
Si scires etiam tu quæ ad pacem sunt tibi (Luc. xxi,
42). Quam quia non suscepit, intulit: Nunc autem
veniet dies super te: et circumdabunt te inimici tui
vallo: et coarctabunt te, ad **719** terramque deducent
cum filijs tuis (Ibid., 43). Nos autem juxta priorem
sensum, ad Ecclesiam dici universa credamus: quæ
C primum de Judæico populo congregata est, et lumen
quod super eam ortum fuerat, per Apostolos trans-
misit ad gentes. Cui dicitur: Surge, illuminare: ut
quæ cecidit in incredulis, surgat in Fidelibus: quæ
cecidit in synagogis, surgat in Ecclesiis: et post-
quam surrexerit, illuminetur, ut nequaquam habeant
erroris tenebras. Venit enim, inquit, lumen tuum,
quod omnes Prophete pollicebantur, quod jugiter
expectabas. Et gloria Domini, quæ quondam fuit
super tabernaculum, et Templum ejus, quæ est su-
per te: de qua dictum est: Gloriosa dicta sunt de te,
civitas Dei (Ps. lxxxvi, 2). Ecce enim tenebræ ope-
rient terram, eos qui terrena sapient; et caligo po-
pulos, sive ut in Hebræico legitur: Tribus: quod
D proprie refertur ad Judæos, de quibus in alio psalmo
scriptum est: Illuc enim accenderunt tribus, tribus
Domini, testimonium Israel (Ps. cxxi, 4). Super te
autem orietur Dominus, sol justitiæ, et gloria ejus in
te videbitur: de qua scriptum est: Et vidimus glo-
riam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre, plenum
gratiæ et veritatis (Joan. i, 14). Et ambulabunt gen-
tes in lumine tuo. Nos omnes ambulabimus in Apo-
stolorum luce, quæ lucet in mundo, et tenebræ eam
non comprehenderunt. Et reges, inquit, in splendore
ortus tui: quando primum in Christo nata es. Quod
et spiritualiter impletur, et carnaliter, ut reges quo-
rum cor in manu Domini est, et quibus non regnat
peccatum in mortali corpore (Prov. xxi), ambulent
in splendore nascentis Ecclesie, sive in eo qui er-

tus est (in Ecclesia, et veri regis Christi fidei colla submittant) (Rom. vi). Quod quotidie videmus expleri quando idololatriæ errore sublato, et persecutionis rabie, ad fidem ac tranquillitatem Christi, Romani principes transiunt. Sunt qui hæc omnia quæ nos post primum Salvatoris adventum usque ad consummationem mundi, et ex parte completa, et penitus explenda memoramus, futuro tempore prætolentur, quando subintrante plenitudine gentium, salvandus sit omnis Israel (Rom. xi). Quorum nequaquam sententia reprobanda est, dummodo spiritualiter hæc complenda, et non carnaliter uerimus. Porro nomen *Jerusalem* et *gentium*, quod hic a LXX ponitur, in Hebraico non habetur, et obelo prænotandum est, 720 adversum eos, qui assentunt omnia quæ dicuntur dici ad Jerusalem.

(Vers. 4.) *Leva in circuitu oculos tuos et vide: omnes isti congregati venerunt tibi. Filii tui de longe venient et filia tua^a in latere sugent.* LXX: *Leva in circuitu oculos tuos: et vide omnes congregatos filios tuos. Venerunt omnes filii tui de longe, et filia tua super humeros portabuntur.* Dicitur ad Ecclesiam, quæ primum per Apostolos congregata est Sion, de quibus et in Actibus Apostolorum legimus, quod de universo orbe terrarum viri religiosi fuerint in Jerusalem, qui susceperint sermonem Dei et linguis sanctorum alienarumque gentium, vel audirent loquentes alios, vel ipsi loquerentur ad cæteros (Act. ii). Et præcipitur ut levant oculos suos in circuitu: quod et Dominus præcepit Apostolis, dicens: *Levate oculos vestros, et videte, quia jam albae sunt segetes ad metendum* (Joan. iv, 35). De Sion enim, et nequaquam de monte Sina, egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem. Præcipiturque ut elevatis oculis videat suos filios congregatos, qui de longe veniant. Cui et in alio loco dicitur: *Gaude nimis, filia Sion, prædica, filia Jerusalem: Ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus* (Soph. iii, 17); et, *Venient gentes multæ ad Dominum: et erunt tibi in populum, et ego ero cis in Deum* (Zach. ii, 11). Nos autem sumus filii qui de longe venimus ad Dominum, peregrini quondam a Testamento Dei et repromissionibus ejus, spem non habentes, et absque Deo in mundo. Sed quid dicit Apostolus? *Vos qui eratis aliquando longe, nunc facti estis prope* (Kphes. ii, 13). Quotique sequitur: *Et filia tua in latere sugent.* illud significat, quod anima in Christo lactentes, et in baptismo parvulorum, de quibus et Petrus apostolus loquitur, *Quasi modo nati parvuli, rationabiles et absque dolo lac desiderate* (I Pet. ii, 2), angant lac apostolorum. Quibus parvulis atque lactentibus loquebatur et Paulus: *Filioli mei, quos iterum portatio, donec Christus formetur in vobis* (Galat. iv, 19). Et in alio loco: *Quasi nutrix fovens filios suos, sic desiderantes vos cupimus impertire non solum*

Evangelium Christi, sed et animas nostras (I Thess. ii, 7, b). Quod autem pro hoc in LXX dicitur, *filia tua super humeros portabuntur*, diligentius attendendum est. Filii enim qui robusti sunt, ipsi per se de longe veniunt, et ad fidem Domini congregantur. Filia autem quæ imbecilliores sunt, et pro fragilitate 721 sexus, necdum in virum venere perfectum, Apostolorum portantur humeris, ut deferantur in sinus Abraham, Isaac et Jacob.

(Vers. 5.) *Tunc videbis, et affluas, et mirabitur, et dilatabitur cor tuum: quanda conversa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi.* LXX: *Tunc videbis, et timebis, et alapetis corde: quoniam transferentur in te divitias maris, et gentium, et populorum.* Cum elevaveris oculos tuos, et filios tuos filiasque prospexeris vel per se venire velociter, vel sancterum humeris deportari, tunc gaudebis, et in modum flaviorum, aquis subitis iundaberis, et mirabitur, ac stupebit, iuma dilatabitur cor tuum, audies Apostolum: *Os meum patet ad vos, o Corinthii.* Et iterum: *Dilatamini et nos* (II Cor. vi, 11); ne angustia pectoris non possitis habere hospitem Christum, qui dicit in Evangelio: *Ego et Pater venimus, et mansionem faciemus apud eum* (Joan. xiv, 23). Quod autem additur in LXX, *et timebis*, in Hebraico non habetur. Nisi forte post gaudii magnitudinem subintravit timor, ne tanto bono careat. An non est gaudium, cernere divitias, et multitudinem maris ad se transferri atque converti, et fortitudinem gentium venire sibi, ut quidquid in sæculo et orbe terrarum est, suum sit; et roborata fide gentium dicat: *Omnia possum in eo qui confortat me, Jesu Christo* (Phil. iv, 13)?

(Vers. 6, 7.) *Inundatio camelorum operiet te, dromedarii Madian et Ephs. Omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes, et laudem Domino annuntiantes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi: arietes Nabajoth ministrabunt tibi: offerentur super placabili altari meo: et domum majestatis meæ glorificabo.* LXX: *Et venient tibi greges camelorum, et operient te cameli Madian et Gepar [Al. Ephs]: omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes: et salutare Domini annuntiant. Omnes oves Cedar congregabuntur tibi, arietes Nabajoth venient, et offerentur placabiles super altare meum: et domus orationis meæ glorificabitur.*

Post divitias maris et fortitudinem gentium, greges quoque camelorum, et dromades Madian et Ephs promittuntur Jerusalem, qui omnes venient de Saba, portantes aurum et thus: et, quod his majus est, annuntiantes Domini salutare. Universæ quoque oves Cedar congregabuntur 722 Ecclesiae, et arietes Nabajoth venient, sive ut in Hebraico scriptum est, ministrabunt, et offerentur, sive offerunt victimas super altare Domini, ut domus ejus incluta fiat. Madian et Ephs regiones sunt trans Arabiam, fertiles camelorum, omnisque provincia appellatur

eo quod fuiti derelicta, vers. 16.

^b Addunt vulgo editi, *et gaudebis*, quod neque in mss. nostris, neque in Græco textu invenitur.

^a Præfert Victor. *filia tua lac sugent*, ex tribus mss. Bibliarum codicibus, et Hieronymi ipsius commentario hic et infra eodem capite ad verba: Pro

Saba, unde fuit et Saba regina, quæ venit sapientiam audire Salomoni: et ipsa deferens aurum et thus, pacifico regi multa de oriente et ab eo majora accipiens (III Reg. 10). Cedar autem regio Sarracenorum est, qui in Scriptura vocantur Ismaelitarum. Et Nabajoth unus est Altorum Ismael, ex quorum nominibus solitudo appellatur, quæ frugum inopie, plena est pecorum. Per familiaria ergo nomina gentium harum, quæ vicinæ sunt Israeli, totius mundi conversio predicatur. *Madian* quippe in hoc loco interpretatur *iniquitas*. *Epha*, *resolutus*, sive *effundens*. *Saba*, *conversio*, vel *captivitas*. *Cedar*, *tenebræ*. *Nabajoth*, *prophetiæ*. Grex igitur camelorum, iniquitati vinculis resoluti, et animas suas effundentes Deo, aperient Jerusalem muneribus, et omnes de captivitate venient, et conversione sua, aurum fidei deferentes, et thus sacrificii. Et per hæc munera nequaquam propria salute contenti, proficiunt ut etiam exteris prædicent salutem Dei. Divus ille, qui instar camelii portabat in Evangelio divinarum pondera, et camelus erat, noluit Domini audire consilia, nec exonerari, ut abjecta sarcina, alis columbe volaret ad cælum; propterea tristis abiit. Et de istius modi camelo Salvator loquitur: *Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem in regna cælorum* (Math. xix, 24). Difficultatem rei proposuit, non impossibilitatem. Denique sanctæ memoriæ mater tua Paula, fraterque Pamphilius, per foramen acus, hoc est per arctam et angustam viam quæ ducit ad vitam, transierunt ad regna cælorum, latam viam cum sarcinis relinquentes, quæ ducit ad tartarum. Immo quidquid habebant, in Domini dona portarunt, implentes illud quod scripsum est: *Redemptio animæ rivi, proprietæ divitiæ* (Prov. xiii, 8). Quæ enim apud homines impossibilia, apud Deum possible sunt (Math. xix). Habentes in muneribus principalia, aurum, et in sensu et thuris odori optimi, atque dicentes: *Dirigatur oratio mea* 723 *sicut incensum in conspectu tuo. Et: Christi bonus odor sumus in omni loco* (II Cor. ii, 15); exemplo virtutis suæ, quotidie puntiant salutare Domini, ut omnes oves Cedar congregentur in Ecclesia, et de erroris tenebris ad lucem transeant. Arietesque Prophetarum, de quibus in vicinimo octavo psalmo canitur: *Afferre Domino, filii Dei, afferre Domino filios arietum*, veniant et offerantur, sive juxta Theodotionem, *offerant se sacrificium Domini*, et placabiles hostiæ fiant, ut Christo glorificetur

^a Erat antea uno verbo *insensum* pro duobus in sensu, quemadmodum emendamus post Victorium, cuius omnino rationibus assentimur, tametsi nescimus, nulli coeques suffragentur. Eiusmodi autem sunt ejus argumenta. Milites S. Hieronymus aurum pro sensu, et argentum pro eloquio interpretatur. Supr. c. iii: *Murenas quæ auri et argenti texuntur circulis, sensu videlicet, et sermonibus Scripturarum*. Jerem. iv: *Si munili oraveris aures, id est, meditationem habueris sensus, et intelligentiæ spiritualis*. Et x: *Jactant grandia et ad decipendos ingulos quos ut quasi auris sensibus et argenti splendore fulgentibus eloquio, etc.* Ezech. xxxviii: *An putas te argentum et*

A Ecclesia. De hujuscemodi ovibus Salvator discipulis loquitur: *Ite ad oves perditas domus Israel* (Math. x, 3). Et iterum: *Non oves meas vocem and ual* (Joun. x, 3). Et in Ezechiele plenius: *Eccc ego quaeram oves meas, et visitabo illas: viciis quaerit pastor gregem suum. Hac dicit Dominus: Perditam quaeram, et errantem rednem, et fractam alligabo, et infirmam confortabo. fortem que custodiam, et pascam eas cum judicio* (Ezech. xxxiv, 11, 12). Et ut rosemus quæ essent oves, ponit manifestius: *Et scirat quia ego sum Dominus Deus eorum; et isti populus meus domus Israel, dicit Dominus Deus: et vos oves meæ, et oves gregis mei omnes estis, et ego Dominus Deus vester* (Ibid., 27, 28). Si quis ergo in gentibus dives est, salvetur ut camelus, non abique donis, B atque muneribus, quo possit verbum Domini prædicare. Si quis simplicitatis ovium et auctoritatis arietum, ascendat vel offeratur in altare Domini ab his qui prævalent, et domus ejus glorificetur. Quod autem in Hebraico scriptum notavimus: *Arietes Nabajoth ministrabunt tibi, et offerent super placabili altari meo*, proprie super his intelligitur qui de gentibus electi in sacerdotium, ministri sunt Salvatoris. Si quis autem contentiosus est, et carnaliter hæc promissa contemnit, res ostendimus ei: *Nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei* (I Cor. xi, 16). Illudque dicamus, quod etiam si carnaliter sunt promissa Judæis, tamen sub conditione sunt promissa, ut si susceperant lumen suum, quod ad eos missum fuerat, tunc etiam ista sequerentur, quod videlicet per desiderium auri, et opur abundantiam, rerumque carnalium, quorum semper ista gens capiebatur illecebris, susciperent ad se missum Filium 724 Dei, quem quia non susceperunt, universa sublata sunt, et suscipientibus spiritualiter reddita hæreditas.

(Vers. 8, 9.) *Qui sunt isti, qui ut nubes volant, et quasi columbæ ad fenestras suas? me enim insulæ cæspectant, et naves maris in principio, ut adducam filios tuos de longe; argentum eorum et aurum eorum cum eis, nomini Domini Dei tui, et Sancto Israel, qui glorificavit te.* LXX: *Qui sunt hi, qui ut nubes volant, et sicut columbæ cum pullis ad me? Me insulæ expectarunt, et naves Tharsis in primis, ut adducant filios tuos de longe, et argentum suum et aurum cum eis, propter nomen Domini sanctum: et quia Sanctus Israel glorificatus est.* Qui Dominus ingressus est Ægyptum super nubem levem, et nubibus Prophe-

aurum, quod in eloquio sensuque intelligitur Ecclesiam possessurum? Dan. v: *Aurei mihi videntur, qui seculari ratione conpositi sunt. A genti, qui habent eloquiū venustatem.* Perperam igitur antea legebatur, *aurum, incensum, et thus odoris optimi*: quid e iam hic fare et vox incensi, quæ eadem e t cum thure, cum solum de auro thureque tractetur, de illi scilicet verbis, *Aurum et thus deferentes?* Dixit autem aurum sensuum, sicut in Isa. c. lxxv. dixit frumentum sensuum, dum ait, *donec nullo labore atque industria mercantur ad frumentum sensuum pro venire.*

^b In recentiori Ambrosiano abique audito se.

tam mandavit, ne pluerent super Israel imbrem, A ad quos pervenit veritas Dei, miratur Ecclesia de Circumcisionis primum populo congregata, votare ad se gentium turbam toto orbe terrarum. Et assumptis alis Spiritus sancti, *festinare*, juxta Symmachum et Theodotionem, *ad fenestras suas*; juxta Aquilam *ad cataractas suas*, ut ingrediantur Ecclesiam. Sive doctores cum discipulis, id est, columbas cum pulvis suis volare ad Ecclesiam de insulis gentium, quæ juxta vaticinia Prophetarum expectabant Dominum. Naves quoque THARSIS (שָׂרְשָׁר), id est, maris, de quibus in visione Tyri plenius diximus, adducent filios Ecclesie in principio fidei, aurum argentumque portantes. *Corde enim creditur ad justitiam; ore autem confessio fit ad salutem* (Rom. x, 10). De quo auro et argento in sexagesimo septimo psalmo scriptum est: *Penne columbarum deargentatæ, et posteriora ejus in fulgore auri* (Psal. lxx, 14). Et septuagesimo primo psalmo: *Reges Tharsis et insule munera offerent, et reges Arabum et Saba dona adducent* (Psal. lxxi, 10). Quæ omnia deferuntur nomini Domini Dei et Sancto Israël, qui glorificavi eum.

(Vers. 10 seqq.) *Et edificabunt filii peregrinorum muros tuos, et reges eorum ministrabant tibi. In indignatione enim mea percussisti te, et in reconciliatione mea misertus sum tui: et aperientur portæ tuæ jugiter, die ac nocte non claudentur: ut afferatur ad te fortitudo gentium, et reges earum adducentur. 725 Gens enim et regnum, quod non servavit tibi, peribit: et gentes solitudine vastabuntur. LXX: Et edificabunt alienigenæ muros tuos, et reges eorum assistent tibi. Propter iram enim meam percussisti te, et propter misericordiam dilexi te. Et aperientur portæ tuæ semper: die ac nocte non claudentur, ut introducant ad te fortitudinem gentium, et reges earum qui adducendi sunt. Gentes enim et reges qui non servierint tibi, peribunt: gentes solitudine dissolventur. Inter cetera quibus a ditatur Ecclesia, et urbis Salvatoris exornatur, alienigenæ quoque et filii peregrinorum adificent muros ejus, ne hostis possit intrare, nec locum invenire perfidit. Alienigenæ autem et peregrini proprie significant populum nationum, qui vere exstruxerunt Ecclesiam Christi: intantum ut reges eorum et principes ministrent, sive assistant ei. Quod vel carnaliter accipitur, vel spiritualiter. Si carnaliter, videmus Casares Romanos Christi jugo colla submittere, et adificare ecclesias expensis publicis, et adversus persecutores gentium atque insidias hæreticorum Legum scita pendere. Si spiritualiter, quicumque in eis continentia, eloquentia, sanctitate, principes sunt, et animæ imperio carnis subjungant servitorem, ipsi administrant, et assistunt, vel*

^a Alia lectio, *quibus adificatur Ecclesia*, magis Victorio placuit, quod magis congruat verbis quæ interpretatur: *Et edificabunt filii peregrinorum muros tuos*: pro terra quod ditari antequam adificetur urbis aequat.

^b Idem transferantur concinniori sensu legit.

^c Pro *Thaassar* apud Aquilam quoque *Thadaar* alii legunt, utque videtur rectius, sicque apud Theodo-

auxilium ei, quam sæpe propter negligentiam deserit, vel perceptorum percutit virga, ut rursum propter sui misericordiam diligit. Vel certe hoc dicendum, quod afflictam quondam et captivitate traditam in populo Judæorum, in vocatione gentium reconciliet sibi, ita ut portæ ejus semper aperte sint, et nec die nec nocte claudantur, et salvari cupientibus jugiter pateant, id est, ut in gaudio, et in tribulatione volentibus credere, introitus non negetur. Et inferatur ad eam fortitudo, sive divitiæ gentium; et reges earum ministrent, sive adducentur ei quasi captivi. Quod tunc intelliges, cum videris eloquentissimos adduci ad fidem Christi; et stultam fieri sapientiam sapientium, ac prudentiam prudentium reprobari (I Cor. i): ut fatuum Dei sapientius sit hominibus. Gentem autem et reges earum, qui servire Ecclesie noluerint bonam et utilem servitorem, ut in Apostolicam transferant dignitatem, 726 peribunt ea perditione, quæ impiis preparata est, et quidquid in eis fuerit, redigetur in solitudinem, qui habere noluerunt hospitem Deum.

(Vers. 13, 14.) *Gloria Libani ad te veni t, abies et baxus et pinus simul ad ornandum locum sanctificationis meæ; et locum pedum meorum glorificabo. Et venient ad te curvi filii eorum, qui humilaverunt te, et adorabunt vestigia pedum tuorum omnes, qui detrahebant tibi, et vocabunt civitatem Domini, Sion Sancti Israel. LXX: Gloria Libani ad te veniet in cyparisso et pino, et cedro simul ut glorificetur locus sanctus meus, et locum pedum meorum glorificabo. Et ibunt ad te timentes filii eorum qui te humilaverunt, et irritaverunt te, et adorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui irritaverunt te; et vocaberis civitas Domini Sion, Sancti Israel. Multa desunt in Septuaginta, quæ ex Hebræo sub asteriscis posui, et quod addiderunt, obelo prænotavi. Libanus mons Phœnicis est, excelsis arboribus consitus, quas Psalmista describens ait: *Vidi impium superexaltatum, et elevatum quasi cedros Libani* (Ps. xxxvi, 35). Et in alio loco: *Conteret Dominus cedros Libani* (Ps. xxviii, 5). Multaque alia quæ studio brevitate prætereo. De hoc quondam Ithram rex Tyri, Salomoni Joppen ligna mittebat, ad adificandum Templum Dei (III Reg. v). De quo etiam nunc Scriptura promittit, abietem et baxum et pinum, sive juxta Septuaginta, cyparissum et pinum, et cedrum, aut juxta Aquilam, *abietem, ihaador, et c thaassar*; vel juxta Theodotionem, *Brais, Thadaar, et Theassar*, simul esse cædendas, ut adificetur templum Sion (II Paral. ii) Quod si ita est, ubi erit aurea et gemmata Jerusalem? ubi uxor Agni? ubi portæ duoderim gemmarum varietate distincta? Nisi forte muros*

tionem, *Thaassar* pro *Theassar*. Nomini autem *Brais* mendum inesse suspicatur, legendumque *Brathi*: non vocem שָׂרְשָׁר, sed reddidit Symmachus Isai. c. Lv, 13, et ms. an quos. apud Montfaucon, hic habet: *Bati*, quæ vox illi veterum editionum, quam ineptam vocat Maritaneus, scilicet *Prati* proximè accedit.

habebit et fundamenta gemmata, et Templum quod ornatius esse deberet, lignis ædificabitur. Qua ratione compellimur omnia spiritualiter accipere, quod abies, cyparissus, pinus, et cedrus, excelsæ quondam Libani arbores, glorificaverint Templum Dei, et locum pedum illius, et inelytum fecerint. Ac ne longo sermone sensum traham, vir sanctus et eloquentissimus martyr Cyprianus, et nostri 727 temporis confessor Hilarius, nonne tibi videntur excelsæ quondam in sæculo arbores, ædificasse Ecclesiam Dei? Quodque sequitur: *Et venient ad te cuncti, sive revertentes, filii eorum qui humiliaverunt te: et adorabunt vestigia pedum tuorum, omnes qui detraxerant tibi, de his debemus intelligere, qui non voluntate, sed necessitate sunt Christiani: et ueteris offensæ regnantium, timentibus animis inellnantur.* Vel certe quod prius persecutores, postea crediderint. Qualis fuit et apostolus Paulus, qui persequabatur Ecclesiam Dei, et postea vas electionis est appellatus (Act. 13). Cum hæc ita fuerint expleta, ut intret gentium plenitudo, tunc omnis Israel salvus fiet. Et vocabitur vere civitas Domini Sion, Sancti Israel, quæ consistit in spæcia, et de utroque populo congregata est.

(Vers. 15, 16.) *Pro eo quod fuisti derelicta, et odio habita, et non eras qui pertransiret [Vulg. per te transires], ponam te in superbiam sæcutorum, gaudium in generatione et generatione: et suges lac gentium, et mamilla regum lactaberis. Et scies, quia ego Dominus salvavi te, et redemptor tuus fortis Jacob.* LXX: *Pro eo quod fuisti derelicta, et odio habita, et non eras qui auxiliaretur: ponam te exultationem æternam, gaudium generationum in generationes. Et suges lac gentium, et divitias regum comedes. Et scies quia ego Dominus qui salvam te feci, et qui erui te, Deus Jacob.* Quæ prius fuerat derelicta, et odio habita, fractis in te ramis, quia fructum non attulerant: qui idcirco fracti sunt, quia nullus erat qui pertransiret, et tibi præberet auxilium: de quibus in psalmis dicitur: *Et non dixerunt qui præteribant: Benedictio Domini super vos (Ps. cxviii, 8);* propterea ponam te in superbiam sempiternam, sive in exultationem et gaudium duarum generationum: pro pristinis ramis, aliis insertis de oleastro nationum, qui contra naturam exempli afferent fructus, non prioris amaritudinis, sed dulcedinis, quam de radice sumpserunt. Suges quoque lac gentium, et mamilla regum lactaberis. Qui locus quem sensum habeat, super plenius exposuimus, disserentes illum versiculum, *Filii tui de longe venient, et filia tuæ in latere sugent.* Sive juxta Septuaginta, *divitias regum comedes.* Quæ divitiæ secundum Hebraicam veritatem, ubera sunt regum atque doctorum, quibus nascentium in Christo eruditur et nutritur infantia. Quæ cum suxeris et perveneris ad solidum cibum, 729 et divitias quoque hujuscæmodi regum comedas: tunc scies

* *Et filia tuæ in latere sugent.* Constans error est in antea editis libris, qui et in sacro contextu, et in Commentariis semper legunt, *Et filia tuæ lac sugent.*

A quod ego sum Salvator tuus, qui redemi te sanguine meo, sive Deus fortis Jacob.

(Vers. 17 seqq.) *Pro ære offeram aurum, pro ferro offeram argentum, et pro lignis æs, et pro lapidibus ferrum: et ponam visitationem tuam pacem, et præpositos tuos in justitiam. Non audietur ultra iniquitas in terra tua, vastitas et contritio in terminis tuis, et occupabit salus muros tuos, et portas tuas laudatio.* LXX: *Pro ære offeram tibi aurum, et pro ferro dabo tibi argentum, et pro lignis tribuam tibi æs, et pro lapidibus ferrum. Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia, et non audietur ultra iniquitas in terra tua, neque contritio et miseria in finibus tuis: sed vocabuntur salutare muri tui, et portæ tuæ sculptura.* Eadem res pro locorum qualitate, alteri

B genus, alteri species. Et ne de artibus, rhetorica ac dialectica dicere quidpiam videar, ponam exempla communia, quæ possint simplicem lectorem instruere. Filius meus, qui ad me species est, et me habet genus, filio suo genus est. Dicam et aliud, quod alteri majus, alteri minus est. Centurio gregario milite major, tribuno minor est. Quinque pauci sunt ad decem: plures ad unum. Ergo in institutione spiritualis Jerusalem, ligna vertentur in æs, et lapides mutabuntur in ferrum, id est, bruti quondam et insensibiles homines, in eas materias mutabuntur, quæ utilitatem aliquam præbeant civitati. Ipsumque æs et ferrum per augmenta virtutum, in aurum argentumque mutabuntur: ut nequaquam utilitatis speciem, sed pretium quoque habeant ac decorem. De auro et argento, quid significant in Scripturis sanctis, sæpius diximus. *Ponam, inquit, principes tuos in pacem, et episcopos tuos in justitiam.* Pro quo in Hebraico scriptum est: *Ponam visitationem tuam pacem, et præpositos tuos in justitiam.* In quo Scripturæ sanctæ admiranda majestas, quod principes futuros Ecclesiæ, episcopos nominavit, quorum omnis visitatio in pace est, et vocabulum dignitatis in justitia: ut nequaquam accipiant personam in judicio, nec audiat quidpiam iniquum in terra Ecclesiæ, neque contritio et infelicitas in terminis ejus. Ubicumque enim iniquitas est, et justitia non servatur, et pax perditur, hæc omnia consequentur. Sed pro his, ait, 729 omnibus occupabit salus muros tuos, sive salvator, qui in Hebraico legitur Jesus, quod proprie nomen Domini sonat. Ipse enim fortitudo murorum Ecclesiæ, quæ habet portas in laude Domini: ut qui ingrediuntur eam, primum discant laudare Dominum, et nomen illius confiteri. Quod autem Septuaginta pro laude interpretati sunt γλύμμα, id est, scripturam, hoc possumus dicere, quod portæ Ecclesiæ cunctis debeant ex-lata esse virtutibus, per quas ingrediuntur ad eam.

(Vers. 19, 20.) *Non eris tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunæ illuminabit te: sed oris tibi Dominus in lucem sempiternam, et Deus tuus in gloriam*

Nos ad fidem mss. codicum ubique restitimus in *latere sugent.* MANTIAN.

tuam. Non occidet ultra sol tuus, et luna tua non minuetur, quia Dominus erit in lucem sempiternam, et complebuntur dies luctus tui. LXX: Et non erit tibi sol ultra in lucem diem, neque ortus lunæ lumen præbebit tibi nocte; sed erit tibi Dominus lux æterna, et Deus gloria tua. Non enim occidet sol tibi, et luna tibi non deficiet. Eritque Dominus lux sempiterna, et complebuntur dies luctus tui. Ex hoc capitulo cogimur omnia quæ dicta sunt et dicenda, ad ultimum referre tempus: quando cælo terræque transeuntibus, solis ac lunæ cessabit officium. Et erit Dominus ipse lumen perpetuum, ut quæ ἡλιος: al carnaliter asserunt esse complenda, nos spiritualiter futura esse credamus, in qualitate promissionum, non in tempore discrepantes. Quibus breviter respondendum est, quod si pseudopropheta et peccatoribus sol occidit meridie, et e contrario timentibus Dominum oritur sol justitiæ: quare non semper Sanctis, ille qui dicit: *Ego sum lux mundi* (Joan. viii, 12), qui lucet in tenebris, et tenebræ eum non comprehenderunt (Joan. 1)? *Per diem quippe sol non uret nos, neque luna per noctem* (Psal. cxx, 6). Quia habemus Dominum lucem perpetuam, et dies luctus nostri complebuntur, nequaquam plangentibus in subversione Jerusalem, sed lætantibus ex instructione Ecclesiæ. Beati quippe lugentes, quoniam ipsi consolabuntur. Beati fientes, quoniam ipsi ridebunt. Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur (Matth. v). Ut postquam 730 Domini fuerint carne saturati, eructent sermonem Domini, et dicant opera sua regi (Ps. xlv).

(Vers. 21, 22.) *Populus autem tuus omnes justis, in perpetuum hæreditabunt terram, germen plantationis mee: opus manus mee ad glorificandum. Minimus erit in mille, et parvulus in gentem fortissimam. Ego Dominus in tempore ejus subito faciam istud. LXX: Populus tuus omnes justis semper possidebunt terram: custodiens plantationem, opera manuum suarum in gloriam. Qui parvus est, erit in millibus, et qui minimus, in gentem magnam. Ego Dominus in tempore congregabo eos. Finitis diebus luctus atque completis, quando tristitia vertetur in gaudium, populus Sion erit omnis justus, non ad breve tempus, sed in perpetuum, et quia justus est, terram initium possidebit. Nec mirandum si ad recipienda promissionum bona, terram mansuetorum teneat atque viventium, quam Propheta suspirat, dicens:*

^a Pro ἡλιος in Ambrosian. Judæi scribitur.

^b Quod si pseudopropheta. Hunc locum variis modis depravatum reperies apud Erasmum et Marianum: Erasmus enim sensum impium videtur inducere, cum legat, *Quibus breviter respondendum est, quod pseudopropheta, etc. Quare non semper sanctus ille qui dicit, etc.* Marianus lectionis difficultate superatus quatuor verba tollit e medio, ut possit legere suo sensu. *semper oritur sol justitiæ, ille qui dicit, etc.* MARTIAN.

— Idem Ambrosian., quod pseudopropheta et peccatoribus semper sol occidit meridie. Et e contrario timentibus Deum oritur sol justitiæ: quare semper sanctis, etc. Erasmus hoc uno abiudit, quod cum ne-

A *Credo videre bona Domini in terra viventium* (Ps. xxvi, 13), cum germen plantationis Domini sit, et opus manuum ejus ad glorificationem Deum. Omnis enim, inquit, plantatio quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur (Matth. xv). Sive juxta Septuaginta, populus custodiens plantationem Dei, et opera manuum Domini, in gloria servabitur Creatoris. De bona plantatione per Jeremiam loquitur Deus: *Ego plantavi te vineam bonam, totam veram, quæ in Isaiâ appellatur vinea Sorec* (Isa. v). Et quia Paulus conscientia virtutum loquentis in se Christi, dicere poterat: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* (I Cor. xi, 1), ideo ad Corinthios loquebatur: *Ego plantavi, Apollo rigavit, Dominus autem incrementum dedit* (I Cor. iii, 6). Plantati enim in domo Domini, in atris ejus efflorescent (Ps. xci). Tunc qui parvulus fuit, erit in millia, audiens a Domino: *Esto habens potestatem super quinque vel decem civitates* (Luc. xix, 17, 19); ita ut appelletur ἡλιάρχος. Et qui cum Apostolo dixerat: *Mihi minimo omnium sanctorum data est gratia hæc* (Ephes. iii, 8), princeps erit magnæ gentis in cælestibus, quando tempore constituto miserit Dominus Angelos suos, et congregaverint ad eum omnes Sanctos, a summitate cæli usque ad summum ejus (Matth. xxiv): non solum de Israel, sed et 731 de gentium populo, quem significans loquebatur: *Et alias oves habeo quæ non sunt de grege isto, et illas oportet me congregare, ut fiat unus grex, et unus pastor* (Joan. x, 16). Hoc autem subito faciet, ut quando omnia fuerint desperata, tunc in gentem fortissimam congregentur. Quæ licet ex parte in Ecclesia quotidie videamus expleri, tamen in mundi consummatione plenius complebuntur, et in secundo Salvatoris adventu.

(Cap. LXI.—Vers. 1 seqq.) *Spiritus Domini Dei* [Vulg. abest Dei] *super me, eo quod unxit me Dominus: ad annuntiandum mansuetis misit me, ut morder contritos* [Vulg. contritis] *corde, et predicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem: et annuntiarem* [Vulg. predicarem] *annum placabilem Domino, et diem ultionis Deo nostro: ut consolarer omnes lugentes. Ut ponerem lugentibus Sion: et darem eis coronam pro cinere: oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mæroris. LXX: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde: predicare captivis remissionem et cæcis ut videant: et vocare*

gandi particula legit, *quare non semper, etc.* Victorius semper oritur sol justitiæ ille qui dicit, etc., qui tamen ope, ut ait, Brixiani codicis expungit quatuor hæc verba, *quare non semper sanctis* (tunc Sanctus), legit vero absque si particula *sol occidat*. Rectius multo, nullaque inducta mutatione in nostrâ editione sic dici intelligito, sub interrogandi nota, *Quare non continuo Sanctis oritur sol ille justitiæ, etc.*

^c Addit Victorius *dimittite fractos in libertatem*, non ex Græco quidem codice LXX, in quo minime ea verba sunt, sed ex Luca evangelista qui ut fuerint in LXX citat illa cap. iv, ipsoque, ut retur, Hieronymo hic in Commentario.

annum acceptabilem Domino, et diem retributionis : **A** care captivis remissionem, caecis ut rideant, vel clavis consolari omnes lugentes : dare lugentibus Sion : dare eis gloriam pro cinere, unctionem levitiae lugentibus, habitum gloriae pro spiritu maroris. Ille qui supra dixerat : Ego Dominus in tempore congregabo eos, sive juxta Hebraicum : Ego Dominus in tempore ejus, subito faciam istud, loquitur consequenter, Spiritus Domini Dei super me : non quod Dominus Deus habeat Dominum Deum, sed quod juxta dispensationem carnis assumptae dicat ea quae humilia sunt. Ad quem Psalmista jam dixerat : *Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem ; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis praesens consortibus tuis (Ps. XLIV, 8).* Quando enim consortes nominantur, naturam carnis intelligit : quia Deus consortes substantiae suae non habet. Et quia erat unctio spiritualis, et nequam humani corporis, ut fuit in sacerdotibus Judaeorum ; idcirco praesens consortibus, id est, ceteris sanctis unctus esse memoratur. Cujus unctio illo expleta est tempore, quando baptizatus est in Jordane, et Spiritus sanctus in specie columbae descendit super eum, et mansit in illo (Joan. 1). De quo et hic idem Propheta dicebat : **732** *Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus Dei, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis (Isai. XI, 1, 2).* Unde et Salvator cum venisset in Nazareth, in quo nutritus erat postquam baptizatus est in Jordane, ingressus est juxta consuetudinem in die sabbati synagogam eorum. Cumque surrexisset ad legendum, datus est ei liber Isaiae prophetae, quo apertio. Invenit scriptum : *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me : evangelizare pauperibus misit me : praedicare captivis remissionem, et caecis visum : dimittere fracuos in desertatem, praedicare annum Domini acceptabilem.* Quando convolutum librum reddidit ministro, et sedit ; et omnium oculi qui erant in synagoga, attendebant eum, coepi que ad eos dicere : *Hodie completa est Scriptura haec in auribus vestris, et omnes testimonium praebunt ei, et mirabuntur super sermonibus gratiae, qui egrediebantur de ore ejus.* Si ergo illo completa est tempore prophetia, quomodo quidam ad consummationis referunt tempora quae dicuntur : nisi forte possumus hoc dicere, quod tunc ex parte completum sit, plenius esse complendum, quando omnis populus Dei fuerit justus ? Nunc enim ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus : Cum autem venerit quod perfectum est, ea quae ex parte sunt, destruentur (I Cor. XIII). Unctus est igitur Spiritu sancto, ut annuntiaret pauperibus, sive mansuetis, dicens eis in Evangelio : *Beati pauperes spiritu, quoniam eorum est regnum caelorum (Matth. v, 3).* Et : *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Ibid. 4).* Et missus est ad sanandus eos, qui corde contriti sunt (Luc. IV), et dicit : *Cor contritum et humiliatum Deus non despicit (Ps. L, 19).* Sive juxta Symmachum et Theodotionem, ad alliganda vulnere peccatorum, praedi-

apertionem, quod manifestius interpretatus est Symmachus, vinculis solutionem. De quo, immo ad quem supra dicitur : *Ecce passus te in lucem gentium, aperire oculos caecorum, educere de vinculis alligatos, et de domo carceris egressos in tenebras (Isai. XLII, 6, 7).* Annum autem acceptabilem, et diem retributionis, omne praedictionis ejus quo in carne versatus est, tempus intellige. Quod et Apostolus **733** Paulus in primo Salvatoris interpretatur adventu, dicens : *Ecce nunc tempus acceptabile : ecce nunc dies salutis (I Cor. vi, 2).* De quo supra plenius diximus (Ad. cap. LX). Sin autem retributio non in meritis bonorum, sed in poenis accipitur peccatorum, juxta quod dicitur ultionis, de Judaico populo sentiendam est, in quem post passionem ejus, statim Dei ira pervenit. Consolatusque est omnes lugentes, dicens : *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur (Matth. v, 5) ;* ut poneret lugentibus Sion et daret eis gloriam coronamque pro cinere. De quibus fuit et apostolus Paulus qui lugerat Sion atque dicebat : *Tristitia enim est mihi et dolor continuus (Rom. ix, 2) ;* Et iterum : *Optabam ego anathema esse a Christo pro fratribus meis, et propinquis juxta carnem qui sunt Israelitae (Ibid., 3).* Et propterea lugentes atque plangentes, pro cinere oleum gaudii susceperunt, videntes de Judaeis plurimos credidisse, et stolam accipere mundissimam, pro lugubri vestimento.

(Vers. 3-5.) *Et vocabuntur in fortes justitiae, plantatio Domini ad glorificandum. Et aedificabunt desertas a saeculo, et ruinas antiquas erigent, et instaurabunt civitates desertas et dissipatas in generationem et generationem. Et stabunt alieni, et pascent pecora vestra : et filii peregrinorum, agricolae et vitatores vestri erunt. LXX : Et vocabuntur generationes justitiae : plantatio Domini in gloriam. Et aedificabunt desertas sempiternas, quae desolatae fuerant prius, suscitabuntur, et innovabunt civitates desertas, desolatae in generationes, et venient alienigenae, et pascent oves tuas, et ulinum gentium aratores et vitatores.* Postquam et Apostoli, et Apostolici viri pro cinere et maroris spiritu, oleum gaudii, et pallium, sive juxta Septuaginta, stolam gloriae laudis suscepserint : tunc vocabuntur generationes justitiae, plantatio Domini gloriosa : vel juxta Hebraicum ELE (על), per extensam utramque syllabam, fortes, Dei que justitiae, aut [Ad. ut] plantatio Domini ad glorificandum : ut cum glorificati fuerint, vel ipsi glorificaverint Dominum, aedificent desertas a saeculo civitates, et ruinas antiquas suscipient, tam populi Judaeorum, quam cunctarum gentium, qui non solum aedificandi et instaurandi urbes habebunt scientiam ; sed et pastores **734** erunt optimi, ut repulsis antiquis pastoribus, quibus per Ezechielem dixerat Deus : *O pastores Israel, numquid pascent semetipsos pastores, et non magis oves (Ezech. xxxiv, 2) ?* Audiant cum apostolo Petro : *Pasce oves meas (Joan. xxi, 17).* Mirumque in modum de caementariis atque pastoribus transibunt in agricolas, id est, in aratores et vitatores

ut possint cum Apostolo dicere : *Dei edificatio, Dei agricultura sumus* (I Cor. III, 9). Denique Scribas et Pharisæos, vitiores et agricolas Judæorum, Salvator interrogat, quid faciat vitioribus malis et agricolis? Illisque respondentibus : *Malos male perdet, et vineam dabit aliis agricolis* (Matth. XXI, 41), intulit : *Anxietur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus* (Ibid., 45). Quæ res interpretatione non indiget. Quotus enim quisque Ecclesiarum princeps est de Judæis, et non de alienigenis, atque externarum gentium hominibus? qui ante idolis servientes, et alieni a testamento Dei, ac peregrini a promissionibus illius, spem non habentes; et sine Deo in sæculo, nunc præsent Ecclesiis, et dura corda gentilium, priusque indomita, ad fructus ferendos aratro fidei edomant; ut sementem doctrine Domini, bonorum operum ubertate multiplicent.

(Vers. 6, 7.) *Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri, dicetur vobis : Fortitudinem gentium comedetis, in gloria earum superbiatis. Pro confusione vestra duplici et rubore laudabunt partem suam : propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, lætitia sempiterna erit eis, quia ego Dominus diligens iudicium, et odio habens rapinam in holocausto. LXX : Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri. Fortitudinem gentium comedetis, et in divitiis earum eritis admirabiles. Sic terram secundo possidebunt, et gaudium sempiternum erit super caput eorum. Ego enim sum Dominus, qui diligo justitiam : et odi rapinas ex iniquitate. Edificabitis urbium desertarum et pastores gregum, qui ipsi sunt aratores et vitiores, hoc est, filii peregrinorum, ipsi quoque sunt sacerdotes Dei, ad quos Propheta nunc dicit : Vos autem vocabimini sacerdotes Domini, et ministri Dei nostri, dicetur vobis : haud dubium quin Ecclesiarum principes significet. Vel certe de Apostolis intelligendum est, ut sit ordo : Cum cæmentarii, 735 pastores, aratores et vitiores de gentibus fuerit Ecclesiis præpositi, vos de quibus dictum est : Reliquie salvæ fient (Rom. IX, 27). Et : Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhæ fuivsemus (Isai. IV, 9), vocabimini sacerdotes, et ministri Dei quales erant et illi David. De quibus Scriptura dicit : Filii autem David erant sacerdotes Dei (II Reg. VIII, 18). I-ti fortitudinem gentium comedent, et in divitiis earum admirabiles erunt. Corona enim patrum gloria liberorum, et profectus populi, epulæ sacerdotum (Prov. XVII). De istiusmodi divitiis Paulus scribebat ad Corinthios : Gratias ago Deo meo per Jesum Christum, quoniam in omnibus divites facti estis in eo, in omni verbo, et in omni scientia, sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis, ut in nullo indigentiis in ulla gratia (II Cor. I, 4 seqq.). Fortitudo autem gentium triumphus est Martyrum : et nos in eorum gloria superbi sumus, non ea superbia*

quæ in vitio est, cui Deus resistit, ut humilibus det gratiam; sed ea quæ pro potentia et gloria accipitur (Jacob. IV). Unde et Moysi cornuta facies erat (Exod. XXXIV), qui dicere poterat : *In te inimicos nostros cornu ventilabimus* (Ps. XLIII, C). Et pro superbia gloriæ, interpretatus est Aquila, *καὶ ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύρα ἐδώσασθαι*, id est, *purpura vestiimini*; ut in igne regii decoris ostenderet. Quodque sequitur : *Pro confusione duplici, et pro rubore laudabunt partem suam*, quod in Septuaginta non habetur, sic mihi explanandum videtur. Pro eo quod duplicem habebatis confusionem, tam super populo Judæorum, qui a Deo recesserat, quam super nationibus, quæ idolis serviebant, videbitis eos converfos ad timorem Dei, laudare partem suam. Haud dubium quin Dominum, de quo loquebatur et sanctus : *Pars mea Dominus* (Ps. LXXII, 26). Hoc autem nemo potest dicere, nisi qui aliam partem non habet. Quia igitur vos super eis duplicem habuistis confusionem et ruborem peccati eorum, super quo ipsi non erubescabant, propterea in terra sua, id est, in terramitium atque viventium, duplicia possidebunt : cum et præsentibus crediderint, et futuris. Et habebunt lætitiã sempiternam. Pro quo in Septuaginta legitur, *sic terram secundo possidebunt*. Et gaudium sempiternum erit super caput eorum, ut qui possederant terram in Judææ angustissimis 736 finibus, postea universum orbem possideant. De qua terra Pater loquitur Salvatori : *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Ps. II, 5). Hoc autem prestitit Dominus, qui diligit iudici veritatem, et odio habet rapinam in holocausto. Pro quo Septuaginta transtulerunt, *rapinam de iniquitate* : quasi aliqua sit rapina quæ non ex iniquitate consistat. Ergo quod dicit, hoc est : Magis Deus justorum diligit paupertatem, quam divitum munera, quæ de rapinis sunt et iniquitate.

(Vers. 8, 9.) *Et dabo opus eorum in veritate, et scelus perperam feriam eis. Et scietur [Vulg. scient] in gentibus semen eorum, et germen eorum in medio populorum. Omnes qui viderint eos, cognoscent eos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus. LXX : Et dabo laborem eorum justis, et testamentum æternum ponam cum eis. Et scietur in gentibus semen eorum, et nepotes eorum in medio populorum. Omnis qui viderit eos, cognoscet illos, quia isti sunt semen benedictum a Deo.* Deus qui diligit justitiam atque iudicium, et detestatur holocausta violenta (quidquid enim de rapinis est, quasi mercedem scorti reputat, et pretium canis,) [At. carni] ipse eorum qui secundo possiderint terram, et quos duplici lætitiã coronavit, laborem dabit justis, sive ut melius habetur in Hebraico, *in veritate* : ut nequaquam sicut in Legem umbra veritatis, sed ipsa sit veritas. Et pactum feriet sempiternum, non quale Moysi dederat, quod præterit; sed pactum Evangelii, de quo loquitur Christus :

* Neque in Ambrosiano ms. neque in Græco exemplari additur pronomen nostri. Digitized by Google

Caelum et terra pertransibunt, verba autem mea non præteribunt (Matth. xxiv, 35). Et tunc scitur in gentibus semen Apostolicum, et omnes futuræ generationes suscipient sementem doctrinæ Dei: nequaquam illud dicentes, in quo populus prius circumcisionis errabat dicens: Quid enim aliud, nisi semen querit? Deus? Omnis qui viderit eum, prima fronte cognoscet, quia semen sit cui benedixerit Dominus. Quis enim ex ordine vitæ, mansuetudine, continentia, hospitalitate, cunctisque virtutibus non intelligat populum Dei? Et quis non e contrario detestetur cruentas Israelis manus, adversam quos imprecatur Propheta, dicens: Imple, Domine, facies eorum ignominia (Ps. LXXXII, 17).

(Vers. 10, 11.) *Gaudens gaudebo in Domino, et exultavit [Vulg. exultabit:] anima mea in Deo meo: quia induit 737 me vestimentis salutis et instrumentis justitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatum monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, et sicut hortus semen suum germinat: sic Dominus Deus germinabit justitiam et laudem coram universis gentibus. LXX: Gaudio lætabuntur in Domino, exsultet anima mea in Domino. Induit enim me vestimento salutis, et tunicam lætitiæ circumdedit mihi. Sicut sponsum mitra, et sicut sponsam ornavit mundo muliebri, et sicut terram effertentem forem suam, et sicut hortus semina sua germinat: sic Dominus Deus profert justitiam et laudem in conspectu omnium gentium. Principium capituli juxta LXX, qui dixerunt: Gaudio lætabuntur in Domino, fini superioris capituli copulatur. Juxta Hebræos vero alterius capituli exordium est, in quo introducitur Ecclesia, Christi respondere sermonibus: Gaudens gaudebo in Domino, et exsultabit anima mea in Deo meo. Nequaquam in patribus, sicut Judæi gloriabantur, dicentes: Semen Abraham sumus, et nemini unquam servivimus (Joan. viii, 33); sed in Deo, Scriptura dicente: Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una (Act. iv, 32). Redditque causas lætitiæ: Quia induit me vestimento salutis, et indumento, sive tunica justitiæ atque lætitiæ, quæ Hebræice dicitur MAIL (מַיִל), ornati atque circumdedit. Quotquot enim in Christo baptizati sumus, induimur Christo, et habemus tunicam justitiæ: qui factus est nobis sanctitas, justitia, et redemptio (Galat. 1). Ponitque similitudinem duorum in Ecclesia agminum, perfectorum atque incipientium (I Cor. 1). Perfectos sponsi comparat pulchritudini; incipientes sponsæ assimilat ornatui. Perfectus erat Paulus, qui quasi sponsus decoratus corona atque coronandus, sive, ut Aquila transtulit, ἱεραπολυτικός στεφάνος, quod in lingua nostra dicitur, sacerdoti portans coronam, loquentis in de Christi auctoritate dicebat: Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi: de cætero repedita est mihi corona justitiæ (II Tim. iv, 7). Et in alio*

^a Idem Ambrosian., dicens, Quid enim aliud nisi semen Dei?

^b Videtur ex sacro textu reponendum nominabit,

loco: Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus (Philipp. iii, 15). Incipiens autem erat comparatione plenitudinis, quandò ex persona incipientium loquebatur: Cum essem parvulus, sicut parvulus loquebar, sicut parvulus sapiebam, sicut parvulus cogitabam (I Cor. xiii, 11). Et iterum: Ex parte videmus, et ex 738 parte cognoscimus, donec veniat quod perfectum est (Ibid., 9). Et ideo sponsæ assimilatur ornatui, quæ ornatur mundo muliebri, sive ut cæteri transtulerunt, vasis, vel monilibus suis. Ponitque alterius comparationis exempla, quorum prius ad sponsam, sequens refertur ad sponsam. Sicut terra profert germen suum, et cælestibus pluviis irrigatur: et sicut hortus semen suum germinat, qui fontium atque fluviorum aquas desiderat: sic, inquit, Dominus germinabit justitiam atque lætitiæ coram cunctis gentibus: nequaquam coram Israel, ut supercilium decutiat Judæorum; sed cunctis gentibus, quæ in Ecclesia congregantur.

(Cap. LXII. — Vers. 1 seqq.) *Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, donec egrediatur ut splendor justus ejus, et salvator ejus ut lampas accendatur. Et videbunt gentes justitiam tuam, et cuncti reges inclytum tuum, et vocabitur tibi nomen novum, quod os Domini^b nominavit. Eteris [Vulg. Eris] corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. LXX: Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non relinquam: donec egrediatur sicut lumen justitiæ ejus, et salutare illius sicut lampas ardeat. Et videbunt gentes justitiam tuam, et omnes reges gloriam tuam, et vocabit te nomen novum, quod os Domini nominabit. Et eris corona decoris in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. Dixerat Dominus atque Salvator, Spiritus Domini super me, propter quod unxit me (Luc. iv, 18), usque ad eum locum ubi scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscent, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus (Isai. lxi, 1). Postquam repromissionem, respondit Ecclesia: Gaudens gaudebo in Domino, quæ in tertio graduum psalmo, ex persona populi penitentis, læta cantavit: Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus (Ps. cxxi, 1); nunc propheta introducitur persona dicentis: Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam. Diebus, inquit, ac noctibus ora non claudam, nec mea unquam reticebit oratio; sed tandem clamabo, et precibus jungam precēs, donec veniat qui promissus est, et splendore suo cunctum orbem illuminet. Quis sit iste quem querit, quem venire desiderat, ponit manifestius: Donec egrediatur ut splendor justus ejus, et salvator ejus ut lampas accendatur. 739 Sive juxta LXX: Donec exeat sicut lux justitiæ ejus, et salutare illius sicut lampas ardeat. Quæ dicebat in Evangelio: Ego sum lux mundi (Joan. viii, 12): quæ cum in Sion et in Jerusalem fuerit accensa, nequaquam in sola splendebit Judæa, quod Victor præferi.*

^b Ambrosian., lampas accendatur et ardeat.

sed dicitur ad eam : Lumen quod in te est , accensum est ; quod egressum est ex Patre , in tuis coepit ardere flubus , et omnes gentes illuminabit (*Matth. vi*). Et cuncti reges videbunt inclitum tuum , o Jerusalem et Sion : qui de tua stirpe generatus est , qui in te exaltatus patibulo , omnes traxit ad se : ita ut gentes videant iustitiam ejus , qua cunctorum Creator miseratus est gentibus : et reges gloriam illius , qua glorificatus in cruce est , et omnia suo imperio regna subiecit. Denique nequaquam vocabitur Jerusalem et Sion , sed nomen novum accipiet , quod ei Dominus imposuerit , dicens ad apostolum Petrum : Tu es Petrus , et super hanc petram edificabo Ecclesiam meam , et portæ inferi non prævalebunt adversus eam (*Matth. xvi* , 18). Quod vocabulum a nomine Domini derivavit , ut dicatur Dominicum . Et populus illius nequaquam veteri nomine appelletur Israel , sed novo , id est , christianus . Eritque quasi corona decoris in manu Domini , et quasi diadema regni in manu Dei sui , quando eam coronaverit turba credentium , et diadema imperii , quod Martyres gemmarum suarum varietate distinxerint , fuerit in manu Dei ut filium suum eorum coronet victoriis . Unde et apostolus Paulus loquebatur ad Sanctos : Gaudium et corona mea .

(*Vers. 4.*) Non vocaberis ultra derelicta , et terra tua non vocabitur amplius desolata : sed vocaberis voluntas mea in ea , et terra tua habitata , quia complacuit Domino in te : et terra tua inhabitabitur . LXX : Et nequaquam ultra vocaberis derelicta , et terra tua non vocabitur adhuc deserta . Vocaberis enim voluntas mea , et terra tua habitata . Pro Sion et Jerusalem vocaberis Ecclesia , et Dominicum : pro Judæis appellabuntur Christiani . Nec hoc eris vocabulorum sine contenta ; sed quæ prius vocabaris relicta , quod Hebraice dicitur azuba (*אזובה*) , vocaberis ephraïma (*אפרים*) , quod interpretatur voluntas mea in ea ; et terra tua quæ prius vocabatur semema (*שעמא*) , desolata sive deserta , postea vocabitur **740** BOLA (*בולא*) , quod Aquila interpretatus est Ιερουσαλα ; Symmachus et Theodotus εννοιασμενα ; Septuaginta ολιουπνενα , quæ omnia , habitata , possessamque significavit . Hoc est autem Hebraicæ consuetudinis , ut ex eventu rebus vocabula semper imponant : sicut Abram , qui prius dicebatur , pater excelsus : quando audivit repromissionem : Et in semine tuo benedicentur omnes gentes (*Genes. xii* , 3) appellatus est pater multarum gentium , id est , Abraham . Et Domino Salvatore supra nomen imponitur : Cito spolia detrahe , velociter prædare (*Isai. viii* , 1) . Filii quoque Zebedæi , quorum unus vocem tonitruæ emittere poterat (*Marc. iii*) : In principio erat Verbum , et Verbum erat apud Deum , et Deus erat Verbum (*Joan. i* , 1) , appellati sunt ΒΑΝΕΒΕΚΑ (*בני רעם*) , quod interpretatur , filii tonitruæ . Quod autem sequitur : Quia complacuit Domino in te , et terra tua inhabitabitur , a Septuaginta prætermisum est , causasque reddidit quare appellatur ephraïma (*אפרים*) , et quare appellatur BOLA (*בולא*) , quoniam complacuerit sibi Dominus

in Sion , et terram ipsius habitabilem fecerit , quæ prius Judaico fuerat errore deserta . Sive hoc ipsum referamus ad Ecclesiam , quæ possessa prius ab idolis , deserta fuerat a Deo .

(*Vers. 5.*) Habitabit enim juvenis cum virgine , et habitabunt in te filii tui . Et gaudebit sponsus super sponsa , gaudebit super te Deus tuus . LXX : Et sicut habitans juvenis cum virgine , sic habitabunt filii tui . Et erit quomodo lætatur sponsus super sponsa , sic lætabitur super te Dominus . Dicit et Apostolus : Viri , diligite uxores vestras , sicut et Christus Ecclesiam (*Ephes. v* , 25) . Cumque in alio loco posuisset exemplum : Propter hoc relinquet homo patrem et matrem , et adhærebit uxori suæ , et erunt duo in carne una , intulit , Sacramentum hoc magnum est : ego autem dico in Christo et in Ecclesia (*Ephes. v* , 31 , 32) . Si ergo propter brevitatem temporis , quod in arcto est , sic debent viri habere uxores suas , quasi non habeant : quanto magis inter sponsum et sponsam erit sancta conjunctio ? Iste est sponsus de quo in duodevicesimo psalmo canitur : Et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo (*Ps. xviii* , 6) . Et ista sponsa quæ crebrius in Cantico scribitur Canticorum , quæ non habet rugam nec maculam (*Cant. iv*) . Quam Paulus desiderat offerre uni viro virginem castam , **741** ut sit sancta corpore et spiritu (*I Cor. ii*) . De qua et sub nomine charissimi , quadragesimus quartus psalmus canit : Astitit regina a dextris tuis in vestitu denurato , circumdata varietate (*Vers. 10*) . Sicut igitur sponsus gaudet in sponsa , juvenisque cum virgine , in quibus exemplis sancta conjunctio est : sic Dominus lætabitur in ea , cujus nomina fuerint immutata .

(*Vers. 6, 7.*) Super muros tuos , Jerusalem , constitui custodes : tota die et tota nocte perpetuo non tacebunt : qui reminiscimini Domini , ne taceatis , et ne detis silentium ei , donec stabiliat et donec ponat Jerusalem laudem in terra . LXX : Et super muros tuos , Jerusalem , constitui custodes , tota die et tota nocte qui nunquam tacebunt , recordantes Domini : non est enim vestri similis si corruerit , et faciet Jerusalem gaudium super terram . Propheta dixerat : Propter Sion non tacebo , et propter Jerusalem non quiescam , et cætera usque ad eum locum , ubi nunc capitulum terminatum est : Gaudebit sponsus super sponsa : gaudebit super te Deus tuus . Seque promiserat diebus ac noctibus rogaturum , ut Salvator et Justus qui promissus fuerat , adveniret , et instar lampadis totum illustraret orbem . Post quæ introducit persona Dei loquentis ad Jerusalem , id est , Ecclesiam primitivorum , et eam quæ in Apostolis ac per Apostolos edificata est : Super muros tuos constitui custodes , quos vel Angelos , vel Apostolos , et omnes principes ejus atque doctores accipere possumus . Qui custodiunt muros Ecclesiæ , ne adversarius noster diabolus , qui quasi leo rugiens circuit , et quaerit quomodo possit intrare (*I Petr. v*) , occasionem accipiat ad gregem Domini devastandum . Qui custodes nec diebus debent nec noctibus tacere , nec in lætis , nec in tris-

tibus; sed semper Domini clementiam deprecari, ut grex illius et muri Jerusalem custodiantur et valentur eius auxilio. Unde et ad eosdem custodes ab uno doctorum sermo dirigitur: O vos qui recordamini Domini, ejusque clementiam die ac nocte precibus fatigati, cavete ne unquam in ore vestro sileat oratio. *Ne detis silentium ei*, subauditur, Domino; sed semper molesto sitis, opportune, importune, et inimitabili interpellatione duri judicis. Si enim ille mentis ferociam **742** assidua et imprecacione depressit, quanto magis Pater cor estis boni dabit potentibus? Tandem autem rogare debetis, donec Jerusalem, quae in Judaeis condidit, et in exemplum est atque maledictum, in totius orbis terrarum laude versetur. Mirorque quibus voluerint Septuaginta, pro eo quod habetur in Hebraeo, *ne detis silentium ei, donec stabiliat et ponat Jerusalem laudem in terra*, dicere, cujus sensus in superioribus non cohaeret: *Non est enim vobis similis, si corrigat, et faciat Jerusalem gaudium super terram*. Nisi forte hoc a tifici eloquio coaptentis, ut dicatur ad ecclesiales Ecclesiae, nullum eorum similem fore qui praedicatione sua fecerint, ut corrigatur, et fiat Jerusalem gaudium omnium terrae.

(Vers. 8, 9) *Juravit Dominus in dextera sua et brachio fortitudinis suae. Si dedero triticum tuum ultra cibum inimicis tuis: et si biberint filii alieni vinum tuum, in quo laborasti: quia qui congregant illud, comedent, et laudabunt Dominum: et qui comportant illud, bibent in atriis sanctis meis.* LXX. *Juravit Dominus per dexteram suam, et per fortitudinem brachii sui, si ultra dedero triticum meum ut sit in cibum inimicis tuis, et si ultra biberint filii alieni vinum tuum in quo laborasti: sed qui congregaverint, comedent ea, et laudabunt Dominum; et qui congregaverint, bibent ea in atriis sanctis meis.* Omnipotens Deus, qui dixerat ad Ecclesiam, *Super muros tuos constitui custodes, qui perpetuo non tacebunt, qui usque praecipiam, ut nunquam orare desistant, nisi impetraverint quod precantur*, nunc jurat per dexteram suam et brachium fortitudinis suae. De quo crebro diximus, quod sit Dominus noster atque Salvator, qui juxta Apostolum, *Dei virtus est Deique sapientia* (I Cor. 1). Jurat autem quod triticum et vinum Jerusalem nequaquam cedat in hostium cibos, nec alienigenae labore illius periantur; sed quicumque in lacrymis seminaverint, in gaudio metant, et cui messuerint, abjectisque paleis, purum frumentum in horrea congregaverint, ipsi comedant labores manuum suarum, et Dominum aeterna laude suscollant, et bibant vinum in atriis sanctis ejus. Quod vel multas apud Patrem intelligimus mansiones, si de futura in regno caelorum accipimus beatitudine, vel certe **743** praeclosas in toto orbe divisas, in quibus plantati; postea in domo Domini florebitis. Quando autem dicit: *Nequaquam ultra dabo triticum tuum inimicis tuis: et vinum tuum alienigenae non bibent, in*

A quo laborasti, ostendit laborem antea Judaeorum, et omnia opera eorum a demonibus fuisse poscisa, quando inter Iteum et idola fluctabant, quare de eis dicebat Elias: *Usquequo claudicatis utraque pede? si Dominus est Deus, sequimini illum* (III R g. xviii, 24). Et juxta typicam historiam, quae in Judicum libro narratur, veniebant Madianitae, et usque ad Gazam fructus ejus devastabant, ita ut cibus hominum in escas brutorum animantium vertretur (Judic. vi). Hoc est autem triticum, et hoc vinum, quod non comedent nisi laudantes Dominum, et non bibent, nisi in atriis sanctis ejus, de quo Dominus in praesentia dicebat: *Amen amen dico vobis, non bibam de gemmine vitis hujus, donec illud bibam novum in regno Patris mei* (Marc. xiv, 25). Quae ex parte complentur in Ecclesia, quando dicit Dominus discipulis suis: *Bibite, amici mei, et inebriamini, fratres, quod vinum latificat cor hominis* (Ps. ciii). Et in plena luce atque meridie libitur a Joseph cum fratribus suis (Gen. iv). Et complentur plenius, quando inebriatur terra benedictionibus Domini. Triticum quoque de quo panis caelestis efficitur, illud est, de quo loquitur Dominus: *Caro mea vere est cibus*. Rursumque de vino: *Et sanguis meus vere est potus* (J. au. vi).

(Vers. 10-12.) *Transite, transite per portas, preparate viam populo, planum facite iter, et eligite lapides, elevate signum ad populum. Ecce Dominus auditum fecit in extremis terrae: dicite filiae Sion, Ecce Salvator tuus venit: ecce merces ejus cum eo, et opus ejus coram illo. Et vocabunt eos populus sanctus, redemptus [Vulg. redempti] a Domino. Tu autem vocaberis quaesita civitas, et non derelicta.* LXX: *Ite per portas meas, et viam facite populo meo: et lapidis de via projicite. Levate signum in gentes: ecce enim Dominus fecit auditum usque ad extremam terram. Dicite filiae Sion: Ecce Salvator tuus venit, habens mercedem suam secum, et opus suum ante faciem suam: et vocabit eum populum sanctum, redemptum a Domino. Tu autem vocaberis requisita civitas, et non derelicta.* Praecepit custodibus murorum Jerusalem, quibus ante praeeperat ne tacerent, ne aliquando orare desisterent, ut transeant per portas Jerusalem, et **744** viam faciant populo. Quod semivulgi in ultimo tam ore, quando post praestitutum gentium salvandus est Israel, et ad Dominum rediturus, futurum esse contendunt. Alii vero in regno caelorum explemendum putant, quando erit vera laetitia, et unusquisque recipiet secundum meritum suum, ac nequaquam Dominum in humilitate conspiciat, sed in habitu sentiant judicantis, quare veniet super nos cum Angelorum multitudine, ut reddat unicuique secundum opus suum. Nos autem secundum ceptum explanationem posuimus haec et in primo adventu intelligere, ut dicimus praecipit Apostolus et Apostolicis viris, ut ingrediantur et transeant per portas quibus infernus non praevalet, et omnia tol-

^a Idem Ambrosian.. assidua interpellatione deposit.

lant impedimenta de via, ut absque aliquo scandalo A populus Ecclesiam Salvatoris introeat. Unde et Joannes clamabat in eremo. *Ego sum vox clamantis in deserto, sicut Isaias dixit: Parate viam Domini, rectis facite semitas ejus: omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur* (Joan. 1, 23; ad Isai. XL, 3, 4). Aliisque verbis nunc idem sensus dicitur. Eligit lapides vir Ecclesiasticus, qui omnem emollit de credentium corde duritiam. De quibus idem Baptista dicebat: *Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham* (Math. III, 9). Vel juxta Septuaginta, projicit de via lapides qui infideles a credentibus separat. Quod ne putarent Judæi de se dici, jungitur: *Levate signum in gentes*, et ad populos nationum, ut nequaquam unius terræ Judææ ad salutem provocentur angustiae, sed auditum fiat in extremis terræ, ut passionem omnium Creatoris totus mundus exaudiat. *Dicite, inquit, filiæ Sion.* Quæ vel idcirco appellatur filia Sion, quia primum orta est ex Judæis, de qua dicit in Cantico Canticorum: *Filii matris meæ pugnaverunt adversum me* (Cant. 1, 5); vel certe propterea filia, quia a Deo adoptionis nomen accepit. Quotquot enim susceperunt eum, dedit eis potestatem et filii: *Dei filii erunt* (Joan. 1) Quid est autem quod jobentur magistri atque doctores Sion filii nuntiare? *Ece Salvator tuus venit, qui in Hebraico dicitur Jesus.* Unde et Gabriel ad Joseph: *Et vocabis, inquit, nomen ejus Jesus, ipse enim solum faciet populum suum a peccatis eorum* (Math. 1, 21). Qui Salvator, credentium iudex est omnium, ut reddat unicuique secundum opera sua: justis premia; C peccatoribus aeterna supplicia (Math. XVI). *Et vocabit, inquit, eos ipse Dominus 745 atque Salvator.* Sive juxta Hebraicum, *vocabunt eos* Apostoli et Apostolici viri, *populum sanctum et redemptum a Domino*, qui redemti; sunt Christi sanguine. Ipsa quoque civitas nequaquam appellabitur *derelicta*, ut prius vocata fuerat, vel in Judæis, propter negotiationem; vel in gentibus, propter idololatiam, sed *requisita*, ut Hebraice dicitur בַּשָּׂרָא (שְׂרָרָא); ut pro augmentis et varietate virtutum, nova semper accipiant nomina.

(Cap. LXIII — Vers. 1.) *Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ. LXX: Quis est iste qui venit de Edom, fulvis vestibus de Bosra?* Sic formosus in stola sua, violentia enim fortitudinis. Omnem hunc locum ab eo loco, ubi juxta LXX dicitur: *Illuminare, illuminare, Jerusalem, quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est* (Cap. LX, 1), usque ad præsens capitulum, ubi dicitur: *Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra?* multi veterum referunt ad finem mundi, in quo sive carnaliter, sive spiritualiter (diversa

enim sententia plurimorum est) explenda contendunt. Nos autem quia et supra in hoc eodem capitulo legimus: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, annuntiare pauperibus misit me*: quod Dominus atque Salvator, lecto Isaiæ volumine, in Synagoga Judæorum super se explendum esse monstravit dicens: *Hodie completa est hæc Scriptura in auribus vestris* (Luc. IV, 21); et tunc de eodem dicitur, quod post passionem ad Patrem euentus ascenderit, necesse est compellimur, omnia quæ dicuntur, in primo accipere Salvatoris adventu. Neque enim fieri potest, quod perique nostrorum facere nituntur, ut varientur tempora, quæ operibus copulata sunt; nec negamus sudoris esse maximi, hæc omnia sibi conjungere, et sic spiritualiter explenda in condemnatione monstrare, ut in Christo et juxta carnem et juxta spiritum, jam completa doceamus. Quia igitur venit filia Sion Salvator, cujus merces cum eo est, et opus illius coram illo; et egressus est justus in splendor, et Salvator accensus est ut lampas, gaviusque sponsus super sponsa sua Ecclesia, immo exultavit super eam Deus suus, qui ipse 746 et sponsus et Dominus est: propterea secundum assumptionem carnis, et passionem crucis dicitur ad eum: *Ut intingatur pes tuus in sanguine* (Ps. LXXVII, 24). Et sub Judæi vocabulo in Genesi prophetatur, *Juda, te laudabunt fratres tui: Manus tuæ in cervicebus inimicorum tuorum, (Gen. XLIX, 8 et seqq.), adorabunt te filii patris tui: Catulus leonis Juda, ad prædã, filii mi, ascendisti, requiescens accubisti ut leo, et quasi leona: quis suscipiet eum* (Gen. XLIX, 8, 9)? Et iterum: *Ligans ad lineam pallium suum, et ad vitem, o filii mi, asinam suam; lavabit vino stolam suam, et sanguine uxoris pallium suum* (Ibid., 11). Iste est quem Anglicæ potestates videntis ad Patrem ascendere cruentum, imperant cæteris Angliæ, et ab eis audiunt: *Levate portus, principes, vestras, et elevumini portus æternas, et introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus fortis et potens, Dominus fortis in prælio* (Psal. XLIII, 7, 8). Et iterum: *Dominus virtutum, ipse est rex gloriæ* (Ibid., 10). Hæc præmissimus, ut cum aliis testimoniis etiam præsens capitulum congruere doceamus. Unde et in Cantico dicitur Canticorum: *Fratruelis meus rubicundus et candidus* (Cant. V, 10); rubicundus in passione; candidus in D resurrectione. Interrogant igitur Angeli, rei novitate perterriti (Mysterium enim passionis et resurrectionis Christi secundum apostolum Paulum (I Cor. II), cunctis retro generationibus fuerat ignoratum). Quis est iste qui de terra Edom cruentus advenit? Edom (עֲדָמָא) quippe in linguam nostram et terrenus, et cruentus exprimitur. *Tinctis vestibus de Bosra?* Quod nonnulli pro errore lapsi, putant de carne Domini intelligi: id est, BASAR (בָּשָׂר), quod verbum si carnem signifi-

^a Corrigit Victor. ex Melicæno codice *negationem* pro *negotiationem*, quam profecto falsam lectionem ait esse.

^b Corrupte inquit Victor: Sic legitur pro *Hic* etiam in commentario, quippe cum Hebraico אִתּוֹ, Græco

ὄψος, Latine *iste*.

^c Ex Græco ἀπὸ πύλων ἐκ ἀρχοντας ὑμῶν, et Vulg. edit. *vestris* pro *vestri* Victor. posuit.

^d Nomen *Edom*, quod hic dicitur, supplemus ex Ambrosiano ms. in quo mox est *advenit* pro *advenit*.

caret, scriberetur per mediam litteram sin, nunc autem per SADE scribitur, et interpretatur firma atque munita: quod vel de Jerusalem accipimus (Psal. LIX, 11), quæ firmissimis muris fuit ante circumdata, in qua passus est Dominus; vel de inferno, de quo in quinquagesimo nono et in centesimo septimo psalmo scriptum est: *Quis deducet me in civitatem munitam* (Psal. CVI, 1)? in qua clausæ sunt animæ mortuorum, et circumdata est firmissimis custodiis. Sciendum quoque quod juxta historiam *MOAB* (מֹאב) non ait in Edom, sed in Moab. Sequitur: *Sic formosus in stola sua, gradens in multitudine fortitudinis suæ.* De quo et quadragessimus quartus psalmus 757 canit: *Formosus decore præ filiis hominum. Accingere gladio tuo super femur tuum, a potentiissime. Specie tua et pulchritudine tua, intende, prospere procede et regna* (Psal. XLV, 3-5). Pro quo Septuaginta transtulerunt, *violentiæ cum fortitudine.* Quod quem sensum habeat prædens lector inquirat.

Ego qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. LXX: *Ego qui loquor justitiam, et iudicium salutaria.* Respondit Dominus interrogantibus Angelis: *Queritis qui sim, qui ad cælos cruentus ascendam, et sanguis quo aspersus sum, non mihi deformitatem tribuerit, sed decorem?* Ego sum cui Pater tradidit omne iudicium (Joan. v). De quo et Psalmista dicebat: *Deus iudicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis* (Psal. LXXI, 1). Qui loquor justitiam: ut malis mala, et bonis retribuam bona; qui veni pugnare contra adversarias potestates, et captivis prædicare remissionem, et victos de carcere liberare, ut et adversarii possint, et captivi sentiant libertatem.

(Vers. 2.) *Quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium torcular?* LXX: *Quare rubra sunt vestimenta tua, et indumenta tua sicut calcantium torcular, plenum conculcatum?* Ubi nunc dicitur, *rubrum*, in Hebræo legitur *XPOM* (צָרוּם). Ergo et supra ubi scribitur *Edom*, non loci vocabulum est, sed nomen sanguinis. Rursum autem Angeli aciscitantur et dicunt: *Didicimus quod tu sis, qui loqueris justitiam, et sanguis omnium in tuo sit iudicio constituta.* Nunc acire volumus, quare vestimenta tua sint velut musto tincta, aut quid causæ existiterit, ut tunicam quam desuper texta est, et acindit non potest, et de utero virginali tantum candorem habuit, quantum nullus felleum possit facere super terram, sanguine cretantes? Magis enim tibi clementia convenit, quam crudelitas: magis candor, quam error. Quibus respondit Dominus, non uno versiculo, ut prius, sed multis verbis: ut omnia doceat ignorantes, ne rursus quærent compellantur.

(Vers. 3 seqq.) *Torcular calcavi solus, et de gentibus non est vir mecum. Calcavi eos in furore meo, et conculcavi eos in ira mea: et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, et omnia indumenta mea*

^a In aliquot mss., *potentiissimum.* Confer quæ annotavimus in epist. 106, ad Senniam et Preroclam, ad hunc psalmi locum.

A pollui [Vulg. *inquinavi*]. *Dies enim ultionis in corde meo, annus redemptionis meæ per Circumspexit, et non erat auxiliator: quæsi, et non at qui adjuvaret. Et salvavit mihi brachium meum, et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi. Et conculcavi populos in furore meo, et inebriavi eos in indignatione mea, et detraxi in terram virtutem eorum.* Septuaginta pro eo quod nos diximus, *torcular calcavi solus*, interpretati sunt, *plenum conculcatum*, quod magis cum superiori capitulo legendum est, quam ut sit sequentis principium. Cætera sic transtulerunt. *Et de gentibus vir non est mecum, et conculcavi eos in furore meo, et confrigi eos quasi terram, et deduxi sanguinem eorum in terram, et omnia vestimenta mea inquinavi. Dies enim retributionis venit eis, et annus redemptionis adest. Aspexi, et non erat auxiliator: consideravi, et nullus qui præberet*

auxilium; et eruit eos brachium meum, et furor meus advenit, et conculcavi eos in ira mea, et deduxi in terram sanguinem eorum. Pro torculari quod Hebræice dicitur *GETA* (גֵּתָא), Theodotio ipsum verbum Hebræicum posuit *PEURA* (פֵּיּוּרָא). Sed melius in hoc loco Symmachus, quem et nos secuti sumus. Verbum enim *PEURA* ambiguum est, et tam *torcular*, quam *lagunculam* plerumque significat. Dicendum est itaque de torculari, quod juxta Scripturæ sanctæ consuetudinem, interdum pro ultione atque supplicis ponitur peccatorum, interdum in congregatione novorum fructuum. Pro penis ponitur atque tormentis, quando Jeremias in Lamentationibus plangens eversionem Jerusalem loquitur: *Torcular calcavit Dominus virginitatis*

filie Juda, ideo ego ploro (Thren. 1, 15, 16). In bonam partem inscribuntur psalmi pro torcularibus octavus et octogesimus tertius. De quibus in suis locis, et si vita comes fuerit, Domino præbente, dicetur. Hoc torcular, in quo et malis supplicia, et bonis præmia a Salvatore calcantur, solus ipse calcavit, nullumque habuit adiutorem. Neque enim Angelus, aut Archangelus, Throni, Dominationes, aut ulla coelestium potestatum, humanum corpus assumpsit, et pro nobis passus est, et conculcavit adversarias fortitudines, atque contrivit: 749 nisi ille qui loquitur in psalmo: *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus* (Psal. XI, 1); in tantum, ut etiam confidentissimus, et in fidei veritate firmissimus apostolus Petrus, timore territus fugerit, immo Dominum negarit (Matth. XXVII). Quodque sequitur: *Et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, et omnia indumenta mea pollui*, nequaquam sic intelligendum, ut dæmones et adversarias potestates sanguinem habere credamus: sed tropologicè accipienda sunt omnia, quando clementissimus Deus ad erudiendum populum suum, et captivitatis vinculis liberandum, hostes ferre compellitur. *Dies enim, inquit, ultionis in corde meo: annus redemptionis meæ venit.* De quo et supra (Ad cap. LXI) legitur, in bonam partem prædicare annum Domini acceptum, et diem retributionis Deo nostro;

^b Ambrosian., *quasi calcantium in torculari.*

^c Vide præfixam primo tomo generalem præfationem num. 21 et seqq.

et nunc tam in malam quam in bonam. In malam: *A*gilat qui edificat et custodit eam (Ps. cxxvi). Ipse enim virtutem tribuit, ut faciamus fortitudinem, et possimus dicere: Fortitudo mea et auxilium, et singulum meum in die majorum meorum (Jerem. xvi), Quae in praesenti loco, non pro vitis atque peccatis, sed pro sanguinis debemus accipere. Quod autem juxta Septuaginta sequitur: *Virtutes Domini recordabor in omnibus quae retribuit mihi*, pro qua in Hebraica, *laudes Domini*, continentur, signa intelligimus atque miracula, pro quibus ponitur saepe virtutes, ut illi: *Gloriam meam alteri non dabo, nec virtutes meas sculptilibus* (Isai. xli. 8). Et illi: *Virtutes ejus in insulis nuntiabunt*, vel gentibus totius mundi, vel Ecclesiis quae firma mole fundatae sunt, et feriuntur potius quam subvertuntur. Interdum virtus nequaquam pro fortitudine **751** accipitur atque miracula: sed pro conversatione bona, ut illud est Apostolorum, Petri: *Ministras in scientia vestra virtutem* (I Petr. 1, 5); et Pauli: *Si qua virtus, et si qua laus* (Philipp. iv, 8). Juxta quod et in alio loco dicitur: *Melior est severitas quam virtus*. Prior virtutis intelligentia Deo: secunda hominibus convenit. Pro eo autem quod nos interpretati sumus: *Super omnibus quae reddidit nobis Dominus*, quod potest et in bonam et malam partem accipi, Symmachus manifestius in bonorum partem retributione, dicens: *Pro omnibus, in quibus beneficii nobis, et pro multitudine bonitatis, quam super domum Israel exercuit*. Pro quo Septuaginta transtulerunt: *Dominus iudex bonus domus Israel, retribuit vobis secundum misericordiam suam, et secundum multitudinem justitiae suae*. Hoc autem non potest dicere, nisi ille qui intelligit justo sustinere quae patitur. Denique in septuagesimo secundo psalmo, cujus exordium est: *Quam bonus Israel Deus, his qui recto sunt corde*, loquitur propheta ex persona eorum, qui Dei iudicis perturbantur: *Mel autem pene mori sunt pedes: nunc effusi sunt gressus mei, pacem peccatorum videre, et cetera, usque ad finem psalmi*. Unde apostolus Paulus qui Dominum iudicem bonum justumque cognoverat, loquitur confidenter: *Reposita est mihi corona justitiae, quam reddet mihi justus iudex. Non solum autem mihi, sed et omnibus qui diligunt adventum Domini et Salvatoris nostri* (II Tim. iv, 8). Nec est inter bonum et justum, ut haeretici volunt, ulla distantia, eodem scribente: *Ergo lex sancta est, et mandatum sanctum, et justum, et bonum* (Rom. vii, 12), ut videlicet honestas in genere, et justitia intelligatur in specie. Quamobrem scribit ad Romanos: *Vix enim pro justo quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori* (Rom. iii, 7).

(Vers. 7.) *Misericordiam Domini recordabor; laudem Domini super omnibus quae reddidit nobis Dominus, et super multitudinem bonorum domus Israel, quae largitus est eis 750 secundum indulgentiam suam, et secundum multitudinem miserationum suarum. LXX: Misericordiam Domini recordatus sum, virtutes Domini recordabor in omnibus quae reddidit nobis: Dominus iudex bonus domus Israel, retribuet vobis secundum misericordiam suam, et secundum multitudinem justitiae suae.* Finis, ut nos arbitramur primo, ut plerique aestimant secundo Salvatoris adventu, in quo subauditur, judicantis, immo pugnantis vox, suosque et populi sui adversarius trucidantis, cruentus victorque describitur: incipit alia *κεκρωται*, in qua ex persona populi Propheta loquitur, enarrans beneficia in se Dei, et sui cordis dritiam, ob quam et Jerusalem incendio, et Israel captivitati traditus sit. Quod Judaei ad Babylonicam referunt tempora. Nos autem ordine et ratione monstravimus, de praesenti dici tempore, in quo Romani servant, et excluso Israele, gentium turba successit. Curramus igitur per singula orationis membra, et ea, ne laciniosa sit expositio, breviter edisseramus. Pressus pondere majorum, in nullo alio nisi in Dei misericordia spem habeo; qui facit misericordiam in millia diligentibus se, et extendit misericordiam suam his qui cognoscant eum. Ex quo ostenditur, diligentibus et cognoscentibus Deum, misericordiam Domini subvenire. Non est enim volentis, neque currentis, sed misericordiae Dei (Rom. ix). Et nisi Dominus edificaverit domum, et custodierit civitatem, in vanum vi-

* Satis ingeniose Victorius hunc locum ita reformavit, in quo sub habitu judicantis, immo pugnantis, suoque, etc. Ceterum et juxta nos. editorumque

librorum fidem minime, aut recte non usque adeo impletus est sensus.

(Vers. 8 seqq.) *Et dixit: Verumtamen populus meus est; isti non negantes: et factus est eis Salvator. In omni tribulatione eorum non est tribulatus, et Angelus faciei ejus salvavit eos: in dilectione sua, et in indulgentia sua ipse redemit eos, et portavit eos, et le-*

vavit eos cunctis diebus sæculi. Ipsi autem ad iracundiam provocaverunt, et affixerunt spiritum sancti [Al. sanctum] ejus; et conversus est eis inimicum, et ipse debellavit eos LXX. Et dixit: Non populus meus, filii nequamquam reprobabunt. Et factus est eis in salutem ex omni tribulatione eorum: non legatus, neque Angelus, **752** sed ipse salvavit eos, quod diligeret illos, et parceret eis, ipse redemit eos, et suscepit illos, et exaltavit omnibus diebus sæculi. Ipsi autem non crediderunt, et exasperaverunt Spiritum sanctum ejus: conversus est eis in inimicum, ipse pugnavit contra eos. Ubi nos interpretati sumus: In omni tribulatione eorum non est tribulatus, quod Hebraice dicitur ^a Lo, et est negantis adverbium, pro non. Legi potest et ipse, ut sit sensus: In omni tribulatione eorum ipse est tribulatus, id est, Deus: ut non solum peccata, sed et tribulationes nostras portaret. Ipse enim infirmitates nostras portavit, et pro nobis dolet. Porro Septuaginta posuerunt aliud quod in Hebræo non habetur, non legatus, neque Angelus, sed ipse salvavit eos: de quo in suo dicemus loco. Dixit igitur Deus qui justus est iudex domus Israel, et austeritatem justitiæ clementia mitigat iudicantis: Genui quidem filios et exaltavi, et ipsi spreverunt me. Veruntamen quia populus meus sunt, et semel filii nominati, non peribunt in perpetuum; si me spernere et negare deriderint, sentient Salvatorem: quia in omni tribulatione eorum ipse tribulatus est. Sive non est tribulatus, ut parumper eos desereret, et nudius auxilio suo cogeret ad rogandum. Vel certe nequaquam tribulavit eos, sed e contrario, cæteris persecuentibus, adiutor fuit, misitque Angelum suum, qui eos de periculo liberaret. Aut juxta Septuaginta, non per Angelos et Prophetas, et alios sanctos viros salvare voluit populum suum; verum ipse descendit ad oves peritias domus Israel, ut ovem morbidam suis humeris reportaret, et drachmam quæ perierat inveniret, et luxurioso filio revertenti lætus occurreret. Propter quod sponsa dicit in Cantico Canticorum: Osculetur me oculis oris sui. Nequaquam per Patriarchas, Moyse, et Prophetas, sed necum corpus assumat, in mea carne versetur, Verbum caro fiat, et sic osculetur me habitans in me, ut sit Emmanuel. Nequaquam igitur ut legatus, nec ut Angelus, sed ipse salvavit eos qui receperunt salutem: non operum merito, sed charitate Dei. Sic enim dixit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non periret, sed habeat vitam æternam. Quod si prudens lector tacita cogitatione responderit; quare multi **753** non sunt salvati, si ipse salvavit eos, et dilexit, et

A pepercit illis suis, et redemit eos sanguine suo, susceptique et exaltavit assumptos? inferat causa percipiens: Ipsi autem non crediderunt, et exasperaverunt Spiritum sanctum ejus, sive sancti illius, quod Hebraice dicitur CADESO (Vt.). Voluit itaque Deus salvare cupientes: et provocavit ad salutem, ut voluntas haberet præmium; sed illi credere noluerunt. Alioquin et de Joanne scriptum est: Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes: hic venit, ut præberet testimonium luci, ut omnes crederent per eum (Jou. 1, 6). Nec statim in eul:ia est, si plures credere noluerunt, sed voluntas ^b venientis hæc fuit, ut omnes crederent et salventur. Sin autem qui exasperaverit et affixerit Spiritum sanctum, vel Sancti ejus, id est, Christi, Deum exasperat: ejusdem Spiritus sanctus cum Patre Filique naturæ est. Quamobrem Apostolus præcipit: Nolite contristare Spiritum sanctum, in quo signati estis (Ephes. iv, 30). Qui Spiritus sanctus recedit a corpore subdito peccatis: et in perversam animam non ingreditur sapientia (Sap. 1). Unde et David conscientia precatorum, ne Spiritum sanctum periret, precabatur dicens: Et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me (Ps. l, 15). Ut autem sciamus, omnem qui exasperat Spiritum sanctum, Deum offendere, et de amico inimicum et hostem fieri, Petrus apostolus significantius in Apostolorum Actibus loquitur: Quare convenit vobis mentiri Spiritui sancto? non estis hominibus mentiti, sed Deo (Act. v, 9). Iste est Spiritus sanctus, de quo in Evangelio Dominus dicebat: Si diligitis me, mandata mea servate: et ego poteram Patrem et alium Patre dicit vobis, ut sit vobiscum in sempiternum, Spiritum veritatis (Joan. xiv, 15, 16). De quo et in Sapientia reperimus, quæ nomine Salomonis scribitur: Sanctus enim Spiritus disciplina fugiet dolum, et recedet a cogitationibus stultis (Sap. 1, 5).

(Vers. 11 seqq.) Et recordatus est dierum sæculi, Moysi, populi sui. Ubi est qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis sui? ubi est qui posuit in medio ejus Spiritum sancti sui? Qui eduxit ad dexteram Moysen brachio majestatis suæ: qui scidit aquas ante eos, ut faceret sibi nomen sempiternum. Qui duxit [Vulg. eduxit] eos per abyssos quasi equum in deserto non impingentem. Quasi animal in **754** campo descendens, Spiritus Domini ductor ejus fuit: sic adduxit populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriæ. LXX: Et recordatus est dierum antiquorum qui eduxit de terra pastorem ovium. Ubi est qui posuit in eis Spiritum sanctum? qui eduxit dextera Moysen brachium gloriæ suæ. Sic eduxit populum suum per validam aquam in

^a Lo, et est negantis, etc. Pro sola hac particula negativa lo veteres editiones integrum ponunt verbum in Hebræo: ac consequenter obstrudunt aliam viam ^b cuius nullum existit vestigium in ms. codice hinc, quæque offent in intelligentia verborum Hieronymi, ut prudenti Critico manifestum erit, si attentè editionem novam cum aliis conferre voluerit. Quomodo autem contrario sensu legi possit ipse est

tribulatus, facilis est ex Hebræo contextu responsio, ibi enim legitur - ^c *lo tsar*, quod antiquum est, atque transferri potest, illi angustia, vel non angustia. In omni tribulatione eorum illi angustia, vel, In omni tribulatione eorum non angustia. MARTIAN.

^b Maluit quidam vocantis legere pro venientis; sed nulla movende lectionis est causa.

conspicuum ejus, ut faceret sibi nomen sempiternum. Adduxit eus per abyssum sicut equum per solitudinem, et non laboraverunt. Et sicut jumenta per campum descendit Spiritus a Domino, et dux eorum fuit: sic adduxisti populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriæ. Dominus qui de protectore factus est adversarius populi Judæorum, qui ad iracundiam provocaverunt Spiritum sanctum ejus, et debellavit eos: ipse recordatus est antiquorum dierum, quando pro eis Moyses in eremo deprecatus est, dicens: *Aut dimitte eis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro quem scripsisti (Exod. xxxii, 31, 32)*. Veteris igitur literas recordatas historice, dicit: Ubi est ille Moyses qui eduxit eos de Itubro mari? ubi est pastor ovium? Ubi ille qui cum cæteris pastoribus gregis Domini laboravit? Qui impetravit, et posuit Spiritum Dei oratione et precibus suis, in grege Domini? Aut certe ita intelligendum: ubi est illa clementia Domini, qua quondam misertus est populo suo, ut Spiritus quoque sancti eis gratiam tribueret: Qui eduxit in dexteram partem, non in sinistram, Moysen servum suum brachio majestatis suæ: qui scidit aquas ante eum, ut faceret sibi nomen sempiternum; ut usque in presentem diem illius potentia narraretur? Duxit enim populum suum per immensas aquarum abyssos, quasi equum per solitudinem, et jumenta per planum, et Spiritus Domini duxit eum, id est, gregis Domini (Exod. xii). Spiritum autem hic Angelum debemus intelligere, qui duceus fuit populi Israel, juxta illud quod scriptum est: *Qui facit Angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem (Ps. ciii, 4)*. Et in Epistola ad Hebræos: *Isti sunt administratorii spiritus, qui ministrant in ministerio, propter eos qui possiderunt salutem (Hebr. i, 14)*. Consideremus illud quod in Actibus Apostolorum scribitur: *Spiritus Domini rapuit Philippum, et non vidit eum ultra eunuchus (Act. viii, 39)*: an super Angelo debeamus accipere. Sunt qui Augustinum **755** in Spiritu sancto hæc fecisse testentur. Manifesta percurramus, ut in obscurioribus immoremur.

(Vers. 15 seqq.) *Attende de cælo, et vide de habitaculo sancto tuo, et gloriæ tuæ. Ubi est zelus tuus et fortitudo tua? multitudo viscerum tuorum, et miserationum tuarum super me continuerunt se. Tu enim pater noster: et Abraham nescivit nos, et Israel ignoravit nos. Tu Domine pater noster, redemptor noster a sæculo nomen tuum. LXX: Convertere de cælo, et vide de domo sancti tui, et gloriæ tuæ: ubi est zelus tuus et fortitudo tua? ubi est multitudo misericordiarum tuarum, et miserationum tuarum qua sustinuisisti nos? Tu enim es pater noster, quia Abraham non cognovit nos, et Israel non cognovit nos. Sed tu, Domine pater noster, libera nos: a principio nomen tuum super nos est. Qui tanta populo prestitisti, quæ superior sermo narravit, ut spiritus quoque tui dignos nos consortio duceres, nunc quoque attende de cælo, et vide opera nostra, si tamen te digna sunt. Quare avertis faciem tuam a nobis? Cælum autem dicitur*

PATROL. XXIV.

A habitaculum sanctum, et domus gloriæ ejus (Psal. xliii), juxta illud: *Cælum mihi thronus est: terra autem scabellum pedum meorum (Isai. lxvi, 1)*; et in alio loco: *Qui habitat in cælis, iridebit eos; et: Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo (Psal. cxii, 1)*. Non quo omnipotens Deus, qui tenet cælum palma et terram pugillo, ullo claudatur loco; sed quo quæ sanctiora sunt, illius locus et habitaculum esse dicantur. Denique Salomon qui ædificavit domum Dei, ad eum precans loquitur: *Cæli cælorum et terra non sufficiunt tibi (Eccli. xvi, 18)*. Et in Oratione Dominica dicitur: *Fiat voluntas tua sicut in cælo, ita et in terra (Matth. vi, 10)*. Ubiunque ergo sit voluntas Dei, illud est habitaculum ejus, et domus Dei. Quam autem sequitur, *Ubi est zelus tuus et fortitudo tua?* Illo testimonio discramus, quod per Ezechiel ad Jerusalem dicit Deus, quæ secuta fuerat amatores suos: *Jam non irascor tibi, et zelus meus recessit a te (Ezech. xvi, 42)*. Et est sensus: Quia peccavimus et nos inlisse cœpisti, recessit a nobis zelus tuus, qui non recessit quando loquitur per Zachariam: *Zelatus sum Sion et Jerusalem zelo magno (Zach. i, 14)*. Unde et in consequentibus ait: *Et irascor super gentes quæ congregatæ sunt adversum eam in circuitu. Redente autem zelo, recedit **756** et fortitudo Dei, et paternorum viscerum superatur affectus, dum magnitudine peccatorum incredulis Dei elementa vincitur, ut contineat se super auxilio meo, qui me oppressum videre non poterat. Tu enim, inquit, es pater noster, qui creator es omnium. Nescit nos Abraham, et ignorat Israel, quia te offendimus, nec cognoscunt filios, quos a Deo suo intelligunt non amari. Subita nascitur quæstio, quare Abraham et Israel, hoc est, Jacob pater, et Isaac nomen tacitum sit (Gen. xxii)? Ad quod respondendum, principio et fineposito; etiam media nominari. Sive ita: Abraham de gentibus vocatus ad fidem est, et pro qualitate prioris et consequentis conditionis, mutatione in solutus est nomen. Jacob quoque ut appellaretur Israel, multo ad id labore pervenit. Unde et Abraham tres habuit uxores, et Jacob quatuor: Isaac vero ab initio usque ad finem nomen possedit antiquum, et Ecclesie indicans castitatem, una fuit uxore contentus. Isti igitur qui precantur de peccatoribus commutationem in meliorem statum, eorum assumunt similitudinem, quibus lucta post tristitia successerunt. Hoc autem est omne quod postulant, ut quia pater eorum est, et hoc eos dignatus est nomine, non obliviscatur filiorum suorum; ne per ipsos nomen Dei blasphemetur in gentibus.*

(Vers. 18, 19.) *Quare errare nos fecisti, Domine, in viis tuis: induxisti cor nostrum, ne timeremus te? convertere propter servos tuos tribus hereditatis tuæ. Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum: hostes nostri conculeverunt sanctificationem tuam. Facti sumus quasi in principio: cum non dominareris nostri, neque invocaretur nomen tuum super nos. LXX: Quare seduxisti nos, Domine, de via tua*

^a *sancta : indurasti corda nostra, ut non timeremus te? convertere propter servos tuos, propter tribus hereditatis tuæ, ut modicum possideamus montis sancti tui: adversarii nostri conculcaverunt sanctuarium tuum: facti sumus quasi a principio cum non dominareris nostri: neque invocatum est nomen tuum super nos.* Epistola quam scribit Paulus ad Corinthios, cum ad unius scribatur populum civitatis, pro varietate habitantium, id est, sanctorum et peccatorum, nunc laudat eos, nunc corripit, nunc docet, nunc reprehendit, **757** provocat ad continentiam; nuptias non recusat; retrahit ab idololatria; instruit resurrectionem; digamiam porrigit manum, ne locum tribuat fornicationi. Hoc diximus, ut præsens quoque capitalium, quod omne ex populi Deum deprecantis oratione contextitur, vel justorum intelligamus esse, vel peccatorum: et nunc laudare Dominum, nunc movere Domino questionem, et suam culpam referre in Deum. Unde et post cætera etiam hoc loquuntur: *Quare errare nos fecisti, Domine, de viis tuis, vel seduxisti nos de via tua: indurasti cor nostrum ne timeremus te? Non quo Deus erroris causa sit et duritiæ, sed quo illius patientia, nostram expectantis salutem, dum non corripit delinquentes, causa erroris duritiæque videatur.* Unde quibusdam vehementer iratus, a percutiendo manum suspendit, et loquitur: *Non visitabo super filias vestras cum fuerint fornicatæ, et super sponsas vestras cum adulteraverint (Osee iv, 14).* Flagellat enim omnem filium quem recipit, et ad hoc percudit ut emendet (*Hebr. xii*). Denique qui nequaquam filiorum vocabulum perdidit, sed per poenas retrahuntur ad poenitentiam, dicit de eis: *Visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eis (Psal. lxxxviii, 55).* Est enim tristitia quæ ducit ad vitam, et est tristitia quæ ducit ad mortem. Unde et peccator loquitur in psalmo: *Declinare fecisti semitas nostras a via tua, et humiliasti nos in loco afflictionis (Psal. xliii, 19).* Et per quadraginta annos errat populus in deserto; ut priorem viam non inveniat, nec ad Ægyptios revertatur (*Num. xxxii*). In Osee quoque sepiuntur semitæ Jersalem, et clauduntur spinis; ne sequatur amatores suos, et necessitate compulsus, revertatur ad virum suum pristinum (*Osee ii*). Et Pharaonis dicitur Deus indurasse cor, ne dimitteret populum ejus, et ut decem plagis affligeretur (*Exod. iv*). Quam questionem diligentissime Paulus disseruit ad Romanos (*Rom. ix*). Et nos ^b in quodam opere perstrinximus. *Convertere, ait, Domine, sive converte nos propter*

*A servos tuos, Abraham et Israel, qui non cognoverunt nos, vel quos esse in populo credimus. Quasi ad nihil enim et absque ullo labore populum tuum sanctum possederunt adversarii nostri. Sive **758** converte nos, ut juxta Septuaginta, paululum possideamus montis sancti tui, quia totum montem tuum possidere non possumus, ut cum partem habuerimus, veniamus ad plenitudinem ejus et contempe-mur gloriam Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis (Joan. i). De quo in hoc eodem propheta dicitur: In novissimis diebus manifestus erit mons Domini (Isai. ii, 2). De eo autem quod supra positum est: Quare errare nos fecisti (Isa. lxxii, 17)? quo sensu accipiendum sit, plenissime docet Jeremias: Seduxisti me, Domine, et seductus sum: tenuisti, et potuisti [Al. posuisti] (Jerem. xx, 7). Dum enim mihi clementiam polliceris, et quasi misericors pater dissimulas duritiæ, et artifex medicus abscondis ferrum acutissimum, ne agrotantem terras antequam cures, fecisti me negligentem; propter quod et de Jerusalem dicit Deus: Ecce ego seduram eam, et ponam eam quasi desertum, et c statum eam sicut terram absque aquis, et loquar ad cor ejus: et dabo possessiones ejus inde, et vallem Achor ad aperendam intelligentiam (Osee i, 14, 15). Consideremus ordinem singulorum: seducit eam, et facit eam desertam, et absque aqua, ut virtutum patitur sitim. Quæ postquam dixerit: Sitivit in te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea (Psal. xli, 2), tunc loquetur ad cor ejus, et lugentem consolabitur. Et dabit ei possessionem inde, hoc est, de poenitentia et mœnore qui operatur salutem. Et humilitas conturbati cordis ejus (hoc enim interpretatur vallis Achor) aperit intelligentiam, ne ignoret Creatorem suum. Hostes, ait, nostri conculcaverunt sanctuarium tuum. Haud dubium quin Templum significet, quod victores calcavere Romani. Et facti sumus sicut in principio antiquam vocaverunt in Abraham, et dum essemus in Ægypto, non habentes Deum, nec reges, nec principes, nec Prophetas, nec Legem mandatorum Dei (Osee iii), quæ omnia post passionem completa sunt Domini, hodieque complentur. Dicentibus enim illis: Sanguis ejus super nos, et super filios nostros (Matth. xxvii, 25), manet maledictio sempiterna, et non dominatur eorum Deus, neque invocatur nomen illius super eos, dum nequaquam Dei populus auncupatur.*

(C p. LXXIV.—Vers. 1 seqq.) *Utinam dirumperes caelos et descenderes: a facie tua monte defluerent. **759** Sicut exustio ignis tabecerent, aquæ arderent igni, ut notum fieret nomen tuum inimicis tuis: a facie tua gentes*

^a Nescio, inquit Victorius, quis hanc vocem *sancta* hic infarserit; deest enim non solum in LXX, verum etiam in Hebraico et Vulgata edit., nec illam ponit Hieron. Tam infra cap. cxv, initio, hoc testimonium citat.

^b In quodam opere perstrinximus. Intelligit epistolam Medibia scriptam; nam quæstioe 10 hanc discorsit difficultatem. Porro in epistola prima Ecclesiæ Lugdunensis de Prædestinatione contra tres Epistolas ejusdem monachi qui eam questionem moverat,

dicitur ille monachus opinionem suam fulsisse auctoritate beati Hieronymi, in libro de Induratione cordis Pharaonis, quem genuinum esse ex hoc loco probabat. Hæc autem epistola scripta circa annum Domini 825 exstat in Bibliotheca Patrum. MARTIAN.

^c Victor. isthæc, *statuam eam sicut terram absque aquis*, adjecta existimat, uti præcelentium verborum expositione, cum non modo in LXX, sed et in Hebræo ac Vulgata Latina desini; atque adeo pro et rescripsit id est.

turbarentur. Cum feceris mirabilia, non sustinebimus: A
*descendisti, et a facie tua montes defluerunt. LXX: Si
 aperueris caelum, tremor apprehendet ex te montes:
 et liquecant sicut cera a facie ignis liquecit, et comburet
 ignis adversarios: et manifestum erit nomen tuum in ad-
 versariis: a facie tua gentes turbabuntur. Cum feceris glo-
 riosa, tremor apprehendet ex te montes.* Quoniam hostes
 nostri conculcaverunt sanctuarium tuum, et facti sumus
 quasi in principio, quando non invocabatur nomen
 tuum super nos: propterea deprecamur et dicimus:
Utinam dirumperes caelos, et descenderes; et qui sem-
 per promittis, tu aliquando promissa compleres.
 Hoc autem eo tempore dicebatur, quando necdum
 Salvator advenerat, nec de utero virginali naturæ
 nostræ atque substantiæ assumpserat hominem quem
 salvaret: ut sicut portavimus imaginem terreni, por-
 temus imaginem supercælestis (I Cor. xv). Quod si
 faceres, inquit, et aperirentur cœli, sive cœlum,
 ad adventum majestatis tuæ montes defluerent, vel
 tremor apprehenderet montes, et consumerentur, sic-
 ut cera a facie ignis consumitur. Et Ezechielii aperti
 sunt cœli, et vidit visionem magnam (Ezech. i). Sed
 et Moyses in Deuteronomii benedictionibus impreca-
 tur: *Aperiet tibi Dominus thesaurum suum bonum,
 caelum, ut det tibi benedictionem (Deut. xxviii).* Et in
 Evangelio (Matth. iii) Baptista Joannes vidisse nar-
 rat (Al. testatur) cœlos apertos, et Spiritum sanc-
 tum super Dominum in specie columbæ descenden-
 tem. Montes autem qui ad adventum Domini, de
 quo scriptum est: *Deus ignis consumens (Deut. iv, 24),*
 instar ceræ consumerentur et liqueficerent, adversaria
 potestates sunt, et omnes qui se erigunt adversum
 scientiam Dei. De quibus et in nonagesimo sexto
 psalmo canitur: *Vidit, et commota est terra. Montes
 liquefacti sunt sicut cera a facie Domini, a facie Dei
 universæ terræ (Psal. xcvi, 4, 5).* Si enim tu descende-
 res, et tua promissa compleres, **760** tabescerent
 (juxta Symmachum) aquæ maris et omnem assugi-
 nem earum ignis ille consumeret. De quo et in alio
 psalmo scriptum est: *Sicut deficit fumus, deficiant:
 sicut consumitur cera a facie ignis, sic pereant peccato-
 res a facie Dei (Ps. lxxvii, 2).* Et hoc notandum
 quod cum aquæ maris divinis igne consumptæ,
 tunc notum fiat nomen Domini Salvatoris inimicis
 ejus. De quibus in sexagesimo septimo psalmo dicitur:
Lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso; **D**
 ut quem benedictis non conserant, urbis suæ subver-

sione et propria captivitate cognoscat. Et a facie il-
 lius gentes turbabuntur, sive ut significantius in He-
 braico dicitur, *movebuntur*: ut quæ prius immobiles
 erant, veniant ad salutem. Cumque mirabilia fecerit,
 et ostenderit signa in Evangelio, quæ quondam os-
 tendit in Ægypto et in solitudine, constabuntur se
 gloriam adventus ejus ferre non posse, sive quod
 tremor apprehenderit montes. Pulchreque juxta He-
 braicum, quasi exauditi essent qui supra fuerant de-
 precati: *Utinam dirumperes cœlos et descenderes, a
 facie tua montes defluerent,* postea inferunt: *Descen-
 disti, Verbum caro factum es, et habitasti in nobis,
 vere Emmanuel, quod interpretatur nobiscum Deus.*
 Et ideo a facie tua omnes montes defluerunt, de
 quibus supra diximus. Hebræi hunc locum ita edis-
 serunt: Sic comburet ignis iniquos, quomodo aquæ
 fervent ignis ardore; **B** *AMASIM (אמסים) enim non
 consumptionem et tabem, ut cæteri interpretati sunt,
 sed iniquos intelligi volunt.*

(Vers. 4, 5.) *A sæculo non audierunt: neque auribus
 perceperunt: oculus non vidit, Deus, absque te quæ
 præparasti expectantibus te. Occurristi lætanti et faci-
 cienti justitiam in visis tuis: recordabuntur tui. LXX:
 A sæculo non audivimus, neque oculi nostri viderunt
 Deum absque te, et opera tua, quæ facies expectantibus
 misericordiam: occurrit enim facientibus justitiam, et
 viarum tuarum recordabuntur.* Paraphrasim hujus
 testimonii, quasi Hebræus ex Hebræis, assumit
 apostolus Paulus de authenticis a libris in **761**
 Epistola quam scripsit ad Corinthios, non ver-
 bum ex verbo reddens, quod facere omnino con-
 temnit; sed sensuum exprimens veritatem, quibus
 utitur ad id quod voluerit roborandum (I Cor. ii).
 Unde apocryphorum deliramenta conticeant, quæ
 ex occasione hujus testimonii ingeruntur Ecclesiis
 Christi. De quibus vere dici potest, quod sedeat
 diabolus in insidiis cum divitibus in apocryphis, ut
 interficiat innocentem. Et iterum: *Insidiatur in
 apocrypho quasi leo in spelunca sua: insidiatur, ut
 rapiat pauperem (Psal. ix, 8):* Ascensio **C** enim
 Isaiæ, et apocalypsis Eliæ hoc habent testimonium.
 Hispaniarum et maxime Lusitanæ deceptæ sunt mu-
 lierculæ, oneratæ peccatis, quæ ducuntur desideriiis
 variis, temper discentes, et nunquam ad scientiam
 veritatis pervenientes (III Tim. iii), ut Basilidis,
 Balsami **e** atque Thesauri, Barbelonis quoque et

^a Videtur hoc loco impugnare Origenem qui Tract. 35 ad Matthæi xvii docet, ea quæ in Epistola prima ad Corinth. ii. 9, exstant ex apocryphis Eliæ desumpta. Ejus sententiam sic Latine reddit Rufinus: *Et Apostolus Scripturas quasdam secretorum profert, sicut dicit allecobi: Quod oculus non vidit, nec auris audivit; in nullo enim regulari libro hoc positum invenitur, nisi in secretis Eliæ Prophetæ.* Hinc etiam Hegesippom accusat Stephanus Gobarus apud Photium, quod falsam esse hæc testimonium putaverit. Ille autem vel in contemptum voluminis apocryphi fecerat, vel cum non negaret verum aliquando existisse, ea quæ Deus suis præparaverat, invisæ esse, inaudita, et incognita, amplius verum non esse contendebat, post incarnationem Christi, et missionem S. Spiritus, sub-

jungente Paulo, *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum,* etc. Verissime autem Hieron. Gnosticos, et Basilidis discipulos impugnat, quemadmodum annotamus in Epistola ad Desiderium Peutateno præfixa, quam videsis, ad conferas cum illa ad Panmachium de *Optimo genere interpretanti.*

^b Sic Epiphanius Hæres. 40, § 2, et Hæres. 67, § 3, *ἀναβατικὸν Ἰσαίου* vocat. Quam vero *Αποκάλυψιν* Eliæ nominat, ad Anastasio Biblioth. in Latina versione Stichometriae Nicephoriana dicitur *Eliæ Prophetia.*

^c Exposuimus hæc nomina, ut licuit, ex Hebraicis fontibus, in epistol. 75, ad Theodoram, num. 3, deque Irenæi testimonio, quod infra est, diximus, in quo S. Doctor videtur hallucinatus. Vide ibi

Lusiboræ, ac reliquorum nominum portenta susciperent. De quibus diligentissime vir apostolicus scribit Irenæus, episcopus Lugdunensis et martyr, multarum origines explicans hæresion, et maxime Gnosticorum, qui per Marcum Ægyptium, Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas dereperunt, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiæ suæ nomen scientiæ vindicantes (*Irenæus lib. 1 de Hæres.*). Quod autem dicit populus in presenti, hoc est, nunquam se nec auribus, nec oculis cognovisse, quæ Deus sanctis suis præparet in futurum: quod occurrat his qui faciunt justitiam, et viarum illius recordantur. Porro juxta Septuaginta dicunt, se nunquam Deum alium cognovisse, præter eum qui vere Deus est, nec alterius talia opera tantaque vidisse, que facturus sit his qui expectent misericordiam ejus, faciantque justitiam, et viarum illius recordentur. Et quomodo scriptum est: *Deum nemo vidit unquam* (Joan. 1, 18). Et iterum: *Nemo videt faciem meam et tæret* (*Exod. xxxiii, 20*)? Ergo Deus nequaquam sermionibus explicatur, nec oculis contemplabilis est, sed ab his videtur, de quibus scriptum est: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum vident* (*Matth. v, 8*).

(Vers. 6.) *Ecce tu iratus es, et peccavimus; in 762* *ipsis sumus semper, et calcabimur. Et facti sumus ut immundus [Al. immundi] omnes nos, quasi pannus menstruæ universæ justitiæ nostræ. Et cecidimus quasi folium universi, et iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos. LXX: Ecce tu iratus es, et omnes peccavimus: idcirco erravimus, et facti sumus quasi immundi omnes nos, ut pannus sedentis omnis justitiæ nostræ: et defluximus quasi folia propter iniquitates nostras: sicut ventus auferet nos. Ordo præposterus. Non quia tu iratus es, nos peccavimus; sed quia nos peccavimus, tu iratus es. Et quia peccavimus, nobis iratus es, Domine: propterea erravimus, et rectam reliquimus viam. Sive juxta Hebraicum, qui semper fuimus in peccatis, tua tantum salvabimur misericordia, qui per nos immundi sumus; et quidquid videmur habere justitiæ, panno sedentis, sive menstruæ mulieris comparatur. Pro quo Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit עָבָרָה (עָבָרָה) quod Symmachus interpretatus est *κρούσων* id est, *parientium*; Aquila *παρρυπίων*, hoc est, *testimoniorum*: quando sanguis in primo coitu maritali virgini approbatur. *Et defluximus, inquit, quasi folia de arboribus, quæ propter iniquitates nostras, ventorum flatibus disperguntur. In quo considerandum, quod justitia quæ in Lege est, ad comparationem Evangelicæ puritatis immunditia nominetur. Etenim non est glorificatum quod prius glorificatum fuit, propter excellentem gloriam. Unde et apostolus Paulus, qui secundum justitiam, quæ in Lege est, universa compleverat, dicit se omnia duxisse pro damno, ut Christum sacrificaret**

notas pag. 449, Epistolam quoque ad Hedibiam Quæst. 10.

A (*Philipp. iii*), et propter eminentem scientiam Domini nostri Jesu Christi, propter quem cuncta arbitratur quasi stercore, ut Christum lucrifaciat, et inveniat in eo non habens suam justitiam, quæ ex Lege est, sed per fidem Christi quæ est ex Deo justitia. Est enim justus qui perit in justitia sua (*Eccles. 7*), si post Evangelii veritatem umbras velit exerrere legales, et non juste quod justum est persequi. Unde juxta sapientissimum Salomonem, omnis vir videtur sibi justus, cum in lege versatur: ad quem Dominus loquitur in Evangelio: **763** *Vos estis qui vosmetipsos justificatis coram hominibus* (*Luc. xvi, 15*). Quod Paulus fugiens ait: *Nihil mihi conscius sum, nec tamen in hoc justificatus sum* (*II Cor. iv, 4*). Ex peccato autem Dei justitia, de qua

B idem Salomon loquitur: *Intelligite justitiam veram*. Ergo est alia justitia quæ non habet veritatem, et hæc est vera justitia, de qua rursus in Evangelio dicitur: *Beati qui auriunt et sitiunt justitiam* (*Matth. v, 6*). Quam multi prophetæ et justi desideraverunt videre, et non viderunt (*Joan. viii*). Abraham autem vidit istam justitiam, et lætatus est, nequaquam sequens occidentem litteram, sed spiritum vivificantem. Nec mirum hæc de hominibus dicere, cum astra quoque Dei justitiæ comparata, non sint mundata, et adversum Angelos suos perversum quid excogitaverit (*Job. iv, xv*). Si quis igitur post Evangelium Christi, et adventum filii Dei per legem Legis observat caeremonias, audiat populum contentem, quod omnis illa justitia panno sordidissimo comparatur, cui et Esther diadema sumum, quod erat regniæ potestatis insigne, comparat, quod nequaquam voluntate, sed necessitate portabat: *Tu scis necessitatem meam: quoniam detestor signum superbiæ meæ, quod est super caput meum in diebus ostensionis meæ: abominor illud sicut pannum menstruum: nec portavi in diebus quietis meæ* (*Esther, xiv, 16*).

(Vers. 7.) *Non est qui invocet nomen tuum, qui consurgat et teneat te. Abscondisti faciem tuam a nobis, et allisisti nos in manu iniquitatis nostræ. LXX: Et non est qui invocet nomen tuum, et qui recordatus apprehendat te. Quoniam avertisti faciem tuam a nobis et tradidisti nos propter iniquitates nostras. Quia instar foliorum de arboribus fluximus quæ ventus arefacta dispergit, propterea nullus inventus est qui invocaret nomen tuum, et consurgens de ruina iniquitatum suarum, apprehenderet vel teneret te, diceretque cum sponsa: *Inveni quem quæsiit anima mea: tenebo illum, et non dimittam illum* (*Cant. iii, 4*). Ventus in Scripturis tripleiter ponitur: aut in tentationum magnitudine, aut in perversitate doctrinæ, aut simpliciter ventus, quo nebula congregatur, et aer in nubes cogitur. De tentationibus, illud est Evangelicum: *Venerunt flumina, flaverunt venti, et impegerunt in domum illam, et non potuerunt subvertere eam: 764* *quia super petram stabili erat mole**

^a Martian. *κρούσων* et mox *παρρυπίων*.

fundata (Math. vii, 27). De perversitate doctrinæ: *Ut non circumferamur omni vento doctrinæ in malitia hominum* (Ephes. iv, 14). De vento simpliciter: *Et non poterant navigare, erat enim ventus contrarius* (Marc. vi, 48): non quo et hoc non possit sentiri tropologicè, sed quo presenti sensui tantum similitudinem præbeat. Avertente enim Domino faciem suam a nobis, allidimur in manu iniquitatis nostræ, sive tradimur tentationibus propter peccata nostra. Ex quo discrimen, quod et iniquitas manus habent, et omnia peccata, quæ nos fortiter strictos tenere desiderant. Unde et in manu linguæ mors et vita est (Prov. xviii); et sanctus precatur: *Nix veniet mihi pes superbiæ* (Psal. xxv, 12). Nos autem, quia avertit Dominus faciem suam a nobis, scientes illud quod scriptum est: *Omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit* (Joel. ii, 32) invocemus nomen ejus, atque dicamus: *Peccatum notum feci tibi, et iniquitatem meam non operui. Dixi pronuntiabo adversam me iniquitatem meam Domino, et in dimissis impietatem cordis mei* (Psal. xxxi, 56). Et statim habebimus Dominum respondentem: *Delevi sicut nebula iniquitates tuas, et sicut nubem peccata tua* (Isai. xliv, 22),^a atque dicemus, *Ostende faciem tuam, et salvi erimus* (Ps. lxxix, 4): ut nequaquam simus servi peccati, sed servi tui. Omnis enim qui facit peccatum, servus ejus est (Joan. viii).

(Vers. 8 seqq.) *Et nunc, Domine, pater noster es tu, nos vero lutum: et factor noster tu, et opera manuum tuarum omnes nos. Ne irascaris, Domine, satis, et ne ultra memineris iniquitatis. Ecce respice, populus tuus omnes nos. Civitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Jerusalem desolata: domus sanctificationis nostræ, et gloriæ nostræ, ubi laudaverunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, et omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinam. Numquid super his continebis te, Domine, tacetis; et affliges nos vehementer? LXX: Et nunc, Domine, pater noster tu: nos utrum lutum, opera manuum tuarum omnes nos; ne irascaris nobis. Domine, nimis, et ne in tempore memineris peccatorum nostrorum. Et nunc respice quoniam populus tuus omnes nos, civitas sancti tui facta est deserta Sion: quasi solitudo Jerusalem, in maledictionem domus sanctuarium nostri et gloriæ, cui benedixerunt patres nostri, facta est igne combusta, et omnia gloriosa nostra conciderunt. Et super omnibus his sustinuit^b Domine: 765 et humiliasti, et humiliasti nos valde. Si nostra consideremus merita, desperandum est. Si tuam autem elementiam, qui flagellis non-nem filium quem recipis, audeamus preces fundere (Hebr. xii). Tu enim pater noster es, qui dignatus es dicere: *Filius primogenitus meus Israel* (Ezech. i, 22). Et quomquam lutum simus, et opera manuum tuarum, et factor noster sis; nec vas figulo valeat responde-*

re, quare sic vel sic factum sit: tamen scientes esse nos filios, audeamus dicere: *Ne irascaris, Domine, satis.* Non itam^c velamus, nec ultra patientiam tuam quærimus, per quam thesaurizavimus nobis iram in die iræ. Sed hoc quæsumus, ne irascaris nobis satis, ne tempore ultionis atque vindictæ memineris iniquitatis nostræ: sed magis respicias populum tuum, qui quondam tuus appellatus est populus. Et civitatis sanctuarium tui miserere, in qua invocatum est nomen tuum. Quæ civitas appellatur Sion et Jerusalem, quam fluminis impetus lætificat; et in qua quondam fuit specula virtutum et pacis contemplatio (Psal. xlvi). Domus quoque tua, id est, Templum sanctificationis nostræ et gloriæ, in qua laudaverunt te patres nostri, in ruinas et cineres concidit, et incendio vastante, deleta est; ita ut nequaquam in ea offerantur victimæ; non Pascha celebretur; non quidquam fiat de caeremoniis, quas tu fieri præcepisti; sed omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Cum hæc igitur ita se habeant, numquid, Domine, super his continebis misericordiam tuam, et tacetis adversariis blasphemantibus, et affliges nos atque humiliabis, non more solito, sed nimis? Quæ omnia Judæi Assyriorum et Babiloniorum 766 temporibus putant esse completa. Nos autem juxta ea quæ ex persona Salvatoris sequuntur: *Apparui his qui non interrogabant. Inventus sum ab his qui me non querebant* (Isai. lxxv, 4); ad tempus Romanæ victoriæ universa referimus, quæ Josephus Judicæ scriptor historiæ, septim explicat voluminibus, quibus imposuit titulum Captivitatis Judicæ, id est *περί αιχμαλωτιας*; et superfluum est ea sermone disserere, quæ oculis patiant, cum omnia desiderabilia eorum versa sint in ruinas, et Templum in toto orbe celebratum, in sterquilinum urbis novæ, quæ a conditore appellabatur *Elia*; et in habitaculum transierit nocturnarum: frustra quoque quotidie dicunt in synagogis suis: Super his omnibus, Domine, sustinebis et affliges nos, atque humiliabis vehementer. Posuimus hæc referre ad Ecclesiam, vel ad sancti viri animam, quæ recte appellari potest specula et visio pacis, quando Pater et Filius et Spiritus sanctus habitaverint in ea. Sin vero vitio, vel nostro, vel populi, hujusmodi Sion a Domino fuerit derelicta, statim pretebit incendio igiturum diaboli sagittarum: Omnes enim adulterantes, quasi clibanus corda eorum. Et expulso pudicæ frigore, libidinibus in templo Dei flamma grossabitur, ut quidquid in nobis gloriosum prius et inclutum fuit, corrumpatur et pereat. Et impleatur illud quod in Psalmis dicitur: *Combusserunt igni sanctuarium tuum, profanaverunt in terra tabernaculum nominis tui.* Quod solus potest ille restringere, de cujus ventre fluunt aquæ viventis flumina.

^a Victor, a quem pro atque meliori ferunt sensu.

^b An hebraico, c. d. *sustinuimus te, Domine*, atque ita quidem Complutensæ exemplar *ἀνέχων* pro *ἀνέχων* habet.

^c Corrupte: atque incongruo sensu erat antea etiam pro *velamus*. Ambrosian. c. vii. emendat.

^d Iterum Ambrosian., *sustinuimus, et afflige nos*

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

767-768 Duodevicesimus in Isaiam, immo extremus liber, tuo, o filia Eustochium, et sanctæ matris tuæ Paulæ nomini dedicatur, ut quas pari honore suspexi, æqua commemoratione nunc recolam: præsertim cum et illa dum viveret, hoc opus tecum crebrius postularit, et vir eruditissimus frater tuus Pammacelius et tunc et postea frequentibus scriptis cogere non destiterit: mihi quæ et præsentium amicorum et absentium, virorumque ac seminarum in Christo dormientium eadem religio sit, id est, animorum caritas, non corporum. Nec ignoro quanta inter homines sententiarum diversitas sit. Non dico de mysterio Trinitatis, cujus recta confessio est ignoratio scientiæ: sed de aliis Ecclesiasticis dogmatibus, de Resurrectione scilicet, et de animarum et humanæ carnis statu, de Repromissionibus futurorum, quomodo debeant accipi, et qua ratione intelligenda sit Apocalypsis Joannis, quam si juxta litteram accipimus, judaizandum est; si spiritualiter, ut scripta est, disserimus, multorum veterum videbimur opinionibus contraire: Latinorum, ^a Tertulliani, Victorini, Lactantii: Græcorum, ut cæteros prætermittam, Irenæi tantum Lugdunensis episcopi faciam mentionem, adversum ^b quem vir eloquentissimus Dionysius Alexandrinæ Ecclesiæ pontifex elegantem scribit librum, irridens mille annorum fabulam, et auream atque gemmatam in terris Jerusalem, instaurationem Templi, hostiarum sanguinem, otium sabbati, circumcisionis injuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias, et concutarum gentium servitutem: rursusque bella, exercitus, ac triumphos et superatorum neces, mortemque centenarii peccatoris. Cui duobus voluminibus respondit Apollinarius, quem non solum suæ sectæ homines, sed et nostrorum in hac parte dumtaxat plurima sequitur multitudo, et præsertim mente jam certam quantorum in me rabies concitanda sit. Quibus non inviden, si tantum amant terram, ut in regno Christi terrena desiderent: et post ciborum abundantiam, gulæque ac ventris ingluviem, ea quæ sub ventre sunt querant. De quibus apostolus Paulus: *Esca, inquit, ventri, et venter escis: Deus autem et hunc et illas destruet* (I Cor. vi, 15.) Et, *Non est regnum Dei cibis*

et potus (Rom. xrv, 17). Et Dominus atque Salvator: *Erratis, inquit, nescientes Scripturas neque virtutem Dei. In resurrectione enim neque nubent, 769 770 neque nubentur: sed erunt similes Angelorum* (Math. ii, 29, 30). Nec hæc dicens aufero corporum veritatem, quæ incorrupta et immortalia resurrectione confiteor: ut muteat gloriam, non substantiam. Sicque recto incedendum est tramite, ut nec ad sinistram nec ad dexteram declinemus, id est, nec Judaicum nec hæreticum sequamur errorem. Quorum alii qui carnis sunt, solas diligunt carnes: alii ingrati beneficiorum Dei, habere detrectant, quod Christus et natus habuit et resurgens. Cum enim Apostoli eum putarent spiritum, vel juxta Evangelium, quod Hebræorum lectitant Nazæri, *incorporale demonium, dixit eis: Quid turbati estis, et cogitationes ascendunt in corda vestra? Videte manus meas et pedes, quia ipse ego sum: Palpate et cernite, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere. Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus et pedes* (Luc. xxv, 38, 39). Rursumque Thomas loquens est ambigenti: *Infer digitum tuum huc, et vide manus meas: et extende manum tuam, et mitte in latus meum, et noli esse incredulus, sed fidelis* (Joan. xx, 27). Denique ad probandam corporis veritatem, sumpsisse scribitur cibos, quos et Archisynagogi filia jusserat trahi, quam a mortuis suscitavit. Et Lazarus, ne resurrectione ejus phantasmas putaretur, cum Salvatore narratur iniisse convivium (Marc. v; et Luc. xiii; Joan. xii). Non quo post resurrectionem manducemus et bibamus, ut Milliarli nostri volunt, et immortalia atque incorrupta corpora alimonis sustentanda terrenis sicut: alioquin ubi cibus, sequuntur et morbi: ubi morbi, adhibendus est medicus: ubi medici, frequenter interitus: rursusque resurrectio, et nova ex integro conversatio; sed ut resurrectionis fidem ciborum assumptio comprobaret. Hæc magnopere præcavimus, et pressius loquimur, scientes inter serpentes nobis et scorpiones ambulandum, qui mordent et feriunt in abscondito (Ezech. ii). De quibus et Ecclesiastes: *Si momorderit, inquit, serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occulte detrahât* (Eccles. x, 11); et hujus pater David: *Sedens adver-*

^a Eo, ut opinor, qui intercidit libro, *De spe fidelium*, quem inferius expresse laudat in cap. 38 Ezechielis: quamquam quæ sua ibi fuerit sententia de millenario Christi regno, luculentissime in alio tradit, quem postea scripsit adversum Marcionem libro idem Tertullianus, quem vide cap. 24. Ex quo dicas minime illi probatas voluptates, conjugia, partus, sacrificia Judaica, etc., quemadmodum aliis, quos hic Hieronymus notat; sed tantum Hierosolymitanæ urbis instaurationem, omniumque bonorum atque spiritualium copiam. Confer S. Augustin. lib. xx de Civit. Dei, cap. 7.

^b S. Doctorem accusat hoc loco Valesius, quod librum adversus Nepotem a Dionysio scriptum, contra Irenæum esse dixerit. Atque ipse quidem Hier. in Catalogo accurate enumerans Dionysii elucubraciones, nullam contra Irenæum memorat, sed duos libros *adversus Nepotem episcopum qui mille annorum corporale regnum suis scriptis asseverat*. Eo tamen sensu licet intelligere dici nunc abs Hieronymo adversus Irenæum scriptum librum, quod licet ejus nomen titulo non præferret, sæpius tamen in ipso opere sententiam refelleret.

sus fratrem tuum loquebaris, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum. Hæc fecisti, et tacui: existimasti, inique, quod ero tui similis. Arguam te, et ponam contra faciem tuam (Ps. XLIX, 20, 21); ut quæ in aliis criminariis, ipso habere docearis. Si cui autem explanationum in Prophetas displicet longitudo: audiat libere, multo me pauciora dixisse, quam rei [At. rerum] obscuritas flagitat, et posse unumquemque de nostra latitudine breves sibi Commentarios facere, qui tamen pleno intellectui non sufficient. Neque enim simplex a Prophetis historia, et gestorum ordo narratur: sed ænigmatum plena sunt omnia; aliudque in verbis sonant, aliud tenetur in sensibus: ut quæ æstimaveris plana, et inoffensa currere lectione; sequentium rursus obscuritatibus involvantur. Verum tempus est, ut finem imponam volumini prophetali, in cuius expositione si prolixior solito fuero, extremis partibus concedendum est, quas dividere nolui, ne librorum numerus augetur.

(Cap. LXV. — Vers. 1.) *Quæsierunt me qui ante me non interrogabant: invenerunt, qui non quæsierunt me. Dixi: ecce ego, ecce ego ad gentem quæ non invocabat nomen meum. LXX: Apparui non quærentibus me: inventus sum ab his qui me non interrogabant. Dixi: ecce ego in gente quæ non invocavit nomen meum. Ad orationem populi mixtam querimoniis, in qua dixerat: Quare nos errare fecisti, Domine, 771 de via tua: indurasti corda nostra, ut non timeremus te (Isai. LXIII, 17)? respondit, ut Judæi voluit, Deus Pater; ut nos probamus, Dominus atque Salvator: in tantum non sum rigidus et crudelis, qui malo pœnitentiam peccatoris, quam mortem: nec repello filios pœnitentes, qui tamen sui nominis servaverunt dignitatem, ut etiam alienos salvare vellem (Ezech. XXXIII). Qui enim me non querebant, nec dicere poterant: Quem scripsit Moyses in Lege, et propheta, invenimus Jesum (Joan. 1, 45); ipsis apparui, de quibus et alibi Propheta testatus est: Quibus non est annuntiatum de eo, audient: et qui non audierunt, intelligent (Isa. LII, 15). Vos autem qui legem Dei die ac nocte meditamini, frustra jactatis pœnitentiam, cuius opera non facitis. Unde Evangelistæ et apostoli, semper adventum Domini, veteris Testamenti cupientes testimoniis roborare, dicebant: Ut impleretur quod dictum est per Prophetam (Matth. 1, 22). Centurio Dominum non querebat, et audivit a Domino: Neque in Israel tantam fidem inveni (Luc. VII, 9; Matth. VIII, 10). Syrophœnissa mulier Prophetarum eloquia nesciebat, et Domini voce laudatur: O mulier, magna est fides tua. Regulus (Joan. IV), qui Græce dicitur βασιλεύς, qui enim nos de aula regia rectius interpretari possumus palatinum, non solum filii, sed universæ domus suæ reperit sanitatem. Quod autem juxta Hebraicum dicitur: Quæsierunt me qui ante non interrogabant, ad eundem sensum refertur: ut prius Dei notitiam non habentes, postea quærant Dominum, et eum*

A revelatione cognoscant: qui et Paulo dum Ecclesiam credentium persequitur, revelatus est (Act. IX). Et apostolo Petro ait: *Beatus es, Simon Barjona: quia caro et sanguis non revelaverunt tibi; sed Pater meus qui est in cælis (Matth. XVI, 17)*. Hunc querebat et Moyses loquens Deo: *Si inveni gratiam apud te, ostende te mihi manifeste, ut videam te (Exod. XXXII, 13)*. Majores divitias thesauris Ægypti, Christi opprobrium præstolans, dum retributionem desiderat futurorum, et invisibilem Deum quasi videret, animo contemplabatur. De quo et in Psalmis legitur: *Spes omnium finium terræ, et in mari longe (Ps. LXIV, 6)*. Et in Genesi: *Ipse erit expectatio gentium (Gen. XLIX, 10)*. Quodque sequitur: *Dixi: ecce ego sum: ad gentem quæ non invocabat nomen meum (Exod. III, 14)*, illi sensui convenit: *Qui est, misit me ad vos*. Qui cum in forma Dei esset, non est rapinam arbitratus æqualem se esse Deo, etc. (Philipp. II); sed totius mundi provocans gentes, unam fecit sui nominis gentem Christianorum.

772 (Vers. 2.) *Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas. LXX: Expandi manus meas tota die ad populum incredulum et contradicentem, qui non ambulaverunt in via bona: sed post peccata sua. Hoc quod supra dictum est: Apparui his qui me non interrogabant: inventus sum ab his qui me non querebant, apostolus Paulus scribens ad Romanos, cum super gentium persona exposuisset, adjecit: Ad Israel autem dicit: Expandi manus meas ad populum incredulum et contradicentem (Rom. X, 21), qui cum beneficiis Domini vinceretur, et ultra hominem signa conspiceret, loquebatur: *Iste non eiecit demonia, nisi in Belsabub principe demoniorum (Luc. XI, 15)*. Et iterum: *Samaritanus es tu, et demonium habes (Joan. VIII, 48)*. Et rursus: *cum sis homo, facis te Deum (Joan. X, 35)*. Et alibi: *Iste homo non est a Deo, qui sabbatum non custodit (Joan. IX, 10)*. Et multa alia, quæ longum est texere. Denique cum ille in cruce extenderet manus ad populum non credentem, et diceret: *Pater, ignosce eis: quod enim faciunt, nesciunt (Luc. XXIII, 34)*: illi e regione dicebant: *Vah! qui destruit Templum, et in tribus diebus ædificat illud: descendat nunc de cruce, et credimur ei. Alios salvos facit, seipsum salvum facere non potest (Matth. XXVII, 40)*. De hoc et Simeon in ulnis tenens parvulum prophetabat: *Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum, et in signum cui contradicetur (Luc. II, 34)*. Romæ Judæi loquuntur ad Paulum: *De secta hac notum est nobis, quod ubique ei contradicatur (Act. XXIII, 41)*. Possumus expansas manus et in largitate donantis accipere, quod nihil eis petentibus denegarit: sed statim roganti leproso reddiderit sanitatem (Matth. VIII): et cæcus a nativitate acceperit oculos (Joan. IX): et esurientia in deserto, exceptis pueris ac mulieribus, populorum saturata sint millia (Matth. XIV). Significant expansæ manus et parentis clementiam, suos filios in sinu recipere gentientis. Qui e con-*

trario ambulaverunt in via non bona, et secuti sunt cogitationes suas. Quibus Dominus loquitur per Prophetam: *Averte pedem tuum a via aspera* (Prov. iv, 27). Dillexerant enim alienos, et instar meretricis dixerant: *Vadam post amatores meos* (Ose ii, 5). Et relinquentes viam bonam, quæ dicit in Evangelio: *Ego sum via* (Joan. xiv, 6), ambulaverunt per latam et spatiosam viam, quæ ducit ad mortem, et secuti sunt cogitationes suas, quas Propheta devitans, Dominum deprecatur: *Ab oculis meis munda me, Domine, et ab alicuius parce seruo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero* (Ps. xviii, 13, 14). Et Apostolus eos qui non habuerunt notitiam Dei, tradi docet reprobo sensui et operibus malis, ut faciant ea quæ non conveniunt (Rom. i). Nos autem Palmitate voce dicamus: *Deduc me in viam rectam* (Ps. cxviii, 24).

(Vers. 5.) *Populus qui ad iracundiam provocat me, ante faciem meam semper: qui immolant in hortis, et sacrificant super lateres* (Ex Exod. xx, 4). LXX: *Populus hic qui exacerbat me in conspectu meo: ipsi semper immolant in hortis, et adolent incensum super laterem: demonibus qui non sunt.* Dicente Domino: *Non facies tibi idolum, neque similitudinem omnium quæ in cælo sunt, et quæ super terram.* Et per Moysen increpante facientes: *Irritaverunt me in diis alienis, et in abominationibus suis me ad amaritudinem provocarunt. Immolaverunt demonibus, et non Deo* (Deut. xxxii, 16, 17), illi studio delinquendi quasi irritarent et provocarent Deum, non solum fecerunt quod non licebat, sed jugiter semperque fecerunt, peccantes in conspectu Domini, cujus oculis cuncta patent, vel in Templo ejus, idolis hostias immolantes. Ac ne quid vero deesset sacrilegio, immolabant in hortis, et adolebant thura super lateres, jungentes idololatricæ luxuriam, et sacrificiis voluptatem, et pro uno altari quod impolitus lapidibus Dei erat lege constructum, coctos lateres et agrorum cespites hostiarum sanguine cruentabant. Hoc dictum sit juxta litteram: alioquin secundum intelligentiam spirituales, omnis hæreticus ad iracundiam provocat Dominum, et in falsitate dogmatum suorum offert immunda sacrificia, nequaquam firma et mansura perpetuo, sed instar hortorum ad breve virentia, carnis delicis providens. Cui dicitur: *Omnis caro fennum, et omnia gloria ejus quasi flos feni. Aruit fennum, et flos decidit: ver-*

bum autem Domini, quod in ecclesiis predicatur, permanet in æternum (Isai. xl, 6, 7). Hos hortos ex vinea sua volens fieri Naboth, Achab impiissimo regi sanguinem fundit (III Reg. xxi). Neque enim congruum erat, ut paterna periret hæreditas: et excisis vineis, quæ afferunt fructum **774** qui latibet cor hominis, in loco virtutum, deliciarum atque vitiorum olera nascerentur. Fertur sapientissimi apud Græcos merito celebrata et laudata sententia, qui omnes sæculi voluplates, et pompam mundi atque luxuriam celeriter transcurrentem, hortos Adonidis vocat. Sacrificant quoque hæretici super lapides, quando errores suos et exquisita mendacia, dialectica nituntur arte firmare, et in quadrum extruere: et ἡραμματα, ut aiunt, ἀνίσταται, id est, secti in latere pulveris atque descripti lineis roborare. Quod autem in Septuaginta legitur: *dæmonibus qui non sunt*, et in Hebraico non habetur, illo sensu accipiendum, quod juxta litteram, et juxta spiritum, nec dæmonia subsistant, qui jam a Deo, qui vere est, exciderunt: nec secte hæreticorum quæ nullam retinent veritatem, sed in umbrarum similitudinem transeunt atque intereunt. Unde et Esther loquitur ad Dominum: *Ne tradas hæreditatem tuam his qui non sunt* (Esther xiv, 11) Et sanctus precatur in psalmo: *Ignosce mihi, ut refrigerer priusquam obeam, et ultra non subsistam* (Ps. xxviii, 11). Qui enim dum in hoc vivit corpore, veniam peccatorum non fuerit consecutus, et sic de vita excesserit, Deo perit, et esse desistit, licet sibi subsistat in penis.

(Vers. 4, 5.) *Qui habitant in sepulchris, et in delubris idolorum dormiunt: qui comedunt carnem suillam, et jus profanum in vasis suis: qui dicunt, recede a me, non appropinques mihi, quia immundus es. LXX: In sepulchris et in specubus dormiunt propter somnia: qui comedunt carnem suillam et jus hostiarum, profana omnia vasa eorum: qui dicunt, abi longe a me, ne appropinques mihi, quoniam mundus sum. Nihil fuit sacrilegii quod Israel populus prætermitteret, non solum in hortis immolans, et super lateres thura succendens, sed sedens quoque, vel habitans in sepulchris, et in delubris idolorum dormiens, ubi stratis pellibus hostiarum incubare soliti erant, ut somniis futura cognoscerent. Quod in fano Esculapii usque hodie error celebrat ethnicorum multorumque*

^a Γραμμαίς, etc. Jam mihi concedant æqui ac prudentes lectores, nondum editum fuisse ante nos verum et genuinum Hieronymum: ipse enim hoc loco vocibus Græcis usus est, quæ ignotæ fuerunt Erasmo ac Mariano, non multum subiectis lectione m. s. collatum. Pro demonstrationibus igitur Mathematicis, sive causis et rationibus arguendis, quæ significant γραμμαίς ἀνίσταται, ipsi posuerunt *lineas in pulvere descriptas*, hoc modo legentes: *Et ἡραμματα ut aiunt, γραμμαίς, id est, secti in latere pulveris atque descripti lineis roborantur.* Quæ quantumvis sensui hujus loci congruere videantur, facti sunt tamen et adventitia, quia in nullo reperitur exemplari manuscripto: cum omnia, ne quidem uno excepto, retineant quod nos edidimus. MARTIAN.

— Sic demonstrationes suas vocant Geometræ

γραμμαίς ἀνίσταται: unde et Quintilianus lib. i, cap. 10, et lib. v, cap. 10, dixit γραμμαίς ἀποδείξεις. Et γραμμαίς ἀποδείξεις. Sextus Empiricus contra Geometricas, quod proprie est ἀνομιαν per lineas, ut exponit Hieronymus, *secti in latere pulveris atque descripti lineis roborare.* Sunt autem qui legant *in latera*. Lectionem vero Græcæ cum Erasmo non assequeretur, iugemo tamen ἡραμματα, ut aiunt, γραμμαίς, fecit; quem Victorius secutus est.

^b Apposite Theodorius in quadam Catena Regia ms. apud Durem, ταῖς καὶ ὑπὸς γενομέναις περὶ τῆς ἀπολυθούσης καὶ τοῦτον χάριν καὶ παρὰ τοὺς τὰ φως καὶ τοὺς ἀνίσταται. Spectra et visa, quæ in somnis apparent, sectantur, et hoc de causa juxta sepulchra dormire contenti sunt.

aliorum, quæ non **775** sunt aliud, nisi tumuli mortuorum. Nec hoc erant impietatis sine contenti, sed porcorum quoque carnibus vescabantur, quod lege prohibitum erat, et a jus hesternum, quod Græci vocant *ζωλον* aridis faucibus devorabant (*Levit. xiii*). Unde tam ipsi quam vasa eorum immunda erant, et in tantum proccacitatis ac superbiæ quæstulæ augmenta capiebant, ut quicumque non simili duceretur errore, cum arbitrentur immundum, emunctumque ejus sugerent, quemadmodum Samaritani et Judæi nobis faciunt, omnesque hæretici, quales nuper sub ^b magistro cerebroso in Gallia pullularunt, qui basilicas Martyrum declinantes, nos qui illi orationes ex more celebramus, quasi immundos fugiunt. Hoc autem non tam illi faciunt, quam habitantes in eis dæmones, fortitudinem et flagella sancti cineris non ferentes. Quis autem hæreticorum non requiescit in memoriis, non dormit in specubus magistrorum? Qualis fuit Marcion et Valentinus, et nuper Eunomius, mentis immunditiam leprosa carne contestans, qui lumen sancti Spiritus relinquentes, et cœnaculum in quo Apostoli versabantur, in diabolici tenelris commorantur, et speluncas diligunt, quasi Jeremias mystico sermone condemnat: *Facta est hæreditus mea mihi quasi spelunca hyemæ* (*Jerem. xii, 8*), quam nostri *belluam* vocant: quod animal semper cadavera persequitur, et vivit sacro ac sanie corporum mortuorum. Adversum hos, qui habitant in speluncis, et Abscæne lamentabili voce dicebat: *Væ qui potum dat proximo et suo potionis turbidæ: et inebriat eum, ut respiciat ad speluncas suas* (*Abuc. ii, 15*). De his speluncis et Dominus loquatur: *Scriptum est, domus patris mei, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum* (*Matth. xxi, 17*), in quibus animas imbecitatis deceptorum, ut non vileatis in eis visiones, de quibus idem Salvator ait: *Ego visiones multiplicavi, et in manibus Prophetarum assimilatus sum* (*Os. xii, 10*). Et alius ad eum: *Locutus es, inquit, in visione filiis tuis* (*Psal. lxxviii, 20*), sed somniis **776** creditis et phantasmatibus, quibus præcepit Dominus non esse credendum. Isti porcorum carne vescuntur, de quibus dicitur: *Ne miseritis margaritas vestras ante porcos* (*Matth. vii, 27*). Et jus prolarum comedunt, quod in libris eorum hæretica arte conditum est. Quorum vasa immunda sunt omnia, tam scilicet corpora, quam doctrinæ, et in tantam

A dementiam veniunt, ut quicumque eorum non fuerit similis, eum quasi perditum detestentur.

(Vers. 6. 7.) *Isti sumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram me: Non tacitibo, sed reddam et retribuam in sinu eorum iniquitates vestras, et iniquitates patrum vestrorum simul, dicit Dominus, qui sacrificaverunt super montes et super colles, exprobraverunt mihi, et remetiar opus eorum primum in sinu eorum. LXX: Iste est fumus furoris mei: ignis ardet in eo cunctis diebus. Ecce scriptum in conspectu meo: Non tacebo, donec reddam et retribuam in sinu eorum peccata sua, et patrum suorum, dicit Dominus: qui adolebant incensum super montes et super colles, exprobraverunt mihi; reddam opera eorum in sinu eorum* [*Al. suum*]. Propter opera vestra, et B incredibilem mentis arrogantiam, ut immundos, mundos putaretis immundos, eritis fumus, ignis ardens [*Al. ardenti*], qui de meo furore succensus est. Furorem autem, oblivionem, iram, poenitentiam, ita in Deo debemus accipere, quomodo pedes, manus, oculos, aures, et cætera membra, quæ habere dicitur incorporalis et invisibilis Deus. Non quo his pateat perturbacionibus, qui eas dono gratie suæ exstinguit in nobis; sed quod per nostra verba Dei erga nos intelligamus affectum. Neque enim ira, quæ est ultionis libido, ita desinitur in Deo, ut in hominibus, quæ materiam habet in nostris vitiis, non in Domini voluntate: qui thesaurizatus nobis iram in die iræ, et revelationis justii judicii Dei, ut tribulos nostros et spinas, et zizania, quæ pro semine Dei attulimus, ligas quoque, ferum et stipulam, quæ super fundamentum **777** Pauli ædificavimus (*I. Cor. iii*), sapiens flamma consumat. De hoc igne perpetuo et in Moysi cantico legimus: *Ignis accensus est de furore meo, et ardebit usque ad infernum deorsum. Devorabit terram et gemina ejus: comburet fundamenta montium, et sagittæ meæ consumment eos* (*Deut. xxxii, 22*). Cujus testimonii sensus est, quod ignis Dei atque vindicta semper ardet peccatoribus, et eos usque ad inferos persequatur. Qualis erat et dives ille in Evangelio (*Luc. xvi*) purpuratus, qui, requiescente Lazaro in sinu Abraham, æternis torquebatur ardoribus. Terram quoque, id est, carnem nostram, et gemina ejus, id est, carnis desideria, eadem flamma comburet, et fundamenta montium quæ se elevant contra scientiam Dei. Ipsos quoque montes Dei jacula disperdent, ut

micæ, ista quoque dicentem: Quid necesse est, te tanto honore, non solum honorare, sed etiam adorare illud, nescio quid, quod in modico vasculo transferendo colis? Et rursum in eodem libro: Quid pulverem luteamque circumdatum, adorando oscularis, etc. MARTIAN. — Vide quæ de ejus hæresi ac patris diximus in præfixa Hieronymi libris contra eundem admonitione.

^e Addebat *amico* quod nomen hic abundat, estque huc translatum e Latina versione, tum vero abundabit proximo. Tum vero legit Victorinus, *dat proximo suo subrationis turbidæ* ex LXX, qui Hebraicam vocem *נֶפֶשׁ* verterunt *ἀνεπίτητον*.

^a Pridianum scilicet, sive hesternum cibum aut potum. Præcipitur enim *Exod. xvi, 23*, ut pridie Sabbati coquantur, et reponantur in posterum diem, quæ ipsa Sabbato comedenda sunt; et c. *xxxv, 3*, velatur ignem incendi per domos in Sabbato. *ζωλον* dicunt Græci, unde S. Irenæus epistola ad Hæresianos, *οὗζ ζωλον τοβίων*. Vide Thalmuli un tractatum de Sabbato, ubi et de fornace agitur in qua servatur esca idi cibi.

^b *Cerebroso in Gallia pullularunt*, etc. Haud dubium quin intelligat Vigilantium adversus quem scripsit: *Gallie cervicentium hostem sustinent, et hominem moti cupit, atque Hippocratis vinculis alligandum; sedentem servant in ecclesia, et inter cætera verba blasphemæ*

humilitati in pœnis, montes esse desistant. *Eccœ*, A inquit, *scriptum est coram me*. Omnia enim nostra peccata Dei prout oculis, et in his scripta sunt libris, de quibus in Daniele legimus: *Throni positi sunt, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 10). De quibus in alio loco dicitur: *Super terram scribantur* (Jerem. xvii, 13). Et nequaquam ultra reticebit qui prius dixerat, *Tacui: numquid semper tacebo? dicit Dominus* (Isai. xlii, 14). Sed reddet unienique quod operatus est in sinu ejus, hæc est in cordis arcano, ut eos propria torqueat conscientia. De quo et Osee propheta vaticinatur: *Cadent in gladio principes eorum propter indisciplinatorem linguarum eorum* (Osee. vii, 16). Hæc est detractio ipsorum in sinu eorum, quæ de uniuscujusque corde procedit. Simile quid et in Proverbiis scribitur; *In sinu redduntur suo iniquis omnia* (Prov. v, 23). Qui sinus propter animæ principale (Græc. *ὑπεροχὴν*) alio nomine appellatur caput. *Vias eorum dedi in capita eorum* (Ezech. ix, 10). Et alibi: *Convertetur dolor ejus in caput ejus, et super verticem illius iniquitas ejus descendet* (Ps. vii, 17). Est autem et bonus sinus, qui sanctitate fractur conscientiæ, de quo Psalmista dicebat: *Et oratio mea in sinu meo convertetur* (Ps. xxxiv, 13). Intelligitur sinus in quemlibet affectus atque dilectio, ut quando ad maritum sermo dirigitur, *Uxor quæ est in sinu tuo; et ad parentem, Adducunt filios tuos in sinu* (Luc. xvi). Unde et omnes qui patrem habent Abraham, et virtutum ejus similes esse meruerunt, requiescunt in sinu ejus. Neque enim patres, quorum nunc iniquitates nobis et peccata redduntur, eos debemus accipere, de quorum semine nostra nata sunt corpora. **778** Alioquin et ipse Moyses qui dixerat, peccata patrum filiis esse reddenda in tertiam et quartam generationem, his qui oderunt Deum (Exod. xx), interpretatur sententiam suam, dicens: *Non morientur filii propter peccata patrum: sed unusquisque in suo peccato morietur* (Deut. xxiv, 16). Eandem Ezechiele approbante sententiam, quod nequaquam dicitur illa parabola: *Patres uvam acerbam comederunt, et dentes filiorum obstupuerunt* (Ezech. xvi, 2), sed ejus tantum dentes obstupescere, qui comederit: et perire animam peccatricem, nec externa luere peccata. Ex quo intelligimus, vel in bonam partem, vel in contrariam, eos accipiendos patres, quibus unusquisque apponitur, cum de hac vita excesserit. Sacrificavit autem super montes et colles Israel, quando in Bethel et Dan aureos vitulos posuit. Et exprobravit Deo super præceptis suis, dum ejus neglexit cæremonias, et cultum Dei demonibus tribuit: quorum opera reddenda sunt in sinu eorum (Osee. iv). Omnisque hæreticus contemnens Ecclesiasticam

* *Catholica Epistola scribitur*. Cum Victorio, ex Ambrosiani codicis auctoritate, reponimus *Catholicæ*. Martian. cum Erasmo retinuit *canonica*. Multa vero, hoc de nomine, suo loco dicenda nobis erunt.

—Præter morem secundam Epistolam B. Petri vocat *Catholicam* Hieronymus, cum alibi septem hujusmodi Epistolas *Catholicas* semper appellet. Neque tamen hanc lectionem mutare debuit Marianus Victorius, nul-

lum habens hoc in loco m. codicem restitutionis suffragatorem. Ego vero qui nihil possum adversus veritatem, sed omnia pro veritate, non putavi dissimulandum consensum omnium exemplarium mss. etsi aliquantum contrarius appareat conjectura quam proposui in Annotationibus meis ad Prologum præfixum septem Epistolis Canonicis primo tome editionis nostræ.

(Vers. 8.) *Hæc dicit Dominus: Quomodo si inveniatur granum in botro, et dicatur: ne dissipet istud, quoniam benedictio est; sic faciam propter servos meos, ut non disperdam totum. LXX: Sic dicit Dominus: Quomodo si inveniatur acinum in botro, et dicatur: ne contingas illud, quia benedictio est in eo: sic faciam propter servum meum, ut non disperdam omnes*. Dixerat Dominus, Israel esse periturum, et omnia peccata illius suis patere conspectibus, et redditorum se opera singulorum in sinu eorum. Post hæc infert similitudinem, et comparationis exemplum, quo doceat unumquemque suo perire peccato, et etiamsi peccantium sit plurima multitudo, unum justum cætorum vitio non perire. Si quis, ait, in botro et uva, quæ ad maturitatem pervenire non potuit, et accedentes attulit fructus, vel aliquo aeris ac terræ corrupta est vitio, unum granum reperit illesum, quod spem habeat adhuc majus fieri, et ad maturitatem solitam pervenire, dicat alteri, ne tangas illud, sed dimitte ut crescat, quia benedictio Domini est, ut in tanta acinorum multitudine solum evaderet siccitatem: sic, inquit, de Judæorum innumerabili multitudine, quæ offendit Deum, si paucos justos invenero, liberabo eos de interitu **779** plurimorum. Et hoc faciam propter servos meos Abraham, Isaac et Jacob, ad quos facta est repositio, sive propter eos, qui inter plurimos peccatores serviunt mihi. Tale quid et in Genesi legimus, quando de quinquaginta usque ad decem paulatim querantur justi, qui de peccato liberent civitatem (Gen. xviii), et Lot de Sodomis cum filiabus suis solus justus eripitur (Gen. xix). De quo in * *Catholica Epistola* scribitur (II Petr. ii), quod cruciaretur anima ipsius videntis nefanda committi, et animæ [Ab. animi tui] iudicium, corporis habitudine demonstraret. Enoch quoque inter peccantium plurimam multitudinem solus raptus ad Deum est (Gen. v). Et Noe cum liberis suis, propter declinantem omnem carnem a Domini servitute, Diluvium delere non potuit (Gen. vii). Sed et Abraham de igne Chaldæorum, fidei integritate servatus est (Gen. xi). In quem sensum et Jeremæ verba ex persona Domini dicentis consentiunt: *Quasi calidum in deserto, inveni Israel cum occisis gladio* (Jerem. xxxviii, 2 sec. LXX; in *Vulg.* xxxi, 2). Cum enim, inquit, omnis mundus idololatriæ gladiis vulneratus jaceret exanimis, inveni Israel in Abraham habere calorem fidei, quasi medicus, qui post prælium inter cadavera mortuorum, ubi quem senserit pulsantibus venis aliquid habere vitale, adhibet curam vulneri-

lum habens hoc in loco m. codicem restitutionis suffragatorem. Ego vero qui nihil possum adversus veritatem, sed omnia pro veritate, non putavi dissimulandum consensum omnium exemplarium mss. etsi aliquantum contrarius appareat conjectura quam proposui in Annotationibus meis ad Prologum præfixum septem Epistolis Canonicis primo tome editionis nostræ.

bus, ut restituat sanitatem. Pro eo quod scriptum est, *ὡς θερμὸν*, hoc est, quasi calidum, Latinus Interpretus, verbi ambiguitate deceptus, lupinum interpretatus est, in quo et Græcorum plerique errant. Et tamen sciendum in Hebraico pro calore scriptum esse *חַמָּה* (חממה), quod interpretatur gratia: quod scilicet gratia Dei, et non merito operum suorum salvatus sit Israel.

(Vers. 9.) *Et educam de Jacob semen, et de Juda possidentem montes meos: et hæreditabunt eam electi mei, et servi mei inhabitabunt ibi, et erunt campestris in caulas gregum, et vallis Achor in cubile armentorum populo meo qui quæsierunt me. LXX: 780* Et educam de Jacob semen, et de Juda, et hæreditabit montem sanctum meum, et hæreditabunt electi mei, et servi mei habitabunt ibi, et erunt in saltu ocellia gregum, et vallis Achor in requie armentorum populo meo qui requisierunt me. Quem supra vocavi granum botri, sive acinum, aut (ut multi volunt) racemam, hunc nunc appellat semen Jacob et Juda, qui possideat montes, sive montem ejus. Semen Jacob et Juda plerique Christum intelligunt, de quo in Genesi dicitur: *Juda, te laudabunt fratres tui* (Gen. xlii, 8), et cætera. Nulli enim dubium quin Salvator de Judæ stirpe generatus sit. Alii autem Apostolos intelligi volunt, de quibus sæpe diximus: *Reliquæ salvæ erunt* (Isai. i, 9). Et: *Nisi Dominus saboth reliquisset nobis semen, quasi Sodomam cæcivimus, et similes Gomorrhæ factissemus* (Rom. ix, 29). Isti possederunt montem Domini conscientia habitantis in se Christi, loquentes: *Accessimus ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem cælestem* (Hebr. xii, 22). Sive montes ejus, de quibus in psalmis canitur: *Montes in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui* (Psal. cxxiv, 2). Et: *Fundamenta ejus in montibus sanctis* (Psal. lxxxvi, 1). Possidebunt autem Sion electi Domini, et inhabitabunt in ea servi ejus. De quibus in eodem volumine scribitur: *Semen Abraham servi ejus, filii Jacob electi ejus* (Psal. civ, 6). Quicumque ergo adhuc semen est, nec formatus in filium, iste servus est Domini, cui dicit in Evangelio: *Scio quia semen Abraham estis, sed nec dum filii* (Joan. viii). Si enim semen essent Abraham, opera utique Abraham facerent. Qui autem filii, iste et electus est Domini. Unde electus possidet Jerusalem, et servi habitant in ea, et de filiorum ac servorum differentia dicitur: *Non accepistis spiritum*

scrivitatis iterum in timorem; sed spiritum adoptionis (Rom. viii, 15). *Et erunt, inquit, campestris, sive saltus, in caulas gregum.* Pro campestribus in Hebræo *SARON* (סרון) ponitur. Omnis regio circa Lyddam, Joppen et 781 Jamniam apta est pascendis gregibus. De quo et in Actibus Apostolorum scriptum est: *Salvus autem vertentur in ovilia* (Act. ix), juxta illud quod in psalmo canitur: *Vox Domini perficientis cervos, et revelabit saltus* (Psal. xxviii, 9), sive *condensa silvarum*, ut latrones ibi latitare desistant, et bestiarum venenatarumque animalia, et loca quondam insidiarum et sanguinis, in ecclesiis Domini transcant, et pascantur ibi greges ab eo, qui posuit animam pro ovibus suis. De quo scriptum est: *Ipsæ pascet nos in sæcula* (Psal. xlv, 15). Ista vox Domini perficiens cervos, et revelans condensa silvarum, per Joannem clamat in eremo: *Jam securis in radicem arborum posita est. Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur* (Math. iii, 10). Et iterum: *Omnis vallis implebitur* (Luc. iii, 6); de qua et nunc dicitur: *et vallis Achor in cubile armentorum, et in requiem populo meo qui requisierunt me.* De qua et in libro Jesu filii Nave legimus, quod ibi interfectus sit Aclaim, qui furatus est de anathemate, et de spoliis Jericho, et cum omni domo sua interfectus, atque ex eo quod turbaverit populum, locus ipse in quo accidit, *ACHOR* (אכור), id est, *turbationis ac tumultus nomen accepit* (Jos. vii). Vallis igitur Achor, in qua quondam maledictio fuit atque supplicium, erit in armentorum requiem. Quæ Paulus edisserens, ait: *Namquid de bobus cura est Deo* (I Cor. ix, 9)? an utique de nobis dicit, quia debet in spe qui arat, arare, et qui terit aream, terere eam in spe, ut participetur. De hac valle et in Osee mystice scriptum est: *Loquar ad cor ejus, haud dubium quin Jerusalem; et dubo possessores illius inde, et valem Achor, ut aperiat intelligentiam illius* (Ose. ii, 14). Idcirco enim vallis Achor in possessionem traditur armentorum populi Dei, et saltus vertuntur in caulas gregum, ut aperiat intelligentia, et Domini veritas cognoscatur.

(Vers. 11, 12.) *Et vos qui dereliquistis Dominum, et oblitistis montem sanctum meum. Qui ponitis fortunæ mensam, et libatis super eam. Numerabo vos in gladio, et omnes in cæde corrueitis. LXX: Vos autem qui dereliquistis me, et oblitistis montis sancti mei, et paratis fortunæ mensam, et impletis dæmoni potionem:*

^a *Thoda.* Editi ante nos libri non *חממה* *thoda* retinent juxta fidem omnium mss. codicum; sed verbum *חמה* *hoda*, quod gratiam non potest significare, ut voluit Hieronymus dicens, quod scilicet gratia Dei, et non merito operum suorum salvatus sit Israel. At hoc sensu *thoda* non interpretatur gratia, id est, misericordia: sed potius gratiarum actio, et laus. Nec in Hebræo, cap. xxxi, 2. Jeremiæ, legitur vocem *חמה* *thoda*, ut monet conceptus verbis Hieronymus; verum *חמה*, quod proprie gratiam et misericordiam sonat. Locus itaque iste scopolus est, ad quem rationes suas ac Commentarios appellit S. Doctor, Latinum Interpretem, et Græcorum plerique erroris insinulans. Hujus tamen hallucinationis nullus judex Criticus est appellandus, cum

idem Hieronymus eam castigaverit scribens postea in Jeremiam. Dicit enim: *Ridicule Latine codices in hoc loco, ambiguitate verbi Græci, pro calido, lupinos interpretati sunt. Græcum enim θερμὸν utrumque significat. Quod et ipsum non habetur in Hebræo. Est enim scriptum חמה (ח) quod Aquila, Symmachus et Theodotus χάρην, hoc est, gratiam interpretati sunt. Soli Septuaginta posuerunt calidum, putantes ultimam litteram M esse. Si enim legamus HAN per litteram N, gratia dicitur; si per M, (חמ) calor interpretatur. Idem hic in Isaiam dicere voluit Hieronymus; sed non meminit vocis HAN, quia in lectione Hebræici contextus Jeremiæ ob oculos illi forsitan fuit verbum superius חמה *thoda*, quod habetur eiusdem Jeremiæ, cap. xxx, 19. MARTIAN.*

ego tradam vos in gladium : omnes interfecti corrueitis. A In locis quondam silvatribus atque turbarum, 782 In locis gentiliū erant caulae orlam, id est, Ecclesie de toto urbe credentium. Vos autem, o populi Isra- l. qui dereliquistis Dominum, et ad iracundiam provocastis Sanctum Israel, qui oblitus estis montem sanctum ejus, de quo crebro diximus, vel Dominum Salvatorem, qui montium mons est, et sanctorum omnium sanclus, vel montem Sion, et civitatem Dei viventis Jerusalem celestem, qui hæc et hæc facitis, tradam gladio, ut omnes interfecti pariter corrueitis. Qui sit gladius, dicemus postea : Ponitis, Inquit, fortunæ mensam, et libatus super eum : sive juxta Septuaginta : Paratis fortunæ mensam, et impletis dæmoni poculum, aut *αίμαμα*, quod omnes similiter transtulerunt, id est, *mixtam potionem*. Est B autem in emicis urbibus, et maxime in Ægypto, et in Alexandria idololatricæ vetus consuetudo, ut ultimo die anni et mensis eorum qui extremus est, ponant mensam refertam varii generis epulis, et poculum multo mixtum, vel præteriti anni, vel futuri fertilitatem auspicientes. Hoc autem faciunt Israelitæ, omnium simulacrorum portenta venerantes, et nequaquam altari victimas, sed hujuscemodi mensæ liba fundebant. Quodque Septuaginta transtulerunt dæmoni, in Hebraico habet מנחם (מן), quod Symmachus interpretatus est, *absque me* : ut sit sensus : Qui paratis fortunæ mensam, et impletis absque me pationem ; ut doceat non sibi fieri, sed dæmoni. Gladius autem quo interficiuntur, pro supplicio accipitur. Neque enim omnis populus Israel gladio traditus est, quorum videmus quanta millia in toto orbe dispersa sint ; sed pœnis atque cruciatibus, captivitate et ultimæ servitutis, juxta illud quod alibi dicitur : *In gladio morientur omnes peccatores populi mei* : et in Deuteronomii Cantico : *In b iabo sagittas meas in sanguine, et gladius meus comedet carnes vulneratorum* (Deut. xxxii, 42). Haud credibile esse potest, sagittas Domini inebriari sanguine, et gladium illius vulneratorum saturari carnibus. De his sagittis quæ Job per singula horarum momenta pungebant, loquitur. *Sagittæ Domini in corpore meo sunt : quarum furor ebibit a spiritum meum ; cum enim cœpero loqui, stimulant me* (Job, vi, 4). Juxta tropologiam autem 783 hoc dicendum est, quod omnes qui Ecclesiam deserunt et obliviscuntur montem sanctum Dei, et se tradunt spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, isti parant fortunæ mensam, nihil ad Deum pertinere credentes, sed vel stellarum cursu, vel varietate fortunæ omnia gubernari : quos Paulus increpat, dicens : *Non potestis mensæ Domini participare, et mensæ dæmoniorum. Non potestis calicem Domini bibere, et calicem dæmoniorum* (I Cor. x, 20, 21) : quia æternis tradentur supplicis, ita ut nullus eorum eadem et ruinam possit evadere.

(Vers. 12.) *Pro eo quod vocari, et non respondistis, locutus sum, et non audistis : sed fecistis* [Vulg. et faciebatis] *malum in oculis meis, et quæ nolui elegistis*. LXX : *Quia vocari vos, et non audistis : locutus sum, et contempistis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæ volebam elegistis*. Gladio, ait, estis traditi, quia non solum reliquistis me, et oblitus estis mei, et fortunæ poculum miscistis, sed cum essem Emmanuel, id est, nobiscum Deus, de qua et Joannes scribit : *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Joan. i, 14), præsens vos vocavi : *revertimini ad me filii revertentes* (Jerem. iii, 14). Et : *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis* (Matth. xi, 28), et respondere nolueris. Locutus sum in parabolis, et omnia fere quæ facere debui, et non audistis me, immo et contempistis. Ego enim sum qui et supra dixi : *Veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui obediret* (Isai. l, 2). Nec vobis hæc sufficiebat impietas, ut me præsentem contempneretis, et missam ad vos occideretis hæreticam : sed fecistis malum in conspectu meo, et quæ volebam elegistis, et blasphemastis Filium Dei, ut peteretis volus Barabam latronem, homicidii et seditiosis auctorem ; et adhuc audetis dicere : *Quare nos errare fecisti a via tua* (Isai. lxxii, 17) ? Si enim qui me nesciebant invenerunt me, et qui me non invocabant, susceperunt me, quibus vos digni estis cruciatibus, qui missum ad vos atque dicentem : *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* (Matth. xv, 24), suscipere nolueris, sed insuper affixistis cruci ? Considerandum quid significet quod ait : *Et quæ volebam elegistis* ; aut quæ sit voluntas Filii Dei, qui loquitur in Evangelio : *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, ingrediatur in regnum cælorum : sed qui facit voluntatem Patris mei qui est in cælis* (Matth. vii, 21). 784 De qua et ipse dicit Deus : *Ut facerem voluntatem tuam volui* (Psal. xxxix, 9). Hæc est voluntas, de qua et ipse Dominus loquebatur : *Inveni David filium Jesse, ritum juxta cor meum, qui faciat omnes voluntates meas* (Act. xiii, 22). Unde et sanctus precatur et dicit : *Dore me ut faciam voluntatem tuam, quia Deus meus es tu* (Psal. cxlii, 10). Omnia enim licent, sed non omnia expediunt. Et de virginibus narrat Apostolus se Domini non habere præceptum, vult tamen nos esse sicut seipsum (I Cor. vi). Ex quo ostendit nequaquam indulgentiam magistri sectandam esse, sed voluntatem (I Cor. vii) ; et ea nos debere eligere quæ expediunt, non quæ licent, ut illud est de dignitas, *Volo adolescentulas nubere, filios procreare, manifestas esse* (I Tim. v, 14). Punctique causas, cur ista conceat : *Jam enim quedam abierunt retro post Satanam*. Ergo non est voluntas pura secundi matrimonii, quæ fornicationis comparatione vilescit.

(Vers. 13, 14.) *Propter hoc hæc dicit Dominus*

^a Unus Ambrosian. sanguinem habet pro spiritum : idque rectius juxta LXX.

^b Idem Ambrosian., quæ fornicationis causas, comparatione vilescit.

*Deus: Ecce servi mei comedent, et vos esurietis. Ecce servi mei bibent, et vos sitiatis. Ecce servi mei lætabuntur, et vos confundemini. Ecce servi mei laudabunt præ exultatione cordis, et vos clamabitis præ dolore cordis, et præ contritione spiritus ululabitis. LXX: Prop:erea hæc dicit Dominus: Ecce servi mei comedent, vos autem esurietis. Ecce servi mei bibent, vos autem sitiatis. Ecce servi mei gaudebunt, vos autem confundemini. Ecce servi mei exultabunt in gaudio, vos autem clamabitis propter dolorem cordis vestri, et propter contritionem spiritus vestri ululabitis. Non solum gladio crucietis vos qui dereliquistis Dominum, et fecistis malum in conspectu ejus, et præsentem nolistis audire, sed multam inter vos et gentium multitudinem cervetis differentiam. Illi enim qui servi erunt mihi, comedent, et bibent, lætabuntur, et laudabunt præ exultatione cordis. Vos autem e contrario, esurietis atque sitiatis, confundemini et præ dolore cordis et contritione spiritus ululabitis. Quæ omnia *χρόνια* in mille annis putant esse complendi, cibum et potum, regnum Dei esse creantes, nec intelligentes illud quod scriptum est: *Operumini non cibum qui perit, sed panem vitæ et veritatis* (Joan. vi, 27), et carnem Christi, et fructum ligni vitæ comedere cupientes. De quo Salvator loquitur: *Ego 785 sum panis qui de caelo descendi* (Joan. vi, 33). Et Ecclesiastes: *Apri oculos tuos, et saturare panibus* (Prov. xx, 15). Et Psalmista: *Juvenis, inquit, sui et non senem, et non vidi justum d relictum, neque semen ejus quærens panem. Tota die miseretur et fœnerat, et semen ejus in benedictionem erit* (Psal. xxxvi, 25). De isto pane et convivio spiritali, discipulos instruebat: *Vos qui perseverastis mecum in tentationibus meis, edetis in mensa Patris mei in regno caelorum* (Luc. xxii, 28). Quod si de simplici pane accipiamus, quomodo illud explanare poterimus: *Non interficiet fame Dominus animam juram* (Prov. x, 3). Et iterum: *Cognoscit Dominus vias immaculatos, et hæreditas eorum erit in sempiternam. Non confundentur in tempore pessimo, et in diebus famis saturabuntur* (Psal. xxvii, 18, 19). Quanti enim sancti in persecutione moriuntur fame et egestate confecti; quanti justi esuriunt, et impii crudelitibus distenduntur! Potus autem ille accipiendus est, qui hauritur de fontibus Israel; quem qui libenter, habebit in se fontem aquæ salientis in vitam æternam (Joan. iv; Luc. xxi). Quem et Salvator in regno Patris se bibiturum cum Apostolis pollicetur: qui lætificat cor hominis (Psal. ciii, 14), ita ut libentes possint dicere: *Hedisti lætitiã in corde meo* (Psal. iv, 7). De hoc cibo et potu inter orto beatitudines dicitur: *Beati qui curriunt et sitiunt justitiã* (Matth. v, 6). Et mater Domini plena*

^a Quæ Hebraice dicitur *Saba*, etc. Non legit Hieronymus more huiusmodi *Seba*, qui Hebraei suo tempore raro vocales literas habebant in medio verborum, ut ipse alibi testis nobis est. Mss. codices constanter trinent *Saba*, quod nos secuti sumus, licet in margine apposuerimus *Seba* juxta punctationem hodiernam. Consule de hoc verbo Questions in

sancto Spiritu prophetabat: *Esurientes implevit bonis* (Luc. i, 53), qui prius cibum Domini non habebant: *et dicitis dimisit inanes*, qui dati sunt pro sepultura iu; et quem Prophetæ promiserant, respuerunt. De quibus et in alio loco Psalmista decantat: *Dives egnerunt, et esurierunt* (Psal. xxxiii, 14), id est, populus Judæorum. Qui autem querunt Dominum, hoc est, turba gentium, non egeant omnino bono. Cumque servientes Christo, et credentes ei lætati fuerint, et laudaverint Deum præ exultatione cordis et gaudio: tunc illi confundentur, videntes in suum locum alios successisse; et clamabunt præ dolore cordis, implentes illud quod scriptum est: *Ibi erit fletus et stridor dentium* (Matth. xii, 30): quando ostenderit agni gentium atque iusurorum ad dexteram, et hædi Judæorum atque impiorum a sinistris; aliis recipientibus æterna præmia, aliis æterna supplicia. Contritio autem spiritus præ dolore cordis intelligenda in conscientia 786 peccatorum, juxta illud quod scriptum est: *Cognoscent errantes spiritu intelligentiam* (Isa. xlii, 24). Et: *Cor contritum et humiliatum Deus non despicias* (Psal. l, 19). Conteritur spiritus quando fuerit elevatus; quod de rege inimico Israel scribitur: *Induravit Dominus spiritum ejus* (IV Reg. xvii, 14). Et de Babylonicorum principe, quando elevatam est cor ejus, et imluratus spiritus, ut superbiens diceret: *Hæc est Babylon, et ego feci eam* (Dan. iv, 27).

(Vers. 15, 16.) *Et dimittetis nomen vestrum in juramento* [Vulg. juramentum] *electis meis, et in efficiet te Dominus Deus, et servos suos vocabit nomine alio, in quo qui benedictus est super terram, benedicetur in Deo amen: et qui jurat in terra, jurabit* [Al. jurat] *in Deo amen. LXX: Relinquetis enim nomen vestrum in saturitatem electis meis. Vos autem interficiet Dominus: servientibus autem mihi vocabitur nomen novum, cui benedicetur super terram: benedicent enim Deum verum, et qui jurant super terram: jurabant Deum verum. Pro saturitate, a qua Hebraice dicitur *SABA* (שָׁבָא), cæteri juramentum interpretati sunt; quod verbum multas habet intelligentias, et pro diversitate accentuum variatur. Intelligitur enim et juramentum, et saturitus, et satiety, et plures, et septem. De quo in libro Genesios diximus, et in hoc volumine (Ad cap. iv), ubi septem mulieres apprehenderunt unum virum. Rursum pro eo quod Septuaginta translulerunt, verum, et in Hebraico dicitur, AMEN (אָמֵן), e Aquila vertit *πιστοσύμως*, id est, *fideliter*. Quod autem dicit, hoc est: aliis in vestrum succedentibus locum, nomen vestrum erit juramentum electis meis, ut pro malorum exemplo vos habeant et detestentur talia sustinere, et jurent sic; non hæc patiar quæ passus est populus Judæorum.*

GENESIUM. MARTIAN.

^b Vide in Genes. cap. xli, 29, et quæ de accentus Hebraici significatu nos annotavimus in ejusdem libri cap. v, 23, Commentarios quoque in cap. xii Ecclesiastes.

^c *Aquila vertit πιστοσύμως*. Item asserit Hieronymus. Editi male legunt *πιστοσύμως*. MARTIAN.

Sive nomen vestrum erit in satietatem : quod in his A dici solet, quorum odiosa est recordatio et memoria . et qui usque ad saturitatem nauseamque venerunt. Vel certe hoc dicendum, quod nomen suum derelinquant electis Domini, ut pro illis gentium turba succedat; et ipsi appelletur filii Abraham et Israel. De quibus Paulus loquitur : *Pax super eos, et super Israel Dei (Galat. vi, 16)*. Neque enim qui ex Israelitis sunt Israel; nec qui semen Abraham omnes filii (Rom. ix, 7), ad quos dicitur : *Si filii essetis Abraham, 787 opera Abraham faceretis (Joan. viii, 39)*. Et quia semen sunt Abraham, et non filii, de quorum differentia supra diximus : propterea eos increpat Baptista Joannes, dicens : *Et ne velitis dicere, patrem habemus Abraham : potens est enim Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham (Matth. iii, 9)*. Quomodo enim possunt hujus esse filii, qui dixerunt ligno et lapidi, *tu genuisti me* : cum e contrario, qui ex fide sunt, hi appelletur filii Abraham? Vos autem, inquit, interficiet Dominus, ut nequaquam appellemini circumcisio, sed concisio (Galat. iii) : ut vita careatis aeterna, ut non habeatis eum qui dicit : *Ego sum vita (Joan. xiv, 6)*. Servus autem, ait, suos vocabit nomine alio, sive novo, quod in toto orbe celebrabitur. Et erit benedictum : in tantum, ut qui illo nomine fuerit appellatus, benedicatur in Domino, et signum veræ ^a Circumcisionis accipiat, amen : quo sæpe in approbationem eorum quæ dicta sunt, Dominus ultitur in Evangelio : *Amen, amen dico vobis (Joan. v, 19)*. Nomen autem novum sive aliud, nullum est, nisi quod ex Christi nomine derivatur, ut nequaquam vocetur populus Dei Jacob, et Judas, et Israel, et Ephraim, et Joseph, sed Christianus. Quicumque enim juraverit in terra, nequaquam juraverit in idolis et falsis diis, sed in Deo : quæ sententia rursus, amen signaculo comprobatur. Porro juxta Septuaginta qui pro amen, verum Deum interpretati sunt, ut benedicatur Deus verus, et qui jurant super terram, jurent Deum verum, non secundum errorem Arianorum referimus ad personam tantum Dei Patris, de quo scriptum est : *Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. xvii, 3)* : sed ad Filium, qui et ipse verus Deus est, dicente evangelista Joanne : *Venit Filius Dei, et dedit nobis mentem, ut cognoscamus verum, et simus in vero Filio ejus Jesu Christo (Joan. v, 20)*. Iste est verus Deus et vita aeterna. Si enim Salvator de se loquitur : *Ego sum veritas (Joan. xiv, 6)*, consequenter verus Deus a veritate nomen accepit, ut nequaquam secundum falsos deos appelletur Deus, sed secundum verum Deum Patrem, et ipse sit verus Deus. Alioquin si non est verus, erit idolo similis, quod redundat in capita 788 eorum, qui Christum verum Deum negant. Hoc est autem nomen novum, quod ei in Apocalypsi super calculo scribitur (Cap. ii), cui in toto orbe benedicatur.

^a Ambrosian. signum veræ benedictionis accipiat.

^b Uaus pro cunctis S. Augustinus de Civit. Dei cap. 16 : *Tunc, inquit, figura hujus mundi mundano-*

(Vers. 17, 18.) *Quia oblivioni tradita sunt angustiae priores, et quia abscondita sunt ab oculis meis. Ecce enim creos caelos novos, et terram novam, et non erunt in memoria priora : et non ascendet [Vulg. ascendent] super cor : sed gaudebitis et exultabitis usque in sempiternum in his quæ ego creos. LXX : Obliviscetur enim tribulationis prioris, et non ascendet super cor eorum. Erit enim caelum novum, et terra nova : et non recordabuntur priorum, et non veniet super cor eorum, sed gaudium et exultationem invenient in ea.* Causa lætitiæ et confessionis Dei veri est, quia aeterna angustiarum priorum succedet oblivio, ut nequaquam idolorum meminerint et erroris pristini, sed ad lucem de tenebris transeant, ut aeterna beatitudine perfruantur. Obliviscetur enim pristina mala, non oblivione memoriæ, sed bonorum successione, juxta illud quod scriptum est : *In die bona oblitio malorum (Eccles. xi, 27)*. Et alibi : *Affliccio horæ oblivionem facit deliciarum (Ibid., 29)* : eo quod in angustiis constituti, nequaquam voluptatibus pristinis, juxta errorem, Epicuri animo perfruantur. Licet possit et hoc dici, quod in cælo novo, et in terra nova, omnis conversationis pristina memoria deleatur : ne hoc ipsum pars malorum sit, prioris angustia recordari. Cælum autem novum et terram novam, qui putant omnia interire quæ ceruimus, Evangelii interpretantur testimonio : *Cælum et terra transibunt (Matth. xxiv, 35)*. Et Pauli apostoli : *Quæ enim videntur, temporalia sunt : quæ autem non videntur, aeterna (II Cor. iv, 18)*. Porro qui novitatem, commutationem in melius ^b, et non elementorum arbitratur interitum, illo utantur exemplo : *A principio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et quasi amictum involves eos, et mutabuntur (Psal. ci, 26, 27)*. In quo perspicue demonstratur perditionem et interitum, non abolitionem in nihili, sed commutationem sonare in melius. Neque enim illud quod in alio loco scriptum est : *Luna fulgebit ut sol, et sol septiptum 789 lumen accipiet (Isai. xxx, 16)*, interitum significat pristinum, sed commutationem in melius. Quod ut possit intelligi, nostræ conditionis ponamus exempla : infans cum in puerum creverit, et puer in juvenem, et juvenis in virum, et vir in senem, nequaquam per singulas ætates perit. Idem enim est qui prius fuit ; sed paulatim immutatur, et ætati pristinae perisse dicitur. Quod intelligens et Paulus apostolus loquebatur : *Præterit enim figura hujus mundi (I Cor. vii, 31)*. Consideremus quid dixerit : *Figura præterit, non substantia. Hoc idem significat et Petrus : Latet eos hoc volentes : quoniam cæli erant ab initio ; et terra de aqua, et per aquam, Dei sermone subsistit : per quæ prior mundus inundatus diturbo perit. Cæli autem qui nunc sunt et terra, eadem ratione servantur igni (II Petr. iii, 5 seqq.) : quo senas ac-*

rum ignium conflagratione præteribit.... ut scilicet mundus in melius innovatus aperte accommodetur hominibus in melius innovatis.

cipiendum sit, postmodum docet: *Novos autem A ritus sancti, ibi fletus et planctus non potest com-*
calos, et novam terram videmus, et repromissionem morari, qui aptus est lamentantibus atque lugenti-
ejus (Ibid., 13): non dixit, alios cœcos et aliam ter- bus, et præcipue clamor, quem de Ecclesia creden-
ram videbimus, sed veteres et antiquos in melius tium Paulus expellit, ne in similitudinem Judæorum,
commutatos. Possumus et hoc dicere, quod conversi pro judicio faciamus clamorem (Ephes. iv). In tali
ab idololatria, et pristino errore deserto, novos urbe diversæ ætates non erunt: infans et senex,
cœcos et novam terram videant: nequaquam arbi- parvus et magnus, qui non impleat dies suos; sed
trantes elementa deos, et ea quæ nascuntur ex terra. quasi filii resurrectionis, omnes pervenient in virum
Nunc constitemur cœlum et terram opera esse ma- perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi,
nium Dei: illo autem tempore, servus et creatura ut nec desint alicui annorum spatia, nec super-int,
ram venerabamur obsequio Dei, quod et David senti- et alio necdum solidas habente vires, alius desinat
ens cantat in psalmo: Vidbo calos opera dig- esse quod fuerit, et decrepita ætate marcescat;
itorum tuorum (Psal. viii, 4): non quo eo tem- pervenientque omnes ad centenarium numerum,
pore cœlos non viderit, cum ista dicebat; sed qualis fuit Abraham, qui promissionem filii Isaac,
quo per singula augmenta virtutum, et futurorum hæc ætate suscepit (Genes. xxi). De cujus numeri
scientiam, novos videat, quos veteres [At. veterascere] laudibus, non necesse est plurima memorare, ne su-
jam videbat. Quod autem in fine hujus testimonii dicitur: Quæ ego creo, a Septuaginta prætermissum est.

(Vers. 19.) *Quia ecce ego creo Jerusalem exultationem, B possident firmitatem. 791 In repromissionibus quo-*
et populum ejus gaudium: et exultabo in Jerusalem, et que pro his quæ consumpsimus [At. contempsimus],
gaudebo in populo meo. LXX: Quia ecce ego facio Je- multiplicata nobis centuplum Dominus pollicetur,
rusalem exultationem, et populum meum lætitiã, et et in bonam terram sementis cadens, primum habet
exultabo super Jerusalem, et lætabor super populo meo. uberrimæ frugis numerum centenarium. Denique et
Gaudere, inquit, et exultare debetis lætitiã sempiter- Isaac unam sementem jaciens fidei, hoc numero la-
na in creatione novorum cœlorum, et terræ novæ, et boris sui opera multiplicata suscepit. In illo igitur
priorum penitus non meminisse: ne qua vobis re- tempore, quando ætas fuerit una cunctorum, et
cordationis antiquæ oriatur tristitia: quia non so- sanctus et peccator erunt simili resurrectione per-
lum cœlos novos et terram novam, 790 sed Jeru- fecti, nec inter se variabunt tempore; sed alius ad
salem quoque creabo in exultatione, et populum præmia, alius ad supplicia pertrahetur: et in
ejus in gaudio. Haud dubium quin universæ terræ, eo peccator maledictus erit, quod incorrupto cor-
ut quæ vetus uni genti gaudium erat, nova cunctis pore pœnas patietur æternas. Illud quoque quod in
nationibus lætitiæ sit. In tantum autem exultatio Apocalypsi Joannis legimus (Cap. xx), post resurre-
erit omnium, atque lætitiã super urbe et populo C tionem exhiberi præsentia judicis parvos et ma-
Dei, ut ego quoque conditor ejus exultem et gau- gnos, non ætatum, sed meritorum significat diffe-
deam super Jerusalem, et super populo meo qui co- rentias. Qui enim parvus est juxta sententiam Solo-
medet et bibit et lætabitur, et exultabit in ea, et monis, dignus est misericordia: Potentes autem
qui in nomine novo fuerit appellatus.

(Vers. 20.) *Et non audietur in ea [Vulg. in eo] ultra D ultra vox fletus, et vox clamoris: non erit amplius in-*
fans dierum, et senex qui non impleat dies suos. Quo- fletus, et vox clamoris: neque
nia puer centum annorum morietur, et peccator flet ibi ultra immaturus et senex, qui non impleat
centum annorum maledictus erit. LXX: Et non au- tempus suum. Erit [At. Est] enim infans centum an-
diatur ultra in ea vox fletus, et vox clamoris: neque norum, et qui morietur peccator centenarius, maledictus
flet ibi ultra immaturus et senex, qui non impleat erit. Neque enim congruum erit, ut in civitate Jerusa-
tempus suum. Erit [At. Est] enim infans centum an- lem et populo Dei, qui exultationis et gaudii æter-
norum, et qui morietur peccator centenarius, maledictus nam suscipiet creaturam, audietur ultra vox fletus
erit. Neque enim congruum erit, ut in civitate Jerusa- et clamoris; quando abierint dolor, mœror et geni-
lem et populo Dei, qui exultationis et gaudii æter- tus. Contraria quippe simul esse non possunt. Et
nam suscipiet creaturam, audietur ultra vox fletus ubi exultatio est, et gaudium, qui fructus est Spi-

^a Mendose Nos erat pro *Novos*, Græc. *κακούς δὲ οὐκ ἀνοούς*, etc.

^b Hunc locum paulo obscuriorem sic explanat Victorius: S., inquit, Pater exponit Prophetæ verba: *Puer centum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit.* At autem peccatorem centenarium, qui maledictus erit, Judæorum populum,

qui Abrahæ secundum carnem filius fuit, significare, eumque propterea maledictioni perpetuæ subjacere, quod injecerit manus in Christum, qui de Abraham stirpe generatus est: quem puerum centum annorum interpretatur.

^c Id quoque notatum Victorio dici abs Hieronymo, quia filia archisynagogi erat annorum duode-

atque eodem annorum spatio, novum populum in juventute persistere, et veterem in infidelitate mori, et esse maledictum. Hoc juxta Septuaginta interpretes diximus, quorum editio toto orbe vulgata est: ne in loco famosissimo videremur ad Hebræas **792** linguæ arcem confutare. Quod sive post resurrectionem intellexeris in secundo Salvatoris adventu, sive post baptismum in prima resurrectione credendum, non abhorret ab Ecclesiæ fide. Hebræi hæc ante resurrectionem in mille annorum regno super terram futura contendunt, et tam longa futura vitæ spolia reprovisti, ut centum anni reputentur infantie; peccatorem autem centesimo ætatis suæ anno esse moriturum: ne videlicet paratis opibus perfruantur; sed ob peccatum, maledictum esse se noverit. Quod si ita est, ubi erit bravitudo perfecta, quæ peccato violatur atque corrumpitur, et peccatum imatura morte punitur?

(Vers. 21. 22.) *Et ædificabunt domos, et habitabunt; et plantabunt vineas, et comedent fructus earum. Non ædificabunt, et alius habitabit: non plantabunt, et alius comedet.* LXX similiter. De his domibus, et in sexagesimo octavo psalmo sermo propheticus pollicetur, dicens: *Quia Deus salvam faciet Sion: et ædificabuntur civitates Judæ, et habitabunt ibi, et hereditate acquirunt illam, et semen servorum ejus possidebit eam: et qui diligunt nomen ejus, habitabunt in ea.* Quæ omnia Judæi accipiunt carnaliter, ut Jerusalem orbisque Judææ resituantur in pristinum status. Quod ad eis dederimus, audiant non solum hoc Jerusalem, sed et Sodomam reprovisti, dicente Ez-chiele: *Restituetur Sodomam in antiquum* (Es-ch. xvi, 55). Ergo domus, in quibus habitaturi sunt qui ædificant eas, vel Virtutes intelligendæ sunt, vel diversæ mansiones apud Patrem; quæ si jugiter possidebit, qui eas ædificaverit. Quales sibi ædificasse et obstrictas dicuntur in Exodo, quæ timebant Deum: licet scriptum sit in Hebraico, a Deo eis ædificatas domos, quia timeverunt eum (Exod. 1). Et Jacob quia simplex erat, sive ut Græce dicitur ἀπλοστος, id est, nequaquam fictus; nec talis quales in Petri Epistola condemnantur, de quibus ait: *In avaritia factis sermonibus de 793 vobis negotiantur* (II Petr. ii, 3); idcirco habitabant in domo, quam Esau, qui feris delectabatur et silvis, possidere non poterat. Talem domum et Salvatoris in Evangelio verba describunt: *Omnis qui venit ad me, et audit sermones meos, et facit eos, similis erit viro prudenti, qui ædificavit domum suam super petram*, (Matth. vii, 24), et reliqua. Alioquin juxta litteram, multi sancti ædificant domos, et non habitant in

eum quando mortua est. Luc. viii; et hæmorribusa annis duodecim fuerat in infirmitate quando sanata fuit, Matth. ix, Luc. v; et ita quando nata est filia archisynagogi, ista agrotare cepit: et ubi ista sanata est, illa obiit mortem. Trahit autem divini ingenio hanc similitudinem ad duos populos, Judæorum scilicet, et gentilium: quippe cum surgentibus ad fidem Judæis, gentes agrotare cœperunt: sanatae sunt autem istæ, et ad fidem venerunt, cum Judæi

A eis, vel peregrinatione, vel alterius rapina, vel morte subtraherent. Qualis fuit Job, qui dives carne et spiritu, in tantam deductus est paupertatem, ut in sterquilino sederet extra portam civitatis (Job. ii). Et contrario dives ille in Evangelio purpuratus ædificavit domum, et habitavit in ea, cui rectissime dici poterat: *Stulte, hæc nocte auferetur anima tua a te; quæ autem preparasti, cujus erant* (Luc. xii, 20)? Non solum autem ait, ædificabunt domos, et habitabunt in eis: sed plantabunt quoque vineas, et ipsi comedent fructum earum. Juxta illud quod in Michæa dicitur: *Requiescet unusquisque sub vinea sua et sub ficu sua; et non erit qui exerceat* (Mich. iv, 4). Hæc est vinea quæ in Evangelio loquelatur: *Ego sum vitis, et vos palmites, et Pater meus agricola* (Joan. xv, 5) *Omnis qui non fecit fructum excidetur, et in ignem mittetur* (Matth. iii, 10). Illius fructus comeduntur et bibuntur, et lætificat cor hominis, et inebriant amicus sponsi, et in regno Dei bibuntur quotidie. Sub ficu autem requiescit, et nullius insidias reformidat, qui dulcedine sancti Spiritus fruitur, et illius fructibus saturatur. charitate, gaudio, pace, Ule, continentia, patientia. De hujuscemodi dicitur plantatore: *Qui plantaverit ficum, comedet fructus ejus* (A. nos ix, 14). Qui tales ædificaverit domos, et plantaverit vineas, de quibus et Apostolus loquitur: *Ego plantavi, Apollo rigavit, Deus incrementum dedit* (I Cor. iii, 6), comedet labores manuum suarum (Psal. cxxvii); et seminans in spiritu, de spirita metet vicium æternam (Joan. iv): nec diaboli et satellitum ejus fraudibus supplantabitur.

(Vers. 23 seqq.) *Secundum dies enim ligni, erunt dies populi mei, et opera manuum eorum veterascent electis meis. Non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbatione: quia semen benedictorum Domini est, et nepotes eorum cum eis. Eritque antequam clament, ego exaudiam: adhuc illis dicentibus, 794 ego exaudiam* [Vulg. audiam]. *Lupus et agnus pascentur simul, et leo et bos comedent paleas, et serpenti patris panis ejus. Non nocent, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus. LXX: Etenim secundum diem ligul vitæ, dies populi mei: opera laborum suorum inveterasce: facient electi mei: non laborabunt in vacuum, neque filios generabunt in maledictionem: quia semen benedictum a Domino est, et nepotes eorum cum eis. Et erit antequam clament, ego exaudiam eos: adhuc loquentibus illis dicam, quid est? Tunc lupi et agni pascentur simul: leo autem quasi bos comedet paleas, et serpens terram quasi panem. Non nocent, neque corrumpent, in monte sancto meo, dicit Dominus.*

fidem, in qua nati fuerant, perdidit: et ita ubi unus desivit, alter corripit.

^a Rescribit Victorius omnibus pro domibus; non enim, inquit, de domibus tantum in eo psalmo, sed de omnibus quæ sunt hic in Propheta enarratur.

^b In Vulg. et Hier. versione *inveterabunt: electi mei non laborabunt*, minus recte ad Hebræum יְבִיחֻן יְבִיחֻן

Æterna erit habitatio atque plantatio justorum, ut dies vitæ populi mei diebus vitæ ligni comparentur, de quo in Psalmis dicitur: *Justus ut palma florebit* (Psal. xci, 13), quotidie triumphans de adversariis, et insigne victoriæ præferens. Sin autem juxta Septuaginta legimus, *dies ligni vitæ*, qui magis sensum ex Hebræo vertere, quam verba, lignum vitæ intelligimus, quod in paradiso situm est. Ad quod ne extenderet Adam manum suam ut viveret, ejectus est de paradiso (Genes, iii). In cujus custodiam Cherubim, id est, scientiæ multitudo, et ignita framea posita est, ut servarent viam ligni vitæ, ne in peccato positus Adam, et necdum sua delicta cognoscens, comederet ex eo, et impœnitentiæ desperationisque ac superbiæ morte moreretur. Quod sit hoc lignum vitæ, Salomon exponit manifestius, qui de sapientia Dei disputans ait: *Lignum vitæ est omnibus qui accedunt ad eam, et qui innituntur super illam, quasi super Dominum firmitas* (Prov. iii, 18); nec dubium quin Verbum Dei significet, qui ipse est via atque sapientia, et de se loquitur: *Ego sum vita* (Joan. xi, 25). Et de qua Propheta decantat: *Omnia in sapientia fecisti: repleta est terra creatione tua* (Psal. ciii, 24); et apostolus Paulus: *Christus Dei virtus, et Dei sapientia* (I Cor. i, 24). Opera quoque populi Dei non veterascent, sed innovabuntur quotidie, ut non ambulent in vetustate litteraræ, sed in novitate spiritus (Rom. vii). Ut quomodo per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt plurimi: sic per obedientiam unius hominis, justii constituantur multi. Vel certe hoc dicendum, 795 quod opera eorum veterascent, quorum domus fundata super petram, permanet in æternum, et qui ædificaverunt super fundamentum Christi, aurum, argentum, lapides preciosos (I Cor. iii) et e contrario eorum opera disperiant, quorum domus fundata super arenam, subita tempestate subvertitur; et qui ædificaverunt super fundamentum Christi, ligna, senum, stipulam. An non tibi videtur quotidie inveterare opera sua, qui præteritorum oblitus, in futurum extenditur? Unde et vetus et novum dicitur Testamentum: non quo vetus pereat, sed quo novo aliud non succedat. Hoc quoque juxta Hebraicum dici potest, quod opera populi et in Christo credentium, fructus sint Apostolorum, id est, electorum Dei, et in thesauris eorum recondantur. Multi enim vocati, et pauci electi (Math. xx). Isti non laborabunt frustra, ut quondam laborare Judei; sed labores manuum suarum manducabunt. Neque generabunt in conturbatione, sive in maledictione, et ut in Hebraico expressius ponitur, *sis Æνναρπείων*, quod lingua eorum dicitur LABALA (לַבְּלָלָה) [Al. LABAALA] hoc est, ut esse desistant, et finem substantiæ suæ habeant: pro quo Aquila, Symmachus, et Theodotio festinationem interpretati sunt: ut nequaquam festinent absque ratione credere: sed imitentur Nathanael, qui Domini voce laudatus est: *Ecce vere Israelita, in quo dolus non est* (Joan. xi, 47), qui Christum auctoritate Scripturarum querebat, et de Prophetis cupiebat

agnoscere dicens: *De Nazareth potest aliquid boni esse?* Et est sensus: Quomodo mihi Messiam adducitis de Galilæa, et Nazareth, quem ego de Bethleem Jnda scio esse promissum? Apostoli igitur et apostolici viri ita filios generabunt, ut de Scripturis sanctis instruant, ut non imitentur maledictionem Judæorum, sed cum Propheta dicant: *A timore tuo, Domine, in utero concepimus, et parturivimus et peperimus* (Isai. xxvi, 18). De his enim dictum erat: *Benedicta progenies uteri tui* (Deut. xxviii, 4). Tales sunt filii Abraham, qui faciunt opera ejus: et in veteri historia appellantur filii Prophetarum (Joan. viii): quales et in novo Instrumento Apostoli genuerunt (Act. xvi), Paulus Timotheum, Lucam, et Titum, multosque alios; Petrus Marcum evangelistam, et cæteri cæteros, quorum benedictum semen est, et hucusque benedicitur, et permanent filii 796 filiorum. De quibus Propheta dicit: *Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus volet nimis. Potens in terra erit semen ejus, generatio rectorum benedicetur* (Psal. cxi, 1, 2). Et alibi: *Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ. Ecce sic benedicetur homo qui timet Dominum* (Psal. cxxvii, 4, 5). E contrario de Juda dicitur proditore, et omnibus qui similes ejus sunt, *Fiant filii ejus pupilli, et uxor ejus vidua. Commoveantur et transferantur filii ejus, et mendicent, ejiciantur de domibus suis* (Psal. cviii, 9, 10). Generationis enim malæ finis est pessimus. Qui concipiunt dolorem, et pariunt iniquitatem. De quorum scriptum est principe: *Ecce parturit iniquitatem, concepit dolorem, et peperit iniquitatem* (Psal. vii, 15). Si autem hoc de impiis dicitur, quomodo Samuel, vir beatus et justus, filios pessimos genuit, qui non ambulaverunt per viam patris (I Reg. viii); et David, de cujus Christus natus est semine, duos genuit filios, Ammon et Absalon, quorum alter fratris, alter patris exstitit parricida (II Reg. xiii, xv et xvi)? Ex quibus omnibus discimus, filios et nepotes secundum id intelligi debere quod diximus. Juxta quod et Paulus filios pariturit, donec Christus formetur in eis, et Onesimum in vinculis generat (Galat. iv). Qui cum clamaverint, statim exaudientur, et illis loquentibus, dicit Dominus, Adsum. Quæ omnia etiam juxta litteram in Actibus Apostolorum cernimus esse completa. Neque enim potuissent omnes gentes in tam brevi tempore credere, nisi signorum miraculis fides eorum quodammodo esset extorta. Loquentibus enim et clamantibus Apostolis et apostolicis viris, Dominus signorum magnitudine respondebat, ut Dorcas ad preces Petri surgeret (Act. ix), ut Publii pater in insula Melita febribus et dysscenteria, qui morbi inter se contrarii sunt, Pauli precibus sanaretur, et ut eos totus orbis deos inter homines diceret ambulare (Act. xxviii). Tunc lupus et agnus pascabantur simul, persecutor Paulus, et Ananias discipulus (Act. ix). Ille lupus, de quo scriptum est: *Benjamin lupus rufax, mane comedit prædam, et ad vesperam dabit escas* (Gen. xlix, 27); sive ut in Hebraico dicitur, *diridet spolia*. Cujus doctrina cibus fuit credentium,

et qui in toto orbe de superatis adversariis triumphavit. Agni autem credendi sunt omnes, qui in vestibus candidis sequuntur Agnum quocumque vadit (*Apoc. xiv*), quos **797** Dominus Petro tradidit ad pasendum dicens: *Pascite agnos meos* (*Joan. xxi, 16*). Leo quoque et bos comedet paleas, quando viri disertissimi, et quondam apud sæculum potentes, Scripturarum se tradunt rusticitati, ut nequaquam sæculari pascantur eloquentia, quæ instar mollis stillat de labiis meretricis, sed vilitatem et paleas sequantur historiæ, donec multo labore atque industria mereantur ad frumentum sensuum pervenire. De quibus paleis et frumento Jeremias loquitur: *Quid paleis ad triticum, dicit Dominus* (*Jerem. xiii, 28*)? Et considerandum, quod non bos vertitur in rabiem, sed leo mutetur in mansuetudinem. Serpens etiam qui observat hominis calcaneum, et cujus ab homine observatur caput, nequaquam aliorum nutrietur interitu, sed terram, sive pulverem quasi panem comedit (*Genes. iii*). Aut certe sic intelligendum, quod diabolus qui prius hominum mortibus pascebatur, eos tantum comedat, qui pulvis ac terra sunt: per quæ omnia demonstratur malorum in bonum commutatio, qui innoxii erunt, antiqua feritate deposita: non foris, sed in monte sancto Domini, hoc est, in Ecclesia, et in confessione ejus montis, a quo vulneratus est princeps Tyri, et qui exclusus de monte sine manibus, crevit in montem magnum, et implevit orbem (*Daniel. ii*). Interrogemus in hoc loco Judæos, et omnes qui sub nomine Christiano adhuc paleas comedunt Scripturarum, quæ ventilabro Domini a tritico separatae, vento traduntur et flammis, quæ beatitudo sit æstimanda, ut in mille annorum regno, in Sion monte, civitate Christi presentis Jerusalem; et in Templo augustissimo, lupi et agni, leones et boves, serpentes et homines simul comedant, pariterque commorentur? et his [*Al. hi*] tantum innoxii sint, qui in monte sancto Domini habitaverint? Ex quo intelligimus omnes, qui extra montem fuerint, occidendos. Nudabitur ergo lups, leonibus, ursis, pardis atque serpentibus, et cæteris bestiis universus orbis; et immensi saltus, et Ægyptiæ vastitas solitudinis, quæ venenatorum animantium fertilis est, et pro summa felicitate civitas sancta non solum hominum, sed et bestiarum atque serpentium erit habitaculum, ut juxta superiorem prophetiam, habitet lupus cum agno, et pardus cum hædo, vitulus et leo, et oves cum ursis simul **798** morientur (*Isai. xi*); et puer parvulus regat eos, et infans ab ubere mittat manum in foramen aspidis, et in caverna sua interficiat regulum. Causaque sit tantæ felicitatis, quia repleta est omnis terra scientia Domini.

(Crip. LXVI — Vers. 1.) *Hæc dicit Dominus: Cælum sedes mea, et terra scabellum pedum meorum. Quæ est ista domus quam ædificabitis mihi, et quis est iste locus requiescentis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, et facta sunt universa ista, dicit Dominus.* LXX similiter. Ne montem sanctum intelligeremus Sion.

A et Judaico operiremur errore, qui putant extrædam Jerusalem, et omnia quæ Dominus pollicetur, ibi explenda carnaliter, aufert nobis hanc suspicionem; et ponit testimonium, quo usus est Stephanus primus martyr in Christo adversum Judaicam contentionem (*Act. vii*). Salomon ædificavit ei domum, haud dubium quin Deo; sed non in manufactis excelsus habitat, sicut Propheta ait: *Cælum mihi thronus est: terra autem scabellum pedum meorum*. Et Paulus in eodem volumine: *Deus qui facit mundum, et qui in eo sunt, nequaquam in templis manufactis habitat* (*Act. xvii, 24*). Si enim instar sedentis in solio atque regnantis, cælum thronus ejus est, et terra scabellum pedum illius, quomodo parvo claudetur loco, qui complet omnia, et in quo sunt omnia? Unde et Moyses: *Ne dicas, in corde tuo, Longe est: Deus enim in cælo sursum, et super terram deorsum: et non est alius præter eum Deus* (*Dent. iv, 39*). Et Psalmista: *Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in cælum, illic es: si ad inferna descendero, ades* (*Psal. cxxxviii, 7*). Cui et Jeremias ex persona Dei congruit, dicens: *Deus appropinquans ego: et non de longe Deus. Numquid latere quis poterit in absconditis, et ego non video eum? Nonne cælum et terram ego impleo* (*Jerem. xxiii, 23, 24*)? In ipso enim omnes sumus et movemur (*Act. xvii*). Hoc autem dicit, ut Judaicum convincat errorem, qui putant invisibilem, et incorporalem, et incomprehensibilem Deum, templo Jerusalem posse concludi. Quod quidem et ipse Salomon extractor Templi, in oratione sua ad Dominum prolixius confitetur (*III Reg. viii*). Ac ne arbitremur cælo quæque et terra Dei magnitudinem metiendam, in alto loco de eo legimus: *Qui tenet cælum palmo, et terram pugillo* (*Isai. xl, 12*). Per quæ ostenditur Deus **799** et forinsecus, et intrinsecus, et infusus, et circumfusus, dum et solio ambiente non concluditur, et pugillo concludit ac palmo. Qui non solum cæli et terræ, sed et invisibilium creator est Angelorum, et Archangelorum, Dominationum, Potestatum, et cunctorum hominum, de quibus Apostolus loquitur (*Coloss. i*): quæ omnia Dei manus operata est. De qua et Job et Psalmista commemorant: *Manus tua fecit me, et plasnavit me* (*Job. x, 18; psal. cxviii, 75*). Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. De quo rursum Joannes: *In mundo, ait, erat; et mundus per ipsum factus est* (*Joan. i*). Ipse enim dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt (*Psal. xxxii*). Et hoc quod Scriptura Geneseos mystico sermone demonstrat, *dixit Deus, et fecit Deus* (*Genes. i*). Verbo enim Domini cæli firmati sunt, et spirita oris ejus omnis virtus eorum. Nullusque locus est requiescentis Domini, nisi iste quem Propheta subnectit.

(Vers. 2, 3.) *Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperulum et contritum spiritum, et trementem scruones meos? Qui immolat bovem, quasi qui interficiat hominem. Qui mactat perus, quasi qui excæcabit caecum.*

Qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum A offerat. Qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolum [Vulg. idolo]. LXX: Et super quem respiciam, nisi humilem et quietum, et tremementem sermones meos? Iniquus autem, qui immolat vitulum quasi percunctans virum. Sacrificans de grege, quasi qui occidat canem. Qui offert simulam, quasi qui sanguinem suillum. Qui dat thurs in memoriale, quasi blasphemus. Sublato altari Temploque terreno, quod humana construxerat manus, recte auferuntur et victimæ Judæorum, ne forsitan dicerent: Non tam stulti sumus; ut Deum putemus loco posse concludi; sed in separato ad sacrificandum loco, Deo victimas immolamus, quæ lege præcepta sunt. Habitatore igitur cœli, immo Creator omnium qui in terris templum habere se denegat, humilem et quietum, et tremementem sermones suos hominem libenter assumit in templum, juxta illud Apostoli: Vos autem estis templum Dei, et Spiritus sanctus habitat in vobis. Si quis violat templum Dei, violabit illum Deus. Templum enim Dei **800** sanctum est, quod estis vos (1 Cor. iii, 16, 17). Quicumque ergo humilis est et quietus, et tremens sermones Dei, ipsum respicit Dominus; et de ipso dictum intelligi potest, quod sub terræ nomine prophetatur: Terra tremuit et quievit, cum resurgeret ad judicium Deus (Psal. LXXV, 9, 10). Habitatores enim ejus, pro quibus *μετρωμαχος* terra dicitur, considerantes judicium Dei, quietem agunt a malis operibus; et sedentes in domo, ^e æterno requiescunt sabbato, ne moveant se ad opus servile peccati, sicut ædificatores turris moverunt quondam de Oriente pedes suos, et ortum veri luminis reliquerunt. Nec audierunt illud quod ad Gala dicitur: Peccasti, quiesce (Genes. iv). Sed juxta Proverbia Salomonis: Qui audit Deum, habitabit ^b confidens, et quiescet absque timore ab omni malo (Prov. i, 33). Iste est humilis atque pauperculus, et contritus spiritu, tremensque sermones Domini, de quo scriptum est in Evangelio: Beati pauperes spiritus, quoniam ipsorum est regnum cælorum (Math. v, 3). Et alibi: Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (Psal. xl, 1). Et rursum: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me (Isai. Lxi, 1). Quodque sequitur in editione Vulgata: Iniquus autem, in Hebraico non habetur, sed simpliciter jungit et dicit: Qui immolat bovem, quasi qui interficiat D hominem. Quod et in alio scriptum est hec: Misericordiam volo, et non sacrificium: scientiam magis Dei, quam holocaustum (Usee vi, 6). Et per Malachiam: Omnia quæ oderam, faciebatis: operientes lacrymis altare meum: nunquid dignum est ut respiciam ad sacrificium vestrum, et suscipiam placabile quid de manibus vestris (Malach. ii, 13)? Audiant Judæi

quod Deus non querat sacrificia, sed offerentium animum. Et qui mactat, inquit, pecus, quasi qui exerebret canem. Unde et per Moysen scriptum est: Non offeres mercedem meretricis: neque pretium canis in domo Dei tui. (Deut. xxiii, 18). Pulchreque canis et meretrix copulantur, quia utrumque animal pronum est ad libidinem. Simulque consideremus quod non dixerit: Qui immolat arietem, quasi qui immolat canem; sed occidat, inquit, canem. Quod verbum non ponitur in sacrificiis, sed in his quæ trucidantur illicite. Qui offert oblationem et sacrificium, **801** quasi qui sanguinem suillum offerat. Quod et ipsum Lege prohibetur, tales sunt cæremonis Judæorum (Levit. xi, et Deut. xiv). Qui thus tribuit quasi blasphemus, immo quasi benedicens idolo. B Potest autem et hic esse sensus: Post Filium meum qui venit mansuetus et pauper, sedens super pulum asinæ, nolo carnes, victimas detestor, sacrificia Judæorum, umbras Legis reprobo, quia delectabilis mihi est veritas Evangelii (Zach. ix, et Math. xxi, et Luc. xix, et Joan. xii,). Sin autem hoc dicitur, quod post fulgur Evangelii, vetus religio cesseret in nube: quid respondebunt, qui credentes ex Judæis arbitrantur absque noxa sui posse carnaliter offerre sacrificia?

(Vers. 4.) Hæc omnia elegerunt in viis suis, et in abominationibus suis anima eorum delectata est. Unde et ego eligam ^e illusiones eorum, et quæ timebant, adducam eis. Quia vocati, et non erant qui responderet: locutus sum, et non audierunt: feceruntque malum in oculis meis: et quæ nolui, elegerunt [Vulg. egerunt]. LXX: Et ipsi elegerunt vias suas, et abominationes suas anima eorum voluit: et ego eligam illusiones eorum, et peccata retribuam eis. Quia vocari eos, et non obaudierunt: locutus sum, et non audierunt. Et fecerunt malum in conspectu meo, et quæ nolebam elegerunt. Immolare bovem, mactare arietem, offerre sacrificium, thura succendere, quæ lia habet Deus, quasi homicidium, et oblationem canis: et suillum sanguinem atque blasphemiam ipsi elegerunt; et ut talia colerent, eorum arbitrii fuit; juxta quod dicit per Ezechiel: Dedi eis justificationes non bonas, et præcepta non bona (Ezech. xx, 41). Et in viis, inquit, suis ambulaverunt, non in via Domini. Et abominationes suas anima eorum voluit, ut amatores magis essent sui, quam amatores Dei. Quam ob causam, illis eligentibus vias suas, et non eum qui dicit: Ego sum via (Joan. xiv, 6), et Dominus elegit illusiones, sive illusores eorum, ^d qui Hebraice dicuntur תְּוֹלָעִים (תולעים), id est, *εμπαιστια*, ut constituat principes pessimos, et omnia mala eorum, sive quæ timebant, pariter adducat. Causasque reddidit, ear **802** traditi sunt Scribis et Phariseis illu-

^a Cod. Ambrosian. terreno pro æterno.

^b Aliter annotante Victorio, confidenter, ἐν' ἁπιδι, est in Græco Prov. i, in spe, καὶ ἀσφαλῆσαι ἐπὶ ἄβυθου ἀπὸ παντὸς κινου. Corrupto legebatur prius, quiescet absque timore et omni malo.

^c Antem erat illusores, contradicentibus ipsius quoque Hieronymianæ versionis mss.

^d Victor. quæ, et consequenter *εμπαιστια* ex ipsis LXX substituit pro *εμπαιστια* atque eo inquit verbo usi sunt LXX etiam psal. xxxvii: Et tumbi mei impleti sunt *εμπαιστια* illusionibus. Verior nihilominus impressa est lectio, et ad orationis seriem et mss. fidem concinnior.

soribus suis, de quibus primus psalmus juxta Hebraeos canit : *Et in cathedra illorum non sedit : quos appellant Septuaginta pestilentes : quales fuerunt filii Eli, filii pestilentis, pro quo in Hebraico scriptum est BELIAL [Al. BELIAL] (בלעל), hoc est, diaboli. Quia, inquit, vocari, et non erat qui responderet : locutus sum, et non audierunt : feceruntque malum in oculis meis : et quae nolui, elegerunt. Quos versus secundo ponit in praesenti loco, et supra, ubi dicitur : Numerabo vos in gladio, et omnes in caede corrueis : quia vocari, et non respondistis (Isai. LXV, 12), et caetera similiter. Quod testimonium, quo sensu accipi debeat, ibi dictum est.*

(Vers. 5.) *Audite verbum Domini, qui tremitis ad sermonem [Vulg. verbum] ejus. Dixerunt fratres vestri qui oderunt vos, et abjecerunt propter nomen meum : Glorificetur Dominus, et videbimus in laetitia vestra : ipsi autem confundentur. LXX : Audite verbum Domini, qui tremitis sermonem ejus. Dicite fratribus vestris, qui oderunt vos, et abominantur ut nomen glorificetur Domini : et appareat in laetitia eorum : et illi confundentur [Al. confundantur]. De quibus ante jam dixerat : Super quem respiciam, nisi super humilem et quietum, et trementem sermones meos? Ipsi praecipit ut, contemptis victimis Judaeorum, et omni Scribarum ac Phariseorum timore despecto, transeant ad ejus cultum, quem vocantem illi audire noluerunt, atque contempserunt, et fecerunt malum in conspectu ejus. Nec hoc praceptorum sine contentus est, sed imperat eis mandatum Evangelii (Luc. vi), ut diligant inimicos suos, benefaciant his qui oderunt se, et orent pro persecutoribus suis, et imitentur clementiam Patris, qui oriri facit solem suum super justos et injustos : Ut videntes, inquit, opera vestra, glorificent Patrem vestrum qui in caelis est (Matth. v, 16). Quod post generalem intelligentiam^b specialiter Apostolis praecipitur et apostolicis viris, ut diligant Judaeos persecutores suos, et eos qui se abominantur, in loco fratrum habeant, dicentes cum Petro : Viri fratres et patres, **303** audite; et Paulo apostolo : Tristitia mihi est, et continuus dolor cordi meo pro fratribus meis qui sunt Israelitae (Rom. ix, 2). Glorificatur autem nomen Domini, quando videntur homines persecutorum atrociam nostra frangi patientia, et verberantem manum, alterius malae obversione confundi. Quibus in Evangelio praecipitur : *Lucaat lumen vestrum coram hominibus, ut videntes bona opera vestra, glorificent Patrem vestrum qui in caelis est (Matth. v, 16)*; et in Apocalypsi Joannis : *Timeate Deum, et date ei gloriam (Apoc. xiv, 7)*. Paulus quoque scribit ad Corinthios, provocans eos ad continentiam : *Ut glorificetis Deum in corpore vestro (I Cor. vi, 20)*. Et rursus : *Sive comeditis, sive bibitis, omnia in gloriam Dei facite (I Cor. x, 31)*. Unde et Dominus maledi-*

A centibus non remale dicebat (I Petr. ii) : et pro persecutoribus precabatur. Quod autem praecipit : *Dicite fratribus vestris (Matth. xxviii, 10)*, non simpliciter accipiendum est, alioquin multi fratres vocant, et in corde non retinent charitatem, de quibus scribit Apostolus : *Deum confitentur se scire, operibus autem negant (Tit. i, 16)*. De quibus et Dominus loquebatur : *Non omnis qui dicit mihi : Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum : sed qui facit voluntatem Patris mei qui in caelis est (Matth. vii, 21)*. Sicque stare potest illa sententia : *Nemo dicit, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto (I Cor. xii, 3)*. Nam cum haeretici dicant Dominum Jesum, et multi in resurrectione dicturi sunt : *Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et virtutes multas fecimus (Matth. vii, 22)*? Respondebit eis Dominus : *Recedite a me, nescio vos, operarii iniquitatis*. Ergo dicere, non sermone, qui facilis est, sed affectu et operibus comprobatur. Ex quibus discimus, eundem esse utriusque Testamenti Dominum qui praecipit, ut si viderimus jumentum inimici nostri cadere sub onere suo, non transeamus, sed levemus cum eo, et si bovem aut asinum invenerimus errantem, reddamus ei (Luc. xv, Matth. xviii). Hic juxta LXX. Porro juxta Hebraicum, hic mihi sensus videtur : *Audite, Apostoli, audite, discipuli mei, qui tremitis verbum Domini, narrabo quid dixerint fratres vestri qui oderunt, et separant vos, et arbitrantur alienos, non propter mala vestra; sed propter nomen meum, qui immundos existimant cunctos **304** de sua in me gente credentes, et dicunt : Recede a me, quis immundus es. Quid ergo est quod eos dixisse commemorat : Glorificetur Dominus, et videbimus in laetitia vestra? Cujus versiculi hic sensus est : Quid nobis humilem introducitis Deum? quid crucifixum et viram dolorum, et scientem ferre infirmitates? volumus eum in sua (ut dicitis) majestate conspiciere regnantem : suspiciemus et in tua gloria triumphantem, humilem atque dejectum videre non possumus. Statimque infert : *Ipsi autem confundentur*, subauditur, qui loquuntur talia, qui non intelligunt mysteria Scripturarum, malisq; suis sentiant ejus potentiam, quem pro humilitate contempserant.*

(Vers. 6.) *Vox [Vulg. populi] fremitus de civitate, vox de Templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis. LXX pro fremitu, clamorem posuerunt, et caetera similiter. Volumus scire quae sit confusio Judaeorum, qui dixerunt : Glorificetur Dominus, ut vestram laetitiam videamus, et triumphos regis vestri, nequaquam cassis promissionibus, sed oculis contemplerur. Vox, inquit, clamoris de civitate : haud dubium quin Jerusalem significet Romano exercitu circumdatam, et in tres partes intus seditione divisam, quando unus Templum obtinuit, et omnia prius sancta possedit, forinsecas contra hostes, in-*

^a Abjiciunt, inquit Victorinus, non abjecerunt legendum est, nam et Vulgata editio servat hoc tempus, dum legit : *Dixerunt fratres vestri odientes vos, et abjicientes propter nomen meum*. Et Hieronymus dum ait,

Qui oderunt, et separant vos. In quem sensum LXX habent, *Qui oderunt vos, et abominantur*. Nec mirum cum sic quoque in Hebraico legatur **סוֹסֵי עַמִּי**.
^b Corrupte antea erat *spiritualiter pro specialiter*.

trimescus contra cives dimicans. Eo tempore et in urbe, et in Templo, tam sacerdotum et Levitarum, quam vulgi ignobilis, mulierumque ac puerorum ululatus auditus est, quando reddidit Dominus retributionem inimicis suis, implens comminationem qua dixerat: *Relinquetur vobis domus vestra deserta* (Luc. xiii, 35); et illam prophetiam: *Dereliqui domum meam*. Quando præsides templi consona Angeli voce dixerunt: *Transemus ex his sedibus*. De quibus^a non solum Josephus, Judaicæ scriptor historiarum, sed multis prius sæculis Psalmista testatur, dicens: *Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate* (Psal. lxxv, 10), quæ circumdedit muros ejus tota die et tota nocte, ita ut subverteretur civitas (Mich. iii), et impleretur aliud vaticinium: *Sion quasi ager arabitur: et Jerusalem quasi casula in cucumerario relinquetur* (Isai. i, 8).

(Vers. 7.) *Antequam parturires, peperit: antequam venires partus ejus, peperit masculum. Quis audivit unquam tale? quis vidit huic similem [Vulg. similem]? Numquid parturiet terra in die una: aut parturietur [Vulg. parietur] gens simul? quia parturivit et peperit Sion filios suos: Numquid ego qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem cæteris tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus. LXX: Antequam parturiens pariat: antequam veniat dolor parturientium, effugiat, et peperit masculum. Quis audivit tale, et quis vidit simile? Si parturivit terra in die una; aut si nata est gens simul, quis parturivit et peperit Sion parvulos suos. Ego autem dedi expectationem hanc, et non recordata es mei, dicit Dominus. Nonne ego parientem et sterilem feci, dicit Deus tuus? Clamore resonante de Jerusalem et Templo ejus, quædo obsessa atque subversa est, et inimicis Christi, qui^b Deum regem suscipere noluerunt, recipientibus pro impietate sua atque blasphemis æterna supplicia, Ecclesia in nomine Domini congregata, de qua in psalmo dicitur: *Homonatus in ea: et ipse fundavit eam altissimus* (Psal. lxxxvi, 5), antequam parturiret, peperit, antequam veniret partus ejus, genuit masculum. Non enim multo tempore, ut populus Judæorum per Abraham, et Isaac, et Jacob, et duodecim Patriarchas, et rursus per liberos eorum ac nepotes crevit in majus, sed ad Evangelicam prædicationem statim omnis mundus concepit, et parturivit, et peperit masculum, quem Pharao et Herodes conabantur occidere, qui et in Moyse, et in Christo salvatus in Ægypto est. Denique Abraham et Isaac masculos habuere liberos, et Jacob multorum filiorum pater, unam genuit filiam, pro qua dura perpressus est (Genes. xxxiv). Quod si filiz Salphad Dei sententia recipiunt hæreditatem patris*

A (Num. xxvii), hoc considerandum est, quod pater earum in peccato suo mortuus sit, qui nullum filium genuit, et Moyses nihil super eis ausus fuerit judicare, sed retulit ad Dominum, qui eas ne inopes permanerent, jussit fratribus copulari. Genesios quoque narrat liber (Cap. vi), quod postquam coeperunt homines multi fieri, qui numerus semper in vitio est, et filiz eis natæ sunt, acceperunt eas, 806 non Angeli, sed filii Dei, de quibus orti sunt gigantes, sive ut in Hebræo scriptum est *גִּבְרֹתַיִם*, id est, *irruentes*. Econtrario ad sanctum dicitur: *Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ. Filii tui sicut novellæ olivarum, in circuitu mensæ tuæ* (Psal. cxxvii, 3). Et iterum: *Videas filios filiorum tuorum* (Ibid., 6). Peperit igitur Sion, hoc est,

B liquiz ex Israel et Apostolorum credentium fides, masculum Dominum Salvatorem, qui in toto simul orbe generatus^c est, quod nullus audivit, quod nulla narrat historia, aut alicujus doctrina, ut omnes in brevi tempore crederent nationes. Et de universis gentibus, una gens fieret Christianorum, de qua et Paulus loquitur: *Si qua in Christo nova creatura vetera transierunt; ecce facta sunt nova* (II Cor. v, 17): juxta illud quod alibi scriptum est: *Et adorabunt in conspectu ejus omnes familiæ gentium: quia Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium. Omnes enim, ait, gentes quas fecisti, venient, et adorabunt coram te, et glorificabunt nomen tuum* (Psal. xxi, 28 et seqq.). De quo dicit Jacob: *Ipsæ sunt expectationes gentium* (Gen. xlix, 10). Et Psalmista: *Spes omnium finium terræ* (Ps. lxxiv, 6). Et idem Isaias quem nunc edisacrimus: *Erit radix Jesse, et qui surget, ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt* (Isai. xi, 10); implentibus Apostolis quod præceptum est: *Docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19), ut nascatur novus populus, de quo et vicesimus primus psalmus canit: *Annuntiabunt cæli justitiam ejus, populo qui nascetur, quem fecit Dominus* (Psal. xxi, 32). Et iterum: *Populus qui creabitur, laudabit Dominum* (Psal. cx, 19). Hic autem populus uno creatus est die, quem illustrat sol justitiæ, dicente Scriptura: *Erit tibi Dominus lux sempiterna* (Isa. lx, 19). Possumus hoc quod dicitur: *Orietur gens simul, et ad illud tempus referre, quando una die tria millia^d et quinque millia de Judaico populo crediderunt* (Acti). Dicitur quoque in eodem Actuum Apostolorum libro quod de universis gentibus quæ sub cælo sunt, fuerint in Jerusalem, qui audiebant variis linguis loquentes magna Dei (Ibid.). Quodque sequitur juxta LXX, *Ego autem dedi expectationem hanc, et non recordata es*

ope eum pro Deum, eum scilicet Christum.

^c Verbum est Victorius ex Florentinis codicibus sufficit, quo sine mutilis, et qui intelligi non posset locus illi visus est. Cæterum et ut alicujus doctrina, pro aut ex iisdem mss. substituit.

^d Verba et quinque millia codd. Ambrosiani ignorant.

^a Vide quæ annotavimus in epist. 18 ad Damasum num. 9, et in epist. 46. Paulæ et Eustochii ad Marcellam, num. 4, atque alibi: quibus in locis Hieronymo Eusebium ostendimus imposuisse. Illic autem rectius saltem cum Josepho sentit: Vide Chronicum ad an. Christi xxxiii, et quæ ibi observamus.

^b Maluit Victorius restitui Brixianorum codicem

mei, dicit Dominus. **907** Nonne ego parientem et a sterilem feci, dicit Deus tuus, manifestus in Hebraico ponitur, cui et reliqui interpretes congruunt: Numquid ego qui alios parere facio ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem caeteris tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus, secundum illud quod alibi dicitur: Qui plantavit autem, non audiet, et qui finxit oculum, non considerat (Psal. xxxix, 9); quod scilicet qui omnes homines creavit ex nihilo, possit de universis gentibus unam partem in se credentium Ecclesiam facere. Denique in vicesimo octavo psalmo, ubi nos legimus: Vox Domini concutientis desertum (Psal. xxviii, 3), in Hebraeo scriptum est: Vox Domini parere faciens desertum (Juxta Hebraeum), ut deserta prius Ecclesia generet, et perficiantur cervi apertis saltibus atque contritis. Porro juxta **LXX** hic sensus est, quod uno tempore ad praedicationem Evangeliorum, una gens totius orbis oriatur. Per multos prophetas saepe promisi, et non meministi promissionis meae, o urbs quae clamoribus es plena: o Templum quod a Domino derelictum est: o popule, cui reddidi vicissitudinem suam. Nonne ego, inquit, feci parturientem et sterilem; a quae prius fuerat sterilis, postea paritavit et peperit? De qua in psalmo scribitur: Qui habitare faciat sterilem in domo, matrem filiorum lactantem (Psal. cxii, 9). Vel certe rerum ordo conversus est: Pariens facta est sterilis, et quondam sterilis peperit plurimos, quia Domini ista sententia est.

(Vers. 10.) *Lae'tamini cum Jerusalem, et exultate in ea omnes qui diligitis eam. Gaudete cum ea gaudio, universi qui lugetis super eam, ut sugatis, et repleamini ab ubere consolationis ejus, ut mulgeatis, et delictis affluatis, ab omnimoda gloria ejus.* **LXX**: *Lactare, Jerusalem, et conventum factis omnes qui diligitis eam. Gaudete gaudio omnes qui lugetis super eam, ut sugatis et impleamini ab ubere consolationis ejus, ut postquam suzeritis, delectemini ab introitu gloriae ejus.* Apostolis praecipitur et apostolicis viris, qui diligunt utramque Jerusalem, et eam quae corruiit plangentibus atque lugentibus, et illam quae surrectura est omni desiderio praestolantibus, ut gaudeant cum ea et in ea, quae aedificata sit vivis lapidibus, **908** qui volunt super terram, et in rotarum Cherubim similitudinem, sequuntur spiritum praecedentem: non

^a Victor. Interferendum contendit ad sensus perspicuitatem id est.

^b Conjunctio et, quae sensui omnino necessaria est, deorat.

^c Antea legebatur *παντοδαπῆς* renuentibus mss. et Eusebio, qui et *παντοδαπὸν χῆρα* omnigenam terram apud Aquilam legit.

^d Unus Ambrosian., *Jerusalem esse vastatam.*

^e Legit Victor. *declino*, et mox *Ad ubera* pro *ab ubere*, qua de lectione hae disserit. Hic locus diu memorat, legebatur enim antea: *Ad ubera portabimini.* Quam lectionem multi ex mss. sacrorum bibliorum codices retinent. Impressi autem omnes veteres constanter legunt: *Ad ubera portabimini.* Augebat dubitatem, quod Hieronymus in Commentario neutram videtur agnoscere lectionem, sed illam potius quam **LXX** est, et magis Hebraicae veritati adhaeret, quam

in his qui in aeternos cineres dissoluti sunt. De quibus Dominus loquebatur: *Amen, amen dico vobis, non permanebit lapis super lapidem, donec compleantur omnia haec* (Math. xxiv, 2). Gaudete, inquit, cum ea gaudio, universi qui lugetis eam. Quales supra Petrum et Paulum apostolos docuimus, ut omnes qui exspectabant redemptionem Israel, ut sugant et repleantur uberibus consolationis ejus. Neque enim poterat fieri, ut quae genuit masculum, et erat parvpera, careret lactis abundantia in educationem ejus gentis et parvulorum, qui simul nati fuerant, ut praeberet eis duo ubera, nequaquam ut prius in Aegypto, fracta et jacentia, sed integra et virginali decore stantia, veteris ac novi Instrumenti, ad praebendum rationale lac. De quibus sponsus ad eam loquitur: *Bona ubera tua super rimum* (Cant. i, 4). Isti erant, de quibus specialiter dicebant: *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur* (Math. v, 5). Et hoc notandum, quod qui parvuli sunt, consolationis indigent lacte, et adhuc in mortali versantur loco. Qui vero post lac consolationis ad solidum profecerint cibum, delictis affluunt veritatis, et scientia omnimodae gloriae, quae Hebraice dicitur *ziz* (זיז). Pro qua **LXX** *introitum*; Symmachus *pinguedinem*; Theodotio, *multitudinem* interpretati sunt. Hoc diximus, ut psalmi septuagesimi noni verbum panderemus ambiguum, in quo scriptum est: *Vastavit eam aper de silva, et singularis scrus depastus est eam* (Psal. lxxix, 14). Pro eo enim, ubi in nostris ^b et Graecis codicibus legitur *μὲνος ἄγριος* id est: *singularis ferus*, in Hebraico scriptum est *ziz sadas* (זיז סדס): quod Aquila transtulit, ^c *παντοδαπὸν χῆρας*. hoc est, *omnimodum regionis*, ut significaret non solum a Romanis, sed a cunctis gentibus ^d Israellem esse vastatum. Introitus autem gloriosus Ecclesiae ille intelligendus est, de quo scribit Joannes apostolus: *Et in duodecim portis erant duodecim margaritae, et plattes civilatis auro mundo sicut vitrum perspicuum* (Apoec. xxi, 21). Istas margaritas prohibet Dominus mitti ante porcos (Math. vii), quas negotiator bonus cum in **909** Prophetis invenerit et Apostolis, pergit ad unum pretiosissimum margaritam, non priores abjiciens, sed per illas quaerens pretiosius (Math. xiii).

(Vers. 12.) *Quia haec dicit Dominus: Ecce ego declino super eam quasi fluvium pacis, et quasi ter-*

^d nos quoque primo secuti sumus, hoc est, *in humeris portabimini*; Quod est Hebraice *בְּחֻמְרֵי טְרָפֵי* et Graeco *ἐν ὐμῶν ἀφ' ὀστέων* in humeris portabuntur. Tandem post longam mentis concertationem, vulgiam Hieronymi editionem retinere magis placuit. Cum forte verius sit, non quid ipse, sed quid **LXX** transtulerint, eum in Commentario possis. Hinc autem sententiae minime adversatur, quod *ziz* latus, non uber significet, quippe cum uber *ziz* dicitur, aut *ziz* Nam etsi, non ignorem, Hieronymum *ziz* ubique pro latere vertisse; ut Gen. vi, Exod. xxv, xxvi, et I Regum xx, ^e tamen praecedens verbum, quod agere significat, movere potuit sanctissimum virum, ut *latus*, pro *ubere* hic acciperet, quemadmodum accepit supra, cap. lx, ubi illa verba, *רָחֵם זֶה לָךְ* hoc est, *in latere nutrietur*, ipse transtulit, *lac sugent*. Portari autem ad ubera magis proprium est, quam

rentem inundantem gloriam gentium, quam sugelis: **A** fuerit oblita, ego tamen non obliviscar tui (*Isai. XLIX, 15*). Quem sensum et illud habet Evangelicum, in quo Dominus loquitur ad Jerusalem: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas, et noluisti (Matth. XXIII, 37)?* Et Deuteronomium, in quo tale quid resonat: *Sicut aquila protegit nidum suum, et pullos suos desideravit: expandens alas, suscepit eos, et portavit in humeris suis (Deut. XXXII, 11)*. Aiunt qui de animalium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum, et jumentorum, et pecudum aviumque ingenitum esse in filios pullosque suos affectum, sed maximum esse amorem aquilarum, quæ in excelsis et inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fetus ^d violet. Amethisten quoque inter pullos ejus lapidem reperiri, quo omnia **SII** venena superentur. Si hoc verum est, recte affectus Dei in suas creaturas aquilis comparatus est, qui omni custodia protegit liberos suos, ne draco et coluber antiquus, diabolus et Satanas obrepat novellis fetibus, ut ad nomen lapidis, qui ponitur in fundamentis Sion, omnes adversariorum frangantur insidix. Hæc autem Jerusalem, in qua consolabuntur a matre filii, et in genibus palpabuntur, illa est, de qua scribit Apostolus: *Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum (Galat. IV, 26)*. Cujus consolationis lacte saturatus, consolabatur cæteros, qui ejus sermonibus indigebant, dicens: *Benedictus Deus, Pater misericordiarum, et Deus omnis consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione, ut et nos possimus consolari eos, qui in omni sunt tribulatione, per consolationem, qua ipsi consolamur a Deo (I Cor. I, 3)*. Qui postquam fuerint consolati, dicitur ad eos: *Et videbitis, et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra quasi herba germinabunt, sive orientur, aut juxta Symmachum, florebut (Joan. XVI, 22)*. Videbunt autem, hand dubium quin Deum, quæ vera lætitia est. De quibus Dominus loquebatur: *Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt (Matth. V, 8)*. Cujus visio perfectum est gaudium, quod in plenæ fidei corde versatur: et ossium germinatio subsequitur, de quibus ante jam diximus. Quorum si lector oblitus est, recurat ad explanationem pristinam. Melius est enim illum scripta relegere, quam nos dicta replicare. *Et nota, inquit, erit manus Domini servis ejus, vel timentibus eum, et comminabitur inimicis, sive incredulis suis.* Manus

(Vers. 13, 14.) *Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, et in Jerusalem consolabimini. Videbitis, et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra sicut herba germinabunt. Et cognoscetur manus Domini servis ejus, et indignabitur inimicis suis.* **LXX** pro servis, posuerant timentes; pro inimicis, incredulos: cætera similiter. Misericordiam Creatoris in creaturas suas, exemplo matrum discimus, quæ liberos amore in sinu nutrientes, omnem superant charitatem. Denique volens Deus ostendere, quomodo diligat quos creavit: *Numquid obliviscatur, ait, mulier, ut ^e visceretur sobolis uteri sui? sed et si illa*

portari ab ubere. Cui significationi vox *ŷy* minime contrariatur. Nam illa quoque ad interdum significat, ut *psal. XVII, Clamaverunt, nec erat qui salvos faceret* *ŷy* ad Dominum, nec exaudivit eos. Ab ubere autem minime illum transtulisse reor, nisi præcedenti verbo *uber* junxisset, dicens: *quam sugelis ab ubere. Portabimini, etc.*

^a Idem ait, introitur, Medicei cod. lectio melior est quam pervenitur: exponit enim mystice illa **LXX** verba, *Ut postquam suzeritis, delectemini ab introitu gloriæ ejus.*

^b Sic miss. retinent et vulgati libri. Victorius tamen interpretatur maluit pro *imprecatur*, quam *impropria* lectionem vocat. Interpretatur enim, in-

quit, Jacob suum illud dictum, *supposit humerum, ad labores scilicet, ut late prosequitur Hieronymus.*

^c Negandi particulam Victor. interserit, *ut non visceretur: nihil diverso sensu.*

^d Idem Ambrosian. videat pro violet, et Anethitem, pro Amethisten, quod quidem positum mendose suspicor.

^e Occursus ejusdem nominis *Pater* librarium facile deceperit, ut oculo properante, hæc intermedia ejus testimonii verba prætermiserit, *Pater Domini nostri Jesu Christi, quæ Victorius quidem ex Apostoli textu hic supplet; in nullo tamen e nostris miss. reperire est. Siatim quoque sufficit vocem nostra ex eodem textu, ubi dicitur, in omni tribulatione nostra.*

autem vel pro potentia accipitur, quod possit Deus omnia facere, quæ promittit, juxta illud quod ex persona Dei Moyses loquitur ad Pharaonem: *Nunc mittam manum, et percutiam te, et populum tuum interficiam, et deleberis de terra* (Exod. iii, 20). Et rursum ipse ad eundem tyrannum: *Eccæ manus Domini erit super jumenta tua* (Exod. ix, 4); de qua ad Deum Psalmista dicebat: *Manus tua gentes interfecit, et plantasti eos* (Psal. xliii). Aut certe manna Domini Christus intelligendus est, de quo et supra legimus: *Manus mea fecit hæc omnia*. Quam notam faciet Dominus servis suis et timentibus se, §12 et comminabitur incredulis et inimicis suis, ut aliis promittat præmia, aliis supplicia comminotur. In quo consideranda verborum proprietas, quod non dixerit: Inferet inimicis suis; sed *comminabitur*, ut per comminationem deterriti, et ipsi ad Domini transcant servitutem.

(Vers. 13, 14.) *Quia ecce Dominus in igne veniet: et quasi turbo quadrigæ ejus, reddere in indignatione furorẽ suum, et increpationem suam in flamma ignis. Quia in igne Dominus judicabitur [Vulg. judicabit], et in gladio suo ad omnem carnem: et multiplicabitur interfecti a Domino. LXX: Ecce Dominus quasi ignis veniet, et quasi tempestas currus ejus, reddere in furore ultionem suam: et increpationem in flamma ignis. In igne enim Domini judicabitur omnis terra: et in gladio illius cadet universa caro: multi vulnerati erunt a Domino. Manus Domini, quæ nota flet servis ejus, et timentibus eum, ipsa comminatur incredulis, sive inimicis ejus, ut si non egerint penitentiam, sustineant quæ sequuntur: Ecce enim, inquit, Dominus in igne veniet, et quasi turbo sive tempestas currus ejus. Quas debemus intelligere Angelicas potestates, quando venturus est Dominus in gloria Patris cum Angelis suis, judicare vivos et mortuos: non quo Dominus ignis sit, sed quo sustentibus penas, esse ignis videatur. Et licet Moyses dixerit (Deut. iv, 24), idipsum Apostolo confirmante (Hebr. xii, 29): *Deus ignis consumens est*. Attamen Salvator, exprimens divinitatis substantiam, ait: *Spiritus est Deus* (Joan. iv, 24). Inter spiritum autem et ignem, secundum intelligentiam corporalem, multa diversitas est. Quod si ignis, aut spiritus est, quomodo oculos, et aures, et manus, et pedes, et ventrem, et cætera corporis membra habere dicitur, cum hæc spiritus ignisque non habeant? Ignis ergo consumens appellatur Deus, ut quidquid in nobis vitiorum est, senum, ligna, stipulamque consumat, et spinas, id est, sollicitudines sæculi hujus, quas pro bono semine terra attulit infecunda, de qua ad Hebræos dicitur: *Quæ autem afferit spinas et tribulos, reproba est, et maledictio proxima: cujus finis consumptio est* (Hebr. vi, 4). De hoc igne et in Evangelio Dominus loquebatur: *Ignem veni mittere* §13 *super terram* (Luc. xii, 49). Et supra legimus: *Ardebit sicut ignis iniquitas, et sicut gramen aridum consumetur igni* (Isai. ix, 18), et omnia sizaria, quæ inimicus homo supereminavit, dormiente patrefami-*

lia (Matt. xiii). De quo et in Epistola Jacobi scribitur: *Parvus ignis quem grandem succendit materiam* (Jac. iii, 5) Et in Proverbiis: *In multis lignis viget ignis* (Prov. xxvi, 20). Quamquam in eo quod Proverbum est, aliud possit intelligi (Eccli. xxviii). Hunc puto ignem edidisse super linguas Apostolorum omniumque credentium, quando linguis variis loquebantur, et omnes erroris fugabat tenebras, et illuminabat corda eorum, qui recipiebant sermonem Domini (Act. ii). Quod autem sequitur: *Quasi tempestas currus, sive quadrigæ ejus*, Psalmorum edidisse romus exemplis, in quibus scriptum est: *Deus manifeste veniet, Deus noster, et non tacebit. Ignis ante eum ardebit: et in circuitu ejus tempestas valida* (Psal. lxxix, 3, 4). Et alibi: *Currus Dei decem millibus multiplex militia latantium* (Psal. lxxvii, 18). His curribus et equis Elisæus erat circumdatus, quos puer ejus videre non poterat. Unde ait: *Dominus, aperti oculos pueri hujus ut videat. Et apertis, inquit, oculis, vidit currus, et quadrigas, et equos per circuitum* (IV Reg. vi, 17). Hoc carru igneo et Elias raptus ad cælum est, quando clamabat Elisæus: *Pater mi, Pater mi, currus Israel et auriga ejus* (IV Reg. ii, 12). Hæc autem universa narrantur, non quo Deus aut currus habeat, aut quadrigas, aut equorum velocitate portetur; de quo alibi scriptum est: *Qui ambulat super pennas ventorum* (Psal. ciii, 5); sed quomodo in solio sedere dicitur, quando assumit habitum judicantis; sic quando ad vindictam venit, et debellet adversarios suos, in habitu victoris et triumphantis ostenditur. De furore Domini crebro diximus, quod sic accipi debeat quomodo oblivio ejus, et penitentia, et contritatio, et affectus cæteri, qui Dei non conveniunt majestati. Et in hoc igitur igne et furore, in his curribus et in flamma ignis judicabitur omnis caro, sive ipse Dominus cum creaturis suis, ut non potentia, sed §14 *Judicii veritate videatur ferre sententiam juxta illud quod in Michæa prolixius, et in quinquagesimo psalmo brevius dicitur: Ut justificeris in sermonibus tuis: et vincas cum fueris judicatus* (Psal. l, 5). Gladius autem quo omnis caro est judicanda, ille accipiendus est, de quo et prius diximus, et nunc dicemus ex parte: *Nisi conversi fueritis, gladium saxum vibrabit* (Psal. vn, 13). Hunc gladium punitorem carnis peccatricis omniumque vitiorum, Israelitæ in manus Pharaonis datum queruntur; dicuntque Moyse et Aaron: *Videat Deus vos et judicet: quia abominabilem fecistis odorem nostrum coram Pharaone: ut daretur gladius in manu ejus, et interficeret nos* (Exod. iv, 21). De hoc gladio et in Amos scriptum est: *Gladio interibunt omnes peccatores populi* (Amos ix, 40): cum utique et alia sint genera peccatorum. Quidquid ergo pungit, et percussit, et torquet, et cruciat, in Scripturis sanctis gladius appellatur, quo gladio vulnerabuntur sive interficientur, qui Dei non fecerint voluntatem; et omissa lumine veritatis, tenebris se erroris involverint. De quibus scriptum est in Jeremia: *Si mutabit Æthiops pellis*

suam (Jerem. xiii, 25). Et in Sophonia : *Et vos A* *Ethiopes vulnerati, sive interfecti gladio meo eritis* (Soph. ii, 12). Omnem loci istius continentiam, quo sensu accipienda sit, Apostolus prolixius edisserit, scribens ad Romanos : *Juxta duritiam autem tuam et impenitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua. His quidem qui juxta patientiam operis boni, gloriam et honorem et incorruptionem querentibus vitam æternam. Qui autem ex contentione et increduli sunt veritati, acquiescunt autem iniquitati, ira et furor, tribulatio et angustia super omnes homines qui operantur malum, Judæi primum et ethnici* (Rom. ii, 5 seqq.).

(Vers. 17.) *Qui sanctificabantur, et mundos se putabant in hortis post unam intrinsecus: qui comede- B* *bant carnem suillam, et abominationem et murem, simul consumuntur, dicit Dominus. LXX: Qui sanctificantur et purificantur in hortis et liminibus: 815 comeden- tes carnem porciam, et abominationes, et murem: simul consumuntur, dicit Dominus.* Symmachus et Theodolo hunc locum ita interpretati sunt. *Qui sanctifica- mini et lustramini in hortis alter post alterum, inter eos qui comedunt carnem suillam, et abominationem, et murem, simul deficiunt, dicit Dominus,* volentes ostendere, non ipsos comedere carnem suillam, et abominationem, et murem, qui sanctificantur in hortis alter post alterum; sed eos qui lustrantur versari cum eis, qui comedunt quæ prohibita sunt. Arguit autem sermo divinus populos Judæorum, immo Scribas et Phariseos, quos et Dominus arguebat, di- C *cens: Vos estis qui justificatis vosmetipsos coram hominibus: Deus autem scit corda vestra, quoniam quod in hominibus excelsum est, abominatio est apud Deum* (Luc. xvi, 15). Unde increpabat eos atque dicebat: *Væ, vobis, Scribæ et Pharisei hypocritæ, qui munda- tis quod foris est calicis et paropsidis, et intus pleni estis immunditia* (Matth. xxiii, 25). Et iterum: *Qui estis sepulcra dealbata: intus autem pleni estis ossibus mortuorum, et omni spurcitia* (Ibid., 27): qui ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant (Ps. lxi): qui Domino loquebantur pacifica, et mollebant verba sua super oleum, ipsi autem erant jacula, de quibus rectissime dicebatur: *Populus hic labiis me honorat: cor vero ejus longe est a me* (Isai. xxix, 13). Præceperat autem per Moysen Deus (Num. xix), ut si quis præventus fuisset in peccato, vaccæ rufæ aspersus cinere, et aliis expiationis modis, per sacrificia et

victimam rediret ad Templum, quod illi negligentes, in locis deliciarum et voluptatum, hoc est, in hortis amonissalms, vel baptisteria extruebant, vel piscinas ad areolas irrigandas: adulteria et omnem libidinum torpitudinem, simplicibus aquis ablueri se putantes, quibus rectissime illud aptabitur: *Et noctem flumine purgant* (Horat.). Nec alicui videatur incongruum, si quæ geruntur turpiter, manifestius explicentur in correctionem eorum, qui talia committere non erubescunt, quæ turpe est et dicere, dum scertis adhærent in modum canum, et masculi in maculos exercent turpitudinem, retributionem peccati in semetipsos recipientes. 816 Qui hæc opera faciunt, voluntate et sceleribus cum his sunt, qui carnem suillam comedunt, et omnia quæ Lege prohibentur, et murem, quem nos *glirem* vocamus, vel juxta Orientis provincias *μυρῆος*. Et illi igitur qui hæc comedunt, et hi exercent omnem turpitudinem, talia agunt quæ et ethnici forte faciunt, pariter consumuntur (Levit. xi). Secundum tropologiam possumus dicere: Omnes voluptatis magis amatores, quam amatores Dei, sanctificari in hortis et in liminibus, quia mysteria veritatis non valent introire, et comedere cibos impietatis, dum non sunt sancti corpore et spiritu: nec comedunt carnem Jesu, neque bibunt sanguinem ejus. De quo ipse loquitur: *Qui comedit carnem meam, et bibit sanguinem meum, habet vitam æternam* (Joan. vi, 55). Etenim pascha nostrum immolatus est Christus (I Cor. v). Qui non foris, sed in domo una et intus comeditur.

(Vers. 18, 19.) *Ego autem opera eorum et cogitationes eorum venio ut congregem cum omnibus gentibus et linguis: et venient et videbunt gloriam meam. Et ponam in eis signum, et mittam ex eis, qui salvati fuerint ad gentes in mare [Al. mari], in Africam, in Lydian b tendentes sagittam, in Italiam et Græciam, ad insulas longe: ad eos qui non audierunt de me, et non viderunt gloriam meam. LXX: Et ego opera eorum, et cogitationes eorum novi, et venio congregare omnes gentes et omnes linguas: et venient et videbunt gloriam meam, et dimittam super eos signum: et emittam ex eis, qui salvati fuerint ad gentes, in Tharsis et Phud, et Lud et Mosoch et Thobel, et in Græciam, et in insulas longe, qui non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam.* Priusquam exponam quid significet enumeratio gentium plurimarum, breviter de interpretationis varietate dicendum est. Tharsis c lingua Hebræa, mare appellatur; et (ut aiunt) Indiæ regio:

* Martianus qui ad Canonem Hebræicæ Veritatis annotaverat, in emendatis omnibus libris mss. Commentariorum S. Hieronymi unam pro januam haberi, *januam* tamen hic satis oscitanter retinuit. Nos e contrario tametsi nullo adjuti mss. suffragio, unam reposuimus ad Hieronymianam versionis fidem. Nam et subnexa S. Patris expositio sic ab eo lectum, seu Latine redditum docet, ubi statim ad Symmachii et Theodotionis sensum exponit de his qui sanctificantur in hortis alter post alterum. Et manifestius in fine capituli, ubi post unam intrinsecus de Christo explicat, *Qui non foris, sed in domo una et intus comeditur.* Asteridia et in Hebræo archetypo scimus scribi *ἵππ*

ἵππ, post unam, quamquam ἵππ Massorethicum ad libri marginem *ἵππ* notet, quod minus quidem idoneo sensu a Judæis legitur: sed tamen unam genere feminino significat.

b Oblinebat antea tenentes pro tendentes manifesto veterum librorum lapsu, quem cavet Hebræicum exemplar, et Hieronymiana versio, nec patitur subnexa hujus loci expositio: *Lud autem Lydos vocant, quorum coloni Hetrusci, qui nunc Thusci appellantur, quondam mittendarum sagittarum peritis. imi, et nunc dicuntur tendentes sagittam.*

c Confer Epistolam in nostra recensione 87, ad Marcellam: hocque ipse Commentarios, supra, lib. 1.

licet Josephus, littera commutata, Tarsum putet nuncupari pro Tharsis, urbem Ciliciz, ad quam Jonas de Juppe fugiens, ire cupiebat (Jonæ 1). Phud autem, sive Phul, Libyes, omnisque Africa usque ad mare Mauritaniz, in qua **§17** fluvius hodie qui Phud dicitur, et cuncta circa eum regio Phutensis appellatur. Lud autem Lydos vocant, quorum coloni He-trusci, qui nunc Thusci appellantur, quondam mittendarum sagittarum peritissimi, et nunc dicuntur *tendentes sagittam*. Pro quo in Hebraico legitur *nos-cue caseth (תשטיש)* quod absque Septuaginta, omnes similiter transtulerunt, *tendentes arcum*: Et Septuaginta posuerunt *μωροχ*, nomen pro verbo interpretantes. Quod si accipiat, Cappadocas ^a significat: quorum metropolis Mazaca, quæ postea a Cæsare Augusto, Cæsarea nomen accepit. Qui uocisio quid volentes, etiam in Genesi (Cap. x) ultimum filium Aram, id est, Syrorum Damasci, qui appellatur *Mes*, interpretati sunt *μωροχ*: pro quo nos rectius *Mæonas* transferimus. Thubal autem sive Thobel, aut Italia interpretatur, aut Iberia, hoc est, Hispania, ab Ibero flumine, unde et hodie Hispaniarum regio appellatur Celtiberia. De quibus pulchre Lucanus (Lucan. lib. iv):

Gallorum Celtæ miscantes nomen Iberis:

quos nos possumus Gallohispanos dicere. Græci autem, qui sermone Hebraico appellantur *Javan*, Jonas significant: unde et Græci *Jonæ*, et mare Jonium. Et hoc considerandum, quod maxime Orientales de Japhet posuerit nationes, uno filiorum Noe: licet in Tharsis et Phud, Sem quoque et Cham id est, Indiz et Africa nominum fuerit recordatus, ut totum orbem ostenderet. Venit ergo Dominus, ut opera et cogitationes congreget singulorum. Ex quo discimus non solum opera, sed et cogitationes esse in die iudicii iudicandas. Qui enim viderit mulierem ad concupiscendum, jam mœchatus est eam in corde suo (Matth. v). De quibus dicitur: *Nunc circumdederunt eos cogitationes suæ*: quando iudicabit Dominus abscondita hominum secundum Evangelium Jesu Christi; ut illud quod Apostolus scribit, veritate iudicii comprobetur, *in vicem cogitationibus accusantibus et satisficientibus, in die qua iudicabit Deus abscondita hominum* (Rom. ii, 15): ut cogitationes nostræ omnes uno tempore congregatæ justo ^b iudice probentur, dum aut accusat **§18** nos nostra conscientia, aut satisfacit pro delicto, utrum plura sint peccata, an bona opera: et utrum vetera, an nova: utrum deleta penitentia, an novis sceleribus instaurata, quando dicit Dominus: *Vias eorum dedi in capita eorum: et cogitationes eorum reddam eis* (Osee iv, 9). *Qui fixit sigillatim corda eorum, et intelligit omnia opera eorum* (Ps. xxxii, 15). De quibus et in alio loco legimus: *Tu cognoscis corda hominum solus* (II Par. vi, 30). Nemo

cap. 2, et quæ ibi annotamus. Adde si lubet, Commentar. in Jonam cap. i, et de gentium nominibus Quaestiones in Genesim cap. x.

^a Conferas hæc veterarum gentium nomina, atque

A enim scit quæ sicut in homine, nisi spiritus hominis qui est in eo (I Cor. n). Unde et per Jeremiam loquitur Deus: *Ego Deus appropinquans, et non de longe, dicit Dominus: Numquid abscondet se in absconditis homo, et ego ignorabo* (Jer. xxxiii, 23)? Denique ad Scribas dicitur et ad Phariseos: *Vos estis qui justificatis vosmetipsos coram hominibus: Deus autem cognoscit corda vestra* (Luc. xvi, 15). In quo consideraendum, quod non dixerit, Pater, juxta hæreticorum blasphemias, ne Filium videretur excludere, sed *Deus*: quod Patri Filioque commune est. *In principio enim erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum* (Joan. i, 1, 2). De quo idem Joannes scribit: *Ipsæ autem Jesus non credebat se eis, quia sciebat omnes, et non habebat*

B *neceesse, ut aliquis testimonium daret ei de homine: ipse enim noverat quid esset in homine* (Joan. ii, 24, 25). Cui et illud congruit: *Sciens autem Jesus cogitationes eorum* (Luc. vi, 8). Et in alio loco: *Sciens autem Jesus militiam eorum* (Matth. xxii, 18). Ac ne aliqua sit dubitatio, hæreticis calumniam facientibus de Verbo Dei, quod noverit omnia, in Epistola quæ ad Hebræos scribitur, prolixius dicitur: *Vivens est enim sermo Dei, et evidens et acutus super omnem gladium bicipitem, et dividens usque ad partitionem animæ et spiritus, artuum quoque et medullarum, et iudex cogitationum et sensuum cordis. Nullaque est creatura invisibilis in conspectu ejus. Omnia autem nuda et aperta sunt oculis illius, de quo nobis sermo est* (Hebr. iv, 12).

Postquam autem omnes cogitationes in unum fuerint congregatæ, accusantes nos vel defendentes: tunc omnes gentes et linguæ cum cogitationibus suis pariter adducentur in medium. Linguas autem juxta apostolum Paulum, **§19** non solum hominum legitimus, sed et Angelorum (I Cor. xiii). Ex quo intelligi datur, omnes creaturas a Domino iudicandas, non solum super terram, sed in aere et in caelestibus, juxta quod ipse in superioribus dixerat: *Insubriatus est gladius meus in celo, ad terramque descendet* (Isai. xxxiv, 5). Venient autem omnes, ut videant gloriam Dei: et ponet in eis signum, quod in Ezechielis principio sub *THAU* litteræ Hebraicæ interpretatione monstratur (Ezech. ix). Quo signo qui fuerit impressus, manus percussentis effugiet. Hoc et postes domorum in Ægypto signabantur, quando pereunte Ægypto, solus Israel mansit illæsus (Exod. xii). De hoc signo quod Achaz rex Juda volebat accipere, Isaias propheta testatur: *Propterea dabit Dominus vobis signum: Ecce virgo in utero concipiet et pariet* (Isai. vii, 14). Unde et Propheta quod promissum fuerat, deprecatur: *Fac mecum signum in bonum* (Psal. lxxxv, 17). Et in alio loco: *Dedisti mentibus te significationem, ut fugerent a facie arcus* (Psal. lix, 4). Hoc nobis ad Patrem ascendens Dominus dereliquit, sive in nostris frontibus posuit, ut

origines cum his quas enarrat tomo tertio in Quaestionibus Hebr. in Genes. cap. x, 2 et seqq.

^b Victor., *justum iudicem probent*, ex aliquot mss. cui et Pauli testimonium concinit ad Roman. ii.

libere diceremus: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Psal. iv, 7)*. Quod autem sequitur: *Et mittam ex eis qui salvati fuerint ad gentes*: et singulas enumerat, videtur expositioni nostræ esse contrarium. Si enim de die iudicii dicitur: quomodo rursus ad primum recurrit Salvatoris adventum, quando Apostoli diriguntur ad gentes, et audiunt a Domino: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (Math. xxviii, 19)*. Quod ita solvitur: Iudicii prædicatur dies, immo comminatur, ut metu futuræ pœnæ, recipiant Salvatoris adventum et Apostolorum Evangelium, qui ante mittendi sunt. Pulchre autem dicit: *Et mittam ex eis qui salvati fuerint (Isai. lxvi, 18)*. Nisi enim Dominus nobis reliquisset semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhæ fuissetis. Et Apostolus: *Reliquiæ, inquit, salvæ factæ sunt (Rom. ix, 27)*. Isti mittuntur ad gentes in Tharsis, et Phud, et Lud, et Mosoch, et Thobel, et Græciam, et insulas plurimas quæ longe sunt, et quæ non audierunt **820** nomen Domini, neque viderunt gloriam ejus. De quibus juxta historiam supra diximus (*Ad cap. xii*). Nunc stringenda est anagoge. *Tharsis* interpretatur, ^a *exploratio gaudii*: ut consideremus non ea quæ in præsentia sunt, sed quæ in futuro; et audire mereamur: *Quia in paucis fuisitis fideles, ingrediemini in gaudium Domini vestri (Math. xxv, 21)*. De quo et Petrus apostolus scribit: *Exultate gaudio ineffabili et glorioso (I Petr. i, 8)*; ut laudemus Deum dicentes: *Inpretium est gaudium os nostrum, et lingua nostra exultatione (Psal. cxxv, 2)*. Quodque sequitur, *Phud* ^b interpretatur, *oris exclusio*: ut omnem excludentes blasphemiam, ea loquamur quæ bona sunt, atque dicamus: *Os meum annuntiabit justitiam tuam, Domine: tota dic salutare tuum (Psal. lxx, 15)*. Et rursus: *Non abscondi in corde meo veritatem tuam, et salutare tuum dixi (Psal. xxxix, 11)*. *Lud* quoque in lingua nostra, utilitas vertitur, et *Mosoch*, ^c *extensio*, et *Thubal*, sive *Thobel*, ductus ad lucum, vel conversus, ^d aut *universa*: quæ omnia vocationi gentium congruunt, ut utilitatem sequantur per confessionem animæ suæ, et præteritorum obliiti, ad futura extendantur. Lugentique antiqua peccata, et trahantur ad luctum atque tristitiam, quæ ducit ad vitam. Beati quippe lugentes, quoniam ipsi ridebunt (*Math. v*). Et convertantur omnes ad Dominum, ut postea transeant ad gratiam, et scient dictum ab Apostolo: *Gloria, et honor, ex parte omni operanti bonum, Judæo primum et Græco (Rom. ii, 10)*: quoniam non solum Judæorum Deus, sed et gentium. Porro illud quod dicitur: *Et insulis procul, quæ non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam*, illis convenit, de qui-

^a Unus Ambrosian., *plantatio gaudii*. In lib. Nominum Hebræorum ex Genes., *Tharsis, exploratoris lætitiæ, sive gaudium*.

^b In eodem Nominum libro, *Fud, Libya, sive oris declinatio*.

^c Interpretatur in lib. Nominum, *Mesech prologatio, sive defectio, aut carte compressus*.

^d Vltiose antea legebatur sub una etymologia

abus supra legimus: *Quibus non est nuntiatum de eo, videbunt: et qui non audierunt, intelligent (Isai. lv, 5)*. Et iterum: *Apparui his qui me non interrogabant: inventus sum ab his qui me non quærebant (Isai. lxxv, 1)*. Dixi: Ecce adsum, his qui non invocabant nomen meum. Insulas autem significari, vel totius orbis gentes, vel Ecclesias in toto orbe dispersas crebro diximus.

(Vers. 20.) *Et annuntiabunt gloriam meam in 821 gentibus, et adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis, ad montem sanctum meum Jerusalem, dicit Dominus. LXX: Et annuntiabunt gloriam meam in gentibus: et adducent fratres vestros de cunctis nationibus donum Domino, cum equis et rhedis, in lampenis mulorum, cum umbraculis in sanctam civitatem Jerusalem, dicit Dominus*. Hi qui salvati fuerint, et missi ad varias nationes, et ad eos qui non audierant primum, neque viderant gloriam Domini, annuntiabunt eam cunctis gentibus, et adducent fratres populi Judaici, quorum reliquiæ salvæ factæ sunt, munus Domino de universis gentibus: vel ipsos qui idololatriæ errore contempto, veri Dei notitiam sunt secuti, vel qui de toto orbe ex Israel populo crediderunt. Ad quos scribit et apostolus Petrus (*I Petr. i*). Adducent autem in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis. Pro carrucis, quas solus interpretatus est Symmachus, quæ nos in hoc loco secuti sumus, Aquila, Septuaginta et Theodotio, *mulos*, ^c transtulerunt. Et ubi posuere Septuaginta, *cum umbraculis*, quæ nos *dormitoria* interpretari possumus, vel *basternas*, alii voce consona transtulerunt ^f *popæia* quæ nos varii generis interpretamur vehicula: ubi autem Septuaginta et Theodotio dixerunt, *lampenas*, pro quibus Symmachus, *lecticis* interpretatus est, Aquila, *σικαστὰ* posuit, quod et ipsum lecticas operas pelibus significat. Hoc de varietate translationum dictum sit. Equos autem, et quadrigas, et lecticas, et mulos atque carrucas, et diversi generis vehicula, Angelica possumus intelligere ministeria, de quibus alibi ad Deum dicitur: *Ascende super equos tuos, et equitatio tua salus (Abac. iii, 8)*. His equis, curribus et quadrigis Elias raptus ad caelum est, et Eliseus circumdari se atque servari, nescienti puero demonstravit (*IV Reg. ii*). Et Zacharias vidit in nocte: *Ecce vir ascendens super equum rufum: et iste stabat in medio duorum montium 822 ambrosorum: et post eum equi rufi, et sturnini, et varii, et albi, et dixi, inquit, Quid sunt isti, Domine? Et ait ad me Angelus qui loquebatur in me: Ego ostendam tibi quid sint isti. Et respondit vir qui stabat in medio montium, et ait ad me:*

conversus ad universa. Eadem quæ nos restitimus Hieronymi verba sunt lib. Nominum de Genesi. Thobel, sive Thubal ductus ad luctum, vel conversus, aut *universa*.

^e Vulg., *gloriam meam gentibus, absque in particula*.

^f Ambrosian. *popæiv*; alii ms. Martiano inspecti *popæiv*.

Isti sunt quos misit Dominus ut perambulent terram (Zach. 1, 8-10). Joannes quoque in Apocalypsi hæc se vidisse testatur: Vidi caelum apertum, et ecce equus albus: et qui sedebat super eum vocabatur fidelis et verus, et justitia judicans, et bellator. Oculi autem ejus quasi flamma ignis: et super caput ejus diademata plurima: habens nomen scriptum, quod nemo novit nisi ipse; et amictus erat veste aspersa sanguine: et vocabatur nomen ejus Verbum Dei: et exercitus in caelo sequebatur eum in equis albis, vestitus bysso albo atque mundissimo, et de ore ejus egrediebatur gladius acutus, ut in ipso percuteret gentes (Apoc. xix, 11 seq.). Equo rufo sedebat Dominus atque Salvator, humanum corpus assumens, cui dicitur: Quare rubra sunt vestimenta tua? Et: Quis est iste qui ascendit de Edom, fulva vestimenta ejus de Borsra (Isai. lxiii, 2). Et sequebantur eum variorum colorum equi, vel in martyrio rubri, vel sturnini in volatu, vel varii in virtutibus, vel candidi in virginitate. Equo autem sedebat albo, quando post resurrectionem immortale et incorruptum corpus assumpsit. Et quicumque eum sequebantur, candidis utebantur equis, incorruptis videlicet immortalibusque corporibus. Longum est, si velimus, utrumque explanare testimonium: hoc solum dicam, quod diversa vehicula, quibus homines adducuntur ad fidem, Angeli sint, vel sancti viri qui de hominibus in ^a Angelos profecerunt. Quod autem unusquisque nostrum habeat Angelos, multæ Scripturæ docent, e quibus illud est: Nolite contemnere unum de minimis istis: quia Angeli eorum vident quotidie faciem Patris, qui est in caelis (Matth. xviii, 10). Et puella Rode Petrum apostolum nuntiante, alii Angelum ipsius esse credebant (Act. xii). Sin autem hoc de minimis dicitur, et de uno homine, quanto magis de omnibus sanctis, et præcipue de Apostolis sentiendum est? **823** quorum Angeli quotidie vident faciem Patris, juxta illud quod scriptum est? Circumdat Angelus Domini in circuitu timentium eum (Psal. xxxiii, 8). Et Jacob de se loquitur: Angelus qui liberavit me. Isti sunt qui ascendunt et descendunt super filium hominis. Qui veloces sunt in fide, equis vehuntur: qui multiplices in gratia, quadrigis: qui consolatione indigent, tectis lecticis et umbraculis, ut audire mereantur: Per diem sol non uret te, neque luna per noctem (Psal. cxx, 6). Mulos autem in Scripturis sanctis dupliciter accipimus: vel in sterilitate

A et continentia, qualibus sedit David et Salomon, quorum alter interpretatur, fortis manu: alter, pacificus; vel in mala parte, de quibus dicitur: Nefas fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus (Psal. xxxi, 9); quibus prepositus erat Doec (I Reg. xxi). Carrucæ autem, pro quibus (ut supra diximus) Septuaginta, tecta vehicula, cæteri vehicula simpliciter transtulerunt, illi intelligendi, de quibus Apostolus loquitur: Invicem onera vestra portate (Galat. vi, 2). Porro lampenæ, splendentia sanctorum intelligenda sunt corpora, et animæ fide Domini illuminatæ, quibus dici potest: Vos estis lux mundi (Matth. v, 14). Hic autem omnis apparatus illo proficit, ut ingrediamur sanctam civitatem Dei, sive sanctum montem Domini Jerusalem: non illam quæ occidit B Prophetas, et quæ lapidat missos ad se; sed Jerusalem cælestem, de qua crebro diximus: Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra (Galat. iv, 26). Et iterum: Sed accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis Jerusalem cælestem (Hebr. xii, 22). Quod vel de præsentis Ecclesie possumus intelligere, quæ toto orbe per Apostolos congregata est, vel de futura: ut impleatur illud quod Apostolus sancto Spiritu prophetavit: Rapiemur in nubibus obviam Domino in aere, et sic semper cum Domino erimus (I Thess. iv, 16). Judæi et Judaici erroris hæredes Ebionitæ, qui pro humilitate sensus ^b nomen pauperum susceperunt, omnesque mille annorum delicias præstolantes, equos et quadrigas, et rhedas, et lecticas, sive basternas, et dormitoria, mulosque **824** et mulas, et carrucas, et diversi generis vehicula sic intelligunt, ut scripta sunt. Quod videlicet in consummatione mundi, quando Christus Jerusalem regnaturus advenerit, et Templum fuerit instauratum, et immolatæ Judaicæ victimæ, de toto orbe reducuntur filii Israel, ^c nequaquam super equos, sed super mulos Numidicæ. Qui autem senatoriæ fuerint dignitatis, et locum principum obtinuerint, de Britannis, Hispanis, Gallisque extremis hominum Morinis (Virgil. viii Æneid. sic vocat Morinos), et ubi bicornis funditur Rhenus, in carrucis veniant, occurrentibus sibi cunctis gentibus, quæ eorum servituti fuerint præparatæ.

(Vers. 21.) Quomodo si inserant filii Israel munus in vase mundo in domum Domini. Et assumam ex eis in sacerdotes et Levitas, dicit Dominus. LXX: Quomodo si offerant filii Israel victimas suas mihi cum

^a Ne Origeniano sensu dici putes, ut hominum exota natura, Angelicam induant, quam sæpe Hier. sententiam reprobat, ac sibi explodit: luculentissime autem epist. 75, ad Theodoram, num. 2: Quando, ait, dicitur erant sicut Angeli in caelis, non natura et substantia corporum tollitur, sed gloriæ magnitudo monstratur. Neque enim scriptum est, erant Angeli: sed sicut Angeli: ubi similitudo promittitur, veritas denegatur. Erunt, inquit, sicut Angeli, id est similes Angelorum: ergo homines esse non desinent. Incluti quidem et Angelico splendore decorati: sed tamen homines, ut et Apostolus Apostolus sit, et Maria Maria: ut confundatur hæresis, quæ ideo incerta et magna promittit, ut quæ certa et moderata sunt, auferat.

^b Vide quæ superius in caput. I Isaiæ vers. 3 observamus de Ebionitarum nomine:

^c Nequaquam super equos, etc. Addunt editi ante nos libri, nequaquam assumptis aliis: sed Sarraco Gallico, covinique Belgicis et equis Cappadociæ atque Hispaniæ, ac rhedis Italiæ, et matronæ eorum lecticis referantur atque basternis. Quæ pericope in nullo legitur exemplari manuscripto, unde adulterina nobis videtur. Putavit autem Marianus Victorius in Scholiis Sarracum et Covinum, esse equorum species, cum Sarracum sit species vehiculi, Gallice un Haquet, Covinus autem sit etiam genus vehiculi notum non Britannis solum, sed Belgis quoque et Germanis. Erat porro Covinus currus falcatus. Vide Pomponium Melam et Lucan. lib. 1. Hæc genera vehiculorum minime sensui conveniunt, proba demonstrant adventitia esse ac supposititia verba. MARTIAN.

Psalmis in domo Domini: et ex eis sumam sacerdotes A neat, quibus nequaquam juxta sanguinem, sed juxta merita atque virtutes sacerdotium defertur, qui venient de insulis gentium, et gloriam Domini nuntiabunt. *Et adducentur in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis.* Quomodo autem cælum novam, et terra nova erit, et nova Jerusalem, ut nequaquam dicatur: *Cælum et terra pertransibunt (Matth. xxiv, 35).* Et iterum: *Involvetur cælum quasi liber: et corruptione dissipabitur terra (Apoç. vi, 14):* sic in **826** omnibus novis, novus fiet et populus Dei, dicente Scriptura: *Vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova (Isai. xliii, 19).* Et in alio loco: *Si qua in Christo nova creatura (II Cor. v, 17).* Eritque et populus novus; primitiæ enim Christus, deinde qui sunt Christi, in adventu ejus: cælumque et terra nova, de quibus inter octo beatitudines dicitur: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Matth. v, 3, 4).* Siquidem omnis creatura nunc subjecta est vanitati in spe, propter eum qui subiecit eam (Rom. viii). Liberabuntur autem a servitute corruptionis in gloria filiorum Dei, qui fient de hominibus filii ejus, et stabunt in conspectu illius semper, et nomen eorum jugiter permanebit, ut nequaquam illis gens succedat alia, quod factum est in Judæis; sed maneant in æternum. *Et erit, inquit, mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato:* ut de carnalibus sabbatis, mensibusque fiant spiritualia sabbata delicata, qui sabbatismus Dei populo reservatur. Et mensis spiritualis, quando a puncto usque ad punctum luna complebitur, et suo curret ordine, ut efficiat mensem, id est, kalendas, quæ Græcè appellantur *νεομηνια*, hoc est, mensis novi exordium. apud quos initium kalendarum, non juxta solis cursum, et diversa mensium spatia, sed juxta lunæ circuitum incipit et finitur. Hæc est luna, de qua in laude veri Salomonis dicitur: *Et permanebit cum sole et ante lunam in generationes generationum (Psal. lxxi, 5).* Quæ in Cantico Canticorum appellatur electa: *Quæ est hæc quæ processit quasi diluculum, pulchra ut luna, et electa ut sol admirabilis (Cant. vi, 9)?* Aiunt Physici, et quorum curæ est de cælestibus disputare, lunam non habere proprium lumen, sed solis radiis illustrari. Ab ea enim semper orbis parte completur et fulget, a qua soli vicinior est, nec umbra terræ obscuratur: quod et poeta uno versiculo demonstravit (Virgil. I Georg.):

Nec fratris radiis obnoxia surgere luna.

Si hoc verum est, et nos tropologicè possumus dicere, Ecclesiam quæ pace et persecutionibus crescit atque decrescit, et oppressa tentationum tenebris rursus pristinum lumen **827** assumit, habere splendorem a sole justitiæ, et hoc esse quod dicitur: *Splendebit luna quasi sol (Isai. xxx, 26);* habi-

(Vers. 22, 23.) *Quia sicut cæli novi et terra nova, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum. Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: veniet omnis caro, ut adoret coram a facie mea, dicit Dominus. LXX: Sicut enim cælum novum et terra nova, quæ ego facio permanere in conspectu meo, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum et nomen vestrum. Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: veniet omnis caro ut adoret in conspectu meo in Jerusalem Dominum.* Quando dicit: *Assumam ex eis in sacerdotes et levitas*, ostendit vel sacerdotium prætermisum, quod tribu Leviticæ debebatur, ubi non est electio, sed ordo naturæ, et series est familiæ per posteros descendens. Translato enim sacerdotio necesse est, ut et Legis translatio fiat, et electio ad eos perti-

^a Vocem *mea*, quæ et in Hebræo resonat *מש*, deerat vero in Martianæi editione, Ambrosiani

codd. cum Victorio supplent.

tatorumque ejus justos fulgere quasi solem in regno patris sui. Et per hos menses semen Domini, quod instauratum est in æternum, venire ad solemnitates suas, quas sanctus mystico ore resonabat, dicens : *Annos æternos in mente habui, et meditatus sum* (Psal. LXXVI, 6). De sabbato autem, quod significat requiem, pleno sermone tractavimus (Ad cap. LVI), in eunuchorum advenarum prophetia. Et nunc breviter est dicendum, eos venire in neomeniis et in sabbatis, qui sex diebus in quibus factus est mundus, transcendens atque præteritis, festinant ad septimum diem, id est, sabbatum, in quo vera est requies. De his solemnitatibus credentes Paulus apostolus instruebat, dicens : *Umbram enim habens lex futurorum bonorum* (Hebr. x, 1). Et iterum : *Ne quis ergo vos judicet in cibo, aut potu, aut in parte diei fasti, aut neomeniis, aut sabbatorum, quæ sunt umbræ futurorum* (Coloss. ii, 16). Si autem hæc in umbra futurorum bonorum, et in imagine præcesserunt, omnis lex spiritualiter intelligenda est, de qua idem dicebat Apostolus : *Scimus quia lex spiritualis est* (Rom. vii, 14), cujus mysteria et David nosse cupiebat : *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua* (Psal. cxviii, 18). Quæ enim videntur, temporalia sunt : quæ autem non videntur, æterna (II Cor. iv). De quibus omnia celeri disputatione percurrere, non est hujus temporis. Si enim nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se (I Cor. ii), quomodo nos totius Legis quasi universi orbis descriptionem in brevi tabella conamur ostendere? Quodque sequitur : *Veniet omnis caro, ut adoret in conspectu meo in Jerusalem*, sciendum quod in Hebraico non sit scriptum, *Jerusalem* : ut decutiamus supercilium Judæorum ; sed tantum, *in conspectu meo*, ut sermo Domini compleatur, dicentis in Evangelio : *Amen amen dico vobis : quoniam veniet hora, quando neque in monte isto, neque in Jerosolymis adorabitis Patrem* (Joan. iv, 21). Et iterum : *Spiritus est Deus. Et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare* (Ibid., 24). Et illud Apostoli : *Levantes sanctas manus in omni loco* (I Tim. ii, 8). Omnis autem caro non populum Judæorum, sed omne hominum significat genus, juxta illud quod supra dictum est : *Videbit omnis caro salutare tuum* (Isai. xl, 5). Et in Joelle : *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filie vestre* (Joel. ii, 28). Et in Zacharia : *Timeat omnis caro a facie Domini* (Zach. ii, 13). Et in Psalmis : *Ad te omnis caro veniet* (Psal. lxxiv, 2). Quod aliis verbis in alio psalmo dicitur : *Omnes gentes quas fecisti, venient et adorabunt in conspectu tuo, et glorificabunt*

* Hæc verba LXX similiter, suffecimus ex Ambrosiano ms. Et vero hoc uno abluunt LXX ab Hebræo quod omittunt neque ad satietatem, si modo unicum verbum יָסִיֵן, quod proprie nauseam sonat, tanta licet periplurasi circumscribere, neque ad satietatem visionis.

† Confer hanc expositionem cum proximo subec-

A nomen tuum, Domine (Psal. LXXXV, 9). Mensem ex mense, et sabbatum ex sabbato, in quibus veniet omnis caro, ut adoret Deum, ridicule interpretantur *χλωροτάλ*, quos nos dicere possumus Millibrios : ut qui in vicino sunt, omni sabbato veniant in Jerusalem ; qui longius, per menses, id est, kalendarum orbe completo, qui valde procul, per, annos singulos, hoc est, diebus Paschæ sive Tabernaculorum, juxta illud quod in Zacharia dicitur : *Ascendens ab anno in annum, ut adorent Dominum regem exercituum, et celebrent festivitatem Tabernaculorum* (Zach. xiv, 16). Et ut majorem risum præbeant audientibus, quod in ultimo ejusdem prophetæ volumine scribitur : *Et non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illo*, sic interpretantur, ut negotiatores in mille annis esse desistant, quia omnia nascentur in omnibus locis, quo scilicet nec nos indigeamus solo amomo, et pipere, nec Indi a nobis pulegium desiderant.

(Vers. 24.) *Et egredientur, et videbunt cadavera virorum qui prævaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur. Et erunt neque ad satietatem visionis omni carni.* LXX similiter. Omnis caro que adoratura est in conspectu Domini, vel in Jerusalem celesti, vel in omni loco in quo levantur mundæ manus, egredietur, ut videat cadavera hominum mortuorum, qui prævaricati fuerint in Deum. Quod vel de Judæis intelligi potest, de quibus dictum est : *Filii gemi et exaltati : ipsi autem me spreverunt* : vel de

C **329** omnibus qui habentes notitiam Dei in cordibus suis, aversi sunt in vanitatem, ut adorent creaturam potius quam Creatorem. Egredientur autem non loco, sed intelligentia. Neque enim cadavera mortuorum possunt intus esse cum Domino. Quod si omnis caro adoratura est Dominum, et e contrario cadavera virorum, qui prævaricati sunt in Dominum, æternis tradentur ardoribus, in utramque partem veræ carnis erit resurrectio. Vermis autem qui non morietur, et ignis qui non exstinguetur, a plerisque conscientia accipitur peccatorum, que torqueat in supplicis constitutos : quare vitio suo atque peccato caruerint electorum bono, juxta illud quod dicitur : *Versatus sum in miseria, dum infligitur mihi spina* (Psal. xxxi, 4). Et in Proverbiis : *Timeas ossium cor intelligens* (Prov. xxv, 20). Et iterum sub obelo : *Sicut timeas vestimento, et vermis ligno : sic maror cruciat cor viri* (Ibid.). Ita demtaxat, ut non negent prævaricatorum, et Dominum negantium æterna supplicia, dicente Domino in Evangelio : *Ita in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41). Et in alio loco : *Ligate manus ejus et pedes, et mitte eum in tenebras*

quenti, quam calumniose tradunt vulgo, quasi prævaricatorum impiorumque hominum supplicia sensisset S. Doctor finem aliquando habitura ; ut nihil interim dicam de aliis passim ac ferre luculentioribus testimoniis, cujusmodi est illud paulo superioribus : *In eo peccator maledictus erit, quod incorrupto corpore penas patietur æternas.*

exteriores : ibi erit stans et stridor dentium (Math. xii, 13). Si manus audivimus [Al. ligamus] et pedes, et tenebras exteriores, quæ oculorum poena est lamen Dei non videntiam; et stertem, qui utique et ipse ad oculos pertinet; et stridorem dentium : mirror quosdam aerem corpus, et paulatim in auras tenues dissolvendum post resurrectionem introducere : quia Dominus potentia majestatis suæ, ad Apostolos clausis ingressus est 830 januis (Joan. xx). Qui certo et ante resurrectionem pendulo super mare ambulavit incesso; et hoc ipsum apostolo præbuit Petro : ut qui fide ambulabat, infidelitatis postea mergeretur; cui dictum est : Quare dubitasti, modice fidei (Math. xiv, 31)? Ignis quoque juxta id accipiendus, quod et vermis, qui tamdiu succenditur, quamdiu habet materiam, qua vorax

B flamma pascatur. Si quis igitur habeat in conscientia sua zizania, quæ inimicus homo, dormiente patrefamilias, supereminavit, et hæc ignis exuret, hæc vorabit incendium (Math. xiii). Et omnium Sanctorum oculis, eorum supplicia monstrabuntur, qui pro auro, et argento, et lapide pretioso, ædificaverunt super fundamentum Domini, fenem, ligna, stipulam, ignis pabulum sempiterni. Porro qui a volunt supplicia aliquando finire, et licet post multa tempora, tamen terminum habere tormenta, his utuntur testimoniis : Cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiet (Rom. xi, 25). Et iterum : Conclussit Deus omnia sub peccato, ut omnes

A miserentur (Galat. iii, 22). Et in alio loco sanctus loquitur : Iram Domini sustinebo, quia peccavi ei; donec justificet causam meam, et auferat judicium meum, et educat me in lucem (Mich. vii, 9). Et rursum : Benedicam te, Domine : quoniam iratus es mihi. Avertisti faciem tuam a me, et miseratus es mei (Isai. xii, 1). Dominus quoque loquitur ad peccatorem : Cum ira furoris mei transierit, rursus sanabo (Ps. xxx, 20). Et hoc est quod in alio loco dicitur : Quam grandis multitudo bonitatis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te. Quæ omnia replicant, asseverare cupientes, post cruciatum atque 831 tormenta, futura refrigeria, quæ nunc abscondenda sunt ab his, quibus timor utilis est : ut dum supplicia reformidant, peccare desistant. Quod nos Dei solius debemus scientiæ derelinquere, cujus non solum misericordiæ, sed et tormenta in pondere sunt; et novit quem, quomodo, aut quamdiu debeat judicare. Solumque dicamus, quod humane convenit fragilitati : Domine, ne 832 in furore tuo arguas me : neque in ira tua corripias me (Psal. vi, 1; xxxvii, 1). Et sicut diaboli et omnium negatorum atque impiorum, qui dixerunt in corde suo : Non est Deus (Psal. xiii, 1), credimus æterna tormenta : sic peccatorum

b atque impiorum et tamen Christianorum, quorum opera in igne probanda sunt atque purganda, moderatam arbitramur et mixtam clementiæ sententiam judicis (I Cor. iii, 13).

a Plane igitur injuriosi in Hieronymum sunt, qui cum consentire calumniatur illis, qui terminum habitura malorum hominum tormenta somniant, et probare conati sunt. Liqueat enim, non suo illum sensu, sed tantum ex Commentatoris officio testimonia in eam partem hic recitare. Sensisse autem illam orthodoxe tum hæc ipsa verba, tum inferior contextus probat : siquidem duas veluti classes damnatorum præbe distinguit, quarum una æterno, altera temporali supplicio torquenda sit; sed que his aut illis obtingat, debere nos, Dei solius scientiæ derelinquere, qui novit, quem, quomodo, et quamdiu debeat judicare. Quod adeo subdit in fine, peccatorum, atque impiorum, et tamen Christianorum, quorum opera igni probanda sunt, atque purganda, moderatam arbitrari se, et mixtam clementiæ sententiam judicis, manifestum est de iis dici, quos scelerum poenituerit, et purgatorius ignis mundabit. Econtrario Diaboli et omnium negatorum, atque impiorum qui dixerunt in corde suo, Non est Deus, non dubitat æterna esse tormenta, in eamque damnationem venire et impios Christianos, qui operibus Deum negaverint, si in peccato præventi fuerint. Nec alio sensu docuit Dialogo I contra Pelagianos num. 28 : Diabolum et satellites ejus, omnesque impios et prævaricatores per-

C ire perpetuo; Christianos vero, si in peccato (leviore scilicet, et juxta illud quod alludit Pauli testimonium I Cor. iii, 13 et 14, quod Purgatorio igne mundari queat) præventi fuerint, salvandos esse post poenas. Videsis et quæ in hunc locum annotavimus, ut ab errore in quem pariter trahebatur, de finiendis aliquando damnatorum cruciatibus, immunem ostenderemus. Nam quod aiunt nonnulli, hanc Hieronymi Commentarios in Isaiam præ oculis habuisse Augustinum, cum cum errorum, tamen tacito reverentia tanti viri nomine, impugnat, lib. de Fide et Operibus, et in Enchiridio, de Fide, Spe et Charitate, multum ab omni veritatis specie distat; quæ enim ibi Hipponensis episcopus diluit ac refutat nefariæ ejus opinionis argumenta, adductaque Scripturarum testimonia, alia plane ab his sunt, quæ ex aliorum sensu Hieronymus recitat : ut hæc etiam ratione perspicuum sit, Augustinum nihil in Hieronymi scriptis unquam invenisse huic errori consentaneum.

D **b** In vetustiori Ambrosiano ms., Sic peccatorum, etiam Christianorum, quorum, etc., verius, opinor, ad Hieronymi mentem, sensumque eorum quæ modo disputata sunt de cruciatibus damnatorum.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN JEREMIAM PROPHETAM

LIBRI SEX ^a

Prologus.

833-834 Post explanationes duodecim Prophetarum, Isaiaë, Daniellis, et Ezechielis, ad extremum in Jeremiam manum mittimus, tibi, frater ^b Eusebi, ejusdem [*Al. eodem*] Commentariolos dedicantes, ut ^c Evangelicum virum Matthæo evangelistæ copules, quem ante annos plurimos strictis sensibus, te hortante, disserui. Et quia volumen longissimum est, et in plerisque manifesta historia textitur, illud prudentiam tuam admoneo, ne quæras in hoc latam explanationem; super his maxime, quæ jam et in Prophetis aliis dicta sunt, et per se patent intelligentiæ. Sicque conabor notariorum manu scribere, ut nihil desit in sensibus, cum multum desit in verbis. Stamina tibi atque subtegmina et licia præparabo, tu pulcherrimam vestem ipse conficito; ut

^A non solum nos audire, sed et alios docere possis. Libellum autem Baruch, qui vulgo editioni Septuaginta copulatur, nec habetur apud Hebræos, ^d et *ψευδοτύπων* Epistolam Jeremiæ nequaquam censui disserendam, sed magis Jeremiæ ordinem, librariorum errore confusum, multaque quæ desunt, ex Hebræis fontibus digerere, ac complere: ut novam ex veteri, verumque pro corrupto atque falso Prophetam teneas: parvipendens obrectatorum rabiem, qui non solum verba, sed syllabas quoque nostrorum verborum calumniantur: in eo se scire aliquid arbitrantes, si de alienis operibus detrahant: ^e ut nuper indoctus calumniator erupit, qui **835-836** mentarios meos in Epistolam Pauli ad Ephesios reprehendendos putat. Nec intelligit, ni-

^a Exegimus hosce Explanationum in Jeremiam libros ad duorum præcipue mss. fidem, unius Vaticani num. 250 prænotari, atque alterius emendatissimi Cisterciensis, sive bibliothecæ S. Crucis in Jerusalem de Urbe. Rabanum quoque, qui totidem verbis ex præstantissimis sui temporis exemplaribus S. doctoris Commentarios descripsit, suoque operi continenter inseruit, consulimus, et pleraque ex eo loca castigavimus.

^b Cremonensem intelligito, cui in Matthæum Commentarius ante annos decem et octo inscripserat. Evangelicum porro virum Jeremiam vocat ob virginitatem, quod et Martianus ex Hieronymi Præfatione in ejusdem prophetæ translationem observat.

^c *Ut Evangelicum, etc.* Præfatione in translationem Jeremiæ, causam nominis viri Evangelici his verbis nos docet: *Et sua virginitate Evangelicum virum Ecclesiæ dedicans.* Scripserat porro commentarius in Matthæum Evangelistam anno Domini 398, hoc est, decem et octo annis antequam in Jeremiam manum mitteret. MARTIAN.

^d *Et ψευδοτύπων Epistolam, etc.* Editi falso legunt *ψευδογράφον* cum paucis recentioribus exemplaribus mss. quæ habent *Pseudografon* ex imperitia notariorum veterum. Cæteri omnes manuscripti codices genuinam vocem *ψευδοτύπων* constantiter retinent. In nunc pulcherrimo et optimo exemplari ms. Abbatiae Cluniacensis, et altero S. Albini Andegavensis scriptum reperi *ΥΕΤΑΘΕΜΠΡΑΦΟΝ* Miren-

tur jam prudentes et æqui lectores judicium, fidem, et eruditionem critici calumniatoris, qui cum nuper vidisset codicem Regium manuscriptum num. 5990, alias 569, complectentem Commentarios Hieronymi in Jeremiam et ab abbate Petro relectum, clamare cœpit in famosis suis libellis: « O fraus! o temerarii monachi Benedictini! o corruptores præstantissimorum librorum veterum! » Si autem quaesieris quid tanto hiatu dignum clamet? Respondet cum mœnore cordis et dolore stomachi, « Petrus abbas monasterii Miclacensis sustulit vocem Græcam *Pseudographon* e suo exemplari. Proh nefas! Venite, eradamus omnes monachos S. Benedicti de terra viventium, quia et ipsi in libris antiquis eraserunt unam vocem græcam e Proœmio S. Hieronymi in Commentarios Jeremiæ. » Sed nunc parce linguæ, parce stylo serpens contritus et exantatus; relegere Præfationem S. Doctoris, ut te compunctum æritias verbis Hieronymi velut notis Thureicis: et si rabies obtrependi permittat, consule mss. codices, frære bibliothecis omnium monasteriorum Galliæ, Italiæ, Germaniæ et Hispaniæ, ut invitus testis accedas fidei et religionis omnium monachorum qui in duobus millibus exemplarium manuscriptorum distincte scripserunt vocem Græcam, pro qua sublata ex unico exemplari, in tantam calumniam erupisti. MARTIAN.

^e Pelagium notat, cujus paulo post præcursorem Grunium, Rufinum scilicet, dicit.

nia stertens recordia, leges Commentariorum, in quibus multæ diversorum ponuntur opiniones, vel tactis, vel expressis Auctorum nominibus, ut lectoris arbitrium sit, quid potissimum eligere debeat, discernere : quamquam et in primo ejusdem operis libro præfatus sim, me vel propria, vel aliena dicturam : et ipsos Commentarios, tam veterum Scriptorum esse, quam nostros. Quod non videns præcursor^a ejus Grunnius, olim nisus est carpere. Cui duobus respondi libris, ubi quæ iste quasi sua proferit, et alio jam calumniante, purgata sunt : ut præteream contra Jovinianum volumina, in quibus dolet virginitatem nuptiis, et nuptias digamix, digamiam polygamix esse prælatam.

^a Ejus Grunnius. Hoc nomine Rufinum notat, ut etiam infra Præfatione in Librum quartum istorum Commentariorum. Vide epistolam ad Rusticum monachum, ubi Grunnius graphice depinxit. MARTIAN.

^b Ex hoc loco itemque alio ejusdem Hieron. inf. lib. III, natum Scotix Pelagium fuisse evincitur. Qui si apud ejus ævi Scriptores vulgo Brito, et Britannus audit, inde est quod Latine Britannia totius esset insulæ nomen, non excepto Nord ipso, quod pos-

Nec recordatur stolidissimus, et^b Scotorum pullibus prægravatus, nos in ipso dixisse opere : « Non damno digamos, immo nec trigamos, et si fieri potest octogamos : plus aliquid inferam, etiam scortatorem recipio pœnitentem : quidquid æqualiter licet, æquali lance pensandum est. » Legat ejusdem operis Apologiam, quam ante annos plurimos^c adversus magistrum ejus gaudens Roma suscepit : et tunc animadvertet, alienis se vocibus blasphemare ; et in tantum esse iuperitum, ut ne imaledicta quidem habeat propria : sed inimicorum etiam olim sepulcorum contra nos utatur rabie. Sed jam propositum opus aggrediendum est.

^b tea Scotia appellatum est. Hoc igitur sensu gente Britannus dicitur Mario Mercat. in Commonit. Grosio in Apologetic. Britannius noster : Prospero Carm. de ingratis. Coluber Britannus : et ante omnes Augustin. epist. 186, Brito cognominatus.

^c Adversus magistrum ejus. In plurali magistros legimus in antiquo ms. codice nostro Sancti Germani a Pratis. MARTIAN.

LIBER PRIMUS.

(Cap. I. — Vers. 1 seqq.) Verba Jeremiæ filii Helcix de sacerdotibus qui fuerunt in Anathoth in terra Benjamin : quod factum est verbum Domini ad eum in diebus Josiæ filii Amon regis Juda, in tertio decimo anno regni ejus. Et factum est in diebus Joacim filii Josiæ regis Juda, usque ad consummationem undecimi anni Sedecix filii Josiæ regis Juda, usque ad transmigrationem Jerusalem, in mense quinto. Cæteri prophetæ, ut Isaias, Osee, Joel, fuerunt ante captivitatem decem tribuum Israel, sive duarum tribuum, Judæ et Benjamin. Alii post captivitatem : ut Daniel, Aggæus et Zacharias. Jeremias autem et Ezechiel imminente captivitate vaticinium texerunt : sed alter eorum in terra Juda : alter in Babylone. Jeremias cum esset adhuc puer, prophetare cepit anno tertio decimo Josiæ filii Amon regis Judæ. Prophetavitque in imperio ejus annis decem et novem : et postea sub Joacim filio ejus annis undecim : et sub Sedecia, qui ultimus fuit regum Juda, annis undecim, usque ad quintum mensem, quando a Babyloniis capta est Jerusalem. Joachaz vero et Jechonix terni menses (quorum alter in Ægyptum, alter **837** cum matre ductus est in Babylonem) in supradictis annis computantur : per hoc ab exordio prophetix suæ usque ad captivitatem Jerusalem, in qua et ipse captus est, prophetavit annis quadraginta et uno : præter illud tempus quando ductus est in

Ægyptum. Ibi prophetauit in Taphnis, ut hoc ipso volumine continetur. Pro verbis Jeremiæ, Septuaginta posuerunt, Verbum Dei quod factum est ad Jeremiam (Jerem. XLIII, 8) : hoc videlicet sensu, quod verba Jeremiæ verbum sit Domini. Fuit autem de genere sacerdotum, qui habitabant contra septentrionem Jerusalem in tertio milliario, et^a viculo Anathoth. Simulque admirabilis clementia Domini, quod jam captivitate vicina, et Babylonio exercitu vallante Jerusalem, nihilominus populum ad pœnitentiam provocat, malens salvare conversos, quam perdere delinquentes. Pro transmigratione, quod omnes alii voce consona transtulerunt, Septuaginta posuere captivitatem. Post exordium autem vaticinationis Jeremiæ, tricesimo quinto prophetix ejus anno, Ezechiel in Babylone his qui cum eo capti fuerant, exorsus est prophetare.

(Vers. 4, 5.) Et factum est verbum Domini ad me, dicens : Priusquam te formarem in utero, novi te ; et antequam exires de vulva, sanctificavi te :^b Prophetam in gentibus dedi te. Non quo ante conceptionem, ^c ut hæresis suspicatur, fuerit Jeremias : ^d sed quo præsciret eum futurum Dominus, cui necdum facta jam facta sunt, secundum illud quod Apostolus loquitur : Qui vocavit ea quæ non erant, quasi ea quæ essent (Rom. IV, 17). Quod autem sanctificatur in utero, juxta illud Apostoli debemus accipere : Post-

^a Vitiose pridem erat vinculo.

^b Vatican. 520 pericopen hanc, Prophetam in gentibus dedi te, hic non agnoscit.

^c Ut hæresis suspicatur. Origenis discipulos intel-

ligit, ut alibi sæpe diximus. MARTIAN.

^d Duo Vatic. fuerit Jeremias notandus, sed quo præscierit eum, etc. Quam porro Hieron. perstringit, nupera Pelagii est hæresis.

quam autem placuit ei, qui me segregavit de utero matris meae, et vocavit per gratiam suam, ut revelaret Filium suum in me; et evangelisarem illum in gentibus (Galat. 1, 15). Joannes quoque Baptista sanctificatus in utero, et sanctum Spiritum accipit, et movetur in vulva, et per os matris loquitur (Luc. 1). Quod autem dixit, *Prophetam in gentibus dedi te*, illud vult intelligi, quod in ipso postea Propheta lecturi sumus, quod non solum Jerusalem, sed et multis in circuitu gentibus prophetarit. Quidam hunc locum super Salvatore intelligunt, qui proprie Propheta gentium fuit; et per Apostolos vocavit omnes nationes. Iste enim vere priusquam in utero virginali formaretur, et antequam exiret de vulva matris, sanctificatus in utero est; et notus **839** Patri, quippe qui semper in Patre, et in quo semper Pater.

(Vers. 6.) *Et dixi: Ah, ah, ah, Domine Deus, ecce nescio loqui; quia puer ego sum. LXX: Et dixi, o Domine Deus, nescio loqui, quia juvenis sum.* Detestatur officium quod pro ætate non potest sustinere, eadem verecundia qua et Moyses tenuis et gracilis vocis esse se dicit (Exod. 17 et 6). Sed ille quasi magna robustaque ætatis corripitur; hinc pueritiam datur venia, quæ verecundia et pudore decoratur.

(Vers. 7, 8.) *Et dixit Dominus ad me: Noli dicere, Puer sum, quoniam ad omnia quæ mittam te, ibis, et universa quæcumque mandavero tibi, loqueris. Ne timeas a facie eorum: quia ego tecum sum, ut eruam te, dicit Dominus.* Ne ætatem, inquit, consideres; alio enim propheta loquente, didicisti: *Cani hominis sunt sapientia ejus* (Sap. 17, 9): tunc sit tantum voluntatis ut pergas; me habebis comitem, quo cuncta adjuvante complebis: aperi os tuum et implebo illud (Psal. LXXX). Nec consideres multitudinem eorum ad quos et contra quos locuturus es: sed me, qui tecum sum, ut eruam te, dicit Dominus. Liberat autem Dominus, non quo Propheta persecutionibus careat et angustia, quippe cum legamus eum multa perpassum; sed ut patiens omnia superet, nec cedat angustia.

(Vers. 9.) *Et misit Dominus manum suam, et tetigit os meum: et dixit Dominus ad me: Ecce dedi verba mea in ore tuo.* Notandum quod hic manus mittatur Dei, quæ tangat os Prophetæ, et dicatur ei: *Ecce dedi verba mea in ore tuo*; in laia autem scriptum sit: *Et missus est ad me unus de Seraphim, et in manu habebat carbonem quem forcipe tulerat de altari, et tetigit os meum et dixit: Ecce tetigit iste labia tua, et auferet iniquitates tuas, et peccata tua mundabit* (Isa. 6, 7). Ibi enim quia solidæ et perfectæ ætatis erat, et ipse simpliciter constiterat quod immunda labia habeat, et habitet in medio populi polluta labia habentis: mittitur unguis de Seraphim, qui non manu, sed forcipe et carbone tangat os ejus et iniquitates auferat, et mundet peccata. Hic autem ipsius Dei manus mittitur, per quam cuncta opera-

tas est, et quæ in alio loco brachium dicitur: non ut peccata auferat, quæ per pueritiam multa non fecerat; sed ut loquendi gratiam tribuat. Porro Ezechiel libram devorat et intus et foris scriptam, tam sacramentum divina, quam simplicem historiam continentem. Jeremiæ os tangitur, **839** et Domini verba tribuuntur, ut confidentiam accipiat predicandi. Pulchreque juxta litteram manus mittitur, ut humorum artuum videns similitudinem, tactam manus non reformidet.

(Vers. 10.) *Ecce ego constitui te hodie super gentes et super regna, ut evellas et destruas, et disperdas, et dissipas, et ædifices, et plantes.* Hoc quod nos de Hebraico addidimus, *dissipas, sive deponas*, in Septuaginta non habetur. Et considerandum quod quatuor tribus duo læta succedant. Neque enim ædificari poterant bona, nisi destructa essent mala: nec plantari optima, nisi eradicarentur pessima. Omnis enim plantatio, quam non plantavit celestis Pater, eradicabitur: et ædificatio quæ supra petram non habet fundamentum, sed in arena extructa est, sermone Dei suffoditur atque destruitur. Illam autem quam convulset Je-us spiritu oris sui, et destructo adventu presentie suæ, omnem scilicet sacrilegam perversamque doctrinam, disperdet in perpetuum. Porro ea quæ elevantur contra scientiam Dei, et in sua confidunt sapientia, quæ apud Deum stultitia est, dissipabit atque deponet: ut ædificetur pro his humilia, et in locum superiorum quæ destructa sunt et evulsa, extruantur atque plantentur, quæ Ecclesiasticæ conveniunt veritati: et impleatur illud quod dicit Apostolus, *Dei ædificatio, Dei agricultura estis* (II Cor. 3, 9). Multi hunc locum super personam Christi intelligunt: *Jeremias* enim interpretatur *excelsus Domini*: qui destruxit regna diaboli, quæ sibi in montis ostenderat excelso: adversarias perdidit potestates, delens chirographum errorum in cruce. De quibus et in Psalmo post historię veritatem *ερονησας* loquitur: *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum* (Psal. 11, 1, 2). Pro his evulsis, destructis, et perditis, et in inferiora detractis, ædificatur atque plantatur Ecclesia Dei. Super Jeremiæ autem persona nulla dubitatio est. Legimus enim in consequentibus (Ad. cap. xxv), quod in manu accipiat calicem meri plenum; et propinare jubetur cunctis in circuitu nationibus.

(Vers. 11, 12.) *Et factum est verbum Domini ad me, dicens: Quid tu vides, Jeremia? Et dixi, Virgam vigilantem ego video. Et dixit Dominus **840** ad me: Bene vidisti: quia vigilabo ego super verbum meum ut faciam illud.* Pro virga vigilante, LXX baculum necem transtulerunt. Laborandum igitur nobis est, ut breviter Hebræam etymologiam Latinus lector intelligat. Sæcra ^a nus dicitur: *vigilia* autem, vel vi-

^a Huc refer quæ ad Ecclesiastæ cap. ult. annotavimus: atque inde colligis præferendum utroque in loco *Sac. d.* quæ et veteram nonnullorum codicum lectio est. Porro *γῆρας* ex eo dicitur virga amygd-

lina, quod, teste Plinio, prima omnium mense Januario floreat. Chrysostomus in hunc locum ab Hieronymiana expositione verbis tantum Græcis ablat: *Τὸ δὲ κάρπυον, ἀμυγδαλίαν τὰς ἀπύρηνων, ὃ δὲ*

g. l. sive *vigilare* appellatur *Soceō* (τρω). Unde et in posterioribus, pardus vigilans hoc nomine ponitur. Ab eo igitur quod dicitur *nux*, propter verbi similitudinem ad *vigilis* intelligentiam nomen allusit: quod quidem et in Daniele juxta Theodotionem scriptum est, ut ab arboribus *πρινον* et *αχινον*, *ilice* videlicet et *lentisco*, scissio atque serratio adulteris presbyteris decernatur. Alioquin et in principio Genesens a viro, qui dicitur *is* (ω.), mulier appellatur *issa* (ισα), quasi quædam *virago*, eo quod de viro sumpta sit. Pro baculo *nuceo*, *virgam vigilantem*, *Aquila* et *Symmachus*; Theodotio vero *amygdalinam* transtulerunt. *Vigilat* autem *virga*, cuncta populi peccata considerans, ut percutiat et corripiat delinquentes. Unde et Apostolus scribit peccantibus: *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate et spiritu mansuetudinis* (I Cor. iv, 23)? Ista est *virga*, vel *baculus*, de qua David loquitur: *Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt* (Ps. xlii, 5). Pulchreque posuit, *consolata sunt*. Ad hoc enim Dominus corripit, ut emendet. Et quomodo *nux*, sive *amygdalum*, amarissimam habet corticem, et testa durissima cingitur, ut detractis austerioribus et duris, fructus dulcissimus reperiatur: sic omnis correptio, et labor continentie, amara quidem videtur ad presens: sed fructus parit dulcissimos. Unde et vetus illa sententia est: *Litterarum a radices amaræ, fructus dulces*. Quidam *virgam vigilantem* atque *nuceam*, intelligunt Dominum, de quo dicit *Isaias*: *Exiit virga de radice Jesse* (Isa. xi, 1). Unde et *virga Aaron*, quæ putabatur emortua, in resurrectione Domini floruisse narratur.

(Vers. 13, 14.) *Et factum est verbum Domini secundo ad me dicens: Quid tu vides? et dixi, Ollam accensam ego video: et faciem ejus a facie Aquilonis. Et dixit Dominus ad me: Ab Aquilone aperientur* (sive *exardescent mala super omnes habitatores terræ*. Quibusdam gradibus, peccantibus tormenta tribuntur; ut paulatim veniant ad salutem. 841 *Qui noluerint, percutiente virga, emendari, mittuntur in ollam æneam atque succensam, de qua plenius scribit Ezechiel, quæ a facie Aquilonis accenditur* (Ezech. xiv), *Babylonium* [M. *Babyloniorum*] *regem significans et urbem Jerusalem*. Pulchreque insertur: *Ab Aquilone exardescent mala super omnes habitatores terræ*: vel *terra Judæ*, vel certe *universæ terræ*, de quibus in Apocalypsi scriptum est: *Væ super omnes habitatores terræ* (Apoc. viii, 13). Sancti enim non sunt habitatores terræ: sed *advenæ atque peregrini*, quorum unus dicit: *Advena ego sum super terram; et peregrinus sicut omnes patres mei* (Psal. cxviii, 13). Et alius: *Parvi sunt et pessimi dies mei, quibus ego peregrinor in terra* (Gen. xlvii, 9). Unde et Petrus Catholicam Epistolam scribit advenis atque peregrini-

nis Pontii, Galatiæ et Cappadociæ (I Petr. i). Et juxta mysticos intellectus Salomon loquitur: *Aquilo durus ventus* (Prov. xxv, 23): nomine autem *b dexter* vocatur ab his videlicet, qui ejus obriguere frigore, et calorem fidei perdiderunt.

(Vers. 15, 16.) *Quia ecce convocabo omnes cognationes regnorum Aquilonis, ait Dominus, et venient et ponent unusquisque solum suum in introitu portarum Jerusalem, et super omnes muros ejus in circuitu, et super universas urbes Judæ. Et loquar judicia mea cum eis super omni malitia eorum, qui dereliquerunt me, et libaverunt diis alienis et adoraverunt opus manuum suarum*. Nulli dubium, multas gentes et singularum gentium reges Babylonio regi fuisse subiectos, qui, obsessa Jerusalem, posuerunt in circuitu, et maxime in exitibus portarum thronum suum atque tentoria, ne quis eorum qui clausi erant posset erumpere: et non solum Jerusalem, sed et omnes urbes Judæ simili obsidione vallatas. Cumque, ait, *capta fuerit civitas, tunc loquar ad eos recta fuisse judicia mea, et recepisse singulos, quæ merebantur*: non pro cæteris vitiis, quibus subjacet humana conditio; sed maxime pro idololatria, perquam deserentes me, adoraverunt opera manuum suarum. Quidam hunc locum in bonam partem accipiunt, quod videlicet hi qui in olla ænea excocti fuerint, per cruciatum ante purgati, postea principes sint Jerusalem: et postquam misertus eorum fuerit Dominus, tunc exprobet eis, quia se deserto, simulacra venerati sunt. Sed hæc violenta et prava interpretatio est: ne calumniam faciat tractator indoctus.

(Vers. 17.) *Tu ergo accinge lumbos tuos: et surge, et loquere ad eos omnia, quæ ego præcipio tibi*. 842 Et Job præcipitur, ut accingat lumbos suos (Job. iv): et Apostolis (Luc. xii), ut accinetis lumbis, quæ Elias (IV Reg. i) et Joannes Baptista (Matth. iii) zonis mortificaverat pelliceis, lucernas teneant in manibus suis, prædicationis videlicet Evangelicæ. Quicumque igitur sermones locuturus est Dei, debet accingere lumbos suos, sciens quod diaboli omnis virtus in lumbis sit (Job. xl); et justus dicat in Psalmis: *Lumbi mei impleti sunt illusionibus* (Psal. xxxvii, 8). Cumque accinxerit lumbos, audiat illud quod scriptum est: *Surge qui dormis, et elevare: et illuminabit te Christus* (Ephes. v, 14); ut *sempervigilans, et de somno consurgens, loquatur quæ sibi præceperit Deus*.

Ne timeas a facie eorum: nec enim timere te faciam vultum eorum. Sive ut Septuaginta, et cæteri habent interpretes: *ne forte timere te faciam*. Et est sensus juxta translationem nostram: *Noli timere a facie eorum: me enim adjutore, eos timere non poteris*. Juxta Septuaginta: *Noli timere a facie eorum, habeto meæ confidentiam jussionis*. Si enim non ob-

ἑβραῖος οὕτως ἔχει· Βακτριαν ἑργιγορῶσαν ἐγὼ ὄρω. Ἡ γὰρ ἑργιγορῶσα καὶ τὸ ἀκινδύλον διὰ τῶν αὐτῶν ἐν τῇ ἑβραϊκῇ προφέρεται ῥημάτων. Ἐπάγει γοῦν· κληδὶς ἑβραϊκῆς, εἰ.

^a Confer epist. 22, ad Eusebium, et 125, ad Rusticum.

n. 12.

^b Vide superius annotata in Isai. cap. xv, col. 265.

^c Sic habet unum Cantab. exemplar, μήποτε προσηθῆναι σε ποιήσω. Cætera unde προσηθῆς, nec timeas.

tuleris, quod habes, ut timere desinas, derelinquam te, et tradam timori, et quodammodo videbor timere te facere, dum relinquo formidini. Hoc autem significat, quod semper ananda sit veritas: nec timenda hominum multitudo, qui increpiti [Al. intrepid] corceptionem non sustinent; sed insidias tendunt ei, a quo corripiuntur. Quodque juxta LXX sequitur: *quia tecum sum ut liberem te, dicit Dominus*, in Hebraico non habetur. Et est sensus: Eruam te, non in eo ut tibi nullus insidietur; sed in eo, ut patiens insidias, non delinquas.

(Vers. 18, 19.) *Ego quippe dedi te hodie (sive Ecce posui te in hac die) in civitatem munitam, et in columnam ferream, et in murum æneum super omnem terram: regibus Juda, principibus ejus, et sacerdotibus, et populo terræ. Et bellabunt adversum te, et non prævalebunt: quia tecum ego sum, ait Dominus, ut liberem te.* Describit sermo divinus, cur Propheta timere non debeat. Ego, inquit, posui, sive dedi te hodie, hoc est, in præsentis vita, donec vocatur hodie, quasi civitatem firmissimam: non ut unam domum, nec turrim, aut aliqua mœnia (Matth. v); sed omnem civitatem, quæ sita super montem latere non potest. De qua scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei (Psal. LXXXVI, 2).* Et: *Ego civitas firma, civitas quæ oppugnatur (Isa. xxvii, 3).* Et, in columnam, inquit, ferream, de qua scribit Apostolus: *Columna et firmamentum veritatis (I Tim. iii, 15).* **848** Unde Petrus et Joannes, qui putabantur columnæ Ecclesiæ, dextras dederunt Paulo et Barnabæ communionis. Nec hoc sufficit, sed in C murum, ait, æneum, qui nulla violatur rubigine, nec cæcus imbribus deperit; sed vetustate sit [Al. sit] fortior. Eris autem talis contra reges et principes et populum, non cujuslibet loci, sed terræ; ^a iis qui terrena sapiant, et cœlestia non noverunt, qui habent imaginem *χρῶσῶ* et non cœlestis. Hi, inquit, bellabunt adversum te, et non prævalebunt. Cur quæso? Quæ est tantæ fortitudinis causa, ut nec reges, nec principes, nec sacerdotes, nec populi adversus unum prævaleant? Sequitur: *Quia tecum ego sum, ait Dominus, ut liberem te.* Si quando reges Juda, qui interpretatur *confessio*, et principes ejus et sacerdotes et populi, episcopi videlicet et presbyteri et diaconi, et vulgus vile atque ignobile, contra sanctum virum consurgere voluerint, habeat fidei firmitatem, et timere desistat: quia, Domino auxiliante, superabit.

(Cap. II. — Vers. 1.) *Et factum est verbum Domini ad me dicens: Vade, et clama in auribus Jerusalem dicens.* Hoc in Septuaginta non habetur: sed sub asteriscis de Theodotionis editione additum est, qui verbum Hebraicum *CARATH (קראת)*, pro quo nos diximus *clama*; sive *prædica*, interpretatus est, *lege*. Et lectionem enim et clamorem et prædicationem pro sui ambiguitate significat. Aures autem Jerusalem, pro auribus habitatorum ejus debemus accipere.

(Vers. 2.) *Hæc dicit Dominus: Recordatus sum tui,*

^a Victor., id est eorum qui terrena, etc.

A *miserans adolescentiam tuam et charitatem desponsationis tuæ: quando secuta me es in deserto, in terra quæ non seminatur. LXX: Hæc dicit Dominus: Recordatus sum misericordiæ adolescentiæ tuæ, et dilectionis perfectionis tuæ.* Plenius hoc in Ezechiel dicitur (Ezech. i), quando sibi Jerusalem in matrimonio Dominus copulat, et sub persona uxoris, suis jungit amplexibus: sive ut ardentiorum monstrat affectum, puellam eam et adolescentulam et desponsatam vocat. Quo enim necdum potiti sumus, magis ut potiamur appetimus. Quando, inquit, secuta es me in solitudine; et instar sponsaliorum et dotis, Legis tibi ornamenta et verborum distribui monilia. Totumque hoc non ad meritum ejus refert, sed ad suam misericordiam, per quam et charitatem consecuta est. Hoc quoque quod posuimus, in **849** *deserto, in terra quæ non seminatur*, in LXX non habetur.

(Vers. 5.) *Sanctus Israel primitiis frugum ejus: omnes qui devorant eum, delinquent: mala venient super eos, dicit Dominus.* Quando Israel dicit primitias frugum Domini, ostendit populum de gentibus congregatum esse post primitias; juxta illud quod in alio loco scriptum est: *Memor esto congregationis tuæ, quam possedi ab initio (Psal. LXXXIII, 2).* Primitiæ autem semper debentur sacerdotibus, et non hostibus. Quod sequitur: *Omnes qui devorant eum, delinquent: mala venient super eos, dicit Dominus*, hunc habet sensum: Quomodo qui primitias devorant (Num. v), nequaquam de genere sacerdotali, sceleris rei sunt: sic qui contaminant Israel, malis subjiciuntur: juxta illud quod in vicesimo sexto psalmo sanctus David loquitur: *Dum appropinquavit super me nocentes, et edant carnes meas: qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt (Psal. xxvi, 3, 4).* Neque enim ex eo quod Dei exequuntur sententiam, immunes erunt a supplicio, malaque veniunt super eos: oportet enim venire scandala; verum, vix ei per quem veniunt scandala (Mat. xviii).

(Vers. 4, 5.) *Audite verbum Domini, domus Jacob, et omnes cognationes domus Israel. Hæc dicit Dominus: Quid invenerunt patres vestri in me iniquitatis, quia elongaverunt a me: et ambulaverunt post vanitatem: et vani facti sunt? Hunc sensum et alius propheta testatur: Populus meus quid feci tibi, et quid molestus fui tibi? Responde mihi: quia eduxi te de terra **D** *Ægypti, et de domo servientium liberavi te (Mich. vi, 34).* Utrumque autem nomen, Jacob et Israel ponitur: non secundum duas et decem tribus, sed juxta omnem populum: cum et ipse Jacob postea appellatus sit Israel (Gen. xxxii). Offensam autem ducit a patribus, non quo peccata patrum filiis impotentur: sed quo et filii habentes patrum similitudinem, et suo et parentum scelere puniantur. Sæpe legimus quod propter sanctos patres, filiorum misereatur Deus. Dereliquerunt autem patres populi peccatoris Deum; et non breviter, sed longo tempore: et pro Deo secuti sunt vanitatem, idola videlicet,*

quæ nihil prosunt cultoribus suis : et ipsis similes facti sunt secundum illud quod scriptum est : *Similes illis sunt qui faciunt ea ; et omnes qui confidunt in eis* (Psal. cxiii, 16).

(Vers. 6.) *Et non dixerunt, Ubi est Dominus qui ascendere nos fecit de terra Ægypti : qui tranduxit nos per desertum , per terram inhabitabilem et inviam : per terram sitis et 845 imaginem mortis , per terram in qua non ambulavit vir , neque habitabit homo.* Pro homine, LXX *filium hominis* interpretati sunt ; et pro imagine mortis, de Theodotione additum est, *umbra mortis*. Quod cum juxta historiam manifestum sit, illud considerandum est secundum anagogen, quod quamdiu in isto sæculo sumus , et de Ægypto educimur, paulatim ascendimus, et primum deserta transimus et terram inhabitabilem, quam sanctus inhabitare non debet, et inviam, ut difficultatem monstrat itineris. *Per terram sitis*, ubi semper majora cupimus, nec presentibus contenti sumus ; et *imaginem, sive umbram mortis* : semper enim in periculo consistimus, et ubique diabolus tendit laqueos suos : *per terram, in qua non ambulavit vir, qui perfectæ statis in Christo est*. Omnes enim resurgemus in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. Neque unquam in ea habitat qui homo Dei est, vel filius hominis ; sed semper ad majora festinat. Ex quo perspicuum est, non esse perfectionem in via : sed in fine viæ et in mansione, quam sanctis in cælestibus præparatur, et quibus dicitur : *Qui statis in domo Domini, in atris domus Dei nostri* (Psal. cxxxii, 1). Frustra igitur nova ex veteri hæresis suspicatur, hic perfectam esse victoriam, ubi pugna est atque certamen, et incertus exitus futurorum.

(Vers. 7.) *Et induxi vos in terram Carmeli, ut comederetis fructum ejus et bona illius : et ingressi contaminastis terram meam ; et hæreditatem meam posuistis in abominationem.* Pro labore durissimi itineris, dodi vobis omnium rerum abundantiam. Hoc quippe significat Carmelus, qui Hebraice appellatur *chermez* (כרמל), et in lingua nostra sonat *cognitionem circumcissionis*. Quomodo autem ille populus terram sanctam, et omnium rerum fertilem, idololatria polloit atque violavit : sic nos veræ circumcissionis accipientes scientiam, comedimus fructus ejus ; et si negligentia subrepsit, contaminamus terram Dei, et hæreditatem illius abominabilem facimus.

(Vers. 8.) *Sacerdotes non dixerunt, Ubi est Dominus ? et tenentes Legem meam, nescierunt me : et pastores prævaricati sunt in me : et Prophetæ prophetaverunt in Baal, et idola secuti 846 sunt.* Post tanta

^a Pelagianorum scilicet, qui ἀναδελφία a Stoicis, ab Origene, et Joviniano sumpserant, aiebantque hominem in hac vita constitutum posse, et quidem sine Dei gratia, justitiæ perfectionem consequi, et ab omni tentatione, et peccandi periculo securitatem, quam *perfectam victoriam* Hieronymus vocat.

^b Expungit *Victoriæ meam*, utpote quæ et in Hieron. editione et in Hebraico, ac l. XX non sit.

^c God: S. Græcis in Jerusalem de Urbe, Νῦνιντι νι-

beneficia verterunt in contemptum privilegia dignitatis : ut sacerdotes Dominum non quærerent : ut doctores Legis ignorarent eum, qui alios docere debebant : et pastores [Al. prædicatores] per negligentiam prævaricatores fierent : et Prophetæ qui in populis disputant, non Deo loquuntur, sed idolo, et sua signimenta venerent. His autem verbis utendum est adversus nostri ordinis magistros, qui devorant plebem Dei velut cibum panis, et per mala opera non invocant Dominum.

(Vers. 9.) *Propterea adhuc judicio contendam vobiscum, ait Dominus : et cum filiis vestris disceptabo.* Ne videatur percutere per potentiam, quasi cum paribus ratione contendit ; juxta illud quod David canit et usurpat Apostolus : *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris* (Psal. l, 6 ; Rom. iii, 4). Quodque posuit, adhuc sæpe se fecisse testatur : et quod intulit, *cum filiis vestris*, similem ostendit etiam in filiis malorum pertinaciam. Occulte autem significat quod antiquam in Deum negationem, et am filii eorum in adventu Domini sint secuti.

(Vers. 10, 11.) *Transite ad insulas Cethim, et videte : et in Cedar mittite, et considerate vehementer, et videte si factum est hujusmodi : si mutavit gens deos (sive deos suos). Et certe ipsi non sunt dii : populus vero meus mutavit gloriam suam in idolum (sive de quo ei nihil proderit).* Comparationem facit ejus rei quæ incomparabilis est, et verum Deum confert mendacibus. Itæ, inquit ad insulas Cethim : quas vel Italiæ, vel Occidentalium partium debemus accipere : ab eo quod terræ Judææ Cyprus insula, in qua urbs hoc vocabulo nuncupatur, vicina sit. De qua et Zeno princeps Stoicorum fuit. Cedar autem regio est solitudinis et Ismaelitarum, quos nunc Sarracenos vocant : contra quam hujus ipsius Prophetæ in extremis partibus textitur vaticinium (*Infra ad cap. xliix*), et cujus ineminit David, dicens : *Habitavi cum habitantibus Cedar : multum peregrinata est anima mea* (Psal. cxix, 8). Et est sensus : Vel ad Occidentem pergite, vel in solitudinem mittite, et videte si qua gens hoc fecerit quod fecistis. Nulla enim earum sprevit deos suos, nec ligneos et lapideos, aureorum comparatione mutavit : sed antiquum errorem secuta, tenuit quod a majoribus 847 acceperat. Et certe hoc, cum nullus eorum Deus sit : sed simulacra hominum ficta manu. Populus vero meus mutavit mendacio veritatem : et idolum mihi prætulit, quod eis necessitatis tempore prodesse non poterit. Possumus hoc et contra eos dicere, qui majori studio sequuntur vitia quam virtutes ; quos monet Apostolus dicens : *Humanum loquor, propter infirmitatem*

deatur percutere per potentiam, si cum patribus ratione, etc.

^d *Cittium* videlicet, vel *Cittium*, aut *Cetium*, unde Zeno a Diogene Laertio lib. vii, κερυδς vel κερρυδς vocatur, a Latinis Scriptoribus *Citiens*, et *Cittiens*. Noster Hieronymus in Quest. in Gen. *Cetim*, inquit, sunt *Citti*, a quibus usque hodie quoque urbs Cypri *Cittium* nominatur. Recole quæ in eum locum adnotavimus : et lib. ii in Jovin. nojm. 21

carnis vestrae. Sicut exhibuistis membra vestra scientia immunditiae et iniquitati ad iniquitatem: ita nunc exhibete membra vestra servitiae iustitiae in sanctificationem (Rom. vi, 19).

(Vers. 12, 13.) *Obstupescite caeli super hoc: et portas ejus desolamini vehementer, dicit Dominus. Duo enim mala fecit populus meus: me dereliquerunt fontem aquae vitae: foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quae continere non valent aquas. LXX: obstupuit caelum super hoc, et inhorruit extra modum et vehementer, et caetera similiter. Caelum cui dictum est: Attende caelum, et loquar (Deut. xxxii, 1): et, Audi caelum, et auribus percipe terra (Isai. 1, 2), videns Dei praecepta calcata, iuhorrescit, et stuporem dissimulare non potest. Omnis enim creatura congeniscit et condolet super peccatis hominum. Duo autem populus Dei fecit adversa. Primum, ut relinqueret Deum qui est fons vitae, et praeceptum dedit dicens: Ego Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti (Exod. xx, 2). Secundum, quod in eodem loco scriptum est: Non sint tibi dii in conspectu meo; pro quo secutus est daemones, quos dissipatas cisternas vocat, eo quod Dei mandata servare non valeant. Et hoc attendendum, quod fons perpetuus est, et vitales habet aquas. Cisternae autem et lacus, vel de torrentibus, vel ex aquis turbidis, terra complentur et pluvias. Portas autem caelorum illas vocat, de quibus et in vicesimo tertio psalmo scriptum est: Levate, portas, capita vestra, et introibit rex gloriae. Pro quo LXX transtulerunt: Levate portas principes vestras: de quibus plenius suo dicitur loco. Quodque Aquila et Symmachus, caelos; LXX vero et Theodotius caelum, interpretati sunt, nullum moveat. Hebraicum enim סמאם (סמאם) communis est numeri, et tam caeli quam caelum eodem appellatur nomine: ut Thebae, Athenae, et Saloniae.*

(Vers. 14.) *Numquid servus est Israel, aut vernaculus? Puto ex hoc loco in superbiam elatos, Salvatori dixisse Judaeos: Semen Abraham sumus, et nemini servivimus unquam. 348 Quomodo tu dicis: Liberi eritis (Joan. viii, 35)? Nescientes quod omnis qui facit peccatum, servus peccati sit: et serviat uniusquisque ei a quo vincitur. Nati ergo de amico Dei Abraham, vitio suo facti sunt quasi filii Cham, cui dictum est: Maledictus Chanaan, servus erit fratribus suis (Genes. ix, 25).*

(Vers. 15.) *Quare ergo factus est in praedam? super eum rugierunt leones, et dederunt vocem suam: posuerunt terram illius in solitudinem: et civitates illius exustae sunt: et non est qui habitat in eis. Interrogat sermo divinus, ut ipse respondeat. Leones autem vocat principes Babylonis, qui terram ejus posuerunt in solitudinem, et civitates illius incendio deleverunt. Vel certe juxta anagogen, leones intelligamus adversarias potestates, aut haereticorum principes,*

^a Sunt vero Sior et Gion duo vetera Nili nomina, quod ex lib. de Locis, et Josepho Antiquit. lib. 1, c. 1, et xix, 26, liquet. Communis itaque editio, quam Hieron. notat, sensum magis respexit: notum

qui terram Ecclesiae desolantes, omnes illas urbes haeretico incendio vastaverunt, et illo igne de quo scriptum est: Omnes autem alterantes, quasi cibum, ut corda eorum (Ose. vii, 4). Illi enim vero dant vocem suam; et in hoc eodem propheta sub perditis persona clamant: Congregant quae non pepererunt: faciuntque divitias non cum iudicio (Jerem. xvii, 17). Propterea autem urbes illius vastatae sunt et deletae: quia non habent habitatorem Deum, dicente Scriptura: Et non est qui habitat in eis (Ibid., 4).

(Vers. 16, 17.) *Filii quoque Memphis et Taphneos constupraverunt te usque ad verticem. Numquid non istud factum est tibi, quia dereliquisti Dominum Deum tuum eo tempore quo ducebat te per viam? Hoc quod nos diximus, eo tempore quo ducebat te per viam, in LXX non habetur. Duas autem urbes maximas Aegypti, Memphis et Taphnia: nominat, earumque dicit filios constuprasse Israel usque ad verticem; illo sensu quo Isaias posuit: A planta pedis usque ad verticem non est in eo sanitas (Isai. 1, 6). Tanta enim fuit libido Aegyptiorum qui sunt magis carnibus, ut nulli parecerent membro: sed omnia constuprarent. Juxta litteram refertur ad idola Aegyptiorum; juxta intelligentiam spiritualem, ad magistros perversi dogmatis, qui Ecclesiae puritatem sua polluant turpitudine. Haec autem ideo eveniunt ei, quia dereliquit Dominum Deum suum; et illo maxime tempore quo ipsum dactorem sequi debuit.*

(Vers. 18.) *Et nunc quid tibi vis, in via Aegypti, ut bibas aquam Sior? Et quid tibi et rivas Assyriorum, ut bibas aquam fluminis? Pro Sior (Σιρ), nos turbidam interpretati sumus, quod verbum Hebraicum significat: ^a pro 349 quo communis editio habet Geon. Quia ergo supra filios Memphis et Taphniae posuerat, qui constupraverunt Israel usque ad verticem: nunc manifestius ipsam Aegyptum nominat. Nullique dubium quin Nilus aquas turbidas habeat; et quod fluvium Assyriorum Euphratem significet, dicente Scriptura, quod repromissionis terra sit a torrente Aegypti, usque ad fluvium magnum Euphratem. Qui autem Christum reliquerint, fontem vitae, et haereticorum sibi foderint lacus, qui aquas doctrinarum continere non possunt, necesse est ut lenibus subiaceant, qui redigant terram eorum in solitudinem, et universas Ecclesias destruant: et usque ad verticem polluantur, et bibant aquas turbidas, et fluentia Assyrii fluminis et Aquilonis, unde exardescunt mala super terram.*

(Vers. 19.) *Arguet te malitia tua (sive erudiet te praevicatio tua) et aversio tua increpabit te. Scito et vide, quia malum et amarum est, reliquisse te Dominum Deum tuum: et non esse timorem mei apud te, dicit Dominus Deus exercituum. Notandum quod malitia sive praevicatio, postquam saturaverit praevicantem, et instar coturnicium usque ad nauseam vene-*

quippe Nilum eo vocabulo appellatum a uigredine; unde Graecis auctoribus μάλα dicitur: et Ausonius Papyrus Melonis albam paginam vocat.

rit, erudiat agentem poenitentiam: cui imperator ut videat quid reliquerit, et quid secutus sit; et quomodo sperneas bona et dulcia, mala et amara elegerit. Hoc autem totum factum est quia dereliquit Dominum Deum suum, et timor illius non est apud eum. Principium enim sapientiae timor Domini (*Prov. 11*): quem quia non habuit, malo et amaritudini traditur.

(Vers. 20.) *A saeculo confraxisti jugum meum (sive tuum) rupisti vincula mea (sive tua); et dixisti, Non serviam. In omni enim colle sublimi, ei sub omni ligno frondoso in prosterneris meretricis (sive tibi diffundebaris in fornicatione).* Quasi ad meretricem loquitur Israel, quod conjugalia foedera ruperit, et dixerit, *Non serviam*: subauditur domino, vel marito: sed in omni colle sublimi, et sub omni ligno frondoso prostra:ta fuerit idololatriae. Amoena enim semper et ex-celsa loca idolis dedicantur. Potest hoc et ad eum dici qui ab initio Christianus, et ex parte sacris Litteris erud tus, postea desiderio secularis litteraturae, quae significatur in collibus, et auctoritate eloquentiae [*Al.* in amoena eloquentia], quae in frondosis monstratur arboribus, prosternat se demonibus: qui sub occasione eruditionis et sublimis scientiae, polluunt credentium animas et **350** divaricare faciunt pedes suos omni transeunti.]

(Vers. 21.) *Ego autem plantavi te vineam electam, omne semen verum; quomodo conversa es mihi in pravam vineam alienam? LXX: Ego autem plantavi te vineam frugiferam, omnem veram: quomodo conversam es in amaritudinem vitis alienae [*Al.* alienae]? Pro vinea frugifera, sive electa, in Hebraeo sonae (פִּרְו) habetur: quae in Isaiae cantico ponitur (*Isai. 1*). Est autem genus vitis optima: quo surculo et Israel Dominus plantasse se dicit; et miratur quomodo semen verum electaeque vineae conversa sit in amaritudinem: et ideo facta sit vinea aliena; nullusque securus sit, si et plantatio Domini et semen verum et vinea Sorech in tantum suo vitio commutatur, ut per amaritudinem recedat a Domino, et fiat vitis aliena. Et in hoc consideranda clementia Salvatoris, quod qui in Evangelio dixit: *Ego sum vitis vera* (*Joan. xv, 1*); discipulis [*Al.* disciplinis] quoque suis dederit et credenti in se populo, ut vitis electa vel vera sit, si voluerit in eo quod plantata est, permanere.*

(Vers. 22.) *Si laveris te nitro, multiplicaveris tibi herbam Borith, maculata es in iniquitate tua coram me: dicit Dominus Deus.* Pro herba borith (בֹּרִית), quam nos ut in Hebraeo posita est vertimus, LXX transtulerunt $\text{\rho\acute{o}\alpha\nu}$ ut ^a significarent herbam fullonum, quae juxta ritum provinciae Palaestinae, in virentibus et humectis nascitur locis: et ad lavandas sordes eandem vim habet quam et nitrum. Nitrum autem nostrum, et herba fullonis. poenitentia est. Ecclesiasticus

A quoque sermo, qui arguit et increpat et corripit delinquentes, mordacioris nitri habet sibilitudinem. Qui vero levi peccatorum sorde maculatus est, levioribus purgatur monitis. Porro peccata gravia, quae ad mortem trahunt, nec nitro nec herba Borith dilui possunt: sed gravioribus tormentis indigent. Uniuscujusque enim opus quale sit, ignis probabit, et in igne revelabitur (*1 Cor. 11*). Pulchreque addidit: *Maculata es in iniquitate tua in conspectu meo*: quod etiamsi hominibus munda videaris, mihi munda non sis, qui novi conscientias singulorum. Unde et in alio loco dicitur: *Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (*Psal. xlii, 2*).

(Vers. 23.) *Quomodo dicit, Non sum polluta, post Baalim non abii? Vide vias tuas in convalle. Sive valle, quae Hebraice dicitur es, et a LXX interpretatur $\text{\rho\acute{o}\lambda\acute{\alpha}\nu\delta\rho\epsilon\omicron\nu}$, quod sermone nostro dici potest, sepulcrum multitudinis.* **351** Frustra, inquit, non vis confiteri scelera tua, et jactas munditiam, quae idololatriae polluta es sordibus; et impudenter negas te coluisse idolum Baalim (*Infra. 11*). Respice convallem filiorum Eanon, quae Siloe fontibus irrigatur, et ibi cernes delubrum Baal, quae relicto Deo, venerata es. Quodque additur: *scito quid feceris*, clausus oculos aperit denegantis, ut cernat quod erubescit aspicere. Juxta tropologiam, impudentiam frontis eorum qui nolunt sua vitia confiteri, operibus arguimus. Hujusmodi enim homines, non ambulant in arcta et in angusta via, quae ducit ad vitam: sed in lata et spatiosa, per quam ingrediuntur plurimi, quae ducit ad mortem (*Matth. vii*). Unde et significanter $\text{\rho\acute{o}\lambda\acute{\alpha}\nu\delta\rho\epsilon\omicron\nu}$ nominata est, sive juxta historiam, quod ibi interfecta et perdita sit idololatriae malo, populi multitudo.

(Vers. 24.) *Cursor levis explicans vias suas: ouager assuetus solitudini, in desiderio animae suae attraxit ventum amoris sui: nullus avertet eam: omnes qui quaerunt eam, non deficient. In menstruis ejus invehiant eam. LXX: Ad vesperam vox ejus ululavit, vias suas dilatavit super aquas solitudinis, in desiderio animae suae spiritu portabatur: tradita est: quis convertet eam? Omnes qui quaerunt illam, non laborabunt: et in humilitate illius revertent illam.* Multum in hoc loco LXX editio ab Hebraica veritate discordat: tamen utraque habet sensum suum. Quia supra dixit, *non sum polluta*; et quasi ad mulierem quae turpiter ^b se-gesserat loquebatur, describit fornicationem ejus. Quomodo, inquit, caprea levis, quam nos genere communi, *cursor* diximus, significantiusque Aquila, Symmachus, et Theodotio verte: e ^c $\text{\delta\rho\omicron\mu\acute{\alpha}\varsigma\ \kappa\acute{o}\nu\eta\alpha}$, explicat vias suas, et velox fertur ad pabula: et sicuti ouager assuetus in solitudine, trahit in desiderio animae suae ventum vel spiritum amoris sui (uno

^a Quam enim propria voce appellare in promptu non erat, generali *herbam* nuncupaverunt, $\text{\rho\acute{o}\alpha\nu}$. Theodotus in hunc locum, $\text{\rho\acute{o}\alpha\nu\ \tau\acute{\alpha}\ \acute{\alpha}\pi\omicron\ \gamma\eta\varsigma\ \gamma\acute{\rho}\omicron\mu\epsilon\tau\alpha\ \rho\acute{o}\mu\mu\alpha\tau\alpha\ \delta\iota\omicron\mu\acute{\alpha}\chi\epsilon\iota$. *Herbam appellat, quae aeterni vi procedit, e terra proveniunt.* Confer librum de Nominibus ad vocem *Fna*.

^b Voculam se cod. S. Crucis non agnoscit: moxque habet cum duobus aliis, *adscribit*, pro *describit*.

^c Legerant haec: unus vulgari $\text{\delta\rho\omicron\mu\acute{\alpha}\varsigma}$ pro $\text{\delta\rho\omicron\mu\acute{\alpha}\varsigma}$, *dromas*, quod miro consensu, itaque rectius, praefecerunt mss.

enim apud Hebræos nomine *NUA* (*נִוּא*) et *rentus* appellatur et *spritus*, sic et Israel, siue Jerusalem toto impetu ad desiderium libidinis ferebatur, et omni idolorum amore seruebat: nullusque est qui eam suis monitis possit ab hoc impetu auertere: non quo impossibilitas hoc fecerit Prophetarum, sed malitia perversa cupientis. Quicumque, ait, eam quæsierint, non magnopere laborabunt. In menstruis et in immunditia ejus inuenient eam. Pro quo Aquila *νεομαχίας*, hoc est, *kalendas*, Symmachus, *mensem*, Septuaginta **852** et Theodotio, *humilitatem* interpretati sunt. Porro juxta LXX hic sensus est: Meretrix Jerusalem, juxta illam mulierem quæ in Proverbiis describitur, ad vesperam ululabat voce sua, et auptores ad libidinem provocabat, aperiebat vias turpitudinis suæ, et divaricabat pedes omni transeunti (*Prov. v et vi*). Erat autem locus amonitatem habens aquarum fluentium, qui delectabilior sit, quando in circuitu solitudo est, ut nullus videat fornicantem. In *desiderio*, inquit, *animæ suæ νεομαχέωσθε*, sive perverso spiritu ducobatur, sive trahebat amoris refrigerium: vel certe canebat turpitudinis suæ carmina. *Tradita est*, inquit, vitiiis suis et libidini: nullus eam convertere poterit: omnes qui voluerint eam invenire, in turpitudinis humilitate reperient: ut nunquam possit voluptatis amore satiari.

(Vers. 25.) *Prohibe pedem tuum a nuditate, et guttur tuum a siti: et dixisti, Desperavi, nequaquam faciam: adamavi quippe alienos, et post eos ambulabo.* LXX: *Converte pedem tuum a via aspera, et guttur tuum a siti: quæ dixit, Viriliter agam, quoniam dilexi alienos, et post eos ambulavi* [*Al. ambulabo*]. Pascha facturi, calciamenta jubentur habere in pedibus (*Exod. xii*). Et Apostolus (*Ephes. vi*), calciatos prædicat pedes eorum qui Evangelio præparantur: ne dum per sæculi hujus solitudinem gradiuntur, venenatis pateant animantibus, quæ debent Evangelico pede calcari et conteri. Guttur prohibemus a siti, quando Salvatoris præcepta ^a implemus dicentis: *Qui sitit veniat ad me, et bibat* (*Joan. vii, 37*). Quæ desperatione malorum negavit se facturam quod Dominus imperavit, causamque exposuit dicens: *Adamavi alienos, et illos sequar: impudenti confessione putans se crimina devitare.* Porro juxta LXX via peccatorum aspera est, quæ a Domine convertitur in viam planam. Quicumque hæreticos sequitur, horum versuum notetur elogio; quod dixerit, *Desperavi* sive in malo proposito agam viriliter, et in meo confortabor errore. Necesse autem est, ut qui alienam ab Ecclesiastica doctrinam sequitur, alienos diligat; et eorum sequatur vesti-

gia, vel dæmones, vel hæreticorum principes, qui a Deo alieni sunt.

(Vers. 26, 27.) *Quomodo confunditur fur, quando apprehenditur, sic confusi sunt domus Israel: ipsi et reges eorum, principes et sacerdotes, et Prophetæ eorum.* Quamvis sit impudens et procer vultus fortissimi, tamen erubescit, **853** eam in sermo fuerit deprehensus. Et Israel ergo dicens ligno, *Pater meus es tu: et lapidi, Tu me genuisti*; ut eos vocaret parentes, quos ipse fabricates est, confunditur cum in sua idololatria fuerit deprehensus. ^b Et ne putemus hoc de plebe eam dicere: reges ponit et principes, et sacerdotes, et prophetas eorum. Utamur hoc testimonio contra principes nostros, et contra hos qui in Ecclesia putantur duces, cum in peccatis turpibus fuerint deprehensi.

Vertunt ad me tergum, et non faciem. Qui projiciunt sermones Dei retrorsum, ipsi vertunt contra eum tergum et non faciem. Quando enim magister præcipit, obedientis indicium est si demisso contra audiat capite. Sin autem verat tergum, signum est contemnentis; ut in alio loco scriptum est: *Et vertent ad me scapulam recedentem* (*Zach. vii, 11*). In tantum, inquit Deus, mea contempsero præcepta, ut ne audire quidem voluerint, sed tumorem animi, gestu corporis indicarint.

Et in tempore afflictionis suæ dicent: Surge, et libera nos. Qui per beneficia non senserunt, per tormenta sentient Deum.

(Vers. 28.) *Ubi sunt dñi tui, quos fecisti tibi? surgant et liberent te in tempore* [*Al. die*] *afflictionis tuæ.* Impudens postulatio, tempore necessitatis et angustie ab eo querere auxilium, quem in pace contempserint. Legendumque increpantis affectu: *liberent te dñi tui, quos fecisti tibi*: ut cum Deus Creator sit hominum, homo fecerit Deum, probet necessitas quid possint, quos securus ante coluisti.

Secundum numerum civitatum tuarum erant dñi tui Juda. Vel eodem vel singulos atque diversos singulæ civitates colebant deos: ut nec impietate viderentur habere consensum: sed pugnans contra se superstitio, diversum sequeretur errorem. Quodque sequitur, *et juxta numerum viarum Jerusalem immolabant* **854**, a LXX additum est.

(Vers. 29.) *Quid vultis mecum iudicio contendere? omnes dereliquistis me, dicit Dominus.* Prona est ad excusationem sui humana perversitas, ut quidquid merito sustinent, injuste sustinere videantur; et propriam culpam referant ad iudicium Dei. Frustra igitur, ait, obtenditis querimonias, et inquam causam in iudicem, cum impietatis vestræ sit, quod pati-

^a Tres mss. *suscipimus*, pro *implemus*: et paulo post *desperatione meliorum*, pro *malorum*: eam lectionem probat et Victor, laudatque similem Cypriani locum epist. ad Donat.: *Sic vitiiis adherentibus obsecundans eram, et desperatione meliorum, malis meis veluti jam propriis ac vernaculis adfavebam.*

^b Periodus istæ; *Et ne putemus* usque *propheta-*

eorum, in nullo, e quibus utimur mss. aut penes Babanum hic loci habetur, sed paulo inferius Zacharie textui subditur. Sed et proxime subsequens in Cisterciensi ms. variat: *Utamur hoc testimonio, si quando principes nostri, et hi qui in Ecclesia putantur duces, in peccatis turpibus fuerint deprehensi.*

mini. **354** Quodque sequitur: *Et omnes inique eglitis in me,* a Septuaginta additum est.

(Vers. 30.) *Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non receperunt.* Pro quo posere LXX non receperunt. Sensusque est in Hebraico: Ipsi qui percussi sunt, disciplinam recipere noluerunt. In Septuaginta vero: Ideo percussi filios vestros, ut illorum nec vos erudiremini. Et ne forte diceretis: peccantes corripere noluitis, plagis discite illorum vestrorum, quod austeriori vos cupierim curare medicamine.

Devoravit gladius vester Prophetas vestros. Non meos, sed vestros prophetas: nequaquam meus, sed vester gladius devoravit, quem sustinujstis pro peccatis vestris. Porro LXX non habent *vester*: sed simpliciter interpretati sunt *devoravit gladius Prophetas vestros*; ut ostendatur vel hostiliis gladius, vel gladius meus, per quem peccata vestra confodi.

Quasi leo vastator generatio vestra. LXX: Quasi leo vastator, et non timuistis. Gladius, inquit, qui devoravit prophetas vestros; haud dubium qui Baal et Idolorum hariosos significet, instar leonis universa vastavit: et tamen vestra generatio quæ paucorum interfectione debuerat emendari, omnis perseveravit in scelere. Juxta Septuaginta vero hic sensus est: Sic gladius Domini, qui ^b adversariorum gladium demonstravit, devoravit, atque laceravit pseudopphetas vestros, quasi leo, qui avidissimus repertam prædam lacerat, et tamen nec prophetarum vestrorum supplicio potuistis ad meliora converti.

(Vers. 31.) *Videte verbum Domini: Numquid solitudo factus sum Israeli, aut terra serotina? Quare ergo dixit populus meus, Recessimus, non veniemus ultra ad te? LXX: Audite verbum Domini: hæc dicit Dominus: Numquid solitudo factus sum Israeli: aut terra plena sentium: quia dicit populus meus, Non serviemus, nec veniemus ad te? Et Moyses videbat vocem Dei (Exod. xxxiii), et Joannes apostolus verbum Dei vidisse et attrectasse se dicit (1 Joan. 1).* Miratur autem quomodo populus Israel Deum habuerit quasi solitudinem, cum idola quasi celebritatem urbium sit secutus. Terra serotina est, quæ imbres non recipit doctrinarum, nec Evangelii disciplinam; plenaque sentium, quia exulta non fuerat. Populus igitur quondam Dei, in eo est sceleratior, quod recessit a Domino, et non vult ultra reverti **355** ad Dominum suum. Grandis offensa nolle placare quem offenderis.

(Vers. 32.) *Numquid obliviscetur virgo ornamenta sui, et sponsa fasciæ pectoralis suæ? Populus meus oblitus est mei diebus innumeris.* Per hæc discimus Christum esse sponsum virginis Ecclesiæ, quæ non habet maculam, neque rugam. Si autem ipse est sponsus, ipsius verba sunt, de quo loquitur Joannes Baptista: *Qui habet sponsam, sponsus est (Joan. iii, 29).* Ornamentum ergo suum perdit, qui recedit a

Domino, et amittit intelligentiam doctrinarum, quæ significatur in pectore. Unde et Joannes Evangelista recumbit super pectus Domini (Joan. xiii), et sacerdotibus inter cætera separatur pectusculum victimarum (Num. xviii). Quanto autem major est numerus temporum, quibus obliviscimur Domini, tanto major poena peccati, quod nec longitudine sæculorum potuerit edomari.

(Vers. 33, 34.) *Quid niteris ostendere viam tuam bonam ad querendam dilectionem, quæ insuper et malitias tuas docuisti vias tuas: et in altis tuis (sive in manibus) inventus est sanguis animarum pauperum et innocentium. Non in fossis (sive foveis) inveni eos: sed in omnibus istis (sive sub omni quercu).* Frustra, inquit, te cupis verborum arte defendere, et quasi bona ostendere opera tua ut merearis dilectionem: quæ insuper etiam alios docuisti vias tuas, et exemplum fuisti omnibus malorum operum, et in aliis [Al. malis] quippe, sive in manibus tuis, inventus est sanguis innocentium, quos idolis immolasti, sive quorum animas perdidisti sacrificiorum similitudine. *Pauperes*, de Hebraico posuimus, qui in Septuaginta non habentur. Hos autem, inquit, pauperes et innocentes, non inveni in foveis interfectos, quod solet plerumque accidere latronum insidiis: sed in omnibus quæ supra memoravi, sive sub quercu, quæ Hebraice dicitur ELLA (אֵלֶּה): quæ quidem et ista significat; ut sit sensus: In omnibus istis, sive sub quercu, atque terebintio, sub cujus umbra et frondibus quasi in amœnis locis idololatriæ ^d sceleribus fruebaris.

(Vers. 35, 36.) *Et dixisti: Absque peccato et innocens ego sum: et propterea avertatur furor tuus a me. Ecce ego iudicio contendam tecum, eo quod dixeris, Non peccavi: quam vilis es facta nimis (sive e quomodo contempsisti nimis) 356 iterans vias tuas.* His utendum est adversus eos qui nolunt sua peccata cognoscere: sed in tempore afflictionis et angustiae dicunt se injuste sustinere quæ sustinent: magisque provocant iram Dei, dum alterum, majusque peccatum sit, non lugere quod fererint, sed varias excusationes obtendere peccatorum. *Judicio, inquit, contendam tecum pro eo quod dixeris, Non peccavi: quasi majus quippiam sit hoc peccatum, aliud habere in conscientia, aliud in sermone proferre.* Audiat nova ex veteri hæresis, iram Dei esse vel maximam, nolle peccatum confiteri humiliter; sed impudenter jactare justitiam:

(Vers. 37.) *Et ab Ægypto confunderis, sicut confusa es ab Assur: nam et ab ista egredieris, et manus tuæ erunt super caput tuum: quoniam contrivit Dominus confidentiam (sive spem) tuam, et nihil in ea habebis prosperum.* Ut Ægyptiorum impetum declinarent, confugiebant ad Assyrios, quorum cassum fuit præ-

^a Addunt duo mss. Cisterciens. et Vatic., *similiter.*

^b Idem rectius, ut videtur, qui in adversariorum gladio demonstratus est, vel ut alii, demonstratus absque addito est.

^c Denuo addunt iidem duo mss., quæ supra contemparari.

^d Vatic., *Idololatria et sceleribus.*

^e Tres mss., *sive quando contempsisti.*

silium, victos enim eos ab Ægyptiis legimus. Rursum ut iram Assyrii fugerent, Ægyptiorum adiutorio utebantur; quos ab Assyriis superatos, narrat historia. Increpantur ergo, quod omnia spe in Dominum, hominum utantur auxilio, quod omne contritum est et ita subvertum, ut nihil in eo utilitatis valeant reperire. Unde ait: *Et ab ista egredieris*, hoc est, ab Ægypto, sicut egressa es ab Assyriis; *et manus tuæ erunt super caput tuum*, iugebisque te frustra ab Ægyptiis expectasse praesidium. Recordemur historię quando ab Amnon fratre sceleratissimo corrupta Thamar et violata, supra caput sparsum cinere manus posuerit, et ita reversa sit in domum suam (II Reg. xiii).

(Cap. III.—Vers. 1.) *Vulgo dicitur* (pro quo LXX tantum dicitur transtulerunt). *Si demiserit vir uxorem suam, et recedens ab eo duxerit virum alterum: numquid revertetur ad eam ultra? numquid non polluta et contaminata erit mulier illa? (sive terra illa?) et tu fornicata es cum amatoribus multis (sive pastoribus).* Verbum enim *REM* (רעם), quod quatuor litteris scribitur *RES, AIN, JOD, MEM*, et *amatores*, et *pastores* utrumque significat. Et si legamus *REM*, *amatores* significat: si *notm*, *pastores*.

Tamen revertens ad me, dicit Dominus 857 (sive revertentis ad me, dicit Dominus). In Hebræo etiam post fornicationem a suscipit poenitentem, et hortatur ut revertatur ad se. In LXX vero, non provocat ad poenitentiam, sed arguit impudentiam meretricis, quod post adulterium reverti audeat ad maritum. Quodque ait: *et contaminata erit mulier illa*, pro quo in Hebræo legimus *terram*, relinquit exemplum, et manifestius de terra loquitur Israel, quæ adulteræ mulieri comparatur. Utamur hoc testimonio adversus eos qui fidem Domini relinquentes, et hæreticorum erroribus præpediti, post multas fornicationes et deceptiones animarum, simulant se reverti ad pristinam veritatem: non ut deponant venena pectoris, sed ut cæteris insinuant.

(Vers. 2.) *Leva oculos tuos in directum, et vide ubi non prostrata sis. In viis sedebas expectans eos quasi latro in solitudine (sive quasi cornix deserti).* Pro latrone, sive [Al. et] cornice, in Hebræo scriptum est *ARABES ערבי*, quod potest et *Arabes* significare, quæ gens latrocinii dedita, usque hodie incursat terminos Palæstinæ, et descendentes de Jerusalem in Jericho obsidet vias: cuius rei et Dominus in Evangelio recordatur (Luc. x). Eleva igitur

oculos tuos, o Jerusalem, et huc illucque circumspice, et vide ubi non fornicatione prostrata sis. Quomodo enim latrones solent ad vesperam et in desertis locis viatoribus insidias tendere: sic tu juxta fornicariam Proverbiorum, sedebas in viis ad vesperam, ut concubitu tuo animas interficeres fornicantium (Prov. vii): propter quod universa terra polluta est in fornicationibus tuis (Eccles. ix). Significanterque juxta anagogen his qui hæreticos errores deserere se promittunt, præcipitur ut levant oculos in directum. Nisi enim recta videre ceperint, pravitatem pristinam damnare non possunt.

(Vers. 2, 3.) *Et polluisti (sive interfecisti) terram fornicationibus tuis, et in malis tuis [Al. in malitiis]: quamobrem prohibitas sunt stillæ pluviarum, et acrotinus imber non fuit (sive et habuisti pluvias multas in offensionem tuam).* Interfecta est terra, sive polluta, propter interfectionem eorum, qui idololatriæ fornicatione perierunt. Unde ablata est omnium benedictio rerum, ut paterentur siccitatem sermonis Dei. Sive habuit pastores, per quos offenderet Deum; ut qui magistri esse debuerant, ut alios ab errore prohiberent, auctores impietatis existerent.

Frons mulieris meretricis facta est tibi, noluisti erubescere. LXX: Facies meretricis facta est tibi: sine rubore facta es ad omnes. Quia supra (Ad cap. n, 35) dixerat: *Non peccavi*, et magis præcaverat sua scelerata denegando: idcirco nunc arguit quasi mulierem proceram et nimis impudentem: ut non ad unum et alterum proceri vultu fecerat, sed nullum erubescat. Utamur hoc sermone adversum hæreticorum conciliabulum, qui in suis erroribus gloriantur.

(Vers. 4, 5.) *Ergo saltem amodo voca me, Pater meus, dux virginitalis meæ es tu: numquid trasceris in perpetuum, aut perseverabis in finem? Erubescant hæretici qui nolunt ad meliora converti, nec regredi ad Patrem Creatorem suum, et audiant: Saltem amodo voca me, Pater meus dux virginitalis meæ es tu.* Ipse despondit animam vestram amplexibus suis, et docet quomodo orare debeat, et agere poenitentiam. Quanto autem ille clementior, qui salutis post fornicationem ostendit viam: tanto miserior meretrix, quæ non vult post vulnera recipere sanitatem.

Ecce locuta es, et fecisti mala, et potuisti. Pro verbis poenitentis, verbis superbiæ blasphemasti: et implesti cogitationem tuam malam, et ostendisti contra virum fortitudinem tuam, ut possis facere quod sermone tractasti.

(Vers. 6 seqq.) *Et dixit Dominus ad me in diebus Josue*

^a *Mss. nitebantur, pro utebantur* et coherentem paulo post *nitantur*, pro *utantur*.

^b In hodiernis τῶν LXX exemplaribus nihil habetur, quod duobus hisce vocibus *tantum dicitur*, aut *aut dicitur*, respondeat. Præterea illud *tantum* haud bene, opinor, describitur Italico caractere, nec si ex τῶν LXX interpretatione esset, cum ab Hieronymo positum videretur, ut doceret, aut LXX tantum, sensus quam alii interpretes, vertisse dicitur, aut, quod probabilius est, pro duobus verbis *vulgo dicitur*, unum tantum, nempe *dicitur*, eos posuisse.

^c Diximus in notis ad epist. 123, ad Rustic., num. 2, qui sit hujus loci sensus in Hebræo archetypo. Cum enim hodierna ejus textus exemplaria nihil habeant præterea quam *וְיָשׁוּעַ אָמַר אֵלַי*, et *revertens ad me, dicit Dominus*, satis tamen luculenter in laudata epist. tradit sue ipse fidei jussor Hieron.: *scriptum juxta Hebraicam veritatem, quod in Græcis et Latinis codicibus non habetur: tamen convertere, et sociam te, dicit Dominus.* Neque adeo tenere, opinor, in aliquot Hieronymiana: ipsius versionis codicibus ea verba inseruntur.

regis : Numquid vidiati, quæ fecerit aversatrix Israel? **A** it sibi met super omnem montem excelsum, et subter omne lignum frondosum, et fornicata est ibi. Et dixi, quum fecisset hæc omnia : Ad me convertere, et non est reversa. Et vidit prævaricatrix soror ejus Juda, quia pro eo, quod mæchata est aversatrix Israel, dimisisset eam, et dedisset ei libellum repudii, et non timuit prævaricatrix Juda soror ejus, sed abiit et fornicata est etiam ipsa, et ^a facilitate fornicationis suæ contaminavit terram, et mæchata est cum lapide et ligno : et in omnibus his non est reversa ad me prævaricatrix soror ejus Juda in toto corde suo, sed in mendacio, ait Dominus. Aliorum tormenta, aliorum remedia sunt. Cumque punitur homicida, recipit quidem ipse quod fecit; sed alii deterrentur a scelere. Decem igitur tribubus, quæ appellabantur **859** Israel, captis ab Assyriis, Mediamque translatis (IV. Reg. xvii), duæ tribus Juda et Benjamin, quæ debuerant similia forniculare, et tota ad Deum mente converti, vicerunt decem tribuum scelera : et intantum idola sunt secutæ, ut in Templo Dei statuam Baal ponerent, quæ in Ezechiel vocatur idolum, ad zelum et æmulationem Domini collocatam (Ezech. viii). Loquitur autem sub figura duarum sororum, quia de una sunt Abraham, Isaac, et Jacob stirpe generatæ, et priorem aversatricem, sequentem prævaricatricem vocat. Illa enim Deum penitus aversata est, statim a fornicis in Dan et Bethel vitulis aureis. Ista autem, apud quam erat Templum et veri Dei religio, imitatione germanæ, paulatim recessit a Domino (III Reg. xii). Et ideo ^b prævaricatrix dicitur. Secundum anagogen autem de hæreticis propheta est: qui falsi nominis scientiam dum se arbitrantur hæretica subtilitate sectari, ascendunt montem superbie: et carnis hujus voluptatibus deliniti, sub omni ligno frondoso et amæno exponunt fornicationem suam. Qui cum tradantur diabolo in interitum carnis, frequenter eventit, ut domus Juda, id est, confessionis et veræ fidei, nequaquam terreatur exemplo, sed multo majora committat; et facilitate fornicationis suæ contaminet terram Ecclesiæ, mæchetur enim lapide et ligno, ea sequens dogmata, quæ adversaria Deo sunt. Sin autem ecclesiasticus vir corrigere voluerit errantem, et putridas resecare carnes, et ad pœnitentiam retrahere eos qui secuti fuerint falsitatem : ac nihilominus illi sub specie Ecclesiasticæ veritatis antiquum sequantur errorem, dici potest de his : *In omnibus his non est reversa ad me prævaricatrix soror ejus Juda in toto corde suo, sed in mendacio.* Fit autem hæc propheta Josiæ temporibus, regis justî, sub quo Jeremias exorsus est prophettare.

(Vers. 11.) *Et dixit Dominus ad me : Justificavit*

^a Duo mss., et difficultate fornicationis.

^b Unus Cisterc., ideo prævaricatrix dicitur.

^c Duæ voces soror ejus, desunt in omnibus Florentiæ exemplaribus Victorio teste.

^d Vatic. cum Cisterc., comparatione pejoris, pro Jæ.

^e Verbum Hebraicum Carath. Hodie legunt in fu-

animam suam aversatrix Israel comparatione prævaricatrix Juda. Justior, inquit, est Israel comparatione Judæ : quia illa statim in principio periit, hæc illius cruciatibus potuit emendari. Attendant nova ex veteri hæresis, quod Israel comparatione ^d Judæ justificata dicatur. Nec mirum hoc de unius gentis sororibus, cum Sodoma quoque collatione Jerusalem, justitia nomen accipiat, dicente Domino per Ezechiel : *Justificata est Sodoma ex te* (Ezech. xvi, 55) : et publicanus Pharisæi comparatione sit justus (Luc. xviii).

(Vers. 12. seqq.) **860** *Vade, et clama* (sive lege) *sermones istos contra Aquilonem, et diceas : Revertere, aversatrix Israel, dicit Dominus, et non avertam* (sive firmabo) *faciem meam a vobis* (sive super vos), *quia sanctus* (sive misericors) *ego sum, dicit Dominus, et non irascar in perpetuum. Verumtamen scito iniquitatem tuam, quia in Dominum Deum tuum prævaricata es* (sive impie egisti), *et dispersisti* (sive effudisti) *vias tuas alienis sub omni ligno frondoso, et vocem meam non audisti, ait Dominus.* ^e Verbum Hebraicum CARATH (כָּרַח), et voca, ^f et clama, et lege significat. Unde Aquila et Symmachus, clamita : LXX et Theodotio lege, interpretati sunt. Ad Aquilonem autem et contra Babylonem atque Assyrios sermo dirigitur, ad decem et duas tribus : et earum reversio prædicatur. *Et non avertam faciem meam, inquit, a vobis; sive non firmabo faciem meam contra vos, ut nequaquam vos austeritate judicii, sed vultu misericordiæ suscipiam. Sanctus enim et misericors sum, et ut non recorder ultra iniquitatis vestræ, nec meminerim quod a Domino recessistis, et pro illo vos idola delectarint, et fornicatæ sitis sub omni ligno umbroso atque frondoso. Quod quidem ad hæreticos et in Ecclesia negligentes dici potest, qui quotidie per ecclesiasticos viros ad pœnitentiam provocantur : et quibus proprie aptari potest, *Et vocem meam non audistis.* Omnis autem hæreticus habitat in Aquilone, et calorem fidei perdidit, nec audire potest illud Apostoli : *Spiritus ferventes* (Rom. xii, 14). Et quia se voluptatibus tradidit, recessit a Domino, et dispersit vias suas alienis dogmatibus, et voluptatem secutus est. Nulla enim hæresis nisi propter gulam ventremque construitur, ut seducat mulierculus oneratas peccatis, semper discentes et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes (II Tim. iii), de quibus vere dicitur : *Qui devorant populum meum velut escam panis* (Psal. xlii, 8) : et quos Christus notat, *devorantes domos viduarum* (Matth. xii). Cumque, inquit, misertus tui fuero, ne justum esse te putes : sed memento iniquitatis tuæ semper, et scito quia in Dominum fornicatus sis : et superbia [Vict. Superba] colla demitte, ut qui offendisti*

turo propter Vau conversivum כָּרַח vecharatha, et clamabis. Idem verbum vide supra cap. 2. MARTIAN.

^f Idem mss., et voca, sive clama, et lege intelligitur.

^e Antea erat, non ut recorder : quod mss. castigant.

Domium per arrogantiam, placeas per humilitatem. **A** Illi autem quod supra diximus: *Et non firmabo faciem meam super vos, illud propheticum convenit: Averte faciem tuam a peccatis meis, et omnes iniquitates meas dele (Psal. 1, 11).*

(Vers. 14 seqq.) *Convertimini a ad me, filii revertentes (sive vagi et recedentes) dicit Dominus: quia 861 ego vir vester (sive dominator vestri), et assummam vos, unam de civitate, et duos de cognatione, et introducam vos in Sion, et dabo vobis pastores juxta cor meum, et pascant vos scientia et doctrina. Cumque multiplicati fueritis et creveritis in terra, in diebus illis, ait Dominus, non dicent ultra, arca pacti (vel Testamenti) Domini: neque ascendet super cor, nec recordabuntur illius, nec visitabitur, nec flet ultra.* Judaei impletam hoc putant post reversionem ex Babilone sub Cyro rege Persarum, et Zorobabel filio Salathiel (Isa. 1), etiam si non omnes reversi sunt, hoc significari: *assumat unam de civitate et duos de cognatione.* Sed melius in adventu Christi, quando reliquae salvae factae sunt, dicente et exponente Apostolo: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus et rimiles Gomorrhae fuissimus (Rom. ix, 29),* tunc introducti sunt in Sion, de qua scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei (Psal. LXXXVI, 2).* Et dati sunt pastores juxta cor ejus, Apostoli et Apostolici viri, et parunt credentium multitudinem, non Judaicis in caeremoniis, sed in scientia Christi atque doctrina, et in toto orbe praedicatione Evangelii seminata, nequaquam in arca Domini, quae custos fuit legis Mosaicae, habebunt fiduciam; sed ipsi erunt templum Dei: nec juxta errantes Nazarcos, abolitis sacrificiis inservient, sed spiritualem cultum sectabuntur. Alii vero hoc in fine temporum intelligunt, quando subintrante plenitudine gentium omnis Israel salvus fiet (Rom. xi).

(Vers. 17.) *In tempore illo vocabunt Jerusalem solum Domini, et congregabuntur ad eam omnes gentes in nomine Domini in Jerusalem, et non ambulabunt post pravitatem cordis sui pessimi.* Nequaquam Dominus sedebit super arcam Testamenti et Cherubim, cui prius ab illo populo dicebatur: *Qui sedes super Cherubim, manifestare (Psal. LXXIX, 2):* sed omnes perfecta mente credentes, erunt thronus Dei. Vel certe melius totum de Ecclesia intelligendum: quando congregantur omnes gentes in nomine Domini in Jerusalem, in qua est visio pacis: et nequaquam ambulant post pravitatem cordis sui pessimi, ut faciant quae desiderant, nec suos sequuntur errores; sed dicunt cum Propheta: *Adhaesit anima mea post te: me suscepit dextera tua (Psal. LXII, 9).*

(Vers. 18.) *In diebus illis ibit domus Juda ad do-*

num Israel et venient simul de terra Aquilonis ad terram quam dedi patribus vestris. Hoc 862 proprie in Christi completur adventu, quando de duodecim simul tribubus Evangelio crediderunt, relinquentes terram Aquilonis durissimi frigoris: et a diaboli imperio recedentes, tunc receperunt terram repositionis, quam pollicitus fuerat patribus eorum, Abraham, Isaac, et Jacob. Edidi nuper c libellum parvum de terra repositionis.

(Vers. 19.) *Ego autem dixi: Quomodo ponam te in filios, et tribuam tibi terram desiderabilem, hereditatem praeclearam, exercituum gentium? Et dixi, patrem vocabis me, et post me ingredi non cessabis.* Pro hereditate praecleara, exercituum gentium, quam Septuaginta transtulerunt, hereditatem c nominatam Dei omnipotentis gentium, Theodotio significantes transtulit, hereditatem inclytam fortitudinis robustissimi gentium, Christum significans, qui ductor et Dominus est universarum gentium, suo nomini passionique credentium. Ipse dixit ad Israel: *Patrem vocabis me.* Et: *Qui credit in me, credit in Patrem (Joan. ii, 19).* Ipse pollicitus est: *Ponam te in filios:* in numero scilicet filiorum meorum, qui mihi de gentium populo crediderunt; et quibus dedi terram desiderabilem. Quotquot enim receperunt eum, dedit eis potestatem ut filii Dei fiant (Joan. i).

(Vers. 20.) *Sed quomodo si contemnat mulier amatorem suum: sic contempsit me domus Israel, dicit Dominus.* Christi vox est juxta populum Judaeorum, cui dixerat: *Ponam te in filios: et dabo tibi terram desiderabilem: et patrem vocabis me, et post me ingredi non cessabis.* Quomodo, inquit, mulier contemnit, non virum, sed amatorem, si semel commixta fuerit, cernens eum suae libidini servientem, et in se mutatam esse legem naturae, per quam viro quondam subjecta fuerat, dicente Domino: *Et ad te conversio ejus: sic domus Israel, id est, populus Judaeorum contempsit Dominum Salvatorem in perniciem suam.*

(Vers. 21, 22.) *Vox in viis (sive in labiis) audita est, ploratus et ululatus filiorum Israel, quoniam iniquam fecerunt viam suam, obtiti sunt Domini Dei sui.* *Convertimini, filii revertentes, et sanabo aversiones (sive contritiones) vestras:* pro quo Symmachus transtulit, *conversiones.* Libenter Deus suscipit penitentes, et occurrit filio inopia et squalore confecto, statimque induit pristinis vestibus, et reddit gloriam revertenti: ita dumtaxat ut revertatur in ploratu et ululatu. Suo enim vitio fecit iniquam 863 viam suam, et oblitus est Domini Dei et Patris sui, ad quos prophetali sermone loquitur: *Convertimini, filii revertentes.* Quos idcirco filios voco, quia intellectis peccatis vestris, in ploratu atque ululatu revertimini

scripta circ. annum 414.

^a Atque hic cum Vict. rescribimus in filios ex Vulg. edit. et Graeca, ipsoque Hier. Commentario: antea erat in filiis. Mox quoque exercituum pro exercitum ipso Hebraico adscientem et ms. correximus.

^c Videatur legisse Hieronymus apud LXX, *homerus*, quae vox in hodiernis exemplaribus desideratur.

^a Expungit Victor. voces *ad me*, quae nec in Vulg. edit. sunt, hic aut infra, neque in Hebraico aut LXX.

^b Antea erat *ad eum*, pro *ad eam* quod reponimus cum Victorio, sacro texto, ipsaque Latinitatis proprietate suffragantibus.

^c Krist. in nostra recensione 129, ad Dardanum,

ad parentem. Cumque vos, ait, reversi fueritis ad Dominum, sanabit omnes contritiones vestras, sive aversiones, quibus a Domino recesseratis, vel certe conversiones. Quamvis enim propria voluntate ad Dominum revertamur: tamen nisi ille nos traxerit, et cupiditatem nostram suo roboraverit presidio, salvi esse non poterimus. Intelligamus hoc et de Judæorum populo ad Dominum revertente: et de hæreticis qui Dominum dereliquerunt.

(Vers. 23.) *Ecce nos venimus ad te: tu enim es Dominus Deus noster. Vere mendaces erant colles, et multitudo (sive fortitudo) montium: vere in Domino Deo nostro salus Israel.* Dicat hoc posnitens, et omnem superbiam derelinquens, et multitudinem sive altitudinem montium et collium, per quam superbiebat contra Deum: et humillitate prostratus loquatur: *Vere in Domino Deo nostro salus Israel.*

(Vers. 24.) *Confusio comedit laborem patrum nostrorum ab adolescentia nostra: greges eorum et armenta eorum, filios et filias eorum.* ^a Omnes hæreticorum labores, de quibus scriptum est, *Defecerunt scrutantes scrutatio (Psal. LXXXIII, 7)*, ab adolescentia eorum quos deceperant, filios et filias eorum, qui in hæresi profecerant, vel ^b tantum luxuria tenebantur, oppressit nostra confusio. Unde inferunt:

(Vers. 25.) *Dormiemus in confusione nostra, et operiet nos ignominia nostra: quoniam Deo nostro peccavimus nos, et patres nostri ab adolescentia nostra usque in hanc diem: et non audivimus vocem Domini Dei nostri.* Hoc loquatur Israel, qui suum Dominum non audivit: hoc omnis hæreticus qui agit pœnitentiam; et tamen pars salutis est, sua confiteri et nosse peccata. *Dic, inquit, tu prius iniquitates tuas: ut justificeris (Isai. XLIII, 26).* Vere enim Israel dimisit Christum Dominum Deum suum, et in eum peccavit, non solum eo tempore quando visus est in carne, sed et ante adventum illius. Unde dicunt, *nos et patres nostri ab adolescentia nostra usque ad hanc diem, et non audivimus vocem Dei nostri, qui nostris patribus loquebatur: Si crederetis Moysi, crederetis et mihi: de me enim ille scripsit (Joan. v, 46).*

(Cap. IV. — Vers. 1.) *Si reverteris, Israel, ait Dominus, ad me convertere.* Pro quo LXX transtulerunt: **364** *Si conversus fuerit Israël, ait Dominus, ad me convertetur.* Et est sensus, si ad me fuerit reversus, revertetur de captivitate. Sive aliter: cum obtulerit quod habet: *Qui enim habet, dabitur ei: qui autem non habet, etiam id quod videtur habere auferetur ab eo (Matth. xxv, 29).* Porro juxta Hebræum hic sensus est: Si reverteris ad me, Israel, et semel salutem desiderans, peccasse te dicis, et vocem Domini Dei tui non audisse, plene convertere, et crede quem negasti, et tunc erit plena conversio.

^a Duo mss., *Omnes hæretici, eorum labores.*

^b Penes Rabanum, *velut armenta oppressi confusione.* Et cod. Vatic. 91, *vel tenti luxuria tenebantur,*

Si abstuleris offendicula tua a facie mea, non commoveberis. Quando [At. quomodo ergo] movemur et dicimus: *Mei autem pene moti sunt pedes (Ps. LXXII, 2)*, non imbecillitate naturæ hoc patimur, sed quia ponimus offendicula, et idola nostra contra Dominum.

(Vers. 2.) *Et jurabis, Vivit Dominus in veritate et in judicio et in justitia: et benedicent eum gentes, ipsumque laudabunt.* Et quomodo Evangelium jurare nos prohibet? Sed hic (Matth. v), *jurabis*, pro confessione dicitur, et ad condemnationem idolorum, per quæ jurabat Israel. Denique auferantur offendicula, et jurat per Dominum. Quodque dicitur: *Vivit Dominus*, in Testamento veteri jusjurandum est, ad condemnationem mortuorum, per quos jurat omnis idololatra. Simulque animadvertendum quod jusjurandum hos habeat comites, veritatem, judicium atque justitiam: si ista defuerint, nequaquam erit juramentum, sed perjurium. Cumque, ait, hoc fecerit Israel, et per Apostolos magister fuerit gentium, tunc benedicent sive benedicentur in eo omnes gentes, et ipsum laudabunt quod salus processerit ex Israel.

(Vers. 3 seqq.) *Hæc enim dicit Dominus viro Juda et Jerusalem: Novate vobis novale, et nolite serere super spinas: circumcidimini Domino, et auferite præputia cordium vestrorum, viri Juda et habitatores Jerusalem: ne forte egrediatur ut ignis indignatio mea, et succendantur, et non sit qui exstinguat, propter malitiam cogitationum (sive adinventionum) vestrarum.* Pro eo quod nos diximus, *circumcidimini Domino, et auferite præputia cordium vestrorum*, Symmachus posuit, *purificamini Domino, et auferite malitias cordium vestrorum: circumcisionem, emundationem, et præputia, vitium intelligens.* Hoc autem præcipitur viris Juda et Jerusalem, qui veram sectantur fidem, et habitant in Ecclesia, ut non seminent super spinas quas Evangelicus sermo significat, quæ suffocent sementem **365** Dei, sed prius novale faciant et omnes suffodiant vepres, sentesque auferant: ut munda semina munda arva suscipiant. Hoc est quod in alio loco dicitur: *Ne miseritis margaritas vestras ante porcos, et ne detis sanctum canibus (Matth. vii, 6).* Quomodo enim potest Dei audire sermonem et concipere semina et fructum facere, cujus animus ærumnis mundi plenus est? Quodque sequitur: *Circumcidimini Domino, et auferite præputia cordium vestrorum*, nulli alii præcipitur, nisi viro Juda et habitatoribus Jerusalem, ut deserant occidentem litteram, et sequantur spiritum vivificantem. Si enim hoc, inquit, non feceritis, egrediatur ut ignis indignatio mea, et succendatur, et non erit qui exstinguat. Ideo autem ^o monet et ante prædicat, ne facere compellatur: quod et in Ninivitis probamus, quibus prædicta sententia est, ut imminentem furorem pœnitentia declinarent. Omnia autem hæc mala

confusione operiti sunt.

^o Apud Raban., *ideo autem minando prædicat, cui fore consentit alter Vatican.*

venient propter malitiam cogitationum, ^a sive adinventionumstrarum [Al. nostrarum]. Ubi sunt qui in cogitationibus dicunt non esse peccatum, cum omnia vitia juxta Evangelicam veritatem de corde procedant (Matth. xv) ?

(Vers. 5, 6.) *Annuntiate in Juda, et Jerusalem auditum facite, loquimini: canite tuba in terra, clamate fortiter, et dicite: Congregamini, et ingrediamur civitates munitas.* Hoc audiat Juda, hoc Jerusalem, in qua confessio fidei est, et in qua pax Christi habitat, et cui per Isaiam dictum est: *In montem eccelsum ascende tu qui evangelizas Sion. Eleva vocem tuam qui evangelizas Jerusalem (Isai. xl, 9):* clamet fortiter, et ita præcipiat: *Ingre diamur civitates munitas.* Hæreticorum bella consurgant: Christi munita nos teneant. Levato crucis signum in specula, sublimitate [Al. sublimitatis] Ecclesiæ. Confortantibus qui timetis, nolite stare, sed ad Christi auxilium currite. Malum, inquit, ego adduco ab Aquilone et contritionem magnam, verum Nabuchodonosor, qui id circo in mundo isto a me esse permittitur, ut vestra fortitudo et victoria comprobetur.

(Vers. 7.) *Ascendit leo de cubili suo, et prædo gentium se levavit: egressus est de fovea sua, ut ponat terram tuam in solitudinem [Vulg. desolationem]. Civitates tuæ vastabuntur remanentes absque habitatore.* Iste est, ut diximus, verus Nabuchodonosor, de quo et beatus Petrus Apostolus loquitur: *Adversarius noster diabolus quasi leo rugiens circuit querens quem devoret (I Petr. v, 8).* Ascendit autem vel de abyssiis **886** in quas religandus est, et ne mittatur exorat: et prædo sive vastator gentium se elevavit, de quo dictum est: *Omnium inimicorum suorum dominabitur (Ps. lx, 5), et qui gloriatur in conspectu Domini: Circuivi omnem terram, et contempsi eam (Job. ii, 2).* Quis est enim quem diaboli venena non tangant, nisi ille solus qui potest dicere: *Ecce venit princeps mundi istius, et invenit in me nihil (Joan. xiv, 30)*? Isti crebro ponit omnem terram Ecclesiæ in solitudinem, ut egressi de Ecclesia pugnent contra Ecclesiam. De quibus loquitur Joannes Evangelista: *Ex nobis exierunt; sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum (I Joan. ii, 19).* Civitates vastantur terræ Judææ, et hæreticorum florent conciliabula. Si quis ergo fautor ^b et auctor est perversorum dogmatum, hoc dici potest: *Ascendit leo de cubili suo, et prædo gentium se levavit,* et reliqua.

(Vers. 8.) *Super hoc accingite vos ciliis: plangite et ululat, quia non est avera ira furoris Domini a nobis, sive ut Septuaginta transtulerunt, a vobis.* Aliter leonem et sævissimam bestiam vitare non possumus, nisi agamus poenitentiam, et ad Dominum convertamur, non solum mente, sed et opere. Quamdiu enim ille vastat Ecclesiam et terram Juda, et Jerusalem quoque populatur, Dei ira perspicua est.

(Vers. 9.) *Et erit in die illa, dicit Dominus: peribit*

A cor regis, et cor principum, et obtupescant Sacerdotes, et Prophetæ consternabuntur. Vastante prædone Ecclesiam Domini, et ira contra nos Domini permanente, omne auxilium inutile erit. Peribit cor regis, cujus cor debet esse in manu Dei, et cor principum, qui putabantur esse sapientes. Stultam enim fecit Deus sapientiam mundi, quia per illam non cognoverunt Deum (I Cor. i). Ipsi quoque sacerdotes, qui legem Domini docere debuerant, et subjectos sibi populos a leonis furore defendere, quodam stupore infatuati, verentur in amentiam: sic enim LXX transtulerunt, pro *stupore, excessum mentis* exprimentes. Et Prophetæ consternabuntur, sive, ut Aquila transtulit verbum Hebraicum יַתְמָאוּ (יְתִמּוּ), *amentes erunt.* Quis enim non insaniat, non perdat cor: B quando principes, et reges, et Sacerdotes, et Prophetas quondam suos sub leone conspexerit ?

(Vers. 10.) *Et dixi: Heu, heu, heu: Domine Deus (pro quo LXX transtulerunt: O Domine Deus), ergone decepsisti populum istum, et Jerusalem, dicens: Pax erit vobis? Et ecce **867** perrenit gladius usque ad animam.* Quia supra dixerat: In illo tempore vocabantur Jerusalem solium Dei, et congregabuntur ad eam omnes gentes in monte Domini in Jerusalem: et nunc dicit: *Peribit cor regis, et cor principum, et obtupescant sacerdotes et prophetæ consternabuntur,* turbatur Prophetæ, et in se Deum putat esse mentitum: nec intelligit, illud multa post tempora repromissum, hoc autem vicino futurum tempore, juxta quod et Apostolus loquitur: *Numquid repulit Deus populum suum? Absit (Rom. xi, 1).* Pervenit autem usque ad animam gladius, quando nihil vitale in anima reservatur. Simulque et hoc ostendit, quod nisi gladius præcesserit, qui defecet et purget animæ vitia, pax et promissio non sequitur.

(Vers. 11, 12.) *In tempore illo dicetur populo hinc et Jerusalem: Ventus urens (sive torrens) in viis quæ sunt in deserto. Vix filii populi mei: non ad ventilandum, et non ad purgandum. Spiritus plenus ex his venit mihi.* Quando pervenerit gladius usque ad animam, et fuerit area consummata: tunc ventus urens veniet de deserto, qui non eam purget et ventilet, ut paleis huc illucque disperais, frumentum in horrea recon datur: sed spiritus plenus, nequaquam populo, sed mihi veniet, ut meum triticum dissipetur. Ventus et spiritus eodem apud Hebræos appellantur nomine רֵיחַ (רֵיחַ): et pro incorum qualitate, vel *ventum*, vel *spiritum* debemus accipere. Alii hunc locum sic edisserunt, ut postquam purgata fuerit area, reliquæ salvæ fiant. Unde et scriptum sit: Spiritus plenitudinis veniet mihi, dicente Evangelista: *Omnes ex plenitudine ejus accepimus (Joan. i, 16), et Spiritus sancti gratiam sortiemur.* Ventum autem urantem, juxta historiam, accipe Nabuchodonosor, qui universa consumat. Juxta tropologiam, adversariam potestatem, quæ veniens de deserto et de solitudine, ubi nullum

^a Voces, sive adinventum, nec Rabanus agnoscit, nec Vatic. ms.

^b Cuni Vatic. mss. Raban., fautor esse Auctorem perversorum.

hospitium Dei est, Ecclesiam ejus conetur evertere. **A** Jerusalem, cunctos recipere disciplinam. Celebris, inquit, in Jerusalem sermone narratur, adversarios venire de terra longinqua, et fremitum contra eam surgere ululantis exercitus, qui tam diligenter obsideant civitatem et claudant urbem munitionibus, ut non tam adversarios putes esse, quam agrorum vinearumque custodes. Hoc autem totum factum est, non hostium viribus, sed culpa Jerusalem: quia Deum ad iracundiam **369** provocavit. Si enim in porcos non habent potestatem adversariæ fortitudines, quanto magis in homines, et homines quodam civitatis Dei?

Quos ego... sed motos præstat componere fluctus.

Dicturus itaque prospera, retinet se, et tristibus jungit tristitia. Hæc enim sunt judicia, quæ cum populo quondam suo loquitur Deus, ut sciant se juste sustinere quæ sustinent.

(Vers. 13.) *Ecce quasi nubes ascendet, et quasi tempestas currus ejus: velociores aquilis equi illius. Væ nobis, quoniam vastati sumus.* Ventura cernit præsentia: et Babylonium describit exercitum: cujus currum rotarumque strepitus tempestati sævissimæ **368** comparatur, et equorum velocitas aquilis jungitur. Quod cum Propheta dixisset, et quasi venientes hostes digito demonstrasset, populus ingemiscit, et nequaquam futura, sed facta jam sentit dicens: *Væ nobis, quoniam vastati sumus.* Hoc idem refertur ad Ecclesiam, quod quotidie veri Nabuchodonosor nos impugnet exercitus, et currus Pharaonis, omnisque ejus equitatus aquilarum impetum superet. Quod si intelligat vir Ecclesiasticus, credens illi sententiæ: *Cum conversus ingemueris, tunc salvus eris, dicat: Væ nobis, quoniam vastati sumus* (Ezech. xxxiii, 11).

(Vers. 14.) *Lava a malitia cor tuum, Jerusalem, ut salva fias: usquequo morabuntur in te cogitationes noxiæ?* Dicenti populo: *Væ nobis, quoniam vastati sumus,* respondet Propheta, Immo per Prophetam Deus: *Lava a malitia cor tuum, Jerusalem,* illa aqua **C** de qua et Isaias loquitur: *Lavamini, mundi estote* (Isai. i, 16), aqua baptismi salutaris, aqua poenitentiae. Ad metropolim autem loquitur Judæorum, ut per urbem intelligantur populi: *Usquequo iniquis cogitationibus subjaces, quæ procedunt de corde tuo? Cor autem in Scripturis sanctis pro sensu et anima debemus accipere.*

(Vers. 15.) *Vox enim annuntiantis a Dan, et notum facientis idolum (vel dolorem) de monte Ephraim.* Juxta situm terræ Judææ, divinus sermo nunc loquitur. Dan enim tribus juxta montem Libanum et urbem quæ nunc dicitur, Pancas, Aquilonem respicit: unde venturus est Nabuchodonosor. Idolom autem Bel, vel dolorem vel iniquitatem de monte Ephraim venire describit. Post tribum quippe Dan, succedit terra **D** Ephraim, per quam venit Jerusalem. Dan interpretatur *judicium*: Ephraim, *ubertas*. Veniet igitur judicium Domini in terram delinquentem Domino, cum omni ubertate supplicii.

(Vers. 16, 17.) *Dicite gentibus: Ecce auditum est in Jerusalem, custodes venire de terra longinqua et dederunt super civitates Juda vocem suam: quasi custodes agrorum facti sunt super eam in circuitu, quia me ad iracundiam provocavit, ait Dominus.* Vult omnes in circuitu nationes Dei nosse sententiam: et flagellata

Jerusalem, cunctos recipere disciplinam. Celebris, inquit, in Jerusalem sermone narratur, adversarios venire de terra longinqua, et fremitum contra eam surgere ululantis exercitus, qui tam diligenter obsideant civitatem et claudant urbem munitionibus, ut non tam adversarios putes esse, quam agrorum vinearumque custodes. Hoc autem totum factum est, non hostium viribus, sed culpa Jerusalem: quia Deum ad iracundiam **369** provocavit. Si enim in porcos non habent potestatem adversariæ fortitudines, quanto magis in homines, et homines quodam civitatis Dei?

(Vers. 18.) *Via tuæ, et cogitationes tuæ fecerunt hæc tibi: ista malitia tua, quia amara* [Vulg. addit quia], *tetigit cor tuum.* Facit apostropham ad urbem Jerusalem, quod viæ illius et cogitationes, quibus et opere, et sermone peccavit, fecerunt ei venire omnia, quæ evenerunt: malitiamque illius, quæ per se amara sit, tetigisse cor illius, et animæ interna penetrasse. Quidquid ergo nobis accidit, nostro accidit vitio, qui dulcem Dominum in amaritudinem vertimus, et cogimus scire nolentem.

(Vers. 19, 20.) *Ventrem meum, ventrem meum doleo: sensus cordis mei turbati sunt in me: non tacebo, quoniam vocem buccinæ audivit anima mea, clamorem prælii. Contritio super contritionem vocata est: et vastata est omnis terra. Repente vastata sunt tabernacula mea, subito pelles meæ.* Ubi nos juxta Symmachum posuimus, *turbati sunt*, et in Hebræo scriptum est, *נומה* (נומה); Septuaginta ^a *et* Theodotio posuerunt *καυμάσει*: quod verbum usque in præsentiarum quid significet, ignoro. Aquila autem posuit *ὄχλησι* quod et ipsum *tumultum* sonat. Hoc de verbo dictum sit, super quo scio apud plerosque magnum esse certamen. Vox autem Prophetæ, et per Prophetam Dei loquentis inducitur: quod doleat super contritione populi sui, et iustar hominis viscera ejus interna lacerentur. Quomodo et Salvator super Lazari morte doluit (Joan. xi) et plangit Jerusalem, ne celaret dolorem silentio (Luc. xix): omnisque clangor buccinæ et fremitus præliorum, illius turbat affectum, dum mala cumulantur malis, et universa duarum tribuum terra vastatur. Dum non putabam, inquit, tabernacula quondam et pelles meæ, Babylonio exercitu furenti, populata sunt: et in prædam hostium mea quondam cessere hospitia. Loquitur autem hoc idem Deus, quando seditionis [Al. seditiones] turbas atque discordias cernit in Ecclesia et in conventiculis suis clamare perdicem [Al. per diem], et Dei requiem in bella converti. Unde sequitur:

(Vers. 21.) *Usquequo videbo fugientes* [Vulg. fugientem], *audiam vocem buccinæ?* Vel fugientes regem Babylonium, vel fugientes me, et a meo servitio recedentes.

(Vers. 22.) *Quia stultus populus meus me non significet, facile explicatu est, si idem putes sonare, ac καυμάσει apud Nobilium, quod est, agitur.*

^a In nostris miss. Septuaginta καυμάσει, absque interjectis verbis, et Theodotio posuerunt. Quod vero se ait Hier. ignorare, quid verbum illud Græcum,

gnovit: filii insipientes sunt et vecordes. Sapientes sunt ut faciant mala: bene autem facere nescierunt. Causa contritionis, vastitatis, **870** fugæque et buccinæ, quia stultus factus est populus, non natura, sed studio voluntatis. Ipsaque stultitia hinc probatur: quia non cognoverunt Deum, et pro filiis sapientibus, stulti filii facti sunt et vecordes. Quis enim major potest esse stultitia, quam, cognoscente bove possessorem suum; et asino præsepe Domini sui, Israel Dominum non cognoscere, et præsentem contemnuere quem semper videre cupiebat? Quodque inferitur: Sapientes sunt ut faciant mala: bene autem facere nescierunt, hic sapientia pro malitia accipienda est, juxta quod et filii sæculi hujus sapientiores sunt filiis locis: et villicus iniquitatis quædam sapienter fecisse narratur (*Luc. xvi*): et serpens in paradiso prudentior cunctis bestis legitur (*Gen. iii*). Illa est ergo vera sapientia quæ Dei timori jungitur. Alioquin ubi insidiæ sunt et tergiversatio, non sapientia, sed versutia et calliditas appellanda est. Pro eo, quod nos diximus, quia stultus populus meus me non cognovit, Septuaginta transtulerunt: quia principes populi mei me non cognoverunt: ut magistrorum sit magis culpa quam populi Dei scientiam non habentis.

(Vers. 25 seqq.) *Aspexi terram, et ecce vacua erat et nihili: et celos, et non erat lux in eis. Vidi montes, et ecce movebantur: et omnes colles conturbati sunt. Intuitus sum, et non erat homo, et omne volatile caeli recessit. Aspexi, et ecce Carmelus desertus, et omnes urbes ejus destructæ sunt a facie Domini, et a facie iræ furoris ejus.* Propheta cernit in spiritu quæ ventura sunt, ut audiens populus terreatur, et, acta poenitentia, nequaquam sustineat quæ formidat. Vacua terræst, habitatore deleto. Cæli non habent lumen, terroris magnitudine, populo non vidente. Ipsi montes et colles intuta habent latibula, et per ἀπεβολή moveri videntur atque turbari. Intuitus est, et huc illucque circumspexit, et ne avis quidem potuit inveniri. Iræ enim Dei et muta sentiunt elementa, et irrationalia pertimescunt animantia. Hoc verum esse, nunc totus orbis demonstrat, ut cæsa hominum multitudine, volatilia quoque, quæ solent habitatores sequi, abierint et perierint. Ipse quoque Carmelus qui mari imminet magno, oleis consitus et arbutis, vineisque condensus ad tantam venit solitudinem, ut eremi habeat vastitatem. Omnes quoque urbes desertæ fiunt, et universorum malorum hæc causa est, quod vitio populi delinquentis ira Domini concitata sit. Quidquid **871** juxta historiam de Jerusalem diximus et Judææ, referamus ad Ecclesiam Dei, cum offenderit Deum, et vel vitis fuerit vel persecutione vastata, et jubi quondam erat virtutum chorus atque lætitia, ibi peccatorum et moerorum multitudo versetur.

^a Duo mss. A voce equitatus.

^b Addiderunt LXX, καὶ οἱ τὰ ἄνω ἐπέβησαν, et in memoribus se abscorderunt. Cætera Hebraico textui respondent. Mirum vero, alteram hanc ejus versi-

A (Vers. 27, 28.) *Hæc enim dicit Dominus: Descria omnis terra, sed tamen consummationem non faciam: lugabit terra et marebunt caeli desuper, eo quod locutus sim [Al. sum]. Cogitavi, et non poenituit mihi; nec aversum sum ab eo. Mixta iræ misericordia Dei, omnis terra deseritur, sed non fit consummatio ut sint qui intelligant clementiam ejus. Cælum quoque triste videbitur desuper, et ipsa terra lugabit, eo quod Domini sententia ad finem usque pervenerit, nec poenituerit eum super his quæ cogitaverit et locutus sit. Poenitentia autem Dei dicitur, quando auferitur prædicta sententia, et ira saviens ad finem usque non pervenit. Minatus est per Jonam: et impendentem gladium lacrymarum et gemituum multitudo superavit (*Joan. iii*).*

B (Vers. 29.) *A voce ^a equitis, et mittentis sagittam (sive intendentis arcum) fugit omnis civitas (sive regio). Ingressi sunt ardua, et accenderunt rupes. Quodque sequitur: Et ingressi sunt saltus, sive spoliæ, a Septuaginta ^b additum est. Describit autem sermo divinus Babyloñi furentis exercitum, quod a tremore ejus cunctus populus dereliquerit civitatem, et ardua quæque conscenderit; et tamen iram Domini non potuerit declinare. Quidquid autem, ut supra diximus, in historia intelligitur contra Jerusalem, refertur ad Ecclesiam, cum offenderit Deum, et tradita fuerit adversariis, vel persecutionis tempore, vel certe vitis atque peccatis.*

(Vers. 30.) *Tu autem vastata quid facies? Pro vastata, quod Hebraice dicitur SĀDUD (שָׁדוּד), quod solus interpretatus est Aquila, alii transtulerunt, miseram atque miserabilem, culpa sui, quæ clementem offenderit Deum. Denique sequitur:*

Cum vestieris te coccino, et [Al. eum] ornata fueris monili aureo, et pinxeris stibio oculos tuos, frustra componeris: contempserunt te amatores tui: animam tuam quærent. Sub figura mulieris adulteræ loquitur: cum semel offenderis Deum, et quasi viram tuam reliqueris Creatorem, frustra ornamenta perquiris. Contempserunt te demones amatores tui, et nequaquam stupri immunditiam, sed animæ tuæ quærent interitum. **872** Hoc idem intelligendum spiritualiter contra eos, qui conjugales affectus et veræ fidei pudicitiam perdididerunt. Si te, inquit, vestieris coccino, id est, sanguinis Christi assumpseris fidem: si monili ornaveris aureo, id est, meditationem habueris sensus et intelligentiæ spiritualis: et pinxeris oculos tuos stibio, id est, habueris studium mysteriorum et Dei secreta noscendi, frustra componeris. Hæc enim etiam tuis amatoribus præpararas; et idcirco lectus angustus utrumque capere non potes, nec recipit ornamenta Deus, quibus amatoribus tuis ante placuisti.

(Vers. 31.) *Vocem enim quasi parturientis audiri:*

culi partem, *Universæ urbes derelictæ, et non habitæ in eis homo,* penes Rabanum, duosque mss. endices tanquam id, quod de suo addidissent LXX adduci.

angustias (sive gemitus) ut puerperæ. *Vas filia Sion* ^a *intermorientis expandentisque manus suas* : *Vas mihi, quia defecit anima mea propter interfectos.* Ad similitudinem mulieris puerperæ, id est, quæ primo parit fetus, describit urbem Jerusalem ejulantem atque clamantem. Quomodo enim mulier pariens, et necdum dolorem parturitionis experta, ^b *ponere moritur, et angustias sustinens, vix potest respirare, sparsisque manibus collabitur, sic et filia Sion, cum suos viderit liberos interfectos, in hæc verba prorumpit, et dicit [Al. prorumpit et dicit] : Vas mihi, quia defecit anima mea propter interfectos.* Duo autem exempla in uno capitulo comparata sunt, parturientis filios et lugentis : ut quidquid mulier patitur in seipsa, vel mortibus aliorum, Jerusalem patiat in populo.

(Cap. V. — Vers. 1, 2.) *Circuite vias Jerusalem, et aspice, et considera, et quaerite in plateis ejus, an invenietis virum, qui faciat judicium, et quaeris fidem : et propitius ero ei. Quod si etiam, vivit Dominus, dixerint ; et hoc falso jurabunt.* Grandis amor justitiæ, ut nequaquam juxta interrogationem Abraham, et responsionem Dei pro decem viris justis Deus liberaverit [Al. liberet] civitatem (Genes. xviii); sed si unum invenerit jamjamque peritura Jerusalem, qui faciat judicium, et quaerat fidem (sive, ut Symmachus transtulit, veritatem), tamen Deus misereatur Jerusalem. Et quia poterat fieri, ut aliqui invenirentur in populo, qui simularent cultum Dei, et jurarent per Deum, hoc prævenit, quod nequaquam Deus vanis sermonibus, sed veritate fidei delectetur, et dicit : Non eos diligo, qui jurant per me, et jurant in mendacio, sed quorum corda labiaque consentiunt.

(Vers. 3.) *Domine, oculi tui respiciunt fidem : percussisti eos, 873 et non doluerunt ; attrivisti illos, et renuerunt accipere disciplinam. Induraverunt facies suas super petram, et noluerunt recitari.* Post verba Domini, quibus imperaverat dicens : *Circuite vias Jerusalem, et cætera, Propheta loquitur ad Dominum : Domine, oculi tui respiciunt fidem, quæ Hebraice dicitur אֱמוּנָה (אֱמוּנָה) : non opera Judæorum, in quibus juxta Legis cæremonias exultabant ; sed fidem Christianorum, per quam gratia salvi facti sumus. Hoc autem capitulo discimus, idcirco inferri supplicia, ut vitia corrigantur. Denique ait, percussisti eos, et non doluerunt ; attrivisti eos, et renuerunt accipere disciplinam. Per omnia enim tormenta atque flagella emendatur Jerusalem, et super hæc universa ne verrecundiam quidem suorum habuere vitiorum ; sed instar petrae indurantes ^c frontis impudentiam, noluerunt ad meliora converti.*

(Vers. 4. 5.) *Ego autem dixi : Forsitan pauperes sunt et stulti (sive ^d non potuerunt) ignorantes viam*

*Domini, judicium Dei sui. Ibo igitur ad optimates, et loquar eis : ipsi enim cognoverunt viam Domini, judicium Dei sui. Pauperes hic et optimates, non inopia dicit et divitiis, sed populum principibus comparat. Et est sensus : Cernens infidelis populi pertinaciam, et quod indurata facie, noluerit recipere disciplinam, hoc mecum ratione tractabam : Forsitan vulgus ignobile Dei non potest nosse doctrinam, et idcirco excusabile est, quia propter imperitiã Dei non valet scire mandata. Pergam igitur ad sacerdotes, et eos qui præsent sunt populo, et loquar eis : ipsi enim voluntatem Domini cognoverunt, et sciunt judicium Dei sui. Hoc autem dicit sermone dubitantis, juxta illud Evangelicum : *Mittam filium meum, forsitan ipsum reverebuntur (Matth. xxi, 37), ut ex ambiguitate sententiæ, et suspensione verborum, liberum hominis monstraretur arbitrium.**

(Vers. 6.) *Et ecce magis hi simul confregerunt jugum : ruperunt vincula, idcirco percussit eos leo de silva, lupus ad vesperam vastavit eos, pardus vigilans super civitates eorum ; omnis qui egressus fuerit ex eis capietur. Quia multiplicatae sunt prævaricationes eorum, confortatae sunt aversiones eorum. Quos magistros putabam, inventi sunt pejores esse discipulis, et quanto in divitiis major auctoritas, tanto major insolentia peccatorum. Confregerunt enim jugum Legis, dicente Apostolo : *Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere jugum super cervicem 874 discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus ? sed per gratiam Domini Jesu credimus salvari, quemadmodum et illi (Act. xv, 10, 11) : ruperuntque vincula præceptorum Dei, et non Phariseorum, de quibus in secundo psalmo dicitur : *Dirumpamus vincula eorum, et projiciamus a nobis jugum ipsorum (Psal. II, 3). Quia igitur ista fecerunt, percussit eos leo de silva, regnum videlicet Babylonium ; lupus ad vesperam vastavit eos, Medos, Persasque significans : pro quo in Visione Danielis, ura ponitur, cujus in ore tres erant ordines (Daniel. vii) : pardus vigilans super civitates eorum, Alexandri impetum præfigurans, et velocem de Occidente usque ad Indiam ^e percurSIONEM. Pardum autem vocat ob varietatem, et quia plurimis sibi subditis gentibus contra Medos dimicavit et Persas. Et quatuor, inquit, erant capita in bestia, et potestas data est ei. Et quia non de futuro vaticinatur, sed de præterito, ^f velut jamjamque venturis textit historiam, idcirco de Romano tacet imperio, de quo forsitan dicitur : *Omnis qui egressus fuerit ex eis, capietur.* Causasque reddit cur ista perpessi sint : *Quia multiplicatae sunt prævaricationes eorum, et perseveraverunt in transgressionibus. Unde dicitur : *Et confortatae sunt aversiones eorum.* Illud quod posuimus in principio, verbum Hebraicum****

^a Restituimus intermorientis uno verbo, expandentisque, quod et Martian. ad libri oram annotarat ex Vulgat. pro quibus antea erat intermorientes exscandentesque.

^b Mas., experta intermoritur.

^c Victor., frontes impudentia.

^d Verba non potuerunt, nostri mss. ignorant.

^e Legimus cum Victor. percurSIONEM, ex serie orationis et mss. Brixiensibus. Antea erat percussio-nem.

^f In Cisterc. ms. ac penes Raban., vel jamjamque venturam dixit, etc.

σοκεδ (סוקד) sonare vigiliam, in presenti loco ostenditur : ubi enim nos diximus, *pardus vigilans*, in Hebraico scriptum est **מזמזא א סוקד** (סוקד מזמזא). Juxta tropologiam, qui magni putantur in Ecclesia, quia confringunt jugum, et rumpunt vincula, idcirco tradantur in ignominiam passionum, ut faciant quæ non conveniunt.

(Vers. 7 seqq.) *Super quo propitius tibi esse poterō? Filii tui dereliquerunt me, et jurant in his qui non sunt dii : saturavi eos, et mæchati sunt, et in domo meretricis luxuriabantur : equi amatores^b in feminas, et emissarii facti sunt mihi. Unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat. Numquid super his non visitabo, dicit Dominus : et in gente tali non ulciscetur anima mea?* Κατάλογος peccatorum Jerusalem : dum dicit se ignorare Deus qua possit ejus occasione misereri : *Filii*, inquit, *tui dereliquerunt me*. Nequaquam filii mei, sed tui : qui jurant in his, qui non sunt dii, *Saturavi eos, et mæchati sunt*. Audiant hoc, qui acceptis a Domino divitiis incubantes, luxuria serviunt. *Equi amatores in feminas* 875 *facti sunt*. Pro *emissariis* in Hebraico scriptum est **מסעמין** (מסעמין), quod omnes voce consona **מסעמין**, id est, *trahentes*, transtulerunt : ut ostendatur magnitudo genitalium, juxta illud Ezechielis : *quasi asinorum carnes, eorum carnes* (Ezech. xxiii, 20). Hoc est quod in alio loco scriptum est : *Assimilati sunt jumentis insipientibus, et similes facti sunt illis* (Psal. xlviii, 13). Simulque tantam ostendit insaniam libidinis, ut non solum appetitum voluptatis, sed **χρηματισμὸν**, id est, *hinnitum* vocet, et servet equorum furentium ad libidinem metaphoram. Cum hæc, inquit, feceris, numquid non visitatione condigna es? Et nota quod hic visitatio pro pena ponatur atque supplicis, juxta illud quod scriptum est : *Visitabo in virga iniquitates eorum. Et in gente tali non ulciscetur anima mea* (Psal. lxxxviii, 53)? Postquam peccatis obligata est, nequaquam vocatur populus Dei, sed gens a qua recessit anima Dei, secundum illud quod scriptum est : *Neomenias vestras, et sabbata, et dies festos odit anima mea* (Isa, i, 13). Quod autem in veteri Testamento dicitur pro affectu, in Novo scriptum est pro veritate : *Salvatore dicente : Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi illam* (Joan. x, 18).

(Vers. 10, 11.) *Ascendite muros ejus (sive propugnacula) et dissipate : consummationem autem nolite facere. Auferte propagines ejus (sive sustentacula) quia non sunt Domini. Prævaricatione enim prævaricata est in me domus Israel, et domus Juda, dicit Dominus. Imperat gentibus, de quibus supra dixerat : Percussit eos leo de silva, lupus vastavit eos, et pardus in circuitibus eorum, ut ascendant muros Jerusalem, sive propugnacula, et dissipent eam : consummationem autem non faciant, ut salventur reliquæ, et sit qui annuntiet in gentibus gloriam Dei, severitatemque mi-*

scet clementiam. Quodque intulit : Auferte propagines ejus, sive sustentacula, omnia tolli auxilia jubet, quæ suo vitio perdidit, eo quod prævaricata sit in Deum [Al. Dominum] domus Israel, et domus Juda, decem tribus et duas significans. Audiat hoc Ecclesia, quod cito muri et propugnacula dissipentur eorum, qui non habent spem in Domino, et prævaricantur in eum, sed tamen non fiat consummatio propter clementiam judicis, et non propter merita delinquentium.

(Vers. 12, 13.) *Negaverunt Dominum, et dixerunt : non est ipse (sive non sunt hæc) nec superveniet [Vulg. veniet] 876 super nos malum : gladium et famem non videbimus. Prophete fuerunt in ventum^d locuti : et responsum (sive sermo) non fuit in eis. Hæc ergo evenient illis. Quia negaverunt Dominum, sive mentiti sunt Domino, et dixerunt : non est ipse, cujus iudicio fiunt omnia, sed fortuita hæc omnia acciderunt : neque evenient, quæ nobis Prophetarum voces minantur, nec videbimus gladium, nec famem sustinebimus obsidionis, et quidquid locuti sunt Prophete, in ventum locuti sunt, et irrita omnia transierunt, nec habuerunt responsum, hoc est, oraculum, sive sermo Dei non fuit in eis, ideo sustinebunt quæ sequens sermo describit. Audiat hoc Ecclesia negligens, et providentiam Dei refusans, quod et gladium et famem sustineat, nisi ventura crediderit quæ dicuntur.*

(Vers. 14.) *Hæc dicit Dominus Deus exercituum, quia locuti estis verbum istud : cæca ego do verba mea in ore tuo in ignem, et populum istum in ligna, et devorabit eos. Dixistis : Prophete fuerunt locuti in ventum, nec ventura sunt : quæ minantur : propterea, o Propheta, do verba mea in ore tuo, quæ ignis habeant potestatem, et populum istum in ligna convertam, ut sermone tuo, et prophetia inereduli concrementur. Sic Deus ignis consumens dicitur, ut consumat in nobis, si super fundamentum Christi edificaverimus, ligna, fenem, stipulam (Deut. iv).*

(Vers. 15 seqq.) *Ecco ego adducam super vos gentem de longinquo, domus Israel, dicit Dominus : gentem robustam, gentem antiquam, gentem cujus ignebris linguam, nec intelliges quid loquatur. Pharetra ejus quasi sepulcrum patens, universi fortes. Et comedet segetes tuas et panem tuum : devorabit filios tuos, et filias tuas : comedet gregem tuum, et armenta tua : comedet vineam tuam, et ficum tuam, et conteret urbes munitas tuas, in quibus tu fiduciam habes gladio. Verumtamen in diebus illis, ait Dominus, non faciam vos in consummationem. Nequaquam multo post tempore, nec ut falso creditis, Prophete vobis loquantur in ventum, sed jam nunc adducam super vos gentem Babyloniorem, quæ veniet de longinquo : gentem robustam, pro quo in Hebræo scriptum est **עמלק** (עמלק), gentem antiquam, cujus quondam dominatus est Nemrod gigas (Genes. x). Cujus ignorabis im-*

^a Aut *Saced*, aut *Sachad* præferunt mss. Vide quæ hac de voce superius annotavimus in cap. i.

^b Idem ille annotat voces *in feminas* in Hebraico

non haberi, ac similiter vocem *michi penes* LXX.

^c Unus Cisterc., et non *prævaricantur* eum.

^d In Vulgata Hieron. vers. *locuti desideratur*.

quam, ^a sive ut in Hebræo scriptum est: *nec intelliges quid loquatur*: est enim malorum **377** solatium, si illos habes hostes, quos possis rogare, et qui tuas intelligant preces. Quodque sequitur: *Pharetra ejus quasi sepulcrum patens*, et in Septuaginta editione non dicitur, Babyloniam significat armaturam. Nec dubium quin regnum Assyriorum, Babyloniorum, Medorum, atque Persarum, agitando peritissimum sit. Simulque describit vastitatem terræ Judææ, interfectionemque multorum, abactionem pecorum, subversionem urbium atque murorum, quod gladio hostili cuncta capiuntur, et tamen in tantis malis non eos perdat usque ad interfectionem; sed reliquias salvas faciat, vel eorum, qui in Babylonem ducti sunt, dimissisque ad agriculturam terræ [Al. culturam agrorum] Judææ, vel eorum, qui post persecutionis ardorem vel fuga, vel confessione fidem Domini servaverunt.

(Vers. 19.) *Quod si dixeritis: quare fecit Dominus Deus noster nobis hæc omnia? Dices ad eos: Sicut de-*

^a Mavuli Victor. alio sensu *sicut* pro *sive*, quippe cum utrumque in Hebræo scriptum sit et utrumque Vulgata Hier. editio retinuerit: *cujus ignorabis linguam, et nec intelliges quid loquatur*. Vult autem illeo dici *sicut* in Hebræo scriptum est, quia LXX

Reliquistis me, et servivistis deo alieno **378** (vel *diis alienis*) *in terra vestra: sic servivistis alienis in terra non vestra*. Grandis stultitia necire cur passi sint, cum tanta peccaverint: brevisque ad ambigentes responsio: sicut servivistis deo alieno, id est, Baal, vel diis alienis cunctarum gentium in terra Judææ, sic servivistis diis alienis in terra non vestra: haud dubium quin Babylonis, atque Chaldææ. Si enim vos peregrina religio delæctat, quid necesse est longinquum errorem suscipere? Habitate cum talibus, immo servite his quorum deos colitis. Potest hoc et super hæreticis accipi, de quibus scriptum est: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum* (1 Joan. II, 19), quod projiciat de Ecclesiâ hæreticos Dominus, qui **B** multo tempore sub nomine ejus mendaciorum suorum simulacra venerati sunt, ut foris colant, quod intus prius venerabantur, ut paleæ separentur a tritico.

aliter verterunt: hoc est, *cujus non audias vocem linguæ ejus*.

^b Negandi particulam Cisterc. et Vatic. mss. Interserunt.

LIBER SECUNDUS.

377-378 Secundum, frater Eusebi, in Jeremiam **C** librum celeri sermone dictamus, avertentes parumper aures, ne audiamus judicium sanguinis, et intersectorum animas depleamus, qui opinione virtutum quotidie corrumpunt in superbiam, et Deo se similes arbitrantur, ut æqualitatem, quam impia Arianorum hæresis in Filio negat, cunctis hominibus tribuant, et ponant in eorum os suum, et nihil futuræ Sanctorum beatitudini amplius derelinquant. Quorum suori respondimus (Epist. 133, ad Ctesiphontem) ut potuissemus: ^a et si Dominus vitam dederit, plenius responsuri sumus. Nunc cœpta carpenda est via, et dictandi Commentarioli: nec nimia longitudine extendentes opus, nec immoderata brevitate auferentes intelligentiam, quorum alterum onerat sensus legentium, alteram ^b præpedit studiosorum desiderium.

(Vers. 20, 21.) *Annuntiavit hoc domui Jacob, et auditum facies in Juda dicentes: Audi, popule stulte, qui non habes cor: qui habentes oculos non videtis; et aures, et non auditis*. Multis modis peccantes retrahit ad salutem, et stultum vocat populum, qui sapientiæ reliquit auctorem, comparatque eos simulacris, de quibus scriptum est: *Oculos habent et non vident: aures habent et non audiunt. Similes illis sunt qui* **379**

faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis (Psal. cxiii, 5, 6). Proprio autem ad Judam loquitur, et ad domum Jacob: Israel enim multo jam tempore in Assyriis ^a exultabat: simulque dat intelligentiam, quod etiam absque præcepto, naturali sensu debeamus intelligere quæ recta sunt.

(Vers. 22 seqq.) *Ne ergo non timebitis, ait Dominus: et a facie mea non dolebitis?* (sive *timebitis*) *qui posui arenam terminum mari: præceptum sempiternum, quod non præteribit. Et commovebuntur, et non poterunt* (sive *turbabuntur*, et *non poterit*), *et intumescunt* (sive *sonabunt*) *fluctus ejus, et non transibunt illud. Populo huic factum est cor incredulum et exasperans: recesserunt, et abierunt, et non dixerunt in corde suo: Metuamus Dominum Deum nostrum, qui dat nobis pluviam temporaneam et serotinam in tempore suo; plenitudinem annuæ messis custodientem nobis*. Narrat beneficia ut ingratos arguat. *Me*, inquit, *non timebitis*, qui tanta vobis præstiti? Non dilectionem desidero perfectorum, sed timorem incipientium, *qui posui arenam terminum mari*; qui tam potens elementum et immensas gurgitum moles meo præcepto litoribus refronavi, juxta illud quod scriptum est: *Præceptum posuit, et non præteribit* (Psal. cxlviii, 6). Audiunt me et sentiunt, quæ sensum non habent audiendi: et populus quondam meus suo vitio stultus effectus,

^a Isthæc, et si Dominus vitam dederit, plenius responsuri sumus, in laudatis mss. desiderantur. Inavit vero S. Doctor Dialogorum adversus Pelagium libros.

^b Vatic., alterum præcidit.

^c Duo mss. in Assyriis epulabatur.

non solum contemnit; sed et dulcem exasperat Deum. Recesserunt, ait, a me, et mihi terga vertunt, et concito abierunt gradu; nec tacita eos retraxit conciliantia, ut dicerent in cordibus suis: *Motuanus eum, qui dat nobis pluviam temporaneam et serotinam.* Per quam omnia ostendit bonam [A]. bona plenitudinem annuere mensis, pro quo Aquila^a prima editio, et Symmachus, *hebdomadas* interpretati sunt. In Hebræo enim scriptum est *שבתות (שבתות)*, quod pro ambiguitate verbi, et *septimanas* significat, et plenitudinem^b.

(Vers. 23.) *Iniquitates vestras declinaverunt hæc, et peccata vestra prohibuerunt bonum a vobis.* Ergo si quando et mare transcendit terminos suos, et pluvia retrahitur, nequaquam **BBB** abbreviata est manus Domini, ut ista non faciat: sed peccata nostra hæc ad nos venientia declinaverunt, ut ad alios pergerent qui non peccaverunt. Et prohibuerunt, inquit, iam veniens ad nos bonum, iuxta illud quod secundum litteram scriptum est: *Mandabo nubibus, ne pluam super eam imbrem (Isa. v. 6).* Posumus autem imbrem temporaneum et serotinum, Legem accipere et Evangelium, et diversas vocationes a prima hora usque ad undecimam, in quibus operarii vineæ unum æternæ vitæ præmium pullicetur (*Math. xii*).

(Vers. 26.) *Quia inventi sunt in populo meo impii insidiantes quasi aucupes: laqueos ponentes, et pedicas ad capiendos viros: sicut decipula plena avibus, sic domus eorum plena dolo.* Cur^c declinaret ab eis imber temporaneus et serotinus, et bona omnia non venirent, causæ subjiciuntur: quia inventi sunt in populo ejus impii. Non dixit, iniquos et peccatores (ut nova vult hæresis), sed impios. Impietas aperte negat Deum: iniquitas atque peccatum si confiteatur errorem, facile ad misericordiam flectit Deum. Quodque nos diximus: *Insidiantes quasi aucupes*, et in LXX non habetur, Aquila et Symmachus transtulerunt^d *יַסִּיר (יַסִּיר)*, quasi rete aucupis, quod etiam qui bonus inter eos videtur et rectus, instar aucupis tendat insidias, dum invicem se venantur ad mortem, et aliorum damnis atque dependiis, suas complent domos, ut impleatur^e philosophorum illa sententia: Omnis dives aut iniquus, aut hæres iniqui. Atque utinam ab his tantum fiant, qui videntur foris esse,

et quos Dominus judicat; et non in nostris conviticulis impleantur, quos possidet radix omnium malorum avaritia (*Coloss. iii*), ita ut venientium ad nos non ora contempleremur, sed manus.

(Vers. 27 28-29.) *Ideo magnificati sunt et ditati: increpanti sunt et impinguati, et præterierunt sermones meos pessime: causam^f non judicaverunt: causam (sive judicium) pupilli non diraxerunt [A]. diraxerunt: iudicium pauperum (sive viduar) non judicaverunt. Numquid super his non visitabo, **BBB** dicit Dominus: aut super gentem hujusmodi non ulciatur anima mea?* Si voluero annotare per singula quæ in LXX editione prætermittuntur, longum foret. Qui tendunt, ait, insidias, et aliorum nuditate lætantur, ideo magnificati sunt et ditati, quia superiora fecerunt. *Increpanti sunt et impinguati*, juxta illud quod scriptum est: *Increpatus et impinguatus es, et recalcitras dilectus (Deut. xxxii, 15).* Et præterierunt sermones meos, quia divitiarum conscientia illud dixerunt de Evangelio: *Anima, habes multa bona posita in annis multos: requiesce, comede, bibe, epulare (Luc. xii, 19).* Præterierunt autem in malum sui, cunctosque homines^g despicientes non posuerunt Dei iudicium ante oculos suos. Pupillum et pauperes contempserunt: pro quo LXX dixerunt, *viduas*, quod in Hebræo non habetur; *סוֹנוֹת (אֲבִירֹת)* quippe proprio pauperes, non viduas sonat. Quod autem sequitur, *Numquid super his non visitabo, dicit Dominus: aut super gentem hujusmodi non ulciatur anima mea?* jam supra dissertum est.

(Vers. 30, 31.) *Stupor et mirabilia facta sunt in terra. Prophetae prophetabant mendacium (sive iniqua) et sacerdotes applaudebant manibus suis: et populus meus dilexit talia: quid ergo facietis in novissimo [Vulg. fiet in novissimo ejus] (sive post hæc)?* Supra dixerat: Ibo ad optimates, et loquar eis? forsitan ipsi cognoverunt viam Domini, et ecce hi magis pariter confregerunt jugum, ruperunt vincula: non describit qui sint optimates, propheta videlicet et sacerdotes: quorum alii futura prædicant, alii ex lege facienda decernunt. Et ecce, inquit, illis mendacium prophetantibus, sacerdotes manibus applauserunt. Et ut ostendatur nec populus esse sine culpa, qui a talibus abducatur, scriptum est: *Et populus*

^a Constat Aquilam bis in Græce interpretanda Scriptura operam suam posuisse, quod noster cum primi Hier. testatur in Ezechiel cap. ii, ubi *secundam Aquilæ editionem* laudat, quam Hebræi *זאת אֲפִיקָה* nominabant. Falso itaque mss. et vocula interjecta legunt, *Aquila et prima editio*.

^b In utroque m-s. Vatic. et Cisterc. hujusmodi glossema hic atexitur: *Notandum quæ de hæreticis dicat, qui nostris tantum insidiari conantur, et dicunt, Iniquitates nostræ declinaverunt hæc, et peccata nostra prohibuerunt bonum a nobis.*

^c Veteres libri cum Italiano, *Ut declinaret*, et mox non invenirent.

^d Cunctos plerique omnes tum nostri, tum quos Benedictini convulerunt, præponunt hic *verbum*, quod cum veteres quoque editiones retineant, in eo præterea peccant, quod *Jasir* ex Massoretico textu pro *Jasir* legunt. Drusius $\dot{\sigma}$ *verbum* expuncto, quod

D perperam intrusum manifesto erat, pro *Jasir* Hebræo. Latinum ejus vocis vocabulum substituit, *rectus*. At ipsum interpretatum *Jasir* positum ab Aquila Symmachoque, Hieronymus docet: puta *יָסִיר, אֶל דָּרוֹת הַיְבוּסִים*, *Jasir, quasi rete aucupis*; tametsi vox illa, quæ a $\dot{\sigma}$ derivatur, commode *rectum* appellative sonare potuisset. Impresam lectionem, quæ prior ad idem est, ut ex ipsa Hieronymiana expositione liquet, ex Sancygiranno ms. Martianus asseruit.

^e *Philosophorum illa sententia.* In Epistola ad Hebræos, quæst. 4, *Unde et illa vulgata sententia mihi videtur esse verissima: Dives aut iniquus, aut iniqui hæres. MARTIAN.*

^f Addunt tres mss. *viduar*, sacro tamen textu refragante.

^g *idem mss, decipientes, pro despicientes.*

meus dilexit talia : quondam meus ; sed [Al. et] A postquam dilexit ^a talia, meus esse desivit. Quid igitur facient, cum novissimum iudicii tempus advenit, sive captivitatis necessitas ? Unde stupor et mirabilia sunt, quod nec in principibus, nec in populo inventus sit qui recta sentiret.

(Cap. VI. — Vers. 1.) *Confortamini, filii Benjamin, in medio Ierosalem; et in Thecua clangite buccina; et super Bethacherem levate signum (sive vexillum), quia malum visum est (sive apparuit) ab Aquilone et contritio magna.* Ierosalem in tribu Benjamin sitam nullus ignorat. Thecuam quoque viculum esse in monte sitam, et duodecim millibus **882** ab Hierosolymis separatum, quotidie oculis cernimus. Inter hos alius vicus est, qui lingua Syra ^b et Hebraica BETHACHARMA nominatur, et ipse in monte positus (בית־כרמא). Quod ergo dicit, hoc est : quia ab Aquilone jamjamque venturus est Nabuchodonosor, et imminet vicina captivitas, o habitatores Ierosalem, arma corripite, et in Thecua buccina congregate; et in Bethacherem levate vexillum, ait, ut contra hostes valeatis resistere. Benjamin interpretatur *filius dexteræ* : Thecua, tuba : Bethacherem, villa vineæ. Hæc omnia referamus ad Ecclesiam : ut si deliquerit, et persecutionis impetus fuerit, se præparet ad resistendum.

(Vers. 2, 3.) *Speciosæ et delicatæ assimilavi filiam Sion : et ad eam venient pastores, et greges eorum : fixerunt (sive figent) in ea tentoria in circuitu : pascet unusquisque eos qui sub manu sua sunt. Sanctificate (sive parate) super eam bellum : consurgite et ascendamus in meridie.* Describitur pulchritudo Ierosalem, quæ est ipsa Sion : ut ^c aliud totam urbem, aliud arcem urbis insinuet esse. Sion enim ^d *specula* interpretatur, et speciosæ mulieri comparatur : et quomodo ad illam amatores, sic ad istam pastores convenire dicuntur. Satisque eleganter in Hebræo verbum quod quatuor litteris scribitur, RES, AIN, JOD, MEM, si legatur REIM (רעים), amatores, si ROIM (רוים), pastores significat, ut vel juxta metaphoram, pulchræ mulieris amatores, vel juxta eversionem urbis, pastores intelligantur : quorum alii scortum polluere festinant, alii obsidere et subvertere civitatem. In pastoribus et gregibus eorum, principes sentiamus, et exercitus Chaldæorum. Figent autem tentoria sua in obsidione urbis in circuitu : et pascet ^d *unusquisque eos qui sub manu sua sunt* ; suas videlicet turmas et numeros [Al. innumeros]. Qui principes, sive pastores, dicent gregibus suis : *Sanctificate su-*

per Ierosalem bellum : Domini enim imperium est. *Consurgite, et ascendamus in meridiem* : non per noctem et insidias ; sed plena luce pugnemus : nullus enim nobis potest resistere.

(Vers. 4, 5.) *Væ nobis, quia declinavit dies, quia longiores factæ sunt (sive defecerunt) umbræ vesperis. Surgite et ascendamus in nocte, et dissipemus domos ejus (sive fundamenta illius).* Illi dicunt : *Surgite, et ascendamus in meridie, et clara luce pugnemus.* Isti respondent : *Væ nobis, quia longiores factæ sunt umbræ vesperæ.* Secundum illud Virgilianum (Eclog. 1) :

Et jam summa procul villarum culmina fumant :
Majoresque cadunt altis de montibus umbræ.

883 Et est sensus : Si per diem hæc patimur, quid patiemur in nocte ? Rursumque qui supra dixerant : *Sanctificate super eam bellum, atque consurgite*, nunc ipsi se provocant ad bellandum, dicentes : *Surgite, et ascendamus in nocte* : ut sciant adversarii, non temporis victoriam esse, sed virium : et dissipemus domos, quæ frustra murorum firmitate vallantur.

(Vers. 6.) *Quia hæc dicit Dominus exercituum : Cædite lignum (sive ligna ejus) et effundite [Vulg. fundite] (sive comportate) circa Ierosalem aggerem.* Idcirco, inquit, de victoria securi sumus, quia præceptum Domini est imperantis Chaldæis : ligna succidite, et futuris munitionibus aggerem comportate. Per quæ ostenditur antequam veniat corona, non statim urbem esse capiendam : sed longa obsidione, ut postea legimus.

(Vers. 7.) *Hæc est civitas visitationis (sive mendax), omnis calumnia (sive oppressio) in medio ejus. Sicut frigidam facit cisterna (vel lacus) aquam suam : sic frigidam fecit malitiam suam.* Præcepit Dominus ut arbores succidantur, et ut fundantur per circuitum aggeres : quia tempus visitationis ejus advenerit, ut recipiat pro peccatis suis : quorum maximum est *συνωπάρεια*, ut innocentem opprimat per calumniam. Quomodo ergo cisterna, vel lacus frigidam facit aquam suam : sic in medio Ierosalem, malitia quæ in ea est, omnem calorem perdidit vitæ. Et hoc notandum, quod sancto Spiritu accensi, ferventes appellentur : mala autem frigida sint. Unde et illud scriptum est (Matth. xxiv), quod in novissimis diebus, quando multiplicata fuerit iniquitas, refrigescet charitas multorum. Quod puto et illud sonare : *Assimilatus sum descendentibus in lacum (Psal. xxvii, 1).* Hoc autem Latinus lector intelligat, ut semel dixisse sufficiat, lacum, non stagnum sonare juxta Græcos, sed cisternam, quæ sermone Syro et Hebræico ^e *GUBBA*

^a Suffragimus vocem *talia* mss. plurium apud Victor. auctoritate.

^b Et Hebraica Bethacharma nominatur. Hoc nomen diverso legitur in exemplaribus Græcis et Latinis ; apud LXX. Βαθαχαρμα Bethacharma, et Βαθβαχαρ Βeththachar ; apud Hieronymum in ms. codice Saccygiranno Bethacharem ; in uno Regio et altero Cluniacensi Bethacharma ; denique in nostro Sangermanensi, prima manu Bethacharem, posteriore Bethacharim. Bene tamen monet Hieronymus illud nomen lingua Syra et Hebraica dici Bethacharma.

quia vinea utraque lingua dicitur כרמא Karma, vel Karmo. MARTIAN.

^c Vat., ut alii totam urbem, alii arcem occupent urbis.

^d Antea addebatur *arx*, quam vocem rectius ignorant mss.

^e Et Hebræico Gubba appellatur. Lectionem Hebræicam Hieronymi mutant hoc loco Erasmus et Marianus ponentes vocem pure Hebræam גבאר Gaver ; non enim intelligunt cisternam sermone Syro et Chaldaico, id est, vulgari Hebræico dici גבא

(כבד) appellatur. In præsentem autem loco pro lacu, A quem omnes similiter transtulerunt, in Hebraico non (כבד) dicitur.

(Vers. 8.) *Iniquitas et rustitas audietur in ea coram me semper, infirmitas et plaga. Erudire, Jerusalem, ne forte recedas anima mea a te, ne forte ponam te desertam, terram inhabitabilem.* LXX: *Impietas et miseria audietur in ea contra faciem ejus. Per omnem dolorem et flagellum erudieris, Jerusalem, ne forte recedat anima mea a te: ne faciam te iniviam terram, quam non habitetur.* Per hæc discimus quia flagellat Dominus omnem filium quem recipit. Et idcirco plagis atque tormentis eruditur Jerusalem, ut corrigatur, et non recedat anima Dei ab ea, et redigatur in solitudinem. Si quando igitur crebris angustis subjacemus, recordemur in consolationem nostri istius versiculi: *Per omnem dolorem et flagellum erudieris, Jerusalem.*

(Vers. 9.) *Hæc dicit Dominus exercituum, usque ad racemum colligent quasi in vinea reliquias Israel. Convertite manum tuam quasi vindemiator ad cartallum.* LXX: *Quia hæc dicit Dominus virtutum: Racemate, racemate quasi in vinea reliquias Israel. Revertentini quasi vindemiator in cartallum omnium.* Alii in bonam partem, alii in malam hæc dicta suscipiunt. In bonam partem, cum vastata fuerit Jerusalem, reliquie salvæ fiunt. In malam sic, ne unus quidem racemus, et parvus botrus remaneat in vinea, omnia colligentur: et quodcumque inveneris, instar vindemiatoris in cartallum collige; ut quomodo ille racemos ad torcular: sic tu captivos pertrahas in Babylonem.

(Vers. 10.) *Cui loquar, et quem contestabor, ut audiat? Ecce incircumcisæ aures eorum (sive vestræ), et audire non possunt.* Non possunt audire, quia aures circumcidere noluerunt: nec tamen vacat impossibilitas supplicio, quæ de contemptu et infidelitate descendit. Si quis ergo Dei verba non suscipit, nec habet præceptorum ejus intelligentiam, incircumcisus auribus est. Similique notandum quæ circumcisio tribus generibus in Scripturis appellatur, in præputio, in corde, et in auribus: unde dicit Dominus: *Qui habet aures audiendi, audiat* (Math. xi, 15). Voluntate ergo uestra, verbum Dei non suscipimus, et idcirco sit nobis in opprobrium, ut quod datum fuerat nobis ad salutem, nostro vitio vertatur in poenam.

(Vers. 11.) *Idcirco furore Domini plenus sum, laboravi sustinens.* LXX: *Et furorem meum implevi, et sustinui: et non consumpsi eum.* Juxta Hebraicum,

gubba juxta S. Hieronymum. Sermo itaque Hebraicus tempore S. doctoris erat idioma Syro-Chaldaicum, ut constat ex præsentem testimonio, et ex superiori nomine Bethacherem, quod lingua Syriaca et Chaldaica Bethacharma בֵּית־חַרְמָא appellabatur, ut testis est idem Hieronymus. Id minime attendentes editores antiqui pro vocibus Syro-Chaldaicis nomina pure Hebraica ubique nobis obtrudunt, et pro vero Hieronymo alium corruptum et stultum. MARTIAN.

— In mss. Caba, vel Cab legitur. Atque ipse quidem Hieronymus in Vita S. Pauli Eremitæ num. 6: *Alter, inquit, in cisterna veteri, quam gentili sermone*

ex persona Prophetæ dicitur, quod venientem iram Dei ante prospiciat, et plenus sit furoris Domini et iracundiæ, et ultra sustinere non possit: nec pro peccatoribus audeat Dominum deprecari. Juxta LXX autem novus sensus ponitur, quod ipse Dominus compleri, sciendo populum peccatorem: et tamen retinuerit illum, et non totum effuderit, ut reliquie salvæ fiunt: quod mihi videtur sibi esse contrarium. Si enim complevit furor em suum, quomodo sustinuit ne compleret?

(Vers. 12.) *Effunde (sive effudit) super parvulum foris, et super concilium juvenum simul: vir enim cum uxore capietur, senex cum pleno diebus. Et transibunt domus eorum ad alteros, agri et uxores pariter. Vel Propheta præcipit in spiritu venientis Chaldaeæ, ut effundat furorem Domini super parvulos, et innoxie quoque non pareat ætati: vel certe narrat quid factum sit super concilium juvenum simul, qui ad repugnandum arma corripuerant. Vir enim cum uxore capietur, dulcissima inter se nomina pariter sentient captivitatem: senex cum pleno diebus. Ergo senectus non est ætas ultima, sed eorum qui pleni sunt diebus, quos nostro sermone appellamus depositos, sive decreptos. Sequitur, Et transibunt domus eorum ad alteros, captivitatis malo, agri et uxores simul: ut conjux ad hostes transeat et possessio. Quidquid juxta litteram intelligimus super Jerusalem, juxta intelligentiam spiritualem referamus ad Ecclesiam, si offenderit Deum.*

(Vers. 13 seqq.) *Quia extendam manum meam super habitantes terram, dicit Dominus. A minore quippe usque ad majorem omnes avaritiæ student, et a propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt dolum. Et curabunt contritionem filii populi mei cum ignominia, dicentes: Pax, pax, et non erat pax. Quod in Hebraico dicitur: Extendam manum meam super peccatores, sive habitantes terram, apud LXX semper elevabo scribitur, qui uterque percutientis est habitus. Juxta illud quod scriptum est: Et adhuc manus Domini exalta, sive excelsa (Isai. v, 25). Habitatores autem terræ semper in vitio sunt. Unde et in Apocalypsi frequentius dicitur. Væ habitatoribus terræ (Apoc. viii, 13). A minore [Al. minimo] usque ad majorem omnes student avaritiæ; secundum illud Apostolicum: Radix omnium malorum est avaritia (1 Tim. vi, 10). Et a propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt dolum. Alii in prophetando mendacium, alii perverse interpretando legem Dei. Dicit enim et in alio loco Propheta: Quarite legem a sa-*

Syro Gubbam vocant, quinque carris per singulos dies sustentabatur. Unde quod hic ait Syro sermone cistentiam sic appellari, pronuntiationem Syrorum sui temporis, aut verius Syro Chaldaicum sermonem inquit. Vide quæ in eum locum annotavimus.

^a Malim, quod circumcisio: in mss. autem duobus est, quod incircumcisio.

^b Pro foris, quod ex Hebræo פֶּתַח ipsaque Hieronymiana versione restitutum, mendose lectum est haecenus furor em. Aut vocis similitudo, aut subnexa expositio scilicet librarium deceperit.

ardoribus (Jerem. xviii). Et cum, inquit, tanta fa-
cerent, prospera quæque meo populo nuntiabant :
et quasi curare cupiebant vulnus, et ignominiam fi-
liæ meæ, dicentes : Pax, pax ; cum pax omnino non
esset. Hoc 886 proprie de sacerdotibus et doctori-
bus intelligendum est, qui divitibus et eis quos vi-
dent in honore maximo constitutos, repromittunt
prospera, et clementem prædicant Deum : magis
illos supplicio et iracundiæ præparantes.

(Vers. 15.) *Confusi sunt, quia abominationem fecerunt : quin potius confusione non sunt confusi, et erubescere nescierunt.* Pressius hoc legendum est juxta
Hebraicum. Et cum, inquit, tanta fecerint, numquid
confusi sunt? numquid erubuerunt in sceleribus
suis? quin potius peccatum auxere contemptu, et
erubescere nescierunt. *Nescierunt* autem hic posuit
pro noluerunt : sive nimio contemptu et vitio inolliti
mali, ne intelligere quidem potuerunt.

Quamobrem cadent inter ruentes : in tempore visitationis suæ corruent, dicit Dominus. Quoniam, ait,
erubescere nescierunt : et non solum opus, sed ne
scientiam quidem habuerunt, et sensum pœnitentiæ :
propterea cadent qui prius stabant inter eos, qui
vitiis suis corruent, et cum visitationis et pœniæ eo-
rum tempus advenerit, cunctis ruentibus socia-
buntur. Grandis autem impietas, non solum non ca-
vere, sed nec intelligere velle peccata, et nullam
habere distantiam bonorum malorumque operum.

(Vers. 16 seqq.) *Hæc dicit Dominus : State super vias et videte, et interrogate de semitis antiquis, quæ sit via bona, et ambulate in ea, et invenietis refrigerium (sive purificationem) animabus vestris. Et dixerunt : non ambulabimus (sive non ibimus). Et constitui super vos speculatores, audite vocem tubæ. Et dixerunt, non audiemus. Ideo audite (sive audierunt) gentes : et cognosce [Al. cognoscite] congregatio (sive qui pascitis greges) : aut juxta Symmachum, et cognoscite (testimonium quod in eis est) quantum ego faciam eis. Audi terra.* Evangelica parabolæ si fuerit intel-
lecta, hujus loci præbebit intelligentiam : in qua
negotiator bonus, omnes vendere dicitur margari-
tis, ut de pretio earum unam emat pretiosissimam
margaritam (Math. xiii) : quod scilicet per Pa-
triarchas et Prophetas veniamus ad eum qui dicit :
Ego sum via (Joan. xiv). Standum est igitur in pro-
phetis, et diligentissime contemplandum, et inter-
rogandum de semitis antiquis sive sempiternis,
quæ multorum sanctorum sunt trita vestigiis, quæ
significantius Græce appellantur *τρίβοι*, quæ sit
via bona in Evangelio (Math. vii), et ambulandum
in ea : quæ via cum inventa fuerit, præbet refrige-
rium, sive purificationem animabus credentium. At
illi 887 e contrario responderunt, non ambulabi-
mus per viam Evangelii : proprie hoc Propheta di-
cente de perfidia Judæorum. Statimque infert : *Et constitui super vos speculatores.* Haud dubium quin

A Apostolorum indicetur chorus, juxta Ezechielem :
Filii hominis, speculatorem te dedi domui Israel
(Ezech. iii, 17). Et præcepi ut audiretis vocem tubæ,
vel mandata Evangelii, vel doctrinam Apostolo-
rum, juxta illud Isaie : *In montem excelsum ascende,*
qui evangelizas Sion : exalta sicut tuba vocem tuam,
qui annuntias Jerusalem (Isai. xl, 9). Qui dixerunt :
Non audiemus ; et invitati ad cœnam, noluerunt ve-
nire : propterea dicitur : *Audite, gentes.* Quod secuti
sunt et Apostoli, quando loquuntur in Lycaonia :
Vobis quidem oportebat primum loqui verbum Dei :
*sed quia repellitis illud, et indignos vos judicatis æter-
næ vitæ : ecce convertimur ad gentes* (Act. xiii, 46).
Et cognosce, congregatio nequaquam Judaica, sed
omnium nationum : sive qui pascitis greges, episcopi
B et presbyteri et omnis ordo ecclesiasticus : vel co-
gnoscite testimonium quod in eis est. *Testimonium*
enim Dei fidele, sapientiam præstans parvulis (Psal.
xviii, 8). Quibus loquitur et Dominus : *Noli timere,*
grex parvule (Luc. xii, 31). Et : *Ecce ego et pueri*
mei quos mihi dedit Deus (Isa. viii, 18). Cognoscite
ergo quanta faciam populo non credenti. Quodque
infertur : *Audi, terra, totus orbis ad audiendum vo-
catur : sicut et in principio Isaie legimus : Audi, cæ-
lum, et auribus percipe, terra* (Ibid., 1) ; quæ scilicet
Dominus factururus sit populo Judæorum.

(Vers. 19.) *Ecce ego adducam mala super populum istum, fructum cogitationum (sive aversionis) ejus : quia verba mea non audierunt, et legem meam projecerunt.* Mala appellat supplicia pœnasque patientium,
C non super gentes quæ vocantur ad Evangelii veri-
tatem, sed super populum qui respondit : *Non au-
diemus.* Et recepturus est fructum cogitationum,
sive aversionis suæ, dicente David : *Labores manuum*
tuarum manducabis (Psal. cxxvii, 2). Causaque per-
spicua, quia verba Domini non audierint, et legem
ejus abjecerint.

(Vers. 20.) *Ut quid mihi thus de Saba offertis, et calamum suave olentem de terra longinqua? Holocausta [Vulg. Holocaustomata] vestra non sunt accepta : et victimæ vestræ mihi non placuerunt.* Quod thura de
Saba veniant nemo dubitat : unde et illud Virgilia-
num : *Centumque Sabæo Thure calent aræ* (Æneid. i).
Calamum autem, quod Hebraice dicitur *צמם* (צמם),
D pro quo LXX et Theodotio 888 ^a cinnamum trans-
tulerunt, de terra venire longinqua propheticus
sermo testatur, ut intelligamus Indiam, de qua per
mare Rubrum plura veniunt aromata. Hoc genus
pigmenti medici ^b *καριαν σύπρυγος* appellant. Et est
sensus : Frustra mihi in unguenta conficienda, quæ
Legæ præcepta sunt, suavissimi odoris pigmenta
confertis, et holocausta succenditis, qui meam in
Legæ non facitis voluntatem, juxta quod supra di-
ctum est : *Verba mea non audierunt, et legem meam*
projecerunt. Hoc autem proprie convenit his, qui
de rapinis et nudatione miserorum offerunt sacrifi-

^a Victor., cinnamomum ex LXX lectione.

^b Fort. *καριαν σύπρυγος*, sic enim Galenus appellat, quam vulgo *canellam* dicimus : quod doctis quoque

viris probari video, qui et pro India, plagam Sina-
rum multo remotiorem hic intelligunt.

cia, et eleemosynis ex iniquitate se putant redimere posse peccata, dicente Scriptura: *Redemptio animæ viri, propriis divitiis* (Prov. xiii, 8), quæ non de iniquitate, sed de labore et iustitia congregantur.

(Vers. 21.) *Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego dabo in populum istum rutinas: et ruent in eis (sive infirmitatem, et infirmabuntur in ea) patres et filii simul, vicinus ac proximus, et peribunt. Impleta videmus omnia quæ Dominus illi populo comminatus est: quotidie enim ruunt in blasphemis suis, nihil quo in se habent forte, sed omnis apud eos infirmitas est. Filii patrum sequuntur blasphemias; et quotidie recipiunt illam imprecationem: Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Matth. xxvii, 25); et non solum ipsi, sed et vicini et proximi eorum, et omnes qui Legem et Prophetas sequuntur juxta occidentem litteram, et non juxta spiritum vivificantem, et omnes pariter peribunt, quia omnes pariter peccaverunt.

(Vers. 22, 23.) *Hæc dicit Dominus: Ecce populus venit de terra Aquilonis, et gens magna conurget a finibus terræ. Sagittam et acutum (sive xebynnâ) arripies: crudelis est (vel impudens) et non miserabitur: vés ejus quasi mare sonabit: et super equos ascendent, præparati quasi vir ad prælium adversum te, filia Sion. Proprie hoc de Babylonis prophetatur, qui ventari sunt contra populum Jerusalem: et omnis armaturæ ordo describitur, et impetus præliantium, ut vocis terrore concussi, agant penitentiam, et clementissimum placent Deum. Denique dat occasionem rogandi, dum dicit, adversum te, filia Sion. Possumus hoc testimonio abusi persecutionis tempore, quando omnis adversus nos diaboli rabies concitatur, nullaque misericordia est: et quasi vehementissimi maris fluctus, ita opprimunt resistentes.*

(Vers. 24.) *Audivimus famam ejus: dissolutæ sunt manus nostræ; tribulatio apprehendit nos, dolores quasi parturientem. Respondit populus cui Propheta, immo per Prophetam Dominus Babylonis comminatus est: quia antequam veniant, timore superati sint, nec possint elevare manus, et angustia eos comprehenderit quasi dolor parturientem; quo dolore nihil affirmant gravius quæ scusserunt.*

(Vers. 25.) *Nolite exire ad agros, et in via ne ambulatis: quoniam gladius inimici pavor in circuitu. Docet Evangelium (Matth. xxiv) non esse exeundum in agrum, nec de tectorum altitudine descendendum, sed audiendum illud: In monte salvum te fac*

^a Duo mss. *super*, pro *adversum* habent.

^b Idem mss. quemadmodum et penes Rabanum, et dolores quasi parturientis. Et paulo post, quia quod antequam veniant.

^c *Jaid*. Hoc nomen Hebræum cum proxime consequenti nonnihil corruptum est in multis manuscriptis exemplaribus, ubi scriptores antiqui propter imperitiam linguæ Hebræicæ *Aid* sine, posuerunt, et *idida*, vel *idida*, aut *idide*, pro *idid*, quod *dilectum* significat; si enim poheretur *ididia*, *dilectum Domini*

(Gen. xxi, 17). Ad quem in Isala et Michæa (Isai. ii, Mich. iv) jubemur currere, atque conscondere. Principitur autem juxta litteram, ne foras exeat, nec deserant muros, sed tueantur se firmissimis montionibus.

(Vers. 26.) *Filia populi mei, accingere cilicio, et conspergere cinere, luctum unigeniti (sive dilecti) fac tibi planctum amarum (sive miserabilem), quia repente veniet vastator (sive miseria) super nos (sive super vos).*

Quia supra dixerat: *Nolite exire ad agros et in via ne ambulatis: quoniam gladius inimici, pavor in circuitu; et fugam quoque prohibuerat, docet quid facere debeant, ut convertantur scilicet ad penitentiam, et hanc firmissimam et securam habeant armaturam. Ubi nos diximus, luctum unigeniti fac tibi, pro unigenito, in Hebræico scribitur יאם (YAM), quod magis solitarium, quam unigenitum sonat. Si enim esset dilectus, sive amabilis, ut LXX transtulerunt, יאם (YAM) poneretur, quod et Salomoni Deus nomen imposuit. Nihil autem dolentius, quam unam vel solam perdere filium (II Reg. xii). Illud quoque quod nos interpretati sumus, quia repente veniet vastator, sive miseria super nos, Septuaginta, super vos, posuerunt: cum multo Deus misericordius dixerit: ut quidquid super suam venturam est populum, super se quoque venire testetur. Vastatorem autem proprie, vel Nabuchodonosor, vel diabolum significat.*

(Vers. 27 seqq.) *Probatorem dedi te in populo meo robustum, et scies, et probabis viam eorum. Omnes isti principes declinantes (sive inobedientes), ambulantes fraudulenter (sive perverse). Aes et ferrum, universi corrupti sunt, defecit suffinatorium in igne (quem significans Græci πυροπέρα appellanti), consumptum est*

ἄργυρον plumbum, frustra conflavit conflator (sive argentarius). Malitias enim eorum non sunt consumptæ: argentum reprobum vocate eos, quia Dominus projecit illos. Datur propheta populo incredulo probator robustus, quod Hebræice dicitur מַבְּבָר (MABBAR), quod vel manitum, juxta Aquilam, vel clausum atque circumdatum, juxta Symmachum et LXX sonat,

† Instar urbis firmissimæ, ut nullas populi pertimeret insidias; et cum probaveris, ait, et scieris viam populi delinquentis, tunc intelligas argentum ære commixtum nulla ratione posse purgari. Quomodo enim plumbum miscetur metallis, quæ adulterata sunt atque violata, ut materia separetur aliena, et si forsitan purgata non fuerit, plumbum omne consumitur, et in nihilum redigitur: ita omne eloquium doctrinarum, et sermo propheticus perit in

sonaret, non dilectum tantummodo, ut monet Hieronymus. MARTIAN.

^d Pro *misericordius*, in tribus mss. est *mirabilis*.

^e Cisterc. cum Vatic., quia *projeci eos*.

^f Atqui habent LXX in hodiernis saltem, quæ ad nos usque pervenerunt, exemplaribus, ἰν λαικῶν δειδοκίμασθαι, quæ vix, aut ne vix quidem, his *tuster urbis firmissimæ*, consonant.

his qui audire contemnunt (*Psal. lvn*). Dicamus et super his, qui sicut aspidēs surdæ obturant aures suas, ne audiant voces incantantium. Frustra enim condavit argentariae sive confusior : malitiæ enim eorum non sunt consumptæ. Unde nequaquam argentum, sed argentum reprobum sunt vocati : quia Dominus abiecit eos. Principes autem sunt a Domino recedentes, sive inobedientes, qui perverse ambulabant et fraudulenter.

(*Cap. VII. — Vers. 1, 2.*) *Verbum quod, factum est ad Jeremiam a Domino, dicens : Sta in porta domus Domini, et prædica (vel lege) ibi verbum istud, et dic : Audite verbum Domini omnis Juda, qui ingredimini per portas has, ut adoretis Dominum.* Hoc in editione J.XX non habetur, sed de ^a Theodotione ex Hebraico additum est. Imperator autem Prophætæ, ut stet in porta Domini, per quam ad adorandum Dominum ingreditur populi multitudo : ut per hanc occasionem possint audire quæ Dominus præcipit. Per quod intelligimus duritiam populi Judæorum, quia quasi mendaces atque vesanos habuerint Prophætæ, dum per occasionem et celebritatem loci audire cogunt verba Domini; et non propter hoc, quod verba sint Domini.

(*Vers. 3.*) *Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel : Bonus facite (sive dirigite) vias vestras et studia vestra (sive adinventiones vestras), et habitabo vobiscum in loco isto (sive habitare vos faciam in loco isto).* **891** Clementissimus medicus omni [*Al. omnes*] vulneratos cupit sanare medicamine. Quando autem dicit : *Bonus facite, sive corrigite vias vestras,* ostendit eas esse perversas, et nihil in se habere boni. Et quia naturale est, ut unusquisque genitale diligat solum, et nihil dulcius habeat patria, pollicetur præmia obedientibus. *Habitabo inquit, vobiscum,* ut securos de habitatione vos faciam : sive vos ipsos, juxta Symmachum, firma habitatione fundabo, qui ait : *Et confirmabo vos in loco isto.*

(*Vers. 4 seqq.*) *Nolite confidere in verbis mendacibus [Al. mendacii], dicentes : Templum Domini, templum Domini est : quoniam si benedixeritis (sive ^b direxeritis) vias vestras et studia vestra : si feceritis iudicium inter virum et proximum suum [Al. ejus] : advena, et pupillo, et viduæ non feceritis calumniam (sive non oppresseritis eos) nec sanguinem innocentem effuderitis in loco hoc : et post deos alienos non ambulaveritis in malum vobismetipsis ; habitabo vobiscum (sive habitare vos faciam) in isto loco, in terra quam dedi patribus vestris a sæculo usque in sæculum.* Hoc quod Septuaginta in hujus capituli addidit principio : *In verbis mendacii, quæ vobis omnino non proderunt,* in Hebraico non habetur. Præcepit autem et tunc populo Judæorum, et hodie nobis qui videmur in Ecclesia constituti, ne fiduciam habeamus

in ædificiorum splendore, auratisque laquearibus, et vestitis parietibus marmorum crustis. Et dicamus : Templum Domini, templum Domini, templum Domini est. Illud enim templum Domini est, in quo habitat vera fides, sancta conversatio, omniumque virtutum chorus. Denique inferit : *Si rectas feceritis vias vestras,* et cogitatio vestra non abierit post errorem, et secuti fueritis justitiam, et malum non feceritis, neque effuderitis sanguinem innocentem, simplices quosque non scandalizantes; et post deos alienos non ambulaveritis, perversa adorantes dogmata, quæ de vestro corde simulastis in malum vobismetipsis : vel habitabo vobiscum in loco isto, quem vocatis Templum Dei, et in terra quam dedi patribus vestris, Apostolis scilicet et Apostolicis viris : vel certe firma statione habitare vos faciam a principio usque ad finem. Potest hoc et illis virginibus convenire, quæ factant pudicitiam, et impudenti vultu præferunt castitatem, cum aliud habeat conscientia, et nesciunt illam definitionem Apostoli virginalem : *Ut **892** sit sancta corpore et spiritu.* Quid enim prodest corporis pudicitia animo constuprato, si cæteras virtutes quas propheticus sermo descripsit, non habuerit?

(*Vers. 8 seqq.*) *Eccœ vos confiditis vobis in verbis mendacii (sive mendacibus) quæ [Vulg. sermonibus qui] non proderunt vobis. Furari, occidere, adulterare, jurare mendaciter, libere Baalim, et ire post deos alienos quos ignoratis. Et venistis, et stetitis coram me in domo hac, in qua invocatum est nomen meum, et dixistis : Liberati sumus (sive desivimus) : eo quod fecerimus omnes abominationes istas.* Frustra eos in templo habere fiduciam, sequentia peccata demonstrant. Quid enim prodest audacter ingredi limen domus Dei, erecta stare cervice : et non solum cor, sed et manus habere pollutas, furto, homicidio, adulterio, perjurio, sacrilegio, et cultu eorum deorum quos nescias? Hæc spiritualiter accidere in Ecclesia nemo dubitat, quando præsentis temporis considerantes felicitatem, sua peccata non reputant : et latere arbitrantur Deum, quia non statim vindicta consequitur; quin potius in tantam prorumpunt amentiam, ut liberatos se putent, quia post mala opera etiam a cultu Domini recesserunt.

(*Vers. 11.*) *Nunquid [Vulg. Ergo] spelunca latronum facta est domus ista (sive mea), in qua invocatum est nomen meum in oculis vestris? Ego, ego sum : ego vidi, dicit Dominus.* De hoc loco in Evangelio assumptum puto : *Scriptum est : Domus Patris mei, domus orationis vocabitur : vos autem fecistis illam speluncam latronum (Matth. xxi, 13);* sive, ut in alio Evangelio ^c scriptum est, *domum negotiationis (Joan. ii, 16).* Ecclesia Dei vertitur in speluncam

^a In quodam Hexaplati Parisiensium Jesuitarum ms. teste Montfauconio, legitur ad Theodotionem *Ioudæia* pro *Juda*.

^b Reponendum videtur cum Victorio ex Vulgata edit. ipseque Hieron. *Commentario bene direxeritis :*

facile enim Hieronymus ideo verbum *bene* addiderit quod ita in Hebræo replicaretur.

^c Duo mss., *quod scriptum est : pene Rabanum, ubi ita scriptum est.*

laronum, quando furta, homicidia, adulteria, sacrilegia, perjuria, hæreses adinventi, et omnia in ea scelera versantur: quando avaritia: facibus principes inardescunt, et regum quondam opes, vile aut certe non vile palliolum possidet. Unde infert: *Ego, ego sum, ego vidi, dicit Dominus. Oculi mei contemplati sunt, quod vos putatis occultum: tenebræ thesaurorum meam non fugiunt conscientiam. Qui cum dives esset, pauper pro nobis factus est, nunc in nostris divitiis erubescit (I Cor. viii), et dicit: Væ vobis divitibus, qui habetis consolationem vestram (Luc. vi).*

(Vers. 12.) *Ite ad locum meum in Silo, ubi habitavit nomen meum a principio, et videte quæ fecerim ei propter malitiam populi mei Israel. Ex præteritis docet præsentia: et dicentibus: Templum Domini, templum Domini, domus domus fulgore gaudentibus, Silo ubi primum fuit tabernaculum Dei, recordatur historix, de qua in psalmo scriptum est: Et repositit tabernaculum Silo (Ps. lxxvii, 60). Ut quomodo ille locus in ruinas cineresque collapsus est, ita et Templum corruiat, eum simillium habitatio fuerit peccatorum. Sicut igitur Silo Templi exemplum est, ita Templum nobis, quando tempus advenerit illius testimonii: Putas, veniens Filius hominis inveniet fidem super terram (Luc. xviii, 8)?*

(Vers. 13 seqq.) *Et nunc quia fecistis omnia opera hæc, dicit Dominus: et locutus sum ad vos mane consurgens et loquens, et non audistis: et vocavi vos, et non respondistis: faciam domui huic, in qua invocatum est nomen meum, et in qua vos habetis fiduciam, et loco quem dedi vobis et patribus vestris, sicut feci Silo: et projiciam vos a facie mea, sicut projeci omnes fratres vestros universum scmen Ephraim [Al. Israel]. Hoc quod posuimus, mane consurgens et loquens, in Septuaginta non habetur. Mane autem consurgit Deus: non quo aliquid ei tempus absque diluculo sit; sed quo post noctis quietem viribus corporis instauratis anima hominum vegetior sit, et nequaquam voluptatibus occupata, cibi que desiderio, audire et facere valeat quæ dicuntur. Unde et illud in psalmo legimus: Mane exaudies vocem meam: mane astabo tibi et videbo (Psal. lv, 4, 5). Et in Isaia: De nocte, sive diluculo consurgit spiritus meus ad te, Deus: quoniam lux præcepta tua super terram (Isai. lxxvi). Unde et filius lucis Paulus apostolus appellat (Ephes. v), et non noctis neque tenebrarum, nec dormientes, sicut et cæteri dormiunt, qui Dei mandata non sentiunt. Quia igitur Deus vocavit eos, de nocte consurgens, ut et eos de tenebris liberaret, comminatur eis similia se esse facturum Templo in Hierosolymis, quæ fecit loco Silo, ubi primum fuit tabernaculum: ut peccata similia pari sententia feriantur. Et quomodo projecit Dominus semen Ephraim, id est, decem*

tribus quæ vocabantur Israel, et habebant principes propter Jeroboam filium Nabath de tribu Ephraim, quæ eadem appellabatur tribus Joseph: sic etiam Jerusalem et tribum Judæ cum Benjamin se abjecturum esse testatur. Abjecit igitur Silo, abjecturus et Templum: abjecit decem tribus, abjecturus et duas. Quidquid illi populo dicitur, intelligamus et de nobis, si similia fecerimus.

(Vers. 16.) *Tu ergo noli orare pro populo hoc: nec assumes pro eis laudem et orationem (sive nec roges, ut misericordiam consequatur). Et non obsistas mihi: quia non exaudiam te. Ne videatur rogans Propheta non impetrare quod postulat, præcipit Deus, ne pro populo peccatore, et nullam agente pœnitentiam, deprecetur. Quod autem dicit: Et non resistas mihi, illud ostendit, quia sanctorum preces Dei iræ possint resistere. Unde et Dominus loquitur ad Moysen: Dimitte me, ut percutiam populum istum: et faciam te in gentem magnam (Exod. xxxii, 10). Et in psalms legitur: Et stetit Phinees et placavit, et cessavit quassatio, et reputatum est ei ad justitiam (Psal. cv, 30). Aaron quoque arrepto thuribulo, inter ignem arsurumque populum medius stetit; et Dei ira cessavit. Ac ne putemus crudelitatem Dei, qui ne rigari quidem se permittat, reddit causas cur non exaudiat (Num. xvi), dicens:*

(Vers. 17 seqq.) *Nonne videtis quid isti faciant in civitatibus Juda, et in plateis Jerusalem? Filii colligunt ligna, et patres succendunt ignem: et mulieres conspergunt adipem, ut faciant placentas (sive charvonum) reginæ cœli, et libent diis alienis, et me ad iracundiam provocent. Numquid me ad iracundiam provocant? dicit Dominus. Nonne semetipsos in confusionem vultus sui? Vis, inquit, audire, Propheta, cur tibi dixerim? Noli orare pro populo hoc? hæc faciunt quæ sequuntur: Et intus et foris, et in plateis, et in exiibus Jerusalem, filii ligna comportant, et patres succendunt ignem, et mulieres conspergunt adipem cum farina, ut faciant charvonum (כַּרְוֹנִים) quas nos placentas interpretati sumus, sive præparationes, ut omne genus ostendat sacrificii reginæ cœli, quam lunam debemus accipere; vel certe militiæ cœli, ut omnes stellas intelligamus. Et post hæc libent diis alienis: non quo sint, sed quo sub nominibus eorum dæmonibus thura succendant, et me ad iracundiam provocent ista facientes. Nec intelligunt miseriam quia ista contentio non me lædat, quem nunquam ista commutat: sed semetipsos in confusionem vultus sui, et in ignominiam sempiternam. Quidquid igitur facimus, non Deum lædimus, qui lædi nunquam potest: sed nobis interitum præparamus, thesaurizantes iram in die iræ. Ideo autem diversa officia filiorum patrumque et matrum posuit vel uxorum, ut nulla ætas sit quæ ab impietate dissenzrit.*

^a Victor consurgit ex quatuor mss. et Græco ὀρθιάζει.

^b Interferunt editi gloriosus, quod veteres libri

ignorant.

^c In duobus mss., Charvonum. Veteres vulgati, Χαρώνες.

(Vers. 20.) *Ideo hæc dicit Dominus Deus : Ecce furor meus et indignatio mea conflata est* [Vulg. *conflatur*] (sive *stillavit*) *super locum istum, super viros, et super jumenta, et super lignum regionis, et super fruges terræ : et succendetur : et non exstinguetur.* Qui supra dixerat : *Numquid me ad iracundiam provocant?* quomodo nunc dicit : *Ecce furor meus, et indignatio mea stillavit super locum istum?* Et est sensus : Ego quidem naturaliter non irascor, sed illi ita agunt, ut me ad iracundiam provoceant, et meam videar mutare naturam. Sentiant igitur iratum, quod quantum in se est, facere conantur. Pœlebreque, non ait, effusus est furor meus super locum istum, sed *stillavit* : ut moderatam pœnam significet. Si autem in stilla furoris tanta duritia est, quid fiet si omnis imber fuerit effusus? Sed et conflata indignatio sic intelligi potest, ut quod diu facere noluit, peccatorum multitudine facere compellatur. Cum autem Deus iratus fuerit, et homines, et ea quæ hominum sunt, similem interitum sentient. *Et succendetur*, inquit, haud dubium quin furor Domini, et non exstinguetur : quia non agit populus, per quæ possit exstingui.

(Vers. 21) seqq.) *Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel : Holocaustumata vestra addite victimis vestris, et comedite carnes. Quia non sum locutus cum patribus vestris : et non præcepi eis in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de verbo holocaustumatum et victimarum. Sed hoc verbum præcepi eis, dicens : Audite vocem meam, et ero vobis Deus; et vos eritis mihi populus : et ambulat in omni via quam mandavi vobis, ut bene sit vobis. Quorum reprobavit Templum, consequenter reprobat et sacrificia : et oblique arguit eos, quod non veneratione sui, sed equalium desiderio immolent victimas. Quod autem ait : Non sum locutus cum patribus vestris : et non præcepi eis in die qua eduxi eos de terra Ægypti, super verbo holocausti et victimarum, manifeste intelligitur, quod primum decalogum dederit in tabulis lapideis, scriptum digito Dei, et post offensam idololatriæ caputque vituli (Exod. xxxi), postea jusserit sibi magis fieri quam dæmonibus : auferens puram religionem mandatorum Dei, et concedens sanguinem victimarum, carniunque desiderium.*

(Vers. 24, 25.) *Et non audierunt, nec inclinaverunt aurem suam : sed abierunt in voluntatibus* (sive desiderijs) *et pravitate cordis sui mali : factique sunt retrorsum, et non ante* [Vulg. *ni ante*], *a die qua egressi sunt patres eorum de terra Ægypti, usque ad hanc diem.* Me dicente : *Audite vocem meam, et ero vobis Deus*, et reliqua, non audierunt, nec inclinaverunt aurem suam, sed sui cordis fecere desideria : et contra Apostoli sententiam, **886** qui præteritorum obliviscatur, et in priora se extendebat,

fecere contraria : ut præterita cuperent, et futura contemnerent. Quodque dicit : *A die qua egressi sunt patres eorum de terra Ægypti usque ad diem hanc*, omne tempus in medio dicit eos per offensam Domini transegisse. Unde et necessaria fuit Evangelij gratia, quæ illos non suo merito, sed Domini misericordia conservavit.

(Vers. 26.) *Et misi ad vos omnes servos meos Prophetas, per diem, consurgens diluculo et mittens : Et non audierunt me, nec inclinaverunt aurem suam, sed induraverunt cervicem suam, et pejus operati sunt quam patres eorum. Justa ergo ira Domini, quæ conflata est, et stillavit super populum contemptorem duræque cervicis, et verba Dei audire nolentem. Quomodo autem Deus vel de nocte, vel diluculo, et in die mittat Prophetas, supra diximus.*

(Vers. 27, 28.) *Et loqueris ad eos omnia verba hæc, et non audient te : et vocabis eos, et non respondebunt tibi. Et dices ad eos : Hæc est gens quæ non audivit vocem Domini Dei sui, nec recepit disciplinam. Perit fides, et ablata est de ore eorum. Ne dubites, inquit, eos indurasse cervicem, et pejora patribus suis operatos. Ecce do locum pœnitentiæ : nec ideo loquor ut flant, sed quia futura sunt, idcirco prædico. Saltem nunc loquere eis verbis meis, et tamen non audient te, et vocabis eos, et non respondebunt tibi. Tantæ enim erunt superbiæ, ut cum vocaveris eos ad audiendum, nullus respondere dignetur. Et dices ad eos : Hæc est gens quæ non audivit vocem Domini Dei sui, nec recepit disciplinam. Pulchre, ut ante jam dixi, nequaquam populum suum, sed gentem vocat. Quod licet et in tempore Prophetarum ex parte sit factum, et in umbra præcesserit et in imaginè; tamen plenius completur in Christo, quando noluerunt recipere disciplinam, et vocem sui Domini contempserunt. Unde eleganter inferitur : *Perit fides*, quæ proprie Christianorum est; *et ablata est de ore eorum* : omnis videlicet Filii Dei, fidelique confessio.*

(Vers. 29.) *Tonde capillum tuum, et projice, et sume in directura* (sive *super labia*) *placitum : quia projecit Dominus, et reliquit generationem furoris sui.* Et Job, audita filiorum et filiarum morte, capillos legimus totomdisse (Job. i) : et apud Veteres hæc erat omnium consuetudo lugentium tondere caesariem. At nunc e contrario comam demittere, luctus indicium est. Omnis **887** autem plañctus et Lamentatio prophetallis idcirco assumitur : quia *projecit Dominus, et reliquit generationem furoris sui.* Haud dubium quin populum significet Judæorum. Et proprie hoc ad Christi tempora referendum, quando perit fides, et ablata est de ore populi Dominum blaspheantis.

^a Idem duo mss., non recte tamen, *coguntur*, pro *conantur*; et paulo post, *conflatio*, pro *conflata indignatio*.

^b Malim esse tantum pro *postea*. Confer in Esth. chiel. Commentar. cap. x.

(Vers. 30, 31.) Quia fecerunt filii Juda malum in conspectu meo [Vulg. oculis meis], dicit Dominus: posuerunt offendicula sua in domo, in qua invocatum est nomen meum, ut polluerent eam. Et edificaverunt ecclesas (sive aram) Topheth, quae est in valle filii Ennom, ut incenderent filios suos, et filias suas igne: quae non praecepti, nec cogitavi in corde meo. Quod in Templo Dei filii Juda statuas Baal posuerint, in Ezechielis principio discimus. Excelsa autem, quae Hebraice appellantur **מִצְבֵּי** (מצב), sive aram Topheth, quae est in valle filiorum Ennom, illum locum significat, qui Siloe fontibus irrigatur; et est amoenus atque nemorosus, hodieque hortorum praebet delicias. Hic autem gentilitatis error omnes provincias occupavit, ut ad capita montium lucosque amoenissimas victimas immolarent, et omnis pravae superstitionis religio servaretur. **טֹפֶת** (טפת) lingua Hebraea interpretatur *latitudo*: scriptumque fertur in libro Josue filii Nun de hoc loco, qui est in valle filiorum Ennom, et Hebraice dicitur **עֵנְנוֹם** ^b *Ge*: (**ענן**) quippe *γάργυρα*, hoc est, *vallem*: et **ענן** (**ענן**), vel hominis nomen, vel *gratiam* sonat. Traduntque Hebraei ex hoc loco appellatam Gehennam, quia scilicet omnis populus Judaeorum ibi perierit, offendens Deum. In quo loco etiam filios suos igne idolis consecrari, sive holocaustum obtulerint, quae non praeceperit eis, nec ulla Legis jussu sanctione (IV Reg. xvii). Quod si Jephthae obtulit filiam suam virginem Deo, non sacrificium placet, sed animus offerentis (Jud. xi). Neque enim si canis, aut asinus, aut immundum quodlibet animal primum occurrisset patri a caede hostium revertenti, Deo illud offerre debuerat.

(Vers. 32, 33.) Ideo ecce dies venient, dicit Dominus, et non dicetur amplius, Topheth, et vallis filii Ennom, sed vallis interfectionis: et sepelientur in Topheth, eo quod non sit locus. Et erit morticinum populi hujus in cibum volucris caeli, et bestiis terrae: et non erit qui abigat. Tempus obsidionis significat, quod ab anno nono Sedechiae regis usque ad annum duodecimum perpassi sunt (IV Reg. xxv); et **עֵנְנוֹם** quod nequaquam vocatur vallis ipsa *gehennom*, hoc est, *vallis Ennom*, sive *filiorum Ennom*: sed ob interfectionem plurimorum, *vallis occisionis*. Tanta autem caedes erit, ut in loco prius religionis, sepulcra sint innumerabilia: et quos sepelire non poterint, lacerentur ab avibus, et a bestiis devorentur. Nullusque sit qui abigat, similia metuens, et humandi victus officis. Manifesta transcurramus, ut sicubi locus fuerit, in obscuris moremur. Ipsius enim libri magnitudo fastidium potest facere legentibus, quanto magis si a nobis latius disseratur.

(Vers. 34.) Et quiescere faciam de urbibus Juda, et

de plateis Jerusalem vocem gaudii, vocem iustitiae, et vocem sponsi, et vocem sponsae. In desolationem enim erit terra. Cum locus idololatriae versus fuerit in sepulcra: ut ubi Deum offenderant, ibi eorum inhumata jaceant cadavera, de urbe quondam [Al. quae quondam] Jerusalem et de caeteris urbibus, quae sub illius ditione erant, auferetur omnis laetitia, et dolore, gemituque et desolatione omnia complebuntur.

(Cap. VIII. — Vers. 1 seqq.) In tempore illo, ait Dominus, eicient ossa regis Juda, et ossa principum ejus, et ossa Sacerdotum, et ossa Prophetarum, et ossa eorum, qui habitaverunt Jerusalem, de sepulcris suis. Et expandent [Vulg. pandent] ea ad solem et lunam, et ad omnem militiam caeli, quae dilexerunt, et quibus servierunt, et post quae ambulaverunt, et quae quaesierunt, et adoraverunt. Non colligentur, et non sepelientur; in sterquilinum super faciem terrae erunt. Et eligent magis mortem quam vitam omnes qui residui fuerint de cognatione hac pessima, in universis locis quae derelicta sunt, ad quae eieci eos, dicit Dominus exercituum. Omnia quae prophetae sermo describit, nostro tempore cernimus accidisse: non uni Jerusalem, quae ista perpassa est a Chaldaeis atque Romanis, sed universo orbi: ita ut lacrymae aruerint, et universa completa sint ossibus mortuorum. Et quia solebant juxta antiquum morem, aurum, et quaedam ornamenta vel mulierum vel virorum in sepulcris condere, haec quoque frangebat et effodiebat avaritia, ut caelo et luci proderentur. Et ideo primum regum Juda, et principum ejus, Sacerdotum quoque et Prophetarum, et universi populi, qui fuerant in Jerusalem, ossa de tumulis proferebantur, patentia soli et lunae, et omnium stellarum aspectui: ut quibus servierant, **עֵנְנוֹם** derelicto Deo, eorum paterent aspectibus: et consumpta in sterquilinum et cineres solverentur. Si quis autem de multitudine potuisset effugere, ad quaecumque loca venisset, mortem praeferret vitae: et remedium infelicis animae putaret interitum.

(Vers. 4.) Et dices ad eos: Haec dicit Dominus: numquid qui cadet [Al. cadit], non resurget? Et qui aversus est, non revertetur (sive non avertetur)? Post tanta mala ad poenitentiam provocat eos qui potuerint remanere: sive prius quam veniant quae minatas est, hortatur ad conversionem, et dat locum poenitentiae. Quod autem juxta Hebraicum scriptum est: *Et qui aversus est, non avertetur*, illud significat quod qui a Deo aversatus est, si voluerit ad meliora converti, possit et Dei furorem ad meliora convertere, et venienti obistere, et plagas precibus evitare.

(Vers. 5.) Quare ergo aversus est populus iste in Jerusalem aversione contentiosa? apprehenderunt

^a Ex Brixianis codicibus hic atque infra Victor. *filii Ennom* rescripti.

^b In Hebraico est **עֵנְנוֹם** מצב, *vallis filii Ennom*, quod brevius dicitur *Gehennom*, et *ἀρχαῖος* *Gehennam*, O littera ad Syriacae dialecti ingenium, conversa in A.

^c Idem ad sacri textus formam, et *sepelient*.

^d In Vatic. et Cister. isthaec, et *quaedam ornamenta vel mulierum, vel virorum, desiderantur*. Leviora quaedam inferius ex iisdem castigamus.

^e Idem *mas.*, *aversatus*.

mendaciam, et noluerunt reverti. Quanto, inquit, magis ego ad poenitentiam provocavi, tanto illi plures recesserunt a me non tam peccandi studio, quam me superandi. Apprehenderunt enim fortiter mendacium, vel idola, vel prava quæque veritati iustitiaeque contraria, et noluerunt reverti. Non dixit: non potuerunt; sed omni studio iniqua sectati sunt.

(Vers. 6.) *Attendi et auscultavi: nemo quod bonum est, loquitur. Nullus est qui agat poenitentiam super peccato suo, dicens: quid feci? Omnes conversi sunt ad cursum suum, quasi equus impetu cadens ad prælium.* Revocati ad poenitentiam, audire contemnunt: nec sufficit eis contra Dominum deliquisse, et locutos esse blasphemiam: sed omnes instar equorum, et fervido cursu ad prælium ruentium, non cogitant super peccato suo, nec dicunt, *quid feci?* Per quæ intelligimus, vel de omni genere humano ista dici, quia primum sit ad vitia, vel de tempore Salvatoris, quando omnes declinaverunt simul inutiles facti sunt: non fuit qui faceret bonum, non fuit usque ad unum (Psal. xiii). Unde et ipse mystice clamat [Al. clamavit]: *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus* (Psal. xi, 1). Sin autem hæc ita se habent, ubi sunt qui in nostra dicunt positum esse voluntate, omni carere peccato? *Nemo, inquit, quod bonum est loquitur* (Matth. xi): quia etiam pro otioso verbo redditori sumus rationem in die iudicii.

900 (Vers. 7.) *Milvus in caelo cognovit tempus suum: turtur et hirundo et ciconia custodierunt tempus adventus sui: populus autem meus non cognovit iudicium Domini.* Pro milvo quem interpretatus est Symmachus, LXX et Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuere אַשֵׁר (אֲשֵׁר), Aquila, ^b *herodium*. Rursus pro hirundine, Symmachus, *cicadam* transtulit, quæ Hebraice dicitur sis (סִיס). Pro eo autem quod nos posuimus *ciconiam*, et Aquila et Symmachus ita ut in Hebraeo scriptum est, אַצְטָר (אֲצִטָר) transtulerunt: pro quo Septuaginta, *agri passeret* interpretati sunt. Unus autem atque idem sensus est, qui et in Isaie principio ponitur: *Agnovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit, et populus meus non intellexit* (Isai. i, 3); quod etiam parvæ aves sua norint tempora, et sciant quando ad calida festinantes loca, rigorem hyemis debeant declinare: et rursus veris principio ad solitas venire regiones. Cælum autem hic ^c pro aere qui supra est, debemus accipere.

(Vers. 8.) *Quomodo dicitis, sapientes sumus, et Lex Domini nobiscum est? Vere mendacium operatus est stylus mendax scribarum.* Ad scribas loquitur et Phariseos, qui Legis jactant notitiam, et scribentes scribunt iniquitatem. Quodque ait:

(Vers. 9.) *Confusi sunt sapientes, perterriti et capti sunt. Verbum enim Domini projecerunt, et sapientia nulla est in eis:* Non quod sapientes sint qui ista faciunt; sed sapientes vocat, ut sub iudicio condemnentur:

^a Iterum iidem mss., *declinaverunt simul, et inutiliter facti sunt*:

^b Nostris omnes mss., *herodiona*: unus Sauger-

A et e contrario sapientia eorum convincatur stultitia, dicente Paulo apostolo: *Qui doces aliam, teipsum non doces* (Rom. ii, 21)? Et quia verbum Domini projecerunt: ideo nulla sapientia est in eis. Frustra igitur jactant Legis scientiam, qui doctrinam operibus destruunt.

(Vers. 10, 11.) *Propterea dabo mulieres (sive uxores) eorum externis [Al. exteris]: agros eorum hereditibus: quia a minimo usque ad maximum, omnes avaritiæ student; a propheta usque ad sacerdotem, cuncti faciunt mendacium (sive iniquitatem). Et sanabant contritionem filiarum populi mei ad ignominiam, dicentes: Pax, pax, cum non esset pax.* Reciperunt mercedem operum suorum: ut qui verbum Domini projecerunt, ipsi abjicerentur ab eo. Uxores, inquit, eorum, et possessiones tradam hostibus. Et ne mea crudelis patetur esse sententia, causas auditor agnoscat: *A minimo usque ad maximum, 901 omnes avaritiæ student* (I Tim. vi). Radix est enim omnium malorum avaritia. *A propheta usque ad sacerdotem*, qui alios peccantes prohibere deberent, primi sceleribus subjacent: et cuncti vel iniqua faciunt, dum aliena diripiunt: vel certe mendacium, ut non sit veritas in ore eorum. Et post ista quasi boni medici, aliena vulnera verbis sanare cupiebant, qui ipsi erant omnium flagitiorum confossi vulneribus. Hæc quotidie in nostro quoque populo cernimus, dicente beato Paulo apostolo: *Qui prædicas non furandum, furaris* (Rom. ii, 21), et reliqua. Qui cum peccatores et divites viderint, sanare cupiunt contritionem filiarum populi Dei, hoc est, Ecclesiarum; in ignominiam vel eorum qui decipiuntur, vel eorum qui alios decipiunt, ut dicant omni facinore [Al. factione] coopertis: *pax, pax, cum nulla sit pax, et bellum eis imminet peccatorum.*

(Vers. 12.) *Confusi sunt, quia abominationem fecerunt: quinimmo confusione non sunt confusi, et erubescere nescierunt.* Ἐρωτηματικῶς hoc est legendum, ut sit sensus: Erubuerunt in sceleribus suis, et intellexerunt abominationes quas operati sunt? Nequaquam, sed in tantam erupere amentiam, ut nec confusione cuperent emendare vitia, nec spe veniæ sua scelera confiteri.

Idcirco cadent inter corruentes [Al. ruentes]: in tempore visitationis suæ corruent, dicit Dominus. Hæc sunt præmia eorum qui erubescere nescierunt: ut quorum dignitas erat excelsior populis, ruinis populi miscerentur. A minimo enim usque ad maximum, omnes avaritiæ student, et a propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt mendacium: visitationis autem tempus, propinqua captivitas est.

(Vers. 13.) *Congregans congregabo eos, dicit Dominus. Non est uva in vitibus, et non sunt ficus in ficulnea: folium defluxit, et dedi eis quæ prætergrassa sunt.* Quod sit tempus visitationis, in quo corruent delinquentes, manifestius docet, dicens: *Congregans congregabo eos.* Haud dubium quin in Jerusalem, ut obsideantur a

man. teste Montfauc., *erodion.*

^c Duo e nostris mss., *hic propinuum, qui supra est, aerem debemus accipere.* Digitized by Google

Chaldaeis longe tempore, et famis sustineant mala. Cum, inquit, tempora praetereant, et metali succedat autumnus, et hyeme arborum cadant folia, videbitis cuncta de longo, et ex his non capietis cibos. Non est enim uva in vitibus vobis, qui fructus vitium non sumitis [Al. sumotis]: et non sunt ficus in scolua obaeaso populo, qui suarum **902** arborum pomis cernit ab hostibus ^a devorari. Folia, inquit, defluent aestate autumnoque transectis. Dedit enim eis quae praeterire cernerent; et majore dolore amitterent rerum omnium abundantiam, quam eis tangere non licobat.

(Vers. 16, 17.) *Quare ademus? Conpensis, et ingrediamur* [Al. intramus] *ciuitatem munitam (sive ciuitates munitas), et oleamus ibi (sive proieciamur ibi), quia Dominus noster ^b silere nos fecit, et potum dedit nobis aquam felle. Peccauimus enim Domino, expectauimus pacem, et non erit bonam: tempus modetate, et ecce famide.* Vex populi respondentis inducitur, et sua vitia epantantis, et cohortantis se mutuo, et ciuitates ingrediantur munitas [Al. munitas], sive usam ciuitatis Jerusalem: iam enim caeteras captas fuerant. *Et oleamus, inquit, ibi, quia Dominus noster silere nos fecit*: non enim habemus fiduciam deprecandi, sive abiciamus ibi, sive proieciamur instar stercoreis. Ipse potavit nos aqua felle: quia dulcem in amaritudinem conuertimus Deum. Et ut tales bibere aquas, causa perspicua est: *Peccauimus enim Domine, et expectauimus pacem, qui nihil boni operis feceramus: putabamusque nobis tempus adesse melicium, cum formidine atque terrore omnia completerentur. Perconarum mutatio et maxime in Prophetis, difficilem intellectum facit: quae si suis locis et causis temporibusque reddantur, plana fient quae videbantur obscura.*

(Vers. 16.) *A Dan auditus est fremitus equorum ejus, a voce hinnituum pugnantium ejus (sive equitatus) commota est omnis terra. Et uenerunt et devorauerunt (sive et uenient et devorabunt) terram et plenitudinem ejus, urbem et habitatores ejus.* Non igitur, ut supra LXX transtulerunt, dixit populus: *Ingre diamur ciuitates munitas, sed obitatem munitam*, ut significet Jerusalem. Denique et nunc infert: *urbem et habitatores ejus.* Describitur autem a Dan per Phoenicem ueniens cum exercitu Nabuchodonosor, in quo loco fluvius Jordanis eritur, et quae LXX futura, Hebraicum pro ueritate rei, iam facta commoniorat.

(Vers. 17.) *Quia ecce ego mittam uobis serpentes regulos (sive pessimos, aut ut LXX transtulerunt, mortiferos) quibus non est incantatio. Et mordebunt uos, ait Dominus, ^c insanabiliter, cum dolore cordis uestri deficietis.* Qui sunt illi, qui ueniunt a **903** Bap, et quorum auditus est fremitus, et qui terram

^a Veteres libri omnes, diripi, pro devorari.

^b Pro uerbis *silere nos fecit*, antea erat *abiecit nos*, iuxta Graecum *ἀπέβαλεν ἡμᾶς*. Atque arbitros quidem utramque interpretationem de more positam fuisse abs Hieronymo: sed quando nos, priorem modo, quae ex Hebraeo est, praefert, eam reponere, quam et in subnexa expositione replicat, saltem visum

omnem ad solitudinem redegerunt, sub alia figura idem prophetalis sermo demonstrat, serpentes eos appellans pessimos, sive mortiferos: et ut Aquila transtulit, regulos, qui appellantur Hebraice *sarumum* (סרומים). Pro quo quid sibi uoluerit secunda ejus Editio, ut *speculatores* diceret, non intelligo, nisi forte ob uerbi similitudinem. Quibus non est, ait, incantatio. Frustra enim ad Deum preces fundunt, aduersus serpentem antiquum colabrum tortuosum, qui Dei praecpta contempserit. Utamur hoc loco aduersus eos, qui Salvatoris eloquia contemnentis, traduntur aduersariis potestatibus.

(Vers. 18.) *Dolor meus super dolorem, in me cor meum moratus.* Pro quo, ut supra diximus, LXX superiori sententiam, quae dicta sunt copularunt, ut penerent: *Et mordebunt uos, ait Dominus, insanabiliter: cum dolore cordis uestri deficietis.* In Hebraico autem non tam dolor est, qui Graece dicitur *ἄλγος*, quam *μυῖα* quod nos interpretari possumus rictum oris dolore contracti et habentem rictus similitudinem. *Ἰσχυροὶ* autem haec ex persona Dei legenda sunt, plangentis euerisionem Jerusalem, et ejus miseriae uou ferentis.

(Vers. 19.) *Ecce uos clamoris filia populi mei de terra longinqua.* Fletum describit et ululatum urbis Jerusalem ingressis hostibus.

Numquid Dominus non est Sion, aut rex ejus non est in ea? Sive, Dominus ipse est rex. Ant certe Dominus ad Patrem, rex refertur ad Filium, juxta illud quod sub nomine Salomonis scribitur: *Deus, iudicium tuum regi da, et iustitiam tuam filio regis* (Psal. LXXII, 1). Cur [Al. Ut] autem vox clamoris sit in Jerusalem, et clamor ipse ueniat de terra longinqua, causa manifesta est, quod Dominus non sit in ea, et rex illius recesserit ab illa.

Quare ergo me ad iracundiam concitauerunt in aculeis suis, et in uanitibus alienis? Recessit autem, inquit, ab eis Dominus; quia me, qui Dominus et rex illorum eram, idolorum cultu ad iracundiam prouocauerunt.

(Vers. 20.) *Transiit messis, finita est aestas: et nos saluati non sumus.* Rursum populus loquitur, qui in Jerusalem diuturna obsidione conclusus est, quia mutata sint tempora, et anni circulus euectus est, et omnis eorum spes irrita fuerit, sique transierit.

(Vers. 21.) *Super contritione filia populi mei contritus sum, **904** et contritus: super obtinuit me: Respondit Deus, quod in afflictione Jerusalem ipse uideatur afflicus, et in humanam similitudinem stupore conteratur.*

(Vers. 22.) *Numquid restus non est in Gabaad, aut medicus non est ibi? Quare igitur non est obducta*

est, altera exclusa, cujus nulla sit mentio. In ipsa Hier. uersione *Deus* additur, *Quia Dominus Deus noster silere nos fecit.*

^c Vid. quae de hac lectione ad Hieronymum uersionem annotamus. Sane Victor. maluit nos *deficientis* cum quibusdam nos.

cicatrix filia populi mei? Non solum in presenti loco, A sed et in multis aliis testimoniis Scripturarum, invenimus resinam Galaad pro penitentia poni, atque medicamine, mirarique nunc Deum, quare vulnera Jerusalem nequaquam curata sint, et necdum cicatrices obduxerint eutem, eo quod non sint prophetae, nec sacerdotes, quorum debeant curari medicamine.

(Cap. IX. — Vers. 1.) *Quis dabit capitim eo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum, et plorabo die ac nocte interfectos filia populi mei.* Si totus, inquit, vertat in fletum, et nequaquam guttas sint lacrymarum, sed abundantia fluminis, tamen interfectos filia populi mei digne flere non potero. Tanta enim sunt mala, ut omnem dolorem sui [Al. sua] vincant magnitudine. Hoc autem tam ex Prophetae, quam ex Domino persona intelligi potest.

(Vers. 2.) *Quis dabit me in solitudine diversorium* [Al. in diversorio] *viatorum, et derelinquam populum meum, et recedam ab eis?* LXX: *Quis det mihi in solitudine mansionem novissimam, ut relinquam populum meum, et recedam ab eis?* Melius, inquit, est habitare in extrema solitudine, quam inter tanta hominum scelera commorari. Unde et Salvator in Evangelio loquebatur: *Uaquequo sustinbo vos?* Et in alio loco scriptum est: *In tempore illo qui intelligit* [Al. intelligit], *sedebit et tacebit: quoniam tempus pessimum est* (Thren. III, Mich. II).

(Vers. 3.) *Quia omnes adulteri sunt, coetus praevicatorum. Et extenderunt linguam suam quasi arcum mendacii, et non veritatis: confortati sunt in terra, quia de malo in malum^a egressi sunt, et me non cognoverunt, dicit Dominus.* De malo ad malum transeunt peccatores, quando idolum mutant idolo, et de peccatis ad peccata transcendunt, vel certe de obsequio malo transeunt ad captivitatem. Et de Sanctis quidem dicitur: *Ibunt de virtute in virtutem* (Pent. LXXXIII, 8). De peccatoribus vero: *De malo in malum egressi sunt.* Causaque omnium miseriarum, quia non cognoverunt Dominum, coetusque sit praevicantium, et armantium linguam suam iustarum extenti arcus in blasphemiam; confortatique sunt in terra, ut mereantur audire: *Terra es, et in terram tibi* (Gen. III).

305 (Vers. 4 seqq.) *Unusquisque se a proximo suo custodiat: et in omni fratre suo non habeat fiduciam, quia omnis frater supplantatione supplantabit* [Al. supplantat et incedit], *et omnis amicus fraudulenter incedet; et vir fratrem suum deridibit, et veritatem non loquentur. Docuerunt enim linguam suam loqui mendacium* (sive didicit enim lingua eorum loqui mendacium), *ut inique agerent, laboraverunt* (sive inique egerunt, et non intermiserunt ut converterentur). *Habitatio tua in medio doli, in dolo* (sive usura super usuram, et dolo in dolo); *renuerunt* (sive noluerunt) *scire me, dicit Dominus.* Hoc loco utendum est in tempore persecutionis et angustiae, quando aut rara, aut nulla fides est: quando nec fratri nec proximo credendum est, et inimici hominis domestici

ejus (Mich. 7): quando juxta Evangelium: *Tradet pater filium, et filius patrem, et dividuntur duo in tres, et tres in duo.* Quodque infert, *Docuerunt linguam suam loqui mendacium, sive didicit lingua eorum loqui mendacium* (Math. X), ostendit consuetudinem mentiendi quodammodo in naturam verti: studioseque eos agere, ut agant iniqua. Quodque sequitur, *Habitatio tua in medio doli, in dolo*, proprio ad Prophetam sermo dirigitur, quod habitet in medio populi mentientis; sive ut Septuaginta translulerunt: *Usura super usuram, et dolo super dolum*: et quod quotidie augeant scelera, et nequaquam eos prioris facti poeniteat, sed nova praeterita cumulent. Haec facientes, omni aequant [Al. aequant] studio, ut nesciant Dominum, qui haec non facienda B praecepit.

(Vers. 7.) *Propterea haec dicit Dominus exercituum: Ecce ego conflabo* (sive igne examinabo) *et probabo eos. Quid enim aliud faciam a facie filia populi mei* (sive quid faciam a facie malitia filia populi mei)? Quotiescumque angustiis subjaceamus, mala recipimus a Deo, et examinamur persecutionibus, ut quidquid in nobis adulterinae matris est, tribulationum et miseriarum exuratur [Al. excoquantur] ardoribus: *Argentum enim Domini igne examinatum, probatum terrae, purgatum septuplum* (Psal. XI, 7).

(Vers. 8, 9.) *Sagitta vulnerans lingua eorum, dolum locuta est: in ore suo pacem cum amico suo loquitur, et occulte ponit ei insidias. Numquid super his non visitabo, dicit Dominus: aut in gente hujusmodi non ulciscetur anima mea?* Omnis haereticus qui corda vulnerat audientium et nescientium scriptura: *Omni custodia serva cor tuum* (Prov. IV, 23), sagittam possidet vulnerantem, et in dolo loquitur. Cumque ore suo pacem proximo promittat, occulte tendit insidias. 306 Sequentibus autem versiculis, in quibus dicit: *Numquid super his non visitabo, dicit Dominus: aut in gente hujusmodi non ulciscetur anima mea?* crebro in hoc Propheta abutitur, ut cum singula malorum operum enumerarit, inferat se juste facere quod facit [Al. facit].

(Vers. 10.) *Super montes assuam* (sive assumite) *fletum et lamentum, et super speciosa* (sive spinitas) *deserti planctum: quoniam iniqua sunt* (sive defecerunt) *eo quod non sit vir* (sive homo) *pertransiens, et non audierunt vocem possidentis* (sive substantiae), *a volucre caeli usque ad pecora migraverunt et recesserunt.* Superveniente Babilonio exercitu, et cuncta vastante, solitudo provinciae prophetaur, quod planctus in montibus, felix sit in deserto, sive in solitudine solitudinis, quod universa defecerint atque succensa sint, et nullus sit qui per terram gradiatur, exis omnibus, nihilque remanserit, quod spirare possit et vivere. Unde pro possidente, LXX translulerunt *substantia*, quae Hebraice dicitur *מַצְנָה* (maznah): et substantia hic non pro odore, hoc est, essentiali accipitur, sed pro opibus, atque divitiis. Quodque infert:

^a Antea erat ingressi, uss. et sacro textu contradicentibus.

A volucribus caeli usque ad pecora recesserunt et abierunt, hoc ostendit quod sarpe diximus, iram Dei universa sentire, et non solum aves aeris, sed et pisces aquae deflere. Juxta tropologiam fetus assumitur super montes, et lamentatio super speciosa deserti, quando principes peccant Ecclesiae, et nihil in ea invenitur substantiae Dei, nec auditur vox Domini Ecclesiam possidentis, per sanctos et apostolicos viros; et a volucribus caeli usque ad pecora, ab his videlicet, qui possunt in sublime ascendere, usque ad irracionales et simpliciores quosque qui recesserunt [Al. recesserunt] a conciliabulo Dei.

(Vers. 11.) *Et dabo Jerusalem in acervos arenas (sive in transmigracionem) et in cubilia draconum, et civitates Juda dabo in desolationem; eo quod non sit habitator. Cum ecclesiastici viri et doctores quique defecerint, tunc datur Jerusalem in transmigracionem, sive in acervos arenas, ut haereticus in ea sermo praevalent, et officiat cubile draconum, et civitates illius redigantur in solitudinem, nec sit in ea divini sermonis habitatio, et ille qui dicit: Inhabitabo et inambulabo in eis, et ero Deus eorum (Levit. xvi, 12).*

(Vers. 12 seqq.) *Quis est vir sapiens qui intelligat hoc, et ad quem verbum oris Domini fiat, ut annuntiet istud: quare perit terra, et exusta est quasi desertum, eo quod non sit qui pertranseat? Et dicit Dominus: Quia dereliquerunt legem meam quam dedi eis, et non audierunt vocem meam, et non ambulaverunt in ea, et abierunt post pravitatem cordis sui, et post Baalim, quos didicerunt a patribus suis. Interrogat Propheta, si quem sapientium in Jerusalem valeat reperire, et eorum ad quos fiat sermo Dei, et qui possint annuntiare Domini voluntatem, et causas reddere cur Judaea redacta sit in solitudinem, et omnibus interfectis, nullus remanserit qui per eam transeat. Et inducit Dominum respondentem, causasque reddentem: quia dereliquerunt Legem ejus quam dederat eis, nec audierunt vocem ejus, nec fecerint quae praecepta sint; sed abierunt post pravitatem cordis sui. Ergo non in nostra voluntate, sed in Domino consistendum est. Pravam enim cor in omnibus (Infra xvii, 9). Et, De corde nostro exeunt pessimae cogitationes (Matth. xv, 19). Et post Baalim, inquit, abierunt, quos didicerunt a patribus suis. Baal idolum Sidoniorum est, et est numeri singularis, Baalim vero pluralis numeri. Ergo nec parentum nec majorum [Al. malorum] error sequendus est: sed auctoritas Scripturarum, et Dei docentis imperium.*

(Vers. 15, 16.) *Idcirco haec dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego cibabo eos, populum istum absinthio (sive angustis), et potum dabo eis aquam fellis, et dispergam eos in gentibus, quas non noverunt ipsi et patres eorum: et mittam post eos gladium, donec consumantur. Potest et de vicino tem-*

poro prophetari, quando capti sunt a Chaldeis: et proprio de hoc tempore, quando dispersi sunt in gentibus, quas non noverant ipsi, et patres eorum: et in toto erbe divisi, cibatique sunt absinthio, sive necessitatibus et angustis. Et acciperunt potum aquam fellis, quod aut malorum significat magnitudinem, et sempiternum captivitatis jugum: aut certe per ignorantiam legis Dei, pro Christo Antichristum suscepturi sunt. Mittitur autem gladius post eos, ut usque ad interitum consumantur. Vel certe gladius qui eos dividat, et non patiat in malum habere consensum, ut dispareant in eo quod mali sunt.

(Vers. 17, 18.) *Haec dicit Dominus exercituum: contemplantini (sive intelligite) et vocate lamentatrices, et [Al. ut] veniant: et ad eas quae sapientes sunt, mittite, et properent (sive loquantur), foveant, et assumant super nos (sive super vos) lamentum: et deducant oculos nostri (sive vestri) lacrymas, et palpabra nostra (sive vestra) defuant aquis: quoniam vos lamentationis audita est de Sion (sive in Sion). Propter futuram captivitatem et everisionem Jerusalem, lamentatrices vocari jubet, quae solent in luctu, voce flebili et laertes manibus verberantes, ad lacrymas populum provocare. Hic enim mos usque hodie permanset in Judaea, ut mulieres sparsis crinibus nudatisque pectoribus, voce modulata omnes ad fletum conitent. Se autem jungit Deus compatiens affectu, sive Propheta: ut quidquid populus sustinet, ipsum sustinere et sentire se dicat. Quod autem infert: Quia vox lamentationis audita est de Sion, statim sequitur quae ista sit vox.*

(Vers. 19.) *Quomodo vastati sumus, et confusi vehementer? Quia dereliquimus terram, quoniam dejecta sunt (sive abjecimus) tabernacula nostra. Vox ista est lamentantium Sion: quomodo vastati sumus, et confusi vehementer? Statimque sibi ipsae respondent, et causas suae vastationis exponunt dicentes: Quia dereliquimus terram, nostro vitio atque peccato: et dejecta sunt tabernacula nostra, quae quasi praeterentes quondam possidebant. Dicant hoc et in persecutione quondam credentium turbis: quoniam idcirco vastatae sunt atque confusae, quia dereliquerint terram Domini, et deseruerint tabernacula sua.*

(Vers. 20, 21.) *Audite ergo, mulieres, verbum Domini, et assumat auris vestrae sermonem oris ejus, et docete filias vestras lamentum, et unaquaeque proximam suam plangentem. Quia ascendit mors per fenestras nostras, ingressa est domos [Al. domus] nostras: dispendere parvulos de foris, juvenes de plateis in superiori capitulo dixerat: vocate lamentatrices et veniant, et ad eas quae sapientes sunt, mittite, et properent: nunc quasi praesentibus loquitur, in condemnationem sacerdotum atque doctorum et virorum omnium: ut illis cessantibus a doctrina, istae audiant*

^a Verba, et nihil in ea invenitur substantiae, in duobus e nostris mss. desiderantur.

^b Tres mss. ipsaque Hieronymiana versio, prout

est a Martian. edita, interjectum nomen eos non agnoscunt, quod est tamen in Hebraeo אֵלֶיךָ

verbum Domini, et assumant sermones oris ejus, A et in his voluntas illius est. Ubi sunt ergo qui doceantque filias et proximas suas plauctum causasque lacrymarum: *Quia ascendit mors per fenestras nostras: ingressa est domos nostras.* Quod quamquam et spiritualiter possit intelligi, eo quod per omnes sensus ad animæ interitum mors introeat peccatorum; tamen et de Babyloniorum impetu intelligi potest: quod tanta sit fortitudo et velocitas præliandi, ut non expectent **908** reserare fores; sed et per fenestras et tecta conscendant, ut domos vastent Jerusalem. Pereunt autem parvuli qui foris sunt, et egrediuntur de Jerusalem; et juvenes, ad quos scribit et Joannes, qui non ingrediuntur per arctam et angustam viam, quæ ducit ad vitam; sed ambulant per plateas, de quibus scriptum est: *Quam lata et spatiosa via quæ ducit ad mortem* (Matth. vii, 13).

(Vers. 22.) *Loquere hæc, dicit Dominus, et cadet morticinium hominis* (sive cadavera hominum) *quasi atercus super faciem regionis* (sive campi) *et quasi fenam post tergum metentis, et non est qui colligat.* Verbum Hebraicum, quod tribus litteris scribitur DALETH, BETH, RES (vocales enim in medio non habet), pro consequentia et legentis arbitrio si legatur DABAR (דָּבָר), sermonem significat; si DEBER, mortem; si ^a DABER, loquere. Unde et LXX et Theodotio junxerunt illud præterito capitulo, ut dicerent: ^b *Disperdent parvos de foris, juvenes de plateis morte.* Aquila vero et Symmachus transtulerunt λάσσωον, id est, loquere: ut imperet Deus Prophetæ loqui quæ sequantur: *Hæc dicit Dominus, et reliqua.* Et est sensus: Cum ascenderit mors per fenestras nostras, et ingressa fuerit domos Jerusalem, et parvuli, juvenesque de foris perierint in plateis: tunc erit morticinium eorum, sive cadavera mortuorum, quasi sterquilinum super faciem terræ, et quasi stipula, quæ post tergum metentium dimittitur, et ut inutilis non colligitur. Per quæ ostendere vult, tantam in Jerusalem et circa urbem cædem futuram, ut nullus sit qui sepeliat conruentes.

(Vers. 23, 24.) *Hæc dicit Dominus: Non gloriatur sapiens in sapientia sua, et non gloriatur fortis in fortitudine sua, et non gloriatur dives in divitiis suis. Sed in hoc gloriatur, qui gloriatur scire* (sive intelligere) *et nosse me: quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam, et judicium, et justitiam in terra. Hæc enim placent mihi* (sive quia in istis est voluntas mea) *dicit Dominus.* Omnis hominum aufertur superbia, dum sapientia, fortitudo et opes eorum reputantur in nihilum, et ista est sola gloriatio, ut sciat et intelligat quod ipse sit Dominus, qui facit misericordiam et judicium et justitiam super terram: quod omnia Dei providentiâ et justitiâ gubernentur: et quæ nobis videntur non habere rationem, justitiæ plena sint atque rationis. **910** Hæc enim sola placent Deo,

^a Rectius cum duplici ^b ms. Sangerm. apud Mont-fauc. DABER.

^b Cistere. cum Vatic. ms.; *Disperderent*; penes Rabanum, *disperdere*. Sæpius vero manifesta codicum menda dissimulamus.

et in his voluntas illius est. Ubi sunt ergo qui dicunt hominem proprio regi ^c posse arbitrio, et sic datam liberi arbitrii potestatem, ut Dei misericordia tollatur atque justitia? Unde et Apostolus, assumens hoc testimonium, ponit exemplum: *Qui gloriatur, in Domino gloriatur* (II Cor. x, 17).

(Vers. 25, 26.) *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et visitabo super omnem qui circumcisum habet præputium, super Ægyptum, et super Judam, et super Edom, et super filios Ammon, et super Moab, et super omnes qui attonsi sunt in comam, habitantes in deserto, quia omnes gentes habent præputium. Omnis autem domus Israel incircumcisi sunt corde.* Multarum ex quadam parte gentium, et maxime quæ Judææ Palestinæque confines sunt, usque hodie populi circumcunduntur, et præcipue Ægyptii, et Idumæi, Ammonitæ, et Moabitæ, et omnis regio Sarracenorum, quæ habitat in solitudine, et de quibus dicitur: *Super omnes qui attonsi sunt in comam habitantes in deserto.* Non igitur gloriari debet Juda, qui mixtus est cum gentibus superscriptis, eo quod præputium non habeat, sed ex Lege Dei circumcisus sit, cum et alii hæc faciant qui Legis mandata non servant, et ignorant Deum Israel. Nec prodest circumcisio, quæ in signum data est, nisi mandata Domini compleantur; sicut et comæ, quæ gentem significant, non ^d roborâ corporum et fortitudinem pugnatorum. Quddic sequitur: *Omnes gentes habent præputium: omnis autem domus Israel incircumcisi sunt corde,* hunc habet sensum: Cum præter Ægyptios, Idumæos, Ammonitas, et Moabitas, Ismaelitas in solitudine commorantes, quorum plerumque pars circumcisa est, omnes aliæ nationes in toto orbe incircumcisæ sint carne; omnis domus Israel incircumcisa est corde, non carne: quæ incircumcisio ducit ad mortem. Illa enim carnis, hæc spiritus est.

(Cap. X.—Vers. 1.) *Audite verbum, quod locutus est Dominus super vos, domus Israel. Hæc dicit Dominus: Juxta vias gentium nolite discere, et a signis cæli nolite metuere, quæ timent gentes: quia leges populorum vanæ sunt.* Proprie adversus eos loquitur, qui venerantur cælestia, et quæ in signa sunt posita annorum, temporum, mensium, et dierum, ab his æstimant regi humanum genus, et ex causis cælestium terrena moderari. **911** Quodque ait: *Leges, sive legitima, populorum vanæ* [Al. vana] *sunt,* omnem humanam sapientiam futilem esse demonstrat, et nullam in se habere utilitatem.

(Vers. 3-5.) *Quia lignum de saltu præcidit, opus manuum artificis in ascia: argento et auro decoravit illud, clavis et malleis compegit, ut non dissolvatur* (sive non moveatur). *In similitudinem palmarum fabricata sunt, et non loquentur: portata tollentur* [Al. tolluntur], *quia incedere non valent. Nolite ergo timere ea,*

^c Absque verbo posse tres mss. et Rabanus legunt.

^d Victorius roborant ex Brixianis codicibus. Sic paulo post quorum pleraque pars, rectius pro plerumque ex Mediceo uno ms. legit.

quia nec male facere possunt, nec bene. Descriptio idolorum quæ venerantur gentes. *Lignum*, inquit, *de saltu præcidit*. Materia ergo idolorum vilis atque corruptibilia : *Opus manuum artificis*. Cum artifex mortalis sit, mortalia ergo et illa quæ fabricatur [Al. fabricantur]. *Argento et auro decoravit illud*, ut fulgore utriusque materiæ decipiat simplices. Qui quidem error ad nos usque transivit, ut religionem in divitiis arbitremur. *Clavis et malleis compegit, ut non dissolvatur, sive ut non moveatur*. Quanta idolorum potentia, quæ stare per se nequeunt, nisi elavis et malleis compingantur! *In similitudinem palmæ fabricata*, habent pulchritudinem metallorum et picturæ arte decorata sunt : sed utilitatem non possident, quæ præbeant aliquos fructus artifici. *Et non loquentur*. Nihil enim in se vitale habent. De quibus scriptum est : *Os habent, et non loquentur; aures habent, et non audient. Portata tollentur* (Psal. cxxx, 5, 6). Fortior ille qui portat, quam illa quæ portantur; inamo in illo sensus est, in hoc figura sine sensu. *Nolite ergo timere ea, quia nec bene facere possunt, nec male*. Solent enim plerique gentiliam daemones colere, ne nocent, et alios exorare ut præstent beneficia : Unde et illud Virgillianum est (*Æneid.* 1) :

Nigram hyemal pecudem, zephyris fœlicibus albam.

Quidquid de idolis diximus, ad omnia dogmata quæ sunt contraria veritati referri potest. Et ipsi enim ingentia pollicentur, et simulacrum vani cultus de suo corde conflunt. Jactant grandia et ad decipiendos simplices quosque, quasi aureis sensibus et eloquiis argenti splendore fulgentibus, imperitorum obstringunt aciem, et a suis inventoribus sublimantur, in quibus nulla est utilitas, et quorum cultura propriè gentium est, et eorum qui ignorant Deum.

(Vers. 6 seqq.) *Non est similis tui, Domine : magnum tu, et magnum nomen tuum in fortitudine. Quis non timebit te, o rex gentium? Tuum 912 est enim decus inter cunctos sapientes gentium, et in universis regnis eorum nullus est similis tui. Pariter a fatui et sapientes probabuntur, doctrina vanitatis eorum lignum est. Argentum involutum (sive productum) de Tharsis afferitur, et aurum de Ophaz, opus artificis et manus ararii. Hyacinthus et purpura indumentum eorum : opus artificum (sive sapientium) universa hæc. Dominus autem Deus verus est : iste Deus vivens et rex [Al. ipse] sempiternus. Ab indignatione ejus commovebitur terra, et non sustinebunt gentes comminationem ejus. Hæc in LXX non habentur, sed de Theodotionis Editione in plerisque addita sunt, et cum juxta litteram videantur perspicua, juxta anagogen magnam habent difficultatem. Nullus enim similis est Deo vero, eorum deorum qui hæretica arte finguntur. Omnes timebunt eum, quia rex gentium est. Principium enim*

^a In Vulg. ipsæque Hieron. versione propius ad Hebræum, *Pariter insipientes et fatui probabuntur*.

^b Vide quæ superius ad cap. Isai. 14 annotamus col. 41.

^c Valt. et Cisterc., *et Deus est rex*.

A sapientiæ timor Domini (*Prov.* ix, 10) : et de eo proficimus ad charitatem veram. *Tuum est*, inquit, *decus*. In veritate decor, in mendacio turpitudine : quamvis hæretici juxta sapientiam mundi, quæ de-structur, sibi sapientes esse videantur; tamen in omnibus regnis, quibus lacerant Ecclesiam, *nullus est similis tui*, dicente sermone divino : *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobo* (1 Cor. i, 19). Simul sapientes et fatui sunt. Doctrina eorum pro qualitate ingenii, vel vilis est, et ligno comparatur, vel similis argento propter eloqui venustatem. *Afferitur de Tharsis*. Tharsis vel regio India est, ut Josephus, vel certe omne ^b pelagus Tharsis appellatur, et cæli habet similitudinem; et tamen involuta est verborum artificio, sive producta.

B Si enim voluerit decipere, non poterit. *Et aurum de Ophaz*. Septem nominibus apud Hebræos appellatur aurum, quorum unum *OPAZ* (*אֹפָז*) dicitur, quod nos dicere possumus *obryzum*, ut splendeat in superficie idolorum, quod intrinsecus lignum est villaque materiæ. Hyacintho operiuntur et purpura, et superficie sui oculos decipiant, dum cælorum sibi colorem et regna caelestia polliceantur; et tamen opera sapientium sunt universa hæc, qui in sæculo sapientes putantur : cæterum apud Deum stulti sunt. *Dominus autem Deus noster, Deus verus est*. Ha ergo universa mendacia. *Et ipse Deus vivens : igitur illa mortua quæ finguntur*. ^c *Et ille rex sempiternus*. Hæreticorum umbræ ad tempus prævalent, sed longo tempore corrumpuntur. *Ab indignatione ejus 913 commovebitur terra* : hi qui terram habent opera, et terram simulacra conflunt. *Et non sustinebunt gentes, nequaquam populus Domini, sed gentium multitudo, quæ Dei comminationem ferre non prævalent*.

(Vers. 11.) *Sic ergo dicatis diis : Dii qui caelos et terram non fecerunt, percont de terra et de his quæ sub caelo sunt. Falsi dii, et qui astificiose [Al. artificio] compositi sunt, ista dicenda sunt. Hi enim nec caelos fecerunt, nec terram.* ^d *Qui cooperatores sunt Christi, dii vocantur : et Domini, per doctrinam Ecclesiasticam, magna ex parte fabricantur domini*.

(Vers. 12 seqq.) *Qui facit (sive qui fecit) terram in fortitudine sua, præparat orbem in sapientia sua, et in prudentia sua extendit caelos. Ad vocem suam dat multitudinem aquarum in caelo, et elevat (sive educit) nebulas ab extremis terræ, fulgura in pluviam fecit, et educit ventum (sive ventos) de thesauris suis. Stultus factus est omnis homo a scientia sua, confusus est omnis artifex in sculptili : quoniam falsum est quod confavit, et non est spiritus in eis : vana sunt, et ^e opus risu dignum : in tempore visitationis suæ peribunt. Non est his similis pars Jacob. Qui enim formavit omnia, ipse est, et Israel virga hereditatis ejus,*

^d Idem mos., *Nec cooperatores sunt Christi, qui dii, etc.*

^e In duobus mos., *opera risu digna : temere autem penes Rabban., operarii sui digna.*

Dominus exercituum nomen est illi. Qui facit terram A nit Deum, acceptrum est hæreditatis ejus. Cujus nomen Dominus Omnipotens est, sive Virtutum : hoc enim sonat, *Dominus exercituum* : quod in Hebraico scriptum est, *Dominus sabaoth*.

(Vers. 17, 18.) *Congrega de terra confusionem tuam, quæ habitas in obsidione; quia hæc dicit Dominus: Ecce ego longe projiciam habitatores terræ in hac vice, et tribulabo eos ut inveniantur.* LXX: *Congregavit de foris substantiam suam, quæ habitat in munitione. Quia hæc dicit Dominus: Ecce ego supplantabo habitatores terræ hujus, et tribulabo eos, ut inveniantur.* Præcipitur Jerusalem, ut quidquid habet foris substantiæ, in urbeo munitissimam congreget, et longæ obsidioni paret alimenta. Se enim nequaquam ut prius de futuro, et longo tempore B comminari: **915** sed jam de vicina captivitate, quæ jamjamque ventura sit. Congrega, inquit, et de foris et de terra, hoc est, de agris substantiam tuam, sive confusionem. Quidquid enim habes, confusione dignum est: quæ licet præpares hæc, super his Domini dicta cognosce. Ecce ego in hac vice, in isto tempore, projiciam, sive instar fundæ jaciam longe habitatores terræ hujus: pro quo LXX interpretati sunt *supplantabo et cadere faciam*. Pro quo verbo Hebraico^b *COLA* (כֹּלַא), Aquila et Symmachus interpretati sunt *σπρονδονισω*. Et est sensus: Instar fundæ cum omni impetu abjiciam, et sic eos obsideri faciam: sicutque tribulabo et coangustabo, ut omnes in urbe reperiantur, et effugere nequeant malum.

(Vers. 19.) *Væ mihi super contritione mea, pessima plaga mea.* LXX: *Væ super contritione tua, pessima plaga tua.* Juxta Hebraicum ipsa Jerusalem loquitur, quod vehementer afflicta sit, et plagam sustineat insanabilem. Juxta LXX vero Propheta loquitur ad Jerusalem, et plangit eam super contritione et plaga sui [Al. sua].

Ego autem dixi, plane hæc infirmitas mea est (sive vulnus meum), et portabo illam (sive apprehendit me). Ipsa loquitur Jerusalem: quidquid patior, mea culpa patior: intelligo vulnus meum quod apprehendit me, sive iram Domini sustinebo, quoniam peccavi ei.

(Vers. 20.) *Tabernaculum meum^c vastatum est, omnes funiculi mei disrupti sunt (sive omnes pelles meæ conscissæ sunt), filii mei exierunt a me (sive oves meæ), et non sunt [Al. subsistunt]: non est qui extendat ultra tentorium meum (sive non est locus ultra tabernaculo meo) et qui erigat pelles meas.* Subversionem urbis suæ tam^d facilem plangit Jerusalem, ut nequaquam muros et moenia funditus eruta, sed tabernaculi, atque tentorii ablationem putes. Tabernaculum, inquit, hæc est, habitatio mea, repente sublata est. *Omnes funiculi mei disrupti sunt.* Servat tabernaculi metaphoram, sive omnes pelles meæ conscissæ sunt. *Filii mei exierunt a me, sive pecora mea,*

^a Vatican. cum plerisque aliis Hieronymianæ versionis mss., ita ut non inveniantur, quam negandi particulam in Septuagintavirali quoque interpretatione replicat. Obstat vero sacri textus fides, tum aliorum codicum, et subnexa Hieronymi expositio,

coangustabo, ut omnes in urbe reperiantur, et effugere nequeant malum.

^b In mss. est Græcis litteris ΚΟΛΑ.

^c Cisterc. et Vatic., *destitutum est*.

^d Idem mss., *tam felicem, quod nescio an verius.*

quod a LXX additum, non stat juxta historiam. In longa enim obsidione quomodo oves et pecora auferri poterant de Jerusalem, quam etiam si fuissent, fames consumpserat? Et non, inquit, subsistunt, sive non sunt. Neque enim translati sunt in Chaldaeam: sed magna pars eorum interfecta penitusque deleta est. Non est qui extendat ultra tentorium **916** meum: non est qui me instauret, et murorum meorum jaciatur fundamenta, qui ad solum usque prostrati sunt.

(Vers. 21.) Quia stulte egerunt pastores, et Dominum non quaesierunt: propterea non intellexerunt, et omnis grex eorum dispersus est. Per translationem pastorum, atque ovium, principem culpa et dispersio populi describitur. Quia enim principes stulte egerunt, nec quaesierunt Dominum, quem toto debuerant corde perquirere: idcirco et mala venientia non viderunt, sive non intellexerunt Dominum, et omnis multitudo Jerusalem huc illucque dispersa est.

(Vers. 22.) Vox audientis, ecce venit, et commotio magna de terra Aquilonis: ut ponat civitates Juda in solitudinem, et habitaculum draconum (sive cubile struthionum). Et ut Symmachus interpretatus est, sirenarum: pro quo in Hebraico **תַּנְיִן** (**תנין**) positum est. Verba Prophetæ: Ecce, inquit, sonitus et fremitus Babylonii venientis auditur, magnaque commotio, sive terræmotus de terra Aquilonis: ut omnes urbes Judææ, habitatoribus interfectis, redigat in solitudinem, et faciat pro hominibus dracones habitare, et cuncta animalia venenata, sive struthiones, quod et ipsa animal, solitudinis familiare est, et in desertis nascitur ac nutritur. Aut certe sirenas, monstra quædam et demonum phantasmata possumus intelligere. Hæc omnia quæ et præteritis et præsens sermo descripsit, ad persecutionis Ecclesiæ referamus tempora, quando tabernacula Domini subvertuntur, et omnis habitatio Ecclesiæ redigitur in solitudinem. Et ut ista universa veniant, culpa peccatorum est, qui stulte egerunt, et Dominum non quaesierunt, nec intellexerunt eum, et idcirco grex omnis dispersus est.

(Vers. 23.) Scio, Domine, quia non est [Al. sit] hominis via ejus: nec viri est, ut ambulet et dirigat gressus suos. Erubescant novi prædicatores, qui aiunt, ^a unumquemque suo arbitrio regi: cum et hic Prophetæ dicat: Non est hominis via ejus (Psal. xxxvi, 23). Et David in lyrico canat carmine: A Domino gressus hominis dirigentur, et viam ejus volet nimis. Sive hic sensus est: quod a Babylonis sustinemus, non est eorum fortitudinis, sed nostri meriti, et indignationis tuæ.

(Vers. 24, 25.) Corripe me, Domine, verumtamen in iudicio, et non in furore tuo; ne forte ad nihilum **917** redigas me. Effunde indignationem tuam super

^a Dogma hoc erat Pelagianorum, cujus sensum, quamquam satis ex hoc loco percipitur, malim tamen ut rejicias ex Augustin. lib. de Gestis Pelagii, ipseve Hieronymo lib. in Dialogi.

^b Rectius ad Hebraicam exemplar Rabanus legit,

gentes, quæ non cognoverunt te, et super provincias (sive generationes) quæ nomen tuum non invocaverunt, quia ^b devoraverunt Jacob, et locum ejus consumpserunt, et decus ejus (vel pascua) dissipaverunt (sive ad solitudinem redegerunt). Hunc locum et in psalmo legimus: Domine, ne in furore tuo arguas me: neque in ira tua corripas me (Psal. vi, 1; xxxvii, 1). Et est sensus: Meremur quidem omnia quæ sustinemus, et multo meremur majora quam patimur. Verumtamen hoc obsecro, ut quasi pater me corripas, non quasi adversarius: ut me emendes quasi filium, et non punias quasi inimicum (Hebr. xii); castigas enim omnem filium quem recipis, et per omnem dolorem ac flagellum emendas Jerusalem. Hostes autem, qui non noverunt te, et provinciarum sive regionum, quæ non invocaverunt nomen tuum, nequaquam tamen debent sentire iudicium, sed indignationem (Psal. lxxvii). Tradidisti enim nos, ut emendaremur. Illi autem aggravaverunt jugum suum: seni non pepercerunt, et parvulos afflixerunt: comederunt nos, et penitus devoraverunt et in tantam solitudinem redegerunt Jerusalem, ut et publicarum et privatarum ædium omnia dissiparent, et populum tuum interficerent.

(Cap. XI. — Vers. 1-3.) Verbum quod factum est ad Jeremiam a Domino dicens: Audite verba pacti (sive testamenti) hujus, et loquimini ad viros Juda, et habitatores Jerusalem, et dices ad eos: Hæc dicit Dominus Deus Israel. Non quidem est positum in titulo, sub quo tempore, vel sub quo rege, et quoto anno ejus, hæc prophetia facta sit: sed intelligimus, vel priori prophetiæ et temporis hæc esse jungenda, vel certe post aliquod temporis intervallum prioris prophetiæ hunc Domini ad Prophetam factum esse sermonem. Notandum est autem, quod verbum **אמרו** (**אמרו**), Aquila et Symmachus semper peccatum, LXX et Theodotio testamentum interpretati sunt. Proprie autem nunc ad Jerusalem et ad viros tribus Judææ sermo dirigitur,

(Vers. 4.) Maledictus vir qui non audierit verba pacti hujus, quod præcepti patribus vestris: in die, qua eduxi eos de terra Ægypti, de fornace ferrea, dicens: Audite vocem meam, et facite omnia quæ præcipio vobis, et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Dominum [Al. Deum]. Non propter generis privilegia, non propter circumcisionis injuriam **918**, et odium sabbati, sed propter obedientiam, et Deus efficitur populi Israel, et Israel populus ejus. Et hic quidem quasi ad servos loquitur, ut placeant Deo. In Evangelio vero Dominus ad discipulos: Vos, inquit, amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis. Jam non dicam vos servos, quia servus nescit quid faciat Dominus ejus. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcumque audivi a Patre meo, nota feci vobis (Joan.

quia comederunt Jacob, et devoraverunt eum, et consumpserunt locum, et decus ejus, etc. Nobis unum licuit reponere ex mas., consumpserunt, pro quo erat antea contempserunt.

xv, 14 et 15). Cumque amici mei fuerint, de amicis A
transeant in filios: *Quotquot enim receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri (Joan. 1, 12)*. Unde amicis et filii præcipit: *Estote perfecti sicut et Pater vester perfectus est (Matth. v, 48)*; similitudinem imperans, non æqualitatem. Et tibi obedientia mandatorum est, hic similitudo Dei. Quotque ait: *In die, qua eduxi eos de terra Ægypti, de fornace ferrea*, dat nobis intelligentiam, quod caminus et fornax ferrea, atque succensa tribulationis et pœnæ significet magnitudinem, non aliquem locum pœnæ, ferri materia præparatum.

(Vers. 5.) *Ut suscitem juramentum, quod juravi patribus vestris, daturum me eis terram fluentem lacte et melle, sicut est dies hæc*. Patres videntur accipere, quando accipiunt filii; et Abrahamæ promissio completur in posteris. Terram autem lacte et melle manantem, hyperbolice debemus accipere pro rerum omnium abundantia, ut est illud (*Virg. Eclog. III*):

Mella suant illis, ferat et rubus asper amomum.

Et iterum:

Et passim rivis currentia vina repressit.

Aut certe tropologice, terram lacte et melle manantem, Christi Ecclesiam sentiamus, in qua parvuli atque lactentes educantur per fidem, ut possimus solidum cibum capere.

Et respondi et dixi: Amen, Domine. Pro quo Septuaginta, *Fiat, Domine* (hoc enim amen significat) transtulerunt. Dixerat Dominus, juravi patribus vestris daturum me eis terram lacte et melle manantem, sicut rebus ipais hodie comprobatur (*Exod. III*). Propheta diligens populum suum, occupat vocem Domini, et cupit vera esse, et in perpetuum permanere quæ data sunt. Unde ait: Vere, Domine, impleti quod pollicitus es; sive fiat, Domine, hoc est semper maneat quod dedisti.

(Vers. 6.) *Et dixit Dominus ad me, vociferare (vel lege) omnia verba hæc in civitatibus Juda, et foris Jerusalem, dicens: Audite verba pacti* 919 *hujus et facite illa*. Clementissimus Deus frequenter futura prædicat, ut templum durus ad credendum animus molliatur. Prædicat autem tam in urbe Jerusalem, quam foris in agrò, et quorum commune discrimen est, eodem pœnitudo sit.

(Vers. 7, 8.) *Quia contestans contestatus sum patres vestros in die, qua eduxi eos de terra Ægypti, neque ad diem hanc. Mane consurgens [Vulg. surgens] contestatus sum, et dixi: Audite vocem meam; et non audierunt, nec inclinaverunt aurem suam, sed abierunt unusquisque in pravitate cordis sui mali, et induci super eos omnia verba pacti hujus, quod præcepi ut facerent*.^b Hæcque in Septuaginta non habetur, quod

que sequitur, et non fecerunt, ab eis positum est, et cum superioris capituli sine sociatum, in quo scriptum est: *audite verba pacti hujus, et facite illa; et non fecerunt*. Quis sit autem de mane consurgere, et Dei verba per Prophetas eis frequenter ingerere, et educere eos de Ægypto, et sæpius admonere et dicere: *audite vocem meam; et illos abiisse post pravitatem cordis sui, et postea eis reddere quæ merentur* et accipere, ante jam diximus.

(Vers. 9, 10.) *Et dixit Dominus ad me: Inventa est conjuratio in viris Juda, et in habitatoribus Jerusalem reversi sunt ad iniquitates patrum suorum, qui noluerunt audire verba mea. Et hi ergo abierunt: post deos alienos, ut servirent eis. Irritum fecerunt domus Israel, et domus Juda pactum meum, quod pepigi cum patribus eorum*. Pro conjuratione, quam nos juxta Symmachum interpretati sumus, Aquila et LXX et Theodotio *εὐδαιμόνως* transtulerunt, quam nos *colligationem* possumus dicere. Unde et Athalia, cum in Templo sibi parari insidias deprehendisset, eodem verbo locuta est: *Conjuratio, conjuratio (IV Reg. XI, 14)*. Proprie autem hoc verbo Scriptura abutitur, quando non subito fortuitoque peccato, sed paratis insidiis et conjuratione, tenditur ad delictum, et pari mente unoque studio id agunt, ut Dei mandata contemnant. Dicitque et patres et filios una mente parique sententia, neglecto Deo, idola veneratos, tam Israel videlicet, quam domum Juda, hoc est, tam decem tribus, quam duas, quarum imperium erat in Jerusalem, ut quorum in contemptu Dei unum studium fuit, par sit in sustinenda captivitate supplicium.

920 (Vers. 11, 12.) *Quamobrem hæc dicit Dominus: Ecce ego induco super eos mala, de quibus exire non poterunt, et clamabunt ad me, et non exaudiam eos. Et ibunt civitates Juda et habitatores Jerusalem, et clamabunt ad deos, quibus libant; et non salvabunt eos in tempore afflictionis eorum*. Non exaudit Deus in tempore necessitatis et angustiae: quia et illi audire vocem Domini noluerunt. Quod et Saul passus est. Cum enim Philisthiim agmina reformidans, verbum Domini non meruisset accipere, conversus est ad Pythonissam, ut ab idolis disceret, quod instantia orationis ac fletuum a Domino debuit extorquere (*I Reg. XXI*). Per quæ discimus, etiam si Dominus non exaudierit, nequaquam esse cessandum, nec confugiendum ad dæmones, qui cultores suos adjuvare non possunt; sed ad Domini auxilium qui cito iratus flectitur, et mutat sententiam, si et hi, quibus iratus fuerit, commutentur. Totum autem quod nunc dicitur, ad tribum Juda pertinet, et urbem Jerusalem, quibus instat captivitas.

(Vers. 13.) *Secundum enim numerum civitatum*

pere absque et copula.

^a Duo mss. ipsaque Hieron. versio inducam. Hebraice autem est *מִן*. Et Græce *ἐκ*. Paulo post erat, *exaudiam vos*, pro *eos*, quod ex eadem mss. sacroque textu restitimus.

^b In aliquot mss., *plernaque dicitur*.

^a Duo mss., *qua dicta sunt*.

^b Ad fidem trium mss. et Rabani amovimus hinc verba, et non fecerunt, quæ continua serie in antea editis subdebantur contra S. Doctoris mentem, qui ea paulo post suo loco recitat, ut quæ sint a LXX interpretibus prætermittenda, uno obtutu intelligas.

Legendum est, inquit Victor., *quam merentur acci-*

tuarum erant dii tui Juda, et secundum numerum viarum Jerusalem posuisti [Al. posuisti] aras confusionis ^a ad libandum Baalim. Legamus Regum et Paralipomenon libros (IV Reg. XXI, II Paral. XXXIII), et invenimus Judam et Jerusalem multo quam Israel pejora fecisse, ut quot habebant urbes, tot haberent et idolorum species: et quot erant in urbe Jerusalem plateæ et viarum capita, tot haberent aras in confusionem suam, in quibus idolis Baalim victimas immolarent.

(Vers. 14.) Tu ergo noli orare pro populo hoc, et ne assumas pro eis laudem et orationem: quia non exaudiam in tempore clamoris eorum ad me, in tempore afflictionis eorum. Præcipitur Jeremiæ, ne velit pro eis Dominum deprecari, in quos jam est consummata sententia: ne videatur oratio ejus infirma, et propriis sceleribus non exaudiri. Noli, inquit, orare pro eis, nec laudem assumere, ut replicando veteris historiæ clementiam, quæ eis semper misertus sum, et laudando, meam vitæ mutare sententiam. Etsi enim hoc feceris, non exaudiam eos, qui me necessitatis tempore rogare coguntur. Ex quibus discimus frustra aliquem rogare pro alio, cum ille non mereatur accipere, pro quo rogatur Deus.

(Vers. 15, 16.) Quid est, quod dilectus meus in domo **921** mea fecit scelera multa? Numquid carnes sanctæ auferent a te malitias tuas, in quibus gloriata es? Olivam uberem, pulchram, fructiferam, speciosam vocavit Dominus nomen tuum: ad vocem loquelæ grandis exarsit ignis in ea, et combusta sunt fruteta ejus. Dilectum et amantis inum vocat populum Juda, qui in Templo ejus posuit, et veneratus est idola, et in eo se putat iram Dei placare, si multas hostias immolet, et gloriatur in sacrificiorum multitudine, quæ malitias peccatorum auferre non possunt. Comparat autem Jerusalem, sive omnem populum Judæorum, olivæ pulchra, atque fructifera, quæ exaltata per superbiam, nequaquam egit humiliter, nec intellexit Creatorem et dominatorem suum; sed elata per superbiam, et locuta granditer, Domini igne succensa est; ita ut comburerentur et redigerentur ad nihilum rami, sive fruteta ejus, id est, omnis populus adversariorum gladio deleteretur. Hic sensus et in alio loco est (Cap. II), videtur dicitur ad Jerusalem: Ego te plantavi vineam ^b frugiferam, omnem veram: quomodo conversa es in amaritudinem vitis aliena? Quando destruuntur maceræ illius, et vastat eam aper de silva, et omnes bestię devorant fructus illius (Psal. LXXXVIII), dicimus istud capitulum principibus Ecclesiarum: Quid est quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? Vel certe divitibus, qui cum aliena diripiant, et non auferant malitias cordis sui, putant se Dei clementiam mereri: Numquid carnes sanctæ auferent a te malitias tuas, in quibus gloriata es? At nunc publice recitantur offerentium nomina, et redemptio peccatorum mutatur in laudem: nec

meminerunt viduæ illius in Evangelio, quæ in gazophylacium duo æra mittendo, omnium divitum vicæ donaria (Marc. XII).

(Vers. 17.) Et Dominus exercituum, qui plantavit te, locutus est super te malum, pro malis domus Israel et domus Juda, quæ fecerunt sibi ad irritandum me, libantes Baalim. Olivam, inquit, uberem, pulchram, fructiferam vocavit te Dominus tuus, atque plantavit. Sed quia ad vocem loquelæ, grandis Dei in te flamma descendit, et consumpsit omnes ramos tuos, propterea qui te plantaverat, nunc locutus est super te malum: non iniquitate sententiæ, nec sabita pravitate sermonis; sed pro malis quæ fecerunt sibi domus Israel et domus Juda, et studiose egerunt libantes Baalim, ut me ad iracundiam provocarent. Cumque possit Deus facere quæ vult, reddit causas ne facere videatur injuste, **922** secundum illud, quod scriptum est: Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris (Ps. L, 6).

(Vers. 18 seqq.) Tu autem, Domine, demonstrasti mihi, et cognovi: tu ostendisti mihi studia eorum, et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam, et non cognovi quia super me cogitaverunt consilia. Mittamus lignum in panem ejus, et conteramus [Vulg. eradamus] eum de terra viventium, et ne memoretur nomen ejus amplius. Tu autem, Domine sabaoth, qui judicas juste, et probas renes et cor: videam ultionem tuam ex eis: tibi cuius revelavi causam meam. Omnium Ecclesiarum iste est consensus, ut sub persona Jeremiæ, a Christo hæc dici intelligant, quod ei Pater monstraverit, quomodo cum oporteat loqui, et ostenderit illi studia Judæorum, et ipse, quasi agnus ductus ad victimam, non aperuerit os suum, et non cognoverit, subauditur peccatum; juxta illud quod ab apostolo dicitur: Qui cum non cognovisset peccatum, pro nobis peccatum factus est: et dixerint: Mittamus lignum in panem ejus, crucem videlicet in corpus Salvatoris. Ipse est enim qui ait: Ego sum panis, qui de celo descendi: et eradicemus, sive conteramus eum de terra viventium (Joan. VI, 51). Hoc enim scelus animo cogitaverunt, ut nomen ejus deleterent in perpetuum. Sed e contrario juxta assumpti corporis sacramentum loquitur filius ad Patrem, et imprecatur judicium ejus, dum laudat justitiam, et inspectorem renis et cordis invocat Deum, ut ipse reddat populo quod meretur, et dicit: Vidam ultionem tuam ex eis, eorum videlicet, qui in scelere perseverant, et non eorum, qui vertuntur [Al. convertuntur] ad penitentiam. De illis ait in croce: Pater, ignosce illis, quod enim faciunt nesciunt (Luc. XXIII, 34). Revelatque Patri et aperit causam suam: quia nullo suo merito, sed scelere populi crucifixus est, dicens: Ecce venit princeps mundi hujus, et invenit in me nihil (Joan. XIV, 30). Judæi et nostri judaizantes hæc ex persona Jeremiæ dici intelligunt: qui propter vaticinium futurorum, et in-

^a Idem ex Hebraico Vulgataque editione addidit rursum aras.

^b Vatic. vineam electam, et cum Gisterc. quoque me, omne semen verum: denique alienæ, pro aliena.

gruentia captivitatis mala, hæc eum a populo sustinuisse confirmant. Sed nescio quomodo possint approbare, crucifixum esse Jeremiam, cum hoc Scriptura non memoret: nisi forte cogitaverint, et non fecerint.

(Vers. 21 seqq.) *Propterea hæc dicit Dominus ad viros Anathoth qui quærent animam tuam, et dicunt: Non prophetabis in nomine Domini, et non morieris in manibus nostris. Propterea hæc dicit Dominus exercituum: Ecce ego visitabo super eos: juvenes morientur in gladio: filii eorum et filiae earum morientur in fame, et reliquiae non erunt ex die. Inducam enim malum super viros Anathoth, annum visitationis eorum.* Videtur hoc superiori sententiæ contraire, qua volumus [Al. volumus] approbare ex persona

^a Victor. ex Vulgata hic quoque rescribit eorum. Diversitas ex Hebræo Græcove textu non liquet.

LIBER TERTIUS.

923-924 ^a Lernæum anguem, fabulæ ferunt, multis ex medio capite pullulasse serpentibus: et Scyllam Siculi monstrum freti, facie quidem virginali, sed succiniam canibus, miserorum lacerare naufragia: juncto in eodem littore Sirenarum mortifero carmine, quæ ut vitaret Ulysses Homericus, clausisse aures dicitur, et malum inexasperabile, prudenti vitasse consilio. Hoc ego cum facere cuperem, et hæreticorum rabiem declinare [Al. declinarem], et juxta ^b Iemeniam, mihi canens et uelis, illudque propheticum revolverem: *Cum consisteret adversum me peccator, obmutui et silui de bonis* (Ps. xxxviii, 2, 3), non est passus ^c diabolus me optata quiete contentum, Scripturarum sanctarum explanationi insistere, et hominibus linguæ meæ, Hebræorum, Græcorumque eruditionem tradere; sed id agit diebus et noctibus, et aperte, et per insidias, veris falsa miscendo, immo universa mendacia subdolo melle circumlineans, ut qui audit verborum dulcedinem, venena pectoris non formidet: pacem pollicetur, ut graviora bella exerceat: ridet, ut mordeat: manum offert, ut ex improvise simplicem interficiat Abner (II Reg. iii). Nimirum hoc illud est quod et Apostolus

Christi dicta esse quæ dicta sunt, et non ex Jeremiæ, qui proprie habitabat in viculo Anathoth, qui ab Jerosolymis tribus distat millibus. Sed si intellexerimus etymologiam oppidi אַנְתּוֹת (אַנְתּוֹ), quod interpretatur *obedientia*, liquido monstrabitur **924** viros Anathoth, qui quondam Domini præceptis obtemperarunt, omnes dici Judæos, et maxime habitatores urbis Jerusalem, in quos extrema venit sententia: ut obsidionis malis, gladio, fame, et peste interirent. Ut autem nos omni interpretationis molestia liberemur, illam sequamur regulam: Quod omnes Prophetæ in typum Domini Salvatoris pleraque gesserint, et quidquid juxta præsens tempus completum sit in Jeremia, hoc in futurum de Domino prophetari.

923-924 ^a Lernæum anguem, fabulæ ferunt, multis ex medio capite pullulasse serpentibus: et Scyllam Siculi monstrum freti, facie quidem virginali, sed succiniam canibus, miserorum lacerare naufragia: juncto in eodem littore Sirenarum mortifero carmine, quæ ut vitaret Ulysses Homericus, clausisse aures dicitur, et malum inexasperabile, prudenti vitasse consilio. Hoc ego cum facere cuperem, et hæreticorum rabiem declinare [Al. declinarem], et juxta ^b Iemeniam, mihi canens et uelis, illudque propheticum revolverem: *Cum consisteret adversum me peccator, obmutui et silui de bonis* (Ps. xxxviii, 2, 3), non est passus ^c diabolus me optata quiete contentum, Scripturarum sanctarum explanationi insistere, et hominibus linguæ meæ, Hebræorum, Græcorumque eruditionem tradere; sed id agit diebus et noctibus, et aperte, et per insidias, veris falsa miscendo, immo universa mendacia subdolo melle circumlineans, ut qui audit verborum dulcedinem, venena pectoris non formidet: pacem pollicetur, ut graviora bella exerceat: ridet, ut mordeat: manum offert, ut ex improvise simplicem interficiat Abner (II Reg. iii). Nimirum hoc illud est quod et Apostolus

loquebatur: *Non enim ejus^d ignoramus astutias* (II Cor. ii, 14). Hic tacet, alibi criminatur: mittit in universum orbem epistolas biblicas prius asiferas, nunc maledicas, et patientiam nostram de [Al. in] Christi humillitate venientem, malæ conscientie signum interpretatur. Ipsoque mutus latrat per ^e Albinum canem, grandem et corpulentum, et qui calcibus magis possit savire, quam dentibus. Habet enim progeniem Scoticæ gentis, de Britannorum vicinia: qui juxta fabulas Poetarum inatrat Cerberi spiritali percussendus est clava, ut æterno cum suo magistro ^f Plutone silentio conticescat. Verum hoc alias. Nunc in Jeremiam tertium aggrediar libram, in quo conabor, frater Eusebi, latissimos explanationis campos angusta Commentariorum semita coarctare.

(Caput XII. — Vers. 1 seqq.) **925** *Justus quidem es tu, Domine, si disputem tecum* (sive quia satisfactionem tibi): *verumtamen judicium loquar ad te. Quid est quod via impiorum prosperatur, bene est omnibus qui prævaricantur et inique agunt? plantasti eos et radicem miscrunt, proficiunt* (sive generaverunt filios, et faciunt fructum): *prope es tu ori eorum, et longe a*

^a Lernæum anguem. Lerne lacus est in agro Argivo Herculis labore notissimus; nam in eo Hydram Lernæam fertur interemisse, vicinæ regioni adeo infestam, ut locum fecerit proverbio, *Lerna malorum*. Hunc igitur Lernæum anguem indicat his verbis Hieronymus. MARTIAN.

^b Duo mss., juxta *Nannium Poetæ*. Notissimum vero est Antigeneidis Tibicinæ ætatum ad Ismenium discipulum, *Mihi cane et musis*, quod non semel alibi Hieron. sibi aptat. Vid. Cicero in Bruto, Plutarch. in Pericle, Val. Max. lib. iii, cap. 7, etc. Sane et *Musia pro meis* Vlc. or hic legit prout dictum erat Ismenie, sed m. s. non suffragantur.

^c Pelagium, et Cælestium hoc nomine denotari contendunt Baronius, nosterque Norisius. Secus Paginus de Rufino, et Pelagio vult dici.

^d Modolaudati mss. *ignoratis*. Porro verbis præcipue, *hic tacet*, Rufinum designari autumo, qui jam factus functus esset. Inferior quoque orationis con-

textus commode de Rufini morte intelligitur.

^e Rescripsimus *Albinum*, pro quo Vulgati hæcenus *Alpinum* legerant. Illud vero præfert ms. Corbei. quem Benedictini S. Augustini Editores laudant in Appendice altera tom. X, sicque antea restitendum Garnerius conjecerat sane quam erudite. Pelagium quippe suggillat hoc nomine, qui gente Scotus erat, sive de *Albion*, aut *Albin*, qui appellatione patriam suam veteres Scoti donabant, sicut invenire est apud Auctorem libri *de Mundo*, qui Aristoteli ascribitur. Quæ etiam subsequuntur verba, *grandem, corpulentum*, etc., optime Pelagio quadrant, quem Paulus Orosius vocat hominem *largis humeris, crasso collo, et prægrandi vultu*: et Hieronymus in primo contra Pelagianos Dialogo humeros in eo Milonia risui vertit.

^f Duo mss. et Cistere. quidem secunda manu, *Platone* præferant pro *Plutone*.

rentibus eorum. Contra omnes quidem inique agentes A ista disputatio est, et septuagesimi secundi psalmi breviter sententia comprehenditur, in qua Propheta ait: *Quam bonus Deus Israel, his qui recto sunt corde! Mei autem pens moiti sunt pedes, pens effusi sunt gressus mei: quia zelavi^a in peccatoribus pacem peccatorum videns, etc. (Psal. LXXII, 1, 2).* Sed proprie contra hæreticos dicitur, qui cum sint impij, via eorum prosperatur; generantque filios eos quos in hæresi deceperunt: et prævaricantur, et inique agunt, ita ut Ecclesiam spolient, et dum in pravitate sententiæ perseverant, jactant se a Deo esse plautatos, et radicem misisse, generasse filios et attulisse fructum: qui cum Christi nomen sæpius replicent, habitantorem suum non habent Deum, juxta illud Isaïæ: *Populus hic labiis me honorat: cor autem ejus [Al. eorum] longe est a me (Isai. XLIX, 13).*

(Vers. 3.) *Et tu, Domine, nosti me: vidisti me, et probasti cor meum tecum. b Congrega eos quasi gregem ad victimam, et sanctifica eos in die occisionis.* Nullum, inquit, scandalum est quod impli, sive omnes hæretici pro tempore floreat: Tu, enim, Domine, nosti me, et vidisti me, et probasti cor meum tecum. Quem ita novit Pater Deus quomodo Filium suum? Nemo enim cognoscit Filium nisi Pater: et nemo cognoscit Patrem, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare (Matth. XI, 17). Licet, inquit, proficiant, licet filios generent, et faciant fructum hæretici, et prope sis tu ori eorum, et longe a rentibus eorum, id est, conscientia: tamen non parva est consolatio, quod quasi pecora saginantur ad victimam. Congrega eos in urbem Jerusalem, sive in sua conciliabula: ut **320** quasi victimæ eandantur in mortem, et tunc sanctificentur, cum Ecclesiastico fuerint mucrone jugulati: interfectio enim hæreticorum, salus eorum est qui decepti fuerant.

(Vers. 4.) *Usquequo lugebit terra, et herba omnis regionis siccabitur propter malitiam habitantium in ea? Consumptum est animal et volucre, quoniam dixerunt: Non videbit novissima nostra (sive Non videbit Deus vias nostras).* Quidquid in mundo vel bonorum accedit, vel malorum, non absque providentia et fortuito casu accedit, sed judicio Dei. Terra nunc sterilis est, herba siccatur. Vis nosse rationem? Malitiæ habitatorum ejus hoc faciunt: ita ut animalia super terram, et volatilia cæli consumantur, quia in usus hominum hæc create sunt omnia: qui in tantam consurrexere blasphemiam, ut dicerent Deum ignorare vias suas, et nescire quid unusquisque passurus sit. Quod autem dicit, *usquequo*, illud significat, permanere iram Dei, c quia animus peccantium non floctebatur ad pœnitentiam.

(Vers. 5.) *Si cum peditibus currens laborasti, quo-*

modo contendere poteris cum equis? Si in terra pacis confusa es, quid facies in superbia (sive fremitu) Jordanis? Si, inquit, te crebra vicinarum gentium captivitas fatigavit, Moabitarum et Ammonitarum, Philistiim et Idumæorum: quid facies ad longam captivitatem, d quæ te Chaldæam usque ductura est? Et comparat pedites equitibus, quia revera et juxta historiam, omnis Persis, et universa Chaldæa, et regionum illarum exercitus gaudet equitate. Istæ autem gentes, quas supra memoravi, propter difficultatem locorum, non tam pugne aptæ sunt, quam latrocinio. Servatque metaphoram et dicit: Si cum peditibus currens lassitudine defecti, quid facies si equis cursum tuum volueris cœquare? Et si in terra tua aliquam habuisti fiduciam, quid ætura es, cum B Jordanem transieris, et illius gurgites sustinueris.

(Vers. 6.) **327** *Nam et fratres tui et domus patris tui etiam ipsi pugnaverunt adversum te, et clamaverunt post te plena voce: ne credas eis cum locuti fuerint tibi bona.* In tantum, inquit, gravissimis Jordanis operieris fluctibus, et equitum te [Al. eam equitatu] de longe vententium multitudo vastabit, ut fratres quoque tui Idumæi, et domus patris tui, qui de Lot stirpe nati sunt, Moab et Ammon, etiam ipsi tempore necessitatis et angustiae dimicent contra te, et insultent tibi (Genes. XII). Unde cave ne vells eis credere, et spem habere consanguinitatis, per quam majori in te quam hostes odio desæviant. Potest hoc et de Salvatore accipi, quod fratres ejus, et domus patris ejus pugnaverint contra eum, et clamaverint plena voce dicentes: *Crucifige, crucifige eum: non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. XIX, 15).*

(Vers. 7, 8.) *Reliqui domum meam, dimisi hereditatem meam: dedi dilectam animam meam in manum inimicorum ejus. Facta est mihi hereditas mea quasi leo in silva: dedit contra me vocem, ideo odivi eam.* Qui in Evangelio locutus est: *Surgite, abeuntes hinc (Joan. XIV, 31).* Et iterum: *Relinquetur vobis domus vestra deserta (Luc. XIII, 35),* hic [Al. hinc] etiam in Propheta eadem comminatur; et quod facturus est, fecisse se dicit. Hereditas enim Domini, Israel, et funiculus hereditatis ejus. Quod autem ait: *Dedi dilectam animam meam in manum inimicorum ejus,* illud est, *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo resumendi illam (Joan. X, 18).* Facta est autem hereditas quondam Domini populus Judæorum contra eum quasi leo in silva: quando pari adversus illum in passione voce clamavit. Et quia dedit contra eum vocem suam: ideo eam odio habuit, et abiecit, et quæ quondam fuit dilecta atque charissima, nunc appellatur odiosa.

(Vers. 9.) *Numquid avis discolor hereditas mea mihi? numquid avis tincta per totum? c venite, congre-*

^a Victorius super iniquos pro in peccatoribus ex Græco et Mediceo ms.

^b Sic in mss. Rabano, ipsaque est Hieronymiana versione. Antea erat congregabo: et in Hebraico quoque est צבתי.

^c Antea erat quæ: estque in aliis libris mutetur,

pro floctebatur.

^d Vatic. et Cisterc., qua Chaldæam usque ducenda est.

^e Ex Hebræo צבתי et Vulgata edit. sapphet Victorius contra eam venite.

gamini omnes bestiae terrae: properate ad devorandum. LXX: *Numquid spelunca hyaenae hereditas mea mihi? an spelunca in circuitu ejus super eam? Pergite, congregatis omnibus bestiis agri: et veniant et comedant eam.* Avem discolorum, ^a tinctamque per totum juxta litteram pavum vocat. Tantam, inquit, habuit pulchritudinem Israel, et tantis fuit Jerusalem distincta virtutibus, ut nihil esset ^b bonorum, quod non carneretur in ea. Quia igitur mihi facta est hereditas quondam mea, id est, populus Israel quasi leo in silva, et dedit contra me vocem suam, et eam omni odio detestatus sum: idcirco venite et congregamini contra eam omnes bestiae terrae, diversarum gentium multitudo, et devorate eam quae suum Dominum non cognovit. Sin autem, ut Septuaginta et alii interpretes transtulerunt, legatur: *Numquid spelunca hyaenae hereditas mea mihi, referamus ad immunditiam nocturnae bestiae, quae vivit cadaveribus mortuorum, et de sepulcris solet effodere corpora, nihilque est immunditiae qua non vescatur.* Talis est Israel offendens Dominum suum, et omnium bestiarum morsibus traditus.

(Vers. 10.) *Pastores multi demoliti sunt (sive diruperunt) [Al. corruerunt] vineam meam, conculcaverunt (sive polluerunt) partem meam: dederunt portionem meam desiderabilem in deserto solitudinis (sive iniviam). Posuerunt eam (sive posita est) in dissipationem.* ^b Audiant haec qui principes volunt esse populorum, quod non solum pro se, sed et pro commissis sibi gregibus redditori sunt rationem in die judicii. Propter illos enim pars Domini conculcatur, atque polluitur, ut ubi quondam erat hospitium, ibi sit habitaculum bestiarum. Alii vero non praepositos plebis et Sacerdotes, sed hostium intelligunt principes, qui Jerusalem, id est, vineam Domini dissiparunt.

(Vers. 11, 12.) *Luxitque super me: desolata est omnis terra, quia nullus est qui recogitet corde. Super omnes vias deserti venerunt vastatores, quia gladius Domini devoravit ab extremo terrae usque ad extremum ejus: non est pax universae carni.* LXX: *Propterea dissipatione dissipata est terra, et reliqua.* Ille quod posuimus, *luxitque super me*, juxta Hebraicum priori versiculo copulatur, ut sit sensus: *Posuerunt eam in dissipationem*, hoc est, hereditatem meam: *Luxitque super me*, meo auxilio destituta. Juxta LXX vero loquitur Deus, quod propter illum

terra sit dissipata et redacta in solitudinem, quia nullus sit qui corde recogitet, nec ulla pax universae carni. ^c Neque enim pacem Dei potest recipere. *Sapientia enim carnis* ^d *inimica est Deo; et qui in carne sunt, Deo placere non possunt.* Porro juxta Hebraicum, ideo Judaea omnis est desolata, quia nullus est, qui corde recogitet Deum, nec residuus, qui possit evadere. Per omnes enim vias solitudinis venerunt vastatores, id est, hostilis exercitus, et gladius Domini devoravit a termino usque ad terminum; nec requies ulla fuit de urbe fugientibus. Unde dicitur: *Non est pax universae carni.*

(Vers. 13.) *Seminaverunt triticum, et spinas messuerunt: hereditatem acceperunt, et non eis proderit.* LXX: *Seminastis triticum, et spinas messulastis: clerici eorum non proderunt eis.* Meliora, inquit, exspectaverunt, et venerunt pessima: sperabant prospera, et adversa perpassi sunt: acceperunt a Domino rerum omnium abundantiam, quae eis non proderit. Juxta Septuaginta vero, omnes haeretici quasi triticum seminant, et spinas metunt, exspectante Domino, ut facerent fructum, et non fecerunt judicium, sed clamorem. Dicitur autem hoc et Ecclesiasticis, qui verba Domini, et doctrinam ejus mala conversatione disperdunt. De quibus infertur: *Clerici eorum non proderunt eis.* Quid enim eos juvare poterit episcopi nomen et presbyteri, vel reliquus ordo Ecclesiasticus, cum magis graventur dignitatibus suis, et potentes potenter tormenta patientur; et quando eis plus creditum fuerit, tanto plus requiratur ab eis (Sap. vi).

(Vers. 14, 15.) *Confundemini a fructibus (sive a gloriations vestra) propter iram furoris Domini (sive ab opprobrio in conspectu Domini). Haec dicit Dominus adversum omnes vicinos meos pessimos, qui tangunt hereditatem quam distribui populo meo Israel: Ecce ego evellam eos de terra sua et domum Juda evellam (sive ejiciam) de medio eorum. Et cum evulsero eos, convertar (sive revertar) et miserebor eorum, et reducam eos (sive habitare faciam) virum in hereditate sua, et virum in terra sua.* Dicitur ad eos, quibus clerici sui et Ecclesiastici ordo non proderit, ut confundantur a gloriations sua et ab opprobrio coram Domino. Quodque infert: *adversum omnes vicinos meos pessimos*, juxta litteram, vicini Terrae sanctae Idumaei sunt, Philisthiim, Moab, et Ammon: Juxta tropologiam vero, omnes haeretici, qui sub nomine

^a Obtinebat antea tectamque, quod mss. castigant.

^b Adiunt duo mss. Cisterc. et Vatic. subsequentis versiculi pericopen, *Luxitque super me*, sive perii: quam quidem et priora subnexae expositionis verba videntur attingere.

^c Tota quae hinc subsequitur ad finem usque hujus sectionis, duodecim fere versuum, lacinia deest in haecenas vulgatis libris. Quae nempe solennis est codicum exscriptoribus hallucinatio, cum bis eadem recurrunt verba, ut fallente oculo, quae intermedia sunt praetermittant, hoc quoque contigit loco, qui statim ab illodem, in quae desinit verbis, *pax universae carni*, inchoantur. Locumam supplent antiquissimi libri, praeter Cisterciensem, et Vaticanum, quibus

continenter utimur, duo item Vaticani numeris 323 et 324 praenotati, allique nonnulli in aliis Italiae bibliothecis, quos ad hunc modo locum consulimus. Legit praeterea totidem plane verbis in suo exemplari Rabanus, ipsaque verborum series contextusque orationis manifeste produnt e Hieronymi calamo proficisci. Sed praeter laciniam loci quam suffecimus nos satis longam, subdit Victorius continua serie haec quoque verba: *neque enim pacem Dei potest Caro recipere. Sapientia enim carnis inimica est Deo, et qui in carne sunt, Deo placere non possunt; quae quidem in nullo e nostris mss. invenimus.*

Christi censentur, et vicini magis sunt, quam habitatores Terræ sanctæ, qui tangunt hæreditatem Dei, et devastant eam: diciturque de eis quod auferantur de medio terræ; et domus Juda tollatur de medio eorum. Qui **930** cum evulsi fuerint, et de hæreticorum faucibus liberati, consequentur misericordiam Dei, et reducentur in hæreditatem et in terram suam.

(Vers. 16, 17.) *Et erit, et eruditi didicerint vias populi mei, et iurent in nomine meo, vivit Dominus: sicut docuerunt populum meum jurare in Baal, edificabuntur in medio populi mei. Quod si non audierint, evellam gentem illam evulsione et perditione, dicit Dominus.* Si translati de hæresi in Ecclesiam, didicerint vias populi Dei, et iuraverint in nomine Domini, et non in nomine idolorum, quæ de suo corde fluxerunt, edificabuntur a Domino, et erunt pars populi eius. Quod si translati in Ecclesiam, perversorum dogmatum reliquias tenerint, et non audierint verba Domini, evellatur gens illa de medio populi Dei, evulsione et perditione perpetua: ut nequaquam eis ullus locus penitentis relinquatur. Hæc quotidie cernimus, et rebus probamus, quod ideo hæretici fidei simulant veritatem, ut simplices quosque decipiant, et non ipsi convertantur ad fidem, sed fideles trahant ad infidelitatem.

(Cap. XIII. — Vers. 1 seqq.) *Hæc dicit Dominus ad me: Vade et posside tibi lumbare (sive cinctorium) lineum, et pones illud super lumbos tuos, et in aquam non inferes illud (sive per aquam non transibit [Al. transiit]). Et possides lumbare iuxta verbum Domini, et posui circa lumbos meos. Et factus est sermo Domini ad me secundo, dicens: Tolle lumbare (sive cinctorium) quod possedisti, quod est circa lumbos tuos, et surgens vade ad Euphratem, et absconde tibi illud in foramine petrae. Et abiit, et abscondi illud in Euphrate, sicut præceperat mihi Dominus. Et factum est post dies plurimos, dicit Dominus ad me: Surge et vade ad Euphratem, et tolle inde lumbare (sive cinctorium) quod præcepi tibi, ut absconderes illud ibi. Et abiit ad Euphratem, et fodi, et tuli lumbare de loco ubi absconderam illud, et ecce computruerat lumbare (sive cinctorium) ita ut nullo usui aptum esset. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: Hæc dicit Dominus: Sic putrescere faciam superbiam (sive injuriam) Juda, et superbiam Jerusalem multam, et populum istum pessimum, qui nolunt audire verba mea, et ambulant in pravitate (sive in directione) cordis sui ^a pessimi: abieruntque post deos alienos, et servirent eis, et adorarent eos: et erunt sicut lumbare istud, quod nullo usui aptum est. Sicut enim adhæret lumbare ad lumbos viri: sic agglutinaui mihi omnem domum Israel, et omnem domum Juda, dicit Dominus, ut esset mihi in populum, et **931** in nomen et in laudem, et in gloriam, et non audierunt. Cinctorium, sive lumbare, quod Dei renibus jungitur, po-*

A pulus Israel est, qui in lini similitudinem assumptus de terra, et illotus, nec mollitudinem habuit, nec candorem, et tamen per illius misericordiam adhæsit Deo. Cumque peccasset, rationale quippe est hujusmodi linum atque lumbare, ductus est trans Euphratem, id est, in Assyrios, et ibi absconditus, hoc est, multitudine [Al. magnitudine] magnarum et innumerabilium gentium quodammodo absorptus, et nihil reputatus. Post multam autem tempus, ipse Propheta in typum Dei liberat populum de captivitate. Qui nihilominus et post reditum, Dei præcepta non fecit; sed secutus deos alienos, ad extremum etiam in Dei Filium misit manus, et æterna perditione contabuit. Omnis quoque vir sanctus lumbare Dei est, qui assumptus de terra et de terra ^b limo, Dei consortio copulatur, et quodammodo quæ in Ecclesia ejus videtur obsecra, majori diligentia operit, atque circumdat, ne gentilium et hæreticorum moribus pateant. Quod lumbare si aquam tetigerit, et Euphratis fluentia transierit, ita ut Assyriæ regionis humoribus imbuatur, perdit pristinam fortitudinem, et computrescit, atque dissolvitur. Et quamvis in usum Dei redeat, tamen pristinam pulchritudinem habere non potest, non duritia Dei, sed suo vitio: quia nolunt audire verba ejus, et ambulant in pravitate cordis sui, sive quod sibi rectum videtur, hoc faciunt. Sed et ipse sermo divinus cur hanc posuerit similitudinem, exponit dicens: *Sicut enim adhæret lumbare ad lumbos hominis: sic agglutinaui et adhærere mihi feci omnem domum Israel, et omnem domum Juda, decem fidelicet et duas tribus, ut essent mihi in populum nominatum et in laudem, et in gloriam; et pro his omnibus non audierunt me, sed sua vitia sunt secuti. Caveat ergo qui potest dicere: Mihi autem adhærere Deo bonum est (Psal. LXXII, 28), ne forte per negligentiam ab illius renibus separetur, et transeat Euphratem, et detur in potentatem regis Assyrii, et nequaquam in solidissima petra, sed in foramine petrae corruptæ, atque vitiatæ, hoc est, hæreticorum sordibus et vititiis occupetur, et in tantam veniat putredinem, ut in usum et in cinctorium Domini ultra redire non possit.*

(Vers. 12 seqq.) *Dices ergo ad eos (sive ad populum) sermonem istum. Hæc dicit Dominus Deus Israel: Omnis laguncula (sive uter) implebitur [Al. impletur] vino **932**. Et dicent ad te: Numquid ignoramus quod omnis laguncula (sive uter) impletur [Vulg. implebitur] vino? Et dices ad eos: Hæc dicit Dominus: Ecce ego implebo omnes habitatores terræ hujus, et reges qui sedent de stirpe (sive filios) David super thronum ejus, et sacerdotes et prophetas et omnes habitatores Jerusalem ebrietate: et dispergam eos, virum a fratre suo, et patres et filios pariter, ait Dominus: Non parcam (sive non desiderabo) et non concedam, neque miserabor, ut non disperdam eos. Ver-*

^a Additum pessimi, neque in Hebræo est, neque in Hieronymiana versione.

^b Suspiciatur Victor. legendum limo, quod de limo lumbari sermo sit.

hum Hebraicum *NEBEL* (נֶבֶל); Aquilæ primæ editio, *lagunculam*; secunda ipsum *nebel*; Symmachus, *craterem*; LXX, *utrem*; Theodotio, *vas*, interpretati sumi: quod omne non oleo, non aqua, non melle, non lacte, non alia qualibet materia liquentis elementi, sed vino, et ebrietate completur: ostendens, nos vas esse fragile juxta Apostolum dicentem: *Habemus thesaurum istum in vas fictilibus* (II Cor. iv, 7); nec posse fieri, ut non illud impleatur in nobis quod scriptum est: *Non enim habitat in carne mea bonum*. Et iterum: *Non enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc operor* (Rom. vii, 18). Ac deinde: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus* (Ibid., 19)? Ilac autem ebrietate, qua obliviscimur præceptorum Dei, et vitiis atque peccatis omnis impletur humana conditio, dicente Propheta: *Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (Psal. cxlii, 2), non ad comparisonem Dei (ut veteres et novi hæretici volunt, et patroni hæreticorum), sed ad scientiam ejus: *Homo enim videt in facie, Deus in corde* (I Reg. xvi, 7); et quod nobis interdum mundum videtur, illius oculis sordidum deprehenditur: non solum vulgus ignobile vilisque plebecula, sed reges Ecclesiarum de stirpe, sive filii David, qui sedent resupini erectaque cervicè, et protento aqualiculo super thronum ejus. Sacerdotes quoque ipsi, secundum in ecclesiastico honore gradus, et prophetæ, qui videntur habere scientiam Scriptorum, et omnes habitatores Jerusalem, pro varietate peccatorum complentur: sive Juda, ut addidere Septuaginta. Cumque ebrii fuerint, disperguntur a societate sui, patresque a filiis et filii a patribus separantur, ut diversis polluantur hæresibus, et sub Christi nomine inter se digladiantur, et dimicent contra matrem suam, quæ eos genuit, Ecclesiam. Unde dicit: *Non desiderabo eos*; sed odio habeo sempiternum: *non parcam, et non concedam, neque miserabor*: non crudelitate sententiæ, sed veritate judicii. Qui enim meos populos trucidarunt, ipsi in æternum peribunt. Potest hoc et juxta historiam 933 simpliciter accipi, quod reges, sacerdotes, et prophetæ, et omnis populus Jerusalem inebriandus sit calice Babylonio, et captivitatis obruendus malis.

(Vers. 15.) *Audite e: auribus percipite: Nolite elevari, quia Dominus locutus est*. Quia supra dixerat: *omnis uter implebitur vino*: ita ut reges quoque, et sacerdotes, et prophetæ, et omnes habitatores Jerusalem impleantur ebrietate, propterea jungit et dicit: *Audite et auribus percipite*, tam extrinsecus, quam intrinsecus, tam mente, quam corpore; et nolite elevari per superbiam, cogitantes fragilitatem vestram, et quod nullus sit, qui pro qualitate peccati hac ebrietate crearet. Unde disperditur, atque

^a Cum quæ juxta Hebraicum est interpretatio, Hieronymi ea sit, quæ autem Hieronymi est continuo septuagintaviralem præcedat, Victorius, vocibus sive juxta Hebraicum expunctis, locum hunc ita ex ingenio digessit: *Expectabitur lucem, et ponet eam*

A corrumpitur, et Dei misericordia indignus est, elevans se adversus eum per superbiam.

(Vers. 16, 17.) *Date Domino Deo vestro* [Al. nostro] *gloriam, antequam contenebrescat, et antequam offendant pedes vestri ad montes caliginosos* (sive tenebrosos). *Expectabitur lucem, et ibi umbra mortis, et ponentur in tenebris* ^a (sive juxta Hebraicum, et ponet eam in umbram mortis, et in caliginem). Quod si non audieritis, in abscondito plorabit anima vestra [Vulg. mea] a facie superbiæ (sive injuriæ). Eos quibus dixerat sermo divinus: *Audite et auribus percipite, et nolite elevari*, nunc provocat ad pœnitentiam, ut priusquam ducantur Babylonem, et offendant pedes eorum ad montes caliginosos, sive tenebrosos, dent gloriam Deo. Unde et peccatoribus sæpe dicitur: *Date gloriam Deo* (Psal. lxxvii, 35). Quod autem Babylon, et omnis regio Chaldæorum, montes caliginosi, sive tenebrosi, appellentur, in principio Visionis Isaiæ contra Babylonem legimus, ubi scriptum est: *Super montem caliginosum levate signum* (Isai xiii, 2), quod Hebraice dicitur *NESEPHIA* (נֶסֶפְיָה). Hoc itaque præcepit, ut antequam ducantur in captivitatem, et servitutis mala sentiant, agent pœnitentiam. Cumque expectent lucem, cessuri sint in tenebris. Sin autem, inquit, me audire nolueritis in abscondito [Al. abscondite], juxta Aquilam, in tenebris, plorabit anima vestra, sive juxta Septuaginta, a facie superbiæ; ut ne gemitus quidem et ploratus liber sit, ne victorum offendantur oculi. Possumus autem et sic locum istum interpretari: Salvator loquitur: *Operamini dum dies est: veniet nox quando nullus ultra potest operari* (Joan. vi, 27). De hoc tempore et Isaiæ vaticinium est: *Stellæ enim cæli et Orion, et omnis ornatus cæli lucem non dabunt, et tenebrabuntur cæto sole, et 934 luna non dabit lucem* (Isai. 13, 10). Sophonias quoque in eadem verba consentit, dicens: *Dies tribulationis et angustiae: dies miseriæ, et perditionis: dies tenebrarum et turbini: dies nubis et caliginis* (Sophon. i, 15). Prius ergo quam judicii tempus adveniat, et offendant pedes nostri ad montes tenebrosos, adversarias scilicet fortitudines, quæ tormentis et cruciatibus præpositæ sunt, agamus pœnitentiam, ne expectantes lucem, noctis tenebris involvamus; sciamusque, nisi hoc fecerimus, ploraturam animam, vel Dei, vel Prophetæ, a facie nostræ superbiæ, Dei verba audire nolentium: unde et ipse Propheta dicit:

Plorans plorabit Jerusalem (sive plorans plorabit et deducet oculus meus lacrymam): *quia captus est grex Domini* (sive ^b doloremque meum tacitis gemitibus dissimulare non possum). Omnis autem causa cruciatuum est, quod captus sit grex Domini. Dicamus Judæis et nostris judaizantibus, qui simplicem tantum et occidentem sequuntur historiam, nisi au-

in umbram mortis et in caliginem: Sive, et ibi umbra mortis, et ponentur in tenebris.

^b Hanc alteram interpretationem, Sive doloremque meum, etc., quod in nullo sacro codice inveniri, quasi temere intrusum glossema Victorius eiecit.

dieritis abscondite, hoc est, in mysterio, sive in tenebris, quas posuit Deus latibulum suum (Psal. xvii), et juxta Salomonem, ut intelligant parabolam et tenebrosam sermonem, plerumque anima Prophetæ, sive ipsorum a facie superbia, dum per contumaciam resistunt Deo. Unde et stotus erit jugis lacrymæque perpetuas: eo quod a vero Nabuchodonosor captus sit grex Domini atque corruptus.

(Vers. 18, 19.) *Dic regi et dominatrici (sive dicite regi et potentibus): Humiliamini, sedete, quoniam descendit (sive sublata est) de capite vestro corona gloriæ vestræ. Civitates Austri clausæ sunt, et non est qui aperiat. Translata est omnis Judæa (sive translatus est omnis Juda) transmigrations (sive captivitate) perfecta.* Prophetæ præcipitur, ut loquatur regi Jeconisæ et matri ejus, quam dominam et dominatricem, sive reginam appellat, ut humilientur et in pulvere sedeant: perdidisse enim eos regiam dignitatem, et regi tradendos Babylonio. Civitates Austri clausæ sunt, id est, tribus Judææ et Jerusalem, quæ juxta solitudinem ad Austrum versa est, et non est qui aperiat obsidione circumdatas. *Translata est omnis Judæa, sive omnis Juda transmigrations perfecta: sive recepit quod merebatur, et completum est in ea, ut Septuaginta transtulerunt. Delirat in hoc loco, qui regem, Christum, et potentes, Angelos, vel Apostolos intelligit, ut assumant corpus humilitatis, et 235 in pulvere sedeant, et amittant vel rex, vel potentes, de capite suo coronam; et gloriam Judææ esse translata, quando in passione completum est: Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Verbum Hebraicum *עבירה* (עבירה). Aquila et Symmachus dominatricem et dominam interpretati sunt, quod Septuaginta putaverunt *עבירות* (עבירות), potentesque dixerunt.

(Vers. 20, 21.) *Levate oculos vestros, et videte qui venitis ab Aquilone: ubi est grex, qui datus est tibi, pecus inclytum tuum? Quid dices cum visitaverit te? Tu enim doces [Vulg. docuisti et erudisti, rectius] eos adversum te, et erudis in caput tuum.* Præcipitur habitatoribus Jerusalem, ut elevent oculos suos, et videant Chaldæos ab Aquilonis parte venientes: interrogaturque ipsa civitas, et dicitur ei: *Ubi est grex, qui datus est tibi, pecus inclytum tuum? Ubi est populus tuus, quem a Deo acceperas, ubi illa tanta et inclyta multitudo, ut totius provincie turbam in unum locum crederes congregatam? Quid dices cum te visitaverit Dominus in virga sua, et Babylonis tradiderit hostibus, quos, adversum te, vel in caput tuum, vel a principio ipsa docuisti, ut ad eorum auxilia confugeret, et ipsorum idola sectareris; qui sub occasione amicitie tuæ, didicerunt per quod iter ad te venire deberent. Audiat hoc Ecclesia negligens, quod ipsa doceat adversarios suos, quomodo eam possint spiritali captivitate comprehendere, et pecus ejus bestiarum crudelitate lacerare.*

(Vers. 22.) *Numquid non dolores apprehendent te, quasi mulierem parturientem? Quod si dixeris in corde*

*tuò, quare venerunt mihi hæc? propter multitudinem iniquitatis tuæ revelata sunt verocundiora tua, pollutæ sunt (sive dehonestatas sunt) plantæ tuæ. Dum nocia, quasi mulierem partus subitis, ita te captivitas repentina comprehendet. Quod si causari volueris et querere, cur tradita sis hostibus, audi manifeste, multitudinem hæc tibi fecisse iniquitatis tuæ, ut quasi mulieris meretricis, sublati vestibis, revelaretur ignominia tua, et ostenderentur publice fornicationes tuæ. Per quæ discimus, quamdiu fuerint minora peccata, agere Dominum patienter, et expectare penitentiam nostram. Sin autem voluerimus delictis copulare delicta, et cumulum facere peccatorum, revelabuntur pudenda nostra, et ostendentur canentis plantæ nostræ, vel in præsentis sæculo, vel in futuro. Nihil est enim occultum quod non reveletur (Matth. x): quando implebitur illud Domini: *Isi resurgent in vitam æternam, et illi in opprobrium et confusionem sempiternam* (Dan. xii, 9).*

(Vers. 23.) *Si mutare potest Æthiops pallem suam, aut pardus varietates suas, et vos poteritis benefacere, cum didiceritis malum.* Hoc testimonio utitur adversus Ecclesiam, qui diversas captiant asserere naturas; et tantam dicunt esse vel nigredinem vel varietatem peccatorum, ut in candorem, et unius coloris puritatem transire non possint: non attendentes hoc quod sequitur: *Et vos poteritis [Al. potestis] benefacere cum didiceritis malum.* Quidquid enim discitur, non naturæ est, sed studii et propriæ voluntatis: quæ nimia consuetudine et amore peccandi quodammodo in naturam convertitur. Sed hoc quod hominibus impossibile est, Deo possibile est (Matth. xix, et Luc. xviii): ut nequaquam Æthiops et pardus suam videantur mutare naturam; sed ille qui in Æthiops operatur et pardo, dicente Apostolo: *Omnia possum in eo qui me confortat Christo* (Philipp. iv, 13). Unde et in alieno loco: *Amplius, inquit, illis omnibus laboravi: non ego autem, sed gratia Dei quæ est in me* (I Cor. xv, 10). Et: *vivo jam non ego, vivit vero in me Christus* (Galat. ii, 20). Et iterum scriptum legitur: *Quid habes quod non accipisti? Si autem accipisti, quid gloriaris quasi non acceperis* (I Cor. iv, 7)? Quas ob causas non gloriatur sapiens in sapientia sua, neque fortis in fortitudine sua, nec dives in divitiis suis, nec pudicus in sua pudicitia, sciens, quod in omnibus his Christi virtus sit, non eorum qui in suis virtutibus gloriantur.

(Vers. 24, 25.) *Et disseminabo eos quasi stipulam quæ vento raptatur in deserto. Hæc sors tua paraque mensuræ tuæ a me, dicit Dominus (sive et pars inobedientie tuæ adversum me).* Quia nimia consuetudine malorum non potuerunt mutare naturam, non vitio conditoris, sed studio inolitæ sceleris, propterea quasi stipulam vento raptatam dispergam eos in solitudinem, juxta illud quod alibi scriptum est: *Tamquam pulvis quem projicit ventus a facie terræ* (Psal. i, 4). Facitque apostropham ad ipsam Jerusalem: quod hæc sit sors ejus, et lata pars, quam ipsa sibi elegerit [Al. elegit], mensuram cumulari

atque perfectam, et superfluentem [Al. super-
effluentem] (Luc. vi), sive partem inobedientiam suam,
qua noluit Deo acquiescere. In qua enim mensura
mensuraverit, remetietur illi (Matth. vii).

(Vers. 26.) *Quia oblita es mei, et confusa es (sive
esperasti) in mendacio: unde et ego nudavi (sive nu-
dabo et revelabo) femora, et posteriora tua contra fa-
ciem tuam, et apparebit [Vuig. apparuit] ignominia
tua, adulteria tua, et hincitatus tuus, scelus (vel alie-
natio) fornicationis tuæ: Causa dispersionis Jerusa-
lem, quod oblita sit Dei, et confusa, vel speraverit
in mendaciis. Qui præter Deum in rebus confidit
sæculi, obliviscitur Dei. Unde revelantur femora, vel
posteriora ejus, ut videat ignominiam suam: et quæ
reτρο esse deberent, sicut in prioribus: cernatque
ipsa quod fecit, et appareat 937 ignominia ejus, non
tantum ipsi, sed et omnibus. Adulteria, inquit, tua
et hincitatus tuus non solum libidinem, sed insaniam
ostendit libidinis, equarum more, quæ ad coitum
gestiunt, ut est illud Virgillii (Georg. iii, 280, 281):*

...Hippomanes, vero quod nomine dicunt
Pastores, leonum distulit ab inguinis virus.

Rogemus Jesum ut nec in præsentem nec in futuro
sæculo revelet femora [Al. femoralia], et posteriora
nostra, sed ut deleat omnes iniquitates nostras, et
omnia scelera apparere non faciat.

(Vers. 27.) *Super colles in agro vidi abominationes
tuas. Væ tibi, Jerusalem, non mundaberis (sive quia
non es mundata) post me, usquequo adhuc? non solum
in media urbe Jerusalem, sed in omni colle cunctisque
regionibus vidi idola tua, unde dicitur ad eam: Væ
tibi, Jerusalem, quia non es mundata post me, ut cum
mea te jactares sequi vestigia, et confessionem mei
nominis ventilares, tamen numquam purgata sis,
quia oblita es mei, et sperasti in mendaciis. Unde
increpat eam et dicit, Usquequo adhuc? et est sensus,
quandiu te exspectabo? quandiu feram? usquequo
oblivisceris mei in finem, et mea præcepta contem-
nes? Fornicatur in collibus et in agris, et numquam
mundatur, qui erecta cervice per superbiam non hu-
miliatur sub potenti manu Dei, sed in suis sceleribus
vitiisque confidit.*

(Cap. XIV. — Vers. 1.) *Quod factum est verbum
Domini ad Jeremiam de sermonibus siccitatis. Irræ Dei
universa consentiunt. Unde et sol super peccatores
occidit meridie, et luna astraque et cætera non dant
lumen suum (Amos vii). Putandumque est obsidionis
tempore pluvias non fuisse, ut sterilitatem obsessi
sustinerent aquæ. Unde quippe fonte Siloe, et hoc
non perpetuo utiliter civitas, et usque in præsentem
diem sterilitas pluviarum, non solum frugum, sed
et bibendi inopiam facit.*

(Vers. 2 seqq.) *Luxit Judæa (sive Juda) et portas
ejus corruerunt (sive vacuæ factæ sunt), et obscuratæ
(sive contenebratæ sunt) super terram, et clamor Jeru-
salem ascendit. Majores ejus miserunt minores (sive*

*juniores) suos ad aquam: venerunt ad hauriendum (sive
ad puteos) et non invenerunt aquam, reportaverunt vasa
sua vacua, confusi sunt et afflicti (sive erubuerunt), et
operuerunt capita sua propter terræ vastitatem (sive
et opera terræ, quoniam defecerunt), quia non venit
(sive non erat) pluvia super terram: confusi sunt agri-
colæ, operuerunt capita sua. Tempore siccitatis,
quando 938 famem patitur multitudo audiendi et
discendi sermonem Dei, luget Judæa, cultum Dei
prius habere se jactans, et confessionem veræ fidei,
portæque ejus vel vacuantur, vel corruunt, quas ad
sensus referre debemus, per quos animæ concipitur
disciplina. Tunc obscurantur omnia et involvuntur
tenebris; et nequaquam in Jerusalem ratio regnat
et sermo doctrinæ; sed clamor atque confusio. Ma-
jores quoque qui deberent ipsi pergere ad haurien-
das aquas, mittunt juniores, in quibus cani non sunt
sapientiæ, et idcirco veniunt ad puteos, et non inve-
niunt aquas, quas patriarchas invenisse narrat his-
toria (Genes. xvi). Reportant vasa sua vacua, ju-
niores videlicet: non quod aquæ non fuerint; sed
quod illi invenire non potuerint. Confusi sunt, et af-
flicti, sive erubuerunt et operuerunt capita sua; quia
non poterant dicere cum Apostolo: Nos autem om-
nes revelata facie gloriam Domini contemplantur (I Cor.
iii, 18). Propter terræ vastitatem, sive et terræ opera
defecerunt, per quæ ad Dei notitiam pergimus. Causa
que perpicua: quia non venit, inquit, pluvia super
terram. Mandatum est quippe nubibus ne pluerint
super eam imbrem (Isai. v). Agricolæ quoque, quor-
um unus loquitur, Dei agricultura estis, Dei ædifi-
catio estis (II Cor. iii, 9). Et in alio loco: Dei coope-
ratores sumus, operiunt caput suum, et confundun-
tur, intelligentes sine Dei gratia et adjutorio frustra
se tendere.*

(Vers. 5, 6.) *Nam et cervæ (sive cervæ) in agro pep-
erit (sive pepererunt) et reliquit (sive reliquerunt) quia
non erat herba. Et onagri steterunt in rupibus, traxe-
runt ventum quasi dracones, defecerunt oculi eo-
rum, quia non erat herba (sive fenum). Grandis ste-
rilitas, quando et cervæ in agro pariunt, et relin-
quunt fetus suos, quia non sit herba vel fenum; ut
quæ odore narium serpentes extrahunt de cavernis,
et venenata interficiunt animantia, cibo gratiæ non
utantur. Onagri quoque de quibus scriptum est in
Job: Quis dimisit in solitudine onagram liberum (Job.
xxxix, 5)? plana et campestris relinquentes, stent
in rupibus, et currere nequeant, et atrahant ventum
in similitudinem draconum, deficientque oculi eo-
rum, et claram lucem cornere nequeant, rationabi-
libus subtractis cibis. Siccitas hæc sæpe accidit in
Ecclesiis, quando cervi et onagri inventiuntur in po-
pulis, et magistrorum penuria contabescunt: sunt
qui possunt discere, et non sunt qui possunt docere.*

*Si iniquitates nostras responderint (sive restiterint)
939 nobis, Domine, fac propter nomen tuum, quo-*

^a Alt. mss. et sciendi verbum Dei. Levitæ quædam
infra emendamus.

^b Mavult in eodem loco Victor. quod hæc tibi invi-
cem juncta sint.

niam multas sunt aversiones nostras (vel peccata nostra). **A** quievit (sive non pepercerunt [Al. pepercit] et Domine Tibi peccavimus, exspectatio Israel: Salvator ejus in tempore tribulationis. Si dubitamus quare non descendant pluviz super terram, quare cuncta ariditate marcescant, audiamus. Iniquitates nostras restiterunt nobis; propterea, Domine, non secundum opera nostra, sed secundum sanctum nomen tuum vince multas aversiones nostras. Tibi enim peccavimus, quem cordis secreta non fallunt, et te preestolamur, qui vera spes et exspectatio es Israel: et salvas eos in tempore tribulationis, juxta illud quod scriptum est: *Ad Dominum cum tribulaber clamavi, et exaudivit me (Ps. cxxx, 1)*. Dicamus et nos in tempore siccitatis, aquarumque penuria: Tibi peccavimus, et malum coram te fecimus (Psal. l.), tuum preestolamur adventum, qui salvas Israel, non suo merito, sed tua clementia.

(Vers. 9.) *Quare futurus es quasi colonus in terra, et quasi viator declinans ad manendum? quare futurus es velut vir vagus, aut [Vulg. ut] fortis, qui non potest salvare? LXX: Quare factus es sicut advena in terra, et quasi indigena divertens ad manendum? numquid eris quasi homo dormiens, et quasi vir qui salvare non possit?* Judæi hunc locum sic intelligunt: Quare segregas te a populo tuo? et quasi viator propter unius horæ refrigerium, non curas quali utaris hospitio, sed ad alia transiturus non salvas populum tuum, et templum quondam inclitum desertis? Nostri vero de futura Christi dispensatione dici putant, quod futurus sit peregrinus in terra, et parvo tempore terrarum usurus hospitio, et quasi vir pertransiens ac robustus, relicto Israel, tendat ad gentium multitudinem; ut de loco ad locum, de populo ad populum, de Templo ad Ecclesiam transeat. Quod autem juxta Septuaginta dicitur: *Numquid eris quasi homo dormiens, et quasi vir qui salvare non possit?* similitudinem ponit, et non rei veritatem, secundum illud quod scriptum est: *Sarge, cur dormis, Domine (Psal. xliii, 25)?* non quod Dominus dormiat, de quo dicitur: *Non dormitabit, neque dormiet qui custodit Israel (Psal. cxx, 4);* sed quod his videatur dormire quos deserit. Denique in sequentibus non scribitur: *vir dormiens qui salvare non possit;* sed *quasi vir*, in utroque ἀδρανόντιος scribitur.

Tu autem in nobis es, Domine, et nomen tuum invocatum est super nos, ne derelinquas nos (sive ne obliviscaris nostri). Qui apud **D** Judæos quasi advena futurus es et viator, et vir vagus, et antiquam deserens mansionem, in nobis habitas; et nomen tuum invocatum est super nos (Prov. xxi), et appellemur Christiani, idcirco non derelinquas nos, et ne obliviscaris nostri, quibus de futuro adventu tuo, omnium Prophetarum ora cecinerunt.

(Vers. 10.) *Hæc dicit Dominus populo huic, quia dilexit (sive dilexerunt) movere pedes suos, et non*

quievit (sive et Deus non placuit [Al. complacuit] sibi in eis); nunc recordabitur iniquitatum eorum, et visitabit peccata eorum. Dicente populo: quare factus es ut advena, et viator et vagus, ut tuam deseras mansionem? Respondet Dominus populo quondam suo: Vis nosse rationem? ausculta quod dicitur: Quia dilexit populus movere pedes suos, et non abstulit eos de compede peccatorum, sive non quievit, et stare non potuit: idcirco et deserui eum, et nulla est in illo mihi complacencia. Qui igitur diu distulit, et per patientiam noluit punire peccantes, quia in acelere permanserunt; recordabitur iniquitatum eorum; et quasi ægrotantium, et Deum non sentientium, peccata visitabit, ut ultra peccare desistant.

B Notandum autem in Scripturis sanctis quod semper peccatorum moveantur pedes, et Sanctis dicatur cum Moyse: *Tu vero hic sta mecum (Deut. v, 31)*. Et alibi scriptum sit: *Laudate servi Dominum, qui statis in domo Domini, in atriis domus Dei nostri (Psal. cxxxiv, 1, 2)*.

(Vers. 11, 12.) *Et dixit Dominus ad me: Noli orare pro populo isto in bonum. Cum jejunaverint, non exaudiam preces eorum, et si obtulerint holocaustata et victimas, non suscipiam eas: quoniam gladio, fame et peste ego consumam eos.* Stultum est orare pro eo qui peccaverit ad mortem, dicente Joanne: *Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis (Joan. v, 16):* Omnis iniquitas peccatum est, et est peccatum non ad mortem. Jejunia, et preces, et victimas, et holocaustata tunc proficiunt, cum recedimus a vitiis, et flemus antiqua peccata. Sin autem in sceleribus permanentes, putaverimus votis atque sacrificiis **b** redimere nos, vehementer erramus, iniquum arbitrantes Deum. Qui enim semel gladio, et fami, et pesti fuerit destinatus, nullis precibus erui potest. Unde et Propheta dicitur, *ne frustra roget quod impetrare non possit.*

(Vers. 13, 14.) *Et dixi, ah, ah, ah, Domine Deus, (sive **D** qui es, Domine Deus) Prophetas dicant eis, non videbitis gladium, et fames non erit in vobis: sed pacem veram dabit vobis in loco isto. Et dixit Dominus ad me: falso Prophetas vaticinantur in nomine meo: non misi eos, et non præcepi eis, neque locutus sum ad eos. Visionem mendacem, et divinationem fraudulentam [Vulg. et fraudulentiam], et seductionem cordis sui prophetant vobis.* Audiant hæc magistri, qui peccantibus et in suis vitiis permanentibus, prospera pollicentur, qui dicunt divitibus: *Non videbitis gladium tormentorum Dei, et fames non erit in vobis.* Saturabimini quippe sermonibus Dei; et pacem dabit vobis Dominus verissimam in loco Ecclesie, sive Jerusalem. Quod autem dixit, juxta Hebraicam, tertio *ah, ah, ah,* ad priora [Al. propria] respondit, ubi Dominus fuerat comminatus, dicens: *Gladio, et*

auditores Dei.

^c Addunt vulgati libri meus, quod pronomen meo, hic non agnoscent.

^a Negandi particulam hoc loco Victorius respuit, quod in ipso Joannis, quem alludit, textu non sit.

^b Peses Rabbanum, redimere nos aures Dei, vehementer, etc. in Vatic. autem, ac Cisterc. mss. redimi nos

fame, et peste ego consumam eos: Quia igitur Prophetæ, immo pseudoprophetæ falsa polliciti sunt: ideo Dominus locutus est per Jeremiam: Nolite audire verba pseudoprophetarum, qui non a me missi sunt; sed sua voluntate venerunt. Unde nequaquam Prophetæ, sed Divini sunt appellandi, qui seductionem populo loquuntur. Multo enim melius est timore peccatorum emendare peccata, quam spe prosperorum divinæ sententiæ subjacere.

(Vers. 15, 16.) *Ideo hæc dicit Dominus de Prophetis, qui prophetant in nomine meo, quos ego non misi, dicentes: Gladius et fames non erit in terra hac: gladio et fame consumerent Prophetæ illi. Et populi, quibus prophetarunt [Vulg. prophetant], projecti erunt in viis Jerusalem præ fame et gladio, et non erit qui sepeliat eos: ipsi et uxores eorum, filii et filia eorum, et effundam super eos malum suum (sive mala sua).* Cavcant pseudoprophetæ, qui prospera promittendo, supplantant populum Dei, ne et ipsi pereant, et deceptus populus simili deleatur interitu, jaceantque in viis Jerusalem, et Domini præcepta calcantes, fame et gladio pereant, et non sit qui sepeliat eos; nec ignominiam eorum pulvere operiat poenitentia. Et ipsi enim prophetæ et populus, uxoresque eorum et filii et filia, omnisque generatio absque ullo polliatore [Al. pollicitatore] in sterquilinum erit. Quanti jacent in viis Jerusalem! quot cernimus insepultos recipere mala sua, quæ, Domino effundente, patientur!

(Vers. 17.) *Et dices ad eos verbum istud: Deducant oculi mei lacrymam (sive deducant oculi vestri lacrymas) per diem et noctem, et non taceant (sive non cessent), quoniam 142 contritione magna contrita est virgo filia populi mei, plaga pessima vehementer.* Dupliciter hic locus intelligitur, vel quod ipse Deus plangat populum suum, et oculi ejus flere non cessent, vel certe imperet ut populorum oculi lacrymis fluant, nec leve esse quod plangendum sit; cum virgo filia populi sui contritione maxima et plaga intolerabili percussa sit. Alii ex persona Prophetæ hæc dici arbitrantur.

(Vers. 18.) *Si egressus fuero ad agros, ecce occisi gladio: et si introiero in civitatem, ecce attenuati fame (sive dolore famis). Prophetæ quoque et sacerdotes abierunt in terram quam ignorabant. Justi [Al. Ista] causa plangendi, quia virgo contrita sit, filia percussa, populusque deletus. Si enim, inquit, foras exire voluero, interfectos videbo: si ingredi civitatem, attenuatos et ossibus vix hærentes, famis necessitate concipiam. Et quid mirum hoc de plebe et ignobili vulgo dicere? cum Prophetæ quoque et sacerdotes, qui aliis prospera prophetabant, et qui debebant Legis aperire mandata, ipsi terrent in terram quam ignorabant, et captivitatis sustinuerint malum. Audiant hoc nostri Prophetæ et Sacerdotes, quod nec intus nec foris propter negligentiam eorum sit ulla securitas: quod et eos scandalizent qui foris*

A sunt, et eos qui intus, fame interire patientur: et qui auctores fuerint peccandi, sint cruciatuum socii.

(Vers. 19.) *Numquid projiciens abjecisti Judam: aut Sion abominata est anima tua? quare ergo percussisti nos, ita ut nulla sit sanitas? Expectavimus pacem, et non est bonum: et tempus curationis, et ecce turbatio.* Miratur Propheta quod Judam et Jerusalem, duarum tribuum videlicet reguum, in quo erat religio Dei, et Templi cæremoniæ, Dominus tam repente projecit; et tanta percussit plaga, ut nulla possit adhiberi medicina. *Expectavimus, inquit, pacem et tempus curationis, et nullum est bonum; sed econtra turbatio: ut ubi prius fuerat cultus Dei atque tranquillitas, ibi seditionibus et hostili fremitu omnia completerentur.* ^a Si quando ergo nostra Sion, nosterque Juda abjicitur, et abominatur illum anima Dei, nequaquam miremur, sed magis dicamus quod sequitur:

(Vers. 20.) *Cognovimus, Domine, impietates nostras, et iniquitatem patrum nostrorum, quia peccavimus tibi. Et nos, inquit, et patres nostri eadem demerita, Dei præcepta negleximus: et impleta est in nobis mensura 143 majorum; ut quidquid illis defuerat, nostro cumulo completeretur. Unde et de Juda dicitur: In memoriam redeat iniquitas patrum ejus in conspectu Domini: et peccatum matris ejus non deleatur. Fiant contra Dominum semper: et dispercat de terra memoria eorum (Psal. cxiij, 14).*

(Vers. 21.) *Ne nos des in opprobrium propter noventum, neque facias nobis contumeliam. Soli gloriæ tuæ recordare: ne irritum facias sædus tuum nobiscum.* Solium gloriæ Dei non solum arbitremur Templum Judææ, quod sæpe destructum est, sed omnem sanctum, ^b in quo juxta illud quod scriptum est: *Thronum ejus in terram allisisti, tunc alliditur, atque destruitur, quando multitudine peccatorum offenderit Deum; sed tamen qui sua culpa perit, Domini clementia sustentatur, quæ mutatur severitate sententiæ, si irritum faciat Dominus pactum suum, quo nos salvos futuros esse pollicitus est.*

(Vers. 22.) *Numquid sunt in sculpilibus gentium, qui pluant: aut cæli possunt dare imbres? Nonne tu es, Domine Deus; quem expectavimus? tu enim fecisti omnia hæc.* Post multos, varioque sermones redit ad titulum prophetiæ, in quo scriptum est: *quod factum est verbum Domini ad Jeremiam de sermonibus siccitatis.* Ergo quod dicit, hoc est: quia dæmonum simulacra non possunt pluere, nec cæli per se dare imbrem suum: ideo tu, Domine Deus noster, quem semper expectavimus, in quem spes nostras convertimus et vota, tu da pluviam tuam. Tu enim sunt omnia; et quidquid boni est, sine te, cujus est, dari non potest. Dicamus hoc et contra hæreticos, qui pluviam doctrinarum tribuere non possunt: et cum se cælos esse promittant, et de se scriptum gloriantur: *Cæli enarrant gloriam Dei (Psal. cxviii, 1):* tamen imbres non possunt donare doctrinæ. Solus

^a Vulgati, Si ergo quandoque, etc.

^b Voculas, in quo, ex mss. et Rabano suscitimus.

est enim Deus qui suum instruat populum, et diversitates gratiæ tribuat expectantibus se.

(Cap. XV. — Vers. 1.) *Et dixit Dominus ad me: Si steterit Moyses et Samuel coram me (sive contra me) non est anima mea ad populum istum. Hos enim legimus iræ Domini pro populo restitisse, et jam impendentem avertisse sententiam. Etai, inquit, illi steterint, vel in conspectu meo, vel contra me, quorum uni dixit Deus: Dimitte me, et percutiam populum istum (Exod. xxxii. 10): tamen non exaudiam: quoniam consurata sunt scelera populi delinquentis.*

Ejice (vel emitte) illos a facie mea, et egrediantur. Non loco recedunt a Deo 944 peccatores, sed voluntate: quamquam legamus et Adam et Cain ejectos esse a facie Dei (Gen. iii et viii).

(Vers. 2, 3.) *Quod si dixerint ad te: Quo egrediamur? Dices ad eos: Hæc dicit Dominus. Qui ad mortem, ad mortem; et qui ad gladium, ad gladium; et qui ad famem, ad famem; et qui ad captivitatem, ad captivitatem. Et visitabo super eos [Al. vos] quatuor species, dicit Dominus, gladium ad occisionem, et canes ad lacerandum [Al. intrandum], et volatilia caeli et bestias terræ ad devorandum, et dissipandum. Quatuor plagas, quibus traditus est populus Judæorum, etiam Ezechielis propheta demonstrat, gladium, pestilentiam, famem, bestias et captivitatem (Ezech. xiv). Inter bestias autem canes quoque et volatilia intellige, quibus laceranda et devoranda, et dissipanda corpora tradita sunt. Neque enim fieri poterat, ut Creatore neglecto, non universa creatura consurgeret in peccatores.*

(Vers. 4.) *Et dabo eos in fervorem (sive commotionem et angustias) universis regnis terræ, propter Manassen filium Ezechie regis Juda, super omnibus quæ fecit in Jerusalem. Legimus in Dierum volumine, Manassen post captivitatem et penitentiam reversum in Jerusalem atque regnasse (II Par, xxxii). Sed quomodo sanctorum merita descendant ad posteros, sicut David et cæterorum: sic peccatorum flagitia, si liberi nepotesque similia gesserint, ad posteros perveniunt. Quod autem dicit: Dabo eos in fervorem, sive commotionem et angustias universæ terræ, et sub Babylonis ex parte completum est, et nunc expletur in toto, quando pessimum regem, et qui repleverit Jerusalem a porta usque ad portam cruore justorum, populus imitatus est impius. Ex quo discimus, regum ac principum, et præpositorum scelere, populos plerumque deleri.*

(Vers. 5.) *Quis enim miserebitur tui, Jerusalem? aut quis contristabitur pro te? aut quis ibit ad rogandum pro pace tua? Nullum enim potest, offenso Deo, pro flagitiis rogare peccantium; quia nec tam clemens potest creatura quam conditor esse, nec ita alienus externis, quomodo Dominus suis parcere.*

(Vers. 6.) *Tu dereliquisti me, dicit Dominus: retrorsum abiisti. Causa redditur, quare nullus misereatur Jerusalem, nec contristetur pro ea, nec pro pace illius obsecret: quod cum, juxta Apostolum*

(Philip. iii), posteriorum obliviscens, ad priora se extendere debuerit, e contrario retroversa sit, et Ægyptiis carnes desiderarit.

945 *Et extendam manum meam super te, et interficiam te: laboravi rogatus (sive rogans): pro quo LXX transtulerunt: nequaquam ultra dimittam eos. Manus extensa, percutientis indicium est: interfectio peccatorum, iram significat consummatam. Quod autem intulit: Laboravi rogatus, sive rogans, duplicem habet sensum, quod jam defecerit Deus, crebro eis ignoscendo, et lassus sit semper eos preveniens ad salutem.*

(Vers. 7.) *Et dispergam eos ventilabro in portis terræ (sive populi mei). Interfeci et perdididi [Vulg. disperdididi] populum meum; et tamen a viis suis non sunt reversi. Quid prodest sæpius me rogari, cum a viis suis pessimis non revertantur, nec agant penitentiam? Dispersi enim eos quasi ventilabro, ut purgarem aream meam. Et dispersi in portis terræ, ut inferni quodammodo calcarent limina. Et interfeci et perdididi populum meum, ut coacti malorum necessitate, impendentia vitarent mala.*

(Vers. 8.) *Multiplicatæ sunt mihi viduæ ejus super arenam maris: induci eis super matrem adolescentis vastatorem meridie: misi super civitates repente terrorem. Diversis medicaminibus cupit Deus salvare peccantes: ut qui contempserant blandientem, timeant comminantem. Viduæ multiplicatæ sunt super arenam maris, interfectis viris; matres, perditis liberis, sensere vastantem, non in nocte et per insidias, sed clara luce: ut ostendat apertam vim adversarii fortioris. Misi, inquit, super civitates, haud dubium quin Juda, et populi peccatoris, repente terrorem: ut quanto fuit subitum malum, tanto difficilius esset effugium.*

(Vers. 9.) *Infirmata est (sive abjecit, aut vacua facta est) quæ peperit septem (sive plurimos); defecit anima ejus: occidit ei sol, cum adhuc esset dies (aut medius dies). Confusa est, et erubuit: et residuos ejus in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum, ait Dominus. Sæpe diximus verbum Hebraicum SABA (צבא), vel septem, vel juramentum sonare, vel plurimos. Unde et diversa est interpretatio: Aquila, Septuaginta et Theodotione, septem transferentibus; Symmacho, plurimos. Quæ igitur erat dives liberis, orba subito facta est, et clara luce desperiit, et confusa est in solitudine sui. Reliquum autem, ait, populum tradam gladio: ut mortem et iram Dei nullus effugiat. Alii ad Synagogam referunt, quæ infirmata est, ut Ecclesiæ cresceret multitudo; juxta illud quod scriptum est: Sterilis peperit 946 septem, sive plurimos: et quæ multos habebat liberos, infirmata est (I Reg. ii, 5). Unde et occidit ei sol justitiæ, in cujus pennis est sanitas (Malach. iv): et idcirco æterna confusione cooperta est, perdens populum suum gladio spirituali.*

(Vers. 10.) *Vas huius, mater mea, quare genuisti me virum rixæ (sive judicii), virum discordiæ (sive qui judicor), in universa terra? Potest hoc evanilo-*

χρῆς; de Jeremia intelligi, quod non in toto orbe terrarum, sed in terra Judæa sit judicatus. Vero autem Domino compelli Salvatori, qui loquitur in Evangelio: *In iudicium ego in istum mundum veni, ut qui non vident, videant, et qui vident, cæci fiant* (Joan. ix, 39); de quo scriptum est: *Ecce hic est positus in ruinam, et in resurrectionem multorum in Israel: et in signum cui contradicetur* (Luc. ii, 34). Quis enim philosophorum, quis gentiliū, quis hæreticorum non iudicat Christum, ponentium ei leges natalitatis, et passionis, resurrectionisque suæ substantiæ? Nec mirum juxta assumpti corporis veritatem, Christum dicere: *Vas mihi mater mea*; cum et in alio loco perspicue personæ ejus conveniat quod dicitur: *Vas mihi quis factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, et sicut rucentem in vindemia, non habens spicam, ut comedat primitiva* (Mich. vii, 1). Et ne putemus gemituum utilitatem [Al. utilitatem] referri ad Verbum Dei, qui sit isto qui plangat, statim acquirit: *Vas mihi anima; quis perit revertens a terra*: non quia dividamus Personas, ut Impii faciunt; sed quo unus atque idem Filius Dei, nunc juxta carnem, nunc juxta Verbum loquatur Dei.

Non fenerari, nec feneravit mihi quisquam: omnes maledicunt mihi. Pro quo Septuaginta: *Non profui, neque profuit mihi quisquam.* Theodotio: *non debui, neque debuit mihi quisquam.* Quorum omnium hic sensus est ex persona Christi: Nullus se præbuit, qui digne mea æra susciperet; nec feneravit mihi quisquam in sanctis atque pauperibus controversis, me sibi faciens debitorem. Sive non profui, nec profuit mihi quisquam; nullus enim tantum voluit accipere, quantum ego tribuere desideravi. *Nec profuit mihi quisquam*; salus enim creaturæ, lucrum est Creatoris. Aut certe *non debui, nec debuit mihi quisquam*: Nemo dedit mihi quantum accipere cupiebam, nec me sibi locit in aliquo debitorem. Quodque Infert: *Nec debuit mihi quisquam*, hunc habet sensum: Quomodo enim poterat mihi usuram debere, qui senus non est dignatus accipere? *Omnes, inquit, maledicunt mihi.* Quis enim hæreticorum, 347 atque errantium non maledixit Christo, perversa credendo, et perveriora blasphemans?

(Vers. 11.) *Dicit Dominus, Si non reliquæ tuæ in bonum: si non occurri* [Al. occurrit] *tibi in tempore afflictionis, et in tempore tribulationis et angustiarum* [A Vulg. abest et angustiarum] *adversus inimicum.* Possunt hæc et ex persona Jeremiæ accipi, qui passivo tempore, et jam imminente captivitate prophetare compulsus est, et dura perpeti a populo non credente. Ad id, quod supra dixit: *Vas mihi, mater!* ut quid

^a Mss. et Rabanus cum et copula, *resurrectionis que suæ, et substantiæ.*

^b Jare. Non legebat Hieronymus mediam litteram γ Van, sive kollem, in hac voce Hebræa, ut manifestum nobis est ex omnium mss. codicum fide; legant enim Jare, non Jarra juxta hodiernam Hebræicæ contextus punctuationem. MARTIAN.

— Scribit Martian. ירר עם Vau, quam hodie-

A me genitici virum, qui iudice? et discernat omni terrarum et reliqua, respondit Dominus: Noli considerare presentia, sed futura; reliquæ enim tuæ et novissima erunt in bonum. Denique et in presentiarum: cum te caperent inimici opprimere, affui tibi, et meo es protectus auxilio. Hoc autem tam ad Jeremiam, quam secundum dispensationem carnis assumptæ, referri potest ad Salvatorem. Pro eo quod nos juxta Hebraicum interpretati sumus: *Omnes maledicunt mihi*, usque ad eum locum ubi scriptum est, *in tempore tribulationis adversus inimicum*, in editione Vulgata ita scriptum reperi: *Fortitudo mea defecit in his, qui maledicunt mihi; fiat, Domine, dirigentibus illis, et non astiti tibi in tempore afflictionis eorum, et in tempore tribulationis eorum, in bona contra inimicam.* Et est sensus: *Fortitudo mea defecit in his, qui maledicunt mihi.* Non enim intelligunt virtutem meam, quæ in infirmitate perficitur, et quanto plus mihi maledixerint, tanto mea in illis plus deficit fortitudo. Jungiturque vel Propheta vel Dominus, et ait: *Fiat, Domine* [Al. Dominus], *dirigentibus illis, hoc est, eventant mihi maledicta, quæ loquuntur inimici; et illi dirigantur in bonum, si non in tempore tribulationis eorum et angustiarum, quando eos vastabat inimicus, et capere festinabat, steti in conspectu tuo, et rogavi te pro illis, et dixi: Pater, ignosce eis: quod enim faciunt, nesciunt* (Luc. xxiii, 34). Sed et Jeremiam sæpe deprehendimus in hoc voluntate rogasse pro populo.

(Vers. 12.) *Numquid foderabitur ferrum ferro ab Aquilone: et æs? Symmachus, Numquid nocbit ferrum ferro ab Aquilone, et æs? LXX et Theodotio, Si cognoscat ferrum et operimentum æneum? Varietatis causa periculosa est: verbum enim ב JARE (יָרַר), quod in præsentis loco scriptum est, pro ambiguitate enuntiationis et amicitiam, sonat et matitiam, quod si pro RES littera 948 (quæ DALETH litteræ similis est) legatur e DALETH, scientiam cognitionem que significat. Quod autem dicitur, sic intelligendum est: Ne doleas quod populus inimicus tuus sit; te enim dura nuntiante, non potest te amare qui durus est. Sive Babylonii, qui ab Aquilone veniunt, suntque ferrum durissimum, huic populo duriori et in æris similitudinem indomito, non poterunt amicitia copulari. Sive ferrum durissimum, hoc est, populus Israel Dei cognitione indignus est, qui in tantam pervenit matitiam, ut duriori metallo ære circumdatus sit.*

(Vers. 13, 14.) *Divitias tuas et thesauros tuos in dirptionem dabo, gratis (sive absque pretio) in omnibus peccatis tuis et in cunctis terminis tuis. Et ad vocem inimicus tuos (sive servire te faciam inimicis tuis) de-*

nam Hebraici contextus punctuationem ne ipse quidem in notis probat. Quid quod ipsum quod accusat, Hebræum exemplar sine Vau legit ירר?

^c Scilicet si JARE legeris. Ceterum hoc uno abunde LXXa Theodotione, quod illi et ἠρωσθήσεται, si cognosceretur, hinc si cognosceret interpretetur. Levia quædam inferius castigantur.

terra, quam nescis : quia ignis accensus est in furore meo : super vos ardebit. Omnem, inquit, substantiam tuam tradam inimicis tuis absque ullo prelio, propter peccata, quae fecisti in cunctis terminis tuis. Propterea adducam inimicos tuos, sive servire te faciam in terra Chaldaea : quia ignis meus, qui semel in meo furore succensus est, in te ardebit, et extingui non poterit. Tu enim praebelsti materiam ardoris tui, ut meus ignis tua, quae in te sunt, ligna consumat, et fenam, et stipulam; ac per hoc non est causa ardoris in Domino, sed in his qui fomenta incendio ministrarunt.

(Vers. 15, 16.) Tu scis, Domine, recordare mei, et visita me, et tuere me ab his, qui persequuntur me. Noli in patientia tua suscipere me, scito quoniam sustinui pro te opprobrium. Inveni sunt sermones tui, et comedi eos (sive ab his, qui reprobant sermones tuos, consume eos). Et factum est mihi (sive erit mihi) verbum tuum in gaudium et laetitiam cordis mei, quoniam invocatum est nomen tuum super me, Dominus Deus exercituum. Hoc quod diximus, Tu scis, in LXX non habetur. Felix est autem illa conscientia, quae pro Deo sustinet opprobrium. Unde dicit : Inveni sunt sermones tui, quos meo ore loquebaris. Et comedi eos, hoc est, in cibum mihi versi sunt; sive juxta Symmachum : Suscipiebam eos, ut mihi in laetitiam verterentur, qui dudum fuerant in opprobrium. Unde et Babylonii contentitur impleta, quae Jeremias futura praedixerat : Sive hic sensus est : Sensi angustias miserias pertuli populi persequentis; sed tamen gavisus sum, 949 me tuis parnisee praecipis : et propter nomen tuum dura perpessus sum.

(Vers. 17, 18.) Non sedi in concilio ludentium, et gloriatus sum (sive metuebam) a facie manus tuae : solus sedebam, quoniam amaritudine [Vulg. comminatione] repleti me. Quare factus est dolor meus perpetuus (sive quare qui contristant me, confortantur) et plaga mea desperabilis renuit curari (sive plaga mea fortis, unde curabor)? Facta est mihi quasi mendacium aquarum infidelium (sive quasi aqua mendax non habens fidem). Haec Hebraei ex persona Jerusalem dici arbitrantur : quod sola sederit, et amaritudine repleta sit, et factus sit dolor ejus perpetuus; et quomodo aquae pertranseunt, sic verba Prophetarum, quibus sibi prospera pollicebantur, transisse mendaciter. Melius autem, ut ex persona Prophetae haec dici accipiamus, sermonibus sancti viri, qui non sederit in concilio, sive secreto ludentium, quod timuerit impendentem sibi manum Dei : sive magis gloriatus sit, se malorum non habere consortium. Solus, inquit, sedebam, secundum illud quod scriptum est : Non sedi cum concilio vanitatis, et cum iniqua gerentibus non introibo. Odivi Ecclesiam malignantium, et cum impiis non sedebo (Psal. xv, 4, 5). Et in alio loco, Solitarius sum ego, donec pertranseam. A facie, inquit, manus tuae, solus sedebam (Psal. cxl,

A 10), dum te timeo, dum impendentem mihi manum tuam semper expecto. In concilio ludentium sedere nolui, sed meam amaritudinem devorabam, ut in futuro mihi gaudium prepararem. Nec habui intervalla doloris mei, sed jugi miseria deprimebar, ut nulla exspectarem remedia. Praevaluerunt enim qui contristabant me, et facta est plaga mea fortis. Sed in hoc habui consolationem, quod fuerit quasi aqua mendax, atque praeteriens. Sicut enim aquae praeterites dum fluunt, videntur et dilabuntur : sic et omnis impetus inimicorum, te adjuvante, praeterit. Utinam Dominus praestet et nobis non sedere in concilio ludentium, et eorum qui futura non cogitant : nec adversis cedere [Al. recedere], sed semper Dei sententiam formidare, et dicere cum Propheta : Solus sedebam : quia amaritudine repletus sum. Gaudeat igitur in praesenti tempore; nequaquam consilium sapientium, sed arcanum secretumque ludentium; mihi adhaerere Deo bonum sit, ponere in Deo spem meam, saturari opprobriis, et iudicis mei exspectare sententiam : quae cum finis advennerit, 950 opere monstrabit omnem tristitiam et amaritudinem instar aquarum fluentium portransiisse.

(Vers. 19 seqq.) Propter hoc haec dicit Dominus : Si converteris, convertam te : et ante faciem meam stabis. Et si separaveris pretiosum a vili, quasi os meum eris. Convertentur ipsi ad te, et tu non converteris ad eos. Et dabo te populo huic in murum aeneum fortem; et bellabant adversum te, et non prevalebunt, quia ego tecum sum, ut salvum te faciam : et erum, dicit Dominus. Et liberabo [Al. liberem] te de manu pessimum, et redimam te de manu fortium (sive pestilentium). Manifestum est quod superiora nequaquam Jerusalem, sed Propheta dixerit. Cui respondit Dominus, si converteris a peccatis populum, et ego de tribulatione convertam te in laetitiam, et stabis ante faciem meam, sicut Angeli stant in conspectu Dei, quotidie videntes faciem illius. Et si separaveris pretiosum a vili, quasi os meum eris. No putes, inquit, boni operis non esse mercedem : si sanctos quosque meos de numero peccantium tuis sermonibus segregaris, eris quasi os meum, et meis praecipis copulaberis. Debent enim illi tui imitatores esse, et non tu eorum. Nec reformides, et dicas : Quare factus est dolor meus perpetuus, et plaga mea fortis, sive desperabilis, ut me desperem posse curari. Dabo enim te quasi murum aeneum atque fortissimum, ut contra adversarium omni resistas robore; et mo habeas adiutorem et liberem te de manu pessimum, sive pestilentium, et redimam te, vel meo sanguine, vel in praesentiarum meo auxilio. Consideremus quantum mercedem habeat sermo doctoris, si valuerit ab errore quempiam liberare, et de peccantium numero educere.

(Cap. XVI. — Vers. 1 seqq.) Et factum est verbum

^a Cisterc. et Vatic., sed sermonibus sancti viri, quod non, etc. Penes Raban. vel ex sermonibus, etc.

^b Ibidem, operum; moxque recessisse, pro pertransiisse.

Domini ad me, dicens : Noli accipere [Vulg. Non accipies] uxorem, et non sint [Vulg. erunt] tibi filii et filiae in loco isto. Quia haec dicit Dominus, super filios et filias quae generantur in loco isto, et super matres eorum, quae genuerunt eos, et super patres eorum, de quorum stirpe nati sunt in terra hac, mortibus agrotationum [Al. agrotationum] morientur : non plangentur, et non sepelientur, in sterquilinum super faciem terrae erunt, et in gladio et fame consummentur, et erunt cadavera eorum in oculis volatilibus caeli et bestiarum. Si tempore imminenti captivitatis vetatur Propheta uxorem ducere, ne tribulationem carnis habeat; et super dolorem proprium 95] uxoris quoque ac liberorum miseris torqueatur, quanto magis Apostolus jubet (I Cor. vii), quia abbreviatum tempus est, et imminet consummatio, ut etiam qui habent uxores, sic sint quasi non habeant! Unde superflua novi haeretici (Joviniani) reprehensio, qua docuimus digamiam et trigamiam non ex lege descendere, sed ex indulgentia. Aliud est enim facere, quod per se bonum sit, aliud ideo concedi, ne pejora faciamus [Al. facias]. Dicit enim et ipse causas, cur velit adolescentulas viduas nubere, inferens : Jam enim quaedam earum abierunt retro post Satanam (I Tim. v, 15). Simulque praeceptor continentiae, et perpetuae castitatis, et aequalem se blasphemans Deo, laudat terna quateraque conjugia, quae ego non tam conjugia a dicam, quam miseriarum solatia et extremam tabulam naufragorum [Al. naufragiorum] : nisi forte tribuit indulgentiam Amazonibus suis, ut usque ad decrepitam senectutem bella libidinum experiantur. Cur autem Propheta arceatur uxorem ducere, causa perspicua est, quod obsidione vicina, pestilentia, et gladio, et fame, universi intereant, et tantus sit numerus morientium, ut sepultura vincatur officium, sed instar sterquilini jaceant cadavera, volatilibus bestisque laceranda. Et hoc notandum, quod agrotationibus et longa infirmitate tabescere, Dei ira sit. Unde et Joram filius Josaphat infirmitate consumitur (II Par. xxi). Et Apostolus docet agrotare eos et tabescere, et mori, qui sancta violariat (I Cor. xi).

(Vers. 5 seqq.) Haec enim dicit Dominus : Ne ingrediaris domum convivii, neque vadis ad plangendum, neque consolaberis eos, quia abstuli pacem meam a populo isto, dicit Dominus, misericordiam et miserationes. Et morientur grandes et parvi in terra ista, non sepelientur, neque plangentur, et non se incident, neque calvitium fiet pro eis. Et non frangeat inter eos lugenti panem ad consolandum super mortuum, et non dabunt eis potum calicis ad consolandum super patre suo et matre. Et domum convivii non ingrediaris [Vulg. ingrediaris], ut sedeas cum eis, et comedas et bibas. Apostolus

*praecepit, cum his qui aversentur Deum, nec cibum quidem esse sumendum (I Cor. v). Et amplius, Nec vos quidem hujusmodi dixeritis (II Joan. x). Et salvator Apostolis interdicit, ne quemquam in itinere salutent (Luc. x). Unde et Elisaeus pergenti ad sanandum puerum Giezi, salutationem interdicit (IV Reg. iv). Moris autem est lugentibus ferre cibos 952 et praeparare convivium, quae Graeci *παραδεισος* vocant, et a nostris vulgo appellantur *parentalia* : eo quod parentibus justa celebrentur. Dicit et alibi Scriptura divina : Date vinum his, qui in luctu sunt (Prov. xxxi, 6) ; ut videlicet obliviscantur doloris. Praecipitur ergo Prophetae, ne illum de populo consoletur, ne se misceat inimicorum Dei convivii, ne justa celebret super funeribus defunctorum. Aliud est enim mori communi lege naturae, aliud Dei occidisse sententia. Abstuli, inquit, pacem meam de populo isto, et misericordia indigni sunt : nullique aetati parcam, sed et grandes et parvi pariter interibant, ita ut sepultura quoque careant. *Ne se incident*, inquit, *neque calvitium fiet* [Al. Faciant] *pro eis*. Mos hic fuit apud Veteres, et usque hodie in quibusdam permanet Judaeorum, ut in luctibus incident lacertos, et calvitium faciant; quod etiam Job fecisse legimus (Job. i et xxi). Unde et Prophetae dicitur, ne frangat inter eos panem, nec ingrediatur ad consolandum pro mortuo, neque potum tribuat, neque ingrediatur domum convivii, et ne misceatur eis, qui Dei sententiae praeparati sunt. Si autem hoc de lugentibus dicitur, quid fiet de haereticis, quorum sermo serpit ut cancer, et quotidie prosternunt in Ecclesia funera deceptorum ?*

(Vers. 9 seqq.) Quia haec dicit Dominus exercituum Deus Israel : Ecce ego auferam de loco isto in oculis vestris et in diebus vestris vocem gaudii, et vocem laetitiae : vocem sponsi, et vocem sponsae. Et cum annuntia-veris populo huic omnia verba haec, et dixerint tibi : Quare locus est Dominus super nos quippe malum grande istud? quae iniquitas nostra, et quod peccatum nostrum, quod peccavimus Domino Deo nostro? Dices ad eos : Quid dereliquerunt me patres vestri, ait Dominus : et abierunt post deos alienos, et servierunt eis, et adoraverunt eos, et me dereliquerunt, et legem meam non custodierunt. Sed et vos pejus operati estis quam patres vestri. Quando peccaverit Ecclesia, auferitur de ea omne gaudium et universa laetitia, de qua Apostolus dicit : Gaudete : iterum dico gaudete (Philip. iv, 4) : Vox sponsi et vox sponsae, de quo scriptum est : Qui habet sponsam sponsus est (Joan. iii, 29). Si autem, inquit, interrogaverit te populus, cur ista patiar, et causas miseriarum suarum quaesierit, respondebis ei : Quia dereliquerunt me patres vestri, ait Dominus, qui vobis praesunt 953

^a Conferendus S. Basilii can. 4, ubi tertias nuptias *τριτάκτης* vocat, indignasque censet, quae matrimonio duntaxat nomine. Et can. 50 tanquam *τρίτακτης* *τῆς ἐκκλησίας* dicit. S. quoque Nazianzenus Orat. 31, trigamiam *τριγαμία* appellat, ne alios memorem, quibus praerisis verbis *adulterium*

dicitur. Ex his utique, qui nuptiarum hostem Hieronymum fuisse calumniatur, quanto alii mitior ejus fuerit sententia, intelligunt.

^b Hoc nomine vocat S. Gaudentius dies ac festivitates Inferiarum, interque Idololatriae partes censet. Vite Ausonium lib. *Parentilium*.

in Ecclesiis, et abierunt post deos alienos, A quorum Deus ventor est, et avaritia et luxuria, et gloria in confusione eorum, et servierunt eis. A quo enim quis vincitur, ejus et servus est. *Et adoraverunt eos*: Adorat enim unusquisque quod diligit. *Et me dereliquerunt, et legem meam non custodierunt.* Sacerdotum est proprie, non solum docere, sed et facere legem: ut nequaquam verbis subjectis vibi populos et creditum gregem, sed exemplis doceant. Ac ne forte dicerent, injusta est sententia: patres comedere uvam acerbam (*Infra*, xxi), et dentes filiorum obstupescere (*Ezech.* xviii), inseri: *Sed et vos pejor operati estis quam patres vestri*; ut super his qui patribus pejora peccaverint, justa supplicia deferantur.

(Vers. 15.) *Eccis enim ambulat unusquisque post pravitatem cordis sui mali, ut me non audiat. Et ejectionem vos de terra hac in terram quam ignoratis vos, et patres vestri, et servietis ibi diis alienis die ac nocte, qui non dabunt vobis requiem.* Semel a Domino derelicti, faciunt ea quae non competunt, ut vadant post desideria cordis sui mali, de quo exiunt cogitationes pessimae (*Matth.* xv), et ideo de Ecclesia separantur, ut vadant in terram longinquam, quam nec ipsi, nec patres eorum noverant priusquam peccarent, ut ibi serviant diis alienis, qui non sunt dii, sed eorum putantur errore qui eos colunt. Quod autem intulit: *Die ac nocte*, perpetuum peccantium ostendit in acclere perseverantiam, dum et in diebus flagitiis, et in noctibus liliidini serviunt. *Qui non dabunt, inquit, vobis requiem.* Haud dubium quia falsos deos significet, de quibus dixit: *Et servietis ibi diis alienis.* Quidquid ergo peccamus, quidquid die et nocte facimus, et malorum operum perpetramus, imperium est demonum, qui numquam nobis dant requiem, sed semper impollunt delictis augere delicta, et cumulum facere peccatorum.

(Vers. 14, 15.) *Propterea ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non dicetur ultra: Vivit Dominus, qui eduxit filios Israel de terra Aegypti; sed, Vivit Dominus, qui eduxit filios Israel de terra Aquilonis, et de universis terris ad quas ejectionem vos, et patres vestri, et servietis ibi diis alienis die ac nocte, qui non dabunt vobis requiem.* Manifeste futura populi Israel restitutio praedicitur, et post captivitatem misericordia; quae juxta litteram sub Zorobabel et Jesu Pontifice et Ezra ex parte completa est: juxta intelligentiam spirituales verius atque perfectius in Christo complenda 954 describitur. Veniet, inquit, tempus quando nequaquam dicetur, quod populus reductus sit de Aegypto per Moysen et Aaron, sed reductus de terra Aquilonis, Cyro rege Persarum laxante captivos. *Et de universis, inquit, terris*: quod nequaquam Cyri tempore, sed ultimo fine complebitur, dicente Apostolo: *Postquam subintraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiet* (*Rom.* xi, 25, 26). Possumus hoc et de persecutionibus, quae

nostro accidere populo a diebus Neronis, de quo scribit Apostolus: *Et liberatus sum de ore leonis* (*I Tim.* iv, 17),^b usque ad Maximiani tempora, dicere: quomodo Dominus miseris sit populo suo, et reduxit eos in terram suam. Haud dubium quis in Ecclesiam, quam dedit patribus eorum, Apostolis et apostolicis viris.

(Vers. 16 arq.) *Eccis ego mittam piscatores multos, dicit Dominus, et venabuntur eos. Et post haec mittam eis multos venatores, et venabuntur eos de omni monte, et de omni colle, et de cavernis petrarum, quis oculi mei super omnes vias eorum. Non sunt absconditis ea a facie [Vulg. absconditis a facie] mea, et non sunt occulta iniquitates eorum ab oculis meis. Et reddam primum duplices iniquitates et peccata eorum, quibus [Vulg. quia] contaminaverunt terram meam in morticinis idolorum suorum, et abominationibus suis impleverunt hereditatem meam.* Diversa hujus capituli interpretatio est. Judaei enim antantant significari Chaldaeos, qui sub piscatore nomine describuntur, et postea Romanos, qui venatoribus comparantur, et de montibus collibusque et cavernis petrarum, infelicem populum sunt venati, hoc autem Dominus fecisse se dicit: quia respexerit vias eorum, et reddiderit iniquitates, quibus contaminaverant terram, simulacra venerantes, et abominationibus idolorum polluerant hereditatem ejus. Nostri autem rectius et melius, haec de futuro vaticinium Prophetam putant. Quia enim supra dixerat: *Reducam eos in terram suam, quam dedi patribus eorum*, nunc ostendit quomodo reducturi sint, quod primum mittat Apostolos, quibus Salvator dixit: *Venite post me, et faciam vos fieri piscatores hominum* (*Matth.* iv, 19). Et postea venatores, quos vel ecclesiasticos viros, vel Angelos possumus accipere, qui postquam consummationis tempus advenit, venientur sanctos quoque de montibus dogmatum excelsorum, et de collibus bonorum operum, et de cavernis petrarum, Apostolis et apostolicis viris. Non solum enim Christus petra, sed et apostolo 955 Petro donavit, ut vocaretur Petra (*I Cor.* x, *Matth.* xvi). In cuius sensibus requiescentes, recte dicuntur translati esse de petra. Ostenditque vel Apostolos, vel eos qui postea venati sunt, habuisse peccata, et recepisse duplices iniquitates suas. Servus enim qui scit voluntatem domini sui, et non facit eam, vapulabit multum (*Luc.* xii). Sciendumque quod in Hebraico positum sit, *primum*, et in Septuaginta editione praetermissum. Quando autem dicit: *Reddam primum duplices iniquitates, et peccata eorum*, subintendit, quod postquam receperint mala, recepturi sint et bona. Hi autem qui postea transferendi sunt, contaminaverant terram Domini in morticinis idolorum suorum, et abominationibus suis impleverunt hereditatem ejus, ut omnis mundus subditus fiat Deo: et nequaquam suo merito, sed illius misericordia conservetur. Quod

^a Dan mss., et non dicent, vrit Dominus, etc.

^b Idem mss., usque ad Maximiani tempora.

^c Haud recte obtinebat antea, venandi sunt.

hic de Hebraico posuimus : Non sunt abscondita ea a facie mea, in Septuaginta non habetur.

(Vers. 19.) Domine, a fortitudo mea, et robor meum, et refugium meum in die tribulationis (sive malorum). Omnis hominum fortitudo, sine Dei virtute, quæ Christus est, imbecilla reputatur et nihili. Unde confugiendum est ad Dominum, atque dicendum est : Domine, refugium factus es nobis, in generatione et generatione (Psal. LXXXIX, 1). Et in alio loco : Qui habitat in adjutorio Altissimi ; in protectione Dei casti commemorabitur (Psal. xc, 1). Deus autem tribulationis, sive malorum, illa intelligenda est, de qua dicit et Apostolus : Ut eriperet nos de presenti sæculo nequam : Et, Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt (Galat. 1, 4).

(Vers. 20.) Ad te gentes venient ab extremis terræ et dicent : Vere mendacium possederunt patres nostri, vanitatem quæ eis non profuit. LXX : Ad te gentes venient ab extremis terræ, et dicent : Quomodo falsum possederunt patres nostri idola, et non est in eis utilitas ? Postquam ejectus est Israel, et a piscatoribus venatoribusque translatus, consequenter vocatur ad fidem gentium multitudo, et constitetur se, sive patres suos in priori errore versatos. Qui autem dicunt, Quomodo falsa possederunt patres nostri idola, in quibus nulla est utilitas ? consistunt vera esse ad quæ transeunt, et omni subnixæ præsidio.

Numquid faciet sibi homo deos, et ipsi non sunt dii ? Et hoc gentes loquuntur [Al. vocantur], quæ venerunt ad Salvatorem ab extremis terræ, sugillantantes ignorantiam tam suam quam majorum suorum, quia putaverunt ab humine fieri deos, cum Dei sit homines facere.

(Vers. 21.) Idcirco ecce ego ostendam eis per vicem hanc : ostendam eis manum meam et virtutem meam, et scient quoniam nomen mihi Dominus. Manus Dei per quam cuncta operatus est, et virtus, de qua dixit Apostolus : Christus Dei virtus et Dei sapientia (1 Cor. 1, 24), ostenditur gentibus, Filii passione completa. Pulchreque dixit : Ostendam eis per vicem hanc : ostendam autem manifeste, et non ut prius, in umbra et in imagine, et vaticinio futurorum, ut postquam cognoverint, sciant nomen meum, audiantque a Filio : Pater, manifestavi nomen tuum hominibus (Joan. xvii).

(Cap. XVII. — Vers. 1.) Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super

latitudinem [Al. altitudinem] cordis eorum (sive in pectore cordis eorum), et in cornibus altarium (sive ararum) eorum. De gentibus quæ ad Dominum conversæ fuerant supra dictum est : Ecce ego ostendam eis per vicem hanc, ostendam eis manum meam et virtutem meam : nunc de Israel qui abjectus est, loquitur : Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, et cætera. Quod cur a Septuaginta prætermisum sit, nescio ; nisi forsitan e pepercernit populo suo : sicut et in Isaiâ eos fecisse manifestam est : Quiescite ergo ab homine cujus spiritus in naribus ejus, quia excelsus reputatus est ipse (Isai. ii, 22) ; multaque hujusmodi, quæ si voluero cuncta digere, non dicam libro, sed libris opus erit. Gentium peccata deleta sunt, quia conversæ [Al. conversi] ad Dominum ab extremis terræ audierunt illud : Laudate Dominum, omnes gentes ; laudate eum, omnes populi. Quia confirmata est super nos misericordia ejus, et veritas Domini manet in æternum (Psal. cxvi, 1, 2). Et de quibus dixerat ad Moysen : Dimitte me, ut interficiam populum istum, et faciam te in gentem magnam (Exod. xxxii, 10). Peccatum autem Judæ inalebile, et, ut ita dicam, nulla ratione abolendum, scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, qui Hebraice dicitur SAMIR (סמיר) ; non quo ullus unguis sit, qui appelletur Samir ; sed quo lapis adamantinus (qui ex eo quod indomitus sit et infrangibilis, hoc nomen accepit) tantum nitorem habet et levitatem, ut absque ullo impedimento in eâ scribi possit stylo ferreo : ut dura ferri materies scribit in duriori tabula adamantina, et duret quod scriptum est, in perpetuum. Ipsi enim dixerunt : Sanguis ejus super nos et super filios nostros (Matth. xxvii). Unde exaratum sive insculptum est in cornibus altarium, sive ararum eorum, ut opera sacrilega in æternam memoriam perseverent. Si autem hoc ita est, ubi illud quod anus delira conflagit, posse hominem sine peccato esse, si velit, et facilia Dei esse mandata ?

(Vers. 2, 3.) Cum recordati fuerint filii eorum ararum suarum, et lucorum lignorumque frondentium in montibus excelsis, sacrificantes in agro, fortitudinem tuam et omnes thesauros tuos in direptionem dabo, excelsa tua propter peccata in universis finibus tuis. Et relinqueris sola ab hæreditate tua, quam dedi tibi, et servire te faciam inimicis tuis in terra quam ignoras, quoniam ignem succendisti [Al. succendisti] in furore

a In duobus mss., Domine Deus fortitudo mea.
b Ibidem mss., quoniam ego Dominus.
c Hoc vero Judæorum posteriorum temeritati ac perfidiæ tribuit Origenes, a quibus plurima τῶν LXX exemplaria in his corrupta queritur, H-mil. 16 in Jerem. : καὶ δυσχερότερον αὐτῶν ἐπιδοῦναι, καὶ εἰπεῖν οὐκ ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων ταῦτα γέγραπται, ἡμαρτία αὐτῶν γέγραπται. Quæ sic Heron. vertit : Quoniam difficile est atque malum confiteri, ideo Judæi, qui exemplaria nonnulla falsarunt, etiâ hoc loco pro peccato Juda, peccatum eorum pœnuerunt. Tum penitus abscessisse tradit huic versu ulam a LXX, quem Judæi in propriis, non Græcis exemplaribus deformarint : Ἄλλ' ἔστι ἀποφαντα, ὅτι οὐκ εἶδ' ἑπὶ κατὰ τοῖς

ἰδδομήκοντα οὐχ' εὐρομεν εὐρομεν δὲ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐκδόσεσι. v. 1. : Sed et alia est propheta, quam nescio cur penes LXX, non invenimus ; invenimus vero in cæteris editionibus. Arceii Eusebii Demonstrat. Ev. n. lib. x : Et καὶ μὴ κατὰ τοῖς Ὁ, ἀλλ' οὖν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ ταῦτα εὐρόντες, καὶ ἐν ταῖς τῶν λοιπῶν ἱερμανυτῶν ἐκδόσεσι, εἶτι μετὰ παραδίσεως ἀστερίων ἐν τοῖς ἀκριβέσι τῶν κατὰ τοῖς Ὁ ἀντιγράφοις. Quamquam non amsd LXX, sed utique in Hebraico hæc invenimus, et in reliquorum interpretum editionibus : quin etiam sub asterisco in diligentioribus ipsorum LXX exemplaribus. Vid. Justinum quoque in Dialog. cum Triphone.
d Malim ego lenitatem scribi alio sensu cum diphthongo,

meo, neque in aeternum ardebit. Et hæc in Septuaginta non habentur, eadem (ut reor) causa quam supra diximus, ne scilicet æterna in eos sententia permaneret. *Relinqueris, ait, sola ab hæreditate tua, quam dedi tibi, et servare te faciam inimicis tuis, in terra quam ignoras, vel sub Babylonis, vel, ut est verius, sub Romanis. Ipsi enim succenderunt ignem et clementissimum Dominum in furorem provocarunt: qui [Al. quis] ignis furoris ejus ardebit in æternum. Pudet me contentiones nostrorum, qui Hebraicam arguunt veritatem. Judæi contra se legunt, et quid pro se sit, nescit Ecclesia. Unde nos qui sumus filii Apostolorum recordamur iniquitatum prioris populi, et juste eos perpeccatos esse testamur. Possunt autem excelsa, quæ Hebraice dicuntur ΒΑΝΟΤΗ (ΒΑΝΟΤΗ), et contra hæreticos accipi, qui posuerunt in excelsum os suum, et lingua eorum transivit super terram. Qui in tantam vesaniam proruperunt, ut soli absque Spiritus sancti gratia remanserint, et perdidit hæreditatem Domini, priorem videlicet fidei veritatem. Unde et æternum eis paratur incendium, et servitus dæmonum, qui sunt inimici et ultores.*

(Vers. 5, 6.) *Hæc dicit Dominus: Maledictus homo qui confidit (sive spem habet) in homine, et ponit carnem brachium suum, et a Domino recedit cor ejus. Erit enim quasi myrice in deserto, et non videbit cum venerit bonum; sed habitabit in siccitate in deserto, in terra salsuginis et inhabitabili.* Si maledictus est omnis homo, qui confidit in homine, Paulus autem Samosatenus et Photinus, quamvis sanctum et cunctis excelsum virtutibus prædicent Salvatorem, tamen hominem constituentur; ergo maledicti erunt spem habentes in homine. Quod si nobis oppositum fuerit, quod et nos credamus in eo, qui dicit: *Nunc autem queritis me interficere hominem, qui veritatem vobis locutus sum, quam audivi a Deo, hoc Abraham non fecit: vos facitis [Al. fecistis] opera patris vestri (Joan. viii, 46): respondebimus illud Apostolicorum: Et si Christum secundum carnem aliquando cognovimus, sed nunc jam non novimus.* Denique idem Apostolus in principio Epistolæ suæ scribit ad Galatas: *Paulus Apostolus non ab hominibus [Al. homine], neque per hominem, sed per Jesum Christum, et Deum Patrem, qui suscitavit eum a mortuis, et qui mecum sunt omnes fratres (Galat. i, 1, 2).* Si enim mors absorpta est in victoria (Ose. 13), quare non carnis humilitas, quæ propter humanam salutem assumpta est, in divinitatis transierit majestatem, ut fecerit utramque unam; et non adoremus creaturam, sed Creatorem, qui est benedictus in sæcula? Maledictus est igitur, non solum qui spem habet in homine, sed qui ponit carnem brachium suum, id est, fortitudinem suam, et quidquid egerit, non Domini clementiæ, sed suæ putaverit esse virtutis. Qui enim hoc agit, a Domino recedit cor ejus, asserens se

^a Mss., erit Dominus fiducia, sive spes.

^b Supplet Vatic., intellige: qui et paulo post curationis habet, pro persecutionis.

A posse quod non potest. *Et erit quasi myrice, quæ Hebraice dicitur ארז (אֲרִזָּה), sive ut interpretatus est Symmachus, lignum infructuosum in solitudine. Et non videbit cum venerint bona, quæ visura est gentium multitudo; sed habitabit in siccitate in deserto.* Hoc dicitur de populo Judæorum qui habitant in deserto, fructusque non faciunt, et sunt in terra salsuginis, quæ nullos fructus faciat, et inhabitabili, quæ hospitem non habet Deum, nec Angelorum præsidia, nec Spiritus sancti gratiam, nec scientiam magistrorum.

(Vers. 7, 8.) *Benedictus vir, qui confidit in Domino, et erit Dominus spes (sive fiducia) ejus: et erit quasi lignum, quod transplantatum est (sive fructiferum) super aquas, quod ad humorem mittit radices suas, et non timebit, cum venerit æstus: et erit B folium ejus viride (sive ramusculi ejus frondentes): et in tempore (sive anno) siccitatis non erit sollicitum (sive non timebit) nec aliquando desinet facere fructum.* Illud de Judæis dictum sit et hæreticis, qui spem habent in homine, in Christo videlicet suo, quem non Filium Dei, sed purum hominem putant esse venturum. E contrario vir Ecclesiasticus, qui confidit in Domino, audit illud: *Et scitote, quoniam Dominus ipse est Deus (Psal. xcix, 5).* Confidit in Domino, et illi ligno comparabitur, de quo et in primo psalmo cantatur: *Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium ejus non defluet. Super aquas autem, Spiritus sancti gratiam, diversas donationes^b. Quod ad humorem mittit radices suas: ut a Domino*

C accipiat ubertatem. Sed et aliter possumus dicere, quod de siccitate Judaica translatus sumus in baptismatis gratiam sempiternam. *Et non, inquit, timebit, cum venerit æstus, vel tempus persecutionis, vel dies iudicii: Et erit folium ejus viride, sive erunt in eo ramusculi frondentes: ut nunquam timeat siccitatem, sed cunctarum virtutum germinet gratiam.* Cumque tempus, sive annus, venerit siccitatis, non metuet, quando Dominus iratus mandaverit nubibus, ne pluant super Israel imbrem (Isai. v). Quodque sequitur: *nec desinet facere fructum, et illud locus qui in Marco scriptus est, quod venerit Dominus ad flumem, et non invenerit in ea fructum, quia nondum erat tempus, et maledixerit ei, ut fructus non faciat in æternum, exponere poterit (Marc. xi).* Qui enim confidit in Domino, et Dominus est fiducia ejus, etiam in tempore Judaicæ siccitatis non metuet; sed semper afferet fructum, credens in eam, qui semel pro nobis mortuus est, et ultra non moritur (Rom. vi) et dicit: *Ego sum vita (Joan. xiv, 6).*

(Vers. 9, 10.) *Pravum est cor omnium [Al. hominum], et inscrutabile, quis cognosceret illud? Ego Dominus scrutans cor, et probans renes, qui do unicuique juxta vias suas, et juxta fructum ad inventionem suarum. LXX: Profundum est cor super omnia, et homo*

^c Sic mss., illud locus qui, etc. Victor. autem flumem locum ex mss. aliis.

est, quis cognoscat eum? et **360** cetera similiter. Verbum Hebraicum (אִנְיָן) znos quatuor litteris scribitur, אִנְיָן et נון et וָו et סין. Si igitur legatur znos, homo dicitur, si autem znus, inscrutabile, sive desperabile: eo quod nullus cor hominum valeat invenire. Symmachus vero hunc locum ita interpretatus est: *Inscrutabile cor omnium: vir autem quis est qui inveniat illud?* Solent a quidam nostri, bono quidem voto, sed non secundum scientiam, uti hoc loco contra Judæos, quod homo sit Dominus atque Salvator, secundum dispensationem carnis assumptæ, nullusque possit nativitatis ejus scire mysterium, secundum illud quod scriptum est: *Generationem ejus quis enarrabit (Isai. LII, 8)?* nisi solus Deus qui arcana rimatur, et reddit unicuique secundum opera sua. Melius autem est, ut simpliciter accipiamus, quod nullus cogitationum secreta cognoscat nisi solus Deus: dixerat enim supra: *Maledictus homo qui spem habet in homine.* Et e contrario: *Benedictus vir qui confidit in Domino.* Unde ne hominum putaremus certum esse judicium, intulit, omnium prope modum corda esse perversa, dicente Psalmista: *Ab occultis meis munda me, et ab alienis parce sermo tuo (Psal. XVIII, 13):* haud dubium quin cogitationibus. Et in Genesi: *Videns autem Deus quod multa malitia hominum esset in terra, et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tempore (Genes. vi, 5).* Et iterum: *Sensus enim et cogitatio humani cordis ab adolescentia sua prona sunt in malum (Genes. viii, 21).* Per quæ discimus solum Deum nosse cogitationes eorum. Si autem de Salvatore dicitur: *Videns autem cogitationes eorum Jesus (Luc. ix, 47);* nullasque potest videre cogitationes eorum, nisi solus Deus; ergo Christus Deus est, qui scrutatur corda, et probat renes; et reddi unicuique juxta opera sua (*Psal. vii*).

(Vers. 11.) *Perdix fovit (sive congregavit) quæ non peperit.* (Et ut LXX transtulerunt: *Clamavit perdix, congregavit quæ non peperit.*) *Fecit divitias suas [A Vulg. abest suas] non cum judicio. In dimidio dierum suorum relinquet eas (sive in dimidio dierum ejus relinquant eum) et in novissimo suo erit insipientis.* Aiunt Scriptores naturalis historiæ, tam bestiarum et volucrum, quam arborum herbarumque (quorum principes sunt apud Græcos, Aristoteles et Theophrastus, apud nos Plinius Secundus), hanc **361** perdicis esse naturam, ut ova alterius perdicis, id est, aliena fureret, et eis incubet foventque: cumque fetus ado-

leverit, avolare ab eo, et alienum parentem relinquere. Hujusmodi divites sunt, qui aliena diripiunt, et absque cogitatione [Al. recogitatione] judicii Dei, faciunt divitias non cum judicio, quas in medio tempore relinquunt, subita morte subtracti [Al. substrati], quando dicitur eis: *Stulte, hac nocte responent animam tuam a te, quæ autem præparasti, cujus erunt (Luc. xii, 20)?* nihilque insipientius, quam non providere novissima, et breviter putare perpetua. Alii vero et propter superiorem historiam, et propter alteram qua dicunt, perdicem esse pugnacissimum et immundum, ita ut victum polluat, diabolum sub ejus nomine interpretantur, quod alienas sibi divitias congregavit dicens ad Dominum: *Hæc omnia tibi dabo, si cadens adnaveris me (Matth. iv, 9).* B Quem relinquent divitiæ suæ, quæ male ab eo fuerant congregatæ; et per Apostolos convertentur [Al. revertentur] ad Dominum: et qui sibi videbatur esse prudentissimus, erit omnium iudicio insipientis. Quodque a LXX dicitur: *Clamavit perdix, ad hæreticorum personam referendum est, quod per dix iste diabolus clamaverit per principes hæreticorum, et congregaverit quæ non peperit, et deceptorum sibi multitudinem congregavit, quæ postea dimittat eum: et omniura iudicio stultissimus comprobetur.*

(Vers. 12, 13.) *Solum gloriæ altitudinis a principio, locus sanctificationis nostræ. Expectatio Israel, Domine, omnes qui te derelinquunt, confundentur, recedentes, et in terra scribentur [Al. describentur]; quoniam dereliquerunt venam (sive fontem) aquarum viventium Dominum.* Perdix propter suam stultitiam derelicta, expectatio Israel, id est, populi Dei et credentis in Domino, ipse est qui fecit omnia: cujus solum gloriosum est et excelsum a principio, locusque sanctificationis omnium credentium, ut non in loco sit Dominus, sed ut ubi ille fuerit, locus sanctificatus sit. E contrario qui derelinquunt Dominum, confundentur confusione perpetua, et recedentes, sive declinantes ab eo, scribentur in terra, delicti de libro viventium. Sicut enim, qui potest cum Apostolo dicere: *Noster autem municipatus in celo est (Philipp. iii),* in celestibus scribitur: sic qui derelinquit Dominum, vel declinat ab eo, scribetur in **362** terra cum his, qui terrena sapiunt. Causaque manifesta, cur scribantur in terra: quia dereliquerunt fontem vitæ Dominum, sive fontem aquarum viventium Dominum, qui loquitur in Evangelio: *Si quis sitit, veniat*

^a Ex his Tertullianus non uno in loco: Cyprianus lib. ii advers. Judæos cap. 10, Lactantius quoque lib. iv cap. 13, necnon alii de Latinorum choro, quos notat suppresso nomine.

^b Hanc alienorum ovorum curam, et incubitum perdicis tribuisse Aristotelem, Theophrastum, aut Plinium, pernegat Drusius, Hieronymum erroris inexcusans: at non dixit S. Pater, id ab his proprie scribi; sed a Naturalis historiæ Scriptoribus, quos inter il principem locum teneant. Et vero asserunt Ecclesiastici auctores permulti: Hippolytus martyr in Catena in Jerem., Epiphanius in Physiologo cap. 9, Ambrosius lib. vi Hexæmer. cap. 3 et epist. olim 48, Philastrius Præfat. in lib. de Hæresib., Augu-

stin. contra Faustum lib. xiii cap. 19, Isidorus lib. Orig. xii cap. 7, atque alii. Locum tamen æquivoce fecisse volunt Critici recentiores positum abs Jeremia nomen אִנְיָן, quod reddiderunt LXX, ex hisque Latini, *perdicem*, quia cum vocabulum non haberent, quo avem illam Europæis ignotam appellarent, quam simillimæ et specie proximæ avis nuncupatione usi sunt. Vide Bochartum de Script. animalibus, et Huetium in Notis ad Origen. ubi Pico convenire observat, quæcumque de אִנְיָן Hebræi atque Arabes tradunt.

^c Addunt mss. a te, quemadmodum in Vulgata ipsaque Hieronymiana versione habetur, Hebræo tamen textu renuente.

ad me et bibat : qui credit in me, sicut dicit Scriptura, **A** flumina de ventre ejus fluent aquae vivae. Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes (Joan. vii, 37, 38).

(Vers. 14.) Sana me, Domine, et sanabor : salvum me fac, et salvus ero : quoniam laus mea tu es. Multi medici in Evangelio (Matth. ix) hæmorrhousam curaverant, quæ omnem substantiam suam perdiderat in eis, et tamen a nullo curari potuit, nisi ab eo, qui verus est medicus, et cujus sanitas in pennis ejus. Unde et nunc Prophetæa populo passus opprobria, et crebro in idillis circumventus, ab eo curari et salvus fieri cupit, cujus vera laus, veraque medicina est.

(Vers. 15 seqq.) Ecce ipsi dicunt ad me : Ubi est verbum Domini? Veniat. Ego autem non sum turbatus te pastorem sequens (sive non laboravi sequens te), **B** et diem hominis non desideravi : tu scis. Quod egressum est de labiis meis, rectum fuit in conspectu tuo (sive ante faciem tuam est). Non sis mihi formidini, spes mea tu in die afflictionis (sive non fias mihi alienus, parcens mihi in die pessimo). Qui non putant ventura, quæ dicta sunt, loquuntur ad Prophetam : Ubi est verbum Domini? Veniat : dissimulationem sententiæ, dilationem arbitrantur. Illis autem, inquit, ista dicentibus, ego non sum turbatus, nec laboravi te pastorem sequens, sive, post tua ingrediens vestigia. Nec hoc sui sine contentus, sed diem hominis non desideravi, vel vitam longiorem, vel prospera quæque hujus sæculi. Ipsumque vocat testem, quem et judicem : Tu nosti. Sequitur : Quod egressum est de labiis meis, rectum fuit in conspectu **C** tuo ; ut nunquam mentitus sit, et Domini voluntati adversa non dixerit. Non sis mihi, inquit, tu formidini, spes mea in die afflictionis. Quod perspicuum est juxta Hebraicum. Juxta id vero, quod Septuaginta transtulerunt dicentes : Ne fias mihi alienus, parcens mihi in die malo, est sensus : Ne parcas mihi in præseculi sæculo, quod malum est ; sed redde mihi juxta peccata mea, ut requiem habeam sempiternam. Scio enim 963 scriptum : Quem diligit Dominus, corripit : flagellas autem omnem filium, quem recipit (Hebr. xii, 6). Dies autem malus, vel omne sæculum est, vel dies iudicii, his qui propter peccata cruciantur.

(Vers. 18.) Confundantur, qui persequuntur me, et non confundar ego. Paveant illi, et non paveam ego. **D** Induc super eos diem afflictionis, et duplici contritione conterere eos. Imprecatur adversum eos Prophetæa, qui exprobrant ei verbum Domini, et dicunt : Ubi est verbum Domini? veniat ; ut confundantur qui persequuntur eum, et erubescant et redeant ad salutem : ut illi paveant mentientes, et non iste qui vera prædicat. Cumque dies ultionis advenerit, duplici contritione conterat [Al. conterere] eos, fame et gladio.

(Vers. 19, 20.) Hæc dicit Dominus ad me : Vade et sta in porta (sive in portis) filiorum populi : per quam (sive per quas) ingrediuntur reges Juda, et egrediuntur, in cunctis portis Jerusalem, et dices ad eos : Au-

ditæ verbum Domini, reges Juda, et omnes Juda (dive Judæa) cunctique habitatores Jerusalem, qui ingrediuntur per portas hæc. Quoniam, inquit, verba tua audire contemnunt, nec ad te veniunt, ut requirant quæ sit sententiæ [Al. sapientiæ] Dei, tu perge ad locum celeberrimum, vel portam templi, vel urbis, per quas reges et omne vulgus ingreditur et egreditur, ut necessitate cogantur audire, et importune, opportune prædicare verbum Domini (I Tim. iv) : nec ubi apud eos remaneret excusatio, quod ideo non fecerint, quia non audiverint.

(Vers 20 seqq.) Hæc dicit Dominus : Custodite animas vestras, et nolite portare pondera in die sabbati, nec inferatis per portas Jerusalem. Et nolite efficere onera de domibus vestris in die sabbati, et omnes opus non facietis, et sanctificate diem sabbati, sicut præcepit patribus vestris : Et non audierunt, nec inclinaverunt aurem suam, et induraverunt cervicem suam (et quod in Hebraico non habetur, super patres suos), ne audirent me, et ne acciperent disciplinam. Et erit, inquit, si audieritis me, dicit Dominus, ut non inferatis onera per portas civitatis hujus in die sabbati : et si sanctificaveritis diem sabbati, ne faciatis in ea omne opus, ingrediuntur per portas civitatis hujus reges et principes sedentes super solium David : et ascendentes in curribus et equis, ipsi et principes eorum, viri Juda et habitatores Jerusalem, et habitabitur civitas hæc in sempiternum. Et venient de civitatibus Juda, et de circuitu Jerusalem, et de terra Benjamin, et de campestribus, et de montosis [Al. montuosis], et ab austro, portantes holocaustum et victimas (sive thymiamata) et sacrificium 964 (sive manna) et thus, et inferent oblationem (sive laudem) in domum Domini. Si autem non audieritis me, ut sanctificetis diem sabbati, et ne portetis onus, et ne inferatis per portas Jerusalem in die sabbati, succendat ignem in portis ejus, et devorabit domos Jerusalem, et non exstinguetur. Ne præceptum sabbati instauratum per Jeremiam in frustra dicerem, totum ponere placuit, ut simul omnia cognoscamus. Custodit animam suam, qui non portat pondera peccatorum in die quietis et sabbati : nec infert ea per portas Jerusalem, quas virtutes debemus accipere. Et nolite, inquit, efficere onera de domibus vestris. Non enim portanda sunt, sed penitus abjicienda. Et omne opus ne facietis, vel servile, vel illud de quo scriptum est : Esca ventri, et venter ecies : Deus autem et hunc et illam destruet (I Cor. vi, 45) ; sed illud opus operandum, de quo Salvator loquitur : Operamini opus, quod non perit (Joan. vi, 27). Sanctificate, inquit, diem sabbati, ut omne tempus vitæ nostræ in sanctificatione ducamus, sicut fecerunt patres nostri Abraham, Isaac, et Jacob. Cumque ista præceperit Deus, non inclinaverunt aurem suam, mentis utique, non carnis ; sed induraverunt cervicem suam, rejicientes jugum Legis, et per metaphoram indomitum animalium habentes similitudinem. Videamus quod sit præmium eorum, qui non portant onera in

^a Deerat mihi, quod supplevit mas. quorum ope hujusmodi alia levioris momenti superius castigatæ.

die sabbati, et sanctificent illam. *Ingressentur*, inquit, **A** per portas civitatis hujus reges, quorum cor in manu Dei est, et qui regnant corporibus suis (*Prov. xxi*), et principes sedentes super solium David, ut Christi imitentur exemplum, et ascendentes in curribus, et equis, de quibus scriptum est: *Currus Dei decem millibus*, multiplex millia tantum, *Dominus in eis in Sinai in sancto* (*Psal. lxxvii, 18*). Et alibi: *Equitatio tua salus* (*Abac. iii, 8*) Omnis vir qui constitatur Deum, et qui habitat in Jerusalem, de qua dictum est: *Factus est in Salem* [*Al. Jerusalem*], id est, *in pace, locus ejus, et habitatio ejus in Sion* (*Psal. lxxv, 2*), et habitabitur Ecclesia Dei in æternum. *Venient de civitatibus Juda, et de circuitu Jerusalem, de quibus jam diximus, et de terra Benjamin, qui filius est virtutis et dexteræ, et de campestribus, quod Hebraice dicitur* **B** *שַׁמְרַיִם* (*שמרים*), et planam historię significat intelligentiam, et de montosis, excelsis videlicet dogmatibus, et ab Austro, de quo scriptum est: *Deus ab Austro reniet* (*Abac. iii, 3*). Unde calor et plena lux, et ubi omne frigus expellitur: *Portantes, ait, holocausta, seipsos consecrantes Deo, et victimam, sive* **965** *thyusiam, ut dicant: Sacrificium Domino spiritus contribulatus* (*Psal. l, 19*). Et, *Christi bonus odor sumus in omni loco* (*I Cor. ii, 15*). Et alibi: *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo* (*Psal. cxl, 2*). Et sacrificium, pro quo LXX ipsum verbum Hebraicum posuere *MANNA* (*מַנָּה*), quod pessima consuetudine, immo scriptorum negligentia, *manna* in

nostris ^a legitur. Et thus, de quo scriptum est: *Ut quid mihi thus afferitis de Saba* (*Supra vi, 20*)? Et inferent oblationem, quæ Hebraice dicitur *תְּבִיאָה* (*תבואה*), et in gratiarum actionem verti potest, et quam laudem LXX transtulerunt. *In domum David, haud dubium quin in Ecclesiam. Hæc sunt præmia eorum, qui sanctificant sabbatum, et nullo pondere prægravantur. Sin autem, inquit, non audieritis præcepta mea, et feceritis quæ non facienda mandavi: Succendam ignem in portis ejus, id est, Jerusalem, illum de quo dicitur: Omnes adulterantes* **966** *quasi clibanus corda eorum* (*Use. vii, 4*): qui devorat domos, sive vicus Jerusalem, ^c quos [*Al. quod*] LXX *ἄμφοδα*, Aquila et Symmachus ^d *βάρεις*, id est *turritas domos*, interpretati sunt, appellanturque Hebraice **B** *מְרִיבָתַיִם* (*מריבתים*). Et nunquam hoc extinguetur ^e incendium, dicente Apostolo: *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit* (*I Cor. iii, 13*). Et iterum: *Si calvus opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem* (*Ibid., 15*). Sin autem nostri judaizantes explanationem tropicam repudiarent, aut Judæi esse cogentur, et cum observatione sabbati circumcidere præputia, aut reprehendere certe Salvatorem, qui jussit in sabbato paralytico, ut portaret lectulum suum, Evangelista dicente: *Propterea magis Judæi quærebant eum interficere, non solum quia solvebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo* (*Joan. v, 18*).

^a Vatic. et Cistere. interserunt *libris*. Adhuc vero **C** cornitur error iste hic et cap. *xlviii, 5*, et *Baruch, i, 40*. Penes Theodoritum interdum scriptum invenies *מַנָּה*, interdum *מַנְּה*: Jeremias scilicet *xli, 5*, et *Baruchi* loco laudato. Chrysostomus quoque *מַנְּה* legit Exhortatione prima ad Theodorum cap. *iii*, et *מַנְּה* in *Danielis* cap. *ii*. Vide tomo sequenti in *Ezechiel*. cap. *xlv* et *xlvi* nominis hujus expositionem.

notis versionis LXX hoc affirmasse Hieronymum; quia ex fide omnium exemplarum manuscriptorum sancti Doctoris, perspicuum est ipsum legisse in LXX et dixisse ^a *ἄμφοδα*, id est, *binia*, et non *turritas domos*. MARTIAN.

^b In Vatic., et non *feceritis, quæ facienda mandavi*.

^c Quos LXX *ἄμφοδα*. Cave falsam hęc opinionem quam ingerunt Erasmus et Marianus, dicentes LXX cum Aquila et Symmacho interpretatos fuisse *βάρεις* id est, *turritas domos*. Nec putes cum Nobilio in

^d Lurulentius in epist. 65. ad Principiam. *βάρεις*, ait, *verbum est ἰσχυρίων Παλαιστίνæ, et usque hodie domus ex omni parte conclusæ, et in modum ædificatæ turrium, ac mœnium publicorum, ἑβάρεις appellantur. Recole quæ in hunc locum annotavimus, et Commentar. in *Amos* cap. *i, 2*.*

^e Suffecimus e *ms. incendium*, quod nomen a *Vulgatis* exciderat.

LIBER QUARTUS.

965-966 Semper diabolus bono operi imminet **D** [*Foris invidet*] et ubique gradientibus ponit laqueos, narrante Propheta de satellitum ejus insidiis: *Juxta semitam scandalum posuerunt mihi* (*Psal. cxxxix, 6*), et Evangelio (*Matth. xiii, Marc. iv et Luc. viii*) hoc ipsum plenius instruente, quod volatilia cœli juxta viam jacta [*Al. jactata*] semina diripiunt atque dispendant. Cur hoc principio, frater Eusebi, usus sim, sequens sermo monstrabit. Multis et de toto huc orbe confluentium turbis, et Sanctorum Fratrum monasterii que curis occupatus, Commentarius in

Jeremiam per intervalla dictam; ut quod deerat otio, superesset industriæ; cum subito hæreats Pythagoræ et Zenonis, *ἀκαθίας*, et *ἀκαμαπρατίας*, id est, *impassibilitatis et impeccantiæ*, quæ olim in Origene, et dudum in discipulis ejus Grunio, Evagrioque ^a Pontico, et Joviniano jugulata est, cœpit reviviscere, et non solum in Occidentis, sed et in Orientis partibus sibilare, et in quibusdam insulis, præcipue Siciliæ et Rhodi, maculare plerosque, et crescere per dies singulos, dum secreto ducent, et publice **967-968** negant. Cui respondere diu tacens

^a Additum *Pontico*, quod in *ms.* non habetur, et studiosus nonnemo adjecerit, rejici denno malim ad paginæ album.

et dolorem silentio devertens, crebra fratrum exhortatione compulsus sum : nec tamen hucusque proprip, ut auctorum nomina ponerem, malens eos corrigi, quam infamari [Al. imitari]. Neque enim hominum, sed erroris inimicus sum : qui mihi ut vicem talionis et genuinum sui doloris [Al. sudoris] illiderent, veteres magistrorum suorum calumnias concinnantes, intantum elingues [Al. bilingues] et miserii demonstrati sunt, ut ne maledicere quidem suis verbis potuerint. Quorum tunc temporis, editis adversus eos libris, amara confutatae sunt, quos qui legere voluerint, liquido pervidebunt, canes eos juxta Isaiam esse motos, qui latrare nesciant : habentes quidem voluntatem et rabiem mentiendi, sed artem fingendi et latrandi non habentes [Isai. lvi]. Quibus loquar compendio : Aut bona sunt quae docetis, aut mala. Si bona, defendite libere : si mala, quid occulte micos jugulatis errore, rectaque fidei ad decipiendos simplices quosque jactalis expositionem? quem si vera est, cur absconditur? si falsa, cur scribitur? Rogo quae est ista insania? Praecipiente apostolo (1 Petr. ii), ut parati simus ad satisfaciendum omni poecenti nos rationem de ea quae in nobis est esse, et Propheta clamante : *Loquor de [Al. in] testimonio tuis in conspectu regum, et non confundor* (Psal. cxviii, 46), isti publicam fugiunt, et susurrant in angulis perditorum, dolentque quasi pro suis, quae sua metuent conderi. Cumque generaliter adversum vitia quid et haereticos dixerimus, se peti queruntur; mutumque conscientiae dissimulatae diu indignatione pronuntiant. Quod si cavendum nobis est, ne veterem laedere videamur a necessitudine, si superbissimam haeresim spiritali mucrone truncemus, ergo sustinenda erunt nobis crucea prodigia fidei, et dicendum cum Propheta : *Versutus sum in miseria, dum mihi infigitur spina* (Psal. lxxxi, 4). Quia potius audiant illud Apostolicum : *Obedite Deo magis oportet quam hominibus* (Act. v, 29; Gal. i). Et iterum : *Si hominibus placuerit, Christi servus non esset*. Verum haec in proprio, nisi tacerint, opere^b plenius exsequimur. Nunc coeptum in Jeroniam carpatum iter, et quartum in eum volumen breviter transcurrentes, in his tantum quae obscura fuerint immoremur.

(Cap. XVIII.—Vers. i seqq.) *Verbum quod factum est ad Jeroniam a Domino, dicens : Surge et descende in domum figuli, et ibi audies verba mea. Et descendi in domum figuli, et ecce ipse faciebat opus super rotam (sive lapidea). Et dissipatum est vas, quod ipse faciebat e luto manibus suis. Conversusque (sive et rursus) facit illud vas alterum, sicut placuerat in oculis ejus ut faceret. Et factum est verbum Domini ad me, dicens : Numquid sicut figulus iste non potestum* [Vulg.

^a Potest Pelagium latet et Hieronymum, cum uterque Romae ageret, sui cum amicis utroque esset Paulus, Demetriadis, aliarumque sanctorum matrem aliqua intercessisse necessitate. Verosimiliter tamen videtur Irenaeum Joannes Hierosolymitanus, quo non ita pridem amico Hieronymus utebatur, jam ut Pelagianorum patronum accusabat.

A *potero, ad Hebr. [Lxx] vobis facere, domus Israel? ad Dominus. Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea, domus Israel. Repente (sive ad summam) loquar adversum gentem et adversum regnum, ut ardeam (sive auferam) et destruiam, et disperdam illud. Si poenitentiam egerit gens illa a malo suo quod locutus sum adversum eam, agam et ego poenitentiam super malo quod cogitavi ut facerem ei. Et subito (sive ad summam) loquar de gente et regno, ut aedificem (sive ad plantam) illud. Si fecerit malum in oculis meis, et non audiat vocem meam, poenitentiam agam super bono quod locutus sum ut facerem ei. Per omnes quidem sensus ad iudicium et intelligentiam animi pervenitur, auditu, odoratu, gustu, tactu, sed magis mente retinetur, quod oculis cernitur. Unde jabetur B Propheta ad domum figuli ire, et ibi Domini audire praeccepta. Cumque, ait, porrextissem et descendissem in domum figuli, faciebat ipse opus super rotam, quam LXX verbi ambiguitate seducti, lapidea translulerunt, אבן (אבן) enim pro qualitate loci et diversitate pronuntiationis, et organum, id est, rota figuli vocatur, et lapidea. Cumque, inquit, cernerem vas e luto fieri, subito dissipatum est, hoc Dei agente providentia, ut manus artificis dum nesciret, errore suo parabola figuraret. Rursumque ille figulus, qui vas e luto, rota currente, perdiderat, fecit aliud sibi ut ei visum est. Statimque Dominus ad Prophetam : Si figulus, ait, hanc habet potestatem, ut ex eodem luto rursus faciat quod fuerit dissipatum : ego in vobis, qui quantum in vobis est, peritiae videmini, hoc facere non potero? Et ut liberum significaret arbitrium, dicit se et mala assueti esse genti et regno illi, vel illi; et rursus bona : nec tamen hoc evenire quod ipse praedixerit; sed e contrario fieri, ut et bona malis eveniant, si egerint poenitentiam, et bonis mala, si post repromissiones fuerint ad peccata conversi. Et hoc dicimus, non quod ignoret Deus hoc vel illud, gentem aut regnum esse facturum, sed quod dimittat hominem voluntati suae, ut vel praemia, vel poenae sua voluntate et suo merito recipiat. Nec statim totum erit bonis quod eveniet; sed ejus gratiae qui cuncta largitus est : ita enim libertas arbitrii reservanda est, ut in omnibus excellat gratia largitoris; juxta illud propheticum : Nisi Dominus aedificaverit domum, in vanum laboraverunt qui aedificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilabit [Al. vigilat] qui custodit eam (Psal. cxxvi, 1, 2).*

(Vers. 11-13.) *Nunc ergo dic viro Juda, et habitatori [Mss. habitatoribus, rectius] Jerusalem, dicens, Haec (sive sic) dicit Dominus : Ecce ego frango contra vos malum et capto contra vos cogitationem : reverta-*

^b Tres Dialogorum libros, quos paulo post contra Pelagianos scripsit, videtur hoc loco minitari. Quod enim dixerat modo, *Quorum tunc temporis editis adversus eos libris nunc confutatae sunt*, non de Pelagianis est accipiendum, sed de eorum magistris, ut ipse vocat, Rufino, Joviniano, etc.

tur unusquisque a via sua mala, et dirigite vias vestras et studia vestra. Qui dixerunt, desperavimus (sive confortabimur), post cogitationes enim nostras ibimus, et unusquisque pravitatem (sive quod placuit) cordis sui mali [Al. placuerit cordi suo malo] faciemus. Ideo hæc dicit Dominus: Interrogate gentes, quis audivit talia horribilia, quæ fecit nimis virgo Israel? Implet Dominus parabolam quam et sermone, et aspectu docuerat, et 970 dicit: Ecce ego frango contra vos malum, quasi sigulus lutum: malum autem juxta Isaiam qui dicit: Faciens pacem, et creans malum (Isa. XLV, 7). Non quod per se malum sit, sed quod patientibus malum esse videatur. Et cogito contra vos cogitationem, id est, pro merito inferre sententiam. Mutate opera, et dirigite vias vestras, ut et prosperis poena mutetur. Qui, inquit, dixerunt contrario: Confortabimur, in malis videlicet operibus, sive juxta Aquilam, desperavimus, et juxta Symmachum, defecimus, quod utrumque offendit Deum; ut aut nequaquam se putet posse salvari, aut ad placandum Deum animo defecisse. Et post cogitationes, inquit, nostras ibimus. Ubi est ergo absque Dei gratia liberii arbitrii potestas, et propria judicium voluntatis, cum grandis offensa sit Dei sequi cogitationes suas et pravi cordis facere voluntatem? Propterea infert, dicens: Interrogate gentes, et omnes in circuitu nationes, quis fecerit, quis audivit idolis serviens, quæ fecit nimis virgo Israel? Virginem autem vocat, eo quod uni Deo servierit, dicente Propheta: Notus in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus (Psal. LXXV, 3).

(Vers. 14.) Numquid deficiet de petra agri nix Libani: aut avelli possunt aquæ erumpentes, frigidae et defluentes? LXX: Numquid deficient de petra nbera, aut nix de Libano, aut declinabit aqua violenter sublata vento? Tale quid et illud Virgilianum sonat (Æcol. 1, 60 seqq.):

Ante leves ergo pascentur in æthere curvi,
Et freta dentant nodos in littore pisces,
Quam nostro illius labatur pectore vultus.

Et in alio loco (Æneid. 1, 614 seqq.):

In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ
Lustrant, convexa polus dum sidera pascet,
Semper honos nomenque unum laudesque manebant.

Quomodo, inquit, nix de Libani summitatibus deficere non potest; nec ullo, ut omnis liquescat, solis ardore superatur, fluentesque de montibus rivi, nequaquam siccantur in fontibus: sic meum nomen, quod per se stabile est, atque perpetuum, non poterit immutari, et tamen cum cætera naturæ ordinem servent, populus meus oblitus est mei. Sequitur enim:

(Vers. 15.) Quia oblitus est mei populus meus, frustra libantes et impingentes in viis suis, in semitis sæculi (sive sempiternis) ut ambularent per eas in itinere non trito. Qui obliviscitur Dei, et relinquit illum, qui dicit: 971 Ego sum via (Joan. XIV, 6); libatque diis alienis, impiugit in viis suis, nequaquam Dei, sed suis, et antiquas sempiternasque semitas

A derelinquit, quæ omnium sanctorum sunt tritæ vestigiis colentium Deum. Isti vero ambulaverunt in itinere non trito, et relicto cultu Dei, idola venerati sunt, propter quæ inferitur poena quæ sequitur:

(Vers. 16.) Ut fieret terra eorum in desolationem, et in sibilum sempiternum, omnis qui præterit [Al. præterierit] per eam, obstupescet et movebit caput suum. Et quia dereliquerunt, ait, cultum Dei, et pravas idololatriæ semitas sunt secuti; propterea terra eorum redacta est in solitudinem et in miraculum omnium sibilumque, ita ut qui terram quondam, et urbem florentissimam viderint in desertum et cinere esse collapsam, admirentur et stupeant, et animæ confusionem, gestu corporis indicent: hoc est enim movere caput, et stuporem mentis silentio demonstrare. Quod plenius et rectius post adventum Domini intelligimus esse completum, quando nullas Judæorum terram quondam et Urbem sanctam ingredi lege permittitur; sed cum ad planetum venerint, mirantur et deflent vaticinia Prophetarum, opere completa.

(Vers. 17.) Sicut ventus urens dispergam eos coram inimico (sive inimicis), dorsum et non faciem ostendam eis in die perditionis eorum. Usque hodie sententia Dei permanet in Judæis. In toto orbe desperati sunt coram inimico diabolo, vel inimicis dæmonibus; et cum diebus ac noctibus in synagogis Satanae invocent nomen Dei, dorsum et non faciem suam ostendit eis Deus, ut intelligant eum semper recedentem, et nunquam ad se venientem. Dies autem perditionis Judæicæ, omne tempus est post passionem Salvatoris, usque ad finem sæculi: ut postquam subintraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat (Rom. XI).

(Vers. 18.) Et dixerunt: Venite et cogitemus adversus Jeremiam cogitationes, non enim peribit lex a sacerdote, neque consilium a sapiente, nec sermo a propheta. Venite et percutiamus eum in lingua, et non attendamus ad universos sermones ejus. Ita et tunc Judæorum contra Jeremiam, sive Dominum Salvatorem, et hodie hæreticorum contra servos ejus cogitatio est, ut calumnias struant, et sanctos viros accusatione præveniant, nec cogitent quid illi veritatis loquantur, sed quid ipsi struant 972 mendacii; jactant enim in sacerdotibus, et in sapientibus, et in pseudoprophetais suis legem et consilium Dei, et eloquium permanere, dicente Scriptura: In perversam animam non intrabit sapientia (Sap. 1, 4).

(Vers. 19 seqq.) Attende, Domine, ad me: et audi vocem adversariorum meorum. Numquid redditur [Al. reddetur] pro bono malum, quia foderunt foveam animæ meæ? Recordare quod steterim in conspectu tuo, ut loquerer pro eis bonum, et averterem indignationem tuam ab eis. Propterea da filios eorum in famam, et deduc eos in manus gladii. Fiant uxores eorum absque liberis et viduæ, et viri earum interficiantur morte, juvenes eorum confodiantur gladio in prælio, audiatur

^a Intererunt duo mss. glossema istud, Notandum contra Pelagianos.

^b Nostris mss. et Rabanus, sibilu pro silentio legunt.

clamer de domibus eorum. In typum quidem Salvatoris hanc a populo Judæorum Jeremias universa perperitur, qui postea, Babylonio veniente, vastantur. Sed plenius atque perfectius complentur in Christo, et [Al. cum] urbe subversa, Romano gladio trucidati sunt, non ob idololatriam, quæ eo tempore non erat, sed ob interfectionem Filii Dei, quando cunctus simul populus conclamavit: *Tolle, tolle israhel: regem non habemus nisi Cæsarem* (Joan. xix, 15). Et imprecatio eorum æterna damnatione completæ est; *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Math. xxvii, 23). Foderant enim Christo fossam, et dixerant: *Auferamus eum de terra viventium* (Isa. liii, 8). Qui tanta erga eos misericordiæ fuit, ^a ut stans in conspectu Patris, loqueretur pro eis bonum, ut averteret indignationem suam ab eis, ut in cruce quoque diceret: *Pater, ignosce eis; quid enim sciunt, nesciunt* (Luc. xxiii, 34). Manifesta transcurrimus, ut in obacurioribus immoremur, nequaquam deliramenta quorundam et captivitatem coelestis Jerusalem interpretantes, sed perspicuam historiam et manifestissimam prophetiam, omni verborum et sensuum confidentia persequentes.

(Vers. 22, 23.) *Adduces enim super eos latronem repente, quis foderunt fossam ut caperent me, et laqueos absconderunt pedibus meis. Tu autem, Domine, acis omne consilium eorum adversum me in mortem.*

Ne propitius iniquitati eorum, et peccatum eorum a facie tua non deleatur. Fiant corruentes (sive impingentes) in conspectu tuo, in tempore furoris tui abutere eis (sive fac in eis). Si de Jeremia intelligimus, repentinum latronem referamus ad Nabuchodonosor: si de Salvatore, quod et verius, et melius est, ad Romanum exercitum. Et ne injusta videatur sententia Dei, exponit, **973** quid fecerint contra Filium Dei Christum, et quid passi sint. Quod autem infert, *ne propitius iniquitati eorum, et peccatum eorum a facie tua non deleatur*, nequaquam priori sententiæ contrarium est, in qua pro populo deprecatur Patrem; sed postquam datum tempus penitentis præterit, et illi in suo scelere perseverant, ^b populi et seniores, non tam pro se puniuntur quam pro aliis, ne hultum peccatum cæteris noceat exemplo. Quodque infert: *Fiant impingentes, sive corruentes, in conspectu tuo*, illius Isaiæ, et Petri apostoli simile est, *Et non impingetis sicut in lapidem offensionis, et petram scandali* (Isai. viii, 14; I Pet. ii, 8). Cujus et in psalmis Propheta meminit: *Lapidem, quem reproboverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est hoc* (Psal. cxvii, 22).

(Cap. XIX. — Vers. 1 seqq.) *Hæc dicit Dominus: Vade, ^c et sume lagunculam figuli testeam et de senioribus populi, et de senioribus Sacerdotum, et egredere ad vallem filii Ennom, quæ est juxta introitum portæ scitilis (sive Charith); et prædicabis (sive clamabis, vel leges) ibi verba, quæ ego loquar ad te, et dices:*

^a Idem mss., et stetit in conspectu Patris, ut loqueretur pro eis bonum, et averteret indignationem illam ab eis.

A *Audite verbum Domini, reges Juda, et habitatores Jerusalem. Pro laguncula figuli, quæ Hebraice dicitur vocac (פפפ), LXX doliolum transtulerunt, et pro porta scitili, Aquila, Symmachus et Theodotio ipsam verbum posuerunt Hebraicum מַרְסִיתָ (מַרְסִיתָ): pro quo LXX juxta morem suum pro aspiratione מַרְסִיתָ litteræ, addiderunt cum Græcum, ut dicerent Charith pro Arith, sicut illud est pro Hebron, Chebron, et pro Jericho, Jericho. Vult autem Scriptura divina, non solum auribus doceri populum, sed et oculis. Magis enim (ut jam diximus) mente retinetur quod visu, quam quod auditu ad animum pervenit: *Tolle, inquit, lagunculam, sive doliolum testeam, et de senioribus populi ac Sacerdotum, et egredere ad vallem filii Ennom, de qua supra diximus, in qua erat delubrum Baal, et nemus, ac lucus Siloe fontibus irrigatus.* Ipsa autem, inquit, vallis juxta portam est, quæ Hebraice מַרְסִיתָ (מַרְסִיתָ), hoc est, scitilis appellatur. *Et prædicabis, vel leges ibi verba, quæ ego loquar tecum: ut ibi audiantur quæ dicturus sum. Ideo autem (ut jam diximus) et prædicabis, et clamabis, et leges ponitur, quia verbum Hebraicum מַרְסִיתָ (מַרְסִיתָ), tria hæc significat. Vultque quæ dicturus est, et reges Juda audire, et habitatores Jerusalem, id est, et stirpem regiam, et omnem populum, ut **974** inexcusabiles sint, qui audire noluerint.**

(Vers. 4-6.) *Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego inducam afflictionem (sive mala) super locum istum: ita ut omnis qui audierit illam (sive illa) tinniant aures ejus, eo quod dereliquerint me, et alienum fecerint locum istum, et libaverint in oculis alienis quos nascierunt ipsi et patres eorum et reges Juda. Et repleverunt locum istum sanguine innocentum, et ædificaverunt excelsa Baalim, ad comburendos filios suos igne in holocaustum Baalim; quæ non præcepi (sive cogitavi), nec locutus sum, nec ascenderunt in cor meum. Et hunc locum stulte quidam ad coelestem referunt Jerusalem. Quod ne semper admoneamus, hoc tantum dixisse sufficiat: vitandam istiusmodi explanationem esse, immo hæresim, quæ manifesta subvertit, et præstigijs quasdam Ecclesiis Christi conatur inducere. Nulli autem dubium quin in Templo Dei, Baal idolum posuerint, sive in delubro quod erat in valle filii Ennom, ubi et lucus Baal et ara ejus fuit, super quam immolaverunt et incendunt filios suos. Quæ Dominus nec cogitavit, nec locutus est, nec ascenderunt in cor ejus. Non quo Deus futura nescierit, sed quod indigna sua motu ignorare se dicat, juxta illud Evangelicum: *Discedite a me, operarii iniquitatis, nescio vos* (Luc. xiii 27). Novit enim Dominus eos qui sui sunt (II Tim.). Et, *Qui ignorat, ignorabitur* (I Cor. xiv, 33). Vel certe ἀδύνατον, et hæc de Deo accipienda, sicut et alia. Omnis autem hæreticus derelinquit Deum, et alienum facit locum habitatione Dei, quem sua fraude*

^b Verba, populi ac seniores, in Cisterc. ms. non sunt.
^c Vulg.: Accipe lagunculam figuli testeam a senioribus, etc.

possunt, et libat diis alienis, quos nec ipse noverat, nec patres ejus, Apostoli videlicet et apostolici viri; rex autem Juda, hoc est, hæreticorum patriarchæ, implent locum quondam Dei, sanguine decipitorem et innocentium. Nisi enim stultus et simplex fuerit, non cito subvertitur. Et ædificant excelsa Babilim, dum de sublimitate disputare se dicunt. Et comburent filios suos idole, quos in hæresi genuerunt. Quæ omnia ignorare se dicit Dominus, nec unquam ascendisse in cogitationem suam.

(Vers. 6.) *Propterea ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non vocabitur locus iste amplius Thopheth, et vallis filii Ennom, sed vallis occisionis. LXX: Idcirco ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non vocabitur locus iste amplius ruina et πολυάνδριον filii Ennom, sed πολυάνδριον occisionis.* Quæ sit vallis filii Ennom quæ Hebraice dicitur צעקרון (צעקרון), unde et *gekronam* appellatur, §75 putatur, a supra diximus. Miror autem quid sibi voluerint LXX pro τρωπητη (τρωπητη) δεικνυσθαι, hoc est, ruinam ponere, et pro velle, πολυάνδριον, quod significat virorum multitudinem: nisi forte ex eo quod ibi populus corruerit, et cæca sit hominum multitudo, vel spiritualiter, in errore idololatriæ, vel juxta litteram, a Babylonio exercitu, quod in consequentibus manifestius legitur.

(Vers. 7 seqq.) *Et dissipabo consilium Judæ et Jerusalem in loco isto, et subvertam eos gladio in conspectu inimicorum suorum, et in manu quærentium animas eorum, et dabo cadavera eorum escam volatilibus cæli et bestiis terræ, et ponam civitatem hanc in stuporem et in sibilum. Omnis qui præterit [Al. præterierit] per eam obstupescet, et sibilabit super univærsam plagam ejus. Et cibabo eos carnis filiorum suorum, et carnis filiarum suarum, et unusquisque carnem amici sui comedet, in obsidione et in angustia, in qua concludent eos inimici eorum, et qui quærent animas eorum. Quamquam hæc et in Babylonia captivitate accidisse populo noverimus, tamen plenius referuntur ad tempora Salvatoris, quando obsessi sunt a Vespasiano et Tito, et civitas eorum, Hadriani temporibus, in æternas cineres collapsa est, ut qui obtulerant filios suos idolis, ipsi eos postea famis necessitate compulsi, in ciborum usum verterent, carnesque omnium darentur volatilibus cæli, et bestiis terræ: ut qui Domini muneribus abusi fuerant in impietatem, et propria viscera idolis immolabant, ventres suos sepulcra facerent liberorum.*

(Vers. 10, 11.) *Et conteres lagunculam in oculis errorum, qui ibunt, vel egredientur tecum. Et dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum: Sic conteram populum istum, et civitatem hanc, sicut conteritur vas figuli, quod non potest ultra instaurari. Perspicue non*

de Babylonia, sed de Romana dicitur captivitate. Post Babylonicos quippe, et urbs instaurata, et populus reductus in Judæam, et abundantiam pristina restitutus est. Post captivitatem autem, quæ sub Vespasiano et Tito, et postea accidit sub Hadriano, usque ad consummationem sæculi ruitus Jerusalem permansuras sunt [Al. permanserunt], quamquam sibi Judi auream atque gemmatam Jerusalem restituendam petent, rursusque victimas, et sacrificia et conjugia sanctorum, et regnum in terris Domini Salvatoris. Quæ licet non §76 sequamur, tamen damnare non possumus, quia multi ecclesiasticorum virorum, et b Martyres ista dixerunt. Et unusquisque in suo sensu abundet, et Domini cuncta judicio reserventur (Rom. xiv). Quomodo autem vas fictile, et testorum si fractum fuerit, in antiquam spem non potest reformari: sic et populus Judæorum et Jerusalem subversa, statum pristinum non habebunt. Denique cassum est hodie nomen ipsius civitatis, et ab Ælio Hadriano Ælia dicitur, et cum habitatione pristina, pristinum quoque nomen amisit, ad decedendam superbiam habitatorum ejus. Sanctæ autem Crucis et Resurrectionis vocabula, non urbem significent, sed locum: nec divitiarum quondam magnitudinem, per quam periit populus Judæorum, sed gloriam saucitatis, quam nostra paupercula possidet Bethleem, non habens aurum et gemmas, sed panem qui in ea natus est.

(Vers. 12.) *Et in Thopheth sepellentur (sive sepelient), eo quod non sit alius locus ad sepeliendum. Sic factam loco huic, ait Dominus, et habitatoribus ejus, et ponam civitatem istam sicut Thopheth (sive ut ruinam), et erunt domus Jerusalem et domus regum Juda, sicut locus Thopheth (sive ruina). Quod autem in LXX insertur: Omnes domus regum Juda, sicut locus Thopheth, in Hebraico non habetur. Et sequitur:*

(Vers. 13.) *Immundæ omnes domus, in quarum domatibus (sive tectis) sacrificaverunt omni militiæ cæli, et libaverunt libamina diis alienis. Quod supra dixerat. Non vocabitur locus iste amplius Thopheth, et vallis filii [Al. filiorum] Ennom, sed vallis occisionis, nunc ponit manifestius, quod tanta in ipso loco futura sit cædes, ut ibi acervatim populus sepeliatur, et locus [Al. locus] quondam religionis, fiat tumultus mortuorum. Ipsa quoque civitas, quæ huic imminet loco, fiat sicut Thopheth, pro quo LXX ruinam transulerunt. Domus quoque Jerusalem, regumque palatia, in ruinis similes convertantur. Causaque redditur, eo quod immundæ fuerint, et idololatriæ pollutæ scelere, pro eo quod in domatibus et tectis earum, soli et lunæ et stellis cæli immolaverint, et ibura inceuderint; nec hoc fuerint errore contenti,*

^a Vide superius. Infra sensum interpunctionis vitio laborantem restitimus.

^b S Justinum Martyrem proprie notari, nullus dubito, cujus hæc inedit menti sententia in Dialogo cum Tryphone. Nec est quod memorem ceteros ecclesiasticos tractatores. Irenæum lib. v advers. Hæ-

res cap. 32, Tertullianum lib. de Spe fidelium et lib. iii contra Marcionem, Lactantium lib. vii capp. 24 et 26, atque alios ejus sententiæ, quam Papius Hierapolitanus primus invenit. Hieron. perquam modeste ob sanctitatis meritum, ab hac eorum doctrina cavendum monet.

sed immolaverunt demonibus, et libamina suderunt diis alienis (Sophon. 1).

(Vers. 14, 15.) Venit autem Jeremias de Thopheth, quo 977 miserat eum Dominus ad prophetandum, et stetit in atrio domus Domini, et dixit ad omnem populum: Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego inducam super civitatem hanc, et super omnes urbes ejus universa mala, quæ locutus sum adversum eam, quoniam induraverunt cervicem suam, ut non audirent sermones meos. Postquam in Thopheth presentibus populi senioribus, quos duxerat secum Jeremias confregit lignum, sive dolium, et prophetarum verbis Domini ad exhortandum populum et civitatem Jerusalem, revertitur et stat in atrio domus Domini, et universas loquitur multitudini, quæ ad locum Thopheth ire noluerat, quod inducturus sit Dominus super civitatem Jerusalem, et super omnes urbes ejus universa mala, quæ locutus est adversum eam. Et ne patemur crudelitatem esse sententiam, reddidit causas, cur inducturus sit mala. Quoniam, inquit, induraverunt cervicem suam, ut non audirent sermones meos: ne post multas quidem impietates, volentes agere poenitentiam.

(Cap. XX. — Vers. 1, 2.) Et audivit Phasur filius Immer sacerdos, qui constitutus erat princeps in domo Domini, Jeremiam prophetantem sermones istos. Et percussit Phasur prophetam Jeremiam, et misit eum in nervum quod erat in porta Benjamin superiori in domo Domini. Pro Phasur Septuaginta translulerunt Phaschor, qui interpretatur oris nigreda, et pro nervo, quem non diximus, Septuaginta et Theodotio vertere, *cataractem*, Symmachus *συναγωγὴν* sive *εὐαγγελιστήριον* quod utrumque tormenta significat. Nos autem nervum diximus more vulgari, quod tormenti genus etiam in Actibus Apostolorum legimus, quando apostoli Paulus et Silas in custodiam carceris dati sunt (Act. xvi). Iste autem erat pontifex Templi, et data sibi Sacerdotii dignitate in perversum ablutur, non ut doceat, et sermone corripiat; sed ut cruciatibus torreat (Joan. xix). Unde et Salvator et apostolus Paulus jussione pontificis verberantur (Act. xvi). Næc mirum si hostie servi Dei occidantur [Al. occiduntur] a Phaschor, mittanturque in carcerem, et horribili custodia reserventur. Datur enim hæc potestas a Deo; ut Prophetarum ostendat fides. Nec tamen major est ille qui cecidit, sed fortior iste qui cecidit. Et patienter Propheta suscipit iudicium Dei, nec reclamat ad verbera, sed considerat imperantem. Eunxa (ינח), verbum sonat, de quo sæpe nigredo generatur, non parentis 978 vitio, sed scelere degenerantis. Tormentum autem, quo cruciatur Propheta, videtur in parte dextra, quod interpretatur Benjamin; et in porta sublimi, quæ non veritatem indicat, sed injustam pontificis potestatem.

(Vers. 3.) Cumque illuisset in gratissimum, eduxit Phasur Jeremiam de nervo, et dixit ad eum Jeremias:

^a Duplicem innuit Symmachii versionem extitisse.
^b Victor. futurum supplicium; et mox habebis nomen oris nigredinem.

Non Phasur vocavit Dominus nomen tuum, sed pavorem undique. Et hic tam nomen pontificis, quam tormenti genus similiter omnes ut supra interpretati sunt. Mutatur autem nomen pontificis, ut ex nomine naturorum supplicium demonstratur. Nequaquam, inquit, habebis oris nigredinem, et insignis imperium potestatis; sed captivus duceris in Babylonem, hoc enim significat pavore undique sive per circuitum: ut tremens et propriæ salutis incertus, hæc illucque circumspicias, et venientes contra te adversarios reformides. Pro pavore, quod in Hebraico scriptum est macan [Al. Magor] (מַגּוֹר, LXX et Theodotio *πέτρον*, id est, migrantem, Aquila secunda editio peregrinum, prima circumspicientem, Symmachus *ablatum* sive *congregatum* et *conatum*, interpretati sunt.

(Vers. 4-6.) Quis hæc dicit Dominus: Ecce ego dabo te in pavorem, et omnes amicos tuos, et corrumpit gladio inimicorum eorum, et oculi tui videbunt: et omnem Judam dabo in manum regis Babylonis, et traducet eos in Babylonem, et percussit eos gladio. Et dabo universam substantiam (sive fortitudinem) civitatis hujus, et omnem laborem ejus cumque pretium (sive gloriam, et cunctos thesauros regum Juda dabo in manu inimicorum eorum, et diripiens eos, et tollens et ducens in Babylonem. Tu autem Phasur, et omnes habitatores domus tuæ, ibitis in captivitatem, et in Babylonem venies, et ibi morietis, ibique sepelietis, tu et omnes amici tui, quibus prophetati mandatum. Iuxta superiorem interpretationem, qua Phasur [Al. Phaschor] nomen fuerat impositum, ut appellaretur Magor [Al. Magor], omnes similiter translulerunt, ut significarent vel pavorem, vel persequitionem, vel sublationem et translationem, et congregationem. Conminaturque eum cum amicis suis jam jamque capiendam, tradendamque bestium manibus, et cunctum populum tribus Judæ, Babylonii regis manibus obtinendum, aliosque interficiendos gladio, et alios ducendos in captivitatem, et universas divitias tam urbis quam thesaurorum regionum ab inimicis esse capiendas, ipsumque 979 Phasur cum omni congregatione sua et familia ducendum in captivitatem, et in Babylone esse moriturum, eo quod populum suum mendacio deceperit, nequaquam illi vera et tristitia, sed per mendacium prospera pollicendo. Simulque animadvertenda Prophete patientia atque prudentia, quod missus in carcerem læset, et silentio vincit injuriam, nec tamen dissimulat quod scit esse venturum, ut saltem sic pseudopropheta pontifex peccare desistat, et Dei clementiam deprecetur.

(Vers. 7, 8.) Seduxisti me, Domine, et seductus sum, (sive decepsisti me, Domine, et deceptus sum). Fortior me fuisti et invalidatus (sive obtundisti et potuisti). Factus sum in derisum tota die, omnes subvertunt me; quia jam olim loquor, rursus iniquitatem, et vanti-

^c Reponi malim ex Vatic. ms. *conmigrationem*. Confer in hanc rem, quæ de Phasur replicat S. Pater in fine hujus libri, et capitulis 23.

latam clamita (sive quia amaro verbo meo rideba pravaricationem, et miseriam invocabo). Dicit se Propheta a Domino esse deceptum, quia in principio audiens: Prophetam in gentibus dedi te (Supra 1, 5). Et iterum: Ecce constitui te hodie super gentes et super regna, ut evellas et destruas, et disperdas et dissipes, et edifices et plantes (Ibid., 10), arbitratus sit nihil se contra populum Judæorum, sed contra diversas in circuitu nationes esse dicturum. Unde et prophetiam libenter assumpserit; et evenisse contrario, ut captivitatē Jerusalem prædicans, persecutiones et angustias sustineret. Quodque intulit. Factus sum in derisum tota die, omnes subsannant me: eo quod æstimant illum universa mentitum, et cuncta quæ prædixerit esse ventura, mendacia fuerint. Et Propheta enim statim putaverat futurum, quod Dominus minabatur, et populus æstimabat nequaquam ultra venturum, quod statim non venerat. Atque vociferor vasilitatem Babyloniam et iniquitatem hostium per quam opprimenda sit populus meus. Sin autem sequimur Septuaginta in eo quod dixere: quia amaro verbo meo ridebo pravaricationem, et miseriam invocabo, hic sensus est: Scio præsentem tristitiam futuro gaudio commutandam, juxta illud quod scriptum est: Beati fentes, quoniam ipsi ridebunt (Matth. v, 5); et idcirco miseriam, et iniquitatem afflictionemque libenter sustineo, ita ut capiam et invocem eas; et brevitatem injuriæ, felicitatis æternitate compensem.

(Vers. 9, 10.) *Quia factus est mihi sermo Domini in opprobrium, et in derisum tota die. Et dixi: Non recordabor ejus (sive non nominabo Dominum), nec loquar ultra in nomine ipsius. Et factus est in corde meo quasi ignis exarsuans, claususque in ossibus meis, et defeci (900) (sive dissolutus sum), ferre non sustinens. Audivi enim contumelias (sive vituperationem) multorum, et terrorem in circuitu (sive congregatorum undique), persequimini, et persequamur eum. Clamante me atque dicente, quod jam Babylonius veniret exercitus, et omnia hostilis gladius prædaretur, versus est mihi sermo Domini in opprobrium atque derisum, dum tarditatem prophetiæ putant esse mendacium. Quamobrem in mea mente decrevi, ut ultra ad populum Dei verbis non loquerer, nec nomen illius nominarem. Quod cum pudore superatus, verecunde quidem, sed stulte constituissem, factus est, inquit, in corde meo quasi ignis exarsuans claususque in ossibus meis; sive undique dissolutus sum, ita ut ferre non possem. Conceptus enim animo sermo divinus, nec ore prolatus, ardet in pectore. Unde et Paulus loquitur: Si evangelizavero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incumbit. Væ enim mihi est, nisi evangelizavero; si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem involitus, dispensatio mihi credita est (I Cor. ix, 16, 17). Et in Athenis videns idololatriæ deditam civitatem, incitabatur [Al. incitatur] spiritu, et tota mente fervebat (Act. xvii). Et post modicum in eodem volumine legimus: Cum venissent autem de Macedonia Silas et Timotheus, instabat verbo Paulus,*

A testificans Judæis esse Christum Jesum (Act. xviii). Sed et plerique Doctorum in Ecclesia usque hodie similia sustinent, audientes vituperationem multorum congregatorum adversum se in circuitu, atque dicentium: Persequimini, et persequamur eos.

(Vers. 11.) *Omnes viri [Al. Ab omnibus viris], qui erant pacifici mei [Al. mihi], et custodientes latus meum: si quomodo decipiantur, et prevaleamus adversum eum, et consequamur ultionem ex eo. Dominus autem mecum est quasi bellator fortis. Cum adversarii surrexerint, et amici quondam atque pacifici fuerint ad bella conversi, voluerintque nobis insidias tendere, non magnopere curemus; sed optemus hoc dicere quod Propheta loquitur: Dominus autem mecum est quasi bellator fortis.*

B Idcirco qui me persequuntur, cadent et infirmi erunt (sive ideo persecuti sunt, et intelligere non poterunt). Confundantur [Vulg. confundentur] vehementer, qui non intellexerunt opprobrium (sive ignominiam) sempiternum, quod nunquam delebitur. Quia persecuti sunt, ideo propheticum non poterunt intelligere sermonem, et ignorantiam consuetudo vehemens consecuta est, nec intellexerunt ignominiam sempiternam, quæ obtinebit eos, et nulla obliuione delebitur. Dicant igitur quod volunt viri quondam pacifici, et qui custodiebant latus meum, et decipere cupiebant, dummodo justam virum atque doctorem Ecclesiæ post persecutionem tanta vindicta, tantaque præmia consequantur.

(Vers. 12.) *Et tu, Domine, exercituum probator justi (sive qui probas justa) qui vides renes et cor, videam quæso ultionem tuam ex eis, tibi enim revelavi causam meam (Luc. vi). Solus est Dominus, qui novit probare justitiam, quomodo solus est, qui cordis interna conspiciat. Unde et Jesus sciens cogitationes hominum, non ex profectu, ut quidam putant, sed natura Deus est. Tale quid et in psalmis sonat: Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens (Psal. cxlii, 2). Si vivens virtutibus non justificabitur, quanto magis qui pro peccatis mortuus est? Cumque se sciat justus propugnatorem habere Deum, tamen impatientia fragilitatis humanæ, quod novit esse venturum, jam nunc videre desiderat. Cui et revelavit causam suam, qui dicit in alio loco: Mihi vindictam, et ego retribuam, dicit Dominus (Deut. xxxii, 35). Felix autem conscientia, ejus causa Domino revelatur (Hebr. x, 30), dicente Apostolo: Omne quod manifestatur, lux est (Ephes. v, 15).*

(Vers. 13.) *Cantate Domino, laudate Dominum, quia liberavit animam pauperis de manu pessimorum [Vulg. malorum]. Qui pauper est spiritu, nec habet divitias, quæ receperunt in isto sæculo consolationem suam, de quibus et Paulus loquitur: Tantum ut pauperem memores essemus (I Cor. xiii), cum fuerit vindicta a Domino consecutus, Dominum laudat in spiritu, et se de manu pessimorum erutum gloriatur. Hoc autem totum fit, non nostro merito, sed ejus gratiæ qui pauperem liberavit, nec habet divitiarum superbiæ concurrentis; sed humilitatem pauperis liberati.*

(Vers. 14 seqq.) *Malédicta dies, in qua natus sum, in qua peperit me mater mea non sit benedicta. Malédictus vir (sive homo) qui annuntiavit patri meo dicens, natus est tibi filius masculus, et quasi gaudio lætificavit eum. Sit homo ille ut sunt civitates, quas subvertit Dominus, et non paravit eum: audiat clamorem meum, et ululatum in tempore meridiano, qui non interfecit me a vulva, ut fieret mihi mater mea sepulcrum, et vulva ejus conceptus æternus. Quare de vulva egressus sum, ut viderem laborem et dolorem, et consumerentur in confusione dies mei? (Qui putant animas fatess in caelestibus, et de meliori in pejorem statum præcipitatas, hoc et hujuscemodi utantur testimonio, quod scilicet mellos fuerit in caelestibus, quam in terrenis commemorari, et corpus humilitatis assumere: nova quædam, immo jam vetera hæreticos esse argumenta querentes. Nos vero legentes illud beati Job: 33. Malédicta dies in qua natus sum, et non illa in qua dixerunt, ecce masculus (Job. 13, 5). Et: Malédictus homo qui annuntiavit patri meo, dicens, natus est tibi puer, huic testimonio coaptamus, quod scilicet melius sit non esse, quam vivere in suppliciis, juxta illud quod scriptum est: Mors viro requies, cui claudit Deus viam suam (Ecclesi. xxii, 4). Et iterum: Quare data est misero lux, et vita his qui in amaritudine animæ sunt (Job. 11, 20)? Et in Evangelio simpliciter dictum legimus: Melius est fuerat si natus non fuisset (Matth. xxvi, 24): non quod sit qui natus non fuerit; sed quod melius sit non esse, quam male esse. Aliud est enim omnino non esse, aliud cum sit, ab-que ulla intermissione cruciari, quomodo mortem quietam, vitæ miseræ præferimus. Unde et Amos diem appellat tenebrarum, diem afflictionis (Amos, v). Et Jacob eo quod vixerit in labore et angustia, dies vitæ suæ parvos et pessimos vocat (Genes. xlvii). Et Paulus apostolus dicit: Ut eriperet nos de præsentis seculo nequam (Galat. 1, 4). Et iterum: Redimentes tempus quoniam dies mali sunt (Ephes. v, 16). Hebræi quintum mensem quo capta Jerusalem Templumque subversum est, navititati Jeremiæ supputant, inextricabilibus quibusdam et incredibilibus argumentis. Quod si probare potuerint, quomodo testimonium Job interpretari valeant, nescio: nisi forte et illum diem quadam præfiguratione, et vaticinio futurorum subversionis Templi autumat. Quodque imprecatur similitudinem subversarum civitatum, de Sodoma et Gomorrha dici arbitratur, et omne tempus in luctu, ut mane sit clamor et ululatus meridie. Quod autem infert: Qui me non interfecit in vulva, Deum significari putant. Ut esset, inquit, mihi conceptus æternus, quæ omnia dicuntur hyperbolice. Denique exponit causas cur mortem præferat vitæ, et omnino non esse, quam male esse, subjungens: Quare de vulva egressus sum ut viderem laborem et dolorem, et consumerentur in confusione dies mei?*

(Cap. XXI. — Vers. 1 seqq.) *Verbum quod factum est ad Jeremiam a Domino, quando misit ad eum rex Sedecias Phasur filium Melchis, et Sophoniam filium*

A Nansis sacerdotem, dicens: Interroga pro nobis Dominum, quia Nabuchodonosor rex Babylonis præfatur adversum nos, et forte faciat Dominus nobiscum secundum omnia mirabilia sua, et recedat a nobis. Supra pontifex Phasur, sive Phaschor, qui percussit Jeremiam, patrem habuit Emmer (Supra, xx). Ille autem Phasur filius est Melchis. Hoc idcirco, ne quis eundem putet. Misit autem rex Sedecias ad Prophetam, volens vel populum scire, vel principes, ut occulto per legatos nuntio receperat, quam Dominus super urbem Jerusalem, et populum Judæorum habent sententiam. Quodque infert: Quia Nabuchodonosor rex Babylonis præfatur adversum nos, ostendit jam obsessa Jerusalem, a Propheta hoc sciscitari Sedeciam. Et notandum, quod in Prophetia, maximoque in Ezechiele, et Jeremia, nequaquam regum et temporum ordo servetur; sed præputere, quod juxta historiam portet factum sit, prius referri: et quod prius gestum sit, postea. Aliud est enim historiam, aliud prophetiam scribere: ut in præsentis loco, Sedecias, qui cum urbe Jerusalem captus est, mittens scribitur ad Jeremiam, et eo tempore, quo obsidebatur Jerusalem, et postea narratur historia Joacim fratris ejus, qui ante eum rex fuit: et Joachin, id est, Jechonias, qui fuit filius Joacim, super quibus dicitur in sequentibus.

(Vers. 3 seqq.) *Et dicit Jeremias ad eos: Sic dicitis Sedecias: Hæc dicit Dominus Deus Israel: Ecce ego convertam vasa belli (sive arma bellica) quæ sunt in manibus vestris, et quibus pugnatis adversum regem Babylonis, et Chaldaeos, qui obsident vos in circummurorum: et congregabo eos (sive eos) in medio civitatis hujus, et debellabo vos in manu extensa, et brachio forti (sive excelso) et in furore, et in indignatione, et in ira grandi. Et percussiam habitatores civitatis hujus: homines et jumenta pessillientia magna morientur. Frustra, inquit, repugnare vultis Chaldæis obsidentibus, et arma bellica præparatis, quorum in media tantum urbe usum habebitis, ut armati esse videamini. Cæterum illis obsidentibus, ego vos debellabo in manu extensa et brachio forti meoque furore et indignatione percussiam: ut et vos et omne quod præterit, fame et pestilentia in media urbe moriatur. Quod quidem et factum legimus. Ab-que ulla enim corona, strepituque pugnantium, urbs tanta obsidione capta est, ut quos vincere non haberent, sed quos tantum caperent: Meliores, ait, fuerunt gladio vulnerati, quam occisi fame.*

(Vers. 7.) *Et post hæc, ait Dominus: Dabo Sedeciam regem Judæ, et servos ejus, et populum ejus, et qui derelicti sunt in civitate hac a peste, et gladio, et fame, in manu Nabuchodonosor regis Babylonis, et in manu inimicorum eorum, et in manu quærentium animam eorum: et percussiet eos in ore gladii, et non flectetur, neque parces, nec miserabitur. Hoc quod nos transtulimus: 33. In manu Nabuchodonosor regis Babylonis, et in manu inimicorum eorum, in Septuaginta non habetur. Et pro eo quod nos diximus: Non flectetur, neque parces, nec*

miserebitur, Septuaginta transtulerunt: *Non parcam*, A *nec miserebor*. Meliusque est juxta Hebraicum, ut crudelis sententia et inflexibilis, magis regis Babylonii, quam Domini esse videatur. Primum autem de universa urbe prophetatum est: nunc proprie Sedeciae praedicitur, et populo ejus, qui residui fuerint post pestem, gladium, et famem, quod a Nabuchodonosor rege Babylonio capiendus sit, interficiendusque cum amicis suis gladio: nec ullam ejus misericordiam speret, cujus foedus et necessitudinem perjurio deseruit.

(Vers. 8 seqq.) *Et ad populum hunc dices: Haec dicit Dominus: Ecce ego do coram vobis viam vitae, et viam mortis. Qui habitaverit in urbe hac, morietur gladio, fame, et peste. Qui autem egressus fuerit, et transfugerit ad Chaldaeos, qui obsident vos, vivet, et erit ei anima sua quasi spoliū. Posui enim faciem meam super civitatem hanc in malum, et non in bonum, ait Dominus. In manu regis Babylonis dabitur, et exuret eam igni. His qui a rege missi sunt, et ad Prophetam venerant deprecandum, ut interrogaret pro eis Dominum, superiora responderat, et quae referrent regi Sedeciae. Nunc hortatur ut respondeant populo, datque consilium ut transfugiant ad Chaldaeos, contra regiam voluntatem, quod periculosum fuisse Prophetæ, nullus ignorat. Unde et mortem sibi imprecatur et dicit: *Maledicta dies, in qua natus sum (Jerem. xx, 14). Et, Quare de vulva egressus sum, ut viderem laborem et dolorem (Ibid., 18)?* Non quod leve sit, necdum captis dare consilium, se ultro tradere captivitati, quasi si passuris naufragium imperetur, ut ante naufragium et dissipatam navem, remos et tabulas corripiant, et se undis tradant: sed quod tolerabilius sit, utcumque captos vivere, quam gladio, fame, et peste consumi. Sunt qui hunc locum secundum tropologiam sic edisserunt, melius esse saecularibus se tradere disciplinis, et maxime philosophiæ, quam in illa permanere Ecclesia, in qua famas sit sermonis Dei, et cunctus populus, hæreticorum gladio doctrinæque penuria, et hæretica peste moriatur.*

(Vers. 11, 12.) *Et domui regis Juda, audite verbum Domini domus David. Haec dicit Dominus, Judicate mane judicium, et eruite oppressum de manu calumniantis, ne forte egredietur (sive ut non egredietur) quasi ignis indignatio mea, et succendatur, et non sit qui exstinguat, propter malitiam studiorum vestrorum. Quod sequitur, Propter malitiam studiorum vestrorum, in Septuaginta non habetur. Quia supra [At. jam supra] dixerat, Et ad populum hunc dices, Haec dicit Dominus, consequenter nunc infert, et domui regis Juda: ut subaudiatur, dices, haec dicit Dominus: κτὸ τοκοῦ enim et superiora et inferiora junguntur; ut sit sensus: *Et ad populum hunc dices, Haec dicit Dominus.* Proprie autem sermo fit ad domum regiam, ob cujus maxime culpam civitas obsidetur, ut emendet errorem poenitu-*

dine, et clementiam Domini consequatur. *Judicate*, inquit, *mane judicium*, non in tenebris iniquitatis, sed in luce justitiæ. *Et eruite vi oppressum, de manu calumniatoris*, ut non accipiatis personam in judicio, sed divitibus pauperes opprimentibus, magis apud vos Dei imperium valeat, quam potentia persequentis. Et si, inquit, hoc feceritis, nequaquam succendetur in vobis ignis furoris mei, nec inveniet materiam quam consumat. Incredibilis in hoc loco Dei clementia demonstratur, ut de quibus supra dixerat: *Posui enim faciem meam super civitatem hanc in malum, et non in bonum; in manu regis Babylonis tradetur, et exuret eam igni* [At. ignis], jam Domini ingruente sententia, eos provocet ad salutem. Non quod ignoret urbem Jerusalem esse capiendam; sed quod liberum homini servetur arbitrium, ut non ignorantia futuri, sed voluntate propria videantur perire. Quomodo et Salvator sciebat Apostolum negaturum, et se esse crucifigendum: quippe qui hoc Apostolis sæpe praedixerat, et nihilominus commonebat, volens eos corrigere ad poenitentiam; ut quidquid postea sustinuerunt, suo vitio eis acciderit, non duritia comminantis.

(Vers. 13, 14.) *Ecce ego ad te habitatricem vallis solidæ atque campestris, ait Dominus, qui dicitis, quis percutiet (sive terribil) nos? Et quis ingreditur domus nostras? Et visitabo super vos; quodque sequitur, juxta fructum studiorum vestrorum, dicit Dominus, in LXX non habetur. Et succendam, inquit, ignem in saltu ejus, et devorabit omnia in circuitu ejus.* Pro habitatrice vallis solidæ atque campestris, Septuaginta transtulerunt, *Ecce ego ad te, qui habitas in valle sor (ἡσ) campestri*, pro quo Symmachus, *petram, Theodotio obsessam*, interpretati sunt; Aquilæ prima editio *solidam, secunda Tyrum*. Sor enim sive Sur lingua Hebræa 986 et Tyrum, et *silicem*, et *coarctatam* sonat. Loquitur autem contra Jerusalem quæ obsidione vallata est, sive in similitudinem Tyri, quasi mari grandi, ita Babylonio exercitu ciugitur, et evadere non potest; aut certe quæ se instar petræ durissimæ inexpugnabilem putat atque robbstam pro soliditate murorum et magnitudine, et dicit: *Quis terrere nos poterit? et quis ingreditur domus nostras?* cum e contrario loquatur Deus: *Ego visitabo vos; meum evadere oculum non poteritis.* Visitabo autem vos in perniciem, et reddam vobis fructum malitiæ vestræ. Et ego succendam ignem in saltu vestro. Non Babylonius, ut putatis, non rex Chaldaeorum; sed mea hæc omnia ira perficiet. Saltum autem vocat Jerusalem, et omnem circa regionem, quæ frugifera arbores bonorum operum non habet, quod sit incensio præparatus. Pulchreque vallem appellat campestram, quod pervia sit hostibus: et non montem excelsum, qui difficulter ascendendi potest, juxta quod et in Isaia dicitur: *Visio vallis Sion (Isa. xxii, 1).* Quidquid ad domum regiam,

* Malim ad fidem Cisterc. et Vatic. mss. hic recitari verba, *propter malitiam studiorum vestrorum*, quæ hic abundant, et statim post suo loco, rectis-

simoque ad Hieronymi mentem sensu exhibentur
b In Vatic., et *cohortatam sonat.*

et ad urbem metropolim prophetatur, referamus A ad ecclesiasticum ordinem, et ad principes Ecclesiarum, eos dumtaxat qui se superbiæ et divitiis lasciviæque tradiderint. Nec statim quia domus regia est, ab interitu liberabitur, quomodo et qui de stirpe fuere David, pauci admodum sunt inventi, qui placuerint Domino ut ipse David, Ezechias et Josias, magna pars principum et stirpis regiae in universum populum iram Domini provocavit.

(Cap. XXII. — Vers. 1 seqq.) *Hæc dicit Dominus : Descende in domum regis Juda, et loqueris ibi verbum hoc, et dices, Audi verbum Domini, rex Juda, qui sedes super solium David, tu et servi tui et populus tuus, qui ingredimini per portas istas. Hæc dicit Dominus, Facite iudicium et justitiam, et liberate vi oppressum de manu calumniatoris, et advenum et pupillum et viduam nolite contristare, neque opprimatis inique (sive impie), et sanguinem innocentem ne effundatis in loco isto. Si enim facientes feceritis verbum istud, ingredientur per portas domus hujus reges sedentes de genere David super thronum ejus, et ascendentes currus et equos, ipsi et servi, et populus eorum. Quod si non audieritis verba hæc, per memetipsum juravi, dicit Dominus, quia in solitudinem erit domus hæc. Hæc visio, immo hic sermo Domini, vel ante sit ad Prophetam quam Sedecias nuntios 987 ad eum mitteret, vel certe postquam nuntius præcepit quid regi referre deberent, præcipitur Jeremiæ, ut nequaquam per nuntios loquatur ad regem, sed ipse vadat ad palatium, et ibi loquatur ei. Simulque animadvertamus divinam sapientiam, quod per nuntios a jubet tristitia nuntiari, mixtis et prosperis, si agere voluerit rex poenitentiam. Hic vero quia ipsi imperatur ut pargat, non tristitia nuntiat, et captivitatem jamjamque venturam; sed monet quid facere debeat ut vitet impendentem sententiam Dei. Regum autem proprium est facere iudicium et justitiam, et liberare de manu calumpnatorum vi oppressos, et peregrino, pupilloque, et viduæ (qui facilius opprimuntur a potentibus) præbere auxilium. Et ut curam eis præceptorum Dei majorem injiceret, intulit: *Nolite contristare, ut non solum non eripiat, sed ne patiamini quidem per vestram convenientiam ab aliis contristari. Et sanguinem innocentem non effundatis in loco isto.* Homicidas enim et sacrilegos et venenarios punire, non est effusio sanguinis, sed legum ministerium. Si, inquit, hæc feceritis, o rex Juda, tenebitis pristinam potestatem, et cum ambitione ingrediemini portas Jerusalem. Sin autem facere nolueritis, o domus regia, non tam Domini erit crudelitatis, quam tuæ voluntatis, ut omnis civitas redigatur in solitudinem. Quidquid regis domui dictum est, intelligant episcopi, sociique eorum presbyteri, atque diaconi, et omnis ordo ecclesiasticus, quod si fecerint quæ præcepta sunt, et inter cætera innocentem sanguinem non fuderint, scandalizantes minimos quosque, et percutientes conscientias singulorum,*

obtineant traditam sibi a Domino dignitatem. Sin autem facere noluerint atque contempserint, ipsi redigant Ecclesiam Dei in solitudinem. Ingridiuntur autem de genere David per portas Jerusalem, et sedent super thronum ejus, qui interpretatur fortis manu, et accedunt currus et equos, quando refronant et suas et populi perturbationes. et composito in Ecclesia ingrediuntur gradu, et multarum virtutum choro, sibi que ex omni parte concinentem. Et ut hoc verum esse credamus, jurat per se, quia juxta Apostolum, majorem alium per quem jurare possint, non habet (Hebr. vi).

(Vers. 6, 8.) *Quia hæc dicit Dominus super domum (sive ad domum) regis Juda, Galaad, tu mihi caput (sive principium) Libani, si 988 non posuero te in solitudinem, urbs inhabitabilis. Et sanctificabo [Al. edificabo] super te interficientem virum, et arma ejus: et succident electas cedros tuas, et præcipitabunt (sive mittent) in ignem, et pertransibunt gentes multæ per civitatem hæc, et dicet unusquisque proximo suo: Quare fecit Dominus sic civitati huic magnæ? Et respondebunt, eo quod dereliquerunt pactum Domini Dei sui, et adoraverunt deos alienos, et servierunt eis. Galaad, quam possedit dimidia tribus Manasse, trans Jordanem Scriptura commemorat. In quo monte Liban fugientem consecutus est Jacob, et mons juxta Genesim nomen accepit *גלבוע*, id est, *tumulus testimonii*, eo quod ibi Jacob Libanque juraverint, in acervum lapidibus congregatis (Genea. xxxi). Est autem caput, sive principium Libani montis excelsi, qui universus cedris conatus est, juxta illud David canentis: *Et commovebit Dominus cedros Libani (Psal. xxviii, 5).* Et alibi: *Vidi impium super-exaltatum, et elevatum sicut cedros Libani (Psal. xxxvi, 35).* Et in Zacharia legimus: *Aperi, Libanus, portas tuas, et comodat ignis cedros tuas (Zach. xi, 4).* Igitur presenti loco, quia ad domum regiam loquebatur, per metaphoram loquitur ad Templum, sive ad domum stirpis Juda, quod ipsa sit in excelsis, sive quod de Templo, atque Sacratio, omnium peccatorum remedia posebantur. Unde et hic idem propheta commemorat: *Numquid resina non est in Galaad, aut medicus non est ibi? Quare non accendit curatio filia populi mei (Supra viii, 21)?* Comminatur igitur regis domui, et urbi Jerusalem, et Templo, quod vocat caput Libani, quod redigendum sit in solitudinem cum universis urbibus suis: non potentia regis Babylonii, sed Domini irasione, qui dicit: *Sanctificabo super te interficientem.* Sanctus autem vocatur Nabuchodonosor, et omnis ejus exercitus, quia exsequitur sententiam Dei. *Et succident, inquit, electas cedros tuas: potentes quoque, et principes civitatis; et mittent in ignem, ut omnia devorans flamma consumat.* Cumque deleta fuerint universa, transibunt gentes multæ per civitatem, et Templum, quod eis prius ingredi non licebat; et unusquisque loquetur proximo suo, quare fecerit Dominus civi-*

* Cisterc. e contrario, per nuntios prohibet tristitia, etc.

tati inclytæ et magnæ tam subitam, et tam grandem A
 eversionem? *Respondebuntque*, inquit, qui interro-
 gati fuerint, et exponant causas ruinarum, dicentes :
quia dereliquerunt pactum Domini Dei sui, et pro
 Deo idola venerati sunt. Audiat hoc et nostræ urbis
 domus regia, et **989** principes ejus, et cedri, quæ
 elevant usque ad nubes verticem suum, et per su-
 perbiam loquuntur : *quis non videbit?* quod cito
 flamma Domini consumantur, si noluerint illius præ-
 ceptis acquiescere. Alia autem est sanctificatio [Al.
 sacrificatio] interfectoris, et armorum ejus : alia
 sacerdotum, et eorum, qui ministrant Domino.

(Vers. 10, 11.) *Nolite flere mortuum, neque lu-*
gentis super eum : plangite fletu eum qui egreditur :
quia non revertetur ultra, nec videbit terram natalitatis
sus. Quia hæc dicit Dominus ad Sellum filium Josie B
regem [Vulg. regis] Juda, qui regnavit pro Josia pa-
tre suo, qui egressus est de loco isto : non revertetur
huc amplius; sed in loco, ad quam transtuli eum,
ibi morietur, et terram istam non videbit amplius. Jos-
ias rex justus tres filios habuit, Joachaz, et Jacim,
et Sedeciam, quorum primum rex Ægypti Pharao
Nechao captivum duxit in Ægyptum, ibique mor-
tuus est, et constituit pro eo regem Eliacim [Al.
Joachim] fratrem ejus (IV Reg. xiii, xxiv et xv). Quo
mortuo, regnavit filius ejus Jechonias, qui a
Nabuchodonosor rege Babylonio, cum matre, et
principibus ductus est in captivitatem : pro quo pa-
trus ejus regnavit Sedecias qui, capta Jerusalem,
ductus est in Babylonem. Quæritur itaque, quis sit
iste qui fieri non debeat, ducendusque sit in capti-
vitatem, et ultra non reversurus, cum tres capti-
siat, atque transducti? Hebræi putant hoc omnibus
convenire, id est, et Joachaz, et Jechoniæ, et Sede-
*ciæ : appellarique omnes filios Josiæ *Sellem*, sive*
**Sellum* (שלם), quod interpretatur consummatio, sive*
completio; eo quod regnum Juda in ipsis finitum sit.
Mihi autem proprie hoc dici videtur de Sedecia, de
quo est præsentis, et præteriti capituli prophetia est,
in quo vere regnum Juda finitum est, sub quo et
urbs capta est : ductusque in Babylonem, ibi mor-
tuus scribitur. Iste est Sellum, id est, consummatio,
atque completio, filius Josiæ, rex Juda, qui regnavit
pro Josia patre suo. Jechonias autem non fuit filius,
sed nepos Josiæ, filius Joacim : ut a principio visio-
nis, quando misit ad Jeremiam rex Sedecias Phasur
filium Melechiæ, et Sophoniam filium Maasiæ sacer-
dotem, usque ad istud capitulum, omnia ad regem,
et de rege Sedecia dici intelligamus (Supra xxi).

(Vers. 12 seqq.) *Væ qui ædificat domum suam in*
injustitia, et cœnacula sua non in judicio. Amicum
suum opprimit [Vulg. opprimit et reddet] frustra, et
mercedem ejus non reddit ei. Qui dicit, ædificabo mihi
domum latam, et cœnacula spatiosa, qui aperit sibi
fenestras, et facit laquearia cedrina, pingitque sino-
*pide. Numquid regnabis, **990** quoniam confers te*
cedro? Pater tuus nonne comedit et bibit, et fecit ju-
dicium et justitiam tunc cum bene erat ei? Judicavit
causam pauperis, et egeni in bonum suum : numquid

non ideo quia cognovit me? dicit Dominus. Tui vero
oculi et cor ad avaritiam, et ad sanguinem innocentem
fundendum, et ad calumniam, et ad cursum mali ope-
ris. LXX : O qui ædificas domum tuam non cum ju-
stitia, et cœnacula tua non in judicio! Apud eum pro-
ximus operatur gratis, et mercedem ei non reddit.
Ædificasti tibi domum parvulam, cœnacula perflatilia
distincta fenestris, et contignata cedro, et lita sinopide.
Numquid regnabis, quia tu contendis contra Achaz
patrem tuum? non comedent, et non bibent, Melius
tibi erat [Al. erit] facere judicium et justitiam bonam ;
non cognoverunt, non judicaverunt judicium humilis,
neque judicium pauperis. Nonne hoc est te ignorare
me? dicit Dominus. Ecce non sunt oculi tui recti, nec
cor tuum bonum, sed ad avaritiam tuam, et ut sangui-
nem innocentem effundas, et ad iniquitatem et homici-
dium, ut facias ea. Utamque editionem ex integro
 posui, ut et Hebraica veritas, et difficultas Vulgatæ
 editionis facillius cognoscatur. Est autem sermo con-
 tra Joacim filium Josiæ regis Judæ, de quo supra
 diximus, quem constituit Nechao Pharao rex Ægy-
 pti pro Joachaz fratre suo, quem vincetum duxit in
 Ægyptum. Legimus autem, ut tam Regum quam
 Paralipomenon narrat historia (IV Reg. xxiii et xxiv,
 II Paral. xxxvi), undecim annis regnasse in Jerusa-
 lem Joacim filium Josiæ, et regnasse crudeliter, et
 exstitisse impium, et postea mortuum; nec tamen
 ejus sepultura narratur, hanc habent Scriptura
 sacra consuetudinem, ut omnes reges et mortuos
 referat et sepultos. Hunc autem proprie narrat mor-
 tuum et non sepultum, de quo dicemus in posterio-
 ribus [Al. consequentibus]. Plangit itaque supra-
 dictum regem, quod condidit in injustitia [Al. addunt
 sua] et putet esse perpetuam regiam dignitatem,
 faciatque sibi cœnacula, et amicos opprimat, ope-
 rantibusque non reddat mercedem suam, et æter-
 nam palatii sui ædificationem arbitretur. Numquid,
 ait sermo divinus, regnare poteris in perpetuum,
 quoniam confers te cupis cedro excelso, patri tuo
 Josiæ videlicet, regi justo? *Pater*, inquit, *tuus et co-*
medit, et bibit, et fructus est opibus regis, nec tamen
in eo offendit Deum quod habuit divitias, sed in eo
placuit, quod fecit judicium atque justitiam. Et id-
circo tam in præsentis sæculo, quam in futuro bene
ei foit, et erit. Judicavit, inquit, causam pauperis et
*egeni, et in eorum refrigerium quos **991** audivit,*
et proprie in bonum suum. Hæc autem omnia evene-
runt ei prospera, quia me cognovit, dicit Dominus.
 Tui vero, o Joacim, oculi declinant ad avaritiam, et
 ad cursum mali operis. Juxta Septuaginta vero,
 quem sensum habeant, intelligere non possum. Cum
 enim cætera sibi aliqua ex parte consentiant, illud
 quod inferitur : *Numquid regnabis, quoniam tu con-*
tendis in Achaz patre tuo? pro quo in Hebræo scri-
 ptum est ΑΡΑΧ (ἄραχ), et hic sermo cedrum signifi-
 cecit, manifestum est quod nullum sensum habeat.
 Illud quoque quod sequitur : *Non comedent et non*
bibent, et cætera quæ ita inter se dissipata sunt atque

confusa, ut absque veritate Hebraicæ lectionis nullam intelligentiam habeant. Possumus autem hanc locum juxta anagogam contra hæreticos accipere, qui ædificant sibi domum non magnam, et [Al. nec] Ecclesiæ ubertate latissimam, sed parvulam. Ædificant autem non cum justitia atque iudicio, aliena diripere cupientes. Unde dicitur: *Ædificasti tibi domum parvulam, cœnacula perfætilla, quæ circumferuntur omni vento doctrinæ, et distincta fenestris*: non enim habent perpetuum ædificium, nec solidam firmitatem. *Et contignata, inquit, cedro.* Videntur quidem contignationem habere pulcherrimam; sed ad imbres, et persecutionum tempestatem cito putrescant et corrunt. *Litque sinopide.* Et ipsi quidem passionem Domini, et sanguinem pollicentur; sed in perpetuum non regnant, quia contendunt et ad iracundiam provocant *Aras*, id est, cedrum patrem suum. Omnis enim hæreticus nascitur in Ecclesia, sed de Ecclesia projicitur, et contendit, et pugnat contra parentem. Quodque infert: *Non comedent et non bibent*, subauditur Corpus et Sanguinem Salvatoris, cæteraque his similia. Errorumque omnem dicit inde descendere, quod ignoraverint Deum, nec habeant rectos oculos; sed cor eorum pronum sit ad avaritiam ut aliena diripiant, et deceptorum sanguinem fundant. Hoc est enim facere homicidium Obscura latius disserenda sunt.

(Vers. 18, 19.) *Propterea hæc dicit Dominus ad Joacim filium Josiæ regem Juda. Non plangent eum, væ frater, et væ soror, non concrepabunt ei, væ Domine, et væ inlytle. Sepultura asini sepelietur, putrefactus et projectus extra portas Jerusalem.* Hoc quod nos de Hebraico posuimus: *non plangent eum, 992 væ frater, et væ soror*, in Septuaginta non habetur. Proprieque dicitur contra Joacim regem Juda, et aperitur ænigma, quod prius videbatur occultum, et inter tres fratres ambiguum ^a, ut non sit sermo de Joachaz, neque de Sedecia, sed proprie de Joacim, quem interfectum a latrunculis Chaldæorum, Syriæ, Ammonitarum, et Moabitarum, Hebræa narrat historia. Unde et in Malachim mortuus scribitur, et sepultus tacetur (IV Reg. xxiv). In libro Dierum legimus, vinctum catenis et ductum in Babylonem (II Par. xxxvi): nec ultra quid refertur de eo. Pulchre quoque sepultura asini dicit eum sepeliendum, ut aliis verbis significet insepultum, hoc est, a bestiis, ^D avibusque lacerandum. Hæc est enim asini sepultura.

(Vers. 20 seqq.) *Ascende Libanum, et clama, et in Basan da vocem tuam, et clama ad transeuntes, quia contriti sunt omnes amatores tui. Locutus sum ad te in abundantia tua, dixisti: non audiam. Hæc est via*

^a Amovimus hinc verbum *solvitur*, quod superfluum erat, nec Vatic. ms. aut Rabanus legit.

^b In duobus inss. *Jechonias* scribitur, quod et præferunt Latini plerique libri. Verum *Chonias* hic legendum ipse paulo inferius jubet Hieronymus, *Jechonias*, inquit, interpretatur Domini præparatio. Cui in præsentii loco prima syllaba, id est, Domini nomen aufertur, et dicitur *Chonias*, ut subaudiatur *perditioni*

*tua ab adolescentia tua: quia non audisti vocem meam. Omnes pastores (sive amatores) tuos pascet ventus: et amatores (sive amici) tui in captivitatem ibunt. Et tunc confunderis, et erubesces ab omni malitia tua. Quæ sedes in Libano, et nidificas in cedris, quomodo congemuisti, cum venissent tibi dolores quasi dolores parturientis? Per metaphoram Libani et Basan, regionum et montium trans Jordanem, ad Jerusalem sermo dirigitur, quod frustra in Ægypto sit confusa, sive ad ipsam Joacim, qui eo tempore regnabat in Jerusalem, et ab Ægyptiis rex fuerat constitutus, quod frustra Ægyptiorum speret auxilium, et quod ipsi quoque a Babylonio rege superandi sint, et decendi in captivitatem (IV Reg. xxiii). Quodque ait: *locutus sum ad te*, hoc est, ipse Deus per Prophetas; ^B sive, *locuti sunt ad te*, ut subaudiatur, *Prophetez mei; et tu in abundantia tua dixisti, non audiam*: arguit eam superbiam, et quod divitiarum magnitudine abusus sit in contemptum Dei. Et narrat, quod non solum hoc tempore, sed ab initio quando educta sit de Ægypto, non audierit vocem Dei; unde et omnes pastores ejus, et principes hoc illucque dispersi sint, et captivitati Babylonis colla submisserint. Quodque infert: *Quæ sedes in Libano, et nidificas in cedris*, arrogantiam suggillat, quæ de omnium rerum creverat abundantia, et quod instar mulieris puerperæ, repentinus ei dolor et subita veniat captivitas. Quod autem nos diximus: *clama ad transeuntes, 993* et in Hebraico scriptum est *MEABARUM* (מַעְבָּרִים), Septuaginta, Theodotioque verterunt, ^C *trans mare*: Symniachus de contra, ut significet, quod vox Prophetæ de Jerusalem usque ad montem Libanum, et Basan debeat pervenire.*

(Vers. 24 seqq.) *Vivo ego, dicit Dominus: Quia si fuerit ^b Chonias filius Joacim regis Juda annulus in manu dextera mea, inde evellam eum, ^c (sive te) et dabo te in manu querentium animam tuam, et in manu quorum tu formidas faciem, et in manu Nabuchodonosor regis Babylonis (quod in LXX non habetur) et in manu Chaldæorum. Et mittam te (sive projiciam te) et matrem tuam quæ genuit te, in terram alienam in qua nati non estis: ibique moriemini. Et in terram [Al. in terram autem], ad quam ipsi levant animam suam ut revertantur, illuc non revertentur. Supra dixerat, domui regis Juda hæc loqueris: et deinde, ^D descende in domum regis Juda: iterum: hæc dicit Dominus super domum regis Juda, et præpostero ordine, postquam locutus est de Sedecia, qui ultimus regum fuit in Jerusalem, revertitur ad Joacim fratrem ejus, qui ante eum regnavit. Qua vaticinatione completa, nunc loquitur ad filium Joacim, nepotem Josiæ, regem Jerusalem Jechoniam, qui et alio nomine ap-*

et interitui præparatus.

^o Antea erat gravi mendo *sine te*, quod et Italico caractere describatur, ne putares typographum luisse errorem, *sine* ponentium pro *sine*. Jam liquet illud de more notatum Hieronymo, in quo abluunt LXX qui *ei*, sive *te* pro *eum* interpretantur.

pellatur Joachin, qui captus a Nabuchodonosor cum matre sua, principibus et artificibus, et multis nobilibus, ductus est in Chaldæam, ibique mortuus. Hoc igitur dicitur, si quemodo annulus non recedit de manu portantis, et de digito difficulter elabitur: sic sit in manu mea Jechonias; tamen evellam eum, et tradam regi Babylonio, ibique cum matre et omnibus sociis suis morietur, et ultra terram Judæam, quam desiderat, non videbit. Miserabilis Grunnius, qui ad calumniandos sanctos viros aperuit os suum, linguamque suam docuit mendacium, Sexti Pythagorei, hominis gentilissimi, unum librum interpretatus est in Latinum; divisique eum in duo volumina, et sub nomine a sancti Martyris Xysti, urbis Romanæ episcopi, ausus est odere: in quibus nulla Christi, nulla Spiritus sancti, nulla Dei Patris, nulla Patriarcharum, Prophetarum, et Apostolorum sit mentio, et hunc librum solita temeritate et insaniam, *Annulum* nominavit, qui per multas provincias legitur, et maxime ab his qui *credulam*, et impotentiam prædicant. Quomodo igitur Dominus Jechoniam instar annuli de manu sua et digito se projecturum comminatur: ita lectorem obsecro, ut nefarium librum abjiciat; legatque, si voluerit, ut ceteros philosophorum libros, non ut volumen ecclesiasticum. Soleo in commentariis et explanationibus, quorum mos est diversas sententias ponere interpretum, hujuscemodi miscere sermonem: quidam hoc dicunt, alii hoc autemant, nonnulli sic sentiant. Quod et ipse miserabilis Grunnius, et post multos annos discipuli Joviniani, et illius calumniati sunt et calumniantur me, sub alienis nominibus proprias sententias ponere, quod ego causa benevolentis facio, ne aliquem certo nomine videar lacerare. Quia igitur benignitas versa est in calumniam, nunc dico et illi qui mortuus est, et isti qui vivit, et hæresim illius instaurare conatur, magistrum eorum Origenem hunc locum referre ad Christum, quod de manu Dei Patris instar annuli avulsus sit, et missus in terram captivitatis, in valem lacrymarum, crucelique traditus, matrem quoque ejus, laud dubium quin Synagogam, captam atque projectam; et non pertimescit ista commemorans, hoc quod sequitur: *Terra, terra, terra, audi verbum Domini. Hæc dicit Dominus: Scribe virum istum abominatum, sive sterilem, et reliqua, intelligere de Domino majestatis. Scribit autem hoc, ne discipuli ejus negare sudeant, in quinto Stromatum libro.*

(Vers. 28.) *Numquid vas ætyle, atque contritum vir iste Chonias [Al. Jechonias]? Numquid vas abaque omni voluptate (sive utilitate)? Quare abjecti sunt ipse et semen ejus, et projecti in terram quam ignorave-*

^a Scripserat vero in Præfatione ad eum librum Rufinus, quasi ex aliorum sententia, *Sixtum* in Latinum verti, quem *Sixtum ipsum esse tradunt, qui apud eos idem in urbe Romana Sixtus vocatur, episcopi et Martyris gloria decoratus.* Et S. Augustinus adducta ex eo libro a Pelagianis testimonia in bonam partem interpretari conatus est, quamdiu Sixti Martyris esse credidit, quod postea retractavit. Vide Epist. in ne-

runt? Pro eo quod nos diximus, *Numquid vas ætyle atque contritum*, Symmachus transtulit: *Numquid purgamentum, sive quiescilia viles atque projectæ?* Pro quo in Septuaginta nihil habetur, sed hoc tantum interpretati sunt: *Inhonoratus est Jechonias, quasi vas in quo nulla est utilitas.* Et cum hoc de Jechonia dicitur [Al. dicitur] filio Joacim, audet quispiam ad typum referre Christi; et ex eo quod Apostolus dicat Dominum Salvatorem imaginem esse Dei invisibilis (*Coloss. 1*), primogenitum omnis creaturæ, id est, sapientiam, Verbum, veritatem atque vitam et justitiam, eum appellari annulum, qui projiciatur vel avellatur de manu Domini, et regi tradatur Nabuchodonosor. *Abjecti sunt, inquit, ipse et semen ejus, et projecti in terram quam ignorabant:* quod de Jechonia factum nemo dubitat. *Jechonias* interpretatur *Domini præparatio*, cui in præsentia loco prima syllaba, id est, Domini nomen auferitur, et dicitur *Chonias*, ut subaudiatur, perditioni et interitui præparatus.

(Vers. 29, 30.) *Terra, terra, terra, audi sermonem Domini. Hæc dicit Dominus: Scribe virum istum sterilem, virum qui in diebus suis non prosperabitur. Nec enim erit de semine ejus vir qui sedeat super solium David et potestatem habeat ultra in Juda [Al. Judæa].* Si voluero per loca notare singula, quanta LXX vel prætermiserint vel mutaverint, longum fiet, præsertim cum possit diligens lector ex utraque editione considerare, quid mutatum, quid additum, quid subtractum sit. Pro sterili in Hebræo scriptum est *אַרְיָא* (א-ר-י-א), quod Aquillæ prima editio, *sterilem: secunda, ἀναξίτητον*, id est, *non crescentem*: Symmachus, *racuum*: Septuaginta et Theodotio, *abominabilem, et abdicatum* interpretati sunt. Et oritur quæstio, quomodo stare possit prophetia, de stirpe ejus nullum esse generatum, qui sederit super thronum David, nec princeps fuerit ultra in Juda, cum Dominus atque Salvator de hujus natus sit semine; super ejus ortu loquitur Gabriel ad Mariam: *Ecce concipies in utero et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Ipse erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur. Et dabit ei Dominus Deus sedem David patris sui, et regnabit super domum Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis (Luc. 1, 31-33).* Possumus ergo hoc dicere, quoniam illud quod docet [Al. esset] in LXX, videlicet, *in diebus ejus non prosperabitur, sive non crescet*, ignorantibus lecerit quæstionem. Septuaginta enim transtulerunt: *Scribe virum istum abdicatum hominem [Al. hominum]: quia non crescet de semine ejus vir qui sedeat super thronum David, princeps ultra in Juda, quod in Hebræo bis positum est; quod patentes qui ab initio scripserunt,*

sira recensione 133, ad Ctesiphontem, num. 3, et quæ ibi annotamus.

^b Sic habent mss. et Rabanus: antea erat *discipulus*.

^c Illum qui mortuus sit, Rufinum debere intelligi, qui jam ab anno 410 decesserat, nihil est dubium; eum vero, qui vivit, non Anianum, ut putat Martiæus, sed Pelagium ipsum dici autumo!

In Græcis libris additum, subtraxerunt. Respondeamus igitur quod in diebus Jechoniae non successerit ei vir qui sederit super thronum ejus; **306** sed multo post tempore de semine ejus natus sit qui solium ejus obtinuerit. Potest autem et sic solvi: Non ardebit quidem super thronum David vir et homo, sed sedebit Deus, regnumque ejus non erit terrenum et breve, ut fuit David, sed perpetuum atque celeste, dicente Scriptura: *Regnabit super domum Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis* (Luc. 1, 32). Natus est ergo de Joacim Jechonias, de Jechonia Salathiel, de Salathiel Zorobabel, et per ordinem venit ad Christum. Sed in diebus Joacim non successit ei rex filius, sicut ipse patri successerat, sed fuit in captivitate et Salathiel, et Zorobabel, et usque ad Christum nullus regiam obtinuit potestatem. Hoc autem idcirco, quia in Hebraico scriptum est: *in diebus ejus et in tempore suo, quo ipse fuit, non erit vir qui sedeat super solium David*. Omnes enim fuere captivi, et nullus deinceps de stirpe David in terra Judæa tenuit principatum. Unde et Josephus refert de sacerdotali genere ac tribu Levi fuisse principes quibus successerit Herodes Antipatri proselyti filius, et postea sub Vespasiano, regnum hujus generis, immo imaginem imperii funditus fuisse deletam.

(Cap. XXIII. — Vers. 1 seqq.) *Vos pastoribus, qui disperdunt et lacerant gregem pascuæ meæ (sive o pastores, qui disperditis et dissipatis oves pascuæ meæ), dicit Dominus. Ideo hæc dicit Dominus Deus Israel ad pastores, qui pascunt populum meum: Vos disperdatis gregem meum, eiecistis eos, et non visitastis. Ecce ego visitabo super vos multitudinem studiorum vestrorum, ait Dominus. Et ego congregabo reliquias grægis mei de omnibus terris ad quas eieceram eos illuc, et convertam eos ad rura sua (sive restituum illos ad pascua sua) et crescent et multiplicabuntur. Et suscitabo super eos pastores, et pascent eos. Non formidabunt ultra, et non pavebunt, et nullus quæretur ex numero, dicit Dominus.* Ad pastores, sive de pastoribus, propheticus sermo est. Et quia de Jechonia penultimo rege Judææ, qui fuit de stirpe David, legimus scriptum: *Terra, terra, terra, audi sermones Domini, scribe virum istum abdicatum, sive sterilem, et non erit de semine ejus vir qui sedeat super solium David* (Supra xxii, 29, 30), omnisque spes regni Judaici fuerat amputata: transit ad principes Ecclesiæ, et Synagoga cum suis pastoribus derelicta atque damnata, ad Apostolos sermo fit, de quibus dicitur: *Et suscitabo super eos pastores, et pascent eos, non formidabunt ultra, et non pavebunt, et nullus quæretur ex numero, dicit Dominus* (Ezech. iii, 24). Apostoli enim confidenter, et absque ullo timore pascent Ecclesiasticum gregem, et reliquæ populi Israel salvabuntur de omnibus terris, et convertentur ad rura, sive ad pascua sua, et crescent et mul-

tiplicabuntur. Super malos autem pastores, Scribas et Phariseos, visitabit Dominus propter malitiam studiorum ipsorum. Possumus autem hoc juxta tropologiam, et de Ecclesiæ principibus intelligere, qui tamen non digne regunt oves Domini, quod illis abjectis atque damnatis, salvetur populus aliis traditus, qui digni existerint: et reliquæ salvæ sunt. Perdunt oves pastores, qui docent hæresim. Lacerant et dissipant, qui schismata faciunt. Ejiciunt eas, qui contra justitiam de Ecclesia seferant. Non visitant, qui poenitentibus contrahunt manum. Quorum omnium miserebitur Dominus, reddens eis pristina pascua, et malos pastores auferens.

(Vers. 5, 6.) *Ecce dies veniant, dicit Dominus, et suscitabo David germen [Al. regem] justum (sive orientem justum); et regnabit rex, et sapiens erit (sive intelliget), et faciet judicium et justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Juda, et Israel habitabit confidenter. Et hoc est nomen, quo vocabunt eum (sive vocabunt eum) Dominus justus noster (sive justitia nostra). Quod Hebraice dicitur **סַדַּעְנָה** (צַדִּיקָא). Hoc quod in Septuaginta male additum est, in Prophetis, penitus amputandum. Aliud enim capitulum sequitur, quod ab eis prætermisum est, quo finito, titulus est, ad Prophetas, sive contra Prophetas, de quo suo dicemus loco. Abjectis ergo pastoribus synagogæ, Scribis videlicet et Phariseis, et salvatis reliquiis ex Israel, Apostolisque Evangelii in locum priorem principum constitutis, inducitur pastor pastorum, et princeps principum, et rex regum, et Dominus dominantium, Christus videlicet Salvator noster, qui proprie est germen justum, sive oriens justus, de quo legimus: *Orietur in diebus ejus justitia* (Psal. lxxi, 7). Et in alio loco: *Ecce vir, Oriens nomen ejus* (Zach. vi, 12), et subter eum orietur, et edificabit templum Domino: ut quomodo in I-ria *Emmanuel* appellatur, hoc est, *nobiscum Deus* (Isai. vii, 14): sic in Jeremia nomen accipiat, *justitia nostra*. Unde et apostolus loquitur: *Qui factus est sapientia nobis a Deo, et justitia et sanctificatio et redemptio* (I Cor. i, 30). Cui contrarius Antichristus, et ejus habitator diabolus, in Zacharia stultus pastor **307** dicitur (Zach. xi). *Et faciet, inquit, judicium et justitiam in terra*. Non enim Pater judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio (Joan. v, 22). In diebus illis et duæ et decem tribus Juda, et Israel pariter salvabuntur. Et de duabus virgis, juxta Ezechiel, una virga fiet (Ezech. xxxvii). Nomenque ejus, si juxta Septuaginta, vocaverit eum Dominus, appellabitur *Josedec*, id est, *Dominus justus*: si secundum Hebraicum, qui dixerunt, nomen ejus vocabunt, dicitur, *Dominus justitia nostra*. Hoc enim significat **סַדַּעְנָה** (צַדִּיקָא יְהוָה), pro quo Symmachus vertit, *Domine, justifica nos*.*

(Vers. 7, 8.) *Propter hæc ecce dies veniant, dicit Dominus. Et non dicent ultra, vivit Dominus, qui*

^a Clister. ms., in tempore ipso, ille ipse fuit.

^b Vatic. alisque tradatur, qui, etc.

^c In utroque mss. Sadecena. Tum Vatic. Hoc quod in Septuaginta non habetur, male, etc.

eduxit filios Israel de terra Ægypti; sed vivit Dominus, qui eduxit et adduxit semen domus Israel de terra Aquilonis, et de cunctis terris, ad quas ejecerant eos illuc, et habitabunt in terra sua. Hoc omne capitulum in Septuaginta non habetur. Cujus hic sensus est, quod nequaquam per Moysen populus Dei de Ægypto liberetur, sed per Jesum Christum de omni orbe terrarum, in quem dispersus fuerat. Quod ex parte et nunc completur in mundo, et ex toto complebitur, quando de Oriente et Occidente, Septentrione et Meridie venient et discumbent cum Abraham, Isaac, et Jacob (*Matth. viii*). Ut postquam subintraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat (*Rom. xi*).

Ad Prophetas (sive in Prophetis, vel contra Prophetas). Hic titulus, ut supra diximus, in editione Septuaginta, finis anterioris capituli positus est, ubi scriptum legimus: et hoc est nomen, quo appellabit eum Dominus Josedec, in Prophetis. Quod plerique ignorantes, varia explanationis deliramenta conflant. Multoque melius fuerat simpliciter inscitiam confiteri, quam imperitiæ suæ alios haereditas facere. Est autem sermo contra Prophetas, immo pseudopphetas Jerusalem et Samaritæ, quos nunc communi et vulgato nomine Prophetas vocat, de quibus Scriptum est in consequentibus: Et in Prophetis Samaritæ vidi iniquitatem; statimque: Et in Prophetis Jerusalem vidi horribilia. Quando autem ponit conjunctionem, et, ostendit superiora de Prophetis dicta Domini, qui et ipsi pseudopphetarum similes exstiterunt.

(Vers. 9.) Contritum est cor meum in medio mei (sive in me), contritum est (sive commotum sunt) omnia ossa mea, factus sum quasi vir ebrius et quasi homo madidus (sive ⁹⁸⁰ soporatus) vino a facie Domini, et a facie verborum Sanctorum ejus (sive a facie decoris gloriæ ejus). Considerato vultu omnipotentis Dei, hoc est, Patris, et considerato vultu Filii, qui juxta Apostolum splendor illius gloriæ appellatur, et forma substantiæ Dei (*Hebr. i*), Prophetæ et animo et corpore perhorrescit, et intelligit esse se nihili, secundum quod et in alio loco dicitur: Ut jumentum factus sum apud te (*Psal. lxxii, 25*). Sive victimam conscientiæ et humilitatis suæ offert Deo juxta illud quod in Psalmis legitur: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum et humiliatum Deus non spernit (*Psal. l, 19*). Ossa autem quæ contritum fuerunt, sive commota sunt, illa intelligamus, de quibus idem David canit: Omnia ossa mea dicent, Domine, quis similis tui (*Psal. xxxiv, 10*)? Factus est quasi ebrius, et quasi homo madidus, sive soporatus vino, nullam habens intelligentiam, nullamque sapientiam. Dominus enim novit cogitationes hominum, quoniam vana sunt (*Psal. xciii, 11*). Si autem hoc ita est, ubi sunt qui perfectam in homine justitiam prædicant? Quod si responderint desancti hoc

se dicere, non de seipsis, certe nullum puto sanctiorem esse Jeremiã, qui virgo, Prophetæ, sanctificatusque in utero, ipso nomine præfiguratur Dominum Salvatorem. Jeremias enim interpretatur, Domini excelsus.

(Vers. 10.) Quia adulteris [Al. adulteriis] repleta est terra, quia a facie maledictionis (sive juramenti) luxit terra, arefacta sunt arva (sive pascua) deserti, et factus est cursus eorum malus, et fortitudo eorum dissimilis. Hoc quod nos de Hebraico posuimus: quia adulteris repleta est terra, in Septuaginta non habetur, qui juramentum dixere, pro maledictione. Redditque causas, quod propter adulteria, et maledicta, sive superfluum juramentum, immo perjuriam, frugum sterilitas consecuta sit. Quidquid de terra Judæa juxta litteram intelligis, refer ad congregationem credentium, quoniam propter adulteria, et mendacia, sive perjuriam, virtutum et donationum Dei, sterilitas in Ecclesiis sit.

(Vers. 11, 12.) Prophetæ namque et Sacerdos polluti sunt, et in domo mea inveni mala [Vulg. malum] eorum, ait Dominus. Idcirco via eorum erit quasi lubricum in tenebris. Impellentur enim et corruent in ea, quia afferam (sive inferam) super eos mala, annum visitationis eorum, ait Dominus. Quando in Ecclesia Dei, et maxime in principibus ejus inveniuntur mala, sciamus esse completum, 1000 Prophetæ et sacerdos polluti sunt; in domo mea inveni mala eorum, ait Dominus. Domus autem Christi Ecclesia est, de qua et Apostolus scribit ad Timotheum: Ut scias quomodo te oporteat in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis (*I Tim. iii, 15*). In propheta, doctorem accipe: in sacerdote, ministerii dignitatem. Qui si prava mente consenserint, erit via eorum in lubricum et in tenebris; nec habebunt Dominum loquentem: Ego lux in mundum veni, ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat (*Joan. xii, 46*). Unde sanctus loquitur, omnes tenebras fugiens [Al. fugientes]: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine: dedisti lætitiã in cor meum [Al. corde meo] (*Psal. lv, 7*). Cum autem fuerint in tenebris et in via lubrica, errore videlicet hæretico, ad omnem motum impellentur et corruent. Et inierit super eos Dominus mala, non quo mala sint, ut Dominus mala inferat: sed mala his qui sustinent supplicia. Alioquin eadem et mala sunt et bona. Mala, juxta eos quos cruciant: bona, juxta eos quos emendant. Et hoc notandum, quod annus visitationis Domini, correctio peccantium dicatur atque cruciatus, juxta illud quod scriptum est: Visitabo in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eo (*Psal. lxxvii, 35, 34*).

(Vers. 13.) Et in prophetis Samaritæ vidi stultitiã (sive iniquitatem) [Vulg. fatuitatem]; prophetabant in Baal, et decipiebant populum meum Israel. Ego prophetas Samaritæ, juxta mysticos intellectus, proprio hæreticos dici puto, et omnes qui jactant falsi no-

quoque est עברו. Idem ms. addit, et decipiebant in Baal.

^a Cistère. hic atque infra superatus, pro soporatus. In Græco est *συνεχόμενος*. Adde quod in Hebraico

minis scientiam. Quomodo autem prophetae Samariae quidquid loquebantur, prophetabant in Baal, idolo videlicet, dæmonibus consecrato: sic hæretici quidquid loquuntur in Ecclesia, sive extra Ecclesiam, ut supplantent populum Israel, qui prius cernebat Deum, loquuntur in dæmonibus. Unde et significanter, ait: *Et in Prophetis Samariae vidi stultitium* (I Cor. 1, 24): non enim habent eum, de quo dicitur, *Christus Dei virtus et Dei sapientia*.

(Vers. 14.) *Et in prophetis Jerusalem vidi similitudinem (sive horribilia), adulterium et iter mendacii, et confortaverunt manus pessimorum, ut non converteretur unusquisque a militia sua (sive a via sua pessima). Facti sunt mihi omnes quasi Sodoma, et habitatores ejus quasi Gomorrha.* Non solum, inquit, in hæreticorum conciliabulis hæc reperta sunt, sed in prophetis quoque Jerusalem, id est, doctoribus Ecclesiae vidi similia, sive horribilia, adulterantium verbum Dei, et ingredientium per viam mendacii, ut hæreticorum fallaciis acquiescerent, et confortarent manus pessimorum, eorumque mala suis sceleribus adjungerent, et quos corrigere debuerant, ducerent in interitum. Qui hoc fecerint, non se ætiment impunitos. Erunt enim et ipsi et hi quibus favent, quasi Sodoma, omnesque qui habitantur cum eis, nec recedent a talibus, quasi Gomorrha. Exsultet igitur quantum vult doctrina pessima, et gloriatur prophetae Jerusalem quod obtinuerint per mendacium, et confortaverint manus pessimorum: finis eorum erit quasi Sodoma et Gomorrha.

(Vers. 15.) *Propterea hæc dicit Dominus exercituum ad Prophetas: Ecce ego cibabo eos absinthio (sive doloribus, et juxta Symmachum, amaritudine) et potabo eos felle (sive aqua amara), quia egressa est a prophetis Jerusalem pollutio in omnem terram.* Utamur hoc testimonio adversum eos, qui epistolas plenas mendaciorum et fraudulentiae atque perjurii in orbem dirigunt, ut et aures polluant audientium, et existimationem simplicium lædant, quod impleatur in eis hoc quod scriptum est: *A prophetis Jerusalem est egressa pollutio in omnem terram.* Non enim eis sufficit iniquitatem propriam devorare, et proximos lædere: sed quos semel oderunt, per universum orbem infamare conantur, et ubique seminare blasphemias.

(Vers. 16, 17.) *Hæc dicit Dominus exercituum: Nolite audire verba prophetarum, qui prophetant vobis, et decipiunt vos: visionem cordis sui loquuntur, et non de ore Domini. Dicunt his qui blasphemant me (sive abjiciunt verbum meum), locutus est Dominus, pax erit vobis. Et omni qui ambulat in pravitate cordis sui, dixerunt: non veniet super vos mala.* Ne putaret se populus alienum esse a culpa si perversis acquiesceret doctoribus: *Nolite, inquit, audire verba Prophetarum, qui vobis prophetant mendacium, et decipiunt vos.* Par enim erit poena et magistro et discipulo. Non loquuntur ex ore Domini, sed ea quae in

A suo corde simularunt. Dicunt his qui blasphemant me, hæreticis videlicet atque perversis, sive qui abjiciunt sermonem meum: quid dicant? *Locutus est Dominus, pax erit vobis.* Ne timeatis dura supplicia, nec vanis comminationibus terreamini: *pax erit vobis* atque tranquillitas, et quidquid dicimus et annuntiamus vobis, locutus est Dominus; nec veniet super vos malum, quod timetis **1002** pro mala conscientia; sed bonum quod vobis locutus est Dominus.

Quis enim affuit in consilio Domini, et vidit, et audivit sermonem ejus? quis consideravit verbum illius, et audivit? Ubi vos interpretati sumus, in consilio, et in Hebraeo scriptum est **נִסְיָא**: Aquila, secretum: Symmachus, sermonem: Septuaginta et Theodotio, substantiam, sive substantiam interpretati sunt. Et est sensus: Nolite credere, o vulgus indoctum, Prophetis, vobis falsa annuntiantibus, qui dicunt, hæc locutus est Dominus, pax erit vobis: non veniet super vos malum. Unde enim possunt Dei nosse secreta, aut quo annuntiante, Dei didicere consilium? quomodo ad eos divinae dispositionis sermo pervenit? Quidam nostrorum in hoc loco reperisse se putant, ubi Dei describitur substantia.

(Vers. 19, 20.) *Ecce turbo (sive tempestas, et commotio) Dominicae indignationis egrediatur, et tempestas erumpens super caput impiorum veniat, et non revertetur furor Domini usque dum faciat, et usque dum compleat cogitationes cordis sui. In nocissimis diebus intelligetis consilium ejus.* Qui supra dixerant: *locutus est nobis Dominus, pax erit vobis*, et quos corripuerat quod non possent ventura cognoscere, nec Dei nosse sententiam, nunc ostendit per contraria, eos omnino nescire. Pro pace enim et securitate, tempestatem venire Babyloniam, et venire non super quoslibet, sed super capita impiorum, vel universi populi, vel eorum qui falsa populo nuntiabant. Nec sicut in præteritis temporibus Dei iram furoremque placandum, sed quod prædixit et sæpissime comminatus est, opere complendum, et cogitationem illius atque sententiam impiorum supplicii comprobandam. Cum, inquit, extremum captivitatis tempus advenerit, et obtinuerit vos victor exultans, et manus stridore vinxerit catenarum: tunc intelligetis consilium ejus, quod vos frustra nunc scire jactatis.

(Vers. 21, 22.) *Non mittebam Prophetas, et ipsi currebant: non loquebar ad eos, et ipsi prophetabant. Si stetissent in consilio meo, et nota fecissent verba mea populo meo, avertissem utique eos a via sua mala, et a pessimis cogitationibus suis.* Hunc sensum et Apostolus explicat ad Romanos: *Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant quae non conveniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, nequitia, avaritia* (Rom. 1, 28, 29), et cæteris. Cum enim semel se tradiderint falsi doctores mendacis atque perjuriis et mortibus deceptorum, non pedetentim, **1003**

^a In uno ms. ac penes Rabanum. cum Vulgat. et Hieronymiana editione. *adulterantium*. Hebr. **נִסְיָא**.

nec considerato gradu, sed præcipites currunt ad interitum et suum et eorum quos deceperint. Nec loquitur eis Dominus, sed ipsi loquuntur quasi ex ore Domini, de quibus et dicitur: Si stetit in consilio meo, hoc est, si meæ voluissent acquiescere voluntati, et nota fecissent verba mea populo meo, non blandientes eis et adulatione perdentes, ut dicerent, non habetis peccata; perfectam justitiam possidetis; sanctitas et pudicitia atque justitia in vobis tantummodo reperiuntur: et ego non tradidissem eos in immunditiam et ignominiam, ut facerent quæ non conveniunt, et sequerentur cogitationes suas pessimas. Contemplemur hæreticos, quomodo semel desperantes salutem, gulæ se tradant et deliciis, vescantur carnibus, frequenter [Al. frequentes] adeant balneas; musco fragrent; unguentis variis delibuti quærant corporum pulchritudinem. Semel enim fatura non sperant, neque credunt in resurrectionem. Quod cum sermone non pandant, ostendunt operibus. Si enim crederent, ista non facerent. Et in hoc loco ubi scriptum est: si stetit in consilio meo, Aquila, et Symmachus, et Theodotio, et Septuaginta, ut supra similiter transtulerunt.

(Vers. 23, 24.) Numquid [Vulg. Putasne] Deus ericino ego sum, dicit Dominus, et non Deus de longe? Si occultabitur vir in absconditis, et ego non videbo eum? dicit Dominus. Numquid non cælum et terram ego impleo? dicit Dominus. LXX: Deus appropinquans ego, dicit Dominus, et non Deus de longe. Si abscondetur homo in absconditis, et ego non videbo eum? dicit Dominus; a numquid non cælum, et terram ego impleo? dicit Dominus. Aquila et Symmachus similiter interpretati sunt: Numquid Deus de propinquo, sive de vicino ego sum, et non Deus de longe? Septuaginta vero et Theodotio sensu vertere contrario, ut dicerent: Deus appropinquans ego, dicit Dominus, et non Deus de longe. Quod scilicet superiores asserant Deum non tantum vicina, sed et ea quæ longe sunt cognoscere; nec præsentia, sed futura conspiciere. Isti vero ubique Deum æstimant esse præsentem, nec aliquem esse locum ubi non adsit Deus. Omnibus enim et præcipue sanctis appropinquat Deus, quomodo si vestimentum adhæreat cuti. Peccatores autem longe recedentes ab eo, perihunt. Hunc sensum et in psalmis legimus: Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in 1004 cælum, tu illic es: si descendero ad infernum, tu ades. Si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris: etenim illuc manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua (Psal. cxviii, 1 seqq.). Amos quoque in hæc verba consentit, dicens: Si descenderint usque ad infernum, inde manus mea [Al. tua] educet eos; et si absconditi fuerint in vertice Carmeli, inde scrutans euserans eos. Et si celaverint se ab oculis meis in profundo maris, ibi mandabo serpenti

A et mordebit eos (Amos ix, 2, 3); rursumque in superiori psalmo: Quia tenebræ, ait, non obscurabuntur a te; et nox sicut dies illuminabitur: sicut tenebræ ejus, ita et lumen ejus (Psal. cxxxviii, 12). Quod autem in Prophetis crebro dicitur, Hæc dicit Dominus, propterea semper inferitur, ne contemnuntur quasi verba Prophetarum, sed admoveantur jugiter Dei esse sermones quos loquuntur.

(Vers. 25 seqq.) b Audiri quæ dixerunt Prophetæ, prophetantes in nomine meo mendacium atque dicentes: Somniavi (sive vidi somnium). Usquequo istud est in corde [Al. in cordibus] Prophetarum vaticinantium mendacium, et prophetantium seductiones (sive voluntates cordis sui)? Qui volunt (sive cogitant) succere ut obliviscatur populus meus nominis mei: propter somnia eorum, quæ narrat unusquisque ad proximum suum: sicut obliti sunt patres eorum nomina mei propter Baal (sive in Baal). Quia superior titulus contra Prophetas est, sive ad Prophetas, quos perspicue pseudoprophetas intelligimus (sunt autem multa genera prophetandi: quorum unum est somniorum, quale fuit in Daniele), idcirco et ad eos prophetalis sermo dirigitur, qui credunt somniis, et omnia quæ cernunt, putant revelationem esse divinam, quæ proprie sanctis et servis Dei aperitur. Quod si legitimus Pharaonem (Gen. xli) et Nabuchodonosor (Dan. ii) impios reges vidisse somnia quæ vera fuerint: non eorum fuit meriti qui viderunt; sed ut per eorum occasionem sancti viri Joseph, Danielque clarescerent, et dura corda atque indomabilia tyrannorum propria conscientia sentirent Domini majestatem. Sunt hodie quoque somniatores in Ecclesia, et maxime in nostro grege, qui errores suos Domini jactant prophetiam, et crebro ingerunt, somniavi c, somniavi: quos corripit Dominus dicens: Usquequo istud est in corde prophetantium, vaticinantium mendacium, et prophetantium seductiones cordis sui? Hoc autem faciunt, ut quomodo antiquus populus, qui de Ægypto egressus est, 1005 oblitus est nominis Dei [Al. mei]; sic et posteri eorum obliviscantur mei. Hujuscemodi autem prophetatio non est in nomine Domini, sed in nomine Baal, quod proprie idolum Sidoniorum est, sive Babylonium, et vicino nomine appellatur Bel.

(Vers. 28, 29.) Propheta qui habet somnium, narret somnium, et qui habet sermonem meum, loquatur sermonem meum vere. Quid paleis ad triticum? dicit Dominus. Numquid non verba mea sunt sicut ignis, dicit Dominus, et quasi malleus (sive securis conterens petram)? Eorum est exponere somnium qui Dei merentur habere sermonem, et dicere: Hæc dicit Dominus; quibus locutus est Dominus, in quibus veritas est, et non mendacium fraudulentum. Quid sibi volunt hæreticorum paleæ ad triticum Ecclesiarum? de quo Joannes Baptista plenius loquitur (Matth. iii), quod purget Dominus aream suam, et ventilabro

phetæ, in Cisterc. ms. non sunt.

c Idem Cisterc., somniavi somnia.

a Hunc versiculum, Numquid non cælum, etc., suppleant mas. nostri.

b Verba isthæc priora, Audiri quæ dixerunt Pro-

paleas ^a ventorum flatibus dispergendas, urendasque A
 ignibus derelinquat: triticum autem condat in hor-
 rea, ut fiat cœlestis panis: et loquatur unusquisque
 credentium: *Curate et videte, quoniam suavis est
 Dominus (Psal. lxxiii, 9)*. Et pulchre doctrina perversa
 paleis comparatur, quæ medullam non habent,
 nec possunt nutrire credentium populos, sed de inanibus
 stipulis contemnuntur. Et quia solent hæretici
 semper prospera polliceri, et cœlorum regna peccatoribus
 pandere: ut dicant, parata sunt tibi regna cœlorum,
 potes imitari majestatem Dei, ut absque peccato sis;
 accepisti enim liberi arbitrii potestatem, et legis scientiam,
 per quam consequaris quod volueris: docipiantque
 blanditiis miseros, et maxime mulierentas oneratas
 peccatis, quæ circumferuntur omni vento doctrinæ,
 semper discentes et nunquam ad scientiam veritatis
 pervenientes, et omnes auditores suos admiratione
 decipiunt (*Ephes. iv*); ideo Dominus verba sua
 hæreticorum paleis comparans dicit: *Numquid non
 verba mea sunt quasi ignis, dicit Dominus, et quasi
 malleus conterens petram? Meus enim, inquit,
 sermo nuntiatur futura supplicia, ut deterreat
 homines a peccando; et paleis peccatorum
 comminatur incendium, ut hæreticorum corda
 dura et iustar silicis indomabilia, sermonis sui
 malleo conterantur: auferens cor lapideum, ut
 ponat pro eo cor carneum, molle videlicet, et
 quod possit Dei suscipere et sentire præcepta.*
 Tale quid et per Ezechielem Dominus loquitur
 (*Ezech. xiii*), quia pseudoprophetae blanditiis
 suis liniant **1006** parietem absque temperamento,
 qui postea imbre vehementi et veritate
 iudicii subruatur. Et pseudoprophetae
 consuunt cervicalia sub omni cubito manus,
 ut faciant peccatores requiescere, et nequaquam
 iram Dei lacrymis mitigare. Pro malleo,
 Septuaginta securim interpretati sunt, illam
 videlicet, de qua Baptista Joannes loquitur:
*Jam securis ad radices arborum posita est
 (Matth. iii, 10)*. Hæc securis infructuosas
 succidit arbores, et hic malleus conterit
 durissimos lapides. Unde et Nahum Propheta
 loquitur: *Furor ejus, haud dubium quin Dei,
 consumet principatus: et petrae conterentur
 ab eo (Nahum, i, 6)*. Hoc contra hæreticos.
 Cæterum de Ecclesiasticis viris scriptum est,
 quod malleus et securis non sint audita in
 domo Domini (*III Reg. vi*).

(Vers. 30 seqq.) Propterea ecce ego ad Prophetas,
 dicit Dominus, qui surantur verba mea unusquisque a
 proximo suo [Al. ad proximum suum]. Ecce ego ad
 Prophetas, dicit Dominus, qui assumunt linguas suas
 et aiunt, dicit ^b (sive dormitant dormitationem). Ecce
 ego ad Prophetas somniantes mendacium, ait Dominus,
 qui narrant ea, et seducunt [Al. narraverunt et
 seduxerunt] populum meum in mendaciis suis et in
 miraculis (sive stuporibus atque terroribus suis), cum
 ego non misissem eos, nec mandussem eis, qui nihil
 profuerunt populo huic, dicit Dominus. Semper imita-
 tur mendacium veritatem: et nisi habuerit aliquam

similitudinem recti, decipere non potest innocentes.
 Quomodo igitur in priori populo mentiebantur
 Propheta: atque dicebant: *Hec dicit Dominus*. Et, *Vidi
 Dominum*; et, *Verbum Domini quod factum est ad il-
 lum, sive illum*: sic hæretici assumunt testimonia
 Scripturarum de veteri et novo Testamento, et sur-
 rantur verba Salvatoris unusquisque a proximo suo,
 Prophetis et Apostolis, et Evangelistis: et assumunt
 linguas suas, ut cordis venena ore pronuntient, et
 dormitant dormitationem, de quibus vere dictum
 est: *Dormitaverunt somnum suum, et nihil inven-
 erunt (Psal. lxxvi, 5)*. Sive juxta Hebraicum: *Et
 aiunt dicit*, ut subaudiatur Dominus, aut certe [Al.
 forte], *sermo divinus*. Comminatur itaque Dominus
 [Al. addit nunc] seipsum contra hujusmodi magis-
 tros esse venturum, qui seducant populum ejus in
 mendaciis suis et in stuporibus atque miraculis. Ma-
 gna enim et incredibilia et ingentia [Al. insensibili-
 lia] repromittunt, ut seducant miseros: qui nihil
 profuerunt populo Dei. Et illud implent Apostolicum,
 docentes quæ non oportet turpis lucri gratia: qui so-
 leant malis prospera, et bonis contraria nuntiare.

(Vers. 35 seqq.) **1007** Si igitur interrogaverit te
 populus iste, vel propheta, aut sacerdos, dicens: quod
 est onus Dei (sive quæ est assumptio Domini)? dices
 ad eos: Vos estis onus (sive assumptio). Projiciam
 quippe (sive allidam) vos, dicit Dominus. Et propheta
 et sacerdos et populus [Al. Prophetam et Sacerdotes et
 populum], qui dicit, onus (sive assumptio) Domini, vi-
 sitabo (sive ulciscar) super virum illum, et super do-
 mum ejus. Hæc dicetis unusquisque ad amicum [Valg.
 proximum] suum, et ad fratrem suum: quid respondit
 Dominus, et quid locutus est Dominus? Et onus (sive
 assumptio) Domini ultra non memorabitur, quia onus
 (sive assumptio) erit unicuique sermo suus [Al. ejus].
 Verbum Hebraicum massa (מַסָּה), Aquila ἄρρα, id
 est, onus et pondus interpretatur: Symmachus,
 Septuaginta et Theodotio, assumptionem. Ubi-
 cumque ergo grave est, quod Dominus comminatur,
 et plenum ponderis ac laboris, et importabile, in
 titulo quoque ἄρρα, hoc est, pondus dicitur. Ubi-
 cumque autem prospera Dominus pollicetur, sive post
 comminationem meliora promittit, ibi Visio dicitur,
 vel certe verbum Domini: et perspicuum erat ex ipso
 titulo prophetiæ ponderis, sive visionis, et Verbi
 Dei, qualis vaticinatio sequeretur. Quia igitur
 Prophetæ solebant populo peccatori tristitia
 nuntiare, et comminari supplicia, ut eos
 retraherent ad poenitentiam: clemens autem
 et miserator Dominus diu sententiam differre
 putabat deceptus populus et pseudopropheta-
 rum fraude seductus, non ventura quæ
 Dominus minabatur, et rem severam, in ludum
 et jocum vertebat; prophetantibusque
 Prophetis quasi irridentes, dicebant: Rursum
 hic videt pondus et onus Domini. Atque ita
 fiebat, ut nequaquam ultra Visio, sed per
 jocum atque derisum, onus et pondus
 appellaretur. Præcepit ergo Dominus, ut sive

^a Duo miss., paleas verborum.

^b Addit Vatic. hic quoque Dominus.

populus, sive propheta, sive sacerdos interrogaverint Jeremiam, quid sit pondus [Al. onus] vel quæ assumptio Domini, respondeat eis et dicat: *Vos estis onus, et vos assumptio*. Assumam enim vos et projiciam, allidamque et interire faciam. Si quis autem deinceps, vel prophetarum, vel sacerdotum, vel populi, ausus fuerit onus et pondus Domini nominare: *Visitabo*, inquit, *super virum illum, et super domum illius*; et eum delebo in perpetuum. Dicat itaque unusquisque proximo et amico suo, nequaquam quod est **1008** onus Domini? sed quid respondit Dominus? et quid locutus est Dominus? Veteris obliviscimini: onus, et pondus, sive assumptio in ore vestro ultra non resonet: quia singulis hominibus sermo suus et opus suum in onus pondusque reputabitur, secundum illud quod scriptum est: *Ex ore tuo justificaberis, et ex ore tuo condemnaberis* (Math. xv).

(Vers. 37 seqq.) *Et pervertistis* [Al. pervertistis] *verba Dei viventis: Domini exercituum, Dei nostri. Hæc dices* (sive *dicatis* [Al. dicitis]) *ad Prophetam: Quid respondit* [Al. respondebit] *tibi Dominus, et quid locutus est Dominus? Si autem onus Domini dixeritis.*

^a Hucusque in LXX non habetur, et sequitur: *Propter hoc hæc dicit Dominus: Quia dixistis sermonem istum, onus* (sive *assumptio*) *Domini, et mihi ad vos, dicens: nolite dicere, onus* (sive *assumptionem*) *Domini: propterea ecce ego tollam* (sive *assumam*) *vos portans, et projiciam* [Vulg. *relinquam*] *vos et civitatem, quam dedi vobis et patribus vestris, a facie mea, et dabo vos in opprobrium sempiternum, et ignominiam æternam, quæ nunquam oblivione delebitur*. Præcepit Dominus, ut nequaquam oneris, et ponderis, et assumptionis sermo diceretur in populo; sed respon-

^a Clausula isthæc, *Hucusque in LXX non habetur*, non hic loci antea erat, sed ad finem usque sacri textus differebatur. Falso autem tunc dicebantur versiculi 38, 39 et 40, qui hinc subsequuntur, in Septuagintavirali versione desiderari, cum manifesto

ationis et verbi Dei: quod quia populus implere contempserat, ipsum verbum interpretatur super eis, et dicit: *Quoniam dixistis quod nolui, et hoc cum sæpe Prophetas mitterem, et juberem ne diceretis: propterea sermonem vestrum assumptionis, oneris et ponderis in vobis opere complebo*. Assumam quippe vos et tollam atque portabo, et allidam, ac de sublimibus in terram corruere faciam. Non solum autem vos, sed et urbem vestram, quam dedi patribus vestris. *Et dabo*, inquit, *vos in opprobrium, et ignominiam sempiternam, quæ nunquam oblivione delebitur*. Hoc autem et tempore Babylonis captivitatis factum esse novimus; sed plenius atque perfectius post Salvatoris passionem resurrectionemque completur, quando locutus est Dominus: *Relinquetur vobis domus vestra deserta*

(Luc. xiii, 35): et usque ad finem ejus sententia permanebit. Dicamus et aliter dumtaxat juxta Septuaginta: *λάμψα* non solum *assumptionem*, sed et *donum*, *manusque* significat. Quia igitur sibi populus semper prospera promittebat, dicit, eos nequaquam ultra hoc debere dicere. Indignos enim esse eos donis Dei atque maneribus, quin potius abjiciendos **1008** et a Dei auxilio penitus relinquendos. Ex verbis autem et interpretatione nominum sæpe res ostenduntur, ut Abraham, Saræ, et Petri, et filiorum Zebedæi vocabula commutata significant rerum mutationem: et in hoc eodem propheta (Supra xx), *Phasor* [Al. *Phasor* et *Phasacor*] dicitur *paror*, sive *translatio*, et *colonus*, sive *peregrinus*. Notandum quod verba, *Dei viventis, Domini exercituum, Dei nostri*, Latini et Græci codices non habent; et Hebræi in suis voluminibus contra se legant, quod proprie mysterium significat Trinitatis.

habentur hodiernum *ἀπὸ τοῦτο τὰς λέξεις κύριος*, etc., nec nisi superior desit pericope, quam huic revocata annotatio concludit. Nos de loco ita, ut fecimus, restituendo mss. quoque monuerunt.

LIBER QUINTUS.

1009-1010 Quintus Commentariorum in Jeremiam liber, a duobus, frater Ensebi, calathis habebit exordium, quorum alter rectæ fidei dulcedinem, alter hæreticorum perfidiæ amaritudinem demonstrabit. Quamvis Ananias filius Azur repugnet Jeremiæ, et Semcias Nebelamites Prophetam mitti ^a cupiat in carcerem, et Sophonias sacerdos in Pseudo-prophetarum verba conjuret (Jerem. xxviii, xxix): tamen veritas claudi et ligari potest, vinci non potest, quæ et suorum paucitate contenta est, et multitudine hostium non terretur. Erige itaque cum Moyse ad cælum manus, et antiquum serpentem in eremo suspende, statinique et Amalec delebitur, et ve-

nenati morsus non prævalebant, securusque populus Domini cum Jesu Jordanis fluentia transibit, et post vastam solitudinem, comedit panem, qui in Bethleem nostro natus est viculo (Exod. xvii, Num. xxi).

(Cap. XXIV. — Vers. 1 seqq.) *Ostendit mihi Dominus, et ecce duo calathi* (sive ^b *cophini*) *pleni ficis, positi ante Templum Domini: postquam transtulit Nabuchodonosor rex Babylonis Jeichoniam filium Joacim regem Juda et principes ejus, et sabrum, et inclusorem de Jerusalem, et adduxit eos in Babylonem. Calathus unus ficus bonas habebat nimis, ut solent ficus esse primi temporis: et calathus unus ficus habebat malas nimis, quæ comedi non poterant, eo quod essent malæ.*

^a Duo mss. atque olim editi, *inheat*.

^b Interserunt nostri mss. et vetustior unus penes

Montfaucon., denique vulgati aliquot libri, juxta Symmachum, quas voces in textum recipere per nie

*Et dicit Dominus ad me: Quid tu vides, Jeremia? Et dicit: ficus bonus, bonus valde; et malus, malus valde, qui comedi non possunt, eo quod sint mali: hanc dicit Dominus, sic dabo [Al. clamabo] (sive tradam) Sedeciam regem Juda et principes ejus, et reliquos de Jerusalem, qui remanserunt in urbe hac, et qui habitant in terra Egypti. Et dabo eos in vexationem, afflictionemque (sive dispersionem) omnibus regnis terrarum in opprobrium, et in parabolam, et in proverbium, et in maledictionem in universis locis, ad quam ejeci eos. Et mittam in eos gladium, et famem, et pestem, donec consumantur de terra quam dedi eis et patribus eorum. Duo cophinos, sive calathos bonorum et malorum [Al. bonarum et malorum] floorum, quidam interpretantur in Lege, et in Evangelio; Synagoga, et Ecclesia; et Judaeorum populo, et Christianorum; gehenna, et regno caelorum, quorum alterum ad supplicium pertinet peccatorum, alterum ad Sanctorum **IOII** habitaculum. Sed nos scientes juxta Apostolum Paulum (Rom. vii) legem bonam et sanctam, et mandatum bonum et sanctum, et unum esse utriusque Testamenti Deum, vel ad eos magis referamus, qui in adventu Domini Salvatoris crediderunt, et non crediderunt: ut qui a Scribis et sacerdotibus concitati clamaverunt, dicentes: *Crucifige, crucifige talen* (Luc. xxiii, 21), sint calathos floorum malorum; qui vero post ascensionem ejus de populo crediderunt, ad bonos ficos, et ad calathum cophinumque optimum referantur. Simplicem autem et veram sequamur historiam, quod bonorum floorum calathum dixerit Jechoniam, qui se Jeremiae consilio, et imperio Dei, tradiderat regi Babylonio: cui et prospera Dominus pollicetur: Malorum autem Sedeciam, qui contradicens sententiae Dei captus sit, caecatusque oculis ductus est in Babylonem, ibique mortuus est (IV Reg. xxv). In tantum autem Deus posuit oculos suos in bonum his qui imperio ejus acquieverunt (Infra. xlii), et reduxit illos in terram suam, et edificavit et non destruxit, et plantavit et non evulsit, deditque eis cor ut scirent eum, quod ipse esset Dominus, et floreat illi in populum, et ipse eis esset in Deum: et etiam in captivitate posuerit oculos suos super illos, et exercere terram, edificare domos, plantare pomaria [Al. pomeria] in Babylonia regione permiserit: Daniel signorum miraculis, de captivo subito princeps factus sit (Dan. v), et tres pueri gloriose de fornacis incendio liberati sint*

A (Dan. iii): et expletis annis septuaginta sub Zereb-
 bel et Jenu sacerdote magno et Ezra ac Neemia, plu-
 rima pars revera sit Jerusalem: quorum numerus
 in ejusdem Ezra volumine continetur (I Esdr. vi).
 Notandum quoque [Al. quippe] quod haec Visio Se-
 deciae temporibus facta sit ad Propbetam, postquam
 Jechonias ductus est in transmigrationem: Non enim
 dixit captivitatem, quia se ultro tradiderat. Fabros
 autem et inclusores, vel legis interpretes atque doc-
 tores debemus accipere, vel artifices inclusoresque
 [Al. clusoresque] auri atque gemmarum, quae ars
 apud Barbaras nationes pretiosissima est. Pro inclu-
 soribus Septuaginta viuctos interpretati sunt, ut
 captivitate significarent malum; et de suo addidere,
 divites, quod in Hebraico non habetur. Comparat autem
 calathum qui bonis ficos habebat et bonas nimis,
 ficos primi temporis, quae Graece appellantur *απίνα*,
 Abraham videlicet, Isaac, et Jacob, et Moyse, et
 Aaron, et Job, et ceteris sanctis viris, de quibus mox
 de duodecim **IOI2** loquitur Prophetarum: *Sicut*
uxor in deserto iuxta Israel, et sicut ficus in ficulnas
inveni patres eorum (Ose. ix, 10). Unde et nos appel-
 lamur filii Abraham. Et e contrario dicitur ad Ju-
 daeos: *Si pater vester esset Abraham, faceratis opera*
ejus (Joan. viii, 39). Hi autem calathi, qui bonos ha-
 bebant et malas ficos, non erant foris et extra Eccle-
 siam, sed ante templum Domini, eo quod cuncta fi-
 lius scientiae pateant: nec tantam habent amaritudi-
 nem huius ficos quae foris sunt, quantum illae quae post
 confessionem fidei praevagatione mutatae sunt. Nec
 tantam suavitatem bonae ficos, quae non sunt in coe-
 pectu templi Dei: quales fuerunt mundi philosophi,
 qui naturali bono et intelligentia Creatoris, non tam
 visi sunt sequi, quam laudare virtutes: quantum ha-
 bent suavitatem ficos, quae sunt in templo Dei, qu-
 rum fuerunt Prophetae et Apostoli, de quibus una fi-
 cus loquebatur: *Lac vobis dedi, non solidum cibum*
(I Cor. iii, 2). Et: *Filioli mei, quos iterum parturio*
donec Christus formetur in vobis (Galat. iv, 19). Unde
 dicitur, quod in conspectu templi Dei, ficos bonae
 fuerint bonae valde; et ficos malae, fuerint malae
 valde. Ac ne putemur nostrum sensum ponere, ipse
 Scriptura se pandit. *Sicut, inquit, ficus haec bona:*
sic cognoscam transmigrationem Juda, quam emisi de
loco isto in terram Chaldaeorum in bonum: Jechon-
iam et principes, qui cum eo capti sunt, significans.
 Et e contrario de calatho, qui malas habebat ficos; et
 sicut ficus, ait, *passimae* [Al. pessimae] *quae comedi non*
possunt, eo quod sint malae: sic dabo Sedeciam regem
Juda et principes ejus, et eos qui in Egyptum transfu-
gerunt, et qui remanserunt in urbe hac in vexationem af-
lictionemque omnibus regnis terrarum (Infra. xlii), quando
 in Egypto quoque capti sunt, et Nabuchodonosor
 posuit in Taphnis solium suum, misitque super
 eos Dominus gladium, famem, et pestem, donec
 consumerentur de terra quam dedit patribus eo-
 rum. Quod autem dixit de ficos bonis: *Dabo eis*

^a In uno Vatic. ad placandum legitur, pro in bonum:

cor ut sciant me, quia ego sum Dominus, illi simile est Apostolico: *Deus est qui operatur in vobis et velle, et perficere* (Philipp. II, 13): quod non solum opera, sed et voluntas nostra Dei nitatur auxilio. Delirat in hoc loco allegoricus semper interpret, et vim cupiens historicæ facere veritati, de cœlesti Jerusalem captos refert, atque translatos in terram Chaldæorum: rursumque ad locum pristinum reversuros, ut Jeremiam et cæteros sanctos prophetas; alios vero qui peccatores fuerint, in terra hac et in valle lacrymarum esse morituros. Totam visionis hujus simul posui κεραιων, 1013 ne sensum in expositione dividerem.

(Cap. XXV.—Vers. 1.) *Verbum quod factum est ad Jeremiam de omni populo Juda (sive super omnem populum Juda) in anno quarto Joacim filii Josiæ regis Juda.* Hæc priora sunt præterita visione: illa enim sub Sedecia facta est, postquam Jechonias translatus est Babylonem; hæc autem sub Joacim filio Josiæ, et patre Jechoniæ. Non enim curæ erat (ut ante jam dixi) Prophetis [Al. prophetiæ] tempora conservare, quæ historicæ leges desiderant; sed scribere utcumque audientibus atque lecturis utile noverant. Unde et in Psalterio male quidam juxta textum historicæ psalmodum requirunt ordinem, quod in lyricis carmine non observatur.

(Vers. 2.) *Ipsa est annus primus Nabuchodonosor regis Babylonis* (quod in LXX non habetur. Et sequitur): *Quod locutus est Jeremias Propheta ad omnem populum Juda, et ad universos habitatores Jerusalem dicens.* Quarto anno regis Joacim, filii Josiæ patris Jechoniæ, Nabuchodonosor in Babylone suscepit imperium, atque ita factum est, ut annus qui primus erat Nabuchodonosor in Babylone, quartus esset in Jerusalem regis Joacim. Denique octavo anno regni sui, Jechoniam cum matre et principibus duxit in captivitate, qui tribus tantum post interfectionem patris Joacim regnarat mensibus. Interfectus est autem Joacim undecimo anno regni sui in Jerusalem (IV Reg. xxiv).

(Vers. 3.) *A tertio decimo anno Josiæ filii Ammon regis Juda usque ad diem hanc, iste est tertius et vicissimus annus, factum est verbum Domini ad me, et locutus sum ad vos de nocte consurgens et loquens, et non audistis.* Tertio decimo anno regis [Al. regni] Josiæ qui regnavit in Jerusalem annis^b triginta et uno, Jeremias prophetare exorsus est, et prophetauit sub eo annis decem et novem, cui successit in regnum filius ejus Joachaz: quo statim ducto in captivitate a Necho rege Ægyptiorum, regnum obtinuit Joacim frater ejus (IV Reg. xxiii). In cujus regni quarto anno, iste ad Jeremiam sit [Al. fuit] sermo Domini, ac per hoc vigesimus tertius annus erat Jeremiæ prophetæ, ex quo loqui ad populum coepit; et nunquam prædicare cessavit, sed singulis

diebus diluculo et de nocte consurgens, loquebatur ad populum. *Et non, inquit, audistis.* Sin autem, ut novi ex veteribus 1014 hæretici volunt, lex semel in adjutorium data est, et constituta præcepta quæ nostri arbitrii voluntate vel facimus, vel non facimus; quomodo Propheta se semper ingerit, et quotidie replicat mandata Dei, quæ utique semel accepta, suffecerant eis quibus data fuerant; nisi ut hoc ostendat, Dei nos semper indigere auxilio; et nunquam posse sufficere, quod semel datum est, nisi quotidie Domini admonitione renovetur?

Et misit Dominus ad vos omnes servos suos Prophetas, consurgens diluculo, mittensque: et non audistis. Non per unum Prophetam, sed per omnes populum suum Deus semper admonuit, et quasi ipse in vigiliis, atque excubiis constitutus surrexit diluculo, ut suum populum commoneret. *Et non, inquit, audistis;* ut quanto crebrior admonitio, tanto contemptium fuerint peccata majora?

(Vers. 4, 5.) *Neque inclinastis aures vestras, ut audiretis, cum dicerem [Vulg. diceret]: Revertimini ad me unusquisque a via sua mala, et a pessimis cogitationibus vestris: et habitabit in terra, quam dedit Dominus vobis et patribus vestris a sæculo usque in sæculum.* Tanta fuit duritia populi, ut ne habitum quidem audientis assumeret, et inclinaret aurem suam, præcipue Domino componente, ut reverteretur unusquisque a via sua mala et a pessimis cogitationibus suis. Et, o infinita clementia, non supplicium inferre pro scelere, sed ad pœnitentiam provocare, tam malorum operum, quæ significat via mala, quam pessimorum cogitationum, quæ et ipse absque opere reputentur in peccatum. Et promittit præmium, si fecerint quod præceptum est, ut habitent in terra, quæ data sit patribus, et propter filiorum vitia sublata. Quodque ait: *A sæculo et usque in sæculum*, sive, *ab æterno et usque in æternum*, ostendit Dei dona perpetua, si digni exsisterint hi quibus data sunt.

(Vers. 6, 7.) *Et nolite ire post deos alienos, ut serviat is, adoretisque eos; neque me ad iracundiam provocetis in operibus manuumstrarum, et non affligam vos. Et non audistis me, dicit Dominus, ut me ad iracundiam provocaretis in operibus manuumstrarum in malum vestrum.* Et hæc, inquit, monebam cum superioribus, ne diis alienis serviretis, et adoraretis eos, et ne ista faciendo me provocaretis ad iracundiam propter opera manuumstrarum, ut facerem quod nolebam, et affligerem 1015 vos, et non audistis me. Quodque sequitur, *Dicit Dominus, ut me ad iracundiam provocaretis in operibus manuumstrarum in malum vestrum*, in Septuaginta non habetur.

(Vers. 8.) *Propterea hæc dicit Dominus exercituum: pro eo quod non audistis verba mea, ecce ego*

^a Victor. hæc verba parenthesi inclusa delet, quippe cum falsum sit, commæ illud in LXX non haberi.

^b Cisterc. ms., annis viginti et uno.

^c Quæ hinc subsequuntur sacri textus verba, in Cisterciensi ms. hic loci non habentur, quippe quæ paulo post proprio loco recitantur.

mittam et assumam univēras cognationes Aquilonis, **A** ait Dominus; et Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum. Quia me ad iracundiam provocastis, et fecistis malum in interitum vestrum, et provocantem ad pœnitentiam, superbo calcastis pede, mittam, inquit, ad universas cognationes, sive nationes Aquilonis, et adducam principem earum Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum. Mittit autem Dominus vel Angelos, ut concitent gentes, vel certe hujusmodi movet cognationes, ut faciant Domini voluntatem. Quodque vocat servum suum Nabuchodonosor, non sic servus vocatur ut Prophetae et omnes sancti, qui vere serviunt Domino; sed quo in eversione Jerusalem, Domini serviat voluntati: secundum quod et Apostolus loquitur: *Quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare* (1 Tim. 1, 20). In Aquilonis autem parte esse Chaldæos, juxta situm Jerusalem nulli dubium est.

(Vers. 9.) *Et adducam eos super terram istam, et super habitatores ejus, et super nationes omnes quæ in circuitu illius sunt; et interficiam eos, et ponam eos in stuporem, et in sibilum, et in solitudines sempiternas.* Ista sunt præmia contemptorum, et Dei verba audire nolentium. Quidquid igitur mali super nos adducitur, nostra peccata fecerunt. Omnesque gentes ut tunc adductæ sunt contra Jerusalem: sic hodie adducuntur contra Ecclesiam negligentem, ut interficiat eos, et ponat in stuporem, et in sibilum, et in solitudines sempiternas, ut in exemplo sint omnium atque miraculo. Sibilus autem miraculi et stuporis indicium est; et solitudo sempiterna in his deprehenditur, qui præsidem non habent Deum.

(Vers. 10.) *Perdamque ex eis vocem gaudii, et vocem lætitiæ; vocem sponsi, et vocem sponsæ; vocem molæ, et lumen lucernæ. Et erit universa terra ejus* [Vulg. hæc] *in solitudinem et in stuporem.* Hoc in concillabulo malignantium et hodie comprobatur; ut magistri eorum non doceant verbum Dei, sed instar colubri sibilent. Peritque in eis vox gaudii, voxque lætitiæ, ut nunquam audiant illud Apostoli: *Gaudete, iterum dico gaudete* (Philipp. 1v, 4). Vox quoque sponsæ, Ecclesiasticæ fidei; et vox sponsi, Domini Salvatoris: *Qui enim habet sponsam, sponsus est* (Joan. 111, 29). **1016** Vox molæ, ut non contendantur in ea frumenta, et populis vescenda tribuantur: et lumen lucernæ, doctrina videlicet et scientia [Al. doctrinam et scientiam] Prophetarum. Denique et de Joanne Baptista dicitur: *Ille erat lucerna lucens* (Joan. v, 35). Et alius Propheta: *Lucerna, inquit, pedibus meis verbum tuum, Domine, et lux seminis meis* (Psal. cxviii, 105). Universa, inquit, terra hæreticorum erit in solitudinem, et in stuporem, cum novissimum ejus insipiens fuerit demonstratum.

(Vers. 11 seqq.) *Et servient omnes gentes istæ regi Babylonis septuaginta annis. Cumque implerit fuerint* **Q**

anni septuaginta, visitabo super regem Babylonis, et super gentem illam, dicit Dominus, iniquitates eorum, et super terram Chaldæorum, et ponam illam in solitudines sempiternas. Et adducam super terram illam omnia verba mea quæ locutus sum contra eam: omne quod scriptum est in libro isto, quæcumque prophetavit Jeremias adversum omnes gentes. Sicut Jerusalem post septuaginta annos recipit [Al. recepit] pristinos habitatores, et expletis suppliciis, quia obedivit sententiæ Dei, felicitate pristina perfruitur; sic rex Babylonis qui elatus est in superbiam, et suarum arbitratus est virium, quod regnavit in gentibus, et non Domini voluntatis, Medis Persisque venientibus destruetur. Denique usque hodie urbis Babylonis reliquæ tantum manent. Et posuit illam Dominus in solitudinem sempiternam, et implevit omnia verba, quæ in istius ipsius Prophetae volumine continentur. Nam in consequentibus, quæ mala passura sit Babylon, Jeremiæ sermo describit.

(Vers. 14.) *Quia servierunt eis cum essent gentes nullæ, et reges magni; et reddam eis secundum opera eorum, et secundum facta manuum suarum.* Hoc in Septuaginta non habetur. Significat autem quod non solum contra Babylonem prophetaverit Jeremias, sed contra cæteras gentes, quæ in Babylonio fuerant exercitu, et contra Domini populum dimicarunt. Denique in sequentibus dicitur contra Ægyptum, et Phillistiim, et Moab, et Ammon, et Idumæam, et Damascum, et Cedar, et regna Asor, et Elam, et ad extremum contra Babylonem terramque Chaldæam.

(Vers. 15 seqq.) *Quia sic ait Dominus Deus Israel ad me* [Vulg. addit exercituum, et silet ad me]: *sume calicem vini furoris (sive meri) hujus de manu mea, et propinabis de illo cunctis gentibus, ad quas ego mittam te, et bibent, et inebriabuntur* [Vulg. turbabuntur] *(sive vomant); et insanient a facie gladii, quem ego mittam inter eos. Et accipi calicem de manu Domini, et propinari cunctis gentibus ad quas misi me Dominus.* Propinatio calicis, et **1017** calicis meri, sive non mixti [Al. commixti], quæ Græce dicitur *ἐμπέρον*, Domini furoris indicium est, ^a ut omnes gentes, quæ contra Dei populum militarunt, bibant de calice furoris Domini, de quo scribit Isaias contra Jerusalem: *Scyphum furoris, calicem ruinæ ebibisti et evacuasti, propterea consurge* (Isa. 11, 17). Iste autem calix idcirco bibitur a cunctis gentibus, ut vomant et insaniant. Quod quidam pravus interpretes in bonam partem accipit: ut instar cathartice potionis quiddam cholerae et pituitæ et noxii humoris in pectore est, foras exire compellat, et restituat pristinam sanitatem. Pro Jeremia quoque Salvatorem ^b accipit, quod ipse cunctis gentibus propinavit ad quas et missus sit, ut abjecta idololatria, Dei se cultui dedicarent. Quod contrarium esse Scripturæ sauciæ, monstra-

^a Interserit Rabanus, de quo in psalmo scriptum est, *Calix in manu Domini, vini meri plenus mixto.*

^b Confer Origenis Homiliam in hunc locum.

bunt sequentia. Non enim pro remedio, ut ille A vult, sed pro pœna meraco calice propinantur.

(Vers. 18.) *Jerusalem et civitatibus Juda, et regibus ejus, et principibus ejus, ut darem eos in solitudinem, et in stuporem, et in sibilum, et in maledictionem, sicut est dies ista.* Putabam, inquit, quod solis gentibus propinarem, et ideo me huic ministerio lætus obtuleram; sed inter cæteras gentes, immo ante cæteras, propinavi Jerusalem et civitatibus Juda, et regibus ejus, et principibus, ut darem eos in stuporem, et in solitudinem, et in sibilum, et in maledictionem, sicut et præsentem probatur exemplo. Unde dicit et supra: *Seduxisti me, Domine, et seductus sum: involuisti et potuisti* (Supra xx, 7).

(Vers. 19.) *Pharaoni regi Ægypti et servis ejus, et principibus ejus, et omni populo ejus, et universis generatim.* Post Jerusalem bibit Pharaon rex Ægypti et socii ejus: biberant principes et universus populus, cunctusque, qui non quidem est Ægyptius, sed in ejus regionibus commoratur: quos Septuaginta vertere *συμπίπτους*, id est, *mixtilios*, vulgus non Ægyptiæ regionis, sed peregrinum et adventitium.

Et cunctis regibus terræ Ausitidis. Quæ Hebraice appellatur *us* (אשׁוּר), de qua et Job fuisse narrat historia: *Homo quidam erat in regione Ausitidi, nomine Job* (Job. 1). Et tamen sciendum hunc versiculum in LXX non haberi, Theodotionemque pro *Us*, interpretatum esse *insulam*.

(Vers. 20.) *Et cunctis regibus terræ Philistiim et Ascalonis, Gazæ, Accaronis, et reliquis Azoti.* 1018 C Generaliter posuit Philistiim, hoc est, terram Palæstinorum, et specialiter urbes eorum Ascalonem, Gazam, Accaron, Azotum; solam tacuit Geth, quæ continetur in reliquiis. Hoc est enim quod scriptum est: *Et reliquis Azoti*: vicina enim atque confinis est Azoto, quæ Hebraice dicitur *azod* (אָזוֹד), regio urbis Geth. Palæstinus autem a Babylonis captos atque vastatos, scribit Isaias.

(Vers. 21.) *Idumææ, et Moab, et filiis Ammon, et cunctis regibus Tyri, et universis regibus Sidonis.* Idumæa in qua sunt montes Seir, et quæ Hebraice appellatur *edom* (עֲדוֹם): Moab, et Ammon, ipsi sunt filii Lot, proximi maris Mortui. Tyrus et Sidon in Phœnicis littore principes civitates, quæ et ipsæ Babylonio veniente a superate sunt, quarum Carthago colonia. Unde et Pœni sermone corrupto quasi Phœni appellantur: quorum lingua Hebrææ lingue magna ex parte confinis est.

(Vers. 22.) *Et regibus insularum, quæ sunt trans mare.* Trans [Al. transit] Cyprum, et Rhodum, et insulas, quæ appellantur *κυκλάδες*. Et hæc enim a Babylonio occupatæ sunt.

(Vers. 23.) *Et Dedan, et Theman, et Bus, et universis qui attonsi sunt in comam.* Hæc gentes in solitudine sumi, vicina et mixtæ regionibus Ismaelita-

rum, quos nunc Saracenos vocant, et de quibus dicitur: *qui attonsi sunt in comam.*

(Vers. 24.) *Et cunctis regibus Arabiæ: et cunctis regibus Occidentis, qui habitant in deserto.* Hoc in LXX non habetur. Post [Al. Propter] Dedan igitur, et Theman, et Buz, et lamaelitas, regionum ordinem sequitur.

Et cunctis regibus Zamri. Hoc quoque in LXX non habetur.

(Vers. 25.) *Et cunctis regibus Elam, cunctisque regibus Medorum.* Ex eo quod Zamri sequitur Elam regesque Medorum, arbitramur et Zamri regionem esse Persidiam, nisi forte ex eo quod præcessit Arabia, et hi reges solitudinis accipiendi sunt. Elam autem regio Persidia trans Babylonem, unde et Elamitæ. Medi quoque, atque Persæ, a quibus capta et destructa est Babylon. Et ipsi enim meracum calicem, Alexandro rege Macedonum propinante potarunt.

Et cunctis regibus Aquilonis [Al. *Babyloniæ*] *de prope et de longe.* Quia Persidis et Babyloniæ, Elam atque Medorum enumeraverat regiones: nunc generaliter ponit omnes reges Aquilonis, qui prope sunt, et 1019 qui longe. Pro Aquilone, qui Hebraice dicitur *sarnon* (שָׂרְוֹן), LXX vertere *ἀπὸ ἀριστερῶν*, quem nos *Subsolanum* possumus dicere.

(Vers. 26.) *Unicuique contra fratrem suum, et omnibus regnis terræ quæ super faciem ejus sunt.* Ne cunctas Orientalis provinciæ regiones enumerare per partes longum fieret, generaliter posuit omnia regna terræ, quæ memorantur in terra. Quod autem dixit contra fratrem suum, subauditur, *dedit meracum potionem*, ut omnes furerent, vomerent, ipsarent, et mutuis inter se præliis dimicarent. Quodque intulit:

Et rex Sesach bibit post eos: et in LXX non habetur, hunc habet sensum: Omnes, inquit, in circuito nationes Babylonio imperio subjacebunt, et cuncta suæ subiciet potestati, ita ut univorsæ, quas præteritus sermo narravit gentes, ipsi serviant et bibant de calice ejus. Unde et in visione contra Babylonem scribitur: *Calix aureus Babylon, inebrians omnem terram* (Infra li, 7). Novissimus autem rex Babylonis bibit hanc potionem, propinante sibi ascensore bigæ, camelli, et asini, Cyro rege Medorum, atque Persarum. Quomodo autem Babylon, quæ Hebraice dicitur *babel* (בָּבֶל), intelligatur *sesach* (שֶׁשַׁח), non magnopere laborabit, qui Hebrææ lingue parvam saltem habuerit scientiam. Sicut apud nos Græcum alphabetum usque ad novissimam litteram per ordinem legitur, hoc est, *Alpha, Beta*, et cætera usque ad ω: rursusque propter memoriam parvulorum solemus lectionem ordinem invertere, et primis extrema miscere, ut dicamus *Alpha, O, Beta, Psi*: sic et apud Hebræos primum est *ALEPH*, secundum *BETH* β, tertium *GAML* γ, neque ad

bræo tantum est *קאף*.

Non incongrue hic supplet Val. alteram versiculi partem, *Et rex Sesach bibit post eos.*

^a Addit Vatic. *exercitu*.

^b Rursum Vatic. addit *terras*, quod nomen ipsa hic retinet versio Hieronymiana, pro quo in He-

vigesimam secundam, et extremam litteram $\text{THAU } \Gamma$, A cui penultima est $\text{SIN } \text{SH}$. Legimus itaque $\text{ALEPH, THAU, BETH, SIN } \text{W } \text{B } \text{N } \text{M}$. Cumque venerimus ad medium, $\text{LAMED } \text{L}$, litteram occurrit $\text{CHAPH } \text{C}$: et ut, si [Al. sic] recte legamus, legimus BABEL (בבל): ita ordine commutato, legimus SESACH (שש). Vocales autem litteræ^a inter BETH et BETH , et $\text{LAMED } \text{L}$, juxta idioma linguæ Hebrææ in hoc nomine non ponuntur. Arbitrorque a sancto Propheta prudenter fuisse celatam, ne aperte eorum contra se insaniam commoveret, qui obsidebant Jerusalem, et jam jamque ejus potituri erant 1020. Quod et Apostolum contra imperium Romanum locisse legimus, scribentem de Antichristo: *Non meministis quod cum apud vos essem adhuc, hæc dicebam vobis? Et nunc quid detineat scitis, ut revelatur in suo tempore, subauditur Antichristus. Jam enim mysterium iniquitatis operatur: tantum qui [Al. ut qui] tenet modo, teneat donec de medio fiat, et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et destruet illuminatione adventus sui (II Thess. II, 3 seqq.).* Eum qui tenet, Romanum imperium ostendit: nisi enim hoc destructum fuerit, sublaturumque de medio, juxta prophetiam Danielis, Antichristus ante non venit. Quod si aperte dicere voluisset, stulte persecutionis adversum Christianos et tunc nascentem Ecclesiam rabiem concitasset. Longius quam Commentariorum brevitatis patitur, de hoc capitulo diximus, quod Græci forsitan Latini que fastidiant, quia in suis codicibus non habetur. Sed quid proderit cum in consequentibus hic ipse Propheta dicat: *Quomodo capta est Sesach, et comprehensa est inclitya universæ terræ? quomodo facta est in stuporem Babylon inter gentes? Allegorici interpretes istum omnem locum ad cunctas referunt nationes, quas inebriaverit diabolus calice peccatorum meracissimo. Et novissimum etiam ipsam bibiturum supplicia atque cruciatum, de quo scribit Apostolus: Quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui (II Thess. II, 8). Et [Al. Unde et] in alio loco dicit: Novissimus autem inimicus destruetur mors (I Cor. XV, 26). Quod magnarum virium est posse diversarum vocabula nationum transferre sub etymologiis suis, et singula vitia, singulis nominibus coaptare.*

(Vers. 27.) *Et dices ad eos; hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Bibite et inebriamini, et vomite, et cadite, et nolite consurgere [Vulg. neque surgatis] a facie gladii, quem ego mittam in [Al. inter] vos.* Postquam, inquit, cunctis gentibus propinaveris, et impleveris præceptum Domini, rursus hæc verbis Domini^c imperabis, et dices: *Bibite et inebriamini, et*

^a Inter BETH et BETH . Superflue in omnibus exemplaribus mss. additur et Caph : ibi enim legitur, inter Beth et Beth , Lamed et Caph : cum sit sermo de nomine בבל , cujus inter consonantes litteras, non adduntur vocales litteræ juxta idioma linguæ Hebrææ. *Boias vocant.* Consule lib. Nominum ad vocem Lusa . MARTIAN.

^b In Cistere. quemadmodum et in suis mss. reperit Martianus, additur et Caph : hoc scilicet sensu, quod sicuti in nomine Babel , duplici Beth ,

vomite, et cadite, et nolite consurgere. Si bibere et inebriari, vomere, et cadere salutis iudicium est, ut instar cathartice potionis; noxia queque pellantur: quomodo sequitur, *et nolite consurgere?* Quæ ait autem potio, quæ eos cadere faciat in æternum, potest manifestius, id est, 1021 a facie gladii quem ego mittam inter vos.

(Vers. 28.) *Cumque noluerint accipere calicem de manu tua ut bibant, dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum: Bibentes bibetis: quia ecce in civitate, in qua invocatum est nomen meum, ego incipio [Vulg. incipiam] affligere, et vos quasi innocentes immunes eritis (sive et vos munditia mundi eritis)? non eritis immunes (sive non eritis mundi). Latenter ostendit, præceptum Dei, qui voluntate facere noluerint, suscepturos necessitate, et audituros: Bibentes, bibetis.* Vellitis, inquit, nolitis, Dei sententia complenda est. Si enim civitas Jerusalem, in qua notam fuit nomen Dei, diceat Propheta: *Notus in Judæa Deus: in Israel nomen magnum ejus (Psal. LXXV, 4), bibit meracum calicem furoris: quanto magis vos non eritis mundi, qui pro Dei nomine idola colitis!*

(Vers. 29.) *Gladium enim ego voco super omnes habitatores terræ, dicit Dominus exercituum.* Ista est potio meracissima, iste calix furoris Domini, qui non super solam Jerusalem, sed super omnem vocatur terram, et cunctas in circuitu nationes. De quo supra dixerat: *Et mittam ad Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum, et adducam eum super terram istam, et super habitatores ejus, et super omnes nationes quæ in circuitu illius sunt.*

(Vers. 30, 31.) *Et tu prophetabis ad eos omnia verba hæc, et dices ad illos: Dominus de excelso rugiet (sive responsum dabit), et de habitaculo sancto suo dabit vocem suam. Rugiens rugiet super decorem suum (sive respondebit super locum suum), caleuma quasi calcantium concinetur adversum omnes habitatores terræ. Pervenit sonitus (sive interitus) usque ad extrema (sive super partem) terræ: quia iudicium Domino cum gentibus: judicatur ipse cum omni carne: impios tradidi [Al. tradidit] gladio, dicit Dominus.* Primum dicamus ut se interpretationis veritas habet. Cunctis, inquit, gentibus prophetabis, et dices quod Dominus de excelso rugiat, hoc est, det sui furoris iudicium; juxta illud quod scriptum est: *Leo rugiet, et 1022 quis non timebit? Dominus locutus est, et quis non prophetabit (Amos III, 8)?* Et de habitaculo sancto suo dabit vocem suam, ut cunctos terreat audientes. Rugiet autem super decorem suum, hoc est, super Templum. Cumque ille rugio-

quæ in alphabeto Græco secunda est littera, duplex in nomine Sesach respondet Sin , quæ penultima est: ita eodem ordine $\text{r} \text{p}$ Lamed respondeat Chaph . Sunt vero qui locum ita supplendum velint, inter Beth et Beth et Lamed : inter Sin et Sin et Chaph . Hujus autem Cabbalisticæ permutationis, quæ apud Judæos obtinet, vulgarique nomine appellatur a primis litteris Athbas , tota in Alphabeto ratio est hujusmodi:

א ב ג ד ה ו ז ח ט י כ ל
 • Cistere. impropertis, pro imperabis.

rit instar calcantium in torcularibus ^a celeuma cantabitur, et in effusione sanguinis mutui [Al. mutuo], carmen lugubre concinetur : quod Symmachus, *κατάληγμα*; Aquila, ^b *λαμὸς* vocat. Cujus calcumatis et carminis sonitus usque ad terræ extrema perveniet, quia judicium Domini cum gentibus. Si autem judicium Domini cum gentibus est, sunt et gentium merita diversa (Oss. iv). Ad exponendum illum locum, ut quidam volunt : *Qui non credit, jam judicatus est* (Joan. iii, 18). Judicatus quidem est in eo quod non credidit; sed ipsi qui non credunt inter se, diversis afficientur supplicis. Judicatur ipse cum omni carne, ut nullus injudicatus absat. Impios autem, hoc est, qui Domino [Al. in Deum] non credunt, tradit gladio sempiterno. Allegorici interpretes juxta LXX hunc locum sic edisserunt, ut ad bonam partem referant apertam Domini comminationem. Dominus, inquit, de excelsis responsum dabit, his videlicet quos salvat^{us} est. Et de loco sancto suo dabit vocem suam, respondebitque sermonem in loco suo. Illi autem quasi vindicantes pleni fructibus, illius sententiæ respondebunt : Super omnes habitatores terræ veniet interitus : non super universam terram, sed super partem terræ, eorum videlicet qui non credunt. Judicium erit in gentibus, et ipse judicabitur cum omni carne. Impii autem tradentur gladio.

(Vers. 32, 33.) *Hæc dicit Dominus exercituum : Ecce afflictio (sive malum) egredietur de gente in gentem. et turbo magnus (sive tempestas) egredietur a summitatibus (sive extremis) terræ. Et erunt interfecti Domini (sive vulnerati a Domino) in die illa a summo terræ usque ad summum ejus. Non plangentur : et non colligentur, neque sepelientur : in sterquilinum super faciem terræ jacebunt.* **1023** Erubescant qui vim Scripturæ sanctæ læcere conantur, in bonam partem ea quæ comminationis plena sunt, disserentes. De hoc autem loco paulo dixisse et Dominum : *Consurget gens adversus gentem, et regnum contra regnum* (Luc. xxi, 10); et cetera quæ in ipsius Evangelii sententia continentur. Intelligamus autem hæc [Al. ipsa] facta juxta historiam, quando a rege Babylonio cunctæ nationes in circuitu subjugatæ sunt : et imperium ejus sensere crudele. Vel juxta prophetiam longo post tempore in consummatione mundi futura.

A Dicanturque interfecti a Domino, non quod Dominus ipse percussit; sed quo in interitu pessimorum, voluntas et imperium Domini compleatur.

(Vers. 34, 35.) *Ululate (sive jubilate) pastores, et clamate, et aspergite vos cinere optimates gregis (sive plangite arietes ovium) : quia completi sunt dies vestri ut interficiamini, et dissipationes vestras, et cadetis quasi vasa pretiosa (sive quasi arietes electi). Et peribit fuga a pastoribus, et salvatio ab optimatibus (sive arietibus) gregis.* Notandum quod in hoc tantum loco LXX *jubilum* in malam partem posuerunt : pro quo alii interpretes *ululatum* (ut in Hebræo scriptum est) transtulere. Inter pastores et arietes, sive optimates gregis, ista distantia est, quod pastores rationalium sunt; arietes autem et optimates referuntur ad divites, qui et ipsi pars gregis appellantur. Quodque infert : *Completi sunt dies vestri, ut interficiamini* : tunc complebuntur dies eorum, quando fuerint peccata completa; et dispergentur et cadent, sicut vasa pretiosa, ut confracta non valeant instaurari : et quanto ante fuere pretiosiora [Al. pretiosa], tanto majus eorum in contractione sit damnum : sive quasi arietes electi, ut planguis hostia sit devorare cupientium. *Peribit, inquit, fuga a pastoribus*; quando non egerint penitentiam. Denique dicitur ad Pharisæos : *Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere a ventura ira* (Luc. v, 7)? Et in psalmis legimus : *Periit fuga a me* (Psal. cxli, 5). *Et salvatio, inquit, ab optimatibus gregis, sive arietibus* : ἀπὸ τοῦ αὐλοῦ, subauditur *peribit*.

(Vers. 36.) *Vox clamoris pastorum, et ululatus optimatum gregis (sive jubilarum arietum) : quia vastavit Dominus pascua eorum. Et conticuerunt arva (sive speciosa) pacis a facie iræ furoris Domini.* Et hic notandum quod apud LXX *jubilum* pro *ululatu* positum sit. Inter pastores autem et arietes ista diversitas est, quod pastores putentur in Ecclesia, qui præstant gregi cum sapientia et eruditione atque doctrina. Arietes vero **1024** qui principes quidem videntur in populo, sed nihil habent in se doctrinam atque sapientiam, et per nimiam simplicitatem propemodum stultitiæ vicini sunt. Quando autem habuerimus pacem, et non intellexerimus vel bona, vel speciosa pacis, sed luxuriæ nos et otio, et vo-

^a Malunt alii *celeuma*, sed et *celenna* bene est. Rutilius lib. i, *Dim resonat varii. Nile celenna modis*, et est Græce *κλέσμα*, pro *κλέσσμα*. Notum sic appellari cantum, qui magno clamore efferebatur : unde Macarius Homil. 6 eos, qui inter precandum vociferantur, celeustis comparans. Οὐ γὰρ, inquit, *κρυφαῖς κληρονομαῖς κληρονομαῖς ἴστανται*. In Actis S. Genesio V. g. c. p. 7 : *Pariterque omnes cum eo in modum celeumæ concipientes, magnificaverunt Deum in cælum clamore sublato*.

^b Quid sit, inquit Montfauconius, *λαμὸς*, explicatur ex interpretatione Syri, Jerem. xlviii, 33, ubi hæc Hebraica verba, *למה לא יתן דתה דתה דתה דתה*, sic a Syro interprete redduntur, *οὐκ ἔτι οἱ λιποβατούντες κλέσουσι λέγοντες ia, ia*, id est, *Non amplius calcantes in torculari jubent dicentes ia, ia*. Hæddiderim ego, *cantabant dicentes ia, ia* : ut quemadmodum nomen *κλέσμα* cantum, ita *κλέσος* canere verbum signifi-

cet. *λαμὸς* itaque est cantus jubilationis ex vocibus *ia, ia*, qui solemniter erat calcantibus in torculari, expressus. Cæterum totum huic Hieronymi locum, qui et magno Orusio suspectus de nichilo olim fuit, emendat Lambertus. Vos satis erudite ex ingenio. Primum pro *κατάληγμα*, repernit *κατάληγμα* per e, quod *carmen lugubre* significat ἀπὸ τοῦ καταλέγεσθαι, quod Hesychius exponit ὀδύρεσθαι τὸν τρωϊώτα, atque ita recte legitur hæc vox apud Origenem ad Ezechielis xi, 10, ubi LXX *θρήνος καὶ μῆλος καὶ οὐαί*, docet Symmachum transtulisse. *Θρήνος καὶ ΚΑΤΑΛΕΓΜΑ καὶ μῆλος πένθιμός*. Pro posteriore vero *λαμὸς* legi vult *αἰασμός*, quod etiam *lamentationem et lugubrem cantum* significat, ἀπὸ τοῦ αἰάζειν, *lamentari*, quod ab αἰ, huc deducitur. Atque ita due voces corruptæ, quæ etiam lexica ex uno hoc Hieronymi testimonio pervaserunt, integritati restituntur.

lupatibus dederimus : tunc conquiescent, sive con-
ticescent bona pacis, et auferentur a nobis propter
iram furoris Domini, et implebitur illud quod
scriptum est : *Cum dixerint, pax et securitas, tunc
repentius eis superveniet interitus* (1 Thess. v, 3).
quo veniente, omnia conticescent.

(Vers. 37, 38.) *Dereliquit quasi leo umbraculum
(sive cubile) suum.* (Et ut verius est, *tabernaculum* :
hoc enim succmo (𐤇𐤃) Hebraicum sonat.) *Quia facta
est terra eorum in desolationem (vel in via) a facie irae
columbae (sive a facie gladii magni) et a facie^a irae
furoris Domini.* Dominus de quo supra dixerat : *de
escolis rugiet, et de habitaculo sancto suo dabit vocem
suam. Rugiens rugiet super decorem suum, ipse relin-
quet tabernaculum suum,* de quo scriptum est : *Factus
est in pace, sive in Salem, locus ejus : et habitatio
ejus in Sion* (Psal. LXXIV, 2) : ipse relinquet sedem
suam, et complebit quod per eundem hunc Pro-
phetam locutus est : *Dimisi domum meam, dereliqui
hereditatem meam* (Jerem. XII, 7). Reliquit autem
quasi leo cubile suum, ut omnes bestiae, vastandi
terram ejus habeant potestatem. Leone enim custode
et praeside, nullus ad eandem sudet accedere. *Facta
est, inquit, terra eorum,* haud dubium quin vel po-
puli Judaeorum, vel certe universatum gentium, in
desolationem, et in *inirum a facie irae columbae.* Non
mirabitur columbam Domini intelligi Nabuchodonosor,
qui supra eum vocari sertum Domini legerit. Pro quo
Septuaginta transtulerunt, *gladium magnum.* Licet
columbam et in persona Jerusalem possimus accipere,
quod irascatur et tristis sit, se leonis sui perdidisse
custodiam, et terram suam venisse in desolationem.

(Cap. XXVI. — Vers. 1 seqq.) *In principio
regni [Vulg. regis] Joacim, filii Josiae regis Juda,
factum est verbum istud a Domino dicens : Haec dicit
Dominus : Sta in atrio domus Domini, et loqueris ad
omnes civitates Juda, de quibus veniunt ut adorent in
domo Domini, universos sermones, quos ego mandavi
tibi, ut loquaris ad eos : Noli subtrahere verbum, si
forte audiant, et convertantur unusquisque a via sua
mala : et poeniteat me mali (sive quiescam a malo),
quod cogito facere eis propter malitias [Vulg. mali-
tiam] studiorum eorum.* Haec propheta^b superior
est priore : **1025** licet sub eodem rege sit facta.
Illa enim facta est in anno quarto Joacim filii Josiae
regis Juda : haec autem in principio ejusdem regis,
Scriptura dicente : *In principio regis Joacim filii Jo-
siae regis Juda, factum est verbum istud a Domino.*
Non igitur (ut saepe jam diximus) in Prophetis histo-
riae ordo texendus est, cum in praesentiarum sub
eodem rege priora postea, et posteriora ante dicantur.
Qui autem verbum dicitur est Domini, debet stare cum
Moyses (Deut. v), et audire cum Psalmista : *Qui
statis in domo Domini, in atrio domus Dei nostri* (Psal.
CXXXIV, 2). Et praecipitur illi

A ut loquatur ad omnes civitates Juda : licet *civitates
LXX non transtulerint, ne indecorum forte videretur,
in atrio domus Domini loqui ad urbes quae coram non
erant : sed quando ad populum, et ad cives loquitur,
ipsis civitatibus loquitur.* Pulchre autem stat in atrio
atque vestibulo Templi Domini : ut per occasionem
orationis Domini, et adorandi [Al. orandi] eum, ser-
mones Prophetae audire cogatur. *Noli, inquit, sub-
trahere verbum :* licet triste sit, licet adversum te
audientium rabies concitetur, tamen dicitur quod
tibi imperatum est : non formidans persecutiones
eorum, qui adversum te concitandi sunt, sed Domini
jubentis imperium. *Si forsitan, inquit, audiant,
et convertantur.* Verbum ambiguum, *forsitan,*
majestati Domini non potest convenire, sed nostro
loquitur affectu : ut liberum homini servetur
arbitrium, ne ex praescientia ejus, quasi necessitate
vel facere quid, vel non facere cogatur. Non enim
ex eo, quod Deus scit futurum aliquid, idcirco
futurum est : sed quia futurum est, Deus novit,
quasi praescius futurorum. Et tamen sciendum
juxta hunc eundem Jeremiam : et si mala praedixerit
Dominus, et egerit populus poenitentiam, quod ei
ipse acturus sit poenitentiam super his, quae
facere comminatus est. Et si prospera pollicitus
fecerit, et egerit populus negligenter, mutet
Deus sententiam, et pro bonis mala inferat. Tale
quid et illud in Evangelio est : *Mittam filium
meum, forsitan verebuntur eum* (Luc. xx, 15). Quod
utique ex persona Dei omnipotentis dicitur. Denique
et in praesenti ait : *Si forte audiant, et convertantur
unusquisque a via sua mala :* ut cum illi conversi
fuerint, et mea sententia me poeniteat, et non faciam,
quod eis facere cogito. Cogitatio autem facere
propter malitias studiorum illorum, quae si fuerint
immutatae, et mea sententia commutabitur. Legamus
historiam Jonae et Ninive.

(Vers. 4 seqq.) *Et dices ad eos : Haec dicit
Dominus : Si 1026 non audieritis me, et [Al. ut] ambu-
letis in lege mea, quam dedi vobis, ut audiat
sermones servorum meorum Prophetarum, quos ego
misi ad vos de nocte consurgens, et dirigens, et non
audistis : dabo domum istam sicut Silo, et urbem
hanc dabo in maledictionem cunctis gentibus terrae.*
In nostra ergo positum est potestate vel facere
quid, vel non facere : ita dumtaxat ut quidquid
boni operis volumus, appetimus, expleremus,
ad Dei gratiam referamus, qui juxta Apostolum
dedit nobis et velle, et perficere (Phil. n).
Sed antea sufficit semel ambulare in lege,
quae nobis data est per Moysen, ut stulta
haereditas suspicatur, quomodo addidit : *Ut
audiat sermons servorum meorum Prophetarum.*
Qui utique post legem missi sunt, et non
semel, sed frequenter : nec otiosi et a securo,
sed semper et a sollicito. *Nisi, inquit, ad vos
servos meos Prophetas quotidie, et de nocte
consurgens :* quos si audire nolueritis, dabo
domum is-

^a Vocem irae supplet Vatican. Hebraico textu assentiente, 𐤇𐤃 𐤇𐤃 𐤇𐤃.

^b Continuus in Vatic., superiore est prior

tam, hoc est, templum Dei sicut Silo, ubi fuit tabernaculum. Cumque templum destructum fuerit, consequenter et civitas erit in maledictionem cunctis gentibus terræ. Sicut autem exstructo templo in area Ornæ, et in monte Moria, hoc est, visionis, in quo Abraham filium suum Isaac obtulisse narratur, cessavit religio Silo, nec postea ibi sunt celebrata sacrificia: sic exstructa Ecclesia, et spiritualibus in ea victimis immolatis, cessarunt Legis cæremoniæ (II Par. iii); et data est urbs Judæorum in maledictionem cunctis gentibus [Al. regibus] terræ: de qua nos Dominus liberavit, dicente Apostolo: *Christus redemit nos de maledictione Legis, factus pro nobis maledictio* (Gal. iii, 13).

(Vers. 7-9.) *Et audierunt sacerdotes, et prophetæ (sive pseudoprophetæ), et omnis populus Jeremiam loquentem verba hæc in domo Domini. Cumque complexus Jeremias loquens omnia quæ præceperat ei Dominus ut loqueretur ad universum populum, apprehendit eum sacerdotes et prophetæ (sive pseudoprophetæ), et omnis populus, dicens: Morte moriatur: quia [Vulg. quare] prophetavit nomine Domini, dicens: Sicut Silo erit domus hæc et urbs ista desolabitur, eo quod non sit habitator. Sacerdotes, et prophetæ, quos pseudoprophetæ manifestius LXX transtulerunt, irascuntur Jeremiæ, quod vera prædicat, et subverso Templo, et civitate deserta, sit peritura religio, et læra ex religione venientia; idcirco apprehendunt eum, et consentiente sibi populo, morti destinant: quare dixerit in nomine Domini, sicut Silo erit domus hæc, et urbs desolabitur, eo quod non sit habitator. Si quando igitur propter mandata 1027 Domini, et fidei veritatem, vel sacerdotes nobis, vel pseudoprophetæ, vel deceptus populus irascitur, non magnopere curemus; sed exsequamur sententiam Dei, nequaquam præsentia mala, sed futura bona animo cogitantes.*

(Vers. 10.) *Et congregatus est omnis populus adversus Jeremiam in domum Domini, et audierunt principes Juda verba hæc, et ascenderunt de domo regis in domum Domini, et sederunt in introitu portæ Domini [Vulg. domus Domini] novæ. Jeremias in templo Domini verba prophetabat, et dixerat: *⁠Dabo domum istam, sicut Silo, et urbem hanc in maledictionem dabo cunctis gentibus terræ; statimque a sacerdotibus et prophetis et populo seditione commota, omne vulgus adversus Prophetam congregatur in Templum, ubi erat Propheta, et sacerdotum, ac prophetarum vulgique manibus tenebatur. Quod cum audissent principes civitatis, qui in domo regia versabantur, transtulerunt, sive ascenderunt de domo regis in domum Domini. Notandumque, quod ire ad domum Domini, semper ascensus sit. Sederuntque in introitu portæ Domini novæ. Principum enim erat officium sedere in porta domus Domini, et ibi negotii et seditionis cognoscere veritatem. Nova autem porta dicitur, quia qui sedebant in ea et iudicio præ-**

A erant, sacerdotum et pseudoprophetarum calumniæ resistebant.

(Vers. 11.) *Et locuti sunt sacerdotes et prophetæ ad principes, et ad omnem populum dicentes: Iudicium mortis est viro huic: quia prophetavit adversus civitatem istam, sicut audistis auribus vestris. Seditibus urbis principibus in porta templi et in porta nova, qui de regis palatio ad templum cucurrerant, ut seditio populi sedaretur, et concione populi congregata, accusant sacerdotes et pseudoprophetæ Jeremiam: perieratque Propheta, quantum fuit in sacerdotibus et prophetis, si accusatores ipsi habuissent iudicii potestatem. Ex quo intelligimus crudeliores fuisse in Prophetam per invidiam sanctitatis, qui religioni videbantur dediti, quam qui necessitatibus publicis præerant.*

(Vers. 12 seqq.) *Et ait Jeremias ad omnes principes, et ad universum populum, dicens: Dominus misit me, ut prophetarem ad domum (sive super domum) istam, et ad civitatem (sive super civitatem) hanc omnia verba quæ audistis. Nunc ergo bonas facite vias vestras et studia vestra, et audite vocem Domini Dei vestri, et pœnitebit Dominum mali quod locutus est adversum vos (sive 1028 et quiescet Dominus a malis quæ locutus est contra vos). Ego autem ecce in manibus vestris sum: facite mihi ut bonum et rectum est in oculis vestris (sive ut expedit vobis). Verumtamen scitote et cognoscite, quod si occideritis me, sanguinem innocentem tradetis contra vosmetipsos, et contra civitatem istam, et habitatores ejus. In veritate enim misit me Dominus ad vos, ut loquerer in auribus vestris omnia verba hæc. Cum præsentem populo, sederent in porta civitatis principes, et accusarent sacerdotes et prophetæ Jeremiam prophetam, et mortis crimen intenderent, Jeremias ad principes loquitur, et ad universum populum, quos sacerdotum et pseudoprophetarum factio concitaverat, prudenter pariter et humiliter atque constanter. Prudenter, quod a Domino missum esse se diceret, ut contra templum et civitatem loqueretur, daretque consilium, quod si ejus vellent audire consilium, et agere pœnitentiam, Dominus quoque suam sententiam commutaret. Humiliter autem in eo quod ait: *Ecce in manibus vestris sum: facite mihi ut bonum et rectum est in oculis vestris.* Porro constanter: *In veritate misit me Dominus ad vos, ut loquerer in auribus vestris omnia verba hæc.* Aliisque sermonibus loquitur: *Si irascimini quod [Al. cur] contra templum et urbem Domini sum locutus, et curæ vobis est salus urbis et templi: cur augetis peccata peccatis, et sanguinis mei tam urbem quam habitatores ejus reos facitis? Si quando igitur et nobis pro necessitatis angustiis, humilitate opus est: sic eam assumamus, ne veritatem et constantiam deseramus. Aliud est enim superbe contumeliam facere iudicanti, quod signum stultitiæ est: aliud sic impendens vitare discrimen, ut de veritate nihil subtrahas.**

⁠ Verbum dabo Victorius suffecit.

(Vers. 16.) *Et dixerunt principes, et omnis populus ad sacerdotes et prophetas: Non est viro huic iudicium mortis, quia in nomine Domini Dei nostri locutus est ad nos. Populus qui prius a sacerdotibus et pseudoprophetais fuerat supplantatus, jungitur principibus civitatis; et pro Jeremia loquitur, quod nequaquam reus mortis sit, sed in nomine Domini et ex ore illius prophetarit. Cito enim vulgus indoctum accepta ratione mutat sententiam. Dolor autem accusantium, præcipue sacerdotum, et pseudoprophetarum non potest inmutari. Et ideo illis accusantibus, et in accusatione perseverantibus, populus commutatur: quod spem eis dederat indulgentiæ Dominus, si bonas facerent vias suas, et audirent vocem Domini Dei sui, ut et Dominus suam sententiam hæceteret.*

(Vers. 17. seqq.) *Surrexeruntque viri de senioribus terræ, et dixerunt ad omnem cæstum populi loquentes: Michæas de Morashti fuit Propheta in diebus Ezechie regis Juda, et ait ad omnem populum Juda, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem in acervum lapidum erit, et mons domus in excelsa silvarum. Numquid morte condemnavit eum Ezechias rex Judæ, et omnis Juda? Numquid non timerunt Dominum, et deprecati sunt faciem Domini? Et pœnituit Dominum mali, quod locutus fuerat adversum eos. Itaque nos facimus malum grande contra animas nostras. Principes civitatis et populus intelligunt iudicii veritatem. Senes autem, quorum proprie erat nosse vetera, replicant historiam: et prophetiam Michææ de Morashti, qui prophetavit sub rege Ezechia, comparant prophetiæ Jeremiæ, pro qua ei mortis discrimen intenditur; ostenduntque illum dixisse graviora, et tamen a iusto rege Ezechia nihil esse permissum: sed conversos ad pœnitentiam, Domini in bonam partem vertisse sententiam. Michæas enim dixit: Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem in acervum lapidum erit, et mons domus in excelsa silvarum (Mich. iii, 12). Porro Jeremias: Dabo, inquit, domum istam sicut Silo, et urbem hanc dabo in maledictionem cunctis gentibus terræ (Supra xxiv, 9). Dantque consilium, putantes nequaquam futurum quod Michæas prædixerat, quia multo tempore non sit factum propter populi pœnitentiam. Et hoc quoque quod Jeremias locutus est, nequaquam fore, si juxta consilium ejus bonas faciunt vias suas, et studia sua, et audiant vocem Domini Dei sui, ut Dominus non inferat malum quod eis fuerat comminatus. Simulque frangunt accusatorum rabiem, et se miscent cum eis dicentes: Itaque nos facimus malum grande contra animas nostras: non quo facere debeant, sed quia si fecerint, nequaquam noceant accusato, sed animabus suis, quas mutatione sententiæ potuerint liberare.*

(Vers. 20 seqq.) *Fuit quoque vir prophetans in nomine Domini Urias, filius Senei de Cariath-Jarim, et prophetavit adversum civitatem istam, et adversum ter-*

^a Valde. et omnes principes.

rum hanc, juxta universa verba Jeremiæ. Et audire rex Joacim et omnes potentis, et principes ejus verba hæc, et quæsiit rex interficere eum, et audivit Urias, et timuit, fugitque et 1030 ingressus est Ægyptum. Quodque sequitur: Et misit rex Joacim viros in Ægyptum, Elnathan filium Achabor, et viros cum eo in Ægyptum, in LXX non habetur. Deiu jungitur: Et eduxerunt Uriam de Ægypto, et adduxerunt eum ad regem Joacim, et percussit eum gladio, et projectus cadaver ejus in sepulcris vulgi ignobilis. Verumtamen magnus Ahicam filii Saphan erat [Vulg. fuit] cum Jeremia, ut non traderetur in manus populi, et interficerent eum. Quæritur cur, cum Urias filius Senei de oppido Cariath-Jarim, eadem quæ Jeremias prophetarit, timore perterritus, fugerit in Ægyptum,

B et inde retractus, occisus sit: Jeremias putaverit evadere, qui certo non fugerat, sed auctor in priori sententia perseverans, liberatus sit, tam vulgi principumque iudicio, quam consilio seniorum adversum accusatores, sacerdotes, et pseudoprophetas. Ad quod breviter respondendum: nequaquam Dei sciri posse iudicium, dum eadem causa, eademque sententia alius punitur, et alius liberatur. Nisi forte hoc respondere possumus, quod Urias in condemnationem accusatorum, et populi trucidatus sit: Jeremias autem reservatus iudicio Dei, ut reliquis infelicis populi prædicaret, et eos retraheret ad pœnitentiam. Quod quidem et in Apostolorum Actibus legitur, Jacobum Apostolum (Act. xii) statim Herodis perturbasse sententiam, et martyrio coronatum; beatum autem Petrum et ceteros Apostolos doctrinam Domini reservatos. Et animadvertenda constantia prophetalis, quod ne de Ægypto quidem retractus Urias mutaverit sententiam: sed videns sibi intentari mortem, nihilominus sit locutus quæ præceperat Dominus. Quodque timuit, et fugit, et ingressus est Ægyptum, non infidelitatis, sed prudentiæ iudicium est: ne frustra nos offeramus periculis. Alioquin et Dominum Salvatorem de manibus persequentium lapsam legitur (Luc. iv, Joan. viii); et præcipientem Apostolis: Cum vos persecuti fuerint in hac civitate, fugite ad aliam (Matth. x, 23). Quæritur quoque quomodo Joacim rex Juda, parvi imperii, et debilitati, et jam jamque perituri, mittendi in Ægyptum habuerit potestatem, et inde Uriam

D educendi. Quod facile solvitur, si consideremus eum a rege Ægypti Nechao principem constitutum, et hanc prophetiam factam esse in principio regni ejus. Quamquam autem Jeremias Domini adjutorio liberatus sit, tamen et illi reputatur 1031 in mercedem, per quem Prophetam suum Dominus liberavit: Ahicam videlicet filio Saphan, quod in posterioribus lecturi sumus, quando de cisterna luti, Abdonelech spadonis consilio, atque præsidio Jeremias de mortis periculo liberatur (Infra xxxviii).

(Cap. XXVII. — Vers. 1.) *In principio regni Joacim, filii Josias regis Juda, factum est verbum*

^b Cistere., si quando de cisterna.... liberetur.

hoc ad Jeremiam a Domino, dicens. Hoc in editione LXX non habetur. Et multi putant sequentis capituli esse principium, quod nequaquam ita est, sed jungendum superiori, ut quidquid dictum refertur et factum in principio regni Joacim factum esse credamus. Unde et mittendi in Ægyptum, quasi ad amicam regem habuit potestatem. Videntur autem mihi LXX titulum istum hac ratione siluisse, ne secundo dicere viderentur. Jam enim in principio posuerant: *In principio regis Joacim filii Josiæ regis Juda, factum est verbum istud ad Jeremiam a Domino dicens.*

(Vers. 2.) *Hæc dicit Dominus ad me: Fac tibi vincula et catenas.* Sive *κλωίδες*, qui Hebraice appellantur *מִטוֹת* (*MITOT*), et sermone vulgari *Boias* vocant.

(Vers. 3, 4.) *Ponesque eas in collo tuo, et mitescas ad regem Edom, et ad regem Moab, et ad regem filiorum Ammon, et ad regem Tyri, et ad regem Sidonis per manum [Vulg. in manu] nuntiorum qui venerunt Jerusalem ad Sedeciam regem Juda. Et præcipies eis, ut ad dominos suos loquantur: Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel. Hæc dicetis ad dominos vestros.* Præterita visio in principio facta est ad Prophetam regni Joacim, filii Josiæ regis Juda. Hæc autem sub Sedecia, qui extremus regnavit in Jerusalem, et sub quo urbs capta est atque subversa. Præcipitur iue Jeremiæ, ut catenas, sive furcas ligneas, quæ Hebraice, ut diximus, appellantur *מִטוֹת*, imponat collo suo, et mittat eas ad reges Edom, Moab, filiorum Ammon, Tyri, Sidonis, per legatos, qui venerant ad Sedeciam: et præcipiat suis dominis nuntiare, quod regi Nabuchodonosor servire debeant; et audire quæ sequens Prophetæ sermone prosequitur. Ac ne forsitan legati et reges istarum gentium responderent, cur hoc tuo populo non præcipis? Sedeciæ quoque regi similia loquitur, et sacerdotibus ac prophetis. Hunc locum allegoricus semper interpretes (*Origenes*), et historiæ fugiens veritatem interpretatur de cælesti Jerusalem, **1032** quod debeant habitatores ejus sponte assumere corpora, et descendere in Babylonem, id est, confusionem mundi istius qui in maligno positus est, et servare regi Babylonio, hand dubium quin diabolo. Quod si hoc facere noluerint, nequaquam eos gravia corpora portaturos; sed perituros gladio, et lame, et peste; et nequaquam homines futuros, sed demones. Hoc ille dixerit, ne defensores ejus nobis calumniam faciant. Cæterum nos simplicem et veram sequamur historiam, ne quibusdam nubibus atque præstigiis involvamus.

(Vers. 5.) *Ego feci terram, et hominem, et jumenta, quæ sunt super faciem terræ in fortitudine mea magna, et in brachio meo extenso, et dedi eam ei, cui [Al. qui] placuit in oculis meis.* Licet *ἀνθρωποποιῶν* hæc Scriptura loquatur, quomodo nos homines loqui possumus et intelligere: tamen fortitudo Dei et brachium ejus ille est, de quo et Apostolus loquitur: *Christus*

^a Sic *κλωίδες* in Glossis veteribus redditur *Boia*, et æqualeus. Et ibidem in *Boia κλωίδων περιβήτην*. Sæpe

Dei virtus et Dei sapientia (I Cor. 1, 14). Et *Isaias: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est (Isai. LIII, 1)?* Scribit et Joannes Evangelista: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. 1, 3).* David quoque in suo carmine loquitur: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum (Psal. xxxii, 6).* Quod autem ait: *Dedi eam ei, cui [Al. qui] placuit in oculis meis,* hoc significat, quod omnia humano generi per Dei gratiam sint tributa. *Ego, inquit, feci terram, et hominem, et jumenta (Psal. xxxv).* Ordo contrarius. In Genesi enim primum sunt animantia, et extremus homo (*Genes. 1*), sed hic prius hominem nominat, et postea quæ subjectæ sunt homini.

(Vers. 6, 7.) *Nunc itaque ego dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor regis Babylonis servi mei: insuper et bestias agri dedi ei ut serviant illi. Et servient ei omnes gentes, et filio ejus et filio filii ejus.* Cujus infelicitatis est Israel, quando comparatione ejus Nabuchodonosor servus Dei appellatur? Scriptum est in Evangelio: *Mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt (Joan. 1, 10).* Recte itaque conditor creaturam suam tradit cui voluerit. Denique et diabolus, in cuius typum præcessit Nabuchodonosor, confitetur: *hæc omnia mihi tradita sunt.* Quod autem intulit: *Insuper et bestias agri dedi ei ut serviant illi, vel simpliciter omne genus animalium intelligere debemus; cum homine enim et ea traduntur, 1033* quæ ei subdita sunt; aut certe bestias, feras gentes accipiamus, quod etiam illæ serviant, quæ prius servire non noverant. Filium autem ejus, et filium filii, juxta Hebraicum Balhasar vocat, et Evilmerodach, de quibus scribit Daniel.

Donec veniat tempus terræ ejus et ipsius. Pulchre ne perpetuum Nabuchodonosor putaretur imperium, et ipsum dicit a Medis Persisque capiendum. Hoc est enim quod significat: *Donec veniat tempus terræ ejus et ipsius: sed nec hoc habetur in Septuaginta.*

Et servient ei gentes multæ, et reges magni. Non dixit, *omnes*: hoc enim proprio Christi debetur imperio, quamquam juxta Symmachum non legatur: *Servient ei gentes multæ, et reges magni; sed subjicient eum servituti gentes multæ, et reges magni, ut ipse quoque serviat Medis et Persis, cui ante omnes gentes servierant.* Hoc quod ex Hebraico posuimus: *Dedi ei ut serviant illi, et servient ei omnes gentes, et filio ejus, et filio filii ejus, donec veniat tempus terræ ejus et ipsius: et servituti eum subjicient gentes multæ et reges magni,* in Septuaginta (ut jam diximus) editione non legitur.

(Vers. 8.) *Gens autem et regnum, quod non servierit Nabuchodonosor regi Babylonis, et quicumque non curvaverit collum suum sub iugo regis Babylonis, et in gladio, et fame, et peste visitabo super gentem illam, ait Dominus, donec consumam eos in manu ejus.* Non autem hac de voce diximus. Vid. Lib. Nomain, in *Lusa*.

solum Dominus peccatrices gentes subjicit Nabuchodonosor, sed Apostolus de peccatoribus loquitur: *Quos tradidi Sathanæ, ut discant non blasphemare* (I Tim. 1, 20). Et in alio loco: *Tradidi hujusmodi Sathanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat* (I Cor. v, 5). Potestatibus quoque obediendum monet, non solum propter iram, sed et propter conscientiam, ne contemnemur ab eis.

(Vers. 9 seqq.) *Vos ergo nolite audire prophetas vestros, et divinos, et somniatores, et augures, et maleficos, qui dicunt vobis: Non servietis regi Babylonis, quia mendacium prophetant vobis; ut longe faciant vos de terra vestra, et ejiciant vos, et perentis. Gens autem quæ subjecerit cervicem suam sub jugo regis Babylonis, et servierit ei, dimittam eam in terra sua, dicit Dominus: et colet eam, et habitabit in ea.* Delirat et in hoc loco allegoricus interpres, et hortatur in cælesti positos Jerusalem, ne audiant prophetas suos, atque divinos, et somniatores, et augures, et maleficos: sed ut potius serviant Nabuchodonosor, et corpus humilitatis assumant, infantium vagitus, et inenabula parvulorum. Si enim hæc fecerint, expleto famulatu, et conditione mortalitatis humanæ, reversuros eos ad terram suam, et habitaturos in ea, et operaturos, quæ prius operati sunt. Dicuntque se suspicari eos, qui Dei præcepta contempserint, humanis corporibus prægravari futuros dæmones, et immundos spiritus, et eodem pristinam nequaquam recepturos. Nos autem simpliciter exponamus, et prophetas esse in gentibus, qui simul'ent se divino spiritu futura prædicare: et divinos, de quibus et vulgare proverbium est: *Alii ut divinare sapientes: et somniatores qui imitantur Joseph et Daniel: et augures, qui volato avium et oscinum vocibus, faciendum quid, vel non faciendum denuntiant: et maleficos, quos vel veneficos possumus appellare, vel dæmonum phantasmatis servientes, qui Hebraice dicuntur cassapæ (שׂוֹטְרִים).* Omnes isti, inquit, decipiunt vos, atque supplantant, ne servietis regi Babylonis. Multo enim melius est servitatem sponte suscipere, et amicum habere cui servietis, et gentilem terram colere, quam vi et necessitate servire captivos.

(Vers. 12, 13.) *Et ad Sedeciam regem Juda locutus sum secundum omnia verba hæc, dicens: Subjicite colla vestra sub jugo regis Babylonis, et servite ei, et populo ejus, et vivetis. Quare moriemini tu, et populus tuus gladio, et fame, et postea: sicut locutus est Dominus ad gentem, quæ servire noluerit regi Babylonis. Nolite audire verba Prophetarum, dicentium vobis: Nolite servire [Vulg. Non servietis] regi Babylonis, quia mendacium ipsi loquuntur vobis, quia non misit eos, ait Dominus: et ipsi prophetant in nomine meo mendaciter, ut ejiciant vos, et perentis tam vos, quam Prophetæ qui vaticinantur vobis.* Post universas gentes transit ad Sedeciam regem Juda; et iisdem quibus gentibus comminatus est, sermonibus loquitur:

neque enim meretur privilegium gentis Israeliticæ, qui cæteris gentibus, aut similia, aut majora peccavit. Denique quia audire contempsit populus per duellis, gladio, fame, et peste consumptus est. Observandum autem in Scriptura sancta, quod pro pseudoprophetais appellet prophetas, qui vaticinantur in nomine Domini mendaciter. Hoc autem, inquit, faciunt, ut ejiciant vos, et perentis tam vos, quam prophetæ, qui vaticinantur vobis. Et eorum igitur qui decipiuntur, et eorum qui decipiunt, similis interitus est. Hoc quod de Hebraico posuimus: *Sub jugo regis Babylonis, et servite ei, et populo ejus, et vivetis. Quare moriemini tu et populus tuus gladio, et fame, et peste: sicut locutus est Dominus ad gentem, quæ servire noluerit regi Babylonis? Nolite audire verba prophetarum dicentium vobis, in LXX non habetur.* Et ideo admonco, ut prudens lector intelligat quantum desit per stigmata Græcis codicibus et Latinis.

(Vers. 16, 17.) *Et ad Sacerdotes, et ad populum istum locutus sum, dicens: hæc dicit Dominus: Nolite audire verba prophetarum vestrorum, qui prophetant vobis, dicentes: Ecce vasa Domini revertentur de Babylone nunc cito: mendacium enim prophetant vobis.* Hoc quod posuimus, nunc cito, in LXX non habetur: et illud quod sequitur, *Nolite audire eos, ad servite regi Babylonis, ut vivatis. Quare datur hæc civitas in solitudinem?* Post gentes autem et regem, sacerdotibus loquitur et populo, qui jam prophetis supra interitum nuntiaverat, dicens: *ut ejiciam vos, et perentis, tam vos, quam prophetæ, qui vaticinantur vobis.* Loquitur autem eadem quæ locutus fuerat regi et gentibus, ne audiant verba Prophetarum suorum, et dicant vasa templi Domini reportanda jam, quæ cum Jechonia principibusque et matre ejus fuerant asportata: monentque ut deserviant regi Babylonis, et vivant, et civitas sponte subjecta, nequaquam tradatur incendio. Et in hoc clementia Domini, leviori poenam tradere [Al. vult tradere], ne sustineant graviorem.

(Vers. 18.) *Et si prophetæ sunt, et est verbum Domini in eis, occurrant.* Quodque sequitur, et rubituri sumus usque ad finem hujus capituli, in LXX non habetur.

(Vers. 19 seqq.) *Domino exercituum, ut non veniant vasa quæ derelicta fuerant in domo Domini [Vulg. in domo Domini non habet], et in domo regis Juda, et in Jerusalem, et in Babylonem. Quia hæc dicit Dominus exercituum ad columnas, et ad bases (pro quibus in Hebraico scriptum est מַכְוֵסוֹת וּמַבְּרָכִים) et ad reliqua vasorum, quæ remanserunt in civitate hac, quæ non tulit Nabuchodonosor rex Babylonis, cum transferret Jechoniam filium Joacim regem Juda a Jerusalem in Babylonem, et omnes optimos Juda et Jerusalem. Quia hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel, ad vasa quæ derelicta sunt in domo Domini; et in domo regis Juda et Jerusalem. In Baby-*

^a In Cistern., reportanda jam nunc quæ, etc.

lonem transferentur, et ibi erunt usque ad diem visitationis suae, dicit Dominus; et afferri faciam ea, et restitui in loco isto. Hæc, ut diximus, in Septuaginta non habentur, sed de Hebraica veritate **1036** translata sunt: pro quodaliud quod scriptum non erat, posuere dicentes: ^a *Mihi quia sic dixit Dominus: Et reliqua vasa quæ non tulit rex Babylonis, quando transtulit Jechoniam de Jerusalem in Babylonem, intrabunt, dicit Dominus, sensum magis quam verba ponentes: forsitan irrationale arbitrati, ut Deus loqueretur ad columnas, et ad mare, et ad bases, et ad reliqua vasa quæ remanserant in Jerusalem, quasi non legamus, et vermi matutino increpuisse Dominum, et mari locutum: Tace, et obmutescere (Jonæ 17). Quodque ait: Occurrant mihi, sive Domino exercituum, (Marc. iv, 39), illud ostendit, verum Prophetam posse Domino precibus resistere, secundum quod et Moyses stetit in percussione contra Dominum, ut averteret iram furoris ejus. Samuel quoque idem fecit (I Reg. viii). Et Dominus ad Moysen: Dimitte me, ait, ut percutiam populum istum (Exod. xxxii, 10). Quando autem dicit, Dimitte me, ostendit se precibus sanctorum posse retineri. Occurrant, inquit, Prophetæ, et quæcumque prædicunt, opere completa demonstrent: et tunc veritate vaticinium comprobabitur. Columnas autem, et mare, et bases, et reliqua vasorum, in Malachim et in extremo hujus prophetæ volumine legimus (IV Reg. ult.). Et enumerantur vasa quæ translata sint in Babylonem, quando captus est Sedecias, et incensa civitas, templumque subversum.*

(Cap. XXVIII. — Vers. 1 seqq.) *Et factum est in anno illo, in principio regni Sedecias regis Juda, in anno quarto, in mense quinto, dixit ad me Ananias filius Azur, propheta de Gabaon in domo Domini, coram sacerdotibus et omni populo, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Contrivi jugum regis Babylonis, adhuc duo anni dicrum, et ego referri [Al. inferri] faciam ad locum istum omnia vasa Domini [Vulg. domus Domini]. Quos Hebraicum prophetas, hoc est, נְבִיאִים (נְבִיאִים), LXX pseudoprophetas interpretati sunt, ut manifestiorem facerent intelligentiam. Denique et in præsentis loco propheta dicitur, hoc est, נְבִיאָה (נְבִיאָה), et non pseudopropheta. Fit autem sermo Domini sub rege Sedecia, in quarto anno regni ejus, et in mense quinto (necdum propheta Ezechiel vaticinante in Babylone ad eos qui cum Jechonia fuerant transmigrati); habetque fiduciam in templo Domini loqui contra Prophetam, quia prospera populo pollicetur, et libenter audiunt mendacia, præsertim quæ læta promittunt. Jeremias dixerat etiam cætera vasa, **1037** vel: templi, vel domus regia: et universi populi, quæ Na-*

buchodonosor dimiserat, transferenda Babylonem. Hic autem e contrario, etiam ea quæ translata fuerant, referenda promittit.

(Vers. 5, 4.) *Quæ^b transtulit Nabuchodonosor rex Babylonis de loco isto, et transtulit ea in Babylonem. Et Jechoniam filium Joacim, regem Juda, et omnem transmigrationem Judæ, qui ingressi sunt Babylonem, ego convertam in locum istum, ait Dominus. Conteram enim jugum regis Babylonis.* Pro quibus LXX transtulerunt: *Jechoniam, et transmigrationem Judæ; quia conteram jugum regis Babylonis*, breviter Hebraicæ veritatis sensum, magis quam verba ponentes. Pollicetur autem Ananias, ^c qui propheta tunc populo videbatur, non solum vasa, sed et regem Jechoniam reducendum esse Jerusalem; et jugum regis Babylonis conterendum, hoc est, destruendum ejus imperium, et hoc necdum completo futurum biennio, ut gaudii magnitudinem, vicium tempus repromissionis auget.

(Vers. 5, 6.) *Et dixit Jeremias propheta ad Ananiam prophetam, in oculis sacerdotum et in oculis omnis populi qui stabat in domo Domini. Et ait Jeremias propheta: Amen, sic faciat Dominus. Susciet Dominus verba tua quæ [Al. additur tu] prophetasti; ut referantur vasa in domum Domini, et omnis transmigratio Babylonis [Al. de Babylone] ad locum istum.* Optat fieri quod pseudopropheta mentitur, hoc enim significat *Amen*: quo verbo sæpe Dominus utitur in Evangelio: *Amen, amen dico vobis* (Joan. v, 19). Et cupit pro rerum prosperitate, magis illum quam se vera dicere. Unde et alius propheta testatur, dicens: *Utinam non essem vir habens spiritum, et mendacium potius loquerer* (Mich. ii, 11). E contrario Jonas contristatur quare mentitus sit, et arguitur a Domino, ^d utilius prophetæ esse mendacium, quam tantæ ruinæ multitudinem (Jon. iii). Ac ne videretur pseudoprophetæ comprobare vaticinium, sub aliorum exemplo absque injuria mentientis asserit veritatem.

(Vers. 7 seqq.) *Verumtamen audi verbum hoc, quod ego loquor in auribus tuis, et in auribus univarsi populi: Prophetæ qui fuerunt ante me et te ab initio, et prophetaverunt super terras multas, et super regna magna de prælio, et de afflictione, et de fame. Propheta qui vaticinatus est pacem, cum venerit verbum ejus, sciatur propheta quem miserit* **1038** *Dominus in veritate. Poterat Jeremias Ananiæ dicere: Falsum loqueris, decipis populum, non es propheta, sed pseudopropheta. Quod si dixisset, poterat et pseudopropheta in Jeremiam eadem retorquere, ergo non facit injuriam. Et quasi ad prophetam loquitur. Non solum, inquit, ego sum propheta et tu, sed fuerunt ante te et me multi alii, quorum fuit Isaias, Osee,*

sit his, qui de officioso mendacio tam multa et varia disputant in utramque partem. Nec dissimularim illud S. Hilarii in psalm. xiv, num. 11: *Est nonnumquam falsitas utilis, cum aut percussus de latente mentimur, aut testimonium pro periclitante frustramur, aut fallimus de difficultate curationis agrotum.*

^a Vatic., *Est mihi quia, etc.*

^b Mss., cum Vulgata, *Quæ tulit Nabuchodonosor.*

^c Idem. *Ananias prophetas, ut tunc populo videbatur.*

^d Penes Rabanum, arguitur a Domino, quod illius prophetis nolit mandacium non esse, quam tantæ ruinæ multitudinis. Expendenda hæc quoque sententia

Joel, et Amos, et cæteri. Prophetaverunt, inquit, contra terras multas, et regna non parva, sed magna, bellum illis et adversa, et rerum omnium perniciam nuntiantes. Et e contrario fuerunt alii, qui pacem pollicerentur et prospera. Utrorumque sententia, non adulatione mendacii, sed rerum exitu comprobata est. Sub aliorum ergo exemplo de se loquitur et Anania, quod cum rerum finis adveniret, tunc Prophetarum veritas ostendatur. Hoc idem et Dominus locutus est per Moysen (*Deut. xxiii*), quod propheta vaticinii fine monstreret. Et hoc animadvertendum, quod non minaciter, non truculenter, sed fiducia veritatis increpet mentientem, et differat in futurum, ut qui audiunt, rerum exitum præstolentur.

(Vers. 40, 41.) *Et tulit Ananias propheta catenam* (vel *furcam*, quæ Hebraice dicitur מוֹטוֹת (מוֹטוֹת), de collo Jeremiæ prophetæ, et confregit eam. Et ait Ananias in conspectu omnis populi, dicens: *Hæc dicit Dominus: sic confringam jugum Nabuchodonosor regis Babylonis duobus annis dierum de collo omnium gentium. Et abiit Jeremias in viam suam* [Vulg. addit *prophetam*]. Duos annos non transtulerunt Septuaginta. Prophetam quodque non dixere Ananiam; ne scilicet prophetam viderentur dicere, qui propheta non erat: quasi non multa in Scripturis sanctis dicantur, juxta opinionem illius temporis, quo gesta referuntur, et non juxta quod rei veritas continebat. Denique et Joseph in Evangelio pater Domini vocatur: et ipsa Maria, quæ sciebat se de Spiritu sancto concepisse, et responderat Angelo: *Quomodo eris istud, quoniam virum non cognosco* [Al. *cognovi*] (*Luc. i, 34*)? loquitur ad Filium: *Fili, quid fecisti nobis sic? ecce ego et pater tuus dolentes quærebamus te* (*Luc. ii, 48*). Simulque consideranda prudentia Jeremiæ, et humilitas, atque patientia. Pseudopropheta rebus facit injuriam, et arripit furcam de cervice ejus conterit, quod utique in ferrea **1039** facere non poterat. Iste tacet, doloremque dissimulat: necdum enim ei a Domino quid loqueretur fuerat revelatum: ut tacite sancta Scriptura demonstret, nequaquam prophetas suo tantum arbitrio loqui, sed ex Domini voluntate: maxime de futuris, quorum solus Deus notitia est. Abiit, inquit, et recessit in viam suam, quasi victus, et illud implens propheticum: *Factus sum quasi homo non audiens, et non habens in ore suo increpationes*.

(Vers. 2 seqq.) *Et factum est verbum Domini ad Jeremiam, postquam confregit Ananias propheta catenam* (vel *furcam*) *de collo Jeremiæ prophetæ dicens: Vade, et dices Ananias, hæc dicit Dominus: Catenas* (vel *furcas*) *ligneas contrivisti, et facies* (sive *faciam*), *pro eis* ^a *furcas ferreas. Quia hæc dicit Dominus exer-*

^a Victor. pro eis *catenas* (vel *furcas*) *ferreas*: ex Hebraico scilicet addens *catenas*, et quæ LXX est interpretatio *furcas*, parenthesi de more includens.

^b Ad mss. fidem amovimus hinc postrema hujus versiculi verba, et *servient ei*, etc., quæ statim con-

A *cituum Deus Israel: Jugum ferreum possi super col- lam cunctarum gentium istarum, ut serviant Nabuchodonosor regi Babylonis.* ^b Quodque sequitur: *Et servient ei, insuper et bestias terræ dedi illi*, in Septuaginta non habetur. Et in præsentī loco, juxta LXX, Ananias propheta non scribitur, et in consequentibus, ne scilicet (ut prius dixi) pseudopropheta appellare viderentur prophetam. Sed ^c quid ad Hebraicam veritatem? postquam abiit Jeremias propheta in viam, et injuriam silentio devoravit, factus est sermo Domini ad eum, ut non suis verbis propheta loqueretur ad pseudopropheta mendacio gloriantem; sed diceret: *hæc dicit Dominus*: quamquam et Ananias confringens furcam ligneam eadem auctoritate in conspectu Domini sit locutus: *hæc dicit Dominus*. Imitatur enim semper mendacium veritatem. Quodque intulit: *Furcas ligneas contrivisti, et facies* (sive *faciam*) [Al. *facisti*], pro eis *catenas ferreas*, hoc ostendit, quod minorem renuens poenam, majoris supplicii causa fuerit in populo. Delirat et in hoc loco allegoricus interpres, furcas et catenas ligneas ætherea appellans et aerea corpora, dæmonum videlicet, et adversariorum potestatum. Furcas autem, sive catenas ferreas, nostra corpora crassiora, quæ nervis et ossibus ^d carnibus venisque contexta sint, ut qui noluerint de cælesti Jerusalem pro qualitate peccati, minores subire cruciatus, in catenas nostrorum corporum condemnentur; et infantis vagitus, pannorum **1040** vincula sordesque sustineant; et serviant diabolo, regi Babylonis, id est, mundi hujus, dicente Scriptura: *Mundus in maligno positus est* (I Joan. v, 19), cum bestis terræ, quæ in brutorum animantium corpora sunt religata: [Al. *religata*]. Compulit me tractator indoctus, et sectator calumnie Grunnianæ, aperte ponere aliena vitia, quæ prius cum dissimulatione dicebam, lectoris prudentiæ derelinquens.

(Vers. 5 seqq.) *Et dixit Jeremias propheta ad Ananiam prophetam: Audi, Anania: Non misit te Dominus, et tu confidere facisti populum istum* [Vulg. *illum*] *in mendacio. Idcirco hæc dicit Dominus: Ecce mittam* (sive *efficiam*) *te a facie terræ, hoc anno morieris.* Quodque sequitur: *Quia adversum Dominum locutus es. Et mortuus est Ananias propheta in anno illo, in mense septimo*, in Septuaginta non habetur. Pro quo tantum posuerunt: *Et mortuus est mense septimo*. Et hic in LXX Ananias propheta non dicitur, cum secundum Hebraicum Scriptura sancta prophetam vocet, licet in eo quod arguit eum Jeremias dicens: *Audi, Anania, non misit te Dominus, prophetam tulerit*. Quomodo enim prophetam poterat appellare, quem missum a Domino denegabat? Sed historia veritas et ordo servatur, sicut prædiximus, non juxta

cinniori ad reliqua sensu habes, frustra que erat his repetere.

^c Ex Brixianis codicibus legit Victorius, *Sequatur Hebraicum raritatem*, sicutque restituendam lectionem ex contextus serie comendit.

^d Vitiose antea, *carnis, venisque*.

id quod erat, sed juxta id quod illo tempore putabatur. Decepisti, inquit, populum mendacio, ne Dei sententiæ acquiesceret. Unde scias te hoc anno esse mortuum. Si quando morimur, de carceribus corporum liberamur, secundum illud testimonium, quod male interpretantur hæretici: *Educ de carcere animam meam* (Ps. cxli, 8): quomodo nunc pseudoprophetae pro supplicio mors irrogatur! Sed hoc loco notandum quod Jeremias a pseudopropheta passus injuriam, necdum ad se facto sermone Domini, silet; postea vero missus a Domino audacter arguit mentientem, et mortem propinquam nuntiat. Quodque in mense septimo mortuus est, qui semper interpretari solent, requiem sub hoc numero demonstrari, forsitan eum idcirco mense septimo mortuum mentientur, ut de malis corporis liberaretur, juxta illud quod scriptum proferunt [Al. proferitur]: *Mors viro requies*. Nos autem novimus corpora credentium templa esse Dei, si tamen Spiritus sanctus habitat in illis (Eccli. xxii, 41).

(Cap. XXIX. — Vers 4 seqq.) **1041** *Et hæc sunt verba libri, quem misit Jeremias propheta de Jerusalem, ad reliquias seniorum transmigratorum, et ad sacerdotes, et ad prophetas, et ad omnem populum, quem traduxerat Nabuchodonosor de Jerusalem in Babylonem. Postquam egressus est Jechonias rex, et domina (sive regina) et eunuchi, et principes Judæ et Jerusalem (sive optimates) et artifices [Vulg. et fabri et inclusor] de Jerusalem in manu Elissa filii Saphan, et Gamariæ filii Helchæ, quos misit Sedecias rex Juda ad Nabuchodonosor regem Babylonis, in Babylonem, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel, omni transmigratori, quam transtulit de Jerusalem in Babylonem, ædificate domos et habitate, et plantate hortos (sive pomaria), et comedite fructum eorum. Accipite uxores, et generate filios et filias; date filiis vestris uxores, et filias vestras date viris, et pariant filios et filias, et multiplicemini [Vulg. multiplicamini], et nolite esse paucissimi. Et quærite pacem civitatis (sive terræ) ad quam transtuli vos [Vulg. transmigrare vos feci], et orate pro ea ad Dominum: quia in pace illius erit pax vobis.* Hæc Epistola, immo libellus Jeremiæ prophetæ per legatos Sedeciæ Ellassam et Gamariam mittitur in Babylonem, ad eos qui cum Jechonia et matre ejus translati fuerant a Nabuchodonosor: ut per occasionem legationis regis suum quoque opus Prophetæ compleret, et moneret populum transmigratum, quæ sibi a Domino fuerant imperata. Pulchreque dixit: *Egressus est Jechonias rex et domina, et eunuchi, et principes Judæ, et cæteri. Et: Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel, omni transmigratori, quam transtulit de Jerusalem in Babylonem, ut non potentia regis Babylonis, sed Domini voluntate translati esse videantur. Et primo ad senes, deinde ad sacerdotes, tertio ad prophetas, quarto ad omnem populum Dei sermo dirigitur: ut secun-*

dum ordinem ætatis, prophetæ quoque ad eos, qui monebantur, litteræ pervenirent. Monet autem eos non suis verbis, sed Domini, ut ædificent domos et habitent in eis, et plantent hortos, sive pomaria, et comedant fructum eorum, accipiant uxores, et generent filios et filias, et multiplicentur in loco transmigratorum: et non sint pauci numero, quærantque pacem civitatis, sive terræ, ad quam eos transtulerit Dominus, et orent pro eis [Al. ea] ad Dominum. Causasque reddens, ait, quia in pace illius terræ erit pax vobis. Jeremiæ, quia post breve tempus erat Jerusalem **1042** secutura captivitas, imperatur ne accipiat uxorem, nec faciat filios. Unde et nobis per Apostolum dicitur: *Tempus breve [Al. brevium] est, superest, ut qui habent uxores tamquam non habentes sint [Al. sic sint quasi non habeant]* (I Cor. vii, 49). Quod si propter angustiam temporis habentibus usus uxorum tollitur, quanto magis non habentibus ne accipiant imperatur! Hoc autem totum præcipit vaticinium prophetale, ne acquiescant pseudoprophetae, qui eis post breve tempus in Jerusalem relictum promittebant; sed ut sciant multo se in Babylone tempore moraturos: ita ut uxores accipere, plantare pomaria, hortosque serere, ædificare domos, et generare filios debeant. Quodque intulit: *Quærite pacem civitatis, sive terræ. Et iterum: Quia in pace illius erit pax vobis*, illud Apostolicum comparabitur, in quo jubet: *Obsecro igitur primum omnium, fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus, pro regibus et cunctis qui sunt in sublimitate, ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate* (II Tim. ii, 1, 2). Porro secundum mysticos intellectus, postquam de Jerusalem, id est, Ecclesia propter peccata nostra ejecti fuerimus, et traditi Nabuchodonosor, de quo dicit idem Apostolus: *Tradidi hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat in die Domini* (I Cor. v, 5). Et iterum: *Quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare* (I Tim. i, 20), non debemus esse securi, nec torpentes otio, salutem penitus desperare; sed primum ædificare domos, non super arenam, sed super petram, et tales domos, quales ædificaverunt obstetrices in Exodo: quia timebant Dominum (Exod. i). Deinde plantare hortos, sive pomaria, qualem et Dominus plantavit paradysum in Eden, et posuit in eo lignum vitæ, de quo scriptum est: *Lignum vitæ est his qui apprehenderit eum: et qui tenuerit eam, beatus* (Prov. xiii, 18). Tertio accipere uxores, quarum una est sapientia, de qua scribit Salomon: *Amam illam, et servabit te; et circumdabit illam, et exaltabit te* (Prov. iv, 6). Et in alio loco: *Hanc exquisivi sponsam accipere mihi, et amator factus sum decoris ejus* (Sap. viii, 2). Nec sufficit nobis una conjux sapientia, nisi habeamus et reliqua, fortitudinem, temperantiam,

* Sic habet Vatic. ms., sicque olim Victorius restituit et, pro sive, quod perperam juxta Erasmus

retinuit Martianus, Hieronymi versioni verbum præcipiens, ut Septuagintavirali ascriberet.

atque iustitiam, ut plures ex eis generemus filios. A Filias quoque nostras demus viris, ut et fidei veritas, quæ interpretatur in filiis, bonis operibus copuletur, quæ referuntur ad filias, et opera bona jungantur **1043** fidei sanitati; talesque filios generantes et filias, multiplicemur in numero, ut destruentes ea quæ parvuli sunt, et in perfectum crescentes virum, audire mereamur: Scribo vobis, patres: quoniam agnovistis eum, qui ab initio est (1 Joan. II, 13); et cum Apostolo dicamus liberis nostris: In Christo enim Jesu per Evangelium ego vos genui (1 Cor. IV, 15). Queramus quoque pacem Ecclesiæ, civitati, et terræ nostræ: ut ad eam redire mereamur, de qua Domini iudicio translati sumus, ut habitaremus in confusione errore. Si enim illa susceperit nos, habemus pacem. Simulque consideranda clementia Domini: orare præcepit pro inimicis nostris, et benefacere his qui persequuntur nos, ut non simus nostra tantum saluti contenti, sed inimicorum quoque queramus salutem (Luc. VI).

(Vers. 8, 9.) *Hæc enim dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Non vos seducant prophetae vestri, qui sunt in medio vestrum et divini vestri; et ne attendatis ad somnia vestra, quæ vos somnatis, quia falsæ [Vulg. falso] isti prophetant vobis in nomine meo: et non mihi ess, dicit Dominus. Prophetas, immo pseudoprophetas, et divinos et somnatores fuisse in Babylone, inter eos quos Nabuchodonosor cum Jechonia et matre ejus adduxerat, Ezechiel propheta testatur, scribens contra eos, quibus Jeremias quoque præcipit non credendum (Ezech. XIII). Necdum autem eo tempore, quo hæc Epistola dirigebatur, Ezechiel in Babylone cæperat prophetare. Hic enim sermo in principio Sedecie regis mittitur. Ezechiel autem quinto anno transmigrations Jechoniae exorsus est prophetare, qui idem annus regni Sedecie erat. Porro secundum topologiam pseudoprophetas eos debemus accipere, qui aliter Scripturarum verba accipiunt quam Spiritus sanctus sonat. Et divinos eos, qui conjecturam mentis suæ, et incerta futurorum quasi vera pronuntiant absque divinatorum auctoritate verborum. Somnatores quoque, qui non audiunt illud scriptum: Nec [Al. Ne] dederis somnum oculis tuis, neque dormitationem palpebris tuis (Prov. VI, 4); de quibus Judas apostolus loquitur: Similiter et hi somniantes, carnem quidem maculant: dominationem autem spernunt (Judæ 8); quorum mens nequaquam vigilat, sed arrogantia^a et erroris sopore depressa, noctis horrore circumdatur, quibus loquitur et apostolus Paulus: Elevare, quid dormis? et **1044** exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus (Ephes. V, 14).*

(Vers. 10 seqq.) *Quia hæc dicit Dominus: Cum cæperint impleri in Babylone septuaginta anni, visitabo vos, et suscitabo super vos verbum meum bonum, ut reducam vos ad locum istum. Ego enim scio cogitatio-*

*nes, quas cogito super vos, ait Dominus: cogitationes pacis, et non afflictionis: ut dem vobis finem [Al. additur bonum] et patientiam (sive spem). Et irrocatitis me, et ibitis (sive juxta Symmachum^b invenietis), et orabit[is] [Al. odorabit] me, et exaudiam vos. Quæretis me, et invenietis, cum quæsieritis me in toto corde vestro, et inveniar a vobis (sive apparebo vobis), dicit Dominus. Nolite, inquit, credere pseudoprophetas, divinis, et somnatoribus vestris, qui vobis viciniam in Jerusalem reditum pollicentur. Nisi enim septuaginta anni expleti fuerint, Cyro rege Persarum^c laxante captivos, nequaquam in patriam revertemini; et tunc mea promissa complebo, ut reducam vos ad locum istum: Ego enim scio cogitationes, quas cogito super vos, ait Dominus. Se dicit nosse quid cogitet: illos autem cum suis prophetis, divinis, et somnatoribus ignorare. Futurorum igitur scientia soli Deo competit. Ut dem vobis, ait, finem et patientiam: finem captivitatis, et patientiam laborum præsentium, sive^d spem futurorum. Tunc invocabitis me, et ibitis Jerusalem: et orabit[is], et exaudiam vos. Certe abaque invocatione et oratione captivorum, poterat implere Dominus quod promiserat; sed hortatur eos ad preces, ut quod promissum est, mereantur accipere. Quæritis me, et invenietis, cum quæsieritis in toto corde vestro; juxta illud Evangelicum: Petite, et accipietis: quærite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis (Matt. VII, 7). Secundum anagogen, tandiu in sæculi hujus confusione versamur, quamdiu requiem septenarii numeri mereamur accipere, et accepta poenitentia, Deus C impleat quod promisit, et reducamur ad locum nostrum Ecclesiam. Idcirco enim Dominus percussus visus est, ut sanaret: dabitque nobis finem laboris nostri atque patientiæ: et invocabimus eum, et revertemur in Ecclesiam, et orabimus, et exaudiemur: quæremus, et inveniemus eum, cum toto corde quæsierimus illum, et tunc apparebit nobis. Quidam septuaginta annos juxta illud interpretantur quod scriptum est: Dies **1045** annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni (Psal. LXXIX, 10), qui cum fuerint expleti, tunc ad Dominum revertamur in toto corde nostro, et exaudiamur, et finis sit laboris nostri atque patientiæ: nunc enim in umbra nos omnia et in imagine possidere.*

(Vers. 14 seqq.) *Et reducam captivitatem vestram, et congregabo vos de universis gentibus, et de cunctis locis ad quæ expuli vos, dicit Dominus. Et reverti vos faciam de loco, ad quem transmigratis vos feci. Quia dixistis: Suscitavit [Al. suscitabit] nobis Dominus prophetas in Babylone. Hæc enim dicit Dominus ad regem, qui sedet super solium David, et ad omnem populum habitatorem urbis hujus, et ad fratres vestros qui non sunt egressi vobiscum in transmigrationem. Hæc dicit Dominus exercituum: Ecce ego mittam in eos gladium, famem, et pestem: et po-*

^a Antea erat, et soporis errore: dissidentibus miss.

^b Recte annotat Drusius, hanc Symmachii lectionem non respicere hæc verba, et ibitis, sed sequentem versum, ubi in Hebræo legitur וְיָבִיטוּ וְיִשְׁכְּבוּ וְיִשְׁתַּחֲוּוּ וְיִשְׁתַּחֲוּוּ וְיִשְׁתַּחֲוּוּ

renietis.

^c Vatic., ante captivos remittente; et mox, tunc in ea promissa, etc.

^d In Cisterc. nomen spem desideratur.

nam eos quasi ficus malas quæ comedi non possunt, A
 eo quod pessimas sint. Et persequar eos in gladio, et
 in fame, et in pestilentia, et dabo eos [Al. vos] in
 vexationem universis regnis terræ, in maledictionem,
 et in stuporem, et in sibilum, et in opprobrium cunctis
 gentibus, ad quas ego ejiciam [Al. ejeci] eos, eo
 quod non audierunt [Vulg. audierint] verba mea, dicit
 Dominus; quæ misi ad eos per servos meos prophetas
 de nocte consurgens, et mittens : et non audistis,
 dicit Dominus. Vos ergo audite verbum Domini, omnis
 transmigratio, quam emisit de Jerusalem in Babylonem.
 ✠ Hucusque in LXX non habetur, quæ asteriscis
 prænotavi. Cætera enim, in quibus vel singuli ver-
 sus, vel pauci ab eis prætermissa sunt verba, victus
 lædio, annotare nolui, ne fastidium legentibus facerem.
 Pullicetur autem Dominus, his qui erant in B
 transmigratio, quod post septuaginta annos captiv-
 itatis redire eos faciat de universis gentibus, et
 de cunctis locis, ad quæ expulerit eos, et captivitate
 laxata, pristinum statum et patriam recipere.
 Et cum ego hæc, inquit, mea sponte facturus sim,
 et certo tempore redituros vos ^a, frustra decipi-
 mini, et putatis vos habere prophetas in Babylone,
 qui vobis falsa promittunt. Ita autem sciatis nequa-
 quam vos reditum nunc sperare debere : sed ædifi-
 care domos, plantare pomaria, accipere uxores, et
 generare filios, et multiplicari numero, et tempus
 expectare promissum. Audite quid Dominus loquatur
 ad Sedeciam, qui nunc regnat in Jerusalem, et ad
 omnes ^b 1046 habitantes urbis ejus, id est, ad fratres
 vestros, qui noluerant meæ obedire sententiæ, C
 et Babylonem migrare vobiscum, quod nequaquam
 captivitatem possint effugere, sed gladio, et fame, et
 peste moriantur. Et ponam eos quasi ficus malas;
 quas Theodotio interpretatus est sudrinus : ^b Secunda
 pessimas : Symmachus, novissimas : quæ Hebraice
 appellantur SUARIM (שורים), sed scriptorum vitio
 pro media syllaba, sive littera Alpha, Græcam Delta
 inolevit : ut pro SUARIM legatur AUDRIM. Quomodo
 autem cophinus, sive calathus, qui habebat ficus
 bonas, primitivas habuisse dicitur : sic ^c alter cophinus,
 qui habebat ficus malas, habuisse ficus novissimas
 scribitur. Et persequar, inquit, eos, qui nunc in
 Jerusalem urbe versantur, gladio, fame, et pestilentia :
 ut primum obsidione, ^d confestim qui remanere
 et effugere potuerint, dispergantur in universas
 terras, et exemplo sint omnibus maledictionis,
 stuporis, et sibilii et opprobrii : ad quos ego
 ejiciam eos [Al. vos], quia non audierunt verba mea,
 dicit Dominus, quæ per servos meos locutus sum
 ad eos de nocte consurgens, et mittens : et num-

quam monere cessavi, ut imitarentur vos qui nunc
 in transmigratioe securo otio perfruimini, donec
 promissio Domini compleatur. Vos autem qui meæ
 obedistis sententiæ, et regi vos Babylonio tradidistis,
 audite quæ dicturus sim. Et in hoc loco delirus Inter-
 pres somniat ruinam cœlestis Jerusalem, et ad
 eos prophetiam dirigi suspicatur, qui in hujus mundi
 Babylonia regione versantur : quod benefecerint in
 hæc corpora sponte descendere, et in terra Chal-
 dæorum ædificare domos, plantare pomaria, acci-
 pere uxores, filios generare, bonisque operibus
 restitui post septuaginta annos in locum pristinum,
 et in cœlestem Jerusalem. Illos autem, qui nolue-
 rint propria voluntate ad terrena descendere, hæc
 passuros, quæ Dominus Sedecię, et ejus populo
 comminatur. Qui noluerint imitari fratres suos, nec
 venire in Babylonem, quod mittat in eos gladium, et
 famem et pestem, hoc est, rerum omnium penuriam,
 et ponat quasi ficus pessimas, quæ penitus comedi
 non possunt; et persequatur eos gladio sempiterno,
 et det in vexationem universis regnis terræ : quo
 scilicet nequaquam ¹⁰⁴⁷ homines, sed dæmones
 sicut aeris potestates : et sicut apud cunctos An-
 gelos, qui præstat singulis provinciis in maledic-
 tionem, et in stuporem, et in sibilum, et in oppro-
 brium cunctis gentibus. Et hoc eos idcirco passuros,
 quia verba Prophetarum in cœlesti Jerusalem audire
 noluerint, qui eos hortabantur, ut ad terrena descen-
 derent, et corpus humilitatis assumerent; et acta
 pœnitentia post verum sabbatismum, locum pris-
 tinum possiderent. Hæc ille dixerit. Quæ cum audiunt
 discipuli ejus, et Grumianæ familiæ stercora,
 putant se divina audire mysteria. Nosque qui ista
 contempnimus, quasi pro brutis habent animalibus,
 et vocant *καλοουδίας*, ^e eo quod in luto istius corporis
 constituti non possimus sentire cœlestia.

(Vers. 21 seq.). Hæc dicit Dominus exercituum,
 Deus Israel, ad Achab filium Coliæ, et ad Sedeciam
 filium Maasie, qui prophetant vobis in nomine meo
 mendaciter : ecce ego tradam eos in manu Nabuchodo-
 nosor regis Babylonis, et percutiet eos in oculis vestris.
 Et assumetur ex eis maledictio omni transmigratioe
 Judæ, quæ est in Babylone dicentium : Ponat te Do-
 minus sicut Sedeciam, et sicut Achab, quos frisit rex
 Babylonis in igne, pro eo quod fecerunt [Vulg. fecerunt]
 stultitiam (sive iniquitatem) in Israel, et mæchati
 sunt uxores amicorum (sive civium) suorum :
 et locuti sunt verbum in nomine meo mendaciter, quod
 non mandavi eis : ego sum iudex et testis, dicit Do-
 minus. Aiunt Hebræi hos esse presbyteros, qui fecerint
 stultitiam in Israel, et mæchati sunt uxo-

^a Victorius addit verbum *deceverim* : et paulo post Clistorc. ms. *desperare* habet, pro *sperare*.

^b Pro *secunda*, id est, *editio*, Martiianus ex ingenio, ut videtur, rescripit *scilicet*. At *secunda* est in ms. quoque nostris omnibus, et in uno Saugerma-
 nensi, teste Montfauconio, ne vulgatos pridem commemorem, e quibus Victorius et vocem *editio* addit. Recte adeo notatum est Druasio, secundam Aquilæ
 editionem designari.

^c Hic rursus vitiose Mart. *aliter*, pro *alter* legit.

^d Laborare videtur hic sensus : at enim suspicor *confecti* legendum, pro *confestim*.

^e Homines videlicet crassæ minervæ, et plumbeos, allusione facta, non minus ad mores incolarum Pelusii, quam ad nominis etymologiam : est enim, auctore Strabone, *Παλούσιον* παρὰ τὸ καλός, ut si Luce-
 tiam a luto dixeris derivari.

res civium suorum, quorum uni loquitur Daniel : *A* *Inveterate dierum malorum. Et alteri : Semen Chan-
nam, et non Juda, species decepit te, et concupiscentia
subvertit cor tuum. Sic faciebatis filiabus Israel, et
illæ metuentes loquebantur vobiscum; sed non filia
Juda sustinuit iniquitatem vestram (Dan. xiii, 56, 57).*
Quodque Propheta nunc loquitur : *Et locuti sunt
verbum in nomine meo mendaciter, quod non mandavi
eis, illud significari putant, quod miseris mulier-
culas quæ circumferuntur omni vento doctrinæ, sic
deceperint, quo dicerent eis, quia de tribu erant
Juda, Christum de suo semine esse generandum :
quæ illectæ cupidine præhebant corpora sua, quasi
matres futuræ Christi : Sed illud, quod in præsen-
tiarum dicitur : quos frixit 1048 rex Babylonis in
igne, videtur Daniellæ historiæ contraire. Ille enim
asserit eos ad sententiam Danielis a populo esse la-
pidatos : hic vero scriptum est, quod frixerit eos
rex Babylonis in igne. Unde et a plerisque ac pene
omnibus Hebræis, ipsa quasi fabula non recipitur,
nec legitur in synagogis eorum. Qui enim, inquit,
fieri poterat, ut captivi lapidandi principes et pro-
phetas suos haberent potestatem? Et magis hoc esse
verum affirmant, quod scribit Jeremias, convictos
quidem esse presbyteros a Daniele, sed latam in
eos sententiam a rege Babylonis, qui in captivos, ut
victor et dominus, habebat imperium. Quanti et de
nostro grege similes Achah et Sedecias, prophetant
in nomine Domini mendacium, et faciunt stultitiam
in Israel, et mœchantur uxores civium suorum, qui
in eadem Ecclesiæ sunt urbe generati! quos verus
Nabuchodonosor ^a friget in igne peccati : dicente
Osee propheta : *Omnes adulterantes quasi cibum
succensus a coquente (Osee vii, 4).* Felix qui tollit
jugum ab adolescentia sua, et sedet solus, quia ama-
ritudine repletus est (*Thren. iii*) ; potestque dicere
cum David : *Non sedi in consilio malignantium, et
cum iniqua gerentibus non introibo (Psal. xxv, 4.)*
Quodque intulit nunc Propheta : *Ego sum iudex et
testis, dicit Dominus, hunc habet sensum : Hæc que
dicenda duobus pseudopropheta, qui loquantur verbum
in nomine meo mendaciter, quod non mandaveram
eis, nequaquam opinione cognovi : sed ipse scio vera
esse, ^b quem celare nemo potest, nec effugere mei
iudicii veritatem.**

(Vers. 24 seqq.) *Et ad Semeiam Neclamitem di-
ces. Et quod sequitur : Hæc dicit Dominus exerci-
tuum, Deus Israel : Pro eo quod misisti in nomine
tuo libros ad omnem populum qui est in Jerusalem, in
LXX non habetur. Rursusque addidere de suo, Non
misi te in nomine meo. Et consequenter juxta ordi-
nem : Et ad Sophoniam filium Maasiæ sacerdotem.*

^a Vid. Commentarios in Daniel. in fine.

^b Antea erat, quæ celare, etc.

^c Quidam uss. atque eddii, *Sinoc. Ms. Sangerman.*
penes Montfauconium, *Sinas*, haud dubie pro *SINAC*.

^d Interserit Victor. *sic pomaria* : quod verbum
ait in prioribus editionibus Hieronymianæ versioni
præserti, ut LXX ascribitur.

^e Et recludi jubeatur in carcerem. Ex hoc loco et

Et iterum de Hebræo : *Et ad omnes sacerdotes
[Vulg. addit dicens]. Ac deinde historia textitur :
Dominus dedit te sacerdotem pro Joiade sacerdote : ut
sis dux (sive præceptor et episcopus) in domo Domini
super omnem ritum arreptitium, et prophetantem, ut
mittas eum in verum et in carcerem (sive in custo-
diam) et in cataracten, quem Symmachus ῥόχλων,
Aquila ipsam verbum Hebraicum posuit εἰς ἄκας.*

1049 *Et nunc quare non increpuisti Jeremiam
Anathothiten, qui prophetat vobis? Quia super hæc
misi ad nos in Babylonem, dicens : Longum est,
edificate domos, et habitate : et plantate hortos ^d, et
comedite fructus eorum. Legit ergo Sophonias sacer-
dos librum istum in auribus Jeremiæ prophetæ. Se-
meias de loco Neclami, qui interpretatur torrens,
cum rege Jechonia ductus fuerat in Babylonem, et
prophetabat populo mendaciter, eo quod celeriter
essent in Jerusalem reversuri. Fuisse autem eum
pseudopropheta, sequentia Jeremiæ verba demon-
strant : *Hæc dicit Dominus ad Semeiam Neclamitem,
pro eo quod prophetavit vobis Semeias, et ego non misi
eum. Quia igitur Jeremias ad eos, qui erant in Ba-
bylone, litteras miserat dicens : Edificate domos,
et habitate : plantate hortos, et comedite fructus eo-
rum : accipite uxores, et generate filios; et post alia
junxerat : Non vos seducant Prophe:æ vestri qui sunt
in medio vestri [Al. vestrum], et divini vestri; ac
deinde, Quia isti falso prophetant vobis in nomine
meo, et non misi eos, dicit Dominus : intelligens Se-
meias sub communi nomine pseudoprophetarum
contra se scriptum, mittit litteras Jerusalem ad
Sophoniam filium Maasiæ sacerdotem, et ad reli-
quos sacerdotes, contra Jeremiam, quare non in-
crepetur a Sophonia sacerdote, cujus officium est
discernendi inter prophetas, qui Spiritu sancto
loquantur et qui contrario ^e, et recludi jubeatur
[Al. jubeatur] in carcerem, ut mendacii sui pœnas
luat, et populum ultra supplantare desistat. Joiada
sacerdos fuit, qui Joas post interfectionem ^f Atha-
liæ imperium tradidit, et interfecit sacerdotes Baal
(IV Reg. xi; II Paral. xxiii). Hoc est ergo quod
scribit : Quare non imitatis Joiadem sacerdotem,
et interficis Jeremiam pseudopropheta? Dominus
enim te pro Joiade constituit, ut habeas curam
Templi; et præcipue discernas qui sancto Spiritu
loquantur, qui dæmoniaci. Discretionem autem spi-
rituum divinæ esse gratiæ, et Apostolus memorat
(I Joan. iv). Cur, inquit, non increpuisti Jeremiam
Anathothiten? Quodque ipse merebatur quasi pseu-
dopropheta, refert in prophetam, et præcavit men-
dacio veritatem. Unde et prudentiores putantur
filii tenebrarum filii lucis in generatione hac.**

roxime consequenti, ubi Hieronymus utitur verbo
recludere, sensum claudendi, æstimare debet lector
prudens eruditionem Joannis Clerici, qui me imperiti
e insimulare ausus est, quod dixissem nihil ob-
stare scholion quoddam vere esse Hieronymianum,
licet in eo legeremus verbum *recludere*, sensu clau-
dendi. MARTIAN.

^f Du: mss. Vatic. et Cisterc. *Godolus pro Athalia.*

Nobis,que agentibus patienter, et expectantibus miserorum salutem, præveniunt hæretici, et nos suo appellant nomine, ducentes cæci cæcos in voram. **1050** *Misit, inquit, ad nos in Babylonem, dicens: Longe est. Hoc est omne quod dolet: quare adversum suum mendacium Jeremias scripserit veritatem, longe esse reditum, et post septuaginta annos redituros in Jerusalem: unde debere eos ædificare domos, plantare pomaria, et comedere fructus eorum, accipere uxores, et facere filios, quæ præteritus sermo narravit. Quas literas, cum accepisset Sophonias sacerdos, ad cujus specialiter nomen scriptæ erant^a, legit Jeremias: quodammodo suggillans eum, et ipsa [Al. ipsam electionem] increpans lectione, quare auderet in Babylonem talia scribere.*

(Vers. 50 seqq.) *Et factum est verbum Domini ad Jeremiam, dicens: Mitte ad omnem transmigratorem, dicens: Hæc dicit Dominus ad Semeiam Neelamitem: Pro eo quod prophetavit vobis Semeias, et ego non misi eum, et fecit vos confidere in mendacio: idcirco hæc dicit Dominus: Ecce ego visitabo super Semeiam Neelamitem, et super semen ejus. Non erit ei vir sedens in medio populi hujus, et non videbit bonum quod ego faciam populo meo, ait Dominus, quia prævaricationem locutus est adversus Dominum. Pseudopropheta Semeias vere Neelamites, qui de torrente alienas et turbidas aquas sumpserat, irascitur contra mendacium suum vera scripsisse Jeremiam, et ad Sophoniam sacerdotem mittit epistolas, cur ausus sit Propheta scribere veritatem, et*

A cupit eum recludi carcere [Al. in carcerem], ne loquatur. Sophonias quoque prophetam latenter accusat, dum legit epistolam mentientis, et accusationem ejus habere se jactitat. Quanto magis sceleris rei sunt, qui defendunt pseudoprophetas, et mentientes fovent, et aliorum male inventa, sua faciunt esse peccata! Audiatur itaque pseudopropheta, intelligat sacerdos quid per eum et ipse audire mereatur: *Hæc dicit Dominus: Ecce ego visitabo super Semeiam. Hoc Dominus loquitur, non propheta, quod visitet super Semeiam Neelamitem, non in remedium, sed in supplicium mentientis, juxta illud quod scriptum est: Visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis peccata eorum (Ps. LXXXVIII, 55). Nec solum super pseudopropheta visitat,*

B sed et super semen ejus, omnes discipulos quos suo errore decepit. *Non erit, inquit, vir sedens in medio populi hujus. Deleatur de sanctorum conciliabulo stirps pessima, nec sedeat in medio quietantium, qui cum stantibus stare non potuit, nec audivit illud: Si stetit in substantia mea (Jer. xxiii). Cumque Dominus perfectionem virtutum omnium finito septenario tempore promittat, ille non videbit bonum, quod sibi in præsentem tempore vindicabat. Hoc autem totum fiet, quia prævaricationem locutus est adversus Dominum, ut diceret jam soluta peccatorum captivitate reversuros esse in Jerusalem; quibus Apostolus comminatur: Jam saturati estis, jam divites facti estis, sine nobis regnatis; et utinam regnaretis, ut et nos regnaremus vobiscum (1Cor. iv, 8)!*

^a Cisterc., scriptæ erant literæ Jeremias, etc.

^b Græce εἰ Ἰερουσαλὴμ τὴν ὑποστάσιν μου. Unde

Victor. plurium numero legi vult stetitissent.

LIBER SEXTUS.

1051 - 1052 Prolixitas voluminis Jeremias prophetae vincit nostrum propositum, ut quamvis breviter, tamen multa dicamus. Unde et præsens sextus liber Commentariorum in Jeremiam re-promissiones mysticas continet, quas Judæi putant, et nostri judaizantes in consummatione mundi esse complendas: nec dum enim sub Zorobabel possunt expletas convincere. Nos autem sequentes auctoritatem Apostolorum et Evangelistarum, et maxime apostoli Pauli, quidquid populo Israel carnaliter **D** repromittitur, in nobis spiritualiter completum esse monstramus, hodieque compleri: nec inter Judæos et Christianos ullum aliud esse certamen, nisi hoc: ut^a cum illi nosque credamus Christum Dei Filium repromissum; et ea, quæ sunt futura sub Christo a nobis expleta, ab illis explenda dicantur. Qui [Al. Quia] igitur Christum venisse jam credimus, necesse est ut ea, quæ sub Christo futura dicuntur, expleta doceamus; nosque esse filios A-

braham, de quibus scriptum est: *Potens est Deus de lapidibus talia suscitare filios Abraham (Math. iii, 9), ad quem facta est repromissio: Et in semine tuo benedicentur omnes gentes (Gen. xxii, 18). Quam benedictionem vas electionis in Christo expletam docens: Non dixit, inquit, in seminibus, sed in semine, qui est Christus (Gal. iii, 16). Ora igitur, frater Eusehi, Dominum Jesum Christum, ut eodem labore et Spiritus gratia, quo aliorum prophetarum, et præcipue Isaia re-promissiones interpretati sumus, etiam hujus prophetae explanare valeamus. Qui quantum in verbis simplex videtur et facillime, tantum in majestate sensuum profundissimus est.*

(Cap. XXX. — Vers. 1 seqq.) *Hoc verbum, quod factum est ad Jeremiam a Domino, dicens: Hæc dicit Dominus, Deus Israel, dicens: Scribe tibi omnia verba, quæ locutus sum ad te, in libro. Ecce enim dies veniunt, dicit Dominus, et concertam conversionem populi mei*

^a Cisterc. ms., ut cum illis nos credamus, etc.

Israel et Juda, ait Dominus ⁴, et convertam eos (sive A sedere faciam) in terra, quam dedi patribus eorum, et possidebant eam. Promittentibus in Babylonem pseudopropheta **1053** cito populum, qui cum Jechonia captus fuerat, reversurum, et Anania filio Azur in Jerusalem eadem predicante, Jeremias propheta, et illud quidem futurum asseruit, non intra biennium, ut illi mentiebantur, sed finitis septuaginta annis : et tunc jubetur in libro scribere, et memorie tradere, quæ Dominus ventura prænuntiet. Ex quo manifestum est, nequaquam vicinum tempus esse vaticinii, sed multa post tempora hæc explendo, quando Israel et Juda reversuri sunt in terram suam, et implendum illud quod Ezechiel propheta- vit : duas virgas sibi pariter copulandas, et imperatorum David regem, de quo scribit : *Et servus B meus David rex super eos, et pastor unus erit omnium eorum* (Ezech. xxxvii, 24). Si quid igitur in illa propheta diximus, etiam in præsentii loco intelligendum est, præsertim cum eadem, et eo tempore Ezechiel in Babylone, et Jeremias in Jerusalem prophetaverint.

(Vers. 4 seqq.) *Et hæc verba, quæ locutus est Dominus ad Israel et ad Judam, quoniam hæc dicit Dominus : Vocem terroris (sive timoris) audivimus, formido, et non est pax. Interrogate et videte si generat masculus. Quare ergo vidi omnis viri manum super lumbos suos quasi parientis [Vulg. parturientis], et conversæ sunt universæ facies in auruginem? Primum tristitia annuntiantur, ut post malorum magnitudinem, læta succedant. Gravior quippe sanitas est C ægrotatione depulsa; et doloris magnitudo in magnitudinem vertitur gaudiorum. Quod autem dicit, hoc est, tantus erit timor, tantaque formido, ut fugata pace, bellis et sanguine omnia compleantur, et viros quoque (quorum proprium est contra adversarios dimicare) muliebri timor obtineat : manusque nequaquam ad arma, sed ad fenes tenendos conferant, quasi si mulier pariens illa lumbosque contineat. Unde et cunctorum facies vertentur in auruginem, pavorem cordis, vultus pallore testantes. Quidam hunc locum secundum tropologiam sic interpretantur, ut putent illud testimonium : A timore, tuo, Domine, concepimus, et parturivimus, et peperimus : spiritum salutis tuæ fecimus super terram (Isai. xxvi, 17, 18), et illud Apostolicum in quo dicit : *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis* (Galat. iv, 19), huic exemplo comparari : quod manifestum est non ad terrorem, sed ad gaudium pertinere, cum præsens Scriptura vastationis Israel, et ruinæ tempus significet.*

(Vers. 7.) *Væ quia magna dies illa, nec est similis ejus, tempusque tribulationis est Jacob, et ex ipso salvabitur. Prædicat tempus miseriæ, 1054* et inferat

⁴ In aliis libris additur *Deus*. Porro Victorius pro *in terra*, legendum cum Vulgata *ad terram* contendit, cum et in Hebræo legatur *בארץ*, et congruere lectio debeat cum verbo *convertam*. Addit-

tempus gaudii. Cum, inquit, tanta præcesserint mala, ut dolor virorum omnium dolori parturientis femine comparetur : tamen tempus tribulationis Jacob, hoc est, populi Dei mutabitur in prospera; et ex ipso quoque salvabitur, subauditur tempore, de quo sermo processerat. Jacob autem duodecim tribus intellige, quæ nequaquam sub Zorobabel, et nonnulli falso putant; sed de Evangelica vocatione salvati sunt.

(Vers. 8, 9.) *Et erit in die illa, ait Dominus exercituum, conteram jugum ejus de collo tuo, et vincula illius dirumpam : et non dominabuntur eis [Vulg. ei] amplius alieni, sed servient (sive operabuntur) Domino Deo suo, et David regi suo, quem suscitabo eis. Iste est David, cujus et Evangelium meminit (Luc. i), daturum se nobis, ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi; in sanctitate et justitia coram ipso omnibus diebus nostris. Quomodo enim primus Adam, et secundus Adam scribuntur juxta corporis veritatem; sic et David Dominus atque Salvator : quia juxta carnem ex David, totum in eo sancta Maria conferente, quidquid fuit ex stirpe David, et habente originem atque conceptum de Spiritu sancto. Quodque ait : *Conteram jugum ejus de collo tuo, et vincula illius dirumpam*, non dubium, quin sub typo Nabuchodonosor de diabolo sentiendum sit.*

(Vers. 10, 11.) *Tu ergo ne timeas, serve meus Jacob, ait Dominus; neque paveas, Israel. Quia ecce ego salvum te faciam de terra longinqua, et semen tuum de terra captivitatis eorum; et revertetur Jacob, et requiescet, et cunctis affluet bonis, et non erit quem formidet: quoniam tecum ego sum, ait Dominus, et saltem te. Faciam enim consummationem in cunctis gentibus, in quibus dispersi te. Te autem non faciam in consummationem : sed castigabo (sive erudiam) te in judicio, ut non tibi videaris innocens (sive et mundans non mundabo te). Hæc *κρησσω* in Septuaginta non habetur, et in plerisque codicibus Vulgatæ editionis sub asteriscis de Theodotione addita est. Pullicetur autem sermo divinus, et familiariter [Al. familiarem] vocat servum suum Jacob, et Israel, sicut Abraham, Isaac, et Jacob vocantur servi Dei (Moyses quoque, et alii propheta, et apostolus Paulus in principio Epistolarum suarum hoc titulo gloriatur); ut duæ et decem tribus, id est, duodecim sciant se de terra longinqua esse salvandas, et solvendam captivitatem, reddendamque pacem, et omni eas replendas abundantia, juxta illud quod in psalmo dicitur : *Fiat 1055 pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis* (Psal. cxvi, 7). Hoc autem erit, quia præsentia Domini perfrentur, quando et gentes adversariæ, quæ eos ceperant, disperibunt, et isti liberabuntur ex gentibus. Docetque eos nequaquam*

que diversam versionem, id est, *conteram*, et *sedere faciam*, quam genuit vox *כרתתי*, utramque Hieronymi esse, nam et Septuaginta *ἐκτρέψω* dixerant.

poenæ, sed eruditioni traditos, ut judicarentur quasi proprii, et non perderentur quasi alieni. *Quoniam non credit, jam judicatus est* (Joan. iii, 18) hoc est, præjudicatus in Interitum. Quod autem intulit: *Ut non tibi videaris innocens, sive juxta Symmachum, et mundans non mundabo te; vel juxta Aquilam, cum te erudiero per judicium, nequaquam innocentem faciam*, illud significat, quod omnis mundus [Al. immundus] indigeat misericordia Dei, et nullus, quamvis sanctus sit, securus pergat ad Judicem: contra novam ex veteri hæresim, quæ putat in isto sæculo, et in ista carne mortali, antequam corruptivum hoc induat incorruptionem, et mortale induat immortalitatem, perfectionem esse in quoquam, et omnes simul justum posse implere virtutes.

(Vers. 12 seqq.) *Quia hæc dicit Dominus, insana- bilis fractura tua, pessima plaga tua. Non est qui judicet judicium tuum ad alligandum, curationum utilitas non est tibi. Omnes amatores tui obliti sunt tui, te non querent. Plaga enim inimici percussit te, castigatione crudeli (sive forti) propter multitudinem iniquitatis tuæ, dura facta sunt (sive multiplicata sunt) peccata tua. Quid clamas super contritione tua? Insanabilis est dolor tuus, propter multitudinem iniquitatis tuæ, et propter dura peccata tua feci hæc tibi. Quasi ad speciosam mulierem loquitur, cui supra dixerat: Castigabo te in iudicio, ut non tibi videaris innocens, sive innocens; et per metaphoram [Al. additur loquitur] ad Jerusalem, quod Dei iudicio pessime vulnerata sit, et nequaquam alio, nisi ipso qui percusserat, possit curante sanari. Non est, ait Dominus, qui judicet judicium tuum: nec altissimo vulnere valeat autem cicatricis obducere. Quocumque te converteris, utilitas non est tibi, quin offendisti eum qui verus, et solus est medicus. Omnes amatores tui obliti sunt tui, vel sacerdotes, vel principes, aut certe Angelorum præsidia, quibus priusquam offenderes Dominum, vallabaris. Te non querent, facientes contra Apostolum, qui quærebant credentes, et non ea quæ erant credentium (II Cor. xii). Plaga enim inimici percussit te, castigatione crudeli. Aliter amicus, aliter inimicus percussit: aliter **1086** pater, aliter hostis. Ille cædit ut corrigat, iste percussit ut occidat (Psal. vi). Unde et Propheta lacrymabiliter dicit: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me* (Psal. xxxvii, 1). Hoc autem factum est, quia propter multitudinem iniquitatis tuæ, dura facta sunt peccata tua. Quodque sequitur: *Quid clamas super contritione tua? insanabilis est dolor tuus propter multitudinem iniquita-**

tis tuæ, in Septuaginta non habetur; videlicet ^b quia secundo dicitur, *propter multitudinem iniquitatis tuæ, et dura peccata tua*; et qui scribebant a principio, additum putaverunt. Et est sensus: Ut inimici te plaga percuterem, et cæderem castigatione crudeli, fecit multitudo iniquitatis tuæ, et dura peccata tua, quæ sanari non poterant, nisi mordacissimo pulvere, et ardenti cauterio, et ferro acutissimo, quo putridas carnes, et insanabiles amputarem. Et tamen propter multitudinem iniquitatis tuæ, et dura peccata tua, feci hæc tibi, non mea voluntate, sed medicinæ ratione cogente.

(Vers. 16, 17.) *Propterea omnes, qui comedunt te, devorabuntur: et universi hostes tui in captivitate ducuntur: et qui te vastant, vastabuntur: cunctoque prædatores tuos dabo in prædam. Obducam enim cicatricem tibi, et a vulneribus tuis sanabo te, dicit Dominus. Quia ejectam (sive disperam) vocaverunt te Sion. Hæc est quæ non habebat requirentem. Et sub Zorobabel hæc facta cognoscimus, quando Assyrios, hoc est, Niniven vastavere Babylonii atque Chaldæi, et rursus Babylonios et Chaldæos Medi Persæque ceperunt, et Babylon destructa est. Tunc Sion cepit habere Dominum requirentem, et obducta est cicatrix vulneribus illius, et sanata est a plagis suis, quod plenius atque perfectius completur [Al. complebitur] in Christo.*

(Vers. 18 seqq.) *Hæc dicit Dominus: Ecce ego convertam conversionem tabernaculorum Jacob: et lectis (sive captivatis) eorum [Vulg. ejus] mirrebor. Et edificabitur civitas in excelso suo, et Templum iuxta ordinem suum fundabitur. Et egredietur de eis laus, voxque iudicium. Et multiplicabo eos, et non minuentur. (Quodque sequitur: *Et glorificabo eos, et non attenuabuntur*, in LXX non habetur). Et erunt, inquit, filii ejus sicut a principio, et cælus ejus eorum me permanebit, et visitabo adversum omnes qui iribulant eum. Et erit dux ejus ex eo, et princeps de medio ejus producet. Et applicabo eum, **1087** et accedet ad me. Quis enim iste est qui applicet cor suum, ut appropinquet mihi, ait Dominus? (Rursumque ^d et hoc in LXX non habetur.) *Et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum. Quorum typus præcessit in Zorobabel et Ezra, quando reversus est populus, et cæpta est ædificari civitas in excelso suo, Templique observari religio, et cætera quæ ipsius Ezræ volumine continentur. Plenius autem atque perfectius in Domino Salvatore, Apostolieque completum est, quando ædificata est civitas in excelso suo, de qua scriptum est: *Non potest abscondi civitas quæ in***

quoque apparet. Dixerat enim supra Hieronymus, *quodque sequitur, et glorificabo eos, et non attenuabuntur*, in LXX non habetur: subdens postea, *Rursumque et hoc in LXX non habetur*, verba conveniunt. At non ita si legatur, *Rursumque in Hebraico non habetur*: cum aliquod deesse in Hebraico supra dictum sit. Hic locus vitiatu diu eruditorum torat ingenia: conjiciebant enim ex eo, aut non esse Hieronymi, quæ vulgo circumfertur editio, in qua is versus reperiretur; aut si sit, affunde supplementum, cum Hebraicus codex integer illi defuerit.

^a Internerit Vatic. ad me.

^b Ejusmodi omissionem ob eandem litterarum recursum supra in Isaiæ Commentar. col. 482 notat.

^c In Cistere., et non attenuabo eos.

^d Legerat Martinianus post Erasmus, et hoc in Hebraico non habetur, quam lectionem Victorius mutavit, substituens Septuaginta pro Hebraico: quippe cum in Hebraico reperiretur hic versus, non reperiretur autem in LXX in quorum Græco codice deest. Locum, inquit, corruptum, ex superioribus

monte sita est (Matth. v, 14) : et Templum juxta ordinem suum caeremoniasque fundatum, ut quidquid in priori populo fiebat carnaliter, in Ecclesia spiritualiter completeretur. Tunc egressa est laus sive gratiarum actio. Hoc enim significat תְּרוּבָה (תְּרִיבָה), ut omnes Apostoli dicerent : *Gratia vobis et pax* (I Cor. i, 3). Voxque ludentium, non illo ludo, quo manducavit populus et hñbit et surrexit ut luderet (Exod. xxiii) ; sed eo quo coram Area Domini lusit David (II Reg. vi). Et multiplicati sunt et non immi- nuti, ut totus orbis crederet in Dominum Salvato- rem : et glorificati sunt, ut impleteretur quod scriptum est : *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Psal. lxxxvi, 3). Fueruntque filii ejus, hoc est, Apostoli sicut fuerunt a principio, Abraham, et Isaac, et Ja- cob, principes generis Israelitici. Tunc visitavit Do- minus adversum omnes qui tribulaverunt populum Dei, adversarias videlicet potestates. Et fuit dux ejus ex eo : haud dubium quin Dominus et Salvator secundum carnem ex genere Israel, et princeps de medio ejus productus est. Applicavit eum Pater ad se, et accessit ad eum, ut diceret Filius : *Ego in Patre, et Pater in me* (Joan. xiv, 14) : quia nullus potest sic cor suum applicare Deo, nec ita ut Filius Patri esse conjunctus. Quodque dicit juxta *Septua- ginta : *Et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum, certissimus opere completum ex parte in Israel, et ex toto in gentium multitudinem.*

(Vers. 23, 24.) *Ecco turbo Domini furor egrediens, et procella ruens, in capite impiorum conquiescet. Non avertet iram indignationis Dominus, donec faciat et compleat cogitationem cordis sui, 1059 in novissimo dierum intelligetis ea.* Turbo furoris Domini et pro- cella ruens atque tempestas requiescet in capite eor- um, vel dæmonum, vel eorum qui Dei filium blasphemaverunt : et non avertet iram indignationis suæ, donec faciat et compleat cogitationem cordis sui ; et circumdetur exercitu Jerusalem, et penitus deleatur. Quomodo autem artifex non potest intelligi nisi opere completo ; nec medicinæ industria, nisi postquam fuerit sanitas consecuta : ita cum eversio fuerit Je- rusalem, et prioris populi abjectio, tunc intelligent credentes, quod repulsio Judæorum, nostræ salutis occasio sit.

(Cap. XXXI. — Vers. 1.) *In tempore illo dicit Do- minus, ero Deus universis cognationibus Israel (sive generi Israel) et ipsi erunt mihi in populum.* Nisi cogitatio Domini fuerit impleta, et furor ejus quie- verit super impiorum caput, universitatis Dominus cognationibus Israel Deus esse non poterit. Hoc au- tem dicit reliquiis, quæ salvæ factæ sunt. Quod si opponitur nobis id, quod dictum est : *Ero Deus generi Israel, sive universis cognationibus Israel, assumamus*

* Dicere debuisset juxta Hebraicum, si vera sunt quæ modo ex Victorio annotamus. Quin immo neque Hebraicum laudare oportebat ; sed quando expresso juxta Septuaginta hæc diei annotat, plurimum de proxime superiori emendatione dubito, aut hæc vo- ces ipsæ juxta Septuaginta expungendæ sunt.

A exemplum : *Si filii essetis Abraham, faceretis opera pa- tris vestri* (Joan. viii, 39). Et Apostolus scribit : *Vi- dete Israel secundum carnem* (I Cor. x, 8). Ex quo docet esse alium Israel secundum spiritum. Ille igitur Israel est, qui mente cernit Deum, sive rectissi- mus Domini est, et hujusmodi Israel erit populus Dei.

(Vers. 2.) *Hæc dicit Dominus : Invenis gratiam in deserto populus qui remanserat gladio, vadat ad requiem suam Israel.* LXX : *Sic dicit Dominus : Inveni calidum in deserto cum his, qui perierant gladio. Itc et nolite interficere Israel.* Ridicule Latini codices in hoc loco ambiguitate verbi Græci, pro *calido*, lupi- nos interpretati sunt : Græcum enim θερμὸν utrum- que significat, quod et ipsum non habetur in Hebræo. Est enim scriptum מֵצָא אֵשׁ, quod Aquila, Symma- chus, et Theodotio χέρον, hoc est *gratiam* interpre- tati sunt. Soli Septuaginta posuerunt *calidum*, pu- tantes ultimam litteram מֵצָא esse. Si enim legamus מֵצָא per litteram non, *gratia* dicitur, si per מֵצָא, calor interpretatur. Est autem sensus juxta Hebraicum : Populus Judæorum, 1059 qui Romano remanserat gladio ; vel certe iram furoris Domini potnerat evi- tare [Al. evadere], invenit gratiam in deserto gen- tium ; ut intra turbam nationum in Ecclesia salve- tur, unde et vadet et inveniet requiem suam Israel, quam semper speraverat, quam ei Propbetarum promiserant vaticinia. Porro juxta LXX hæc in- telligentia est : Dominus invenit calidos, atque vive- tes Apostolos, et socios eorum in deserto gentium, inter eos qui infidelitate sua interfecti fuerant, nec habebant calorem vitæ. Unde præcipitur Angelis, et his qui in ministerio Dei sunt, ne omnes in- erficiant, ne Israel penitus deleatur, diciturque eis : *Ita, et nolite interficere Israel ;* sint alioqui [Al. aliqui] qui vivant, sint qui caleant ardore fidei, sint qui frigus infidelitatis et mortis effugiant, quos Dominus inve- niat in deserto.

(Vers. 3 seqq.) *Longe Dominus apparuit mihi (sive ei) : et in charitate perpetua dilexi te : ideo attraxi te miserans. Rursumque ædificabo te, et ædificaberis, virgo Israel : adhuc ornaberis [Al. coronaberis] tym- panis tuis (sive assumes tympana tua) et egredieris in choro ludentium : adhuc plantabis vineas in montibus Samariæ : b plantate plantaria, et vindemiate : erit enim dies, in qua clamabunt custodes in monte Ephraim : Surgite et ascendamus in Sion ad Dominum Deum nostrum.* Quia offenderat Israel Dominum, et dixerat : *Non habemus regem nisi Cæsarem* (Joan. xix, 15). Et : *Venite et interficiamus eum, et nostra erit heredi- tas* (Marc. xii, 7) ; et longe recesserat a Deo : prop- terea Dominus post multum tempus apparuit ei, non tempore Zorobabel et Esaræ, postquam rursus capi sunt, sed in charitate perpetua dilexit eum quæ nullo

b In Vulg. ac Hieron. versione, *plantabunt plan- tantes, et donec tempus veniat non vindemiabunt, quin erit dies in qua, etc.* Antea pro *erit enim*, olimebat et ceterum dies ; contradicentibus mss. et Hebræo כִּי אֶשְׂרֵף.

siue delectabitur. Et attraxit eum miserans. Nequaquam enim merito, sed clementia salvatus est. Rursumque ait: *Edificabo te, et edificaberis, virgo Israel.* Hoc proprie intelligamus in Ecclesia. Delirant enim qui auream atque gemmatam suspirant Jerusalem, suam avaritiam in mysterio urbis Domini consecrantes. Adhuc ornaberis tympanis tuis, ut canas. Domino in Ecclesiis, omni in te malorum operum carne consumpta. Et egredieris in choro ludentium cum gentium turbis, plantabis vineas in montibus Samarizæ. Nequaquam in vallibus et humilibus locis; sed in montibus Samarizæ, qui post captivitatem populi Israel ab alienigenis possessi sunt, quibus dicitur: *Plantate plantaria, et vindemiate.* Tunc fuit **1060** dies Domini, in qua clamaverunt custodes Apostoli videlicet, et apostolici viri in monte Samarizæ, et in monte Ephraim, quorum alterum custodiam, alterum libertatem sonat. Quid vero dicunt custodes Samarizæ, immo quid clamant in monte Ephraim? Surgite qui jacetis, humilia relinquitte, victimarum hostias spernite. *Sacrificium Domino spiritus contribulatus* (Psal. 2). Ascendamus in Sion, hoc est, in Ecclesiam, ubi est speculatio et intuitus Dei. Cumque fuerimus in Sion, immo ascenderimus ad eam, ascendamus pariter ad Dominum Deum nostrum.

(Vers. 7.) *Quia hæc dicit Dominus: Exsultate in lætitia Jacob, et hinnite contra caput gentium: personate, canite, et dicite: Salvum fac, Domine, populum tuum, reliquias Israel.* Significanter non totus salvatur Israel, sed reliquias Israel, præcipiente Domino atque dicente: *Exsultate in lætitia, qui estis de Jacob, et hinnite*, ad caput gentium referentes cuncta, quia cauda quondam versa est in caput. *Personate, canite, et dicite.* Quid est illud quod jubentur dicere? *Salvum fac, Domine, populum tuum.* Quem populum? Utiq; reliquias Israel, quæ secundum electionem salvæ factæ sunt. De quibus et Paulus assumens testimonium Isaiz loquitur: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorra similes fuissetis* (Isa. 1, 9; Rom. 11, 29).

(Vers. 8.) *Ecce ego adducam eos de terra Aquilonis, et congregabo eos ab extremis terræ.* Quod sequitur: *In solemnitate Phase, et generabit filios multos*, in Hebraico non habetur, sed in Septuaginta tantum legitur, pro quo apud Hebræos scriptum est:

Inter quos erunt cæcus, et claudus, et prægnans, et pariens simul: Ecclesia magna revertentium huc. Congregantur reliquias populi Israel per Apostolos, et apostolicos viros, de quibus supra legimus: *Clamabunt custodes in monte, et quibus præcipitur: Personate, canite, et dicite, ut salvæ fiant reliquias Israel.* Ipse quoque Dominus pollicetur se reducturum eos de terra Aquilonis, qui est ventus durie-

simus, nomine autem *dexter* vocatur, de incredulitate, de frigore Dominicæ charitatis; et congregare eos ab extremis terræ, non in alio tempore, sed in solemnitate Phase, hoc est, feriis Dominicæ passionis: quando crucifixus Dominus est, impletumque illud quod ipse in Evangelio reponisit.

1061 *Cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me* (Joan. 12, 25). Tunc generavit multum populum, ut illud impleretur Isaia: *Quia nata est genus semel* (Isai. LXVI, sec. LXX). Uno enim die tria millia, altero quinque millia hominum crediderunt (Act. 11 et 14). Quocirca in Hebraico scribitur: *Inter quos erunt cæcus et claudus, et prægnans, et pariens simul, ecclesia magna revertentium huc*: quamquam et juxta litteram impletum sit, quod cæci viderint, claudi ambulaverint: tamen melius juxta anagogen intelligi potest, quod qui prius erant cæci perfidia, postea crediderint Salvatori; et qui claudi, quibus quondam loquebatur Elias: *Usquequo claudicatis utroque pede* (III Reg. XVIII, 21)? postea ambulaverint [Al. viderint]. Et: *Populus qui sedebat in tenebris et umbra mortis, magnum lumen aspexerit* (Isai. ix, 2); claudique cucurrerint, et prægnans pepererit filios, Ecclesiam magnam revertentium ad fidem. Judæi putant hoc esse completum, quando sub Ezra post diem Phase egressi sunt de Babylone ut revertentur Jerusalem, in quo typus fuit, et non veritas. Neque enim in illo tempore universa, quæ legimus et lecturi sumus, fuisse completa poterunt [Al. poterant] approbare.

(Vers. 9.) *In fletu venient (sive egredientur): et in misericordia reducam eos, et adducam eos per torrentes aquarum in via recta, et non impingent (sive non errabunt) in ea. Quia factus sum Israel pater, et Ephraim primogenitus meus est.* Si juxta Hebraicum legerimus, *in fletu venient*: hoc enim indicat JABU (יָבוּ); dicemus quod interdum, et nimii gaudii fletus indicium sit, juxta illud: *Lacrymor gaudio.* Sin autem juxta Septuaginta qui dixerant: *In fletu egredietur, et in misericordia, sive in consolationem reducam eos*, illum sensu ponemus, qui et in psalmis dicitur: *Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua: Venientes autem venient cum exsultatione, portantes manipulos suos* (Psal. cxxv, 7, 8). Fleverunt enim, quando captivi ducti sunt: et consolationem maximam receperunt, quando misericordia Domini sunt reducti. Et adduxit eos Dominus per apostolos, et apostolicos viros, plenos aquarum et largissimi fluminis, in via recta [Al. rectæ], videlicet fidei, non in perfidia Judæorum. *Et non, inquit, impingent in ea, quia cæci esse cessarunt, quibus quondam dictum est: Si cæci essetis, non haberetis peccatum. Nunc vero quia dicitis: videmus, peccatum vestrum manet* (Joan. ix, 41). Possumus viam **1062** rec-

^a Vatic., *ascenderimus pariter ad eam, ascendemus ad Dominum, etc.*

^b Idem, *canite tuba, et dicite.*

^c Pro *semel*, in Vulgata, et Hieronymiana versione est *simul*; Hebræo יָבוּ יָבוּ, et Græco *sic sic* con-

traditentibus. Vide quæ ad hunc locum in Commentar. ad Isai. supra observamus.

^d In Hieronymiana Versione, et Vulg., *in precibus deducam eos, etc.*

tam, et Christum intelligere, in qua quicumque ambulaverit, non impinget (*Rom. v*). *Factus sum, ait, Israel pater, qui reductus est, et Ephraim primogenitus meus est.* Ubi enim quondam abundavit peccatum, superabundavit gratia. Ephraim autem in typo esse populi de gentibus congregati, Scriptura testatur. Fuit enim posterior filius Joseph, et surripuit primogenita Manasse, qui natura primitivus erat (*Genes. XLVIII*); sed in mysterio crucis decussatis manibus, qui stabat ad sinistram Jacob, dextræ manus ejus suscepit benedictionem. Et qui steterat ad dexteram, sinistra benedictus, in secundum redactus est gradum. Et quomodo Jacob Esau, sic Ephraim Manasse rapuit primogenita. Omnisque populus decem tribuum vocatus est Ephraim, quia Jeroboam filius Nabath, ex hac tribu regnum primum obtinuit in Samaria (*Ibid.*, 27).

(Vers. 10 seqq.) *Audite verbum Domini, gentes, et annuntiate in insulis quæ procul sunt, et dicite: Qui dispersit Israel, congregabit eum, et custodiet eum sicut pastor gregem suum, quia redemit Dominus Jacob, et liberavit* [Vulg. redimet et liberabit] *eum de manu potentioris (sive de manu fortioris). Et venient, et laudabunt in monte Sion, et confluent ad bona Domini super frumento, et vino, et oleo, et fetu pecorum, et armentorum. Eritque anima eorum quasi hortus irriguus (sive quasi lignum fructiferum), et ultra non esurient. Tunc lætabitur virgo in choro (sive virgines) et juvenes et senes simul, et convertam luctum eorum in gaudium, et consolabor eos, et lætificabo a dolore suo. Et inebriabo animam sacerdotum pinguedine (sive filiorum Levi) et populus meus bonis meis adimplebitur, ait Dominus.* Perspicue vocatio gentium demonstratur, Scriptura dicente: *Audite verbum Domini, gentes, et annuntiate in insulis quæ procul sunt, et dicite.* Quid annuntiant insulis quæ procul sitæ sunt? Quod Dominus, qui dispersit Israel, ipse congregabit eum. Nequaquam ergo ut dispergerentur, potentia fuit adversariorum, sed Domini voluntatis. *Et custodiet eum sicut pastor gregem suum.* Pastor enim bonus ponit animam suam pro ovibus suis (*Joan. x*). *Quia redemit Dominus Jacob, pretio sanguinis sui, et liberavit eum de manu potentioris, sive fortioris.* Per quæ ostenduntur fortiores adversariæ potestates natura fragilitatis humanæ. Et quantum in utrisque virium est, illas fortiores esse natura, sed **1063** nos fortiores fide, si tamen mereamur liberari ab eo, qui potest alligare fortem, et domum ejus diripere. *Et venient, inquit, haud dubium quin liberati de manu potentium, et laudabunt liberatorem suum in monte Sion, hoc est, in Ecclesia, et confluent ad bona Domini, rerum omnium abundantiam, quæ non in frugibus, et cibis carnis iustus, sed in virtutum varietate sentitur. Super frumento, inquit, et vino, et oleo, de quo conficitur panis Domini, et sanguinis ejus impletur typus, et benedictio sanctificationis ostenditur, dicente*

A Scriptura: *Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ pro consortibus tuis (Psal. XLIV, 8). Et fetu pecorum, qui in Ecclesiis simplices sunt, et armentorum, quæ cornuta sunt, et adversarios ventilant. Ut autem sciamus benedictiones has nequaquam ad corpus, sed ad animam pertinere, sequitur: Eritque anima eorum quasi hortus irriguus, sive quasi lignum fructiferum, quod plantatum est secus decursus aquarum, et paradisus Domini in deliciis (Psal. 1). Et ultra, ait, non esurient. Nequaquam ea esurie, de qua scriptum est: Beati qui esuriunt, et sitiunt justitiam (Matth. v, 6); sed ea quæ saturitate mutatur, et reram omnium excludit penuriam. Tunc lætabitur virgo in choro, de qua scribit Apostolus: Despondi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo (II Cor. xi, 2).*

B Et juvenes, ad quos loquitur Joannes: *Scribo vobis, juvenes, quoniam vicistis malignum: Et senes, ad quos idem mystico sermone testatur: Scribo vobis, patres, quoniam cognovistis eum, qui ab initio est (I Joan. ii, 14). Et convertam, inquit, luctum eorum in gaudium, ut quos terruerat erax, lætificet resurrectio. Et consolabor eos, et lætificabo a dolore suo, juxta illud quod Dominus loquitur: Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur. Et inebriabo animam Sacerdotum, qui habent scientiam Dei, de quorum ore interrogant legem Domini, qui credunt in eam, ad quem Propheta canit: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech (Psal. cix, 4). Quod autem sequitur juxta Septuaginta: Filiorum Levi, in Hebraico non habetur. Et perspicuum est, nequaquam id dici de his sacerdotibus qui sunt filii Levi, sed de his, in quorum typum processit Melchisedech. Ebrietas autem sacerdotum et in Apostolis comprobatur, quando fervebant fide, et musto pleni dicebantur (*Act. ii*). Unde et locus, in quo comprehensus **1064** Dominus est, vocatur Gethsemani (*Matth. xvi, 26*), quod in lingua nostra *vulnem pinguedinis* sonat. Comque sacerdotes pingues faciant doctrina Domini, et inebriati in convivio Joseph dixerint: *Calix tuus inebrians quem præclarus est (Genes. XLIII et XLIV)! tunc erit et hoc quod nunc Dominus pollicetur: Et populus meus bonis meis adimplebitur (Psal. xxii, 5). Quæ omnia nunc ex parte tribuuntur: tunc autem dabuntur in pleno, quando viderimus facie ad faciem, et corpus humilitatis nostræ fuerit resurrectionis gloria commutatum.**

(Vers. 18.) *Hæc dicit Dominus: Vox in ecclesiis audita est lamentationis, fletus et luctus, Rachel a plorantis filios suos, et noluit [Vulg. nolentis] consolari super filiis suis [Vulg. eis], quia non sunt. LXX: Sic dicit Dominus: Vox in Rama audita est, lamentatio et fletus, et luctus, Rachel plorantis filios suos, et noluit conquirere, quia non sunt. Nec juxta Hebraicum, nec juxta Septuaginta, Matthæus sumpsit testimonium. Legimus enim in eo post descriptionem infantium necis: Tunc impletum est, quod dic-*

^a Victorius fletus in recto, seu plorans, ex Græco ἐπικλαυμένη.

inu est per Jeremiam prophetam dicentem : Vox in Rama audita est, ploratus et ululatus multus : Rachel, flentis [Al. plorans] filios suos, et noluit consolari, quia non sunt (Matth. II, 17, 18). Ex quo perspicuum est, Evangelistas et Apostolos, nequaquam ex Hebræo interpretationem alicujus secutos; sed quasi Hebræos ex Hebræis, quod legebant Hebraice, suis sermonibus expressisse. Rachel mater Joseph, cum veniret Bethleem, subito partus dolore correpta, peperit filium, quem obstetrix, quia moriebatur pariens, vocavit *Benoni*, hoc est, *filius doloris mei*. Pater autem Jacob mutavit vocabulum, et appellavit eum *Benjamin*, hoc est, *filius dextræ* (Gen. xxxv, 18). Quæritur itaque, quomodo Matthæus evangelista testimonium Prophetæ ad interfectionem transtulerit parvulorum: cum perspicue de decem tribubus scriptum sit, quarum princeps a non fuit Ephraïm, et nequaquam sit in tribu Ephraïm, sed in tribu Juda: ipsa est enim, et Bethleem *δωρυχώμας*. Unde et nomina utriusque concordant. *Bethleem* vocatur *domus panis*. *Ephrata*, *καρποπορία*, quam nos *ubertatem* possumus dicere. Quia igitur Rachel in Ephrata, hoc est, in Bethleem condita est, sicut et Scriptura sancta, et titulus sepulcri ejus hodieque testantur, flere dicitur pueros, qui juxta se, et in suis regionibus interfecti sunt. Quidam Judæorum **1066** hunc locum sic interpretantur, quod capta Jerusalem sub Vespasiano, per hanc viam Gazam, et Alexandriam infinita millia captivorum Romam directa sint. Alii vero, quod ultima captivitate sub Adriano, quando et urbs Jerusalem subversa est, innumerabilis populus diversæ ætatis, et utriusque sexus in mercato Terebinthi venundatus sit. Et ideo exsecrabile esse Judæis mercatum celeberrimum visere. Dicant illi quod volunt, nos recte testimonium sumpsisse dicemus Evangelistam Matthæum, pro loco in quo Rachel condita est, ut vicinarum in circuitu villarum filios quasi suos fleverit.

(Vers. 16, 17.) *Hæc dicit Dominus: Quiescat vox tua a ploratu, et oculi tui a lacrymis: quia est merces operi tuo, ait Dominus. Et revertentur de terra inimici (sive inimicorum) et erit [Vulg. est] spes novissimis tuis, ait Dominus: et revertentur filii ad terminos suos.* Hoc juxta litteram necdum factum est, neque enim decem tribus, quæ in civitatibus Medorum exsulant, atque Persarum, reversas in terram Judæam legimus: sed juxta spiritum, et in passione Domini completum est, et hucusque completur: quando de toto orbe salvatur Israel, et Rachel dicitur: *Quiescat vox tua a ploratu, et oculi tui a lacrymis.* Et est sensus: Plorare desiste, priora enim opera tua respexit Dominus: *Et revertentur filii tui de terra inimici, ne*

præsenti dolore tenearis. *Est enim spes novissimis tuis, ait Dominus. Et revertentur filii tui ad terminos suos, quos habuerunt patres eorum Abraham, Isaac, et Jacob.* Melius autem de parvulis intelligimus, quod mercedem habeant effusi sanguinis pro Christo: et pro terra Herodis inimici, teneant regna cælorum: et reversuri sint in sedem pristinam, quando pro corpore humilitatis, corpus receperint gloriosum. *Ista est spes novissima, quando justi fulgebunt sicut sol (Sap. III), et infantes quondam parvuli, atque lactentes, absque atatum incremento, et injuriis ac labore corporeo resurgent in virum perfectum, in mensuram plenitudinis Christi (Ephes. IV).*

(Vers. 18, 19.) *Audiens audivi Ephraïm migrantem (sive lamentantem); castigasti me, et eruditus sum sicut juveneus indomitus (sive **1066** sicut vitulus, et non didici); converte me, et convertar; quia tu Dominus Deus meus. Postquam enim convertisti me (sive captus sum) egi pœnitentiam. Et postquam cognovi (sive ostendisti mihi), percussi femur meum (sive ingemui), confusus sum, et erubui (sive ex die confusionis, et ostendi te), quoniam sustinui opprobrium adolescentiæ meæ.* Loquitur Deus, quod Ephraïm dicentem audierit, et lamentantem. Nulli autem dubium, quin decem tribus significet, quibus primus imperavit Jeroboam filius Næbath, qui et vitulos aureos fecit in Dan et Bethel, ut hoc populus errore seductus, Deum Israel colere et adorare desisteret. *Castigasti me, inquit, et castigatus sum.* Omnis correptio proficit in salutem, quæ ad præsens videtur esse tristitiæ; et postea fructus offert pacificos. Quodque ait: *Quasi juveneus indomitus, sive sicut vitulus, et non didici*, hoc significat, quod multo labore atque verberibus eruditus sit, ut ad pœnitentiam converteretur, et non profecerit. *Converte, inquit, me, et convertar.* Ergo idipsum quod agimus pœnitentiam, nisi Dei nitamur auxilio, implere non possumus. Postquam enim converteris me, et ad te conversus fuero, tunc cognoscam, quia tu Dominus Deus meus es, et nequaquam errores mei atque peccata interficient me. Et postquam convertisti me, egi pœnitentiam. Vide quantum sit auxilium Dei, et quam fragilis humana conditio: ut hoc ipsum, quod agimus pœnitentiam, nisi nos Dominus ante converterit, nequaquam implere valeamus. *Et postquam, inquit, ostendisti mihi, vel ipsam pœnitentiam, vel tui notitiam, sive cognovi te, percussi femur meum.* Quod dolentis et plangentis, et super errore pristino plorantis indicium est, ut femur manu percussiat, et stultum se ante fuisse fateatur. *Confusus, inquit, sum, et erubui, sive ex die confusionis.* Quod enim tempus non est confusionis nostræ, si recordemur antiqua peccata, et omnium, quæ male egimus

^a Negandi particula a Vatic. ms. abest.

^b Confer Sosomenum lib. II, cap. 4, ubi ejus *καρποπορίας* Terebinthi loquitur, et Chronieon Paschal. p. 255, ubi nundinas illas eo usque temporis Adrianeas appellatas tradit, *ὡς τοῦ ὄντος ἡ πανήγυρις ἐστὶν λέγεται ἀδριανῶς*. Quin et nostrum Hieronymum consule ad c. XI Zachariæ.

^c Victorius et conjunctionem expungit ex Græco, *ὡς περ μὲν οὐκ οὐκ ἐδιδάχθη*.

^d Idem inverso ordine, *postquam ostendisti mihi, sive cognovi, percussi, etc.* Est enim, inquit, sive cognovi LXX interpretatio: *ostendisti mihi*, ipsius Hieronymi. Sæpè autem, quæ Hieronymi versio est, LXX versionem præcedit.

capiamus memoriam? Quodque dixere LXX, et ostendi te, significat, quod postquam ingemuit, et sua delicta cognovit, tunc in tantum profectum venerit, ut etiam aliis ignorantibus Deum ostenderit, juxta id quod David pœnitens 1067 loquitur: *Docedo iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur* (Psal. l., 15). Et quod dicit: *Quoniam sustinui opprobrium adolescentiæ meæ, per ætatis ignorantiam peccasse se dicit, ut facilius veniam consequatur, juxta illud quod David cant: Delicta juventutis meæ, et ignorantias meas ne memineris* (Psal. xxiv, 7). Unde et in consequentibus Deus parvulum eum vocat et deliciis affluentem. Hoc autem dicit propter divitiarum magnitudinem et terræ fertilitatem, qua Ephraim tribus usque hodie luxuriat.

(Vers. 20.) *Si filius honorabilis (sive dilectus) miki Ephraim: si puer delicatus, quia ex quo locutus sum de eo (sive verba mea in eo), recordans [A Vulg. abest recordans] recordabor ejus adhuc: idcirco conturbata sunt viscera mea super eo: miserans miserebor ejus, ait Dominus.* Pœnitentiam agente Ephraim, et dicente: *In principio erudisti me, et eruditus sum quasi juvenis indomitus; et in fine: Quoniam sustinui opprobrium adolescentiæ meæ; respondit Dominus, et plena ad se mente conversum, tali sustentat oraculo: Filius dilectus miki Ephraim* (Genes. XLVIII), quem in tantum dilexi ab initio, ut fratri præferrem Manasse. *Filius honorabilis, qui contra naturæ ordiæ, honorem primogeniti Domini dignatione suscepit. Puer delicatus, de quo scribitur: Filii Ephraim intendentes et mittentes arcum, conversi sunt in die belli* (Psal. LXXVII, 9). Contra quem et ad quem, totus Osee liber est prophetæ, cui benedixit Jacob. Delicias autem in hoc loco juxta illud accipiamus, quod in psalmo dicitur: *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui* (Psal. xxxvi, 4). Pro quo in Græco, et in Hebraico habetur, *deliciis affus.* Unde et paradus in Eden, deliciarum paradus appellatur. Quia, inquit, fuerunt verba mea in eo, recordatione memor ero ejus adhuc. Ne putaretur gratuita benedictio, et ex indulgentia potius largitoris, quam merito ejus, in quem conferebatur, esse collata, ideo ait: *Recordabor ejus, quia verba mea fuerant in eo.* Non in ore ejus, non in labiis, sed in imo cordis affecta. Propter quam causam et conturbata sunt viscera mea super eo. Cui loquitur et per Osee: *Quid tibi faciam, Ephraim? quid tibi faciam, Israel? quasi Adamam ponam te, et quasi Seboim* (Ose. vi, 4; xi, 8). Conversum est in me cor meum: conturbata sunt viscera mea. Non faciam furorẽ iræ meæ, et non disperdam Ephraim. *Miserans miserebor 1068 ejus, ait Dominus.* Fuerunt quidem sermones mei in eo, et omnia mandata mea avido suscepit animo, et in suo corde servavit: sed tamen *miserans miserebor ejus, ait Dominus, ut ostenderet omnem hominum justitiam indigere misericordia Dei.*

Maluit Victorius, *Status te ipsam Sion, idque etiam apud LXX, ἵστανον σεαυτὴν Σιών: quod ex sub-*

(Vers. 21, 22.) *Status tibi speculas, pone tibi amaritudines: dirige cor tuum in viam directam in qua ambulasti. Revertere, virgo Israel, revertere ad civitates tuas istas. Usquequo deliciis dissolveris, filia vaga? quia creavit Dominus novum super terram: femina circumdabit virum. LXX: Status tibi speculatores: fac pœnam: da cor tuum in humeros tuos: viam in qua ambulasti. Revertere, virgo Israel, revertere in civitates tuas tugens. Usquequo converteris, filia despecta? quoniam creavit te Dominus salute in plantationem novam: in salute tua circuibunt homines. Ubi nos diximus, usquequo deliciis dissolveris, Symmachus posuit, Usquequo demergeris in profundum? Utramque autem editionem ex toto posui, ut caput obscurissimum, et Ecclesiæ continens sacramenta, a Septuaginta (sive quis alius hunc prophetam interpretatus est) aut ignoratum, aut omissum ostenderem. Verbum Hebraicum *סוּמָן* (סוּמָן), vel in *speculatores*, vel in *speculos* vertitur; ut Aquila, et Symmachus interpretati sunt. Unde miror, quid sibi voluerit Vulgata editio, ut pro *סוּמָן*, hoc est, pro *speculatoribus*, *Sion* poneret, turbaretque lectoris intelligentiam, quo putaret post Ephraim ad Sion, e: ad tribum Juda repente Dei factum esse sermonem, cum perpetua oratio sit Ephraim, cui supra locutus est: *Audiens audivi Ephraim.* Et: *Filius honorabilis miki Ephraim, sive puer delicatus, cui et nunc loquitur: Status tibi speculas, sive speculatores, qui tibi prænuntiant advenire tantam rerum omnium felicitatem. Quodque sequitur, amaritudines, quæ Hebraice dicuntur תַּעֲרִיבִים (תַּעֲרִיבִים), pro quibus Symmachus interpretatus est, transmutationes, hoc indicat, quod flere debeat vel antiqua peccata, vel gaudii magnitudine, et tota ad Dominum mente converti, et ponere, sive dirigere cor suum in viam, per quam profecta est, inde enim illam esse redituram. Quodque pro hoc dixere Septuaginta: *Da cor tuum in humeros, illud significat, quod cogitationes debeat operibus jungere, sive humeros contemplari portantiam se, de captivitate 1069 reducentium. Quod Isaias plenius exsequitur in camelis, et curribus ac basternis eos asserens reducendos* (Isai. Lx). *Revertere, inquit, virgo Israel, revertere ad civitates tuas, quas captivus deseruisti: usquequo negligentia dissolveris, et profundo errore vagaberis? Respice quid dicturus sum, et unde tibi tanta heatitudo expectanda [Al. speranda] sit, diligenter attende. Audi quod nunquam ante cognoveras. Novam rem creavit Dominus super terram. Absque viri semine, absque ullo coitu atque conceptu, femina circumdabit virum gremio uteri sui, qui juxta incrementa quidem ætatis per vagitus, et infantiam proficere videbitur sapientia et ætata; sed perfectus vir in ventre femine solitis mensibus continuebitur. Unde Symmachus et Aquila juxta nostram editionem interpretati sunt. Quid tibi autem in hoc hoc voluerit editio Vulgata, possem dicere, et senexa Hieronymi expositione probare nititur.***

sum aliquem reperire, nisi de verbis Dei humano sensu argumentari esset sacrilegum; Theodotio autem, et ipse Vulgati editioni consentiens, interpretatus est: *Creavit Dominus salutem novam, in salute circumbit homo*, singulare ponens pro plurali. Simulque et hoc notandum, quod nativitas Salvatoris, atque conceptus Dei, creatio nuncupetur.

(Vers. 23, 24.) *Hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Adhuc dicent verbum istud in terra Juda, et in urbibus ejus, cum convertero captivitatem eorum: benedictus tibi Dominus, pulchritudo justitiæ, mons sanctus. Et habitabunt in eo Judas, et omnes civitates ejus simul, agricolæ et minantes greges LXX: Sic dicit Dominus virtutum, Deus Israel: Adhuc dicent sermonem istum in terra Juda, et in urbibus ejus, quando redaxero transmigrationem ejus: benedictus Dominus super justum montem sanctum ejus, et qui habitant in terra Judæa, et in omni civitate ejus, cum agricola, et elevabitur in grege.* Juxta Hebraicum manifestum est, quod in reditu Israel, et in terram suam captivitate conversa, habitent urbes Juda, et dicatur eis per singula: *Benedicat tibi Dominus, qui est vere pulchritudo justitiæ, et mons sanctus, in quo qui habitaverit, nullas timebit insidias. Et habitabit absque iniquitate Judas in civitatibus suis: eruntque agricolæ, et pecorum multitudo, quod ex parte videtur sub Zorobabel et Ezra esse completum.* Plenitudo autem vaticinii ad Christi tempora referatur: vel in primo adventu, quando spiritualiter 1070 hæc facta sunt; vel in secundo universa complentur. Juxta nos spiritualiter, juxta Judæos et nostros judaizantes carnaliter. Porro juxta Septuaginta hic sensus est: *Adhuc sermo iste dicetur in terra Juda, et in civitatibus ejus, quando convertero captivitatem ejus. Quid dicetur? Benedictus Dominus super justum montem sanctum ejus. Mons qui justitiæ, et sanctitatis mereatur significationem accipere, nullus est alius, nisi Salvator. Cæterum stultum est, irrationalem et insensibilem montem errore Judaico justum et sanctum credere. Ipse est, de quo et in consequentibus scribitur: Et in omni civitate ejus, subauditur Salvatoris: cum agricola, non dubium quin Dominum significet, de quo in Evangelio scriptum est: Ego sum ritus, vos palmites: Pater meus agricola (Joan. xv, 1). Unde et Apostolus loquitur: Dei agricultura estis: Dei ædificatio estis (I Cor. iii, 9). Quodque sequitur: Et elevabitur in grege, hoc ostendit, quod in singulis gregibus justus, et sanctus, et agricola ipse Dominus elevetur, et in servis suis atque credentibus ad excelsa conscendat.*

(Vers. 25, 26.) *Quia inebriavi animam lassam (sive quia inebriavi omnem animam sitiientem) et omnem animam esurientem saturavi (sive replevi): ideo expurgatus sum, et vidi: et somnus meus dulcis fuit mihi.* Mutatio personarum facit obscuram intelligentiam Prophetarum. Dixerat Dominus, *Adhuc dicent ver-*

bum istud in terra Juda et in urbibus ejus, cum convertero captivitatem eorum. Quid autem dicent? haud dubium quin hoc quod sequitur: *Benedicat tibi Dominus, pulchritudo justitiæ, mons sanctus, etc.* Rursumque illis ista dicentibus respondit Dominus: *Quia inebriavi animam lassam, sive sitiientem, et omnem animam esurientem saturavi.* Illoque ista dicente, respondit populus, qui de captivitate venerat: *Ideo expurgatus sum, et vidi, et somnus meus dulcis fuit mihi.* Quia Dominus inebriat animam lassam, sive sitiientem, et dicit in Evangelio: *Qui sitit, veniat ad me, et bibat (Joan. vii, 37).* Et: *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ (Ibid., 38).* Et omnem animam esurientem satiat, atque sitiientem. De qua siti et esurie idem in Evangelio testatur: *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam: quoniam ipsi saturabuntur (Matth. v, 6).* Notandumque, quod ebrietas in hoc loco in bonam partem ponatur, de qua in Cantico dicitur: *Comedite, amici, bibite, et inebriamini, charissimi (Cant. v, 1).* Qua ebrietate et Joseph 1071 inebriatus est cum fratribus suis in meridie (Gen. xliii). Inebriati autem, atque saturati hi, qui lassi fuerant, atque esurierant, agunt gratias, respondentes: *Expurgatus sum, et vidi Dominum, scilicet suscitantem atque dicentem: Surge, qui dormis, et elevare a mortuis, et illuminabit te Christus (Ephes. v, 14).* Et somnus, inquit, meus dulcis fuit mihi, ut imitator Domini mei verba dicentis: *Ego dormivi, et soporatus sum, et exsurrexi, quoniam Dominus suscepit [Al. suscipiet me] (Psal. iii, 6).*

(Vers. 27 seqq.) *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et seminabo domum Israel, et domum Juda semine hominum [Vulg. hominis], et semine jumentorum. Et sicut vigilavi super eos, ut evellerem, et demolirer, et dissiparem, et disperderem, et affligerem: sic vigilabo super eos, ut ædificem et plantem, ait Dominus. In diebus illis non dicent ultra, Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupescunt, sed unusquisque in iniquitate sua morietur. Omnis homo qui comederit uvam acerbam, obstupescunt dentes ejus. Domum et domum, id est, domum Israel, et domum Juda, in Septuaginta non habetur: sed tantum Israel et Judam, ut sit: et seminabo Israel et Judam. Quodque intulit: Semine hominum et jumentorum, ad rationales et simplices referre debemus. Et sicut in principio Jeremiæ dictum est ad eum: Ecce constitui te hodie super gentes, et super regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipes, et ædifices, et plantes; et vigilavi super eos ut facerem quod minatus sum: sic, inquit, vigilabo nunc super eos, ut ædificem et plantem. Dei enim agricultura, Dei ædificatio estis (I Cor. iii, 9). Omnes hujusemodi repromissiones juxta Judæos et nostros judaizantes, in mille annorum regno putantur esse complendæ. Nos autem, dicente Apostolo: Ego plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit (Ibid., 6):*

^a Versio Hieron. ac Vulgata, *Ideo quasi de somno suavitatis sum, etc.*

^b Constante cum Hieronymian. et Vulg. edit. hic atque inferius Cisterc. ms., *obstupescunt.*

et Isata propheta, quod Salvator edificator septium, A Num, successisse veteri Testamento, a quo legem
 et domorum esse memoretur (*Ioni. LVIII*), in primo
 adventu Christi spiritualiter implota defendimus, et
 implota ex parte, non ex toto: quia nunc in speculo
 videmus, et in ænigmate, et nescimus sicut oportet
 nos scire (*I Cor. XIII*). Cum autem quod perfectum
 est venerit, tunc quod ex parte est destruetur. Aut
 certe in secundo complenda credimus, quando in
 sua majestate Dominus apparebit, et sublitraverit
 plenitudo gentium, ut omnis Israel salvus fiat, et ne-
 quaquam ex parte per singulos, sed sit Deus omnia
 in omnibus (*Rom. XI, et I Cor. XV*). Quodque infer-
 tur: *In diebus illis non dicent ultra, patres 1072 co-*
mederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupescunt,
 et reliqua, in explanationibus Ezechielis plenius dis-
 scriuimus, quando interpretati sumus illum locum: **B**
Fili hominis, quid vobis et parabola ista inter filios Is-
rael dicentium: Patres comederunt uvam acerbam, et
dentes filiorum obstupuerunt. Vivo ego, dicit Dominus,
si fuerit ultra hæc parabola in Israel, quia omnes animas
meas sunt, sicut anima patris, sic et anima filii. Anima
quæ peccaverit, ipsa morietur (Ezech. XVIII, 1-4).
 Per quæ discimus, mortem non facere Dominum,
 sed peccatum. Anima enim quæ peccaverit, ipsa
 morietur. Hocque in præsentī loco dicitur, quod ne-
 quaquam peccatis patrum in æternum offenderit
 Israel; sed proprio meritis, et fide in Christum post
 tempora multa salvetur. Et observandum quod vitia
 atque peccata uva acerbā dicantur, ut comedentium
 dentes obstupescant, et non possint ejus suavitate
 sentire, de quo dicitur: *Gustate et videte, quoniam*
suaavis est Dominus (Psal. XXXIII, 9). Quicumque
 Scripturas non ita intelligit ut rei veritas habet,
 uvam acerbam comedit. Unde omnes hæretici per-
 versa credentes, panem de cælo descendentem co-
 medere non possunt, sed obstupescunt dentes eorum,
 non ciborum austeritate, sed vitio dentium.

(Vers. 31, 32.) *Ecce dies veniunt [Vulg. venient],*
dicit Dominus, et seriam (sive disponam) domui Is-
rael, et domui Juda, pactum (sive testamentum) novum,
non secundum pactum (sive testamentum) quod pepigi
cum patribus vestris in die qua apprehendi manum eo-
rum, ut educerem eos de terra Ægypti. Pactum (sive
testamentum) quod irritum fecerunt, et ego dominatus
sum eorum (sive ego neglecti eos) dicit Dominus. Et
 [Vulg. sed] *hoc erit pactum (sive testamentum) quod*
seriam cum domo Israel post dies illos, dicit Dominus:
Dabo legem meam in visceribus (sive in mente) eorum,
et in corde eorum scribam eam, et ero eis in Deum, et ipsi
erunt mihi in populum. Et non docebunt ultra unusquis-
que [Vulg. vir et vir] proximum suum, et unusquisque
fratrem suum, dicens: Cognoscite Dominum, quia om-
nes scient me a minimo eorum usque ad maximum, ait
Dominus, quia propitiabor iniquitati eorum, et peccati
eorum non ero memor amplius. Hoc testimonio aposto-
 Paulus, sive quis alius scripsit Epistolam, usus
 est ad Hebræos, omnesque deinceps Ecclesiastici
 viri in primo Salvatoris adventu dicunt universa
 completa. et novum Testamentum, hoc est Frange-

liuere, lege 1073 spiritus commutatam; ut omnia
 quoque sacrificia, et circumcisio, et sabbatum spiri-
 tualiter complerentur. Quod autem pactum pro Testa-
 mento posuimus, Hebræicæ veritatis est, licet Testa-
 mentum recte pactum appellatur; quia voluntas in
 eo atque testatio eorum, qui pactum ineunt, conti-
 netur. Quando eductus est Israel de terra Ægypti,
 tant: Dei in illo populo familiaritas fuit, ut manum
 eorum apprehendisse dicatur, et dedisse pactum,
 quod illi fecerunt irritum, et propierea Domini
 neglexit eos. Nunc autem in Evangelio post crucem,
 resurrectionem, et ascensionem, dare se pactum,
 non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carna-
 libus pollicetur. Cumque scriptum fuerit Domini Testa-
 mentum in monte credentium, ipsum esse eis in
 Deum, et illos esse in populum, ut nequaquam Ju-
 daeos querant magistros, et traditiones, et mandata
 hominum, sed doceantur a Spiritu sancto, si tamen
 audire mereantur: *Templum Dei estis, et spiritus Dei*
habitat in vobis (I Cor. III, 19). Spiritus autem spirat
 ubi vult, et diversas habet gratias. Notitiaque unius
 Dei, omnium virtutum possessio est. Et hoc, inquit,
fiat, quia propitius ero iniquitati eorum; et peccati eo-
rum non recordabor amplius. Ex quo perapicuum est
 secundum hujus *παράκλησις* intelligentiam, superiora
 in primo intelligenda Salvatoris adventu, quando
 uterque populus sibi Israel et Juda copulatus est. Si
 cui autem scrupulum facti, quare dixerit: *Disponam*
domui Israel et domui Juda pactum, sive Testamentum
novum, non secundum pactum, quod pepigi cum patri-
bis vestris, intelligat primum Ecclesiam Christi ex
 Judæis, et ad illos venisse Dominum Salvatorem at-
 que dixisse: *Non veni nisi ad eos perditas domus Is-*
rael (Matth. XV, 24); et id ipsum Apostolos confir-
 mase: *Vobis quidem primum oportebat loqui verbum*
Dei; quoniam repellitis illud, et indignos vos iudicatis
æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes (Act. XIII, 46).
 Non enim oportebat panem filiorum dare canibus,
 sed quia filii patrem in sua venientem suscipere no-
 luerunt, dedit omnibus potestatem, ut qui receperint
 eum, fiant filii Dei (*Matth. XV; Joan. 1*).

(Vers. 35, 36.) *Hæc dicit Dominus, qui dat so-*
lem in lumine diei, ordinem lunæ et stellarum in
lunine noctis, qui turbat mare et sonant fluctus ejus:
D *Dominus exercituum nomen illi. Si cessaverint leges*
istæ (sive statuta hæc) coram me, dicit Dominus, tunc
et semen Israel deficiet, ut non sit gens coram me
cunctis diebus. Et in Genesis principio legimus solem
 in cælo positum in lumine diei, 1074 lunam quo-
 que et stellas in lumine noctis (*Gen. 1*). Et in psalmo:
Dies diei annuntiat serbum, et nox nocti indicat
scientiam (Psal. XVIII, 3), quod invicem sibi nox dies-
 que succedat. Quomodo, inquit, rerum et maxime
 cælestium astrorum non potest ordo mutari, et son-
 nantis maris fluctus voluntur ad littora, fragorque
 gurgitum et undarum intumescensum terribilis au-
 ditur, nec potest ultra procedere, quam Dei jussione
 præceptum est, juxta illud: *Terminum posuisti quæ*

non transibunt, neque convertentur operire terram (Psal. ciii, 9): sic, inquit, semen et genus Israel, Domini erit voluntate perpetuum, nec aliquando deficiet. Leges autem hic, Mosaicæ non sunt intelligendæ, sed constitutio et ordo naturæ. Interrogemus Judæos, si cæli peribunt, et omnes quasi vestimentum veterascent; et ad Dominum dicitur: *Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient* (Psal. ci, 28), quomodo semen Israel potest esse perpetuum? Aut enim percuntibus cælis, peribit et semen Israel; aut si fuerit perpetuum, ergo nec cæli peribunt. Quod si Scriptura mentiri non potest, et perituri sunt cæli, peribit igitur et semen Israel, maxime cum et Jacob loquatur ad filios: *Venite, et annuntiabo vobis quid futurum sit in novissimis diebus* (Gen. xlix, 1). Quando autem dicitur, in *novissimis diebus*, ergo mundus esse cessabit, et alia fiet rerum dispositio [Al. dispensatio]. Hoc adversum illos. Cæterum nostris mundum istum non esse perpetuum, etiam Evangelium demonstrat, dicens: *Cælum et terra transibunt* (Matth. xxiv, 35). Et: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (Matth. xxviii, 20). Dicamus et aliter: Quamdiu mundus iste fuerit, semen Israel et gentem Judæicam permansuram, non in his qui nunc increduli sunt, sed in his qui cum Apostolis et per Apostolos crediderunt, ut reliquæ salvæ fiant.

(Vers. 37). *Hæc dicit Dominus: Si mensurari potuerint cæli sursum, et investigari fundamenta terræ deorsum, et ego abjiciam universum semen Israel, propter omnia quæ fecerunt, dicit Dominus.* LXX. *Hæc dicit Dominus: Si elevatum fuerit cælum sublimius, et si humiliatum pavementum terræ deorsum, et ego non reprobabo genus Israel, dicit Dominus, pro omnibus quæ fecerunt.* Multum in hoc loco distat Hebraicum ab editione Vulgata. Dicamus primum juxta Hebraicum: *Si mensurari poterint cæli sursum, et eorum altitudo cognosci, vel investigari fundamenta terræ, et extrema eorum ratione comprehendi, et ego, inquit, abjiciam universum semen Israel, propter omnia quæ fecerunt, dicit Dominus.* Quomodo autem illud impossibile est, ut cælorum summitatem et terræ fundamenta noscamus, sic et hoc impossibile erit, ut abjiciam universum semen Israel. Sin autem abjecero universum semen Israel, ergo mensurabitur cælorum summitas, et extrema terrarum. Hic syllogismus et in Evangelio textitur: quando impossibile impossibili comparatur: *Facilius camelus intrabit per foramen acus, quam dives intrare possit in regna cælorum* (Matth. xix). Quomodo enim illud [Al. impossibile] fieri non potest, sic nec hoc fieri poterit; quod si hoc factum fuerit, ergo fiet illud, quod impossibile putabatur. Errant ergo qui hunc locum aliter edisserunt, ponentes et illud testimonium, quod potuerit petere Patrem Filium, et duodecim legiones Angelorum adducere in

suum auxilium. Huic sensui Septuaginta contrarium transtulerunt, dicentes: *Si exaltatum fuerit cælum sublimius, et humiliatum pavementum terræ deorsum; et ego, inquit, non reprobabo semen Israel, dicit Dominus, propter omnia quæ fecerunt.* Quod si ita est, reprobabitur genus Israel. Quomodo enim cælum non potest eo quod est, esse sublimius, nec terra humillior esse eo quod est: sic et genus Israel nequaquam poterit reprobari. Si viderimus Judæos juxta Hebraicum hoc testimonio gloriari, assentiamur eis quod non sit abjectum universum semen Israel. Non enim omnes abjecti sunt, sed hi tantum, qui fuerunt increduli.

(Vers. 38). *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et edificabitur civitas Domino, a turre Ananeel [Al. Ananahel] usque ad portam anguli, et exiit ultra norma (sive juxta Symmachum) funiculus mensuræ ejus contra eam super collem Gareb, et circumbit Goatha (sive juxta Septuaginta, de electis lapidibus). Et omnem vallem ruinarum (pro quibus Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit PHAGARIM (פגרים), et cineres et omnem Asaremoth (quod melius legimus ASADEMOTH (אסדמות), pro quo Aquila suburbana interpretatus est) usque ad torrentem Cedron, usque ad angulum portæ equorum Orientalis, sanctum Domini non evellatur et non destruetur usque in perpetuum.* Qui mille annorum in terra Judæa regnum Christi recipiunt, Judæi videlicet et nostri judaizantes, conantur ostendere turrem Ananeel et portam anguli, et collem Gareb, et Goatha, et vallem Phagarim, et omnem Asademoth, et torrentem Cedron, et locum anguli portæ equorum orientalis: et ibi dicunt sanctuarium Domini, id est, templum esse condendum, mansurumque in perpetuum. Quod quia post captivitatem temporibus Zorobabel et Ezræ non possunt monstrare completum, transeunt ad Christi tempora, quem in consummatione mundi dicunt esse venturum, ut aurea atque gemmata juxta Apocalypsim Joannis descendat Jerusalem, et hoc terræ spatium, id est, ab illo loco usque ad illum locum ædificetur per circuitum (Apoc. xxi). Suspicionisque suæ hanc aurulam capiunt, quod a turre Anathoth, quæ hodie appellatur Jeremiæ, tribus a Jerusalem millibus separata, usque ad torrentem Cedron, qui scribitur in Evangelio (Joan. xviii), et est in valle Josaphat, ubi hortus erat, in quo et Judas proditor tradidit Salvatorem, civitatis fundamenta jaciuntur. Lecturi, inquirunt, sumus in consequentibus Ananeel filium Sallum patrualem fuisse Jeremiæ, cujus emit agrum, et hæc est turris Ananeel, ignorantes Hebraicam veritatem. Illic enim juxta Hebraicum scribitur, a turre ANANEEL (אננהל) per non videlicet mediam litteram; ibi autem: *Ecce ANANEEL (אננהל) filius Sallum patruelis tuus veniet ad te, per mediam non litteram.* Invocantes igitur Dominum Salvatorem, qui habet clavem David, qui

^a Cisterc., impossibile possibili comparatur.

^b Idem cum Vatic., poterit comparari.

^c In Nominum quoque libro, Asedemoth, arva vel suburbana.

aperit, et nemo claudit; qui claudit, et nemo aperit; qui signatum quoque Isais librum et omnium Prophetarum aperuit (*Isai. xxii*); et adoraverunt viginti quatuor seniores tenentes citharas (*Apoc. iii*), quod solus potuerit divina reserare mysteria, aggrediamur ædificium civitatis ad quam propheticus sermo dirigitur: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (*Psal. lxxxv, 3*); et: *Fuminis impetus lætificat civitatem Dei* (*Psal. xlv, 4*). Ædificatur itaque Ecclesia a turri obedientiæ, sive gratiæ, et donorum Dei (hoc enim interpretatur *Ananias*), usque ad portam anguli, quæ licet videatur initium habere sublime, quamdiu in ista carne subsistimus, rectam veritatis lineam non possumus possidere: sed in angulo stamus et fractis [*Al. facti*] lineis, exitque ultra funiculus mensuræ contra eam, id est, portam anguli, super collem *Gareb*, qui in lingua nostra vertitur aut *incolatus*, aut *scabies*: ut doceat nos advenas esse atque peregrinos, et non auribus prurientes, et ad novitatem dogmatum pessimorum facile non præbere consensum. Et circumbit, inquit, *Gotha*, pro quo interpretati sunt *LXX per gyrum*, electis lapidibus, qui voluntur **1077** super faciem terræ, et angulari lapide constringuntur, dicente apostolo Petro: *Et ipsi tamquam lapides vivi superædificamini domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerentes spirituales hostias et acceptabiles Deo per Jesum Christum* (*i Petr. ii, 5*). Et omnem, inquit, vallem *Phagarim*, quod interpretatur *ruinarum*; et cineres, subauditur circumbit, ut quamquam nobis videamur in collibus: tamen semper timeamus ruinas et consideremus cineres; et penitentes dicamus cum David: *Quia cinerem quasi panem manducavi, et poculum meum cum fletu miscebam* (*Psal. ci, 10*). Unde et jacentibus dicitur: *Numquid qui cadit non resurgit? dicit Dominus* (*Jerem. viii, 4*). Et universam, inquit, *sademoth*, quod nos vertimus in *regionem mortis*: unum nomen in duo verba dividentes; *SADĒ* (ΣΔ), quod dicitur *regio*, et *MORTĒ* (ΜΩ), quod interpretatur *mortis*: pro quo Aquila vertit *suburbana*, sive *arva*, et *rua*. Regio autem mortis regio peccatorum est; et suburbana regio voluptatum, quæ pergit usque ad torrentem *Cedron*, ubi traditus est Dominus, qui interpretatur *tenebræ* (*Joan. xviii*). Vide quanta habeat loca Ecclesia, et quomodo illud Apostolicum: *Ut sit sine macula et ruga* (*Ephes. v, 27*). In futuro et in cœlestibus servetur. Audis angulos, audis scabiem, audis ruinas et cineres, et regionem mortis, et tenebras, et de tua virtute et impeccantia gloriaris. Denique sequitur: *et usque ad angulum portæ*. Et hic angulus, ne ulla vera justitia, ne certa victoria in isto sæculo demonstraretur. Ipse quoque angulus portæ quamquam sit Orientalis, unde lumen egreditur; tamen equorum appella-

atur: ut indigere nos deceat cursu atque certamine, et tandem cum Domino audire mereamur: *Accendisti equos tuos, et equitatio tua salus* (*Abac. iii, 8*). In porta Orientali, in porta quadrigarum, sanctificatio Domini est. Et [*Al. U*] tunc nos perfectos arbitremur, quando dixerimus ad Dominum: *Carrus Dei decem millium multiplex millia latantium: Dominus in eis in Sina in sancto* (*Psal. lxxvii, 18*). Istiusmodi ædificatio, quæ super fundamentum Christi posita est, de qua loquitur et Apostolus: *Ut sapiens architectus fundamentum posui* (*i Cor. iii, 10*), nunquam destruetur, sed permanebit in perpetuum. Obscura et difficilia latius disserenda sunt, ut manifesta brevius percurramus.

1078 (Cap. XXXII.—Vers. 1 seqq.) *Verbum quod dicitur est ad Jeremiam a Domino in anno decimo Sedecie regis Juda, ipse est annus octavus decimus Nabuchodonosor. Tunc exercitus regis Babylonis obsidebat Jerusalem, et Jeremias Propheta clausus erat in atrio carceris, qui erat in domo regis Juda. Clauserat enim eum Sedecias rex Juda, dicens: Quare vaticinaberis, dicens: Hæc dicit Dominus. Non solum verba et opera Prophetarum nobis exemplo sunt ad virtutem. Poterat Jeremias prospera nantiare, et regis Sedecie frui amicitia; sed malebat Deo magis obedire quam hominibus (Act. v), et ei qui potest et animam et corpus perdere in gehennam, quam illi qui tantum in corpora habere poterat potestatem (Matth. x). Et hoc considerandum, quod decimus annus erat regni Sedecie, obsessa jam Jerusalem, et gladio, fame et peste consumpta, et captivitate vicina, et tamen Sedecias perstat in sententia, et ex parte aliqua illius clementia demonstratur, quod nequaquam eum in carcere, sed in vestibulo recludi jussert carceris: libera videlicet custodia, ne posset effugere, quasi non omnis Jerusalem clausa munitionibus communis carcer fuerit habitantium. Ipse annus est duodevigesimus regni Nabuchodonosor, qui quarto anno regis Joacim cepit imperium. Omnis autem causa iræ regis ista est, cur loquitur ex Dei nomine, quæ ei fuerant imperata:*

(Vers. 4, 5.) *Ecce ego dabo civitatem istam in manum regis Babylonis, et capiet eam. Et Sedecias rex Juda non effugiet de manu Chaldæorum, sed tradetur in manu regis Babylonis, et loquetur os ejus cum ore illius, et oculi ejus oculos illius videbunt. Et in Babylonem ducet Sedeciam, et ibi erit donec visitem eum, dicit Dominus. Quod si pugnaveritis contra Chaldæos, nihil prosperum habebitis. Hæc erat causa iræ regis, quare præferret mendaciam veritatem, et tam urbem Jerusalem, quam Sedeciam regem diceret esse capiendum: quodque gravius est, visurum eum ora regis Babylonii, et locuturum buvilem atque captivum cum potentissimi regis insaniam. Gravior enim terror*

^a Confer Commentar. in Ezechiel. cap. xl, in Zachariam ix. et Malachiam iii, quibus in locis tametsi eodem sensu, diversis tamen verbis hoc utitur testimonio Hieronymus.

^b Dicitur contra Pelagianos, quibus solemne erat

ad suam de impeccantia hæresim astruendam alio illo Apostoli ad Ephesios versu, quo Ecclesia dicitur sine macula et ruga.

^c Fortasse rectius *ms. impotentissimi*, ejus scilicet; qui nimirum impotenti esset animo.

est, videre quem timeas, et ante incroptionem verborum, quam posnarum sustinere cruciatum. Et in Babylonem, inquit, ducet Sedeciam, et ibi erit. Pro quo LXX transtulerunt, et Babylonem ingreditur; quorum alterum invitum 1079 trahi, alterum voluntate pergere significat. Et ibi, inquit, erit. Verbum ponit ambiguum, ne videatur cruciatus et miserias prophetare. Quodque sequitur: *Donc visitem eum, ait Dominus: et si pugnaveritis adversum Chaldaeos, nihil prosperum habebitis*, in LXX non habetur. Prudenterque sententiam temperavit, quæ ad bonam et ad malam partem referri potest. Visitatio enim, ut sæpe dixi, et consolationem significat, et supplicium.

(Vers. 6, 7.) *Et dixit Jeremias: factum est verbum Domini ad me dicens: Ecce Anameel [Vulg. Anemeel] filius Sellum (sive Sallom) patruelis tuus (quod Hebraice dicitur בּוֹדָאֵם (בּוֹדָאֵם) venit [Vulg. veniet] ad te dicens: Eme tibi agrum meum, qui est in Anathoth, tibi enim competit ex propinquitate emptio [Vulg. ut emas].* Occultum ad Jeremiam Dei factum esse sermonem, nemo scire poterat, nisi ipso indicante, ad quem factus fuerat: et prædicitur ei quod venturus sit ad eum Anameel patruelis suus, et possessionem agri qui suus fuerat delaturus; esse autem ipsum locum in Anathoth, de suburbanis quæ sacerdotibus per singulas tribus et civitates dabantur ex lege: nec licitum erat possessionem de tribu transire ad tribum, nec de familia ad aliam familiam (unde et filix Salphaad accipiunt sortem inter fratres suos), præcipueque suburbana sacerdotum nulli alii poterant venditari usque ad annum remissionis (Num. xxvii), nisi ei quem propinquitatis sanguinis expetebat (Levit. xxv). Venit ergo ad eum patruelis frater [Al. fratruelis et pater] suus, et offert emptionem, quæ illi ex propinquitate debetur. Helcias et Sellum fratres fuisse germani. Helciae filius, Jeremias: Sellum, Anameel. Helcias interpretatur, *pars Domini: Jeremias, sublimitas Domini*. Recteque altitudo Domini de parte Domini nascitur. Sellum vero in linguam nostram vertitur pax, sive *pacificus*. Anameel, donum, vel gratia Dei. Nec mirabimur, quod sibi pax jungatur et gratia, cum etiam Epistolarum Apostolicarum hoc principium sit: *Gratia vobis et pax* (Rom. 1, 7). Primum ergo pacem mereamur Dei, et post pacem nobis gratia nascitur, quæ non in possidentis, sed in arbitrio donantis est. Defert autem emptionem gratia Dei illi, qui in sublimibus collocatus est, ut quamvis videatur excelsus, tamen gratia Dei indigeat. Illud quod in Cantico sæpe cantatur a sponsa: *Fratruelis meus*, id est, ὁ ἀδελφεοῦς μου, in Hebraico בּוֹדָאֵם (בּוֹדָאֵם) dicitur; ergo non *fratruelis*, sed *patruelis* dicendus est. Fuisse 1080 autem Jeremiam filium Helciae de Sacerdotibus, qui erant in Anathoth in terra Benjamin, et voluminis hujus testatur exordium.

(Vers. 8.) *Et venit ad me Anameel filius patru mei,*

A secundum Verbum Domini, ad vestibulum (sive atrium) carceris, et ait ad me: *Posside (sive eme) agrum meum, qui est in Anathoth in terra Benjamin, quia tibi competit hæreditas, et tu es propinquus ut possideas (sive emas).* Quod futurum Prophetae verbum Domini nuntiaret, statim opere completum est. *Venit, inquit, ad me Anameel, gratia Dei, filius patru mei* ^a, hoc est, *filius pacis*. Venit autem in vestibulo carceris, dixitque ad me ea, quæ Dominus ab eo dicenda prædixerat. Ager autem iste sacerdotalis, cujus emptio atque possessio Jeremiae deferebatur, in Anathoth est, in terra Benjamin, quorum prius obedientiam, secundum *filium dexteræ* sonat. Et consequenter ejus appetit emptionem, in quo obedientia et virtus Domini versabantur. Pro quo LXX *πρὸς ὄραρον*, id est, *seniorem interpretati sunt*, quod loco huic non convenit.

(Vers. 9 seqq.) *Intellexi autem, quod verbum Domini esset, et emi agrum ab Anameel filio patru mei, qui est in Anathoth, et appendi ei argentum, stateres septem, et decem argenteos. Et scripsi in libro, et signavi; et adhibui testes, et appendi argentum in statera. Et accepi librum possessionis signatum, stipulationes, et rata [Al. stipulatione rata], et signa forinsecus. Durum quidem erat et prope incunsequens, risuque dignum, eum qui jam jamque capiendam prophetabat Jerusalem, et omnes ducendos esse captivos, vel gladio, fame et peste perituros, agrum in Anathoth emere, quem non erat possessurus. Sed intellexi, inquit, verbum Domini esse, et emptionem meam* **C** argumento et vaticinio Domini coaptandam: et ideo acquievi præcepto ejus ut emerem; nec frustra ad me super hujusmodi re Dei factum esse sermonem: et appendi argenti decem et septem siclos, quos nos in stateres vertimus. Siclus autem viginti habet obolos, ut in Ezechielis extremo volumine scribitur (Ezech. xlv). Emitque Propheta decem et septem siclis, in quo numero cantavit puer Domini David, in die qua eruit eum Dominus de manu omnium inimicorum ejus, et de manu Saul, et dixit: *Diligam te, Domine fortitudo mea; Dominus firmamentum meum, et refugium meum, et liberator meus. Deus meus, adjutor meus, et sperabo in eum: protector meus, et cornu salutis meæ* (Psal. xvii, 1). Decarium 1081 esse mysticum numerum, ostendit Decalogus qui scriptus fuit in tabulis lapideis digito Dei, et dies jejunii et propitiationis mensis septimi (Exod. xiii). Septem quoque, in quo verus est sabbatismus et requies, esse sanctum, multis Scripturarum testimoniis comprobamus, de quibus saltem pauca posuissim, nisi otiosum esset docere quæ nota sunt. In hoc igitur numero a propheta et sacerdote emitur possessio, scribiturque in libro atque signatur, et adhibentur testes, argentumque diligenter appenditur, ut omnia venditionis et emptionis jura serventur, et sit certa possessio, stipulationibus et sponsionibus roborata. Vel hoc audiant, qui falsa testamenta, et interdum

^a Addit Victorius Sellum, quo clarior ejus est nominis interpretatio.

ne testamenta quidem sibi adhibitis testibus vindicare conantur.

(Vers. 12.) *Et dedit librum possessionis Baruch filio Neriae* [Vulg. Neri] *filii Maasiae in oculis Anamael patris mei, et in oculis testium, qui erant scripti in libro emptionis; in oculis omnium Judaeorum, qui sedebant in atrio carceris.* Quamquam statim esset possessio relinquenda, immo emenda posteris, et ab eo emenda qui filios non habebat (neque enim uxorem acceperat) tamen obediens Imperio Domini, omnia rite celebrat: signatumque librum possessionis dat Baruch filio Neri filii Maasiae. Baruch in lingua nostra benedictus dicitur; qui erat filius Neri, qui interpretatur lucerna mea, dicente Propheta: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis ardens* (Psal. cxviii, 105). Neri quoque pater Baruch filius Maasiae, id est, ^a *facturae et operis Domini.* Animadvertamus ergo, quantis virtutum privilegiis discipulus Baruch Jeremiae ministraverit, dicente David: *Ambulans in via immaculata hic mihi ministrabat* (Psal. cxviii, 6). Unde et Elias minister Eliae in tantum placuit Deo, ut post translationem magistri etiam duplicem spiritum mereretur accipere (IV Reg. ii). Hoc dico ad commolationem eorum, qui malorum hominum abulantur ministeriis, et non audent abjicere eos, quos malae conscientiae norunt sibi glutino copulatos. Traditur autem liber Baruch tanto et tali viro, vidente Anamael, qui vendiderat, et testibus qui subscripserant, et quorum nomina in emptionis volumine tenebantur. Et, *In conspectu, inquit, omnium Judaeorum, qui sedebant in atrio carceris: qui videlicet vel ad Prophetam venerant consolandum, vel* ^b *studio timoris Dei, Domini verba audire cupiebant.*

(Vers. 13 seqq.) *Et praecepi Baruch coram eis, dicens: Haec dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Sume libros istos, librum emptionis hunc signatum, et librum hunc qui apertus est, et pone illos in vase fictili, ut permansere possint diebus multis. Haec enim dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Adhuc possidebuntur domus et agris vineae in terra hac.* Cunctis quos praeteritus sermo narravit praesentibus et videntibus, Baruch ministro praecipitur et discipulo, non sermonibus praceptoris, sed Dei jubentis imperio, ut assumat libros, unum signatum, alterum apertum, quae emptionum consuetudo huc usque servatur, ut quod intrinsecus ^b clausum signaculo continent, hoc legere cupientibus apertum volumen exhibeat: utrumque in vase fictili, ut permansere possint diebus multis. Firma igitur erat et longo post tempore futura possessio, quae tanta custodia servabatur, ne vel foris emptionis libri positi, paterent rapiuae, vel humo conditi, humore terrae solverentur. Hoc autem totum fit ut intelligant qui videbant, rursus habitandam Jerusalem, et possidendos

^a Scilicet in Nominum libro haec obtinebat Maasiae nominis interpretatio: ubi et *Mesaja* haud recte scribitur Latinis litteris, quod putabant Hebraicis dici מֵסַיָה, ut *opus*, sive *facturam* Dei significaret. Verum מֵסַיָה אֵשׁ, sed בְּרַחֲמֵי דֵי אֵשׁ scribitur in Hebraico textu,

agros, quod licet absque sermone Jeremiae debuerant per se intelligere, tamen Domini sermonibus commoventur, et dicitur ad eos: *Haec dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Adhuc possidebuntur domus et agris vineae in terra ista.* Hoc est illud quod Jeremias dudum dixerat: *Intellexi verbum esse Domini; et idcirco emit agrum, quem possessurus non erat.*

(Vers. 16 seqq.) *Et oravi ad Dominum postquam tradidi librum possessionis Baruch filio Neriae, dicens: Heu, heu, heu, Domine Deus (sive qui es, Domine Deus). Ecce tu fecisti caelum et terram in fortitudine tua magna, et in brachio tuo extenso (sive excelso) non erit tibi difficile (sive impossibile) omne verbum (vel juxta LXX, Nihil apud te est absconditum). Qui facis misericordiam in millibus, et reddis iniquitatem patrum in stau filiorum eorum post eos, fortissime, magne, potens (quod Hebraice dicitur) עֲזָרָה (עֲזָרָה): Dominus exercituum (sive virtutum) nomen tibi. Magnus consilio et incomprehensibilis cogitatu. Cujus oculi aperti sunt super omnes vias filiorum Adam (sive hominum) ut reddas unicuique secundum vias suas, et secundum fructum adventionum suarum [Vulg. ejus]. Post emptionem agri jure celebratam, et 1083 post sententiam Domini, qua pollicitus est domos, agros, et vineas deinceps possidendas, orat Propheta ad Dominum, et dolorem cordis gemitibus exprimit, dicens: *Heu, heu, heu, Domine Deus: pro quo LXX transtulerunt, וְהוּ, id est, qui es, Domine Deus, juxta illud quod Moysi dicitur: Vade, dic populo Israel: Qui est, misit me ad vos* (Exod. iii, 14). Non quo non sint alii; sed aliud est Creatoris esse beneficium, quod subsistat; aliud, aeternitate naturae. Laudat Dominum, et ex creaturis praedicat Creatorem. Primumque potentiam ejus et misericordiam, atque justitiam in omne hominum genus elevat vocibus: deinde transit ad Israel, et quanta ei praestiterit, celebri [Ad. celeri] sermone describit. Et post tanta beneficia dicit eos immemores bonorum illius, clementiam in amaritudinem provocasse, ita ut obsideatur civitas, et antequam hostium in eam fiat irruptio, fame, et gladio, et peste consumpta sit. Haec autem universa praemisit, ut consequenter illud inferret, quod in reprehensionem divinae sententiae facere videbatur. Et tu dicis mihi, Domine Deus, eme agrum argento, et adhibe testes, cum urbs data sit in manus Chaldaeorum? Haec interim tota loci istius continet pericope. Nunc ad singula revertamur. Tu fecisti caelum et terram in fortitudine tua magna. Et Joannes dicit de Filio: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est* (Joan. i, 3). Haec est enim Domini fortitudo, Apostolo comprobante: *Christus Dei virtus et Dei sapientia* (I Cor. i, 24). Et in brachio tuo extenso, sive excelso, quorum utrumque percutientis indicium est. Hoc est autem brachium,*

neque adeo isthaec illi expositio nominis congruit.

^b Illic loco Commentarii vice sit doctissimus conterranei nostri, Scipionis Marchionis Maffei liber, qui inscribitur: *La Diplomatica.*

de quo Isaias loquitur : *Et brachium Domini cui A* *revelatum est (Isai: LIII, 4)?* Non erit tibi difficile omne verbum. Quæ enim apud homines impossibilia, apud Deum possibilia sunt; sive cui nihil est absconditum (*Mick. XIX*), juxta illud Psalmographi, dicentis : *Quia tenebræ non obscurabuntur a te, et nos sicut dies illuminabitur (Psal. CXXXVIII, 12).* Qui facis misericordiam in millibus; et reddis iniquitatem patrum in sinu filiorum eorum post eos. Grandis clementia Creatoris, misericordiam suam in mille generationes extendere, et justitiam statim in altera generatione monstrare, quæ tamen et ipsa est mixta misericordix. Non enim statim punit delinquentem, sed expectat penitentiam, ut si liberi imitati fuerint parentum vicia, diu dilata **1084** poena reddatur. *Fortissime, magne, potens, Dominus exercituum, sive virtutum, nomen tibi.* Ista nomina potentiam indicant Creatoris. Cæterum proprie nomen Dei Pater est, quod in Evangelio per Dominum revelatur dicentem : *Pater, manifestari nomen tuum hominibus (Joan. XVII, 6).* *Magnus consilio.* Et audet se quisquam Domini inserere secreto, et de illius judicis judicare. *Et incomprehensibilis cogitatu.* Quem non comprehendit cogitatio, quomodo potest sermo comprehendere? *Cujus oculi aperti sunt super omnes rias filiorum Adam.* Frustra ergo homo se putat Dei celare notitiam. Quodque infert : *Ut reddat unicuique secundum rias suas, et secundum fructum adinventio-* **B** *rum suarum,* hoc indicat quod interdum pro nimia patientia, judicis ejus videantur injusta. Quem locum Apostolus plenius explicat ad Romanos : *Ignoras C* *quoniam benignitas Dei ad penitentiam te hortatur? secundum duritiam autem tuam et cor impœnitens, thesaurizas tibi iram in die iræ, et revelationis justitiam Dei (Rom. II, 4, 5).* Quanto igitur serior vindicta peccantium est, tanto justior : in similitudinem Pharaonis, qui decem plagis admonitus, non punitus, et in duritia perseverans, ad exitum Rubri maris fluctibus obrutus est (*Exod. XIV*).

(Vers. 20 seqq.) *Qui posuisti signa et portenta in terra Ægypti usque ad diem hanc, et in Israel et in hominibus (sive terrigenis) et fecisti tibi nomen sicut est dies hæc, et eduxisti populum tuum Israel de terra Ægypti, in signis et in portentis, et in manu robusta, et brachio extento, et in terrore magno. Et dedisti eis terram hanc, quam jurasti patribus eorum, ut dares D* *eis terram fluentem lacte et melle. Et ingressi sunt, et possederunt eam, et non obedierunt voci tuæ, et in lege tua non ambulaverunt; omnia quæ mandavi eis ut facerent, non fecerunt, et evenerunt eis universa mala hæc.* De generali transit ad speciale, et quid proprie præstitit Israeli, brevi sermone percurrit. *Qui posuisti, ait, signa et portenta in terra Ægypti,* quibus afflicta est Ægyptus usque ad diem hanc, et in Israel et in hominibus sive terrigenis. Hoc quod dicitur, usque ad diem hanc, posterioribus copulandum est,

ut legamus, et in Israel, et in cunctis mortalibus quotidie tua signa complentur. Sive aliter, signa atque portenta non solum in Ægypto perpetrasti, sed usque hodie eadem tuæ misericordix fortitudo salvavit populum tuum, et universo **1085** generi humano Creatoris subvenis potestate. Et hoc notandum, quod Israel ab hominibus separat atque terrigenis, juxta illud : *Filius meus primogenitus Israel. Et fecisti tibi nomen sicut dies hæc (Exod. IV, 23).* Laudes, inquit, tuæ totius orbis sermone celebrantur. *Et eduxisti populum tuum Israel de terra Ægypti.* Pulchre dixit, populum tuum, eo enim tempore quo eductus est, Domini imperio serviebat. Eduxisti autem *in signis et portentis,* quibus percutiebatur Ægyptus, *et in manu robusta, et in brachio extento, et in terrore magno :* quando mare Rubrum transeunt populo Israel viam præbuit [*Al. præbuitis*], et Ægyptium oppressit [*Al. oppressisti*] exercitum : *Et dedisti eis terram hanc, quam jurasti patribus eorum ut dares eis :* Abraham videlicet, Isaac et Jacob. Ergo non suo merito terram repromissionis, sed patrum accipere virtutibus, *terram fluentem lacte et melle.* Necdum enim solidum poterant cibum capere, sed melle et lacte nutriebantur infantix. Vel certe lacte et melle, rerum omnium ubertate et abundantia. *Et ingressi sunt, et possederunt eam.* Statimque inter possessionem et inobedientiam nihil fuit medium. Ubertas enim securitatem, securitas negligentiam, negligentia contemptum parit. *Et non obedierunt, voci tuæ, et in lege tua non ambulaverunt.* Frustra ergo promissere in eremo dicentes : *Omnia quæcumque Dominus præcepit (Al. præceperit), faciemus (Exod. XIX, 8).* Non enim in sponcione, sed in opere præcipuum est : ad retundendam eorum impudentiam, qui putant hominem omnia posse complere, quæ se facturum esse pollicitus est. Omnia quæ mandasti eis ut facerent, non fecerunt, et corte facturos se promiserant. *Et evenerunt eis universa mala hæc.* Mala patientibus, cæterum juxta Domini sententiam bona, quæ [*Al. qui*] reddit unicuique secundum vias suas.

(Vers. 24, 25.) *Ecce munitiones extractæ sunt adversus civitatem, ut capiatur : et urbs data est in manus Chaldæorum, qui præstantur adversus eam a facie gladii, et famis, et pestilentix. Et quæcumque locutus es, acciderunt, ut ipse tu cernis : et tu dicis mihi, Domine Deus, eme agrum argento, et adhibe testes, cum urbs data sit in manus Chaldæorum? Decimus annus erat regis **1086** Sedecix, ita enim scriptum est : Verbum quod factum est ad Jeremiam a Domino anno decimo Sedecix regis Juda : tunc exercitus regis Babylonis obsidebat Jerusalem, et Jeremias propheta clausus erat in atrio carceris. Recteque nunc dicitur : *Ecce munitiones sunt extractæ adversus civitatem, ut capiatur : et urbs tradita est in manus Chaldæorum ;* nec habent quos vincant, aut [*Al. sed*] quos capiant. Jam enim gladio, fame, peste consumpti sunt : et quæ-*

^a Martian. post Erasm. *sapientia*, pro *patientia*, quod nos reposuimus, et melioris quoque notæ mss. pœnes Victorium præferunt.

eamque dixisti, videmus esse completa; quomodo A ergo mihi dicis, Domine: *Eme agrum argento, et adhibe testes; cum urbs data sit in manu Chaldaeorum?* Igitur non reprehendit, sed interrogat: nec tam sibi, quam aliis vult discere, qui sedebant in atrio carceris; et forsam taciti reprehendebant, quomodo idem propheta, quem verum nuntiarum credebant, et urbem dicat esse capiendam et agrum emat quasi possessurus.

(Vers. 26 seqq.) *Et factum est verbum Domini ad Jeremiam, dicens: Ecce ego Dominus Deus universae carnis. Numquid mihi difficile (sive impossibile) erit: aut abscondetur a me omne verbum? Propterea haec dicit Dominus: Ecce ego tradam civitatem istam in manu Chaldaeorum, et in manu regis Babylonis, et capiet eam. Et venient Chaldaei (sive ingredientur) praeliantes: venient Chaldaei adversus urbem hanc, et succendent eam igni, et comburent eam, et domos, in quarum domatibus sacrificabant Baal, et libabant diis alienis libamina ad irritandum me. Tristibus laeta subjungit, et post eversionem Jerusalem, captivo populo reditam pollicetur. Primumque causas exponit offensae et justi furoris Dei, ut quanto major culpa peccantium, tanto amplior in peccatores clementia Creatoris. Ego, inquit, Dominus Deus universae carnis. Nequaquam cunctarum gentium, nec populi Israel, aut certe, ut de sanctis crebro dicere solet, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob: sed Deus dixit universae carnis, ut et rationalia et bruta animalia ipse secisse credatur. Sunt enim qui providentiam Creatoris usque ad rationalia constentur: bruta autem fortuitis casibus asserant vel perire, vel vivere. C Propheticusque sermo declarat, nihil esse quod fugiat providentiam et scientiam 1087 Dei: quia alia propter se, alia in usum hominum sunt creata. Numquid mihi difficile aut impossibile: aut certe abscondetur a me omne verbum? et supra diximus: Quae apud homines impossibilia, apud Deum possibilia sunt. Verbum autem hic et in multis aliis locis pro rebus debemus accipere. Quid est, ait, quod factum est verbum? Propterea haec dicit Dominus. Quid enim praecesserat, ut causalem conjunctionem poneret, dicens: Propterea haec dicit Dominus. Quia, inquit, curae meae est omnia regere, universa disponere, et reddere singulis juxta vias suas: *idcirco ego tradam civitatem istam in manu Chaldaeorum, et in manu regis Babylonis, et capient eam.* Primum enim vallatur exercitu, et absente capitur Nabuchodonosor, Sedeciasque ducitur in Bבלatha, et ibi regi traditur. *Et venient, inquit, Chaldaei praeliantes adversus urbem hanc.* Melius Aquila qui pro eo quod scriptum est, *venient*, transtulit *επιερχομενοι*, hoc est, *ingredientur* civitatem. Neque enim absentes erant ut venirent, quippe qui circumdederant Jerusalem, sicut Scriptura testatur. *Tunc exerci-**

tus regis Babylonis obsidebat Jerusalem. Ac deinde: *Ecce munitiones extractae sunt adversus civitatem ut capiantur: et urbs data est in manus Chaldaeorum.* Quomodo igitur venient qui praesentes erant? Sed hi qui obsidebant urbem, *ingredientur*, inquit, *et capient eam*, et succedent, et ad solum usque comburent (verbum enim Hebraicum באו (באו), ambiguitate sui, et *venient*, et *ingredientur* sonat). Et domos in quarum domatibus sacrificabant Baal idolo Sidoniorum, et libabant diis alienis libamina ad irritandum me, ut non errore religionis, sed contentione quadam et in Creatorem contumelia facere viderentur. Quomodo autem periturus scribitur mundus, juxta illud quod scriptum est: *Caelum et terra pertransibunt (Matth. XXIV, 35)*, eo quod in maligno positus sit: sic et domus ipsae et loca in quibus flagitia perpetrata sunt, irae Dei subjacent. Sunt qui contentiose illud quod scriptum est: *Locus in quo crucifixus est Dominus atque Salvator, spiritualiter Gomorrha et Aegyptus vocatur (Apoc. XI, 8)*, ad ipsa loca referant. Alii vero universum mundum sub nomine Aegypti et Gomorrhae significare putant. Ut enim Gomorrha divino igne deleta est; ita et mundum judicio Dei concremandum.

(Vers. 30.) *Erant enim filii Juda, et filii Israel jugiter (sive soli) facientes mala in oculis meis ab adolescentia sua.* Verbum Hebraicum אכלו (אכלו), Aquila interpretatus est *εδωκον*, 1088 quod conjunctionem significat, *verumtamen*. Symmachi prima editio, et Septuaginta, et Theodotio, *soles* interpretati sunt. Secunda quippe Symmachi vertit *δωδωκον*, quem et nos in praesentiarum secuti sumus, ut dicereamus *jugiter*. Dicamus igitur primum juxta Hebraicum, *filii Israel, et filii Juda facientes jugiter malum.* Et decem, inquit, et duae tribus malum sine cessatione fecerunt, et jugis fuit eis in pessimis operibus perseverantia. Si autem jugis et semper in toto populo, ubi est justitia sempiterna? Porro juxta LXX, qui dixerunt: *Soli facientes malum*, oritur questio: Num et aliae gentes eo tempore quo Israel Judasque peccabant, malum non fecerunt? Quod sic solvitur: Qui habet notitiam Dei et recedit ab eo, solus peccat in oculis Dei; qui vero increduli permanserint, quasi illo non vidente et negligente, delinquant. Unde et David vir sanctus, quia corruerat in peccatum uxoris Uriae, Beithabee, agens postea poenitentiam (II Reg. XII), loquitur: *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci (Ps. I, 6)*, id est in conspectu tuo. Denique jungitur: *Soli facientes malum in oculis [Al. addit meis], in conspectu meo ab adolescentia sua.* Quodque sequitur: *Filii Israel qui usque nunc exacerbant me in opere manuum suarum, dicit Dominus, in LXX non habetur, et de Hebraico additum est. Quia autem ab adolescentia sua usque ad praesentem diem jugiter deliquere,*

^a Ita Vatic. ms. et Rabanus legunt: atque ita Victorius olim restituit, assentiente Graeco textu, *μὴ ἀπ' ἑμοῦ ἀποβήσεται τῆ;* Martianæus cum Erasmo, ut abscondatur a me.

^b Victorio faciem praefereute, sic restituimus hunc locum, quem Martianæus juxta Erasmus corruptum reliquit. Revera *וְאֵלֶּיךָ אָנֹכִי* ancipis est, sonatque et *ve-*

nire, et ingredi: atque Aquila quidem hoc alterum praetulit: hoc autem est, quod de more Hieronymus notat. Antea illud sive praeponebatur verbis *venient Chaldaei adversus urbem hanc*, quasi altera interpretatio esset illorum, *Et venient Chaldaei, et ingredientur:* quae oppido falsa, confusaque lectio erat.

runt, ideo justa sententia Dei est, et merito Scriptura contexit :

(Vers. 31.) *In furore et in indignatione mea facta est mihi civitas hæc a die qua ædificaverunt eam usque ad diem istam, qua auferetur de conspectu meo.* Si ex eo tempore quo civitatis jacta sunt fundamenta, usque ad hanc diem, quando capta est, atque succensa, et sublata de conspectu Domini, fuit semper in vitio, et indignationem contra se Domini provocavit : ubi est (ut sæpe jam diximus) peccatorum quies?

(Vers. 32.) *Propter malitiam, inquit, filiorum Israel, et filiorum Judæ, quam fecerunt, ad iracundiam me provocantes, ipsi et reges eorum, et principes eorum, sacerdotes eorum, et prophetæ eorum, viri Juda et habitatores Jerusalem.* Quia supra dixerat : *In furore et in indignatione mea facta est mihi civitas hæc, a die qua ædificaverunt eam usque ad diem istam, qua auferetur de conspectu meo ;* et nullum generaliter absque peccato fuisse monstraverat, nunc per partes enumerat, et reges, et principes, et sacerdotes, et prophetas eorum, et cuncta uno sermone comprehendens : *Viri, inquit, Juda, et habitatores Jerusalem.* Pulchreque non dixit : **1088** Reges mei, et principes mei, et sacerdotes mei, et prophetæ mei : sed quia peccaverunt reges eorum, et principes eorum, et sacerdotes eorum, et prophetæ eorum.

Et verterunt ad me terga, et non facies. Juxta illud quod alibi scriptum est : *Et verterunt contra me scapulam recedentem* (Zach. vii, 11). Qui enim preceatur, inclinata cervice in terram pronus funditur : qui vero tergum vertit, ipso gestu corporis indicat negligere se comminantem. Et hoc, ait, faciebant.

(Vers. 33.) *Cum docerem eos diluculo, et erudirem, et nolent audire, et acciperent disciplinam.* Fugatis erroris tenebris, et omni idolorum cultu, mea sententia confutata, quotidie corda eorum illuminare cupiebam, et docere quæ recta sunt. Et ut liberum servaret arbitrium, jungit et dicit : *Et nolent audire ut acciperent disciplinam.* Sequitur :

(Vers. 34.) *Et posuerunt idola sua in domo, in qua invocatum est nomen meum, ut polluerent eam.* Non solum eo tempore Judas posuit in Templo Dei statuas idoli, quam in Ezechielis principio legimus (Ezech. viii) : sed usque hodie in domo Dei, quæ interpretatur Ecclesia, sive in corde animaque credentium ponitur idolum, quando novum dogma constituitur, et juxta Deuteronomium adoratur in abscondito (Deut. iv) : *Nescitis, inquit, quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* (I Cor. iii, 16).

(Vers. 35.) *Et ædificaverunt excelsa (sive aras) Baal : quæ sunt in valle filii Ennom : ut initiarent filios suos, et filias suas idolo Moloch.* Pro initiarent, in Hebraico scriptum est עביר (עביר), quod Aquila et Symmachus, *transducerent* ; Septuaginta et Theodotio interpretati sunt, *offerrent*. De valle filiorum Ennom, quæ Hebraice dicitur עננום (עננום), supra plenius diximus : quod subjaceat Siloe fontibus, et amoenitate sui, quia locus irriguus est, populum [Al. addit Israel] provocaverit ad luxuriam, quam

idolorum cultus sequitur. Notandum quoque quod aræ et excelsa, Hebraico sermone appellantur באמות (במות), propter eos qui in Samuelis et Regum volumine quid significet hoc verbum dubitant. Moloch idolum Ammonitarum est, quod in regem vertitur. Significat autem Scriptura divina, quod non solum Baal idolo, sed et Moloch cunctisque dæmonibus in ipso loco populus servierit.

Quod non mandavi eis : nec ascendit in cor meum, ut facerent abominationem hanc, et in peccatum deducerent Judam. Proprie tribus Juda et Benjamin in fano Baalis et Moloch, dæmonum simulacra veneratæ **1090** sunt (III Reg. xii). Vitulos autem aureos in Bethel et Dan, et decem tribus, quæ appellantur Samaria, Joseph et Ephraim, incoluisse [Al. voluisse] perspicuum est. Tantumque mali fuit quod a populo factum est, ut testetur Deus se nunquam cogitasse, nec ascendisse in cor suum, quæ illi facturi fuerint. Omnia autem hæc ἀδρωροκιδως.

Et nunc propter ista, hæc dicit Dominus, Deus Israel, ad civitatem hanc, de qua vos dicitis, quod tradatur in manu regis Babylonis in gladio, et in fame, et in peste. Sicut sperantibus auxilium, et in murorum firmitate fidentibus, prophetatur quod subvertenda sit Jerusalem, et populus jam jamque capiendus, et ante captivitatem gladio, fame et peste periturus : sic desperantibus, et post subversionem urbis nullam salutem exspectantibus, suum auxilium pollicetur, ut et confidentia atque superbia, justam sententiam ; et desperatio, atque humilitas Dei mereatur auxilium.

(Vers. 37 seqq.) *Ecce ego congregabo eos de universis terris ad quas ejeci in furore meo, et in ira mea, et in indignatione grandi, et reducam eos ad locum istum, et habitare eos faciam confidenter.* Et erunt mihi in populum, et ego ero eis in Deum. Et dabo eis cor unum, et viam unam, ut timeant me universis diebus, et bene sit eis et filiis eorum post eos. Et seriam eis pactum sempiternum (sive disponam testamentum æternum), et non desinam eis benefacere, et timorem meum dabo in corde eorum, ut non recedant a me. Et lætabor super eis, cum eis benefecero (sive et visitabo eos, ut eis benefaciam). Et plantabo eos in terra ista in veritate (sive in fide), in toto corde meo, et in tota anima mea. Multi hoc putant tempore Zorobabel filii Salathiel, et Jesu filii Josedec sacerdotis magni, quando Aggæus et Zacharias prophetaverunt sub Ezra sacerdote completum, quando ædificatum est Templum, et sub Neemia extructi muri per circuitum : ut quos ante defecerat in furore, et in ira, et in indignatione grandi de Jerusalem, et in toto orbe disperserat ; postea reductos habitare fecerit confidenter, et fuisse eos in populum Dei ; et Dominum fuisse in Deum eorum, et cætera quæ Scriptura contexit. Sed quomodo hoc possit illi tempori coaptari : *Habitare eos faciam confidenter, et seriam eis pactum sempiternum, sive disponam illis testamentum æternum,* penitus non potest approbari : quippe quos legerimus, et sacra narrat historia, non solum a vicinis gentibus, sed a Persis quoque et Macedonibus,

et Ægyptiis Romanisque sæpe captos, et hucusque A
servire. **1061** Omnia igitur ad adventum refe-
renda sunt Salvatoris: quæ nostro et fidel tempore
videmus expleta, et electio juxta Apostolum reli-
quiarum salva facta est (*Rom. ix*). Et qui in Christo
habitant confidenter, datum est illis cor unum
juxta illud quod scriptum est: *Multitudinis autem
credentium erit cor unum et anima una (Act. iv, 52)*.
Et viam, inquit, unam illum qui dicit: *Ego sum via,
veritas, et vita (Joan. xiv, 6)*. Et timeant me univer-
sis diebus. Principium enim sapientiæ timor Do-
mini (*Prov. ix*). Universis aut diebus: quod si Ju-
dæis non competit, de nostro populo accipiendum
est: cui et bene fuit, et est, et erit, non solum ipsis,
sed et filiis eorum post eos. Nobiscum enim pactum
pepigil sempiternum: nec desinet nobis ultra be-
nefacere. Quodque sequitur: *Et timorem meum dabo
in corde eorum, ut non recedant a me*, sic liberum
donat arbitrium, ut tamen ipse timor qui tribuitur,
gratia permaneat largitoris. ^a Cumque, inquit, eis
benefecero, lætabor. Gaudet quippe quia videt
creaturam suam esse salvatam. Unde et gaudium An-
gelorum est in cœlis super uno peccatore pœnitentiam
agente (*Luc. xv*). *Et plantabo, inquit, eos in terra
ista in veritate*, sive (ut LXX transtulerunt) *in fide*,
ut proprie significet populum Christianum cujus reli-
gio fides est. *In toto corde meo, et in tota anima
mea*. Si Domini verba sunt Salvatoris, recte cor et
animæ ejus creditur, qui dicit in Evangelio: *Potesta-
tem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo
iterum sumendi illam (Joan. x, 18)*. Sin autem ex
persona Dei Patris accipimus, secundum illud intel-
ligendum est: *Neomenias vestras et sabbata, et dies
festos odit anima mea*.

(Vers. 41 seqq.) Quia hæc dicit Dominus: sicut
adduxi super populum istum omne malum hoc grande:
sic adducam super eos omne bonum quod ego loquor
ad eos. Et possidebantur agri in terra ista, de qua vos

^a Hic demum glossæ quod de suo addit Raba-
nus, et sub Hieronymi nomine in Commentariis ob-
truditur, describere non piget: *Ezechiel quoque ait
(cap. xi, vers. 19): Et dabo eis cor novum... Et sint
mihi in populum et ego sim eis in Deum. Quibus ma-
nifestissime perdoemur, et initium voluntatis bonæ
nobis Domino inspirante concedi, cum aut per se aut*

*dicitis quod deserta sit eo quod non remanserit homo,
et jumentum 1062, et data sit in manum Chaldæo-
rum. Agri pecunia ementur, et scribentur in libro, et
imprimetur signaculum, et testis adhibebitur in terra
Benjamin, et in circuitu Jerusalem, in civitatibus Juda,
et in civitatibus montanis, et in civitatibus campestribus
(sive Sephela) et in civitatibus Nageb (hoc est quæ
ad austrum sunt), quia convertam captivitatem eorum,
ait Dominus. Hæc juxta litteram, licet in typo præ-
cesserint post reditum de Chaldæis, quando ad
Cyri regis imperium reversus est populus in Ju-
dæam: tamen spiritualiter in Christo et Apostolis
verius pleniusque complentur. Tunc et homines et
jumenta reducti sunt in Ecclesiam juxta illud quod
scriptum est: *homines et jumenta salvos facies, Domine*,
rationales quique et simplices. Tunc agri empti sunt
pecunia, ut faceremus nobis amicos de iniquo mam-
mona, qui nos reciperent in æterna tabernacula
(*Luc. xvi*). Et scripti in libro, haud dubium quin vi-
ventium. Et impressum est signum vexilli Dominicæ
crucis atque victoriæ; et testes adhibiti sunt Mar-
tyres, et omnis sanctorum chorus. In terra Benja-
min, ubi est Domini fortitudo, et in circuitu Jerusa-
lem, in qua est visio pacis, et æterna securitas: in
civitatibus Juda, in quibus est Christi vera confessio.
Et in civitatibus montanis, de quibus una est, de
qua dicitur: *non potest civitas abscondi in monte po-
sita (Matth. v)*. Et in civitatibus campestribus, quæ
Hebraice appellantur SEPHELA; ut de profundis atque
depressis per camporum æqualitatem ad summa
gradiamur. Et civitatibus quæ ad austrum sunt:
quod Nageb LXX transtulerunt, ubi est meridies et
plena lux veritatis. Cum autem hæc omnia facta
fuerint, implebitur quod scriptum est: *Convertam
captivitatem eorum, ait Dominus*, de quo scriptum
est: *ascendens in altum captivam duxit captivitatem
(Psal. lxxvii, 19)*. *Acceptis*, sive (ut Apostolus ait)
dedit dona hominibus (Ephes. iv, 8).*

*per exhortationem cujuslibet hominis, aut per neces-
sitetem nos ad salutis attrahit viam et perfectionem
virtutum ab eodem similiter condonari; nostrum vero
hoc esse, ut ad exhortationem, auxiliumque Dei,
vel remissius, vel enixius exsequamur, et pro hoc nos
vel remunerationem, vel supplicia dignissima præ-
mereri.*

IN SUBSEQUENTES HOMILIAS ADMONITIO.

Diu multumque de Latino subsequentium in Isaïæ Visiones Homiliarum Interprete dubitavimus, fuerit
necne magnus Hieronymus, an ejus ævi alius quispiam. Et cum multa quidem in utramque partem argu-
menta occurrerent menti, fortiora tamen olim in contrariam ita visa sunt, ut in priore nostra Hieronymiano-
rum Operum recensione, ante annos triginta et quod excurrit, Veronæ adornata, eam interpretationem S.
Doctori censuerimus abjudicandam. Fugit vero tunc nos, aut certe non tanti visum est, ineluctabile argu-
mentum illud, quod ex Rufini eruitur luculentissimo testimonio, ubi (*lib. xi Apologiæ suæ, num. 27*) quæ-
dam vocat de Græcis Adamantii, in quibus Latine vertendis Hieronymus noster nimia libertate usus fuerit,
deque erroribus, quibus illa scatebant, eos dumtaxat, qui adversari catholicæ de Trinitate fidei viderentur,
sustulerit, alia ad præbatiorem sensum quibusdam additis, quibusdam detractis recoxerit. Quod ut exemplo
evincat, locum adducit ex istorum Homiliarum prima, ubi postquam vertit Hieronymus: *Qui sunt ista duo
Seraphim? Dominus noster Jesus Christus et Spiritus sanctus*, de suo addit, *Ne pates Trinitatis dissidere naturam,*

si nominum servantur officia. Habentur autem hæc verba *κατὰ λέξιν* homilia ista prima paulo post medium. Est igitur hæc manifesto *ab* Hieronymo Latino reddita, nec porro dubio reliquis esse locus potest, quin totus is liber singularis, quo reliquæ octo continentur, eidem sit S. Patri ascribendus. Neque enim aut Rufinus mentiri tanta confidentia, ut alienum setum Hieronymo obtruderet, aut potuisset S. ipse Pater in responsione tantæ calumniæ tacitus odia concoquere. Nihil adeo evincunt priora, quæ urgebamus in contrarium argumenta, et cum primis silentium S. Patris in Catalogo, ubi alias homilias, in Jeremiam, puta, Ezechielem et Lucam singillatim recenset, has vero in Isaiam prorsus tacet: quin etiam tacet in hoc ipso Commentario suo, et Præfat. Comment. in Isaiam, ubi tamen illas *viginti quinque homilias*, de quibus istæ novem sunt, laudat, ac videbatur quidem accepta occasione debuisset de labore hoc suo legentes monere. Hujus rei causam non aliam facile dixeris, quam quæ nunc nobis in mentem venit. Nimirum opus istud post conditum quidem Catalogum suorum Operum, sed paulo tamen quam Origeni infensior esse cœpisset, elucubravat. Nec fortasse tamen recognoverit, quod cautior in dies factus Adamantii scripta parvi cœperit aut flocci facere; revera enim hoc ipso in opere Commentariorum in Isaiam lib. v illum ait, *Allegoriæ campis evagari, et interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facere Ecclesiæ sacramenta*. Non erat igitur, cur illa memoraret, et suis legenda proponeret, quæ sibi metipsi non satis probarentur non sui, sed Origenis causa. Accessit quod una atque altera ex his homiliis (ut de quinta speciatim notatum est) in Græco *perperam valde fuit; ideo juxta sensum et ordinem, non etiam juxta verba translata*. Hujusmodi autem setum non usque et usque se patre dignum fuerit arbitratus.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

TRANSLATIO

HOMILIARUM NOVEM

IN VISIONES ISAIÆ.

ORIGENIS ADAMANTII.

HOMILIA • PRIMA.

Et factum est in anno quo mortuus est Osias rex, vidi Dominum sedentem super solum excelsum. Cap. VI.

1101 I. Quamdiu Osias rex vixit, non potuit visionem videre Isaias propheta. Erat enim Osias peccator, et faciens malignum ante conspectum Domini, et agens adversus voluntatem divinæ legis. Ingressus est templum et sancta sanctorum, et ob hoc lepra perfusus in fronte est, ita ut extra civitatem vadens inter immundos computaretur. Talem igitur principem animæ oportet mori, ut visionem Dei videre possimus. Neque enim frustra scriptum est: *Et factum est in anno quo mortuus est Osias rex, vidi Dominum (Isai. vi, 1)*. Unicuique nostrum vivit Osias, sive Pharao, et non suspiramus, *Ægyptia opera facientes*. Si autem moritur, tunc suspiramus, ut in Exodo scriptum est. Si Osias vivit, non videmus gloriam Dei; si autem moritur, tunc videmus, statim ut moritur Osias, gloriam Dei. Tantum

A hoc sit ut regnet in nobis sermo ejus qui dixit: *Ego autem constitutus sum rex ab eo (Psal. 11, 6)*, et non regnet ira. Est quidem et peccati rex. Apostolus ita sciens, ait: *Non ergo regnet peccatum in mortali vestro corpore (Rom. vi, 12)*. Miserabilis ille homo, cui peccatum regnat, qui tali se tradit regi, despiciens regnum Dei, et subjiciens se voluptati. Propterea voluptatis amator, non est amator Dei. Et secundum Apostolum de quibusdam dicitur: **1102** *Amantes voluptatem magis quam Deum (I Tim. iii)*. Et quidem id ipsum non de his dictum est, qui omnino sunt infideles, sed de his, qui intrinsecus commorantur, voluptatem magis quam Deum amantes; qui habentfigurationem pietatis, virtutem autem ejus negantes. Hæc propter mortem regis Osie, post cujus interitum vidisse se ait visionem Propheta. Quæ est autem visio? *Vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum*, etc. Non omnis qui videt Deum, videt eum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Scio alium prophetam

* Excepimus ex accuratissima Gœnebrardi editione quacum et nuperam a PP. Benediictinis adornatam Origenianorum Operum editionem in recognitione hæc nostra contulimus.

vidisse Dominum, et vidisse eum super thronum sedentem, sed non excelsum, neque elevatum. Dissere-rens Scripturam Daniel, dicit: *Throni positi sunt* (Dan. vii, 9), et non erat excelsus ille thronus. Et veniam, ut sedeam ad iudicandum populum in valle Joseph. Ergo hic in valle sedit, et in valle eum iudicaturus est, quem est condemnaturus. Aliud autem est videre eum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Et in Michea: *Egreditur et descendit Deus* (Mich. i). Et ut videat Sodomam, descendit. *Descendens, ait, videbo si secundum clamorem eorum venientem ad me, consummaverunt* (Gen. xviii). Igitur Deus aliquando sursum, aliquando deorsum juxta dignitatem videtur negotiorum. **Vidi ergo Dominum, 1103** Isaias ait, *sedentem super thronum excelsum, et elevatum*. Si video Deum in his qui hic sunt regnantes, non eum video super thronum excelsum et elevatum. Si video eum regnantem celestibus virtutibus, video eum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Quid est quod dicit celestibus virtutibus? Throni, dominationes, principatus, potestates, virtutes celestes sunt. Et si video eum, quomodo eis regnet in Verbo: *vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Et plena erat domus gloria ejus. Sursum quoque elevatus est thronus ejus, plenaque est domus gloria ejus*. Non arbitror, quia plena est domus gloria ejus hæc quæ in terra est. *Domini est terra, et plenitudo ejus* (Psal. xxiv). Plenitudinem autem gloriæ Dei non invenies in præsentem, sed si quis edificaverit templum Deo, videbitur gloria Dei, et si servat hoc quod dictum est, plena domus videbitur gloria Dei. Nescio autem an sic domus gloria compleatur. Et in Levitico quantum ad præsens pertinet negotium, Deo largiente, legitur in Collecta quæ sequitur, ^b quia præcepit Dominus quædam fieri ut videatur Domini gloria. Nec unquam apparebit gloria Dei, si non hæc fiant. Cogoscimus autem illa cum lecta fuerint.

II. *Et Seraphim stabant in circuitu ejus, sex alæ uni et sex alæ alteri*. Duo video Seraphim, et unumquodque eorum in semetipso habens sex alas. Deinde dispositio alarum. Et duabus quidem alis velabant faciem, et duabus velabant pedes, sed Dei; duabus aliis velabant pedes, non proprios, sed Dei; duabus autem aliis volabant. Juxta quod scriptum est, contrarium sibi videtur. Si stabant, volare non poterant; scriptum vero est: *Seraphim duo stabant in circuitu ejus, sex alæ uni, et sex alæ alteri, et duabus quidem velabant faciem, et duabus velabant pedes, et duabus volabant, et clamabant alter ad alterum*. Verum hæc Seraphim quæ circa Deum sunt, quæ sola cognitione dicunt: *Sanctus, sanctus, sanctus*; propter hoc servant mysteria [At. mysterium] Trinitatis, quia et ipsa sunt sancta. His enim in omnibus quæ sunt, sanctius nihil est. Et non leviter dicunt alter ad alterum: Sanctus,

^a Antea erat egredere. Leviora tacili emendamus.

^b Aberat antea istud quia.

^c Hæc sunt quæ Rufinus lib. ii in Hieronymum

A sanctus, sanctus; sed salutarem omnibus confessionem clamore pronuntiauit. Quæ sunt ista duo Seraphim? Dominus meus Jesus et Spiritus sanctus. Nec pates Trinitatis dissidere naturam, si nomina servantur officia. *Operiabant faciem Dei. 1104* Exordium enim Dei ignotum est. *Sed et pedes*. Novissimum enim quod in Deo nostro est, non comprehenditur. Sola enim media videntur. Ante ista quæ fuerint, nescio: ex his quæ sunt, intelligo ^d Deum. Post ista quæ futura sunt, juxta quod futura sunt, nescio. *Quis pronuntiauit ei? Dixit Ecclesiastes: Annuntiate mihi priora et novissima quæ erunt, et dicam quoniam Dii estis* (Eccl. xix). Hinc et Isaias ait: *Priora annuntiate nobis, et ponemus cor nostrum, et scimus, et novissima eorum quæ ventura sunt, indicite nobis. Quæ ventura sunt, in futurum nuntiate, et dicemus quoniam Dii estis* (Isai. xli). Ex quo si quis dixerit præterita, et poterit novissima dicere, Deus est. Quis ergo potest dicere præter Seraphim, Sanctus, sanctus, sanctus? Seraphim autem nudaverunt quendam partem Dei, ut ita dicam, medietatem ejus, et clamabant aliud ad aliud assistentia Deo, atque dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus. Stant igitur et moventur, stant cum Deo, moventur demonstrantia Deum. Intellige enim quia velant facies, velant pedes, non moventur quæ velata sunt, non velantur quæ volant, et dicunt: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus. Domini mei Jesu Christi nuntiatur adventus, nunc itaque plena est omnis terra gloria ejus. **Aut certe necdum plena est, sed futurum ut impleatur, cum expleta fuerit oratio, qua patrem nos ipse Dominus jussit orare, Cum oraveritis, inquit, dicite: Pater noster qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra (Matth. vi). Adhuc in caelo voluntas est Patris, in terris necdum voluntas ejus expleta est, ut ipse Jesus juxta dispensationem carnis quam induerat, ait: *Dedit mihi universam potestatem, ut in caelo et in terra* (Matth. xxviii). Numquid potestatem non habet in terra is qui habebat in caelis? et aliquid de mundo acciperet, qui in sua venerat? Sed ut ita crederetur Deus in terra, quomodo credebatur in caelo, ergo accepit potestatem homo Christus, quam ante non habuit, et usque ad præsens necdum habet in terra omnium potestatem. In his quippe qui peccant, necdum regnat; sed quando ei data est et horum potestas, cum ei subdita fuerint omnia, tunc complebitur potestas, et perambulabit subjiciens sibi omnia (I Cor. xv). Quidam autem necdum volunt subijci ei, **1105** veram adhuc inimicis ejus subjiciantur. Nos porro dicamus: *Nonne Deo subjecta erit anima mea* (Psal. lxxv)? apud Deum enim salutare meum.**

III. *Et duabus volabant, et dicebat alter ad alterum:*

verba recitat, tamquam de suo ab illo addita. Vide præced. Admonitionem.

^d Deest in Benedictot. edit. Deum.

Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth : plena est omnis terra gloria ejus. Et elevatum est superliminare a voce qua clamabant : voce Jesu Christi et voce Spiritus sancti. Si aliquis e nobis clamantium audierit vocem Jesu Christi et Spiritus sancti, elevatur superliminare, et altius fit quam eo tempore cum elevatum est, cumque dictum est : Attollite portas, principes, vestras, et elevamini portæ æternales, et introibit rex gloriæ (Psal. xxiv).

IV. *Et domus impleta est fumo.* Ex remissione ignis cuncta impleta est domus. Fumus autem vapor ignis est. *Et dixi : O miser ego, quoniam compunctus sum, quia cum sim homo, et immunda labia habeam.* Non possum sentire quare humiliaverit seipsum Isaias. Verum dicit : testimonium enim dat Scriptura, quia ejus mundaunt labia ab uno ex Seraphim, qui misus est ad auferenda ejus peccata. Unus autem ex Seraphim Dominus meus Jesus Christus est, qui ad auferenda peccata nostra a Patre missus est, et dicit : *Ecce abstuli iniquitates tuas, et peccata tua circumdavi.* Nec putes naturæ contumeliam, si Filius a Patre mittitur. Denique ut Unitatem deitatis in Trinitate cognoscas, solus Christus in præsentī lectione nunc peccata dimittit, et tamen certum est a Trinitate peccata dimitti. Qui enim in uno crediderit, credit in omnibus. Deferatur ergo mihi de altario cœlesti forceps ut tangat labia mea. Forceps Domini si tetigit labia mea, mundat ea. Etsi mundaverit ea, et circumciderit a vitillis, ut nuper diximus, aperiam verbo Dei os meum, nec ulterius sermo immundus exiet ex ore meo : quia cum sim homo, et immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis habito. Seraphim quod missum fuit, mundavit labia Prophetæ, non mundavit autem labia populi. Confessus est enim ipse immunda labia se habere, et in medio populi immunda labia habentis habitare. Sed hoc quod missum est Seraphim, non judicavit dignos esse de populo, ut et illorum labia emundaret, et idcirco adhuc impie agunt, idcirco adhuc **1106** Domino meo Jesu Christo repugnant, adhuc ei maledicunt immundis labiis. Ego autem precor, ut veniens Seraphim, emundet labia mea.

V. *Et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis.* Cur non dicamus in præsentī traditionem quamdam Judæorum verisimilem quidem, nec tamen veram, et solutionem ejus quare non inveniamus? Aiunt Ideo, **D** Isaiam esse a populo, quasi legem prævaricantem, et extra Scripturas annuntiantem. Scriptura enim dicit : *Nemo videbit faciem meam, et vivet (Exod. xxxiii).* Iste vero ait : *Vidi Dominum Sabaoth.* Moyses (aiunt) non vidit, et tu vidisti. Et propter hoc eum secuerunt, et condemnaverunt eum ut impium. Non enim sciebant quia duabus alis velaverunt faciem Dei Seraphim. *Vidi Dominum, sed faciem non vidit*

Isaias, nec Moyses vidit. Posteriora vidit (ut scriptum est) Moyses. Verumtamen vidit Dominum, etsi faciem ejus non vidit. Et hic ergo vidit, licet faciem non viderit. Male igitur condemnaverunt Prophetam. *Et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis, et missus est ad me unus de Seraphim.* Non est unus Domini mei Jesu Christi adventus, quo descendit ad terras, et ad Isaiam venit, et ad Moysen venit, et ad populum venit, et ad unumquemque Prophetarum venit : neque tu timeas, etiamsi jam cœlo receptus est, iterum veniet. Quia autem et ante præsentiam carnalem ad homines venerit, ipsum accipe testem denuntiantem atque dicentem : *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, et lapidas eos qui missi sunt ad te, quoties volui colligere filios tuos (Math. xxiii).* Quoties volui. Non dicit, non vidi te nisi isto adventu, sed dicit, quoties volui. Et per singulos Prophetarum convertens se : Ego, inquit, eram Christus, qui loquebar per Prophetas. Dixi, neque tu timeas, et nunc mittitur Jesus Christus. Non mentitur. *Vobiscum sum (ait Dominus) omnes dies usque ad consummationem sæculi (Math. xxviii).* Non mentitur. Ubi duo vel tres collecti sunt in nomine meo, et ego sum in medio eorum. Quoniam igitur præsto est, et assistit Jesus Christus, et paratus est et præcinctus summus sacerdos offerre Patri interpellationes nostras, surgentes per ipsum sacrificia Patri offeramus. Ipse enim propitiatio est pro peccatis nostris, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA SECUNDA.

C *De eo quod scriptum est : Ecce virgo in utero concipiet, etc. Cap. VII.*

1107 I. Quantum ad dictum attinet, verecunde fecit Achaz, cum ei fuisset imperatum, ut peteret signum in profundum aut in excelsum, et rationem reddidit cur petere noluerit (*Isai. vii*). Ait quippe : *Non petam, et non tentabo Dominum.* Est tamen super hoc verbo culpatus, et dicitur ad eum : *Audite nunc, domus David : Numquid modicum vobis prestare certamen hominibus, et quomodo Domino præstatis certamen?* Deinde dicitur hæc repromissio : *Ideo Dominus ipse dabit vobis signum. Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel.* Hæc exponantur, et de reliquis videbimus, indigentes et in illis gratia Dei ut manifestentur. Jubetur ut petat signum, non simpliciter, sed sibi ipsi. Sermo quippe ait : *Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum aut in excelsum.* Propositum est signum Dominus meus Jesus Christus. Hoc enim est signum quod jubetur ut sibi postulet in profundum aut in excelsum. In profundum quidem, quia qui descendit, ipse est. In excelsum vero, quia qui ascendit super omnes cœlos, ipse est. Mihi autem hoc signum propositum Dominus meus Jesus Christus in profundum

^a Perquam eleganter Hieron. in Isai. cap. i : *Aiunt Hebræi ob duas causas intersectum Isaiam, quod principes Sodomorum et populum Gomorrhæ eos appellaverit ; et quod Domino dicente ad Moysen : Non poteris videre faciem meam, iste ausus sit dicere ; Vidi Domi-*

num sedentem super thronum excelsum et elevatum ; non considerantes quod faciem et pedes Dei sive suos, quia in Hebræo ambigue legitur, Seraphim texerint, et media tantum ejus Isaias vidisse se scribat.

et in excelsum, nihil prodest, si non mihi fiat mysterium de profundo et excelso ejus. Cum enim ego recepero mysterium de Christo Jesu de profundo et excelso, tunc accipiam signum secundum præceptum Domini, et dicetur mihi quasi habenti in memetipso profundum et excelsum: *Neque dixeris in corde tuo, Quis ascendit in caelum? Hoc est Christum deducere. Aut quis descendit in abyssum? hoc est, Christum ex mortuis reducere* [Al. recedere]. *Juxta est verbum tuum vehemens in ore tuo, et in corde tuo (Rom. x).* Præcipitur ergo nobis omnibus, ut petamus vobis hoc signum, ut nobis utile fiat signum quod dat Dominus Deus in profundum et in excelsum. Si quis autem est qui sciat, et rationabili contemplatione cognoscat hoc quod dictum est, in profundum et in excelsum, non disjunctive esse dictum, significat enim hoc quod utrumque possit. *Pete tibi 1108 signum a Domino in profundum et in excelsum. Et in promissione autem dixit Apostolus: Ut cognoscamus quid sit profundum, et excelsum, et longitudo, et latitudo (Ephes. iii). Et dixit Achaz, non petam. Incredulus fuit. Dixit enim: Pete tibi ipsi. Populus autem usque hodie non petit signum, propterea non habet illum, et præbet Domino certamen populus qui non recipit Dominum meum Jesum Christum. Deinde alia sequitur quaestio. Isto enim dicente: Non petam, neque tentabo Dominum, et æstimante tentationem esse, si peteret signum, ait: Audite nunc, domus David. Numquid vobis modicum est præstare certamen hominibus, et quomodo Domino præstatis certamen? non præstat autem certamen Domino, neque hominibus eum arbitror præstare certamen, qui petit signum in profundum aut in excelsum. Certamen quippe Dei est, quomodo salvet hominem. Non præstat igitur certamen Domino qui confugit ad salutem. Qui vero Domino certante, ut salvet hominem, fugit a salute, et procul recedit a Domino, præstat Domino certamen. Ideo dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo in utero concipiet* [Al. accipiet], *et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel (Matth. i, 13).* Veritas exemplarium Prophetæ hujus dicit, *vocabis. In Matthæo porro sciens lectitari: Et vocabitur nomen ejus Emmanuel. Non possumus dicere, quia oporteat minus aliquid facere de Propheta. Quomodo vero Evangelium hanc habet scripturam? Utrum ab aliquo non intelligente, et ad faciliora corrente, quomodo et in aliis multis factum est: an sic a principio, ut dicat forsitan aliquis editum esse Evangelium, qui vult deliberet. Propheta quidem manifeste habet, et vocabis nomen ejus Emmanuel. Novi quemdam in exordio scripturarum Evangelii legentem: Et vocabis nomen ejus Emmanuel, dixisse intra seipsum: Quid est vocabis? Quis vocabit? Achaz. Et quomodo potuit Achaz de*

A Salvatore, qui post generationes multas venit, audire: *Vocabis nomen ejus Emmanuel: atque ita pro eo quod est vocabis, scripsisse vocabitur? 1109* Sed vide quia non Achaz dicitur: *Et vocabis nomen ejus Emmanuel, sed domui David vide manifeste dictum: Audite nunc, domus David: Numquid modicum vobis est præstare certamen hominibus, et quomodo Domino præstatis certamen? Ideo dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel.* Sed quando itaque non intelligimus hoc quod dictum est, nihil ex eo minus faciamus, neque ad faciliora curramus, sed expectemus donec gratia Dei subjiciat nobis per illuminationem scientiæ^b illuminationem quaestionis: aut certe rursus gratia Dei per quem vult illuminet nos, ut non ultra quaeramus, sed quaestio nostra solvatur. Si autem temere ad non intellecta præsumimus, nos ipsos causabimur. Quæ est ergo domus David? Si David Christus est, ut frequenter probavi, domus David nos sumus Ecclesia Dei: et dicitur nobis qui Ecclesia sumus, ut non præstemus certamen Deo supra dictum, sed ante Domino signum suscipiamus illud. Nobis, non domui David ista dicuntur. Et prophetatur, quia si quis est domus David, vocabit nomen ejus Emmanuel. In adventu enim Christi sola Ecclesia nostra de Christo dicit: *Nobiscum Deus.* Illis, ut dedit gratia Dei, explanatis, alia jam quaeremus ænigmata.

B II. *Butyrum et mel manducabit.* Quomodo Christus prophetatur butyrum et mel comesturus? Si hoc fuerit expositum, Domino tribuente, rursus ea quæ sequuntur, aliam nobis ingruent quaestionem. Utinamque omnes faceremus illud quod scriptum est: *Scrutemini Scripturas! Plura ex corporalibus cibis nominata sunt in Scripturis pro cæcis spiritualibus. Quasi modo nati parvuli rationale et sine dolo lac desiderate (1 Pet. ii, 2).* Ergo est sine dubio lac rationale, et oportet nobis istiusmodi lac quaerere. Rursus in Proverbiis de melle scriptum: *Mel inveniens comede quod sufficit, ne forte plenus evomes (Prov. xxv, 16).* Num curavit Spiritus sanctus de melle isto quod notum est, ne forte plus comedamus? Sed sentiens utique Spiritus sanctus mel spiritale, ait: *Mel inveniens comede quod sufficit.* Quid autem sentiens Spiritus sanctus præcepit nobis, ut si inveniremus mel, invenibile est siquidem mel, comedamus quod sufficit? *Vade, ait, ad apem, et discas quomodo operatrix est (Prov. vi).* Et inventiuntur Prophetæ apes esse. Fingunt siquidem ceras, et mella conficiant, 1110 et si audienti mihi expedis dicere, favi eorum scriptarum sunt, quas reliquerunt. Et volens veni ad Scripturas, et inveni mel. Sed comede mel Et in Proverbiis rursus dicitur: *Bonus est enim fa-*

^a Adnotant Benedictini Origenis editores, Matthæi 1, 13, legi in Græcis exemplaribus vel *καλιουσι*, vel *καλιουσι*, vel *καλιουσι*, nusquam vero *καλιουσι*. Illic suspicantur, hoc loco Hieronymum interpretatum fuisse *vocabis*, quod postea *emanueusium* oscitantia mutatum fuerit in *vocabis*, ut Vulgata Latina

habet, Isais vii, 14. Cæterum juxta linguam Hebraicam idiotismum *καλιουσι*, sive *καλιουσι* logetur, perinde est ac si legeretur *καλιουσι*.

^b Idem Benedicti. *explanationem* hic legunt pro *illuminationem*.

rus, ut indulcentur fauces tuæ (Prov. xxiv, 13). Pul-
 crum, hoc dicit Spiritus sanctus, comede mel quod
 in usu est, bonum enim est? Ego non audeo dicere,
 quia de melle corporeo mihi præcipiat Spiritus sanc-
 tus, comede mel. Ecce non habeo, aut certe naturæ
 hujusmodi sum, ut de melle comedere non possim:
 qua ratione mihi dicit, comede mel, et noli comede-
 re carnes, sed comede, fili, mel; bonum est
 enim. Si videas apes Prophetas, et opus eorum
 mella vel favos, tunc videbis quomodo pro dignitate
 sancti Spiritus intelligas, comede mel, fili; bonum
 est enim. Si quis meditatur eloquia divina, et nutri-
 tur sermonibus Scripturarum, compleat mandatum
 divinum jubens, comede mel, fili; et faciens quod
 jussu est, potitur sermone, qui sequitur, Bonum
 est enim. Quia bonum est hoc mel, quod in Scriptu-
 ris invenitur. Quid autem dicitur: Vade ad apem,
 latiusmodi est. Est quædam (ut ita dicam) apis super
 apes: et quomodo inter apes rex quidam est qui
 nominatur esse rex: sic princeps apum Dominus est
 Jesus Christus, ad quem mittit me Spiritus sanctus,
 ut comedam mel, bonum est enim, et favus ejus ut
 indulcentur fauces meæ. Et forte subtiliores litteræ
 favi erunt, mel vero est qui in his est intellectus.
 Iste porro qui est natus ex virgine Emmanuel, bu-
 tyrum et mel manducat, et quærit ab unoquoque
 nostram butyrum manducare. Quomodo a singulis
 nostram butyrum quærit et mel, sermo educebit.
 Opera nostra dulcia, sermones nostri suavissimi et
 utiles, mella sunt quæ manducat Emmanuel, quæ
 manducat iste qui natus est de Virgine. Si vero ser-
 mones nostri amaritudine pleni sunt, ira, animosi-
 tate, molestia, turpiloquio, vitia, contentione,
dedit in os meum fel, et non comedit ab his sermo-
 nibus Salvator. Comedet autem Salvator de sermo-
 nibus qui sunt apud homines, si fuerint sermones
 eorum mel. Approbemus hoc de Scripturis. *Ecce sto
 ad ostium, et pulso. Si quis aperuerit mihi ostium,
 ingrediar ad eum, et cenabo cum illo, et ille mecum.*
 (Apoc. iii, 20). Igitur ipse pollicetur se ex nostris
 cœnaturum noliscum esse, certum est autem quia
 et nos cum illo cœnamus, si cœnemus illum. Come-
 dens quippe de nostris bonis sermonibus, operibus,
 et intellectu, reparat nos suis^a escis spiritualibus,
 et divinis, et melioribus. Propterea quia beatum est
 suscipere Salvatorem, apertis ostiis principalis cordis
 nostri, præparemus ei mella, et omnem cœnam
 ejus: ut ipse nos ducat ad magnam cœnam Patris in
 regni^b colorum, quæ est in Christo Jesu, cui est gloria
 et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA TERTIA.

De septem mulieribus. Cap. XI.

IIII I. Septem mulieres patiuntur opprobrium,
 et circumveniunt quærentes eum recipere, qui possit
 auferre opprobrium earum. Ipsæ septem mulieres

^a Male ejus antea legebatur pro escis.

^b Sufficiens nomen *Virga* ex Benedict. editione,
 quarum et mox legitur, *Virga non est primogeni-*

A repromittunt ut suum panem manducent, et vesti-
 nentis suis operiantur. Non necesse habent panem
 ejus, sed nomen ejus qui opprobrium earum possit
 auferre. Non indigent vestimentis hominis quem as-
 sumunt. Meliora habent vestimenta, quam potest
 eis homo præstare. Lautiores habent cibos, quam
 conditio potest humana largiri. Cujus ergo sint
 septem mulieres, et quod sit opprobrium earum,
 dignum est considerare. Septem mulieres una sunt,
 Spiritus enim Dei sunt. Et ista una, septem sunt.
 Spiritus enim Dei est spiritus sapientiæ et intellec-
 tus, spiritus consilii et virtutis, spiritus scientiæ et
 pietatis, spiritus timoris Domini (*Isai. xi*). Ista sa-
 pientia patitur opprobrium a multis sapientiis in-
 surgentibus in se. Iste verus intellectus sustinet oppro-
 brium ab intellectibus falsis. Istud magnum consi-
 lium opprobriatur a multis consiliis non bonis. Ista
 virtus maledicatur a quadam, quæ cum non sit vir-
 tus, repromittit se esse virtutem. Ista scientia pati-
 tur opprobrium a quadam falsi nominis scientia no-
 men suum subripiente. Ista pietas reprobratur ab
 ea, quæ cum se dicat esse pietatem, impietas est, et
 impios instruit. Iste timor patitur opprobrium ab eo
 qui putatur esse timor. Multi enim pollicentur divi-
 num metum, sed non cum scientia metunt. Quo-
 modo ergo istæ septem patiuntur opprobrium, con-
 sideremus. Vide sapientiam sæculi hujus, vide sa-
 pientiam principum mundi hujus, quomodo repro-
 brant sapientiam Christi mel, et quomodo reprobrant
 sapientiam Judæi veri, juxta quem nos circum-
 cidimur spiritaliter, isti vero præciduntur. Intellige
 itaque quomodo sapientia sæculi hujus et principum
 mundi istius, maledicunt sapientiæ: et ob hoc quæ-
 ritur homo qui cum istis septem spiritalibus **IIII**
 velut mulieribus sit, ut auferat earum opprobrium.
 Proprio unus est homo qui auferat earum oppro-
 brium. Quis est iste homo? Jesus qui exivit juxta
 carnem de radice Jesse factus ex semine David se-
 cundum carnem, prædestinatus Filius Dei in virtute
 juxta spiritum justificationis (*Rom. i*). Exiit quippe
^b virga de radice Jesse. Virga non est primogenitus
 omnis creaturæ, virga non est qui in principio era
 apud Deum Deus Verbum; sed virga de radice Jesse,
 cui juxta carnem natus est; *Exiit enim virga de ra-
 dice Jesse, et flos de radice ejus ascendit*. Quis est flos,
 et quæ est radix? Ambo enim in unum idipsum sub-
 jacent. Differentia autem est negotiorum. Nam si
 peccator es, non est tibi flos, neque videbis florem,
 qui est ex radice Jesse. Veniet enim et ad te virga,
 quomodo ^c Discipulus virgæ et floris loquitur. De
 virga quidem dicit: *Quid rullis, in virga veniam ad
 vos?* De flore vero: *An in charitate Dei et spiritu man-
 suetudinis?* Exiit ergo de radice Jesse virga sapien-
 tiæ ei qui suppliciiis plectitur, virga ei qui indiget in-
 crepatione, virga ei qui necesse habet ut arguatur.
 Flos vero ei qui jam eruditus est, et non indiget

tus, ubi pro voculis non est, unum erat autem
 enim.

Antea erat *Apostolus* pro *Discipulus*.

dura correctione, vel certe non indiget poenis, sed valenti jam florere incipere, et ad perfectum fructum exire. Primum enim flos ostenditur, deinde post florem virga fit, et ad fructum exit. *Exiit virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendit, et requiescent super eum septem mulieres, spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus requiescet super eum.* Spiritus enim sapientiae non requievit in Moyse, spiritus sapientiae non requievit in Jesu Nave, spiritus sapientiae non requievit in singulis Prophetarum, in Isaia, in Jeremia.

II. Nec vero quasi blasphemantem me lapidatis, dum velim glorificare Dominum meum Jesum Christum: sed sustinentes considerate quod dicitur, et videbitis quia in nullo eorum requieverit spiritus, **1113** non quod ad nullum eorum venerit, sed quod in nullo requieverit. Venit super Moysem, et non creditur Moyses post spiritum sapientiae qui venit ad eum. *Audite enim, ait, contumaces: Numquid ex petra ista educam vobis aquam?* Venit super omnes justos, venit et super Isaiam, sed quid ait? *Immunda labia habeo: et in medio populi immunda labia habentis, ego habito (Isa. vi):* Venit spiritus sapientiae post illam forcipem et ignem, venit ad immunda labia habentem, sed non requievit. Ministro quidem eo usus est, non autem requievit. Tribulatur ad quemcumque venerit hominem. Peccat enim omnis homo, nec est justus super terram qui faciat bonum, et non peccet. *Nemo mundus a sordibus, neque si una die sit vita ejus, numerati autem menses ejus (Job xv).* Igitur super nullum requiescit. Possumus et de Evangelio probare, quia venit spiritus super multos, et non mansit in eis. Ante paululum lectum est: *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis in aeternum.* Non ait, non erit, sed non permanebit. Unum vidit Joannes solum, in quo permansit, et signum hoc erat: *Super quem videris spiritum descendantem, et manentem in eo, iste est Filius Dei.* Ministravit quidem verbo Dei spiritu descendente: post modicum peccat, post modicum otiosum verbum loquitur: nescio autem si et sine peccato maneat. Putasne, praesente spiritu, peccare conceditur? Super nullum ergo requievit spiritus Dei secundum quod scriptum est: *Exiit virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendit, et requiescit super eum spiritus Dei, spiritus sapientiae, spiritus intellectus, spiritus consilii et virtutis.* Propter hoc magni consilii est angelus: propter hoc invaluit, et invalescens ascendit, et mirantur eum virtutes ascendentem, et dicunt de eo: *Iste est Dominus fortis et potens in praelio.* Adhuc ergo dicam in caelestia ascendentem, vel ad fortitudinem ejus: *Et requievit super eum spiritus consilii et fortitudinis.* Fortitudo mea, et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem. Requievit ergo super eum spiritus Dei, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus sapientiae et pietatis, et implevit eum spiritus timoris Domini.

III. Mulieres igitur quaerentes quem assumant, ap-

Aprehendent septem unum hominem. Et hoc ex prioribus pendet, et oportet primo cognoscere quando recipiant **1114** septem mulieres unum hominem. Cum fortes Jerusalem humiliati fuerint, cum luxerint theca eorum ornamenta filiarum Sion, cum derelicta fuerit illa sola, cum elisa fuerit ad terram, *tunc apprehendent septem mulieres unum hominem dicentes: Panem nostrum manducabimus, et vestimentis nostris operiemur: verumtamen nomen tuum invocetur super nos.* Tunc apprehendent et vere tenebunt septem mulieres hominem unum, Jesum Christum Dominum nostrum juxta quod intelligitur homo, juxta quod natus est, juxta quod corpus assumpsit. Apprehendent septem mulieres hominem unum, dicentes: *Panem nostrum manducabimus. Multi ambulabunt homines, et nullum apprehendent mulieres, nullus eis placet homo.* Non enim propter inopiam hominum unum hominem apprehendunt; non propter raritatem hominis qualem voluerunt, talem quaesierunt: unum solum reppererunt hominem quem apprehenderunt, ut dicant ei: *Panem nostrum manducabimus, et vestimentis nostris operiemur.* Est quidam cibus sapientiae, est quidam cibus similiter intellectus, et reliquorum spirituum. Quis est iste cibus? Non timeo dicere, cibus alius est extra istos: forte ut meus est cibus sermo Dei, qui ait: *Ego sum panis vivens, qui de caelo descendi, et vitam do mundo (Joan. vi):* sic sapientiae cibus ipse Pater. Propter hoc est: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus, qui me misit, ut consummam opus ejus (Joan. iv).*

CNec putandum est aliquo indigere sapientiam et intellectum, ceterosque spiritus, quia alium cibum habeant, cum totius dispensationis unus sit cibus natura Dei. *Panem nostrum manducabimus, et vestimentis nostris operiemur.* Est quidam ornatus sapientiae quo decoratur. Ornata est sermone sapientiae singulae harum mulierum habent ornamenta. *Verumtamen nomen tuum invocetur super nos, aufer opprobrium nostrum.* Quod est nomen sapientiae? Jesus. Quid est, *Invocetur nomen tuum super nos?* Ego sum sapientia, volo tuo nomine vocari, ut ego sapientia dicar Jesus, ut intellectus et consilium magna et fortitudo, et scientia, et pietas et timor Dei nominentur Jesus, ut omnia in omnibus nomen tuum fiat. Nomen tuum invocetur super nos, aufer opprobrium nostrum. Revera abstulit opprobrium Jesus. Idcirco surgentes oremus Deum, qui hunc misit hominem, ut septem mulierum spiritus in eo requiesceret, ut nobis iste homo tribuat communionem harum mulierum: ut assumentes eas fiamus sapientes, intelligentes in Deo et hominibus, virtutibus adornantes animam nostram in Christo Jesu, cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen.

HOMILIA QUARTA.

De visione Dei et Seraphim. Cap. VI.

1115 I. Impossibile est invenire principium Dei. Principium ortus Dei nusquam comprehendis.

o Non addunt Benedict. nostrum.

Non dico tu, sed neque aliquis, neque aliud quidquam eorum quæ subsistunt. Solus Salvator et Spiritus sanctus, qui semper fuerunt cum Deo, vident faciem ejus: et forte Angeli qui vident Jugiter faciem Patris qui est in cœlis, vident et principia negotiorum. Sic autem et pedes abscondunt ante homines Seraphim. Novissima enim ut sunt, non valent enarrari. Quis annuntiabit de novissimis? ait Scriptura (*Isai. xli*). Quæ videmus (ut tamen concedatur, quia aliqua videmus) media sunt: quæ ante mundum fuerint, ignoramus. Fuerunt porro quædam ante mundum. Quæ post mundum secutura sint, ad certum non apprehendimus. Erunt autem alia post mundum. Ea igitur quæ scripta sunt: *In principio fecit Deus cælum et terram, terra autem erat invisibilis incomposita, et tenebræ erant super abyssum, et spiritus Dei fræbatur super aquas, apprehenduntur (Gen. 1)*. Mundæ erant aquæ istæ, in quibus incubabat spiritus Dei. Sed et tenebræ quæ super abyssum erant, non sunt ingenitæ. Utrumque enim ex nihilo creatum est. Audi in Isaia dicentem Dominum: *Ego Deus qui construxi lucem, et feci tenebras (Isai. xlv)*. Audi sapientiam in Proverbiis prædicantem: *Ante omnes abyssos nata sum (Prov. viii)*. Non erant ista ingenita, sed quando, vel quomodo sunt nata, nescio. Velantur enim a Seraphim priora operum Dei, id est, facies Dei: similiter autem et pedes. Ea quæ post extremum sæculum futura sunt in sæcula sæculorum, quis potest exponere? Garrulorum est hominum horum notitiam polliceri, nescientium quia homo ea tantum potest capere quæ media sunt, et ea quæ post mundum usque ad consumptionem in judicio sunt futura, de pœnis, de retributione. Et horum quoque multa absconsa sunt nobis, ut propter hoc quidem scriptum sit: *Duabus volabant faciem. Non solum autem velabant, sed et contegebant, id est sic velabant, ut nec modicum videretur priorum, dico autem faciei: neque paululum 1116 quid agnosceretur novissimorum, hoc est, pedum ejus. Duabus volabant. Aperta sunt media ad contemplandum. Et clamabant alter ad alterum. Non alter ad plures, sed alter ad alterum. Audire enim sanctitudinem Dei quæ annuntiat a Salvatore, juxta dignitatem rei nemo potest nisi Spiritus sanctus: quomodo rursus inhabitare sanctimoniam Dei quæ annuntiat a Spiritu sancto, nemo potest nisi solus D*

Salvator. Ob id alter ad alterum clamabant, et dicebant: *Sanctus, sanctus, sanctus*. Non eis sufficit semel clamare sanctus, neque his, sed perfectum numerum Trinitatis assumunt (*Isai. vi*), ut multitudinem sanctitatis manifestent Dei, quæ est trinæ sanctitatis repetita communitas, sanctitas Patris, sanctitas unigeniti Filii, et Spiritus sancti. Etenim sanctificans et sanctificati ex uno omnes (*Heb. ii*). Qui sanctificat Salvator est, juxta hoc quod homo est a Deo Patre accipiens sanctitatem. Dicunt itaque: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth*. Interpretatur Sabaoth (ut Aquila tradidit) Dominus militiarum, II. *Plena est omnis terra gloria ejus*. Olim plena

A domus erat gloria, nunc vero his qui super terram sunt, a Seraphim prophetatur, quia futurum sit, ut universam terram gloria Dei mei Christus impleat. In omnibus quippe qui conversatione sua glorificent Deum, gloria Dei est, atque ita universa terra plena est gloria Dei. Olim non omnis terra plena erat gloria Dei, sed unus angulus terræ, quando dicebatur: *Notus in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus*. Gloria Deo, qui misit Filium suum, ut omnis terra plena fieret gloria sua. Sed quid tibi prodest, si terra plena sit propter ecclesias beatorum, qui ubicumque sunt, gloria Dei, tu autem non sis particeps gloriæ plenitudinis Dei? Et tu ergo labora, et in cunctis enitere ut sis gloriam Dei quærens, ut inhabitet et inveniat locum in te, et fiat etiam tu cum omni terra, in qua est gloria Dei, plena, gloria ejus. Quomodo fit per singulos nostrum plenitudo gloriæ Dei? Si quæ facio, quæ loquor, in gloriam Dei fiant, plenus sermo 1117 meus et actus sit gloria Dei. Si et processus, et ingressus meus in gloriam Dei est, si cibus, si potus meus, si omnia quæ facio in gloriam Dei fiant, et ego particeps sum istius dicit: *Plena est terra gloria ejus*. Cum ergo omnia ista fecero, elevatum est superliminare a voce Seraphim, qua clamabant. Beatum est itaque unumquemque nostrum ita laborare ut particeps fiat ostii, et superliminaris ostii, quod juxta intellectum est Christus Deus. Neque enim indecens dicitur reor ostium caruem, et superliminare verbum nuncupari.

III. *Elevatum est superliminare a voce qua clamabant, et domus repleta est fumo*. Fumus iste donum est de gloria Dei: *Et dixi: O miser ego quoniam compunctus sum*. Antequam videas visionem, non confiteris te esse miserum, o Isaia? Non ait: quamdiu vixit Osias, neque in senum meum venit quia miser essem. Incipio autem nosse quia miser sum, quando video visionem, moriente mihi Osia rege leproso, et dico: *O miser ego (Paral. xxvi)*! Nunc incipio et ego confiteri Domino, et dicere de memetipso: *O miser ego!* quomodo Isaia dicit: *O miser ego!* Proxime autem huic et Apostolus dicit: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus (Rom. vii, 24)?* Beatum est ergo ut miserum me fatear. Si me humiliavero, et pœnitens super peccatis meis flevero, exaudiet me Deus, et dabit mihi liberatorem, et dicam gratias Deo per Jesum Christum Dominum nostrum (*Ibid.*, 25). Verum ex corde dicamus, miser ego sum. Unusquisque recordetur causas miseriarum suarum, et delicta, et dicamus surgentes ad orationem, memores quidem quasi confitentes, oblitum autem quasi jam non facientes, et dicamus: *Miser ego, quoniam compunctus sum*. Non est compunctus antequam videret visionem, antequam Osias moretur: cum incipit pœnitentiam agere, statim dicit: *quoniam compunctus sum*. Si quis sine sensu est juxta interiorem hominem, cum peccator sit, non compungitur: sed quasi in exteriora membra licet adhibeas stimulum, non sentit mortuum corpus: eodem modo si adhibeas peccatori verba divina mortificat

per peccatum, et non agenti pœnitentiam, neque A mœstus est, neque pœnitet, neque habet tristitiam operantem confessionem, tristitiam quæ secundum Deum est. Si quis autem vult salvari, et audierit sermones arguentis se, et corripientis, statim dicit: O miser ego! Nec sufficit dicere, miser ego: apponendum est ei, quia compunctus sum. Utinam amplius compungamur! Quanto enim **1118** plus compungimur, tanto plus nobis peccatorum vincula laxantur. Propter hoc Achab ille non multum utilitatis est consecutus, quia non multum compunctus est (II Reg. xxi): sed compunctus quidem est semel tantum. Quamobrem dictum est: *Vidisti quomodo compunctus est Achab*. Si vero quis talis fuerit ut non cœset compungi, dicit similiter ut Apostolus: *Non sum dignus vocari Apostolus propter hoc quod persecutus sum Ecclesiam Dei* (I Tim. i). Et: *Mihi minimo omnium sanctorum data est ista gratia* (Gal. i). Et: *Fidelis Deus, quia Jesus Christus venit in hunc mundum, peccatores saluare, quorum primus ego sum* (I Cor. xv). Videane quia multum compunctus est, et non semel, sed semper scribens, et loquens, et agens compunctus est? quomodo et Isaias in presenti, qui dicit: *O miser ego sum, compunctus sum, quia cum sim homo, et immunda labia habeam, et in medio quoque populi immunda labia habentis habitem*. Annotemus et aliud quiddam, quia peccata Isaiam non in factis, sed tantum in sermonibus erant. Propter quod ait: *Quia cum sim homo, et immunda labia habeam*. Erat autem et populus immunda labia habens. Non decait eum accusare populum, et dicere plura peccata in eo esse, quam immundorum labiorum.

IV. *Et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis*. Si quando de Deo cogitaverimus, cum adhuc sumus peccatores, et nos dicamus, quæ nunc dicit Propheta: *Et missus est de me unus de Seraphim*. Quam bonus Deus! Quia, inquit, audio consistentem Isaiam, dixit enim: *O miser ego, quoniam audio pœnitentem, ait quippe: Compunctus sum: quia propria delicta pronuntiavit dicens: Quia cum sim homo, et immunda labia habeo, et in medio quoque populi immunda labia habentis habitem*. Et ego, adhuc loquente eo, dico: Ecce adsum. *Et missus est ad me unus de Seraphim, et in manu sua habebat carbonem*. Carbo defertur ad Prophetam, ut per ignis unctionem purgentur labia ejus, quæ aliquando peccaverant. Quis est iste unus de Seraphim? Dominus meus Jesus Christus, iste juxta dispensationem carnis missus est habens in manu sua carbonem, et dicens: *Ignem veni mittere super terram*.

V. *Et utinam jam ardeat! Et missus est ad me unus de Seraphim, et in manu ejus habebat carbonem, quem acceperat forcipe de altari*. Non quicumque simpliciter et fortuito Propheta igne purgatur, sed qui est de altari Dei. Si purgatus non fueris altaris igne,

^a Absunt duo isti versus, *Hæc Allocutio*, etc., usque *translata*, a Benedict. editione.

^b Antea pro *putabamus nos*, erat diuntaxat *puta-*

residet tibi ille, de quo dictum est: ite a me in **1119** ignem æternum, qui præparatus est Zabulo et angelis ejus. Non est talis ignis de altari. Omnes igni tradendi sunt, sed non omnes uni igni, alios de altari ignis expectat, alios igni, qui præparatus est Zabulo et angelis ejus. Tangat ergo labia mentis et animæ nostræ sermo corripientis, ut et nos dicamus: *et tetigit os meum*. Si mundæ vero os meum, ut nihil otiosum, nihil fatuum, nihil turpe, nihil scurrile (ut omnia semel nominem), nihil eorum, quæ interdicta sunt, loquar, tunc possumus dicere: *tetigit os meum*. Porro quandiu immunda labia habeo, et **1120** immundas res gero propter verba peccati, non tangit os meum ignis de altari, neque mittitur ad me unus de Seraphim.

VI. *Et dixit: Ecce tetigi labia tua, et abstuli iniquitates tuas, et peccata tua circumpurgavi*. Mordcat nos sermo divinus, exurat animas nostras. Licemus audientes: Nonne cor nostrum ardens erat in vobis? ut auferantur iniquitates nostræ, atque peccata, et mundi effecti mundo ore, mundoque corde, et munda tota conscientia, gratias agamus omnipotenti Deo in Christo Jesu, cui est gloria et imperium in sæcula seculorum. Amen.

HOMILIA QUINTA.

De eo, quod scriptum est: Quis elevavit ab Oriente justitiam, et de visione iterum aliter. Cap. VI.

(^a Hæc Allocutio in Græco perperam valde fuit, ideo juxta sensum et ordinem, non etiam juxta verba translata.)

1119 I. Ait Prophetes esse Christum viventem justitiam, et ^b putabamus nos ab Apostolo solum dictum esse, quia Christus sit *justitia, et sanctificatio, et redemptio, et sapientia* (I Cor. i). Forte autem et Apostolus instructus a Prophetis, novit animatam esse justitiam et viventem: Quæ est ista justitia? Unigenitus Dei. Quia autem non ^c solum ab Apostolo ortum est Christum esse justitiam et viventem, et subsistentem justitiam; sed invenies et a prophetice sermonibus hoc nobis mysterium exhibitum. Certum et a capitulo, in quo nunc lectio conquevit: *Quis enim, inquit, surgere fecit ab Oriente justitiam, et vocavit eam ad pedes suos* (Isai. vi)? Vocavit justitiam. Manifestum est animatam eam esse, si ambulet vocata. Vocavit autem Christum Pater, quo ob nostram salutem, ad nos iter faceret, et descenderet de cœlo ad nos. Nemo enim ascendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit Filius hominis. Vocavit eum de Oriente: non de isto sensibili, sed de oriente lucis veræ. Propter quod scriptum est: *Quis exurgere de Oriente fecit justitiam, et vocavit eam ad pedes suos?* Pater vocavit Filium, immo ut vere dicamus, Deus hominem vocavit justitiam ad pedes suos, id est, incarnationem Filii sui. Ideo et adoramus scabellum pedum illius, juxta quod scriptum est: *Adorate scabellum pedum ejus, quia sanctum est*. Caro siquidem Domini homo-

mus.

^c Vox solum abeat a Benedict. edit.

rem dicitatis assumit. Qui autem principium lectionis **1120** altiori indiget expositione, oremus summum regem, ut sermo, qui vocatus abierat, ad nos iterum revertatur, ut pauca juxta possibilitatem nostram edisseramus.

II. *Et factum est in anno, quo mortuus est rex Osias : Vidi Dominum sedentem supra thronum excelsum, et plena erat domus gloria ejus ; et Seraphim stabant in circuitu ejus, sex alæ uni, et sex alæ alteri. Et duabus quidem velabant faciem ejus, et duabus velabant pedes, et duabus volabant, et clamabant alter ad alterum, et dicebant : Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, plena est terra gloria ejus :* et reliqua. Vorum ut et nos videamus visionem, quam vidit Isaias, vocemus Jesum, qui non videntibus largitus est oculos. Potest enim etiam nunc venire et lacere, ut ea, quæ in lectione sacramenta dicta sunt, apertis oculis intueamur : repromittamus ei jam nos non ultra facere corpus Christi corpus meretricis, nec facere opera digna luctu. Unusquisque nostrum hinc corde loquatur ad Deum, et precemur, ut adventus ejus etiam nunc fiat. Si enim non advenit Jesus, ista videre non possumus. Precor ut mittatur etiam ad me Seraphium, et, comprehenso de forcipe carbone, purget labia mea : et quid dico labia mea? Isaias sanctus erat, et ideo tantum labia ejus purgata sunt, quia labiis tantum, id est, sermone deliquerat. Ego vero non sum talis, ut possim dicere, quod solum immunda labia habeo ; **1121** sed metuo ne immundum cor habeam, immundos oculos, immundas aures, immundum os. Quamdiu in omnibus istis pecco, totus immundus sum. Si videro mulierem ad concupiscendum, jam mechatus sum eam in corde meo. Ecce immundos oculos habeo. Si de pectore meo exeant cogitationes pessimæ, adulteria, fornicationes, falsa testimonia, ecce cor immundum habeo. *Quam formosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona (Isai. 11)*! Ego vero timeo ne currens ad mala immundos pedes habeam. Extendo ad Dominum manus meas. Et forte avertens faciem suam dicit : *Si extenderitis manus, avertam faciem meam a vobis (Isai. 1, 19)*. Quis ergo me mundat? Quis lavat pedes meos? Jesu, veni, sordidos habeo pedes, propter me fas servus : mitte aquam tuam in pelvim tuam, veni, lava pedes meos. Et scio temerarium esse quod dico. Sed timeo comminationem dicentis : *Si non laveris pedes tuos, non habebis partem mecum (Joan. XIII)*. Ideo lava pedes meos, ut habeam partem tecum. Sed quid aio lava pedes meos? Petrus hoc potuit dicere, qui non habuit necesse, nisi tantum ut pedes ejus lavarentur, totus quippe mundus erat. Ego potius cum semel lotus sum [*Leg. sim*], illo indigeo baptisate, de quo Dominus ait : *Ego aliud*

*A Baptisma habeo baptisare. Cur ista diximus? Præparo et me et audientes ad majora mysteria. Si tamen veniat, si descendat ad nos sermo Dei : timeo enim ne me fugiat, ne benedictionem quoque meam dedignetur. Fugit quondam sermo populum propter Achar unum peccatorem ; fugit, inquam, sermo populum propter unum peccatorem Achar, filium Zambri filii Zara ex tribu Juda, qui inobediens fuit Deo, et ideo anathematizatus est (Jos. VII, 25). Et quia nunc populi multitudo ^b est propter parasceven, et maxime in Dominica die, quæ passionis Christi commemoratrix est (neque enim resurrectio Domini semel in anno, et non semper post septem dies celebratur), orate Deum omnipotentem, ut veniat ad nos sermo ejus. Etiam si peccatores estis, orate Dominum. Peccatores exaudit Deus. Quod si timetis illud, quod in Evangelio dicitur : *Scimus quia peccatores non exaudit Deus (Joan. IX, 43)*, nolite pertinescere, nolite credere. Cæcus erat qui hoc dixit. Magis autem credite ei, qui dicit, et non mentitur, *et si fuerint peccata vestra ut coccinum, et lanam dealbabo (Isai. 1, 18)*. Et : **1122** *Si volueritis, et audieritis me, bona terræ edetis (Ibid., 19)*. Si vultis vel nunc audire, oremus in commune Dominum, ut saltem nunc, adveniente verbo prophetica verba dicta valeamus advertere.*

III. *Factum est, inquit, in anno, quo mortuus est Osias rex, vidi Dominum sedentem super thronum excelsum.* Visio ascripta est. Cur regis tempus significatum? Intendite quando oborta sit visio. Cum mortuus est Osias rex, vidit Isaias Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum. Si quis ex nostris novit, qui fuerit Osias, et quæ gesserit, ille potest nosse quid docuerit Propheta per spiritum, quid exhibeat nobis sermo divinus. Vadam ad vitam Osie, et requiram ex Regnorum libris, et ex Paralipomenon historia de Osia : ibique videbo, quia necessarium sit, si futurum sit, ut videam Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum, mihi mori Osiam regem (II Par. XXVI). Iste Osias ex semine David descendens, et regnans in populo Juda, quamdiu quidem vixit Zacharias, qui intelligebat (sic enim scriptum est secundo libro Paralipomenon), fecit rectum in conspectu Domini. Nec sufficiens isto, fecit luminaria magna Domino, et composuit templum Dei, et multæ fuerunt in religione ejus virtutes. Quando autem mortuus est Zacharias intelligens, tunc fecit malignum. Quis hic qui fecit malignum? Rex erat, non sacerdos. Alius ordo regius, alius ordo sacerdotalis. Voluit ingredi in templum, et locum agere sacerdotis, et facere opus, quod non fuerat ei concessum. Introiit præveniens sacerdotes, et assumpsit vas libaminis. Ingressus autem et princeps sacerdotum, qui tempore illo erat, et octoginta sacerdotes

^a Annotant Benedictini editores, perperam editiones a Gesobardo et Erasmo procuratas habent *Achar*; paulo melius editio Merlini *Achar*, optime vero codex Hebraic. *Achar*, de quo Josue, VII, 25.

^b Idem aiunt: Verba quidem interpretationis ex

Græco corrupto adornata sic habent : *At res postulat : Propter parasceven, quæ passionis Christi commemoratrix est ; et maxime in Dominica die ; neque enim, etc.*

cum eo; dixit ad eum princeps sacerdotum: Nonne A
tu es Osias, et non Sacerdos? Violenter perseveravit,
et lepra ascendit in frontem ejus. Projectus est
mortuus, egressus est de templo, eduxit eum Dominus.
Igitur leprosus factus est propter prævaricationem legis.
Unusquisque sub regno est sive peccati, sive justitiæ.
Si peccatum mihi regnat, unus sum de regibus Israel,
qui templum violenter ingressi sunt. Si justus sum
juxta mensuram profectus mei, et facio rectum, et
persevero ante conspectum Dei, regnat mihi justitia.
Quamdiu vero vixit leprosus, Isaias immunda labia
habuit. Quamdiu vixit iniquus, non potuit Isaias
Dominum Sabaoth videre, **1123** et immunda labia
habuit, sub iniquo quippe rege erat. Quando enim
incipit videre visionem Dei? Anno quo mortuus est
Osias. His similia, et de multis scriptis poteris dicere,
tribuentis Deo. In Exodo istiusmodi quiddam scriptum
est: *Et factum est post dies aliquot, mortuus est rex
Ægypti, et suspiraverunt filii Israel, et ascendit clamor
eorum ad Deum (Exod. 11, 23).* Quamdiu vixit
Pharao, non suspiraverunt filii Israel, et in pejus
positi, ne gemendi quidem habuerunt liberam facultatem.
Vivebat quippe rex, qui imperabat eis et lateres et
paleas facere. Quamdiu vixit Pharao, non suspiraverunt
ad Deum: cum mortuus est Pharao, tunc valuerunt
madida flentibus ora sustollere. Vivit rex malignus
in pectore nostro, quamdiu vivit Pharao Zabulus.
Tunc lateres operamur, et paleas, et tunc lacrymas
intra silentium devoramus, et iniquitatis opera
prima facimus. Cum autem mortuus fuerit, Domino
Deo nos visitante, tunc suspiramus ad Dominum.
Idcirco oremus Dominum, ut regnamus peccati,
quod est in mortali nostro corpore, moriatur.
Peccatum enim, ait, *mortuus est: ego autem
1124 revixi. (Rom. vii, 9).* Et rursum, *Peccatum
revixi, ego autem mortuus sum (Ibid., 10).* Moriente
uno, qui potitur regno peccati Osia, moritur et
Pharao. Cum moritur rex possimus erigo ad cælum
oculos, et exaudit [*Al. exaudivit*] vocem meam
Deus, quomodo Abraham, et Isaac, et Jacob: et video
Dominum Sabaoth sedentem, et regnantem super
excelsum solium, quem populus non vidit. Nondum
enim Osias mortuus fuerat. Volo quiddam simile
interponere bonæ rei, quæ huic contraria est. Iste
ipse Osias quamdiu vixit Zacharias intelligens,
non fecit peccatum in conspectu Dei; moriente
Zacharia, declinavit a Domino, ubi imperavit populo,
et rexit urbem. Hæc diebus et noctibus legentes,
et audientes Dominum dicentem: *Oportuit te mittere
pecuniam meam ad mensam; et ego veniens cum usuris
eam eregissem (Math. xxv),* non colligamus in sudario
mensam creditam, nec pecuniam mittamus in terram,
sed fenoremur eam populis. Et cum nos crediderimus
dominicam rationem, vobis erit videndam quomodo
credita cum usuris exsolvatis. Quam, etc. Amen.

* Cod. Turonens. apud Benedictinos remissionem habet, alii remissam, et remissam quidem pro remissione annotaverat et Genebrardus vocabulum esse

HOMILIA SEXTA.

De eo quod scriptum est: Quem mittam, et quis ibit nobis, etc., usque ad eum locum, in quo ait, Et convertantur, et sanem eos. Cap. VI.

1123. I. Videns Isaias Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum, videns autem et seraphim circumstantia eum, et * remissam peccatorum recipiens per eum ignem, qui allatus de altario, labia ejus contactu purgavit, ait se audisse vocem Domini non imperantis, sed excitantis atque dicentis: *quem mittam, et quis ibit ad populum istum?* Deinde dicit se respondisse Domino: *Ecce sum ego: mitte me.* Factus autem in hoc loco, et scrutans ea, quæ scripta sunt, invenio aliud fecisse Moysen, aliud Isaiam. Moyses enim electus ad educationem populi de terra Ægypti, ait: *Provide alium quem mittas (Exod. iv, 13),* etiam videtur contradicere Deo. Isaias vero non electus, sed audiens quem mittam, et quis ibit: *Ecce, inquit, ego sum, mitte me.* Dignum est ergo spiritalibus spiritalia comparare, et requirere, quis e duobus melius fecerit: Moysesne, qui postquam electus est, recusavit: an Isaias, qui ne electus quidem ipse se obtulit, ut mitteretur ad populum. Nescio enim si potest quis eam contrarietatem negotiorum, **1124** quæ in utroque videtur, intendens, dicere, quia idipsum fecerit Moyses, quod Isaias. Ego audacter feci, comparans duos sanctos, et beatos viros, et decorans, et dicens veracius Moysen fecisse, quam Isaiam. Moyses quippe magnitudinem considerabat, præesse populo ad educendum eum de terra Ægypti, et repugare Ægyptiorum incantationibus et maleficiis. Propter hoc ait: *Provide alium quem mittas.* Iste autem non expectans audire quid ei juberetur ut diceret, ac si electus fuisset: *Ecce, inquit, sum ego, mitte me.* Unde quis ignorans quid ei juberetur, ut diceret, ac si electus fuisset, *Ecce, ait, ego sum, mitte me:* hæc jubetur et dicat, quæ erant inoptata dicenti. An non erat inoptabile statim jussu prophetizare, a maledictionibus incipere dicentem: *Aure audietis, et non intelligetis, et videntes cernitis, et non ridebitis: Increpatum est enim cor populi hujus,* et reliqua. Forte ergo (si tamen audenter expedit dicere) temeritatis et audacitæ mercedem consecutus est, ut ea juberetur dicere, quæ prophetizare volebat. **1125** Quia autem comparavimus Isaiam et Moysen, componamus et aliam proximam comparisonem Isaiæ et Jonæ. Ille mittitur prædicare eversionem Ninivitis post tres dies, et piget eum proficisci nolentem causa malorum civitatis. Iste vero non expectans quid ei imperaretur ut diceret, ait: *Ecce ego sum, mitte me.* Bonum est non prosilire ad eas, quæ a Deo sunt, dignitates, et principatus, et mysteria Ecclesiæ, sed imitari Moysen, et dicere cum eo: *Provide alium, quem mittas.* Neque enim ad principatum Ecclesiæ venit, qui saltari

veterum theologorum, Tertulliani, Cypriani aliorumque.

vult, etiam præest; sed ad servitum Ecclesie, si oportet dicere et de Evangelio: *Principes quidem gentium dominantur eis, et qui potestatem habent in illis, magistratus vocantur. Non sic autem erit in vobis: nec enim dominantur principes in vobis, sed qui vult esse vestrum major, erit omnium minimus* (Marc. ix). Qui vult esse primus, erit omnium novissimus. Qui vocatur ergo ad episcopatum, non ad principatum vocatur, sed ad servitum totius Ecclesie. Si vis credere de Scripturis, quia in Ecclesia servus sit omnium, qui præest, suadeat tibi ipse Salvator et Dominus, qui talis tantusque factus est in medio discipulorum, non quasi discumbens, sed quasi ministrans. Accipiens enim linteam, postquam exutus est vestimentis, præcinxit se, et mittens aquam in pelvim, cepit lavare pedes discipulorum, et detergere linteo, quo erat præcinctus. Et docens quales oporteat esse principes tamquam servus ait: *Vos vocatis me magistrum et dominum, et bene dicitis, sum etenim. Si ergo ego dominus et magister vester lavi vobis pedes, et vos debetis alterutrum lavare pedes* (Joan. xiii). In servitum igitur vocatur [Al. vocatus] Ecclesie princeps, ut possit ex servitute ista ire ad solium celeste, sicut scriptum est: *Sedebitis super thronos duodecim judicantes duodecim tribus Israel* (Matth. xxiv). Audi vero et Paulum tam præclarum virum dicentem, quia servus fuerit omnium credentium: *Ego enim sum, ait, minimus Apostolorum, non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei* (I Cor. xv). Porro sic hoc non videtur approbare servitum ejus, sed tantum humilitatem; audi eum dicentem: *Facti sumus parvuli in medio vestrum, quasi si nutrix foret filios suos, cum possemus graves esse, ut Christi Apostoli* (I Thess. ii). Imitatores ergo nos esse expedit humilium ipsius Domini sermonum atque factorum, et Apostoli ejus, et facere quod **1126** factum est a Moyse, ut etiam vocatur aliquis ad principatum, dicat: *Provide alium, quem mittas* (Exod. iv). Deo dicit: Non sum dignus ante heri et nudius tertius. Exilis vocis sum et tardilinguis. Et quia Deo dixit humiliter, exilis vocis sum, et tardilinguis, audit a Deo: *Quis dedit os hominis, et quis facit surdum et mutum, videntem et cæcum? Nonne ego Dominus Deus? Crede Deo, et consecra te ei. Licet subtilis vocis sis, tardæque linguæ, trade te sermoni Dei. Dices postea: Os meum aperui et attraxi spiritum* (Psal. cxviii). Hæc quidem propter hoc, quod ait Isaias: *Ecce sum ego, mitte me.*

II. Faciamus autem ex parte, et cum eo. Voluit enim cum accepisset jam gratiam a Deo, non in vacuum eam accipere, sed uti ea ad necessaria. Videns Seraphim, videns Dominum Sabaoth sedentem super thronum exaltatum et elevatum, dixit: *O miser ego, quoniam compunctus sum, quia cum homo sim, et immunda labia habeam, in medio quoque populi labia immunda habentis habitem, regem Dominum Sa-*

baoth vidi oculis meis. Hoc dicens et miserum se faciens, meretur auxilium, suscipiente Deo humilitatem ejus: Quod est istud auxilium? *Missus est, ait, ad me unus de Seraphim, et habebat in forcipe carbonem, quem attulerat de altari, et tetigit labia mea et dixit: Ecce abstuli iniquitates tuas, et peccata tua circumpurgavi.* Consecutus est beneficium, mundus effectus, et remissionem accipiens peccatorum. Cum audisset: *Quem mittam ad populum, et quis ibit nobis?* Non propter priorem conscientiam ausus fuit dicere: *Ecce ego, mitte me.* Sed ubi audierat: *Ecce abstuli iniquitates tuas.* Igitur quia sancti compunguntur, et requiruntur inter Moysen, et Isaiam, satisfaciamus pro Moyse, et etiam pro Isaias, dantes et eis de Scripturis sortem suam. Moyses non accepit remissionem peccatorum, ut diceret quasi jam conscius se mundatum, *mitte me*, propter quod ait: *Provide alium quem mittas*; habebat enim in conscientia interfectionem Ægyptii, forte autem ut homo sciebat se et quædam alia habere peccata, propterea recusat. Iste autem non quasi natura justus postulat ministerium, sed quasi gratiam consecutus. Sic et Moyses, si similem gratiam percepisset, audissetque, *ecce abstuli iniquitates tuas*, et hoc circummundavi peccata tua, neutiquam forte dixisset: *Provide alium quem mittas.* Habet ergo aliquid rationis, et Moyses recusans, **1127** et Isaias dicens: *Ecce ego sum, mitte me.*

III. Sed videamus etiam ea, quæ præcipit Dominus ut populo diceret: *Vade, et dic populo: Aure audietis, et non intelligetis, et videntes cernentis, et non videbitis; incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos clausurunt: nequando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et salvem eos.* Bifariam sciens sermonis auditionem, et duplicem noscens constitutionem, hoc est aliud eorum corporale, aliud spiritale, aut ad populum prophetizans de his quæ in adventu Christi futura erant, quia esset tempus quando audirent et non intelligerent ea. Siquidem cum audirent Dominum meum Jesum Christum, vocem tantum dictorum audire, non sensum. Et hoc ex eo manifestum est, quia foris ad populum in parabolis loquebatur: Discipulis autem secreto dissolvebat eas. Prophetat autem, quod evenit: *Aure audietis, et non intelligetis* (Matth. xiii). Porro quod de Adventu Domini hoc sit populo prophetatum, ipse Salvator dicit: *Bene prophetizavit de vobis Isaias dicens: Aure audietis, et non intelligetis.* Concedamus ergo quia sermones Domini populus auscultans non potuerit [Al. poterit] nosse quæ dicta sint. Videmus autem quid sit hoc quod sequitur: *Et videntes videbitis, et non scietis.* Non si quis vidit ea, quæ Salvator faciebat, statim videns potuit intelligere cur facta sint. Veluti (exemplum assumamus) lavit pedes discipulorum. Et videbant quidem bene quomodo lavabat pedes magister discipulis; videbant autem et alii, qui erant præsentibus, sed id tantum

quod fiebat, non etiam cur fiebat. Similitudo quippe erat lavatio pedum, quia lavit Verbum Dei pedes discipulorum. Idcirco ait Salvator ad recusantem Petrum, et dicentem : *Non lavabis pedes meos*. Quid ait? *Quod ego facio tu nescis modo, scies autem postea* (Joan. XIII). Quid autem facis modo dicit Petrus. Vidco te lavantem pedes nostros, et pelvim positam, linteo te præcinctum, et servientem nobis, et detergentem pedes nostros. Verum quia non erat hoc negotium corporale, sed spiritale. Salvator nudatus mittit spiritalem aquam in pelvim secundum Scripturas, et lavat pedes discipulorum suorum, ut cum mundi fuerint, ascendant ad dicentem : *Ego sum via* (Joan. XIV, 6), et non pleni pulvere, quem excutere voluit super indignos, et non suscipientes pacem, neque dignos eorum quæ dicebantur. Et quia hoc erat quod significabatur, ideo ait : *Quod ego facio, tu nescis modo, scies autem postea*. Erat autem hoc, quod et reliquis dictum est : *Quia vocatis me magistrum et dominum, et bene dicitis. Sum etenim. Si igitur ego dominus et magister lavi pedes vestros, et vos debetis invicem lavare*. Ergo hoc dicit, ut episcopus mittens aquam in pelvim et exutus vestibus suis, et præcinctus linteo, me extendente, lavet pedes meos? Siquidem vos, inquit, debetis invicem lavare pedes vestros. Si hoc est quod dicitur, nemo vestrum mandatum servabit. Nemo enim quibuscumque venientibus assumens linteum diaconus, vel presbyter, sive episcopus, lavat pedes. Sed si intelligas ea, quæ scripta sunt, qui vere beati sunt episcopi servientes Ecclesiæ, mittunt aquam de Scripturis in pelvim animæ, quod est secundum Scripturas, et tentant pedum discipulorum sordes lavare, et eluere, et projicere. Et si custodiunt episcopi mandatum imitantes Jesum, sic et presbyteri. Utinam et ego accipiam nunc aquam, quæ possit animæ vestræ pedes lavare! ut unusquisque vestrum dicat cum fuerit lotus : *Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos* (Cant. III)? Hoc enim sponsa dicit in Canticis Canticorum, non ostendens corporeos pedes lotos, sed pedes non offendentes. De quibus dicit Salomon : *Pes autem tuus non offendet* (Prov. III, 23). De quibus et in psalmis scriptum est : *Mei autem pene moti sunt pedes* (Psal. LXXIII). Verum et quæ constituuntur viduæ in Ecclesiis : *Si sanctorum, inquit, pedes lavit* (I Tim. V). Si autem vis apertius audire, quomodo vidua lavat sanctorum pedes, audi Paulum in alio loco constituentem viduis, et dicentem : *Bene docentes, ut pudicas efficiant adolescentulas, lavantes sordes pedum juvenularum*. Et istæ viduæ dignæ sunt ecclesiastico honore, quæcumque sanctorum pedes lavant sermone spiritualis doctrinæ, sanctorum vero non masculorum, sed mulierum. Docere enim mulierem non permittit, neque principi viro. Vult esse mulieres bene docentes, ut ad castitatem suadeant non adolescentibus, sed adolescentulas : indecens quippe est, ut mulier magistra

A viri fiat, sed ut castitatem suadeant adolescentulis, et amare viros et liberos suos. Discamus ergo lavare pedes discipulorum. Ista propter hoc dicta sunt : *Videntes videbitis, et non sciatis*. Quoniam si quid fiebat a Salvatore, ab his quidem, qui non intelligebant, videbatur juxta corpus, non videbatur juxta rationem; ab his vero, qui intelligebant, videbatur quidem juxta oculos, videbatur autem et juxta intellectum, ita ut non completeretur super beate **1129** videntes, hoc quod dictum est : *Videntes videbitis, et non sciatis, sed super peccatores*. Sed et cuncta Evangeliorum oremus videntes dupliciter videre, quomodo facta sint juxta corpus, quando Salvator noster venit ad terras. Etenim similitudo erat, et typus futurorum unumquodque, quod fiebat in corpore. Veluti nescio quis a nativitate cæcus visum recuperavit (Joan. IX) : vere autem cæcus iste a nativitate erat gentilium populus, cui Salvator reddidit visum, saliva sua ungens oculos ejus, et mittens ad Siloam, quod interpretatur *missus*. Mirrabatur quippe eos, quos spiritu unxit ut crederent, ad Siloam, id est ad Apostolos et magistros, propter quod scriptum est de Siloa, quia interpretatur *missus*. Et quotiescumque incipimus a Jesu visitari, ut recipiamus animæ oculos, mittit nos ad Siloam, hoc est *missus*. Et unusquisque ergo nostrum, quando legit ea quæ in Evangelis facta sunt, oret ne etiam in se compleatur : *Videntes videbitis, et non sciatis* (Joan. VII).

IV. Si autem, ut existimant simpliciores, illa quæ facta sunt, non propter nos, sed propter se tantum facta sunt, et non erant exempla alterius rei, exponant quem hoc, quod dictum est : *Videntes ridebitis, et non sciatis*, habeat sensum. Nam si non ea, quæ videbantur, habebant aliquem sensum a sacramento, ut cum carnalibus oculis etiam spiritualiter inspicerentur, numquam dixisset : *Videntes ridebitis, et non sciatis*. Ad approbationem autem horum, et alterius scripti de Evangelio testimonium proferemus, quod juxta eos, qui tantum litteram sequuntur, mendacium est. Dicit Salvator et Dominus noster ad discipulos in Evangelio secundum Joannem : *Si credideritis, non solum quæ ego facio, facietis, sed et majora horum facietis* (Joan. XIV, 12). Videamus ergo si majora aliqua fecerint discipuli? Quid majus est quam mortuum suscitare? Quis non dico nostrum, sed Apostolorum mortuum suscitavit? Refert historia quia Paulus Eutychem resuscitaverit a mortuis; et Petrus Tabitham, quæ interpretatur *Dorcas* (Act. IX). Ista autem, et alia istiusmodi inveniri possunt : ubi sunt majora? Sed et cæcos Salvator fecit rursus videre, et quod majus est, eos, qui sic nati fuerunt. Exhibeant hi quos cæcos ab utero manibus Apostolorum curatos aspexerint (Matth. IX). Et alia infinita potest de Evangelis invenire qui quaerit, quia neque Apostoli his majora fecerint, neque eorum successores. Verum sermo Scripturæ tale quiddam

^a Alii fortasse rectius *secretum* legunt.

locutus est: **1130** Illis, quæ ego feci corporalibus, vos majora facietis. Ego feci resurgere ex mortuis corporaliter, vos resurgere facietis ex mortuis spiritaliter. Ego cæcis sensibile hoc lumen infudi, vos spiritalem lucem non videntibus dabitis. Usque ad hanc autem diem hæc majora signa a corporalibus, quæ fecit Jesus, ego video fieri per fidelissimos discipulos Jesu. An non cæci nunc vident? et claudi ambulant, et leprosi mundantur? et reliqua fiunt? Si is, qui heri obæcatus est accedens ad idolum, quasi ad Deum, hodie invocet Deum vivum, pristina derelinquens, nonne videt? An non qui heri claudus erat propter peccatum, nunc propter discipulorum doctrinam iter verum eductus stabili graditur pede? Qui heri aridam habebat manum, et otiosam ad benefaciendum, hodie recipiens manum, habet eam viventem? Si videris aliquem pollutum, et lepram in anima habentem subito pœnitere, ac doctrinæ sermone compunctum, non te pigeat dicere, quia majus sit hunc spiritaliter leprosum, quam quemdam carnaliter fuisse purgatum. Et hæc quidem largius profudit oratio, cupiens ostendere quid sit hoc, quod dictum est: *Et videntes videbitis, et non intelligetis.*

V. Quæ autem causa est audientem non intelligere, et videntem non videre? *Incrassatum est, inquit, cor populi hujus (Isai. vi).* Siquidem necessarium est intelligi et hoc unde sit, non eadem est corporalis, et spiritalis pinguedo, neque eadem est corporalis tenuitas, et spiritalis. Etenim quod corporalis crassum est, in carne fit, et nihil mihi nocet cor carneum si incrassetur, neque prodest, si a languore, vel a quacunque causa attenuetur. Tale autem existimo fieri cor carneum eorum, qui formidine continentur. Quomodo enim toti tabescunt ab ægrotatione, sic aiunt et crassitudinem, et quidquid pingue est circa cor eorum, extenuari. Quid ergo mihi nocet, si corporale cor meum incrassatur. Esto vero et attenuari cor meum, quid mihi ex isto prodest? Sed cor nuncupativè cum corporeo corde vocabulo animæ nostræ principale nominatur, ut manifestum est ex eo, quod in Evangelio dicitur: *Beati mundo corde (Matth. v).* Neque enim hi mundo corde sunt, qui sanguinem, vel quodeumque materiæ corporalis intrinsecus non habent. Sed dictum est: *Beati mundo corde*, pro eo quod est: Beati, qui mundum habent principale animæ. Principale nominatur pro corde. **1131** Quoniam igitur principale animæ nostræ, quod esse dicitur in corde corporeo, sive mundum est cor nostrum, sive immundum: immundum quidem quando cogitationes pessimæ egrediuntur ex eo, homicidia, adulteria, furta, falsum testimonium, blasphemiarum: mundum autem quando cogitationes sancte, et intellectus divini, et mens pura: propter hoc arbitrandum est attenuatum quidem esse dictum, attenuatum a sancto Spiritu ejus, qui salvatur: incrassatum autem, et præfocatum a malitia ejus, qui peccat. Dicitur enim de sancto Spiritu, qui est secundum sapientiam, quia sit *multifarius, tenuis, mobilis (Sap.*

A vii), et quia justus accipiat hunc subtilem spiritum. Differt quippe hic spiritus ab omnibus spiritibus intellectualibus, mundis, subtilibus. Est ergo principale cordis tenue quidem, quod ex corporalis materiæ vitio concretum est, plenum cogitationibus corporalibus, quæ sunt in reprehensione. Sic dicitur: *Incrassatum est cor populi hujus.* Intellige ex eo incrassatum esse cor, quia nihil sit in eo præter humanas et carnales sollicitudines. Quomodo enim materia corporis pinguis est, eodem modo etiam corporei intellectus, et cogitationes. Ex quo cum duo posita sint, incrassari cor ex sæcularibus curis, et attenuari ex sollicitudine spiritali, cum quis cogitat ea, quæ Domini sunt, projiciens pinguedinem ex corde, et sciens, quia si incrassatum fuerit cor ejus, neque accipiat sermones Dei, neque videat salutis sacramenta, deponamus et nos crassitudinem, et assumamus eam, quæ dicta est tenuitatem, ut et nos dicamus quomodo Prophetes: *Sitivit in te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea. In terra deserta, in via et iniquosa, sic in sancto apparui tibi (Psal. lxxii),* non quasi sanctus fuerim naturaliter, sed si carnis prudentia tabescit, et si prudentia carnis extabuerit, tunc in sancto apparbo ei. Hæc in explicationem ejus, quod dictum est: *Incrassatum est cor populi hujus.*

VI. Sequitur autem: *Et auribus suis graviter audierunt.* Nihil mihi nocet si graviter audiam corporaliter, neque ista mihi causa sit, ut non audiam sermones Dei. Quomodo enim nihil mihi nocet cæcitas corporalis, si non fuerit obæcata anima mea: sic neque levitas, neque gravitudo additionis corporalis impedit quidquam mihi. Est alia quædam gravitudo auditionis, quæ noceat animæ hominis. Quæ est ista gravitudo, quæ est in auditionem animæ? Peccatum secundum Scripturas grave est. Propter quod sentiens **1132** quis peccata sua, dicit: *Quasi onus gravatæ sunt super me (Psal. xxxviii).* Et quia gravis est iniquitas, propter hoc super talentum plumbi sedet, ut in Zacharia scriptum est (*Zach. v*). *Ægyptii autem non quoniam gravia habebant corpora, submersi sunt quasi plumbum in aqua vehementi (Exod. xv),* sed quia animæ eorum ad talentum plumbi super quod sedebat iniquitas, aggravatæ erant: propter quod submersi sunt tanquam plumbum in aqua vehementi. Gravitudo ergo aurium a peccato fit, et levitas a justitia. Quid est quod faciat auditum non graviter audire, sed leviter? Pennæ verbi, pennæ virtutis. Etenim pennæ verbi multum levitatis asserunt: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et requiescam (Psal. lvi)?* Hoc dicit Prophetes non orans ut corporalis pennas accipiat colombæ, sed pennas columbæ Spiritus sancti. Dicit autem rursus Salomon de divite: *Componet autem sibi pennas quomodo aquila, et convertitur in domo ejus qui præest illi.* Si accipiamus igitur pennas, leviter audiemus (*Prov. xxii*). Si autem peccaverimus, et negligentes fuerimus circa alas, et deflexerint pennæ nostræ, gravabimur, et graviter audiemus. Auribus ergo suis peccatores graviter audierunt. Omnes quidem

Judæi, qui tunc audierunt Salvatorem, graviter eum audierunt, ideo non crediderunt. Usque hodie autem quotquot audientes Scripturas, non audiunt sermonem spiritaliter, qui levis est, sed litteram, quæ est gravis et occidens, graviter audiunt. Atque ita dupliciter auditur Scriptura. Ab eo qui non intelligit quæ dicuntur, graviter auditur: ab eo vero, qui intelligit eam, non solum auditur non graviter, sed potius acute. Unde et qui fit intelligens, fit auditor.

VII. Est et aliud autem quod prophetatur de populo Judæorum, et de omnibus nobis si peccaverimus: *Et oculos suos clauserunt, nequando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant.* Eorum qui non vident, quidam cæci sunt, et propter cæcitate non vident: quidam in tenebris sunt, et propterea non vident: alii autem neque in tenebris sunt, neque cæci sunt, sed quia claudunt oculos, non vident. Et scit has differentias, quæ principales cordis nostri sunt, Scriptura divina. Dicit enim Salvator his, qui sunt in vinculis, *Exite*: et his, qui in tenebris: *ut eis reveletur.* Et *sedentibus in regione, et umbra mortis, lux orta est eis.* Isti non viderunt ideo, quia fuerunt in tenebris, donec oriretur eis lux. Surdi, audite; et cæci, aspice. Et ideo isti non viderunt ante, quia naturaliter cæci erant. Qui vero **1133** extra ista sunt, quique ad comparisonem cæcorum et eorum qui in tenebris sunt, multo peiores sunt: illi sunt, qui ideo non vident, quia oculos sponte clauserunt. Hoc autem ita esse, ut asserimus, Salvator mihi testimonio erit dicens: *Si cæci essetis, non haberetis peccatum. Nunc autem dicitis quia videmus, peccatum vestrum manet (Joan. 12).* Et bene ait, dicitis quia videmus, vere enim dicit quia videant, et habeant possibilitatem videndi, sed claudentes oculos, non vident. Et si quando videris ingeniosam ad intelligendum animam, et velocem et alacrem, non meditantem eloquia Dei, cognosce quia non propter cæcitate non videt ea, quæ continentur in Scripturis; non ob id, quia in tenebris sit, sed quia claudit oculos. Si ergo audieris Scripturam divinam dicentem his, qui claudunt oculos: *aperi oculos tuos, et recta vide, aperi oculos ad eo quod clauseras: tunc poteris videre recta, et considerare lumen 1134 veritatis.* Et accusat quidem eos, de quibus queritur, cur oculos claudant ne videant. Non autem et hoc dicit, quia non expediat aliquando et claudere animæ oculos. Expediit enim sicut manifestum fecit Isaias, dicens in his, quæ sequuntur: *Quis annuntiavit vobis locum æternum (Isai. xxxiii, 24)?* Qui ambulat in iustitia, et loquitur veram viam, et rectam, obturans aures, ut non audiat iudicium sanguinis, et claudens oculos, ut non videat iniquitatem. Si futurum est, ut aperiens oculos animæ, audiam, et sentiam turpiloquia, melius est claudere auditus, quam audire quæ noceant. Quando ergo claudam? Quando mala dicuntur, ut neque intelligam ea. Quando videnda sunt eloquia Dei?

A Quando convertimur, et sanat nos Deus, mittens verbum, quod sanat eos, qui volunt curari in Christo Jesu, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA SEPTIMA.

De eo quod scriptum est: Ecce ego et pueri, etc.
Cap. VIII.

1133 I. *Da sapienti occasionem, et sapientior erit, dicit sermo divinus (Prov. 12).* Occasionem autem acceperunt sacratissimi Apostoli ad intellectum prophetorum sermonum. Oremus Deum ut accipiamus sapientiam et possimus fieri sapientiores per occasionem Apostolorum ad Prophetas exponendos. Apostolus recordans hujus dicti: *Ecce ego et pueri, quos Deus dedit mihi,* deinde infert et edisserit: *Quia ergo pueri communicaverunt sanguini et carni, et ipse proxime eos factus, qui participantur eorum: ut per mortem destruat eum, qui imperium habet mortis, hoc est, Zabulum, et eruat eos quicumque metu mortis in sempiternam vitam rei erant servitutis (Hebr. 12).* Igitur quia pueri participes effecti sunt sanguinis et carnis, et Salvator noster communicavit carni atque sanguini; alienum enim erat a natura et divinitate ejus, sanguinem et carnem suscipere: propter nos autem ea, quæ sibi erant aliena suscepit, ut domesticos sibi faceret, qui fueramus alieni per peccatum. Et quidem Apostolus sic exposuit, dicens: *Quia ergo pueri communicaverunt sanguini et carni, et ipse proxime eos factus est, qui participantur eorum.* Ego autem dicam, quoniam quomodo et pueri communicaverunt sanguini et carni, et ipse **1134** proxime eos factus, qui participantur eorum: sic quia pueri non possunt fortiores audire sermones, debent enim ut pueri audire sermones Dei, propter hoc factus in sanguine puerorum causa qui communicaverunt carni et sanguini, quasi parvulis loquens, loquitur non divina et ineffabilia, sed quæcumque capere possunt parvuli. Parvuli autem omnes homines sunt, si eos comparas ad perfectionem verbi, licet Moysen nomines, licet unum dixeris de Prophetis; licet Joannem, quo major in natis mulierum nemo fuit (*Math. 23*): licet ad Apostolos venias: Petrum, cui portæ inferi non invalescent: vel Paulum, qui raptus est usque ad tertium cælum, et audivit indicibilia verba (*II Cor. 12*): non deponis eorum gloriam, dicens, quia et ipsi in eis quæ intellexerunt comparatione eorum, quæ non intellexerunt, parvulorum disciplinis eruditi sunt, quæ hominibus traduntur. Dicit ergo Salvator non de his, quos Paulus in Christo parvulo nuncupat, et asserit lacte potandos, et non forti cibo, sed de omnibus simul hominibus: *Ecce ego et parvuli mei, quos mihi dedit Deus (I Cor. 13).* Verum quomodo in pueris alii sunt aliis acriores, et ea quæ eis sunt tradita velocius consequuntur: sic, inquam, a similem ingenialis pueris **1135** factum Moysen, et Prophetas, sed et

* Deerat in præcedenti editione vox similem, typhetarum oscitantie.

Domini nostri Jesu Christi Apostolos. Propterea A sentientes semetipsos, qui etiamsi profecerint, puerorum profecerint profectu, dixerunt: *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus* (I Cor. III). Nec enim adhuc veritatis negotia, sed umbras negotiorum conspiciebant; nec plenam lucem, sed obscuram imaginem. Ideoque repetebant, dicentes: *Videmus nunc per speculum, et in ænigmate, tunc autem facie ad faciem* (I Cor. XIII). Quis ergo hæc legens et intelligens instabitur, et erigetur super scientiam, seu super quodcumque donorum? Etenim cuncta, quæ ad pueros devenerunt, multo inferiora sunt his, quæ reposita sunt viris. Debent ergo non elevari et superbi- re ii, qui videantur inter pueros acrioris ingenii, et velocioris. Istos autem pueros homines dicit omnes, quos et Salvator demonstrabat: *Ecce, inquit, B ego, et pueri mei quos mihi dedit Deus*. Donum accepit et Salvator a Deo. Nemo enim venit ad eum, si non qui misit eum, attraxerit venientem ad Salvatorem, sicut in Evangelio, quod secundum Joannem est didicimus. Et quoniam accepit donum a Patre eos, qui credunt, idcirco Propheta de eis ait: *Ecce ego et pueri, quos mihi dedit Deus*. Nec putandus est non habuisse qui accepit, cum adhuc habeat ipse qui dederit.

II. Deinde in reliquis prophetat Salvator in Propheta dicens futurum esse ut cum acceperit pueros, signa et prodigia fiant in Israel. Habet autem ita: *Et erunt signa et prodigia in Israel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion*. Qui enim habitat in speculatorio, et in omni anima potest conspicere veritatem, iste facit signa et prodigia per Salvatorem, et post Salvatorem per Apostolos, et ubicumque invenitur anima apta ministerio signorum et prodigiorum Dei, sive juxta spiritalem curatorem, sive sensibiliter exhortando eos, qui veniunt ad fidem, non est otiosus Deus, qui tunc fecit signa et prodigia, etiam nunc operari ea. *Et si dixerint ad vos: C Quærite ventriloquos et eos qui de terra clamant, qui inania loquuntur, qui de ventre clamant, non gentes ad Deum suum requirunt, qui exquirunt de viventibus mortuos* (Isa. VIII, 19). Attendite quoniam obscure dicta sunt, et debet sensus, Deo ipso largiente et revelante, coherere superioribus. Docet ergo nos, ut non simus aliorum sermonum discipuli, nisi celestium et honorum. Sunt enim quidam **1136** loquentium, et pollicentium doctrinam veram, qui non loquuntur caelestia, sed terrena. *Qui est ex terra, de terra loquitur: qui de caelo venit, super omnes est: et quod vidit et audivit, testificatur* (Joan. III). Si quis, ait, pueris, qui in me credunt, dixerit: *Quærite ventriloquos et eos qui de terra clamant, qui inania loquuntur, qui de ventre clamant, veluti quærite dæmonia: ab una enim specie dæmonis ventriloqui τροπικῶς omnia dæmonia nuncupavit. Si dixerint vobis, quærite ventriloquos, hoc est, quærite a dæmonibus, sive divinationem, sive veritatem,*

sive sacratam contemplationem, respondete eis quomodo dico: Quæ sunt, quæ eos docet? In sequentibus dicit. Et sunt quidam, qui mittunt vos, magis autem catechumenos, quantum in ipsis est ad ventriloquos. Qui enim volunt vos ire ad idola, de quibus scriptum est: *Et omnes dii gentium dæmonia*, volunt vos ire non solum ad ventriloquos, sed ad omnem speciem dæmonum. Verumtamen Deus noster, qui in caelo et in terra universa facit, evellat nos a dæmonibus, et familiares sibi faciat per Salvatorem nostrum Jesum Christum. Videte ergo nequando decipiatur alicujus ex vobis anima, ut adhuc ambigat, et dubitet, cum audierit illum, et illum hominem: In illo a idolo dæmon curavit illum languorem: illud et illud divinavit. *Ista omnia idola sunt dæmonum, et hominum non cognoscentium veritatem. Ascendite animo ad Deum; qui est omnium creator, et comparete pietatem istam omni, quæ annuntiatur esse pietas, nec est pietas, et videte, quia vos beati estis. Quis enim similis tibi, popule salvate a Domino? Et beata gens cujus Dominus Deus ejus, populus quem elegit in habitationem sibi* (Psal. CXLIV). Beata quippe gens fuit quondam Judæorum, sed perdidit beatitudinem, et ejecta est de loco suo, quia eum, qui missus est, et testimonium habuit patris, non solum per Legem, et Prophetas, verum et in signis, et prodigiis, insidians interfecit. Beatitudo ergo transmigravit ad nos Jesu Christi discipulos, et credimus in eo inconcusse et firme viventes juxta hoc quod docti sumus.

III. *Et si dixerint ad vos: Quærite ventriloquos et eos qui de terra clamant* (Joan. I, 16). Quia inania loquuntur, vaniloquos nominavit. Omnis sermo qui dicitur, aut vacuus est, aut plenus veritate. Vacuus est sermo omnis qui mendax est. Plenus **1137** est autem veritate, qui habet scientiam Dei universorum, et docet ut credamus Deo pollicenti regna caelorum sanctis suis. Vide ergo quid dicant, qui non fuerunt vaniloqui, neque vacui umquam apparuerunt in conspectu Domini. Nos omnes ex plenitudine ejus accepimus (Joan. I, 16). Qui vaniloqui sunt non habent hoc ex plenitudine, sed omnes vacui sunt veritate, vacui sunt virtute, vacui sunt Christo. Si dixerint vobis, *quærite eos qui de terra clamant, qui inania loquuntur, qui de ventre clamant.* D Volo dicere et causam, quare hoc potissimum dæmonium ventriloquorum nunc assumpserit sermo, ut dicat: *Si dixerint ad vos, quærite ventriloquos. Invenies omnes, qui repromittunt, nec habent veritatem, ventri suo servientes, et quodammodo propter voluptatem ejus et abundantiam cuncta facere. Non solum autem gentiles, sed et eos, qui cum repromittant in Christo religionem, hæretici sunt, et non tantum illos, sed etiam in nobis, qui Ecclesiastici sumus, invenies aliquem pro saturitate ventris cuncta gerere, ut honoretur et accipiat munera, quæ*

* Fortasse idolo scripsit S. Interpres, quod Græco dicitur *ἰδωλῶν*, id est, *idoli statua*, aut etiam *ἰδωλῶν*, quod est *idolorum templum, delabrum* et simi-

lia. Altero ab hoc versu *Ista omnia* pro quibus erat *Ita omnia*, emendamus, ut et paulo inferius *omni quæ pro omnium quæ, etc.* Digitized by Google

in Ecclesia deferuntur. Iste talis de ventre loquitur, et fons sermonum ejus in ventre consistit. Non enim fons sermonum ejus de corde bono fluit, non de bonis cogitationibus, non de sancto Spiritu. Si quis ergo aliquando se docere promittit, observate utrum sermones ejus de ventre habeant principium, an non. Propositionem autem, quæ mihi dici potest, ipso interponam, ne forte quis ex vobis a quoquam eam audiens, existimet aut Scripturam sibi esse contrariam, aut a non inspexisse quomodo oporteat approbare sermonem in eos accusatorium, qui de ventre clamant. Quæ est ergo propositio? Si quis, ait, *credit in me, flumina de ventre ejus fluent, fons aquæ salientis in vitam æternam* (Joan. vii). Dicat itaque aliquis de his, qui proponunt si Salvator re-promittit hunc esse de ventre fontem aquæ salientis in vitam æternam, de justo egreditur, et justus de ventre clamat. Siquidem fons aquæ, quem Deus re-promittit, in ventre ejus est. Sed dicendum est ne forte duos habeamus ventres, et alius sit corporalis, alius spiritualis; quomodo reliquæ partes, quæ videntur in corpore nominari, veluti sunt oculi, verum alii corporis, alii animæ. Si enim dicitur de oculis: *Mandatum Domini lucidum illuminans oculos* (Psal. cxvii), non puto hoc referendum ad oculos corporales. Et si dicitur: *Qui habet aures audiendi audiat* (Math. xiii), **1138** non est putandum hoc dici de corporis auribus, sed de animæ, quas habent qui mundi sunt in auditu animæ. Sed etsi dicitur in re-promissionem: *Pes tuus non offendet* (Joan. xiv), non est arbitrandum de corporis pede. Est enim quidam pes cordis ingrediens ad eum, qui dixit: *Ego sum via*. Sic igitur similibus ventri corporali venter est animæ, de quo loquitur justus: *A timore tuo, Domine, in ventre concepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis tuæ, quam fecisti super terram* (Isai. xxvi, 16). Quicumque autem plenum habent ventrem vanis sermonibus, qui de terra sunt, habeat ventrem de terra subsistentem de quo scriptum est: *Deus autem et istam, et hæc destruet* (I Cor. vi). Sancti ergo ventrem habent, in quo a timore Domini et conceperunt, et plenus est venter eorum fontibus aquæ salientis in vitam æternam. De isto ventre ait ille: *Aures et venter meus quasi uter plenus musto ac ligatus* (Job. xxxii). Hæc enim dixit non de corporali ventre: nec enim venter ejus corporalis, plenus erat divinatorum, et his proximorum vino alligato in utrem. Ista in solutionem propositionis.

IV. Nunc ad hoc quod cœpimus, revertamur. Si ergo dixerint ad vos, *quærite ventriloquos, et eos qui de terra clamant, non gens ad Deum suum*, hæc eis respondete. Deficienter autem dicitur. Hæc eis respondete, non *gens ad Deum suum exquiritur*. Unaquæque gens, si quærit Jovem, ad proprium Deum refert quod quæsit. Hæc eis respondete. Vos au-

tem Israelitæ habentes Deum verum, qui est super omnia, cum quæritis, nolite ventriloquos quærare, neque de terra clamantes, neque vaniloquos, sed proprium Deum. *Qui quærit de viventibus mortuos*. Mortui enim sunt dæmones privati vera vita, quæ dicit: *Ego sum vita*. Nolite ergo mortuos suscitari de vivis negotiis (Joan. xiv). Legem enim suscepistis. O vos, quibus persuaderi non potuit, ut quæreretis ista de ventriloquis, et de terra clamantibus, vanis sermonibus sermonem veritatis et legem, suscipientes eam in adjutorium Legis vestræ, attendite: in lege vestra scribitur: *Non sequaris idola: juxta legem facientes non attendatis ventriloquis, neque his, qui de terra clamant. Legem enim in adjutorium dedit, ut dicant, non est sicut verbum istud, pro quo non est munera dare* (Isai. vi, 10). Qui enim assumpsit Legem, et novit, quia Lex in adjutorium est, et præcipue spiritualis, quæ interdicit a ventriloquis et auguris quærare: **1139** hic cum intellexerit Legem, debet admirans eam dicere, nullum verbum ita mundum apud Græcos et Barbaros, quale est verbum Legis. Ab omni enim verbo, ab universa doctrina veritatem pollicente differt Lex, quæ a Deo nobis data est. Legem enim in adjutorium dedit, *ut dicant, non sicut verbum istud*. Quid est quod non est sicut verbum istud? Multa sunt verba, sed non sicut verbum istud. Nullum enim verbum post verbum Moysi, post verbum Prophetarum, multo autem amplius post verbum Jesu Christi et Apostolorum ejus. Vide si non clamant sensus Dei quod dictum est: *Legem enim in adjutorium dedit: ut dicant, 1140* qui acceperunt Legem in adjutorium, non est ut verbum istud, quod locutus est Moyses in Lege lata per Angelos in manu mediatoris (Gal. iii, 19). Multo autem dignius potest hoc Ecclesia dicere, non est sicut verbum istud, quod caro factum est, quod habitavit in nobis, cujus videmus gloriam, non sicut Moyses velamine obiectam, sed gloriam tantquam unigeniti a Patre, pleni gratiæ et veritatis. Non est sicut verbum istud, quod suscepit Ecclesia, in quo credit, per quod et salvabitur, Verbum quod in principio erat apud Deum, Deus Verbum, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IIOMILIA OCTAVA.

De eo, quod scriptum est: Ululate sculptilia in Jerusalem et in Samaria: usque ad eum locum in quo ait: et commovebo civitates, quæ habitantur.
Cap. X.

1138 I. Olim quidem quando peccavit populus prior, excidit a religione, et sculptilia fabricatus est Judas in Jerusalem et is qui Israel vocabatur, in Samaria. Si autem et nunc aliquis consideret ex multitudine eorum, qui colliguntur peccatores, non pigebit eum dicere, quod unusquisque Deum faciens, quod existimat esse bonum, et serviens peccato;

* Male in Benedict. edit. nos legitur pro negandi particula.

† Emendamus ex aliis libris in utrem pro quo antea erat in ventrem.

maledictus est faciens sculptile, et confians opus A
manuum artificis, et ponens illud in absconso. In
absconso quippe cordis multa facimus idola, si pec-
cemus. Unde sermo nos edocet pœnitentiam agere,
et utulare super sculptilibus et idolis, quæ sunt in
Jerusalem et Samaria. Et si quidem nos peccemus,
qui esse de Ecclesia cupimus, in Jerusalem facinus
sculptilia. Si vero il qui extrâ Ecclesiam constituti
sunt, quomodo hæretici peccaverint, faciunt idola in
Samaria. Veruntamen omnes omnipotens Deus jux-
ta suam bonitatem, ad pœnitentiam provocat, dicens:
Utulate sculptilia in Jerusalem, et in Samaria. Quem-
admodum etenim foci Samariæ et manufactis ejus,
ita faciam Jerusalem et idolis ejus. Comminatur
quæcumque fecit Samaritanis, et his, qui de
Ecclesia sunt. Cum autem consummaverit Deus omnia B
faciens in monte Sion, et in Jerusalem inducet, super
sensum magnum principem Assyriorum, et super alti-
tudinem gloriæ oculorum ejus (Isai. x). Docemur quid
futurum sit inimico nostro et Zabulo (*Gen. iii*), quem
sensum quendam magnum nunc Propheta nuncupa-
vit. Quomodo enim serpens sapientior erat **1140**
omnibus bestiis quæ sunt super terram, et filii-
sæculi hujus sapientiores super filios lucis in genera-
tione sua sapit; et dispensator iniquitatis sapienter
fecit secundum sapientiam non bonam: eodem mo-
do iste qui figuratiter princeps Assyriorum dicitur,
magnus est sensus, et est mirari magnitudinem sen-
sus ejus: in quo abusus est ad instruendos sapien-
tes mundi istius, qui cum omni verisimilitudine,
cunctaque virtute falsitatem sectarum suarum com- C
ponentea exhibent. Cum ergo omnia fecerit Deus in
monte Sion, et in Jerusalem, et reddiderit ea, quæ
justis repromissa sunt, tunc inducet supra sensum
magnum principem Assyriorum, et super altitudinem
gloriæ oculorum ejus. Alia eum sapientem sermo
novit, et exordium ruinæ ejus ab inflatione cœpisse.
Unde et si inflati fuerimus, in iudicium incidemus
diaboli, in quo incidit ipse Zabulus.

II. Videamus autem et inflationem ejus, quanta
sit, ut eam caveamus, et non permittamus eum su-
per nos vera dicere. Quiligitur dicit? *Viribus faciam,*
et sapientiam intellectus auferam, fines gentium (Isai. x).
Existimat fortitudine sua, quod vult in nobis se posse
perficere. Et revera si vincamur, et post hæc verba
peccamus; si post Ecclesiam rursus in circum, et D
ad equorum cursus, et ad conventus gentilium e-
amus, quid aliud fit, quam superatos nos possidet? Et
quid dixit Zabulus, viribus faciam? consequitur in
nobis peccatoribus, quod minatus est. Sed et si for-
nicemur post castitatem longi **1141** temporis, post
sancitimoniam multam, quid aliud fit, quam vera
locutus probatur super nos, qui dixit, *viribus faciam?*
Quid autem et aliud repromittat iste magniloquax,
intueamur. *Et sapientiam intellectus auferam, fines*
gentium. Sapientiam nescio quomodo pollicetur, de qua
et Propheta loquitur. *Alienigena quaedam sapientia*
est in eis (Jer. viii, 9). Est enim aliqua extranea a
veritate sapientiæ, quam disperdet Deus. Hanc iste

habens existimat se esse sapientem, et dicit: *Sa-*
pientiam intellectus auferam, fines gentium, et vires
eorum depascar. Pervenit enim ad omnes gentes
operatio ejus; sed Salvator in omnes gentes mittens
sermone suis, eruit eos, qui a Zabulo in cunctis
gentibus captivi tenebantur. *Et vires eorum depascar.*
Minatur se vires nostras prædatum iri, et tradere
adversus nos militantibus. Et revera est videre eum
quibusdam hoc facientem. Quando enim quis vincit-
tur a **1142** Zabulo, et traditur demonibus spiriti-
bus pessimis, virtutibus contrariis, quid aliud factum
est, quam is dixerat: *Et vires eorum depascar.* Acci-
piens nostras vires, depastus est nos. *Et commovebo*
civitates, quæ inhabitantur (Isai. x, 24). Et hoc Za-
bulus comminatur; inhabitari cernit civitates, Eccle-
sias Dei in Christo Domino constructas, has commo-
turum esse se personat. Et frequenter quidem concu-
cussit civitates inhabitatas persecutionibus, fre-
quenter concussit scandalis. Sed nos tentemus fun-
damentum habentes super petram tales fieri, ut iste
qui dicit: *Commovebo civitates, quæ inhabitantur,* nos
movere non valeat per procellas suas, neque per
spiritus adversos. Verum ad omnia quæ acciderint,
stabiles perseveremus, utpote habentes ædificium
super petram Jesum Christum, cui est gloria et
imperium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA NONA.

De eo quod scriptum est: Et audivi vocem Domini
dicentis: Quem mittam, et quis ibit ad populum
istum? et transgrediens modica, pervenit usque ad
locum in quo scribitur: Pete tibi signum a Domino
Deo tuo in profundum, aut in excelsum. Cap. VI,
VII.

1141. *Et audivi vocem Domini dicentis, quem*
mittam, et quis ibit ad populum istum? Et dicit: Ecce
ego sum, mitte me. Et ait: vade, et dic populo huic:
Aure audietis, et non intelligetis, et reliqua. De eo
qui nunc lectus est Isaie Prophetæ sermone, ore-
mus Deum, ut nobis gratiam largiatur, ut digna
prophético spiritu valeamus exponere. *Et audiri,*
inquit (*Exod. iv*), *vocem Domini dicentis: Quem*
mittam? Postquam purgatus est labiis [*Al. labia*]
Propheta, paratus suscepit ministerium Domini,
et dicit: *Ego sum, mitte me.* Sed ut parator esset
ad hoc, meminerat vocis Moysi. Nam et ille eadem
utens voce, *mitte me,* princeps populi, iudexque fac-
tus, et famulus Dei nuncupatus est. Audivi autem
quemdam Hebræum exponentem hunc locum, at-
que dicentem, quia libenter quidam Prophetes, et
paratus prophetiam suscepit ad populum, ignorans
quæ essent et dicenda. Porro audiens tristitia, quæ
essent populo nuntianda, hoc est, *aure audietis, et non*
intelligetis, etc. (Isai. xl), in sequentibus pigrior sit:
dicente ei voce Dei; *Clama, respondit ei, et dicit:*
Quid clamabo? Arrior autem hæc prophetari de
Salvatore; quia futurum erat, ut audientes non au-
dierent, et videntes non viderent. Manifestius porro
fit **1142** quod dicitur, si consideremus paulu-

locum istum : *cernentes aspiciatis, et non videbitis*, A istiusmodi est. Videbant quidem videre tunc cæcos respicientes, rationem autem visionis ignorabant. Audiebant parabolas, quas dissolvebat secreto discipulis Salvator. Ipsi vero non audiebant, nescientes quæ dicebantur, propter hoc testificans eos dixit : *Qui habet aures audiendi audiat*. Nec enim privati erant his auribus, ut non audirent ; sed interiores eorum aures gravatæ erant ad audiendum. Propter hoc prædicat eis, et per Prophetam futura præfatur dicens : *Aure audietis, et non intelligetis : et cernentes aspiciatis, et non videbitis. Incrassatum est enim cor populi hujus*. Quid sit hoc quod dicitur : *Incrassatum est enim cor populi hujus*, inspiciamus. Omnibus, qui in præsentis vitæ curis versantur, cor incrassatum est : haud aliter eis, qui in sæcularibus morantur incrassatum est cor, quam si a splenis enecentur. Idcirco pinguescit cor, et non potest tenuioris spiritus suscipere notiones. Fugiamus ergo a talibus caris, ut attenuatum cor nostrum Deo acceptabile fiat. Fugiamus terrena negotia. Ista sunt enim, quibus cor incrassatur. Propter hoc sermo subtilis erat, ut in Exodo scribitur de eo, quous ait : *Quicumque fuerint propter 1143 tenuitatem cordis ejusmodi, isti Deum videbunt (Exod. xxiv)*. Talibus enim oculis Deus videtur. Tria sunt aures dicuntur. *Incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clausurunt*. Possunt autem et aliter manifestius intelligi quæ hoc dicuntur in loco. Multi enim hominum putant inspicientes creaturas, et mundum istum contemplantes, videre C se ea. Et quid dico hominum? Ecce volucres et quadrupedia vident solem et lunam, et universum simul cælum cum stellarum choro; sed rationes eorum non intelligunt. Soli vero justî et sancti per sapientiæ Dei rationem comprehendentes inspiciunt ea. Ideo in octavo psalmo David dicit : *Quoniam ridebo cælos tuos opera digitorum tuorum, lunam et stellas, quæ tu fundasti*. Quid enim nunc Propheta non videt cælum et lunam? Sed hoc quod ait *ridebo*, si consideremus, poterimus intelligere. . . . .

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .

^a *Conversi sunt ad iniquitates*. Quorum? Non simpliciter, *patrum*, sed cum additamento, *patrum*

suorum priorum. Diximus hæc de nobis dici, et his qui in nobis sunt peccatores. Quomodo igitur qui inter nos sunt peccatores, conversi sunt ad iniquitates patrum, et patrum suorum priorum? Duplices habemus patres, et una species est pessimorum patrum. Siquidem antequam crederemus, diabolus pater noster fuit, ut sermo Evangelicus ostendit, dicens : *Vos de patre zabelo nati estis*. Cum autem credidimus, facti sumus filii Dei. Si ergo post hæc peccaverimus, convertimur ad iniquitates patrum, non simpliciter, sed patrum priorum. Ad probationem autem hujus rei, quia duplices habemus patres, utimur et 1144 David testimonio, in quadagesimo quarto psalmo, ita dicentis : *Audi, filia, et ride, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui*. Quasi pater quippe cepit : *Audi, filia*. Ergo duplices nostri patres sunt. Sed obliviscere, inquit, domum patris tui prioris. Si igitur oblitus domum patris tui prioris rursus fueris ad peccata conversus, incidisti in id quod aunc dicitur peccatum : *Conversi sunt ad iniquitates patrum suorum priorum*. Dicebamus dudum zabelum patrem nostrum fuisse, antequam Deus factus sit pater, si tamen nunc non habemus etiam zabelum patrem : quod etiam de Joannis Epistola approbamus, in qua ita scribitur : *Omnis qui peccatum facit, ex zabelo natus est*. Toties ex zabelo nascimur, quoties peccamus. Infelix iste qui semper generator a zabelo. Rursumque multum beatus qui semper ex Deo nascitur. Neque enim semel dicam, justum ex Deo natum, sed per singula virtutis opera semper justus nascitur ex Deo. Hoc autem ut plenius possis probari, etiam de Salvatoris nostri quotidiana nativitate dicamus, liquido id in justis obtinentes quod in Domino præcesserit. Salvator noster splendor est gloriæ, splendor autem non semel nascitur, et deinceps desinit nasci : quotiescumque ortum fuerit lumen, ex quo splendor oritur, toties oritur et splendor gloriæ. Salvator noster sapientia est Dei. Sapientia vero splendor est lucis æternæ. Sic igitur Salvator semper nascitur, et idcirco dicit : *Ante omnes colles generat me*, non, ut quidam male legunt, *generavit*. Si semper ex Patre nascitur Dominus, etiam tu in similitudinem ejus tantum adoptionis scriptum habens, semper generaris a Deo per singulos intellectus, per singula opera, et efficeris filius Dei in Christo Jesu, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

Cætera desiderantur, mutila quippe est in libris omnibus cum editis tum manu exaratis nona isthæc in Isaiam homilia, cujus postremæ parti supplendæ detracta temere est olim postrema pars homiliæ itidem nonæ in Jeremiam ex genuina Hieronymi interpretatione ab his verbis, *Conversi sunt ad iniquitates patrum meorum*. Quæ tametsi nullum, ut vides, vel

ad propositum Isaiæ textum, vel ad superiorem expositionem respectum habeant, cum jamdiu error iste inoleverit, nec supersit pars ejus homiliæ propria, et nos subnectimus ad exemplar Genebrardi, spatio tantum aliquo ad legentis eruditionem interposito.

APPENDICULA.

IN ISAIAM PARVULA ABBREVIATIO,

DE CAPITULIS PAUCIS,

EX VERONENSI MS. NUNC PRIMUM EDITA.

1145 Unus liber est duodecim Prophetarum : et quod solent facere Medici in ægrotationibus, et vulneratis secundum corpus, hoc Prophetæ, quasi spiritalis medici, in animæ vulneribus, diversisque peccatis facere consueverunt. Duodecim Prophetis quasi ægrotans, qui vitio suo curari noluerit, ad mortem usque describitur; et postea per Christum, qui verus est medicus, sanatus post mortem esse narratur. Quod ergo duodecim Prophetæ per partes faciant, et nihilominus ipsi breviter subindicant, eundem ordinem continentis, hoc latissime Majores Prophetæ facere consueverunt. Ezras autem, qui interpretatur *adjutor*, et Zorobabel, qui interpretatur *iste princeps in Babylone*, et Jesus, qui in lingua nostra sonat *Salvator*, in figura præcesserunt Domini; ut quod cæteri Prophetæ medicinalibus suis libris curare non potuerunt, isti curaverint, et reducerint populum post captivitatem.

(Cap. I.) *Visio Isaiæ*. Propterea visio dicitur, quia Prophetæ futura cognoscunt, et spiritualibus oculis Salvatoris intuentur adventum : unde et *Videntes* apud antiquos vocabantur Prophetæ. *Filii Amos*. Plerique putant, Amos, qui tertius est de duodecim Prophetis, patrem esse Isaiæ, sed vehementer errant : diversi quippe apud Hebræos scribuntur literis; alius per *sade*, alius per *sin*. *Quam vidit super Judam, et Jerusalem*. Specialiter Isaias ad duas tribus mittitur, Judam, et Benjamin; et *Jerusalem* : hoc est, ad metropolim duarum tribuum civitatem. *In diebus Ozia, Joatham, Achaz, Esachia, Regum Juda*. Sub istis ergo omnibus, qui regnaverunt in **1146** C

A spertam prorupit insaniam, negans esse quod dicitur, et nihilominus vitilis subjacet, corripitur a Propheta quasi Judas, in quo sit vera Dei *confessio*, et quasi Jerusalem, quod *pacem* quidem habere videatur, ut ab occultis criminibus se retrahat, ne etiam illi captivitas veniat. *Audite cæli, et auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus est*. Quoniam in Canticò Deuteronomii scriptum est, eo tempore quo Moyses, quasi nubes Domini, loquebatur : *Attende cælum, et loquar, et audiat terra verba ex ore meo : expectet sicut pluviam sermonem meum, et descendant sicut ros verba mea* : et legem Dei sub his testibus dederat, cælo videlicet, et terra; hoc est omnibus creaturis quæ cælo includuntur, et terra : ex parte enim totum indicatur (synecdochicòs) : quod tenetur in partibus, quia omnia includuntur, ut diximus. *Cælum et terram*. Quia legem Dei prævaricatus est populus, eosdem rursus testes vocat, sub quibus data lex est; ut quoniam populus audire contempsit, cunctæ audiant creaturæ. **1147** *Audite cæli, et auribus percipe terra*. Juxta historiam quod dicit hoc est : Quoniam me genus contempsit humanum, et inter cunctas creaturas et elementa quæ feci, hoc tantummodo rebelle genus est, quod repugnat voluntati meæ; propterea etiam irrationabiles quæ putantur, audiant creaturæ, ut magis rationabiles condemnentur. *Quia Dominus locutus est, Filios enutriti et exaltati* : non dixit *filios generi*, sicut in vulgari habent interpretatione; superfluum enim dixisse *filios generi*, cum utique omnis filius sit genitus. Ergo in eo quod dixit *filios*, indicavit jam esse genitos. Nunc augmentum facit, quia omnis qui generat, et nutrit : ergo ego et generi, et nutriti : et non solum enutrisse contentus sui, ut in morem animalium, et avium suæ illos relinquerem passioni, et suo labori dimitterem; sed quos parvulos enutrieram, magnos quoque, et adultos, ut quibus vitam dederam, nunc darem etiam gloriam. *Ipsi autem spreverunt me*. Pro tantis beneficiis vicissitudo contemptus fuit. *Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui*. Rationabili homini irrationabilia jumenta, et pecora comparantur, ut cum illa beneficia senserint, et brutorum quoque sensus non ignoret eum,

* Ita in Veronensis Bibliothecæ codice vetustissimo inscribitur : qui num. 24 ex nigro colore (sunt enim alii ex rubro) prænotatur. Vide quæ de hujus

cujus beneficia sentis; solum genus humanum non demnetur quod contempsit Deum. *Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui.* Bos, qui laborat, qui jugo colla submittit, et multum ex labore suo plus præstat domino, quam ipse a domino accipit, tamen intelligit possessorem suum. Asinus quoque præsepe domini sui intelligit, beneficia, et locum, in quo cibos accipere consuevit, libentius videt. *Israel non cognovit: subauditur me: populus meus non intellexit: subauditur, nec possessorem, nec dominum: simulque considerat exempla quantam vim habeant.* Bos licet cibos accipiat a domino, et asinus licet præsepe cognoscat, tamen multo plus labore suo præstant dominis, quam ipsi a dominis, ^a accipiant: ego autem cum nulla beneficia hominum habeam, nisi hæc tantummodo si salventur ipsi, quos diligo: cum eis tanta præstiterim, et nihil acceperim, pro omnibus beneficiis contemptum solummodo reddiderunt. Quia ergo tanta perpressus sum, et perdidit Filium, quem enutrieram, quem exaltaveram, quod possum solum facere facio: plangam perditum et mortuum quem ægrotantem sanare non potui. *Væ genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filii sceleratis.* **1148** Mutaverunt nomina: *væ genti peccatrici,* quæ quondam gens mea dicta est: *populo gravi;* peccatis enim gravibus prægravati sunt: *semini nequam;* non meo semini, secundum quod alibi dictum est, *Et in semine tuo benedicentur omnes gentes: filii sceleratis* (*Gen. xxvi, 4*), nequam in meis filiis; statim enim ut peccare cœperimus, cum conditione peccati et filiorum nomen amittimus. **C** *Dereliquerunt Dominum,* quasi sequentem in singulis viis. Singuli sensus sunt: Cum omnia fecerint, cum cuncta scelera perpetraverint, tamen ego non dimisi eos, sed expectavi, ut aliquando ad me revertentur: illi autem stantem me, et pendentem manus ad pœnitentiam eorum, dereliquerunt: et non eis sufficit, quod dereliquerunt (videte auxesin peccatorum), sed etiam *blasphemaverunt sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum:* id est, hoc cœperunt esse, quod ante fuerant, antequam meo nomine censerentur: *Super quo percutiam vos ultra addentes prævaricationem?* Pœna ad hoc infertur a Domino, quasi a vero medico, ut per cauteria, et mordacem pulverem sanitas subsequatur. Ergo quod dicit hoc est: Multa emplastra apposui, diversis medicaminibus curare vos volui, non invenio genus remedii, cum vestra quotidie ægrotudo succrescat: non solum, inquit, non sanamini a prioribus vitiis, sed et mea cura revolvente priora peccata, nova apponitis vulnera. *Super quo percutiam vos ultra?* quasi dubitantis verba sunt: hoc est, in quo vos sanem? quia enim plaga Domini ad hoc percutit, ut emendet; ad hoc castigat, ut sanct: Dicit, *super quo percutiam?* hoc est quasi, quod vobis imponam emplastrum? *addentes prævaricationem:* cum quotidie novis peccatis vetera

A copuletis. Illud autem, quod paulo ante diximus, Prophetas esse medicos spirituales, et quasi totum genus curare morborum, nunc manifestissimo ^b curatur exemplo: videte enim Scriptura quid dicat. *Omne caput languidum, et omne cor mærens; a planta pedis usque ad verticem non est in eo sanitas; vulnus, et livor, et plaga tumens. Omne caput languidum, et omne cor mærens.* Frequenter admoneo, ut in Prophetis verba singula consideremus; idcirco enim secundum historiam imperitis utilitas non videtur, quia non intelligunt quod dicitur. *Omne caput languidum, et omne cor mærens.* Si quis ægrotaverit, vel difficillimo morbo corpore oppressus fuerit, habuerit autem animam lætiores, infirmitas corporis lætitia animi sustentatur. **1149** Rursus si aliquis mærorem habuerit, et dolorem cordis, et diversas tribulationes, robustum autem corpus, imbecillitatem animæ sanitas corporis sustentat: cum autem et corpus in ægrotatione est, et anima in dolore, nulla possunt subvenire remedia. Hoc est ergo quod medicamine dicitur, *omne caput languidum. Et omne cor mærens:* simulque considera, quia ^c principali animæ, hoc est cordi, corporis comparaverit principale, id est caput: in capite omnes sensus sunt; cæteris membris truncatis vivere anima potest; truncato capite, vita omnis aufertur: et non dixit, omne caput amputatum; superfluum enim erat, cætera membra describere, et morbos reliquorum artuum, si amputatum dixisset. Languidum ergo dicit, ut et in descriptione membrorum cæterorum habeat locum. *A planta pedis usque ad verticem non est in eo sanitas.* Totus ægrotat Israel; ne unus quidem vir sanctus inveniri potest, quasi in corpore membrum aliquod, quod sanum esset videatur. Si enim esset in toto corpore aliquid, quod sanum esset, ex unius sanitate etiam cætera medelam trahere viderentur. *Vulnus, et livor, et plaga tumens:* vulnus, peccata recentia, livor antiqua scelera: plaga tumens, incoctum, et vetus delictum, quasi quoddam pure parturiens. *Non est circumligata nec curata medicamine, neque fota oleo.* Non quod hæc Deus non fecerit; fecit enim omnia, et **1150** sine causa missi erant Prophetæ, si ista non fecissent: sed quia non est sanitas subsequata, quodammodo videntur non facta esse quæ facta sunt. Secundum tropologiam. *Audite caeci, et auribus percipite terra:* hoc est, et vos, qui sancti videmini, et vos, qui peccatores, pariter audite. *Filii enutriti, et exaltati, ipsi autem me spreverunt.* Deus filios homines habere dignatus sum; enutrivit eos, et magnificavi, ut de servis amicos dicerem: *ipsi autem spreverunt me;* hoc, per peccata sua, et certum cum nullam meam duritiam senserint. Et prudenter dixit *spreverunt:* nemo spernit, nisi cujus nimia bonitas est: ergo et illius clementiam, et mansuetudinem meam imbecillitatem interpretantes, spreverunt quem timere, et amare debuerant: et propom:

^a In ms. vitiose erat accipit.

^b Legendum cernatur; verissime ad apographi sui

oram M. Scip. Maffæus annotaverat.

^c Græce ὑπερονέω.

exemplum, quod supra diximus, de bove, et asino. Hoc autem totum interpretatur in Scripturis de eis, qui per peccata sua a Domino recesserunt, quod multo deteriores sint brutis animalibus: illa enim non habentia tanta dominorum, et possessorum beneficia, nihilominus a domino non recedunt: et bos

enim cum vapulaverit, et asinus, cum a domino fuerit indignatus, non sentit plagas, sed beneficiorum tantummodo recordatur; et cum viderit dominum alludit, et lætitiã mentis quibuscumque potest gestibus indicat: Israel vero, hoc est, anima videns Deum, me cognoscere noluit, etc. *

* Abunde satis hæc sint ad internoscendum consarcinatoris ingenium. Cætera nec operæ pretium est persequi

INDEX

RERUM ET VERBORUM INSIGNIORUM.

A

Abraham fidei integritate servatus est de igne Chaldaeorum, 779. Non ilico bona habuit, quia dives fuit; sed quia divitiis bene usus est, 645. In monte Moria obtulit Isaac, 1026. Nullus ante Abraham seu ex appellatus est, 47, 48. Peccavit Abraham, peccaverunt Moyses et Aaron, 525.

Adam, quare ejectus de paradiso? 778.

Adamantis natura, 957.

Adonidis horti, 774.

Adrianus philosophiæ artibus eruditus Antinorum consecravit in Deum, etc., 35.

Adversariæ potestates natura fortiores, nos vero fide, 1063.

Adulatores. Quid dicitur de iis, qui aversantur austeritatem magistrorum, et adulatoribus favent, 407.

Aer eorum dicitur, 142.

Ægyptus quibus rebus fertilissima est? 205. Solitudo Ægypti fertilis venenatorum animantium, 781. Idola Ægyptiorum, quæ? 163. Nulla gens ita idololatriæ fuit dedita, quam Ægyptus, 540. Ægyptii vocant regiones *Nomus*, 165. In libro Ægyptiorum, quanta? 848. Ægyptii vocantur muscæ, et Assirii apes, 115. Societate Israelis Ægyptus benedicuntur, 300. Apud Hebræos, Ægyptus, Ægyptius et Ægyptii uno vocabulo nuncupantur *Mesraim*, 196. Deus adificavit domos obstetricibus Ægypti, 792.

Ætas florens cito concidit, 494. Ætas senum venerabilis etiam inter hostes, 351.

Afflictiones libenter sustinent sancti, 979.

Agareus Saraceni dicitur, 217.

Alexander, quare pardus dicitur? 872. Alexander Magnus appellatus Hircus, 312. Veneno periit, et ejus regnum dividitur in partes, *ibid.*

Alphabetum quomodo legebatur apud Græcos et Hebræos, 1019.

Altare Ecclesiæ unum, non plurima, 297. Unum altare, sicut una fides et una Ecclesia, 208.

Ambrasia et nectar Gentilium, 458.

Amen, approbatio eorum quæ dicta sunt, 787.

Amicus aliter, aliter inimicus percutit, 1056.

Amos nomen diversis litteris apud Hebræos scribitur, et diverso modo interpretatur, 7, 8. Amos, pater Isaia, non est tertius duodecim Prophetarum, 8.

Angelorum tota, 1055. Angeli custodes, 675. Angeli præsidēs, 530. Angeli præsidēs portis urbis Dominicæ, 344. Angeli singulis præsentunt gentibus, 264, 441. Angeli humano præsentunt generi, 246. Unusquisque habet Angelum custodem, 822. Angeli stant in conspectu Dei, 800. Cælum Angelorum habitaculum, 557, 630. Angeli vocantur aves, 547. Angeli lapides igni, 658. Angeli quo sensu alas habere dicuntur, 92. Angeli et viri sancti vehicula dicuntur, quibus homines adducuntur ad fidem, 821. Universa hominum multitudo, Angelorum multitudini comparata, pro nihilo ducitur, 488. Imitamur Angelos pro virtutes, 702. Quod Angeli faciunt in cælis; hoc in terra faciendum, 586. Per Spiritum Domini, Angelus intelligendus, 734. Angeli boui et mali designati, 256. Angeli mali præsidēs provinciarum, 357.

Angulus pro regno ponitur, 205.

In Angustis quid dicendum consolationis causa, 884. Conterit Deus in variis Angustis, ut paleas excutiat, 506.

Anima ad imaginem Dei creata est, 594. Ornamenta animæ, quæ? 872. Bona animæ virtutes; mala, vitia, 645. Sanctorum animæ semper in corde Dei sunt, 570. Sanctorum animæ colles et montes dicuntur pro varietate virtutum, 655. Anima nostra vines Dei et pomorum paradisi dicitur, quando ratio præcæ, et habet Deum custodem, 48.

Libertas animæ servanda, 700. Animarum, quæ de sanctitate pristina corruerunt, vastitas et miseria, 16, 17. Post quietem noctis anima vegetior est ad audiendum et faciendum quæ dicuntur, 895. Perturbatio animæ vocatur ebrietas, 76. Impudens anima nunquam saturatur suo errore, 682. Omnium animantium affectus in fetus suos ingentibus, 810. Quænam animantia in terris desertis habitant, 444.

Animorum charitas commendatur, non corporum, 766. Lætitia animi mitigat dolorem corporis, 15.

Anni præsentis temporis futura tempora significant, 276.

Antichristus multa operaturus est signa, 241. Diabolus parens Antichristi, 271. Antichristus in monte Oliveti consumendus juxta quosdam, 541.

Antidotus amarissima datur a medicis stomacho nauseanti, 596.

Antiochia olim vocabatur Reblatha, 169. Antiochia, Laodicia et Apamia post imperium Macedonum auctæ, 192.

Antonio Cleopatraque imperatis, Augustus Cæsar Ægyptum subjugavit, 205.

Apollinaris non tam Commentarios, quam indices capitulorum scripsit in Isaiam, 5. More suo omnia prætervolut, *ibid.*

In Apostolos gratia Prophetarum venit, 714. Apostoli numerantur, 194. Divisi Apostoli in diversas provincias, 445. Præcipitur Apostolis ut elevent signum Dominicæ crucis, 235. Prædicationes Apostolorum, 511. Apostoli roborantur contra persecutiones, 517. Præcipitur Apostolis ut persecutores suos loco fratrum habeant, 802. Quomodo vincos solvant Apostoli, 255. Apostoli et Evangelistæ ex Hebræo testimonia recitabant, 1064. Sequuntur sensum, non verba, in testimoniis veteris Testamenti, 110. Absque damno sensuum interpretati sunt in Græcum ex Hebræo, 596. Chorus Apostolorum propter humilitatem et contemptum, vermis appellatus, 500. Apostoli agricolæ dicitur, 70. Filii Apostolorum, qui? 795.

Aquilæ prima Editio, 879. Aquilæ editio secunda, 905.

Aquila eruditissime simulavit imperitiam, aut Pharisæorum interpretatione deceptus est, 564.

Aquilæ natura erga pullos, 810. Aquilarum senectus revirescit mutatione pennarum, 493. Splendorem radorum solis micantibus oculis intuentur, *ibid.* Quomodo probant pullos suos, *ibid.*

Arabæ atrocitatis dediti, obsidebant vias Jericho, 857.

Arabs in bonam partem accipitur, 245.

Ararat, regio campestris in Armenia, 466. Per eam Araxes fluit, *ibid.*

Arbitrium hominis liberum monstratur, 565, 875, 965.

Cur liberum arbitrium homini servatur, 1025. In nostro arbitrio consistit bonum malumve eligere, 671. Nulla est liberi arbitrii potestas sine Gratia, 970. Damnantur qui ita laudant arbitrii potestatem, ut Dei misericordia tollatur, 910. Ita libertas arbitrii servanda est, ut in omnibus excellat Gratia largitoris, 969.

Arca Noe ad montes Tauri delata, 467.

Arianorum hæresis, 877. Arianorum error confutatur, 787.

Ars apud barbaros pretiosissima, quæ? 1012.

Artium maleficarum genera, 127.

Araba mensura Ægyptica, facit modios, viginti, 75.

Asini sepultura, quæ? 992.

Assirii et Chaldæi in septentrionali plaga juxta Judæam situm, 87. Regnum Assyriorum vetustissimum et quondam potentissimum, 425. Assyrii 1500 anni regnum Asiæ, Ægypti et Libyæ possederunt, 114. Septuaginta annis regnum Assyriorum fuit in Jerusalem, 251. Enumeratio regum Assyriorum qui populum Israel expugnaverunt, 455. Græci

uctores descrierunt bella Assyriae gentis, 227. Veteres Assyrii appellatur Syri, 200. Tradunt Hebraei Assyriorum corpora cremata fuisse illius vestibus, 147. De eorum exercitu decem tantum remanserunt juxta eosdem, *ibid.*
 Astra quidam putant rationabiles esse, 539. Ordo coelestium Astrorum non potest mutari, 1676. Astrorum apud Chaldaeos observantia est, 476.
 Atheniensium civitas idololatrie fuit dedita, 604, 980.
 Atomus Democriti et Epicuri, 468.
 Augures Chaldaeorum multi, 533.
 Aurea incircumcise, quid significent? 884. Docentur et auribus corporis, et sensu animae audire, 586.
 Aurum est Deus avri, 40. Mos antiquus condendi Aurum et ornamenta in sepulchris, 898. Est Indiae locus, in quo Aurum optimum nascitur, 242.
 Avaritia inter idola condemnatur, 36. Avari et raptores, servi sunt mammone, 578.
 Aves quid agant et defendant fetas suos, 423. Aves et bestiae non abscessos arborum ramos, sed cadavera devorant, 200.
 Azotus, urbs potentissima Palaestinae, 311.

B

Baal idolum Sidoniorum, 407. Idolum Baal positum in Templo, 672.
 Babylon a Chaldaeis condita est, 549. Fuit metropolis Chaldaeorum, 169. Babylonis circuitus, ejus capituli altitudo, et rerum quae in ea habebantur magnificentia exponitur, 190. Hebraice Babel dicitur, 234. Virgo et filia appellatur, 519. Ejus natura non est damnabilis ut volunt haeretici, *ibid.* Babylon et regio Chaldaeorum, montes caelicos appellatur, 935. Circa Babylon dicitur mare? 212. Babylonii crudeles, 205. In Babylonis venationes regiae, 173. Multo utilior est ignis et incendium Babylonii, quam astrologi, etc., 554. Quae dicuntur contra Babylonem ad hujus mundi confusionem et interitum pertinent, 235.
 Baptismi enim sacramentum peccata dimittit, 22. Baptismus et martyrium dedicata in aqua et sanguine lateris Christi, 581. In baptismo nulla personarum differentia, 602. In baptismo homo aquam trahit, Deus autem Spiritum sanctum, 66. Renascentes in baptismo, comparantur herbis virentibus, 525.
 Barbae decore indicium est virilitatis, 114. Barbae capitis quae rasura luctus indicium fuit, 183.
 Baruch libellus editioni LXX copulatur, nec habetur apud Hebraeos, 833.
 S. Basilii Commentaria in Isaiaum laudantur, 257.
 Bates dicitur in liquidis, Ephraim in aridis, 75.
 Bati qui vocantur non propter virtutem, sed propter maenam, praecipitabantur in mortem, 139.
 Beelphegor idolum consecratum in Nabo, 183.
 Bel idolum, a Graecis vocatur Belus, et a Latinis Saturnus, 544. Haec immolabantur hostiae humanae, *ibid.*
 Bels, genus oleis vilissimi, 598. Agrotantium cibum est, *ibid.* Varii status fidelium per eam designantur, *ibid.*
 Bethacharna vicus prope Jerusalem, 891.
 Bonum nihil nisi virtus, et nihil malum nisi vitium, 109. Bona a philosophis appellantur indifferentia, 607, 645. Bona indifferentia, quae, 199. Quid quid boni est, sine Deo dari non potest, 945. Bona, mala, et visitatio Domini quid? 1000.
 Bos et Asinus ubi pariter leguntur in Scripturis, 12. Bos et Asinus, quid significant, 452.
 Bos in terra Moab, 442.
 Brachia Dei, quae sint, 587.
 Buxus lignum est impatibile, 406.

C

Qui Caedit, non major est, sed fortior illo qui creditur, 977.
 Caesarea Philippi, hodie appellatur Panias, 507.
 Caesaries candida, longitudinem stans monstrat, 538.
 De Calumnia omnis iniquitas nascitur, 640.
 Canes, sagacissimum animalium genus, 12.
 Captivitas extrema pudore et imbecillitatem nescit, 188.
 Caput obtinet principalem locum inter omnia membra et sensus, 15; cum dolet, debilia sunt, *ibid.*
 Carbunculus lapsus, quid? 94.
 Carmelus mons in Galilaea nemoribus constat, 147, 191. Carmelus duplex, 597.
 Caro et spiritus sibi adversantur, 348. Natura Carnis non immutabilis, 605. Plurimi in ea regnant cum Christo, *ibid.*
 Carthago Tyrriorum colonia est, 227.
 Cedar et Nabajoth, quid? 722. Cedar regio est Ismaelitarum quae nunc vocant Saraceos, 846. Habitatores Cedar maxime pollent arte pugnandi, 218.

Centuriones, tribuni, quinquagenarii et decani unde sic dicti, 48.
 Cervi extrahunt serpentes de cavernis, 938.
 Per insulas Cethim, vel Italia, vel partes occidentales intelliguntur, 846. Diversae opiniones de Cethim, 227.
 Chalkai demones sonant, 529.
 Lingua Chanaanitis, lingua Syra, 207. Loqui lingua Chanaanide, quid? 290.
 Charta de junco lebat, 191. Fasciculi Chartarum in quibus continentur calamitae feneratorum, seditionis causa maxima, 689.
 Christianus populus Dei vocatur, 759. Christianorum concordia et unitas, 160. Omnia quae Judaei faciunt carnaliter, a Christianis impletur spiritualiter, 21. In comparatione Christianorum Ethnici quasi mulieres, 206. Quid clamant magistri Ecclesiarum Christianis, 482. Christiani non voluntate, sed necessitate, 727.
 Christus non ex profectu, sed natura Deus, 981. Divinitas ejus, 528. In veteri Testamento omnipotens appellatur, 18, 44. Splendor gloriae et forma substantiae Patris, 618. Omnes virtutes Patris in se continet, 509. Brachium Domini, 591. In eo quanta fortitudo, *ibid.* Fons et principium omnium virtutum, 457. Una persona in Christo, 946. In eo permansit Spiritus sanctus aeterna habitatione, 156. In eo omnis plenitudo divinitatis habitavit corporaliter, *ibid.* In eo omnes virtutes, 907. Christus princeps penitentium, 48, 49. In Christi adventum omnia Prophetarum vota praedebant, 12. Conceptus Christi ex sola Virgine, 1054. In carnatio Christi ex Virgine statuitur relictantibus Judaeis, 109, 109, 202. Natus in Judaea, 41 anno Augusti Caesaris, *ibid.* Nativitas ejus creatio nuncupata, 1096. Humanus sermo non potest explicare mysteria nativitatis Christi, 117. Orto Domino Salvatore omnia bella cessaverunt, 51. Ad ingressum ejus; idola Aegypti corruerunt, 202. Infantia humani corporis in eo, divina non praedjudicavit sapientiae, 111. Unctio ejus spiritualis erat, 731. Idem unctus a Spiritu sancto, 752. Tempus praedicationis Christi, annus acceptabilis, *ibid.* Christus docet, Moyses et Prophetas de se prophetasse omnia, 118. Clementia Christi, 624. Solus Jern omnes languores sanat, et infirmitates, 55. Aspectus Christi inglorius non feditate, sed paupertate, 612. Nullus homo praeter Christum sine peccato, 619. Solum Christum venena diaboli non tangunt, 808. Sacramentum corporis et sanguinis Christi laudatur, 745. Quo sensu passionem recusavit, 131. Solum pro nobis passus est, 748. Passio ejus plene describitur, 614 et seqq. Demonstratur per translationem fractae lagunculae, 154. Ejus caro morti traditur et Judaeorum sublimitas destruitur, *ibid.* In cruce ignobilis simul et decorus aspectus, 614. Candidus, et rubicundus, *ibid.* Verum corpus hominis et verum animam sciens infirmitates demonstravit, *ibid.* Eas omnes divinitate sua superavit, *ibid.* Cur exaltatur in cruce, 110. Non necessitate, sed voluntate crucem sustinuit, 616, 620. Mortuus est pro omnibus, 608, 753. Mors ejus requies appellatur, 161. Latet ejus perforatum, 885. Cur passus est et sepultus? 619. Caro Christi non vidit corruptionem, 663. Spoute descendit ad inferos, 253, 474. Percussus in cruce, sanctus in resurrectione, 685. Suo vulneri, vulnera nostra curavit, 616. Sanguis Christi, pretium redemptionis, 602. Nos Duo conjunxit, 705. Pacificans omnia in caelo et in terra per crucem suam, 607. Ante Christi passionem unusquisque proprium sequebatur errorem, 616. Post passionem multa praemia consequitur, 622. Passio ejus quid operatur in gentibus, 542. Non ob merita, sed ob gratiam et fidem Christi Deo reconciliati sumus, 602. In toto urbe loquitur per Apostolicos viros, 580. Ex omnibus gentibus, unum fecit sui nominis gentem Christianorum, 770. Adoramus Christum creatorem, non creaturam, 958. Propter humanam salutem carnem assumpsit, *ibid.* Adoratur in Ecclesia, quasi in corpore, 573. Sponsus virginitatis Ecclesiae, 625. Quomodo Christus justificatur, 622. Panis perpetuus, 505. Unum fundamentum Apostolorum et Prophetarum, Christus Dominus, 571. Omnium Ecclesiarum consensus de Christo, 922. Christus saturatur fide Ecclesiarum, 621. Unde credentes in Christo, fideles appellantur, 319. In servitute Christi non differentia sexuum valet, sed meritum, 405. In quibus habitat Christus, 679. Mysterium passionis ejus et resurrectionis ignoratum, 746. Error peccatus multorum de Christo, 648. Mysterium divinae unitatis in corpore possunt sancti fide magis nosse quam dicere, 619. Loquitur juxta dispensationem carnis assumptae, 731. Nomina ejus, quae? 155, 154, 156. Persona Christi monstratur in voce *peritatis*, 710. De toto orbe concurritur ad loca mysteriorum ejus, 210. Absconditus in petra, id est, in Christo, non sentit transeuntem mundi tempestates, 58. Ubi scribitur de Apostolis, Jacob, Israel et servus Abraham appellatur, ubi de Christo nihil legitur, 308, 307.

Circumcisio in signum data et quot populis communis, 910. Triplex circumcisio in Scripturis ponitur, 884. Civium civitas, de qua fuit Zenon Stoicus sectae haereticus, 327.

Clementis vir Apostolicus scripsit ad Corinthios, 612. Cleopatram morte regnum Aegyptiorum destructum, 164. Caelum et terra quidam putant animantia, 10, 242. Caelum et terra non peribunt, 598. Caelorum et terrarum compositio in melius, 589, 788. Caelos replicari quasi librum, quid? 441. Caeli dicuntur pluraliter, sed singulariter intelliguntur, 10. Caelum significat Angelicas virtutes, terra mortalium genus, *ibid.*

Celestes mysticam sequuntur intelligentiam; terreni simplicem historiam, 11.

Cogitationum secreta solus Deus cognoscit, 960. Quidam dicunt non esse peccatum in cogitationibus, 965.

Commentariorum leges, quae? 853.

Contra pro laude accipitur, 650.

Considerare. Meretur peccam, qui tota mente in Deum condit, 545.

Conscientiae torsiones in peccatoribus, 239. Conscientia peccatorum veritas non moriens, 828. Felix conscientia, quae tantum in sermone peccavit, 95. Felix conscientia cuius causa Domino revelatur, 981. Felix conscientia quae pro Deo sustinet opprobrium, 948. Felix conscientia quae afflictionis tempore, bonorum operum recordatur, 468.

Consilia. Quarta inter Dei hominumque consilia differentia, 650.

Consolationes multae saltem quibus homines decipiuntur, 662.

Sub Constantino imperatore, Evangelio coruscante, infidelitas et turpitudinis omnium gentium deleta est, 56.

Conules vade dictum, 49.

Contraria simul esse non possunt, 790.

Convivium omnis qui non offert hostias spirituales, abominabile est Deo, 31.

Convivium unde dictum, 20.

Cor in Scripturis pro semina et anima accipitur, 866. Loqui ad Cor quid? 479. Quorum corda labiaque consentiunt, hos diligit Deus, 875.

Corina regnum et potentiam significat, 68.

Corpora credentium. Templum Dei sunt, 1040. Corpus tabernaculum dicitur, 473. Affinitati corporis indulgentiam peccatorum deprecatur, 690. Nulla est turpitudinis corporis membrum vocare suo nomine, 550. Error pessimus de statuta corporum post resurrectionem, 828. Resurrectio corporum stabilitur, 569. Non solum animas, sed et corpora commutabuntur, 598. Substantia corporis glorificati non denegatur, 702.

Corruptio amara ad praesens, 840.

Creatoris grandis clementia, 1083. Misericordiam Creatoris dicitur exemplo matrum, 810. Creatore neglecto, omnis creatura consurgit in peccatores, 944. Salus creaturae, lucrum est Creaturis, 947.

Cruis signum exaltatum in gentibus, 572. Titulus crucis Christi, cur tribus generibus appellatur, 486. Inducta nationum turba suscepit crucem Christi, non sapientes saeculi, 15.

Cruces videtur qui sanant et emendant, 584.

Crystallo nihil parvis, 679. In albis dicuntur aquae conerascere in crystallum, *ibid.*

Custodes vinearum et cucumerariorum ponebantur in umbraeulis et caelis, 17.

Cyprianus et Hilarius laudantur, 727.

Cyrius insula vicina Judaea, de qua fuit Zenon princeps Stoicorum, 846.

Cyrus antiquum nasceretur, praedictus fuit, 552. Hunc diluxisse Iudeos refert Josephus, *ibid.* Primus destruxit Babylonem et Chaldaeos, 531. Eo regnante Templum coepit aedificari, *ibid.* Appellatur Christus, *ibid.* Figura fuit viri Ecclesiastici, 556.

D

Daemones in aere versantur, 412, 577. Non habent sapientiam, 749. Nihil crudelius daemonebus, 291. Non habent potestatem in homines, 869. Daemonebus potestas aliquando concessa est, ut mala facerent, 304. Magis eligant perire flammis quam praedam perdere, 151. Quo sensu non subsistunt, 774. Quisquid peccamus, imperium est daemoneum, 855. Plerique solent daemones colere, ne noceant, 911. Error quorundam de amore daemoneum in mulieres, 635. Dagna holus urbium Philistinum, 544.

Danuaeus civitas regalia, 102.

Damnatorum aeterna supplicia, 828, 850. Quidam volunt tormentis damnatorum finienda, 829.

Daniel et eius socii facti eunuchi juxta Hebraeos, 479. Ierius primus Babyloniorum destruxit imperium, 175.

Ad Datoris omnia gloria referenda, 654. David interpretatur Fortis manu, 715. Pauci de stirpe David placuerunt Deo, 966.

Decem Decades quadrum formas possident firmitatem, 790.

Denarius numerus perfectus est, 78. Numerus est mysticus, 1082.

Desperatio vitanda est, 663.

Detractio cavenda, 694. Detrahere bono, vel malum laudare, ejusdem criminis, 82.

Deus non habet principium, 528. Consortes naturae suae non habet, 731. Lex naturalis et scripta unum Deum testatur, 440. Nullo concluditur loco, quia omnia pingillo concludit et palmo, 790. Creator est omnium visibilium, et invisibilium, *ibid.* Dei faciem juxta naturae suae proprietatem nulla videt creatura; sed mente cernitur, quando invisibilis creditur, 20. Gaudis Dei clementia laudatur, 409, 653, 661.

Clementia Dei vincitur magnitudine peccatorum, 756. Semper indignos Dei misericordia et nullus est finis ejus clementiae, 299. Misericordia Dei, et supplicia habent mensuram suam, 276. Misericordiae Dei est unam perire gentem, ut omnes salvae fiant, 99. Abscondit Dei misericordia, et ira demonstratur, ut homines peccare desistant, 250. Incredibilis patientia Dei, 965. Dei majestas et potentia demonstratur, 487, 492. Omnipotentis Dei in quo praevalet, 597. In Deo dixisse, factae est, 425. Magnitudo fortitudinis Dei, facit cuncta servare suo ordine, 492. Deus facit res inter se contrarias, 553. Manus Dei pro potentia sumitur, 811. Promissio Dei constant est et firma, 134, 653, 651. Nullus potest consilium Dei infirmare, 261. Deo non juranti credendum est, 181. Ejus scientia, immensitas et providentia notantur, 494. Varie dispensat genus humanum, 586. Omnia ejus arbitrio gubernantur, 495, 926. Ordo providentiae Dei describitur, 211. Grandis amor justitiae in Deo, 872. Justitia ejus quando cognoscitur, 548. Poenitentia in Deo, quid? 87. Non est opus ejus perdere quos creavit, 585. Labor Dei, defendere peccatores, 322. Ad comparationem ejus, cuncta sapientia in nihilum deputatur, 914. Omnis qui directus est in Deo, acceptum est hereditatis ejus, *ibid.* Quo sensu Deus dicitur habere membra, 546. Non potest hominis manu fieri divina majestas, 528. Praescientia Dei futura praevocit, 191, 1023. Deum nihil latet, 494. Deum nihil celare possumus, 25. Nemo scit futura nisi Deus, 547, 1044. Scientia Dei quid operatur? 606. Notitia unius Dei, omnium virtutum possessio est, 1075. Magna stultitia non cognoscere Deum, et praesentem contemnere, 870. Deus indignus sua notitia, ignorare se dicit, 974. Vocat omnes ad fidem, 659. Non merito nostro, sed Dei salvamur auxilio, 22. Nisi Deus nos traxerit, salvi esse non possumus, 883. Omnia evadunt contraria his quos Deus vult salvare, 326. Videri Deum, perfectum est gaudium, 811. A quibus videtur Deus? 761. Quo sensu Patriarchae et Prophetae Dominum viderunt, 90. Semper inquirendus, et quomodo, 507. A quibus invenitur, 683. Quo sensu dicitur manere consergere, 895. Adversari Deo, non invenitur requies, 251. Appropinquat sanctis suis, 513, 619. Appropinquans Deo mente, non corpore, 594. Appropinquare Deo non est mentis otiose, sed laboriosi operis, 686. Servire Dominum, et habitare coram eo, non est loci, sed meriti, 235. Reddere Deo et Caesari, quid? 629. Non loco recedimus a Deo, sed voluntate 944. Modus revertendi ad Deum, 649. Oblivio invocandi Deum, unde? 676. Quo sensu Deus dicitur furere, 83, 776. Ultio ejus sancta et justa, 359. Univera consentiunt irae Dei, 957. Differt iram ut praebet misericordiam, 577. Iram Dei sentiunt muta elementa et animantia, 810. Percussit delinquentes, ut percussos corrigat, 14, 679. Quasi filios nos erudit, quando visitat in virga iniquitates nostras, 262. Ideo miseretur et parcit, ut exalteur illius misericordia, 410. Qui non sentiunt Deum per beneficia, sentiunt per supplicia, 71. Consolatio ejus est super hostibus suis, ut qui beneficia non senserunt, supplicia corrigantur, 277. Cor videtur iniquitates, 241. Cur simulata peccata, 676. Cur venturus est cum gloria et furore, 419. Quomodo ligatus est, 812. In habitu judicis et triumphantis ostenditur, 815. Venit ad iudicium, non ut iudicet; sed ut pariter iudicetur, 56, 522, 523. Caelum et terram vocat in testimonium, 10. Quomodo habitat in excelsis, 678. Quae sanctiora sunt, habitaculum dicuntur, 755. Ubi fit voluntas ejus, ibi habitaculum et domus, *ibid.* Refrigerium Dei est, ut in nobis requiescat, 577. Nomen Dei blasphematur propter opera nostra mala, 606. Nomen Domini altitum Deo pro intelligentia personae, 615. Nostro loquitur affectu, 21. Irae ejus quinam restiterunt, 609. Non parum potentes esse timere Dominum, 582. Qui Dominum desiderat, aliud non desiderat, 547. Parumper deserit, ut cogat ad rogandum, 722. Quisquam audiri ab eo non meretur? 883. Magis diligit

instorum pauperlatem, quam munera divitum, 756.
 Divinitatem aspicere, non possunt oculi carnis, 90. In Divinitate nullus est sexus, 486.
 Deorum malorum opinio condemnata, 527. Qui cooperatores sunt Christi, Dii vocantur, 915. Auctores et diti Ægyptiorum, 203. Dii Ægyptii habent nomina ex hæstitis, 544.
 Dextra et sinistra quomodo intelligantur in Scripturis, 639. Declinare ad dextram et ad sinistram, quid? 674. Quomodo difficile est, nec ad sinistram, nec ad dextram declinare, 82.
 Diaboli peccatum superbia, 52. Non necessitate nature, sed mentis arbitrio malus est, 611. In quo similis Christo, 232. Festinat occupare etiam perfectos, 260. Potentia ejus pulveri comparata, 270. Damnantur qui dicunt diabolum posse mundari et agere positivè, 257, 295. Viciis perditio est, et victoribus causa præmiorum, 611. Error circa patrem diaboli, 259. Quo sensu securis, serra et virga denominatur, 146.
 Diadema et purpura solis imperatoribus dantur, 552.
 Dictum oratoris Græci, 483.
 Didymus Hieronymi amicus decem et octo edidit tomos in Isaiam, 6.
 Dies pro tempore accipitur, 208. Dies malus, quis, 965. Quo sensu crudelis dicitur, 171. Dies Domini, vel consummatio totius mundi, vel exitus antiscijusque de vita, 258. Dies et nox prospera et adversa significant, 507.
 Ex Digitis unus gustator dicitur, 487.
 Quod Diligit unusquisque adorat, 935.
 In Diluvio cuncta peccata deleta sunt, 632.
 Una civitas Dimon et Dibon dicta, 189.
 Dionysius Alexandrinus scripsit adversus Irenæum, 769. Huic respondit Apollinaris, *ibid.*
 Divini et somnolores, qui? 1045.
 Divitias non coarcevantur, nisi cum alterius damno, 457. Homines sæculi per rapinas miserorumque lacrymas divitias congregant, 26. Recipiunt in hoc sæculo consolationem suam, 981. Aliena rapiunt, 981. Multi probantur divitiis et paupertate, 556, 675. Quanto in divitiis major auctoritas, tanto major insolentia peccatorum, 875. Criarum divitiis purpurati, 954.
 Fiasi Doctores, qui? 901. Merces sermonis Doctoris, quis? 930. Doctores prospera divitiis reprimiteutes arguunt, 885.
 Doctrina Phariseorum, subversio veritatis est, 707. Falsa pro lucro facit omnia, 276. Pantis doctrinæ non comeditur, nisi aperuerimus oculos cordis, 631. Melius est secularibus tradere se discipulis quam doctrinæ penuria mori, 984.
 Dogmata falsitatis idola dicuntur, 41. Omne dogma contrarium veritati a torat opera manuum sanarum, 31. Omnia dogmata contraria veritati amara sunt, et sola dulcis veritas, 89.
 Dum, regio Idamæe quæ ad Austrum vergit, et ab Eleutheropoli distat viginti millibus, 216. Juxta eam sunt montes Seir, ab Esau sic dicti, *ibid.*

E

Eblon dignus paupertate nominis sui, 12. Arabat in bore et asino, *ibid.*, 21.
 Eblonitæ notantur, 825.
 Ebrietas in bonam partem sumitur, 1072. In Apostolis comprehata, 1065.
 Ecclesia domus Christi est, 999. Domus est orationis, 699. Dicta Domitium, 759. Christus in sola Ecclesia comeditur, 815. Ea nihil pulchrius, 362. Super petram fundata, 31. Portæ Ecclesiæ jugiter patent salvari cupientibus, 725. Debent esse celsæ cunctis virtutibus, 729. In ea dogmata veritatis, 515. Et vera solemnitas, 439. Primum ex Judæis congregata, 1075. In Jerusalem fundata totius orbis Ecclesiæ seminavit, 35. Populus nationum exstruxit Ecclesiam Christi, 725. Ecclesiæ tropæa in Ægypto, 204. Ecclesiæ Christi in Tyro exstructæ, 255. Firma mole fundata, 750. In toto orbe multiplicata, 515. De toto orbe Ecclesiæ gentium Judæis ministeria dirigebant, 710. Habitatores quondam idololatricæ, facti coloni Ecclesiæ, 610. Gloria Domini prædicatur in solitudine Ecclesiæ, 481. Principes Ecclesiarum ex gentibus sumpti, 734. Duces Ecclesiæ mysteria Dei et Scripturarum sacramenta cognoscunt, 236. Custodes Ecclesiæ, qui? 741. Cætus presbyterorum, senatus Ecclesiæ, 50. Vinum et lac in Ecclesiis Occidentis tribuuntur renatis in Christo, 614. Pace et persécutionibus crescit et decrescit, 826. Quamdiu diabolus vastat Ecclesiam, ira Dei perspicua est, 866. Quomodo Ecclesia Dei vertitur in speluncam latronum, 892. Ecclesia negligens docet adversarios suos quomodo eam comprehendant, 935. Sæpe Deus deserit Ecclesiam propter negli-

gentiam, 723. Christus Ecclesiam suam deseret propter impietatem quotidie auferentem, 520. Docta descriptio ædificationis Ecclesiæ, 634 et seqq. De ea quid dicitur, 719 et seqq. Multa loca habet Ecclesia, 1079. Nova nomina car Ecclesiæ imponantur, 745. Ecclesiæ car appellantur Isalæ, 540. In ea ignis est et carminis, 425. Felix qui tanti meriti est, tantæque virtutis, ut ornamentum dicatur Ecclesiæ, 571. Abusus honorum Ecclesiæ notatur, 57. Onus dignitatem Ecclesiasticarum et confusio, 229.
 Ecclesiasticus doctor qualis esse debet, 55. Opera viri Ecclesiastici in reducendis quos hæresis decepit, quæ? 692. Nullus Ecclesiasticorum, tantum habet studii in bono, quantum hæretici in malo, 266.
 Editiones se invicem explicant, 561. Vulgata translatio LXX distat a veritate Hebraica, et cæteris editionibus, 150, 276. Subvertit fortissimum tratimionem, 565.
 Edom non loci vocabulum, sed nomen sanguinis, 747.
 Eleemosyna commendatur, 236.
 Elementa omnia simul deserviunt adversum eos qui offenderint Deum, 203.
 Eligenda quæ expediunt, 784.
 Eliza civitas in Moabitibus partibus sita, 186.
 Emath vocat Syri Epiphanius, 145.
 In Emptionibus consuetudo, 1084.
 Ephraim in typo esse gentium, Scriptura testatur, 1062.
 Epicuri sententia, 474, 488.
 Epiphanius et Plinius secundus scripserunt de natura lapidum et gemmarum, 637.
 Episcoporum dignitas et visitatio in quo posita, 738. Discrimen inter episcopos et presbyteros, 56. E. scopi, presbyteri et diaconi intelligant quid dicatur, 98, 986.
 Epistola Catholica B. Petri notatur, 841. II Epistolam B. Petri Canonicam vocat Hieronymus, 779. Epistola ad Hebræos non recepta a Latini, 91. Cur ei contradicitur et dubia est, 97. Inter Canonicas Scripturas non recipitur, 125. Quidam Epistolas dirigebant in universum orbem, ut quos oderant, infamarent, 1001.
 Eremus latissima ab India usque ad Mauritaniam tenditur, 218.
 Errores senum et puerorum, 206. Quidam pio cadunt errore, 442. Error mutorum in lectione Epistolæ ad Romanos, 707. Error Latinorum et Græcorum, 552.
 Eschon urbs fuit regis Amorrhæorum, 186. Inter Eschon et Sabana vix quingenti passus sunt, 191. Existere olim sicut et Eleale urbes validissimas, *ibid.*
 Non Esse melius est, quam vivere in suppliciis, 982.
 Ethnici quid erant ante fidem Christi? 277.
 Etymologiæ falsorum nominum non sunt legendæ, 560.
 Evangelii perfectio, 690, 918. Veritas ejus præferat umbræ legis, 20, 801. Abbrevisatus sermo Evangelicus, brevissimum dedit charitatis et fidei præceptum, 149, 411. Seminarium Evangelii processit a fontibus Israël, 167. In regionibus duorum tribuum primum Salvator prædicavit Evangelium, 129. Præcipitur viris Apostolicis ut deserant Jerusalem, et prædicent Evangelium in toto mundo, 611. Progressus ejus exponitur, 279. Prædicatio Evangelicæ conterrit adversarias potestates, 500. Commutatio malorum in bonum per Evangelicam prædicationem, 736. Fontes Salvatoris, doctrina Evangelicæ, 166. Evangelium Hebræum Nazæorum, 156, 485.
 Eunomius leprosus, 775.
 Eunuchus regis Candacis, Apostolus missus est genti Æthiopum, 617. Eunuchus novæ Legis custos Sabbatorum, 638.
 Eusebii interpretatio, 170, 220. Arguit Hieronymus Eusebium Cæsariensem, 199. Juxta historicam explanationem quindecim edidit volumina in Isaiam, 555.
 Eustochium vulcam nobilitatis et virginitatis exemplum, 535.
 De Evilmerodach, fabula narratur, 418.
 Amœna et Excelsa loca idolis dedicantur, 849.
 Expositio pulchra verborum, *Osculetur me oculo oris sui*, 732. Variæ Expositiones describuntur, 407. Expositiones Judæorum et aliorum, 1065. Præstigie Expositionis falsæ vitandæ, 974. Falsa Expositio, licet bono voto, 990. Hæretica Expositio confutatur, 651.
 Ezechias duodecimo anno Romuli Romæ conditoris regnavit in Jerusalem, 9. Humilitas et prudentia hujus regis, 459. Causa fletus ejus, 468. Cur tentationis relictus, 476. Tradunt Hebræi causam ægrotationis ejus, 478. Quid fecit Isaias, ut sanet Ezechiam, 467. Sanitas ei restituta per res noxias et adversas, 478. Gradus domus Ezechie in Templo demonstrantur, 468.
 Prophetia Ezechielis difficilis, 1096.

F

Fabulæ gentium de quibusdam animalibus quid de-

scribant, 444. Fabula Mille annorum abijcienda, 703.
Non Fatis, sed voluntate Dei res eveniunt, 239.
Febbris in leontis similitudinem ossa consumit, 472.
Feminarum mollitia describuntur, et per hæc, insignia virtutum, 61.

Feni penuria in multis Orientis provinciis, 183.
Ficorum usus quis? 475. Requiescere sub ficu, quid? 703. Interpretationes quorundam de duobus cophinis ficorum, 1010.

Fides post passionem Domini fundavit Ecclesiam, 28.
Fides Christianorum est, 434, 896. Rara est, 563. Brevitas adorationis fidei, 432. Non sit otiosa, 809. Sine operibus non sufficit, 345. Ex præteritis commendatur, 510. Omnes homines æqualiter vocantur ad Fidem, 637. Totius mundi vocatio ad fidem demonstratur, 163. Fides gentium signorum miraculis fuit quodammodo extorta, 796. Principes Romani transeunt ad fidem Christi, 719. Christianorum et Judeorum diversa fides, 1051.

Figmenta quædam et veterum fabulas refert Hieronymus, 925.

Fitorum differentia et servorum, 780. Nihil dolentius quam unum vel solum perdere filium, 889. Propter sanctos patres miseretur Deus filiorum, 844. Quomodo filii tenebrarum præditiore sunt filii lucis, 1049. Filii pestilentie, filii Belial, 339.

Flaccus deridet simulacra gentium, 528.

Fortunæ mensam parare quid? 785.

Fornix pro gloria sumitur, 66.

Furantis vultus, licet impudens, erubescit, cum in furto apprehenditur, 852.

G

Gaza lingua Persarum divitiæ nuncupantur, 477.

Gedeon dictus Jerobaal, 150.

Gebenna unde dicta, 897.

Generationalis malæ finis est pessimus, 786.

Genesis liber Justorum, 524.

Gentium multitudo ante et post notitiam Dei, quid? 481.

Appellatur caro, et car? *ibid.* Conversio Gentium prædicitur, 512. Vocatio Gentium notatur, 569. Significata per Damascum, 278 et seqq. Conversio Gentium, quid operatur, 449. Nunquam a vocatione exclusi sunt Gentiles, 651. De universa Gentibus una gens facta est Christianorum, 806. Error Gentium ad nos transit, ut religionem in divitiis arbitremur, 911.

Genusflectere Christo, moris est Ecclesiastici, quod Judæi non faciunt, 542.

Gigantomachia Claudiani citatur, 561.

Gigas in bonam et malam partem accipitur, 46, 47. Gigantes juxta Ethnicorum consuetudinem et nostram diverse accipiuntur, 250.

Gladus in Scripturis, quid? 814. Sanctus et durus, quid? 360. Pro supplicio sumitur, 782.

Gloria pro ignominia dicitur, 195.

Gnoetici et eorum origo, 761.

Grana tenuatur variis instrumentis, 588.

Gratia Evangelii necessaria, 896. Omnia per Dei gratiam humano generi sunt tradita, 1052. Gratia Christi pauperem liberat, non meritum, 981. Non in possidentis, sed in arbitrio donantis est, 1081. Non solum opera, sed et voluntas nostra nititur Dei auxilio, 1012. Quidquid boni volumus et explinimus, ad Gratiam Dei referamus, 1026. Semper egenus auxilio Dei, 1014. Nullæ Gratiæ desunt Ecclesiæ, 502. Arborum varietas significans diversitatem gratiæ, *ibid.*

Granni Corocotta Porcelli Testamentum decantabant pueri in scholis, 491.

H

Hædranus annis fere 50 post Vespasianum, venit Judæam deprædaturus, 100. Prohibiti sunt ab eo Judæi in eam ingredi, *ibid.*

Hæreses inter se dividuntur, 140. De hæresibus sermo propheticus nuntiavit, 285. Nulla hæresis nisi propter gulam et ventrem constituitur, 860. Qui impugnat hæreses, vix potest perfectam habere victoriam, 144. Pessimæ hæresis progressus, 966. Eius auctores et sectatores, 967. Notatur nova hæresis, 856, 860.

Hæretici notantur, 140, 141, 775, 839. Superbia eorum, quanta? 372, 295. Veritatis injuria est, 341. Angeli eorum, qui? 288. Principes dicti Ieones, 848. Sunt illi perditionis, 670. Filii mendaces, 407. Artifices idolorum, 528. Adorant errores suos, 356. Gloriantur in eis, 836. Cor eorum, thesaurus dogmatum perversorum, 264. Hæreticorum inventio, perditio est, 312. Loquuntur in dæmonibus, 1000. Suum cubile dæmonis prostituunt, 672. Dogmata hæreticorum penitus destruenda, 145. Cito corrumpit, 267.

Doctrina eorum paleis comparata, 1005. Pardos sua varietate imitatur, 268. Apud hæreticos nihil est aliud nisi fulgor eloquentiæ, et sensus diabolica arte constructus, et sermo mortuus, 40. Loquuntur non ex ore Domini, sed quis in corde suo simulant, 1001. Multa bona reponunt, *ibid.*, 1005. Nolunt ea quæ docent ratione discutit, 411. Sermo eorum serpit ut cancer, 982. Furantur verba Salvatoris, 1008. Non habent fervorem Spiritus sancti, 255. Soli remanserunt sine gratia Spiritus sancti, 937. Omnia consilium eorum, in quo positum, 429. Oppugnant Ecclesiam, 119. Et despiciunt eam, 157. Consentunt sibi, ut expugnent Ecclesiam, 102. Maxime gloriantur, si Ecclesiæ contumeliam fecerint, 256. Eorum superbia, *ibid.* Hæreticus timet virum Ecclesiasticum, et ad recordationem illius terretur, 995. Doctrinam Veteris Testamenti rejiciunt, 294, 315. Evangelicam veritatem corrumpunt prava intelligentia, et sunt capones pessimi, 25. Abutuntur testimonio Scripturæ, 936. Non intelligunt Scripturam, ut illius convenit majestati, 452. Scripturarum non digerunt cibos, 376. Non habent notitiam spiritualis circumcissionis, 274. Umbra habent virtutum, non veritatem, 76. Hæreticorum umbra ad tempus prævalent, 912. Quidquid loquuntur est ululatus dæmonum, 246. Judicant Christum, 946. Si eorum bella consurgunt, monumenta Christi nos teneant, 865. Omnis hæreticus contendit et pugnat contra parentem, 991. Non vescitur corpore et sanguine Christi, *ibid.* Eius errores unde? *ibid.* Hæreticorum cogitatio est, ut struant calumnias contra sanctos, 971. Cœlestia representant, 286. Superant impietatem Ethnicorum, *ibid.* Multum laborant in decipiendis populis, *ibid.* Faciunt omnia mercedis causa, 372. Dolcissimus cibus diaboli sunt, *ibid.* Samaritani Judæi, et hæretici Christianos fugiunt quasi immundos, 775. Hi palliant in Gallia, *ibid.* Delicæ et voluptates eorum, 1005. Futura non sperant, nec credunt in resurrectionem, *ibid.* Traduntur desideris cordis sui, 294. Dicuntur versari in valle Sion, 510. Eorum doctrina non in sensu, sed in multiloquio et clamore, *ibid.* Ecclesiam deserunt, 312. Princeps illorum quis? *ibid.* Simpliciter quosque decipiunt, 930. Dictum implent Epicuri sibi vindicant, 316. Quanto quis in hæretica perversitate præditiore est, tanto longius recedit a Domino, 512. Populus hæreticus quomodo horribilis, 286.

Hanes civitas ultima Ægypti juxta Æthiops et Blemmyas, 405.

Per Hariolos sæpe futura dicuntur, 47. Gentium est audire Hariolos, aruspices, etc., 991.

Hebræorum liberationis miracula, 520. Eorum observatio, 96. Ante 50 ætatis annum quid Hebræi non legebant, 1095. Expositio Hebræorum, quæ? 483. Hebræi contra se legunt, 1009. Lingua Hebrææ divitiæ, 488. Hebræi characteris idioma in syllabis m, et orn, 10. Hebræicæ consuetudinis est, ut ex evento rebus nomina imponant, 740. Ambiguitas sermonis Hebræi, 124, 156. Quidam arguunt Hebræicam veritatem, 937. Hebræi credentes in Christum, 15. Heliopolitanum territorium vocabant Ægyptii nomine, 288.

Herodotus et Berossus narrant Assyrios pestilentis cursum, 461.

Hetræci, qui? 816.

Hieronymi consuetudo in scribendis Commentariis, 994. Hunc calumniantur ejus adversarii, *ibid.* Non approbat commentarios S. Basilii in quendam Isais locum, 88. Idem ante annos circiter 50, scripserat tractatum de Visione hujus prophete, *ibid.* Gregorius Nazianzenum magistrum in Scripturis sanctis habuisse se testatur, *ibid.* Scripsit in Epistolam ad Ephesios, 855. Subjungit alia volumina edita adversus Rufinum et Jovinianum, *ibid.* Scripserat in Mattheum et librum ad Algasiam, antequam exponeret Isaiam, 508. Scripserat in Zachariam priusquam exponeret Isaiam, 650. Solvit questionem sibi ab Eustochio propositam de 8 versibus psalmi xii, 665. Coarctatur in intelligentiam quorundam dogmatum, et libri Apocalypsis, 767. Laborandum est Hieronymo, ut breviter Hebræam etymologiam Latinus lector intelligat, 840. Vult interficere sagittis Scripturarum, 244. Argumentatur contra Judæos, 209. Arguit Judæos criticos, 368. Non recepit traditiones Hebræicas, 221. Arguit LXX Interpretes, 707. Dubitat de Septuaginta interpretatione, 1068. Dubitat de auctore Epistolæ ad Hebræos, 1075. Arguit falsam interpretationem quorundam, 532. Humilitas Hieronymi et modestia, 206, 315. Testimonium paucorum requirit, 495. Inimicus erroris, non boninum, 967. Non damnat in Martyribus, quod ipse sequi recusat, 975. Invehitur in Arianos, 166. Declinat calumniam, 841. Quosdam calumniatores notat, 925. Habitat in Palestina, 119. Hebræus Præceptor Hieronymi, 172, 220, 318.

Hispania, Iberia appellatur, et Celtiberia, 817. Lusitanæ et Hispaliarum hæresis, 761.

Historiæ sacræ profanis antiquiores, 9. Aliud est Histo-

riam, aliud Prophetiam scribere, 963. Scriptores naturalis Historie, qui? 969.

Homicidas ponere non est effusio sanguinis, sed ministerium legum, 987.

Homo rationale animal definitur, 37. Homines omnes sunt natura filii Dei; sed vitio suo efficiuntur alieni, 18. Primum tempus humane sapientie, quando egredimur puertitiam, et ad rationalem venimus aetatem, 77. Hæc ætas mens appellatur in Scripturis, *ibid.* In hominibus tricenisimus annus, in juvenis tertius est robustissimus, 187. Omnes homines quos narrat Historie, quasi sibi illi reputati, 493. Homines de uno proposito transeuntes ad aliud, 335. Omnis Homo sibi videtur justus, 349. Mores eorum in diversis animalibus monstrantur, 359. Infelicissimi notantur, 77. Junctura vocatur seculo dediti, 404. Villitas hominis per mortem sentitur, 177. Fragilitas ejus ac perpetua instabilitas feno comparatur, 483. Fortitudo etiam sine Christo imbecilla reputatur, 955. Quantum Dei auxilium, et quam fragilis natura humana, 1036. Prona est ad excitationem sui humana perversitas, 855. Dimittit Deus hominem voluntati suæ, quare? 969. Damnantur qui perfectam in homine justitiam prædicant, 999. Anus delecta colligens posse hominem esse sine peccato, 937. Silvestres quidam homines, 173.

Per Humilitatem ascendamus in celum, 251. Humilitas que laudem non meretur, in quo posita, 675.

Hymen natura, 928.

Hypocrita, quis? 159.

I

Idola imagines sunt mortuorum, 462. Eorum fabricatio, 497. Ex quo ligno fiunt, 499. Varia eorum genera notantur, 544, 911. Apostropha ad idola, 584, 595. Post adventum Christi omnia conculcerunt, *ibid.* Futura non prædixerunt, *ibid.* Eorum responses erant ambiguae, *ibid.* Quare comparata talpis et vesperilionibus, 42. Propheticus sermo super irrisione eorum contextit, 537. Describitur vetus consuetudo idololatriæ in Ægypto, etc., 783. Hæc imitabantur Israelitæ, *ibid.*

Igni peribunt omnia que carnis sunt juxta philosophos, 598.

Imperatores Romani jago Christi colla submittant, et ejus Ecclesiam sua auctoritate defendunt, 725.

Impietas et iniquitas in quo differunt, 990. Grandis impietas, non solum cavere, sed nec intelligere velle peccata, etc., 886.

Impius, quis? 349. Aliud est esse impiam, aliud peccatorem, 596. Impius frenum peccatorum ad ruinam, 418. In interitum impiorum, voluntas et imperium Domini conplotur, 1025. Impii qui non credant, traditi gladio sempiterno, 1022. Comparatur mari nunquam quiescenti, 684.

Incarnationis mysterium totum exponitur, 153, 1099. Ejus effectus, quis? 396.

Incircumcisi et immundi, qui? 601.

Increduli pro diversitate meritorum diversa passuri sunt, 33.

De India per mare Rubrum plura veniunt aromata, 887. Infantes resurgent in virum perfectum, 1065.

Infelicitas magna a mulieribus discere carmina lamentationis, 567.

Inferus sub terra est, 105, 179. Animam habere dicitur, licet non sit animal, 79. Locus suppliciorum et cruciatum est, 250. Dicitur Angelus in præse, *ibid.* Inferni æternus ardor, 421. Sicut lacus aquas ad se descendentes accipit, ita infernus animas, 322. Infernus ultimus, quid? 178. Profundum, infernum significat, et excessum celos, 106.

Infirmas duplicatur, si ad ægotationem corporis, accedat ægotitudo animi, 15. Longa infirmitate tabescere, Dei ira est, 951.

Injustitia omnis, judicium sanguinis est, 458.

Innocentes mercedem habent effusi sanguinis pro Christo, 1063.

Per Inopiam multi convertuntur ad Dominum, 334.

Invidiam multo melius est simpliciter coulteri, quam imperitiam suæ alios hæredes facere, 998.

Insula in Scripturis, quid? 508.

Interpretatio historica hæret litteræ, 176. Pia interpretatio ab Hieronymo non approbata, 195.

Interpres delirus notatur, 934. Latinus Interpres deceptus, 779. Pravi cujusdam Interpretis expositio, 1017.

Invidorum obstaculationes, 369.

Inutilis sibi et omnibus, quis? 49.

Ioniæ mare, 817.

Inrenus multarum hæreson origines explicuit, 761.

Isac semper habuit idem nomen, et una uxore fuit contentus, 788.

Isaia, quis? 211. Sub quatuor regibus prophetavit, 69, 90. Quatuor prophetas, Isaia, Osee, Joel et Amos eodem tempore prophetaverunt, 7. Isaia liber universæ Domini sacramenta continet, 8. Loquitur præcipue de Tribu Juda et Benjamin, 7. Prophetia in eo copolata historis, 469. Prophetæ nullis obcuratibus involutus, 338. In expositione ejus Græcorum ingenia sæclaverunt, non Latinorum, 8. Juxta numerum verborum æquales, aut major dodecim Prophetis, 5. Anni 150 fuerunt inter Isaiaem et Jeremiam, 469. Ascensio Isaiaem et Apocalypsis, 761. Non Prophetas, sed filium Prophetæ se appellat, 400. Non audit laudare Dominum, 93. Causa lactus ejus, que? 555. Cur fuerit interfectus a Judæis, juxta sententiam Hebræorum, 19. Mors ejus et supplicium ex traditione Judæorum, 606.

Ismaelitis habitant in tentoriis, et fugiunt per vastam solitudinem, 218. Asor eorum metropolis, *ibid.*

Israel interpretatur, mens videns Deum, 15. Inventum habens in Abraham calorem Adæ, 779. Appellatur gens et populus, 15. Primogeniti dicuntur Israelitæ, non unigeniti, 11. Populus Israel non suo merito, sed virtutibus patrum accepere terram reprobationis, 1069. Decem tribus Israel, que in Samaria erant, vocabantur Ephraim et Israel, 6. Israel et Juda quid inter se differant, 72. Junior Israel in comparatione Judæ, 859. Populus decem tribuum dicitur corona superbius, 572. Comparatur ejus gloria coronæ variorum florum, *ibid.* Nulla species peccatorum in populo Israel non fuit, 14. Inter idola et Deum semper claudicavit, 145. Caput bovis Ægypti desideravit, 538. Israelitæ dediti idololatriæ domesticos habebant lares, 672. Manus Israelis cruciatis, 786. Non solum a Romanis, sed a cunctis gentibus vastatus, 806. Cur jacet confusus et tradidit, 16.

Italia olim Hesperia dicta, 87.

J

Jacob et Ephraim rapuerunt primogeniti, 1062. Jacobi dura perpassus est pro una filia, 803. Quo sensu dies ejus, parvi vocatur et pessimi, 982.

Jaspidium multa genera ubi inventior, 636.

Jaza urbs Mortuo mari imminet, 186.

Jejuniorum dies solennes Dominus nobis reliquit, 689.

Jejunia et preces quando proficiunt, 940. Jejunium verum et falsum in quo possum, 687. Jejunium nostrum non sit lucrum marisupi, 891. Afflictionem et humilationem habet animæ, 690. Illud a Deo recipitur quod non habet otium bonorum operum, 21.

Jephthæ sacrificium non placuit Deo, sed animus, 907.

Jeremias prærogativa, que? 999. Suspiciatur quidam ante conceptionem eum exstitisse, 837. Ejus prudentia, humilitas, et patientia, 1038. Jeremias et Ezechiel eodem, et eodem tempore prophetaverunt, 1053. Quantum simplex in verbis, tantum majestate sensuum profunditas, *ibid.* Optat Pseudopropheta magis quam se vera dicere, 1057. Sacerdotes crudelis in omni per invidiam sanctitatis, 1027.

Jerusalem in tribu Benjamin sita est, 881. In saxosis montibus edificata, 570. Dicta civitas sanctuarii, 601. Sola in orbe terrarum legem accepit, *ibid.* Sion et Jerusalem intelligitur in Scripturis quatuor modis, 589. Idololatria dedita fuit, 668. In Jerusalem, et Samaria eadem sunt idola ac in gentibus, 145. Sodoma exultatione Jerusalem, justitie nomen accipit, 855. Omnia dæmonia in ea habitasse dicuntur, 443. Quomodo meretrix et alia, 673. Seditio Jerusalem in tres partes divisa fuit, 52, 804. Romani, Galli et Hispani a Deo vocati ad oblationem ejus, 87. Post annos 43 Dominice passionis capto, 93. Jerusalem et Templi eversionem propriis oculis videbat Hieronymus, 17. Extrema solitudo ejus describitur, 444. Non ita percussa, sicut percussit Christum et Apostolos, 584. Alia dicitur ab Ælio Hadriano, 976.

Joathan impietates, que? 161.

Jod et Vav sola distant magnitudine, 143.

Joannis Evangelistæ virginitas laudatur, 688.

Jonas arguitur a Deo utilis ei esse membrum, quam Naive ruinam, 1037.

De Joppæ ad Indiam non potest navigari, 41.

In Jordani littore quædam civitates sitæ sunt? 129. Josephus scripsit de captivitate Judæica, 766. Redarguitur, 308. Error ejus notatur, 998.

Jovianus reprehensio confutatur, 951.

Jubal reperior cytharæ, 77.

Tribus Juda in Australi parte sita est, 465.

Judea omnis coustitis Moabitæ, 189. Urbes ejus insula dicuntur, 711. Redactæ sunt in solitudinem, 916. Quare? 281. Juxta situm terræ Judææ Scriptura loquitur, 803. Dicitur habere pietatis umbram, 289.

Judai quo sensu appellati sunt filii Dei, et filii iniquitatis, 11. Bona seculi presentis eis promissa, ut saltem presentibus invitati floerent que prospecta sunt, 24, 725. Deus exegit de eis obedientiam, 332. Arguit eos Deus seduciam habuisse in homine, 334. Semper increduli fuerunt preceptis Domini, *ibid.* Dominus de protectore populi Iudaeici, factus est adversarius, 734. Solemnitates eorum, typus futurorum, 376. Subtilis religione, omnia eorum insensitas perit, 389. Peccata consuetudine in moribus immutabant, 433. Liberos suos idolis immolando venientes suos sepulera eorum faciunt, 973. Populus Iudaeicus a quoibus regitur a Josiam usque ad Christum, 996. Judaei meruerunt amicitiam Laodaeoniarum, Aithalensium, et Romanorum, 13. Impietates eorum quanta? 813, 709. Daria Iudaeorum reprehenditur in comparatione filii regum et principum, 889. Caccitas eorum, 514. Temperitas, que? 665. Reprobatio et tenebrae, 709. Judaei et millenarii nominantur, 627. Opinio eorum confutata, 153. Cassa eorum vota, 560. In futurum vota disserunt, 233. Antichristum organum diaboli recepturi sunt, *ibid.* Quem pro Christo sibi repromittunt, 704. Traditio eorum reprobat, 518. In Iudaeis traditionibus latuit Antichristus, 706. Frangitur superbia Iudaeorum, 489. Simulacrum et occidentem sequuntur historiam, 933. Non habent scientiam Scripturarum, nec fides, nec poma verborum, 29, 368. Nisitur subvertere sacramenta Christi et Apostolorum, 454, 579. Verbum ambiguum Hebraicum in deteriorum partem interpretati sunt, 45. Spiritualliter transacta sunt que Judaei carnaliter futura contulerunt, 163. Judaei preparatores et Apostoli veris Scripturae expressionalibus preparant, 524. Eorum interpretationes, 246, 717. Iudaeica fabula, 361. Judaei in Idomeum nomine intelligunt Romanos, 218. Grandevos filios ulnis et humeris portabant, 572. Judaeos vocat Hieronymus *Circumcisionem*, 151. Quomodo fecerunt sibi quidam praesumptum, 601. Habent panem, sed absque fortitudine; habent aquas, sed absque robore, 48. Nihil avarius Iudaeorum et Romanorum gente, 36. Sub nomine Spiritus sancti, columbas vendebant in Templo, 600. Tribus vicibus per annum veniebant Jerusalem, 573. Post interfectionem Christi omnes gratia et donationes sublatae sunt a Iudaeis, 45. Peccati ex eis salvati, 149, 614. Epistoles miserunt ad omnes gentes ne susciperent passivum Christi, 199. Ter per singulos dies anathematizant nomen Christianum, 81, 565, 604, 766. Non habent proprios Iudices, sed Romanos, 47. Nullus Propheta, et bellator in lege apud eos, *ibid.* Non habent potentiam arma portandi, *ibid.* Vincentibus Romanis Iudaeos, Dominus pugnae monstratur, 711. Dies perditionis Iudaeicae, quis? 971. Ultima vastitas sub Vespasiano, Tilo Adrianoque accidit, 450. Vastitas eorum usque ad finem praeverabit, *ibid.*, 21. Eternam eorum capivitate[m] exprimit Irremediabilitatem descriptio vulnorum, 16. Delecti sunt propter obiectam legem Evangelii, 87. Lex prohibebat ingredi in Urbem sanctam, 971. Ad comparationem prioris multitudinis, vix decima pars remansit, 100. Confusio eorum quando Christum cognoverint, 330.

Judas ambrosius et dilectus in comparatione Israel, 73. Judaei et Benjamin idololatri, 374. Judaei profitoris patri, 373. Ebrius fuit non vino, sed avaritia, *ibid.* Ejus avaritia, 706.

Judicatur quis cum Domino, non auctoritate regantis, sed comparatione virtutum, 341.

Judicii tempus quo sensu imminet, 246. Non erit tempus poenitentiae, sed poenitentium, 239. Nominem impunitum abire palitur, 418. In die Judicii terra producet in medium omnem sanguinem, 339. Tunc omnis creatura nihil esse se sentiet, 38. Non preveniendum Judicium, 79. Dei Judicii explanatio praecara et terribilis, 238 et seqq. Nullus quisvis sanctus, securus pergat ad Judicem, 1063.

Judicium custodiendum omni tempore, 634. Non statim multitudinis acquiescentium iudicio, 53. Iudicia in portis Templi exercebantur, 1027. Iudices priores populi Hebraeorum, 36.

Jumenta, ab eo quod juvent homines, appellantur, 12. Juramentum et perjurium, in quo differunt, 864. Jurare, pro confiteri dicitur, 863.

Justitia omnes virtutes complectitur, 663. Partes ejus, recedere a malo et facere bonum, 23. Infelicitas ubi pax perditur, et non est justitia, 729. Justitia hominis indiget misericordia Dei, 1068. Solum Dominus novit probare eam, 691. Duplex Justitia differentia, que? 762, 763. Justitia et opera ironice sumuntur, 676.

Justus non est qui non peccet, 81. Impatientia ejus, 981. Est Justus qui perit in justitia sua, 762. Vir Justus quo sensu lumbrice Dei est, 931. Non implet omnes virtutes, 1063. Justi interfecti et cruciati, ab impiis misericorditer sepeliuntur, 435.

L

Labor omnis brevis, dum ad desideratam mercedem pervenitur, 219. Sudore et labore ad ubertatem fructuum pervenimus, 672.

Lacedaemonii ad bellum promptissimi, 61.

Ad Lacrymas provocandi nos in Judaeis, 908.

Lapis. Quatuor ordines lapidum inscripti nominibus duodecim tribuum, 637.

Latini plura tantum eloquentiae delectabatur, 6. Eorum aures fastidiosas ad intelligendas Scripturas, *ibid.* Sermo Latini non exprimit sonum *Sade*, 153. Strictis dentibus vix impressione huius profertur, *ibid.*

Latro de cruce transit in paradisum, 634.

Leone custode et praeside, nullus audeat accedere, 1024.

Lepra flagellum intelligitur, 13.

Lex naturalis omnibus data, 331. Instaurata Lex naturalis, 390.

Lex cur data est per Moysen, 331. Lex Dei pura atque sincera violata est traditionibus Pharisaeorum, 23, 121. Lex Domini primum in Alexandria interpretata, 206. Justitia Legis ad comparationem Evangelice puritatis immunditia nominatur, 763. Reficitur opinio asserens ceremonias Legis esse servandas in Ecclesia, 635.

Libanus mons Phoeniciae, 397, 726.

Liberalitas et dispensatio, virtus maxima est, 674.

Libri Hebraei non corrupti, 97. Libri apocryphi cavendi, 761.

Linguae Graeco latitudo, 608. Inter Hebraeam et Aegyptiam, Lingua Chanaanite, Hebraea magna ex parte comita, 296. Quingue civitates in Aegypto loquuntur Lingua Chanaanite, 267. Quare? 296. Loqui Lingua Aegyptiaca, quid? 296.

Linteola injiciuntur vulneribus, 16.

Litterarum radices amarae, fructus dulces, 840.

Loriculae castrorum, 344.

Lucas artis Medicinae scientissimus, 97. Graeco litteras magis sciebat, quam Hebraeo, *ibid.* Ejus sermo redolet eloquentiam saecularem, *ibid.* Testimoniis Graeco utitur, *ibid.* Cur solus utitur testimonio LXX, 378.

Lucius Lavinus fructus factorum multitudinae, 401.

Ludentium in concilio sedere quid? 949.

Lugentium mos, 945, 946. Duplex est, 698.

In Lumbis virtus diaboli, 842. Praecipitur eos accingere, *ibid.*

Lumen laeve, a quo? 836.

M

Madii auctor fuit gentis Medorum, 243.

Madian et Epha regiones sunt trans Arabiam, fertile camelorum, 722. Tota et praecipua regionum illarum provincia appellatur Saba, unde fuit et Saba regina, *ibid.*

Magi venerunt ab oriente, vel ex artis scientia, vel, etc., 353. De Magis quid dicitur? 290.

Sicut Magistros sanctos juvat discipulorum status, sic perditio seductorum perdit patriarchas eorum, 403.

Malis prodest ut bonis serviet, 247. Arguuntur qui malorum abundant ministeria, 1063.

Malum pro afflictione sumitur, 533, 730.

Manasses crudelitas, 666.

De mane consurgere, quid? 77.

Manicheus aliam extra domum Dei Jacob quaerebat domum, 32. Manicheorum blasphemias? 272.

Mauna habebat speciem glaci, 366.

Manus expansae Dei et Christi, quid significant? 772.

Mannus habere super caput, quid? 863.

Marcionis dogma et blasphemias, 265, 534. Duos Deos inducit, 105. Marcion et Valentius hyemae assimilantur, 775.

Mare. Scriptura omnes congregationes aquarum appellat maria, 201. Sonitus maris, quid significet in Scripturis, 98.

Mareotis lacus, 204.

B. Maria Prophetis agnoscitur, 117. Virginitatis privilegium in ea, 614.

Martyres non pereunt, sed vivunt, 663. Fortitudo gentium, triumphus est Martyrum, 733. Victoria Ecclesiae in Martyribus, 121. Vulneribus Martyrum fides credentium confirmatur, 298. Securi in Ecclesia de tutela conjugum et liberorum maritorum, securi ad bella procedebant, 23. Sanguinem Martyrum producit Dominus in publicum, etc., 338. Demones non sustinent cineres Martyrum, 775. Victus in Martyrio dolore cruciatum, levioris culpae est eo, qui non tortus Christum negat, 311.

Mathematici et Astrologi, qui? 535.

Matthaeus Hebraeo, Joannes Graeco sermone texerunt Evangelia, 97. Uterque de Hebraeo profert testimonia, *ibid.* Hebraicum sequitur Matthaeus, 126, 507. Non sumpti

testimonium juxta Hebraicum et LXX, 1064. Quosdam Scripturam errore subista in Mattheo, 507. Ejus humilitas, 439.

Mazaca metropolis Cappadocum, ab Augusto, Caesarea nomen accepit, 817.

Medi semper potentissimi, 574. Medos vocat Deus sanctificatos suos, et Nabuchodonosor servum suum et columbam, 170.

Medicina vera a Deo, 962. Non spernenda, 532. Absque Dei misericordia ars medendi non valet, 475. Frustra laborant medici, nisi Dominus curet, *ibid.*

Memphis et Taphnis urbes Aegypti, 848. Urbs dedita magicis artibus, 205.

Mendacium imitatur veritatem, 1006, 1039. Mendacii inconstantia; et sermonis Dei stabilitas, 936. Quidam in Ecclesia per ignorantiam defendunt mendacium pro veritate, 144. Consuetudo mentiendi in naturam versa, 903. Non sanatur cunctis mentis, nisi doctrina Christi, 120.

Mensa Hebraice et Latine eodem appellatur nomine, 154.

Mercenarius notatur, 276.

Si Merita nostra consideremus, desperandum est, 765.

Milesias fabellas cur multi magis revolvunt quam Platonis libros, 491.

Millenarii notantur, 210, 539, 417. Arguuntur, 450.

Millenariorum vana spes, 635. Error Millenariorum, quis? 769. Auctores Ecclesiastici faventes errori Millenariorum, 767.

Milvus avis rapacissima, 444.

Ministri Christi, qui? 725.

Miseria ultima, quae? 191. Consolatio miseriarum est, impietatem suam abscondere, 54.

Misericordiae opera et charitatis commendantur, 600, 691. Misericordia et electio quibusnam coaptantur? 247.

Moab provincia est Arabum, 184. Hujus metropolis est Ar, quae hodie ex Hebraeo et Graeco sermone composita, Aroopolis nuncupatur, *ibid.* Ejus muros corruiisse testatur Hieronymus magno terramotum, *ibid.* Messes Moabiticae nascuntur in vallibus Raphaim, 274. De Moab egressus est agnus immolatus, 169. In omni terra Moab Ecclesiae Christi, 190.

Mola quid figurat, 549.

Moloch idolum Ammonitarum, 678.

Monachorum examina florebant in Aegypto et Mesopotamia, 210.

Montani et insularum mulierum somnia et deliramenta, 5, 6.

Montanus et ejus discipuli vino et sicera inebriantur, 575.

Mors mortis, appellatur Dormitio, 249. Mors Sanctorum, somnus est, 556. Mors quo sensu dicitur Dominus, 341. Dominus mortem non facit, sed peccatum, 1074. Non fato, sed voluntate Dei, dies mortis praestituta singulis, 409. Quare morte terreatur etiam viri sancti, *ibid.* Discrimen inter mortem et umbram mortis, 129. Regio mortis, regio peccatorum est, 179. Solum Deus suscitavit mortuos, 555.

Moses vidit vocem Dei, 834. Ejus humilitas, 96.

De Mulieribus, quae Dominum resurgentem viderunt, Propheticus sermo praenuntiat, 567, 592. Superbia et luxuria mulierum describitur, 58. Mutatoria et pallia, ornamenta mulierum, 62.

Mundus regitur Spiritu qui intus infusus alit omnia, 68. Omnis mundus indiget Dei misericordia, 1055. Per regiones quae viciniae sunt Israel, totius mundi conversio praedicatur, 722. Mundus iudicio Dei concrematus, 1091. Quid passurus est in fine, 329 et seqq. Juxta traditiones Ecclesiasticas mundus post sex dies consummabitur, 326. In consummatione mundi, praeteritarum deliciarum recordatio, erit materia cruciatuum, 531.

Munerum amatores notantur, 26. Deum redimere se putant nonnulli donaritis atque muneribus, sine observatione mandatorum, 21. Qui accipiunt munera a raptoribus socii furum sunt, 26.

Myrice in solitudine, et salsa humo nascitur, 195. Odia magicis artibus nascuntur juxta quosdam ex arbore Myrica, 279.

N

Nabo et Medaba civitates nobiles, 185. Nabo idolum contulisse dicitur post Evangelii veritatem, 544.

Naboth pietas, 300.

Nabuchodonosor, columba Domini, 1024. Quare vocatur sanctus, 968, 1215. Alia est sanctificatio ejus, alia sacerdotum qui ministrant Domino, *ibid.*

Nathanael quaerebat Christum auctoritate Scripturarum, 795.

Nationes omnes mundi pronuntiantur crediturae in Christum, 610.

Natura homi sumas, voluntate mali, 534. Non sunt diversae naturae, ut voluit Haeretici, 13, 670. Interrogantur qui duplicem admittunt naturam, *ibid.* Naturae bonum non sufficit ad justitiam, 25. Unusquisque hoc desiderat in quo natus est, 457.

Navigantes quibus casibus opprimuntur, 535.

Nazarri vinum et siceram non bibebant, 85. Nazarethum opinio, quae? 150, 425.

Necromantia, quid? 539.

Nemrini super mare Mortuum est, 187. Ejus aquam pessimas et amara, nec ibi he. ba pullulat, *ibid.*

Neser, quid? 253.

Nesrach, Deus Nioivitarum, 466.

Nicblitarum haeresis inmundissima, 577.

Nilus sicut de Aethiopia in Aegyptum, 198. In septem rivis divinus est atque concisus, 165. Aquam ejus turbidam, 321.

Ninive metropolis Assyriorum, 169.

Nitrum nitrosum et herba fulonis poenitentia est, 850.

No, civitas Aegypti, nunc Alexandria dicta, 198.

Nominum diversorum interpretationes, 9. Dominus quomodo in somen et in signum aeternum sit poenitentibus, 604.

Nosse aliud est, aliud eloqui, 619.

Novitula Graecorum, 826.

Nox pro tribulatione accipitur, 548.

Nubes juxta philosophos non amplius decem stadiis a terra elevantur, 578.

O

Obedientis iudicium, et contemptis signum in quo positum, 855.

Quod Oculis videtur magis mente retinetur, 969, 975.

Offensa grandis, nolle placare quem offenderis, 836.

Offerentium nomina recitabantur publice, 921.

Olei virtus, 502. Filius olei, quid? 69.

Onus et visio in quo differunt, 184, 1067.

Ooliba, interpretatur tabernaculum meum in ea, 23.

Opera populi Dei non veterascunt, sed innovantur quotidie, 794. In opere praemium est, non in sponione, 1069.

Nullum opus dignum Dei iustitia reperitur, 258. Sanctus non in scientia Scripturarum, sed in operibus gloriatur, 683.

Oratio continua debet esse in ore nostro, 741. Perseverantia in oratione commendatur, 920. Oratio perseverans prohietae notatur, 758. In oratione dies nocteque conjungunt quidam impii, qui non exaudiantur a Deo, 22. Orandum secreto et clauso pectoris cubiculo, 669. Nullus dignus orare pro peccatoribus, 944. Stultum est orare pro peccatoribus ad mortem, 940.

Oratores profani et Christiani ob eloquentiae flumen laudati, 529. Egregia disertissimi oratoris sententia, 665.

Oculi sunt quatuor plagae, 368. Vastatio orbis tempore Hieronymi, 810.

Ordinatio clericorum non solum ad imprecationem vocis, sed ad impositionem manus impletur, 696. Dicit dicit Sanctus et in lego doctissimis, non vero, etc., *ibid.* Sicut in ordinatione malorum, particeps est peccatorum qui tales constituit, sic et in ordinatione Sanctorum, particeps est eorum iustitiae qui bonos elegit, *ibid.*

Origenes allegoricus interpres, 1031, 1054, 1059, 1046. Ingenium suum facit Ecclesiae sacramenta, 167. Hujus volumina, Homiliae et Excerpta, 6. In Isaiam multa volumina, *ibid.* Ad Gratum duo libri falsi putabantur, *ibid.* Interpretationes Scripturarum Origenis et Eusebii Pamphili quales? 167. Origenis expositio, quae? 994. Notatur, 981.

Orion viginti et duas stellas habet, 240.

Oryx genus bestiae nascentis in eremo, 597. Et ammalantur Judaei, *ibid.*

Osee ex sententia Hieronymi uxorem meretricem non habuisse videtur, 125.

Ossa inopinguata, quid? 697.

Ozias ipse est Azarias, duplici nomine, 7.

P

P litteram non habet sermo Hebraeus, sed pro ea Phi Graeco utitur, 56.

Pactum et Testamentum idem sunt, 1074.

Panis et aqua pro omni cibo et potu accipitur in Scripturis, 45.

Parturientium nihil gravius dolore, 899.

Parvuli matutinis horis erudiuntur, 579.

Pascha, transitum sonat, 424. Per tria Pascha Dominus venit in Jerusalem, 390.

Passiones dictæ perturbationes, 83. His carere debent, qui præsumunt, *ibid.*
 Pastorum negligentium pulchra descriptio, 661. Iidem notantur, 936 et seqq. Propter pastores malos hæreditas Domini concutitur, 928.
 Patientia nostra nomen Dei glorificatur, 803.
 Patriam suam diligere, naturale est, 891.
 Paula et Pammachius transierunt per foramen acus, 734. Uterque laudatur ab Hieronymo, *ibid.*
 Paulus apostolus unde nomen accepit, 278. Prædicatio Evangelii per apostolum Paulum multiplicata, 150. Prædicationes ejus, 555. Sequitur Hebraicam veritatem, 606, 760. Utiliter testimonialis poetarum, 580. Ubi præcedit apostoli Pauli auctoritas, cessat alia interpretatio, 149. Sequenda est ejus expositio, 567. Laudat et corripit Corinthios pro diversitate habitantium, 756.
 Paulus Samosatensis et Photinus in quo maledicti, 938. Paupertatem Judæi non laudant, 50.
 Pauperum ac ditium conceptio damnatur, 57. Fenerandum Christo in Pauperibus, 946. Periculum est repetere a Paspere qui solvendo non sit, 687.
 Pax nulla impis, 685.
 Peccatum felicitissimum est, 256. Murus est dividens Deum et homines, 705. Nimia consuetudine in naturam vertitur, 936. Unusquisque peccatis suis reumidatur, 575. Pro diversitate Peccati, ordo judicii disponitur, 248. Quot habemus peccatorum genera, tot iudiciorum mereremur sententias, 506. Deus peccatis nostris non potest laedi, 894. Omnia nostra peccata patent oculis Dei, 777. Nihil sic offendit Deum quam post peccata, erecta cervix, 325. Qui nolunt peccata sua cognoscere, magis provocant iram Dei, 856. Qui in peccato moritur, Deo perit et non subsistit, 774. Non solvantur peccata nostra, nisi de manu Domini receperimus ea, 480. Omnis creatura consoletur super peccatis hominum, 847. Peccata sunt varia, 292. Levia et gravia quibus remediis purgantur, 850. Leviora lavantur, graviora exoruntur, 66. Quando minima sunt, Deus patienter agit, etc., 253. Non idem est solvi peccata, atque dimitti, 480. Quamvis grave sit peccatum, si quis convertatur, potest sanari, 99. Qui voluit converti, non suo merito, sed Dei clementia conservantur, 711. Remissio peccatorum, causa est consolationis, 479. Initium salutis est, sua intelligere et flere peccata, 266, 863. Omnia remedia eorum de Templo pecebantur, 968. Excusationes in peccatis, verba sunt murmurationis, 695. Nec sermone, nec opere peccandum, 700. Difficile invenitur qui non deprimatur vinculis peccati, 694. Unusquisque pro qualitate peccati ignem sibi succendit, 584. Quanto crebrior animus, tanto majora contemnentium peccata, 1014. Quanto serior vindicta peccantium, tanto justior, 1088. Peregrinatio et alienum a Deo est, pœnare peccantes, 585. Facillitas peccandi et difficultas excusandi a peccatis, 81. Levius malum est aperte peccare, quam simulare et fugere sanctitatem, 277. Spes salutis eorum in quo posita, 527. Culpas suas referunt in Deum, 787. Pœnitentur, ne inultum peccatum exterius noceat exemplo, 973. Tormenta habentur eis ut divitis igne purgentur, 148. Interfectio eorum, significat iram consummatam, 948. Sermo divinus cohortatur peccatores ad pœnitentiam, 409. Per gradus pœnitentis de Mœbiis sunt Israelitæ, 271. In dimidio dierum suorum moriuntur, 471. Noxium est vivere cum peccatoribus, 93.
 Pelagiani notantur, 916, 1014.
 Perdiciis natura, 961.
 Perfectio non est in via, 845. Perfecti et incipientes in Ecclesia, qui? 757.
 In Periculo semper consistimus, 845.
 Quikam Perire et veterascere, pro abolitione accipiunt, 588.
 Persecutio non ad negationem credentium, sed ad probationem pertinet, et eorum, 208. In tempora persecutionis nemini credendum, 903. Tempore persecutionis in quo confidendum, 833. Sancti in persecutione fame interfecti, 783. Purgamur persecutionibus et angustiis, 905. Persecutiones Ecclesie a Nerone, usque ad Maximinum, 985.
 Persecutores non timendi, 595. Furor et crudelitas eorum, 983. Superbia dissipata, 593. Omne eorum opprobrium pertransibit, 590. Quomodo Dominus liberat suos a persecutoribus, 588.
 Persis et Chaldeæ gauissent equitatu, 926. Persæ ad orientem positi, 588. Ante Cyrum ignobiles, 215. Urbes condiderunt Seleuciam et Cesiphontem pro Babylone, 174.
 Perversitas nunquam potest superare quod rectum est, 431.
 Pharao apud Ægyptios nomen est regie potestatis, 402. In Tails domus ejus regia, *ibid.* Diseruit Hieronymus post

apostolum Paulum de Induratione Pharaonis, 757. Pharo et Herodes persecutores masculi, 893.
 Philippum quidam putant ab Angelo fuisse raptum, 754, 755.
 Philistæi alienigenæ dicuntur, 183. Pro Philistibus semper alienigenas interpretati sunt LXX, 55.
 Philosophi et oratores sibi applaudunt, 458. Sapientia philosophorum, et vaticinia divulorum destructa in adventu Christi, 550. Philosophi clarissimi habuerunt publice concubinos, 55.
 Phul rex Assyriorum sub Ozia rege Juda vastare cepit decem tribus Israel, 6.
 Phutensis regio quas alias regiones continet, 816.
 Pietas et vera religio, via regia est, 674.
 Placentæ sive crustulæ chavonæ dicuntur, 671.
 Pœna vel præmium non est ex præjudicio Dei, sed ex meritis singulorum, 24. Pœnæ æternæ peccatorum unde nascantur, 250. Pœna coæciat apud inferos, *ibid.* Non potest humana fragilitas ferre sententiam de pœnis et eorum mensura, 537. Ordo et utilitas pœnarum et pœnitentiæ fructus, 758. Timor pœnarum laudatur, 941. Universa pœna non videre Deum in sua majestate regnantem, 549. Quanto longior est Dei oblitio, tanto major pœna peccati, 853. Per aes et ferrum magnitudo pœnæ monstratur, 577. Alterius pœnæ est auctor delicti, et alterius qui ab auctore compulsus est, 253. Supputant anni pœnarum decem tribuum Judæ et Moab, 376.
 Pœni sermone corrupto quasi Pœni appellantur, 1018.
 Pœnitentia laudatur iuvio Novatiano, 527. Vulnerat, 558. Sine auxilio Dei non possumus pœnitentiam agere, 1066. Deus suscipit pœnitentes, modo revertantur in ploratu, 217, 865. Victoria pœnitentibus conceditur gratia Domini, 593. Eorum lætitia in quo posita, *ibid.*
 Poetarum fabulis jactant Vilium ab Æsculapio suscitatum, 532. Fabulæ eorum et licentiæ in aliis venterum, 92.
 Porphyrii blasphemia, 823. Ejus calumnia, 55. Porphyrium arguit Hieronymus, 402.
 Portæ mortis peccata, 544.
 Postulatio impudens, quæ? 853.
 Omnis Potentia, ad iram Dei, favillæ et cineri comparatur, 246. Præsens potentia, materia est futurorum tormentorum, 452.
 Præceptum Dei in promissione juxta litteram, stare non potest, 701.
 Prælati negligentes timeant, 942.
 Preces Sanctorum iræ Dei possunt resistere, 894.
 Primogeniti non accipiunt hæreditatem in Scripturis, sed secundi, 41.
 Principes duo Apostolorum Petrus et Paulus, 789. Dispensatoria facti inter eos contentio, 541.
 Proditores David et Christi, perierunt suspendio, 81.
 In Promissionibus Domini, ira et furor non est ponendus, 712.
 Prophetiæ certitudo, 81. Stylus, 189. Oritur questio de veritate unius Prophetiæ, 995.
 Prophetæ prius dicti sunt Videntes, 7. In Prophetis unus est Spiritus, 406. In animo eorum Deus loquebatur, 4. Ex Domini voluntate loquuntur, 1059. Intelligunt, quæ dicebant, neque in eam loquebantur, 3. Unde habebant fidem sermonum suorum, 163. Præcesserunt in signum futurorum, 125. Omnes de Christi adventu ceciderunt, 940. In typum Christi multa fecerunt, 924. Habitus Prophetarum, qui? 211. Prophetæ vaticinii sine monstratur, 1058. Consuetudo Prophetalis, quæ? 57, 73, 83. Constantis et prudentia Prophetalis, 1050. Obscuritas, unde, 213. In Prophetis omnia plena sunt significatione, 769. Personarum mutatio in Prophetis difficilis intellectu, 902, 1070. Ordo temporum non servatur in eis, 865, 1015. Cur in Prophetis crebro dicitur, *Hæc dicit Dominus*, 1004. Verus propheta potest precibus resistere Domino, 945. Interrogandi sunt de semilibus antiquis, 947. Opera eorum nobis exemplo sunt ad virtutem, 1080. Promissiones eorum non ad solos Judæos pertinent, 714. Solvitur questio sumpta de prophetis Isaia et Jeremia, 596. Propheta perhorrescit ad aspectum Dei, 999. Loquitur ex persona eorum qui iudiciis Dei turbantur, 751. A Malachia usque ad Joannem Baptistam, Prophetam non habuit gens Judaica, 571. Sacerdotales gradus constituti erant apud Judæos, qui Prophetas et Pseudoprophetas discernent, 50.
 Pseudopropheta dicti Prophetæ, 1035. Prophetæ Samaritanæ prophetabant in idolo Baal, 1000. Prophetæ gentium simulant se divino Spiritu futura prædicere, 1054. Genera prophetandi, et revelationes, 1004.
 In Prosperis semper debemus cavere ventura, 535.
 Proverbiorum sententiæ expositio pulcherrima, 629.
 Providentiam Dei quidam denegant brutis, 1090.
 Nihil stultius quam non Providere novissima, 961.

Prædum eloqui mystici, quis? 50.
 In Psalmis carmen Lyricum, 1015. Titulus in quatuor psalmis, 588. Novus Psalmus contra diabolum est, 534. Psalmi viii et lxxviii Pro Ierusalimibus inscripti, 748. Psalmus quadragesimus quartus pertinet ad sacramentum Christi et Ecclesie, 527.
 Publicani et meretricis facti arbores odoris optimi, 655.
 Perfida non est in debilitate corporis, sed in animi robustate, 699.
 Pueritiae illi datur venia, quam pudore decoratur, 838.
 Punicæ linguæ de fontibus Hebræorum manat, 110. Amnis Hebræus, 1018.
 Purgatorii pons stabilitur, 850.
 Pyrrhus rex Epirotarum, 804.

Q

Questiones nascentes in Scriptura quidam fugiunt, 652.
 Quinquagesimi numeri sacramentum exponitur, 46.
 Quis pro impossibili sumitur, 201.
 Quidquid de Raptis offertur, quasi mercede: scortis reputat Deus, 756.
 Quod rarum, pretiosum est, 172, 242.

R

Rabæcos imitator consuetudinem Prophetarum, 424.
 Ratio. Quæ nobis videtur non habere rationem, iustitiam plena sunt et rationalis, 910.
 Regiones varias notatur, 1018, 1019. Multæ Regiones sine Arabia nuncupantur, 217. Omnis regio circa Lydam, Joppen, etc., apta pacendis gregibus, 789.
 Regnari apud Hebræos perfundebatur unguento, 532.
 Regnum evertonis causæ exponitur, 212.
 Regum officium exhibetur, 967. Regum ac principum scelere delectat populi, 944.
 Reguli aspectum nulla avis potest transire, 182.
 Justo Repetere, licet unicuique, quod iusto dedit, 690.
 Rerum usus efficit bona, vel mala, 646. Eadem res pro bonorum qualitate, genus est, et species, 728. Ex nominum interpretatione, sæpe res ostenduntur, 1009.
 Regina Galaad ponitur in Scriptura pro penitentia, 904.
 Resurrectio omnium hominum declaratur, 556. Resurrectio carnis statuitur, 828. Vera corporum resurrectio, 799. Justus et peccator in resurrectione ad præmia et supplicia pertinebant, 792.
 Rhinoceros, oppidum, 568.
 Robora juvenis non ætate, sed sapientia, 81.
 Roganda ille solum, cuius verum, æternumque præsidium est, 201. Frustra quis rogat pro his qui non merentur accipere, 929.
 Roma urbs, dicta civitas regum, 229. A Barbaris devastata, 115. In obediens ejus lotus orbis interit, 1097.
 Roma in singulis domibus titulis simulacrum venerabatur cereris ac lucernis, 672. Romanum regnum fortissimum, 251. In Romanis imperio animum facta sunt omnia regna, 200.
 Romæ non adoraverunt Deum qui præbuerat illis victoriam, 37. Venatoribus comparatur, 951.
 Rubor et confusio, occasio salutis, 799.
 Rufus notatur, 1040. Arguit Hieronymus Rufum et Origenem, 537. 561. Rufum vocat Scorpionem, 415. Et Grænum, 905. Rindem temeritatem, calumnias et mendacia castigat, *ibid.* Quanta in eo impudentia, *ibid.* Locus sepulture Rufi notatur, 1097. Insularare conatur quis doctrinam Rufi mortui, 904. Ejus discipuli notati, 1047.

S

Sabbatum custodire, quid? 685. Observatio ejus in quo postea, 699, 900, 783. Juxta litteram impleri non potest, 699. Omni tempore celebrandum a fidelibus, 900. Præmium eorum qui sanctificant illud, 964. Præceptum sabbati insinuat per Jeremiam, *ibid.*
 Sacerdotes secundæ gradus in Ecclesia, 931. Sacerdotium est, non solum docere, sed et facere legem, 953. Profetas populi, apulas sacerdotum, 335. Eorum officium est discernendi inter Prophetas et Pseudoprophetas, 1049. Translato sacerdoti, necesse est ut et legis translatio fiat, 835.
 Sacrificia Deus non querit, sed offerentium animam, 784. Credentes non possunt carnaliter offerre sacrificia, *ibid.* Quid convenit his qui de raptis offerunt sacrificia, 808.
 Seculi felicitatis brevitatis, 475. Qui in rebus confidit anelli, obliviscitur Dei, 858. Seculum mare dicitur, 516. Seculum Aureum Saturni, 139, 416.
 Segulus Dei plurimus, quarum una tantum vocatur electa, 682.
 Salsicum semen quid agat, 207. Semen Salsicæ in cibo immotum facit stultes, 523.

Salomon anno duodecimo ætatis suscepit imperium, 51.
 Salute propria nos debemus esse contenti, 509. Quante ille clementior, qui Salutis ostendit viam post peccatum, tanto miserior qui, etc., 858. Quare multi non salvantur, 753.

Samaria Sebaste dicta, 203. In quibus finitima ad regnum Samariæ et Syriæ, *ibid.*

Sanctus omnia thronos Dei, 945. Sancti non sunt habitatores terræ, 841. Indigent Dei misericordia, 578. Impleat dies suos, 471. Habent pennas ajuilas et columbas, 203. Rogant ne Deus ipsis parcat in hoc amculo, 962. Datur potestas a Deo perversis, et ostendatur filius Sanctorum, 977. Deus intendit se precibus eorum retineri, 1016. Deus peccatores Sanctorum inquit amore justitiae, 406. Eorum brachia in consumatione mundi, quis? 534. Sancti non cognoscunt filios quos Deus non amat, 756. Viri sancti genuerunt filios peccatores, 796. Multi edificant domos, et non habitant in eis, 795.

Sanitas gratior est, agrotatione depulsa, 1055.

Sapientia liber inscriptus nomine Salomonis, 753.

Sapientia quæ occidit, 643. Vera sapientia, quæ Dei timori jungitur, 870. Non sufficit sine aliis virtutibus, 1012. In vanum sapiens est qui putat aliquid posse sine sapientia Dei et custodia, 206. Secularis sapientia, crebris prodictione subversa, 815. Stulta est, et ejus doctores stulti, 205. Sapientia pro malitia sumitur, 1012. Discrimen inter sapientiam et prudentiam juxta Stoicos, 85.

Sara nomen sonat principem, 570.

Sargus rex Assyriorum septem nominibus appellatus, 211.

Saron et Bæon, quid? 456.

Saul doctus prædum cupidine, 553.

Scribes et Pharisei cum Herode multa parvulorum millia trucidarunt, 112. Illosque dicuntur et postillentes, 785.

Scripturæ omnes Spiritu sancto inspiratae, 305. Unus liber appellatur, *ibid.* Christus fundamentum sonus Scripturæ, 5. Majestas divinus Scripturæ admiranda, 728. Mysteris futurorum involuta, 284. Auctoritas Scripturarum sectanda, 126. Ignorantia Scripturarum, ignorantia Christi est, 1. Scientia Scripturarum in gentibus, 512. Ad intelligentiam Scripturarum hortatur Hieronymus, 284. Evanes qui seniat in eloquiis Scripturarum, 15. Doctus in Scripturis sanctis propugnaculum est Ecclesie, 658. Scripturæ doctrina arguetur parum, 25. In expositione Scripturarum veritas querenda, non contentio, 44. Sensus Scripturæ per allegoriam extenuatur. Post historiam veritatem, omnia spiritaliter accipienda in Scripturis, 5. In Scripturis littera calcanda, fructus Spiritus vivificantis notandos, 15. Verbi simplicia Scripturæ, palcos: interior sensus, triticum, 157. Non sic adandum est principibus, ut sanctura Scripturarum veritas negligatur, 451. Nec parvum, nec majorem error sequendus est, sed auctoritas Scripturarum, et Dei docentis imperium, 907. Vult Scripturæ, non solum auribus doceri populum, sed et oculis, 975. Qui aliter eas accipiunt quam Spiritus sanctus sonat, Pseudopropheta dicuntur, 1043. Arguantur qui vim sciunt Scripturæ, 1022. Judæis et Hæreticis occasione erroris præbent Scripturæ, 515. Falsus Doctor et corruptor Scripturarum quis? 25. Mos Scripturarum, ut ad penitentiam provocent, 271. Multa dicuntur in Scripturis juxta observationem temporis quo gesta referuntur, 1038. Quid observant Apostoli in recitandis testimoniis Scripturarum, 623, 605. Apostoli testimonia Scripturarum juxta Hebræum sanctabant, 578, 594. Proprietates Scripturæ sanctæ laudata, 593. Mos Scripturarum qualis? 201. Libera Scripturæ sacra, 171, 191, 205.

Ex Scriptoribus Ecclesiasticis multi notatur, 461. Quo sensu vocat eos Hieronymus magistros Ecclesie, *ibid.* Quædam immutata ab imperitis Scriptoribus, 614. Additamentum a malis Scriptoribus, 642. Vitium Scriptorum ostenditur, 935.

Securitas et desperatio vitanda, 1042. Securitas negligentiam, negligentiam contemptum parit, 384, 1069.

Sed et verbum Hebræicum, magis justum sonat quam iustitiam, 25.

Segor urbs quinta post Sodomam, etc., precibus Lot conservata, 187.

Sen putant Hebræi Melchisedec, 497.

Per Sensus mollescit fortitudo animi, 531. Per omnes sensus ad animum interitum mors intrat, 908. Damnantur qui sensibus luxuriant, 532. Per omnes sensus ad intelligentiam pervenitur, 968. Naturalis sensus debemus intelligere quæ recta sunt, 879. Homines abutuntur munere sensus et sermone, quod datum est ut sentiant et audiant Deum, 41. Arguuntur de verbis Dei humane sonus, sacrilegium est, 4069.

Septem pro multis intelliguntur apud Hebræos, 926.

Septimus numerus sanctus, 1063. Septenarius et septuagesimus numerus significat perfectam penitentiam, 327. Septuarius et denarius numerus cur Judæis familiaris? 64.

Septuaginta editio toto orbe Vulgata, 792. Dupliciter transferunt nomen *Sabbathæ*, id est, vel Dominum virtutum, vel Dominum omnipotentem, 18. Perspicuum de Christo Prophetiam in Græcum voluerunt vertere, 45. Non nisi sunt aperte interpretari, quod puer Deus appellandus esset, 133. Mutant sensum Prophetiæ, 363, 945. In pluri-bris ab Hebraica veritate discordant, 269. Non verba Scripturæ, sed cum sensum posuerit, 341. Additamentum LXX verum confossum, 130. Ad diderunt de suo, 143. Quosdam prætermittunt, 956. Causa omissionis in LXX, 1066. Versiculus non erat in LXX, 1017. Error LXX Interpretum, 461. Defendit Hieronymus LXX Interpretes, 415. LXX editionem interpretari cogitur Hieronymus, 420. LXX imitant gentium fabulas in interpretatione sua, 245. LXX et Theodotio multa nominant in similitudinem fabularum gentium, 356. LXX editio in Latinis et Græcis quid non haberet, 1068. Multa desunt in codicibus LXX Græcis et Latinis, 1035. Addita ab Origenem in Græcis exemplaribus, sumpta de Editione Aquilæ, 42. Codices Alexandriini habent quæ non sunt in Hebraico et LXX exemplaribus, 696. De Hebraico et de Theodotio quid additum in exemplaribus Ecclesiæ, 100.

Seraphim, Angelicæ fortitudines, 93. Quidam duo Seraphim. Filium et Spiritum sanctum intelligentes arguuntur, 92. Alii per eos vetus et novum Instrumentum volunt significari, 95.

Sermo divinus conceptus animo, ardet in pectore, 980. Sermo divinus quare in partes divisus, 560. Utilitur verbis humana consuetudinis, 487.

A Servitute conjugali qui liber est, hic vere servus est Christi, 637.

Servorum Dei hæreditas et præmia, quæ? 642.

Sellum, ipse est Sedecias, 969.

Setta, et Settum, quid? 302.

Sifers, quid? 76, 374.

Signa. Multi qui signa acceperunt, 106. Signum gaudis sterilitatis, in quo? 958.

Siloe fons ad radices montis Sion, 119. Ejus aquarum penuria, 957.

Simo et Elimas magi apostolis Petro et Paulo resistentes, 641.

Sinai mons in Australi parte positus, 568.

Sinus duplici modo exponitur, 777. Quandoque appellatur Caput, *ibid.*

Sion et Jerusalem una urbs, 506. Sion, mons in quo Jerusalem edificata est, vocabatur civitas David, 24. Quare Sion virgo et filia nominatur, 463, 464, 744. Cur dicitur vallis, non mons, 220. Non est alia, nisi populus Dei, 594. Nullus habitat in Sion, nisi qui sanctus est, 410.

Sireuarum natura, 521. Mortifero crimine animas demergunt in profundum, 246. Quid per eas intelligit Hieronymus, 175.

Socrates falso laudatur, 508.

Sol tribus nominibus appellatur, 356. Cursus solis, lunæ et aliorum siderum definitur, 492. Sol et luna præmia cursus sui consequuntur, 415.

Solatio malorum in quo positum, 357.

Somnia. Quare Inqui viderunt somnia, 1004. Somniores in Ecclesia factantes errores suos, *ibid.*

Sorec genus vitis optimum, 69, 830.

Spes in Deo commendatur, 583. Spe futurorum, sustinemus tribulationem, 680. Cito dissipantur propagacula eorum qui spem non habent in Deo, 873.

Spiritus sanctus cum Patre et Filio ejusdem nature est, 753. Divitus ejus, 681. Apud Hebræos appellatur genere feminino, 485. Spiritus incorporealis est, 754. Vigilat ad Deum, et quomodo, 548.

Stellas esse per diem in celo, probat solis deliquitum, 240. Deus appellavit stellas nominibus suis, *ibid.*

Stoici in definitione boni et mali nobis concordant, 159.

Struthioocum natura, 245.

Superbia vox, quæ? 177. Omni studio declinanda, 224. Superbiam ruina sequitur, et humilitatem gloria, 241. Multi opinione virtutum corrumpunt in superbiam, 877. Superbia pro potentia et gloria accipitur, 755.

Superbus omnis promptus est ad injuriam, 241.

Superstitio impiorum ad cognoscenda futura, 775.

Susanna historia, quare ab Hebræis non recepta, 1048. Synomori ligna. . . . . cedri imputribilia, 156.

Sycophantia, quid? 865.

Syllabas extensas habet Hebræus, 753.

Syllogismus in Scripturis, 1077.

Symmachus mori suo manifestus veritatis Scripturas, 7.

T

Tabeal vel homo, vel idolum, 205.

Tabernaculorum tuis æternis domos possessio est, 638.

Talpa, animal abeque oculis, frugibus noxium, 42.

Tanis metropolis fuit Egypti, 206.

Tegisthphalasar rex Assyriorum, regnante apud Samariam Phacee, transtulit Israelitas in Assyrios, anno quinquagesimo secundo imperii Ozæ regis Juda, 7.

Templum in area Ornæ situm, 216. Angeli præsides Templi, 603. Vox de ejus adytis exisse dicitur, etc., *ibid.*

Templum Jerusalem sub diversis principibus angustius fabricatum, 15. In templo Jerusalem Hadriani status, et Jovis idolum collocatum est, 57. Subversio templi Judæorum, quæ? 766. Templum Domini in vertice Gebæmani, 372.

In Tentationibus avertente Domino faciem suam a nobis, alldimur, 764.

Terebinthi mercatus Judæis execrabilis, 1065.

Tertullianus, 478.

Terræ fundamenta voluntas et potestas Dei qua omnia continentur, 242. Ab Angelicis potestatibus portantur, 529. Terra quasi punctum, et homines quasi locustæ dicuntur, 474. Operari terram suam, quid? 324. Terra viventium, quæ, 701. Terra pro anima sumitur, 369.

Terra promissionis nihil pinguis, 68. Ejus termini, *ibid.*

Regio non inventur equalis terræ repromissionis, 457.

Terror incolarum terræ repromissionis in adventu populi Dei, quantus? 194.

Duo Testamenta unione sociantur, 95. Novum Testamentum testimoniis veteris roboratur, 316. Novo Testamento aliud non succedit, 793. Nos quosdam peregrini a Testamento Dei, spem non habentes, et absque Deo, 790.

Tharsis lingua Hebræa *Mare* appellatur, 816. Tharsis urbes Ciliciæ; Tharsam putat Josephus, alii regionem Indiæ, 40.

Tharsus, urbs Ciliciæ, 816.

Thecus viculus separatus ab hierosolymis duodecim milibus, 881.

Thus de Saba venit, 887.

Timor hominum, unde oritur, 593. Gravius videre quem timeamus, quam peccatum sustinere cruciatum, 1061. Quis timor animas Sanctorum integras puraque conservat, 582. Timoratos in religione Deus protegit, *ibid.*

Titus et Vespasianus de vasis Templi manubias obtulerunt Capitolio, 390.

Torcular in Scriptura ponitur pro ultione et congregatione fructuum, 748. Passionem Domini significat, 153.

Aliorum Tormenta, aliorum remedia sunt, 838.

Translatione falsa utuntur multi, 98.

Tribulationes emendant, 354. Præsens Tribulatio futuro gaudio compensatur, 642, 979.

Trinitatis mysterium in una divinitate, 92, 397. Unitas substantiæ, et consortium majestatis in personis divinis, 90. Pater dicens: *Gloriam meam alteri non dabo*, non excedit Filium, 509. SS. Trinitatis recta confessio, est ignoratio scientiæ, 767. Domino jubente, Trinitas imperat, 95. SS. Trinitas habitat in Ecclesia, 356, 766. Confessio Trinitatis, mors sanctus et dogma veritatis, 659. Regnante in nobis peccato non possunt SS. Trinitatis nosse mysteria, 89.

Tullius interpretatus est Timæum de mundi harmonia disputantem, 491. Hujus auctoris obcurritur notatur, *ibid.*

Multa re Turpia, verbis honestis exprimuntur, 550.

Tyrus in terra Chanaan condita est, 230. Tradunt historiarum colentiam esse Sidonis, 228. Hæc totius orbis Emperiorum, *ibid.* Galiliæ, Damascique finibus premitur, *ibid.* Nilus ei e vicinis infunditur, *ibid.* Dicitur coronata, 229. Tyrus a Nabuchodonosor et ab Alexandro peninsula facta, 226, 228. Quid traditur in historicis Assyriorum de fuga Tyrionum, 229, 230.

U

Urbium ornamenta, quæ, 38.

V

Ventus in Scriptura tripliciter accipitur, 763.

Verborum omnis pompa redigetur in nihilum, 75. Verbum apud Hebræos pro re ponitur, 475, 1060. Magnum certamen de Verbo uno, 869.

Veritas semper amanda est, nos timenda hominum multitudo, 842. Veritas claudi et ligari potest, vinci non potest, 1009. Lamen et scientiæ et veritatis omnes errores fugat, 695. Una via est veritatis, et multas mendaciarum, 674. In veritate decor, in mendacio torpido, 912. Errore perfecto facilius suscipimus veritatem, 718. Veritas et constantia non descrenda in angustiis, 1023. In lege veteri,

unbra veritatis, 756. Laquei veritatis, 540. Uterque ad-
versarius veritatem apud se existimat, 105.

Vespera nomen et Occidentia in Scripturis diversas in-
telligentias recipit, 508. Qui habet initium peccatorum,
versatur in Vespera, *ibid.*

Vespertilio, nocturna avis non tam voce et casta reso-
nans, quam stridor, 42.

Via regia, quæ? 676.

Victimæ et hostiæ differentia, 660. Victimæ quare con-
cessæ populo Judæorum, 718. Hostiæ et victimæ non princi-
paliter a Deo quaeruntur; sed ne idolis flierent, 21. A sa-
crificiis Victimarum paulatim ad laudes Dei transitur reli-
gio, 24.

Victoria hominum non est perfecta, 200. Nulla certa
victoria in hoc sæculo, 1079.

Victorinus martyr, imperitiam sermone, non scientia, 3.
Scriptis in Isaiam, *ibid.*

Vidus quæ sustentatur alimentis Ecclesiasticis, 51.

Virgarum sanctorum sacramentum exponitur, 650.

Virginitas falsa damnatur, 602. In anima Virginali ser-
mo Dei quid operatur, 118.

Visitatio, consolationem significat et supplicium, 1081.

Visitatio non pro remedio, sed pro plaga sumitur, 188.

Vitia habent bestiarum imagines, 576. Pro diversitate
vitiarum inter superbos alii sunt montes, alii colles, 40.
Vitia et peccata, vix acerba, 1074. Vitiarum purgationem
pax sequitur, 867. Vitia non invicem se sequuntur, sed
virtutes, in quibus omnia temperata, 611. Nostri vitii est
quod obruatur maris fructibus, 502.

Virtutes omnes invicem se sequuntur, et sibi hærent,
273, 635. Nisi vitia recedant, virtutes non subeant, 412.

Porte justitiæ, opera virtutum, 344. Sub occasione justi-
tiæ, omnes virtutes intelliguntur, 636. Neque statim ut
vicerimus, perfectam possumus capere virtutem, 275. Vana
gloria in virtutibus vitanda, 956. Populus Dei ex virtutibus
intelligitur, 756. Pro varietate virtutum, habitationem dif-
ferentiam, 256. Templum Domini illud est in quo habitat
omnium virtutum chorus, etc., 891. Cajus quis virtutis imi-
tator est, illius appellatur et filius, 702.

Virtutes, pro miraculis ponuntur, 750.

Vitæ miseræ mors quæta præfertur, 982. Vita sempiterna, bonorum omnium promissio, 646.

Vocem Dei, in veteri Iastrupæo dicitur, quod populus
viderit, 8.

Voluntate, non natura semus mali, 258. In nostra po-
testate positum est, vel facere quid, vel non facere, 690.

Voluntate nostra, verbum Dei non suscipimus, 884. Pro-
pria voluntate sua quisque conculcatur a vitis, 699.

Quos amor Voluptatis et divitiarum circumdat, arguetur,
522.

Votum offert et solvit Domino, qui est sanctus corpore
et spiritu, 296. Votum viri justum quid? 629.

Vulgus indoctum facile mutat sententiam, 1028.

X

Xenophon scripsit historiam Cyri, 522.

Z

Zythum genus potionis est ex frugibus et aqua con-
fectum, 292. In Dalmatia Sabajum appellatur, *ibid.*

INDEX RERUM.

QUÆ IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

PŒFATIO, 9. — COMMENTARIA IN ISAIAH PROPHETAM. — Prologus, 17. — LIBER PRIMUS, 21. — Isaiæ caput primum, *ibid.* — Cap. II, 42. — LIBER SECUNDUS, 57. — Isaiæ, cap. III, *ibid.* — Cap. IV, 72. — Cap. V, 74. — LIBER TERTIUS, 91. — Isaiæ, cap. VI, *ibid.* — Cap. VII, 401. — Cap. VIII, 114. — Cap. IX, 124. — LIBER QUARTUS, 127. — Isaiæ cap. X, 135. — Cap. XI, 144. — Cap. XII, 152. — LIBER QUINTUS, 155. — Isaiæ cap. XIII, 155. — Cap. XIV, 159. — Cap. XV, 167. — Cap. XVI, 170. — Cap. XVII, 175. — Cap. XVIII, 177. — Cap. XIX, 181. — Cap. XX, 188. — Cap. XXI, 189. — Cap. XXII, 195. — Cap. XXIII, 200. — LIBER sextus, 205. — Isaiæ, cap. XIII, *ibid.* — Cap. XIV, 216. — Cap. XV, 230. — Cap. XVI, 251. — LIBER septimus, 259. — Isaiæ, cap. XVII, *ibid.* — Cap. XVIII, 246. — Cap. XIX, 249. — Cap. XX, 259. — Cap. XXI, 260. — Cap. XXII, 266. — Cap. XXIII, 275. — LIBER OCTAVUS, 281. — Isaiæ cap. XXIV, *ibid.* — Cap. XXV, 289. — Cap. XXVI, 292. — Cap. XXVII, 305. — LIBER nonus, 315. — Isaiæ, cap. XXVIII, *ibid.* — Cap. XXIX, 327. — Cap. XXX, 337. — LIBER decimus, 349. — Continuatio commentarii in cap. XXX, *ibid.* — Cap. XXXI, 354. — Cap. XXXII, 358. — Cap. XXXIII, 365. — Cap. XXXIV, 369. — Cap. XXXV, 374. — LIBER undecimus, 377. — Isaiæ, cap. XXXVI, *ibid.* — Cap. XXXVII, 382. — Cap. XXXVIII, 380. — Cap. XXXIX, 396. — Cap. XL, 390. — LIBER duodecimus, 409. — Continuatio commentarii in cap. XL, *ibid.* — Cap. XLI, — 412. — Cap. XLII, 421. — Cap. XLIII, 427. — Cap. XLIV, 454. — Cap. XLV, 440. — LIBER decimus tertius, 441. — Isaiæ, cap. XLVI, 450. — Cap. XLVII, 455. — Cap. XLVIII, 458. — Cap. XLIX, 465. — Cap. L, 474. — LIBER decimus quartus, 477. — Isaiæ, cap. LI, 482. — Cap. LII, 494. — Cap. LIII, 494. — Cap. LIII, 505. — LIBER decimus quintus, 515. — Isaiæ, cap. LIV, *ibid.* — Cap. LV, 528. — Cap. LVI, 538. — Cap. LVII, — 545. — LIBER decimus sextus, 547. — Continuatio commentarii in cap. LVII, *ibid.* — Cap. LVIII, 561. — Cap. LIX, 576. — LIBER decimus septimus, 585. — Isaiæ cap. LX, *ibid.* — Cap. LXI, 598. — Cap. LXII, 604. — Cap. LXIII, 609. — Cap. LXIV, 620. — LIBER decimus octavus, 627. — Isaiæ, cap. LXV,

627. — Cap. LXVI, 631. — COMMENTARIA IN JEREMIAM PROPHETAM. — Prologus, 679. — LIBER PRIMUS, 681. — Jeremiæ caput primum, *ibid.* — Cap. II, 687. — Cap. III, 699. — Cap. IV, 705. — Cap. V, 715. — LIBER secundus, 717. — Continuatio commentarii in cap. V, *ibid.* — Cap. VI, 721. — Cap. VII, 729. — Cap. VIII, 736. — Cap. IX, 741. — Cap. X, 746. — Cap. XI, 752. — LIBER tertius, 757. — Jeremiæ, cap. XII, *ibid.* — Cap. XIII, 765. — Cap. XIV, 769. — Cap. XV, 775. — Cap. XVI, 780. — Cap. XVII, 785. — LIBER quartus, 795. — Jeremiæ, cap. XVIII, *ibid.* — Cap. XIX, 799. — Cap. XX, 803. — Cap. XXI, 807. — Cap. XXII, 811. — Cap. XXIII, 819. — LIBER quintus, 829. — Jeremiæ, cap. XXIV, *ibid.* — Cap. XXV, 835. — Cap. XXVI, 845. — Cap. XXVII, 848. — Cap. XXVIII, 853. — Cap. XXIX, 857. — LIBER sextus, 865. — Jeremiæ, cap. XXX, *ibid.* — Cap. XXXI, 871. — Cap. XXXII, 886. — In subsequentibus homiliis admonitio, 899. — TRANSLATIO HOMILIARUM NOVEN ORIGENIS IN VISIONES ISAIAE. — HOMILIA PRIMA. — Super hoc Isaiæ loco: Et factum est in anno quo mortuus est Ozias rex, vidi Dominum sedentem super solium excelsum, 901. — HOMILIA II. — De eo quod scriptum est: Ecce virgo in utero concipiet, etc., 906. — HOMILIA III. — De septem mulieribus, 909. — HOMILIA IV. — De visione Dei et Seraphim, 912. — HOMILIA V. — De eo quod scriptum est: Quis elevavit ab Oriente justitiam? et de visione iterum, 916. — HOMILIA VI. — De eo quod scriptum est: Quem militam et quis ibi nobis, usque ad eum locum in quo ait, et convertentur et sanem eos, 920. — HOMILIA VII. — De eo quod scriptum est: Ecce ego et pueri, etc., 928. — HOMILIA VIII. — De eo quod scriptum est: Utulate sculptilia in Jerusalem et in Samaria, usque ad eum locum in quo ait, et convertentur civitates que habitantur, 932. — HOMILIA IX. — De eo quod scriptum est: Et audivi vocem Domini dicentis, Quem militam et quis ibi ad populum istum? Et transgredietis modica, pervenit usque ad locum in quo scribitur: Peti tibi signum a Domino Deo tuo in profundum, aut in excelsum, 934. — APPENDICULA. — In Isaiam parvulus abbreviatio, de capitulis paucis, ex ms. Veronensi nunc primum edita, 937. — Index analyticus rerum et verborum, 941.